

BERZSENYI DÁNIEL
ÖSSZES MŰVEI

BERZSENYI DÁNIEL ÖSSZES MŰVEI

I. KÖLTŐI MŰVEI

SZERKESZTI
MERÉNYI OSZKÁR

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1979

BERZSENYI DÁNIEL KÖLTŐI MŰVEI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
MERÉNYI OSZKÁR

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1979

Lektorálta
CSETBI LAJOS

*Magy. ir. T. 3.
105,772.*

ISBN 963 05 1384 6

ISBN 963 05 1385 4

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1979

Printed in Hungary

VERSEK

**1. Berzsenyi Dániel I. Ódája
Kesergés.**

Romlásra indúlt hajdan erős Magyar!
Nem látod Árpád vére miként fajul?
Nem látod a' boszszús Egeknek
Ostorozó kezeit hazádon

5 Sok századoknak Vérvivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak
Ámbár ezerszer vak tüzedben
Véreidet, magadat tiportad

10 El szorja hidd el számkivetett ösi
Erkölsöd átka, 's mostani veszni tért
Romlott Fajultság, 's nem sokára
Értz falain viperák süvöltnek

Nem ronthatott el Tégedet oh Magyar!
A vad Tatár Chán Xerxesi Tábora
15 'S világot ostromló Töröknek
Napkeletet le verő hatalma

Nem vert le Téged Zápolya öldöklő
Századja 's Betlen vérbe merült Kora
Rákotzi vérengző haragján
20 'S Rettenetes tüze közt meg álltál.

Mert régi Erkölts, 's Spártai férfi Kar
Küzdött, vezérlett Fergetegid között
Birkozva gyóztél Herkulesként
Achai kard rezegett kezében.

25 Most lassu méreg, lassu halál emészt
'S mint egy kevély Bikk, mellyet az Éjszaki
Szélvész le nem ront, benne termő
Férgek erős gyökerét meg örlik,

Bátran merül most a' buja Ifjuság
30 Undok bűnében, 's uszva folárkodik,
Még gyenge a' Szüz, 's már katzéros
'S gerjedező tüzeit kínálja

A Férfi- ó bűn! már ma kereskedik
Szép Párja testével, maga alkuszik
35 Gazdag Folárral, 's gyenge Társát
Fajtalanúl teregetni hagyja.

Vallástalanság rút szüleménnyei
Erköltstelenség, 's minden utálatos
Fertelmek áradnak hazánkra,
40 Régi nemes Magyarok porára!

Fegyverre termett szép deli Ifjuság
Kardforgatásban nem gyakoroltatik
Nem tud nyeregben, nem tud ugro
Gyors paripán le ragadva szökni

45 O más Magyar kard Menyköve villogott
Átilla' dítső hartzai közt, midőn
A' fél világgal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott Bajnoki vért hazánk'
50 Szerzője Árpád a' duna partjain
Ó más Magyar kard verte vissza
Hunnyadival Mahomet hatalmát

Akkor vitéz hirt, 's bajnoki érdemet
Szerzett az Ifjú Pélides Utjain,
55 Most íme-oh szégyen! mivé lett
Modi Majom, 's gunyolásra méltó

Átok reátok Harpia Fajzati!
Erköltseinket vesztegető fenék
Fessen le hiv Gvadányi tolla
60 Nemzetemet tsufooló Bolond Korts.

De jaj! tsak így jár minden az ég alatt,
Forgó viszontság Jáрма alatt nyögünk
Tündér Szerentsénk változandó;
Hol mosolyog, hol utálva néz ránk

65 Fel forgat a' nagy Századok éjjele
Mindent, le omlott a' magos Ilion
'S a' büszke Karthágó hatalma
Mint az erős Babilon le romlott

Volt olly Idő már, mellybe nemes Hazánk
70 Fénylő ditsóság poltza felett virúlt
Jón olly Idő még mellybe' gyászos
Hamvaiból gyüilevész Kavartz kél.

[Hetye 1796 körül.]

**2. A' Felkölt Nemességhez,
a' Szombathelyi táborban.
1797.**

Él még Nemzetem' Istene!
Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz!
Állsz még, állsz szeretett Hazám!
Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!
5 Méltán búslakodám előbb,
Hogy Hèró Eleid' nyomdokiból kitérsz,
'S régen-félt veszedelmidet
Rád huzzák netalán majd buta korcsaid.
Hálá! mást mutat e' sereg,
10 Melly most, régi magyar módra, nyeregben ül.
Nem szállt Trója alá soha
Illy szép Spártai had, sem Hunyadink' kevély
Zászlójit nem emelte volt
Rettentőbb hadi nép Bécs' letörött falán.
15 Csak sаст nemzenek a' sasok,
'S nem szül gyáva nyulat Núbia' párducza.

Thètis' nagy fija sem maradt
 Chironnál, mikoron kardra veté szemét:
 Árpád' vére se hülhet el,
 20 Ámbár rég' heverész a' puha pamlagon.
 Nézd: most felköti fegyverét,
 Csákóján lobogó kolcsag emelkedik.
 Buzdító katonás ruhát
 Öltvén, lelke' nemes lángja kigerjeded.
 25 Majd kardjára felesküszik,
 Mindent ront 's megemészt, mint heves Afrika'
 Búsult tygrise, a'midőn
 Ordít kölykeiért 's körme viaskodik.
 Majd felkelnek alattad is,
 30 O József! nagyanyád' Thrézia' bajnoki,
 'S bátran mégy, szeretett Vezér,
 A' jég-álpeseken s' Ádria' öblein. —
 E' nép nem gyülevész csoport,
 Nem rabbérbe emelt bús buzogányt keze.
 35 Önként áldoz az életet,
 'S horgas kardja kövér hantjaiért hasít.
 Míg hérió bibor süveg
 Tündöklük fejedén Hunnia' csillaga,
 Eszterházy dicső Magyar!
 40 Míg győző Eleid' pallosa czombodon
 Csattog: győzni fog a' Magyar,
 'S Andrásnak ragyogó napja le nem menend!

[Hetye.]

3. Herczeg Eszterházy Miklóshoz,
midőn a' Szombathelyi táborban commandérozá
a' Nemességet
1797.

Árpád' virágzó magva te fő Magyar!
 Eldődeidnek fegyvere népeket
 Győzött s' Hazánkért számtalanszor
 A' viadal' mezején csatázott.

- 5 Ők voltak a' harcz' vérzivatarjain
 'S a' béke' napján bölcs vezetők, Atyák,
 'S kormányra termett őrszemekkel
 Szélveszeket zabolázva tartók.
- 10 Melly áldozat volt a' Vezekényi harcz!
 Bús tisztelettel könnyezi a' Magyar
 Négy bajnok Eszterházy' véres
 Porba kevert ajakit, halálát.
- 15 Láttam tebenned buzgani véröket,
 'S orczádra öntött nemzeti lelkeket;
 Láttam szemed' villám sugárát,
 'S ősi dicső vasadat kezekben.
- 20 Rémülve megszűnt a' fene háború.
 Int a' kegyetlen tengerek' Istene
 Képével a' forró haboknak,
 'S tűnik az Oceanus' dagálya.
- Szép a' borostyán 's győzödelem-szekér.
 Szép a' Vitéznek sebhelye homlokán.
 Félisten, a'kit nimbusával
 'A hatalom 's tudomány ragyogtat.
- 25 Minden Nagy és Szép, mellyet az ó világ'
 És e' jelenkor' művei közt csudálsz:
 Bajnok, dicsőség, fényes ország,
 A' tudomány' gyönyörű gyümölcse.
- 30 Ez hozta mennyből földre az isteni
 Szikrát, ez oldott a' butaság alól.
 A' bölcs Athèné' 's győzhetetlen
 Róma' fejét ez emelte égre.
- 35 Hát Nemzetednek mért fakad illy soká
 A' régohajtott laurus? ezer Nemes
 Vállvetve törtet 's gátokat ront;
 Ah de aczélhegyek állnak ellen!

Téged hatalmas Herczeg! az Istenek
Fő polczra tettek, véreidet segéld!
40 Vidd a' dicsőség' templomához:
 'S ajtaja' zára lehull előtted.

[Hetye.]

4. Egy szilaj Leánykához.

Miért rettegsz kebelemben
 Miért, kedves Leányka?
Mit félsz te, mint a' kegyetlen
 Vadtól a' kis bárányka?

5 Nem vagyok én ellenséged
 Sem hitszegő csapodár;
Hív lelket adok én néked
 Míg koporsóm bé nem zár.

10 Tied leszek míg e' kedves
 Rubintajak csókot kér,
Tiéd! midőn már e' kegyes
 Szív csak akadozva vér.

15 Halld, melly édesen csatináz
 A' völgy' zengő csermelye,
A' víg madár mint leng 's trilláz,
 'S mint nyög a' filemile!

20 Majd ha a' bús tél közelget
 Ezek mind elnémulnak,
Elrepül a' szép kikelet
 'S örömeink elmulnak.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797—1799 között.]

5. Phyllis.

Még most teljes orczáimon
Rózsabimbó fakadoz,
'S alabastrom vállaimon
Barna hajfürt ingadoz.

5 Éden virágzik mellettem,
Szemem rózsán tévedez,
Érzem, örömré születtem,
'S íme szívem epedez.

10 Vidám szerelmet mosolyog
Még most minden körültem.
Szívem csak örömré dobog:
De ah, még nem örültem!

Mi haszna szívom aetherét
Éltem' szép tavaszának?
15 Nem szívhatom lehelletét
Az öröm' balzsamának!

A' galamb is csak úgy örül
A' kedves kikeletben,
Ha szerelmes párja körül
20 Bugdozhat a' ligetben.

[Hettye (?), Mesteri (?) 1797—1799 között.]

6. Esdeklő Szerelem.

Ím' a' nap leereszkedik
Thétis' bíborkeblébe,
S mosolyogva emelkedik
Lúna' szemérmes képe.

5 Az esti szellő' fuvalma
Édes álmot lengedez,
Az ég békes s' nyúgodalma
Hegyvet völgyet befedez.

De ah, az én siránkozó
10 Szememre nem hullatja
Balzsamát az illatozó
Esthajnal' csillagzatja!

Lehajtom árva fejemet,
De gondjaim felköltik,
'S nyughatalatlan kebelemet
15 Fájdalmakkal eltöltik.

Bágyadtságom ha bészárja
Néha fáradt szememet,
Kinyitja könnyeim' árja,
20 'S mossa halvány képemet.

Jaj, semmi nem onyhíthati
Sérült szívem' sebeit!
Mert a' szerelem égeti
Minden titkos ereit.

25 Csak nálad van gyógyító szer,
Te, ki azt megsebzetted,
Ki a' szerelemnek ezer
Tőrét rám lehelletted!

Téged várnak kiterjesztve
30 Reszkető két kezeim.
Téged az égre függesztve
Sírdogáló szemeim

Egy tekinteted gyilkosom
'S boldogítóm tud lenni.
35 Szánj meg, Kegyes! légy orvosom:
Ne hagyj holtig epedni.

Süllyedek! nyujtsd karjaidat
Míg el nem fogy életem,
Míg elhervadt ajakimat
40 Ajakidra tehetem.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797 – 1799 között.]

7. A' csermelyhez.

Oh csermely, arra térsz, látom,
Csendes görgedezéssel,
Merre az én sohajtásom
Repül epedezéssel.

5 Vedd buzogó könnyeimet
Szapora vízeidhez,
S vegyítsd bús nyögéseimet
Lassú csörgéseidhez.

10 Vidd el szomorgó zúgással
Ama' kiseded kert felé,
'S nyögd ki egy fohászkodással,
Szívem kinek szentelé.

Tán most is ott mulatozik
A' rózsák' árnyékában,
15 'S rólam nem is gondolkozik
Kevély nyugodalmában.

Tán hajaid mosogatják
A' szép Tündér' lábait,
'S nem tudja, mint csókolgatják
20 Hív könnyeim tagjait.

Mutasd meg halvány képemet
Neki tükröd' fényében,
Mutasd meg égő szívemet,
Mint vergődik vérében.

25 Mutasd neki, mint hervadok,
Szemem miként sírdogál,
'S mondd hogy érte ellankadok,
Mint egy gyenge virágszál.

30 Mondd: töltsön kegyes írt sebhedt
Lelkemre hív kezéből,
Vagy egy szánakozó cseppet
Gördítsen szép szeméből.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797 – 1799 között.]

8. Lollihoz.

Lolli! deli kellemiddel
A' rózsára homályt vetsz,
'S szívégető szemeiddel
Belém ezer tört nevensz.

5 Szébb vagy te mint a' szép Hébe
A' Dörgő' láng ölében,
Szébb mint a' szép Erycene
A' kellem' bájövében.

10 Képed' szelíd vonásiban
Szerelmek nyíladoznak,
Tested' minden mozgásiban
Tündérek múlatoznak.

Szép, mikor édes éneked
Szirén hangja zengedez,
15 'S angyali érzékeny szíved
Harmoniát ömledez.

Szép, mikor pihegő kebled,
Mint egy galamb epedez,
'S lankadó nefelejts-szemed
20 Harmatgyöngyöt görgedez.

Szép vagy te, mikor csintalan,
Mint könnyű Zephyr, játszol,
'S titkaidról vigyázatlan'
Le-lereppen a' fátyol.

25 Szép, mikor a' gerjedelem
Andalodásba merít,
Szép, mikor a' szűz szemérem
Bíborlángszínbe borít.

30 De Lolli! a' test szépségét,
Hidd el, csak úgy imádom,
Ha a' szép lélek' épségét
Tiszta kebelbe látom.

Ha angyali leplegídben
Angyali szív verdegél,
35 Nemes tűz ég ereidben,
'S lelked a' porból kikél.

[Hotye (?), Mesteri (?) 1797 – 1799 között.]

9. Lilihez.

Jer, Lili! nézd langyos szellők
Lengetik a' ligetet,
'S illatozó híves ernyők
Mérséklük a' meleget.

5 Jer, e' szép juharlugosnak
Dőlünk le árnyékára,
'S míg a' gerliczék búgdosnak,
Vigyázz lantom' szavára.

Kedves gyermek! fakadoznak
10 Kellemeid' bimbaji,
Pihegnek már 's dagadoznak
Melled' hattyúhalmi.

Az ifjuság' kellemei
Mosolyognak orczádon,
15 'S az életnek örömei
Virítnak zöld pályádon.

Ollyan vagy mint egy szűz rózsza,
Melly még csak tavaszt látott,
Mellyet csak harmatgyöngy mosa,
20 'S csak lágyszellőkkel játszott.

Mint egy Zephyr, mely virágos
Ligetek közt lengedez,
Illatokkal él 's balzsamos
Violákon tévedez.

25 Gyönyörűség és vidámság
 Folyja körül ösvényed'
 Mert még a' szűz ártatlanság'
 Oltárán ég tömjényed.

30 De ki ne térj ez ösvényből,
 Mellyen most rózsát szaggatsz;
 Oh vigyázz, mert az örvényből
 Soha ki nem gázolhatsz.

Ha elveszted az erkölcsnek
 Intező fonalait,
 35 Számptalan veszedelmeknek
 Leled labirinthjait.

El ne hagyd őrangyalodat,
 Hív szelíd erkölcsödet;
 40 Nyujtsd néki gyöngye karodat,
 Hadd vezérljen tégedet.

Csak ő menti meg szemedet
 Ezer könyhullatástól,
 Ő menti meg szépségedet
 A' kora hervadástól.

45 Ő intézget karjaival
 Paphus' virulmányain,
 'S befedez hív szárnyaival
 Az öröm' hullámjain.

Oh ezer örvény és hinár
 50 Fogja pályád' majd körül!
 De ha ésszel 's erkölccsel jár,
 Hidd el, egybe sem merül.

Ezek légyenek őrei,
 Kedves gyermek szívednek!
 65 Így a' hiúság' tőrei
 Meg soha nem ejthetnek.

Ezek ismértetik veled
A' Sireni hangokat;
Ezek mutatják meg neked
60 A' gaz Csapodárokat.

Szíved' kedves rokonfelét
Néked ezek választják,
'S földi éltednek Édenét
Karjai közt megadják:

65 Hol szelíd öröm 's vidámság
Lelke fog ápolgatni,
'S az aranykori boldogság'
Angyala csókolgatni:

70 Addig is, míg homlokodon
Arany üstök omladoz,
Akkor is, ha majd arczodon
A' rózsaláng hervadoz.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797 — 1799 között.]

10. Az Est.

Jer, Daphne! hol e' nyers patak
A' bérczből kiforradoz,
'S mohosúlt kösziklafalak
Közt a' völgyre szakadoz;

5 Hol jegenyék hajladoznak
Égig-nyúlt súdekekkel,
'S bokros tölgyek árnyékoznak
Terebély zöld ágokkal:

10 Ott függesszük szemeinket
Az ég' dicső képére,
Ott nyissuk meg szíveinket
A' szépnek érzésére.

Nézd már a' nap' sugárai
A' hegyekbe merülnek,
15 'S Hesper' piruló lángjai
Alkonyaton derülnek.

Égi bibor festengeti
Az aranyos felhőket,
Esti szellőcse lengeti
20 Az illatos ernyőket.

A' setét bük felett ragyog
A' hold, csendes fényében,
'S rózsabokrok közt mosolyog
A' patakok' tükrében.

25 Nézd, minő mennyei szépség
Nyílik meg most előttünk,
Minő mennyei csendesség'
Lelke leveg körülünk.

Elysium' kiessége
30 Mosolyogva tér hozzánk,
'S az Istenek' békessége
Nyugalmat harmatoz ránk.

Illy szent csendesség' ölében
Hallgatott minden, 's így állt,
35 Midőn gyöngyház-szekerében
Anadyomene szállt.

Cynthia így ragyogtatta
Latmus' virulmányait,
Hogy Endymionra rakta
40 Isteni szűz karjait.

Oh Daphne! a' szép lelkeknek
Legkedvesb ünnepe ez,
Hol a' forró érzelmeknek
Lángja önként gerjedez.

46 Hol a' szív önként megnyílik
A' gyönyörű érzésre,
'S Plátó' karján emelkedik
Égi lelkesedésre.

Hol lelkünk legszebben derül
50 Eredeti fényében,
'S legtisztább örömbé merül
A' természet' ölében.

Szíved haszontalan' eped
A' földi vak lármában,
55 E' szentséget nem lelheted
Semmi tündér hívságban.

Ott a' dicső természetet
Gyarló ecset majmolja:
Itt a' csuda szépségeket
60 Alkotó kéz rajzolja.

Ott a' Bölcsét elkábítja
A' balgatag sokaság:
Itt a' szívet 's észet megnyitja
A' józan magányosság.

65 Ott az érzékeny Szeretőt
Csapodár kar öleli,
Nem talál rokon-érezőt,
Nyugodalmát nem leli:

Itt az ég' örömet ússza,
70 Melly úgy buzog keblében,
Mint a' kies Arethúza
A' hold' ezüst fényében.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797 – 1802 között.]

11. Az Esthajnalhoz.

Emeld fel bíbor képedet,
Csendes Esthajnal!
Enyhítsd meg a' természetet
Harmatillattal.

5 Hozd alá a' fáradt szemnek
Kivánt álmait,
Fedezd bé a' szerelemnek
Édes titkait.

10 Titkon nyílnak az életnek
Legszebb rózsáji,
Mély titokban csörgedeznek
Legszebb óráji.

Ah nékem is van egy titkom
Szívembe rejtve!
15 Nem szabad azt kimondanom:
El van temetve.

Nem szabad kijelentenem,
Melly boldog vagyok;
'S hogy ki az én Egyetlenem,
20 Kiért hervadok.

Csak a' néma hold mosolyog
Rám szemérmesen,
Mikor az örömcsepp ragyog
Forró szememen.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797 —1799 között.]

12. Szerelmes Bánkódás.

Itt, hol e' bujdosó csermely
A' bús búkben tévedez,
'S búslakodó énekemmel
Csak a' kőszirt epedez,

5 **Megjelsz, oh kegyes lélek!**
Epekedő szívemben,
'S hív kebledbe visszatérek
Forró képzeletemben.

10 **Hol a' bús hold' sugárai**
A' vizeken rezketnek:
Bágyadt szemem' záporai
Csak téged emlegetnek;

15 **Ha a' hajnal bíborszínnel**
Az égen pirosodik:
Árvád lankadozó szívvel
Terólad gondolkodik.

20 **Ha bús völgyek' rejtekében**
Kínom előtt bujdosom,
A' vadon' bús zengésében
Édes neved' hangozom;

25 **Ha magányos kamarámban**
Keservimmel zárkozom,
Könnyel-ázott nyoszolyámban
Utánad óhajtozom.

30 **Minden reggel síralomra**
Nyitom fáradt szememet:
Siratlak ha nyúgalomra
Hajtom árva fejemet.

35 **Oh, siratlak mig könyeim'**
Forrása el nem apad,
Míg bé nem hunynak szemeim,
Míg szívem meg nem szakad.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1797 — 1799 között.]

13. Téli Takács Józsefhez.

Édes Éneklő! ligeten, virágon
Andalog Múzsád vegyes illatok közt.
Ám de nem mint egy üresen csapongó
Lepke, tavasszal,

5 Mézet és nectárt szedegetsz te, mint méh,
Minden elrejtett violán 's kikircsen;
Halkva döngécselsz, de szelíd hurodról
Aetheri hang foly.

Szívet és elmét magasít Camoenád.
10 Socrates' karján mosolyogva oktat;
A' vidám Erkölc 's vezető Okosság'
Kincseit osztja.

A' ki a' Széppel köti össze a' Jót,
Oh Takács! az bölcs, az igaz Poeta.
15 Ez dicső érdem 's ez az égi bélyeg
A' remek elmén.

[Hetye (?), Mesteri (?) 1796 után.]

14. Gr. Festetits György.

Festetits! boldog, kit az Ég' kegyelme
Anyja méhében ki jegyez magának
'S a' Szerentsének ragyogó ölében
Rengeti a' Sors.

5 'S akki jóltévő kezeit kinyujtván,
Mint egy Istenség, valamerre fordul
Hinti áldását s kebelében érzi
Tettei bérét

Akkor frigyem fejedelmi kintsed'
10 Ammidón áldó kezeid ki szórják
Akkor oh akkor vetekedve történék
Véled az Égre.

Mint te oly gazdag vagyok én magamnak,
'S mint te oly forron szeretem Hazámat,
15 Am de nints kintsem 's tsak ezen betükben
Ömledez a' Szív.

[Hetye 1798 körül.]

15. Osztályrészem.

Partra szállottam. Levonom vitorlám.'
A' szelek' mérgét nemesen kiálltam.
Sok Chariyhdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.

5 Béke már részem: lekötöm hajómat,
Semmi tündérkép soha fel nem oldja.
Oh te, elzárt hely, te fogadd öledbe
A' heves ifjút!

Bár nem oly gazdag mezeim' határa
10 Mint Tarentum vagy gyönyörű Larissa,
'S nem ragyog szentelt ligetek' homályin
Tíburi forrás:

Van kies szőlőm, van arany kalással
Bíztató földem: szeretett Szabadság
15 Lakja hajlékom'. Kegyes Istenimtől
Kérjek e többet?

Vessen a' Végzet valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvöm':
Mindenütt boldog meglelégedéssel
20 Nézek az égre!

Csak te légy vélem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
'S a' vadon tájék kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.

- 25 **Essem a' Grönland' örökös havára,
Essem a' forró szerecsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, o Camoena,
Itt hűves ernyőd.**

[Sömjén 1799 körül.]

16. Horátz.

Zúg immár Boreas a' Kémenes fölött.
Zordon fergetegek rejtik el a' napot.
Nézd a' Ság' tetejét hófuvatok fedik,
'S minden bús telelésre dőlt.

- 5 **Halljad Flaccus' arany lantja mit énekel:
Gerjeszd a' szenelőt, tölts poharadba bort,
Villogjon fejedem balzsamomos kenet,
Mellyet Bengala' napja főz.**

- 10 **Használd a' napokat, 's a' mi jelen vagyon
Forró szívvel öleld, 's a' szerelem' szelíd
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod'
Boldog csillaga tündököl.**

- 15 **Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz.
Légy víg, légy te okos; míg lehet élj 's örülj.
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,
Mint a' nyíl 's zuhogó patak.**

[Sömjén 1799 körül.]

17. Amathus.

Mit főz magában Gallia' Sándora,
'S a' zordon éjszak' rettenetes feje?
Melly öblöket zár, merre tart 's ront
Ánglia' nagy koszorúsa, Nelson?

5 Nem gondom. Így volt, így marad a' világ.
Forr, mint az ádáz tengerek, a' midőn
A' szélveszek bérczodvaiknak
Vas kapujit 's reteszit leszórván

A' bús haboknak zúgva rohannak, és
10 A' képtelen harcz itt hegyeket temet,
Ott új világot hoz fel; — egymást
Váltja örök romolás 's teremtés.

Mint a' setét völgy' csermelye, életem
Elrejtve lappang 's halkva csörögdegél
15 A' laurus erdők' szent homályin,
Illatozó Amathunt' ölében.

Nincs itt egyetlen had 's veszedelmes ércz,
Mellyért halandók véreket ontanak;
20 Nincs itt gonoszság' czimborája,
Sem nyomorúlt fene nagyravágyás.

Itt Ámor ápol 's Píeri gyenge Szűz
Nectárpohárt nyujt 's ambroziás kebelt,
'S a' lelkes élet játszva felleng
Hesperidek' bibor aetherében.

[Sömjén 1799 körül.]

18. Magányosság.

Égi csendesség' fedező homálya
Leng reád, o szent Egyedülvalóság!
'S szívemet békés kebeledbe inti
Mágusi vessződ.

5 A' világ' lármás vigadó helyéről,
Mint az elfáradt utazó, pihegve
Térek ernyődhez, 's fejemet lehajtom
Lágy mohaidra.

10 Itt vagy on bátor menedéklakása
A' szabadságnak 's nemes érzeménynek:
Itt nem aggathat rahigát reájok
A' buta köznép.

Itt fakad Laurus koszorúja minden
Bölcsnek és minden magasabb daloknak,
15 Itt az ártatlan szerelem 's vidámság'
Zöld amarantja.

Légy Magányosság! vezetóm 's barátom.
Csendes ernyődhez sietek nyugodni.
Itt lelem Plátót, Xenophont 's Ilissus'
20 Myrtusa' berkét.

Téged óhajtlak ha szemembe reszket
Bánatos lelkem' kiütő panassza,
Téged a' legszebb Fiatalka' édes
Oldala mellett.

[Sömjén 1799 – 1803.]

19. A' Balaton.

Jer te ki a' szép Genfi tavat' s szép Genfi virulmányt,
Olly eleven szinnel festéd s Eratódnak ölében
A' roppant Bernhárd farain mulatni szerettel
Jer néz a' Balatont, mikor a' nap' reggeli lángja
5 Tükrözetén reszket 's mikor a' hold fényne alatt ég.
Nézd a' kék hegyeket mint állnak sorba körülte
Mellyeken a' Nectár tsorog és az öröm dala harsog.
Itt meredek szíklák tetein sok régi erős vár'
Omladozó falain lebeg a' múlt' hajdani képe,
10 S el nyeli a' döbrent elmét a' fényes előkor.
Itt a' szazadokat látott vadomok feketednek
Mellyek ezer meg ezer göbölt kényünkre nevelnek
A' szilaj Arcasok heverészve legeltetik a' nyájt
'S a' kies estvéken nyögdetsel lassu furullya.
15 Itt a sárga Mező 's ki terült láp terjed előnkbe
Hol dús búza kalász hullamos tengere játszik
'S a' barnult arató víg dalközt hoszszu képét rak

Nézd valamerre veted szép minden előtted
'S a koszorus Tellus kosarit mosolyogva üritti
20 És valamint boldog Helvetia népe örömmel
Szántja szabad földjét: itt is szabad a Magyar és víg.
A' gazdag palotát itt lakja kiralyi szabadság
'S a Gunyhók lakosit Törvény jobbkeze védi

[Sömjén 1799 – 1802.]

20. Keszthely.

Itt, a' kék Balaton' partja' virányain,
Hol minden mosolyog, mint az arany világ;
Hol dús búzakalász rengedez a' mezőn,
'S a' halmok' koszorús oldalain ragyog
5 A' százféle gyümölcs 's a' zamatos gerezd;
Itt, a' Keszthelyi zöld parton emelkedik
A' csendes Helicon. Jőjjetek, oh szelíd
Áon' Szúzei! és verjetez itt lakást!
Nézzétez, mi kies sorhegy ölegeti
10 A' tér' telkeit és a' vizenyős lapályt;
Itt leltek gyönyörű Tessali berkeket,
Bérczforrást, susogó völgyeket és homályt.
Gyakran múlatoz itt hínaras öblöken
Nereus, sáskoszorús nympa-leányival:
15 Gyakran zengeti itt Árion énekét
A' hold' fénye alatt gerjedező vizen.
'S nézzétez, hol ama' már feketült falak
Látszatnak, menedék-váratok ott vagyon!
Ott vár títeket egy Bölcs, 's kebelébe zár
20 Egy nagy Férjfi, kinek lelke Periclesi
Századnak született, 's a' ki virágkorát
Rómának ragyogóbb színre deríténé.

[Sömjén 1799 – 1803 között.]

— — 'S már mast Ferentznek Titusi Tronusa
Fénylik közöttünk, jer Magyar e' Napon
35 Nyisd meg ditsőült szent Királyid
Templomait, s leborulva áldozz.

Nézd melly hatalmas népeket eltörültt
Körültted e' nagy 's ritka idő szakasz
40 Nézd melly viszontság kényne játszott
A' legerősbb szegelet kövekkel.

Téged meg őrzött Őseid' Istene
Trájanok, s áldott Marcusok álltanak
Kormanyodon kiknek kiralyi
Homlokokon ragyott az erkölts.

46 Mindenható kar mér: ki sorsodat,
Kar, mellyen eg 's föld sarkai forganak,
Kar, melly dicsőültt Őseidnek
Rettenetes hadait vezette.

Bizzál, 's viragzóbb szazadokat remélyj
50 Eldödeidnek szép kora vissza tér;
Tsak lelken tartsd mennyi sok szent
Vérbe került az igaz ditsőség

[Sömjén 1800 körül.]

23. Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás.

Ki vagy te fényes Tsillag az Ó világ'
Sötét ködében? Szazadok éjjele
nyúgszik te rajtad, mégis égő
Artzalatod közibénk sugárzik

5 Ki vagy te Bajnok, 's rettenetes Király?
Gyémánt sisakban mennyei fény között
Ki úgy ragyogsz mint Pharus égő
Langja az éjj' sivatag, homályán,

- 10 Corvin, ki Héro' Attyai nyomdokin
Árpad szerentsés fegyverivel vivott
Midón az Országos Dunanak
Partjaiból Helicont idézett.
- 15 A' bölcs s vitez kar, mint az idő' s halál,
Minden hatóság fegyverivel tsatáz
Ő neki a' hértz bastya tsak por
'S Rósa level Boreas kezében
- 20 Két nagy Királyunk nyert koszorus Nevet
A régiségben: mindenik a' szelid
Músák barátja 's mindeniknek
Músa szelid keze törtt borostyánt.
- Egy Nagy Lajos bölts szárnya alatt Hazánk
Rómát 's Atenát latta fel állani,
Attila' roppant Városában
Márs, tudomány, hatalom virágzott
- 25 'S mikor ragyogtak tornyaid Oh Buda!
Felségesebben, mint mikor a' ditsó
Király' 's Apollo tisztelője'
Bölts Hunyadink kezein virágzál
- 30 Mint hajdon a' nagy Delius oszlopit
Delfus tsudait, napkelet Alkonyat
Bamulta 's a' faradt szarandok
Ormai között iszonyodva állt meg
- 35 Sok messzi Ország Böltsői Bajnoki
Jöttek Hazánkknak látni ditsó egét
Rémülve nézett a' Világ ránk
'S nemzeteket tapodó erőnkre
- 40 'S Egyszerre e' Nép melly Hunyadink alatt
A' legkevellyebb poltzra emelkedett;
A' durvaságban veszni tért 's ment
Két meg utált Tseh király kezében

Pallás 's Apolló nemzik az istenibb
Böltset s erősebb bajnoki lelkeket
Ők nemzik a' Márs pallosával
Birni tudó fejedelmi embert.

45 A' Durva nép közt sorvad az emberi
Leg szebb tehetség, nem születik soha
Ott Socrates, 's nagy Tulliusnak
Nem szabad ott nemesen buzogni

Cátó temerdek lelke le görbed ott
50 Nem áldhat a' föld bölts fejedelmeket
Nem támad ott Títus s Trajanus;
Durva Nerók vasigaja büntet

[Sömjén 1800 körül.]

24. A' Szerelem.

Mi a' földi élet 's minden ragyogványa,
Nélküled oh boldog Szerelem' érzése?
Tenger: mellyet ezer szélvész' mérge hánya,
Mellynek meg nem szünik háborgó küzdése.

5 India' kincsével legyen tömve tárod,
'S Caesar' dicsósége ragyogjon fejedem;
Mit ér? vágyásidnak végét nem találod,
'S nem lel szíved tárgyat hol megelégedjen.

De te, édes érzés, egek' szent magzatja!
10 Az emberi lelket bétöltöd egészen,
Bájdoknak ereje az égbe ragadja:
'S a' halandó porból egy Félisten léssen.

Te a' szerencsének játékát neveted,
Mert hatalma néked semmit nem ád 's nem árt;
15 A' nagyság álképét mint bábót elveted,
'S nem szab semmi földi erő néked határt.

- Mosolyogva rohansz te habnak és lángnak:
 Meg nem rémít ég föld' reád rohanása.
 Te a' bús koporsót menyasszonyi ágynak
 20 Nézed 's elenyészik rettenetes váza.
- Te a' szegénységnek mohos kalyibáját
 Márvány palotává tudod változtatni,
 'S mezei gyümölcssel rakott asztalkáját
 A' mennyei nectár-illatban úsztatni.
- 25 Tegyen mást boldoggá a' sors' csalfa kénye:
 Nékem te légy dajkám 's ápolóm, Szerelem!
 Zöld myrtus koszorúd pályám' szép reménye,
 'S könnyel ázott kendőd légyen szemfedelem.

[Sömjén 1799 — 1804 között.]

25. Az elválás reménye.

- Nem oh! csak nem hat az egig
 Beteg szívem nyögése
 Bus fejemen lesz mind végig
 Sorsom kemény vegzése
- 5 Látom hasztalan epedek
 Mint egy bus filemile
 Tied lelkem nem lehetek
 Lelkemnek édes fele
- Látom csak azért fortanak
 10 . Öszve árva szíveink
 Hogy holtig sirdogaljanak
 Zaporozó szemeink
- Tépd el edes bilintsemet?
 Had repulhessek tőled
- 15 Vagy ölj meg hogy hiv lelkemet
 Nyögghessem ki körüléd.

Nyujtsd ki angyal karjaidat
Végy még egyszer öledbe
Vedd butszuzó tsokjaimat
20 Zárj örökre szivedbe

De bár töled el szakadok
'S mint ez Árva nefelejts
Értted lőkem el hervadok
Oh szivedből ki ne ejts

25 Hiszen majd mikor porunkból
Fenikszként fel kelendünk
Tied leszek ha sirunkból
Ujj életre menendünk

30 Szanja Venus szíveinket
'S majd fényes Édenében
Öszve viszi lelkeinket
Hiv gerlitzék képeben.

[Sömjén 1802 körül.]

26. Fannim' emléke.

Sírásra vonult képemmel
Hüs öledbe sietek
Csendes liget! keservimmal
Mert itt magam lehetek.

5 Te láttad szép öröimmet
Fannim' forró keblében:
Te rejtsd el bús könnyeimet
Alkonyatod' leplében.

10 Itt, hol hársak árnyékoznak
A' setét völgy' ölében
'S csörgő vizek omladoznak
A' vadrózsák' tövében:

Itt nyögtem ki epedezve
 Beteg szívem sebeit,
 15 Itt szorítám esedezve
 Hozzám gyenge térdeit.

Itten mosolygott szemembe
 Szelíden elpirulva,
 20 Itt dölt égő kebelembé
 Édesen elájúlva.

A' liget' zöld sudarai
 Halkva körülsusogtak,
 A' hold' játszi sugarai
 Könnyeinken ragyogtak.

25 Minden megszűnt 's az estvének
 Nyugalmában hallgatott,
 Csak szíveink' verésének
 Döbögése hallatott.

Csak a' szerelmek' angyala
 30 Élt 's repdezett körülünk,
 Csak az öröm' szép hajnala
 Virradozott felettünk.

Örökké virulj, kedves hely!
 Hintsen bé virággal
 35 Minden tavasz, 's minden reggel
 Legfrissebb harmattal,

Gyakran fog bánatos lelkem
 Tekörülte lebegni,
 40 Hozzád vonz árva szerelmem
 Kínom' elkeseregni.

Gyakran éjféli órákon
 Látsz te itt sirdogálni,
 'S nyögdécselő furulyámon
 Bús nótát fujdogálni.

[Sömjén 1802 körül.]

27. Vigasztalás.

Mindég csak sírsz ? csak bús siralomra
Nyílnak most is bágyadt szemeid ?
Mindég csak e' gyászos sírhalomra
Öntözgeted néma könnyeid'.

5 Tudom, legszebb örömid' reggelét
E' szomorú hant alá zárád;
Tudom, árva szíved' kedves felét
Kéri vissza epedő orcád.

10 Oh, hárátsd el ázott fátyolodat
Bús szemedről, kegyes szenvedő!
Nem fedi már szeretett tárgyadat
E' porhalom 's mohos temető.

Ott lebeg már az öröm' szárnyain,
Hol a' békés Léthe csörgedez,
15 'S virágzó zöld pálmák' árnyékain
Örök élet' lelke lengedez;

Hol a' myrtus- 's amarant-szigetek
Felett arany aether mosolyog,
'S illatozó balzsamos ligetek
20 Közt az élet' forrása ragyog;

Ott békesség 's isteni nyugalom
Harmatozva száll mindenekre,
Nincs ott bánat, sem gyász, sem sírhalom,
Sem bús fátyol halvány képekre.

25 Nem szakad el a' hív szerelemnek
Ottan többé rózsakötele;
Ott virrad fel a' sokat-sírt szemnek
Bíbor színben kívánt reggele.

Vár tégedet is e' dicső tájék!
30 Ezentúl szent hantjait járod;
Vár szeretőd, vár e' kedves árnyék,
'S nem sokára szívedhez zárod.

Akkor égi csókok törülgetik
Gyöngy orczádról kegyes könnyeid',
36 'S rég' ohajtott karok ölelgetik
Rég' ohajtott szűz tetemeid'.

Ölelkezve fogtok leborúlni
Dicső Atyánk' szent zámolyánál,
40 'S dicső örömlángokra buzdúlni
Chérubimi harmoniánál.

[Sömjén 1803 körül.]

28. Mulandóság.

Hol a' mohos szirt' öbléből
Ezüst forrás ömledez,
'S a' patakok esörgésétől
A' setét völgy zengedez;

5 Hol meredek tar kősziklák
Az egekkel mérkőznek,
'S a' százados roppant tölgyfák
'A felhőkbe verődnek;

10 Hol a' vadonnak csudáji
Pompájokat mutatják,
'S a' természet' nagy scenáji
Az érzőt felborzasztják,

Hol a' váromladékokon
Az őszült kor' lelke leng,
15 'S a' bészakadt sírboltokon
Bús halotti ének zeng;

Itt lakik a' képzelődés
Képekben elmerülve,
Itt a' forró lelkesedés,
20 Plutarch' karjára dülve.

Itt emeli fel fátyolát
A' visszaemlékezés,
Itt rakja el zöld sátorát
A' bölcs magábatérés:

25 Itt tévelygek a' világi
Lármától különválva,
Képzeletim' forrósági
Között magamba-szállva.

30 Amott egy magas szirt' fokán
Egy puszta vár düledez,
Mellynek szomorú homlokán
Bús régiség epedez.

Hajdan ez a' dicsőségnek
Volt fényes palotája,
35 'S a' legerősb vitézségnek
Győzhetetlen hazája;

Hajdan felséges tornyai
A' felhők közt ragyogtak,
'S ime most kevély ormai
40 Rakásra omladoztak!

Ott az eldült sírköveknél,
Hol most lelkek támadnak,
'S a' mély csendű éjfeleknél
Bús nyögések hallatnak:

45 Ott nyúgosznak a' bajnokok
Mélyen a' föld' gyomrában,
A' töredezett oszlopok
Között örök homályban.

Ama' kormos ablakoknál,
50 Hol most repkény szövődik,
'S a' mohosúlt kőlaboknál
Iszolog tekerődik:

Ott búcsúzott szívszakadva
 Az ékes hölgy férjétől,
 55 Mikor a' kürtök riadva
 Elszakaszták keblétől.

Ott nézett le borzadozva
 Bajvivó Kedvesére,
 Ott dült ismét lankadozva
 60 A' győzőnek keblére.

Amaz ijesztő boltoknál,
 Hol most baglyok huhognak,
 'S a' rémítő nyílásoknál
 Száraz kórók suhognak :

65 Ott hörpölték egymás vérét
 A' párduczos Magyarok,
 Ott nyerték el a' harcz' bérét
 A' győzhetetlen karok.

70 Ama' bérczfalakon álltak
 A' vár' pártás Szúzei,
 Mikor ellenségbe vágtek
 A' Haza' Erősei.

Ama' vár' roppant kapuján
 Zengtek a' tárogatók,
 75 Mikor a' véres harcz után
 Visszatértek a' vivók.

S ott, hol a' győzödelmesek
 Toborzon vigadoztak,
 'S az érzékeny szerelmesek
 80 Szívekben olvadoztak,

Most a' gyászos romladékon
 Bús éjtszakák borongnak,
 És a' borzasztó tájékon
 Bágyadt szellők zokognak. —

85 **Így** múlik el a' világnak
Minden gyönyörűsége!
Így minden tündér nagyságnak
Veszendő dicsősége!

Hósek' márvány sarampójit
90 Az idő eltemeti,
'S a' félvilág' hódítójit
Feledékeny por fedi.

A' Bölcs, ki ma nagy lélekkel
A' naphoz emelkedik,
95 Holnap gyáva gyermekekkel
Egy sírba ereszkedik!

[Sömjén 1803 körül.]

29. A' Halál.

A' gonosznak és gyáva szíveknek
Rettenetes vázkép a' halál,
Mint a' félénk, kába gyermekeknek
Rémítő az éjjeli homály.

5 Az Erősek mosolyogva néznek
Porfedelők' oszlatójára,
A' Jámborok bévés szívvel dűlnek
A' bús ciprus' szent árnyékára.

A' Bölcs nyugodt elmével búcsúzik
10 E' játékszín' álorczájától,
Szabad lelke feljebb ohajtozik
E' bujdosó csillag' hantjától.

Érzi, hogy itt isteni szárnyait
Eléggé nem héjázthatja;
15 Érzi, hogy rab, míg testi lánczait
Hordozza és le nem rázhatja.

Oh, de mitől válunk olly nehezen ?
Mi tündér báj vonz úgy magához,
Hogy mennyei lelkünk ne siessen
20 Eredete' dicső honjához ?

Nincs itt tiszta öröm bánat nélkül;
A' jó rosszal van öszvefonva:
Itt a' gazdag nyomva van szükségűtül,
'S a' dicsőség fátyolba vonva.

25 Mihez ragad szívünk édesebben,
Mint tehozzád, szent gerjedelem ?
Mi tölti bé lelkünk' teljesebben
Mint te édes boldog Szerelem ?

Még is gyakran csak kízó örömmel
30 Fojtogatod nyögő kebelünk' !
Hol örömmel, hol bús könnyözönnel
Édes kelyhed' itatod velünk. --

Csak repülő álomkép 's csalódás
A' halandó ember' élete!
35 Rövid öröm, hosszú gond 's bánkodás
Bús életünk' szűk kerülete.

Rablánczok a' földi szenvedések,
Mellyeket csak a' halál szakaszt:
Rózsaszálak a' gyönyörűségek,
40 Mellyeket egy őszi szél hervaszt!

Boldog, ki a' reá-mért lánczokat
Itt nemesen túrve viseli,
'S a' hervadó gyenge virágokat
Az Erkölcsnek 's Észnek szenteli!

[Sömjén 1803 körül.]

30. A' Melancholia.

Te a' setét erdők' vadonjain
Szeretsz álmodozni o Melancholia!
A' puszta vár' bús omladékain
Nyögdelő lágy szellő neked harmonia.

5 A' felhőkbe nyúlt gránit' ormai
'S az elzárt völgy néked legkedvesb nézőhely,
A' halvány hold 's goth falak' kormai
Bájnolnak tégedet mágusi erővel.

10 A' mohosúlt sírkövekre ledűlsz
'S mély lelkesedéssel emeled hárfádat,
Az őszült kor képeibe merűlsz,
'S édesen elsírod bús elegiádat.

A' Vidámság, csak a' Valóságnak
'S szűk Jelenvalónak szedheti rózsájit:
15 De te, karján a' szép álmodásnak,
Éled a' Jövendőt 's a' Multnak órájit.

Oh te voltál eddig biztos társam!
Te intéztél engem józan útaidon,
Ha a' földi vígságtól megváltam,
20 Sátorodba intél csendes alkonyidon.

Te vontad bé az ifju' húrjait
Egy csendes búsongás' gyászos fátyolával:
Te derítsd fel a' férjfi' gondjait
Magányos örömid' szép holdvilágával!

[Sömjén 1803 körül.]

31. A' Reggel.

Nézd a' napnak derülő sugára
Mint ébreszti a' természetet,
Mint önt új bájt a' virág' fodrára
'S mint zendíti a' zöld ligetet.

- 5 Nézd új öröm s' ujult életerő
Száll hegyekre száll most völgyekre,
Csak az örök homályban heverő
Bagoly siet bús rejtekekre.
- 10 Nem mosolyog neki a' szép reggel,
Sem az élet' harmoniája:
Kedvesb néki a' szomorú éjjel,
Mint az egek' dicső pompája.
- 15 Igy van minden! változhatlan renddel
Ki van szabva éltünk' pályája;
Egyik rokon a' Felistenekkel:
A' másiknak por a' hazája.
- 20 A' rabellek örök setéségben
Bolyongnak a' denevérekkel;
Nem nézhetnek a' dicső napfénybe
Örök éjhez szokott szemekkel.
- A' nagy lélek önként az aetherben
Héjáztatja szabad szárnyait,
Nem tartja itt fojtva porkötélben
Az égi tűz' nemes lángjait.
- 25 Nem tébolyog goth épületeken
Az éjjeli vak madarakkal:
Feljebb evez a' nagy álpeseken
A' nap felé uszó sasokkal.

[Sömjén 1803.]

32. A' Múzsához.

Szeld Múzsá! ki keblemet
Égi lángra gerjeszted,
Felvonsz a' porból, 's szememet
A' nap felé függeszted;

- 5 Ki mennyei balzsamiddal
Öntözgeted fejemet,
'S örökké zöld pálmáiddal
Feded bé ösvényemet;
- 10 Íme oltárodra nyujtom
E' pindusi szálokat,
Tömjénem' myrrhám' meggyujtom:
Fogadd el illatjokat!
- 15 Te vetted fel karjaidra
Gyenge esztendeimet,
Te osztod fel vállaidra
Még most is terheimet.
- 20 Ha a' gond' jeges kezei
Szívemet elcsüggesztik,
Áon' myrtus-ligetei
Öledben felélesztik.
- Ha bal sors' zivatarjain
Reszketnek kormányaim,
Ilissus' virulmányain
Rengetnek szép álmaim.
- 25 Az ifjuság' örömei
Lassanként elrepülnek,
A' szép orcza' kellemei
Komor ránczokra gyűlnek.
- 30 A' mi most ifju szívünknek
Érzeményit bájolja,
Utóbb hideg értelmünknek
Homlokát megránczolja.
- 35 Minden gyönyörű Tempéink
Lassanként elhervadnak,
Legforróbb képzeményeink
Egyszerre majd megfagynak:

De te, kegyes Tündér, végig
Ragyogsz bús éjszakánkon,
'S a' Létthe' csendes révéig
40 Kísérsz setét pályánkon.

Bíbor fátyollal fedezed
Az élet' halvány képét,
Rózsaszínekkel hímezed
A' sír' gyászos környékét.

45 Oh, engedd, hogy napjaimat
Tenéked szentelhessem,
'S örömmet, gondjaimat
Köbledbe kiönthessem!

[Sömjén 1803 körül.]

33. Virág Benedekhez.

Éván! Merre, hová ragadsz?
Milly szentelt ligetek' boltjai fednek el?
Tíbur' völgyei rejtnek é?
Vagy Lesbos' kiesült berkeit álmodom?
5 Pindár, Stesichor' isteni
'S Alcaeus' magasabb lantjai zengnek itt.
Honnom' Flaccusa o Virág,
Itt szegdelsz te dicső Delphusi ágakat.
Itt kent fel Polyhymniád,
10 'S eddig nem töretett Hellai szirtokon
Nyitsz útát, koszorús Vezér,
'S a 'Vértest Helicon' hangjai töltik el.
Példád élteti mellemet.
Jer, jer, légy kalauz pályafutásomon!
15 Fáklyád' mennyei lángjai,
Mint Phárus' lobogó oszlopi, fénylenek,
Jer, jer, karjaidon segélj
Ösvényedre! akármerre vezérlsz, megyek.

[Sömjén 1799 —1803 között.]

34. Kishez.

Nézd: az igaz virtus feláldozza magát,
'S nem kéri senkitől érdeme' jutalmát,
Mert azt magában érzi.

5 A' Bajnok mosolygva rohan a' halálnak;
Hogy vére gyümölcsöt teremjen honjának,
Éltét örömmel végzi.

A' Bölcs kebeléből szívét kiszakasztja,
Néma falak között hervad arczatja,
10 Fejét mély gond epezti.
Álmatlan szemei mécsékkal virradnak;
Kizárja örömit a' ragyogó napnak,
Az áldást úgy terjeszti.

Barátom! érzed é? képed' festogetem,
De el nem érheti eléggé ecsetem
15 Az eredeti szépet.
Bölcselkedő Múzsád', Socratesi lelked'
Mennyei kincseit rózsák közé rejtéd,
Hogy megfoghasd a' szívet.

Te Schiller' mélységét, Matthisson' himzését,
20 'S a' Tiburi Phoenix' magas ömledését
Egy alakban mutatod.
Bájos színnel fested az erkölcs' szépségét,
Az álорczás bűnnek felfeded rút képét,
'S tőreit elszagatod.
25 Az éaszt az érzéshez remeken csatolod;
A' csapongó elmét szelíden oktatom
Mint fellengjen az égen.
Nagy érdem: de bérét e' föld meg nem adja.
Csillagkoronáját csak ott fent várhatja
30 Mnemosyne' keblében.

[Sömjén 1803 körül.]

35. Kisfaludihoz

Mi kellemes hang, reszket ezüst huron
Concerteket zeng! Eóli harfa ez
A' rába partján, oh mi tündér?
Alom e vagy tsalatás ragadt el?

5 Nem nem tsalódtam Honyom Alakjai
Balsam lehellő Hiblai fürtöket
Hószin kezekkel homlokára,
Kisfaludink koszorukra méltó.

Pengesd szerentsés Leshosi lantodat
10 Édes keserved mennyei hangzati
Petrarka, Sáphó hervadatlan
Érdemeit te reád ruházták.

Oh hogy mosolyogjon rád Amathuzia
'S Pályádon Eros' Mirtusi lengjenek
15 Oh énekelj még Nemzetednek
Méz ajakad' Dalait kívánja.

Oh énekeld még gyenge szerelmidet
Sirhalmodon majd zöld Amarant fakad
'S hangját kegyesebb zengedessel
20 Hamvaidon nyögi Philoméle.

[Sömjén 1803 körül.]

36. Horváth Ádámhoz

Melly a' Meóni Bölts' lelkét levezetted az Orcus'
Tornáztába, hogy ott Itakának lassa királyát
Lassa, ki hozza erős Achillest és Agamemnont.
A' feledékeny idők' torkából bajnoki kürtel,
15 Músa! te Horvatot hajdan szárnyadra emeled,
Ammikoron Hunyadit Lantján hirdette 's az Árpád'
Vére ditsőségét magyarul harsogta közöttünk.
Oh te hevitsd lelkét, hangját régulta sohajtjuk
Vidd el karjaidon lobogó fákláddal az elzárt

- 10 Régi sötetségnek titkos küszöbére Atyaink'
 Szentelt hamvaihoz; te fedezd fel előtte Hazánknak
 Hajdani Héróit, kik bölts intézetek által
 A' lebegő kormányt tsendes rév partra vezetvén,
 Sparta Erköltsel s törvénynyel örökre le rakták
 15 A' magyar Alkatmány bértztalpaít a' maradéknak.
 'S kik mikor a' haragos villongó vissza vonásnak
 Lelke ki törte atzél záváráát a' fene hadnak
 Mint hajdon Maraton nagy Bajnoki vívtak ezerrel,
 'S vagy diadalmi Öröm közttt tértek vissza Budára
 20 Vagy pedig a' Haza szent oltarán áldoza verek.
 Mennyi nemes Hamvak vagynak még néma homalyba
 Zárva, kiket meltán lantjára vehetne Homer is
 Mú'sa hevtsd Horváth lelkét, ne felejtse Hazáját
 Szent kötelességét szép híre arány koronáját.

[Sömjén (?), Nikla (?) 1803 után.]

37. A magyarokhoz

[II.]

Romlásnak indult hajdan erős magyar,
 Nem látod Árpád vére miként fajul,
 Nem látod a boszus Egeknek
 Ostorozó kezeit hazádon ?

- 5 Sok századoknak vérzivatarja közt
 Rongált Budának tornyai állanak,
 Ámbár ezerszer vak tüzedben
 Véreidet, magadat tiportad.

- 10 Elszórja, hidd el, számkivetett ősi
 Erkölcöd átka, s mostani veszni tért
 Romlott fajultság, s nem sokára
 Ércfalain viperák süvöltnek.

- Nem ronthatott el tégedet, o magyar,
 A vad tatár chán xerxesi tábora
 15 S világot ostromló töröknek
 Napkeletet leverő hatalma.

- Nem vert le téged Zápolya öldöklő
Századja, s Betlen vérbe merült kora,
Rákóczi vérengző haragján,
20 S rettentetes tüze közt megálltal.
- Mert régi erkölcs, spártai férfikar
Küzdött, vezérelt fergetegid között,
Birkózva győztél, Herculesként
Áchaji kard rezegett kezedben.
- 25 Most lassu méreg, lassu halál emészt,
S mint egy kevély bükk, melyet az északi
Szélvész le nem dönt, benne termő
Férgek erős gyökerit megőrlik,
- 30 S egy gyenge szélről földre teríttetik!
Igy minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvész:
Róma ledől, s rabigába görbed.
- 35 Mi a magyar most? Rút sybaritaváz,
Letépte fényes nemzeti bélyegét,
S hazája földült védfalából
Rak palotát heverő helyének.
- Eldődeinknek bajnoki köntösét
S nyelvét megunván, rút idegent cserélt
40 A nemzet őrlékét tapodja,
Gyermeki báb puha szive tárgya!
- Vallástalanság rút szüleményei,
Erkölcstelenség s minden utálatos
Fertelmek áradnak hazánkra,
Régi nemes magyarok porára.
- 45 Fegyverre termett szép, deli ifjuság
Kardforgatásban nem gyakoroltatik,
Nem tud nyeregben, nem tud ugró
Gyors paripán leragadva szökni.

50 O más magyar kar mennyköve villogott
Attila dicsó harcai közt, midőn
A fél világgal szembeállott
Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
Szerzője Árpád a Duna partjain:
55 O más magyarral verte vissza
Nagy Hunyadynk Mohamet hatalmát!

Akkor vitéz hírt s bajnoki érdemet
Szerzett az ifjú Pelides utjain;
Most íme, o szegény, mivé lett,
60 Módi majom, gunyolásra méltó.

Átok reátok Charpia fajzati,
Erkölcseinket vesztegető fenék!
Fessen le hiv Gvadányi tolla,
Nemzetemet csufoló bolond korcs!

65 De jaj, csak így jár minden az ég alatt,
Forgó viszontság járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk változandó,
Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.

Felfogat a nagy századok éjjele
70 Mindent, leomlott a híres Ilion,
A büszke Carthágó hatalma,
Róma, s erős Babylon leomlott.

Volt oly idő már, melybe' nemes hazánk
Fénylő dicsőség polca fölött virult:
75 Jön oly idő még, melybe' gyászos
Hamvaiból gyülevész kavarc kel.

[Sömjén 1803 körül.]

**38. Görög Demeterhez, midőn a' Koronaherczeg'
Nevelőjének választatott, 1803.**

Mennyi Országok 's Koronák' reményét
Vetted, oh boldog Nevelő, kezedre!
Mennyi Népnek nyujt bizodalmat a' te
Chironi lelked!

5 A' nagy álláspont' köre nem telik meg
Áldozat nélkül; de ki honja' híve.
Mint Görög, mindent mosolyogva áldoz
Honja' javának.

10 Róma' undokját 's Senecát felejtse el!
A' Nemes' legszebb diadalmi bére
Minden ádázna 's alacsony tyránnak
Kénye felett van.

Konnidász márványt nyere Parthenonban.
Adj Trajánt nekünk 's kegyes Antoninust.
15 Véreid' hálás kebelébe márványt
Nyersz te 's örök fényt.

A' te munkádnak gyönyörű gyümölcset
Századok várják, diadalmi paeant
Századok zengnek, 's maradékainknak
20 Áld maradéka.

Hajdan, o bús sors! nemesült Atyáink
Mennyi belső tűz 's fene üldözések'
Ostorát nyögték! de az égbe ért már
Ábeli vérök.

25 Már ma nem félek! Sem idők' zavarja
Sem gonosz vádak soha fel nem oldják
A' magyar szívnek kötelit. Királyunk
Ismeri népét!

[Sömjén 1803—1810.]

39. Horatiushoz.

Róma' felséges szavu Pindarussa,
Flaccus! eldőlt már az Olympig ötlő
Róma, 's a' roppant Capitóliumnak
Szent tüze elhunyt.

5 Ám te élsz most is! neved és Camoenád
A' dicsőségnek tetején ragyognak.
A' halandóság' köde fel nem érhet
Fényes egedre.

10 Oh te buzdítsd fel magas énekeddel
Gyenge Múzsámat! te emeld magadhoz
Lantomat! fűzd rá tüzes ömledésed'
Aetheri szárnyát:

Hogy tehozzád felvigyen, és tevéled
Tíburod' csendes ligetébe rejtsen,
15 Hol te olly sok szép örömet találtál
Blandusiádnál.

Ott taníts engem nemes érzeményid'
Tiszta forrását huraimra csalni;
Ott taníts: mint kell az idővel élni,
20 'S bölcsen örülni.

Ott taníts: nyugodt megelégedéssel
A' dicsó virtus' menedéköléből
A' vad orkánok' 's habok' üldözését
Nézni mosolygva.

[Sömjén 1803 körül.]

40. A' Szerelemhez.

Psyche' bíbor kebeléből
Repülj le felém,
Eged' fényes aetheréből
Csöpögtesd belém
5 Oh Szerelem! malasztaid'
Mennyből eredt balzsamait.

- Hol van lelkem' rokonfele ?
 Jer, jelentsd ki már!
 Repülj kebelembe vele
 10 Szívem alig vár;
 Repdez, mint Noe' galambja,
 De enyhelyét nem láthatja.
- Bennem mélyen metszve lelem
 Szép ideálját,
 15 Pygmalionként ölelem
 Kedves bálványát,
 De meg nem lelkesíthetem:
 Csak tűnő képét kergetem.
- Hozd el hozd zephyr szárnyakon
 20 Már valahára,
 Ki ágyamhoz méceset gyujtson
 Psyche' módjára;
 'S ha majd a' szent forrást issza
 Ismét add ölembé vissza.

[Sömjén 1800 -- 1804 között.]

41. Vénushoz

- Oh szerelmek szép Tündére
 Jövel gerlitzeiddel
 Hozz írat szívem sebére
 S könnyemetítsd el.
- 6 Amor tőrei egetnek
 Lobog minden tsepp vérem
 Fájdalmaim el temetnek
 Ha tárgyam' el nem érem.
- Te intezed a sziveket
 10 Egy máshoz te forrasztod
 A' tüzet jéggé teheted
 A' jeget még gyujthatod

Oh olvaszd el Natzám szívét,
Szívemhez hadd forradjon
15 Mosolyítad rám szép kék szemét
Kebledbe hadd ragadjon,

[Sömjén 1800—1804.]

42. Natzámhoz.

Beteg szívem törbe esett
Fornak minden ereim,
Bekesegem el enyészett
Hervadnak kellemeim
5 Nem bír magával kabelem
Sebeimet nem rejthetem
Hullnak néma könnyeim

Ne légy kemény édes Natzám!
Töröld le bus tsepjeit,
10 S vedd szívedre halvány Artzám
Titkos esdekléseid,
Szakaszd le a' kinyílt rósát
Míg elnem veszti illatját
'S fodra bibor díszzeit

15 A' szerelem az Istenség'
Jóltévő lehellete
Boldog akkiben tisztán eg
'S rokon lelket lelhető
Kivel magát vegyérheti
20 Lelkét lelkébe öntheti
Eden annak élete.

Jövel te nekem születnél
Erzi minden tsepvérem
Miulta rám tekintettel

25 Nyugalmam nem esmerem
Benned élek benned halok
'S hogy ha tőled elszakadok
A' koporsó lesz bérem.

[Sömjén 1800—1804.]

43. Az én Kegyesem.

Az én Kegyesem nem nemes,
De deli és szép,
Mint egy Grátzia kellemes,
5 Szíve tiszta 's ép.
Félénk szeme nem mosolyog,
Csak dagadó melle dobog,
Midőn felém lép.

A' módft ő nem ismeri,
Sem piperéjit,
10 Ah, még is olly szépen szedi
Könnü lepleit!
Barna fürtje' sodradéka,
Fátyola' csendes árnyéka
Festi keceit.

15 Szép, ha képén a' szerelem'
Rubintja pirul:
Szép, ha könnyét törülgetem,
'S vállamra simul:
Szép, ha ölel, fohászkodik,
20 Színe százfelé változik,
'S nyelve elnémul.

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

44. Melisszához.

Más tárogasson Maeoni kürtöket
Alcid' 's Pelides' isteni tettein,
Fellengjen a' Dircéi harsány
Hattyu szerént az olymptetőken:

5 Én itt, az elzárt béke' homályain,
Itt e' romános Tempe' vidámjain,
Öntöm ki szívem' gerjedelmét
Socrat' ölébe Anacreonnal.

10 Ki tudja méltán festeni a' Huszárt
'S bús arczatját harczi közt, midőn
A' megzavart renden keresztül-
Rontja magát dühödő haraggal ?

15 Ki tudja méltán írni az öklelő
Hajdú' vivását, a' mikor a' lovast
Dárdája szórja 's mennykövek közt
A' meredek falat ostromolja ?

20 Múzsám mosolygóbb tájakon andalog,
A' csendes erdő' boltjaiban szeret
Víg lantja zengni, 's rettegéssel
Néz az erős hadak' Istenére.

A' csergedő víz partokon énekel
Vidám enyelgést 's gyenge szerelmeket,
'S tőled, tetőled szép Melissa,
Kér koszorút epedő ajakkal.

25 Édes jutalmam verseimért te légy!
Tűzz egy virágszált barna hajam közé:
Nem kell borostyán, nem kiáltó
Párosi kő nyugovó poromra!

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

45. Az Örömhez.

Édes Öröm! o Tündérek'
Mosolygó szüz Leánya!
Kacsingatsz, 's ha hozzád érek,
Eltűnsz, lelkem' bálványá!

6 Mint egy kaczer leánykának,
Nytva int bájos kebled,
Szerelmem' kívánságának
Lángjait úgy ingerled:

'S midőn csókolni akarom
10 Ajakidat, elrejtéd,
Elvadúlsz, s' ölelő karom
Közül magad' kifejtéd.

'S csak messzűnven kinálkozol,
Ha gerjedelmim' sejtéd:
15 De közel elkomorodol
'S szeretődöt megejtéd.

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

46. Nelli.

Hát a' szerelem' szent lángja
Csak illy mulandó?
'S Nelli is, mint minden lyányka,
Csak változandó?

6 Hív Szeretőt az ég alatt
Ne kérj kebelem!
Ha a' szelíd Nelli csalhat,
Hol a' szerelem'?

A' kép' angyalvonásai,
10 A' kegyes szemek,
Nem a' lélek' tolmácsai:
Csak csalfa szerek!

A' szerelem' esküvését
A' hagymáz teszi;
15 A' szív forró dörögését
A vértől veszi.

Egy pillanat' tüneménye
Muló örömünk;
20 Csalatásunk' szüleménye
Játszodoz velünk.

Jaj, de hát én mért epedek?
Lelkem miért ég?
Szünet nélkül mért szeretek,
Ha nincsen hívség?

25 Kínomat mért nem olthatja
Sem idő, sem ész;
Sőt sebeimet faggatja
Minden orvos kéz.

30 Éjjelimen ötet látják
Beteg álmaim,
Nappal ő nevét kiáltják
Sohajtásaim.

35 Philomele' panaszai
Nevét zokogják,
A' csillagok' fénysorai
Nevét rajzolják.

40 Valamerre járok kelek,
Üldöz árnyéka,
Meg nem menthet a' tengerek'
Végső tájéka.

Van, igen, van hív Szerető,
Érzem keblemben:
Csak te vagy, Nelli, hitszegő!
Csak te kegyetlen!

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

47. Egy hívtelenhez.

Melly zöld Tempe fedez, Chloe ?
Milly bájos ligetek' rejtekiben lebegsz ?
Kit lát gyenge öledbe' most
5 A' szép esttünemény 's Délia' csillaga ?
A' mély tengereket hinár,
A' jégszívet alakszín fedi álnokul.
Megcsalt engemet is tehát
Kisdéd mézajakad 's kék nefelejts-szemed!
Megcsalt! 's rózsabilineseden
10 Más boldog Csalatott néz mosolyogva rám.
Oh nem véli, mi tőr lesi
A' zengő labyrinth' ernyei közt szegényt!
Galyról galyra vigan repes,
És üdvözli az ég' reggeli lángjait.
15 Majd elhallgat örömszava,
Lépvesszőre ragad, 's fészke kalitka lesz;
Vagy vergődve kitépdeli
Hímzett szárnyait, és nyögve fut énvelem.

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

48. Egy Leánykához.

Régen sohajt utánad
Szívem, kegyes Leányzó!
Régen! de ah, nem érzed
Ámor' szelíd hatalmát.
5 Vigan lebegsz körültem,
Mint a' Zephyr tavaszkor
A' rózsailatokkal.
Bájos tekintetidben
Vidám öröm sugárzik,
10 Mint a' nap' égi lángja
A' bús homály elosztja.
Tündér szemed mosolygván,
A társaság feléled.
Minden derül tevéled,

- 15 Minden: de én, de oh! én
Némán lehajtom elholt
Orczámat, és szorongó
Keblem döhög, szemem sír.

[Sömjén 1800 – 1804 között.]

49. Fő és Szív.

- Mit? 's hát azért eposszem
Éltem' tűnő tavasszát,
Hogy megvetett az álnok?
Biblis szerént nem olvaszt
5 Vizzé szerelmem engem:
Nem mossa gyáva könnyel
A' férjfi' arczatját.
Tán hímes Hybla' berkén
Egy szál virág mosolyg rám?
10 'S tán Amor egy leánynak
Képére nyomta csókját?
Nem csak Chloé' fejről
Folynak le barna fürtök,
Nem csak Chloé' szemében
15 Villognak égi tegzek.
Menj, menj! szabad vagyok már.
Hálál! kinyilt kalitkám!
Hálál! – de jaj, mi fojt el?
Bús könnyeim buzognak,
20 Jaj, szívemet nem oltja
A' fő hideg tanácsa!
Édes Chloém! szeretlek,
Mint méhek a 'virágot,
'S mint a' folyót az őzek!

[Sömjén 1800 – 1804 között.]

50. Esztihez.

Szép, szép az élet, Eszti!
A' myrtus-illatokban
Amor' 's Dióne' karján
Be édes élni Eszti!
5 Más félje a' szerencsét,
'S a' tengerek' haragját;
Golkonda' drága kincsét
Rakásra gyűjtse öszve,
Villogjon a' dicsőség'
10 Polczán Napóleonnal,
Hirdesse győzedelmét
Száz diadalmi pacán:
Én véled, édes Esztim,
Véled kívánok élni
15 Elrejtve a' világtól,
Hol senki nem vigyáz ránk,
Hol semmit én ne látnék,
Csak édes angyalorczád',
Csak téged, édes Eggyem!
20 Hol mást ne hallanék én,
Csak szád' kegyes sugását
'S hív szíveink' verését

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

51. A' Tavasz.

A' Tavasz rózsás kebelét kitarva,
Száll alá langyos levegón mezőnkre.
Balzsamos fürtjén Zephyrek repesnek,
'S illatot isznak.

3 Alkotó aethert lehel a' világra,
Mellyre a' zárt föld kipihenve ébred;
Számptalan létek' lekötött csiráji
'S magvai kelnek.

10 Flóra zsenget nyujt mosolyogva néki.
Nyomdokin rózsák s' violák fakadnak.
A' vidám Tréfák, Örömek, Szerelmek
Lejtnek utána.

Én is idvezlő dalomat kiöntöm,
'S egy virágbimbót tüzők, édes Emmim,
15 Gyenge melledhez; valamint te, olly szép,
'S mint mi, mulandó!

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

52. Czenczimhez.

Czenczim! repül az élet,
Mint egy sebes sohajtás.
Tünik tavassza 's hervad,
Mint gyenge rózsabimbó.
5 A' melly Zephyr kinyitja
Langyos lehelletével,
Az tépi el mosolygó
Diszét kis életének.
Még most mi is virágzunk,
10 Mint a' Libáni Tempék.
Szívünk örömmre repdez,
Lelkünkben égi láng ég.
Majd eltűnik szerencsés
Éltünk' arany tavassza.
15 E' barna fürt lehull majd,
Melly büszke válladon csügg.
Villám kaczer szemednek
Fényét homály borítja.
Kebled' csudás alakja
20 'S e' szép ajak' rubintja
A' vad halál' kezében
Porban keverve sorvad.
Éljünk tehát 's örüljünk;
Mert ah, csak egyszer élünk!

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

53. Chloe.

Láttam! látta Chloét andalodó szemem!
Oh mint lenge felém 's mint mosolyodt reám,
Mint a' Latmusi szép Szenderedő felett
Rezgő Cynthia' csillaga!

5 Tündér ambroziát hinte lehellete,
Mint a' Hesperis kert' mennyei lombjai.
Nincs olly illat egész Tempe' virányain,
Sem Callirhoe partidon.

10 Szép, mint a' ragyogó nap 's feselő virág;
Szép, mint a' fiatal Cypria, a' midőn
A' tenger kiadá isteni kellemet
Ég-föld' ünnepelése közt.

Oh ti lengedező híves Etéziák,
'S rózsás esti szelek' gyenge fuvallati,
15 Jertek gyúlt kebelem' lángjait oltani:
Égek! szívem elolvadott!

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

54. Chloe.

Mint egy árva madár, Chloe,
Mellyet fészke helyett néma kalitka zár,
Nyögdécselsz, epedő Kegyes!
'S vas békódra szemed' gyöngyei hullanak.
5 Megcsalt a' ragyogó hinár.
Sülyedsz, 's nincs ki kezét nyujtsa kezed felé.
Későn nyílt szemed' árjai
Rabságod' kötelét meg nem emészthetik!
El kell ásni szerelmedet,
10 Bimbózása előtt zsenge csirájiban.
Ah, így játszik az ég velünk!
Szívünk' ösztöneit fájdalom oltja el.
A' kit lelked epedve kér,
Attól messze szakaszt, hogy soha el ne érd:
15 A' kit félve kerülsz, utálsz,
Annak jégkebelén hervad el életed.

Boldog, boldog az a' kinek
Pártáját szerelem' myrtusa váltja fel,
'S egy kedvelt rokon érező
20 Egy kedvelt Szerető oldja le szűz övét!

[Sömjén 1800 — 1804 között.]

55. Bucsuzás.

Elszakadsz tőlem, szeretett Barátném!
Hasztalan' zárlak kebelembe; eltűnsz,
'S mint az álomkép, örömmim, reményim
Véled enyésznek.

5 Jaj! sem a' sérült szerelem' nyögése,
Sem kegyességem, sem az ég' hatalma
Téged énnékem soha vissza többé
Vissza nem adnak.

10 Élj szerencsésen, valamerre fordulsz!
Légyen áldásom veled és vezérljen!
Légyen a' Végzés' utain szerelmünk'
Angyala társad!

15 Élj szerencsésen' s ne felejts el engem!
Menj az égtartó Pyrenéken által,
Menj az északnak havasin keresztül,
Csak ne felejts el!

Ott is, óh ott is tied e' sebes szív.
Mindenütt kísér, veled él, veled hal;
'S sárga képemnek halavány vonásin
20 Festve neved lesz.

[Sömjén 1804.]

56. Barátomhoz.

Íme lassanként lefoly a' virágkor,
'S gyenge rózsáink vele elvirítanak;
A' kies Tempék, Örömek, Szerelmek
Vele enyésznek.

5. Melly rövid 's kedves! valamint az első
Éjjelünk, mellyen szeretőnk' ölében
Életünk' legszebb örömébe égve
Kóstola szívünk.

10 Elrepül tőlünk, soha vissza sem tér!
Sem Galenusnak tudományi titka,
Sem kegyességünk' ezer áldozatja
Vissza nem adja.

Minden órának leszakaszd virágát.
A' Jövendőnek sivatag homályit
15 Bízd az Istenség' vezető kezére,
'S élj az idővel.

Elmarad tőlünk szeretett Barátnénk.
Itt hagyunk mindent valamit szeretttünk,
20 Semmi nem kísér szomorú koporsónk'
Néma ölébe.

A' piros hajnal' derülő sugára,
A' barátságának kegyes ápolási,
A' legesdeklőbb szerelem' siralmi
Fel nem idéznek!

[Sömjén 1804.]

57. Bucsuzás
Kemenes-Aljától.

Messze setétedik már a' Ság' teteje,
Ezentúl elrejtí a' Bakony' erdeje
Szülőföldem, képedet:
Megállok még egyszer, 's reád visszanezék.
5 Ti kékellő halmok! gyönyörű vidékek!
Vegyétek bús könnyemet.

Ti láttátok az én bölcsőmnek ringását,
S ácsorgó ajakam' első mosolygását
Szülém' forró kebelén;
10 Ti láttátok a' víg gyermek' játékait,
A' serdülő ifjú örömit, gondjait,
Éltem' vidám reggelén.

Mélyen illetődve búcsúzom tőletek;
Elmégyek: de szívem ott marad véletek
15 A' szerelem' lánczain.
Hímezze bár útam' Thessali virulmány,
Koszorúzza fejem' legdicőbb ragyogvány,
A' szerencse' karjain;

Bánatos érzéssel nézek vissza rátok,
20 Ti szelíd szerelmek 's vidám nyájasságok'
Örömmel-tölt óráj!
Nem ád vissza nékem már semmi titeket!
Evezzem bár körül a' mély tengereket,
Mint Magellán' gályáji. —

Oh gyakran a' szívnek édes ösztöneit,
25 'S tárgyaihoz vonzó rózsaköteleit
Egy tündér kép elvágja!
A' szilaj vágások' gigászi harczeit,
E' bujdosó csillag' ezer orkánjait
30 Bévont szemünk nem látja.

Hív szívünk' csendesebb intését nem halljuk,
Az előttünk nyíló rózsát letapodjuk,
Messzebb' járnak szemeink.

35 Bámulva kergetjük álmunk' tarka képét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk' szépét,
S' későn hullnak könnyeink.

[Nikla 1804.]

**58. Az Ulmai ütközet.
1805. Octob. 14d.**

Mit hallok Árpád' honja' határain
Ágyúk dörögnek! rettenetes veszély
Zúg, mint dagadt felhők' morajja
'S Bosporusok' zokogó nyögése.

5 Egy nagy csapással mindeneket levert
A' harcz' 's dicsőség' kénye, Napóleon,
'S mint Júpiter' mindent — lerontó
Mennyköve, egy riadással elszórt.

10 Látom Hazámnak fegyveres őreit
Rémült futásban; látom az éktelen
Vert-had' zavarját tébolyogva
'S Bécs 's Pozsony' érzekapujit vivotlan'

15 Kitarva. Oh sors! oh csuda nép! mi ez?
Nincs hát remény már? — Itt az idő, Magyar!
Melly majd szabad-lelked-nem-ismért
Jármot akaszt te szilaj nyakadra.

20 Nyolcz száz repült el már Budavár felett.
Villámok' ádáz zápora, vérözön
Toldult 's rohant rád számtalanszor:
Ám de te, mint az egekbe-ötlő

Kriván, mosolygál a' zivatar között.
Rémíthetetlen melled aczélfalat
Vont fel körülted, 's vakmerően
A' haragos buzogányt ragadván

25 Gígas erősvél harcra szegült karod,
Vivtál ezerszer többel ezer csatát:
Menj, most mutasd meg Zrínyi' lelkét,
Zrínyi' dicsó remekét, halálát!

Merjl a' merészség a' fene fátumok'
30 Mozdíthatatlan zárait ált'üti,
'S a' mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör 's nyit.

[Nikla.]

59. A' Felkölt Nemességhez.

1805.

Mint majd midőn lángszárnyakon eljövend
A' Nagy Birónak Cherubim Angyala,
És kürtje' harsány hangja a' mély
Sírba leszáll hidegült porunkhoz:

5 Mindenféle dob 's tárogató riad.
Úgy tetszik elhunyt párduczos Őseink
Támadtanak fel hamvaikból
Véreiket-fedező karokkal.

Toldúlva jőnek bajnoki népeink:
10 Erdély' kegyetlen Székelyi, a' fene
Hajdúk, az áldott tér mezőkben
Mefeketült haragos Kunokkal;

Az ütközet közt állni-tudó, kemény
Horvátok' és vad Ráczok' erős hada
15 Táborba szállott, hogy kövesse
A' Magyarok' rohanó lovagját.

Örvendj Hazám! nézd mennyi jeles serog
Kész érted önként ontani életét.
20 Oh bátran örvendj! mert megőrzik
Hantjaidat született Vitézid,

Magyar nemes vér bére' jutalma vagy,
Vérző magyar kar tartja meg eddig is,
Csak hív Szülöttid' vérpatakja
Áradozand ezután is érted.

25 Nézd mint buzognak szép deli ifjaid:
Mindannyi Hérót 's Márst-mutató vitéz
Tüzelg szemökből; felkelend még
Bátori, 's él Kinizsink ezekben!

30 Tud győzni e' nép! Attila' magva ez!
Ez dúlta Árpád' hajdani harczain
A' föld' legelső tartományit,
'S lánczra füzé sok ezer vitézit.

35 E' nép csatázott nagy Hunyadink alatt
Mikor kevély Bécs' tornya lerontatott,
'S roppant Budának győzhetetlen
Ormai közt diadalmi kürt szólt.

40 Hát bölcs Királynénk Trézia! trónusod'
Nem a' magyar szív vívta ki Pálfi val?
Nem a' Magyar' 's Nádasdi' kardja
Tette dicső koronád' fejedre?

Hat nagy Királyok' fegyvere omla rád,
Tűzláng borítá Austria' tájait,
'S nem volt ki terhed' Herculesként
Tartsa. Egész birodalmad ingott.

45 'S ím mint midőn bús Aeolus' éktelen
Barlangja' torkát Caucasus' oldalán
Feltárja 's ádáz szélveszekkel
Fellegeket hasogatva pusztít:

50 Felkél az ébren-szunnyadozó Magyar,
'S elszórja villám kardja egéd' kódét;
Megtörte, földhöz verte mint egy
Bellerophon, hatagyú chimaerád'.

Menj most vitéz faj! nézd mikor a' vadak'
Királya felkél Júba' vadonjain,
55 Szavára megrémül az erdő,
'S futnak ezer vadak odvaikba!

[Nikla.]

60. Az Ifjuság.

Mint az arany kornak boldog századja virágzó
Képe szelíd Tündér, Fiatalság! vissza nevensz rám.
Fel feded ártatlan kebelednek ro'sa alakját,
'S szívemet a' múltnak gyönyörű örömébe merített.
5 A' te fejednek arany fürtjén mosolyogva virítnak
A' tavas illatozó zengéi vegyes koszorúkbán
Pa'sitos ösvényed violák közt tévedez és foly,
Mint a' tsergedező Aretúza 's tiszta Meander.
Társaid a' mindig nevető kedv tréfa Barátság,
10 Édes enyelgessel repedeznek játszva körültted.
A' szerelem mennyét feltárja Dione előtted
'S karjain andalgó örömeben renget az égnek.
A' te vidám Ortzád valamint egy hajnali tsillag,
A' 'repülő élet' napját fel nyitja, be zárja.
15 Míg te az élet egét ragyogó langszinbe fereszted
Elizium mirtus ligetévé változik a' föld
Hol minden ki derült, hol minden szép s nagy előttünk
Álmodozó lelkünk nem sejt illy pusztá jövendő
Mellyben az életnek volt kedvesi mind el enyésznek
20 'S tsak szomorún egyedül bujdossa világi futását
Mint az alélt utazó az Oroszlán durva hazáját.

Légy bölts, légy te vitéz, kardod villáma hasítottson
A' földtengelyekig, 's a' föld nagy tengerein túl
Homlokodon híred tsillag koronája ragyogjon
25 Tetteidet fel föld leborulva tsudalja imadja
Halmazd kintseidet dúld pusztisd Bengala partját
Ussza körül Gallád a' földet százszor ezerszer,

30 Olly szent tiszta öröm nem reszketi szívedet által
Mint mikor boldog fiatalság ro'sa viránnynin
Andalodo lelked leg előszer kezdé hevülni
'S a' gyönyörű álmoképet tsókolva ölelted

[Nikla 1804 után.]

61. Levéltöredék Barátnémhoz.

Ne kérdezd Barátném! mint töltöm időmet,
'S távolléted alatt kedvem' miben lelem?
Tudod elvesztettem édes Enyelgőmet,
Tudod magam vagyok, mert te nem vagy velem.

5 Lefestem szüretem' estvélyi órájít,
Ha már cselédimet nyugodni eresztem.
És csak alig hallom a' vígság lármájít,
Agg diófám alatt tüzetem gerjesztem.

10 Lepembe burkolva könyökemre dülök,
Kanóczom' pislogó lángjait szemlélem,
A képzelet' égi álmába merülök,
'S egy szebb lelki világ' szent órájít élem.

Az őszibogárnak busongó hangjai
Felköltik lelkemnek minden érzéseit,
15 'S az emlékezetnek repdező szárnyai
Visszahozzák éltém' eltűnt örömeit.

Életem' képe ez, — Már elestvélyedtem,
Béborúlt az élet' vidám álországja!
20 Még két mulatótárs van ébren mellettem:
A' szelíd szerelem' hamvadó szikrája,
'S bús melancholiám' szomorgó nótája.

[Nikla 1804 után.]

62. A' Közelítő Tél.

Hervad már ligetünk 's díszei hullanak.
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labirinth 's balzsamos illatok
Közt nem lengedez a' Zephyr.

5 Nincs már symphonia, 's zöld lugasok között
Nem bűg gerlicze, és a' füzes' ernyein
A' csermely' violás völgye nem illatoz,
'S tükrét durva csalét fedi.

10 A' hegy' boltozatin néma homály borong.
Bfbor thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nem rég az öröm' víg dala harsogott:
'S most minden szomorú 's kiholt.

Oh a' szárnyas idő hirtelen elrepül,
'S minden máve tűnő szárnya körül lebeg!
15 Minden csak jelenés, minden az ég alatt,
Mint a' kis nefelejts, enyész,

Lassanként koszorúm' bimbaja elvirít.
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nectárját ajakam, még alig illetem
20 Egy két zsenge virágait.

Itt hágy, 's vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!
Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti
Lollim' barna szemöldöke!

[Nikla 1804 után.]

63. A' Magyarokhoz.

1807.

Forr a' világ' bús tengere oh Magyar!
Ádáz Erynnis' lelke uralkodik,
'S a' föld lakójit vérbe-mártott
Tőre dühös viadalra készti.

5 **Egy nap lerontá Prussia' trónusát.**
A' Bálti partot 's Ádria' öbleit
Vér festi, 's a' Cordillerákat
'S Haemusokat zivatar borítja.

10 Fegyvert kiáltnak Bactra' vidékei,
A' Dardanellák' bérczei dörögenek,
A' népek' érczkorláti dőlnek,
'S a' zabolák 's kötelek szakadnak.

Te Títusoddal hajdani Óseid'
Várába gyűltél, hogy lebegő hajónk
15 A' bölcs tanács 's kormány' figyelmén
Állni-tudó legyen a' habok közt.

Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jőjön ezer veszély,
Nem félek; a' kürt' harsogását,
20 A' nyihogó paripák' szökését

Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem
Lélek 's szabad nép tesz csuda dolgokat.
Ez tette Rómát föld' urává,
Ez Marathont 's Budavárt híressé.

[Nikla.]

64. Felsőbüki Nagy Pálhoz, Az Országgyűlés alatt 1807.

Már midőn a' Föld letapodva hódol,
'S Róma' felséges Geniussa eltűnt,
Mint egy ór Cato feded a' világot,
'S mennyköveket szórsz.

5 A' közembernek neve vész magával:
Kincs, kevély márvány paloták homályba
Dőlnek, elmúlnak 's heverő uroknak
Híre enyészik.

10 A' Derék nem fél az idők' mohától:
A' koporsóból kitör és eget kér,
'S érdemét a' jók, nemesek 's jövőndő
Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben.
Látlak Országunk' ragyogó gyülésén;
15 Ott merő Hectort 's Kinizzit mutattál:
Itt Cicerónk vagy.

Ősz Atyáink közt fiatal korodban
Pálmaágakkal-koszorús fejedre
A' kitündöklő magas elme 's lélek
20 Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél.
Nagy, Hazánk' kormányvezető Tanácsán.
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja,
'S régi magyar dísz!

[Nikla.]

65. Grof Szétsenyi Ferentzhez.

Astréánk' koszorús Papja! Polimniam
Példás Érdemidet merje e zengeni?
Hiv Mu'sam' adaját meg ne utáld Hazánk'
Őszült Nestora Szétsenyi!

5 Nem kints, nem ragyogó poltz tüneményei
Nem mászó tsapodár kába remennyei
Mozdítják ajakát, mert tsak az istenibb
Erkölts tsalja ki enekét.

Fényes birtokaid kényne le nem köti
10 Munkás életedet, terhek alá veted
Atlás vállaidat, hogy szemeid hajónk
Kormánynyára vigyázzanak

A' törvény sivatag rejtekiben lakó
Elméd Farusi láng a szövevény között
15 Kővár, s szent menedek minden igaznak és
A' bűnnek kegyes ostora.

S' hogy mindent megelőzz a' Tudományokat
Szárnyaddal takarod s a' Haza kintseit
Buzgón gyűjtögeted, s fel kel az alkotó
20 Corvín Tára te általad

A' polgári tölág 's Delfusi Laurusok
Kettősen fedezik homlokod érdemit
Méltán áldja nemes lelkedet a' Magyar
Mert jó Attya Vezére vagy!

[Nikla 1807.]

66. G. Festetits Györgyhez.

Örvendj Hazánknak bölts Fia Festetits!
Győztel, de romlott a' buta Tzimbora
Gyémant Paisban serthetetlen
Áll az igaz valamint egy Isten

5 A' földnek ádaz kölykei bértzeket
Szórtak de Pallas mennyei fegyvere
'S a' szent igazság titkon égő
Menny köve porba temette őket

10 Örvendj szerentsénk talpköve szirton áll,
Nyelvünk Atyaink Ajka fel oldatott.
Virrad Hazánk várt napja virrad,
'S a denevérek előtte futnak

Nyelvünk Hazankból számkivetett vala
A' régi vakság lantzaiban nyögött
15 A' durva ellenség haragja
Néma homály kebelébe zárta

Sok Nagygyainknak balgatag udvarin
Már a Magyarinak híre se hallatott.
Nem módi ugmond, oh gyalazat
20 Oh vak idők szomorú gyümöltse!

Ez szülte a' sok kárt s nyavalát reánk
Ez fojtja bennünk a' Geniust 's erőt,
Ez rontja erköltsünk' s Hazánkhoz
Zárt szeretet kötelit fel oldja

25 Ezt végre látván a' Haza Böltsei
Gatokba zártak a' veszedelmes Árt,
'S Őrangyalunkat vissza hozták
A' diadalmi kapun Budára.

30 Nagy rész te munkád, a te Eszed 's Erőd.
Melly példa voltál, esmeri Nemzeted
Mennyit köszönhet néked e' Nép
Nyelv, tudomány, Magyar Ősi Erkölts!

35 Pallyánk ohajtott tárgya mosolyg reánk,
Vár a' Ditsőség Trónusa, menny s vezérlj!
A' véghetetlen szazodoknak
Nagy neved érdemit által adtad.

[Nikla 1807.]

67. Bacchushoz.

A' te rettentő karodat Lycurgus'
Veszte, és Pentheus' letörött királyi
Polcza 's vad Rhaecus' szomorú halála
Hirdeti, Éván!

5 Hát reám mit sujt haragod, hogy eddig
Édes áldásod' megutálva néztem,
'S éltető lángját poharadnak ajkam
Még nem izelte ?

10 Megvetőd' lelkét örökös komoly gond,
Néma bágyadtság, megölő hidegség
Gyötri, 's e' szép föld' örömit mogorva
Homloka fojtja.

- Am de kit Cypris kegyel és Camoena
Lelkesít, nem kér örömet tetőled;
15 Égi Nectárt nyujt Aganippe néki
Ámor ölében.

[Nikla 1804 — 1808 között.]

68. Féltés.

- A' bézárt Danaét ércztorony és aczél-
Závárok 's iszonyú ór ebek őrizék.
A' pajkos Szerelem mint kaczagott ezen!
Mert ő csak mosolyogva győz.
- 5 Féltől tompa szemed látta e míveit? —
Állítsd meg, nyomorult, a' dagadó Dunát,
Gátold meg Boreás' vad dühe' harczeit
'S a' villám' rohanó tüzét!
- 10 A' tündér Szerelem befedi a' napot
'S Argus' száz szemeit; majd lebegő Zephyr
Majd szélvész 's fenevad. Fojtva erősödik,
Mint a' puskaapor és harag.

[Nikla 1804 — 1808 között.]

69. A' Megelégedés.

- Nem kér Chínai pamlagot,
Sem márvány palotát a' Megelégedés.
Többszer múlatoz a' szegény
Földműves' küszöbén 's durva daróczaín,
5 Mint a' Dáma' kigyöngyezett
Keblén 's ambroziás mellpatyolatjain.
Csendes szalmafedél alatt
A' víg pásztori kor' gyermeki közt lakik.
A természet' ölébe dől,
10 Annak nyujtja kezét 's mennyei csókjait.

[Nikla 1804 — 1808 között.]

70. Barátimhoz.

[I.]

Én is éreztem, 's tüzesen szerettem,
Éltem a' szép föld' örömit Barátim!
Barna fürtim közt szerelem 's vidámság'
Myrtusi nyíltak.

5 Repdezett szívem kies Édenében:
Mint ama' boldog ligetek' lakója,
Már midőn a' porkötelet lerázta
Léthe' virányin.

A' szilaj lélek rekeszit kitörvén
10 A' nap' útján túl magasan csapongott
'S mint az aetherben lakozó rideg sas
Földre se nézett.

Mennyi tündér báj 's ragyogó kilátás,
Mennyi andalgó öröm és reménység
15 Rengetett, édes Csalatás, öledben
Mágus erővel.

Álmaim tűnnek, leesik szememről
A' csalárd fátyol, 's az arany világnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
20 Zordon időkkal:

Hol csak a' külszín fedí a' valóság'
Pusztá országát bibor állepelben;
Ám de a' bölcsnek beható szemével
Játszani nem mer.

25 Látja a' virtust letapodva nyögni,
Látja a' bűnnek koronás hatalmát,
Sokrates' méregpoharát 's Tibérnek
Trónusa mocskát;

Látja, és keblét szomorún bezárja.
30 Nem szeret semmit, de nem is gyűlölhet;
Szíve óhajt még, de üres vadonban
Hal ki nyögése.

[Nikla 1804 —1808 között.]

71. Az élet' dele.

Felhágsz éltem' napja, eged' délpontjára,
Ragyogva omlik rám fényed' hév sugára.
S ah tudom! valamint felért szép delére,
5 Szint olly gyorsan leszáll nyugovóhelyére
Hanyatló pályád!

Nem volt ekkorig is felhőtlen futásod:
De hamar felderült rövid elhunyasod.
Csak azért rejtezel néha fellegekben,
10 Hogy fátyolod alól annál kedvesebben
Mosolygjon orczád.

Nem adtál szüntelen tüskétlen rózsákat,
Nem lengettél mindég lágy Etéziákat:
De adtál víg elmét, erőt, barátságot,
15 Angyali érzéssel tölt édes órákat
Cypris' ölében.

Mit várják ezután, nem látom előre.
Könnyes szemmel nézek a' multra 's jövőre:
Annak örömeit sírva emlegetem,
20 Ennek komor képét előre rettegem
Setét ködében.

[Nikla 1807 —1808 körül.]

72. Az első Szereltem.

Szívem 'senge szerelmeit,
Elnem törli tehát a' repülő idő
Sem más Lyányka katzér szeme,
Fel nem bontja Dudim! ró'sa bilintsemet

5 Melly még szépfiatal korom'
 Boldog napja alatt öszve szövött veled
 Mint egy szam kivetett sohajt
 Edes honnya felé, hol tsetsemű szopott
 'S ifjú elte virágozott
 10 Hozzád vissza ohajt szívem 's epedve kér,
 A tsendes liget ernyein
 A' zúggó Balaton déli vidékein
 Látják hullani könnyemet
 A' tsendes patakok, s Delia csillaga
 15 Gyakran kellemes álmaim
 Bájos lepleiben véled ölelkezem;
 El gyengülve borúlsz reám,
 Haldoklo ajakam szívja lehelleted
 Szived verdezi szívemet
 20 Majd ismét butszuzó tsokjaid éltemet
 Öltják, s földre rogyom veled
 Majd el tűnsz s repülő keped után futok
 Míg lankadva fel ébredék
 'S a' forró szerelem könnyei buzganak.

[Nikla 1807 – 1808 körül.]

73. Glycere.

Alkonyati homály terjed
 A' csillagok' boltjára,
 'S pirholagos lánggal gerjed
 Az esthajnal' sugára.
 5 Szűz Cynthia sárkányait
 Fényszekerén vezeti,
 'S a' Balaton hullámjait
 Rubintláng festegeti.
 10 Örömré int a' természet
 S éltem' tűnő tavasza;
 Szerelmre az enyészet
 'S Philomele' panasza:

De én komoly szemet vetek
A' hold' ezüst képére,
15 'S csak szomorú dalt pengetek
Hesperus' intésére.

Túl jár elmém a' Badacsony'
Kies virulmányain,
Túl a' rengeteges Bakony'
20 Setétellő ormain.

Ott, hol zsenge érzéseit
Ifjú szívem gerjeszté,
'S az öröm 's bánat' könyeit
Legelőször ereszté.

25 Hol Glücsi! veled karöltve
Néztem az est' csillagát,
'S lelkem, örömmel megtöltve,
Itta Hebe' poharát.

[Nikla 1807 – 1808 körül.]

74. Fohászkodás.

Isten! kit a' Bölcs' lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

5 A' legmagasb menny 's aether' Uránjai,
Mellyek körülted rendre keringenek,
A' láthatatlan férgek a' te
Bölcs kezeid' remekelt csudáji.

10 Te hoztad e' nagy Minden' ezer nemét
A' semmiségből, a' te szemöldöked
Ronthat 's teremthet száz világot,
'S a' nagy idők' folyamit kiméri.

Téged dicsóit a' Zenith és Nadir
A' szélveszek' bús harcza. az égi láng'
15 Villáma, harmatcsep, virágszál
Hirdeti nagy kezed' alkotását.

Buzgón leomlom színed előtt Dicsó!
Majdan ha lelkem záraiból kikél,
20 'S hozzád közelb járulhat, akkor
A' mi után eped, ott eléri.

Addig letörlöm könnyeimet, 's megyek
Rendeltetésem' pályafutásain,
A' jobb 's nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm 's inaim vihetnek.

25 Bizton tekintem mély sirom' éjjelét!
Zordon, de oh, nem, nem lehet az gonosz,
Mert a' te munkád; ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.

[Nikla 1807—1808 körül. Végleges formája 1810.]

75. A' Remete.

Egy őszült Remetét a' Tihany' oldalán
Ismértem. Sivatang sziklaüregben élt.
Már két századokat hordozza vállain,
'S mellén lengedezett hosszú fejr szakál.
5 Gyakran, bölcs szavait hallani, elmenék
Barlangjába, vidám gyermekidóm alatt.
Sok történeteket hordogatott elő
A' bölcs Ősz az idők' régi homályiból.

Egy szép alkonyaton melleje ültetett,
10 Ősz pilláji alól könnye kicsordula,
'S így kezdé szavait: Látod amott, fiam,
A' mint a' Balaton' habja locsogva küzd
A' bércz öbleiben, 's rengeteges vadon'
Zöld pártája körülfűzte az ormokat!
15 Ott hajdan ragyogó tornyok, erős falak
Állottak sudaras sorjegyének között.

'S fm, ott egy feketült klastrom, az ó világ'
Buzgósága' dicső temploma 's szent helye.
Sok távollakozók 's messze szarándokok
20 Csókkolták küszöbét 's Szentjei' zsámolyát,
'S a' hymnusba-vegyült orgona' hangjai
Buzgón ömledezék a' hegyeket körül.

Hány szív harcola szent boltja' homályiban,
Míg eltépte magát ösztöne' lánczain,
25 'S lángérezése szelíd buslakodásra vált!
Hány Szép hervada ott élete' hajnalán,
Mint egy gyenge virág a' havasok között,
Melly látatlan' alak díszzeivel kivész!

Ott lankadt, epedett Váradi Lóri is
30 Érző lelke' tüzes gerjedezésiben.
Nem fojthatta meg azt a' feledő idő,
Sem más isteni kéz' mennyei balzsama.
Legszébb Szűz vala ő Hunnia' térein.
Sok fényes Lovagok néztek ohajtva rá:
35 Mert szívét szeretett Sándora bírta már,
'S oldhatlan kötelek közt vele eggyesült,
Sándor régi nemes faj, de szegény vala;
Mellyért Lóri' kemény atyja csikarva dúlt,
40 'S e' klastromba dugá a' szerető leányt.
Kábultan maradott Lóri sokáig itt,
'S mint egy álmodozó, csendesen elmerült.
Míglen végre beteg szíve felébrede,
'S a' kétségbeesés' tőreivel vivott.

Már négy bús kikelet látta siralmaid
45 'S lassanként kihaló kellemet, a' midőn
Egy bús óra alatt ajtaja megnyilék,
'S a' Régensiratott karja közé rogya.
Testek' rándulatit festeni nem merem,
50 Sem tördelt szavokat 's ömledezésiket.
A döbönt kebelek nyögve szorúltak el,
'S benne minden erő 's élet eloltatott.
Míglen végre, sebes könnyeik' árjai
Megnyitván lekötött nyelvöket, így zokog
55 Forró csókjai közt a' pihegő leány;
Oh Kedves, kit az én lelkem epedve várt

Minden perczeneten, 's érted imádkozott!
 Oh ifjú, kit az én szívem ezer közül
 Választott! de az ég szívemet eltöré!
 60 Eljöttél, hogy ezen néma falak között
 Esdeklő Szeretőd' könnyeiben feredj?
 Eljöttél, hogy alélt lelkem előtt kinyisd
 Elvesztett örömünk' hajdani Édenét?
 'S hogy még egyszer örömkönnybe borúlt szemét
 65 Lóridnak, karodon zárja be a' halál!

S Á N D O R.

Nincs szóm nincsen erőm! végy kebeledbe, végy!
 'S olvasd e' halavány orcza' vonásain,
 Olvasd e' szomorún béapadott szemem,
 Mint szenvedt nyomorúlt életem ekkorig.
 70 Bujdostam hegyeken, völgyeken és habon,
 Míg felleltelek, óh angyalom! édesem!
 Im' álttörte aczélzáraidat karom.
 Jer most, merre karom 's a'szerelem vezet.
 Jer, menjünk oda, hol senki nem ismer, és
 75 Egy csendes kalyibánk, egy nyoszolyánk leszen.
 Menjünk! int az idő: oh ne habozz! kövess!

L Ó R I.

Menjünk; nyujtsd karodat! légy vezetőm! megyek
 A' bús Caucasuson 's tengerek' árjain
 Lángnak, habnak, ezer fegyverek' élínek.
 80 Isten véletek itt, oh szomorú falak,
 Itt hagylak! szeretóm' karjain elmegyek!
 Menjünk a' Szerelem' szárnyain . . . Oh, de mit,
 Mit hallok? elalél lelkem. — Egek, mi ez?
 Halld a' lármaharang! nézd! közelítenek
 85 A' fáklyák. Ti kemény Istenek! — el vagyunk
 Árultatva, tehát? — Oh, te csalárd öröm!
 Eltűnsz e, valamint egy hiu bűborék?
 Már hát nem lehetek, Kedvesem, a' tiéd
 E' földön! de tiéd lészek az égbe majd!
 90 Oh kedves Szeretóm! hogyha szeretsz, ne hagyj

E' mélységbe! ne hagyj! ölj meg ezen helyen;
 Ölj meg, hogy kezeden fogyjon el életem.
 Hah jónek! Szeretóm, hív Szeretóm, ne hagyj!
 Csókolj meg, 's vasadat döfd ide, oh ne szánj!
 95 Döfj, ím itt kebelem. Én örömetst halok.
 Add meg nékem ezen leggyönyörűbb halált!
 Ekkor Sándor előrántja hegyes vasát,
 'S a' vállára borult Szűz' kebelébe döf,
 Elsóhajtva repül bánatos élete,
 100 'S egy bágyadt köszönöm! volt lebegő szava.

S Á N D O R .

Hah, menj, menj, te nemes lélek! ez a' világ
 Nem méltó tereád, menj! követőd leszek.
 Hah, már látlak! az ég'fényözönén lebegsz,
 Intesz, hívsz, mosolyogsz, karjaidat nyitod.
 105 Oh kedves Szeretóm, Lóri, te hívsz: megyek!

Ekkor Lóri' hideg karja közé borult.
 Csókokkal befede kedvese' tagjait,
 'S mélyen mártja sebes szíve alá vasát,
 'S forrón öszvevegyült vérök eláradott.

110 Ott egy nyárfa alatt lett temetőhelyök.
 Egy szép gerlicze pár jött ki porokból, és
 E' csendes ligetek' sátoriban leszállt.
 Gyakran látni setét éjjeleken fejér
 Fátyolban lebegő lelköket e' helyen:
 115 Gyakran hallani itt lassu melódiát
 Éjjel, mint valamelly gyenge furuglyaszó'
 Messzünnen kihaló gerlicze-hangjait.

[Nikla 1807 körül.]

76. Az én Múzsám.

A'kit Cypris ölel 's Delphusi láng hevít,
 Nem szállít ki hajót Bengala' öblein;
 Tajtékos paripát sem zaboláz keze
 Harsány trombitaszón a' hadi arcz előtt:

5 Bájoltan heverész ernyeitek között
 Oh édes Szerelem 's Píeri gyenge Szűz!
 'S ott éneklí vidám lanttal az isteni
 Szépet, Jót 's Amathus' berke' virányait.
 Hippocrene' szelíd völgye' homályiban
 10 Leltem gyenge korom' kellemes Édenét;
 Ott leltem gyönyörű elmerülésimet
 A' szent lelkesedés 's képzelet' árja közt:
 Nem mérkeztem arany lanttal az ó világ'
 Bámult Dallosival: nem ragad énekem
 15 A' Maeoni madár' szárnyain ég felé,
 Sem Pindár' riadó hymnusa' repteként
 A' Félisteneket zengeni nem meri.
 Mint kis méhe csak itt a' vizerek körül
 Döngécsel mezeink' zsenge virágain,
 20 Hol néktek, nemesek, ritka Kazinczy 's Kis
 Bokrétát szedeget nimbusitok közé.
 Tí, két Tyndaridák lettetek a' magyar
 Pindus' fellegi közt 's hajnali csillagok
 Hosszú éje után: én Philoméleként
 25 Űdvezlém az arany nap' piruló egét.

[Nikla 1808 körül.]

77. Barátimhoz.

[II.]

Már már félre teszem Lesbosi lantomat,
 Érzésim' felesét 's néhai biztosát.
 Nem pendíti meg azt már soha semmi tárgy,
 Sem nagyság' ragyogó nimbusa, sem Chloém'
 5 Andalgó szemein gerjedező hevem.
 Forró ömledezés csalta ki hangjait
 A' víg reggeli kor' rózsavirányain.
 Hervad már tavaszom, 's bimbaji hullanak.
 A' szép álmodozás' kedves alakjai,
 10 A' tündér Amathus' bájai oszlanak.
 Éltem' gondjai közt a' komoly ész előtt.

Nem kíván koszorús hírt, nevet énekem.
 Kész bérem: ha nemes lelkeket érdekel,
 15 És néktek, szeretett Nemzetem' ékei.
 Laurussal fedezett Bölcssei! tetszetik.
 Épít, ront az idő' lelke, ezer csudát
 Szúl, 's ismét repülő szárnyaival ragad.
 A' tí érdemetek 's mivetek élni fog,
 20 A' míg egy Magyar él a' Duna' partjain.
 Alkotmánytok' örök talpkövihez teszem
 E' morzsát, 's az idők' harczai közt megáll.

[Nikla 1808 körül.]

78. Ajánlás. 1808.

Mint a' világnak hajdani díszei,
 Csendes meződben rejtéd el életedet,
 Hogy ott magadnak 's Nemzetednek
 Élj Eratód' arany Édenében,

5 Kazinczy! 's mérész aetheri szárnyakon
 Felleng sas elméd Delphi' dicső egén,
 A' dithyrambok' lángkörében
 'S a' Kegyek' életadó virányin.

Plátói nyelved 's lelked idézte le
 10 Hozzánk az ép Íz' szebb geniussait;
 Nyelved' mosolygó gratiája
 Önti belénk Helicon' malasztját.

Pólyádba' Paeán rengete tégedet!
 Már ott tapodtál sok fene undokat,
 15 Mellyek zavarták Pindusunknak
 Szent ereit 's ege' tiszta fényét.

Boldog vagy Áon' Szűzei' kedvese,
 'S nagy, mint Hazádnak legnemesebb fija!
 E' két remek dísz kéri méltán
 20 A' Ganymèd' poharát az égben.

Te lelkesítéd szunnyadozó erőm'
Kebledbe öntöm zsenge virágimat.
Iktasd dicsően tört utadra
Nyomdokidon lebegő Camoenám'!

[Nikla. Végleges formája 1810-ben.]

79. Hol vagy te Széphalom . . .

Hol vagy te Széphalom? — Fantaziám bája!
Jer, mutasd meg elmémbe,
Mutasd meg a' Virtust mennyei mátkája'
Jutalmazó ölében.
5 Mutasd meg Kazinczyt! 's házi Isteneit,
Hadd olvassam lelke' bérét, örömeit
Szabinája szemében.
Hadd lássam mint éli Plátónk szebb világát
Áon' mirtus halmain.
10 Mint öleli kedves Eugeniáját,
Mint tsügg Hölgye' tsókjain.
Mint él Antonia szép házi körében,
Mint bútsuzik, — mint megy Kázmér' ernyejébe
Siller 's Góthe karjain
15 'S mint repül majd vissza édes Feleihez
A' szelid Gerlice fészke kisedihez
A' Szerelem szárnyain.

[Nikla 1809.]

80. Barátom, a gonosz tzakó . . .

Barátom, a' gonosz tzakó meg tsalt Téged,
Hogy vártt fiú helyett ismét leányt hozott.
Azért e, hogy nem lelt a' Minden méhében
Olly magvat, melly hozzád méltó lehetne?
5 Nem mindenkor lel ám Kazinczyt a' czakó! —
Vagy tán azért, hogy még ne légy vágyás nélkül,
Mert, a' ki semmit sem kíván, nem boldog az. —
Akármint van, nyugodj 's örülj barátoddal!
Mert nékem a' czakó ismét fiút hozott,

- 10 Ki olly hasonló hozzám mint magam :
 Zömök, szelíd barna 's gödörkés állú.
 Hogy nagy poéta lesz, már is jelenti:
 Mert mennél éhesb, annál szózatossb,
 'S mihelytt megteelik, néma mint a' hal.
- 15 Miért nem adhatom Néked leánykádért!
 Hogy ékes versedet megmenthetném vele,
 'S vágyásaid legfőbb pontját bétölthetném! —
 Haggyán! Remélj! 's versed' tedd el jövődőre!
 Ne bánts! Illy szépet változtatni bűn.
- 20 Ha kell, ha nem, kérlek, hadd úgy a' mint van:
 Tovább fog élni ez minden leányidnél . . .

[Nikla 1809.]

81. A' Sonetthez.

- Cypris' rózsa lehellete
 Nemzett Laura' ölén téged, alak Sonett!
 Zengvén lelkes ezüst szavad,
 Megnyílt a' buta kor' százados éjjele;
 5 Hellász' napja dicsón derült,
 'S paeánt ömledezett a' Capitólium.
- Paeán! újra születesz nekünk;
 Ott, hol Coos' koszorús húga, az ősz Tokaj
 A' Bodrogra könyöklök, és
 10 Eos' langyaival keble bujálkodik.
 Hallom Dácia' halmain,
 Hallom zengeni már Aeoli lantodat;
 Fürtöd' Mádi arany gerezd
 'S tündöklő amazon párta ölelgeti.
- 15 Idvezllek Helicon' Kegye!
 Jer, csókold, koszorúzd a' te Kazinczydat!
 Pólyád' szebb örömébe mártsd
 Lelkét, cziprusidat hurjaitól kizárd.
 Múlass, zengj, enyelegj vele!
 20 Vaocluse 's Laura leend — Széphalom 's Angyala.

[Nikla 1809.]

82. Kazinczy Ferencznéhez
Szül. Szendrei Gr. Török Sópia
Antóniahoz.

Repdező kényeink ró'sát legelésznek
E' tündérvkert' képein;
'S ah, ezek a' lelkesbb tsókkal el enyésznek.
5 Tsak árnyékot adnak az ölelő kéznek,
'S tünnek a' szem' könnyein:

Te kedves Amazon, Kazinczym' szép bérel
Öleled a' Mú'sákat.
Öleldl a' Charisok' legszebbik testvére
10 A' Mú'sa' karján szed a' dísz' kellemére
Leg igézőbb ró'sákat;

Ró'sákat, mellyek nem a' Hórák' fűrtjein
Nyíllnak és elhervadnak,
Nem a' deli termet muló szépségein,
15 Hanem a' lelkeknek édes kötelein
A' Léthéig virítnak.

Teremts Idáliát 's Aont Széphalmodon
Égi hármóniával
Eros' amarantja leng majd homlokodon,
20 'S bé fed Aon kegye virág pályáidon
Elsium bájjával.

Vegyítsd Kazinczydnak kevély koronáját
Szelfid mirtus ágokkal;
Tsókold vissza képén tavaszsa pompáját
25 'S zendítsd meg körülte az élet' lármáját
Szerelmes alakokkal.

Ugy folyon életed, mint Híved éneke
Édes Szimfóniákkal;
Takarjon virtusod' angyali leplege,
30 Legyezzen Amatunt' ambróziás ege
Nyájas Etéziákkal.

[Nikla 1809.]

83. A' Tudományok.
Allegoria Plátó után.

Midőn e' földet elhagyá Saturnus,
'S a' nagy Minden' keblébe rejtezett,
Két égi Szűz maradt az embereknél:
A' szent Igazság és a' szűz Szemérem;
5 Kik mint az égnek hív küldöttjei,
A' jámbor népek' kormányit vezették.
Örök békesség és arany szabadság,
Víg ártatlanság 's minden égi jók
Lakoztak vélek a' boldog világban.

10 De a' halandók csak hamar megunták
Ezen jóltévő égi védeket;
Mert sokban ellentálltak a' Nagyoknak,
A' büszke nagyravágyás' kényeit
'S a' rút gonoszság' titkos czéljait,
15 Mint őrálló bírák, meggátolák;
Mellyért is ők az emberek közül
Kizáratván, dicsőbb honjokba tértek.
Már így sokkal szebben folyt a' világ.
Most a' hatalmas már hatalmasabb lett,
20 A' víg vigabbnak érezé magát,
A' dús pediglen sokkal gazdagabbnak,

De csak rövid volt e' hiú öröm.
A' gyenge csak hamar kezdé érezni
Kevély nyomását a' hatalmasoknak;
25 Az erő' nemlétét pótolá ravaszság,
'S rettentővé lett láthatlan keze;
A' sok hasznos csekély' romlása által
Kiszáradt a' bőség' 's duskálkodás' ere;
Fortély ellen fortély, erőszak ellen erő,
30 És fegyver ellen fegyver volt szegezve:
'S már már kiveszni tért e' balgatag fajt.

De megszáná a' földet Jupiter.
Menjl így szólítja bölcs lyányát Minervát.
Menjl 's hozz ki táram' titkos rejtekéből
35 Észet 's bölcsességet e' vak fajzatoknak.

Nem észrt, hanem ravasztságot lopott
'S csak azt adott nekik Japet' fija;
'S most a' Szemérem és a' szent Igazság,
Kiket nekik küldék, im visszatértek.

- 40 Készült tehát az aegis' Asszonya
A' bölcsesség' dicsó szövéténekével
A' földre szállni, és az embereknek
A' tudományok' szent kincsét osztani.
'S minthogy saját komolyságát tudá,
45 'S a' földi gyarlóságot ismeré:
Az ő ifjabb 's vidámabb hűgait,
A' nyájas Múzsákat küldé elől,
Hogy készítsék kedves játékaikkal,
A' vak szilaj lelkekhez útjait.
- 50 Diszlett e' mód. Mert ámbár voltak olly
Múzsák, kik a' kedveskedést fölösleg
Üzvéni, lettek Nagyok' kaczerjai:
De mások, kik megtartották tovább is
Az ő mennyei ártatlanságjokat,
55 Az emberekbe szent szikrát lehelltek.
Kikben tüstént gyúladt az aetheri rész,
Melly egy rokon kötél az Égiekkel;
'S hálás kezekkel kezdék elfogadni
Minerva' égi áldomásait.
- 60 Most láták, hogy dobozódások veszély,
És a' pusztítás ádá balgatagság;
Hogy minden emberek csak egyneműek,
'S minden közjó az egyesből ered.
Azolta van remény, hogy a' halandók,
65 Mennél több fényt nyernek Pallás' kezéből,
Annál forróbban fogják majd ölelni
A' szent Igazságot 's a' hív Szemérmet.
'S akkor majd ismét Krónos' boldogabb
Századja hozzánk visszatér az égből.

[Nikla 1809.]

84. A' Jámborság és Középszer

Más az Atridák' ragyogó dagályát
Tarka pórázon mosolyogva nyögje,
'S Tantalus-szájjal magas asztaloknál
Üljön epedve.

5 Oh ti, elrejtett kalyibák' lakóji,
Régi Jámborság 's te arany Középszer!
Üljetek mellém küszöbömre: vígan
Látlak, öllelek.

10 Üljetek mellém ösi tűzhelyemre!
'S majd Szabínám' hív keze-főzte mellett
Mártsatok vidám ajakat mosolygó
Bükfa kupámba.

A' ki keblében helyet ád tinéktek,
A' szerencsének letapodja kényét;
15 'S szíve' épségét soha semmi bájszin
Tórbe nem ejti.

Nem von az fényes rabigát nyakára,
Sem majomnévért kenyerét nem adja;
20 Kincseket sem gyűjt, hogy azokra árvák'
Könnye kiáltson.

Tiszta lélekkel 's megelégedéssel
Látja csúrében keze' míve' bérét;
'S izzadásának gyönyörű gyümölcsét
Éli örömmel.

25 Nyájas orczával szegi meg falatját
A' barátságának 's jövevény szegénynek;
'S asztalánál, mint az öreg Philémon,
Égieket lát.

30 Háza szent templom: maga áldozópap,
És az áldásnak poharát kezében
Istenek töltik kimeríthetetlen
Égi itallal.

[Nikla 1809.]

85. Orczy' árnyékához.

Melly méltó koszorút, melly diadalmi bért
Adjon néked örök míveidért Hazád?
Oh Bajnok 's koronás mennyei Lantverő!
Voltaire' érdeminek szép köszönet vala
5 Párizs' tapsai közt a' fejedelmi csók:
Petrarcat ragyogó győzödelem-szekér
Jútalmazta. Kinyilt a' Capitolium
Hellász' Szűzeinek, mint mikor a' világ'
Hódítóji előtt zengtenek ormai.
10 Hát néked, ki az ő útjaikon vezetsz
Minket Delphi' magasb pálma-virányihoz,
Oly buzgón törekedsz 's gátokat ostromolsz,
Hogy fátklyáddal egünk' fellegeit higítsd,
És napját az idők' lelke szerint emeld —
15 Néked vallyon ezért lészen e pályabér?
Vagy tán csak csalatás minden előtörés?
E' nép nem veti el már soha fékjeit,
'S vak rögzése' örök hályogiban marad?
Haggyán! a'ki úgy élt, mint te 's úgy énekelt,
20 Nem kér lelke hiú gyermeki bábokat.
Önnérvése dicső Pantheon annak, és
A' jók' szíve alatt fenmaradand neve;
A' némult ravatal' zárait eltöri,
'S a' villámvezető sashoz emelkedik.
25 Nem hal meg ki úgy élt, mint te nagy Orczy! nem!
Általküzdí setét Aeacus' öbleit;
Mint Alcides erős fegyverein ledűl,
'S a' tűzből az Olymp' lángküszöbére hág.

[Nikla 1809.]

86. A' Múzsához.

A' te ernyődnek kies alkonyában
Andalog szívem, Helicon' leánya!
Álmaim' tündér ligetit te hímszed
Bájos ecsettel.

5 A' szökő Hórák mosolyogva lengnek
Büszke hullámin magas énekednek,
'S halhatatlanság' koszorúji nyílnak
Könnyü nyomokban.

10 Megszeged reptét az örök tünésnek;
Néma hamvedrek' mohait biborral
Fested, és a bús ravatalba fényes
Életet öntesz.

15 A' Derék tőled nyeri szíve' bérét.
Hector és Alcíd dalod' égi szárnyán
Hágtak a' Dörgő' palotája' ázur
Bérczein által.

20 A' te berkedben szedi laurus ágát
Theba' föntzengő koszorúsa, Pindár,
És az ömlő lant' fejedelme, Flaccus,
'S Lesbos' alakja.

Mély sugallásod kiemelt magamból,
Sátorod' csendes kebelébe intett,
Hol Kazinczydnak keze szent örömmel
Nyujta borostyánt;

25 S Léthe áradt rám! elenyészik a' föld,
Lelkes étellel ragad Édenébe
Delius, 's mellem magasabb erőkkal
Kezd dagadozni.

[Nikla 1809.]

87. Gróf Festetits Lászlóhoz, 1809.

Kevély örömmel kérkedik a' Magyar
A' Festetits-név' tölgykoszorújival;
Kevély örömmel látja rajtad
Híres Atyád' deli lelke' mívét

- 5 Nagyságos Ifjú! bölcs Nevelőd' keze
Bélyegzi, látjuk, már feselő korod';
'S méltó remekkel gazdagítja
Benned örök neve' Pantheonját.
- Dicső előkép várja figyelmedet.
10 Nagyságra hívnak minden előjelek.
'S nem kétli Pannon, hogy te léssz majd
Legnemesebb fija, híve, dísze:
- Akár szilaj mén vért 's hadi port dagaszt
Alattad a' megtört csatarend előtt,
15 Akár mosolygó Keszthelyedben
Élj az igaz Nagyok' onyhelyében.
- Megnyilt előtted fényes Olympiád.
Indúlj Vezéred' zöld koszorús nyomán,
A' nemhalandók' pályabérét
20 A' Haza' szent keziből kinyerni.
- A' nagyra-termett áldozatokban él;
Felmúlja bézárt léte' határait,
A' századok' bús omladékain
Állva marad, 's az örök tünésnek
- 25 Fennyen parancsol 's megtöri a' halált.
Köz lelkeket fojt a' buta semmiség
A' Tartarus' mély tengerébe,
'S híroket és nevöket kitörli.
- A' kincs'ha bájol pórcsapodárokat,
30 Büszkén körül néz a' sybarita kény.
Mint egy arany borjút imádják
A' Czudarok, de kaczagja a' Bölcs.
- A' Nagy csak a' Jók' tiszteletére vágy;
Mellyet nem a' fény' bábja szerez, hanem
35 A' virtus, a'melly nagy nemének
Czímjeihez magasftja lelkét.

Ezt áldja méltán 's hirdeti a' világ.
Minerva' gyémánt Aegise befedi,
Melly Júpiter' villámja' mérgét,
40 Mint valamelly buta zajt, elosztja.

[Nikla 1809.]

88. Kazinczy Ferenczhez

Ber'senyi Dániel

Mikla, Dec. 31^{dikén} 1809.

Az a' józanság, mely elömlí mívédet,
'S mellytől te félsz, nékem leg szebb poésis.
Mit ér a' szép virág gyümöl's nélkül?
Mit a' bölcsesség a' bészártt ajakban?
5 'S oh, édes az nékem, midön Kazinczy
Ugy szóll, mint egy böltsnek kell szóllni honnyához!
Midön az erkölts vész, 's reánk veszélyt kiált.

Forrón magasztalod 'Sibó' díszeit,
Hogy a' nagyság' ditsó példájával,
10 A' virtus magvát plántáld szívünkbe.
Majd mint egy Socrates nyájas bölcsességgel
Majd Flaccus' lelkével 's élesbb katzajjával
Dorgáld a' vakság' romlott kortsait,
Hogy a' bolondság' álképét levond,
15 S' mint hajdan Romának vigyázó Censora
A' közromlás ellen fegyvert szegezz.

Lelkedhez illő tárgy a' nép erköltsel
Az erkölts-alkotó teremnt népet,
Az erkölcs minden polgár-testnek lelke;
20 E' talpon áll letünk, alkotmányunk,
Ezen függ mind egyes mind köz szerentsénk;
Minden népek, kiket tsak esmerünk
Most és a' múlt kor' történeteiben,
Az erköltsel nőttek, 's viszont fogytak.

25 A' fényüzés és a' bujalkodás,
A' nagy polgártestben lassú méreg,
De illy tsekély népben, mint a' magyar,
Nem tsak betegség az, hanem halál.

Más nép erős temerdektségében,
30 Ezt a' fekvés, amazt kereskedés
Gazdaggá, és hatalmassá teszi;
De nekünk részünk mindezekben nints.
Mi az hát a' mi a' magyart emelheti?
Valóban, nem más mint az Ész s Erkölts:
35 Tsak úgy állhat meg a' mi kis testünk,
Ha az lélekkel 's erővel tellyes.

A' régi jámbor erköltset meg unták
Más népek is, szintugy mint a' magyar:
De azt azok más jókkal pótolják:
40 Az Ész 's a' kéz' míveltségével,
Melly által ók a' legfőbb poltzra hágtak.
De mi kizárván minden régi dísz:
A' Spartai lelket 's népi bélyegünket,
Mellyekkel eddig e' marok nép állott,
45 Mit nyertünk? tán cravátat 's gilletet,
'S más illy bolondság' hitvány bábjait,
Mellyekkel rut katzaj' tárgyai lettünk?
— — Kérdezd az illy cravátos emberkét:
Ha ugy ohajt frantz és anglus lenni,
50 Mért nem kedvelli ugy a' tudományokat,
Az elme 's a' kéz' remekjeit,
Mért nem betsúli ő nyelvét és nemzetét
Ugy mint azok kiket rabúl majmol?
Vagy tudja é midőn ezt nem teszi,
55 Mit és ki ellen vét? — Nem tudja hiddel!
Mert Verbótziben arról egy szó sints,
Más könyv pedig nem kell gavallérnak.
Elég ha tudja, hány falúja van,
'S minden jobbágy helyétől hány robotja.
60 — — Bé tölti udvarát 's jószágait
Százféle népek' pórszemétjével.
Azt vélnéd, egy világ győző király,
Kinek minden nép udvarlókat küld.
Piseg körültte anglus, frantz, olasz,
65 Ki mennél tsufosbb, annál kedvesebb.
Magyar nem kell, mert a' magyar bolond:
Nem tud pumit, szajkót tanítani
És nem tud lopni, sem pillét vadászni,
'S más illy nagy dolgokhoz nem alkalmas.
70 Kintsét ezen tzudarkáknak hannya,

Reszént pedig külföldön költi el;
Talán, mondom, hitében áll néki,
Hogy honnyának tsak egy fillért se adjon.
— — De mit nevetjük a' fenét testünkben!
75 Hol illy kéz dúl a' nép' verejtékén,
Az illy bolondság, ott nem gúnyolást,
Hanem boszszús siralmat érdemel!

A' míveletlen föld tsak gazt terem;
A' lélek is tsak ugy emelkedik
80 A' józanság tisztább világához,
Ha a' tudományok' és ismértek'
Tárából gazdag 'sákmányt gyűjt magának.
Mit vársz olly agytól mellyben nints egyéb,
Mint kártya, bor, pagát, szeles dagály?
85 Ne véld hogy ez nagy poltzának körét
Méltón bé töltse; el szédül azon,
Magán alúl esvén sárban fertőzik,
Azt a' tölt turja, melly őtet táplálja,
'S az áldás átokká válik kezében.
90 'S nézd a' Keszthely 's a' Czenk' bölts Naggyait,
Kikben Minervánk védjeit tsókolja,
Mint ellenkeznek ezzel mindenben;
Mint terjesztnek fényes pallyájokon
Áldást, ditsóséget magokra, honnyokra!
95 Tudják, hogy a' szent Erkölt's törvénye,
Nem más mint ön javok' feltétele;
Tudjak mi szolgál honnyok javára,
Tudják, hogy a' nemzetnek sorsával,
Saját hasznok szoros függésben áll;
100 Tudják, hogy a' hiú dagály s pazarlás,
Nem fény, hanem ádáz bolondság:
'S azon kints melly kezekre van bizva,
Nem bábra, nem tzudar majmokra kél;
Hanem Hazánk kintstárában nől
105 'S gazdag kamatját a' közjó szedi.

Az ész minden? 's ebből foly minden jó.
Nints e' nélkül virtus sem semmi boldogság.
Azért betsúli minden józan nép
Az ész' szövétnekét gyujtó Minervát,
110 'S annak minden munkás tolmátsait;
Azért formálja a' saját nyelvet,

Azért avatja azt Pallás' szentségébe:
Mert a' nélkül remelni sem meri,
Hogy [a] józanság' istenibb szavát,
115 Az elbutult község meg foghassa.
Tsak a' magyar szúnyad mély rögzésben,
Midőn minden népek fel ébrednek
Az égi szent Pais villámjára,
Nem fút versent a' szent Olimpián,
120 Tsak a győzők palmáját bámúlja.

Hányat találsz gazdagjaink között,
Kik áldozó kezzel járulnának
Hermionénk szentelt oltárához?
Hányat találsz, kik édes nyelvünket,
125 Híven kegyelnék és buzgón ápolnák,
Hogy sirja' szélén még egyszer szelíd
Szózatját, mint a' haldokló hattyú,
Aon' forrási közt kezdene?
Miért? — azért é hogy nem érdemi?
130 Vagy hogy már eltévez nem bizhatni?
Vakság! magáért nem kell azt betsülnünk,
Hanem magunkért szükség gyámolnunk;
'S ha el törődik a' föld színéről,
Nem más, hanem hagymázunk törli el.

135 De félre mind ezzel! Ha Cátó' villám
Szózatja 's Pharsal' vérpatakjai
A' romai lelket fel nem ébrezték;
Mit vivjak én tsekély az ár ellen?
Az én szavam, ki nem hat völgyemből,
140 'S a' dusokhoz fel nem lövelkedik.
Te nagy fényű Barátom 's nagy díszem!
Te szóllj, légy olly nagy ember mint dallos!
Neked sajátod a' nagy világ nyelve,
'S hol én tanátslok, ott parantsolsz te;
145 'S ha bér helyett gyakran bürök vár is
E' földön minden nagyra és böltsre,
Szóllj! és ne tsüggedj a' jók pallyáján.
A' virtus hiddal nem hiú agyváz,
Hanem boldogságunk védistene,

150 Melly a' méltó bért a' jóknak meg adja
Még a' tömlőtben 's a' keresztben is.
Te is meg kóstolod szent nectárját
Mind itt, mind Orczid' s Rádaid' keblén.

89. Gróf Török Sophiehez,
midőn
Göthe' és Schiller' munkájival ment
Széphalomról Kázmérba.

A'ki a' Múzsát veszi útitársúl,
Mint Te szép Vándor, kies annak útja;
A' hideg Pólus 's szomorú Sziroccó
Dísz nyer előtte.

5 Tánczó Hórák, nevető Napaeák,
Tegzes Istenkék koszorús Kegyekkel,
Szózatok lombok mosolyogva intik
Ott is örömré.

10 A' magányosság' rideg alkonyában
Paphius' fényes csalatásit éli;
Égi népekkel repes andalogva
Khronos' ölébe,

Schillered 's Göthéd' Geniussa lengjen
Véled, és fáklyás keze fedje pályád';
15 Mágiás képek' 's arany álmodások'
Fátyola leljen.

'S melly Zephyr Ámor' jegyesét emelte,
Az vigyen Téged 'fel-ölelve gyengén
Vissza Hívedhez bibor illatok közt
Aetheri szárnyán.

[Nikla 1810.]

90. A' Magyarokhoz.

[1808—1810]

Romlásnak indult, hajdan erős Magyar!
Nem látod Árpád' vére miként fajúl?
Nem látod a' bosszús egeknek
Ostorait nyomorúlt Hazádon?

5 Nyolcz századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak,
Ámbár ezerszer vak tüzedben
Véredet, magadat tiportad.

10 Elszórja hidd el mostani veszni tért
Erkölcöd: undok vípera fajzatok
Dúlják fel e' várt, melly sok ádáz
Ostromokat mosolyogva nézett.

Nem ronthatott el tégedet egykoron
A' vad Tatár Chán' Xerxesi Tábora
15 'S világot-ostromló Töröknek
Napkeletet leverő hatalma;

Nem fojthatott meg Zápolya' öldöklő
Századja 's titkos gyilkosaid' keze,
A' szent rokon vérbe ferösztó
20 Visszavonás' tüze közt megálltál;

Mert régi erkölcs 's Spártai férjfi kar
Küzdött 's vezérlett fergetegid között;
Birkózva győztél, 's Herculesként
Ércz buzogány rezegett kezében.

25 Most lassu méreg, lassu halál emészt.
Nézd, a' kevély tölgy, mellyet az éjszakai
Szélvész le nem dönt, benne termő
Férgek erős gyökerit megőrlik,

30 S egy gyenge széltől földre terítettik!
Így minden ország' támasza, talpköve
A' tiszta erkölcs, melly ha megvész:
Róma ledúl 's rabigába görbed.

Mi a' Magyar most? — rút Sybaríta váz.
 Letépte fényes nemzeti bélyegét,
 35 S' Hazája' feldult védfalából
 Rak palotát heverő helyének;

Eldődeinknek bajnoki köntösét
 'S nyelvét megúnván, rút idegent cserélt,
 A' Nemzet' örlelkét tapodja;
 40 Gyermeki báb puha szíve' tárgya. —

Oh! más magyar kar' mennyköve villogott
 Atilla' véres harczi közt, midőn
 A' félvilággal szembe szállott
 Nemzeteket tapodó haragja.

45 Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk'
 Szerzője Árpád a' Duna' partjain,
 Oh más Magyarral verte vissza
 Nagy Hunyadiink Mahomet' hatalmát!

De jaj! csak így jár minden az ég alatt!
 50 Forgó viszontság' járma alatt nyögünk.
 Tündér szerencsénk' kénye hány, vet,
 Játszva emel 's mosolyogva ver le.

Felfogat a' nagy századok' ércz keze
 Mindent: ledült már a' nemes Ílion,
 55 A' büszke Carthágó' hatalma,
 Róma 's erős Babylon leomlott.

[Nikla. Keletkezés még Hetyén 1796 körül.
 Végleges alakja 1810-ben.]

91. Wesselényi hamvaihoz.

[1810]

Leomlom én is szent porodon, Nemes!
 A' Jókkal együtt könnyeket áldozok,
 S hamvedredet bús ciprusággal
 Illeti Melpomeném zokogva,

- 5 Nem úgy jelentél meg te Hazád' egén,
Mint egy szökőfény, melly mosolyog 's kivész,
Mint egy szivárvány, tarka párák'
Kölesönözött ragyogásaikkal:
- Te, mint az orkán s mint az Olympi láng,
10 Megráztad a' gőztorlatok' éjjelét
S villám szavad megszegyeníté
A' gonoszok' 's czudarok' dagályát.
- A' Jók csudáltak, mint az Egész' javát
Titkon segítő mennyei tüneményt!
15 Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott!
- Ritkán talál itt enyhelyet a' Derék.
A' virtus' útját szörnnyetegek lesik,
'S pályája küzdés; ám de végre
20 Talpa alá szegi a' chimaerát.
- Mint hajdan a' szép Aethra' jeles fija,
Felbírtad ifjú karral az éktelen
Márványt 's Atyáid' pallosával
Győzödelem vezetett az égbe.
- 25 Tekints le hozzánk hős Eleid közül!
Lebegj körülünk, légy szeretett Hazád'
Védlelke, 's óh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

[Nikla 1810.]

92. Küprishez.

Küpris! ledülök berkeid' alkonyin,
'S eldanlom első ömledezésimet,
Eldanlom a' mellyekre engem
A' szerelem 's epedés tanított.

5 Lebegj körültem, Mennyei, oh lebegj!
Varázsövednek bájjal ékesíts,
Fedezz el ambrás lombjaiddal,
'S Lolli' szeléd keze nyujtsa bérem'.

[Nikla 1810.]

93. Életphilosophia.

Én is öröme születtem
Arcadia' berkében,
Rózsa párnán szenderegtem
Cypris' ambrás ölében,
5 Az arany század' Istene
Pásztorai közé kene.

Ah de mint az arany világ,
A' rózsakor elrepül!
Olympusra más Isten hág,
10 'S Dodona' berke dördül.
Elvirít a' szép kikelet,
'S véle a' hesperi liget.

Az enyém is elvirult már!
Pályám' vége közelít;
15 Hol a' gigási Örök vár,
'S chaoszában elmerít,
Mint egy cseppet az Óceán
Mint egy sohajtást az Orkán.

Légyen Álom, légyen Bíró,
20 Bátran megyek elébe,
Mint egy elfáradt utazó
A' vadon' enyhelyébe.
Mert ha Bíró: nem furdal vád,
Mert ha Álom: nyugalmat ád.

25 Ember voltam, csak gyarlóság
Létem' fényes bélyege.
Ha virtusom nem hiúság,

Forró vérem' melege,
Ha szívem nemesebben vert,
30 Önmagában méltó bért nyert.

Sirjak é, hogy életemet
Jól használni nem tudtam,
'S legkiesebb ösvényimet
Álmodozva folytattam?
35 Ha ezt újra elkezdhetném:
Ismét a' múltat követném.

Az ifjúság' örömeit
Lelkesedve öleltem.
De szívem' szebb ösztöneit
40 Soha bé nem tölthettem,
Ithacám' partját elértem:
'S ah Hazámra nem ismértem!

Úgy éltem, hogy életemet
Vissza élni ne bánám,
45 Úgy éltem, hogy életemet
Végezni ne fájlalnám;
Megcsókolgattam rózsájit,
Megizzadtam vaspályájit.

Láttam a' mosolygó' tavaszt,
50 Láttam az égető nyárt,
Láttam minden időszakaszt,
'S minden földi láthatárt;
Ha örök időket élnék
Ezeknél többet nem érnék.

Tűnő éltem' rövidségét
55 Én tehát nem síratom,
'S a' jövő' kétes képét
Előre nem borzadom,
Minden kornak van Istene,
60 Nem zúgolódom ellene,
'S kebelemben marasztom.

[Nikla 1811.]

94. A' Tánczok.

- Nézd a' táncz' nemeit, mint festik játszi ecsettel,
A' népek' lelkét, 's nemzetek ízleteit.
A' Német hármás lépéssel lejtve kering le,
'S párját karja közé zárja 's lebegve viszi.
5 Egyszerü a' Német mindenben, 's csendesen örvend,
Egyet ölel mindég, 's állhatatos szerető.
A' Gallus fellengve szökik, 's enyelegve kacsingat,
Párt vált, csalfa kezét majd ide, majd oda nyújt.
Ez heves és virgoncz, örömében gyermeki nyájas,
10 Kényeiben repdez, 's a' szerelembe' kalóz.
A' Magyar egy Pindár: valamerre ragadja negéde,
Lelkesedett tűzzel nyomja ki indulatit.
Majd lebegő szellő, szerelemre olvad epedve,
'S búja hevét kényes mozdulatokba szövö.
15 Majd maga fellobbanva kiszáll a' bajnoki tánczra,
(Megveti a' lyánykát a' diadalmi dagály)
'S rengeti a' földet; Kinizsit látsz véres ajakkal
A' testhalmok közt ugrani Hőseivel.
Titkos törvényt mesterség nem szedi rendbe,
20 Csak maga szab törvényt, 's lelkesedése határt. .
Ember az, a'ki magyar tánczhoz jól terme; örüljön!
Férjfi erő 's lelkes szikra feszíti erét.

[Nikla 1811.]

95. Emmihez.

- Emmi! nékem sem fedí szívemet jég.
Láng az Éneklő, heve forr dalában;
Ömledő bőség, magasabb csapongás
Önti ki lelkét.
5 A'ki vért zengett 's haragos Scamandert,
A'ki a' zordon Rhodopén parancsolt
Kőnek és vadnak 's Rhadamanth' kezének:
Hív szerető volt.

10 Dirce' zengőjét, ki Olympiának
'S Peliont éig ragadó Gigásnak
Harczait dörgé: szerelem dagasztá
Küpris' övében.

15 'S azt, ki ezt mérész utain követte,
'S büszke reptével ragyogóbb vidékre
Hívta Rómának koszorús leányit,
Gratzia szülte.

20 A' Lyrát felkent kezek érdekelték.
Húrainm gyengék magas égi hanghoz,
A' szelíd Paphus' kiesébe' nyögdel
Lesbosi hárfám.

Jer! vegyűlj hozzám epedő szavaddal
Édes Ésedklőm! öröm-ömlédessé
Olvad e' bús dal, 's koszorúzva dűlök
Gyenge öledbe.

25 Énekeld Charist velem és Dionét!
A'hol e' kettő mosolyogva múlat,
Ott az ég minden kegyes Istenével
'S harmoniát zeng.

[Nikla 1811.]

96. A' Balatoni Nympha
Gróf Teleky Lászlóhoz,
midőn a' Balatonra szállott.
1812.

Idvezlek, Teleky, nádligetim között!
'S vígan nyujtom ezen tölgykoszorút neked.
Vígan zengeti el nádsipom énekét,
'S e' szent csészeviz áldozik.

5 Hősek magva! Nemed' tiszteli a' Magyar.
Él még benned ama' régi Szilágyi vér:
Melly Pannon' letörött thrónusa' talpkövit
Még egyszer leraká dicsőn

10 Corvinban, ki Hazánk' Bellerophonja lett,
'S a' vakságba merült századok' éjjelén
A' mennyből lehozá Delphi' szövétnekét,
'S meggyújtá Buda' ormain.

Ennek fénye Fajod' nemzeti bélyege.
Ez buzgatta ama' Főpapi Lantverőt
15 Pécs' szent erdeiben, szent palotájiban
'S ez gerjeszti Te melledet.

Minos' rejteke volt a' te nagy iskolád:
A' villám' Ura ott iktata Parthenon'
Felsőbb pítvariban, 's béavatott szemed
20 Fügött Palladiumjain.

Láttad Deucaledon' fönnyen uralkodó
Hullámit 's koronás Albion' árboczit,
A' bölcs nép' felemelt lelke' csudájit és
A' törvény' diadalmit.

25 Lásd e' tájakat is, mellyeket e' napon
Kormányodra bizott a' Haza' Istene;
Nézd a' puszta virányt 's Tungusi vad lakost
'S a' szörnyek' fene nyomdokit. —

Nem tenger, nem egyéb helyhezet alkotá
30 A' nagy népeket és nagy birodalmakat.
Minden nép, ha javát ismeri, nagy, szabad
'S boldog minden időn 's helyen.

A' nép, hogyha szabad 's virtusi nincsenek,
Gyermek: melly keziben kést 's üszököt visel;
35 'S egy rút törpe, gigas karddal: az eget, öl,
Ez vázkép, 's kaczagást okoz.

A' fényes Latium 's Spárta' kevély feje
A' virtus' meredek bércein ötle fel;
Pallas' fegyvere nyit útát oda, 's lehull
40 A' mit nem fedez Aegise.

Tedd a' durva Getát a' Tiberishez, és
A' hét hegy' lakosit Bosporus' öblihez:
Barlang lészen amott a' Capitolium,
'S itt új Róma emelkedik.

45 Menj! megcsillapodott a' zaj előtted, és
Szendergő suhogás váltja fel a' morajt;
Nézd, a' kék Badacson lassu Favónt lehell,
'S nem küzd a' Tihany' ősz foka.

[Nikla.]

**97. Báró Prónay Sándorhoz.
1812.**

Mint a' szerencsés harczos, Olympián,
Kit megtapsol egész Graecia, 's Pindarus
Megzeng, magát Félistenekhez
Méri, 's az ég' özönébe ferdik:

5 Mosolygva nézi lelkesedett szemem
A' Hérók' ragyogó szobrait és halált,
Miolta tőled pályabért nyert,
Oh Haza' bölcs fija! szűz Camoenám.

10 Gyűztem! lerázták czombaim a' fővényt,
Izzadt fürteimen szent olajág lebeg.
Nevem' kiküzdém a' homályból,
'S általadám maradékaimnak.

Hová, hová ránt ömledező hevem?
Oh érzem gyönyörű bérem' egész becsét,
15 Érzem, tetőled nyerni laurust
Melly dialadal 's mi kevély dicsőség!

Tőled, ki a' Jót tiszteled és Nemest,
'S általhatsz az igazt-fátyolozó szinen,
20 Melly annyi visszás képzetekkel
Tölti, zavarja szemünk' homályát;

Tőled, ki pályánk' tárgyait ismered,
És nagy fényű Atyád 's híres Ipad szerént
 Ősztönt, paizst, tört nyujtva munkálsz
 A' Haza', nyelv' 's tudomány' ügyében.

25 Jer, jer, borúlj le Pythia' zsámolyán,
'S Honnunk' Isteninek áldozatot vigyünk!
 Te tulkokat, bort, drága myrrhát,
 Én amarant-koszorút 's virágot.

[Nikla 1812.]

98. A' bonyhai grotta.

Lebegjenek, oh Grotta, feletted
Ölelkezve pálmák' 's myrtusok lombjai,
Hintsenek szent árnyékot körültek,
Hintsenek illatot Ilyssus' bokrai.

5 'S ha majd csendes mohaidon le dül
A' Hérók' Leánya magános órájin,
'S a' szebb lelkek' gondjaiba merül,
Oh, fedezd könnyeid 's szárítsd el orczájin.

'S midőn karján Melancholiámnak
10 Az ének' nektáros érzésére hevül,
Légy temploma a' szelid Múzsáknak
'S a' Sphaerák' zengése ömledezzen körül.

[Nikla 1814.]

99. Gr. Bethlen Ádámnéhoz.

[Töredék]

Míg nagy véred az ősz Rajna' partján
A' magyar villámok' csapását vezeti,
'S a' félvilág' óriási harcán
Nagy őseid' nevét dicsően zengeti . . .

[Nikla 1814.]

100. Napoleonhoz.

Nem te magad győztél, hanem a' kor' lelke — szabadság,
Mellynek zászlójit hordta dicső sereged.

A' népek fényes csalatásba merülve imádtak,
'S a' szent emberiség' sorsa kezembe került.

5 Ám de te azt tündér kényednek alája vetetted,
'S isteni pálmádat váltja tövis koszorú.

A' melly kéz föl emelt, az ver most porba viszontag:
Benned az emberiség' ügye boszulva vagyon.

[Nikla 1814. május 15.]

101. Báró Wesselényi Miklós' képe

[1814]

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
'S a' tetején örökös tűzörvény 's aetheri fagy küzd:

Arczaidat derülő tavaszod' szép hajnala festi,

Jég fedi homlokodat 's láng csap ki komoly szemeidből. — —

5 Erdély! mennyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!

[Nikla 1814. nov. 23.]

102. A' Temető.

Elrémülve tekint, oh Temető, reád
A' tündér hatalom 's a' ragyogó dagály
Látásodra szemek' vázai 's a' világ'
Álorczáji lehullanak.

5 Te a' durva Tyran' bíborit elveted
Mint a' koldus utált élete' terheit,
'S a' szent emberiség' jussa szerint nekik
6 Egy rangot 's nyugodalmat adsz.

A'kit szive emészt, 's elhagya a' remény,
10 Annak még te reményt adsz 's magas enyhülést.
Jer adj nékem is adj! ím leereszkedem
Szentelt hantodon 's álmodok.

Mit ? 's hát kell-e nekem álmodozás, remény ?
Agyváz altate vagy pólyadal engemet ?
15 Oh ismérem ezen phantomi lét' körét
'S nem szédül küszöbén fejem !

Minden szálfü, virág, mellyre tekintek itt,
Érző szív vala, melly ömlede mint enyim ;
20 Minden porszem úgy élt, úgy szeretett 's örült,
Mint e' gerjedező kebel !

Minden kódarabon mellyre szemem vetem,
A' nagy Persepol' és Palmira' képe int,
Látom Théba' kevély tornyait omlani . *Volney*
'S a' márvány Babylon' falát.

25 Látom hangyabolyi míveidet, világ !
Mint szórja 's temeti a' nagy Örök' keze,
Látom, hangyasereg ! mint tusakodsz 's tolongsz
Sírod' partjain és porán.

Jertek bámulatos Bajnokok és Nagyok !
30 'S tí kik nem meritek nézni az elmulást,
És ti porbanyögök, jertek ide 's velem
Élni 's halni tanuljatok.

[Nikla — 1815. jan. 15-én küldte el Wesselényi Miklósnak
az *Erdélyi Múzeum* számára.]

103. Barátnémhoz.

Tudom : hogy a' szív nem vigyáz tanácsra,
Kivált az első fájdalom' hevén ;
Csak könnyek és csak bús nyögések adnak
Szorúlt kebelnek édes enyhülést.
5 De hát te meddig sírsz még Dencsidért,
Mikor találsz te már vigasztalást ?

Siralmaidban lát a' felkelő nap,
Siralmaidban hágy midőn leszáll,
Siránkozol ha rózsát nyujt kezedbe,

10 'S ha illatot hint rád a' szép tavasz;
Dencsid' keserged, a' midőn az ősz'
Lehelletével hervad a' virány,
'S előtted intve sárga lombja hull.

Nem így Barátném! Itt is van határ,
15 A' mellyet általhágni nem szabad.
Szép lélek a'melly könnyen kap sebet,
'S a' fájdalomnak önti könnyeit
'S magát kisírván szenved csendesen;
De kényes a'melly sebjét nem felejtí
20 Sem orvosolni nem bátór 's kemény,
Hanem lecsügged 's önmagát emészti;
S hiú, ha még mély sebjével dicsekszik,
Ha fájdalomban édeset keres
'S veszett gyönyörre változtatja a' kint.

25 Tágúljon a' szív könnyek által a' mig
Feszíti, fojtja a' nyers fájdalom.
A' férjfi szem sem bírja könnyezetlen,
A' Bölcs is érzi a' csapást midőn
Szerelme' édes láncza elszakad;
30 De már ha első kínjait kiforrtá,
Az észnek égi balzsamát veszi.

Mi haszna vívjuk a' kemény eget
'S a' bús koporsó' gyémánt zárait?
Nem hat siralmunk 's jajszavunk oda!
35 Mi haszna sírsz hát, és miért siratjuk
Azt a' ki békes révre jut korán,
Ki csak tavassza' kellemit szedé
'S itt hagyta a' tél'puszta napjait?

Nem szívja többé Dencsid ajkidon
40 Az élet' első gerjedelmeit,
Nem érzi többé csókjaid' hevét,
Sziveddel öszve nem dörög szíve;
De már nem érzi a' fájdalmat is,
E' földi élet' számtalan veszélyit,
45 A' test' fenéjit, a' lélek dühét,
'S nem a' halálnak irtózásait;
Nem játszik a' sors' kéjje övele
Sem a' Hatalmas' durva büszkesége,

50 Nem csalja őtet áruló barát,
Szerelme' kínja nem szakítja szívét,
'S nem látja a' bűn' győzedelmeit.

Ki tudja éltünk' számtalan csapásit
Leírni? Minden óra újakat szül.
Ujabb veszélyt hoz minden perczenet.
55 Itt a' mosolygás sírással vegyűl,
Itt minden édes mérget rejt magába
'S gigászi harczt minden nyúgalom.

Oh, hadd nyugodjék magzatod tehát
A' boldogoknak csendes enyhelyén,
60 Tul a' veszélyen 's földi harczonok,
'S fedezze béke kedves hamvait!
Követni fogjuk őtet nem sokára;
De már követjük és utban vagyunk!
Nem veszjük azt el, újra megtaláljuk,
65 Csak egy kevéssé ment előbbre tőlünk.

[Nikla 1812 — 1815 között.]

104. Dukai Takács Judithhoz

[1815]

Hogy a' szelíden érző szép Nemet,
Letiltva minden főbb pályájiról,
Guzsalyra, tőre kárhozthatni szokta
A' férjfi törvény, vallyon jól van-e?
5 Igen: ha az csak úgy tekintetik,
Mint ösztöninknek szenvedő edénye
'S nyers kényeinknek játszó eszköze.

De hát csak erre vagynak é teremtvé
Azok, kik embert szülnek és nevelnek;
10 Kik életünknek gyöngé bimbajit
Dajkálva őrzik forró keblökön
'S véröknek édes nedviből itatják;
Kik szebb korunknak ékes napjain
Rózsás kötéllel kapcsolnak magokhoz
15 'S lelkünket égi érzésben feresztik;
Kik ősz korunkban reszkető fejünket

Ismét ölkbe vészik 's dajka karral
Vezetnek éltünk' vég határhoz,
'S öelve téznek a' halál' ölebe,
20 Mig ott is újra vélünk egyesülnek ?

Oh, nagy 's dicső czél van nekik feladva,
'S rendeltetésök szebb mint a' miénk!
De mint mehetnek nagy pályájakon
Bevont szemekkel 's békös lábakon ?
25 'S kívánhatunk e tőlök oly csudát,
Hogy céljainknak megfeleljenek
És lelkeinkkel öszvezenjenek,
Ha őket a' vak gyermekségbe zárjuk ?
A' míveletlen föld csak gazt terem.
30 A' lélek is csak úgy emelkedik
A' virtusokhoz égi szárnyakon,
Ha Delphi isten önt sugárt belé,
Melly úgy kifejti lelkünk' díszeit
Mint éltető nap a' virágkebelt.

35 Midőn csapongva ömledő dalod
Klavírod érző hangjain lebeg,
Midőn nyilazva repdez ajkidon
Az ihletett szív 's nyilt ész' lángigéje,
Melly szívet elmét egyiránt hevít;
40 Akkor, Barátném, akkor érzem,
Mit veszte a' föld' durva gyermeke,
Hogy a' Teremtő' legbecsesb alakját,
Kinek kezébe szívünk adva van,
Játéka', kénye' rabjává alázta!

45 Te megboszúlva méltóságtokat
Kihágsz nemednek szűk korlátiból,
Mellyekbe zárva tartja vad nemem,
Kihágsz 's merészen fényesb útra térsz,
Mellyen csak a' nagy férfi nyomdokok
50 Vezetnek a' szép tiltott táj felé;
Hol a' vakító fénybe vont Igazság,
Ámbár szemünket kápráztatja is,
De megmutatja a' virtusnak útját,
Melly halhatatlan Istenekhez int;
55 'S hol a poësis' nyájas Istenei,
Szemünkhez illő földi öltözetben

Enyelgve zárnak karjaik közé,
'S a' Symboláknak hímes fátyolában
Öleltetik meg a' Nagyt 's Dicsőt,
60 'S belénk mosolygják rózsás szájaikkal
Az égi szikrát 's égi tiszta kénynt,

Érzed hatalmas ihletésöket,
'S hevült kebelt nyit sz szép sugalmaiknak,
'S mint a' kalitka' zárát elhagyó
65 'S ismét szabadban lengő fülmile,
Örömmre gerjed 's harsány csattogással
Repül az erdők' zöld árnyékiba
'S idvezli a' régóhajtott galyakról
A' tarka völgyet 's virradó eget:
70 Meglelkésedve 's égi szárnyra kelve
Lengsz vígan Áon' szent virúlatin,
Hol a' teremtő Pindar' díthyrambja
Harsogva zúg le Pindus' ormain,
'S a' gyöngé Sappho' esdeklő dala
75 Nyögdelve reszket gyöngé húrjain;
Hol új meg újabb szépségek csudájit
Bájolva látja repdező szemed,
Hol új meg újabb zengzetű melos
Lángolva járja által lelkedet
80 'S zengésbe hozza gyöngé lantodat.

De, oh Leányka! még itt nincs határ!
A' képzelőds' szép játéka,
Az érzemények' édes ömledési,
Széptik ámbár boldogságodat,
85 De nem tehetnek boldoggá magok.
Kettősen érzed a' jót és gonoszt,
'S a' sorsnak ádá az kényén függ nyugalmad.
Nézd a' magasban fénylő Bölcsességet,
Körülragyogva csillagnimbusával
90 Az Isteneknek békes sátorában,
Hová nem érhet semmi földi tőr!
Ott, ott tanul meg a' Bölcsék' nyugalmát
Ismérni 's győzni a' föld' szörnyeit,
Indúlatinknak pusztító dühét,
95 És a' szerencse' játékit nevetni,
Használni élted' szűk kerületét
'S bátran letenni a' halál' kezébe.

Int a' dicsó táj. Járd zengő ajakkal.
Vezessen érző kebled' Istene.
100 Ölelje myrtus barna fürtidet.
Az égi Múzsák 's Grátziák' ölen
Álmodd el élted' rózsá álmaid,
'S védjen Minerva pályád' zajjain,
Mint Áriont a' tenger' Istenei,
105 Midón zenegve szállt a' delfinen.

[Nikla 1815.]

**105. A' Pesti Magyar Társasághoz.
1815.**

Ki kétli 's kérdi hogy csak a' dicsó Ész
Emel ki minket a' barmok' sorából?
Ki kétli azt hogy minden érdemünk,
Minden szerencsénk ezzel nő 's hanyatlik?

5 Az Ész az isten, melly minket vezet,
Az ő szavára minden meghajul,
Hegyek lehullnak 's olvadnak vizekké
'S örök helyéből a' tenger kikél;
Ez alkot minden Szépet és Dicsót.
10 Az egyes embert mint a' milliókat
Ez áldja 's égi boldogságra inti,

Miért utálja hát szövétnekét
Az ember és mért nem terjeszti fényét
A' vak halandók' néma éjjelén?
15 Egiptus' áldott földje kérkedik
Az Ész' legelső nyílt virágival;
De ott fakadtak egyszersmind azokkal
A' Hit' vakító szentelt maszlagi,
Mellyek korunkig hintik mérgöket
20 'S örök zavarba dönték e' világot.
Az ég' ürébe felható Tudós
Az égi zsákmányt barlangokba zárta
'S az embereknek bábót 's vázt vetett,
Mellyek vakabbá tették a' vakot,
25 És a' lenyüggött józan értelem
A' szarvas isten' áldozatja lett.

Így a' görög nép' 's Róma' bölcsessége,
Mellyet csudálva tisztelünk ma is
Csak a' Tudósok' székiben lakott,
30 A' nép' szemébe nem hatott sugára,
Előtte el volt rejtve mindenütt,
Mig végre a' vad Barbarok' dühétől
A' föld színéről eltörültetett.
Éj fődte a' föld' pusztaságait.
35 Éj, mellybe számos századok merültek.
'S ha most azolta kezd is fényleni,
Melly szűk határba önthet áldva éltet,
'S az éj' csudáji mint süvöltnek arra!
'S hány népek élnek még ma is körülünk,
40 Tekintsük által a' föld' részeit,
Kik a' baromság' aklában hevernek
És semmi isten nem tekint ügyökre!

Ez istenének a' barmot hiszi,
Imádja a' föld' ocsmány férgeit,
45 'S azoknak embervérrel áldozik;
Emez vakító papjának ganéját,
Mint szent ereklyét tisztelvén, eszi;
Amott az odvas fákban éhezik
Az embereknek görhes istene,
50 'S a' legnagyobb bünt batkákért lemossa;
Imitt hamúban kotlik a' herélt Szent,
'S báméskodása istenné teszi;
Itt a' mosódás' módja szent titok
'S a' fél világot embervérbe mártja,
55 Mert azt az egyik párt az ujjain,
Másik könyöknél szokta kezdeni,
Mellyért is egymást öldözik halomra;
Ott a' falukban 's városok' piarczin
Jár kóborolva a' sok meztelen Szent,
60 Szabad kezekkel élelmet rabol,
'S az asszonyokba önti szent dühét,
'S a' férj, az égnek hálát adva, nézi,
Ha hitvesével Szent bujálkodik.

Így a' világnak legkiesb vidékit
65 Ádáz bolondság tölti, ostorozza
'S undok zsványi barlanggá teszi,
Erinnis' üszkét hányja városinkra,

Az öldöklő kést egyiránt fereszti
A' reszkető Ősz' tűztelen szívébe
70 'S az anyja' keblén ácsorgó szopóba,
És csontjainkból thrónust rak magának,
Mellyet dög, inség, sárga félelem
'S kínokkal élő bánat fog körül.

Hol van tehát a' józan értelem,
75 Hol a' Tudósok' annyi izzadása ?
Remélhetünk e vallyon jobb világot,
Gyaníthatunk e olly időt, mikor
Az Ész' világa minden népeket
Megjózanít és öszveegyesít
80 'S kiirt közülünk minden bűnt 's gonoszt ?

Reménylek. A' mit század nem tehet
Az ezredek majd megteendik azt.
De hinnem is kell; mert midőn, Barátim!
Buzogni látom lelketek' hevét,
85 Melly e' nagy ügyre felken titeket,
'S e' szent szövetség' lánczába csatol,
Előre látom: mint terjesztitek
Hazánkban Delphi' égi kincseit
'S az értelemnek nagy törvényeit;
90 Előre látom: mint leheltek éltet
A' szikla mellbe és a' holt agyagba,
'S mint jámborodnak a' vad állatok
Előttetek 's mint omladoz rakásra
Az Ész 's Igazság' mennydörgő szavára
95 A' zordon Inség' óriási tornya,
'S mint hullanak le durva lánczai.

Fogadjatok hát engem is, Barátim!
Szent frígyetekbe, íme eszküszöm:
Hogy áldozatlan kézzel nem jövök;
100 'S ha gerliczéim és virágaim
Az Isteneknek kedvesek lehetnek,
Temjénetekhez szívesen teszem.

[Nikla.]

106. Vitkovics Mihályhoz.

1815.

Midőn mosolygó bölcsességedet
Belém enyelgi szép Epistolád,
Mellyet barátunk Horvát érdemelt,
Melyben Horáttzal fested a' mezőt,
5 'S annak szelíden bájoló nyugalmát,
Vigabban érzek 's boldogabb vagyok.
Szebbnek találom puszta lakhelyem',
Kertem' virági szebben illatoznak,
Szebben nevetnek szőlőm' fürtjei,
10 És kazlaimnak árnya hívesebb.

Igen, de minthogy minden Verselők
Homèr Atyánktól fogva ekkorig
Falut dicsérték, engedd meg nekem,
Hogy én Budáról 's Pestről énekeljek.

15 Midőn Budának roppant bérczfokáról
Szédülve Pestnek tornyait tekintem
'S a' száz hajókat rengető Dunát,
A' nagy Dunának tündér kertjeit
És a' habokkal küzdő szép hidat
20 Mellyen zsbongva egy világ tolong.

Midőn körültem minden él 's örül
'S ujjabb meg újjabb érzelemre gyujt:
Itt a' tanult kéz' nagy remekjei,
Ott a' dicső ész' alkotásai
25 Az élet' édes bájait mutatják,
'S mind azt előttem testesülve látom,
A' mit magamban csak képzelhetek,
Kivánhat é még többeket szemem?

Hát a' midőn majd véled 's Helmezcinkkel
30 Virághoz együtt ballagunk karöltve,
'S a' bölcs Öregtől új lelket veszünk!
Onnét tehozzád 's nyájas asztalodhoz,
Hol a' kinyílt szív 's józan ész kinál
'S vidám szabadság 's tréfa a' szakács.
35 Onnét Palinkhoz, Péczel' Dallosához,

És mind azokhoz kik barátaink
'S velünk egyenlőn tudnak érzeni.
Hol majd Hazánknak ó 's új dolgait,
Majd a' világnak főbb történeteit
40 Száguldjuk által és mustrára intjük
A' föld' Királyit 's büszke Nagyjait;
Vagy majd Kopernik' égi útjain
Vizsgáljuk e' nagy Minden' titkait,
És a' világok' systemájit oldjuk;
45 Majd a' Morálnak mély törvényein
Platónkkal újabb 's szebb republickákat
Alkotva Solont 's a' dicső Lycurguszt
Lehozzuk embert boldogítani.

Ha azt megúnjuk, mert mindent megún
50 Az ember, 's édes a' változtatás,
Szemünk legelhet Thespis' bájvilágán
'S a' tánczolóknak szárnyas rendein,
Szívünk öröme olvadozva repdez
A' zengzeteknek szép concertjein.
55 'S ha kell, közel van kert, szőlő, liget,
Horáttzal úntig ott kapálhatunk,
'S nevetni fognak ott is a' bohók.

Mi kell tehát több? Élni és örülni.
'S használni, czélunk, nem pedig heverni.
60 'S a' Bölcs' nyugalma háboríthatatlan
A' Pesti bálban 's csörtetés között,
Mint a' magányos rejtek' árnyain.

Nyugodni, enni, inni és alunni
Lehet mezőn is; oh, de mint örüljek
65 Fákkal, füvekkel, ökrökkel sokáig?
Csupán szememnek tárgyi mind ezek.
Szivemnek ember és rokon kebel kell,
Kivel vegyítse érzeményeit;
Elmémnek elme, melly megértheti
70 'S mellyben sugárit túkröztetheti.

Van itt is ember, mondd! de milyen ember?
Inség, gonoszság néz ki vad szeméből
'S lesujt pipádért hogyha nem vigyázzs,

75 Szemét sötétség vállal terh sanyarja,
'S utálja mind azt a'ki boldogabb.
'S mi szép mulatság látni izzadását ?
Mi szép nekem még rajta szántanom
'S aszott kezéből lesni sütemet ?
80 Nem szebb e Pesten vígan perleni
Verbóczy' hajló nyelvén és merészen
A' szent Igazság mellett harczra kelni ?

Barátom! a' Bölcs boldog mindenütt,
Az Hortobágyon, az Pesten, Budán,
Mert ő magával hordja kincseit;
85 De boldogabb ott még is, hol körülte
A' nyájas élet hinti kellemeit
És szíve, lelke tárgyát lelheti,
Mint hol magába zárva él magának,
'S csak álma' tündér képét kergeti
90 Mint egy vadonban bujdosó Fakír.

Rendeltetésünk nem magányos élet
'S örök komolyság és elmélkedés,
Hanem barátság és társalkodás.
'S nem a' világi jókat megtagadni,
95 De józan ésszel vélek élni tudni
A' bölcseségnek titka és jele.

Maradj 's perelj te Pesten 's élj vidáman
Barátid' édes társaságiban,
'S ne kérj az égtől többet mint adott.
100 Van annyi, mennyi kell! 's ha ez kevés,
Kevés lesz a' föld minden kincse is.
A' vízikórság' szomját el nem oltja
Minden Dunáknak 's tengereknek árja;
'S az ép gyomornak egy pohár elég.
105 Ha van mit ennünk, innunk és szeretnünk,
Ha józan elménk 's testünk nem beteg,
Kívánhatunk e 's lelhetünk e több jót,
'S adhatnak é mást a' királyi kincsek? —
Igy ír, így érez, így él most barátod,

110 Ki téged, édes Miskám, megkeres
Az új Zephyrrel 's első fülmilével,
'S veled csevegni és nevetni fog.

[Nikla 1814 – 1815.]

107. Döbrentei Gáborhoz.

Ne véld, Barátom, hogy nyugalمامat
A' sandaságnak gáncsa megzavarja;
Ismérem én azt 's megmosolygni szoktam,
Mint csürhe gyermek' kámpolásait,
5 Midőn legázolt bábjait boszúlja.
Nem úgy tanultam Socrat' iskoláját,
Hogy a' közember' változó eszének
'S itéletének rabja lenne Múzsám.
Gunyolja bizvást mívemet 's gyalázza,
10 Galád szidalma rám homályt nem ejt;
Sőt a' bohóktól kárhozatni fény.

Azok, kik a' szent Cátót pökdözék
'S a' Bölcsek' atyját méreggel megölték
Élnek ma is még 's mérget öntve marják
15 Mind azt, ki odvok mellett elmegyen.
'S csudáljuk é hogy ránk morogni mernek?
'S gyüöljük é hogy nem barátaink,
Kik önmagoknak ellenségeik,
'S az Istenekkel perbe szállni készek?
20 Vagy tán az Orvos hagymázos betegjét
Üldözze azért, ha tőle öklözést kap?
Nem, mert az ember nem véthet ha józan,
Minden gonoszság hagymázból ered.
Előbb lehetne a' lángból víz és jég
25 'S az égi fényből vastag éjszaka,
Mint a' valódi Bölcsből rút gonosz.

Az Isteneknek egyik legnagyobb
Csudájok az, hogy szintugy lelkeink,
Mint arczainknak számtalan vonási
30 A' milliók közt másokat ne leljék.
Miért utálnánk hát ezt és amazt,

Hogy teste lelke hozzánk nem rokon?
Hiszen magától egyikünk se' van.
Nézd, a' tövis szúr és csip a' csalán,
35 'S a' gyenge rózsza illatot lehel.

Az emberekben végtelen különbség
'S megérthetetlen visszás értelem van.
Ez a' hiú fényt 's rangokat vadássza,
Kuczorgva koldul 's pénzen vesz teher;
40 Emez dühödve pusztít, öl, rabol,
Az átok és jaj hymnus vad fülének,
'S bűnében virtust 's érdemet keres;
Amaz magától 's mástól megtagadva
Kuporja a' pénzt 's hasznát nem veszi,
45 Mint a' Perui rab mindég aranyt ás
'S aranyja' halmán izzad, éhezik;
'S im ez becsülni a' pénzt rútnak érzi,
Pazérlja 's fogytán a' fejébe lő.

Igy a' tudósok' tarka serge is
50 Bizarr agyakkal rakva, tömve van,
Az egyik a' szent régiség' barátja,
'S utálja mind azt a' mi új 's nem ó:
A' Himfi' verse néki konyhadal
Akárki mit mond, mert cadentiás.
55 A' másik újat 's csak honit szeret,
Kitiltja Hellas' nyájas isteneit
'S igaz keresztény verseket kohol.
Van a'ki minden új szót megkaczag,
Ha azt tudóstól hallja 's nem fonóktól,
60 Mert néki a' nyelv csak fonóban készül,
'S ahhoz Kazinczy és Virág nem ért.
Van a'ki mindig új szót fúr farag,
A' leghelyesbet százfelé csigázza
'S abból viaszként majd istent csinál,
65 Majd tücsköt 's azzal mint naggyal dicsekszik.
Van a'ki mint egy szemtelen kofa
Rohadt gyümölcsét lármásan dicséri
'S az átmenők közt majd ezt majd amazt
Betyár gunyokkal megtámadni kész,
70 És, a' becsület úgy hozván magával,
Üstökre, pofra kél akárkivel.

Elég, Az ember a'hány, annyiféle
 'S változhatatlan főbb vonásiban.
 Ki gondja mind azt egy kaptára vouni?
 75 Bárányt, oroszlánt egy rekeszbe záрни;
 'S ki gondja minden agynak tetszeni?
 Elég ha néktek tetszhetem Barátim!
 Elég, ha célom' 's szívem' tisztaságát
 A' józanabb rész érti és becsúli,
 80 A' részegekre nem figyelmezek.
 'S letettem ámbár lantomat kezemből,
 Hogy Kedvesimnek adjam éltemet,
 'S nyaram' kalászszal biztató szakát
 Telemre gyűjtve éldegeljem el;
 85 De oh nem élet a' muzsátlan élet!
 Maradjon a' föld! minden kincse gőz.
 Sietve térek vissza Istenimhez,
 Kik ifjuságom' zöld virúlatin
 Kéblökbe zártak nectáros kezekkel,
 90 'S kik bár nem adnak kincset és hatalmat,
 De megtanítanak vígan élni, halni
 'S nevetni a' föld' balgatagjait.

Nevesd te is, jer, őket 's vívj dicsően
 Az éj' süvöltő vak hydrájival!
 95 Paizst 's arany tört nyújt Apoll neked,
 'S veled buzogva felkél Wesselényid,
 A' szörnyölőknek szörnyölő fiija;
 Lehull előtte majd egünk' köde,
 'S paeánt riadnak Erdély' bércezei,
 100 És én utánok zengetem dalom'.

[Nikla 1815.]

108. Vandal bölcseség.

A' Vandaloknak ferde bölcsesége
 Ismét divatba jó 's csudáltatik:
 Ezek, hogy a' nagy Rómát dólni látták,
 Vesztének abban lelték fő okát:
 5 Hogy ottan írni és olvasni szoktak;
 'S ez okra nézve ők a' könyveket
 Elégeték mint ördögségeket.

'S hogy most kiforrtá Párizs régi mérgét,
Mi szülte azt más, mint könyvek, 's tudósok ?
10 Égetni kell hát minden könyveket,
Égetni mind azt, a'ki gondol és lát!

Oh Vandaloknak sanda bölcsesége!
Méltó királyi fülbe zengeni!
Tenéked a' nagy Róma' csüggedése
15 'S Párizsnek ádáz harca egy eset ?
Tenéked alma 's makk egy fán terem ? —
Hát Vandalok közt nincs e pártütés ?
'S nem félt e Caesar a' vad Galliától ?
Hát a' Seraillok ödöklései,
20 És Aaziának végtelen zavarja,
A' Dózsa, Hóra' gyilkos pórhada
Mind a' Tudósok 's könyvek' mívei ?
Hát Prussziának 's Bécsnek thrónusát
Csak a' vak észnek fékje tartja fent ?
25 'S azért nem omlik ott királyi vér ?
'S tán Angliának népe balgatag,
Azért parancsol a' föld' tengelyének ?

Így van! ha szél fuj 's förgeteg leend,
Ha a' buzában konkoly és vadóc van,
30 Ha nyájainkat métely szállja meg,
'S a' szürke kancza vehmét elveti,
Azt mind Tudósok 's Könyvek mívelik.
Bölcsen! dicsően! Ínach és Numa,
Ninus, Zoroaster így okoskodának,
35 Tehát mi is! — De oh nagy hézag ez!
A' makkos ember és mi, nagy különbség.
A' makkal elmúlt a' szilaj szabadság,
Az ember önként hordja most nyügét,
A' békes élet' bájit ismeri,
40 'S a' marha fékre nincs szüksége többé.
Lám Títus, Aurél 's Fridrich nem valának
Sem Istenek, sem a' nap' öccsei:
Imádtatának mégis a' világtól;
De a' Tyrannok, bár Istenfiaknak
45 Neveztetének, bárd alá jutának.

[Nikla 1814 — 1815 között.]

109. Helmeczi Mihályhoz.

Mit írjak, édes Helmeccim, neked?
Nemes tüzedről énekeljek é,
Vagy ifjuságod' ért gyümölcshiről,
'S baráti szíved érzeményiről? —
5 Ha én terólad gondolkodni kezdek,
Csak egyet érzek, egyet gondolok,
Csak azt, Barátom! hogy téged szeretlek;
Csak azt: hogy édes a' szelíd barátság
Még akkor is, ha csak képét öleljük
10 Annak kit óhajjt szívünk messziről.

Im, gyűjteménykém' vedd baráti kegyvel,
Érezze ismét gyámoló kezed'
'S láttasd világgal, mint már láttatád.
Kevés virággal szerzi meg Camoenám —
15 Oh! elvadúlnak a' komoly szemektől
Aon' mosolygó gyenge Szúzei,
Mint a' szerelmek' édes Istenei,
Te még virágzol. Dőlj szép karjaikra!
'S az égi nectárt idd rózsás ajakkal.

[Nikla 1815 körül.]

110. Hymnus Keszthely' isteneihez.

1817. febr. 12.

Ki zengi e' nagy század' erőseit
'S omló trónusait? ki Agamemnonát
Korunknak 's Aulis' áldozatját
'S Iphigenia' szömérmes arczát?
5 Feldúlt világunk' üszkeit, a' Tridenst'
'S villám' ostromait, a' lerogyott Gigást,
A' megrepszott Calpe' szirtjét
Pindari láng ajak ömledezze;
10 Ti, oh szelídebb Égiek! a' kiket
Keszthely béavatott szent palotájiba,
Ti, éltető Ceres 's dicsőebb
Lelket adó Helicon' leányi!

Vidám avénám títeket énekel,
A' szebb emberiség bennetek él 's tenyész,
15 Ti adtok annak földi, lelki
 Jobb eledelt 's magas égi éltet.

Ceres! te hívtad erdejiből elől
A' vadságba merült emberi nemzetet,
20 A' makk 's gyökér helyett az édes
 Búzakalászt neki megmutattad.

A' társas élet' szent szövédékeit,
Az erkölcsi világ' új elementumit
Te fűzted egy nagy kapcsolatba
Célra vivő örök ösztöninkkel.

25 Munkált az ember 's tárgyaihoz jutott:
Bátorságba' szedé míve' gyümölcseit,
 Vigan, nyugodtan éle csendes
 Sátoribann az arany világnak.

30 De még lefojtva szúnyada kebliben
A' szebb aetheri rész. Múzsza te illetéd
 Nectáros ujjal égi lantod',
 'S zengzete gyult erein keresztül.

Zúgván felébredt a' lekötött erő,
'S mint új lény leveté állati nyűgeit,
35 'S a' még nem ismért lelki élet'
 Képei közt lebegett örömmel.

Főbb létre lobbant lelke feloldozá
A' szép', jó' s' az igaz' mennyei csírjait;
40 Zengtél! 's körülte új világ és
 Elyzion nyílt bús vadonján.

Zengtél! 's szívének hurjait illetéd:
Forró melle dagadt, homloka virrada,
Elméje szárnyalt, 's a' tudásnak
Békerülé sivatag határit.

45 Zengtél! 's dalodra Theba felépüle,
'S a' boldog görög ég' csillaga felderült,
'S te zengsz, ha Rómát a' kerek föld
Rettegi, és te, ha azt lerontja;

Te zengsz, ha Franklin lelke' merész keze
50 Villámot leragad 's sceptrumokat leránt,
'S ha Nevtón és Kant a' Teremtő'
Titkait oldja, világot alkot.

Kronos' leánya! Delphi' nagy istene!
Tí munkátok azon titkos örök kötél,
55 Melly a' halandó port 's az Istent
Egy csuda mívbé csatolva tartja.

Oh, lakjatok hát e' kies ég alatt,
Bájoljátok ide Enna' virányait
És a' virágzó Attikának
60 Hajdani szép idejét s' Saturnust.

Hogy vérrel ázott századaink' nyomán
A' szent pálma' arany bimbaji nyiljanak,
'S e' kis magyar Weimár' öléből
Lássá hazám kiderülni napját.

65 Oh, látja! 's ím a' Harcz' deli nemzete,
Melly még csak hadi zajt esmere és halált,
Lerakja harsogó aczélit
Színed előtt ragyogó Napisten!

Lerakja 's áldoz, 's mint mikor a' Bakonyt
70 Messzünnen riadó mennykövek és szelek
Csattogva rázzák, zeng fölötte
Tegzed' arany nyila és az Aegis.

[Nikla.]

**111. Felséges Királyunknak
Keszthelyre várátásakor
1817.**

Keszthely' mosolygó völgyei, bércei
Caesarunk közelít, hintsetek illatot;
Simúlj tükörré, büszke Zengő,
'S tükreidet biborozza Phoebus!

5 'S ti, csendes ernyők' pásztori! gyujtsatok
Temjént hölgyeitek 's gyermekitek között
Annak, ki gunyhótok' paizzsa
'S emberi jussaitoknak űre;

10 'S ki, mint dicső nap fergetegink után,
Áldást szórva — körül járja Hazánk' egét,
'S a' mit levert a' hosszú szélvész,
Újra felélteti égi tűzzel.

15 Örülj te is hát, Festetics, és pazarlj!
Mutasd: mint szereti a' magyar a' királyt;
Mutasd: hogy annak szíve, kincse
A' Haza' 's Atyja' kezébe' vagynak;

Mutasd: hogy a' szent Honszeretet' heve
'S a' jobbágyi szelíd tisztelet egybefér;
20 Mutasd: hogy e' két virtus együtt
Tesz fejedelmeket és nagy embert.

[Nikla 1817. szept. 15.]

**112. Felirás
(A' királynak Keszthelyre várátására)**

El szórta Filepnek rémítő flottáját,
Mint a' világrázó Gallia' dandárit
Az Űr' lehellete.

6 Te zivatarid közt nőttél, mint Nagyanyád,
Mert égi nimbuszal fedezte Koronád'
A' nép' szeretete.

Vagy így:

Te zivatarid közt nőttél, mint Thréziánk,
Mert védangyalod volt, mint most Karolinánk:
A' nép' szeretete.

[Nikla 1818. jún. 18.]

113. Barátimhoz.

[III.]

Engem is üldöz az ég a fatum, vagy görög Áte,
A mint azt nevezé egy izbe Kazintzy' Sonettje,
Üldöz s faggata már pólamban s faggat örökre,
Mint minden jámbor költőket s büszke Genieket.
5 Mert én nem tudom azt, hogy az Átét gyártja a költő,
Vagy pedig a költőt gyártja s bardjával az Áté?
De az igaz, hogy ezek nem ritkán esmerik egymást
Még is azomba nehéz őket jól öszve rimezni!
Ám de akár mint van, nekem im már mérge nera árthat.
10 Mint egy vad Karaib bajnok harsogja halottas
Énekít a kinzók' keze közt mosologva, boszontva,
Durva tsapási alatt énekre fakadva boszontom.
[Lelkem örök hideg így, de nyugott mint néma koporsom
Mellbe se bu se öröm nem reszketi szívemet által.
15 Títeket el rezzent váz képe, barátim, ölembül!
Árthat e még valamit? Van e még több hátra barátim?
Veszthet e még valamit szívem, vagy nyerhet e többé?]

[Nikla 1817. szept. 8. után]

114. A költő és a sors.

[„Honnét van...”]

Honnét van, hogy az ég, a' fatum vagy görög Áte
Majd minden jámbor költőt és büszke Genieket
Annyira üldöz most, hogy azok majd mind siralommal
Töltik el a' Helicont's czivakodnak fatumaikkal?
5 Én nem tudhatom azt; 's hogy az Átét gyártja-e költő
Vagy pedig a' költőt gyártná bardjával az Áté,
Azt se tudom; de igaz, hogy azok jól esmerik egymást,

Mégis azonban' nehéz őket jól öszve egyezni!
Am de akár mint van, zugolódunk ellene nem kell,
¹⁰ Sőt mint a' Karaib bajnok harsogja halottas
Énekít a' kinzók' veze közt mosolgyva boszontva,
Gyáva csapási alatt víg dalra fakasztva köszöntsük.
Zengj, mosolyogj neki, majd víg lantod tánczra ragadja,
Mint Orpheusz hajdan vadakat, fát, Thrácia' bérczét.

[Nikla 1821. jan. 18. után]

115. Felsőbüki Nagy Benedekhez.
1821.

Oh, te, ki mind névvel, mind testi 's lelki kegyekkel
Áldott és nagy vagy, deli ifjú, mint ki Athéne'
Dízei közt paizsán viselé a' mennyköves Ámort,
'S mint ama' nagy rokonod, ki javunkért megvet aranyfényt,
⁵ Hozzád szól Muzsám. Illesd őt lángajakiddal,
Hogy hozzád bájló nyelveddel szólni tanuljon,
Nyelveddel, mellyről diadal zeng 's mennykövez Amor.
Menj nagy pályádon fényvel, hatalommal övedzve:
Mert az erény hatalom nélkül csak gyámtalan árva,
¹⁰ Öltöztess fényben, hogy az álnok bukjon előtte.
Igy fogsz lenni hazád 's fejedelmed' híve, szabad, bölcs.
Menj de mutasd hogy bölcs Montesquieu látta szivedben
Trézia bajnokait mikoron koszorúzta dicsően,
Kik hont és koronát egy szivvel védni tanultak,
¹⁵ Férfiakat nemző Pannon szüle téged örömmel.
Törpét törpíthet, de nagyobbá tesz nagyot a' polcz,
Melly gyávát szédít, de mezítláb hág oda Cátó
Légy te Aristippus: bírj fényt, de ne bírjon az álfény.
Szent templommá lessz tündér palotája előtted,
²⁰ Mint szent templom lón kalibám mikor abba beléptél
'S váteszi lélekkel láttam már büszke jövendőd.

[Nikla.]

116. Elégia
Gróf Festetics György' hamvaira.

Keszthelyi partnak evez ladikom, mosolyognak előmbe
A' szeretett tájék' öblei, 's árboczai.
Nyugszik az ég, lebegő zephyrek ringatva vezetnek
Csak kebelem zajlik, 's hányja halála jegét;
5 Hányja midőn lehajult fővel révedre kiszállok,
S nyomdokidon, nagy holt, nyögve előre megyek.
Minden mozdulatom közelebb visz szent tetemidhez
'S míveiden lebegő árnyad előmbe tűnik.
Látlak, mint öleléd kegyes arczczal, nyájas örömmel,
10 A'kiket a' szeretet nyílt kapuidba hoza;
Látlak, mint fogadád szent csókkal megkoronázva
A' piruló' Múza gyermeki áldozatit.
Mint Görögországnak nagy Démona gyermek alakban,
Gyermeki játéokban alkota embereket,
15 Úgy te is ősz fővel közibénk enyelegve vegyűltél
'S játszva nyítál pályát isteni czélod előtt.
Míg mások honnunk' javait vesztünkre kiszórják
'S a' nemzet' lelkét 's életerét kiölik:
Te közibénk jöttél, 's valamerre kifordula arczád,
20 Áldást hinte reánk, 's életet önte belénk.
Mint egy hősi Pelopsz oltárt, pályákat emeltél,
A' görög ég' 's Helicon' hajdani isteninek.
Ünnepeket, muzsikát, tánczot, játékokat adván,
A' nagyot a' széppel kedvesen összekötéd.
25 A' zengőt koszorú emelé és gazdag ajándék,
Minden ideg kifeszült, 's büszke futásnak eredt.
Így alkotta örök remekét amaz égi Lykurgusz,
A' mikor összeszedé Ilion' énekeit;
Spárta szilaj lelkét énekre tanítva emelte
30 'S a' dalok' isteninek áldozza harczaiban;
Így született Hellász, így szülte az élisi páлма
A' csuda Helleneket' s Pindarusz énekeit,
Így született Corybant-zengzetben az égiek' atyja,
Így hordott eledelt nékie méhe, galamb.
35 A' buta nép e' zajt látá 's Amalthea' tölgyét,
Látni a' mennyrázó't nem vala néki szeme.
Ám de ki fönt járó elmédnek látta arányit,
Nyájas alakjaiban látta nagy istenidet. —

Elfolya szép élted 's veled a' szép gondolat eltűnt,
10 Mint ama' gyenge virág, napja' lehunyta után.
Eltűntél, de ha majd palotád' márványi lehullnak
'S romjaiból valaha baglyok üvöltnek alá,
Mint a' büszke Csobáncz' szomorú düledékin az útas
A' mult bajnoki kor' képzeletébe mereng:
45 Igy merül el majdan magasabb rémletben az érző,
Hamvaidon hálát 's könnyeket adva, velem.

[Nikla 1823.]

117. Az ifjúsághoz.

Elröpültél már szeretett ifjúság!
Eljön a sok bajj, és jó a sok aggság.
A vidám orcát halovány hidegség
Váltja fel gyorsan, s követ a betegség.

[Nikla 1820 körül.]

118. A' Fűredi kúthoz.

Japet' fijának sassa dulá vesém'
S a' menybül lehozott szikra emésztve ölt,
Midőn dicsó forrás, sebimre
Aeglei balzsamot áldva öntél.
5 Mint a'ki a' szent Lethe' vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
'S újjá születve nyílt karokkal
Elyzion' rokon árnyihoz lép:
Igy adta vissza élet adó ered,
10 Oh kutfő! nekem az életet és reményt,
Igy ébredék fel, 's így ölelt meg
Partidon új öröm, új rokon kéz.
Itt leltem a' jó Vajkit, az édes Őszt,
Itt a' téti szelíd énekelőt, ki már
15 A' boldogult lelkek' körében
Issza az ég örömit, — jutalmát;

Kikhez vegyülve hársaid' ernyein
A' bus fölleg alul hajnali pirjait
Az élet újra rám mosolygá
20 'S holt kebelem' hideg éjje virradt.

Itt leltem a' szép lelkü nemes Magyar
Pázmándit's szeretett szíve' kegyes Felét,
Ki vélem együtt cseppeidben
Enyhületet keresett magának.

25 Enyhítsd meg ezt is, a' kora szenvedőt!
Márvány oszlopidat felkoszorúzom ím,
Enyhítsd meg ezt is; mert ha szenved,
Nem leszek én is egész kigyógyult.

[Nikla (?), Balatonfüred (?) 1821 – 1823 között.]

119. A' Poéta.

Mint, majd ha lelkünk Lethe' vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
'S újjá születve nyílt karokkal
Elysion' rokon árnyihoz leng:

5 Így, a' ki Kasztal' vedreiből merít,
Új tündéri világ' bája ragadja el:
Magát felejtván, élve meghal —
'S egy melegebb nap alatt lel éltet.

Ott gerjed abban a' csuda lángéró,
10 Onnét hinti alá égi virágait; —
Ne nyúlj azokhoz durva kézzel:
Mégfagy az égi hideg kezekben!

[Nikla 1825.]

120. A Kritika

A Kritikának egész szép tizlja, Barátaim, a műv.
Nem pedig a Művész. É kettőt öszve zavarni
Rut lelkek szokták; s' a' rutbul folhat e szép s jó ?

[Sopron (?), Nikla (?) 1820 körül.]

121. A genialis nép

Éveket át virraszt a művész még se talál tizlt,
A genialis nép almaiban ki tanul.
A mit tegnap alig hallott azt már ma tanítja,
Ó mell kurta belük a genialisz urak!

[Nikla 1821 — 1823 körül.]

122. Egy Phylologuszhoz

A Tisza és Duna már Ádámtul fogva vegyülnek,
S öszve ölelkeznén ugy válnak nagy Pelagussza.
S te azokat papiros gáttal választod el úgy e ?
Öszve rohannak azok gátot, gátlót le sodorva.

[Nikla 1822 — 1823 körül.]

123. A német és magyar izlés

Vizbül sert pantsol, borbul puntsot s aszu bort főz,
Ókrébül disznót, a lóbul rest tehenet tesz;
Férfi köténybe gyarat, kötöget, fonogat, tyukot ültet,
A felesége kaszál sapkába, kalapba tobákol,
6 A Német mindent mesterkél pantsol el is ront:
A Magyar ellenben természet gyermeke mindig,
S éppen azért szebb jobb minden marhája vagyonja.
A Német hasznot les mindig, szépre nem ügyel
Nézd bár tzondráját talpátul fogva tetőig.
10 Még is azonba ha szép akar olkor lenni, mivé lesz!
Hány tsetae bokrétát tűz s mint üti félre kalapját!
Tarka piros pántlik repdeznék előtte utánna.

- A' Magyar a szépet nézi s jól tudja mi a' szép
Nézd bár tzondráját talpátul fogva tetőig:
15 Látol e rajta, ha még gyerek is, nem férhihoz illőt?
'S kérded e még, Liebel, tőlem mért büszke, szabad vad?

[Nikla 1822—1823 körül.]

124. A Sonett

Tsengőkkel tele van füle orra kalapja bokája,
'S mell tsuda, a tántzost kötélén a pózna vezérli!

[Nikla 1822—1823 körül.]

125. A Magyar.

Szazodokig küzdött ősi szent törvényei mellett,
Százodokig nyugszik szép diadalma után.
Nagy volt a hartzban, de nyugalma se rontja [le] lelkét,
Mert a természet önt bele ferfi erőt.

[Nikla 1824 körül.]

126. Szilágyi 1458-ban.

„Ledült Hunyaddal a' Haza' védfala!”
Igy zeng hősei közt a' diadalmas Ősz,
Körül tüzelgve bús szemekkel
A' had' erős fijain, Szilágyi;

- 5 „Ledült, 's az undok czimbora, lánczait
Elszaggatva, kitör szent düledékein,
'S habzó agyarral tölti újra
Béhegedett sebeinkre mérgét.

- 10 A' tiszta ifjak' lelke gyanútan
Hódolt a' gonoszok' csalfa siralminak,
Kik mind Hunyadnak, mind Hazánknak
Békephárba halált adának,

Ezt nyerte a' nagy hős atya, virtuszán:
Megkímélte magas szívvel irigyeit,
15 Őn gyermekébe dőfte törét,
 'S a' czudarok diadalt kaczagnak.

Ezt nyerte a' mi balga hitünk, midőn
Olly körmökre bizánk a' Haza' zálogit,
20 Mellyekre Honnunk' vére csorgott,
 'S hív Hunyadink' vasa bélyeget vert.

A' cselet utáló így veti gyilkosa'
Hálójába magát; így fedi tornyait
Földünkön a' bűn, míg Molochnak
Áldozik a' Nemes önmagával.

25 A' virtusz a' jók' horga, ha czéltalan,
Féltünk rokonink' véribe' ferdeni,
 'S a' jóknak ártánk: az kegyetlen,
 A' ki szeléd, mikor ölni szentség.

A' százfejú szörny új fejeket terem,
30 Posványával együtt vesztheti Herkulesz;
 A'gaz lenyesve, még bujább lesz:
 Irtani kell gyökerestül a' bűnt.

Igy adta vissza Sylla az életet
Rómának, 's így adom vissza Hazámnak én.
35 Vértorral alkot új világot
 Sylla — Szilágyi' haragja: — jertek!"

[Nikla 1824 körül.]

127. Wesselényi, a' nádor Muránynál.

[Töredék]

Melly édes andaly int, Murány, feléd,
Midőn tetődre felvetem szemem'!
A várvivásnak jöttem nézni tervét
S kimérni a' tűz' égi útjait,
5 És ime, mint egy elbájolt lovag,

Andalgva nézem a' tündéri várt,
Andalgva látom ékes asszonyát.
Kit már feledni véltem évek óta
Előmbe tűnni látom újolak,
10 Látom miként őt láttam egykoron
A' bajnok ifjak' büszke tánczkörében
Lebegni pártás fővel a' delit,
A' nyílni kezdőt angyal-kellemében.
Döbbenve váltam tőle és szorongva:
15 De megpillantván újra kardomat,
A' hősi szellem újra megragadt,
'S vitt a' dicsőség' fényes útjain,
Vitt élni halni bajnokok sorában.

És íme, már most mint dicső vezér
20 Előtted állok, oh magas Murány,
Letörni ormod' büszke tornyait,
Rablánczra fűzni ékes asszonyod'
'S rablánczra véle a' pártos magyart.

(Megmegállva 's gondolkodva járdal.)

Rablánczra téged lelkes árva Hölgy,
25 Rablánczra téged édes árva Hon!

(Gondolkodik)

Mi ez? mi új zaj dulongat szivemben,
Oh érzem, a' tiszt 's a' szív' harcza ez:
A' szív fog érzem győzni tisztemen,
Kirántja győző kardomat kezemből
30 És életemnek új irányt mutat.

[1825 körül.]

128. A' Vig Chloe.

Húnyik a' nap, pirúl az ég,
Intesz édes enyhelyem!
Megyek, megyek, ah, elég rég
Vonza feléd kebelem.

- 5 Te vagy az én kis világom,
Virágim' szép ligete!
Gyermeki víg munkásságom'
'S elmém első képzete.
- 10 Hozzád jövök, ha szívemet
Aggodalom terheli,
Hozzád, ha rám öröm nevet,
'S kezem lantját emeli.
- 15 Szép alakid' szemlélete
Új világba andalít,
Nyílt kelyheid' lehellete
Illat-özönbe merít.
- 20 Itt élnek eltűnt rémeim
Gyermeki jelképekben,
'S kedves titkos két betűim
A' mindig zöld szívekben.
- A' bús ciprusz' árnyékában
Az urnák 's nefelejtsek,
A' két hív szívek lánczában
A' viola-bilincsek.
- 25 Így alkota ifju lelkem
Egy szebb virányt magának,
Hol égi gyönyör' 's szerelem
Szebb rózsáji nyílnak.
- 30 De csak hamar felriadtak
Rémlendező szemeim,
'S karom között eloszlottak
Tündér álomképeim.
- 35 Oh, mint sírtam, barátnéim,
A' szerelem könnyeit!
Mint ittátok, virágaim,
Szivem égő csepjeit!

Hervadtatok, hervadtam én,
Míg rablánczom' szaggatám,
Míg a' csalfa büszke remény'
40 Bábjaít elhányhatám.

Oh, nem jó, halandó szemnek
Az eget megmutatni,
'S a' lepke szárnyu gyermeknek
Égi szárnyakat adni.

45 Nehéz a' mennyet elhagyni,
Pedig le kell hullanunk!
Jobb a' hív földön maradni,
'S rózsákat itt szaggatnunk.

Nem álmodni, hanem élni
50 Illik e' szép világon,
Méh-ajakkal mézet lelmi
Lehet minden virágon.

Egyik hervad, másik nyílik,
Mindenik csak tünemény;
55 Annak nyílik a' legszebbik,
A'ki szabad 's víg, mint én.

Szabad pedig kiki lehet,
Míg fejét, — de hol vagyok?
Lilim még istenné tehet,
60 Legyen, legyen, hallgatok.

[Nikla 1825.]

129. Költsey.

Költsey meg mérted lattal, póznaival itzével
Lelkemet és keskeny ürbe, időbe dugád.
Ah, de segélj rajtam, katrotzban kotlani készül!
„Tollat az orrába!” Zapokat adjon ugy e?

[Nikla 1827.]

**130. Uj Görögország.
1825.**

A' Muzsák 's Charisok' szép honját éjtszaka fedte
'S templomi néma halál' szomorú hajlékai lettek,
Büszke tatár lovagok' patkóji tüzelgtek az elszórt
Spárta' Athéne' dicsó körein már századok óta.
5 A' földnek legszebb, legemeltebb népe bilincsből
Izzada Solonnak szent hamvain égre sohajtvá.

Mint mikor a' vasból ordítva kiront az oroszán
'S Nubia' erdeiről iszonyún emlékezik és dül:
10 Így riad álmából az elöltött hajdani Hellasz,
És Mahomet' hadait tengerbe meríti örökre.
S íme az ég kinyilék! százévek fedte porából
Felkele Phönixként maradékot védni Lykurgusz.
'S elszórt hamvaiból Marathon' nagy bajnoki váltak.

Menjetek oh Muzsák 's Charisok koszorúzva elejbe,
15 Hajdani napjaiban néktek tömjéneze Hellász.

[Nikla 1827 körül.]

131. Anglia.

Ész, pénz ad mindent, de csak együtt osztanak áldást.
Nép' esze a' törvény, melly nélkül pénze veszélyt hoz.
Míg törvényidnek hódolni fog, Angol! a pénzed,
Addig hódol a pénz neked és pénzednek a tenger.

[Nikla 1828.]

132. Hector bucsuzása.

Andromacha

Elmégy Hector tőlem hát örökre
Oda, hol már Achillesz' fegyvere
Patroklusznak áldozik vérrel?
Ki fogja majd kisdedünk' tanítani,
Istent félni és dárdát hajítani,
Ha téged a' bús Orkuszt elnyel?

Hector

Drága Hölgyem, parancsolj könnyeidnek,
Tiszttem, hitem engem' harcza visznek,
Ezen karok őrzik Pergamuszt;
10 Ti értetek, hazánk' isteniért
Bátran vivok, hősién ontok vért
'S nem rettegem a' sötét Orkuszt.

Andromacha

Nem hallgatom többé kardod' hangját,
Itt hever majd, rozsdá lepi vasát,
15 'S Priám' bajnok nemzete kivész.
Oda mégy, hol nap többé nem ragyog,
A' Cocytusz bús vadonban jajog,
'S szerelmed a' Lethében enyész.

Hector

Minden vágyom, minden érzeményem
20 A' Lethe' szent árjába merítem,
De hiv szerelmemet nem.
Halld! az ádáz dulja már a' falat,
Füzd rám kardom, szüntesd fájdalomdat,
Hector hal meg, de szerelme nem.

[Nikla 1827 — 1830 körül.]

133. Schiller

A' legfőbbre akarsz törekedni hatalmas erőddel?
A legszélsőbbet ne tekintsed azonba tetőnek,
Mert tetejére, középpontjára közép ut emelhet.

[Nikla 1827 — 1830 között.]

134. Plato

Mennyi vajúdással nyítod, Lucina, ki méhet!
Nem tsuda! Igy születik mindenkor minden idetlen.

[Nikla 1827 — 1830 között.]

135. Herder

Hát az Eposz mellett nyom téged, Herder, az álom ?
„Normánnak rakiát töltsetek és aszu bort!”

[Nikla 1827 –1830 között.]

136. Gróf Mailáth Jánoshoz.

1830.

[I.]

Mailáth, poétád' éneke leng feléd;
Nem mint a' rohanó Vág, mikor árjait
A' Karpatok közt zúgva szórja,
Tört jeget, és köveket sodorván

5 Csak mint az alkony' enyhületén kalász-
Párnáján pihenő lyányka' szelíd dala,
Idvezli a' várt est' nyugalmát,
'S a' hegyek' ormai közt mosolygó

10 Holdat, midőn már csend födi a' mezőt,
'S a' pásztor kalibák' gőze a' völgybe szállt.
Mailáth, poétád' napja húnyik,
'S nem ragadoz dala' árja többé,

15 Sem gyenge Lolli' égnylatú ölén,
Sem bájolvá csudált nemzete' hajdanán,
Nem hősatyáink' büszke rogytán,
'S dülve megállni feszült erényin.

Tündér tükörben nyílt nekem a' világ;
Mint egy Pygmalion' szobra, karom' hevén
Életre gyűlni látsza honnom,
20 'S annak örök szavait rebegetem;

Annak szerelme' lángjai zengeték
Lelkem' zengedező Memnoni oszlopát,
'S azok lobognak húraimról,
Honszerető kebeleddel össze.

- 25 Most már telemnek bús szele fujdogál,
'S tőled nyert koszorúm' bimbajit elszedi;
Eltűnt világom' omladékin,
A' hideg ész mutatá-ki pályám'.
- Földhez gyalúdva, szántogatok, vetek,
30 'S kunyhóm' szűk teremit télre tatargatom,
Hogy a' hülékeny nedvü dallost
Vad Boreás' dere földve lelje.
- Vagy néha, hogy ha gondaim engedik,
Mi szép, mi jó, azt fejtve tanulgatom;
35 Lekötve nyomván játszi Proteust,
Emberi szint mutat, és jövendöl.
- Te zengj, mosolygó Grátzia' kedvese,
Nagy fényű eleid' nagy neve nagyra int,
Int Pindarus' szép régi tárgya:
40 Im lovak, és lovagok robognak,
- Istenfiakként nyitva Olympiát,
Rákos' szent mezején! Hallom a' pályazajt
'S a' pályazajban, Széchenyink dús
Áldozatit, 's lova könnyü győztét.
- 45 Óh énekeld őt, a' diadal' fiját,
Eurus szülte lován mint viva, nyerve díjt,
Sándorral, a' hírhedt lovaggal,
Kezdve, teremtve dicső utat, 's czélt,
- Melly ujra szülje a' magyar' izmait,
50 'S Pannon' férfidiszét, engem a' Villitáncz
Int már, de honnom uj virultán
Vert dalodat, porom érzi majdan.

[Nikla 1830.]

GrófMailáth Jánoshoz.

[II.]

Mailáth! poétád' éneke leng feléd,
Nem mint a' rohanó Vág, mikor árjait
A' Kárpátok közt zúgva szórja
Tört jeget és köveket sodorván;

5 Csak mint az alkony' enyhületén kalász-
Párnáján pihenő lányka' szelíd dala
Idvezli a' várt est' nyugalmát,
'S a' hegyek' ormai közt mosolygó

Holdat, midőn már csend fedí a' mezőt,
10 'S a' pásztor kalibák' gőze a' völgybe szállt.
Mailáth! poétád' napja hűnyik,
'S nem ragadoz dala' árja többé.

Tündér tükörben nyílt nekem a' világ.
'S mint egy Pygmalion' szobra, ölem' hevén
15 Életre gyúlni látsza honnom,
'S annak ivá kebelem sugalmát.

Mellebbe mint egy Ílion' éneke,
Zengett a' haza' szent lángja; Olympia
Istenfiakkal küzdve túnt fel
20 Isteni bájba merült szememnek.

Eltűnt a' rémkép. Ám de ha szózatom
Szép lelkedre hatott, nem vala pusztá hang,
Nem, melly tudatlan gyermek' ajkán
Lelket emelt; koszorúm' ne bánd meg.

25 'S ha szépnek érzed férfias énekim',
Benned vagynak azok, benned a' honni szív,
Mellyet magasztalsz, benned a' hív
Honszeretet' daliás erénye.

Menj, énekeld hát e' magas égi lényt!
30 Ezt harsogta örök Pindarus és Horázt,
Ez istenité a' világnak
Hajdani váteszit és erősit;

'S ez nyit nekünk ím éliszi pályatért
Rákos' hős mezején. Hallom a' pályazajt,
35 'S a' pályazajban Széchenyink' hős
Hágdozatit, lova' könnyü győztét.

Oh énekeld őt, a' diadal' fiát!
Eurus szülte pején mint viva nyerve díjt,
40 (Mint áldozá' fel ezreit, hogy
Ész művein kecsesülne nyelvünk,)

Melly újra szülje a' lerogyott Magyar
'S Pannon' férfi diszét. Engem a' Villitáncz
Int már; de honnom új virultán
Vert dalodat porom érzi majdan.

[Nikla 1830. nov. 18. után.]

137. Emlékkönyvbe.

[I.]

(Boday Amelie kisasszonynak Halimbán)

Virulj Bódé szép völgyében,
Tartsd szívedet tisztán, épen,
Ép szívben virul az Éden.

[Bódé 1831.]

138. Emlékkönyvbe.

[II.]

Szeretet, Barátság, mint minden, mulandó,
De emlékezete, öröme állandó.

[Nikla (?) 1831 körül.]

139. A' Poezisz, hajdanta.

[Az igazi poesis dicsérete]

Halljuk! miket mond a' lekötött kalóz:
Tündér változatok' műhelye a' világ,
Mint a' Poezisz' bájalakja:
Ám de csak egy az igaz, nagy és jó.

5 Mellyek' mosolygó jelleme lett a szép,
Hogy mint a' szerelem játszi gyönyör kezén
Folytassa titkon a' teremtés
Műve' örök folyamát gyönyörrel.

Ennek teremtő ihlete alkotó
10 Hellász' rózsakorán a' vitor életet,
Midőn mosolygó égieknek
Innepein lebegett az ének.

A' szépet érző emberek' ajkain
Szívbe szívbe gyönyört zengve 's vidám erényt;
15 Midőn a' nyájas áldozóknak
Nyájas örömben jelent meg a' menny.

Oh a' Poezisz' rózsaszín ujjai
Fonják azt az öröm' gyenge virágibul;
Öröme intve csalta össze
20 A' vadonok' ridegült lakóit.

Most a' halandó, mint ama büszke lány,
Villámfénybe vonult isten ölében enyész:
A' szent Poezisz néma hattyu
'S hallgat örökre hideg vizekben.

25 Szünj meg te is hát zárt fület és kebel
A' szép ifju világ' bájira inteni:
Halottas ének zúg felette
Mint mikor Afrika' samielje

A' port az éggel összezavarva dúl,
30 Forró porvihara fojtja az életet. —
Oh a' halandó lányka' szíve
Emberi szép kebelén viruljon,

Mint a' mosolygó Helleniszé, midőn
A' félisteneket szülte szerelmiben
35 Gyönyörre nyílt szív nyiladozza
A' szeretet' csuda két virágít:

A' szent Poeziszt és a' dicső erényt,
Mellyek hajdan öröm' ünnepivé kenék
40 A' nagy görög nép' boldog éltét,
'S létre hozák örök ideálit.

[Nikla 1832 körül. Valószínűleg utolsó költeménye.]

A SOMOGYI KUPA

A SOMOGYI KUPA

Második kidolgozás

[A kézirat címlapján ez áll: „Játék Szin. Berzsenyitől.
Döbrentei bizonytsága szerint”.]

ELSŐ FELVONÁS

1. JELENÉS

VENCZEL ÉS PÁZMÁN

VENCZEL mérgesen hágdoz 's fegyvereit le hanyja.

VENCZEL. Ismét egy kudartz! Atkozott pogány faj! 's átkozott Szerencse! De esküszöm, le nem megy többszer a' nap gyalázatomon. Holnap győzők vagy halok.

PÁZMÁN. Vagy szokünk, ha hidegebb vérrel leszünk, úgy e barátom?

VENCZEL. Tréfálsz!

PÁZMÁN. Az okosnak minden tréfa a' világon.

VENCZEL. Eredj hideg okoskodással! Mikor a' keresztény hitről és ezen pogány Magyarokról van a' kérdés, akkor én hideg nem lehetek.

PÁZMÁN. Elég rossz! Mi szükségesebb egy Vezérnek, mint a' hidegség? Hogyan tudna az egy hadi sereget vezetni, a' ki magát sem tudja vezetni? Oh barátom! akki hidegen tud okoskodni, neveti az a' szerencsét mind a' Magyarok nyilait.

VENCZEL. Tovább tovább! Meg érdemlem hogy füleimet bölcseséggel gyötörd.

PÁZMÁN. Nem mondtam e neked hogy a' Magyarnak ne hidj, mert az ő futása veszedelmesebb mint az ő rohanása; nem mondtam-e hogy a' Magyarokat szárnyakra állítsd, a' Nemetekét pedig derékre? Nem láttad e a' dandároknál és szárnyokon mint nyaggatták Kupa' könnyü lovagjai a' te nehéz Németeidet, mint a' könnyü farkasok a' bivalt az iszapban? Nem láttad-e mint ásítottak, izgodtak (?) derékon a' nyughatatlan Magyarok, s mint hogy ott sem nyargalódásra sem káromkodásra sem rablásra nem volt alkalmatosságok, minek előtte harcra kelt a' dolog, el unták az allást, tüzeket el vesztették, 's el szaladtak, Barátom egy jó Vezérnek ismérni 's használni kell az ő népeinek lelkét; mert a'ki az ökörré nyeret tesz a paripára pedig jarmot, az úgy jár, mint te ma. A' Német bástya, a' Magyar kard és villám.

VENCZEL. Igen bölcsen! Csak így okoskodik a'ki a' dolognak tsak egyik oldalát látja! 'S hát nem tudod azt hogy nekem Ma-

gyarokat kellett Magyarok ellen vezetnem? Nem magam adtam volna e alkalmat a' Magyaroknak a' szökésre és partolásra, ha őket szárnyakra és dandarokba állítottam volna?

PÁZMÁN. Nem isméred a' Magyart. Nem harczol az hazaért, hitért 's királyért, hanem prédáért. Adj neki prédát, 's mindegy lesz néki Magyar Ország vagy a' Rajna vidéke 's tisztelni fog téged mint egy második Attilát. Látod e mint tódulnak naponként Kupa mellé, hogy rabolhassanak, s látod e mint égetik, pusztítják honnyokat?

VENCZEL. Látom és örülök!

PÁZMÁN. Örülsz? Igen, hiszen pogányok és Magyarok!

VENCZEL. Eméssze meg maga magát az az öldöklő tűz, melly hazámat és az egész keresztény világot olly dühösen pusztította 's torolja ki maga magán ez az undok pogány nép azon sok kegyetlenségeket, mellyeket a' keresztényeken el követett. Örülök hogy az Isteni gondviselés az ő bosszu álló fegyverét kezeimre bízta; nem fogom azt áldozatlan kezekkel hordozni.

PÁZMÁN. Ha, ha, ha! Hogy az a' szegény isteni gondviselés minden kór csak miránk szorúl!

VENCZEL. Pázmán! te nem vagy az többé a'ki voltál! Minden szavad új tőr 's minden szavad azt kialsztja hogy meg szegted hitedet. Tudod e mit esküdtél midőn hazánkból velem ezen vad nép köze indultunk?

PÁZMÁN. Gyermekek voltam.

VENCZEL. Tehát én mast is az vagyok? Tehát a' keresztény hitért buzogni és nemzetünk ellenséget gyulolni gyermekség?

PÁZMÁN. A' mint vesszük. Minden dolgot annak modja és mértéke tesz jóvá és rosszá. Szeretem én is nemzetemet és hitemet, de azért nem dühösködöm.

VENCZEL. Áruló!

PÁZMÁN. Inkább te mondj annak, mint az emberiség.

VENCZEL. Miben sértem én meg az emberiséget?

PÁZMÁN. Kegyetlenkedel. Te nem csak Kupát hanem az egész magyarságot üldözöd.

VENCZEL. Hát ne fizessem vissza a' kölcsönt Kupának? Nem látod mint öldösi halomra a' keresztényeket, nem látod mint áldoz naponként százokat az Bálványinak, 's nem hallod-e a kinzottaknak ordításait?

PÁZMÁN. Fájdalom! hallom és látom de Kupa' dühössége, a' mienket meg nem igazolja. Kupa ugy cselekszik mint egy olly vad Tatór szokott, de te ugy cselekedj mint keresztény Német. Barátom! én a' mi hírünket akarom oltalmazni. Mit mond a' jövő világnak mi rólunk? „István ki hívta Venczelt és Pázmánt

hogy a' pártos Magyarok meg zabolozásában és a k. hit terjesztésében segédjei legyenek. De ezek azon hatalmat, melyet a' Királytól nyertek az ő országának pusztítására s veszedelmére fordították 's következésképpen vagy kígyók voltak az ő jeltovőjeknek kebelébe vagy olly bolondok, kik a' sivanyt és bajnokot meg különböztetni nem tudták.

VENCZEL. Ha, ha! A'ki a' jövendőnek él, a' jelenvalónak meg holt.

PÁZMÁN. Melly szó eggy bajnoknak szájában! Így hangzik a békes aklok körül a' tigrisnek ordítása mint ezek a' szavak az én füleimbe. Oh barátom! a' bajnok csak úgy él csak úgy érdemli meg hogy éljen, ha a' jövendőnek él. 'S ha te másképp gondolkazol, vége beszédünknek. — Mond el tehát rendeléseidet, 's add ki a' tábori parancsokat.

VENCZEL. Így Így barátom! hadd abba a' semmit! Míg te bölcselkedtél elég időm volt a' jelen valokat meg gondolni. Te meg maradsz helyhezetedben, valamint az egész tábor. Ha a' király meg érkezik, mutasd ki seregének a' taborhelyet a' bal szárnyon, ha pedig a' vén Zoltán is meg találna jönni annak a' jobb szárnyon a' patak hoztán. Az öröket meg kell kettőztetni 's az egész sereg hajnalra nyeregbe légyen 's nékem minden leg kisebb bajról sörény tudósítást.

PÁZMÁN. 'S a' tabori jelszó?

VENCZEL. A' vér kereszttség!

PÁZMÁN. A' vér kereszttség!

Pázmán ki felé indul de a királyt meg látván jöni visszalép

2. JELENÉS

A' KIRÁLY CEBA 'S AZ ELŐBBIEK

KIRÁLY. Keljetek fel Vitézek! A'kik én értom 's az igaz hitért harcolnak, azoknak én nem csak királyjok, de barátjok is vagyok.

PÁZMÁN. Mi örömmel ontjuk felségedért vérünket.

VENCZEL. Felségedért és a' keresztény hitért.

KIRÁLY. Köszönöm Vitézek!

VENCZEL. Fájlaljuk, hogy igyekezetünket a' szerencse hátrálja.

KIRÁLY. Hallám népemnek vesztességét 's ugyan azért hátra hagyám hadi seregemet 's el sieték hozzátok. Népemnek szükség az éj' nyugalma, de én nem nyughatom addig, míg ezen veszedelmes haborunak végét nem szakasztom. Azon had melyet mellyet hoztam, az én leg hívebb Magyarimból és a' keresztény hit mellett buzgó Nemetekből ál, A' vén Zoltán bátyám is által

szált már a' Dunán 's reményem, hogy az ő meg jelenése nékünk diadalt a' hazának pedig bekességet fog adni. — Hát Kupa ?

VENCZEL. Kupa öl, pusztít, rabol, népe naponként ezrekkel szaporodik a' predát szomjuzó Magyarokból, naponként ezreket áldoz az el fogott keresztényekből az ő balványinak.

KIRÁLY. Irtóztato dühösség! Kupa, Kupa! Azon véres áldozatokkal magadnak készítesz sírt. Nem tehetek róla! Mindent meg próbáltam hogy népeimet 's őtet kíméljem, de könnyebb a' földet sarkaiból ki forgatni, mint az embert a' bolondságaiból < meg szabadítani >. Nincs tehát más hátra, mint a' fegyver. Én kéntelen vagyok népemnek egy részét feláldozni, hogy az egeszet meg tarthassam.

CZÉBA. Többet tettél felséges Király, mint a' mivel mint király tartoztál. De a' polgári haboru olly rettenetes gonosz hogy annak távoztatásában semmi proba felesleg való nem lehet. Engedd meg, hogy én Kupához menjek. < Kupa >

KIRÁLY. Hasztalan! Az én kémelésem nem szelidebbé hanem kevélyebbé teszi

CZÉBA. Kupa nékem barátom, 's a' barátságoknak egy ölelése neha hathatósabb minden okoskodásnál és ékes szóllásnál

KIRÁLY. A' barátság csak szép lelkekben ég. A' kit hazája szenvedése meg nem indít, a' kit a haldoklók hörgése 's a' kinnak ordítása gyönyörködtet, azt a' te barátságod meg nem indítja, annak a' te ölelésed csak annyi mint az oroszláznak a' csecsemü mosolygása.

CZÉBA. Ne foszsz meg azon gyönyörüségtől, hogy a Magyar vérnek kémellésében én is meg tehessem hazafiúi kötelességemet.

KIRÁLY. Menj 's mond meg neki hogy a' holnap nap el választó léssen.

CZÉBA. Köszönöm bizodalmat! Ezen proba nélkül reszketve markoltam volna kardomat mint egy béres szolga de ez utan ugy markolom azt mint Magyaroknak hazafinak 's Czébenak markolni kell. el.

Egy őrtiszt bé lép: Jelentem hogy egy foglot éppen mast vezetnek ide némelly katonák.

KIRÁLY. Vezessétek bé!

VENCZEL. De szoros vasba. Ezek a' vad pogányok tellyesek gonosz lelkekkel.

3. JELENÉS

Egy véres fogol (be lép békóba) és az előbiek.

FOGOLY haragosan tekint a' jelen lévőkre 's le süti szemeit.

VENCZEL. Hajulj meg a' Király előtt!

FOGOL. Vegig nézi Venczelt. Hát a' poroszlók között is szükség az udvari bolondság?

VENCZEL. Ember! a' te nyelved lesz poroszlód s halálod!

FOGOLY. Balgatag! él-e az oroszlán mikor eggyeszer barlangjában az ebektől hurczoltatik és marczangoltatik?

VENCZ. Király! engedd meg hogy ezen dühös pogányt le döfjem.

KIRÁLY. Éppen nem!

FOGOL. Pogány! ha ha ha! 'S hát nem latod mint csorog koponyámról 's vallaimról a' szent kereszttség? (vagdalt fejét s vallait mutatja) hát még jobban is meg akarsz keresztelni, s még ez nem elég az idvességre? Ha ha ha! Te ketség kívül minden Magyar a' Tanais vizébe szeretnél keresztelni?

VENCZEL. Fejedelem! Mi meg vagyunk sértve; engedd meg hogy bosszumat töltsen vagy tőled bucsut vegyek.

KIRÁLY. Eggyiket sem! Itt ölni nem szabad, 's én előttem a' meg lánczoltnak nyelve fel van oldva.

PÁZMÁN. Barátom! nem azért hozattunk ide hogy veled pánztálódjunk, hanem hogy barátunká tegyünk és tőled tanuljunk. Légy tehát nyugott, a' fejedelem néked meg kegyelmez sőt még is ajándékoz csak mond meg igazán mit tudsz Kupáról, annak helyzetéről és szándékáról?

FOGOL. Áruló! mered-e az[t] gondolni hogy én, ki házam oltalmazásában meg őszültem, néked hazamat el árulom? De ha olly igen kívánsz tudni a' Magyarok szándékáról, várj! hét vitéz fiaim várjak nyeregben a' hajnalt, azok tudtodra <fogj. .> adják nem sokára, hogy mit akarnak a' Magyarok!

KIRÁLY. Öreg! tisztelem keservedet; de te engem [nem?] ismérsz, pedig meg érdemled hogy ismérj. — Örök oldjátok le linczeit.

FOGOL. Csudálom hogy ezen ronsolt karokat fel mered oldani. Eggy hazafinak karja soha sem törethetik úgy meg hogy azt a' tyrannus ne rettegje.

KIRÁLY. Szabad vagy. Szólj szabadon 's mond mi neved?

FOGOL. Nem isméréd ezeket a' seb forradásokat? Ezt meg ezt?

KIRÁLY. Barátom! egy királynak, ha valóságos király akar lenni, annyi a' gondja, hogy nem csak barátjai sebeit de a' maga sebeit is el kell felejteni.

FOGOL. Az én nevem Orda.

KIRÁLY. Orda! Oh azok a' sebek az én életemet tartották meg!
Jer hadd öleljelek!

FOGOL. Távozz! szégyenlem azon seb forradásokat mint ifjúságomnak bolondságait 's örülök hogy azoknak nagy részét a' te ebeid most le harapdálták

KIRÁLY. Orda! te engem nem ismersz.

ORDA. Oh vajha akkor így ismertelek volna. mikor ezer dárdák és pallosok közzül ki ragadtalak! Hah! hazámnak gyilkosát tartottam meg, s most nincs erőm hogy hazamat attól meg szabadítsam!

KIRÁLY. Orda hallgass meg hideg vérrel. Ime, által adom buzogányomat, fogd, 's ölj meg, ha vétkesnek találsz!

ORDA. Az én kezeimnek ír [ív?] kell nem buzogány. De add!
— A' bajnok csak akkor szabad, mikor a' halál villog markában!
Bajnok? De bajnok-e az kinek a' tyrannus buzogányt mer adni?
Menj! (el veti a' buzogányt) Király te engem igen meg aláztál.
— Szóllj! Figyelmezek.

KIRÁLY. Venczelhez és Pázmánhoz: Vitézek, menjetez seregeitekhez, adjátok tudtára népemnek jelen léteemet, 's mondjátok meg hogy holnap velem fog(nak) a' dicsőség mezejére szállni. — Venczel, Pázmán el.

ORDA. Köszönöm hogy ezen kígyókat szemem elől el küldted.
Vajha én is ki irthatnám őket a' te kebeledből!

KIRÁLY. Orda Orda! te az én cselekedetemből ítélsz cziljaimra; de tudod-e azt hogy az ember a' leg egyenesebb czilhoz is kéntelen neha tekervényes utakon jutni?

ORDA. S mi a' te czílod?

KIRÁLY. Hazánknak meg tartása 's népemnek csinosítása.

ORDA. 'S ezen czilra szükségesek a' Venczelek 's Atyáink hitének el törlése 's üldözése?

KIRÁLY. Én te' veled sem tudok meg alkudni, 's hát egy zabolátlan nemzettel? Szükséges tehát az idegen erő; 's minthogy a' leg hatalmasabb ország sem lehet tartós külső szövetség nélkül, szükség hogy nemzetemnek vallását, erkölcsét a' körültre lévő népekével (hasonlóbbá tegyem) meg egyezőbbé formáljam, mert e' nélkül azokkal szövetséget gondolni sem lehet.

ORDA. Mi szükség a' Magyarnak a' külső szövetség? Az parancsolni szokott!

KIRÁLY. Igen! Mig fegyvere győz; de vallyon a' szerencsét kardbódénkhoz lánczoltuk-e örökre? Nem tudod-e hogy ezen földről Atyáink már kétszer ki üzettek 's hogy mi közel vagyunk ezen perczenethez?

ORDA. Mit? tán hogy egy-két portázó csoportjaink törbe estek? Áll még a' nemzet, 's nyugszik mint egy sárkány a' sziklaüregben, mellyhez közelíteni semmi nem mer. Atyainkat sem az ellenég verte ki, hanem a' visszavonás, s minket is csak az verhet ki.

KIRÁLY. De mi szülte a' visszavonást, mint a' vadság és zabolátlanság?

ORDA. Vadság, zabolátlanság! Így nevezték minden Tyrannok a' szabadságot!

KIRÁLY. S hát te nem tudod azt hogy a' szabadság üres hang, vagy pedig nem egyeb, mint a' legtökéletesebb rend? s nem tudod hogy a leg tökéletesebb rendnek is a' népnek állapotja szerínt változni kell. Az a' rend melly a' mi kóborló Eleinket hatalmasokká tette, nekünk rendetlenség 's veszedelem volna.

ORDA. Ugy e? Árpád szabadságot adott a' Magyaroknak, hogy néki országot szerezzenek, az ő unokája pedig szolgálkává teszi azokat, hogy <az> uj országát rajtok szánthassa. Uj rend uj törvény kell. Igen! De Eldődeink is hoztak törvényeket nyeregben a' Rákoson 's nem volt szükségek Venczelekre, mert az ő szavok Isten szava volt 's mert a' jó törvénynek nincs szüksége Venczelekre! Elég! én megyek 's bé köttetem roncsolt karaimat, nem azért hogy még hazámat oldalmazhassam hanem hogy hazámat mérthassam 's gyermekeim csontjait el temethessem. El.

KIRÁLY. Menj 's élj! hogy a' miről en ma meg nem győzhetlek az idő meg győzhesen (Egyedül.) Elmentél szent Öreg! szent Hazafi! elmentél, de szavaid és sebeid itt maradnak. (szívere mutat s el merülve lépdel) Melly borzadva ébredék tündér almaimból! — — Hová hová tűnsz mosolygó arany világ, mellyet én magamnak teremtettem, mellyben én mint egy Isten áldást hintve országoltam, egy kóborló vad népet a' leg nemesbb népek sorába emeltem, egy nagy országot, mellyet az emberi balgatagság és dühösség szazadok olta vadak barlangjába tett, édené változtattam, virágzó városokkal és boldog népekkel meg raktam, a' vakságnak és szolgaságnak jármait, az emberiségnek leg rettegetesebb ostorait el téptem — hová, hová tűnsz csalatott szemem elől? Ime, el kezdtem a' nagy munkát, 's a' leg első lépés mellyot a' dicső czíl felé teszek, népem vérebe gázol, 's a' leg első hang, melly fületem s lelkemet át veri, átok. Nagyobb akartam lenni mint Eleim 's kissebb lettem, ők idegen tartományokat megszállítottak, én hazámat; őket a' maradék áldja és csudálja, engem az én népem atkoz 's tyrannusnak kiált. — — Vissza visszamenekülhet a' szokott útra. — —

Vissza? (tusakodik) De még sem! Arodjon a' szent rokonvér, omoljon rám az átok, nem csüggedek! mert tudom azt, hogy min-

den csepp vér, melly most a' haza oltárán ki ontatik, minden jaj szórn, melly most az eget 's az én szívemet ostromolja, nemzetemnek századokig tartó boldogságot fog termeni 's tudom azt, hogy valamig egy Magyar lesz nevémet áldani 's tisztelni fogja. Ne áldozzam-e fel tehát ezt az egy szem pillantást annyi századoknak, ne váltsam-e meg a milliókat egy 's két ember vérére? Hiszen a' természet sem alkothat rontás nélkül, hát én nyomorult ember! Igen, de hát ha az én nagy szándékom, mint többnyire minden nagy szándék, félben szakad, ha a' Magyar vért el tékozolom, ha népemben a' vissza vonásnak és szakadásoknak lelkét fel bujtom, és a' célhoz még nem jutok, akkor, akkor, melly számtalan <veszedel> veszedelmet árasztok nemzetemre 's melly kárhozatot emlékezetemre! — Oh, a' mi isteni akaratunk 's végtelen törekedéseink, melly rettenetesen ütköznek öszve gyarló tehetségeinkel! Mikor az ember leg nagyobb akar lenni, akkor érzi leg inkább semmiségét, 's mi. kor leg magasabbra emelkedik, akkor látja a' szédítő mélységet! —

Teremtő! ki ezt az isteni akaratot 's törekedést belém lehelled, adj hozzá erőt is, vagy oltsd ki a' porból az égi szikrát, hogy lelkembe az Istent és férget tusakodni ne érezzem! el.

MÁSODIK FELVONÁS

ERDŐ. ÉJ HERCULESNEK 'S A TITILÁNAK BÁLVÁNY KÉPEI

ELSŐ JELENÉS

CZÉBA S' UTÓBB BERTÓK

CZÉBA.

Az éj sötét, az erdő végtelen 's minden lépés veszedelem. — Bertók! pányvázd ki a' paripákat, itt fogjuk a' hajnalt be várni.

BERTÓK. (A' Karpiton belül.) Tán jobb lenne csak kézben 's kantárban tartani?

CZÉBA. No! ismét tanácsos akarsz lenni?

BERTÓK. Óh Uram! szörnyü vesezedelmes helyen vagyunk, minket a' gonosz lelkek csaltak i de azok tevesztettek el.

CZÉBA. Tán baglokat láttál?

BERTÓK. elől jön 's (mint egy sugva szoll) Hát nem tudja az Ur hogy ez az ördögös Kupa ebben az erdőben szokott minden éjjel az ördögökkel, lidérczekkel, tátosokkal, boszorkányokkal, sátánokkal s minden pokolbeli gonosz lelkével ozimboralni és ember hust vacsorálni?

CZÉBA. bolond gombát s nem emberhust!

BERTÓK. Nem Uram nem bolond gombát hanem ember hust és pedig mind keresztény emberek husát!

(ZÉBA. S voltál abba a' szép vendégségbe ?

BERTÓK. Mentsen Isten minden keresztény anya' magzatját! én azt soha sem láttam 's nem is kívánom látni, hanem egy öreg szent remetétől hallottam, a'kit az ördögös Kupa meg akart enni, 's dicsőségesen meg is evett volna, ha hirtelen az angyalok ki nem kapták volna körmei között

(ZÉBA. Ej, Ej!

BERTÓK. Ugyan ez a' vén Remete tanított engem arra, hogy valáhanszor az ördögös Kupa nevét hallom, mind annyiszor keresztet vessék magamra. (Keresztet vet magára)

(ZÉBA. No 's hát semmi baj!

BERTÓK. De Uram én csak azt javaslom, hogy menjünk, akár hova csak menjünk, mert itt el nem kerülhetjük az ő ördögös <kezeit> körmeit.

(ZÉBA. Már akár mint van, engem a' király Kupához küldött, néked is velem kell lenned, mind egygy tehát akár ma eszen meg akár holnap.

BERTÓK. Szerencsés utat! De Király ide Király oda én meg ördög pecsenye nem leszek, hanem megyek.

(ZÉBA. Bertok Bertók! már [már (?)] te Magyar vagy ?

BERTÓK. Ej! Magyar ide Magyar oda! a' Magyar emberekkel szokott viaskodni nem Liderczekkel és sátánokkal

(ZÉBA, Ne félj Bertók! Holnap Kupánál jó Somogyi bort iszunk

BERTÓK. Én? Kupánál? Somogyi bort? Embervért! embervért! Nem somogyi bort.

(ZÉBA. Már mondtam, ne félj! Kupa nékem jó emberem 's holnap nála fogunk ebédelni. Lodulj pányvázd ki a' lovakat!

BERTÓK. No no! Jó izü ebédet! el

(ZÉBA (egyedül) Melly igen hajlandó az ember minden balgatlagnak el fogadására 's melly nyomorult az ember! Nem elég hogy ezer meg ezer testi és lelki bajokkal kell neki küszködni, még illy bolond agyvázokat is teremt magának kinzására, melylyek éppen a' nyugalomnak óráját teszik irtózásnak nyugtalanlagnak órájivá. Ime, midőn én a' nap terhét le rázva, örömmel köszöntöm az Est enyhítő homályát 's örömmel erisztem szememet s lelkemet a' kívánt nyugalomra, ez a' nyomorult akkor hozza elő az ördögöket tatosokat boszorkányokat hogy fárodt szomét és lelkét azokkal gyötrettesse! Melly szörnyü le alacsonyításon az emberi természetnek! s melly kegyetlenség Rettenetes babona! ha már mindenét el ragadtad <vetted> az embernek, ne <vedd> ragadd el az ő nyugodalmát!

BERTÓK. (remülve Czébához fut) A'hol lám meg mondtam.
 Oda vagyunk! a' Kupa . . .
 CZÉBA No no, mi baj?
 BERTÓK. A' Kupa, im hol jön a' Kupa — tüzet okádva — oda
 vagyunk, rá néztem mikor a' szikla gyomrából ki jött, — ni
 mint okádja a' tüzet!
 CZÉBA. Valóban az ember és lampast hoz.
 BERTÓK. Oh nem lámpás, nem, tüzet okádik, egyenesen <ránk>
 felénk tart. Oda vagyunk, menjünk — én szaladok!
 CZÉBA. Meg állj mert mingyárt le döflek.
 BERTÓK. Oda vagyunk, az ördögös Kupa, látom a' véres
 bardot kezében, látom az ördögököt tátosokat körüle vicsorgani.
 CZÉBA. Egy szót se többet! rants kardot, reám vigyázz!
 BERTÓK. (reszketve kardot huz) No Uram Isten légy velem!
 Még ördögökkel sem viaskodtam. Czébának háta mögé áll.
 CZÉBA. (ki vont kardal félre ál 's bámulva figyelmez) Valóban
 ember! kezében mécses 's vállán egy nagy bardot hoz. Csodála-
 tos ruhája, hosszú ősz szakalla

2dik JELENÉS

Egy varásló, baljában mécses jobbjában bardot tart, két mé-
 cses meg gyújt Herculesnek, és Attilának szobránál, mellyek
 egyszerre láthatokká lesznek. CZÉBA bamul, BERTÓK térdre
 esik és imádkozik a' Varásló meg áll a' Szobroknál 's énekel:

Idvez légy Hercules! és te nagy Attila!
 Legyetek hazánknak őrjei 's kő fala
 Tekintsetek reánk Atyáink Isteni!
 Midőn oltártokon bárdom fog vérzeni.
 Fedezétek Kupát. Bendeguz nagy vérért
 Az igaz magyarok' bajnokát vezérért
 Őrizzétek Kupat, mint Almust 's Arpádot
 Hogy meg tartsa karja a' szent szabadságot
 Vezessétek karját, hogy meg rettenjenek
 És ki irtassanak a' rut idegenek
 Kik Attila' s Arpád' vitéz unokájit
 Űldözik 's le rontják őseink bálványit

Adjatok tört, paist igaz Magyaroknak
Hogy meg törjék fejét a' korc fajzatoknak.
Rontsátok templomit az új Isteneknek,
Kik Honnunkra ezer kárt s veszélyt hintenek.
Le borul imádkozik.

CZÉBA. (közelebb megy hozzá) Meg bocsáss, te szent Öreg ha
botrankoztatlak. Szabad-e szollnom?

VARÁSLÓ. Vissza néz <ki vagy?> Imádd Atyáid isteneit. Ki
vagy?

CZÉBA. A' Király követe Kupa vezérhez. Az erdőben el téved-
tünk, 's nem engedi a' sötetség, hogy tovább menjek.

VARÁSLÓ. Jó helyen vagy. Térj be barlangomba, egyél az én
kenyeremből 's igyál az én poharamból 's nyugodj szikla ágyo-
mon.

CZÉBA. Köszönöm! De hat te ki vagy, 's melly istenek ezek?

VARÁSLÓ. Ez Hercules amaz pedig Attila és én az ő papjok.

CZÉBA. (a balványokat nézegeti) Hercules és Attila!

VARÁSLÓ. Imadjuk Atyainknak Isteneit!

CZÉBA. 'S mi hozta ezen Isteneket a vadonba?

VARÁSLÓ. Kupa a' nagy Bendeguznak unokája 's az igaz Ma-
gyaroknak vezére. Itt szokott az Isteneknek és öseink' lelkének
éjjelenként áldozni véres áldozattal,

CZÉBA. Véres áldozattal?

VARÁSLÓ. Igen! éjjelenként sok száz keresztényeket öldöztet
le Herculesnek és Attilának tiszteletére.

CZÉBA. Fejét csóvalja s az égre tekint) Valóban igaz! s im hol
látom az ember csontokat. — Hát ma mikor lesz az áldozat?

VARÁSLÓ. Éjjél tajban.

CZÉBA. Itt lesz Kupa is?

VARÁSLÓ. Sok fő Magyarokkal.

CZÉBA. Jer vezess barlangodba!

VARÁSLÓ! Imadjuk Atyaink Isteneit! El.

3dik JELENÉS ALADÁR DELLIVEL KARÓLTVE

ALADÁR. Oh! a' szív, a' szív!

DELLI. Igen is édesem! a' szív, a' szív minden! Dicsőség, baj-
noki név? tarka buborék! Fejünket szédítik szívünket hidegitik
's fagyasztják.

ALADÁR. Hát nem szeretsz miolta bajnoki port 's <izza. . .> ve-
rojtókat csokolsz orczaimon? Nem örülsz e midőn kolcsagomat

s kardomat az ütközet porában villogni látod, nem dagad-e melled midőn nevem a' tabort zengeti? <nevemet az egész hadi seregben zengeni hallod?>

DELLI. Oh, írtoztato dühösség! 's óh, csalatott emberek! van e olly bolondság, mellyet te bölcseseknek nem hívsz, 's van e olly gonoszság mellyet te virtusnak nem nevezel? Aladár, Aladár, én téged el vesztettelek! (Szemeit törli)

ALADÁR. Delli! Te sírsz?

DELLI. Én téged el vesztettelek! Te engem nem szeretsz!

ALADÁR. Delli!

DELLI. Szeret-e az a' ki a' veszedelmet nem kerüli, 's a' ki magát 's életét nem kíméli?

ALADÁR. Angyal! (meg öleli) Angyal! én te érted harczolok, te érted és a mi kisdedünkért s csak azért vagyok vitéz mint hogy ti értetek harczolok.

DELLI. <Oh> csalatott igen csalatott! Mit adhatsz nekünk egyebet mint magadat? Mit adhat nekünk a' te vitézséged? — Oh mindent el vehet! — Oh Aladár! meg érdemli-e a világnak legfényesbb koronája azt a' fájdalmat mellyet én érzek, midőn az ütközetbe rohansz, midőn én téged minden pillanatban százszor haldoklani látlak 's midőn én minden pillanatban százszor meghalok? Hát ha el vesztelek! Hát ha el vesztelek? Oh az a' nyíl melly téged lever által járja ezt a' szívet is! Mi lesz akkor a' mi kis Leventánkából? (szemeit törli). Oh Aladár te engem soha sem szerettel!

ALADÁR. Ne szakítsd szívemet! Tud hogy szeretlek jobban szeretlek mint hazámat s dicsőségemet tudod hogy boldog vagyok karjaid között boldog mint egygy Isten, de tudod azt is hogy ugyan azon Istenek előtt kik téged nékem adtak, meg esküdtem, hogy hazámat egygy csepp véremig védelmezem.

DELLI. Védelmezd! de keméld magadat, ne légy az első az ütközetben, oh jussak eszedbe midőn a' kürt harsogása el ragad! Oh ad nékem azt a' szép diadalt hogy téged a gyengébbek közt lássalak!

ALADÁR. Delli! te engem leg boldogabbá tettél a' föld kerekéségen, de gyalázatossá nem tehetsz, nem! még az Istenek sem! De ha a' gyalázatot el tudnám turni, hogy türjem el azt a' keservet midőn nemzetemet idegenektől tapodtatni látom, midőn azon földön mellyért Atyaim véreket ontottak olly béres kalózatokat ragadozni látok, kik Atyáimtól rettegni szoktak kik Atyainknak szolgáltak? S ha mind ezeket el türhetnem is, hogy türjem azt midőn a' kürt a' kürt megriad, midőn a' harczban Atyámat, barátimat, rokonimat verzeni látom, midőn azok az én nevemet

segedelemre 's bosszu állásra kialtják? Nem, Delli, ha én ezeket el türném, te engem nem szerethetnél 's ha szeretnél. — én nem szerethetnék, — Szüny tehát szívemet ostromolni! A' kötelesség érzését a' nemes <szívek> lelkekben semmi meg nem fojthatja, még a' szerelem sem. Én a' te oledben is csak úgy lehetek boldog, ha érzem, hogy azon boldogságra méltó vagyok. Szüny meg tehát szívemet ostromolni! — Menj, kérd az Isteneket, hogy óngem kíméljenek, én magamat nem kímélhetem, mert míg hazám' ügye kívánja, nem magamé nem tied, hanem hazámé vagyok.

DELLI, Oh én csalatott, ki szerelmet 's boldogságot álmodtam! Nem száltok le ti mi hozzánk szelíd Istenségek, csak onnét, onnét mosolyogtok felénk! Menj! Áldozd fel szerelmünket 's boldogságunkat, menj — (hirtelen meg látja kisedét a' dajkával közelíteni 's ki terjesztett karokkal elejbe megy, 's a' kisedet ölébe szorítja 's meg csokolja. — Aladár andalogva feléjek megy, Delli a' gyermeket néki elejbe tartja.) — Jer Jer te kedves ártatlan! szólj a' természetnek minden ható hangjain, a' te ártatlan mosolygásod meg olvasztja azt a' sziklát, melyre az en könnyeim foganatlan hullottak!

ALADÁR. (El érzékenyülve meg öleli őket, hosszú néma andalogs) Oh, hogy az élet nem egyéb mint harcz, a' kötelességnek 's szívnek oriasi harcza! — Delli! Te engem tántorgóvá tettél! (El fordul 's menni akar) Istenek! vezessétek a tántorgót! (Mind ketten Delli Aladár két felé el mennek.)

IVdik JELENÉS

Bardos egyedül, utóbb Kupa Ugal, Ozora Rada Zapor Torvaj Dorog Topos, Korotna, Kürtös

Bárdos halk lépésekkel a balványok felé megy / Hah! iszonyú látás! Ezért kellett-e nékem Görög országot el hagynom hogy itt az ártatlan vért tapodjam hogy ezen irtóztató duhosság istenei mellett harcoljak? (Közel megy a' bálványokhoz és azokat körül nézi) Hah borzasztó vázai a' bódult világnak! Leg verengzőbb szörnyei a' földnek! A ti trónustok ember csont a' ti elédetek ember vér a' ti hymnustok jajgatás. (x) Volt e öldoklőbb gyilkosa az emberiségnek mint az, aki titeket a' ti fészketekből a' nyílus iszapjából ki hozott? Van é olly gunyhó vagy olly rejtek a' föld kerekéségen melyet a' ti mérgetek meg nem fertőztetne 's túmud-o még olly ember a' ki a' világnak azt meg mutassa, hogy a ti ugyaraitok mint a' ti honnotok sárkányainak agyarái okos-

sággal ki ránthatók? (x) Ti alacsonítjátok a' baromsáig az emberi természet nemességét, ti gyujtogatjátok verengző kezekkel a' pusztításnak üszkeit az Industól a' Tanaísig a' Tanaistól a' Tagusig. Ti mindenkor és mindenütt ugyan azok vagytok csak színetek változik mint a' Cameleoné. (Kürt és trombita harsogás) Hah! már jönnek! Atyám Atyám! Te azért hívtál engem hazámba hogy melletted harcoljak 's imé ellened kell harcolnom! Te hazádot oltalmazod én az emberiséget! Teremtő ki engem a' te ismereted által az igazságnak és emberiségnek védjévé szenteltél add hogy kötelességemet be tölthessem 's a' szenvedő emberiségnek <a nyomorul világnak> használhassak (Kürt trombita szó

V. JELENÉS

Bárdos meg hajtja magát 's közibek keveredik. Kupa Rada Ugal Ozora Torvaj Kürtös. Meg hajtják magokat a' bálványoknak és egyszersmind két sorba allanak. A' Varásló elő jön 's a' bálványok előtt meg áll 's énekel:

Hős Atyaink nagy Isteni!
Halljátok kérésünket:
Ne hagyjátok el veszteni
Szép magyar nemzetünket!

Pór idegenek tapodjak
Verünkön nyert földünket,
Idegenek ragadozzák
Kezunkból kenyereinket

Kevély tyrán' vas jarmai
Török szabad vállunkat
Rut istenek rut papjai
Förtöztetik honnunkat.

Hős Atyaink nagy Isteni
Halljátok szózatunkat
Ne hagyjátok el veszteni
Véren nyert szép honnunkat.

Kupa: Igen! De az Istenek oltalmát csak az érdemli ki a' ki maga is férfi modra verekedik; mert a'kki magát el hagyja, azt az Istenek is el hagyják

UGAL. Vesszen el a ki hazánkért 's hitünkért örömmel meg nem hull!

MIND. Vesszen el!

TORVAJ. 'S legyen átkozott az ő emlekezete minden magyar szivben!

OZORA. Azt nem az ellenség, hanem az én kardom fogja meg emészteni.

KUPA. Vajha minden Magyar így érezne, mint ti barátim! Ugy nem kellene hazánkért, szabadságunkért újra vért ontani

RADA. Minden okos Magyar így érez, csak azok nem kiket az idegen Isten csalfa papjai meg vakítottak s szolgasághoz szoktattak,

KUPA. Rettenetes Mérge az emberi társaságoknak! te okoztad leg első nyavaláinkat s te lész oka a' magyar nemzet vevő romlásának!

TOPOS. Ki kell irtani gyökerestől

UGAL. ki minden papot és tyrannust!

MIND. Ki tüzzel és vassal!

KUPA. Hálá halhatatlan Istenek! hálá, hogy még igaz magyarokat láthatok Magyarokat, kiket sem a' galád tyrán' hatalma sem a' ravasz papok intselkedése meg nem ronghatott! Reszketj (!) Tyrán! s reszkedjetez annak czudar szolgái! Él még a' Magyar 's markában bozogánya! s ha vész úgy vész mint Magyaroknak veszni kell. — Vitezek! ti már ma is megmutattátok azt, hogy azon bajnokoknak vére vagytok, kik a' Caucausustól az Alposekig mindent le vertek, mutassátok meg azt tovább is

MIND. Mi Magyarok vagyunk 's ugy akarunk élni s halni mint Magyarok!

KUPA. Jertek tehát esküdjetez fel ezen bosszú álló kardomra ezen a' szent helyen Atyaink Istenének láttára, hogy szabadságunkat ősi hitünket egy csep verig oltalmaztátok, hogy a' tyrannust 's annak undok papjait utolsó lehelletig üldöztetek!

MIND. Esküszünk Atyaink istenére! kezezet a' kardra téve

KUPA. Istenek oltalmaztátok ezen szent szövetséget (melly ti értetetek 's a' hazáért köttetett) — Te pedig Varáslo, jer nyisd meg ereinket hogy verünkkel áldozzunk, s Eldődink szokása szerint e nagy szövetséget vérünkkel meg szenteljük.

(kezoit ki nyujtja, a' varáslo azt meg szurja, s a' vért az áldozó cseszobe folatja, 's így cselekszik rendibe minden Magyarokkal s midőn mindeniknek véreből eresztett a' cseszébe a' vérrel az oltárt és bálványokat meg hinti, az után vissza adja Kupának ki is abból iszik s így rendiben a' többi is, egyedül Bárdos sem vért nem eresztett kezéből sem a cseszéből nem ivott.

KUPA. S hat te Bardos ?

BÁRDOS. én fiad vagyok, az illy kötésre csak idegenek szorulnak.

KUPA. Hát így tiszteled az ősi szokást ?

BÁRDOS. A' jót igen is!

KUPA. Gyermek gyermek! Tudod-e azt hogy a' nemzet csak a' maga szokasiban él ?

*

RÉSZLET A II. FELVONÁS 5. JELENETÉBŐL:

KUPA. S hát te, Bárdos ? ki vonod magad a' haza' védjei közül ?

BÁRDOS. Én fiad vagyok, s nem szükség hozzád esküdnöm

KUPA. Hát így tiszteled az ősi hitet és szokást ?

BÁRDOS. A' jót igen is!

KUPA. A' jót ? Gyermek, gyermek!

BÁRDOS. Meg vallom Atyám hogy én tőletek irtózom

KUPA. Irtozzál! mert mast nem Atyáddal hanem a' szabadság bosszu állójával van dolgod

BÁRDOS. Oltalmazd a' szabadságot s én első leszek melletted a' vér' mezején, de ha az <ártatlanokat> emberiséget tapodod, ha az artatlanokat és fegyverteleneket gyilkolod, úgy Atyám — úgy ellenséged vagyok

KUPA. Ellenségem ? (mérgesen végig nézi) 's hát ezt tanultad a' görög iskolákban s István udvarában ?

BÁRDOS. Azt tanultam ott Atyám hogy a' népnek boldogsága a' szelíd erkölcsökben s józan vallásban áll; te pedig ezeket akarod ki irtani. (x) Ti a' magyart vissza akarjátok azon vadságba taszítani melly mind magát mind Európát olly rettenetesen ostorozta

KUPA. (A jelen lévőkhöz fordul) Hallottátok ? Oh ha már az én véremlben is el hatott a' méreg ki fog hazánkon segíteni ? Barátim! itt az idő, hogy gatot vetni siessünk! (Bardoshoz) Gyermek gyermek! Téged meg vakított az udvari csillam, te többre becsülsz azt mint az igaz s gyökeres dicsőséget, te a' szolgaságot szelíd erkölcsnek 's a' szolgaság vallasát józan vallásnak nevezed

BÁRDOS. Nem az a' kérdés melly nép szabadabb hanem, melylik boldogabb ? Egy szelid erkölcsü nép a' szolgaságban boldogabb mint eggy vad a' legnagyobb szabadságban

KUPA. <Én szabadság nélkül polgári boldogságot nem ismerek 's a' mi vad erkölcsünk Európát adó fizetónkké tette 's a' mi Erkölcsünknek meg rontása a mi hatalmunknak első hanyatlása . . .>

Te talán azt nevezed boldogsagnak midőn utainkat és kapuinkat
vám fákkal le zárják <be>, midőn barmainkat és terményeinket
meg tizedelik, midőn verünket — hah! halj meg rettenetes szó
ujjakimon! hogy ezen szent helyet veled meg ne förtőztessem!
Nem! nem! ha veszünk kell, vesszünk magunkért.

BÁRDOS. A földön tiszta boldogságot az emberi művekben hibát-
lanságot keresni nem lehet . . .

KUPA. <Én a magyar szokásokat mind jó mind rossz ágózatiban
fentartani akarom, mert tudom azt, hogy a' nemzetnek polgári
lete az ő szokásiban áll. Te csak a' vér mezőn akarod oltalmazni
hazádat 's nem tudod azt hogy a' nemzetet nem annyira a'
harczban mint az Erkölcseben kell oltalmazni, mert mi haszna
verjük meg a' külső ellenséget ha a' belsőt a' legveszedelmesebbet
ki nem irtjuk ?

UGAL. Ezt kell ki irtani!

Mind. Ez minden rossznak <veszedelmünk> oka!

Bárdos. Jól van! Irtsatok ki minden keresztényt hazánkból,
akkor a' farkasok és medvék lesznek a' magyarok . . .>

*

BÁRDOS. A földön tiszta boldogságot az emberi művekben hibát-
lanságot keresni nem lehet, de nem jobb e szabadságunknak 's
javainknak egy részét a' köz jónak fel áldozni, hogy a' többit
bőkevel használhassuk, <az egészet> a' vadság s zabolátlanság
miatt az egészet el vesztenünk vagy leg alább használni nem
tudunk? Mi az a mi híres szabadságunk? [nem] egyéb mint
zavar 's rendetlenség! Már három ízben ki rabolták Eleink Euro-
pat, 's már két ízben nem csak a' sakmányt de magokat is el
vesztették, és mi most harmadszor se tanuljunk az ő példájok-
ból?

KUPA. Bárdos Bardos! tudmeg gyermek hogy a leg vitézebb
nép is alája van vetve a' Szerencse viszontagságainak, a' leg
vitézebb nép is meg csügged neha de soha soha el nem süllyed.
A' mit a' sors a' mi atyainktól két ízben el ragadott azt a' mi
kurjuink vissza szerezték, mert szabadságunkat 's ősi erkölcein-
ket minden zivatarok között meg tartottuk, de a' melly nép egy-
szer ezen véd isteneit el veszti azt többre semi Isten fel nem
emelheti. Forduljon el tőlünk a' szerencse, ragadja el tőlünk
újra Pannoniát! csak nemzeti lelkünket tartsuk meg, ez a' világ
kolosa (meg uti kardját) mindenkor markunkban lesz

*

[SAROLTA.] Mindent meg tettem érted a' mit meg tehettem, de mind hasztalan az egész udvarban csak Czéba van pártodon. A kormányt <és engem> a' papok s papok teremtményei vezetik. Ezek, ha Venczel nem elég egész Európát ellened hozzák. Minden veszedelmedre mutat, én a' király után el sietek a' taborba hogy ott is semit próbálatlan ne hagyjak. Engedj kérlek az időnek s kéméld életedet a hazáért és én ertem

KUPA Igen is. Te érted és a' hazáért örömel kímélem, s örömel le <is> teszem éltetmet Boldog <leszek> ha értetek élhetek holdog ha értetek halhatok. Rohanjon rám ég föld meg ölhet de meg nem tántoríthat Akkit virtus s szerelem lelkesít mosolgja az a' Jupiternek minden menykoveit. — Czéba!

CZÉBA (be lép)

KUPA. Czéba, én a te barátságodat el fogadom Sarolta kezeiből. Jer esküdj meg kardodra! . . . észt 's szívet . . .

**BERZSENYI
NÉPDALGYŰJTEMÉNYE**

BERZSENYI NÉPDALGYŰJTEMÉNYE

1. Kanász-dal

Meg esmered a' kanászt
Botskora' szíjjáról,
A' siros bő gatyáról,
'Siros szürujjáról.

5 Meg esmered a' kanászt
Magas tsákójáról,
Gombra kötött hajáról,
Fényes baltájáról.

2. Bujdosó-dal

Bort iszik a' szegény legény,
Mikor utra indul szegény.
'S ha olyan is mint a' napfény,
Még is tsak egy szegény legény.

5 Minden kintse tsak baltája
'S vigasztaló furuglája.
Tüske bokor a' párnája,
A' madár is kiált rája.

10 Vissza tekint haza felé,
Szeretője' háza felé,
Füstjét látja, de tsak alig
Hogy az égen sötétedik.

3.

Szeretómet mast kötözik,
Talán örökre el viszik.
15 Bár tsak addig el ne vinnék,
Mig én vele beszélhetnék!

Sokszor kértelek a' jóra.
De nem hajultál a' szómra.
20 Oh! a' tsárda nagyon tsalárd,
Sok szegény legénynek meg árt.

Áristom' fala! likadj ki,
Én galambom! ott repülj ki.
24 Jobb volna neked ide ki
Szeretőddel beszélgetni.

4.

Bizony azt tsudálom
Meg nem hal bujába
Ki a' szeretőjét
Sokáig nem látja

5 Lám én az enyimet
Minden nap is látom
Még is az én szívem
Majd meg hal bujában.

10 Ej, ki szépet szeret,
Szenved az eleget
Hideget melegeget,
Rágmalmazó nyelvet.

Sirjön az én szemem,
Sirjon mind a' kettő.
15 Sir is mind a' kettő
Mint a' sebes eső.

Vagy enyimmé teszlek,
Vagy meghalok értted,
20 Vagy piros véremmel
Földet festek értted.

Vérem a' véreddel
Egy patakba foljon
Testem a' testeddel
Egy sirba' nyugodjon.

25 Porrá lett szivünkéből
Egy virágszál keljen,
Mellynek levelein
28 Nevünk írva legyen.

5.

Szürke tsikóm nyereg rajta,
Galambomhoz megyek rajta.
Meg nyomíntom az oldalát
Meg ereszttem zaboláját.

5 Ugy is tudja már az utat,
Hogy szeretőm felé mutat,
Ott talál szénat, abrakot,
Magam pedig gyöngy alakot.

10 Nyisd ki babám' a' kapudat,
Hadd kötöm bé a' lovamat.
Adj paripámnak abrakot,
Nekem pedig egy pár tsókot.

14 Abrak kell a' paripának,
Tsók szeretőd' ajakának.

6.

Meg is házasodtam már,
Feleségem sintsen.
A' gyermek meg született már
Pedig apja sintsen.

5 Komát kéne hivatni,
Jó emberem nintsen.
Meg kellene keresztelni,
Jaj, de itt Pap sintsen.

Bort kellene hozatni,
10 De pintzémbe nintsen.
Kotsmárol kéne hozatni,
Jaj, de pénzem sintsen.

Hitelbe kéne kérni,
De hitelem nintsen.
15 Jaj, Istenem! mit tsináljak,
Mikor semmim sintsen ?

7.

Szajha kurva katonája!
Be! szépen áll a' ruhája.
Se országa se hazája,
Még is piros az ortzája.

5 Szajha kurva katonája!
Be! sok tsókot raktam rája,
'S mennél többet raktam rája,
Annál inkább illett rája!

Ej! a' Magyar gyöngy termetü,
10 Ollyan mint az arany betü,
De a' Német rút termetü
12 Ollyan mint a' ruhatetü.

8.

Katonának kápolnája a' pintze,
Imádságos könyvetskéje az itze.
Kortsmárosné arra való, hogy töltsön,
4 Katonának vagyon pénze hadd költsön.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

KÉZIRATOK

- A** Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. **MTA M. Irod. Lev.** 4-r. 44. sz. Az 1808-as versgyűjtemény eredeti kézirata, egybekötve Berzsenyinek Kazinczyhoz intézett leveleivel
- MTA M. Irod. Lev.** A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. **M. Irod. Lev.** 4-r. 120
- K** A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. **MTA M. Irod. Lev.** 4-r. 44. sz. Melléklet
- OSzK** Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirati Gyűjteménye
- B** A Szemere Pál 1810. dec. 27-én írt leveléhez mellékelte, Kazinczy által lemásolt 1808-as Berzsenyi-kézirat a költő javításával (*Kaz. Lev.* VIII. 234—238.)
- PIM** A Petőfi Irodalmi Múzeum Levéltárában őrzött Berzsenyi-kéziratok
- L** *A magyarokhoz* c. óda győri — felfedezője, Lám Frigyes után elnevezett — kézirata
- DM** A sümegi Darnay Múzeumban őrzött, de 1945-ben elpusztult Berzsenyi-kéziratok
- N** A Niklán 1945-ben megsemmisült Berzsenyi-kéziratok
- M** A Merényi Oszkár birtokában levő kézirat

KIADÁSOK

- H₁, H₂** *Berzsenyi Dániel versei.* Kiadta Helmecczy Mihály. Pest 1813. és 1816. (Első és második kiadás)
- Hb** *Handbuch der ungarischen Poesie.* I—II. Pest és Bécs 1828. Toldy Ferenc kiadása
- D** *Berzsenyi Dániel összes művei.* Buda 1842. I—III. Kiad. Döbrentei Gábor
- T** *Berzsenyi Dániel munkái* Toldy Ferencz által. Köt. kötet. Pesten 1864
- Kaz. Lev.* *Kazinczy Ferenc levelezése.* I—XXI. Közzéteszi Váczy János. Bp. 1890-től
- Aa** Az *Aurora* 1824-i és 1825-i évfolyamában megjelent Berzsenyi-versek
- KH** *A Keszthelyi Helikon* c. évkönyvben (Keszthely 1818.) megjelent Berzsenyi-vers
- E** Az *Erdélyi Múzeumban* (1815) megjelent közlés
- KM** *Berzsenyi Dániel költői művei.* Budapest 1936. Az MTA

- Irodalomtört. Bizottsága megbízásából kiadta Merényi Oszkár. Régi Magyar Könyvtár 39
- Ism. lev. *Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei.* Bp. 1938. Az MTA Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából kiadta Merényi Oszkár
- PM *Berzsényi Dániel prózai munkái.* Kiadta Merényi Oszkár. Kaposvár 1941
- MKL *Berzsényi Dániel válogatott művei.* Bp. 1961. Bev. Mezei Márta. Jegyz. Mayer Erika
- ÖM *Berzsényi Dániel összes művei.* Bp. 1968. Kiadta Merényi Oszkár (Szépirodalmi Kiadó)

AZ IDÉZETT FŐBB IRODALOM RÖVIDÍTÉSE

- BÖLSING *Friedrich Matthiassons Gedichte.* Herausgegeben von Gottfried Bölsing. Tübingen 1912
- CSENGERY Csengery János: *Berzsényi és Horatius. Középiskolai Szemle.* 1882. évf. (585. skk., 721. skk.)
- CSELÓTEI Cselótei Lajos: *Berzsényi és Horatius metaforáiról.* Budapest 1920
- Csipak Csipak Lajos: *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire.* Kolozsvár 1912
- ERDÉLYI Erdélyi János: *Pályák és pálmák.* Budapest 1886
- GÁLOS: *Jegyzetek* Gálos Rezső: *Jegyzetek Berzsényi Dániel költeményeiről.* Győr 1936
- GYULAI: *Előadások* Gyulai Pál *Egyetemi előadásai.* Bp. é. n. (Sokszorosított jegyzetek)
- FÜST: *Berzsényi* Füst Milán: *Berzsényi Dániel. Nyugat.* 1920. 1020—1027
- HARSÁNYI—GULYÁS Harsányi István és Gulyás József: *Osokonai Vitéz Mihály összes művei.* Bp. 1922
- HALÁSZ: Halász Gábor: *Berzsényi lelkivilága. Symposium* 1926. évf.
- HORVÁTH: Horváth János: *Berzsényi és tróbarátai.* Bp. 1960
- KERESZTURY: *Örökség* Keresztury Dezső: *Örökség.* Bp. 1970
- MERÉNYI. 1966. Merényi Oszkár: *Berzsényi Dániel.* Bp. 1966
- NÉMETH: *Berzsényi* Németh László: *Berzsényi.* Bp. 1936
- Opera Omnia* *Horatius összes versei.* Corvina. Bp. 1961
- Platón* *Platón összes művei.* Bp. 1943
- Seneca* *Seneca összes művei.* Ford. Zsoldos Ignác. Bp. 1875
- Schiller* *Schillers Sämtliche Werke in zwölf Bänden.* Cotta. Stuttgart 1881
- SZERB: *Gondolatok* Szerb Antal: *Gondolatok a könyvtárban.* Bp. 1946
- VARGHA: *Berzsényi* Vargha Balázs: *Berzsényi Dániel.* Bp. 1959
- VOLNEY: *Romok* *A Romok.* Írta C. Fr. Volney. Ford. Palásthy Marcell. Bp. é. n. — és *Die Ruinen.* Német ford. Georg Forster. Leipzig é. n.

EGYÉB JELÖLÉSEK

Dőlt betű	A szövegváltozatok között a főszövegtől eltérő változatokat dőlt betűs alakok jelzik
Közékezés hiány	Az eltérő közékezést az előtte és utána következő szó leírásával jelezzük
Ékkárójel	Áthúzás jelölése
sh.	sajtóhiba

4/c. Mindezzel a Berzsenyi-versek szövegváltoztatásainak története még nem zárult le.

Ugyanis Szemere Pál ismertetett levele (*Kaz. Lev. VIII. 234–238.*) nem tüntet fel egy sor olyan változtatást, amely pedig az eredeti kézirat és az 1813-as kiadás szövegei között megállapítható. Vagyis vannak általa feltüntetett és általa *nem közölt* változtatások az 1810 őszén Pesten hozzáférhető kéziratban.

Ha megvizsgáljuk e változtatásokat (alább következnek), meg kell állapítanunk, hogy ezek Helmecczyénél jóval szakavatottabb és esztétikailag magasabb fokon álló eltérések. Tehát csak Kazinczytól származhattak. Ezeket Szemere Pál azért nem jelezte, mert — az eredeti nem lévén nála — ő csak Kazinczy másolatában látta a verseket, s csak ott vehette észre a változást, ahol *magá Berzsenyi* javított Kazinczy másolatán.

Az 1808-as kéziratgyűjtemény *után* Kazinczyhoz küldött versek szintén *Kazinczy másolatában* kerültek Helmecczyhez. A változtatások e versekben tehát — színvonalukat tekintve — ugyancsak a széphalmi mestertől származhattak.

A Helmecczyre visszavezethető változtatásoknak szinte pontos jegyzékét megtalálhatjuk a Döbrenteihez, Helmecczyhez és Takácsi Horváth Jánoshoz írt levelekben (*Ism. lev. 34. skk., 47. skk., 57.*). Ezek súlya és jelentősége össze nem hasonlítható a Szemere által fel nem tüntetett eltérésekével. Főleg Helmecczy nyelvújító, „dühe” változtatott a szövegen. Azután női nevek kitalálása is hozzátartozik önkényeskedéséhez (pl. a „Linon” név, ami miatt vita is folyt a költő és Helmecczy között *Ism. lev. 48.*).

Tehát a következő eltérések is — amelyeket Szemere nem közölt — Kazinczy (többnyire helyesbítő) javaslatai, amelyeket a költő elfogadott. Ezek azért nem szerepelhettek Szemere levelében, mert ő nem volt birtokában Berzsenyi eredeti kéziratának, s így nem ellenőrizhette a Berzsenyi-verseknek Kazinczy kézírásában véghezvitt változtatásait.

Oszályrészem

5. s. eredeti szöveg: a Berzsenyi által
(a későbbi 1813-as nyomtatott szöveg
tanúsága szerint)
elfogadott javítás:	„ <i>Nem vivok többé</i> ”
9. s. eredeti szöveg
elfogadott:	„ <i>Béke már részem</i> ”
„ <i>mezeid-határa</i> ”
7. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>mezeim-határa</i> ”
„ <i>vessen a 'fátum</i> ”
„ <i>Vessen a Végzet</i> ”

Barátomhoz

14. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>sivatag homályát</i> ”
„ <i>sivatag homályút</i> ”
22. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>Ápolása</i> ”
„ <i>Ápolási</i> ”
23. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>síralma</i> ”
„ <i>síralmú</i> ”
23. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>Fel nem idézhet</i> ”
„ <i>Fel nem idéznek!</i> ”

Horázt

11. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>Érzését</i> ”
„ <i>Érzésit</i> ”
13. s. eredeti szöveg:
elfogadott:	„ <i>messze</i> ”
„ <i>messzi</i> ”

Mulandóság

43. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„S az éjjeli sötétségél”
„A’ mély csendű éjfeleknél”

Glycere

1. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„Alkonyodó”
„Alkonyati”

Az Ulmai útközet

32. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„dísz remekét”
„dícső remekit”

Barátimhoz („En is . . .”)

3. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„fürtöm közt”
„fürtim közl”

6. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„ligetek lakossa”
„ligetek lakója”

11. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„kevély sas”
„rideg sas”

27. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„s Néronak”
„s Tybérnak”

A’ Megelégedés

4. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„földmives küszöbin”
„földmives küszöbén”

Amathus

15. s. eredeti szöveg:

elfogadott:

„A’ Laurus ernyők’ szent
homályin”
„A laurus erdők’ szent
homályin”

Hyg hívtelenhez

2. s. eredeti szöveg:
elfogadott:

„Melly bájjos *lugosok*”
„Melly bájjos *ligetek*”

A’ Remete változtatásai is sokkal nagyobb számúak, mint amennyit Szomere ismert levelében (*Kaz. Lev. VIII. 237.*) felsorol. Viszont *Kazinczy* mag sem említi e verset a megbírált 36 között. Nézetünk szerint a nagy gondtal átjavított költemény változtatásait lényegében a költő végezte el (*Kaz. Lev. VIII. 237.*) — kivéve a *Helmechy-féle* változtatásokat: „Mogulöbbsent kebeleik” 51. „*Táran* áll kebelem” 95., és „*füredj*” 61. s. (l. *ism. lev. 58.*) *Helmechy* újra lemásolta a verseket, mert egy példányt a cenzornak kellett elküldeni.

4/d. Külön problémát jelent azoknak a javításoknak a kérdése, amelyek az 1809. március 12-től *Kazinczynak* küldött levelek mellékleteként *Mátyusfalomra* juttatott versekben jelentkeznek, tehát a következőkben: „Hol vagy te *Széphilom*”, *Ajánlás*, „*Barátom*, a gonosz czakó”, *A’ Nemtőlhez*, „*A’ Tudományok*”, *A’ Jámorság és Középszer*, „*Kazinczy Ferenchez*” (később: „*Orczy Arnyékához*”), „*A’ Múzsához*”, *Gróf Festetics Lászlóhoz*, *Gróf Török Sophiehez*, *Wesselényi hamvainhoz*, *Görög Demeterhez*, „*Életphilosophia*”, „*A’ Tánczok*”, „*Emmihez*” (1811), a *Teleki-óda*, a *Prónay-óda*, „*A’ bonyhai grotta*”, „*Báró Wesselényi Miklós képe*”.

Ezek közül a nem dőlten szedettekről Szomere nem emlékezik meg; nem szerepelnek ismeretes jegyzékében (*Kaz. Lev. VIII. 234. skk.*).

Az 1810 után *Kazinczyhoz* küldött versek 1813-as kiadásában a következő változtatások vannak *Berzsenyi* eredeti kéziratához hasonlítva:

Wesselényi hamvaihoz

25. s. eredeti: „Tekints *ki* hozzánk”
változat: „Tekints *le*”
12. s. eredeti: „A' *tzudarok* 's gonoszok”
változat: „A' gonoszok 's *czudarok*”

Gróf Török Sophiehez

10. s. eredeti: „tsalatásit *éli*”
változat: „tsalatásit *érzi*”

Életphilosophia

58. s. eredeti: „borzasztom”
változat: „borzadom”

Emmihez (1811)

12. s. eredeti: „Küprisz' övében”
változat: „Küprisz' ölébe”
(Az „ölebe”, „öledbe” a 24. sorban is előfordul)
27. s. eredeti: „Ott az *Ég* minden kegyes Istenével”
változat: „Ott az *Ég* 's minden, kegyes Istenével”

Báró Prónay Sándorhoz

- 7–8. s. eredeti: „Miolta Tőled *szűz Caménám*
Oh haza bölts fija *pályabért nyert,*”
változat: „Miolta Tőled *pályabért nyert,*
Oh Haza bölcs fija, *szűz Caménám*”
(Kazinczy kifogásolta a két *rt*-t az eredeti kézíraton)

A' Táncok

7. s. eredeti: „szökdél”
változat: „szökkik”

(A 11. s. *oestrum* kitételét maga Berzsenyi javítja a Hb-ben: l. jegyzetünket e vershez.)

A IV. könyv itt nem szereplő versei változtatásainak *Berzsenyitől való eredetét* valószínűsíti az a körülmény, hogy ezeket ő *újra lemásolva* küldi Helmecczynek (Ism. lev. 46.)

4/e. Ami a következő „szövegváltoztatási réteget” illeti, erre maga a költő mutat rá, ismeretes — Döbrenteihez és Helmecczyhez intézett — leveleiben. (Ism. lev. 33., 47.)

Ezekben a Helmecczy-féle első kiadásból *az általa nem helyeseltő változtatásokat* sorolja fel. (*Lollához, Egy szilaj Leánykához, Prónay-óda, Emmihez, Az élet' dele, A' Remete, A' Közeltő Tél, Wesselényi hamvaihoz*). Rámutat a *kecs, vágy, gyönyör* újító szavaknak verseibe történt beszúrásaira, s a *hív* önkényes átváltoztatására *hűvé* (amely „marhának való szólás”). De ez csak rögtönzött „leltár”.

A *részletes* kifogásokat s az önkényes, el nem fogadható változtatások igazi jegyzékét a II. kiadás megjelenése előtt a Helmecczyhez intézett nevezetes levél tartalmazza (Ism. lev. 37. skk.). Ezeket azután Helmecczy kénytelen volt visszaváltoztatni a költő kívánsága szerint, kivéve azokat, amelyekről Berzsenyi Takácsi Horváth Jánosnak írt levelében szól (Ism. lev. 58.), s amelyeket azután az 1936-os akadémiai kiadás javított ki a költő utólagos kívánsága szerint.

Mindkét — fent idézett — levélből megállapíthatók (az előzmények alapján) a Helmecczy-féle változtatások, amelyekre tehát itt csak utalunk.

Mindezek alapján a H₁ kánonnak nem fogadható el a kritikai kiadás számára. Eltéréseivel csupán változatképpen szerepelhet.

Az első kiadás sorrendje

1. Kétségtelen, hogy — miként az „Exegi monumentum” is mutatja. — Berzsenyi előtt Horatius versei sorrendjének változatossága volt a mintakép. Ez tűnik ki az első összeállításból.

Ehhez járulhatott még egy másik körülmény: Kisfaludy Sándor példája, akinek pályáját, verseit különös figyelemmel kísérte. Így tudomást szerezhetett Kisfaludy újabb műveinek 1807-es kiadásáról, amelyet szintén Takács József rendezett sajtó alá, s amelynek előzetes hirdetését az 1807-es *Hazai Tudósításokban* is olvashatta (I. 301.). Ebből különös figyelemre érdemes az a rész, amelyben a kiadó a következőket mondja: „A' Magyar Nyelvnek eddig nagy akadályá volt az, hogy a' Szép Nem magyarul nem olvasott, — nem is igen olvashatott: minthogy kevés könyvünk vagyott, mellyet gyönyörűséggel forgathatott volna. It' három Könyveoskék (ti. a *Regék* és a *Himfy Szerelmeinek* két kötete. Megjegyzés tőlem. — *M.*) közül mindenik olyan szép, hogy a' Szép Nem... örömmel és megelégedéssel fogja olvashatni...”

Kisfaludy munkáinak ez az ajánlása — amelyet biztosan ismert, hiszen hivatkozik is rá (ÖM 643.) — nem a költő dicséretével hathatott rá (ennek még a gondolatát is elutasította, mint idézett levele bizonyítja), hanem a „Szép Nem” mint olvasóközönség megnyerésének hazafias és költői szándékával. Ez is bátoríthatta és buzdíthatta olyan verseinek kiadására, amelyekben ennek az új olvasóközönségnek ízlését kívánta szolgálni — más egyéni és költői motívumok befolyása mellett.

Berzsenyi eredeti sorrendje:

<p><i>Kazintzy Ferentz</i> (később:
<i>Ajánlás</i>)</p> <p>*1. <i>Magyar Ország</i></p> <p>*2. <i>A' tizen nyoltzadik század</i></p> <p>*3. <i>Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás</i></p> <p>**4. <i>G. Festetits Györgyhez</i>
(„Festetics, boldog . . .”)</p> <p>5. <i>Virág Benedekhez</i></p> <p>6. <i>A' Melancholia</i></p> <p>7. <i>A' Megelégedés</i></p> <p>8. <i>Peteri Takács Józsefhez</i></p> <p>9. <i>A' Remete</i></p> <p>10. <i>A' Szerelemhez</i></p> <p>11. <i>Az élet' dele</i></p> <p>12. <i>Az Örömhöz</i></p> <p>13. <i>Horatiushoz</i></p> <p>14. <i>A' Magyarokhoz (1808)</i></p> <p>16. <i>Tiszt. Kis Jánoshoz</i></p> <p>16. <i>A' Máganosság</i></p> <p>17. <i>A' felkelt Nemességhez</i>
<i>a' Szombathelyi táborban</i></p> <p>18. <i>Hertzeg Eszterházy Miklóshoz</i></p> <p>19. <i>Horatz</i></p>	*20. <i>Grof Szélsenyi Ferentzhez</i> *21. <i>Az Ifjuság</i> *22. <i>A' Balaton</i> 23. <i>Vigasztalás</i> 24. <i>Butszuzás Kemenes-allyától</i> 25. <i>A' felkelt Nemességhez</i> 26. <i>A' Szerelem</i> 27. <i>Levél töredék Barátnémhoz</i> 28. <i>Nagy Pálhoz</i> 29. <i>Cloe</i> 30. <i>Egy szilaj Lyánkához</i> 31. <i>Az Esthajnalhoz</i> **32. <i>Kisfaludihoz</i> 33. <i>Az Ősz</i> 34. <i>A Reggel</i> *35. <i>Gr. Festetits György</i> 36. <i>Az Ulmai ütközet</i> 37. <i>Görög Demeterhez</i> 38. <i>A' Halál</i> 39. <i>A' Mu'sához</i> *40. <i>Horváth Ádamhoz</i> 41. <i>A Tavasz</i> 42. <i>Lilihez</i> 43. <i>Bachusoz</i> 44. <i>Ilonkamhoz</i>

45. <i>Az én Kegyesem</i>	61. <i>Dudi emlékezete</i>
46. <i>Emmihez</i>	62. <i>Emmihez</i>
47. <i>Amathunt</i>	63. <i>Egy hivatelenhez</i>
48. <i>Dudi</i>	**64. <i>Natzámhoz</i>
**49. <i>Vénushoz</i>	65. <i>Cloe</i>
50. <i>Káldi Pálhoz</i>	66. <i>A' Féltés</i>
51. <i>A' tsermelyhez</i>	67. <i>Emmi</i>
52. <i>A Magyarokhoz</i>	68. <i>A' Camena</i>
<i>az 1807-ikben</i>	69. <i>Az esdeklő Szerelem</i>
53. <i>Az Estve</i>	70. <i>Keszthely</i>
**54. <i>Az elválás reménye</i>	71. <i>Kazintzy és Kis</i>
55. <i>Szerelmes Bánkódás</i>	72. <i>Butszuzás</i>
56. <i>Egy Leánykához</i>	73. <i>Barátimhoz</i>
57. <i>A Mulandóság</i>	**74. <i>Az első Szerelem</i>
58. <i>Bartsimhoz</i>	75. <i>Fohászzkodás</i>
59. <i>Az fő, es Sziv</i>	76. <i>A Magyar Tudósokhoz</i>
60. <i>Az epedő Füllis</i>	

A *-gal jelletteket Kazinczy tanácsára hagyta ki a költő.

A **-gal jelettek a maga akaratából, de rendszerint Kazinczy valamely megjegyzése nyomán maradtak ki.

*

Jellemzi e sorrendet a változatosság, kivéve az első és utolsó 5 vers „keret”-jellegét. Az első öt megüti a kötet nagy részének fenséges alaphangját, az utolsó ötben nagy kedélyhullámvész tanúi vagyunk: a szerelemtől és a nemes életideáloktól, az ifjúság eszményi lelkesedésétől való búcsú átsap a kozmikus szépség és a feltétlen hit dieciótésébe, hogy végül is a költői halhatatlanságban találjon megnyugvást — igaz, egy nagy költőhöz méltó szerénységgel. Vannak rokon témájú csoportok — 1—5., 17—20., 41—49., 58—67. —, de többnyire nagy formai változatossággal: ilyen különösen a 40—49 közötti verscsoport, ahol szinte minden szerelmi költemény más versformában fródott, s ilyen formai változatosság jellemzi az 58—67 közötti szerelmi verseket is.

2. Kazinczy az ő új sorrendjéről a következőket közli a költővel:

„Három könyvre osztatom fel a' könyvet, mert a' versek ennyi felé oszlanak dem Tone nach . . .” Eszerint az első könyvbe a „fennebb nemű” dalok kerülnek, noha ez aztán „alább szállt” a másodikba ódák, a „magasabb repület”, a „harmadikba az elmékedő és köznapi tárgyú versek. (A „didaktikus” és az „Alltagspoesien”. — *Kaz. Lev. V. 159—160.*)

A sorrend GÁLOS Rezső megközelítő összeállítására szerint igen átalakult (*Jegyzetek Berzsenyi költeményihez*. Győr. 1936. 8. — A kutató a munkát főleg *Kaz. Lev. VI. 159.* alapján végezte el. De megjegyzendő, hogy e jegyzék az első könyvben 19, a másodikban 19, a harmadikban 28 verset tüntet fel. Ez összesen 66 költemény. Berzsenyi eredetileg 77 verset küldött Kazinczynak. Kazinczy ebből tizet nem szerepeltet, mert ezeket eleve kihagyta a gyűjteményből. Ez azt jelenti, hogy a versek címjegyzéke I híján teljes, és a II. könyv 16., 19. és 21. helyén üresnek jelzett, GÁLOS által hiánynak feltüntetett versek is benne vannak — egyet leszámítva — e sorrendben. Így a jegyzék helyesbítésre szorul a jelzett értelemben. — A harmadik könyv GÁLOS-féle összeállításának forrása ismeretlen, mert ez nem szerepel Kazinczy iratai között.):

Ajánlás

I. könyv

1. A' Múzsához
(„Szelid Múza . . .”)
2. A' Szerelemhez
3. A' Szerelem
4. Chloë
5. A' Tavasz
6. Eggy szülej leánykához
7. Az Örömhöz
8. Amathunt
9. A' csermelyhez
10. Eggy hitelenhez
11. Az elválás reménye
12. Esdeklő szerelem
13. Emmihez
(„Alkonyati homály . . .”)
14. Az Ősz
(A' közelítő tél)
15. Ilonkámhoz (Melisszához)
16. Horátz
17. Emmihez
(Szép, szép az élet . . .”)
18. Szerelmes bánkódás
19. Chloë (Línon)

II. könyv

1. Virág Benedekhez
2. A' Magyarokhoz
(„Delicta maiorum . . .”)
3. A' Nagy Pálhoz
4. A' felkölt nemességhez (1805)
5. Az ulmai ütközet
6. A' felkölt nemességhez
7. Eszterházyhoz
8. Görög Demeterhez
9. A' Magyarokhoz
10. Horatiusához
11. Kisfaludihoz
12. Káldi Pálhoz
13. A' Melancholia

14. Búcsúzás Kemenesaljától
15. Kishez
16. —————
17. A' Feltés
18. Keszthely
19. —————
20. A' Reggel
21. —————
22. Az én Kegyesem

III. könyv

1. Festeticshez
(„Festetics, boldog . . .”)
2. Péteri Takáts Józsefhez
3. A' megelégedés
4. A' Remete
5. Az élet' dele
6. A' Magánosság
7. Vigasztalás
8. Törödék Barátnémhoz
9. Az Esthajnalhoz
10. A' Halál
11. Lílihez
12. Bacchushoz
13. Dudi (Lollihoz)
14. Venushez
15. Az Est
16. Eggy leánykához
17. A' Mulandóság
18. Barcsim (Czenczimhez)
19. Fő és szív
20. Az epedő Phyllis
21. Dudi (Fannim') emlékezete
22. Naczámmhoz
23. Emmi (Nelli)
24. A' Camoëna
(Az én osztályrészem)
25. Kazinczy és Kis
(Az én Múzsám)
26. Búcsúzás
27. Barátimhoz
(„En is éreztem . . .”)
28. Az első szerelem

Borzsenyi azonban nem értett mindenben egyet Kazinczy sorrendi javaslatával. A könyvekre való beosztást elfogadta ugyan, de a sorrendi kompozíciót alapjában megváltoztatta.

ii. Borzsenyi második sorrendje tehát eltér Kazinczy javaslatától:

Ajánlás
I. könyv

1. *Küprishez*
2. *A' Melancholia*
3. *A' Szerelemhez*
4. *A' Jámorság és Középszer*
5. *Gróf Török Sophiehez*
6. *Melisszához*
7. *A' közelítő Téli*
8. *Horátz*
9. *Osztályrészem*
10. *Egy Hívtelenhez*
11. *Az én Músám*
12. *Chloe*
12. *Chloe („Láttam, láttam Chloét! . . .”)*
13. *A' Tavasz*
14. *Egy szilaj leánykához*
15. *Az Örömhöz*
16. *A' Músához*
17. *Limon*
18. *A' Szerelem*
19. *Barátomhoz*
20. *A Magányosság*
21. *A' Sonethez*
22. *Amathus*
23. *Búcsúzás*
24. *A' Csermelyhez*
25. *Egy Leánykához*

II. könyv

1. *Virág Benedekhez*
2. *A' Tudományok*
3. *Görög Demeterhez*
4. *Orczy' árnyékához*
5. *A' Magyarokhoz (1796)*
6. *A' Megelégedés*
7. *Felsőbüki Nagy Pálhoz (1807)*
8. *Az Ulmai Ütközet*
9. *A' Féltés*
10. *Horatiusához*
11. *Az élet' dele*

12. *Kishez*
13. *Búcsúzás Kemenea-aljától*
14. *Keszthely*
15. *Bacchushoz*
16. *Téti Takács Józsefhez*
17. *A' felkölt nemesseghhez (1805)*
18. *Herczeg Eszterházyhoz*
19. *A' Magyarokhoz (1807)*
20. *A' felkölt Nemesseghhez (1797)*
21. *Wesselényi' hamvaihoz*
22. *Gróf Festetics Lászlóhoz*
23. *Gróf Teleki Lászlóhoz*
24. *Báró Prónay Sándorhoz*
25. *Barátimhoz*
26. *Fohászzkodás*

III. könyv

1. *A' Músához („Széld Múza! . . .”)*
2. *Ésdeklő szerelem*
3. *Lollához*
4. *Az Est*
5. *A' Halál*
6. *A' Mulandóság*
7. *Vigasztalás*
8. *A' Reggel*
9. *Nelli*
10. *Fannim emléke*
11. *Phyllis*
12. *Az én kegyesem*
13. *Glycere*
14. *Szerelmes bánkódás*
15. *Lilihez*
16. *A' Remete*
17. *Czenczimhez*
18. *Fő és Szív*
19. *Észtihez*
20. *A' Tánczok*
21. *Emmihez („Emmi! nekem sem . . .”)*
22. *Életphilosophia*
23. *Levélteredék Barátnémhoz*
24. *Barátimhoz („Már, már félreteszem . . .”)*

Ezt a sorrendet tartotta meg az 1816-os kiadás is, csupán azzal a jelentéktelen változtatással, hogy a II. könyv 9. (*A' Féltés*) és 16. (*Téti Takács Józsefhez*) ódája helyet cserélt.

Az 1816-os kiadás IV. (új) könyvének sorrendjét Helmecey állította össze így:

*

1. <i>A' bonyhai grotta</i>	6. <i>Dukai Takács Judithoz</i>
2. <i>B. Wesselényi Miklós képe</i>	7. <i>Vitkovics Mihályhoz</i>
3. <i>A' temető</i>	8. <i>Barátimhoz</i>
4. <i>A' Pesti Magyar Társasághoz</i>	9. <i>Helmecczi Mihályhoz</i>
5. <i>Döbrentei Gáborhoz</i>	10. <i>Vandal bölcsesség</i>

Kétségtelen, hogy Kazinczy sorrendje fejlődést jelent az eredetihez képest a művészi hatás szempontjából, de költőnk észrevette e sorrend gyengéit is, s Kazinczy elképzelését mintegy nyersanyagának használta fel az új sorrend-kompozíciójához.

Elsősorban észrevette, hogy Kazinczy az I. könyvet teletömte hangúlyos-rímes versekkel (az arány Kazinczy-nál: 10 rímes, 9 klasszikus formájú vers a 19-ből). Nála ez az arány egészen megváltozott: a 26 vers közül csak 3 maradt olyan hangsúlyos-rímes vers, amely korai korzakához tartozik (8+7 szótagos), míg három már a fejlett hangsúlyos-rímes formák szerint jött létre. A többi 17 klasszikus formájú költemény.

Azt is látta, hogy Kazinczy a második könyv tónusához egyáltalán nem illő költeményeket sorozott együvé, mint pl. a hazafias közéleti versekhez *A' Melancholiát*, *A' Reggelt* és *Az én Kegyesemet*. Ezeket kiemelte onnan.

Kazinczy a harmadik könyvbe sorolt olyan jelentős verseket, mint az *Az én osztályrészem*, *Az én Műzám*, *Bűcsűzám*, *Barátimhoz* („Én is őreztem . . .”), ami e versek értékének lebecsülését jelentette volna: ezért ezeket Berzsenyi többnyire az első könyvbe sorolta.

Ezenkívül egész sor más változtatást hajtott végre.

Ilyen a kezdő- és záróversek elhelyezése. Mivel az első könyv a *Küpriszhöz* szóló verssel nyitódott, szerelmi versekkel zárja be. A második rész kezdő- és záróverse a *Virág Benedekhez* írt ódával és a *Fohászzkodással* mintegy érezetli e résznek komoly, ünnepélyes hangulatát. — A harmadik könyvnek — Kazinczy-nál — oly tarka egyveleggé válását megváltoztatta: egységes hangulatot váltósított meg; elmélyítve azt a könyvkezdő *A' Músához* című és befejező a költészettől bűcsűzó s visszatekintő verssel (*Barátimhoz*: „Már, már félreteszem . . .”).

Kompozícióját a *kiemelés* szempontja is befolyásolta. Kedvenc verseit — amelyek értékéről biztos volt s amelyek hangulata illet az első könyvhöz — mind előrehozta. (A már említettekön kívül: *A' Jámorság és Középszer*, a *Gróf Török Sophiehoz* írt verset, a *Magányosságot*, *Barátimhoz*, *A' Sonetthez*.) Ezzel árnyalta és gazdagította az első könyvet, hogy az olvasó ne csak a szerelem énekesét lássa benne (mint Kazinczy sorrendjében), hanem az érett életbölcslet, a magasra törő költői ihlet képviselőjét, a horatiusi életelvek hirdetőjét. Szóval egészen más „személyiséglátomást” juttatott kifejezésre, mint Kazinczy szűk keresztmetszete, egyhangú kompozíciója.

A második könyvnek a költő hazafiságát kellett kiemelnie. Ezt tehát nem zavarhatta meg olyan rögtönzésekkel, mint Kazinczy (amiről már előbb megemlékeztünk). Ezeknek a verseknek mintegy eszméi „propagandáját” kellett kifejezniök. De hogy az olvasó ne találja egyhangúaknak a költeményeket, „pihentetőket” iktatott közbe: *A' Magyarokhoz* (1790) után *A' Megelégedést*, *Az Ulmai Ütközet* után *A' Féltést*, a *Horatius-hoz* után öt olyan verset is (csaknem a könyv derekán) a szerkezet „arany-metszetének” törvényei szerint, amelyek jelentős hangváltást tükröznek ugyan, de komolyságukkal rokonulnak a fenséges alaphanghoz még akkor is, ha így elégtai árnyalat vegyül a könyv hangulatába. A fordulatosság fokozza, hogy váltják egymást a történelmi eseményekhez és

az egyes személyekhez intézett ódák. (Az utolsó költeményekhez már Helmecey sorolta — nem sikertelenül — a kaposvári ódákat.) Ami pedig a hangulati motívumokat illeti, külön említést érdemel, hogy a *Barátimhoz* („Én is éreztem . . .”) vagyis az egyetlen sötét hangú, kései óda után helyezte el a költő legbizakodóbb himnuszát: a *Fohászkiadást*.

A harmadik könyv kompozíciója is érdekes. Emelkedő tendenciát mutat *A' Musáéhoz* című verssel, amellyel Kazinczy az első könyvet akarta kezdeni. Azután hullámvölgybe jutunk a következő három, szelíd hangulatú szerelmi verssel. Még mélyebbre visz az út *A' Halállal* és *A' Mulandósággal*. Emelkedünk a *Vígasztalással* és *A' Reggellel*, szelíd hullámvölgyben vagyunk a *Nellitől* kezdve egészen a *Lilihez* írt versig. „Pihentető” *A' Remete*, de tárgya szintén a szerelem, úgyhogy illik a könyv hangulatához. Majd szinte folytonos emelkedés mutatkozik a derűs hangulatú anakreontikumokkal. Meredeken szökik fel a hangulati ív komoly tematikája által az újonnan keletkezett versek beiktatásával (*A' Tánczok*, *Emmihez*, *Életphilosophia*). A szelíd búcsú hangjai „andalítják el” az olvasót a befejező remekművel (*Levéltörődék*). A kötelező „Exegi monumentum” viszont ünnepélyes szerénységével kelt rokonszenvet.

A MÁSODIK KIADÁS

A második kiadás előzményeihez tartozik a Pesti Magyar Társaság kiadói kísérlete.

Berzsenyi verseinek első kiadása — mint láttuk — egy lelkes kollektívának, a pesti növendékpapok ez alkalommal történt nemes összefogásának kezdeményezése. Egy ideig kétséges volt, hogy e társaságból Tatay János vagy Helmecey Mihály kerül-e előtérbe. Helmecey Kazinczy ajánlotta (*Kaz. Lev. X. 140*), de Tatay is közreműködött a kiadásban. Ezt bizonyítja 1812. május 24-i levele is MTA M. Irod. Lev. 120), amelyben 6 válaszol a kispapok nevében Berzsenyinek hozzájuk írt szép levelére (*Ism. Lev. 26*). Ez is mutatja tehát, hogy neki kiemelkedő szerepe volt az első kiadásban. Ebben a levélben Tatay többek között ezt írja:

”Ha a' Virtus mindenkor érdeme szerint megkoronáztatik, Te Tekintetes Férjfiú! a' többi borostyánok közt, melyeket a' Literatura' tövises ösvényén érdemlettél: azzal is örök laurust szerzél Magadnak, hogy Nagylétedre hozzánk szinte a' barátságig kegyesen leereszkesdni méltóztattál. . . Vegyed tehát Tekintetes Úr Te is olly szívvel Hozzád való tiszteletünknek e' kised jeleit, fáradságidnak jutalmául, millyennek vevé a' hires Persa Király egy hiv jobbágyának maroknyi vizét: csekélységet adott, de jó szívvel nyujtá. . .”

Miután a döntés Helmecey javára megtörtént, kétségtelenül bizonyos féltékenység és talán irigység is támadt a társaság tagjai körében Helmecey iránt. Ennek Tatay nyíltan hangot adott, s el is hidegültek tőle — rajta kívül Barkóczy és Bilkei Pap is.

Helmecey „beavatkozó” ténykedéséről Tatay 1813. júl. 18-án Berzsenyihez írt levelében (MTA M. Irod. Lev. 120.) így szól:

„Meg vagy bántva ugy-e, kedves barátom, munkád méltatlan kiadásával? Engedj meg nekünk, mi a' munkád előtt álló előbeszédben legkisebb részt sem vettünk, akaratumk 's tudtumk nélkül volt, 's csak a' hiú fény után mászkáló Helmeceynek idétlen 's szerencsétlen gondolatja volt, hogy magát kiadónak nevezhesse, hollott jobb lett volna *rontónak* nevez-

nie magát. Megbántott Téged, és igen igen megbántott, kedves barátom! De meg még minket is. Mi nem akartuk tudatni bal kezünkkel, a' mit jobbnak tevé, 's az inconsequens gyermek kifecsegte, holott meg engedted azt nékünk, hogy mi magunkat kiadóknak nevezhessük, de kérelmemre reá hajolván aztis megengedted, hogy elhalgassuk. A' mi változások történtek munkádba, protestálásom ellen vagynak, mert én majd a' szemét is kivájtam, hogy meg ne változtasson egy betút is, de ő okosabbnak akarván látszatni, Maga fejétől tette. Engedj meg tehát nekem, mert semmi részvételem nincs a' vétkes másolásokban.

Mindenütt lármáznak az ondok előbeszéd ellen, ámbár a' munka tely-lye meglegedést nyert mindenütt. . .

Pest, Jul. 18-dik 1813."

(MTA M. Irod. Lev. 120.)

Ez a levél híven tükrözi azt a hangulatot, amely az első kiadást lehetővé tevő társak között uralkodott, s aminek nem csekély része volt abban, hogy Bilkei Pap vezetése mellett nemsokára megalakították a Pesti Magyar Társaságot, amely azután kezébe akarta venni — Helmeczytól függetlenül — a második kiadás ügyét. Erről szól Bilkei Pap Ferenc levele:

„Tekéntetes Berzsényi Dániel Úrnak,
boldogságot 's üdvét
A' Magyar Társaság!

Megritkulván köz tetszést nyert verseinek példányai, egy — buzgalmára, 's tagjaira nézve figyelmet érdemlő Társaság a' szépet kedvelő Publicum-
nak óhajtatását elérte, s' az említett Verseknek új, 's az előbbinél hivebb 's fényesebb kiadásával szándékozik megjelenni.

Engedje az Úr, hogy e' pontban bizodalmat meg nyerhesse 's a' halhatlan munkát bocsátván előre, kezdje azon pályát futni, mellyre már közösen áll.

Gondolóra vévén pedig ezt, hogy egy teremtő Genie ritkán szokta az óvok' folytát szerencsés álmodások nélkül átalunni, kiván jutni azon duraboknak birásához is, mellyek sajtót nem láttak ekkédig, 's az Úrtól reméllí azokat is venni, mellyek ugyan az Olvasó Publicum kezei között forognak: de talán eredeti szépségekből a' nem rokon tollnak másolásai által sokat elveszthettek. — Igenis vissza nyerhetni 's állítani mind azt, a' mi Berzsényi tollából ömlengett; de a' mit a' Kiadó sajtójával mere feleveníni — egy vágya, egy célja a' Társaságnak.

Társák tehát önkényeként teremteni, változtatni, toldani, és a' Társaság szavával becsöletét köti-le, hogy felvett célján túl egy nyomot sem tennél. Minden dicsőségét, mellyre méltán vágy, a' finom izlettel, 's aesthetikával egyező kiadásnak szép külsője fogja tenni; — 's ha halhatlan Kéltünk munkájának kiadásával meglegészik, ha a' Párisi nevezetes öntő után Bécsben készült betűk sem Trattnerunknak, sem más, Hazánk' könyvnyomtatójának műhelyében hasonokra nem találának — Berzsényi bizodalmat a' Társaság megérdemlette.

Pont, dec. 18-án, 1814.

A' M. Társaság nevében Bilkei
Pap Ferenc Pesti Nevendékpap"
(MTA M. Irod. Lev. 120.)

Néhány nappal később Festeticshez is fordulnak (kiadta **KOSTYÁL István** *l. k.* 1969. 482—484.):

„Nagy Méltóságú Gróf
Kegyelmes Urunk!

Egy Honni Literaturánknak magamagát szentelte Társaság lép mély tisztelettel Excellentiád zsámolyához azon valódi bizalommal, azon meghitt reménnyel, mely csalatni nem szokott. Csak a' hiú a' gyenge szívén épült reményeket oszlathatja a' szellő; egy nagy Lélekbe vetett szerény bizodalmat nem a' bár mi dühösfil morgó szelek is.

Tudós Berzsényinek' becses Munkája, mely két esztendő előtt kezdett a' Magyar Égen ragyogni, annyira elkapott már, hogy a' buzgó Hazafiak hozzá kívánva sem juthatnak, a' szép Lelkek annak újra leendő kibocsátását ohajtva ohajtják.

Az Érdemes Publicumnak méltó kívánságát hallani 's azt tellyesíteni, úgy tetszik, egy perczenetnek míve, de tellyesíthetni nem egy személyé: erre nézve egy a' Magyar Litteraturának gyarapítására már ez előtt buzgón törekedő ifjú Társaság az említett munkának új kibocsátására kezet fogott. Egy akadály, mellyet csak Hazánknak egy Vagyonos Oszlopa, egy nagy Lelkű Mecznás hárinthat el, rettentí, — Berzsényi képének reze. —

E' mellett a' Társaságnak buzgó ugyan, és elmebeli tehetségére nézve nem utolsó, de vagyontalan tagjai fenakadnak. — Hová forduljanak? — kinek bőkezűsége által boldoguljanak. — A' tusakodás nem tarta sokáig. — De hogy is tarthatna? Vak legyen, kinek szemét nem érdekli azon fény, melly Keszthely felett ragyogván az egész Magyar Eget eltölti világával. — Hálátlan, nem Hazafi, kinek szívét nem hevítik azon hasznok, mellyeket Excellentiádnak munkáló Nagy Lelke az egész Hazára máris árasztott.

Berzsényi, 's munkája eléggé ismeretes Excellentiád előtt, nem kíván trombitát, melly becsét harsogja, azt az egyet bátran elmondhatjuk felőle, hogy ha Himfyt, Szalának halhatatlan Fiát kivesszük, boldogabb volt mind azoknál, kik előtte írtanak, a' Magyar Publicumnak tellyes meglegedettségét megnyerhetni.

Egy illy Férfiúnak halhatatlanítását Excellentiádnak bőkezűségéből ohajtjuk, és reméljük, hogy midőn az Írók élnek a' Nagy Lelkű Mecznások által, az Érdemes Mecznások Írók által a' halandóság' porából a' halhatatlanság' tetejére emeltetnek.

Ide járul az is, hogy Berzsényi Munkájának osinosabb kiadását segívén-fel Excellentiád egy olly Társaságnak veti meg alapkövét, melly azon a' Hazának köz épületéhez egy oly darabot toldhat, melly a' Hazának nem kis díszére lehet, és melly, ha Excellentiád ebéli kívánságunkat tellyesítendi, Excellentiádnak másképpen is halhatatlan nevét homlokán, még fenáll, ragyogtatja. Ez egyetlen egy kívánságunk, mellynek valamint tellyesedését ohajtjuk, ugy Excellentiádnak mély tiszteletében élünk 's halunk a' Pesti Magyar Társaság.

Költ Pesten Dec. 23kán 1814.

A' Magyar Társaság' Nevében
Bilkei Pap Ferenc mpa.
Pesti Nevendékpap'

A kérelmet Festetics elutasította (uo.: 346.): „cessat” bejegyzése ezt bizonyítja. Nem a Berzsenyi iránti tisztelet hiánya indította erre, hanem az óvatosság lett arisztokrata elzárkózott az ismeretlen Berzsenyi-tisztelők társaságától.

Berzsenyit már 1814 májusában sürgeti Helmecey az új kiadás ügyében (Ism. lev. 36.). Mikor Bilkei Pap Ferencnek első ajánlkozó levele (1814. dec. 18-án) megérkezik, Berzsenyi már meg is bizta Helmeceyzt az új kiadással. (1814. dec. 15-i levele: Ism. lev. 43.) De Bilkeiék mégis (még 1815. júl. 2-án is) reménykednek abban, hogy a költő rájuk bízva az új kiadást (MTA M. Irod. Lev. 120.).

Bármily fájdalmas is Bilkei Papék csalódása, érdemük a hozzájuk is szóló vers megírásának alkalmán kívül az is, hogy általuk most már *A' Pesti Magyar Társasághoz* c. költemény végső kialakulásának (címadás!) időszakát is ismerhetjük: a vers 1814. december és 1815. július között keletkezhetett.

Ekkor már Helmecey javában dolgozik a második kiadáson.

*

Berzsenyi már 1814 januárjában gondolkodik verseinek újabb közrebocsátásáról, amikor megírja Döbrentének az első kiadással kapcsolatos megjegyzéseit: „Okot adott, hogy minél előbb egy meg jobbitott s tán meg is bővített kiadásról gondolkodjam.” (Ism. lev. 35.) Majd 1814 májusában inti Helmeceyzt: „Verseim kiadásával ne siess, engedj időt, hogy én azokat még egyszer ki egyengethessem és valamivel meg bővíthessem.” (Ism. lev. 36).

1814. dec. 15-én ezt kérdezi: „Hát verseimet el készítem-e az új kiadásra? Ha még most is abban a szándékban vagy, hogy újra kiadod, tehát ird meg mikorra készítem el.” (Ism. lev. 43.)

Helmecey készségesen ajánlkozó levelére végre — 1815. május 30-i levele szerint — a költő leírja új darabjait, s nemsokára utána (június folyamán) elküldi terjedelmes levelét, amelyben pontosan intézkedik az első kiadás szövegében eszközzendő változtatásokról. (Ism. lev. 47—52.)

1815. aug. 23-án Helmecey már tisztázza az új darabokat, és ekkor írja e következő nevezetes sorokat, amelyek *fejlett kiadói felfogásról* is tanúskodnak, s arról, hogy *az új daraboknak negyedik könyvbe való sorolása az ő ötlete volt*:

„Ne nevezzük a most küldött új darabokat 4-dik könyvnek? Megtartjuk-e az első kiadás rendjét 's nem volna-e jobb külön választani a' mért verseket a' rimesektől juxta ordinem chronologicum 's ezt te magad tudod legjobban! Küldd meg azon jobbitást is, melyet Bilkeinek küldtél . . .” (MTA M. Irod. Lev. 120.)

[Berzsenyi ugyanis 1815. aug. 17-én közli vele, hogy Bilkeinek írt „holmi javításokat” (Ism. lev. 54.), de Helmecey akkor haragban volt Bilkeivel.]

E változtatásokat Berzsenyi 1815. november 7-én meg is küldi kiadójának. (Ism. lev. 55.)

Látjuk tehát, hogy a költő rendkívüli gonddal készült a második „jobbitott és bővített” kiadásra. Még arról is intézkedik, hogy Helmecey az ő nevét ne *Berzsenyinek*, hanem *Ber'senyinek* írja, mert atyja halálos vétkeknek tartja „a' Donatio orthographiáját meg sérteni”. (Ism. lev. 53.)

Előbeszédet is akart írni a második kiadáshoz, sőt arról is szó volt, hogy Helmecey is, a költő is ír „előbeszéd”-et, de szinte kérve kéri Helmeceyzt, hogy abban őt ne dicsérje:

„Mert azzal mind magadat mind engemet nevétségessé teszel. Nincs itt annak helye. Ezt az izetlen gyermekséget Himfiben láttam leg először, 's már akkor mint gyermek undorodtam tőle . . .” (Ism. lev. 52.)

De végül is tudtára adja Helmeccynek, hogy az ígért előbeszédet nem tudja megküldeni:

„Én most olvasni sem tudok nem hogy írni tudnék. Irj a' mi tetszik csak engem ne dícsérj; 's közöld velem a' mit írsz, mert én öregebb vagyok 's jobban esmerem az emberek bolondságait 's gonoszságait.” (Ism. lev. 53.)

Helmeccy azonban a költő megkérdése nélkül — egyéni ambícióktól hajtva — terjedelmes előszót írt a második kiadáshoz *Értekezés az úgy nevezett Ujításokról a' Nyelvben* címen, amely — mint látni fogjuk — sok bosszúságot okozott a költőnek. Ez az értekezés, amelyhez Helmeccy Kölceay és Szemere feljegyzéseit is felhasználta (*Kaz. Lev. XV. 233.*), egyébiránt a nyelvújítás eszmetörténete szempontjából értékes frás:

„Itt veszi a' két nemes Haza, ismét tőlem, Táblaliró Berzsenyi Dániel Úrnak Munkáját, megbővítve a' negyedik könyvvel 's azon változtatásokkal mellyeket önmaga tevé a' koszorús Szerző néhány darabjaiban. Bosszankodtak a' nemesb érzésűek hogy azon köz tiszteleti 's örvendeti harmoniát mellyet minden hazafi szív 's ajak érdemadóképen zenge Barátainak, egy Alakos, bagoly huhongásaival nem pirult megzavarni. Az illy szilaj eszelősség elidegeníthet még sok Józant is az olvasástól, elrezzentheti a' kezdő Író a' pályától, a' középmerészletűt elfélfénkítheti, nem engedvén őt a' pulyaság' horizonából fentebb tartományokba, 's oda hol Istenek lakoznak, emelkedni. Ezeknek felbátorításokra inkább mint sem a' jó ügy' védelmére (mert ezen a' pokol' kapuji 's minden hatalmai sem diadalmaskodhatnak) taldom meg e' Munkát egy kised kalauz Értekezéssel az úgy nevezett Ujításokról. Nem illetlen helyen fog az állani itten. Berzsenyinek némelly legclassicuszabb helyei támadtattak meg, szükség vala tehát az avatatlan Pisszegetőnek más Írók' példájából megmutatni, habár röviden is, hogy az ügy mellyet megtámadni mert, szent, és sanctiója rendülhetetlen.

Minden Ujítást nyelvünkben e' következő cikelyekre osztályozhatni:

A) szokatlan szólásmódok, az itt következő al ágazatival:

1. a' beszéd' egy részének más részre változtatása p. o. az adverbiumnak adjectivummá tétele 'stb. mint Csokonainál: hamar követje a' tavasznak 'stb. hajdan kor, jelen század, messze tartomány, távol vidék 'stb.

2. az infinitívvel élés vagy is a' h o g y elhagyatása.

3. a' gyakor a z, e g y, h a, v a l ó, l é v ő, k i é s m e l l y (q. q. q.) elhagyatása.

4. az Inversio, vagy is a' beszéd' részeinek különféle módú elhelyezése.

5. a' verbumoknak új flexiókkal p. o.: casusokkal összvételé.

6. Idegen phrasiszok az az: más nyelvből kölcsönzött szólások. Mind ezekre könyvszámra található példát: Pázmán, Zrínyi, Telegdi, Molnár Albert, Káldi, Illyés, Gyöngyösi Ist. Faludi, Bessenyei, Báróczi, Csokonai, Kisfaludy 's mások' munkájában, de kivált a' régi kéziratokban 's fordításokban.

B) Uj származtatás.

C) hosszú vocálok' rövidítése 's rövidék' meghosszítása a' metrum 's numerusz végett p. o.: örülök 's örülök, messzére 's messzire 'stb. mint fed féd, ver vér, lel lél, hagy hágy, ad ád, 'stb.

D) két vagy több szó' egybefoglalása a' görög 's német nyelv' példáji után a' festés 's emphasis végett p. o. erdőkoszorúzata, tengerölelte;

ilyen Gyöngyös inél a' szívképző, D a y k á n á l : vendégajakú, S á n d o r n á l : harczzható (bellipotens) C s o k o n a i n á l szívborzasztó, sírfuvalta, ködlepte, földövezte, világsudálta, korkímélte; K i s f a l u d y n á l : vércselakta, szívemelő 'stb. Ez igen szép tulajdona nyelvünknek annál inkább, mivel nálunk az úgy nevezett Declinatio, Comparatio, Conjugatio 's a' t. nem egyéb jelentő szavakból álló öszvetételnél.

E) Szörövidítés, hogy azoneygy idea festésére rövid 's hosszú szavaink legyenek.

F) A' gyökerek 's avult szók' felelevenítése

G) az uj szók.

Minden mielt nyelvü Nemzet élt szokatlan vagy kölcsön vett szólásokkal, csinált új származtatásokat, kurtított 's készített is új szavakat. Mind azok, kik a' nyelvet nem az empiria' dolgának nézik, hanem a' miként kell a' criticismusznak tudják: hogy Homer, Pindar, Plato, Arisztotelesz, Aeschyl, Sophoclesz, Zeno 's Hellásznak más Iróji csináltak új szókat."

Ezután — a főszövegben — idézi Eusztatchiosz és Petronius szavait a görög nyelvből vett latin szavak és kifejezések graecizmusának védelmére, majd így folytatja (XIV.):

„Horátz, Lucrétz, Plaut, Propertz, Virgil 's egyebek mennyi ujtásokat vittek Róma' nyelvébe a' nélkül hogy általa eretnekségről vagy nyelvrontásról vádoltattak volna."

Ennek bizonyítására szintén idézi Horatius és Ciceró nézeteit a latin nyelvnek a görög által való csinosbodása érdekében, majd a franciákra tér át (XVII.):

„A' Francia nyelvben mellyet már I Ferencz Király, kitiltván mind az iskolákból mind a törvényszékekből a' deák nyelvet, különös Tanítórendelés mellett 1539ben, diplomatiái méltóságra emelt, nem történhetek olly számos változások, mint fogtak 's foghattak volna egyébként, az 1635ben szerzett Académie Française vagy Académie des quarantes despotismusa miatt, mivel ez határozta meg dictátori hatalommal mind azt mivel légyen szabad élnie az Irónak, mind azt mit kelljen jónak tartani az Olvasónak."

A következőkben ismerteti Bouterweck véleményét a francia Akadémiáról, amely — bár megszüntette a nyelvszokás durva szabadosságát — megvonta a lángésztl azokat az eszközöket, amelyekkel „értelmes szabadság által a szellem uralmát a nyelv fölött kiterjeszthette". Majd az olaszokra hivatkozva így folytatja (XXI.):

„Az olasz nyelv' régibb századiból csak Dantét 's Annibale Carot említoun. Dantéről azt mondja 'a legújabb Conversations-Lexicon 5. köt. 141 lap: »Dante musste der Schöpfer seiner Sprache werden und wir glauben noch die geniale Gewalt zu erkennen durch die er wie mit allmächtigen Zauberformeln ihre spröde Unvollkommenheit bezwang.« [Dantének az] a' nyelve megteremtőjének kellett lennie, s mi felismerni véljük azt a kiváló erőt, amely által mint mindenható varázsigékkel legyőzte merev tökéletlenségét.] A. Caroról az Erdélyi Museum' 4. füzet. 104—5 lap. elég meggyőzőleg szól Algarotti után a' szép lelkű Döbrentei. E' jelenkorból pedig csak Cesarottit († 1808. Nov. 3.) a' Napóleon' vaskorona' rendjének előbb Lovagját azután Commandatörjt hozom elő. Ennek Homerja a' Demosthenesze annyi hellenizmusszal, egyéb munkáji pedig annyi galileizmusszal gazdagíták 'a nyelvet' s olly szerencsés sikerrel, hogy noha a' nyelv neologonjaival új pályát tört, még is minden léptén 's nyomán a' nyelvalkotókra követőkre talált.

Igy tett az angolban is Dryden; Pope 's kivált Johnson ki azt mondja Ahlwardtnál: »Neue Wörter sind ein wohlerworbener Reichtum. Wenn ein Volk seine Kenntnisse erweitert und neue Ideen erwirbt, so hat es Kleider dazu nöthig. Fremde Wortfügungen hingegen hat man als gefährlich, verschrien, welche den Character der Sprache ändern sollen; aber es ist meine ernsthafte Meinung, dass sich jede lebende Sprache nach irgend einer alten (de minden mestermívekkel bíró új szerént is) recht knechtisch bilden müsse wenn unsere Schriften dauern sollen.« [Új szavak jól megszerzett gazdagságot jelentenek. Ha egy nemzet ismereteit bővíti és új eszmékre tesz szert, akkor ezeket szavakba kell öltöztetnie. Idegenszerű szófüzéseket azonban (joggal) kárhoztattak mint veszedelmet, amelyek a nyelv (sajátos) jellemét megváltoztathatják; de nem gondolhatom komolyan, hogy minden élő nyelv valamilyen régi nyelv mintája szerint szolgálai módon képződjék abból a célból, hogy írásaink tartós érvénnyel bírjanak. — Forrásait itt Helmezy pontosan idézi. C. W. Ahlwardt: *Gedichte Ossians*. Leipzig 1811. 1. B. XXVIII — és Döbrentei: *Erdélyi Muzeum* 4. füz. 97.] Mindazáltal úgy értve hogy az idegen formák' felvétele a' nyelv' természetével 's géniuszával ne ellenkezzék mint p. o: az »Ő n e « a' miénkkel, egyébként saját energiáját elveszti, szolga nyelvvé 's majomrabbá fajul: »Pierrt aber eine Nation der andern sinnlos nach, denkt sie nicht die Gedanken in eigner Weise: so bekennet sie sich als ihre unterthänig Gefangene, die nicht anders als nach und aus ihrem Munde zu sprechen weiss.« [Ha azonban egy nemzet a másikat értelmetlenül utánozza, s nem a maga sajátos módján gondolja gondolatait, akkor megalázott rabként viselkedik, aki nem tud beszélni, csak idegen után és idegen száj szerint. — E helyütt Helmezy Herdert idézi: *Adrastea*. 93. (XXIII.)]

Azonban franciaia, angol, olasz nyelvre fordítva vannak minden jeles görög és római Irók, képzelhetni tehát mennyi graecismusz 's latinismusz nyert nemzetiséget ezen fordítások által, 's viszont mennyi kölcsön formát vett egymástól e' három nyelv egymás classicus Iróinak általfordítgatásai által. Igazán mondja Herder: »In Wissenschaften wie in Künsten sprechen viele Französisch, Spanisch, Italienisch, Griechisch, Latein, ohne dass sie es wissen, denn nicht der Schall sondern der Geist, die Seele der Worte, ist Sprache.« [A tudományokban és a művészetekben sokan beszélnek franciául, spanyolul, olaszul, görögül, latinul anélkül, hogy tudnák, mert nem a hangzás, hanem a szellem, a szavak lelke a nyelv.] 'S ismét: »Europa's Sprachen sind ein bunter Tep[p]ich, dem Begriffe und Worte bey nahe vom ganzen Erdrunde aufgenäht oder eingewebt sind aus Ost- und West-Indien sogar, aus Afrika und der versunkenen Vorwelt.« [Európa nyelvei hasonlítanak egy tarka szőnyeghez, amelybe fogalmakat és szavakat csaknem az egész földkerekségről felvarrtak és beleszőttek, még Kelet- és Nyugat-Indiából, Afrikából és az eltűnt hajdanakorból is — *Adrastea*. 92., 90.] Ezent kell értenünk a német nyelvről is."

A következőkben idézi Herder gondolatait az utánzásról mint a teremtés, az alkotás forrásáról. A rómaiak a görögöket utánozták, a szerzetesek a rómaiakat, a szerzetesi nyelvet és kulturát a provanszálók, ezeket közvetve vagy közvetlenül Európa minden művelt nemzete. „A nyelv hasonlít az alkotó kézhez, fölényes szellemmel és bölcsen kell tudni utánozni.” Az idézetből hadd közöljük a következőket, amikor Herder Klopstockról ír (XXV.):

„Einem reichen Dichter unserer Sprache hat man nachgerechnet, dass er in Homers, Pindars, Xenophons, Lucians, Ariosts, Cervantes, Pope's, Fieldings, Sterne's, sogar des Königs David und der Sultanin Scheherazade

Art und Manier Psalmen und Märchen, Helden- und Lehrgedichte, epische Gesänge und Romane geschrieben, gedichtet und gesungen habe. Desto besser! Umso reicher sind wir durch ihn geworden. Die Ananas, welche tausend feine Gewürze in ihrem Geschmacke vereint, trägt nicht umsonst eine Krone. [Nyelvünk egy kiváló költőjénél kimutatták, hogy Homér, Pindaros, Xenophón, Lukianosz, Ariosto, Cervantes, Pope, Fielding, Sterne, sőt Dávid király és Seherezáde szultána művészeite szerint és modorában írt, költött és énekelt zsoltárokat és meséket, hős- és tankölteleményeket, elbeszélő verseket és regényeket. Annál jobb! Annál gazdagabbak lettünk általa. Az ananász, amely ezer finom fűszert egyesít ízében, nem hiába hordja a koronát. — Forrását Helmecey itt is idézi: *Herders Abhandlungen und Briefe über schöne Literatur und Kunst.* 373—378.]

E' szent tanácsok nem alkalmaztathatók e' szóról szóra nyelvünkre is? Jean Paul azt mondja: »Desto besser desto bereicherter ist (das Deutsche) je mehr Sprachfreyheiten, Wechselfälle, Abweichungen eben da sind.« [Annál jobb, annál gazdagabb (a német), minél több nyelvi szabadságot, változatot, eltérést tud felmutatni. — Helmecey forrása Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik.* Stuttgart—Tübingen 1813. 662.] — Ki nem isméri Lessing, Wieland 's Göthének francia, Klopstocknak angol 's görög, Vossnak deák 's görög solocismjeit? Mennyi szót kurtított Klopstock, Göthe, Schiller, Voss 's egyebek? mennyi inverziókat vitt Lessing, Richter, Herder 's egyebek a' német prózába, 's a' poesisbe Herderen kívül Wieland, Göthe, Schlegel, Ahlwardt 's főképen Klopstock (XXVI). Ha ezek nem mertek volna, bizonytal ez ezer Gottsched, Biester, Nicolai 's az egész német purista sereg századokig se vitte volna egy arasznyival előbbre a' nyelvet. Mi is ha mindenen Purisztáinkra ügyelünk, Maculisztákká kell lennünk s' mind poesiszünk mind prózánkra nézve szüntelen azon egy cycluszban fogunk forgani 's tespedezni mint a' debreczeni lugubris bőbitájú 's karimájú szárazalmok. Ne szegjük meg szabad szárnyait a' Geniének mert így ampullata monotoniára kárhozhatjuk a' nyelvet, 's mi szebb, a' czinke-vinczegés e vagy a' fülmile zengzet? a' fűztlinkó 's bodzafurulya é vagy a' bájos hárantsip 's kesergő oboj, a' monochordon ó, vagy a' minden bázengzetek 's harmoniák 's ymplegmája a' mindenféle változatú fortepiano? (XXVII.)

Tovább: mennyi elavult vagy újdon szavakat hoztak divatba Lessing, Klopstock, Wieland, Lawater, Herder, Göthe, Voss, Wolke, a' sokban hyperpuriszta de többekben a' legszerencsésb neolog Campe ama' még az Antipodoknak is tündöklő éjszakai nagy csillag Kant, a' Berlini nyelvtisztító 's munkája még most is néha egész a' Neologomaniaig üző Társaság 's ezek mások. Eleinte minden félénk Író engedelmet kért az új szóért a' Németeknél is mint a' minap nálunk, 's most már sok maga sem veszi észre a' munka' folytatában hogy új szót csinált. Így lesz az nálunk is 's így kell lenni legalább a' gyökerek felélesztésére, a' származtatásra 's öszvetételre nézve. Mennyit morgott 's mondatozott a' sok nyomorult criticaster Tacensens, Klopstock Wieland 's egyebek' szavai és újításai ellen, hasznatlan! felejtve rogytak 's tüntek el azok érdemlett semmiségökbe, 's ezek meghonosodva 's az egész német Közönségtől ertve beszéltetve díszlenek 's díszlendenek Szerzőjök 's Tenyésztőjikkal együtt a' nyelv' elenyésztelem. Ez lesz a' Mondolat' sorsa 's a' szegény szegény avatatlan fonák hangzóú Uzzás a' tiszteletes ó és új Magyaré is, 's minden ilyen szörű Cöntöké 's Paródiáké. A' jámbor Magyar Hirmondó is megrettenve néhány névtelen levelezőnek ostracismusától 1786-ban szomorú de játszi paragyrimozel temetél el több másokkal együtt ezen új szavait is: f e l k ü l e t, t f j o n o c z, k ö r ü l m é n y, l á t h a t á r, t a n á c s n o k, t i t o k n o k,

udvarnok, tünemény, ügyész, uradalom, még most is kevés Magyar van a' ki ezeket nem érténé vagy velök széltiben élni ne merne.

Minden élő nyelvnek változni kell azon mód szerént a' mint ismérteit szaporodnak következőleg a' miénknek is. »Ha azt akarjuk ugyanmond Csokonai, hogy jövődében a' tudományokban, muzsikában, képrásban etc. előbb menjünk sok szavakra 's meghatározott értelműkre kell szert tennünk. — A' ki az új szókat nem tűrheti mondjon le az új ideákról is, elég tágas a' Caspium' homokpusztája! ott életében sem hall egy új szót is. « Minden literatúrával dicseksző régi és mostani Nemzetek' példájából láthatni hogy a' nyelv örök progressióban 's metamorphosisban van míg teljes tökéletre juthat 's itt ki határozza meg a' non plus ultrát? — A' mi nyelvünk majd minden mivel nyelv' tehetségeivel bír, sőt némely sajátágaival azokat túl is haladja; ezen felül pedig képes mindegyiknek jelesb tulajdonait elfogadni eredeti energiájának sérelme nélkül. Számos példáink vannak már erre Virág, Révai, Kazinczy, Szabó, Kis, Verseghy, Döme 's más magasb ihletű Tudósaink' műveiben. A' sokak de főképen B. [Beregszászi?] 's Pápay által olly dicsekvő hangon magasztalt szűzességét nyelvünknek ne igen affectálgassuk mert az azt mingyárt megkeresztelt vitéz Óseink' első külföldi selyp apostolai által veszté el, 's azolta, nyolcz századoktól fogva, mind inkább simult a' Római nyelv' szeplősítő jármába. — Szűz 's a' mellett pallérozott nyelv kész kontraszt az értelmes előtt. Szeplőtelen szűz nyelvet csak America vagy Polynésia' sivatagjain kalandozó vadcsoportok között kell keresni. A' való szeplőlenségű szűz míg valóan szeplőtelen nem szülhet magzatot, így nem a' szűz nyelv is ha csak mindenható entheosz nem sugározza meg organonjait mint Ossziánt 's ennek egyéb Bard rokonait a' gael nyelvben. — Vajha megmenekhetnének már egyszer azon sete 's hiu elítéllettől is hogy »c s a k e g y e d ű l T i s z á n t u l t u d n a k m a g y a r ű l « 's ne küldözgetnök csüfölgatva más melléki polgártársainkat Debreczenbe, Szolnokra vagy Szegedre magyarul tanulni mint Adelung a' Németeket Meissenbe. Minden táj bővelkedik jóval rosszal nagyobb vagy kisebb mennyiségben, 's bár inkább a' fitymálgatás helyett közlélekkel egyesítőnk a' jót, 's így irtoogatná közöslég egyik táj a' másiknak gáncsait!

Nyelvünk gazdag ugyan, de mind e' mellett sokra nevelhetni még bőségét 1/ a' provincialismuszok (táj vagy környékszavak 's szólásoknak) universaliz[ál]ása (egyetemítése) 2/ a' tudományi 's művészi Mesterszók' gyarapítása 3/ az elvult szavak 's gyökök' felelesztése által.”

A következőkben Helmezy bőven idézi — szóról szóra — Csokonai gondolatait (*Poétai Munkái*. Béts 1815. 164. skk) a nyelvújításról. (*Értekezés*. XXXII—XL.) Ebből a részből a következő elveket kell kiemelni — Csokonai nyomán: a nyelv örök progresszióban és metamorfózisban van; a nyelvújítás szavaival kell gazdagítani nyelvünket; a nép nyelvéből és a régi magyar irodalom szókincséből kell új szavakat alkotnunk; általánossá kell tennünk a magyar nyelv használatát; nevetségesek azok akik a szokatlan vagy a még nem hallott szót kigúnyolják, mert csak tudatlanságot árulják el. — Helmezy jórészt azokat a gondolatokat ismerteti és ismétli a nyelvújítás módjairól, amelyeket ő már előzetesen említett az *Értekezésben* (Csokonai gondolatainak felhasználásával).

Majd így folytatja (XL.):

„Az illetén szavak' közönségesítése legkönnyebb 's rövidebb úton esne meg a' könyveken kívül, a' Nevelők, Tanítók, Ujságírók 's a' népoktató Papság által józan mérséklettel. Ha London' alnépe megtanulhatja a' deák vagy görög nyelvből gyökerező megángolított új szót, Párizsá' hason eredetű megfranciásítottat, Madridé a' megspanyolítottat, 'stb. miért ne tanulhatnák meg ezen módon a' mi Magyaraink az új vagy vidékszavakat? — A' tájszókra nézve több tudós Hazafiakkal én is óhajtanám hogy német szomszédaink' példája szerént kiknek már 14 Idioticon-jok van a' Székely, Palócz, Göcseji, Csallóközi, Zseliczi szójárásokat, most midőn még a' többi Magyarsággal egészen össze nem olvadtak, 's egyéb vidéki szavakat 's kiejtéseket is mint nagy resultatumokra vezérlő 's a' nyelvet minden tekintetben gazdagító kincseket értelmes Hazafiak gyűjtögetnék össze, külön külön füzetbe mindeniket, mellyek szintannyi Idioticonjai lennének nyelvünknek és szintannyi tárházai Lexicograph-jainknak. Ezek nélkül tökéletes Szókönyvünk 's philológiai Encyclopaediánk nem lehet. Nyelvünk e' pontban majd nem egy lépcsőn áll az olasz-szal, melynek Fernow szerént (Römisch. Studien B. 3. n. XI.) 15 dialectje van, 's ezeknek egyike a' Toszeánai ismét 6 al ágra oszlik, még sincs tökéletes Szókönyve, mert a' della crusca Academiáé igen félszegül 's az is pulant és silany tekintetek szerént van dolgozva, noha más részről kanon-al ítélet 's kajánság volna szorgalmát 's érdemeit félreismérni. (XLI.)

Foedségbe süllyedt szavaink és szólásainkra nézve is kívánnám, mint Jean Paul a' németben hogy minden századnak halottai a' könyvek és kéziratokból különös szókönyvbe jegyeztetnénk, 's a' mellyek életre méltók, támasztatnának fel. — Terminológiánk ugyan sokat köszönhet a' törvénnyel Pest, Veszprém, Szala Vármegye' T. Rendének, az üdvözölt Szirmay Antalnak 's Georchnak, az egyéb tudományi 's művészi mesterszavakban pedig Dugonics, Fejér, Pethe, Kovács, Varga a' Debreczeni Előszókönyv' nagyérdemű Iróinak, a' magyar Felkelő Nemesség' különböző ágazatu hadi regulamentuma készítőinek sat. mindazonáltal itt még tanárdek parlag fekszik ugaratlan. Ezen előszámláltakból összevegl, 's Calopinus, Molnár, Páriz Pápai, Sándor, Szabó, Simai, Márton, Noszko' szókönyveikből, 's ismét Simai, Szemere, Versegly, Kresznerics, Kovács, Kissai, Kornéli 's egyebek' kézírataikból, mint lexicographi előkészületekből, híven ügyelvén a' Synonymonokra is mellyeket igen hasznos volna külön gyűjteménybe összeszedni mint Eberhard tett a' német, Girard és Lang a' francia, 's Ernesti a' deák nyelvben állhat össze a' józan Ety-mologia 's Analogia' szövétnelke mellett (mellyek szintannyi csalhatatlan 's minden setétben messzeváltató pharuszai a' lexicographia' tengerén hajóznának), nyelvünk Pantheonja, a' tökéletes Szókönyv.

Még egy-két észrevételt. Meg kell jegyeznünk, hogy bár egy a' nyelv, mindazonáltal a' hely 's a' szóló nyelve nem egy. Hunyadi 's Egrmont nem beszélhet úgy mint Peleskei 's Rontó; Himfy 's Berzeanyi nem úgy mint a' udvarándok cyclicus Troubadourjaink Száldobosi 's Berei; Marmontel' Aloubludja nem úgy mint az alföldi nyalka betyár vagy a' subás Borz Janosi; Göthé' Sztellája 's Klárikája nem úgy mint Bakonyi Jutka 's Ziza hugom asszony a' czuczám adta. És így Ossziánt se lehetne úgy beszéltetni magyarul mint Gessnert 's a' szeszélyes (launés) Yorickot sem úgy mint a' sentimentál Bácsmegyeit. Cicero, Horátz, Tacitus' nyelve nem a' székely nép' nyelve hanem fennebb nyelv: a' Lovagoké 's Patriciusoké volt. Holnapigul hinné azt is valaki hogy Dante' nyelvét mint szinte a' Boccaccio 's Macchiavelliét, noha mind hárman Florencziek, mindenben érti a' florentinai paraszt vagy a' Florenczi Facchinik, mint szinte azt is hogy Holnapotokét minden Hannsachs 's armer Reisender. E' szempontot nem

kellene soha eltéveszteni ítéleteinkben, így nem volna szükség azokat olly gyakran fonáklanunk 's visszázunk, Mindenkinék szabad itélni a' nyelv' dolgaiban, mindazonáltal minden illyes ítélet egyedülcsak annyit nyom a' mennyit az itélő szempontja, 's ez ismét annyit, a' mennyit az itélőnek értelmi sphaerája a' megítéltetendő tárgyhöz; másként azt kellene következtetnünk hogy egy gyáva zsoldos trioboláriusz idiotának ítélete a' Philologia' dolgaiban annyit ér mint egy Révaié, Víg Lászlóé vagy Képlaki Vilhelmé. Egy eredeti szabad nyelvben mint a miénk Aüto- vagy Ochlocratia v. akármelly Synedrium nem szolgálhat csalhatatlanul cānonul; annál inkább nem usurpálhat két vagy három vaspálczájú Daemagóg oraculumai a ü t o s e p h a s á g o t mert ezek által mindég Pisistratuszok, Sullák 's Triumvirek dictátorkodának a' nyelvben mint a' régi republicákban 's hány Szocrat, Aristid 's Cátó dölne el akkor az igazságért.

Azon kétségbe-hozhatatlan igazságra is eszméljünk hogy minekünk annyj jusunk van a' nyelvhez mint akármelly elhunyt századnak vagy generationának; 's ha első térítő Papjainknak, idő' folytával selypegő Fordítóinknak szabadon lehete idegen formákat szállítani a' nyelvbe, miért ne nekünk kik nagyobb értelemmel látunk a' munkához, ha azok által hajlékonyabbá, delibbé, szebb zengzetűvé 's hathatósá lesz nyelvünk? Mi azon szabadsággal ujítottunk, mellyel az a' merész Magyar a' ki ennye in-naya helyett enné-t 's inná-t, ördög helyett ördögöt, ajándok helyett ajándékot trufa helyett tréfát 's t. eff. (L. Révai' nyelvtanító munkáját) mondott vagy írt. Mindég való marad Herdernek azon principiuma: »In eines jeden groszen Schriftstellers Händen ist die Sprache ein eigenes Ding: er braucht und formt sie nach seinem Gefallen; sein Geist, sein Herz belebt sie.« (XLVII.) [Minden nagy író kezében a nyelv sajátos dolog: tetszése szerint használja és formálja azt; szelleme, szíve tölti el élettel. — Helmecczy idézete *Herders Briefe zur Beförderung der Humanität*. 253.] Minden jó új szót, mellyel más divatban lévő idegen helyett megkínáltatik a' Nemzet, mi úgy szoktuk nézni mint nézők az Indigó, China, Cochenille 'st, efféle külhoni szereknek Hazánkban feltaláltatandó való, hív és tökéletes surrogatumit csak azon különbséggel, hogy egyedül tőlünk függően új hazai szó- surrogatumoknak fogamatot, sikert, díszletet 's tartós örökösödést adni; sőt szorgos tisztünk is azt tenni, mert a' szók úgy sem egyebek mint a' lélek' képeinek hangos jegyekben előterjesztett surrogatumai, 's itt mindenkor megelőzi a' hazai az idegent 's jövevény külföldit. (XLVIII.)

Magasb gondolkodású Iróinknak, kik a' nagy sereg' tapsain 's gúnyain túl vannak, úgy tetszik, ezen utószaki literaturai probatéteikben M. Posa után (Schiller² Carloszából) ez volt ösztön jelszavok 's vezér maximájok:

»das Jahrhundert
Ist meinem Ideal nicht reif. Ich lebe
Ein Bürger derer welche kommen werden «

's ez az ő minden vadjok és mentségük. [A *Don Carlos*-idézet a III. felvonás tizedik jelenetéből — a király és Posa híres *párbeszédéből* — van véve: „E század nem érett meg eszményem megvalósítására. Azokénak polgáraként élek, amelyek jóni fognak.”] Én itt nem ábrándozok, hanem őszinteségökbe leplezve gyónom. Szerénytelenül 's dőlözegen látszik ugyan ez hangzani, de character fest, 's ezt, ha jó, palástolni, mindég s mindenütt vétek. Hatni kell az unoka nyelvre is, 's ezt jobban nem tehetjük, mintha Fenelon' principiuma szerint minden Nemzetektől képesen elfogadunk minden jót a' mit t.i. Nyelvökből elfogadhatónak találunk azon esztre ha annál jobbal nem bírunk. Hogy az úgy nevezett újítás talán öz-

möppen kerül elő némely sorainkban, onnan van hogy mi jobban fűszerezzük az ételt mint talán sok más, 's rosszalhatni é ezt nékünk? Mi egyedül oknak 's meggyőződésnek, mint minden józan ki az igazságot tisztá czélből bálványozza, szoktunk engedni. Ezeket sem apologiaként hozám elő. A' jó ügynek aegiszre, és sisakos paizsos kardos Mentőírásra szüksége nincs, 's a' rosztat, mint p.o: a silány sophismákra 's pusztá szójátéokra épült Logodaedalizmuszt, a' mint Plátó nevezi, Xerxesz 's Napoleon' egykori fenndőrgő hatalmával se sanctionálhatni.
Pest Május' 15dikén 1816.

Helmecei M.
a' TT, 's Bölcselked. Doct."

Helmecey ehhez az *Értekezéshez* terjedelmes jegyzeteket is mellékel, amelyeket azonban — mint nem közvetlenül tárgyunkhoz tartozókat — itt mellőznünk kell. Így a B/ ponthoz az új származtatások egész gyűjteményét sorolja fel régebbi és korabeli költők és írók műveiből. Ugyanígy jár el az E/ pont szórövidítéseinak példatárával kapcsolatban is. Az F/ pontnál — gyökerek és avult szók felelevenítése — szintén példákat sorol fel kortársi és közelmúlt irodalmi művekből. A G/ pont, vagyis az új szók képzésének tárgyalásánál a leglelkesebb:

„Hogy Literatúránk már 1780 óta mind nagyobb 's nagyobb fermentaloban van 's a' nyelv' hézagjait Iróink mind inkább 's inkább iparkodnak klpótolni” — erre néhány példát sorol fel, de itt már közrejátszik fantasztikus nyelvészkedése is. Lelkes jegyzetét így zárja:

„Nem botránkozunk annyit 's úgy, ha a' nyelvcsinosbulásnak mentét kritikai szemöldre méltatni tudjuk, minden előítélet 's fontolatlan utánazás nélkül. A' serdülő 's arany reményekkel biztató nyom, a' lánglelkű Szont-Miklóssyban, Kis Lajosban, Dukai Malvinánkban 's egyéb felkent választottainkban hálás lesz küzdésünkért.” (XIII.)

E „példatár” azonban nem Helmecey önálló műve. Ő maga hivatkozik Szomere Pál „többínyi készületére” (XII.), és Kölcsey panaszkodik később, hogy Helmecey az ő jegyzőkönyveit is fölötte „megdézsmálta”. (*Kaz. Lev.* XV. 233.)

Észért, meg a tulajdonképpeni Berzsenyi-témától való eltérései miatt nem tartottuk szükségesnek e jegyzetek közlését, valamint azokat sem, amelyekben Eusztachiosz és Petronius, valamint Horatius és Cicero azaz kapcsolatos helyeit idézi, amelyekben a grecizmusok, tehát a görögből vett latin szavak és szólások jogosultsága mellett szólal fel. Ugyancsak felelőlegesen tartottuk a francia Akadémia „tilalom-sorompóinak” ismeretőségét is.

*

Formázatos, hogy az 1816-os kiadás megjelenése előtt ismertetett előzmények után — amelyekből a költőnek arról a határozott kívánságáról értesültünk, hogy Helmecey tudassa vele, milyen előbeszédet akar írni — nagyon kellemetlenül lepte meg Berzsenyit a kiadó önkényes eljárása: először azért, mert tudta és hozzájárulása nélkül történt a dolog, másodszor, mert nincs köze ennek az *Értekezésnek* a *Versek* második kiadásához, harmadszor pedig, önrésztét sértette, hogy valaki ilyen módon akarja védeni őt, aki — érzése szerint — nem szorult senki védelmére. Megvédte magát előggé a Döbrenteihez írt episztolában. Ezért fakad ki Takácsi Horváth Jánoshoz írt levelében az előbeszéd ellen:

„Milyen 's tudtom nélkül Helmecey egy hosszú kalauz értekezést ragasztott (a könyv) elejbe az ugynevezett ujításokról a nyelvben. Homértől fog-

va mindent mozgásba hoz annak meg mutatóására, hogy a nyelvet ujítani kell. A munka szörnyű tudós és szörnyű bolond. Gondolhatja az Ur, hogy mint bosszankodom, hogy engem ezen ostoba grammaticasteri perbe kevert. Mert ki fogja azt gondolni, hogy ő ezt tudtom nélkül írta? Lesznek olyanok is, kik azt hiszik, én magam írtam. Az első kiadásban tett corrigatioit most kérésemre ugyan visszacorrigálta. De az ő neologusi dühe, csakugyan most sem engedte meg, hogy munkám mocsok nélkül jelenne meg . . .” (Ism. lev. 58.)

Helmecey eljárása valóban a kiadói etikába ütközik. A második kiadás népszerűségének is ártott, mert az olvasók egy részét elrettentette Helmecey „Előbeszéd-szörnyetege”, nem is beszélve a nyelvújítás ellenségeiről, akik e miatt a könyv iránt ellenszenvet éreztek — a Berzsenyi által fent felsorolt indokok alapján is. Ezért e kiadás — amely Helmecey magánvállalkozása volt s jövedelme is őt illette — lassabban fogyott, mint az első. (L. Helmecey megbízottainak leveleit az Akadémia Helmecey anyagában. MTA M. Irod. Lev. 120.)

*

Pedig e második kiadás tartalmazza Berzsenyi episztola-költészetét (a Kazinczyhoz írottan kívül). Az új negyedik, könyvet áthatja a nemes küzdelem az elmaradottság sötétsége ellen, a felvilágosodás fényeiért, a költő erőfeszítése a nemzeti újjászületéséért s a vágy a szellem diadala után, amely legyőzi a fanatizmust és az embertelenséget.

Valóban, a kor rejtélyei közé tartozik az is, hogy hogyan engedhette át a cenzúra azt a verseskönyvet, amelynek egész negyedik könyve elé mottóul lehetett volna írni: „Ész az Isten, mely minket vezet . . .”

A teljeskörösebb kutatás ellenére sem sikerült eddig az Országos Levéltár Helytartótanácsi aktái között a cenzori engedélyre bukkanni, de tudni kell azt, hogy a második kiadás megjelenése a magyarországi cenzúra idejének igen sötét korszakában történt. . . Annál nagyobb a költő dicsősége — minden ezután következő keserűsége ellenére is . . .

Nevezetesek a szövegváltoztatások, amelyekben főleg a költő önálló ízlése és akarata jut érvényre. Érezhető a *Mondolat* gúnyjának és az *Allgemeine Zeitung* kritikájának némi hatása is. (MTA M. Irod. Lev. 47.)

A legnagyobb gazdagodást azonban a negyedik könyv jelenti, amelynek sorrendjében már némi időrendi elv is érvényesül.

*

A második kiadás fogadtatására nézve megoszlanak a vélemények, éppen Helmecey előszava miatt, amelyet sokan gáncsolnak, bár Kazinczy dicséri őt:

„Leverted a' Hydra' fejét, mint győzedelmes Bajnok; de ne hidd, hogy új fejei ne serkedjenek.” (Kaz. Lev. XIV. 366.)

Döbrenteinnek pedig így ír az új kiadásról:

„Berzsenyi a' leglelkesebb 's nagy tanulású ember, és lyricumban az első emberünk, tudniillik mehr im Liede als in der Ode, de a' mely nem azt teszi, hogy ő az Ódában is nem az.” (Kaz. Lev. XIV. 436.)

De Kölcsey nagyon fel van háborodva:

„Ime, ott áll Berzsenyi új és az elsőnél rosszabb kiadása előtt a' Kalauz értekezése 's mind az a' mi Neologismusnak nevezetik, ez által érdem szerint vagy érdemtelenül nevetségessé kezd lenni. Cui bono? ezt kérjük

mindnyájan. Változni kell a 'nyelvnek' azt minden tudja 's miért azt itt, Helmecczinél száz író pusztá szavaival, mint valamely jegyző könyvben összevissza írva olvasnunk? Minden azért perel, hogy ezek vagy azok a változások jók e? 's miért! Helmecci ezer új szókat össze írt. Mi következik onnan? Hogy új szók vagynak? Igen is, de ha jók e? Ez volt a 'legelső kérdés is. . . Ki nem látja, hogy a ' Helmecci Menyegzői jambusaiban az újítás dühe a ' Don Quixote' ridicüljéig hágott-fel, 's nem valami hasonló oka lehet-e némelykor, a ' Berzsenyiben oly gyakori előforduló rotondatoknak?' (*Kaz. Lev. XV. 233.*)

Tehát még az előbeszéd is táplálja a maga módján Kőlcsey kritikai szenvedélyét Berzsenyi költészetével kapcsolatban.

Ez is a második kiadás következményeihez tartozik. De a költő erről mit sem tud. . .

Ami a H₂ szövegközlési módját illeti — bár kétségtelen, hogy *lényegében* ez tartalmazza a költő végakarátát —, nem minden tekintetben fogadható el. Ugyanis e kiadással kapcsolatban nem ismeretes a költőnek oly részletes kritikája, mint a H₁-re vonatkozólag. Úgyszólván csak egy pár soros szemrehányó nyilatkozatát ismerjük néhány nyelvújító szóval kapcsolatban a Takácsi Horváth Jánoshoz intézett s előbb idézett leveléből. (*Ism. lev. 58.*) Ezenkívül csak egy nagyvonalú ajánló megjegyzése ismeretes (*Ism. lev. 59.*) verseinek fordításával összefüggően. De a H₂ szorosabb vizsgálata világossá teszi, hogy Helmecci ismét önkényesen, a költő felhatalmazása nélkül néhány változtatást tett a szöveg közlésén, ezenfelül pedig az ékezetést és a középpontozást illetően is hibák kerültek a kiadásba, amelyekre már Kazinczy is rámutatott:

„Mind az első, mind a ' második kiadás tele van hibás interpunctióval, olykor hibás orthographiával is. . .” (*Kaz. Lev. XXI. 145.*)

Kétségtelen, hogy Kazinczy kijelentésében van bizonyos túlzás, de van igazság is, amit meg lehet állapítani.

Mégis a H₂-t kell kánonul elfogadnunk, mert a költő ezt az 1813-as kiadáshoz képest „idegen foltjaitól megtisztítottak” (*Ism. lev. 59.*) bontotta el.

Nem lehet elfogadni a Helmecci-féle második kiadásból:

1. az antik nevek írásának megváltoztatását a H₁-hez képest, mert ehhez a költőtől nem kapott felhatalmazást. (Szaturnusz, Deliusz stb.)

2. Azt, hogy nem tett eleget Berzsenyi kívánságainak, amiket a költő a hozzá intézett levélben részletesen felsorolt. (*Ism. lev. 47. skk.*) — Ezekre a Takácsi Horváth Jánoshoz írt levélben is utal. (*Ism. lev. 58.*)

3. Más, önkényes eltéréseit, amelyeket a későbbi kutatás állapított meg. (L. jegyzeteinket.)

Mint hogy a költő verseinek az 1808-as gyűjteményben olvasható eredeti fogalmazását is közöljük (már az ezekben a kéziratokban megmutatózó sok írásjel-elhagyás miatt is, ami rendkívül terjedelmessé tette volna a változatok közlését), eleget tettünk mind a történetiség követelményének, mind pedig a költői egyéniség szövegbeli-helyesírási jellemző kívánalmainak. — A H₂-től való eltéréseinket mindenütt megindokoljuk. Tehát hogy a szöveget a H₂ szerint közöljük, ez csupán korlátozott mértékben értelmezendő.

BERZSENYI VERSEI TOLDY *HANDBUCH*JÁBAN ÉS A STETTNER-FÉLE LEVÉL

Amikor Berzsenyi az első kiadás hibáit látta, azzal vigasztalta magát, hogy ez a kiadás egy másodikat tett szükségessé, és ebben majd az első hibáit ki fogja javítani. (Ism. lev. 35.) A második sem volt hibátlan — de mindenesetre jobb volt, mint az első. (Kifogásait I. Ism. lev. 58.)

Bizonyos tanulságokat levont a Kölcssey-bírálatból, 1817 után prózai munkáin dolgozott, néhány új verset is írt, s ezért valószínű, hogy egy új kiadás terve is foglalkoztatta. De a Helmecey-féle *Értekezés* miatt nagyon haragudott eddigi kiadójára s elhatározta, hogy most már maga fogja sajtó alá rendezni munkáit.

Eközben történhetett az, hogy Toldy Ferenc 1828-ra tervezett *Handbuch*-ja számára — amelynek célja az volt, hogy a külföld előtt ismertesse a magyar irodalmat — Berzsenyitől költeményeket kér közlésre.

A Berzsenyi által közlésre tervezett versek címjegyzéke nem teljes, mert kilencet — helyszíke miatt — nem tudott Toldy az antológiába felvenni. Ez azért sajnálatos, mert így nem rendelkezünk azoknak a verseknek teljes jegyzékével, amelyeket Berzsenyi magára nézve *legjellemzőbbeknek* tartott.

A *Handbuch*-ban megjelent versek (II. 61—80.) címei a következők: *A' Múszakhoz, A' magyarokhoz, Szilágyi, Felsőbüki Nagy Pálhoz, Wesselényi hamvaihoz, Báró Prónay Sándorhoz, Melisszához, Emmihez, Az én Kegyeselem, A' Tavasz, Életphilozophia. A' Melancholia, Osztályrészem, A' Közéltő Tél, Barátomhoz, Dukai Takács Judához, A' Táncok, Napoleonhoz.*

Stettner Györgynek, a *Handbuch* egyik szerkesztőjének, Toldy munkatársának 1828. március 6-án kelt Berzsenyire intézett levele (MTA M. Irod. Lev. 120.) nyilván elárulja, hogy Berzsenyi még 1816 után is dolgozott verseinek csiszolásán, alakításán, s annak a 20 költeménynek, amely a *Handbuch*-ban megjelent, végleges szövege nem Helmecey második kiadásában, hanem a *Handbuch*-ban olvasható.

E nevezetes levél így hangzik:

„Kedves Uram Bátyám!

Itten közlöm *Handbuchunk*ből, a' kedves Uram Bátyám' cikkelye előtt álló biographiai rajzolatot; s könyörgök alázatosan, hogy ha itt valami hibásan volna mondva, azt minél előbb irandó becses levelében megigazítani méltóztatásék, hogy mi a' könyvünk' hátuljára jövő *Berichtigungen*ban azt helyre hozhassuk. Közlebbi levelemben feljegyzett darabjaiból, csak húszat vehettünk fel, a' 2. 3. 7. 10. 11. 15. 19. 20. s 22. számokkal jelezteket kénytelenek lévén hely' szűke miatt kihagyni. Azon változtatások közül, mellyeket velem közölni méltóztatott, mindeniket használtuk; csupán a' Musához írt ódában maradt-meg vigyázatlanságból *felsőes* a' *főtzenegő* helyett, és a' Nagy Pálé-nak második sorát nem lehetett a censura miatt felcsérelnünk.” (A levél többi része e tárgytól független.)

Az itt említett változások elég jelentékenyek. Legérdekesebb közülük a *Wesselényi hamvaihoz* c. versé, amelyben a „gőztorlatok alpesi” helyett a költő a „gőztorlatok éjjelét” kifejezést használja, ami Kölcssey bírálatának bizonyos hatását mutatja. A többi változat is mind a költő komoly megfontolásáról tanúskodik.

Helyenként festőibb szöveget alkot („*bíbor thyrusain*” — „*nektár thyrusain*” helyett), s még jobban elmélyíti, finomítja kifejezéseit („*A' képzelet' égi álmába merülök, // S egy szebb lelki világ'szent óráit élem*”). Látszik törekvése az elvontság felé („*Nevem kiküzdém a' homályból!*” — „*mély porából*” helyett). Ritkább szavakkal még választékosabbá igyekszik tenni nyelvét („*föntzengő*” — „*felsőleges*” helyett). Érdekes lenne a többi — az antológiába fel nem vett — Berzsenyi-szöveg alakjait is tudni, azonban e tárgyban semmi más levél nem maradt fenn.

Ez az adat is bizonyítja, hogy Berzsenyi műveinek a költő gondozta utolsó kiadása, amely váratlan halála miatt meghiúsult, sok érdekességgel szolgált volna a költő versszövegeire vonatkozóan.

Toldy (1860-ban) Berzsenyi változtatásaiból csak egy adatot használ fel: A' Tánccok c. vers a *Handbuch* változatának felel meg — néhány durva nyújtóhiba azonban beleszűszott.

Ami a *Handbuch*-ban megjelent szövegek hitelességét illeti, azzal kapcsolatban a szorosabb vizsgálat a következők eredményével járt.

Bizonyosnak látszik, hogy Berzsenyi *nem kéziratokat* küldött a *Handbuch*-nak, hanem csak a közlendő versek címeit sorolta fel s azokat a változtatásokat, amelyeket e kiadandó versek szövegein megvalósítani kívánt — olyasformán, mint azt a Helmeczyhez intézett levél tartalmazta. (Ism. lev. 47.)

A *Handbuch* illetékese — aki alighanem inkább Stettner, mint Toldy lehetett, mert Stettner volt megbízva a Berzsenyi-versek „adminisztrációjával”, mint ez leveléből is kitűnik — egy sor olyan változtatást tett a közölt szövegek helyestrásán, ami nem eredhetett Berzsenyitől, sőt e változtatások egy része egyenesen az ő kívánsága ellen ment végbe.

1. A *Handbuch* — nem ismervén a költő kívánságait és ellenvetéseit a Helmeczy-féle második kiadással szemben — változatlanul közli a H_2 -ből a „*lebelg*”-et a „*fürdeni*”-t, a *fűreszt*”-et. Tehát e szövegek nem származtak Berzsenyitől, hanem a H_b átvette azokat a H_2 -ből — változatlanul.

2. Olyan önkényes helyestrást tükröznek a szövegek, amely nem a költő, hanem a H_b sajátossága: pl. a *Levél-törödékekben* a „*Ne kérdezz!*”, A' *Tánccokban* a „*Nézz!*”. *Kisbetűsíti* az antik neveket ott, ahol Berzsenyi nagybetűket használ. Ugyanez áll a megszemélyesítések nagybetűs kiemelésére is, amit azután Döbrentei egészen az eltorzításig túloz. A hátra vetett *nyelvtörőket* kötőjelekkel köti a H_b az előtűnik álló igékhez, ami Berzsenyinnél sohasem fordul elő, pl. „*add- vissza*”, „*ver-le*”, „*kering-le*” stb., ami elfogadhatatlan.

Tehát a H_b -ből el kell fogadni a Berzsenyi által kívánt *szövegváltoztatásokat*, de a szövegek betű szerinti közlésénél meg kell őrizni a költő által a H_1 -ben jóváhagyott s az ő írásával is egyező klasszikus szint és lényegét. Könyvként a H_b lényegében a H_2 és a H_1 kombinációját használja — következetlenül — a *helyestrásban*. Ezt nem lehet elfogadni.

KIADÁSOK A KÖLTŐ HALÁLA UTÁN

DÖBRENTAI KIADÁSA

Már a *Handbuch* megjelenése utáni évben ismét Helmeczy ajánlkozik a harmadik kiadás sajtó alá rendezésére, amint ezt 1829. jan. 25-i levele bizonyítja. (MTA M. Irod. Lev. 119.) Az irodalmi életre és a Berzsenyi-kegyelme ügyre célozva mondja, hogy most már „a' Nemzeti Akadémia tanácsgyűlési az irodalmat a' torzsalkodástól”. Szerinte is sok kellemtelen

sége volt a Berzsényi-kiadás miatt. Egyedül „a' piciny dicsőség volt jutalma”. Kazinczy — engesztelésül — szintén jelentkezik. 1829. április 14-i levelében kéri Berzsényit, küldje meg neki műveit: „Engem az a' kevélység szálla meg, hogy Hazánk tőlem vegye Verseidnek harmadszori kiadását.” Berzsényi határozottan válaszol 1829. jún. 15-én: „Mivel írásaim több principiumaiddal ellenkezetben állanak, kénytelen vagyok magamat ezen jótéteménytől megfosztani.” (Kazinczy Gábor kiad. 239.) Az ifjú Bajza is ajánlkozik a költőnek 1834. márc 24-én kelt levelében (MTA M. Irod. Lev. 120.), amelyben — többek között — ezt írja: „Többek által, kik részint személyes ismerősei és barátai, részint pedig munkáiból tiszteltői kedves Uram Bátyámnak, meg vagyok szólítva, eszközölném ki azt, hogy Uram Bátyám a' maga verseit újra kiadná. . . A' mi pedig a' kiadásnak typográphiai elrendelését illeti, azt a' legnagyobb szívességgel fognam magamra vállalni, és remélem, olly kiadást tudnék rendelni, a' milyen még hazánkban nem volt.” Igyekszik kedvében is járni az érzékeny Berzsényinek, hogy hajlandóságát megnyerje: „Féltünk, hogy néhány tagjaink, kik a' józan felvilágosodás' és előbbrehaladás' barátai, távolléteik miatt csatákat veszítünk, de hála a' providentiának, a' dolgok jól ütöttek ki.” (Az akadémiai ülés az *Alapszabályok* megváltoztatásáról tárgyalt.)

De Berzsényi ezt az ajánlkózt is udvariasan elhárítja. (Ism. lev. 89. — Ebben a levelében csupán Bajza „tanácsait kéri”. Önmaga akarja tehát a kiadás ügyeit intézni.)

Időnként halálfélelem kínozza, s arra gondol, hogy nem lesz módja a kiadás sajtó alá rendezésére. Ekkor Döbrentei felé fordul figyeleme, aki már régebben élvezte bizalmát. Jellemző a költő levele Döbrenteihez 1828. júl. 8-án: „Te engem a' Sonettisták' durva tsapkodásai között oly szeretettel fedeztél, a' milyennel tsak a' szíves barát szokta fedezni barátját.” (Ism. lev. 109.) Három hónappal később meg azt írja neki: „Látni fogod munkáimat mihelytí tiszták lesznek, s ha előbb meghalok, vedd által gyermekeimtől.” (1828. okt. 18. — Ism. lev. 77.) 1831-ben ismét azt írja: „Ha én előbb diülök, kérlek, ezen árváimat (kéziratait — M.) el ne feledd.” (Ism. lev. 88.)

A költő halála után a kéziratok Döbrenteihez kerülnek. 300 forintot kap a Berzsényi családtól a kiadásra. (L. Berzsényi László levelét a Toldy-hagyatékban. MTA M. Irod. Lev. 120.) Döbrentei tehát kétségtelenül eredeti kéziratoskat is kapott kézhez, de bizonyos önkényes változtatásokkal dolgozott. Berzsényi László fent idézett levele nyíltan kimondja, hogy pl. a Mailáth János grófhhoz írt óda két sora Döbrenteitől kell, hogy származzék, mert ennek az általa átadott kéziratban nem volt nyoma (l. a jegyzeteket). Hogy kifogásai alaposak voltak, onnan lehet tudni, hogy ő is másolgatta apja verseit: pl. az *Élégia gr. Festetics György' hamvaira c.* versnek kezétől való másolata megkerült volt a niklai hagyatékból (l. bővebben a jegyzetekben).

Igy torzításokkal jelent meg a kiadás 1842-ben Budán, 3 kötetben, ezúttal a „Magyar Királyi Egyetemi Sajtó” betűivel (ára 5 pengő forint volt). Tulajdonképpen két különböző formátumú kiadás készült: egy negyedréfű, egy kötetben s egy nyolcadréfű három kötetben. — Az utóbbiban az *I. kötet* tartalmazza a verseket Döbrentei jegyzeteivel (I—CXVIII. l.: *Előbeszéd, Néhány adat a költér életrajzához, Tartalomjegyzék, Rövid Magyarzat* — főleg mitológiai „reáliákról”) és 328 lap a verseket és a jegyzeteket. (Az utóbbiak oldalszáma 127 lap.) — A *II. kötet* 422 lapon közli Berzsényi prózai munkáit. Elsőnek *A pókot*, amit a költő Engel után fordított, azután az *Észrevételeket*, a *Kritikai leveleket*, az akadémiai *Bírálatokat*, a *Poetai Harmonistikát* és *A mezei szorgalom*

akadályairól c. művet. (Döbrentei nyelvi torzításaival és hasonlóan torz, főleg nyelvészeti célzatú jegyzeteivel.) — *A III. kötet* a leveleket teszi közzé — nagyon hiányosan — 206 oldalon, ahol a legnagyobb részt Döbrenteinek Berzsényihez írt levelei foglalják el, a költő vonatkozásában sokszor teljesen érdektelen tartalommal.

Döbrentei fantasztikus filologizálásai felett inár ítéletet mondott az utókor, ugyancsak elítélték Kazinczy elleni vagdalózásait is, amelyek nem helyénvalóak.

Lényeges hiányossága a kiadásnak, hogy Döbrentei nem közölte a Kazinczy által az 1808-as gyűjteményből kihagyott verseket, és nem ismerte Berzsényi teljes levelezését Kazinczyval. (Igaz, hogy még Toldy is csak Kazinczy Gábor útján, már kiadása közben szerzett tudomást ezekről 1860-ban!)

Döbrentei néha — jegyzet alakjában — megjelölte változtatásait, de vannak elég nagy számban jelöletlen szövegeltérések is. (L. *A Jámborság és Középszer, A' Múzsához, Az én Múzsám* jegyzeteit kiadásunkban.) Eljárásában van bizonyos rendszer. Így a -ja -je képző j-jének elhagyása, az -ök képző ö-jének ü-vé változtatása, kedvenc — saját — szavainak használata (*költér, szentegyház, lak* stb.). Különösen szereti az 's kötőszót kihagyni, mert ez szerinte „hangsér”-t okoz a költő szövegében. (D 256.)

Berzsényi László 1860-án kelt, Toldyhoz intézett levelében (MTA M. Irod. Lev. 120.) szintén felsorolt néhány Döbrentei-féle önkényeskedést:

D 176. l. 23. s.: „s a' tölgyet emelte” (*Elégia Gróf Festetics György hunvaira*)

D 185. l. 12. s.: „Szívből szí be” (*A' poézisz, hajdanta*)

D 182. l. 59. s.: „Álmam még istenné tehet” *A' Vig Chloe*

D 189. l. 15. s.: *lenge* honnom (Mailáth-óda) s a legfontosabb:

D 296. l. 2. vsz.: „Mint áldozá fel ezreit, hogy
Ész művein kecsesülne nyelvünk.”

„Én ezen két sort — írja Berzsényi László említett levelében — Döbrentei saját művének tartom, mert csak hiányos másolatot tudtam néki átlatadni, s azon kitétel összefüggését a többivel homályosnak vélem, de hogyan adta azt Berzsényi, nem tudom, s ha az eredeti szöveg csakugyan olvasható, akkor legjobb lesz az első kiadást adni (így: »Sándorral, a' híres lovaggal«, annál is inkább, minthogy a költőt nem belső, hanem külső okok változtattak meg a másításra.”

Így Döbrentei kiadásának tulajdonképpeni érdeme a versek szempontjából az, hogy tizenhárom oly verset közöl, amelyek még nem jelentek meg sehol (*Hector bucsúzása, A' füredi Kúthoz, Elégia, Wesselési, a' nádor, Felülbüki Nagy Benedekhez, Új Görögország, A' poézis hajdan és most, Gróf Mailáth Jánoshoz és öt epigramma*). Bevezetéseiben és jegyzeteiben sok a hiányosság és a felesleges terjengősség.

A kiadást *Előbeszéd* előzi meg, amelyben Döbrentei barátja emlékének a maga furcsa, szinte érthetetlen nyelvén ugyan, de nagy szeretettel áll hozzá. Indokolja, hogy Berzsényi akaratából vállalkozott műveinek kiadására, bár — mint ebből az *Előbeszéd*ből értesülünk — Helmecey már 1830. márc. 22-én jelentkezett az özvegnél az új kiadásra. (D IX. l.) Döbrentei utal a költő iránt országszerte megnyilvánuló tiszteletre. Némi bizalmat is tartalmaz az *Előbeszéd* a költő műveinek megvételére és olvashatására. A költő „gondolatai, érzelmei egész életre erkölcsi vezérré szolgálnak”. Napóleon Corneille *Horace* c. színművéhez fűződő mondásához emlékeztetve a kiadó méltán mondja Berzsényiről, hogy „egész nemzetét a nagyúrg érzeteihez emeli”.

A *Néhány adat a költér életrajzához* című tanulmány tulajdonképpen

második „előbeszéd”. Tagadhatatlan érdeme, hogy az első kísérlet Berzsenyi életrajzának vázlatához. E csaknem félszáz oldalas írás sok lényeges adalékot tartalmaz, amit Döbrentei nélkül nem tudnánk — bár előadását eltorzítja Kazinczy iránti ellenszenve és csonkává teszik hiányos ismeretei. Szertekalandozásai fegyelméletlen elméről tesznek tanúságot, bár ugyanakkor kitűnik ezekből nagy műveltsége is.

Ugyancsak ő az első, aki *magyarázó szótárral* (*Rövid Magyarázat*) látja el kiadását. Ennek olvasása ma is tanulságos, mert a legjobb kútfőkből merít, s előadása szórakoztató.

Berzsenyire vonatkozó ismereteinek elégtelensége nemcsak az életrajzból, hanem a *sorrendből* is kiderül. A verseket, amelyek 1816-ig megjelentek, Helmecezy második kiadása szerint adja, de annak II. könyvét felforgatja. Mintha valami időrendet akarna követni, amikor előrehozza *A' Felkölt Nemességhez* és az Eszterházyhoz szóló ódát, viszont — teljesen hibásan — *A' Magyarokhoz (1807) cíművel egy időbe* sorolja *A magyarokhoz (1796)* c. ódát s a Somogyba költözést 1808-ra teszi, amivel sorrendje használhatatlanná válik. Íme, a II. könyv sorrendje Döbrenteinél:

Virág Benedekhez
A' Tudományok
A' Felkölt Nemességhez
Esterházy-óda
Orczy' Arnyékához
Megelégedés
Görög Demeterhez
Féltés
Horatiushoz
A' Magyarokhoz
Téti Takács Józsefhez
Az Ulmai Ütközet
A' felkölt nemességhez (1805)

Felsőbüki Nagy Pálhoz
A' magyarokhoz (1807)
Kishez
Az élet' dele
Bucsuzás Kemenes-aljától
Keszthely
Bacchushoz
Barátimhoz
Gróf Festetics Lászlóhoz
Wesselényi hamvaihoz
Fohászokodás
Teleki-óda
Prónay-óda

(Valóban a *Barátimhoz* „Exegi monumentum”-a után íródott az utolsó négy óda, de akkor miért illesztette közéjük a *Fohászokodást*? Felemás megoldás — amellet, hogy önkényes.)

A III. és IV. könyvben újból Helmecezy sorrendjét követi, az V.-ben az 1817 utáni verseket hozza. De itt is merő önkény az évszámolás. Pl. a *Napoleonhoz* c. verset 1820-ra teszi, s ezt sem indokolja, *A zagyváló kritika*, *A' kellő közép* és az *Új Görögország* 1825-re keltezését, az *Anglia* 1828-ra s *A' hadarász ifjoncnép* 1829-re datálását szintén nem.

Pedig ő az első, aki próbálja az *időrendet* visszamenően megállapítani. De ez csak a *költő által is megjelölt*, vagyis úgyszólván nyilvánvaló keletű versekre nézve sikerül. A többi keltezési kísérlet elfogadhatatlan, mint pl. a „Romlásnak indult” 1807-re, a *Barátimhoz* 1812-re, a *Kishez* 1808 „előttre” datálása. A *Lilihez* c. versé is teljesen indokolatlan.

A legtöbb gáncs a versekhez fűzött fegyverzetekért érte, s méltán. Pedig Döbrenteit itt nemes ambíciók is fűtötték. Mint kiadása 213. oldalán mondja, Sainte-Beuve-öt akarta utánozni ebben, „eszeink apróbb, de érdekes ismertetéseiben, akármelley őket kiténtető oldalakról”. S tagadhatatlan, hogy több jó megfigyelést találunk kiadásában Berzsenyiről. Hogy „megszokták érzelmei a' lehetőségig emelt feszülést, de megszokott az ész azokon feljül emelkedni” (D XLVIII. l.); hogy „leánykákkkal epedő, barátival bölcs hangon, nagy emberhez hősi világból szól” (D XX. l.); hogy a *Fohászokodás* „universal prayer”; jellemző a következő is: az „alkot-

mány" a költő számára „föltékenyen őrzött szabadságot jelent, a' nemzeti lét biztosítékát, amely nélkül már rég feldarabolódott volna a' magyar nemzet a' birodalom' és a' világ' többi népei közt" (201.). Találó, amikor a költőhöz szólvá Kazinczyt idézi: „A Te nagyságodat a' köz ember csak stupeálja, a' nélkül, hogy felemelkedhetnék hozzád.” (D XXX. l.)

Javításai azonban kiadásának legérzékeltetőbb gyengeségei közé tartoznak.

Miért nem fogadhatók el Döbrentei 1842-es (I.) kiadásának változtatásai?

Esedklő Szerelem

Berzsenyi: „Az ég békes” (D 81.)

Döbrentei: „Békés az ég” (H₂ 7. s.)

(Nem hivatkozik kéziratra, ellenkezik a vers költői logikájával.)

Lollához

D 83. 1—8. s. Berzsenyi szövegét „Lollál bíbor kellemiddel” után Döbrentei a H₁ szerint visszaállítja, holott Berzsenyi (Ism. lev. 50.) világosan nyilvántotta költői végakarátát mind az első, mind a második versszakra nézve, magasabb költői fokon.

A' halál

Berzsenyi: „Az erkölcsnek s Észnek szenteli” (H₂ u. s.)

Döbrentei: „Sívjóságnak s észnek” (D 91.)

(Nem hivatkozik kéziratra, szövegrontásról van szó.)

Mulandóság

Berzsenyi: „Lármától különválva” (H₂ 26. s.)

Döbrentei: „Zajgástól különválva” (D 92.)

(Nincs kézirati hivatkozás.)

Dukai Takács Judához

Berzsenyi: „Ismét ölkébe vészik dajka-karral”

Döbrentei: „dajka kézzel” (D 147. 17. s.)

(Kézirattal nem igazolt szövegrontás.)

Berzsenyi: „A virtuszokhoz égi szárnyakon”

Döbrentei: „Erényekig fel . . .” (D 148. 31. s.)

(Kézirati igazolás nélkül).

l'alsóbüki Nagy Benedekhez

Berzsenyi: „Szent templommá lesz

Mint szent templom”

Döbrentei: „Szentegyházzá lesz . . .

Mint szentegyház lőn” (D 180. 19—20. s.)

(E változtatást Döbrentei maga vallja be kiadása 321. lapján, ezért már MAYER Erika is helyesen javította: MKL 199.)

A' Jímorság és Középszer

Berzsenyi: 29. s. „Háza szent templom” (H₂ 29. s.)

Döbrentei: „Lakja szentegyház” (D 6.)

(Ezt is ő maga vallja be D 321.)

Ugyancsak ő írja ugyanott, hogy a 9. sorban levő „virtus”-t megváltoztatta így: „Mert az erény . . .” (Így jobban hangzik ugyan, de mivel nem a költő változtatása, nem fogadhatjuk el, tehát az eredeti: „A' virtus hatalmas nélkül csak gyámtalan árva . . .”)

Nem fogadhatjuk el tömémentelen, az 's kötőszóval végzett önkényeskedést sem, melyeket így magyaráz a Török Sophie-hoz írt versben tett „gyomlálása” alkalmából: „Sz és sz között 's kiejtésben kiszisszenne az omibor nyelve, 's-t hát kiszessentém.” (255.)

Ugyancsak nem fogadhatók el e kiadásban a címek határozott névelő nélküli eltorzításai sem: *Csermelyhez, Musához, Közelítő tél* stb. Olyan példák, mint a *Költér üldete, Hadarász ifjoncnép*, teljesen magukon viselik Döbrentei keznyomát.

E változtatások igazolására Döbrentei a költőnek e kijelentésére támaszkodik: „Ha meghalok, tedd munkáimmal, *mi tetszik*.” (D 322.) „Igen — teszi hozzá Döbrentei — hanem keresztül járnom sorain, enkényem szerint lelkemre nem vehetém. *Egyedül oda alkalmazám hát engedményét, hol árnya is ezt sugatja: Igen, ezt értem »a' mi tetszik «-en.* Maradjon meg nyelvmiveltsége milyenségének is korabeli színe . . .” (Kiemelés tőlem. — *M.*)

Látjuk tehát, milyen bizonytalan „sugalmazott” alapon nyugosznak e Döbrentei-féle változások.

Szerencse, hogy nem mindenütt valósította meg tervezett torzításait, így pl. a „hangsér”-nek felfogott 's elhagyását sem láthatjuk *A' Melancholóságban, A' Jámorság és Középszerben, Az én Műszámában* és az *Egy Leánykához* c. versekben. (D 256.)

Viszont kétségtelenül nagy érdeme, hogy ő próbál először rámutatni Berzsenyi latin és német forrásaira, így pl. a Prónay-ódával (D 278.) vagy *A' Halállal* kapcsolatban (D 287). Ő jelöli ki azt a nagy távolságot, amely Berzsenyit Virágtól elválasztja, hangsúlyozva e két költészet nagy minőségi különbségét (D 215.), ami Kazinczyék életében még elmosódott volt.

*

Döbrentei kiadásával kapcsolatban nem vezethet félre bennünket az a körülmény, hogy egyes szövegrészletek nála megegyeznek az A-val, elsősorban az írásjelek tekintetében. Ő túlnyomó többségben eltorzította a költő szövegeit. Ezért is semmisíthette meg az eredeti kéziratokat, amelyeket a családtól kapott. (L. Bevezetésünk.) — A költő fő gondja az utolsó korszakban prózai műveinek kiadásra előkészítése volt. Aligha írhatta újra *versszövegeit*, különösen nem — Döbrentei-módra. Valószínűleg még olyan kéziratok felhasználásáról lehet szó, amelyek az 1808-i versgűjtemény eredeti állapotát tükrözték. Ezek alapján készülhetett az a másolat, amelyet Berzsenyi Kis Jánosnak küldött, s amelyről Kazinczy készített új másolatot. — Döbrentei azzal az eljárással, hogy „barbár” módon megsemmisítette a költő eredeti kéziratait, megkérdőjelezte az A-val való — különben sem lényeges — egyezéseinek jelentőségét is. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy Berzsenyi a H₁-ben, amennyiben elfogadta Helmecezi kiadását — már túljutott az A írásbeliségének korszakán.

Való igaz, hogy a jegyzeteiben közöltek kilenczted része elmaradhatott volna. De a Berzsenyinél Wesselényivel együtt tett látogatás rajza az egyetlen hiteles ábrázolás (még ha szűkszavú és szegényes is), amely a költőt niklai környezetében, mindennapi életében tükrözi. A *Bacchushoz, a Görög Demeterhez* című, a Festeticshez, az Esterházyhoz, címzett versekhez s a Mailáth-óda alkalmából Kölcseyhez fűzött „jegyzések” egy része nélkül szegényebb lenne irodalomtörténetünk. — Egyébként azonban mérhetetlen hiúságát tükrözik e jegyzetek, amihez hozzájárulhatott az a sértődöttség is, amely az akadémiai titkárságtól való megfosztottsága óta belsőleg örölte őt. Ehhez még hozzá kell tenni Kazinczy elleni támadásait is, amelyek miatt joggal bírálták. S mindezt betetőzi élvezhetetlen, sőt gyakran érthetetlen újító nyelve, amely szinte olvashatatlanná tette a kiadáshoz fűzött minden szerzői szöveget; különösen türelmetlenné válik az olvasó, amikor Berzsenyivel kapcsolatban Tizianról, a *Horáczhoz* fűzött

jegyzetben Carl Henriette énekesnőről, az *Orczy' Arnyékához* c. óda magyarázatában abbé Longuerue-ről, a Mailáth-óda mellett a Rule Britanniáról kell hosszas értekezéseket olvasnia.

Szövegjavítását jegyzeteink tartalmazzák. (Néhányat maga vall be belőlük kiadása I. kötetének 321. lapján.) Azon felül, hogy Döbrentei először törekszik tartalmi teljességre, nyomdarművészeti szempontból is fejlődést jelent e kiadás. A kor könyvművészetének színvonalán állnak a versek elé vagy utánuk nyomtatott klasszikus vagy szentimentális stílusú kis miniatűr metszetek, amelyek többnyire igazodnak azok hangulatához, hozzásegítenek ahhoz, hogy az olvasó beleélje magát a költő világába.

Igy *A' Melancholia* előtt egy fákkal körülvevett szarkofág látható (4. lap), *A' Múzsához* c. verset megelőzi az antikizált Múza alakja (20.), *A' Tudományok* címűt a tudományok eszközeiként földgömb, körző, könyv, stb. (36) ékesíti, s az *Orczy' Arnyékához* c. ódát egy babérkoszorú. A *Görög Demeterhez* után a királyi koronát, *A magyarokhoz* (1796) előtt a „baljóslatú hűrokat” pengető Múzsát láthatjuk (48.). *A felkölt nemességhez* (1805) c. ódát a dicsőség szimbolumai díszítik, a *Nagy Pálhoz* írt költeményt ugyanemk hasonló dísz ékesíti (57.). A *Kishez* szóló vers a „mécseknél virradó” tudós költőt jelképezi. A *Keszthely* „Aon szüzei” képével lelkesíti (65). Wessselényi hamvai előtt a bánatos Melpomené jelenik meg (71.). A Teleki-óda könyvdíszé is a hős dicsőségéről szól (74.). *A' Halál* temetői jelenetet idéz fel (89.). *A' Mulandóság* előtt a Colosseum romjai jelennek meg (92.). *A' Vigasztalást* a Halál pillangója előzi meg (97.). A Glyceré kis Amort idéz fel elne előtt (112.). A *Fő és Szív* kis Amorkája éppen kifeszíti fíjját (122.). Az *Himnihez* ismétli az el nem múló szerelem jelképét, a babérkoszorút (120.). Az *Életpbilosophia* a bölcsen vigasztaló lantot dicsóíti (128.). A *Hurritinhoz* (II.) a méhkas képével a „mézet szedegető méh” szerény jelképet idézi (134.). *A' Temető* hármas ciprussal vezeti be a vers hangulatát. A „Költéri levelek” bevezető képe a „tudós” Múza (138.). Itt az élet végén a Múzsának jelképe a szifinks-motívum (142.). „A költér” előtt a költészet hasonlatosságát jelképezi a vers díszé (163.). A *Hymnus* a híres Keszthelyi „aranykőre” emlékeztet Ceres dicsóításával (167.). *A' Fűredi Kúthoz* ismétli a „felkoszorúzás” motívumával hat, amire a költemény céloz (173.). Az *Éldgia* Múza-szobra (174.). és az *Új Görögország* újjáéledését jelképező lant-motívum fejezi be a nyomdadíszek sorozatát (175., 183.).

*

A „könyvművészeti ékességek” ellenére — éppen a kiadó fenti hibái miatt — nohezen ment a könyvek árusítása.

Igaz, hogy mielőtt elhatározta magát Döbrentei, hogy ő maga adja ki Ferenczy munkáit: kiadói ajánlatot is kapott Kilián Györgytől Fáy Andrástól közvetítésével (D III. 163.). „Tiszteletdíjas” kiadólú ajánlközött nála Kilián, De Döbrentei „lekötelezte magát”, hogy ő adja ki barátja munkáit. (Fuldu arra is gondolhatott Helmecey kiadásainak szép sikere után, hogy a szerző járhat rosszul.)

Meg is mozgatta minden ismerősét. Gr. Gyulai Franciskához, volt tanítványához írt szinte könyörgő levelei is bizonyosságot tesznek erről. 1843. január 10-én írja, hogy gr. Bethlen Adámnának is küld tiszteletpéldányt, aki látta a könyv egy-két sorában halálját fejezi ki (D III. 53.) s hivatkozik is rá, valamint a gr. Gyulai Ferencnére vonatkozóra is (D I. 263.). Úgy látszik tehát, hogy jegyzeteiben olvasóközönségére is gondolt . . . — Ezért is említi oly sokat és bőven Magyarország és Erdély főúri házait, mert azokban románykedhetett leginkább a könyv eladásával kapcsolatban — már

csak az elég borsos ár miatt is. Pl. 1843. febr. 18-án így ír: „... Elsőben is vevőre ugyan volna szükségem, mivel a' csinos nyomtatás és minden költéség 2000 pengő forintra ment, amiből még csak 480 ft-ot fizethettem le 's ohajtom, hogy a' többit mind a' vevők térítsék meg, nem drágálván az 5 pengő forint adást.” 10 példányt küld gr. Gyulai Franciskának, s még kéri újabb 10 példány elvállalását: „Írántam ezzel igaz barátságát bizonyíftá 's a' nemzeti ügy' terjesztéséhez nemes buzgalmát, mert Berzsényi' munkáji terjesztésével ez is mind inkább szélesedik. Mivel azonban (egy újabb tiz példány eladása) egy kis bajjal jár, mind addig nem terhelem Kegyedet, míg azt nem írja: Rajta, megint van ismét 10 nem menekhetőm, kik között azokat pénzükért ki oszthatom. Kegyednek igen jó módja van ez-azon úrnak egy-egy példányt csinosan ajánlani, úgy hogy lekötelezve fogja magát érezni a' példány' megtartásáért és menekülhetetlenül kifizeti.”

Függelék:

eddig ismeretlen polémia a Döbrentei-kiadás körül 1843-ban

Van azonban egy kellemetlen epizódja is e Döbrentei-féle könyvterjesztési tevékenységnek, s éppen Erdélyből éri őt a támadás.

Miután előzetesen arról értesíti volt tanítványát, hogy Pesten a Zmáli nevű illatárus boltjában valami új, különleges szappant vett az ő számára, keserűen panaszkodva így folytatja: „'S a' mint vele mosogatni fogja Nagyságod szép kezeit, úgy e bár azt fogja mondani, írjunk tehát egyikét sort e' szép kézzel pesti barátainknak és nyilatkozunk ki egyenesen, hogy Berzsényi költelmeit szívesen vettük és olvassuk ugyan, hanem a' miket kiadójuk eleikbe és utánuk irkál, azt elhagyhatta volna. *Hijába dicséri őt a' Honderű, Pesti Hirlap, Nemzeti Ujság, Jelenkor, Pesther Tageblatt, Ungar, igaza csak az Erdélyi Híradónak, Krizsbay Miklósnak es Kemény Zsigónak van...*” (I. lev. 9.— Kiemelés tőlem. — M.)

Mivel tárgyunkhoz tartozik, röviden meg kell emlékeznünk e bírálatról is.

1. Krizsbay Miklós bírálata az *Erdélyi Híradó*ban (1843. 121.):

„Néhány nap óta kaphatók könyvesboltjainkban »Berzsényi Dániel összes művei« is, 's mikor azt mondom: »összes művei«, érteslector benevolusom mindazt, mit a' kiadó tudós Döbrentei G. úrnak e' czimben »serítni« tetszett. Míg ekép D. úr, kit kedves Berzsényink »barátkozatra szédített« volt, neki tett »fogadozása súlyától magát megkönnyítette, a' becses honi »árnyok« műveit (ki — köztünk maradjon —, amolyan tündöklő vezér-csillagosának is megjárna keleti fajtánk firmamentumán) sok oda nem tartozó néha száraz, nem ritkán vizenyős, 's, csak igen ritkán érdekes cikkekkel meglehetősen elnehézíté. 'S »osztán« hiszem ugyan én, hogy akad egynémelly, ki sok »szívmelegítő ményt« kap ez érdeklött conversations-lexiconi bölcseccsel áradozó »szólamfolyamokban«, mellyekkel a' halhatatlan költő nevé't feldíszíttni felnyájasult öröme' lehetett D. úrnak, de hogy az idvezült Berzsényi szelleme, ki D. úr szerint, nem ismeré a' »felfuvalkodó« meglappanását' jó néven vehetné, mikép egy több mint 200 lapból álló olly kötet, mellyből csak 20at írt, az összes munkái czíme alatt adatik ki, már — én legalább — fölöle hinni nem tudom. Aztán, minek egy jeles író összes munkái kiadásá-

nál ennek minden gondatlanul papirosra hányt betűit fölvenni? Például a 'harmad' kötetben álló '29' számmal jelölt levelet, hol írva lön, mikép Kazinczyban olly ember dült ki, ki a' maga hibáinak alacson védelmezése mellett minden alacsonyokra kész vala vetemedni? Mi szükség volt ennek fölvetelésére? Vagy tán azért közlé D. úr, hogy lássuk, milly hamis-zívú barátok környezék a' nemesérzelmű férfit, 's hogy az illyek czéggéres bujtoztatásai milly méltatlan keserűségekre fakaszthatnak olly férfit is, mint a' néhai jeles volt? Így valamennyire rendén van D. úr eljárása, 's ez esetben annyival inkább megbocsátható lesz az, minthogy tisztelre méltó Schedel Ferenczünknek historia literáriánk körüli fáradozása nyomán sokkal inkább fel van világosulva a' magyar közönség elhunyt írói notabilitásainak — minők Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy K., stb. — tisztá lelkülete felől, semmint bármí Heine-szerű biographiai csintalankodás is fascinálhatná. Egyébiránt D. urnak a Berzsenyi jellemzése körüli vonásai minden esetre figyelmet érdemelnek. Tőle tudjuk például, hogy hol az idvezült egykét barátával szép lassan kényére adhatta ki lelkét, onnan milly fájdalommal vált meg! 'stb' stb. Így, tehát t mást már nincs más hátra egyéb, mint ohajtanunk, hogy a' tudós férfiúnak azon »Berzsenyi összes műveik kiadása körül tett fáradozásai méltányoltassanak illő érdemök szerint, 's ezt szabad legyen reménylenünk is, miután ugyancsak Döbrentei úrral szólva: »megismerés hatalmítja az embert, 's az egymás méltolni tudók őszinte kiömléseiben ferdik meg a' lélek.' — Közbevetőleg szabad legyen még csak egyre figyelmeztetni olvasómat. A' Döbrentei úr 33. számmal jegyzett hosszú levelét, mellyben volt színházigazgatói nyomora írja le, olvasatlan ne hagyja. Ez helyenként olly élénk festés, 's annyi mulatságot adó csaknem, mint egy egész vígjáték! Akaratlanul is eszünkbe jut olvasásánál: A' NEVELŐ EZER BAJBAN!

K. M."

2. A Honderű megvédi Döbrenteit (1843. I. 544.):

„Egy czikk az Erdélyi Híradó' 21-dik számában illő tartózkodás nélkül, mondhatni tiszteletlenül, nyilatkozik irodalmunk' veterán bajnokunk egyik leglelkesbjeéről Döbrentey Gábor úrról, ki boldogult barátjának, halhatatlan Berzsenyinek, végmeghagyása' következtében igen díszesen és különösen műgondra és széles ismeretre mutató tudományos jegyzetekkel gazdagon ellátva adá ki kettős alakban a konzorús költő' minden munkáit. Döbrentey urat — még akkor is, ha annyi valóságos irodalmi becsé nem volna is jegyzeteinek, mint annyi valóban van — kímélettel kellene említeni ama pietasnak, mellyel egyik legnagyobb költőnk' szent emlékének tartozunk. Döbrentey Gábor t maga Berzsenyi méltónak tartotta e' megtiszteltetésre, illik-e, a' költőnk' kételkednünk avatottságában? D. urat, meglehet, igen messze vialt néha a neologismus' viszketege, de hát épen korunkban — nyelvünkön azon átalakulási életszakaszában — e' korban, hol alig pelyhesedő elhárak új szók' faragásán török lágy fejöket — most volna-e a' maga helyén kigúnyolása egy nyelvbúvárnak, kinek ahhoz annyi hivatása, annyi igónye, s olly huzamos studium után esajátított jogai vannak? . . Nem gondolnók! — D. G. tán 100 új szót is faragott, többet már be is vettünk, 's másokat meglehet még bevednünk ezután. S hahogy e 100

szó között csak tíz van olyan, mit az irodalom magáének valland, avvagy nem tőn-e eleget édes nyelvünk' gazdagítására? . . . Tiszteljük azon írókat, uraim, kik tetterre kész férfiakul állanak ki jeget törni akkor, midőn mi még bölcsőnkben gügyögtünk. Anyos, Bacsányi, Dayka, Döbrentey, Gyarmati, Kazinczy, Révay, Szemere, Virág és több ilyeneké — és épen nem miénk a dicsőség nyelvünk' újraszületése körül. Tanuljuk őket méltányolva tisztelni, s óvakodjunk gúny' tárgyává tenni gyöngeségeket, mellyek e' tiszteseket néha megkörnyezik. Ne kövessük Chamot az átkozottat, felkaczagót az öreg Noe' ál-mábani meztelensége fölött. Tiszteljük ama derék hajósokat, kik által olly lelkesen kormányoztaték a' sülyedni indult nemzetiség' bárkája. Atyá-inknak megáldott jámbor gyermekei, tiszteljük őket, mint illik nemesb vérekhez, és takarjuk el gyöngédeden palástainkkal gyarlóságaikat, mellyeknek hijával létez-e ember a földtekén?'

3. A *Honderú* közzéteszi — Döbrentei érdekében — Berzsényi Dániel leányának köszönő levelét Döbrentey Gáborhoz (1843. II. 481.):

„Halimbán, julius' 20-kán 1843

Nagy érdemű Tekintetes Úr!

Hálás érzettel vettem dicsőült Atyám' összes műveit, végkívánatára a' tekintetes ur' érdemdús munkás kezei által nagy renddel kiadva, 's egyik kötetét nekem ajánlva! melly nemes szívből származott igen kedves ajándékot, a' legméltóbb alázatos köszönnel fogadtam el, 's örökre tisztelem benne a' tekintetes ur' magasb lelkének azon nagyszerű barátságát, mellyel nem csak imádott atyám' éltét 's nyugvó hamvait ritka őszinte baráti hévvel tiszteli 's tiszteltetni buzgón törekszik, sőt még engem is, mint az ő árva árnyékát, becses figyelmével boldogítani kegyeskedik. Vegye ezekért a' tekintetes ur szivem' legszentebb érzetéből ismételt igaz köszönetemet! habár ezt szép lelkületének önjutalma sokkal fölülmúlta is; 's higgye, hogy lelkemben örökké élő atyámért senki olly mélyen meghatva nem köszönhet mint én, ki tőle nem csak léteemet, de annak nemesb örömeit is nyertem, kinek szeretete nekem olly üdves volt, mint kora hunyta emésztő örök fájdalom! — De ha ezen mennyei lény, barátja' lelkébe viaszszállva még köztünk él, enyhülve érzem, mindent nem vesztettem! maradok

A' tekintetes urnak

alázatos szolgálója
Barcza Károlyné Berzsényi Lidia''

TOLDY KIADÁSA

Toldy Ferenc Berzsényi-kiadása egy láncszeme annak a programnak, amelyet ő mint a historizmus első nagy képviselője irodalomtörténet-írásunkban maga elé tűzött, (L. *Buzgó esdekülését* a Nemzeti Könyvtár megindítása tárgyában, 1850.) De ezután más okok is készíthették erre a lépésre. Mint irodalomtörténetíró és kritikus egyre nagyobb rokonszenvvel viseltetett Berzsényi munkássága iránt. Bár a *Handbuch*-ban még elég óvatosan nyilatkozik Berzsényiről, később dicsérete egyre elismerőbb lesz. Mint a magyar irodalomtörténetírás „atyja”, korában legkiválóbb alakja, vezére nem tűrhette, hogy az egyik nagy magyar költő művei olly

eltorzított alakban forogjanak a közönség kezén, mint amilyen a Döbren-
tei-féle kiadás volt. Közbeledett a Kazinczy-centenárium is, amelynek
Toldy — Kazinczy nagy tisztelőjeként — egyik főrendezője volt. Már ez is
kötelességévé tette, hogy Döbrenitei kiadását kiszorítsa a könyvpiacról,
mert Döbreniteinek (Berzsenyivel kapcsolatos) Kazinczy ellen intézett
támadásai semmiképp sem illettek bele a Kazinczy-centenárium ünnepi
hangulatába. Azután Kazinczy és Berzsenyi teljes levelezésének a meg-
ismerése, amiről Döbrenitei keveset tudott (ő csak Kazinczynek Berz-
senyinéél levő leveleit látta, s Berzsenyinek csak egy, Kazinczyhoz írt
levelét közli), újból ráirányította Toldy figyelmét költőnk jelentőségére.

Így jelentkezik azután a Berzsenyi-örökösöknél a kiadás ügyében.
1858. ápr. 30-án ír először nekik (l. MTA M. Irod. Lev. 120.). Nemes hangú
ajánlkozása valóban illik a nagy irodalomtörténetíróhoz: „Fogják Kegye-
tek tudni — írja többek között —, hogy az elhunyt Döbrenitei Gábor nem-
csak a nagy költőhöz méltatlan, ízetlen külső kiállítással adta ki műveit,
hanem megbocsáthatatlan bátorsággal változtatott és elidomtalantotta
azokat... Én, ki régi tisztelője vagyok a költőnek, s azt legjobban M.
Irod. Kéönyvem II. kötetében is tanúítottam, ama számosak által ki-
fojezett óhajtnak kívánnék eleget tenni: bár végre ismét eredeti való-
diságukban és méltó díszben jelenhetnének meg Berzsenyi Dániel versei.”
Majd más helyen így folytatja: „A belső elrendelést vagyis feleostán-
t és a művek sorozását illetőleg a régi kiadásokét tartanám a legna-
gyobbész, melyhez a közönség hozzászókkott s melytől — biztos idő-
sorozását valamennyi műveknek nem bírván — eltérni okot nem látok.
A kiadatlanokat Böngezetet gyanánt adnám.”

Hangsúlyozza vállalkozásának önzetlen voltát, és mintegy a megbol-
dogult iránti baráti kötelességnek fogja fel feladatát,

Berzsenyi fiai nem idegenkednek az új kiadástól, ha Toldy a közhan-
gulatból úgy értesül, hogy „a többség kívánatát teljesítik azzal, hogy a
kiadást tovább nem halasztják.” (Uo.) Az újabb kiadást azonban a leg-
szigorúbb figyelemmel fogják kísérni, s felette híven óhajtanak örködni,
hogy a munka mindaddig sajtó alá ne kerüljön, „mig annak minden sza-
vatát nem vizsgálták és helybe nem hagyták”.

Toldy szívesen vállalja a kiadást, de feltételei vannak. Dicséri Berzse-
nyilök törekvését, hogy apjuk munkáit a leghívebben akarják látni. A va-
rárnokot is közölné, A feltételekre vonatkozólag ők is közölik elhatá-
rozásukat. Azonban kiköti, hogy neki mint kiadónak teljesen szabadnak
kell lennie, hiszen a kiadó-szerkesztő „árnyéka, saját lelkiismerete és
a jóvondóság előtt” felelős a kiadásért. Mivel Berzsenyiek levele értel-
mében őt egyedül *segédnek* óhajtanák a kiadásához, erre a szerepre nem
vállalkozik; ehhez elég egy fiatal literátor, s éppen ezért a megbízásról
mond. (Uo.)

Berzsenyiek mégis kiengesztelik őt. Teljesen rábízják a kiadást. Egy-
üttel elküldik neki a birtokukban levő írásokat is. Ez azért fontos, mert
látjuk, hogy milyen írásokról tud Berzsenyi László Niklán: „Itt küldöm
nám néhány írományt és levelet, amelynek még birtokában vagyunk.
Nagyfőnyű férfiak levelei, kéziratai vannak köztük, de melyeket lehet
közölni a magyar irodalom emelésére s életrajzokra felhasználni, azt a
Teljesítes Ur bölcs belátására bízunk. Azonban mégis ne vegye szerény-
ségünknek, ha bátorkodunk figyelmeztetni, hogy oly kifejezések, melyek
bárki nek nyilvános pályáját, akár magánéletét sértének, ne kerülhessenek
nyomtatásra.” (MTA M. Irod. Lev. 120.) Főbb kívánságaik még:
1. Berzsenyi arcképének közlése. 2. Kőlcsey *Émlékbeszédének* lenyomatása.
3. Döbrenitei-féle kiadásnak Döbreniteitől származó részei maradjanak

ki. 4. Pótolni kellene a magyarázatokat. 5. Mindent kerülni kell, ami „a költő árnyékát” sértene.

Toldy a következő levélben már azt közli (uo.), hogy Heckenast Gusz-távot nyerte meg kiadónak. Heckenast a versek kiadási jogáért 8 évre 500 forintot fizet. 15 ívért — Toldy szerint — „igazán szép honorárium”. (A 15 ívet csak a versekre értheti Toldy!) Díszkiadást és olcsóbb kiadást is fog készíteni. Az egyezség értelmében meghatalmazzzák Heckenastot, hogy egy vagy több kiadásban, összesen vagy különválasztva adja ki a költő műveit. Az 500 forintnyi tiszteletdíjon kívül minden kiadásból tiszteletpéldány jár Berzsenyiéknek. A szerződést 1859. jan. 21-én írják alá. (Uo.)

Közbejött azonban Magyar Mihály vállalkozása, aki a *Döbrentei-örökös-től* megvásárolta egy új Berzsenyi-kiadás jogát. Ennek két következménye volt. Először is Heckenast olcsóbb kiállítással akarja hozni Berzsenyi verseit, mert Magyar Mihály kiadása versenyt jelent számára. Hiszen Magyar 1 Ft 25 kr-ért hozza forgalomba az ő kiadását, Heckenast példányai pedig a nagyobb terjedelem miatt 2 Ft-ba fognak kerülni. Toldy azonban tiltakozik, s nem enged abból, hogy a költő műveinek *díszes külső alakban* kell megjelenniök. Nagyon jellemző erre vonatkozó levélfogalmazványa, amely mutatja a kiváló irodalomtörténésíró határozott fellépését (az „olcsó” megoldással szemben) és szilárd jellemét is:

„Es gibt Punkte, in denen ein Schriftsteller nicht nachgeben kann. Bei Berzsenyi bitte ich nicht zu gestatten, dass mir Gewalt angethan werde, selbst dann, wenn schon einige Bogen ausgedruckt wären. Ohne diese Satisfaktion müsste ich an den folgenden drei Büchern der Gedichte, deren Original ich heute oder morgen der Druckerei übergebe, alles Neue, das mir gehört, herausheben und meinen Nahmen vom Titel samt der Vorrede zurückziehen.” (Uo.)

Ennek következménye lett azután, hogy Berzsenyi versei hozzájuk méltó külsőben jelentek meg, viszont Heckenast a családnak felajánlott tiszteletdíjat 500 Ft-ról leszállítja 300 Ft-ra. [Ezt az összeget (valamint a már előbb „eszmeileg” felajánlott 500 Ft-ot is) a Berzsenyi-örökösök nemcsak gesztussal a Kazinczy-alapnak ajándékozták. (Uo.)] Toldy ebben az ügyben már Heckenast pártjára áll, hiszen a díszkiadásból kapott bevétel még a költségeket sem fedezte. Ezt a 300 Ft-ot is oly szép összegnek tartja, amilyen nagy írók munkáiért a gazdag magyar urak között is csak kevesen áldoztak . . .

Toldy első kiadása 1860-ban jelent meg, s csupán a verseket foglalta magában. Az összes művek kiadása 1864-ből való. A két kiadás között kelt Berzsenyi Lászlónak 1860. júl. 16-án írt levele, amelyben életrajzi tévedésekre és szöveghibákra is felhívta a költő fia Toldy figyelmét (l. a *Döbrenteiről* szóló fejezet).

*

Toldy kiadása színvonalban messze túlhaladta a *Döbrenteiéit*. Ő az első a Berzsenyi-kiadók között, aki *rendszeresen közöl változatokat*. Nagy érdeme, hogy kiadása addig *16 kiadatlan verset* is tartalmaz. Ezek ugyan-csak a kiadás szedése közben jutottak hozzá, előzetesen nem tudott róluk (l. idézett levelét Kazinczy Gáborhoz: MTA M. Irod. Lev. 126.). Előszavában kifejti, hogy olyan *sorrendet* akart, amely a költő fejlődését, művészi eljárásának megfigyelését elősegítse anélkül, hogy a versek élvezését rontaná. Nagy kedvvel és ambícióval fogott hozzá ehhez a munkához. Kiadásának egyik legnagyobb hatását ettől várta. „Feldultam Ber-

zsenyi régi rendjét — írta Kazinczy Gábornak 1859. febr. 8-án — s azt hiszem, hogy az új sorozással reméltem.” (Uo.) Majd azt írja: „Értetetőbb lesz így a költő, és nemcsak evolúciója tisztább, hanem méltánylása is keletőbb, igazságosabb.” (Uo.)

Így két sorrendet alakít ki.

1. (A kiadatlan versek előtti.)

Első könyv
Ajánlás
Küprishez
Nacszámhoz
Lilihez
A szerelemhez
Egy Szilaj Leánykához
Az Örömhöz
A szerelem
Az Esthajnalhoz
A' csermelyhez
Esdéklő Szerelem
Nelli
Szerelmes Bánkódás
Lollíhoz
Az Est
Mulanóóság
A' Halál
Vigasztalás
A' Reggel
Fannám emléke
Phyllis
Glycere

Vig Chloë
A' Múzához
A' Melancholia

Második könyv
Virág Benedekhez
A magyarokhoz
A' Felkölt Nemességhez
Melisszához
A' Közéltő Tél
Chloë
A' Tavasz
Lanon
Egy Leánykához
Czenczimhez
Fő és Szív
Esztihez
Egy Hívtelenhez
Horatiushoz
A' felkölt nemességhez (1805)
Herceg Eszterházyhoz
Az én Kegyezem
Görögország
Magányosság
Amathus
Búcsi

A III., IV. és V. könyv sorrendje ekkor még egyezik a Döbrentei-féle kiadásával.

A végleges sorrendre Berzsenyi kiadatlan verseinek ismeretében határozta el magát. (Ezekről Kazinczy Gábor leveléből csak akkor értesült, mikor a többi vers már sajtó alatt volt: „Dehogy láttam, dehogy tudtam rólok” — írja 1859. márc. 25-én, Uo.)

2. Toldy látta, hogy abszolút időrend a versek keletkezésének és kialakulásának hiteles ismerete nélkül — tehát Berzsenyi esetében — lehetetlen. Azonban „az élet és kedélyfázisok” párhuzamba állításával most már reméli, hogy oly sorrendet sikerült megállapítania, amely bizonyos összefüggésbe hozza a verseket. Új sorrendje a következő.

Az első könyvbe sorolta az összes szerelmi verseket (az anakreontikumokon és néhány Emmi-versen kívül, mert ezek *előtt hangvételei már ártottak*). De ide sorolta a matthissoni „gondolati líra” alkotásait is, ami-
ben nagyot tévedett. Ez az *időrendi* észrevétel. De elrontotta a könyv tömörít is, mert a Berzsenyi—Kazinczy-féle első könyv túlnyomóan de-
rűs és „életböcs” hangulatát kedvezőtlenül *árnyalja* a mulandóság érzete-
től vagy a szerelmi epedés érzelmes kifejezése. — A második könyvnek
Berzsenyi komponálta művészi sorrendjét egészen elrontotta. Egybeveszi
a közéleti tárgyú verseket a klasszikus formájú szerelmi költeményekkel,
és ezzel elrontotta az 1816-os kiadás művészi felfogás alapján álló rendjét.

A harmadik könyvbe sorolt olyan korai verseket, mint az *Osztályré-*

szem, Bucsurzás, Kishez, Keszthely, holott e könyvbe már nyilván időrendi egymásra következést akart elérni. — A negyedik könyvben is kifogásolhatóan jár el. Ide helyezi például az 1811 és 1830 közötti verseket, tehát időrendet tart be, néhány nagy tévedéssel, mert a Napoleonra írt verset (Döbrentei után) 1820-ra keltezi, a költő utolsó versének a Mailáth-ódát tekinti stb. Mind a rokon „stilkeresést”, mind az időrendet Toldyn kívül senki sem találhatta „remeklének”. A későbbi kiadók nem is követték.

*

A Toldy-kiadás szövegeinek megítélésénél figyelembe kell venni a következőket. Eljárása nem volt szigorúan véve tudományos. Pl. a *Hymnus Keszthely' isteneihez* szövegében az első lenyomat (1818. Helikon) szerkesztőinek, a keszthelyi professzoroknak nem tetszett a költemény 16. versszakának e sora: „S e *kis* magyar Weimár öléből . . .” Ezt a rendi autoritás e korában — annál inkább, mert hiszen fő pártfogójukról volt szó — így változtatták meg: „S e *kies* magyar Weimár öléből . . .” S ebben bizonyára nem találtak semmi különöset. A vers következő lenyomata Döbrenteinél szintén durva metrikai torzításon ment keresztül — filológiai okokból. Döbrentei nem szerette, üldözte a Berzsenyi szövegeiben levő 's kötőszavakat. A *Hymnus* 3. versszakában viszont ez állott: „Ti, éltető Ceres 's dicsőbb . . .” Döbrentei erre ezt így alakította át: „Ti, éltető Ceresz és dicsőbb . . .”

Toldy lenyomatának alapjául egy képzelt szöveget használt, amelyet a keszthelyi lenyomatból, Kazinczy példányából, valamint a lenézett Döbrentei-kiadásból szerkesztett össze. És ebben az eljárásban a legjobb akarat és a legőszintébb meggyőződés vezet. Egy oly szöveget konstruál tehát, amelyben pl. ez a sor: „Vidám avénám titeket énekel” Döbrentei-ből, „A Tridenst 's villám ostromait” Berzsenyi kéziratából, az „Új világ nyílt 'S Elüision, szomoru vadonján” a keszthelyi kiadásból származik.

Ez az esztétikai „eklekticismus” kitűnik *A' Felkölt Nemességhez* 1805 c. vers szövegének kiadásában is. Itt Berzsenyi eredeti kéziratában a két utolsó versszak így hangzik:

Menny hát vitéz fajt! Őseid' Istene
Legyen vezérlőd vér őzönid között!
Rakj zöld borostyánt kalpagodra
Vagy nemesen pazarold el élted'.

Menny menny! mutasd meg mit tehet a' Magyar,
Ronts által a' nagy bajnoki tárgyakon,
Vagy küzdve halj meg, véred' ontad ki
Trombita szón, viadalmi láng között.

Ehelyett Helmezy és Döbrentei ezt az egyetlen remek versszakot közli, mint a költő javítását:

Menj most vitéz faj! nézd, mikor a' vadak'
Királya felkél Júba' vadonjain,
Szavára megrémül az erdő,
'S futnak ezer vadak odvaikba.

De Toldy a kézirat utolsó előtti versszakát is közli szövegében, úgy lát-
szik, neki tetsző volta miatt, s a Helmezy-kiadás utolsó versszakát ennek
megfelelően illeszti bele az így átalakított költeménybe — önkényesen:

Menj hát, vitéz faj! Őseid istene
Legyen vezérlőd vérözönid között!
Rakj zöld borostyánt kalpagodra,
Vagy nemesen pazarold el élted.

Menj, menj, vitéz faj! Nézd mikor a vadak
Királya felkél Júba vadonjain,
Szavára megrémül az erdő,
S futnak ezer vadak odvaikba!

Ezenkívül Toldy a H. szövege helyett az elsőét közli abban az esetben,
ha ez neki a kéziratnál jobban tetszik (l. A' *Halál* jegyzeteit). Önkényes
változtatásai között vannak azonban olyanok is, amelyeket nem lehet
sem a kéziraatra, sem Helmezyre visszavezetni. Ezeket is jegyzeteinkben
közöljük.

Mivel Berzsényi eredeti szövegei és e verseknek Toldy által először tör-
tént nyomtatása között rengeteg eltérés van, Toldy szövegeit csupán a
változatok közé sorolhattuk. (Az „olvasmányosság” szempontjának tudomá-
nyos kiadásban helye nincs.)

Toldy második kiadása már nemcsak a verseket, hanem a prózai műve-
ket is magában foglalja két kötetben. (1864.)

Az utóbbiban a már Döbrentei által közöltéken kívül közlésezi a
Törvédeket az Észrevételek első kidolgozásából (de csupán 6 oldalt).

Kérdeme, hogy megkezdje Döbrentei bejavításainak revízióját — ahogy
ő nevezi: a „postliminea restitutio in integrum”-ot —, de ezt a versek-
ről csak ott tehetta, ahol a Kazinczy Gábor által hozzá eljuttatott eredeti
kéziratok alapján dolgozhatott, amelyek eddig nyomtatásban nem jelen-
tek meg. Tőle értesültünk arról, hogy a *Bírálatok*, a *Kritikai levelek* kéz-
iratait Döbrentei megsemmisítette.

Toldy saját kora helyesírását használta. Az általa használt eredeti
Horzsonyi-kéziratok közlésében azonban nemcsak a helyesírásban, hanem
a szövegközlésben sem mindenütt hű az „összövegekhez”.

A Döbrentei-féle „szókorcsok” és az „interpolált malitiák” kigyomlálá-
sában Toldy említésre méltó munkát végzett. Persze, ez a munka is re-
vizióra szorul, mert azóta megkerültek mind a *Bírálatok*, mind a *Kritikai*
levelek eredeti kéziratának hű másolatai — Berzsényi eredeti szóhaszná-
latával, valamint Döbrentei interpolációival, sőt a nyomdának adott uta-
lásával, is. (L. MERÉNYI: *Újabb Berzsényi-tanulmányok*. Bp. 1971.
110-121.)

Általában Toldynak ez a műve volt az, amely sokáig található volt a
XIX. század művelt olvasóközönségének asztalán mint Berzsényi mun-
káinak méltó kiadása. A Berzsényi család is hűen megőrizte 1944-ig,
mikor ez a példány is elpusztult Berzsényi könyvtárával és kézirataival
együtt.

*

Az 1936 előtti főbb kiadások sorrendi táblázata (L. GÁLOS REZSŐ: *Jegyzetek. 9—10.*) az 1808-i eredeti kézirat verseiről:

Berzsenyi kézirata:	Kazinczy terve:	Helmeczy kiadása:	Döbrentei kiadása:	Toldy kiadása:
<i>Ajánlás</i>	us.	us.	us.	us.
1. <i>Magyar Ország</i>	—	—	—	II. 5.
2. <i>A' tizen nyolczadik század</i>	—	—	—	II. 23.
3. <i>Nagy Lajos, és Hungyadi Mátyás</i>	—	—	—	II. 26.
4. <i>G. Fesztetés Györgyhez („Fesztetics, boldog . . .”)</i>	III. 1.	—	—	II. 28.
5. <i>Virág Benedekhez</i>	II. 1.	II. 1.	II. 1.	II. 1.
6. <i>A' Melancholia</i>	II. 13.	I. 2.	I. 2.	I. 24.
7. <i>A' Megelegetés</i>	III. 3.	II. 6.	II. 6.	III. 27.
8. <i>Peteri Takács Józsefhez</i>	III. 2.	II. 9. (II. 16.)	II. 11.	II. 6.
9. <i>A' Remete</i>	III. 4.	III. 16.	III. 16.	III. 15.
10. <i>A' Szeretemhez</i>	I. 2.	I. 3.	I. 3.	I. 2.
11. <i>Az élet' dele</i>	III. 5.	II. 15.	II. 15.	III. 8.
12. <i>Az Örömhöz</i>	I. 7.	I. 16.	I. 15.	I. 5.
13. <i>Horatiushoz</i>	II. 10.	II. 10.	II. 9.	II. 9.
14. <i>A' Magyarokhoz (1808)</i>	II. 2.	II. 5.	II. 10.	II. 2.
15. <i>Tízst. Kis Jánoshoz</i>	II. 16.	II. 12.	II. 16.	III. 9.
16. <i>A' Mágánosság</i>	III. 6.	I. 20.	I. 20.	II. 30.
17. <i>A' felkelt Nemesseghhez (1797)</i>	II. 6.	II. 20.	II. 3.	II. 10.
18. <i>Hertzeg Eszterházy Miklóshoz</i>	II. 7.	II. 18.	II. 4.	II. 11.
19. <i>Horatz</i>	I. 16.	I. 8.	I. 8.	II. 21.
20. <i>Grof Szélsenyi Ferentzhez</i>	—	—	—	III. 7.
21. <i>Az Ifjúság</i>	—	—	—	III. 18.
22. <i>A' Balaton</i>	—	—	—	II. 4.
23. <i>Vígasszatalás</i>	III. 7.	III. 7.	III. 7.	I. 18.
24. <i>Bússzítás Kemenes-allydtól</i>	II. 14.	II. 13.	II. 13.	III. 10.
25. <i>A' felkelt Nemesseghhez (1805)</i>	II. 4.	II. 17.	II. 13.	III. 3.

24. A Szemlé	I. 3.	I. 18.	I. 18.	I. 8.
27. Levél Keredék Barátnevéhez	III. 8.	III. 23.	III. 23.	V. 2.
28. Nagy Pálhoz	II. 3.	II. 7.	II. 14.	III. 6.
29. Cloe	I. 19. (Limon)	I. 17. (Nimon)	I. 17.	II. 14.
30. Egy szőlőj Léánkához	I. 6.	I. 14.	I. 14.	I. 6.
31. Az Esthajnalhoz	III. 9.	I. 21.	I. 21.	I. 14.
32. Kisfaludhoz	II. 11.	—	—	II. 27.
33. Az Ősz	I. 14.	I. 7.	II. 7.	II. 20.
	(A' közelítő Tét)			
34. A Reggel	II. 20.	III. 8.	I. 9.	I. 19.
36. Gr. Festelet György („Örvendj . . .”)	—	—	—	III. 4.
36. Az Útmai Útközét	II. 5.	II. 8.	II. 12.	III. 2.
37. Görög Demeterhez	II. 8.	II. 3.	II. 7.	III. 4.
38. A' Halál	III. 10.	III. 5.	III. 5.	II. 29.
39. A' Mú'sáéhoz („Szelid muzsa”)	I. 1.	III. 1.	III. 1.	I. 16.
40. Horváth Adamhoz	—	—	—	I. 23.
41. A Tavasz	I. 5.	I. 13.	I. 13.	II. 3.
42. Lilihez	III. 11.	III. 15.	III. 8.	II. 13.
43. Bachushoz	III. 12.	II. 15.	II. 20.	III. 13.
44. Ilonkamhoz	I. 15.	I. 6.	I. 6.	II. 7.
	(Melszédhoz)			
45. Az én Kegyesem	II. 22.	III. 12.	III. 13.	II. 22.
46. Énnmshöz	I. 13.	III. 13.	III. 14.	I. 22.
		(Glycere)		
47. Amathunt	I. 18.	I. 23.	I. 23.	II. 25.
48. Dudá	III. 13.	III. 3.	III. 3.	I. 11.
49. Vénushoz	(Lolliához)	—	—	(Toldalék)
50. Káldi Pálhoz	III. 15.	—	I. 19.	III. 1.
	II. 12.	(Barátomhoz)		
51. A' tsermelyhez	I. 9.	I. 25.	I. 25.	I. 7.
52. A Magyarokhoz (1807)	II. 9.	II. 19.	II. 15.	III. 5.
53. Az Este	III. 15.	III. 4. (Az est)	III. 4.	I. 12.
54. Az elválás reménye	I. 11.	—	—	I. 4.

Berzsenyi kézirata:	Kazinczy terve:	Helmeczy kiadása:	Döbrentei kiadása:	Toldy kiadása:
55. Szerelmes Bánkódás	III. 16.	III. 14.	III. 15.	I. 10.
56. Egy Leánytárhoz	III. 17.	I. 26.	I. 26.	II. 15.
57. A' Mulandóság	III. 18.	III. 6.	III. 6.	I. 16.
58. Bartósinhoz	III. 19.	III. 17. (Czenczimhez)	III. 17.	II. 16.
59. Az 16. es Szív	III. 20.	III. 18.	III. 18.	II. 17.
60. Az epedő Fülis	III. 21.	III. 11.	III. 12.	I. 21.
61. Dudi emlékezete	III. 22.	III. 10.	III. 11.	I. 20.
62. Emmához („Szép, szép az élet . . .”)	I. 17. (Fanni emléke)	III. 19. (Esztihez)	III. 19.	II. 18.
63. Egy hirtelenhez	I. 10.	I. 10.	I. 10.	II. 19.
64. Natasínhoz	III. 23.	—	—	I. 3.
65. Glóe	I. 4.	I. 12.	I. 12.	II. 12.
66. A' Feltés	II. 17.	II. 16. (II. 9.)	II. 8.	II. 8.
67. Emmi	III. 24. Nelli.	III. 8.	III. 10.	I. 17.
68. A' Camena	III. 25. (A Camoena)	I. 9. (Az én osztályrészem)	I. 9. (Az én osztályrészem)	III. 12.
69. Az esedéklő Szerelem	I. 12.	III. 2.	III. 2.	I. 9.
70. Keszthely	II. 18.	II. 14.	II. 19.	III. 11.
71. Kazinczy és Kis („Alit Cypris . . .”)	III. 26.	I. 11.	I. 11.	III. 17.
72. Búcsuzás	III. 27.	I. 24.	I. 24.	II. 31.
73. Bartósinhoz („Én is éreztem . . .”)	III. 28.	II. 25.	II. 21.	III. 14.
74. Az első Szerelem	III. 29.	—	—	II. 24.
75. Fohászokodás	—	II. 26.	II. 24.	III. 16.
76. A Magyar Tudósokhoz („Már-már félreterezem . . .”)	—	III. 24. (Bartósinhoz)	III. 24.	III. 29.

BERZSENYI MŰVEINEK KIADÁSA 1864 UTÁN

1. A Toldy-kiadás után 1936-ig nem történt kísérlet Berzsenyi összes műveinek közzétételére.

Válogatott művei azonban több nagy kiadássorozatban is megjelentek. Ezek közül tán legjelentősebb a kiadástörténet szempontjából a Képes Remekírók sorozatában megjelent válogatás, melynek címe: *Berzsenyi Dániel munkái*. Budapest 1902. Ezt BÁNÓCZI József rendezte sajtó alá s VÁCZY János írt hozzá előszót. Tudomásunk szerint ez az első kiadás, amely képes illusztrációkat is hoz a költeményekhez, éspedig 12 színes fénynyomatot öt különböző művésztől. (L. jegyzeteinket: *A' Tavasz, Az Esthajnalhoz, Bucsuzás, Az Est, Mulandóság, Vigasztalás, A' Reggel, Lilihez, A' Remete, A' Temető, Elégia Gróf Festetics György hamvaira és A' Balaton* o. versekhez.) — A kiadás újsága az is, hogy BÁNÓCZI szakít TOLDY sorrendjével, és az első négy könyvben visszatér az 1816-os kiadáshoz. Az ötödik könyvbe az 1816 után írt verseket sorolja a Mailáth-órádig. Egy hatodik könyvet szerkeszt a Kazinczy által kihagyásra ítélt vagy javasolt versekből. Érdekes kimutatást is készít Bánóczy az eddigi kiadásokban közölt Berzsenyi-versek számáról: eszerint 1813-ban 77, 1816-ban 87 Berzsenyi-vers jelent meg, Döbrenteinél már 108, Toldynál 122 költemény szerepel. A Bánóczy-féle kiadás ezt a számot 124-re emeli, mert megtoldja a *Höl vagy te Széphalom* és a *Barátom, a gonosz czakó* . . . o. versekkel, amelyek eddig csupán a Berzsenyi—Kazinczy-levelezésben szerepeltek. (1809. márc. 12., 1809. nov. 25.)

A Magyar remekírók sorozatában, HEINRICH Gusztáv által szerkesztett, 1908-ban megjelent kiadás BÁNÓCZI sorrendjét követi, a Magyar klasszikusok KAPÍ Béla előszavával (1928-ban) szintén e sorrendet ismétli meg; azzal a különbséggel, hogy megszünteti a könyvekbe sorolását, ami azonban nem jelent fejlődést.

2. 1936-ban megjelent az akadémiai jubileumi kiadás. Ez a könyv, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia (a kaposvári Berzsenyi Társaság kegyeletes anyagi hozzájárulásával) adott ki, az első, amely — bár tág értelemben vett — időrendi kísérletet tesz a versek sorrendi csoportosítására a könyvekre való felosztás mellőzésével. A kiadás munkáját segítette, hogy akkor lett ismertté a költő niklai hagyatéka, s ennek nyomán 10 ismeretlen vers kézírata került elő számos új változattal, kiadatlan levéllel, prózai töredékekkel stb. S előkerült a költő könyvtárának megmaradt része is, ami becses adalékokat jelentett a versek keletkezésének magyarázatához.

A kiadás sajtó alá rendezője korrigálta — a költő kívánsága szerint — az 1816-os kiadás Helmezy elkövette hibáit (Ism. lev. 58.), és figyelembe vette a Toldy által kiadott *Handbuch*nak a költőtől származott változásait is.

A versek időrendjével kapcsolatban a kiadás lényeges megállapításai a korábbi kutatások nyomán is beigazolódtak, de természetesen azóta néhány eredmény — mint pl. az első és második korszak verseinek sorrendi változása — változást okozott.

Az 1936-os kiadást követő ún. „összevegek” közzététele ismét ráirányította az érdeklődést az eredeti szövegek jelentőségére, amit már az 1816-os kiadás is figyelembe vett, de ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy tudományos kiadásban az eredeti szövegekhez visszatérni — az 1813-as kiadásban bekövetkezett s a költő által elfogadott változások miatt lehetetlen.

Az 1936-os kiadás a szövegközlésben az 1816-os kötet alapján állott, természetesen azokkal a versekkel kapcsolatban, amelyek ott megjelentek (a Berzsényi által óhajtott változtatásokkal). — A Döbrenteinél először megjelent verseket általában Döbrentei szerint közölte, figyelembe véve a költő fia, Berzsényi László által közölt változtatásokat. (L. a kiadástörténet c. fejezetet.) A Toldytól először közölt verseket, ha volt rólok kézirat, ezek szerint közölte (de modern helyesírással). Az újonnan felfedezett versek szövege az eredeti kéziratok szerint jelent meg. (Azzal a kivétellel, hogy mindezt modern helyesírás szerint kellett adni, az akkori kiadói szabályok szerint.)

A kiadás szakít Toldy felfogásával a klasszikus és rimes versek szétválasztásával kapcsolatban. Hivatkozik Berzsényi ama nyilatkozatára, amely a „gyermekkori dalok és legjobb ódái” fogantatásának egyidejűségéről beszél. (PM 46—47.) Ennek alapján a kiadó egy korszakba sorolja a *korainak* vélt rimes verseket és a *korai* klasszikus ódákat. (*Bevezetés*. 119.) Ezt a megállapítást a tudomány elfogadta. (HORVÁTH János: *Berzsényi és íróbarátai*. 36—37.) Azt azonban a kiadó akkor is hangsúlyozta, hogy a versek végleges kialakulásának időpontját (a költő folyvást tökéletesítő költői módszere következtében) sok esetben nem lehet megállapítani. (KM 119.)

E kiadás újdonsága még, hogy először hozza nyomtatásban a költő népdalgyűjteményét és a *Kupa támadása* c. drámai töredék teljes szövegét (a változatokkal együtt).

Az 1936-os jubileumi kötetet, amelyben először jelentek meg *Berzsényi Dániel költői művei*, követték — a kiadó gondozásában — az eredeti versszövegeket tartalmazó *Összövegek* (1938) és az *Ismeretlen és kiadatlan levelei* (1938); a sort a *Prózai munkák* kiadása fejezte be (1941) az eredeti szövegek alapján.

Az 1936-os kiadás jelentőségéhez sokban hozzájárult Berzsényi Somogyba való átköltözésének újsága (1804), amely „forradalmasította” az addigi keletkezési elképzeléseket. De azóta több jelentős felfedezés történt. (SÓLYOM Jenő — *A Soproni Magyar Társaság könyvtára. Itk* 1962. 492. — a költő soproni könyvkölcsönzéséről, a kiadóé egyéb soproni adatokról, Berzsényi pereiről stb.) Ezek és más új adatok lehetővé tették, hogy az új kiadás tudományos apparátusa nagy mértékben gazdagodjék, különösen a keletkezés, a sorrend, a fogadtatás, az utókor, a magyarázatok tekintetében.

Mivel az 1936-os kiadás — korlátozott terjedelme miatt is — a versek keletkezésével és helyesírási eltéréseikkel a különböző kiadásokban nem foglalkozott, az újabb kutatások e tekintetben is új változatokat eredményeztek. A nyelvi, eszmei értelmezések bővíülhettek a tudományok mai követelményeinek megfelelően.

3. 1936 után Berzsényi költői műveinek csak egy tudományos kiadása jelent meg eddig (*Berzsényi Válogatott Művei*. 1961. a Magyar klasszikusok sorozatban, Szépirodalmi Kiadó) MAYER Erika gondozásában, MEZEI Márta előszavával. — Kitűnik pontos szövegközlésével, gondos jegyzeteivel (részben az 1936-os kiadás jegyzetanyaga alapján). Több olvasatot meggyőződen helyesbít. (*Horváth Ádám, Plátó, Felsőbüki Nagy Benedekhez*.) A szövegek közlésében viaszatér az eredeti versek nyelvjárási ejtéséhez, ami azonban ellenkezik a költőnek az 1816-os kiadás előtt már kifejezett akaratával. (Erről bővebben szólunk a jelen kiadás bevezetésében.) Sorrendi szempontból a kiadás viaszatér Bánóczyi 1901-es sorrendjéhez azzal a különbséggel, hogy az 1936-ban felfedezett 13 ismeretlen

verset az ötödik könyvbe sorolja a Kazinczytól kihagyásra ítélt költeményekkel együtt. Tehát sorrendi tekintetben — számos más értéke mellett — a kiadás nem jelent előrelépést.

JELEN KIADÁSUNKRÓL

A költő kézíratai és a kiadás szövegközlése

1. Az 1808-as versgyűjtemény kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Irattárában található MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. szám alatt, egybekötve Berzsenyinek Kazinczyhoz írt leveleivel.

Gondos megőzésre vall — tartalmi értékének megfelelően —, mert az oldalak sehol sem hibásak vagy beszakítottak. A papír szürkésfehér, itt-ott ritka halvány foltok látszanak rajta. Nagy alakú ívekből vágták negyedrétvé, aminek következtében a lapszélek általában kissé rojtoztak, valószínűleg a vágókés nyomán.

A kötet terjedelme 183 lap, 366 oldal Berzsenyi leveleivel együtt, s ehhez járul még Kazinczy kétoldalas cím- ill. tartalomjegyzéke.

A verskéziratok *recto* és *verso*, vagyis a lapok mindkét oldalán találhatóak.

A papír jó minőségű, jóval vastagabb, mint a korban szokványos levélpapír (mint amelyet Berzsenyi is használ levelezésében): ezért a tinta sehol sem üti át, a kézirat mindenütt jól olvasható.

A költő írása szinte kalligrafikusnak nevezhető: határozott, energikus, néha — lehet véletlen is — lágyabb, szinte nőies, pl. *Az én kegyesem* másolatában. A kezdőbetűkben barokkos cikornyák is fel-felűnnek. Ennek ellenére a kézirat abban a vonatkozásban tekinthető *elsietettnek*, sebtiben készültnek, hogy a költő az *a* utáni, az *s* előtti és a birtokos jelző utáni aposztrófok kitételében nem következetes, nem is beszélve a pontok, vesszők, ékezetek stb. felrakásában mutatkozó hiányosságokról, amelyek az egész kéziratot jellemzik. Látszik, hogy a költő figyelme ily „csekély-nyűgökre” nem terjedhetett ki; a kézirat talán alkalmilag készült, Sopronba küldés végett, s a költő arra számított, hogy Kis János majd ott pótolja a hiányosságokat, ha neki erre már nem lehetett ideje. Ami azonban a legfontosabb: a kézirat egy-két-elfrásnak is minősíthető íráshibáját — nem tekintve (pl. *Vénushoz* 4. s.) mindenütt nagyon tisztán olvasható, ha annak a kornak sajátos betűalakjait figyelembe vesszük.

A kézíraton kettős számozás észlelhető. Az egyik Kazinczytól eredt. Különös, hogy a 77 közül csak 63 verset lát el számmal. Számozatlanok maradtak: Péteri Takács Józsefhez, *Az Örömhöz*, *Bucsuzás Kemenes-Aljótól*, *Egy szilaj leánykához*, *Az Esthajnalhoz*, *Az Ulmai ütközet*, *Görög Demeterhez*, *Az én Kegyesem*, *Káldi Pálhoz*, *Szerelmes Bánkódás*, *Egy leánykához*, *Bartsimhoz*, *Fő és Szív*, *Keszthely* (tehát 14 vers). Abban kereshetnénk a számozás logikáját, hogy a számozatlan versek *verso*, tehát bal oldalon kezdődnek. Viszont *Az Esthajnalhoz*, *Az én Kegyesem* *recto* vannak, mégis számozatlanok.

E számozás tintával történt (a tartalomjegyzékkel azonos Kazinczy-féle tintával); egyébként a számok alakja is Kazinczyra vall.

A másik számozás — mivel a verskézirat Berzsenyinek Kazinczyhoz írt leveleivel van egybekötve — a ceruzával írt *lapszámozás*, mely 98-cal kezdődik a *recto* oldalakon (nem átvezetve *verso*ra) és 183-ig tart, te-

hát a verskézirat terjedelme 170 oldal. (Kazinczy tartalomjegyzőke nélkül, recto és verso oldalakat számítva, mert mindeniken van kézirat.) Ez a ceruzával való számozás valószínűleg Toldytól származik,

Meg kell még jegyezni, hogy a kor szokása szerint az alsó jobb sarokban ki van írva a következő oldal első szava, néha a verscím is, ha azazal kezdődik a másik oldal. (Néha azonban ez hiányzik, pl. a *Fohászkodásnál*.)

Az egyes verseket egymástól választólapok különítik el, ha a vers recto kezdődik. E lapok későbbi eredetűek, valószínűleg Toldy gondoskodásából.

Ugyancsak a 4-r 44. sz. alatt találhatók azoknak a verseknek a kéziratai, amelyek 1808 őszén keletkeztek, s amelyeket a költő később küldött el Kazinczynak, részben a levelek szövege közé ékelve, részben pedig külön mellékletként.

Így a *Hol vagy Te Széphalom* a levélbe ékelve (5/v.), ugyanígy a *Barátom, a gonosz czakó* . . . (10/r.), az *Ajánlás* új kidolgozása (7/v.) s *A' Sonetthez* (11/v.).

Külön lapon vannak az episztola Kazinczy Ferenczhez (12—17/r.-v. egybefűzött lapokon), szintén külön a Kazinczy Ferenczéhez, *A' Tudományok*, *A' Jámorság és Középszer*, a Kazinczy Ferenczhez (*Orczy' árnyékához*). *A' Múzeához*, *Gróf Festetics Lászlóhoz* (18—22/r.-v.). Mind nyolcadréttű.

Az időrendet tekintve ismét levélben szerepel a *Gróf Török Sophie*hez. (24/r.)

A *Wesselényi hamvaihoz* (30—31/r.-v. nyolcadréttű) is itt található.

A *Görög Demeterhez* új fogalmazása levélben (32/v.) szerepel.

Külön kis füzetbe fűzve, de együtt, recto és verso az *Életphilosophia* (ekkor még cím nélkül), az *Emmi* (1811) és *A' Tánczok* (43—45/r.-v.).

Levélbe illesztve: *Nagy Pál* új kidolgozása (42/r.-v.), a *Teleki-óda* (53/r—54/r.-v.), a *Prónay-óda* (67/r.-v.) és *A' bonyhai grotta* (73/r.).

Külön lapokon maradt meg *A' Pesti Magyar Társasághoz* (76/r—79/r.) és a *Vandal bölcsesség* (187/r.-v.).

2. A Helmecey Mihályhoz írt levelekben (MTA M. Irod. Lev. 4.-r. 119. sz.) megtalálhatók a *Napoleonhoz* (5/r.), *A' Bonyhai Grotta* (7/r.-v.) és a *Báró Wesselényi Miklós képe* (8/r.— Jelenleg nincs meg.).

3. A Döbrentei Gáborhoz írt episztola eredeti kézirata is megmaradt az MTA Irattárában, a K 660 jelzés alatt *Kupa támadásával* egybekötve, hátul, számozatlan lapokon. A régi és új magyar írók 8-r. volt a régi jelzés.)

4. A Petőfi Irodalmi Múzeumban található (PIM V. 1190 szám alatt) az *Élégia Gróf Festetics György hamvaira. Hector bucsuzása. Napoleonhoz változatai; A' Füredi kúthoz* 8-r. nagyságú lapokon (r.-v.) — A felfedező adományából.

5. 1936-ban még megvoltak a niklai hagyatékban, de 1945-ben elpusztultak a következő kéziratok: *Hymnus Keszthely' isteneihez* (N példány!) s a *Gróf Mauláth János*hoz csonka fogalmazványja. Az *ifjúsághoz* című vers (egy régi könyv címlapján).

6. A Bánóczi József-féle hagyatékban találta meg e kiadás összeállítója 1936-ban a következő verseket egy 17nyi nagyságú gazdasági könyvben: *Éveket át virraszt*, *Barátimhoz (II)*, *A Magyar*, *A Sonett*, *Költsey*, *Egy phylologuszhoz*, *A genialis nép*, *A Kritika*, *A német és a magyar ízlés*, *Plato*, *Herder*, *Schiller*, *A' Poezisz*, *hajdanta* (3. versszak).

7. A *Felírás* c. vers (1818) a Festetics-hagyatékból került elő 1956-ban. Lásd a Széchényi Könyvtár Irattárában, rendezés alatt. (OSZK).

8. 1971-ben vált ismeretessé a pozsonyi Döbrentei-hagyatékból

SZAUDEK József felfedezése nyomán *A' Temető* egy ismeretlen, csonka változata. (L. jegyzetünket a vershez.)

9. A másolatok közül megmaradt a *Kesergés (A' Magyarokhoz első változata)* az Országos Széchényi Könyvtár Révai-hagyatékában: Quart. Hung. 1310. A győri másolat (valószínűleg 1803-ból) sajnos elpusztult 1944 után a második világháborúban. Ugyanez történt a sümegi volt Darnay Múzeum két Berzsenyi-kéziratával — *A' bonyhai grotta és Báró Wesselényi Miklós képe* —, amelyek szintén a második világháború idején az anyagnak Keszthelyre való „átmentése” közben sommisültek meg a vonatot ért bombatámadás következtében.

Megmaradtak: *Felsőleges királyunknak . . .* (Makáry György másolatában: Vegyes iratok 4-r. 13. sz. MTA i. h.), Kazinczy másolata a Felsőbüki Nagy Pálhoz írt ódáról (4-r. 125. sz.) és a *Wesselényi hamvaihoz* c. versről, s egy másolat a Mailáth-ódáról ismeretlen kéztől. (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. — külön két lapon.)

10. Berzsenyi népdalgyűjteménye az MTA Kézirattárában található meg Népköltészet 192. szám alatt.

Az előbbiek alapján kötetünkben a szövegközlés konkrét módjai a következők:

1. A *Kesergés* az Országos Széchényi Könyvtár példánya szerint, mert ez az eredeti szöveg másolata.

2. A győri szöveget (*A' magyarokhoz*) az 1938-ban megjelent kiadás — majnos, modern helyesírású — másolata után adjuk ki, mert ez az egyetlen forrás.

3. Az 1816-ban megjelent költeményeket Helmezy kiadása szerint, de a költő által igazolhatóan kívánt változtatásokkal közöljük. (Korlátozások figyelembevételével.)

4. Az 1816-os kiadásban (és a 1813-as kötetben) nem közölt — Kazinczy által kihagyásra javasolt vagy Berzsenyi elhatározásából kihagyott verseket a költő eredeti kéziratai szerint tesszük közzé.

5. Az *Aurora*-ban közöltek ezekben az alakjukban adjuk ki. (Némi — módosulással.)

6. A *Handbuch*-ban megjelent versek szövegei e kiadás alapján közlendők. (Korlátozással.)

7. A csak Döbrenteinél megjelent költeményeket az ő kiadása szerint kellett közzétenni, néhány kirívó Döbrentei-féle szó (*uracs, költér, szent-cypház*) kivételével.

8. A Bánóczi-féle kiadásban először szereplő költeményeket (*Hol vagy te Széphalom . . . , Barátom, a gonosz csakó . . .*) a költő helyesírása szerint közöljük. (*Kaz. Lev. L. jegyzeteinket.*)

9. Az 1936-ban, ill. 1956-ban felfedezett verseket az eredeti kéziratok vagy — ha ezek elvesztek — a megmaradt fotokópiák alapján kellett kiadnunk.

A szövegközlés elveiről

A kritikai kiadás *Szabályzata* értelmében és szellemében csakis dokumentált szöveget közlünk.

Ezért a költő által jóváhagyott, „foltjaitól megtisztított” (Ism. lev. 60.) 1816-os Helmezy Mihály-féle kiadást vettük alapul az 1936-os akadémiai kiadás kiigazításaival. Figyelembe vettük a *MKL* sorozatában megjelent *Válogatott művei* (1961) néhány javított olvasatát és azt, ami változást az 1956-os és 1968-as kiadások tartalmaztak.

A szöveg és a helyesírás általában a H_2 -höz igazodik, ha Berzsenyi egyetértett a lényeggel. Hiszen a H_1 lényegében a H_1 elbírált szövegén alapul. Olyan esetekben azonban, mikor nyelvújítási torzítás történt (üdvözlök, suhong, lebelg stb.), kettős értelemben használatos szó (melly mell helyett) vagy különösen nyomatékú kifejezés fordult elő (erősevel), akkor a költő elvi állásfoglalásának ismeretében az eredeti szöveghez térünk vissza. Ugyancsak figyelembe kellett venni az antik nevek írásának berzsenyies sajátosságait is.

A dokumentumok közlésének módszerét illetően abból indultunk ki, hogy azok legtöbbször nem mint adatok, hanem mint olvasmányok, élményforrások befolyásolták a versek indítékait. — Platónnak a költő által megjelölt szövegeit (a niklai hagyaték alapján) olyan sorrendben és akkor kapcsoltuk a magyarázatokhoz, amikor összefüggésbe hozhatók az egyes költemények keletkezésével ill. élményanyagával. (*Dukai Taktás Judithoz, Vítkovics Mihályhoz*, az utolsó vershez stb.)

Nem térhettünk vissza az eredeti kézirat nyelvújítási szóalakjainak közléséhez („innep, fákla, kükkürcs, billyeg” stb.), mert a költő sem az 1813-as, sem az 1816-os kiadás bírálatában nem kifogásolja a nyelvújítási szóalakok irodalmi ejtésű formáját, kivéve a „fürdik” és a „lebelg” szavakat, amiket azonban azért tart elvetendőnek (az utóbbit joggal), mert túlzott nyelvújításként ítéli meg használatukat, s még emlékeztetésben van a *Mondolat* gúnyja az 1813-as kiadással kapcsolatban, ami óvatosságra intette az „új” szavakkal szemben. (Ez végigvonult a Helmezyhez intézett levél megjegyzésein is. *Ism. lev. 47—52.*)

Igaz, hogy a „dunaizmusról és tisztaizmusról” Kazinczyval folytatott vitában felszólal a „dunaizmus” érdekében (*Kaz. Lev. VIII. 325.*), de ez a vita semmi bizonyítható összefüggésben nincs a két kiadás szövegeivel. A vita befejezéséül pedig Berzsenyi így határozza meg „nyelvideálját”: „Mi a Schriftsprache? A grammaticai *Igazságnak*, czílos *Okosságnak* és *Izlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elválasztott és destillált magyar nyelv.” (*Kaz. Lev. VIII. 565.*)

Ennek az ideálnak általában megfelel az 1816-os *szövegközlés*, nyilván ezért hagyta jóvá azt (néhány kivétellel).

E felfogás összhangban van a költőnek azzal a véleményével is, hogy a költői nyelvnek a mindennapi, köznyelvi szólkinctől eltérő, válogatott kifejezésekre kell törekednie: az ódák nyelvében különösen stíltörést jelentett volna, ha bennük tájnyelvi vagy dialektális ejtésű szavakat használna. (Ennek *korszerűtlenségére* Kazinczy és utána Kölcsey különösen felfigyelt.)

Kölcsey nyilván a Pesten olvasott *eredeti* kéziratokra gondolt, amikor azzal vádolta Berzsenyit, hogy „ódáit megtömté provincializmusokkal”. Ez nem áll a nyomtatásban megjelent versekre, mert azokból részben Kazinczy tanácsára, részben önkéntes döntés alapján kimaradt az ún. „provincializmusok” nagy része. (A provincializmus nemcsak a *tájszavakra*, hanem a tájnyelvi *ejtésre* is vonatkozik.)

1813-ban, 1816-ban már sürgős történelmi szükségzerűség volt az egységes irodalmi nyelv megteremtése. Ennek szolgálatában állt a nyelvújítás is. Viszont a tájnyelvi szavak és a tájnyelvi ejtés fékezte volna ennek az egységesítő folyamatnak gyorsaságát és sikerét.

Igaz, hogy Berzsenyi szerint minden nyelvújításból fel kellett volna venni a megfelelő tájnyelvi szavakat és kifejezéseket, s így lett volna leggazdagabb az irodalmi nyelv, de ehhez már nem volt idő. Ennek az ideális követelménynek ellentmondott a történelmi helyzet: a reformkor közlekedésének elkerülhetetlensége, amikor az új gondolatok, új eszmék és

eszmények hirdetésének fő eszköze a megújult, egységes irodalmi nyelv lett.

Ezért is helyeselhető a költő kiadásában a provincializmus fent említett kiküszöbölése, amely különben is akadályozta volna költészetének egyetemes hatását, amire mindig törekedett.

Nem is a provincializmusban keresendő Berzsenyi költői nyelvének újsága és jelentősége, hanem a régi és új nyelv költői összeolvadásában, amelyre ő adott először tökéletes példát. (Jellemző, hogy az eredeti kéziratokban szereplő kb. 75 nyelvjárási ejtésű szóból 1816-ban már csak kb. 15 maradt meg. A *Kupa támadásának* első fogalmazványa dialektális, a másodikban e szavak irodalmi ejtésükkel szerepelnek: ez is mutatja Berzsenyinél a fejlődés irányát.)

Már a kiadástörténetben rámutattunk arra, hogy az egyes kiadásokat milyen korlátozások figyelembevételével lehet felhasználni. Most röviden összefoglaljuk eljárásunk lényegét.

A H_2 csak annyiban alapja kiadásunknak, amennyiben nincsenek benne a költőnek a H_1 -gyel kapcsolatban nyilvánított bírálatától eltérések. Nem vettük át pl. az antik nevek Helmecky-féle írását, amely az 1813-as kiadástól eltér.

Mivel a *Handbuch*nak a költő nem küldött kéziratokat, csak szövegváltoztatásra vonatkozó kívánásokat, ezért a *szövegváltoztatásokat* — ha vannak ilyenek — a H_b szerint közöljük.

Döbrentei kiadását a legnagyobb óvatossággal használtuk, akár a szövegről, akár a helyesírásról volt szó, mert Döbrentei mindkét tekintetben sokszor önkényesen járt el, mint ő maga mondja: „sugallatai” alapján.

Az *Aurora* közléseit hitelesnek vettük, kivéve olyan helyesírási („Mutassd”) és szövegbeli eltéréseket (*A' Vig Chloe*), amelyeknek hitelessége nem bizonyítható.

A *változatokban* a költő eredeti kéziratának szövegét is közöltük, mert ez sokkal egyszerűbbnek és világosabbnak látszott, mint ha egyenként mutattunk volna rá a szövegbeli és a helyesírási eltérésekre —, már rendkívül nagy számuk miatt is. Ez nemcsak az 1808-as versgyűjteményre áll, hanem minden egyes kéziraatra, amelynek nyomtatott szövege és az eredeti között sűrű az eltérés.

Általában a *Szabályzat* c) pontjában ismertetett eljárást alkalmaztuk, vagyis külön jelrendszert nem használunk, hanem „értelmes összefüggésben” adjuk a változatokat. (*A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*. Bp. 1962. 23.) Ezt az eljárást azért választottuk, mert eredeti fogalmazványok az *Elégián* kívül nem állnak rendelkezésünkre Berzsenyi kéziratái között. Így az olvasó külön jelrendszer nélkül is el tud igazodni a változatok között.

Az eredeti *kéziratokon kívül* (ha ezek rendelkezésre állnak) az összes a költő életében megjelent kiadásokat figyelembe vettük a változatok megállapításánál — az ismertetett okoknál fogva a Döbrentei-féle kiadást is. A Toldy Ferencét csupán a nála először megjelent verseknél közöltük, mert ő a költő verses hagyatékából már semmit sem kapott a családtól. Csak a Kazinczy Gábor által hozzá juttatott 1808-as versgyűjteményből hiányzott versek jelentenek nála újságot a szöveg szempontjából.

Az *apparátus* sorrendje a következő.

Először közöljük a kézirat ismertetését, eredeti helyét és elhelyezését a különböző kiadásokban. Megjelöljük az 1817-ig terjedő korszakban, hogy minek alapján közöljük a szöveget. A H_2 -re való hivatkozás azonban nem jelenti azt, hogy alapos ok miatt nem helyesbítjük annak közlését. Az *eltéréseket* a későbbiek folyamán fel is soroljuk. Az 1817 utáni szövegek-

k voltaképpen „kánonja”, vagyis a költő által jóváhagyott nyomtatott újtéménye nincs. Az *Aurora* mögött Helmezy, a *Handbuch* mögött ettner, a Döbrentei-kiadás mögött Döbrentei önkényeskedése sejthető bizonyítható. Eljárásunkat itt a változatok közlése tárja fel.

Második „fejezetként” a versek keletkezésével, fogadtatásával és utórával foglalkozunk. Az akadémiai *Szabályzat* (IX. 2.) célszerűnek tartja rész külön címek szerint való tagolását. E külön megjelölésektől azonban Berzsenyi esetében el kellett tekintenünk, mivel nagyon sokszor a versek „keletkezéstörténetével” kapcsolatban csupán feltevésekre vagyunk utalva. E helyett az eljárás helyett szerves egységbe foglaltuk a versek keletkezésére vonatkozó adatainkat — ill. feltételezéseinket —, a fordítatásról szóló kortársi nyilatkozatok után következnek az utókor véleménye, ami által minden versnek mintegy „életrajzát” adhatjuk.

A harmadik részben a versformákkal, a H_2 -tól és a többi kiadásoktól való eltérésekkel és a változatokkal foglalkozunk. Az A szöveget teljes részükben közöljük, mert annyi eltérés van az A és a H_2 helyesírása között, hogy szinte minden sort változatként kellett volna feltüntetni. Így azonban és egységesebben tükrözi a kiadás a költő eredeti szövegeit is. A szóképek csupán a horatiusi kapcsolatokat adják — az ismétlések lehető elkerülésével.

Végül a fordításokat és képzőművészeti vonatkozásokat közöljük. Megjegyzendő, hogy a DEMETER Tibor-féle összeállítás (*Bibliographia ungarica*) néhány esetben nem közli a szóban forgó kiadás lapszámát. A lehetőségeink szerint e hiányt pótolni igyekeztünk.

SORRENDI PROBLÉMÁK

A korai ódák előrevetítése kiadásunkban

A költő által nem keltezett versek kronológiájának megállapítása mindkét bonyolult probléma. Figyelembe kell venni az életrajzi és történelmi helyzetet, a tárgyi és formai vonatkozásokat, az eszmei és érzelmi otívumok valószínűségét és hovatartozását, a szókinészet, a költő esetleges vallomását, a kortársi konkordanciát, a ciklusosság kategóriáját (ha van), az olvasmányokat, a belső fejlődést, a költői műhely feltárulását (ha lehet, esetleg a papír ismertetőjegyeit, a kézirat bizonyos változásait) — s még akkor külön probléma a keletkezés és a befejezés időndje. Ha mindezek megvannak, következik a szintézis, vagyis az esztétikai, lélektani, történeti szempontok felhasználásával az összkép kialakítása. Berzsenyinéél rendkívül hiányosak a fenti útbaigazító „reáliák”, ezért csak megközelítő eredményekre lehet számítani. De így is nagy a fejlődés az 1936-os állapothoz mérten, amikor a tulajdonképpen ilyen irányú kutatás megkezdődött (figyelembe nem véve a Toldy-féle egyszerű spekulációkat).

Már az *Újabb Berzsenyi-tanulmányokban* kifejtettük (121 — 122.), hogy *magyarokhoz* horatiusi ihletettsége szorosan összefügg Wietoris tanítványával, aki 1794 — 95-ben egy egész évig foglalkozott Horatius ódáinak I. könyvével (köztük a 6. ódával 1794. október hónapban), és pedig úgy, hogy három ódát vett át egy hónapban, tehát elég sok időt fordított e ítmények alapos megtárgyalására.

Ugyancsak mélyen Sopronban gyökerezik *A magyarokhoz* (első címe *esergés*) történelem- és világszemlélete is. (L. MERÉNYI: *Soproni Szemle*.

1971. 227. skk.) „Zápolya öldöklő századja” a Losontzi-féle tankönyv tanítása szerint került bele a költő első ódájába (158.). Nem bírt Ferdinánddal, ezért a törököt hívta segítségül. A szultán átengedte az általa meghódított területeket Zápolyának, de kirabolta az országot és számtalan magyar rabot hurcolt magával Törökországba. — *Bethlen Gábor* is a soproni iskolai aulikus felfogásában tűnik fel. Az ő uralkodása alatt, „miközben fellázad a Habsburg-uralkodó ellen, török és tatár segélycsapatai szörnyen feldúlták az országot”. — *Rákóczi* vérengző haragja — Windisch tanítása szerint — rengeteg pusztítással, égetéssel járt, és a szabadságukért küzdő magyarokat egyszerűen „elégedetleneknek”, az ónodi országgyűlést „örjögő gyülekezetnek” nevezi stb. (L. jegyzeteinket és Windisch idézett művét: 233—234.)

Mindez eléggé indokolja, hogy az eddigi kiadásoktól eltérően soproni vonatkozásai miatt is a *Kesergéssel* kezdjük a sorrendet, amit különben *A' Felkölti Nemességhez* (1797) utalása is alátámaszt, mert a költő ezt az ódát 1797 *előttre* keltezi.

Berzsenyi első versei

A sorrendiség elvi témáihoz tartozik Berzsenyi ún. „zsengeinek” problémája. A régebbi irodalomkutatás sokáig e „zsengeiség” alapján fogta fel a sorrendiséget. Először a matthiessoni zsengek következtek, utánuk a klasszikus versformájú ódák és versek.

Ezzel szemben meg kell kockáztatnunk azt a feltevést, hogy Berzsenyinek nincsenek ún. „zsengei”. Miképpen Horatiusnál sem találhatunk zsengeket. A 16. epodoszt bizonyos valós indítékai miatt lehet csak a római költő legkorábbi versei közé sorolni, s esetleg az I. könyv 18. ódáját is. (L. H. KLINGER Horatius-tanulmányát: *Die Antike*. I. 24.) A sorrendiséget tehát nem a tökéletesség kisebb vagy nagyobb foka határozza meg Horatiusnál sem, hanem — mert nála is számtalan átalakításról, átformálásról van szó — a költemény keletkezésének, valós alapjainak, célzásainak feltárása, mint ahogy ezt Nitsch többször idézett kiíró *Előadásai*ban is láthatjuk (l. jegyzeteinket).

Berzsenyinéél is ez a helyzet. Tizenhárom év alatt bő alkalma volt arra, hogy verseit csiszolja, finomítsa, alakítsa. Ehhez a horatiusi „nonum prematur” elvén kívül, amelyet szinte betűhíven magáévá tett, két lényeges kijelentésére hivatkozhatunk.

Az egyik az, hogy gyermekkori szerelmi versei és ódái között időbeli különbség nincs. (PM 46.) Tehát az életrajzi vonatkozásokkal igazolható *korai ódák* és a *korai szerelmi versek* ugyanahhoz az időszakhoz tartoznak.

A másik pedig, hogy „Jó verset írni nagy munkát, nagy erőlködést kíván. A' ki egy ódán hétszámra dolgozni nem tud, az poeta sohasem lesz”. (Ism. lev. 61.)

Ez a nagy munka látszik a korai hangsúlyos-rímes versek *kidolgozottságán* is. (Erről később.)

A költő szerelmi verseinek problémája

Ez egyike a legnehezebb kérdéseknek Berzsenyi költeményeinek sorrendje szempontjából. Általános elvi alapokból kell kiindulni, ha konkrét adatok nincsenek.

1. *A költő egyénisége*. Mintegy Kőlcsey módjára járunk el, ha úgy gon-

doljuk, hogy Berzsenyi egyénisége a legdöntőbb versei megírtelése tekintetében. Bizonyosnak látszik, hogy zárkózott, nehézkes, nem könnyen hevílő vagy könnyelmű természetű lévén, inkább érzéseinek maradáóságával tűnik ki. (Innen látszólagos „szűkkörűsége” is.) Nem látszik tehát valószínűnek, hogy könnyelműen, „lepkemódra” élte volna költői-szerelmi életét.

2. *Körülményei* sem voltak erre alkalmasak. Hetyén még apja szigorú ellenőrzése mellett élt, később, Sömjénben sem voltak a viszonyok alkalmasak szerelmi kalandokra. Valószínűbb az, hogy rajongása egy-egy központi ideál körül kristályosodott ki, nevezzük azt Dudinak vagy Emminek.

3. Ha a szerelmi verseket költészete egészéhez viszonyítjuk, jellemző rájuk is a ciklusjelleg. (Festetics-, Kazinczy- — vagy műfajilag — heroikus óda- vagy episztolaciklus.) Ez is erősíti azt a feltevést, hogy szerelmi költeményeinek középpontjában egy-egy nőalakot kell feltételeznünk.

4. Megerősíteti feltevéstünket, hogy e versek *tematikájában bizonyos folyamatosság* észlelhető, ami lélektani realitást ad e versek összefüggésének.

5. A költő fontos *vallomása* őszinteségéről lehetetlenné teszi, hogy valami képzelt alakokról vagy képzelt érzésekről van szó szerelmi költészetében.

Míndezek persze csak elméleti kiindulópontul szolgálhatnak, de nélkülözhetetlenek e versek sorrendi megírteléséhez is.

Ezenkívül megállapítható, hogy a szerelmi versek — érzelmi szférájuk, tematikájuk, irodalmi és formai jellemzőik, szókincsük és egyéb tényezőik szerint — világosan két korszakra oszlanak, s e két korszaknak különválásata — ami eddig nem történt meg — sorrendi tanúságokkal is jár.

Az első korszakban, tehát a költő 1799-ben történt házasságának idejéig írt versek közt — nézetünk szerint — úgy lehet eligazodni, ha e szerelmi költemények központi alakját sikerül megtalálni és azonosítani a költő által megénekelt hősnővel.

Berzsenyi maga vezet bennünket — bizonyos mértékig — a probléma megoldásához: *Az első szerelem* c. versében *Dudit* nevezi meg, mint aki első szerelmének hősnője, így első szerelmi költeményeinek ihletője is volt.

Erről a pontról kell tehát tovább haladnunk.

Perlaky Judit. Döbrentei az első, aki Perlaky Juditra felhívja a figyelmet:

„Az évet nem mutató dalok közül néhány, 1794 és 1800 között fakadott. Ki azokra Nemesdömölkön szülei házánál voltában fakasztá, a’ gyönyörű leány, a’ kedves és lelkes lény, Perlaky Judit volt. Még mint gyermek ismerém. Későbbben Kossuthi Kossuth István neje lón Tápjő-Bicskén, s nekem mostoha nővéremmé.” (D 194.)

Ennek az adatnak a hitelességéhez nem férhet szó. Perlaky Judit édesanyja, Simonyi Zsuzsánna férjének, Perlaky Dávidnak 1802-ben bekövetkezett halála után újból férjhez ment Döbrentei Lajoshoz, Döbrentei Gábor atyjához. (Döbrentei Gábor apjának első házasságából származott.) Így lett Judit Döbrentei mostohatestvére; így ő mind Judit, mind Simonyi Zsuzsánna révén közvetlenül tudhatott a Berzsenyi Dániel és Perlaky Judit közötti kapcsolatokról.

Döbrentei közlésén kívül azonban csak most került elő egy dokumentum, amely a költő és Döbrentei tanúságtétele mellett kétségtelenül mutatja e kapcsolat tényleges voltát. A celdömölki anyakönyvi hivatalban található egy keresztelési kivonat, amelynek tanúsága szerint Berzsenyi

első gyermekénél Káldy Pál, a költő legjobb barátja és Perlaky Judit voltak a költő részéről meghívottak. Vagyis a legjobb barát (az egyetlen barát) és a legjobb barátnő:

Keresztelési anyakönyv

Születési éve és napja	A megkeresztelt neve	A szülők neve, vallása, foglalkozása	Keresztszülők neve és foglalkozása
1800. febr. 19.	Lidia	Tek. N. és N. Egyházas-Berzsenyi Dániel Ur, Tek. Takáts Susána Asszony	Tek. Takáts István és f. Wittnyéki Terézia, Tek. Takáts Mihály Ur és f. Nagy Éva, Tek. <i>Káldy Pál Ur, Gömbös Pál ifjú legény és Perlaky Judit hajadon</i>

93/1973. sz. Másolat Solymár Csaba k.i. (A celledömölki ev. egyházi anyakönyvből)

PERLAKY JUDIT ÉS KÖRNYEZETE. Perlaky Judit — adataink szerint — körülrajongott, szép leány volt, a korabeli társaság kedvence. Nevével többször találkozunk a korabeli anyakönyvekben, s ez arról tanúskodik, hogy a rokonság és az ismerősök körében fiatal kora ellenére tisztelet és népszerűség vette körül. Hogy egyéniségét jobban megértjük, egy pillantást kell vetnünk az apára, Perlaky Dávidra is. (L. PAYR Sándor: *A Perlaky-család ároni háza*. Bp. 1890. 17.)

Az apa 1796-ban kerül Nemes-Dömölkre; nagy tudású, német egyetemeken járt 42 éves férfi, akiről életírója — Payr Sándor — feljegyezte, hogy nagy könyvtára volt, s munkatársa lett Péczeli József *Mindenes Gyűjteményének*. Jellemző rá, hogy nemcsak teológiai-pedagógiai munkákat olvasott (korában jelentős teológiai-pedagógiai munkái jelentek meg), hanem felvilágosodott írók művei is érdekelték. (Az életíró szerint azért, hogy „könnyebben megcáfolhassa” őket.) Nyilván érdeklődéssel fogadhatta az ifjú Berzsenyit, akinek irodalmi hajlamairól már akkor, az apai pünnyaszok következtében is hírek terjedtek el a család és a rokonság, valamint az ismerősök körében. Lehet, hogy mivel Perlaky Dávid magasabb műveltségét Németországban szerezte, s Dániel már akkor jól tudott németül (5—6 évi soproni tartózkodás után), német könyvekkel, olvasmányokkal is ellátta. Az anya, Simonyi Zsuzsánna sem nézhette rokonszenven nélkül a két ifjú lélek kapcsolatát.

Juditról az irodalomban, sajnos, Döbrentei fenti jegyzetén kívül egyetlen két adatot találunk. Mindegyik gyászos alkalomból: apja 1802-ben bekövetkezett halála alkalmából íródott. Az egyik az apa nagy szeretetéről, a másik a lány szépségéről tesz tanúságot.

Az apa sírjánál tartott egyik gyászbeszéd így emlékezik meg Juditról: „Köszörmégek” özönébe merített gyászos Uri Felek, kiváltképpen pedig Te, nagy Tiszteletű Tudós Perlaky Dávid Urnak meg-özvegyült kesergő Párja és a boldogult Atyának egyetlenegy megmondhatatlanul szeretett Árvája, látom te görgedezni szemetekről azokat az igaz könnyeket, melyekkel a

boldogult elnyugodt Szerelmeseteknek hideg poral felett áldoztok . . .” (Gödör György: *Gyászbeszéd*. Veszprém 1812. 7.)

A másik adat Perlaky Juditról egy „gyászköltemény”-ből való, ugyan-csak az apa 1802-i temetése alkalmából (miután a szerző az özvegyről szólt):

Áll jobbán egy Szűz, ékes Hölgy, mély fájdalomban
Szíve dobog, mejjét fojtja ezer zokogás.
Mint a' nap tavasza, ha homályos fátolyit éjnek
Tépi, mikor repdes lengeteg árnya alá,
Úgy mosolyog, még arczáján az előbbi kiesség,
Bárha keserűség ül két piros ajka között.

(PAYR: i. m. 25.)

De nem is Gödör, sem pedig Perlaky Gábor (e vers dilettáns szerzője), hanem költőnk halhatatlanította Juditot.

Azonosítható-e Perlaky Judit a költő korai verseiben szereplő Dudival? Az anyakönyvi dokumentum nyilván igazolja, hogy a költővel kapcsolatban volt Judit, még ha sajátos körülmények között is, amikre később rátérünk. De alkalmas volt-e Judit a korai múzsa szerepére? Hiszen 1783-ban született, tehát 14 éves volt, amikor a költő megismerte és 16 éves lett, mire Berzsényi megházasodott.

Am minden adat azt mutatja, hogy az akkori korhoz képest is egy nagy műveltségű apa egyetlen leányaként gondos nevelésben részesülhetett; abban az időszakban volt, amikor ábrándos képzeletét megragadhatta a gazdag, szép és érdekes ifjú (Berzsényi kora egyik férfiszépsége volt ebben az időben), s társadalmilag is létrejöhetett az a kapcsolat, amely Berzsényi ifjúkori szerelmi költeményeit ihlette. (A költő apjával szívélyes viszony kialakulásáról tudunk Perlaky Dáviddal kapcsolatban. Több művét is elküldte neki, ajánlással.)

Ezenkívül még két oly sajátos jellemzője van e szerelmi-érzelmi viszony reális vonatkozásainak, ami szintén figyelemre méltó.

Az egyik, hogy a leány, aki ezekben a versekben megjelenik, nagyon fiatal. *A Lílihez* és a *Phyllis* című, de a *Dudához* szóló költemény is egészen fiatal lányhoz szól. Ez megfelel Judit korának. (Bővebbet jegyzeteinkben.)

A másik e viszony eleve reménytelenségre való ítéltsége. Ez indokolja a költemények túlnyomóan — és érzelmesen — panaszos hangját és szomorú befejezését is. Hiszen a gazdag földesúr fia nem vehette el a szegény papleányt. (A *remetében* fordítva lesz majd: a leány gazdag, a fiú szegény, amiért „apja csikarva dult”).

Nevezetes a korai szerelmi versek „Urai cselekményének” belső összefüggése. Bizonyíthatóan az ifjúkori 11 szerelmi vers közül csak kettőben (*Dudi és Dudi emléke*) fordul ugyan elő Judit neve. De ezt ellensúlyozza *Az első szerelem* vallomása, amely Dudit nevezi meg mint a költő első szerelmét. E vallomás kizárja, hogy itt csak futólagos ismeretségről legyen szó. Ha pedig így áll a dolog, akkor nyilván nemcsak két vers tartalmazza a viszony kifejezését, hanem ennél több költeményben kell azt feltételeznünk.

Viszatrükörzik-e e versek a kapcsolat alakulásának egyes fázisait?

a) A kezdeti szakaszt az *Egy szilaj Leánykához* és a *Phyllis* fejezheti ki. Mindkettő kezdetben a szilaj ifjútól idegenkedő, illetve boldogságra vágyó ifjú leány alakját idézi fel finom költői áttétellel.

b) A szerelmi vágy, az „ostrom” fázisát foglalják magukban az *Esdeklő Szerelem* és *A' csermelyhez*. (L. jegyzeteinket.)

c) A kapcsolat érzelmi-szellemi *tetőpontjára* érünk a következő négy verssel: *Lúihéz*, *Dudi*, *Az Est*, *Az Esthajnalhoz*.

d) *A vég közeledtét* sejteti a *Szerelmes Bánkódás*.

e) Igen érdekes és meggyőző az „adaptáció” korszakának kifejezése, amely a társadalmi kényszer hatása alatt — főleg az apa valószínű közbelépésével és a költő hirtelen házasságával — következnek be, amikor is a szerelmesek kénytelenek alkalmazkodni a kényszerítő társadalmi-környezeti körülményekhez. Ez a lemondás fázisa, amely *Az elválás reményében* és a *Dudi emlékezetében* jut kifejezésre:

Tied lelkem nem lehetek
Lelkemnek édes fele —

— vallja a költő viszonyuk alakulásáról.

Dudi alkalmazódása a parancsoló társadalmi törvényszerűséghez, vagyis az ő „adaptációja” abban a tényben is kifejezésre juthat, hogy vállalja a kapcsolatok további „baráti” fenntartását, nemes lemondással, jó szívvel vesz részt a költő legkedvesebb, életét boldogító családi eseményben — csaknem egy évvel viszonyuk megszakadása után.

„*Az első szerelem*” *tanúsága*. A bensőséges és maradandó érzések örök emléke e szép vers. De annál is több. Miért hagyta ki mégis a költő? Szerintünk azért, mert Judit 1809-ben már Kossuth Istvánné, négy gyermek anyja. Tekintettel tehát a költő titkolódzó természetére és a feudális társadalom szokásaira, a Berzsenyi-rokonságra és a Perlakyakra, de elsősorban Juditra, a költő kihagyja e költeményt. Ezzel az „adaptáció” legvégső aktsusa játszódtott le mint a társadalomnak tett engedmény fájdalom kifejezése. Nincs nyoma annak, hogy Kazinczy kifogásolta volna a Dudi nevet az 1808-as gyűjteményében. A Szemere-féle levélben (*Kaz. I. sz. VIII. 234. skk.*) Dudi már nem szerepel. Dudi helyett Lolli, a *Dudi emlékezte* helyett *Fannim' emléke* szerepel mint új cím. A *Dudi* című verset Berzsenyi Szemere szerint újraírta. (*Uo.* 237.) Sem e verscím, sem a *Fannim' emléke* névátköltésének eredetét nem állapíthatjuk meg levélből. Mi a névváltoztatásban, ill. *Az első szerelem* elhagyásában a kialakult társadalmi helyzet kihatását látjuk. De miért nem tette ezt meg Berzsenyi már az 1808-as gyűjteményében? Az álomvilágban élő költő jóhiszeműség is közrejátszhatott ebben, akit számunkra már csak sejthető indokok — esetleg Kazinczy bírálata és levelei is — döbhentettek rá a valóság kényesebb vonatkozásaira.

Az összetartozás bizonyítékai a költői műhelyben.

Elsősorban a gessneri világ tartalmi elemei mutatkoznak meg e versekben (amiről később lesz szó), de formakincsük is közös.

Föltűnik a költeményekben a szókincs és a képek közös volta s túlnyomórészt bánatos színezete: *sír, cseppet gördít, könnyek forrása, bús, beteg, árva, sebhely, bágyadt, hervadt* stb. Gyakori a halálmotívum: *Még koporsóm hol nem zár, porunkból felkelendünk, elfogy életem, szív vergődik vérben és így tovább*. Ez nem lehet véletlen dolga, s különösen akkor nem, ha meggondoljuk: a költő arra hivatkozik, hogy verseit mindig „szívből” énekelte, *színtén át* érezte, amit írt. Ehhez az őszinteséghez tartozik természetesen a szerelmi viszony árnyoldalai mellett a boldogságérzés (ritkább) kifejezése is: *mosolyog, játszik, csókolgat, mulatoz, ezer tört nevelsz, szerelmek nyiladoznak* stb.

Az első korszakban a szókinés régebbi nyelvi hitekre vall — kivéve a későbbi javításokat —, ami pl. megnyilvánul a nyelvújítási szók ritkább jelentkezésében is. A következő korszak szerelmi verseit sokkal gazdagabb nyelvkincs jellemzi, nyelvújítási szavak sűrűbben fordulnak elő bennük.

Az alaptónus az ifjúkori szerelmi versekben a szomorú érzelmesség, amely néha reménytelenséggé fokozódik, legfeljebb azzal a hozzáadással, hogy a boldogtalan szerelmesek majd a „földön túl” találkozhatnak, s akkor már nem lesz, aki szétválasztja őket. . .

Mindez csalhatatlanul ifjúkori ábrándos érzelmvilágot tükröz a korra jellemző szentimentális színezettel.

Ezek az indokok készítették bennünket arra, hogy az ifjúkori szerelmi verseket ilyen „munkahipotézis” alapján rendezzük el.

A „szerelmi másodvirágzás”

A másik fontos kérdés, amely a szerelmi versek sorrendiségével kapcsolatos, az, hogy az 1800 utáni „szerelmi másodvirágzás” korszakának van-e, lehet-e oly központi hősnője, mint Dudi volt az első szerelemé — a költő vallomása szerint.

Több lényeges körülmény utal erre a lehetőségre.

Elsősorban a nevek mennyiségi érve. Öt olyan szerelmi vers van ebből a korszakból, amely eredetileg az Emmi címet vagy megszólítást tartalmazta: *Emmi (Nelli)*, *Emmihez (Esztihez)*, *A' Tavasz*, *Emmi* (1811) és az *Emmi (Glycere)*.

Helmezy önkényeskedése, hogy e neveket átkeresztelte, mert tán gyakori előfordulásuk egyhangúnak tetszett előtte.

Emmin kívül az Ilonka név kétszer, a Naca kétszer, a Bartsi ugyancsak kétszer fordul elő az eredeti fogalmazásban.

Ehhez járul a minőségi érv. Kétségtelen, hogy a legszebb szerelmi versek Emmihez íródtak. A Nacához írottakat maga a költő „gyomlálta ki” a kiadás előtt. Az Ilonkám megszólítást Kazinczy tanácsára változtatta meg a költő Melisszára, ill. elhagyta e nevet *Az én Kegyesemből*. A *Melisszához* című vers felfogásunk szerint nem ismétlődése az *Amathus* motívumainak. Az egyetlen olyan szerelmi költemény, amely szenvedélyességben felveszi a versenyt az Emmihez írottakkal.

A nevek látszólagos kócosza és a lírai cselekmény belső mozgásának folyamatossága.

1. A költő minden titkolódzása ellenére is e második korszak központi szerelmi hősnőjének Emmi tartjuk, illetve a költőnek azt a kedvesét, akit Emmi néven nevezett meg. E név egy csaknem tízéves korszakot ölel át. A Helmezy által *Nelli*-re átkeresztelt hangsúlyos-rímes verssel kezdődik és az *Emmi* (1811) c. verssel végződik. A szerelmi viszony kezdetét jelző „udvarló versek”-ben tehát már szerepel az Emmi név. Ide sorolhatók még az *Egy hűtelenhez*, a *Fő és Szív*, az *Egy Leánykához* c. versek is. (L. jegyzeteinket.)

2. A szerelmi kapcsolat „kikristályozódásának” tanúi a szerelmi boldogság versei, központjukban *A' Tavaszszal*, amelyben ismét az Emmi név fordul elő, és a Helmezy által *Eszti*-nek átkeresztelt gyönyörű anakreoni vers (*Esztihez*), amelynek külön jelentősége van a sorrend szempontjából is. Belső ismérvek alapján ide sorolnánk még a *Chloe* („Láttam, látta Chloét . . .”), sőt a csak 1811-ben nyilvánosságra hozott *Emmi* (1811) c. verset is, mely valóságos testvérverse a *Chloé*-nak, s a költő évekig dolgozhatott tökéletesítésén, amire sok példa van költészetében.

3. *Az adaptációs mozzanat.* Ebben is megnyilatkozik e szerelmi viszony-
nak a valósághoz kötöttsége. S itt jelentőségük lehet a *Búcsúzás* és a
másik *Chloe* („Mint egy árva madár . . .”) c. verseknek. A költő barátnője
elhagyja Sömjént, s nyilván ebből az alkalomból keletkezik a fájdalmasan
szép és szenvedélyes búcsúvers. De miért hagyja el Chloé eddigi lakóhe-
lyét? A reális magyarázat az lehet, hogy férjhez megy. Házassága lehet
boldog vagy boldogtalan. Hogy boldogtalan, erre utalhat a másik Chloé-
vers („Mint egy árva madár . . .”), amely realiztikus színezetén túl a
költő *saját sorsát*, két rokon fájdalom érintkezését is sejteti.

4. *Az emlékezés tanúbizonysága.* Dudin kívül csak Emmitől búcsúzik a
költő abban a két emlékversben, amelyekben búcsút mond kedveseinek,
ifjúsága szerelmeinek. Ez már magában véve is fontos mozzanat a sorrendi
olhatárolásra.

5. „*Ádaptáció*”? Az Emmi iránt érzett szerelem szenvedélyes mély-
sége esetleg azt is sugallhatja, hogy viszonyuk 1804 — vagyis a leány férj-
hezmenetele és a költőnek Niklára költözése — után sem szakadt meg.
Az *Emmi* (1811) a *sorrendi kulcsvers* ebből a szempontból. De ezt csupán
mint lehetőséget említjük meg, mert ebben az esetben a *Levéltöredék* és
A' Közeli Tél rejtélyes nőalakja is Emmi lehet, illetve az, akit a költő
ilyen néven nevez. Ez azonban természetesen csupán valószínűségi fel-
tevés.

Az adaptáció tényéből többfelé ágazhatik el az elmélet.

a) Lehetséges, hogy az elválás nem volt végleges, és a viszony folyta-
tódott valamilyen formában (találkozás, levélváltás stb.). Ezt támasztja
ulá a *Chloe* („Láttam, látta Chloét . . .”), az *Emmi* (1811), a *Glycere*
(*Emmi*) c. vers, s ebben az esetben a *Levéltöredék* és *A' Közeli Tél* hő-
snője is azonos az előbbiekével. (Ehhez hozzá kell tennünk, hogy Dudin
kívül csak Emmitől búcsúzik a költő.) Ez a legvalószínűbb változat.

b) Ha Emmi a magasabb rendű ideált képviseli Berzsenyi szerelmi
költészetében, akkor a *Melisszához* írt vers is ugyanahhoz a hölgyhöz
szól, mint az *Emmi*-versek. (Bár ennek ellentmondhat *Az én Kegye-
seimben* jelentkező női arckép, amely inkább „a természet gyermekére”
utal.) Ebben az esetben e mély és tartós viszonynak szellemi-érzelmi motí-
vumai közé sorolhatnánk a hősnő lelki gazdagságát, a költő iránti meg-
értését. Szinte a „szellemi társ” szerepéig ér fel a *Levéltöredékben* és az
Emmi-ben (1811).

c) A Helmeczy által a címben *Ninonnak*, később *Linonnak* átkeresztelt
vers a végleges szakítást jelenti a leány házassága miatt. Ez esetben 1804
után egy új érzelmi viszonyról van szó, elszigetelve az *Emmi*-versektől.
[Ezzel ellenkezik, azonban mind a *Glycere*, mind az *Emmi* (1811) létre-
jötte.]

d) A szerelmi versekben szereplő női fedőnevek mögött egy-egy valódi
kapcsolat rejlik, s így a költő Bartsi, Mitzi, Lizi, Ilonka, Emmi néven
szereplő hősnői mind valódi élő személyek voltak. Ennek azonban élet-
rajzi, lélektani, költői műhelybeli okokból a legkisebb a valószínűsége.

A „szerelmi másodvirágzás” verseinek jellemzése és a sorrend

Berzsenyi szerelmi lírájának két korszakát nyilvánvalóvá teszi *költői műhelyének* tanulmányozása is.

A hangsúlyos-rímes korszak *hangvétele* a félénk, tompított, sokszor tetetlen ifjúkori vágyódás, boldogságkeresés. A második korszaké erőteljesebb, szenvedélyesebb, természetesebb, több életközelséget sugároz.

A *lírai cselekmény* menetelére az elsőben inkább az epikai egymásutáni-ság a jellemző, míg a másodikban a belső koncentráció tartja össze az érzelmek hullámzását.

A *kompozíció* az első korszakban hajlik az elnyújtott leírásokra, a lírai szituáció inkább külsőleges és hosszabb festésére — a második korszak erőteljes tömörségével szemben.

A *tájelemek* az elsőben inkább általánosság jellemzi, míg a másodikban tökéletesen beleolvadnak a hangulatba, annak élő, szerves részeivé válnak.

A *stílus* — a témából és hangvételtől kifolyólag — megváltozik, plasztikusabb lesz, befelé koncentrál, művészi hajlékonyságú, emeltebb kifejezésű, amit az első korszakbeli versekben végbement későbbi javítások is bizonyítanak, amelyek valóságos stílusteremtést jelentenek, mint pl. a Lolli-versben a „Szívüket szemekkel belém ezer tört nevetsz” stb. — mint ezt már régebben kimutattuk.

Az első korszakban szinte kivételszámba megy a mitológia használata a szerelmi versekben, s inkább külsőséges, a másodikban a mítoszi vonatkozások sűrűbbek és művészi szempontból magasabb rendűek.

EGYÉB SORRENDI MOTÍVUMOK

Berzsenyi költészetének „uralkodó eszményei” és a versek sorrendisége

1. Nyilván két korszakot lehet megkülönböztetni Berzsenyi és Horatius viszonyában. Egy inkább „ösztönös” időszakot, amikor a költő eredeti hajlamainak és költői rokonságának átéréseivel olvassa Horatius ódáit. Már 1794-től kezdve Sopronban Wietoris egy egész éven keresztül magyarázza osztályának Horatius költeményeinek, ódáinak harmadik könyvét (köztük az *Ad romanost* is), mint ahogy azt az *Újabb Berzsenyi-tanulmányokban* (121—123.) részletesebben bebizonyítottuk. Ennélfogva Horatiust tartjuk az első nagy ösztönzőnek Berzsenyi költői fejlődésében. 1802-ig különösen *A' Magyarokhoz, A' Felkölt Nemességhez és A' tizen nyolcadik század* ennek a korszaknak legkiemelkedőbb „horatiusi” rokonosságú alkotásai. (A legutóbbi a *Carmen saeculare*-val rokon témája miatt is.)

Az 1802-vel kezdődő, tehát a Nitsch megismerése után következő korszak a „néma éveket” foglalja magában. De visszafelé is hat: ekkor önti a költő végleges formába előbbi alkotásait is. Nagyon sokat tanul e magasrendű Horatius-magyarázatokból. Ez költői műhelymunkájára is hatott: költészetének váteszi szellemére, a közösség iránt való felelősségteljes viszonyára, a költészettel kapcsolatos alapelveire, ahogy azok kialakultak benne az évek folyamán, a szerkezet művészetére, a nagy esztétikus képességére, a költemények megtervezésére, a költői „szituáció” kidolgozására, a megelevenítés művészi módszereire, nyelvművészetének

tökéletesítésére stb. — mint azt fent idézett tanulmányunkban bővebben kifejtettük.

E második, tudatos művészi korszakban ér tetőponjára Berzsenyi horatiusi „ihletettsége.” Pesten 1810-ben már egy olyan költő találkozott Kazinczy barátjaival, aki elvégezte a költészet „egyetemét” — minden szerénykedése ellenére is . . .

E második „horatiusi” korszak valószínű nyitánya a *Horatiushoz* írt óda, amelynek keletkezése bizonyára 1802 utánra teendő — éppen a mélyebb Horatius-tanulmányok eredményeképpen —, amikor a költő már határozottan hangsúlyozza Horatius „mintakép” jellegét, azt a vágyat, hogy költészete a most már mélyebben megismert Horatiuséhoz „emelkedjék fel” — tudatos módon. (Szemben az „idilli” *Horátz* szűkebb korlátok közé szorított hangulatával és költői mondanivalóival, amelyek a sőmjéni korszak kezdő, boldog éveire utalnak.)

Ennyit tehát a Horatiushoz való viszony sorrendi vonatkozásairól, amelyeket részletesebben az egyes versek tüntetnek fel, ill. bővítene ki.

2. Gessner *Idylliumi* — Kazinczy fordításában (1788) — éreztetik hatását a korai szerelmi versekben.

a) A nevekben: Phyllis, Daphné.

b) A szerelmi szituációkban, amelyek néha szinte szó szerint egyeznek Gessner idilli helyzeteivel.

c) A szerelmi párbeszédék, amelyek Gessnernél oldalakat töltenek be — hasonló bölcselkedő és „széplelkű” tartalmúak, Berzsenyinél ugyan monológokká alakulnak át, de témájuk és szellemük nem változik. Gessner olvasása nélkül bajosan jöhettek volna létre a kezdeti hangsúlyos-rímes versek Berzsenyi költészetében.

Ha tehát az ún. Dudi-versekben gessneri elemeket — ha nem is gessneri „stílusfázist” — találunk (sőt még Kazinczy fordításának szókinccse is fel-feltűnik bennük), ez sorrendi szempontból figyelemre méltó körülmény.

d) A legfontosabb azonban a gessneri életszemlélet, ami szinte végigvonul — első, de mély ifjúkori költői benyomásai alapján — Berzsenyi egész költészetén, sőt talán még a *Poetai Harmonistikában* és a *mezei szorongalomban* is (annak patriarkalizmusában) megtalálhatjuk nyomait. (Bővebben írtam erről, l. az *Újabb Berzsenyi-tanulmányok* 63 — 74. oldalát.)

Ez az ún. „arkádiai motívum”, amely a kezdeti versek hangulatában is feltűnik; az effajta életbölcsetségnek bizonyos indítékai az *Életphilosophiában* tetőznek.

E gessneri kapcsolat megmutatkozik a hangsúlyos-rímes versek ideális tájjaiban, ember és természet viszonyának ábrázolásában, a *Magyarország, az Amathus, A' Balaton* tájrajzainak arkádiai vonásaiban, amelyek minden valószínűség szerint szintén a korai korszakban, a századfordulón keletkezettek. (L. az egyes versek jegyzeteit.)

A mitológiában is fel-feltűnnek az arkádiai képzetek, köztük leginkább az „aranykor” (Mária Terézia ideje *A' tizen nyolcadik században*, a *Magyarország, A' Balaton* mitológiai színezetében).

Ezen az arkádiai világon az ifjúság bája ömlik el. Ez az ifjú Berzsenyi-nak durva, értetlen környezetével szemben választott *költői hazája*. Élete értelmét így irányítva idealizáltságában ragadja meg. Az arkádiai fátyol mögött az örök emberit véli megpillantani: a harmónia, a szépség világát, amikor a legfontosabb életmozzanatnak még a Szépség születése tűnik, az alkotás pillanatában:

Illy szent csendesség' ölében
Hallgatott minden, 's így állt,
Midőn gyöngyház-szekerében
Anadyomene szállt. (Az Est)

„Schmachten und entzücken”: vágyódni és elragadtatva lenni — ez jellemzi az ifjú Berzsenyi lelkivilágát is, mint Gessner hőseit és hősnőit. Ő is könnyezik az örömtől, sír a boldogságtól, kétségbeesik a féltéstől, Erényre ihlet ő is, mint Gessner, s mikor szerelmes, egyúttal egy szebb, költői világ után vágyakozik.

3. *Matthisson hatása.* Már *Az est* előbb idézett versszakában felbukkan egy matthissoni olvasmány emléke. (*Elysium.*)

Berzsenyi nem említi a német költőt első olvasmányai között. Lehet, hogy Sopron, Perlakék vagy Káldyék révén már hamarabb ismerhette, de valószínű, hogy tanulmányozását Kis János ajánlhatta először behatódobban Berzsenyi figyelmébe. Kisnek viszont Kazinczy küldte el Matthisson verseit mint kedvenc költőit. (L. *Emlékezései.* 414—415.)

Így a Matthissonnal való összefüggések bizonyos sorrendi jelentőséggel is bírnak. De nem olyan értelemben, hogy az összes versek, amelyekben matthissoni elemek találhatók, 1802 előtt vagy után keletkeztek. Ezeket díszítőelemként — mozaikművészetének elvei szerint — később is beszóthatta a költő verseibe, mint ezt a *Himfy* egyes részleteivel, fordulataival tette.

Egy azonban elvitathatatlan és ez a sorrendiség szempontjából igen fontos: Berzsenyi ún. „elmékedő versei” *A' Szerelemtől a Fohászzkodásig* nem jöhettek volna létre Matthisson nélkül — ma ismert formájukban. Vagyis Matthisson versei egy egész sor rokon téma kifejezésére „ingerelték”, ihlették Berzsenyit, aki azonban költői feladatát mindig önállóan, eredetien oldotta meg. Matthisson csak kiindulópont volt számára, mint ezt az egyes verseknél is látni fogjuk. Sorrendi szempontból egy biztosnak látszik: Matthissont csak Horatius és Gessner után, a századforduló éveiben ismerte meg. A hangsúlyos-rímes szerelmi verseknek csak egykét — később betoldott — fordulatában van jelen ez a német költő. Hatása a századfordulóra és az ez utáni évekre tehető, De ami nem jelenti azt, hogy még 1805 és 1808 körül is nem állapítható meg befolyása, különösen *Az ifjúság* és a *Fohászzkodás* egyes mozzanataiban.

4. A sorrendiség szempontjából legkevésbé jelentős Schiller befolyása a korai korszakra. Bár valószínű, hogy az *Amathunt* cím Schiller *Die Götter Griechenlands* című versének ismeretét feltételezi, mert csak itt fordul elő ez a név *Amathus* helyett. (Kazinczy ki is javítja.) A *Festetics Györgyhöz* írt első versben is van Schiller-vonatkozás. (L. ott.) Leginkább azonban talán az ifjú Schiller merész szóképzései és erőteljes „Sturm und Drang” korszakában jelentkező kitételei, szövelein ragadhatták meg az ifjú költő nyelvfantáziáját. (Ezekre az *Észrevételekben* is hivatkozik. — PM 40.) Első ízben csak a Keszthely isteneihez írt himnusz megírása idején utal a nagy német költőre, s inkább későbbi gondolatvilágának kifejlődésére hatottak Schiller esztétikai írásai.

5. A magyar költőkkel való kapcsolata kevés támpontot nyújt a sorrendhez. Virág témáival és nyelvvel jelentkeznek ugyan összefüggések, de ezek nem költészetének *alapjaira* vonatkoznak. Későbbi betoldások is lehetnek. Szerelmi verseiben semmi Virág-vonatkozás nincs, ódái közül. *A magyarokhoz* c. költeményen érződik bizonyos rokonság, de erről az ódáról tudjuk, hogy az már 1796-ban kialakult, s alapos köze

nem is lehet — sorrendi szempontból — Virágnak 1799-ben megjelent kötetéhez.

Kisfaludy Sándor *Himfyjével* csupán néhány fordulatban bizonyítható összefüggés. Mélyebb kapcsolat nem volt köztük. — Kár, hogy költőnk Csokonait nem ismerte igazán, bár talán anakreoni verseit olvashatta 1802-ben. Ez fontos anakreoni versei sorrendisége szempontjából.

Ebben összegezhetőek Berzsenyi verseinek sorrendi összefüggései olvasmányivaival.

A hangsúlyos-rímes versek nem „kezdetelegesek”

1. Elsősorban kitűnik ez a hangsúlyos-rímes versek szerkezeti megtervezéséből, kidolgozásából. A művészi felépítés számos példáját tapasztalhatjuk *A' Múzsához*, *Az Est*, *A' Szerelemhez*, *A' Reggel*, a *Vigasztalás* c. költeményekben (l. jegyzeteinket).

2. Berzsenyi egyik fő esztétikai elve a „modulatio”, vagyis a szavak közép „gördülete”, zenei szépsége. Ennek megnyilvánulásai pl. a *Lollíhoz* vagy a *Lilihez* kezdő versszakai, *A' Szerelem* lágy mássalhangzóinak gazdagsága, a *Fannim' emléke* „hangszimfóniája”: a látás és hallás finom érzékeltetése pl. ebben a versszakban:

A liget 'zöld sudarai
Halkva körülusogtak,
A' hold 'játézi sugarai
Könnyeinken ragyogtak . . .

Ilyen *Az Örömhez* c. vers érzéki varázsa az *i* hangok sűrűn ismétlődésével, derűsen nyelgő szavaival. Vagy a téma átszellemítésének példája a *Naczmához* c. versben (l. jegyzetünket):

A' szerelem az istenség'
Jóltévd' lehellete,
Boldog, a'kiben tisztán ég,
'S rokon lelket lehete . . .

3. Ilyen művészi tulajdonság a költemények kezdetének sokféle válfaja: a sóhajtás (*A' csermelyhez*), a megszólítás (*Az Esthajnalhoz*), a szerelmes hívás (*Az Est*), az elragadtatott felkiáltás (*Lollíhoz*) — s van, ahol kérdés, töprengés, vágy, sóhaj és megszólítás egyesül, mint *A' Szerelem* kezdő sorában. (L. a jegyzeteket.)

4. Már e korai versekben is megnyilatkozik a költő eredetisége pl. a női szereplő rajongó leírásában. (*Lilihez*, *Lollíhoz*.)

5. A jelenetezés, a megelevenítés művészi eszközei is megtalálhatók. (*Lilihez*, *Az Esthajnalhoz*, *Vigasztalás*.)

6. A drámaiság mozzanata végigvonul ez egész ifjúkori költészetben. Nagy szerepük van az ún. hívogató szavaknak: *Jer*, *nézd*, *halld* — amelyek rendszerint egy-egy jelenetet vezetnek be, s megindítják a lírai cselekményt.

7. E korai versek őszintesége, egyszerűsége is eredeti vonás. Ez mutatkozik meg pl. a gyakori ismétlésekben, amelyek mintegy bizonyítják az érzelmi őszinteségének, mélységének kifejezésére irányuló vallomásos hiteltelenséget.

Nem feladatunk itt e hangsúlyos-rímes versek eredeti szépségeinek továbbfejlesztése. Csak azt akartuk bizonyítani, hogy a hangsúlyos-rímes versek sem „kezdetlegesek” (másutt bővebben foglalkozunk e témával), hanem kialakult művészi elvek gyakorlatának nyomai fedezhetők fel bennük. Az egyszerű rímelés sem valami „zsengőség” jele: a költő meggyőződése, hogy ez is a vers hitelességének, őszinteségének egyik kifejezése s a versek lényege nem rímeikben, hanem a versek egészének formájában, „gördületében”, szép gondolatok szép elrendezésében, tehát a belső formában keresendő, ami a maga nemében magasabb művészeti-esztétikai felfogás kifejezése.

Tehát a hangsúlyos-rímes verseket nem „zsengőségük”, hanem főleg lélektani (érmesség), életrajzi és stílári tulajdonságaik (érzelmi szféra, közös szókincs, közös fordulatok) alapján lehet az első költői időszakba (1795–99) sorolni — amellyel, hogy a szókincsben máris észlelhető az eredetiség, az érzékletesség nem egy vonása, amely a későbbi korszakokban majd még inkább érvényesül (l. jegyzeteinket).

A nyelvújítás és a versek sorrendje

Berzsenyi nagymértékben hozzájárult új szavaknak elfogadásával, sőt megalkotásával ahhoz, hogy ezek irodalmi közkinccsé legyenek. Irodalmi rangra emeli őket, s mintegy halhatatlanítja társadalmi és szellemi haladásunk, fejlődésünk e nélkülözhetetlen eszközeit, tényezőit.

A sorrend szempontjából az a fő kérdés, hogy milyen következtetések vonhatók le e nyelvújítási szavak megjelenéséből a versek keletkezésére ill. végleges kialakulására?

A nyelvújítási szavak „inflációja” 1802-től állapítható meg Berzsenyi költészetében, akkortól tehát, mikor Kazinczyval közelebbi (legalább egy, Kis Jánosnak írt közvetett levélbeni üzenet által) érintkezésbe kerül. Az általunk az első költői időszakba (1795–1799) sorolt versekben vagy egyáltalán nem, vagy csak ritkán fordulnak elő nyelvújítási szavak (l. jegyzeteinket): *Esdeklő Szerelem*, *Egy szilaj Leánykához*, *Az elválás reménynye*, *Az Est*, *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *Nagy Lajos*, és *Hunyadi Mátyás*, *A tizen nyolczadik század* stb. Kivételek azok a versek, amelyek végleges alakjukat csak hosszabb idő után nyerték el, bizonyos stílári változásokon, nagyobb átalakításokon mentek keresztül, mint a *Lilihez* és *Lollihoz* címűek. Legérdekesebb ebből a szempontból *A magyarokhoz* c. óda két korábbi változatának és a két Festetics-ódának a viszonya. *A Magyarokhoz* OSzK kéziratában az egész versben (18 vsz.) elszórtan alig találunk néhány nyelvújítási szót (*korcs*, *kacéros*), a győri kézirat *egyetlen új részében*, a bükk-hasonlattal kezdődő három versszakban (8–10. vsz.) *hét új szó* fordul elő: *talpkő*, *megvész*, *rabiga*, *vár*, *védfal*, *örlélek*, *báb*. Úgyhogy a másoló „csillag alatti” megjegyzésében a Kazinczyénak tartotta e versszakokat, holott minden kétségen felül ezek szintén Berzsenyi eredeti, általa átalakított szövegei. Ez megerősíti feltevésünket, hogy ez lehetett az a változat, amit Berzsenyi 1803-ban Kis által elküldött Kazinczynak. (L. erre vonatkozó jegyzeteinket!) S most már e győri kézirat későbbi kelte is bizonyos „a nyelvújítás halmozása” következtében az 1796-ban kelt régebbi változattal szemben.

Ugyanígy döntő a két Festetics-óda keletkezésére nézve is az újítási szókincs megléte vagy meg nem léte. Az első ódában (1798 körül) nincs

nyelvújítási szó, a másikkban viszont négy új szó gazdagítja a költői szöveget.

A nyelvújítási szavak kezdeti óvatos használata tehát 1802 körül bővül. Az episztolák korszakában érdekes megfigyelni az „intellektuális” tárggyal kapcsolatos új szavak szaporodó számát (a *Kazinczy Ferenczhez* c. episztolában és *A' Pesti Magyar Társasághoz* írtban kb. 10—10, a Takách Judithoz szóló levelében 15, a Vitkovicshoz írottban 7 új szó stb.) — Az utolsó korszak nagy verseiben ugyanez a jelenség észlelhető. (Mailáth-ódában kb. 8, *A poézis* címűben 7 új szó.)

A nyelvújítási szavak között is vannak Berzsenyinek költői kedvencei: így az *ömlendez* kb. 20, a *báj* 15, a *hon* 7, a *váz* 8, az *adá* 8, a *virány* és származékai 12, a *kellem* 6, az *andalog* 5, a *gyönyör* 6 alkalommal fordul elő.

Tisztázni kellett azt a kérdést is, hogy időben milyen eredetűek a Berzsenyi által használt nyelvújítási szók? Nem bontják-e meg az általunk javasolt sorrendet? Tanulmányunkban kimutattuk e szavak 1800 előtti eredetét, vagyis azt, hogy ezek felhasználásának lehetősége már 1800 elején fennállhatott. (*Újabb Berzsenyi-tanulmányok*, 54—63.)

De vannak olyan nyelvújítási szavak is, amelyek a *Nyelvújítási Szótár* szerint 1800 után keletkeztek. Ezek: *alkony* 1806, *árny* 1801, *fok* 1801, *gyönyör* 1805, *sanyar* 1805, *szellem* 1810, *szender* 1805, *szövedék* 1812.

Az *alkony* a Sophie-hoz írt versben (1809), az *árny* — Helmezy önkényes változtatása *árnyék* helyett, az eredeti szövegben (26. lap) *árnyék* áll — a *Vigasztalásban*, a *gyönyör* a *Barátnémhoz* (1812 körül) című versben, a *szellem* *Wesselényi, a nádor Muránynál* c. költeményben (1817 után), a *sanyar* a Vitkovicshoz írt episztolában (1815), a *szender* a *Herderben* (1817 után), a *szövedék* a *Hymnus Keszthely' isteneihez* c. ódában fordul elő (1817). Így felhasználásuk időrendileg indokolt.

Nem különbös annak megállapítása sem, hogy milyen költői elvek vezették Berzsenyit az új szavak felhasználásában? Költőnket a tudatosság jellemzi. Kedveli az energiás szavakat: *adá*, *acélzár*, *diadalmi*, *rábiga*, *koros*, *mennykővez*, *öklető*, *pórcsapodár*; a rövid hangalakjuknál fogva előnyben használhatókat: *váz*, *dász*, *cím*, *ék*, *fok* stb. Szereti a lágy, érzelmes színezetűeket: *báj*, *bájezin*, *bájöv* *andalog*, *lomb*, *lepleg*, *döngicsél*, *méhe*, *kellem*, *negéd* stb. — továbbá az „érzéketesen” kifejezőket: *moraj*, *majmul*, *ruvatal*, *sanyar*, *szörny*, *düh*, *pipere*; a szép „gördülteket”: *csermely*, *csutit*, *ömlendez*, *kellem* stb. Mindez sorrendi szempontból azt bizonyítja, hogy a nyelvújításhoz érett költői korszakában csatlakozott a leghatározottabban, mindig elvi megfontolásokból, kényes, fejlett költői érzéssel; általában olyan nyelvújítási szavakat alkotott vagy fogadott el, amelyek később a magyar irodalmi ízlés magáévá tett. Ezzel is elősegítette a nyelvújítás diadalra juttatását. (Itt természetesen csak a költői nyelvről van szó. Prózája tárgyalásának e kötetben nincs helye.)

Berzsenyi „közvetettsége” és a sorrend

(A „korrekció” jelentősége)

A sorrend szempontjából jelentős a költő *módszerének közvetettsége* is. Vagyis Berzsenyi általában kerül — időpont szempontjából jelöletlen szempontból van szó — a konkrétumot. Bizonyos távolságban tartja magát attól a tárgytól, mind a személyektől, akikről szól. Témáit sokáig érleli, alakítja, „átiszellemtí”. Egyéni mozzanatok helyett inkább általánosság-

gok felé hajlik, eszmei sikra emelkedik. Kidolgozza a pillanatnyi nekihevülésből a maradandót, az alkalmyszerűből a — szerinte — örökérvényest, az ellentétekből a színtézist, a mennyiségből a minőséget; az eseményből költői szituációt teremt, amely a valóságban gyökerezik ugyan, de attól mégis messze eltávolodik.

Mindez nehézséget jelent a sorrend megállapításánál.

Távolságtartására jellemző pl. Festetics Györgyhez való viszonya. Hőszét évtizedekig került, úgyhogy a főúr valósággal ráerőszakolta ismeretségét a költőre. Esterházy Miklós, Széchenyi Ferenc tudomást sem vettek róla, nemhogy személyes kapcsolatba kerültek volna vele. Horváth Ádám, Kisfaludy Sándor nem is tudtak arról, hogy Berzsenyi szép verseket írt hozzájuk. Görög Demeter évtizedek múltán Döbrentétől hallja, hogy Berzsenyi verse róla szól. *Élő viszony tehát a fent említettekkel nem alakult ki, amiből e versek pontos időbeli sorrendjére következtethetnénk, levelezés vagy a versek célzásai nyomán.* Mint a jegyzetekből látni fogjuk, bonyolult feladat — éppen a közvetettség miatt — annak kikövetkeztetése, hogy mikor is keletkezhetett egy-egy (időpont szempontjából jelöletlen) Berzsenyi-költemény. Pl. ismeretes Csokonainak Festeticshez szóló azon verse, amelyben a főúrnak a „hadi oskolára” tett adományát dicsőíti. (HARSÁNYI—GULYÁS II. 423.) Ez az esemény konkrét évszámhoz köthető, de módot ad a költőnek arra is, hogy Festetics haditetteit dicsőítse, s a költőményben Vay Miklóst, Rhédey Ferencet és Széchenyi Ferencet is felléptesse — ugyanezen eredménnyel kapcsolatban. (Vay Miklós tudósa a hadtudománynak, Rhédey adományozó társ, Széchenyi a Nemzeti Könyvtár alapításával nyilván nemzete hadtudományát is gyarapítani fogja.) Berzsenyi Festeticshez írt első ódájában minderről szó sincs. A főúr áldozatkészséget általában dicsőíti, s 1797-re a Georgikon alapításának évére csak abból következtethetünk, hogy a költő számára nyilván ez volt a legfontosabb esemény, amikor idilli korszakában ódáját írta, mert a műveltség terjedését, a nemzeti felemelkedést akkor ez az iskolaalapítás és a Minerva könyvsorozat Festetics által „finanszírozott” megindítása szolgálta leginkább. A második Festetics-óda keletkezésének időpontja is sok fejtörést okozott! Négyessy László szorgalmasan átkutatta az országgyűlési diáriumokat s megállapította, hogy Festetics 1805-ben részt vett az országgyűlésen, amikor a magyar nyelv ügyét tárgyalták, és bizonyos sikereket ért el. (*A Keszthelyi Helikon.* 117.) Viszont Horváth Mihály közli — s ez akkor nyilván közismert lehetett —, hogy 1807-ben az országgyűlésen az ellenzék ugyanazokat a kívánásokat vetette fel (*Magyarország története.* VI. 357), mint a Greven-huszárezred tisztjei 1790-ben — amikor Festetics György is az aláírók között szerepelt — akik többek között magyar vezényleti nyelvet követeltek, s ennek következménye Festetics évtizedes udvari kegyvesztettsége lett. Erről a költő 1798-ban nem szól, mikor Festetics hazafias érdemeit dicséri; a második ódában azonban, midőn Festetics „álma”, ifjúkori követelménye nemzeti követelmény lett, már bátran felemeli szavát:

*Örvendj hazánknak bölcs fia, Festetics!
Győztél, leromlott a buta cimbora!*

Vagyis győzött a magyar nyelv ügye, kezdi az udvar elismerni a magyar nyelv jogait. (Az a körülmény, hogy az indítvány csak indítvány maradt, nem zavarja a költőt, mert a kezdeményezés hírére írja ódáját, akárcsak a Nagy Pálról szólót — hőse bátor beszédeinek hatása alatt...) De vég-

eredményben mégis győzelemről van szó, hiszen a magyar nyelv jogainak kiterjesztése 1807 óta nemzeti program lett, s ez Festetics dicsősége is, aki bátor követelései miatt valamikor megbűnhődött azért, aminek ügye most — már a költő hite szerint — diadalmaskodik. Még egy másik célzás is 1807-re vonatkozik. A költő szerint Budára hozták vissza a nemzeti „őrangyalát”, itt diadalmaskodott — tudomásával — a nemzeti nyelv ügye: az országgyűlés 1807-ben Budán volt.

Hogy azután az ily közvetett célzások is milyen hatással tudtak lenni, annak példája a *Keszthely* c. óda is, amely — mint tudjuk — a helikoni tinnepélyek őszitőnzője lett.

A közvetettséghez tartozik Berzsenyinél az *emberi viszonylatok átszellemelésének* sajátossága is. Ez elsősorban szerelmi költészetére vonatkozik, amiről volt szó. De pl. a Káldy Pálhoz címzett költeményből szintén hiányzik minden konkrétum. Csak azt tudjuk meg a versből, hogy volt a költőnek egy Káldy nevű barátja, akivel valószínűleg együtt gyönyörködtek Horatius költészetében (talán egymással versenyezve mondták el — akár fejből is — legszebb költeményeit. *Ism. lev. 41.*), de hogy olyan adatokat tudjunk meg róla, mint Földi Jánosról Csokonai költeményében — vagyis hogy a természet nagy ismerője, tudós, író, tiszta lelki polgár, víg barát, költő, apró természetű stb. volt —, arról nem lehet szó. Sőt Berzsenyi később barátja nevét is eltüntette a nyomtatásra szánt kéziratból, hogy versét még személytelenebbé tegye. Így csak a vers elegiái-érzelmi szférájából és a búcsúhangulatból következtethetünk arra, hogy kb. mikor keletkezhetett a költemény.

Még tovább komplikálja a sorrend megállapítását — s ez is a költői módszer közvetettségéhez tartozik —, hogy *legtöbb költeményén sokáig dolgozott* a költő, úgyhogy a keletkezés és végleges kialakulás között évtizedek is eltelhetnek (*A magyarokhoz*), vagy legalábbis hosszú időszak választja el az eredeti fogalmazást a befejezettől. (Nagy Pálhoz, Görög Demeterhez írt, valamint a szerelmi versek.) Ilyenkor természetesen a sorrendi besorolás szempontjából a keletkezés ideje a döntő. Annál is inkább, mert Berzsenyinek bámulatós érzéke volt ahhoz — s ez érzései maradandóságát is jellemzi —, hogy *a versben* egyszer megütött alaphanghoz híven tökéletesítsen a versén, vagyis hogy annak alaphangulatában zavartalanul újra beilleszkedjék. (*Főhászokodás, Ajánlás, a Nagy Pálhoz, Görög Demeterhez írt versek stb.*) Így keletkezettek a Matthissonra és Kisfaludyra emlékeztető „betoldások” is. Mindez befolyásolja a sorrendiség eldöntését.

A „ciklusosság” és a sorrend

A sorrendiség általános szempontjaihoz tartozik a versek egymáshoz tartozásának *ciklikus* jellege is, amelyet — bizonyos mértékig — ugyanannak tekintetbe kellett vennünk. A ciklusok kialakulásának szempontjai a következők.

1. *Műfaj:*

hangsúlyos-rímes dalszerű versek
ódaí formák
anakreontikumok
elegiák
episztolák
epigrammák

2. *Téma:*

Személyekhez szólók:
Dudi-versek (feltételezhető)
Emmi-ciklus (feltételezhető)
Festetics-ciklus
Költőtársakhoz írt versek
Kazinczyhoz írt versek

Tárgyuk szerint:

Ifjúkori szerelmem és szerelmi „másodvirágzás”
Elmélkedés a lét nagy kérdéseiről
Nemzetfáltás
Rezignáció
Közösségi célok, emberiség

3. *Irodalmi összefüggések:*

Horatius befolyása
Gessner-olvasmány jelentkezése
Matthissonnal való kapcsolat
Schiller hatása

4. *Forma:*

hangsúlyos-rímes (8 + 7 szótagú) versek
új hangsúlyos-rímes kísérletek
horatiusi antik formák
új antik formájú kísérletek
jambusi mértékre költött versek (főleg az episztolák)

5. *Belső „lélekképzés” szerinti ciklusok:*

szenimentális lelkiség
a hősi világnézet hirdetője
elégiai busongás
a felvilágosodásra lelkesítő költő
a hellenizmus eszményítője

ÖSSZEGEZÉS

Ezek szerint a költő által az időpont szempontjából meg nem jelölt versek korszakok szerint való sorrendisége így közelíthető meg:

I. A *Kesergés* mint *A' magyarokhoz* első fogalmazása. — Az 1797-ben írt szombathelyi ódák. — Dudi-versek. — *G. Festetics György*hez (1795—1799).

II. Idilli versek. — Két nagy óda a századfordulón. — Szerelmi búcsú Duditól, — A lét nagy kérdései. — Költőtársakhoz írt versek. — Szerelmi „másodvirágzás” az Emmi-versekkel. — *Horatiushoz, Görög Demeter*-hez (1799—1804).

III. Az első elégiaiak. — Az 1805-ös nemzeti ódák. — Az elégiaiköltészet tetőpontján. — Ódák 1807-ben. — Az elégiaiköltészet utolsó alkotásai a két nagy szerelemtől való búcsúval. — Két „szólam” az első niklai válság korszakából: *Barátimhoz, Fohászokodás* (1804—1808).

IV. „Kazinczyana”. — Négy nagy óda az 1810-es évek elején. — Az epigrammaköltészet csúcspontján. — Az episztolák és a felvilágosodás eszménye. — Teljes kifejlődés a *Hymnus Keszthely' isteneihez* c. ódában (1808—1817).

V. A Kölcsey elleni per epigrammái. — Elégia Festetics halálára. — A reformkor szolgálatában. — Irodalmi epigrammák. — Mailáth-óda. — „Az igazi poézis dicsérete.”

A részleteket az egyes versek jegyzetei tartalmazzák.

Végül el nem mulaszthatom, hogy ne fejezzem ki hálás köszönetemet azoknak, akik e kiadás létrejöttében, ill. kialakításában segítettek. Elsősorban a MTA Textológiai Munkabizottságának, amely egy új teljes Berzsenyi kritikai kiadás szükségességét határozatilag kifejezte, s ennek szerkesztésével engem bízott meg. Azután dr. HORVÁTH Károly egyetemi docensnek, aki a benyújtott kézirat alapos átvizsgálása után megadta az új kritikai kiadás lényeges szempontjait, s mindvégig figyelemmel kísérte a munka alakulását. CSERTI Lajos egyetemi tanársegéd mint a kézirat hivatalos lektora minden részletre kiterjedő szakavatott figyelemmel, különösen a szövegközlést és a változatokat ellenőrző indokolt és alapos kritikájával őszinte hálára kötelezte a kiadás szerkesztőjét. Köszönettel tartozom neki azért is, mert módot adott Berzsenyi ódairól írt műszertárciója néhány részletének idézetként való felhasználására a versek utókorának adalékai között. — Végül köszönöm BELLÉR BÉLA kandidátus munkársamnak a latin szövegek filológiai felfogásában és a Horatius-fordítások ellenőrzésében nyújtott szíves baráti munkáját. — Az idegen nyelvű fordításokat DEMETER TIBOR *Bibliographia Hungarica* c. gyűjteményéből állítottam össze.

A VERSEK JEGYZETEI

1. Berzsenyi Dániel I. Ódája

Kesergés.

Kézirat

Ilyen címmel található az egyetlen megmaradt másolat *A magyarokhoz* 1796-os eredeti fogalmazványai közül.

Az OSZK Kézirattárában, Quart. Hung. 1310. sz. alatt őrzik. Egybe van kötve a Révai-hagyatéék és Horvát István egyéb kézirataival.

A 64-es nyomtatott számmal jelölt oldalon kezdődik a nyolcadrét alakú *négyoldalas* kézirat. Vékony, elsárgult papíron szinte kalligrafikus írással olvashatjuk itt a láthatóan gondos figyelemmel írt költeményt. A másoló szeretetére vall, hogy a kéziratot mind a négy oldalon (*recto* és *verso*) még négyszög alakú keretbe is foglalta, ami növeli a másolat díszes voltát is.

A helyesírás olyan sajátosságokat is feltüntet, amelyek megfelelhetnek a költő eredeti írásának, tehát annak a kéziratnak, amelyről a másolat készült. Mindenekelőtt a pontok és vesszők teljes elhanyagolása tűnik itt szembe, mint Berzsenyinek még 1808-as versgyűjteményében is. Viszont az *a* utáni és *s* előtti aposztróf „kirakása” feltűnően gondos. De nem annyira ez mutat eltérést a költő helyesírási szokásától, mint inkább az a sajátosság, hogy a birtokosjelző utáni aposztróf teljesen hiányzik a kéziratból, ezt ugyanis a költő igen gyakran — szinte kivétel nélkül — fel szokta tüntetni.

Ami a másolat keltezésének történetét ill. forrását illeti, erre különösebb támpontunk nincs. A vele egybekötött Révai- és Horvát István-kéziratok keltezése 1794-től 1803-ig terjed. A keltezés hiánya nehézséget okoz az eredeti kézirat keletkezésének megállapítása szempontjából, de vannak bizonyos belső ismérvek, amelyekkel a következőkben foglalkozunk.

1. A vers kialakulásához döntően hozzájárulhattak Wietoris soproni előadásai Horatiusról. Elsősorban a *Carmina*. III. 6. ódáról van szó, amelyet azért ide kell iktanunk:

Ad Populum Romanum

Delicta maiorum immeritus lues,
Romane, donec templa refeceris
aedisque labentis deorum et
foeda nigro simulacra fumo.

Dis te minorem quod geris, imperas.
Hinc omne principium, huc refer exitum:
di multa neglecti dederunt
Hesperiae mala luctuosae.

Iam bis Monaeses et Pacori manus
inauspiciatos contudit impetus
nostros et adiecisse praedam
torquibus exiguis renidet;

paene occupatam seditionibus
delevit urbem Dacus et Aethiops,
hic classe formidatus, ille
missilibus melior sagittis.

Fecunda culpa saecula nuptias
primum inquinavere et genus et domos:
hoc fonte derivata clades
in patriam populumque fluxit.

Motus doceri gaudet Ionicos
matura virgo et fingitur artibus
iam nunc et incestos amores
de tenero meditatur ungui.

Mox iuniores quaerit adulteros
inter mariti vina, neque eligit,
cui donet inpermissa raptim
gaudia luminibus remotis,

sed iussa coram non sine conscio
surgit marito, seu vocat institor,
seu navis Hispanae magister,
dedecorum pretiosus emptor,

Non his iuventus orta parentibus
infecti aequor sanguine Punico
Pyrrhumque et ingentem cecidit
Antiochum Hannibalemque dirum,

sed rusticorum mascula militum
proles, Sabellis docta ligonibus
versare glaebas et severae
matris ad arbitrium recisos

portare fustis, sol ubi montium
mutaret umbras et iuga demeret
bubus fatigatis, amicum
tempus agens abeunte curru.

Daemosa quid non inminuit dies?
Aetas parentum peior avis tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosorem.

(*Opera Omnia.* 200—204.)

[A római néphez. Apáid vétkéiért méltán lakolsz, római, amíg helyre nem állítod a templomokat, az istenek dűledező hajlékait, a fekete füsttől elcsúfított szobrokat. Mivel kisebbnek tartod magad az isteneknél, azért uralkodsz. Tőlük induljon ki minden kezdeményezésed, nekik tulajdoníts minden sikert: az istenek megvetése sok bajt hozott a gyászba borult Hesperia-ra (Itáliára). Már két, jósjelek nélkül kezdett támadásunkat zúzza szét Monoeses és Pacorus serege, amely sugárik az örömtől, hogy kis nyakláncaihoz (katonai kitüntetéseihez) zsákmányt kapott. A polgárháborúba merült várost majdnem elfoglalta a dák és az etióp (egyiptomi), ez hajóhada miatt rettegett, amaz a nyilazásban mester. Büntől terhes századunk először a házasságot, az új nemzedéket, a családi életet fertőzte meg, az e forrásból eredt baj kiáradt a hazára és a népre. Az alig felserdült hajadon annak örül, hogy ión táncrea tanítják, már most kacérságra nevelik, és zsenge korától kezdve tisztátalan szerelmekre gondol. Később férje asztalánál keresi a fiatalabb házasságtörőket, és nem nagyon válogatja meg, kinek adja — sebtében eloltva a lámpát — a tiltott gyönyört, sőt férje nyílt felszólítására és az ő tudtával is felkel, akár a kalmár hívja, akár a hispán hajóparancsnok, a fertelmesség bőkezű vásárlója. Nem ilyen szülőkől származó ifjúság festette be pun vérrrel a tengert, verte meg Pürrhoszt, nagy Antiokhoszt és az ádáz Hannibált, hanem a parasztkatonák erőteljes sárja, amely nem restellte szabin kapával törni a rögöt és a szigorú anya parancsára fát vágni és hazahordani még akkor is, amikor a nap megfordítja a hegyek árnyékát, és levezi a jármot a fáradt ökrökről, meghozva távozó kocsiján a kedves pihenőidőt. Mit meg nem ront a romlást hozó idő? Atyáink kora, amely rosszabb volt nagyatyáink koránál, szült minket, még hitványabbakat, akik majdan még vétkesebb nemzedéknek adunk életet.]

Ami a többi horatiusi vonatkozásokat illeti, a 7. epodoszra való hivatkozás (L. CSIPAK. 135.) erőltetett, mert a római költő az *akkor dúló* polgárháborút ítéli el, míg Berzsenyi a *múltra* gondol. „A testvérgyilkos kéz bűne” annyira római sajátosságú vonatkozás, hogy szóba sem jöhet. (*Opera Omnia. Ep. 7. 19—20.*) A 16. epodosz szintén az akkori polgárháborúkra vonatkozik, bár rokon gondolattal:

Altera iam teritur bellis civilibus aetas,
 suis et ipsa Roma viribus ruit.
 Quam neque finitimi valuerunt perdere Marsi,
 minacis aut Etrusca Porsenae manus . . .
 Impia perdemus devoti sanguinis aetas,
 ferisque rursus occupabitur solum . . .
 (*Opera Omnia. 350.*)

[Már a második nemzedék pusztul a polgárháborúban, és Róma önnön erejével dönti meg magát. Amit sem a szomszédos marsusok, sem az etruszk Porsenna félelmetes serege nem tudott elpusztítani, . . . elpusztítjuk majd mi, elátkozott vérű nemzedék, és e földet vadállatok lépik el újra . . .] Itt tehát csak az ősi dicsőség felidézése közös, de a római költő kiszélesíti a pusztulás rajzát.

A C. I. 8-ra való utalás tárgyaltan, mert Sybaris egészen más vonatkozásban szerepel. (CSIPAK. 136.) Ugyancsak nem látunk semmi összefüggést a költemény és a C. II. 2. és C. II. 13. között, amire CSENGBEY utal (25.).

Az 1936-os kiadás hivatkozik Seneca-párhuzamokra, de ezek túl általá-

nosak ahhoz, hogy beleszövődhettek volna a költemény mondanivalójába (KM 476).

Horatius ódájának (C. III. 6.) ismerete nélkül *A magyarokhoz* keletkezése nyilván el sem képzelhető. Hogy erre bő alkalma nyílt a költőnek már az 1794–95-ös iskolai évben, azt a bevezetésben bebizonyítottuk.

A' *Felkölt Nemességhez* (1797) emlékezetes sora: „Méltán búslakodám elébb . . .” (kiemelés tőlem: M.) csakis *A magyarokhoz* ill. a *Kesergés* c. ódára vonatkozhatik, tehát a költeménynek már 1797 előtt készen kellett lennie, ha nem is a mai formájában.

Bár a vers sokfelé szétágazó összefüggései mutatják, hogy Horatiuson kívül több más, korabeli motívum ihlette a költőt, de Horatiustól is élesen megkülönbözteti az — s ez a költemény legnagyobb ereje —, hogy itt egy nagy magyar költő szól — váteszként — nemzetéhez, teljesen egynek érezvén magát népével, amelynek jövőjét félti, mert nagy, végzetserű nemzeti bűnök csapása alatt roskadozik.

A vers megmaradt kéziratai közül az OSzK-ban levő keletkezhetett a legrégebben. *Lényegében* független Virágnak 1799-ben megjelent versgyűjteményétől. Néhány kifejezés — mint „*karjaidnak/ Mennyköve* nemzeteket nem öldöz” (*Károly győzelme Osztráknál*) vagy „*Nincsen az ég alatt/ Állandó dolog (Egy hajóhoz)* — később kerülhetett a versbe s annak lényegét nem érinti. A nyelvújítás szavai közül a *kacéros, viszontags, rivul* ugyancsak későbbi betoldások lehetnek a győri kézirat 7 új nyelvújítási szavával szemben.

Ami a horatiusi összefüggéseket illeti, mi a *clades* motívumát (vagyis a romlást) tartjuk a legjellegzetesebbnek, a korra is legjellemzőbbnek.

Berzeenyi kortársai a nemzeti romlás okait sokszor emlegetik. Anyos I'álnál az egyetemes pusztulás indítékai is felhangzanak. (*Barcsay kapitány*nak. Régi Magyar Könyvtár. 23. 146–47.) Baróti Szabó Dávid a vallástalanságot és a felvilágosodást okolja a pusztulásért:

Más vallást koholt

Az esztelenség: már csak a természetet,

Vagy az észet imádják a bolond bölcseledők . . .

(*Felfordult világ 1794. Dedákos költők.*

Császár Elemér kiad. 145. — 1794-ben írt vers.)

Vagy másutt:

Ördögi bordában ösvesszőtt pajtasok,

Kik a jakobinus maszlagot terjesztik,

„*el akarják nyomni a szentséges hitet a franciák éhes zsoldosai.*” (*Pyber Hanak*kehez. Uo.: 147. — 1795-ben írt költemény.)

Külön helyet foglal el a kortárs költők kórusában Batsányi János. Így, hogy *Serkentő választ Virág Benedek*hez c. versében a belső viszályok utólagos átváltozása a romlásért („Mert hogyha bosszuló fegyverét ragadta,/ Akkor is csak önnön kebelét szaggatta.” — KERESZTURY—TARNAI-kiad. I. 22.), de túlnyomóan — Baróttal szemben — a felvilágosodás elnyomottán látja a pusztulás veszélyét:

A régi homályra szokott kevély, sok gyáva miképpen

(Üldözi mindazokat, kikből a józan okosság

Elmozdító tüze sугárit tündökleni látja . . .

(Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz 1792-ben. Uo. I. 51.)

A leglényegesebb különbség abban rejlik, hogy Berzsenyi kortársai — köztük még Batsányi is — a Szent Korona visszatérésétől remélik a nemzeti megújulást, s ezért ünneplik lelkesedve az 1789-es nagy eseményt. Az 1790 után írt költeményekben már kevésbé tűnik fel a romlás motívuma, kivéve Batsányinak a francia forradalom tüzétől lángra lobbant lelkesedése után a forradalom ügyének féltése miatt fel-feltörő pesszimizmusát.

Berzsenyi *clades*-eszméje tehát független a Szent Korona visszatérése előtti motívumoktól, még inkább az ezzel kapcsolatos illúzióktól, amelyek a Szent Korona ünneplőit lelkesítették.

2. A költő nemzetféltésével, a *clades*-eszmével kapcsolatos a *mulandóság* motívuma, amelynek — horatiusi eredete mellett (C. III. 6.) — valószínűleg egy korabeli, különben jelentéktelen költő versével is van bizonyos összefüggése. E költeményt Berzsenyi Kazinczy *Orpheus*-ában olvashatta (II. évf. 89.) s szerzője Molnár János, akit különben kortársai nagyon tiszteltek (Baróti Szabó pl. három verset is írt hozzá: Uo. 81., 82., 86. — 1786-ban.) A *mulandóság* gondolatának e sajátos „létániás” változatát tehát közölnünk kell, annál is inkább, mert Berzsenyi feltétlenül ismerte az *Orpheust*, s így a verset olvashatta:

A' mulandóságról

Mindenek el-tűnnek, fel-alá kerekednek, enyésznek:
 O mi gyakran rosszról rosszabbra, nagyobbra kitsinyből
 Fordulnak, 's viszont ismét alacsonyra magasról.
 A' mi szűk, el-terjed: 's ellenben a'minek a'nagy
 Tágas hely is szűk volt, kartsura szorítatik. —
 Így a' füst addig nyujtózik az Ég tetejének hegyére,
 Míg teltyességgel sok ezer kis részre nem oszlik.
 Hol van már Ninive, Babylon, az Egyiptusi Théba ?
 Memphys, Cartágó, Peru vára, Corinthus, Athéne ?
 Hol van régi ditsőséges Rómának hatalma ?
 Forgandó minden, Cresust a' tüzre vetette
 A' Persák Fejedelme: de mint járt Persia véle ?
 Azt Görögök tapodák, Görög Ország Római nyűgbe,
 Róma pedig Gothus, Lombard és Vandalus, Hunnus
 Prédájára került. Magyarország Bétsig hatod-el.
 Béts hamar erre Magyar Koronát tett Herczegi főre.
 A' Spanyolon sok ezer hold-fogytig Mór iga zörgött,
 A' Török és az Orosz, látjuk, mely nagyra kitsinyből
 Messzünnen mi közel jött szomszédságba felénk is.
 Péter, halász három gunyhóból im mire vitte
 Azt a' várt, melyet tsudál Europa szepegve:
 Ellenben az Orosz tapodójit, Volga Királyit
 Már hol szemléljük ? Kasán Prékoppal hatalmas
 Thronus alatt heverész: járommá váltt koronájok. —
 O forgandóság! mi tanátsot nyujtasz ezekkel!
 A' szép rózsza szín 's nagy öröm, friss izmos
 Egesség változik: 's kints gyül, de fogy is: végekre peregnek
 A' napok és órák. Méltóság, pompa ditsőség:
 Vagy nem volt nálunk 's nagy hijába keresve kerestük:
 Vagy készül tölünk: vagy szinte rugaszkodik immár.
 Forgandó minden: mint a' köd, minden enyészik.

Isten, nintsen Hazánk. O tartzuk tellyes erővel
Lelkünknek szemeit, gondunkat, készületünket
A' meg-igért jóhoz 's állandó boldog igazhoz.

Hogy Berzsenyi ismerte az *Orpheust*, amely a verset közölte, az is bizonyítja, hogy *A kritikáról* szóló művében idézi Teleki Lászlónak a beszédét a nemesi rendre kötelező „illendőségről” s a clazomeneusok szégyenéről, akiket a spártaiak azzal büntettek, hogy „szabadságot engedtek nekik illetlenül viseltetni”. (ÖM 392. — Ezzel a költő Kölcey kritikai tónusa ellen tiltakozik.)

HORVÁTH János is kiemeli Molnár versének jelentőségét. (*Berzsenyi* 392.) Erre az 1936-os kiadásban is rámutattunk, de csak általánosságban. (KM 376.) Itt érdemesnek tartottuk az egésznek a közlését.

3. Az *ifjúság* horatiusi indítékának ugyancsak sajtós színeződését látjuk Berzsenyi versében. Horatius (ódájának 9. versszakában) röviden említi Róma hanyatlásának okai között a *romlott ifjúságot*. Berzsenyi három versszakban is visszatér e motívumra: a 8., 11. és 14. versszakokban, amelyek közül a 11. keletkezésében talán személyi indítékok is közrejátszottak. A hagyomány szerint ugyanis — de ő maga is szól erről (*Kaz. Lev. VIII. 393.*) — ifjúkorában kitűnő lovas volt; a katonaságnál is lovas ezredhez jelentkezett. Sopronban viszont semmi folytatását nem látta gyermekkori „vitézi” játékainak, szabad „férfias” kedvteléseinek, azért is unta — részben — az iskolai életet. A 11. versszakban tehát e „vitézi” élet utáni vágy is kifejezésre jut, amit — mint Sopron után érzett friss, személyi indítékot — szintén figyelembe kell vennünk a vers keletkezésénél.

Különbön Berzsenyi kortársai is hevesen kikelnek az *elpuhult ifjúság* ellen:

Elfajzott csemeték! . . . Kiben forr
Hajdani vér? Idegenből vett hölgyeknek ereken
Jaj, megkorcsosodott! jaj, mag-vesztette sovány viz!
Látjuk főbb onokáinkat, de heába keressük
Czimeres elsőjűk szép lelkét benne! Erőben,
Erkölcseben, észben, nyelvben elütöttek!

(Baróti Szabó Dávid: *Gr. Ráday Gedeonhoz* — I. kiad. 111.)

Másutt az ifjúság szellemi restségét, érdektelenségét, közömbösségét ostorozza, s változásra buzdítja:

Serkenny fel Magyar Ifjúság! Im Nemzeti Nyelved
Egy szép Nemzetnek béklye veszni siet!
Fogj tollat: kezdgy íráshoz . . .

(Baróti Szabó Dávid: *A Magyar Ifjúsághoz*.
Köteményes Munkái. Pozsony 1803. 94.)

4. Már ebből is kitűnik, hogy a romlás, a *nyelv és ruha motívumai* gyakran kapcsolódnak. Így Baróti Szabónál is, aki ostorozza (*Egy némelly Ur-
firól*) a „bugyogós Magyar”, aki „Férjfi nevet vett ugyan”, de nem lesz több „a fényes Nemzetségre tekintet, csak Német, Francia, Angol nyelvet tudván, elég.” (Uo. 49.)

Ugyancsak Baróti Szabó alkotja meg az „igaz Magyar” leghívebb jellemzését *Kép* c. versében, amelyet 1793-ban írt (uo. 131 — 133.), s amelyet egyik legszebb, legkiemelkedőbb versének kell tartanunk. Ebben nagy szereppel jellemzi az „igaz hazafi” főurat, akit „kisdud korától fogva

kard, ló, test-gyakorlás, szűk s kemény étel", sokoldalú szellemi érdeklődés, hazája iránt áldozatkészség jellemez, aki „nem fajul el Nemzeti Nyelvén, Ruháján fel nem ad”.

Berzsenyire azonban nem Baróti Szabó hatott, hanem Gvadányi, akit a *Kesergés*ben nevében is emleget, és pedig nagy szeretettel. E lelkesedést a kortárs szemüvegén át kell néznünk. Itt nemcsak a nyelvről és ruháról van szó, hanem a kor nemesi-nemzeti ideáljáról, amivé akkor egy Gvadányi, Orczy, Ráday emelkedik a költők szemében. Ezt a Gvadányihoz írt számtalan vers is igazolja — ez indokolja Gvadányi szereplését a *Kesergés*ben —, de ugyanilyen érzések fűtik Baróti Szabót pl. Orczy Lőrinccezel kapcsolatban, aki „Bajnok, Magyar, Bölcs, Nagy Poéta, hazája legkedvesebb Fija” (*Orczy Lőrinc generális halálára. Uo. 71.*). A költő valószínűleg Gvadányi *Nótáriusának* következő helyeire gondol ódájában:

Hetedik rész.

Ebben hosszan előbeszéli a Nótárius, miképpen csúfolta a' magok viseletekért minden rendből lévő magyarokat.

Módom egyszer lévén a' hídon megáltam,
Egy deli *Iffjút* jönni felém láttam,
Talpától teteig ötet hogy vizgáltam,
Maskara köntösét felette tudáltam . . .

Verd Dragon-szín posztó Marsellbe szövetett
Sok veres pontokkal vala pettyezetett,
Két sorral atzél gomb vólt rá helyheztetett,
Párisba ez *Fraknak* meg kereszteltetett.

Mint malom kő olly nagy kalap vólt a' fején,
Tarka-barka tolból bokréta tetején,
Karimája vólt majd hátának közepén,
De szélbe, nem tudom, hogy állott meg helyén . . .

Meg esküdtem vólna, hogy vagyon golyvája,
Ha ez nem: lesz még is valami hibája,
Gondoltam: torkának tán van *Anginája*,
Vagy keléssel tele van nyaka tsigája.

Mert hogy tekintettem ennek a' nyakára,
Egy asztal keszkenőt borított ő arra,
Háromszor keríté ennek a' hátára
A' nyakra valóját, mint egy garmadára . . .

Olyan, mint szakáts kés, függött az oldalán,
Egy horgon akasztva felül bugyogóján,
Ez fegyvernek neve betsülettel mondván —
Kutó és próbálni lehetne ezt békán.

Hozzám érvén ötet szépen köszöntöttem,
És meg hajtott fővel ötet üdvözlöttem,
Tudáltam: hogy az ő feletét vettem,
Mert viszont magyarul tőle tiszteltettem.

Mondám néki: Uram! szabad é szállani,
Talán nem hibázom, ha fogom mondani:
Hogy az Úr kötélén fel 's alá ugrálni,
Theátrumon szokott drótokon járkálni.

Mert tudom: a két tsat tsak azért van lábán,
Hogy két szíj ezekről nyúlják lába szárán,
Lábait kötélhez tsatolják szaporán,
Szent Istvány tornyán is tánczolhat azután.

Kalapja széle is, tudom, hogy segíti,
A' levegő égbe nagyon emelíti.
Köntösse ugrásban meg nem melegíti;
Mert elég hasgatott, sőt inkább hűsíti.

Ha el találja is az Ur törni lábát,
Azt tudom, hogy soha ki nem töri nyakát,
Mivel oly vastagon a' nyakra valóját
Kötötte, mint kötik gyermekek' pólyáját.

Mondá: Te gaz ember! Tudod kivel beszélsz,
Született Magyar Gróf vagyok, tőlem nem félsz?
Akarod, mutassam, hogy tsak estvélig élsz?
Avagy olyan érjen, melyet érne nem vélsz? . . .

Módi ez, és minden Gavallér most így jár.
Tekintsd őket itten, tekintsed Bétsben bár,
Te ehhez nem értesz; mert vagy ökör, számár!
Érted é? el mehetsz. Vigyen el a tatár!

Mondám: azt Gróf Uram, Nagyságod! jól mondja,
Nem tsinál Barátat köntös, melyt ő hordja,
De ha nem mind Anglus, kin van Anglus rongyja,
Ki tehát ez? úgy-é? tsak világ bolondja?

Az egész világon aztat minden Nemzet
Meg vallyá, hogy legszebb a' Magyar öltözet:
Ki Magyar 's nem hordja, más módon nem lehet;
Hanem, hogy illy Magyar nadragulyát evett.

Módi? 's tsak azért jár így minden Gavallér,
Oly szeles, mint Nagysád, kiben nints magyar vér?
Kiben korcsosodva meg vagyon minden ér,
Ez mind módís bolond, más név rája nem fér . . .

(Gvadányi József: *Egy jalusi nótáriusnak budai utazása.*
Pozsonyban 1807. 50—54.)

Ugyanakkor a *Kesergés* eme indítékának korrajzi háttére szempontjából tanulságosnak tartjuk a sokszor emlegetett *magyar öltözet* leírását is (Gvadányinál (i. m. V. rész):

Véltem, fogom látni Nemzetemnek fényét:
Magyar öltözetnek ki választott kényyét,
Bibornak; Bársonnak, skarlátnak a színnyét.
Siberiából jött nyúsztját, és gerénnyét.

Véltem: mente, dolmány, takarja testeket,
Skófiumból szótt öv keríti ezeket,
Borítja, hogy hosszú nadrág szemérmeket,
Díszesíti nyusztos kalpag a' fejeket.

Karmazsin, kordovány tsizma lesz lábokon,
Tigris vagy Párdutz bőr fog függni hátakon,
Keretsen kótság toll lebeg kalpagokon,
Bogláros pantallér tsőrög a' nyakokon.

Gondoltam, üstökök érik a' vállokat,
Kard tarsollal fogja verni a' lábokat,
Buzogány, vagy tsákány tölti meg markokat,
Olykor hogy pántzér ing fedi bé tagokat.

Véltem, hogy ha ülnek paripa lovakon,
Igmándi, Fűredi nyereg lesz hátokon,
Fetske farku tzafrang fog fügni farokon:
Szirinyos, sallangos szerszám lesz azokon.

Vagy hogy ezek lesznek skófiummal varrva,
Ezüst avagy arany boglárral takarva,
Vagy lesznek tengeri tsigák reá rakva,
Sárga, vörös és zöld szironnyal zavarva.

Igy jártak valaha nagy hírv Eleink,
Az egész világot rettentő Öseink,
Igy jártak Királyink, Grófjaink, Hertzegink.
Mi zászlós Uraink, mi minden Nemesink . . .

De ugyanígy már Baróti Szabó is kifejti a nemzeti lélek — nemzeti nyelv párhuzamot:

Lehánytuk

Már régen nemes öltözetünk, a' mellyre csudálva
Függesztette világ szemeit; 's övéle lehánytuk
Régi magyar szívünk! Más bőrt vettünk fel, atyáink'
Csufságokra, 's magunk' abban kívánjuk emelni . . .
Mint vér-árulók, jövevény árúnak utánna
Lázzadván, már felséges nyelvünk is elúntuk. . .

(Gr. Ráday Gedeonhoz, id. kiad. 111.)

Révai Miklós pedig valóságos értekezést ír (versben) a nemzeti nyelv és öltözet fontosságáról, úgyhogy e kapcsolatnak szinte egész „ideológiája”, bölselete kiténik soraiból. (*Elegyes Versei*. 261—271. *A Magyar öltözet és nyelv.*) Mikor az „elidegenedés” okairól szól („a magyar vért más vérrel keverted”), előadja:

Sok rejtezik a' ruha' módjában,
Megtartja a' magyart szép tulajdonában.
A' bátor szívet még bátrabbá teszi . . .

A „nemzetfáltás” motívuma szól tehát itt is a kor költőiből. — A nemzeti nyelv mellett a nemzeti öltözet fontosságáról való meggyőződés is végigkíséri Berzsenyt szinte élete végéig, s fellelhető pl. *A mezei szorgalom akadályairól* szóló művében is. („Népképzeti elvekⁿ: ÖM 485.)

5. Horatiustól független az óda *fa-motívuma* is. Valószínű, hogy eredetét Baróti Szabó versében kell keresnünk:

Melly, magas Égnek szegezett fejjel
Mint király, állasz' vala társaid között,
Tégedet látlak, gyönyörű Dió-fa,
Földre térítve ? . . .

Ah, minek kérdem ? — szemeimbe tűnnek
Gyilkosid. Nem vólt kül' erőszak: ott ben,
Őn magadban vólt meg-őló mirigyed,
'S titkos el-ejtőd.

Im' egész bélig gyökered' ki-rágták
A' gonosz férgék . . .

(*Költeményes Munkái*. 82.)

Am Baróti verse — allegória lévén — csak kiindulópontja lehetett Berzsenyi ódájának. Baróti végigviszi a kifejtett hasonlatot egészen a köznapiságig:

Kedvek' étkeddel kereső kegyes fa,
Híves árnyékkal feles hasznót hajtó . . .

Szól tehát a diófa hasznáról is . . .

U. S amint a *fa-motívum* sajátos „berzsenyies” felhasználása mélyen különbözik eredetétől — felemelkedve az óda fenséges szférájába —, ugyanez mondható az ódában felbukkanó *vipera-képről* is.

Rájnisnak *A Magyarokhoz* írt verse sajátos viszonyban van Berzsenyi ódájával. Rájnis költeménye 1790 előttre vonatkozik. Szerinte a „vipera-fajzatok” voltak az okai annak a történelmi veszedelemnek, amely II. József alatt fenyegette a nemzetet. Most, 1790-ben ez a veszély már nem áll fenn. A Mindenható segített: a magyar nemzet sorsa jóra fordult, visszajött a Szent Korona, a veszély elmúlt. Rájnis szerint tehát nincs már veszély, Berzsenyi szerint viszont a pusztulás még mindig fenyeget. Az óda számára nem jelent semmit a Szent Korona visszatérése. Szózata nem korlátozódik egy időszakaszra. Intelme századokat ölel át és századoknak szól. Előképtől tehát mélyen különbözik akkor is, ha a *Kesergés* után írta *A' Felkölt Nemesség* című ódáját, amelynek reménysége nemcsak egy külső eseményhez fűződik, hanem a nemzeti újjászületés vágyából magyarázható.

A vipera-kép forrását tehát ismerjük: Rájnis József *A Magyarokhoz* című verséből való (1790), akinek *Kalauzát* a költő ifjúkorában forgatta (Munkái: *Berzsenyi poétikája*. It. 1939. 132.):

Haj Haj! ha fegyvert fogva kivészténéd
 A' rád süvöltő *vípera-fajzatot*,
 Melly pusztaság érné Meződet,
 Mennyi jeles Fiadat siratnád . . .

(I. kiad. 51.)

De ugyanezt a motívumot megtalálhatta költőnk Baróti Szabó Dávid versében is:

Im' egész' bélig gyökered' ki-rágták
 A' gonosz férgék, 's az el-ett odóba
 Hangya-bolyt híttak! — Mi nyüzsögve járnak
 Most-is alattad!

Átkozott vendég! *viperák szülötti!*
 Ah szerencsétlen fa! — Hazánk! szelíd Ég,
 Szüz virágjában tehetős karoddal
 Tartsd meg örökké!

(Egy ledölt diófához. *Költevényes Munkái.* 122.)

7. *Attila, Árpád és a nemesi rend.* Tartózkodóak voltak a soproni tankönyvek a nemzeti királyok tetteinek magasztalásában, a nemzet szabadságküzdelmével szemben pedig egyenesen ellenségesek. Ugyanakkor Losontzi szinte mértéktelenség mutatkozik Attila, Árpád és a honfoglaló kalandozó magyarság dicsőítésében. A hun—magyar rokonság elméletét a költő itt Sopronban tette magáévá. Sőt, hogy ez a motívum nem véletlenül szólal meg e versben, annak némileg az is oka lehet, hogy Wietoris éppen ebben az évben (1794—95) foglalkozott a világtörténelemből a hunokkal. (L. bevezetésünket.) Losontzi szerint a magyarok három ízben jöttek az országba: „Elsőben Hunnusoknak, Másodsor Avaroknak és Harmadszor Hungarusoknak vagy Magyaroknak neve alatt.” (*Hármas Kis Tükör.* 1786. 160. skk.) Attilában a tankönyv elsősorban a világhódító alakját emeli ki, aki „leverte a' napkeleti római birodalmat 's minden nép rettegett tőle a' világon”; a Tanaistól a Rénus vidékéig terjedt ki birodalma, s mindkét római császár adózott neki. Kiemeli a nagy fejedelem okos, szellemes voltát, önérzetét, nagylelkűségét, büszkeségét, Catalaunum után tett „nagy prédálását” is. Színes, mesés epizódokkal tarkítva jelentette meg a hódító történelmi alakját, s ezzel is életszerűbbé, elhíhetőbbé tette azt az ifjúság előtt. Így, mikor a neki hízogó poétát, aki Istenhez hasonlította őt, halálra ítéli, „mint a' ki nem szégyenlené az halandó embereket az halhatatlan istenekhez hasonlítani”. Másutt mediolanumi tettét meséli el: „Meg-látván ott egy képet, mellyre a' Római Imperatoroknak lábaihoz a' Scithák le-borulva festettettek: Attila más képet festetett, mellyen magát Királyi székben ülve le-rajzoltatá: a' Római Tsászárok' hátaikra pedig teli 'sákokat iratott, a' mellyekből lábai elébe töltenék a' sok pénzt. . .”

Mindez foglalkoztathatta az ifjú költő képzeletét, mikor Attilára emlékezett ódájában.

Nem kevésbé dűskál Losontzi fantáziája a honfoglaló magyarok kalandozó tetteinek kiszínezésében. Csaknem egész Európát beszáguldozzák, mindenütt legyőzhetetleneknek mutatkozáva. Németország, Olaszország, Bizánc — szinte minden ország kapuin diadalmasan betörnek. 955-ben is

csak csellel tudták őket legyőzni a németek; Ludolf és Konrád a győzelem és a zsákmány biztos ígéréstével csalták oda őket: „Ha a' föld nyelné el őket, vagy az Ég szakadna rájuk, különben senki őket meg nem győzhetné” — s így pusztultak el, de hősi csatában!... (Uo.: 176.)

Végül a nemesi rend köztelenségei és jogai között Losontzi a már Hetyén (Kis-Somlyóban) és Sopronban is forgatott tankönyvben mintegy kezeztetszetet ad az ország feudális társadalmi felépítéséről, hangsúlyozván a nemeseknek azt a kötelességét, hogy jogaik ellenében harcolni tartoznak a hazáért. (Uo.: 60.)

8. *Zápolya, Bethlen, Rákóczi.* A soproni történettanítás aulikus vonásait különösen szembevetően tükrözi Zápolya, Bethlen Gábor és Rákóczi Lőrenc alakjának felfogása e versben. Itt a legnyilvánvalóbb Losontzi és Windisch tanításainak hatása, ami alól azonban a költő későbbi szemléletváltozása során teljesen felszabadította magát. Ugyanakkor azonban látunk kell a magyar „polgárháborúk” elítélésében Horatius felfogásának befolyását is, aki kemény szavakkal ostromozza ezeket korai ódáiban, így az *Ep.* I. 16-ban is.

Losontzi Zápolyát országháborítónak és a törökök segítsége nélkül roménytelen trónbitorlónak állította be. (Uo.: 139.) Bethlen Gábort pedig a tatár hadak élén az országot vérbe-lángba borító, s az európai zavarokat magját javára lelkiismeret nélkül felhasználó nyugtalan bajkeverőnek tüntet fel. (Uo.: 147.) — Windisch különösen részletesen szól a Rákóczi-féle szabadságharcról (Uo.: 97.), s ezt az ország számára értelmetlennek és károsnak ítéli. Rákóczi híveit egyszerűen „elégedetlenkedőknek” nevezi. A magyar szabadságeszméről, amelyért Rákóczi és hadai harcoltak, mint „ugynevezett szabadság”-ról szól: dicsőíti Longuevalt, Rákóczi árulóját, aki kiszolgáltatta a szabadsághóst a bécsi udvarnak. Szerinte Rákóczi hadai „nagy nyomorúságot és szegénységet” hoztak az országra. Rabutin osztrák tábornok viszont nagy volt, mert megvédte Erdélyt a Habsburgok számára még „arany és ezüstnemeüinek beolvasztásával is”, amivel a zsoldosokat fizette. Miután Windisch elsratja a „dicső Lipót császárt”, utódjának, József császárnak a békére irányuló fáradozásait „halhatatlannítja” (Uo.: 98). Rákócziék azonban mindig „tűlkövetelők” az ő szemében, feltételeik szerinte „teljesíthetetlenek”. Rakovszkit és Okolicsányit, akiket mint árulókat az ónodi országgyűlésen megöltek, mártíroknak tünteti fel. A „kegyes” császár mégis bűnbocsánatot hirdet a „megtáróknak”. Rákócziak „csak” a hűségüket kellett volna letennie, s valamennyi birtokát megtarthatta volna azzal a feltétellel, hogy azokra befogadta volna a császári zsoldosokat — ellenőrzésül.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni a *Magyarokhoz első fogalmazványainak* — részben — aulikus színezetű vonatkozásain.

Az ordélyi fejedelmek tetteinek megítélésében sajátos konkordancia (de más indokból) Ányos Pál felfogása, aki a *Kalapos királyban* (ZLINSZKY Aludár: *Nemzeti Ura.* 155.) felekezeti szempontból ítéli el e nemzeti felkötéseket. II. Józsefnek a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó — korlátozott — rendeletéről van szó, amellyel a császár — Ányos szerint — a nemzet egységét akarta megbontani, a nemzetet a „pártosoknak” kioldoztatni:

Ugy is jól tudjuk, mért tselekszed ezeket,
Hogy úgy védelmezed az eretnekeket.
Tököli, Botskai, Rákóczi hadáról
S támodásaiknak sok titkos okáról
Gondolkozván, látod, hogy a *pártosoknak*
Dolga volt leginkább tzelja táboroknak.

Ezek szabadságnak arany zászlójával
Hüteket keresték, hazájok kárával:
 S noha az utolsó vezér igazabb volt,
 Mégis pártos népe templomokat rabolt,
 S azért nem engedte az Isten hadának,
 Hogy szabadítója legyen hazájának . . .

(*Deákos költők.* 106—107. Kiemelés tőlem. — *M.*)

9. Érdemes figyelni a versben *Buda szerepére* is. A *Magyarokhoz* c. költemény minden változatában Berzsenyi számára Buda a magyar erő szívós, hősi fennmaradásának jelképe, de ugyanitt balsejtelmek is vegyülnek büszke önértetébe („*Nemsokára/ ércfalain viperák süvöltnek . . .*”). — A *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* c. ódában a költő a műveltség és hatalom magyar csodáját látja benne, azt a helyet, amelyhez a nemzet géniuszának ragyogása fűződik. Az idegen elrémülve néz a nemzeteket tapodó erő kifejezésére. Költőnket Delius oszlopaira, Delphus csudáira emlékezteti e méltóságteljes hely. Antik motívumokkal gazdagítja és szinte a szentség szférájába emeli „Buda ormai”. — A *G. Fesztetics Györgyhez* [II.] c. ódában Buda a nemzeti megújulás őrhelye lesz: annak jelképe, hogy a magyar nemzetiség meggyalázása, a magyar nyelv jogainak sárba tiprása nem következhetik be többé. — A *Felkölt Nemességhez* (1805) c. ódában büszke önértéssel Bécs fölé emeli a magyar történelmi élet központját; amikor Bécs tornya lerontatott, Buda ormai közt diadalmi kürt szólt. A magyar—német ellentétben itt Buda magasodik fel mint a győzelem és erő forrása. — Az *Ulmai ütközetben* Budát mint a végzetten szembeálló hősi erő jelképét idézi. — A *Magyarokhoz* (1807) címűben Buda a magyar nemzet örök hírének, dicsőségének tanúja, az erkölcsi erő és a nemzeti szabadság vára, a hősi rend diadalának szimbóluma; megállja helyét a világtörténelmi örök forrongó káoszában. (Lehet, hogy Budának eredetileg jelképes szerepét Horatius Róma-felfogása is befolyásolta Berzsenyinnél.)

10. Végül a vers hangulatának előkészítő tényezői közül két nemzetközi vonatkozást sem szabad kihagynunk.

Az egyik *Herder híres jóslata*, amely akkor a magyar közvéleményt foglalkoztatta, s a magyar nemzet helyzetének, akkori állapotának nemzetközi tükrözését mutatja: „Da sind sie jetzt (die Ungarn — kiegészítés tőlem. — *M.*), unter Slaven, Deutschen und anderen Völkern der geringere Theil der Landeseinwohner und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden . . .” [Itt vannak ók — a magyarok — most szlávok, németek és más népek között mint az ország lakosságának kisebb része, s századok múlva nyelvüket is alig lehet talán megtalálni . . .]

Hogy Berzsenyi előtt ismert volt-e ez a jóslat, nem tudjuk; de Sopron német műveltségű tanárainak tanítására hatással lehettek az akkor világ-hírűvé lett Herder eszméi is. (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. XVI. Buch.) Ez is a közhangulat pesszimizmusának egyik tényezője lehetett a német irodalmat ismerők között.

Ha ez a jóslat eszmeileg idézte fel a nemesi—nemzeti létbizonytalanság érzését az irodalmat olvasók körében, ennél mélyebben hatott az európai feudalizmust, tehát a magyart is alapjában fenyegető *francia forradalom* kitörése, amelynek eseményeit a feudális Magyarország olvasóközönsége is szinte napról napra nyomon követhette. (Pl. a *Magyar Kurír* híreiből, ahol azonban nemegyszer oldalakat is kihagyott a császári cenzúra.)

Ami a vers *keletkezésének idejét* illeti, már utaltunk *A' Felkölt Nemességhez* (1805) kiemelt hivatkozására.

Hogy a *Kesergés* a legrégebb fogalmazású ismert változat, azt a következők bizonyítják:

a) Ez az a variáns, amely a legszorosabban tapad az eredeti horatiusi ódához (*C. III. 6.*). Különösen a családi életre, a vallástalanságra, de az ifjúságra vonatkozó célzások döntőek ebből a szempontból, miként ezt Gulyás József a *Debreceni Szemlében* írt cikkében kimutatta. (1926. 318.)

b) Szerkezetében ez a változat a legkevésbé megmunkált. Különösen feltűnő a fa-hasonlat kibontatlansága a 7. versszak után. Emiatt törést szenved a költemény belső menete. A „S mint egy kevély bik” kezdetű hosszú lélegzetű mondatához, amelyet a költő hasonlatnak szánt (szokása szerint a hasonló dolog előrebocsátásával), nem kapcsolódik szervesen a folytatás, amely a leginkább „horatiusi” részeket foglalja magában.

c) Az eszmei síkban oly magasra lendülő „Mert minden ország...” szentencia itt még nem jelenik meg, amely pedig voltaképpen elmélyíti a romlás motívumát.

d) A győri kézirat „tömeges” nyelvújítási szavaival szemben itt nagyon kevéssel találkozhatunk. (*Viszontság, kacéros, korcs.*)

Mivel e kézirat a költő korában sehol sem jelent meg, *változatokról* itt nem beszélhetünk. A győri kézirattól való eltérésekre annak tárgyalásakor kerül sor.

Forma

Alkaioszi versszak. Így jellemzi ZLINSZKY Aladár (*A magyar nemzeti líra*. Bp. 1893. 100.): „Az előszak, az alap két alkaioszi sor (öt-öt jambusi ütem), erre jó tetőzetnek egy ötödféles jambus meg egy kisebb alkaioszi (pindaroszi daktylus). Az egész strófa ritmusa emelkedő; a negyedik sor magában ereszkedő ugyan, de az előtte való sor végéről az arsis hiányzik, s ez ürességbe illik épen az ő kezdő arsisa; ez a sor közvetlen folytatása tehát az előbbinek. A strófa ütemei nem egyensúlyosak, a themisben nem nyugszik meg, alig érinti; újra támad mindig; jelleme erő, amely kiküzdí magát.”

Névmagyarzat

folár, folárkodik — fajtalan, fajtalankodik
kavartz — összetört kő

2. A' Felkölt Nemességhez. 1797

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 117/v—118/r-v. Kazinczy számozása szerint: 16.

Megjelenés

1607. H₁ 88. — H₂ 86. — D I. 38. — T I. 73. — H₃ szerint közöljük.

Az óda *keletkezésével* kapcsolatban a mintát Horatius *C. IV. 4*-ben korábban ERDÉLYI János (76.), utána CSÉNGERY János (731.) és CSIPAK László (138.):

Fortes creantur fortibus et bonis:
est in iuvenia, est in equis patrum
virtus, neque imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam . . .

(*Opera Omnia*. 272—73.)

[Bátrak bátraktól és jóktól teremnek. Megvan a bikaborjakban és a méncsikókban is az apa férfiereje, és nem szülnék szelíd galambot a szilaj sasok . . .]

Ez azonban csupán egyetlen kép felhasználásában érintkezik Berzsenyi versével. A tárgy is különbözik: a római költő hódításokat, kivívott győzelmeket dicsóít — Berzsenyi táborozást ír le, felkészülést *védelmi háborúra*. A nemesi-nemzeti büszkeség e fellángolása nem meríthető hovatípusi *olvasmányi* forrásból.

[A „sas”-ösökre való hivatkozás néhány konkordanciája: „Nem szülnék sólyomfiakat sohasem gyáva galambok.” (Baróti Szabó Dávid: *Gr. Ráday Gedeonhoz.*) — „Egy némelly sasnak tollával kérkedik, a’ki sanda bagoly.” (Virág: *Csehynék.*)

1. Az óda keletkezése összefügg a *Kesergés* fogantatásával. Az abban kifejezett intelem, harag, kétségbeesés mélységéből emelkedik fel a költő a szombathelyi lelkesítő benyomások, élmények hatására a hazafias eszményítés magaslatára. Úgyhogy e vers mintegy „korrekciója” az előbbinek. A kettő közötti kapcsolatra különben maga a költő is utal:

Méltán búslakodám előbb,
Hogy Héró Eleid’ nyomdokiból kitérsz . . .

Mégis nagy az ellentét a két vers tartalma és hangulata között. A *Kesergés* költői logikája a múlt és jelen ellentétének, a *Felkölt Nemességhez* a múlt és jelen — remélt — szolidaritásának bizonyítását célozza. A *Felkölt Nemességhez* bizonyos mértékig *perel* a másik költeménnyel. Ott a költő a hériói elődök nyomdokaiból való kitérést érzékelteti — itt a magyar katonai erények újjáéledését ünnepli; ott a dicső elődök méltatlan, romlott utódai tűnnek fel — itt a „csak sast nemzenek a sasok” ujjongó felkiáltása hangzik; ott Hárpya-fajzatok, viperák Buda romjai között — itt rettentő hadi nép; ott Gvadányi idegenmajmoló főurai — itt József nádor és Esterházy; ott a fegyverforgató ifjúság hiánya — itt régi magyar módra nyeregbe ülő vitézek; ott francia divat szerint páváskodó uracsok — itt buzdító katonás ruhát öltő, nemes lánggal hevülő seregek; ott tétlenség és gyalázat — itt tigris módjára viaskodni készülő hadak; ott végmorlás és pusztulás, itt bizakodó szózat a jövő „ragyogó napjáról” . . .

De e nemes vitában (amelyet a költő önmagával is folytatott) rejlik a felfogás *korlátozott* volta is: ekkor még a költő *csak* a vitézi-katonai erények újraéledésében (bár ezzel együtt az erkölcsi felemelkedésben is) látja az újjászületés zálogát. Látóköre tovább bővül, tökéletesedik majd az Esterházy-ódában . . .

2. A költemény eszmevilágának s a költő érzéseinek valós gyökereit keresve hozzá kell tennünk az óda keletkezésének történetéhez az akkori közfelfogást a nemesi felkelésről: „Akkor a nemesi hadseregért azért lelkesedtek a hazában, mert amíg a zsoldos a *csupa védelmi harcban* se zsákmányt, se nagy előmenetelt, se fényes dicsőséget nem remélt, a nemesi felkelés Mária Terézia idején *védelmi harcokban* mutatta meg értékes tulajdonait. Jelszava volt: »Meghalni a családért és vagyonért, a nemzeti létért és függetlenségért.« E seregben a nemzeti eszme is testet öltött annyiban, hogy az alkotmány értelmében sohasem lehetett a *nemzet érdekei ellen felhasználni.*” (Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódoltság korában*. Bp. 1864. 164.)

Ez a tudat élt Berzsényi apjában is, és a költőnek 1812. ápr. 2-i leveléből kitérünk (*Kaz. Lev. IX. 357.*), hogy a Mária Terézia korabeli nemesi felkelés története már lelkes gyermekkori élménye volt. Tehát alapjában véve ennek a költeménynek *némely motívuma* 1797 előttre nyúlik vissza, amikor a gyermek és az ifjú *apja előadásából* szívta magába az ősök iránti lelkesedést. Annnyira, hogy az említett levélben idézi a költő Baranyi Gábor országgyűlési felszólalását is 1764-ből, amelyben az a nemesi felkelést dicsőíti. (Akkor nem minden ok nélkül.) E motívum olyan mélyen érintette a költőt, hogy még 1805-ben is visszhangzik benne, a második ódájában, amelyet a felköltő nemességhez intézett.

De hogy a költemény sajátos történeti színezetét értsük — ami nyilván keletkezésének indítékaival is összefügg — utalnunk kell II. András dicsőítésének okaira is. Az Aranybulla ünneplése ugyanis összefügg az 1790-es idők lelkesedésével; arra utal vissza, amikor II. József kénytelen a vármegyei intézményt s vele a nemesség alkotmányos jogait is visszaállítani, amely hatalmukat (képletesen) az Aranybulla 31. pontja szerint mintegy a *király fölé* emelte. A törvénytörő király elleni ellenállás jogának törvénybefoglalása ugyan már csak a nemesség tudatában élt, de ez elég ok volt arra, hogy büszkén — s talán titkos reménységgel is — emlékezzenek vissza rá . . .

Ezenkívül tudnunk kell azt is, hogy a magyar nemesi felkelés nemcsak olyan parádés elképzelés volt a birodalom akkori „katonapolitikájában”, mint általában képzelik. Thugut, a király bizalmi embere, aki akkor az ügyeket vezette, a magyar nemesi felkelést komolyan számításba vette — az osztrák „népfelkeléssel” együtt — a birodalom védelmezésére. Arra, hogy a kocka így hamar fordul Napóleon javára, még nem gondoltak a terv megfogalmazásakor. (MAYER—KAINDL: *Geschichte Österreichs*. 11.) S ezt a komoly elképzelést tükrözik a kor újságjai is.

3. Az óda keletkezésének megértéséhez figyelembe kell vennünk az ifjú Berzsényi sajátos egyéni érzelmeit, dicsőségvágyát is, azt a kísérlőt, hogy az iskolát otthagynya maga is a vitézi életben keresse ifjú életének célját és értelmét. (MERÉNYI. 1966. 34.) Tanulságos e tekintetben összehasonlítanunk e költeményt Csokonainak *A nemes magyarság felülésére* írt versével, amely ugyanebben az évben és ugyanabból az alkalmából íródott. Csokonait a „kivülálló” hazafias lelkesedése fűti. (HARMÁNYI—GULYÁS. I. 218.) Berzsényi ódájában viszont azt érezzük, hogy a költő maga is szinte benne él ebben e felköltő seregben. Mintha az ifjú Toldi Miklós sóhaja szállna a sereg felé: „Bárha én is, én is köztetek lehetnék!” Ez az óhajítás ugyan Csokonainál is felhangzik:

Oh, ha tivéletek én is elmehetnék,
S a magyar virtusnak tanuja lehetnék,
És láthatnék annyi szép vitézt egy számban,
Ezt kívánám legfőbb jó gyanánt hazámban!

(Uo.: 226.)

Csokonai azonban epikus költő módjára hosszan ábrázolja a történéseket.

4. Mindezek az indítékok nemcsak általánosságokban hatottak az óda keletkezésére, hanem *maga a történelmi pillanat sajátos konkrétságában is jelen van a versben* — úgy, ahogy az ezt tükröző újsághírekben megmutatkozik, és pedig:

- a) a király „segélykiáltásában”,
- b) a Mária Terézia idejére való utalásokban,
- c) a felkelésre buzdító lelkes szövegekben.

a) *A király „előadása” és az óda hangulata:* „Ha valaha, bizonyára most fenyegeti végveszély Magyarországot, — mond a király az előadásokban — midőn a francia nemzet . . . minden törvényes kormányának, a keresztény vallásnak és az egész nemességnek kiirtására törekedik, hogy ezeket elnyomván, az emberek többi osztályait annál könnyebben és bizonyosabban zsarnoksága alá hajthassa . . . De ő cs. kir. apost. felségét nem retenti meg a véres ütközetek kétes kimenetele, . . . mert szeretett magyar nemzetének fedhetetlen hűsége iránt azon bizodalommal viseltetik, hogy annak ősi vitézsége által nemcsak minden fenyegető veszélyt elhárítani, hanem az isteni és emberi jogokat megvető ellenséget a felséges ház méltóságával megegyező békére is kényszeríteni sikerülend. . . . Mert tudja ő felsége, hogy nagyanyja, Mária Terézia alatt, a legsúlyosabb időkben, hű magyarjainak ragaszkodása és vitézsége mentette meg a monarchiát; s ezért nem kételkedik, hogy a hatalmas hősök ivadéka most is hasonló buzgalommal sietend a királyi ház méltóságát védelmezni s a veszélytől a hazát megmenteni. Fel fog ismét buzogni ama harcias vér, mely ő felsége nagyanyjának koronáit annyi ellenség törekvése ellen megzilárdította, s újabb dicső tettekkel fogja igazolni ő felsége reményeit s egész Európa várakozását.” (HORVÁTH Mihály: *Magyarország története*. VIII. 200.)

b) *Utalás Mária Terézia idejére:* „ . . . Jól tudá az udvar, hogy Franciaországban él még emlékezete a magyar fölkelt nemesség hőies tetteinek az osztrák örökösödési háború korából, s hasonló hadaknak harcra készen álló tartaléka mindenesetre kedvező befolyással leend az alkudozások folyamára. Ez volt az oka, hogy Ferenc király még május 1-én kelt rendeletében is buzgón folytatni parancsolá a nemes hadak fölfegyverzését és begyakorlását. A sereg fővezére, tisztnél fogva, József főherceg nádor vala, ki mellé a dunántúli kerületekben Esterházy Miklós, a dunáninneniben gróf Pálffy Miklós tábornokok, a két tisztaiban pedig Splényi és Mészáros altábornagyok nevezetettek ki vezérékké. A két dunai kerület hadai, számszerint mintegy tizenöt ezer, július végén Körment táján táborozának, s tarták gyakorlataikat. Augusztus közepén Szombathelyen Ferenc király maga is megszemlélé a szép tábornok s annyira meg volt elégedve annak az előtte napok folytában tartott hadi mozdulataival, s csapatpróbájával, hogy a fölött több ízben kifejezte teljes meglepését.” (Uo.: 207.)

c) *Buzdító szavatok a kor újságjaiban.* „Ha nem több, bizony nem kevesebb ditsiretet érdemel a' Magyar Nemzet, azon hiveségéért, melyet eleitől fogva nagy mértékben mutatott a' Fels. Ausztriai Házhoz. — Néhai ditsósseges emlékezetű jó anyánk és királyunk, *Mária Terézia*, a' kit uralkodásának kezdetében hét hatalmas ellenség támadott meg, és igyekezett ősi birodalmaitól meg fosztani, gyakorta meg vallotta azt, hogy nem másnak, hanem egyedül a' Magy. nemes Nemzet maga eránt való hiveségének, és vitézi karjainak köszönheti Országainak birtokaiban lett meg maradását. — Ugyan ezt vallotta mostan uralkodó Fels. Fejedelmünk az utolsó Posoni Ország Gyűlésben, Kir. thronusból mondott deák Oratiójában. Tudjuk az 1741-ik és következett esztendőknék történeteiből, hogy a' Magyar Nemesség lóra ülven honnyát, feleségét, gyermekeit, vagyonát, egy szóval mindenét, a' mivel bírt, el hagyta, Baviariának innenő határaihoz ment, és a' már addig jött és végső veszedelemmel fenyegetődző ellenséget bátran meg támadta, meg verte, ösze törte, és a' Rénus vizén túl izedte. — Akkori veszedelmeket még most sem felejtették el a' Frantziák, és senkitől annyira nem rettegték, mint a' Magyar Nemesség' fegyverének életől.” (*Magyar Kurir.* 1797. I. 582.)

*

„Kövessük tehát ditsó Eleink példáját, és készüljünk azonnal a' fegyverhez, és ugyan azon ellenségek ellen, kik a' szabadságnak szép neve ulatt minden tartományoknak romlását kívánják, az alját fölivel vegyeltik, hogy a' Nemzeteknek hajdani boldogulását felforgatván, semmivé tehessék. Vitézül kövessük pediglen ditsó Eleinknek nyomdokait, ha még csak egynéhány igaz csepp magyar vér ereinkben buzog, és hogy ditsó Eleinknek igaz maradékinak neveztesünk, egyenlő szájjal felkiáltunk, hogy: „Verünket, életünket a' Fels. Királyunkért, édes Hazánkért örömelet feláldozzuk.” (*Magyar Kurir.* 1797. I. 74.)

*

„Magyarok! Kedves Hazámfiai!
Proximus ardet Ucalegon, a' szomszéd' háza ég, vigyázzatok, hogy annak pattogó szikrája a' ti honnyaitokat is meg ne eméssze. — Ti is ily Magyaroknak tartjátok magatokat, mint a' minémük voltak a' ti el hunyt őseitek; ezek pedig kedves hazájoknak, uralkodó fejedelmeknek és familiájoknak boldogságáért utolsó tsep véreiket is készek voltak feláldozni. Hát ugyan öszeve kaptasolt kezekkel néznétek é a' szomszéd Ausztriának lángoló tüzet? Nem serkentene é fel benneteket a' Béta városa' hív lakosainak nemes példája? Alábbvalók akarnátok é lenni az Ausztriai monarchia védelmezésében, mellynek megtartását egyedül a' ti őseitek vitézségének tulajdonította, 's köszönte jó Királyotok a' Fels. *Mária Therésia*, mostan uralkodó Fejedelmünknek öreg anyja. — Nosza vitéz Magyarok fegyverre! nem halljátok é a' ti határaitokhoz közel járó ellenség trombitájának harsogását, sőt a' magyar koronához tartozandó *Fiumei* környékbe való bé rohanását? Ugyan azonokkal kell tinótkot mostan is szembe szállani, a' kiket ti, és a' ti őseitek 1741-ik esztendőben *Bavariából* és a *Rénus* vizén túl izedtek; még mostan is azon karokkal és kardokkal bírtok, a' mellyekkel akkor sokakat a' más-világba küldöttek közülök. — Hagygyátok el ideig óráig tsendes lakó helyeiteket, kedves feleségeiteket, gyermekeiteket, rokonságitokat, szállyatok ki a' Márs' mezejére, maga a' természet boldog szerentsével kínál

titeket. Melly nagy ditsósségtekre fog szolgálni a' bokros győzedelemben fel fuvalkodott ellenséget tulajdon határaitra vissza űzni, hazátokat, Királyotokat, és szomszéd Atyátokfiat és Ausztriabelieket az őket fenyegető veszedelemtől meg szabadítani, és zöld borostyán koszorúkkal ékes fejekkel honnyaitokba vissza térni." (*Magyar Kurír.* 1797. I. 465—566.)

5. Így közeledünk az események voltaképpeni gyűjtőpontjához: a szombathelyi táborozáshoz, amelynek a költő szemlélője (és mint láttuk — bensőséges néző résztvevője) volt.

Ezekből az eseményekből kiemeljük a következőket, amelyek a költő alkotó képzeletére különösebb hatással lehettek:

a) A király és királyné megérkezése, amely emelte az események díszes, ünnepi színezetét.

b) Magának a seregnek pompás felvonulása s az ezt tükröző lelkes hangulatú tudósítás.

c) A nádor és Esterházy közös „manoeuvre”-je, amire talán a költő is céloz az ódában.

a) *A király érkezése:* „Szombathelyről Aug. 16-dikán: — Délutáni egy órakerkeze ide Király Ő Felsége' Adjutánsa Vincens Ur; egy órával később pedig magok is el érkeztek Király és Királyné Ő Felsegek, magyaroson öltözkedve egy fél-kotsiban, sok mozsár-ágyuk' durrogásai, és trombiták' harsogásai között. Utánok, más kotsin jöttek Gróf Thurné és Gróf Lamberti. Bé szállottak Ő Felsegek, a' Püspöki rezidentziába, melyben lakik a' Királyi Fő-Hertzeg Palatinus, és hárman ebédeltek egygyütt. Estvéli 6 óra tájban a' F. Király lóháton; Királyné Ő Felsége pedig hintóban, temérdek Kísérők között, ki-mentek a' tábor' meg-nézésére. Már akkorára mind ki-állottak a' N. Vitézek tiszta ruhájokban, és oly hoszszú két sort formáltak, hogy ha egyik végénn a' sornak meg-állott a' Néző, nem láthatta világosan a' sor másik végén állott Katonáságot. Jelen volt az Avantgárda is. A' jobb szárnynál kezdte Ő Felsége a' Sereg' szemlélését, 's belső örömet külsőképpen is ki-nyilatkoztatta ennyi jeles Magyar Lovasságnak látására, melynek száma, leg-alább is fel-megy 15 ezerre. Egyik sorban állottak a' Poson; Pest; Nyitra; Bars; Komárom; Sopron; Szala; és Vas Vármegyeiek; a' másikban Győr; Moson; Fejér; Veszprém 's a' t. oly renddel, a' mint feküsznek egymásután a' 2-dik Tsata-rendben (Treffen.) — Estvére ki-volt világosítva ezen Város." (*Magyar Hírmondó.* 1797. I. 236—237.)

b) *A sereg látványa — a bihari inszurgensek:* „Más Levél ugyan onnét Aug. 16-dikán: — Ma délelőtt mentek ezen a' Városon keresztül Bihar Vármegye Insurgensei, Obersterjek Rhédey Lajos Ur' vezérlése alatt. A' trombita-szóra minden Ember az útzára szaladt, 's gyönyörködve szemlélte, ezen messze-földről már öt hetektől fogva utazott, és az utolsó 9 napokban mindennap masírozott derék tekintetű Fiait Mársnak. Igen sok tár-'s tábori-szekerek mentek utánok, melyeknek fedeleiről már messze szemébe tünt az Embernek, az ily könnyen olvasható felülírás: Bihar Vármegye. Oberster Divisiója. Az ide érkezett két Divisiónak öt Trombitássai vagynak, kik kedves hangú Magyar nótákat harsogtattak 'trombitáikból. . . .

Eppen a' midőn ezt írom: mennek az ablakom alatt a' N. Veszprém Vármegye' Insurgens gyalogjai strázsára, Ő Felsegek' lakó helye' eleibe, hová a' Tanítójak Márkus Kapitány vezette őket." (*Uo.:* II. 237.)

Károlyi „muzsikásai” Szombathelyről Aug. 20-dikán: — Mennél tovább nézem a’ Szathmár Vármegyebéli fel-keltt Nemes Sereget, annál nagyobb gyönyörűségemet találok benne. Ennek Érd. Tagjai valójában mind igaz maradéki Attilának. Jól termett, ’s többnyire idős emberek, kiknek a’ setét kék ruha, és a’ veres süveg (tsákó) igen jól illik. Jó lovaikat jól meg-ülik. Hozott ezen Nemes Sereggel Mélt. Gr. K á r o l y i J ó z s e f Ő Nagysága, a’ szokott Trombitásokon kívül más Muzsikusokat is, úgy-mint két Klarinetistát, ’s két Vadász-kürtfuvókat, kik mindnyájan tiszos Magyar katonákban vagynak fel-öltözve, ’s a’ Sereg mellett lovon (nyeregben) teszik kötelességeiket. A’ Gróf Ur, ezen szép Sereg’ Vezére (Oberstere), sokszor mulattatja Seregét, ’s a’ Nézőket, muzsikával, és a’ Muzsikusok oly tökéletesen értik mesterségjüket, hogy nagy megindulás nélkül nem lehet őket halgatni, annál is inkább, hogy mindenkor gyönyörű Magyar tántz-nótákat fújnak oly elevenen, hogy még a’ kiket a’ hideg kezd is borzongatni, azok is összseverik sarkantyújaikat. Most a’ katonai gyakorlásokban gyarapítják magokat, hogy azokban is közönséges meg-elégedést nyerhessenek; mint nyertek nem régen a’ Komárom Vármegyebéliek, kik nem csak éppen oly készülettel vagynak mind magokra, mind lovaikra nézve, mint akár-mely Huszár Regement; hanem oly fordulásokat mutattak az itt volt Báró A l v i n t z y Hadi-Tárnok-mester előtt, hogy ez a’ nagy tapasztalású, ’s itéletű Ur egészen el álmélkodott rajta. Ezen ’s több ily derék magok viseletekre nézve, Hg E s z t e r h á z y Districtuális Generálissok, minden Közlegénynek 10, és minden Altisztnek 20 krajtzárt rendelt a’ magáéból mulatságokra, Ugyan így serkentette Ő Hertzegsége a’ Weszprémi gyalog Sereget is jó maga viseletéért, summásan osztogattatván nékie érdemlett jutalmat, Ha csak valamely akadály nem adja elő magát, Aug. utolsó napján ismét nagy maneuvertünk leszsz.” (Uo.: 292 — 294.)

Vitézi ruhapompa. Az újsághírek szinte egymással versenyezve adják elő a felkelő sereg pompás öltözkéről szóló tudósításokat:

„Ezen Nemes Seregnek az ő öltözete ezekből áll: süvege veres, világoskék vitéz kötéssel és rózsákkal bokkrétásan fel ékesítve; setétkék újjatlan dolmánya sárga lapos gombokkal; fekete báránnyal prémezett sárga gombos, setétkék mentéje, hasonl. színű nadrágja, világoskék ’sinórral; fekete sarkantyús csizmája. Lova szerszáma is igen illendő, úgy mint fekete báránybőr nyerge, takarója veres posztóval ki prémezve, fekete szíjjból készült ló szerszáma, válogatott lova, pisztolya és kardja. Egy Insurgens Katona’ készületeje 150—200 forintra megyen. . .”

Majd alább: „Fekete tsákó világos-kék sinórral; dolmány formára készült újjas begomboló setét kék lájblija veres hajtókával. Világos kék köpenyje, lovagló nadrágja egy forma a’ nyereg’ készülete. . .” (*Magyar Kurír.* 1797. I. 700. skk.)

Ebből is látszik, milyen látványnt nyújtottak ezek a vitézek a szombathelyi táborozáskor. Ezt alig feledhette el az ifjú költő ily pompás látványokra éhes tekintete. Élete végéig megőrzi a magyar öltözet iránti lelkesedését. . .

De talán már Révai hasonló leírását is olvashatta:

„Olyly forró sietéssel hová gyülekeznek, az indúlt
Tenger nép, violákkal övedzett,
És habos öltözetű Szent Rend, ’s a’ Régi Nemeaség
Szép lovakon, szép bajnoki módon ?

A' ragyogó nappal villám sok fegyvere játszik,
 Pillog arany szijjazatja kövekkel:
 Tollazatok rengnek magasan költ kalpaga mellett,
 Hím varratás ő drága ruhája. . .
 (Brunszwik Antal Úrnak. Révai Miklós *Elegyes Versei* 67.)

Csokonai mesteri leírása is érdekes konkordancia, de itt is mint *külön epikai részlet* szerepel a *Diétai Magyar Múzsában*, s nem olvad a költemény lírai-drámai lényegébe, mint Berzsenyinél:

Gavallérok minden nemzet közül telnek,
 Kik a néző szemtől csudát érdemelnek.
 Mindenkinék cifrán csillog ruházatja,
 De magát a magyar illőbbnek mutatja.
 Ah, dicsőbb egy magyar gavallér levante,
 Nagyobb méltóság ad a magyar mente,
 Melynek zöld posztóját ragyogással szántja
 Gazdagon pazérlott arany paszamántja.
 Ásiai veres nadrág fénylik rajta,
 Mutatja, hogy ő is véres magyar fajta.
 Arany sarkantyúja peng karcsú csizmáján,
 Hármóniás ütést tesz ezüst szablyáján.
 Almás-szürke csődör lovát táncoltatja,
 Lejtős fordulásal kerengve ugratja.
 Tündöklő serényje játszik a szellővel,
 Az arany szerszámmra hányja göges fővel . . .
 Merőn megül rajta vitéz leventája,
 Nem mozdul semmije, csak a bokkrétája . . .
 (HARSÁNYI—GULYÁS. I. 59.)

c) A nádor és Esterházy közös „hadművelete”: „Szombathelyről Aug. 24-dikénn: — Méltó, hogy az Aug. 18-dikánn adott had-képéről ezeket is közölje a' Hírmondó a' két Magyar Hazával: Gróf Pálffy Generális még Aug. 17-dikénn dél után 5 órakor ki-szállította Seregét a' Táborból napnyugot felé T o r o n y helység' tájára, mely, S z o m b a t h e l y h ez egy kis mértföldnyire esik. Vitt minden Katona magának 's a' lovának való eleséget is, 's azon éjtszakán az ég alatt háltak. Gróf Pálffynak a' vólt a' szándéka, hogy, hogy a' liszt és zab magazínomat, mely, S z o m b a t h e l y Városának Napnyugot felé való végin fekszik, el foglalja: azért Seregének nagyobb erejével S z o m b a t h e l y felé jött, de küldött Katonaságot Német Genes falu felé is, mely a' Gyöngyös partján fekszik Kőszeg felé egy kis mértföldnyire Szombathelytől. A' Nádor-Ispány Hg Eszterházyval úgy igyekezett, hogy Gr. Pálffy nem tsak meggátolja szándékábann, hanem, ha lehet, egész seregestül egygyütt el is fogja. Arra nézve a' Nádor-Ispány 's Hg Eszterházy' serege még hajnal előtt felibement Gróf Pálffy' seregének, 's az elől állott Szakaszsza' két Seregnek, egymás ellen keményen lövöldöztek mind puskákból, mind pisztolyokból. Igen szép vólt kivált a' lovasság' tsatázását szemlélni: mint nyargalt ide 's tova? 's pisztolyát (pistolyét) az ellenségre kisütvén, megfordult, meg-töltötte, 's megént lovaglott, és ki-sütötte. Méltó a' meg-jegyzésre, hogy jóllehet az ágyúk szüntelen durrogtak, még is a' lovak, melyek még az ágyúzáshoz nem szoktak, meg nem ijedtek. Midőn már a' Seregek közelebb közelebb értek egymáshoz, a' Nádor-Ispány észre vette, hogy a' Pest Vármegyébeliekből (ezek ellenségek vóltak) nem kevesen nagyon

előnyomultak Kapitányok' vezérlése alatt. Azért a' Nádor-Ispány egy Tisztet hozzájok nyargaltatott, 's izente a' Kapitánynak, hogy Ő hadifogoly. A' Kapitány eleinte nem akarta magát fogolynak meg-esmérni: de minekutánna meg-magyarázták néki, hogy előtte, 's háta megett kétszer 's háromszor annyi ember is áll, mint ő Katonáival: nagy nehezen rá állott a' maga meg-adására: de oly nemes ki-nyilatkoztatás mellett: hogy ha ez, valóságos ellenség előtt történt volna, Ő magát később lett volna inkább keresztül vágni az ellenségen. Márkus Kapitány Úr, a' Weszprémi Gyalogság' Vezére, oly okossággal 's figyelmetességgel igazgatta Alattvalóit, hogy a' már tudva lévő 60 's egynehány Gyalogokon kívül, még egy tsoport(tzúg) lovasságot is bé-kerített, 's el fogott Olad falu' tájján mely, Szombathelyhez tsak egy kis mértföldnyire esik. . . (*Magyar Hírmondó*. II. 268—270.)

*

Amellett, hogy költőnk a közhangulat kifejezője (de ezt egyéni módon, pl. a király kihagyásával kommentálja), ki kell emelnünk itt a vers keletkezésével kapcsolatban egy sajátos, berzsenyies motívumot: *Mátyás és Bécs szerepeltetését* (amit különben Kölcsey is átvesz *Himnuszába*), amikor a költő a dicsőséges magyar király győzelmét ünnepli. Vagyis a Habsburg-család egyik ősnének szegyenletes legyőzötéséről, birodalma fővárosának elfoglalásáról van szó. Ez a motívum is bizonyítja, hogy Berzsenyinek mindig és mindenütt elsősorban hazájáért hevül a szíve, nemzetének féltése a fő gondja. A birodalom az ő számára csak a nemzet biztonságának kerete, egyik eszköze, tényezője. Nemzeti érzésével a hazai nemesi közvélemény jogtudatát is kifejezi, amely — illúziókon alapulva ugyan — a *Pragmatica Sanctio* alapján Magyarország önállóságában hitt, s ennek megfelelően érzett — bárha az ország csupán a Habsburg-birodalom egy része volt.

*

A vers fogadtatása. Kazinczy nem lelkesedett érte. Csak ennyit jegyz meg: „Gyáva nyulat »Nubia párducza!« 's alább újra »Afrika tigrise!«, Egy kép kétszer fordul elő egy ódában. — Eszterházyt előhozni *procentum contra unitatem*.” (*Kaz. Lev.* VI. 163.) — De ennél még tovább mehetünk. Szemere tanúságtétele szerint ugyanis (*Kaz. Lev.* VIII. 236.) a költeménynek Kazinczy kívánsága szerint *ezzel a sorral kellett volna végződnie:*

'S horgas kardja kövér hantjaiért hasít.

(36. s.)

Tehát Kazinczy kihagyására javasolta — Esterházy miatt — az utolsó sort. Lehet, hogy az Andrásra (II. Endrére) való célzás miatt is, mert Kazinczy nem esküdött a nemesi alkotmányra. (L. Nagy Pálra vonatkozó jegyzetünket.) Kétségtelen azonban, hogy a csonkítás ártott volna az óda hatásának és egészének. A költő nem fogadta el Kazinczy javaslatát.

A kortárs Döbrentének is volt kifogása a vers tartalma ellen. Kideríti, hogy a felkelt sereg az 1796-os pozsonyi országgyűlés „dec. 10-én költött cikke” alapján gyűlt össze — de a sereg számát nem tudja, tehát nem említi a szombathelyi tudósításokat. (D 203.) Kifogásként említi, hogy Szombathelynek az ódában 4 sor jut, holott ő csak a dunántúli kerületnek

„vala kapitánya”. S felsorolja a többbit: Pálffy Miklóst, Mészáros Jánost, Splényi Gábort. De a költő tudta, hogy miért emeli ki Esterházyt: mert ő volt a vezérek közt a *legjelentősebb*, akitől Berzsényi (bár hiába) sokat várt a nemzeti művelődés támogatására, s a főúr megjelenésével is hathatott rá, mint majd a hozzá intézett óda is mutatja. — Jellemző, hogy az epikus Csokonai is mind a négy vezért említi. Miután elsiratja a Mária Terézia korabeli nagy vezéreket, így folytatja:

De léssen néktek is derék vezéritek,
Kiknek fényes nevét jól ismerhetitek.
Eszterházy, Pálfy, Splényi és Mészáros,
A' kiknek hírével már bétölt sok város.

(HARSÁNYI—GULYÁS. I. 225.)

Az *utókorban* a költemény igazi értékét először BARTA János ismerte fel (*Válasz*. 1935. 117.): „A lelkesedő felismerés csorbíthatlan folyama zúg át e versen. Látomása szilaj lendülettel ragadja meg, elsöpri a kételyt, legázolja a történelmi pillanat kétségeit. A vers befejező sora: »András ragyogó napja le nem menend« — időtlenné tágítja a vers határait.” — Ezért nem érthetünk egyet VARGHA Balázs felfogásával (*Berzsényi*. 33.), aki szerint inkább a klasszikus minták hatása, mint személyes élmény jellemzi a verset. — MEZEI Márta szerint (*MKL* 19.) Berzsényi a dicsőséges múltból merít tárgyához történelmi nimbuszt és nemzeti pátoszt. — MERÉNYI (1966. 97.) a költő hősi világképének optimista változatát látja a versben, szemben *A magyarokhoz* pesszimizmusával.

Nyelvújítási szavak

Ömledez, pamlag, rabbér, korcs, heverész, csákó.

Szóképek

Sas, galamb (CSENGERY: 596.), por, láng (CSELÓTEI: 12., 15.).

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. — Időrend szerint ezzel a verssel kezdődik a Berzsényi által tökéletességre vitt „tizenkettős” aszklepiadészi verssor szerepe. (L. SZUROMI Lajos: *Berzsényi tizenkettősei*. *ITK* 1972. 626—630.) Ütemezése: 2/4//3/3 minden páros verssorban.

Az A helyestrása

A' felkelt Nemességhez a' Szombathelyi táborban

Él még Nemzetem Istene.
Búzgó könnyeimen szent Öröm ömledez
Állsz még állsz szeretett Hazám!
Nem dült még alaton porba nemes fejed.
Méltán búslakodam előbb,
Hogy Heró Eleid nyomdokiról ki térsz

5

- 'S régen félt veszedelmedet
 Rád huzzák netalám majd buta kortsaidd.
 Hálá mást mutat e' Sereg!
- 10 Melly mast régi magyar módra nyeregben ül.
 Nem szállt Trója alá soha
 Illy szép Spartai had, sem Hunyadink kevély
 Zászlóit nem emelte volt
 Rettentőbb hadinép Béts' letörött falán.
- 15 Tsak sаст nemzenek a' sasok,
 'S nem szül gyáva nyulat Núbia pardutza,
 Tétis nagy fia sem maradt
 Chýronnál mikoron kardra veté szemét.
 Árpád vére se hülhet el,
- 20 Ambár rég' heverész a' puha pamtagon.
 Nézd mast felköti fegyverét,
 Tsákóján lobogo koltsag emelkedik
 Buzdító katonás ruhát
 Öltvén lelke nemes langja ki gerjedez
- 25 Majd kardjára fel esküszik
 'S Mindent ront s meg emészt mint heves Afrika
 Búsult Tigrise ammikor
 Ordft kolykeiért, 's körme viaskodik.
 — Majd fel kelnek alattad is
- 30 Oh Jo'sef Nagy Anyád Trezia Bajnoki,
 S bátran mégy szeretett Vezér!
 A' jég Alpeseken, s Adria' oblein
 E' Nép nem gyülevesz csoport,
 Nem rab berbe emelt bús buzogányt keze.
- 35 Ön ként áldoz ez életet,
 'S horgas kardja kövér hantjaiért hasft.
 Míg Herói bibor Süveg
 Tündöklík fejedén Hunnia Tsillaga
 Eszterházy ditső Magyar!
- 40 Míg győző Eleid pallosa tzombodon
 Tsattog, győzni fog a' Magyar,
 'S Andrasnak ragyogó napja le nem hunyik.

Áltérések a H₂-ből

6. Héro (A „Héro”, másutt A „Héro”).
 12. Spártai (H₁)
 17. Thetis (H₁) sem (A)
 18. hardra [sh.]
 32. jég Alpeseken (A)
 37. Míg herói (Kaz. Lev. VIII. 236.)

Szövegváltozatok

1. H₁ Táborban D Nemességhez szombathelyi táborában
 1. D nemzetem
 3. D huzám!
 6. H₁ Hérós H₂ herósz D hérósz D eleid' H₁ nyomdokiról
 7. H₁ veszedelmedet

10. H₁ ül
 12. H₂ Szpártai D szpártai
 13. D zászlót
 15–16. [B 15. és 16. sor nélkül — Szemere tanúsága szerint (*Kaz. Lev. VIII. 236.*) — Helmecey mégis hozza, s a költő jóváhagyja, mert az A-ban is így volt. — L. még Kazinczy megjegyzését (*Kaz. Lev. VI. 163.*) *Nubia párdúcáról.*]
 16. H₂ szül
 17. B nem maradt [A „sem maradt” helyett. Szemere szerint a „nem” Berzsényi javítása. (*Uo.*: VIII. 236.) Ez valószínűleg a 15. és 16. sor szándékolt elhagyása miatt történt. De mivel a 15. és 16. sor megmaradt, logikus, hogy az A e sora legyen a főszöveg — s H₁ H₂ „nem” változattá lesz.] H₂ Thétisz' D Thétisz'
 18. H₁ Khironnál D Chironnál mikoron H₂ hardra vete [sh.]
 19. B sem (*se* Berzsényi jav. *uo.*) D Árpád vére hülhet
 20. D rég heverész
 21. H₁ Nézd, most
 26. A [*S a' mindent tehetők vesszeje győzi meg: kimaradt*]
 27. H₁ D Búsult D tigrise
 29. H₁ Alattad
 30. D Jósef!
 31. D vezér
 32. H₁ jég-álpeseken H₂ D jég-álpeszeken H₁ H₂ Ádria
 37. H₁ A' mig hősi H₂ D Míglén hősi [Berzsényi levele Helmeceyhez — *Ism. lev. 49.* — és Takácsi Horváth Jánoshoz — *uo. 58. Míg hériói Berzsényi jav. (Kaz. Lev. VIII. 236.)*]
 39–43. [sorokat Kazinczy elhagyására javasolta. (*Kaz. Lev. VI. 163.*) Berzsényi visszaállítja. (*Kaz. Lev. VIII. 236.*)]
 40. D eleid'
 41. D magyar,
 42. *menend* [Berzsényi jav. (*Kaz. Lev. VIII. 236.*)]

Fordítás

Ad hungaros veteri gentis more arma parentes Ab Stephano Tamasko. Weszprimii MDCCCIX. Typis Claræ Szammer. 8° 4. p.

Zenei feldolgozás

UNGER Ernő: *Oda Hungarica*, Berzsényi Dániel ódája. Vegyeskarra és zenekarra. Bp. é. n. 12.

3. Herczeg Eszterházy Miklóshoz

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r.44. 119/r-v—120/r. Kazinczy 17-nek számozza.

Megjelenés

H₁ 83. — H₂ 81. — D I. 40. — T I. 74 — H₂ szerint közöljük.

Keletkezése: közvetlenül a szombathelyi táborozás élményéhez fűződik, de a költő a campoformiói béke (1797. okt. 17.) után is dolgozott az ódán, hiszen a költemény második része erre az eseményre utal.

Sok motívum szövdődik össze a versben. Elsősorban a táborozás látványra. A költő személyesen látta akkor Esterházyt („Láttam . . .”). S e látványhoz asszociálódhatott az is, amiről Döbrentei is szól (D 208.): ti. az Esterházy-családot körülvevő mondanakör. De Berzesny is ismerhette a család hősi múltját is, amit a vezekényi harcra való hivatkozás is bizonyít. (Lehet, hogy Anyosnak erre vonatkozó költeményét is olvasta.) — Az óda hősének *gazdagságáról* és az *idegen* kultúrára áldozó *bőkezűségéről* szóló hírek is arra készítetik a költőt, hogy megpróbálja Esterházyt hazafias kötelességeinek teljesítésére figyelmeztetni. (Innen az általa említett „alattomos szemrehányás” motívuma.)

Szükséges mindezeket korbéli dokumentumokkal is illusztrálni; így árkélhetjük igazán, mily mélyen gyökerezik a vers a történelmi helyzetben.

1. A szombathelyi táborozás nagy fontosságú esemény volt abban az időben, amikor a vers keletkezett. Esterházy ugyancsak a dunántúli kerület fővezére volt, de a nádor mellett a táborozásban *ővé volt a főszerep*. A nádor oldalán — sőt ellenében is — vezette serege gyakorlatait, ami pl. a következőkből kitűnik:

„Szombathelyről Aug. 31-dikénn: — Tegnapra volt határozva a' hadi próbaadás: de tsak ma ment tökéletességre. Tegnap ugyan már mind a' két Rész ki szállott a' maga kijelölt táborába, Szombathelynek nem Béts és Kőszeg; hanem Vasvár felől való, azon vidékére, mely a' Gyöngyös folyóvizének bal meljékét formálja. A' Fő-Hertzeg Nádor-Ispány' serege, mely Gróf Pálffy Generális' al-kormányzása alatt volt, még délelőtt ki-költözött; Hertzeg Eszterházy Generálisé pedig mindjárt délután a' rendelt helyre, 's az Elővigyázók leg-ottan ki-állítottak mind a' két részről. Délután a' Palatinus recognoscirozott (megvizsgált mindeneket), mely alkalmatossággal, ágyúzások 's lövöldözések voltak. Egész éjszakánn által jártatták fel 's alá mind a két fél Vezérei a' magok Visgálóikat. Más nap virradóra szembe-szállott egymással a' két Sereg, 's délelőtti tizenegy óráig folytatta a' viadalt, melynek következtén a' lett, hogy a' ki-tsinált Plánus szerint, a' Királyi Sereg, melyet a' Nádor-Ispány és Gróf Pálffy vezérlettek, győzelmeskedett az ellenében, a' melynek képét Hertzeg Eszterházy' Serege viselte, 's visszanyerettetett tőle Szombathely is. Oly képzeldésen fundáltott t. i. a' hadi próba, mintha az ellenség bé-rontván Magyar-Országba, mely ezen plánusban úgy gondoltott mint egy jól meg-erősített hely, Szombathelyet el foglalta, 's körül vette volna, a' kit tehát el kellett nyomni onnét a Magyar Királyi Katonaságnak, hogy vissza-juthasson a' Szombathelyi Erősség' birtokába. Azért fekdtt mind a' két Sereg a' Gyöngyös bal-meljéken, mivel ezen folyó-víz olyannak gondoltott, a' melyen hid nélkül nem lehet által-járni. Mind a' két Seregnek volt erdején, úgy mint: a' Nádor-Ispányénak s' Gr. Pálffyénak, a' Szarkaházy; Hg. Eszterházyénak pedig a' Hermányi, melyhez közel esett a' fő-kvartélyján is Ö Hertzegségének: Sz. Király. Ez úttal, ellene tusakodott Hg. Eszterházyénak a' Distrikusabéli Veszprémi Gyalogság: 's most is ki-tett mindjárt, mert a' Hermányi erdőt oly derekas tüzeléssel szorongatta, a' mely, rondes gyalog Katonaságnak is betsületére válna. — A' hadipróbához való plánusot, Oberster Córner Ur tsinálta.” (*Magyar Hirmondó*. II. 307—308.)

De Esterházy nem vette tragikusan „vereségét”. Az újság beszámolója, hogy „minden közlegénynek 10, minden altisztnek 20 krajcárt rendelt a' magáéból mulatságokra. . . Ugyan így serkentette Ő Hertzegsége a' Veszprémi gyalog Sereget [volt ellenfeleit] is jó maga viseletéért, summásan osztogatván nékie érdemlett jutalmat. . .” (Uo.)

2. A szombathelyi élmények ez óda írásával kapcsolatban a következő főbb motívumokkal asszociálódhattak a költő képzeletében:

a) elsősorban talán az Esterházyakat körülvevő *népi-nemesi* monda-körrel, amire már Döbrentei is céloz:

„Az ifjú Berzsényit ilyen nemű óhajtozatokra (t.i. hogy a főurakat áldozatkészre bírja) születése, iskolába járása tájain a' hercegi házról hallottak ébreszthették. . . A' nép maga beszélé Fraknó kincseit, mondája van a' Sopron megyei Rőjtök és Csapod között 1700-nak közepe körül díszelgett Monbijouról, az általa egy paraszt szép leányért Lesvárnak kereszteltről, hír szállongott a' Mária Therezia idejebeli Esterházy III. Miklós herceg által Eszterházan folyt fényes udvarról, az ottan tartott francia színészek, olasz énekesekről a' Berzsényi olvashatá Bessenyei Györgynek 1772-ben Bécsben kijött »Eszterházi vigasságok« című verszetét.” (D 208.)

(E népi-nemesi „mondakör” táplálhatta — részben — a Széchényi Ferenchez és Festetics Györgyhez írt ódákat is.)

b) A másik tényező az újságok által forgalomba hozott hírek hatása a herceg *gazdagságáról, bizonyos áldozatkésztségéről és főleg „idegen műveltség” pártolásáról*, amely mintegy tárgyi alapot adott a költő óhajainak — de *nemzeti irányban*.

A herceg gazdagsága: „Uj estendő' első napján a' Magyar Királyi Testőr Sereget olly fényes új öltözetben vezette bé az Udvarnál a' már Offen-burgból szerentesen vissza érkezett Hertzeg Eszterházy Miklós Generális, mellynek párját nehéz látni. A' kalpagon álló nagy Forgó; a' Vitéz-Kötés; a' Mente-kötő; az egész kard; a' páltza' feje; és a' sarkantyúk is briliántokkal tündöklének. A' mente és a' dolmány gombjai, smaragd és briliánt kövekből és gyöngyökből vagynak módossan öszve szerkesztetve. A' mente és a' dolmány, a' nadrág és a' sárگا tsizma, két-három ujjnyi, néhol tenyérnyi szélességre kellemetessen ki vagynak rakva jó féle gyöngyökkel, mellyek között igen sok száz nagyok is szemléltetnek, a' millyenek közzül egy szem 18 forintot ér. . .” (*Magyar Hirmondó*. 1797. I. 16.)

Az aulikus főúr dícsérete (Ferenc császár kézírata egykorú magyar fordításban): „Kedves Hertzeg! Valójában példás és a' már bizonyított nemesszivűségéhez hasonló ajánlása az Kedvességednek és Hívségednek, a' mely szerint ezer új Katonákat, kiket az én vitézül és ditsőenn hartzoló Magyar seregem híjánosságának pótlására, nagy költséggel szedet a' maga jószágaibann, szolgálatomra úgy adván, hogy ezek ne tudódjanak belé abba a' számba, mely az Országgyűlésben hozandó Végzés szerint fog esni Kedvességedre s Hívségedre. Mely ajándék igen kedves én előttem.

Látom ugyan is ebből, Kedvességednek és Hívségednek a' közügy előmozdítását erányzó különös buzgóságán kívül, melyet egyéb-kor is bőven kinyilatkoztatott, azt a' fő' indulatot is, mellyel magát, mind a' hozzám bizonyított nagy hajlandóságban, mind a' Házam eránt viseltető szeretetben annyira meg különbözteti.

A' melyekért örök háladatosságom eránt bizonyossá tészem. Ferencz.” (Uo. 45.)

Esterházy művészetszeretete idegeneknek szól. „Kismartonból Oct. 28-dik napján: — Tegnap és tegnapelőtt valóban felséges készületekkel fogadta-

tott itten újra is a' Nádor Ispány. Ő Királyi Hertzegsége Laxemburgból jött, 's mindjárt az Ország' szélén fekvő jószágaiban Hertzeg Eszterházy-nak kezdett vadászni. A' vadászat után Kis-Martonba érkezett sok ágyú-zások között. Tsak hamar azután igen gazdag készületű asztalokhoz ültek közel száz Vendégek. Estvére a' Vár (Kastély) az ellenébe szolgáló épülettel és a' kertel együtt olly gyönyörűségesen ki-volt világosítva, zöld, veres és arany-szint mutató mészekkel, hogy ahoz szebbet sok idegen Országokban is ritkán látni. A' Királynak és a Királynénak Képe, és a' Kereszt-nevek ki-voltak mesterséges tűzek által tsinálva. A' Hertzeg' Teátrumában egy tréfás darabot jádzottak a' Bétsből hozatott Komédiások, és egy új *Pigmalion* nevű Ballétet tántzolt ama híres *Vigano*, Feleségével, 's a' Kis Leányával. Az utánn Maskarás-bál volt a' Kastély' szálájában, 's gazdag vatsora. Másnap Oct. 27-dikén jókor reggel a: Kőszénbányáknak megnézésére ment a' Nádor-Ispány. Délre vissza-érkezett ide, 's egy kevés falatozás utánn ki ment egy nagy vadászatra, melly egész estig tartott, 's a' hol ezer nyúlat, és közel ezer fátzánt lőttek. Hat-ra utána estve kezdődött az ebéd, az utánn egy Szálában volt *Haydn*-nek ama remek muzsikája, mellynek neve: A' *Meg-váltónk' szavai' a' Keresztján*, s' a' mellynek töökilletes executziójára sok Bétsi Músikusok 's Énekesek hozattattak ide le. Előbb a' Nádor-Ispáynak a' Teátrumba való bé-lépésekor, el énekoltetett amaz esméretes ének: *Isten tartsa Ferencz Tsászárt!* mellynek *Haydn* készítette a' muzsikát. Ezen gyönyörű Muzsikák utánn ismét *Vigánók* tántzoltak. Ezenn a' napon is ki volt világosítva a' Vár és az ellenében álló épület. . ." (*Magyar Hirmondó*. 1797. II. 574—576.)

De legtöbbet a költő — célzata szempontjából — a család dicső múltjának felidézésében reménykedhetett, azért is hivatkozik a vezekényi harcra.

Lohet, hogy olvasta Ányos Pálnak Gróf Esterházy Pálhoz írt odáját, amibe a család múltjára és a vezekényi harcra vonatkozó indítékok bizonyos konkordanciát mutatnak az ő versével:

Ő Eszterháziak, kikről gondolkozom,
Ti rólatok szólok, most néktek áldozom.
Mennyi vér tette már nagyvá neveteket,
Mennyi petsételte magyar hívségtetek!
Most Mársnak öltöztök véres sisakjában,
'S mint Akhilles vágtok ottomán hadában,
Majd ismét Thronusnak ülven oldalához,
Igaz szívvel fogtok országnak dolgához . . .

Ezután a Vezekényre való visszaemlékezés következik:

Szomorú Vezekény! voltam mezeiden,
Hallottam gerlitzét nyögni térségiden.
Szent irtózás lebeg utazó' szívében,
Hogy sírni készülö köny(v) reszket szemében,
Mikor ott szemléli négy Eszterházinak
Vérét édes hazánk' igaz fiainak!
Egy nap egy ütközet látta halálokat,
Látta hidegülni bajnoki karokat,
Mellyek az ellenség pogány seregében
Mint villám tsapodztak s feredtek vérében.
Sőt érezvén immár fogyni erejeket

S nyelveken reszketni repülő lelkeket,
Még sem szünték ölni Omár gyermekeit,
S haldoklás közben is kontzolni népeit.
Halhatatlan lelkek! áldjuk véreteket,
Szívünkben irtuk már ditsó neveteket . . .

(Versei. Régi Magyar Könyvtár. 77—79.)

A vezekényi csata, amire a költő céloz ódájában (Esterházy Pál emlékezéseiből): „1656. augusztus 18-án megindulván Sentérül Bátyám uram [Esterházy László. Megjegyzés tőlem. — M.], mintegy száz lóval Ujvárbába ment; aholott Forgách Ádám uram jó szívvel fogadván, másnap ottan mulattak; augusztus 20-án pedig mentenek Verebélyre, kit meghallván a török is visszatért, mivel az egész végbeliek együtt voltak, s a többi között Kohári István uram is ugymint szécaényi kapitány; ki látván nagy, szép úri öltözetét bátyám uramnak (kék aranyos páncérumegben lévén megírt bátyám uram), levetvén maga kuraczerjáját, akará reá adni, mondván, »én látom mind bútor szívét, mind úri természetét Nagyságodnak, de nem javallom, hogy kuraczer nélkül legyen Nagyságod, mert a golyóbis és a fegyver nem nézi sem a méltóságot, sem a személyt. Jobb is inkább énnekem elveszнем, mint Nagyságodnak: mert Nagyságodra sok szem néz, én pedig szegény legény vagyok, — kárabb is a Nagyságod veszedelme ennek a hadnak nagy részénél.«

Mely szókat kedvesen vévén bátyám uram, az ajánlott kuraczerért nem akará venni, mondván, hogy Istenében inkább, mint fegyverében vetette reménységét, s ha Istennek úgy tetszik, hogy meghaljon, nem másért, hanem Istenéért, uráért, hazájáért hal meg, és így örömmel teszi le életét elhívén, hogy a másvilágon is igaz kereszténysége megjutalmaztatik.

Hogy azért visszatért a török, a végbelieknek is egy részét visszabocsátotta Forgách uram, úgymint a fülekieket, s széchenyieket Koháry urammal együtt.

Azonban augusztus 25-én, hogy szinte vissza akarna bátyám uram térni Sentére, ime jön a hír, hogy a pogányság Gimesallyát rabolja. Kire nézve újabban kimenve augusztus 26-án, Nagy-Vezekény nevű falunál eleibe állta Forgách uram a hadakkal; a gyalogság körül szekerekből való sáncot csináltatván, maga is beállott oda gróf Pálffy Miklós urammal s Serényi vicegenerális urammal együtt; a bátyám uramat pedig jobb kézről szélről állatta. Meglátván ezért az ellenség a mieinket, azonnet kétfelé választotta népit, s mivel a mieink igen idején kezdtek tarackkal löni, egyszerűsmind a két szárnyának ment, nagyobb része pedig bátyám uram seregére — majd két ezerig való török, — kikkel jól összelövöldözködvén s alkalmas török is hullván le, végre a kevés magyarság megtolatott, ahol bátyám uram azon Zöldfikár nevű lovon ülvén, kit nékem ígért vala, együtt menvén Esterházy János urammal s Marci nevű inasával s vagy húsz lovassal egy nagy sáros pataknak szoríttatott, ahol a ló megessvén vele, gyalog harcolt, s két törököt is vágott le. Végére a sok sebektől ellankadván, életét dicsőségesen letette azon körülötte levő szolgálvaival együtt hat és hét óra közben, kit Isten nyugosszon az örök életben.

Másnapra kelve, fölkeresvén a testeket, találák szegény bátyám uramat, Esterházy Ferencz, Tamás, Gaspár uraimékkal együtt, kik mindnyájan vitézül veszenék el Istenökért s hazájokért.

A szegény bátyám uram szolgálai közül negyvenöten vesztenek a harchelyen s sokan sebesedtek.

A testeket pedig mind megfosztva találták, csupán csak szegény bátyám uram testén az ímeg, lábvaló és nadrág maradván meg. Volt pedig

huzsonöt seb rajta, ki lövés, ki szúrás, ki vágás.” (MERÉNYI Lajos: *Herceg Esterházy Pál nádor*. Bp. 1895. 97. skk.)

3. Sajátos szerepet játszik az óda keletkezésében a campoformiói békekötés, amelyet ugyan már 1797. október 17-én megkötöttek, de hírének részleteit a *Magyar Hírmondónak* csupán dec. 12-i száma közölte. Az óda élményszerű hátterére jellemző, hogy az ötödik versszaktól kezdve új motívummal gazdagodott. Az első négy versszak a szombathelyi eseményhez fűződik, tehát az 1797. augusztusi napokhoz. E második — fontosabb — rész néhány hónappal később íródott. A vers mégis egyöntetű egység benyomását kelti. A harc, a háború képeinél nagyobb távlatokat nyit a megkötött béke, amelynek valóságos himnusza hangzik fel az utolsó versszakban.

Ezek a sorok a feladatokat is feltárják, amelyek a hercegre várnak a béke idején: hogy a művelt nemzetek sorába emelje a magyart.

S ha a költő kissé túlbecsülte is a campoformiói békekötés jelentőségét, számára reális történelmi alkalom volt, hogy Esterházyt hazafias költőiségére figyelmeztesse.

*

Fogadtatás. Kazinczy megjegyzi az ódára (*Kaz. Lev. VI. 163.*): „Lásson legelső embere (pénzben!), támasza? Bár úgy volna! Ezen változtatást tettem, hogy az óda nevetségessé ne váljon: [Kazinczy változtatásait a költő elfogadta] »*Árpád virágzó magva, te jó Magyar!*« — (Ne ölnélj magadnak faragott képet, megmondotta Mózes: a' ki haragudott, hogy az aranyt imádatni láttá) — bölcs vezetők, atyák. Sütés. [Berzsenyi meghagyta az eredetét.] — Szélvészeket zabolázva tartók. Zu gewungen. [Nagyon erőltetett.] — Az 5dik stróphát alig lehet érteni. [Berzsenyi meghagyta.] — Tűnik nem tűnik. — Hagyd el kérlek azt a 5dik stróphát és azt a' Nelsont.” [Berzsenyi elhagyta.]

A költő felelete: „Melly igen csudálkozom, hogy te engem nem értesz! Ne úgy nézd ezen ódát, mint költői művet vagy valamely üres hízelkedést, hanem mint hazafiúi áldozatot, mellyel én a' leg hatalmasabb Magyart, a poéma fátyolyában, az ő leg szentebb hazafiúi kötelességére emlékeztetem, és a' M. Múzsának nevében előtte leborúlok. Ez az én legszentebb ódám. Tekintsd meg azt, kérlek, még egyszer ezen szempontból 's látni fogod, hogy az nem hízelkedés, hanem igen finom 's alattomos [rejtett — Megjegyzés tőlem. — M.] szemrehányás; látni fogod, mondom, hogy én már gyermek koromban méltó voltam a' te szeretetedre. *Az én legjobb óddimnek becsét azoknak céljaikban keresd, egyéb eránt engem meg nem fogsz érteni.* A' másik ódából [*A' Felkölt Nemességhez. — M.*] sem vehetem ki az Esterházyt, mert azzal az ódának legszebb, 's legjelentőbb részét vetném el.” (*Kaz. Lev. VIII. 328—329.*)

Kazinczy válasza: „H. Eszterházyhoz írt ódátat most értem. Ki vagy mentve. Én is tészek úgy néha, mert másképen nem lehet.” (*Kaz. Lev. VIII. 361.*)

A költő nem csekély bátorságára vall — ami levelezéséből is kitűnik — hogy hazája és a birodalom akkori ellenségének nagyságát is ismeri, hiszen a forradalmi Franciaországról van szó. (Ez áll a Napóleonnal kapcsolatos felfogására is, ami különösen 1814-ben szembetűnő.) Egyébként megjegyzendő, hogy Berzsenyi megfogadta Kazinczy tanácsát a Galliáról és Nelsonról szóló versszak elhagyására vonatkozóan. Már csak azért is, mert Gallia és Nelson együttes emlegetése csak itt és az *Amathusban* fordul

elő mint aktuális történelmi célzás, s ez a két vers egymáshoz közeli keletkezési idejére utal.

A kortársak közül Döbrentei hosszas jegyzetet fűz az ódához, s mintegy aprópénzre váltja Berzsenyi költői célzatát — praktikus módon, de nagyon elmaradva Berzsenyi számára felhasználótól.

Magyarázata rövidítve így hangzik:

„E' sergeket mint elragadja nemzeti zengelmük! [muzsikájuk]. De, lovasaid előtt nem magyar a' trombitás csoport, gyalogaidat cseh verte tányér, német fűtta hárántsip stb. éleszti . . . Van hajlam a' magyarban is erre! — A' zászlókon, melyekhez e' Szombathely alá gyűlt sereg esküvék, ha mi festemény van, magyar kéztől-e? Pedig a' magyarnak is van tehetsége a' festésre: »Végig foly a' nemzet az akármiféléhez fogás [mesterség] kedve; a' magyarból nem csak pap, katona, ügyvéd, orvos és közebb [közönségesebb] csizmadia, szabó, csapó, kovács, leszén, nem mindig csak úgy turja földét, miként a' javításokat nem ismert időben . . . A'melly nemzetből nem magából kerekedik ki minden életágazat embere utolsó kálha fűtdög, annál ipar, mesterség, kereskedés, találmány, divat-ékszer soha sem lesz egészen nemzeti, 's így az ügyesség műveinek nevet sem ő talál.« Segíteni kell megszüntetni ezt a' mondást: »*Olasz kitalálja, német megcsinálja, magyar megveszi.*«” (D 205 — 207.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 95.) kiemeli a költőnek ama tendenciáját, hogy a tudomány minden nagynak és szépnek a forrása; ez az a hatalom, amely a butaság és elmaradottság alól feloldja a népet. Kiemeli, hogy a költő (az eredeti szövegben) Galliára és Angliára hivatkozik mint az Ész és az Erő két nagy csudájára. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 33.) utal Berzsenyinek arra a gondolatára, hogy a nemzet elmarad a műveltségben, s ezért hagyományos ősi erényei is veszélyben forognak. — MEZEI Márta (*MKL* 19.) hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy a felvilágosodás eszméi már ebben az ódában is jelentkeznek, igaz, hogy a bajnoki erények nemesi eszméletű dicsőítésével együtt. — MERÉNYI (1966. 102.) szerint lényeges a vezető osztályok felelősségének hangoztatása a versben. A költő így szembe kerül az udvar törekvéseivel, amelyek célja: a főnemességet teljesen az udvar szolgálatába állítani. Jellemzi a verset a lelkesedésbe rejtett *bírálat* (amire Horatiusnál is láthatott példát a költő). Erről maga is vall. Az óda hőseiben az „eszményi modellt” mintázza meg Berzsenyi: ilyennek szeretné látni az önzetlen, hazájáért minden áldozatra kész gazdag főurat, aki a nemzet halhatatlanságáért dolgozik. (Sajnos, az óda nem keltett visszhangot abban, akinek szánta a költő.) — Kiemelendőnek kell tartani a versben Gallia és Nelson együttes emlegetését a „*mintá-nemzetek*” sorában, holott akkor Gallia (Franciaország) a Habsburg-birodalom veszélyes ellensége volt. — CSETRI Lajos (*i. m.* 122. skk.) értelmezése: „Felvilágosodás, tudomány és hatalom együttlátása és kultusza, a felvilágosult abszolutizmus Habsburg változata (a jozefinizmus) már Sopronból eredeztethető.” A „birodalmi” Horatius és a platonista Plutarkhosz együttes hatása jut kifejezésre a vers „ideológiájában”. Az óda kritika a vezető osztályok felé és a felfelé vezető út megmutatása is.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Őrszemek, villámsugár, acélhegyek, bajnok.

Szóképek

Tenger (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 19.), testrészek (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 29.).

Az A helyesírása

Hertzeg Eszterházy Mikloshoz.

Pannon leg első Embere Tamasza!
Eldődeidnek fegyvere Nepeket
Győzött 's Hazánkert számtalanszor
A' viadal mezein tsatázott.

5 Ók voltak a' hartz vérzivatarjain
'S a Béke napján bölts Vezetők, Atyák,
Kormanyra termett Őrszemekkel
Szelveszeket zabolazva tartók.

Melly áldozat volt a' Vezekényi hartz!
10 Bús tisztelettel könnyezi a' Magyar
Négy bajnok Eszterházy' véres
Porba kevert Ajakit s halálát.

Láttam te benned buzgani verőket
'S Ortzádra öntött nemzeti lelkőket
15 Láttam szemed villam sugárát
'S Ősi ditső vasadat kezedben

Rémülve meg szünt a' fene háboru;
Int a' kegyetlen tengerek Istene
Képével a' forró haboknak,
20 'S eltűnik a' Pelagus dagályja.

Szép a' borostyán, s győződelem szekér,
Szép a' Viteznek sebhelye homlokán,
Felisten akkit nimbusával
A' hatalom s tudomány ragyogtat.

25 Minden Nagy, es Szép, mellyet az Ó világ
És e' jelenkor Mívei közt tudász,
Héró, ditsőség, fényes Ország.
A' tudomány gyönyörű gyümöltse.

Ez hozta Mennyből földre az isteni
30 Szikrát ez oldott a' butaság alúl.
A' bölts Aténát s győzhetetlen
Róma fejét ez emelte égre.

- Nézd a' virágzó Gallia Népeit
 'S Nelson Hazáját, — rettegi a' világ
- 35 Ez Esz s Erő két nagy tudáját,
 'S hirdeti napkelet és enyészét
- Hát Nemzetednek mért fakad olly soka
 A' rég-ohajtott Laurus? — ezer Nemes
- 40 Vallvetve törtet, s gatokat ront,
 Ah de atzél hegyek allnak ellent,
- Téged hatalmas Hertzeg az Istenek
 Fő poltzra tettek, Véreidet segéld
 Vidd a' Ditsőség Templomához
 Ajtaja' zára le hull előtted.

Eltérések a H₂-től

- Cím: *commandérozó* [H₁ szerint, mert hívebb és sh. nélküli]
 6. Atyák (A H₁)
 20. Oceanus (A H₁)
 23. nimbusával (A H₁)
 34. laurus (A H₁)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ *commandiroza D Esterházy midőn a' szombathelyi táborban a' Nemességét vezérlé.*

1. D magyar!
3. D Győzött, H₁ D hazánkért
6. H₂ D atyák
8. T szélvészeket [Kazinczy is: *Kaz. Lev. VI. 164.*]
9. D vezekényi
10. D magyar
11. D Esterházy
12. H₁ ajakit-halálát
13. H₁ véreket D vérüket H₁ T'ebenned
14. H₁ lelköket
17. H₁ D Réműlve megsűnt
20. H₂ Oceanusz' D oceanusz
21. H₁ győződelemszekér
22. H₁ D vitéznek
23. H₂ D nimbusával
30. D alúl
31. H₁ Athénát D Athenét
33. D nemzetednek
- 33—36. [9. vsz. Kazinczy kívánságára elhagyva. (*Kaz. Lev. VI. 164.*)
- Az A kézirat szerint sorszámozzuk az elhagyott sorokat.]
34. H₂ D laurusz D nemes
36. D ellent!
39. H₁ Dicsőség
41. D herczeg!

4. Egy szilaj Leánykához.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 132/v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 24. — H₂ 24. — D I. 18. — T I. 38. — H₂ szerint közöljük.

Keletkezésével kapcsolatban bevezetésünkben említettük, hogy a korai szerelmi versek hősnőjének Perlaky Juditot tekinthetjük. Figyelembe kellett venni e korai szerelmi költészet valószínű lélektani fejlődését is, ezért választottuk e költeményt elsőül mint — nézetünk szerint — a leányhoz való „első közeledés” lélektanilag valós helyzetének kifejezését. Bár látszólag az „örök sablon” tanúi vagyunk: „A férfi úgy tesz, mintha a leányka nem tudná, mint jelent az, hogy keblére ölelni” (HORVÁTH: *Berzsenyi*. 45.), de mi ezt nem sablonnak fogjuk fel.

Csipak Lajos (122.) Horatius *Ad Chloen* (C. I. 23.) c. ódájával hozza e verset kapcsolatba, amelyben a római költő szintén egy félénk fiatal leányról szól. De Horatius sokkal tovább megy:

Tandem desine matrem
tempestiva sequi viro.

(*Opera Omnia*. 103.)

[RAB Zsuzsa fordítása szerint: „Hagyd el végre anyádat/érett tested a nőzra már.”] S a mulandóság berzsenyies motívuma is teljesen hiányzik Horatius verséből. Költőnk magatartása itt is szemérmes, elmélnkedő, komolykodó.

Kazinczy megjegyzése (*Kaz. Lev.* VI. 161.): „Lin. 3.4. kegyetlen/viktól. Am szenvedjük-meg itt! — De azt nem lehet szenvedni, hogy a báránkyát (melly diminutivum) még azon felyül *kis* báránkyának mondád. — Strophá 2. Míg koporsóm bé nem zár. Vétkes szóllás, és az azt teszi: Addig adok néked hív lelket míg bészár koporsóm, holott akarod mondani: Olly lelket adok, melly hív lesz, valamíg etc. Ez *barbarissima*. Meg ne hagy, kérlek! — Kedves // szív adj. et substantiv, in duos versus discerpita. [Melléknév és főnév két sorba szétszakítva] — Csati-náz, titiláz, Komikus onomatopoea.” [Nevetséges hangutánzás.]

Annak ellenére, hogy Berzsenyi a Kazinczytól kifogásolt helyeket visszaváltotta a kinyomatásra küldött kéziratban (*Kaz. Lev.* VIII. 235.) Holmezy a H₁-ben Kazinczy *szövegével* [„Vadtól fél a báránkyka”] és *elhagyásával* [az utolsó két versszak elmaradt] közli e verset. A költő azonban nem nyugszik bele (*Ism. lev.* 47–48.): „Tudom hogy a *kis báránkyka* Kazinczynak nem tetszik, de én úgy érzem, hogy illy tónusú versekbe ilyen szavak kellenek. — A' harmadik vers után voltak még két versek, mellyek nem tudom, mi okból kihagyattak. Tedd vissza, kérlek . . . Ez a' lelke az előtte való három versnek és amazok csupán azok azért voltak írva.”

Forma

4 + 7 szótagos verssorok váltakozása. Ütemezés típusa: 4/4 // 4/3. Hímképlet: abab. Négyesoros versszakok.

Nyelvújítási szavak

Csermely, nyögdel — de ezeket már Kazinczy és Helmecey erőltette a szövegbe.

Szómagyarázat

csatináz — lármáz (SZINNYEI. 225.: csattog)

titiláz — vidám hangon énekel (SZINNYEINÉL nem szerepel)

Az A helyestrása

Egy szilaj Lyánkához.

Miért rettegsz kebelemben
Kedves félénk Leányka
Mit félsz te mint a' kegyetlen
Vadtól a' kis báránka

5 Nem vagyok én ellenséged
Sem hitszegő tsapodár
Hiv lelket adok én néked
Míg koporsóm bé nem zár

10 Tied leszek míg e' kedves
Rubint ajak tsokot kér,
Tied mikor már e' kegyes
Szív tsak akadozva vör.

15 Hald! melly édesen tsatináz
E' völgy kised tsermelye
A' víg madár mint titiláz
'S mint nyög a' filemile!

ah! majd ha a' tél közelget
Ezek mind el némúlnak
El repül a' szép kikelet,
20 'S Örömei el múlnak.

Szövegváltozatok

2. H₁ *kedves félénk* H₂ *Miért félénk* (Ism. lev. 47.) D *Miért? félénk*
H₁ H₂ D *leányka*

4. H₁ *fél a' báránka*

5. H₁ *ellenséged, sem*

9. H₁ *lészek, D míg*

10. D *Rubint ajak*

12. [után hiányzik a H₁-ből a 2 utolsó versszak. Berzsenyi kívánságára (Ism. lev. 48.) pótolva a H₂-ben.]

13. H₂ *Hald melly*

16. H₂ *Mint nyögdel a' fülmile* [Helmecey javítása, Berzsenyi nem fogadta el.]

19. D *elrepül*

Elvétel a H₂-től

2. Miért, kedves Leányka (Ism. lev. 47.)

13. Halld melly (Uo.)

16. 'S amint nyög a' filemile (Uo.)

5. Phyllis.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 165/v—166/r. Kazinczy számozása: 48.

Megjelenés

H₁ 138. — H₂ 136. — D I. 110. — T I. 60. — H₂ szerint közöljük.

Az első szerelmehez fűződő rokon versekkel együtt *keletkezhetett*. A költő korai olvasmányaira — Gessner *Idylliumára* — emlékeztető helyzetdal, de sok eredeti beleérzéssel. Ez is szerelemvágy kifejezése, mint a legtöbb fiatalkori szerelmes ének. De itt — berzsényies módon — egy fiatal lány helyzetébe éli bele magát a költő, sajátos „odaadással.” Míg az *Egy szőlaj Leánykához* — közvetetten — a lány zavarára utal „a szerelmmel való első találkozásokor” (HORVÁTH: *Berzsényi*. 45.), itt ezzel rokon lelki állapot: a szerelmet még nem ismerőnek szerelemvágya szólal meg. Erre is alapíthatjuk a versnek Dudival való esetleges kapcsolatát.

Van Gessner *Idyllium*-ban egy jelenet (93.), amelyben Phyllis — szintón monológyszerűen — szerelmi érzéseiről szól. De míg Gessnernél a szerelem beteljesülését átélt szerelmes féltékenysége szólal meg, addig Berzsényi verse szüzi boldogságvágyat tükröz. Feltűnő Phyllis „megfiatalítása”; mind Gessnernél, mind Verseghynél a hős nő már a szerelmi érzés „tapasztalatairól” szól. — A Phyllis elnevezés divatos a kor költészetében, éppen Gessner hatására. De pl. Szentjóni Szabó verse mely „jellegtelen” a Berzsényiéhez képest!

Mindent összegezve: a vers szervesen beleillik Berzsényi ifjúkori költészetébe. Kapcsolatba hozható — a többi Dudi-versekkel együtt — Juditnak a költőhöz való ábrándos viszonyával.

*

Kazinczy figyelmét nem kelti fel a vers, a III. könyvbe sorolja, tehát elgondolása szerint a gyengébbek közé. — Kölcsey elveti (MKL 201.), Némere így védi a verset társaival együtt: „Ezen darabok között, melylyeket a' recensens készületleneknek kiált ki, de minden bobizonyítás nélkül, egyetlen egy sincs, melly Kis János és Csokonai, Himfy és Daya hasonló tárgyú darabjaival egy sorban nem állhatna. Azt sem értem, hol van azon törvény megírva, mellyet a' recensens említ, melly szerint a' költőnek gyengébb darabjait azért szükség a' publicum elől örökre elzárnia, hogy méltósággal léphessen a' maradék tribunálja elé? Mert a' poeta' érzése nem mindig méltóságos, némellykor csak kedves vagy édes 's minden, bármelly parányi darab eléggé méltóságos, ha a' költősz.-lélek ábrázata.” (Kézirat 24.)

Forma

8+7 szótagos sorok, hangsúlyos-rímes vers. Ütemezés típusa: 4/4//4/3. Négyszoros versszakok. Rímképlet: abab.

Szóképek

rózsabimbó, virágok (CSELŐTEI: 12—13.).

Az A helyesírása

Az epedő Fillis

- Még mast tellyes Ortzáimon
Rosa bimbó fakadoz
'S alabastrom valóimon
Barna hajfürt ingadoz
- 5 Edén virágzik mellettem
Szemem ro'sán tévedez
Erzem örömré születtem
'S Ime szívem epedez
- 10 Vidám szerelmet mosalyog
Még mast minden körültem
Szívem tsak örömré dobog,
De ah! még nem örültem
- 15 Mi haszna szívom étherét
Eltem szép tavaszszanak
Nem szívhatom lehelletét
Az öröm balsamának
- 20 A' Galamb is tsak ugy örül
A kedves kikeletben
Ha szerelmes párja körül
Bugdozshat a' ligetben.

Eltérések a H₂-től

Cím: Phyllis (H₁)

16. balsamának [A mindenütt: „bal'sam”]

17. örül (A)

19. körül (A)

20. Bugdozshat (A)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ Phyllisz' D Phyllisz T Az epedő Phyllis

1. B teljes (Kaz. Lev. VIII. 237.)

2. B fakadoz'

4. B ingadoz' [Szemere megjegyzése: deleatur fakadoz' — Kaz. Lev. VIII. 237.]

9. H₁ Vidám

10. H₁D körültem

12. H₁ örültem!

14. D szívhatom

16. H₁ H₂ D balsamának!

17. H₁ H₂ 6rúl
 19. H₁ H₂ körül
 20. H₁ H₂ D Búgdozhat

Fordítások

Phyllis. Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Stuttgart—Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 144—145.

Phyllis. Translated by John Bowring. London 1830. *Poetry of the Magyars.* P. 116.

6. Esdeklő Szerelem.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 174/v—175/r-v. Kazinczy 57. számmal jelöli.

Megjelenés

H₁ 110. — H₂ 108. — D I. 81. — T I. 41. — H₂ szerint közöljük.

Ami *keletkezését* illeti, az első korszak szerelmi versei közé utalja ezt a költeményt is érzelmes színezete, stílusa, gessneri hangulata. Nincsenek benne utólag beillesztett matthissoni „mozaikok” sem. Végig egyazon érzelem sugallja a költő fájdalját — elmélkedés nélkül.

SCHUBER Máttyás (*Matthisson hatása Berzsenyire.* 1886. 13.) kapcsolatba hozza ugyan a költeményt az *Aufforderung, Beruhigung* és *Elysium* c. matthissoni versekkel, de ennek nincs alapja. (Az *Aufforderung* egy lantján éneklő mélabús hősnőről, a *Beruhigung* egy korán elhunyt barát siratójáról, az *Elysium* főként a Psyché-mítoszról szól.)

A kortársaknál sem található ehhez hasonló felépítésű és hangulatú szerelmi vers. Későbbi betoldás „a szerelemnek ezer/Törét rám lehelletted.” (L. a *Lollihoz* későbbi javítását is: „Belém ezer tört nevezsz.” *Ism. lev.* 50. — A *tör* = csábítás.)

*

Fogadtatására nézve l. Kazinczy megjegyzését: „Ein Lied im Tone des vorigen. [Az *elválás reménye* c. verse is céloz.] Beide können in das 3-te Buch kommen. In der letzten und vorletzten Stanze fehlen zwei Worte. Sie waren platt. Man ersetze sie durch besser gewählte.” (*Kaz. lev.* VI. 162.) [A dal az előbbi hangnemében. Az utolsó és utolsó előtti sorban hiányzik két szó. Köznapiasan hangzanak, jobban választott szavakkal kell pótolni őket.]

A Kazinczy által kifogásolt szavak: „Ne hagyj még eltemetni.” „Ajjakra tehetem.” Berzsenyi a B-ben mindkettőt változatlanul hagyta. (*Holtig epedni:* Helmezy javítása. Berzsenyi jóváhagyta. — *Ism. lev.* 47. nonn kifogásolja.)

Kölcsey elveti ezt a verset is. (*MKL* i. h.) — Szemere védelmére kél. (L. a *Phyllishez* fűzött jegyzetet.)

Az *utókor* irodalomtörténetírói közül HORVÁTH János *A' csermelyhez* c. vershez rokontja. „A kevély lány és az epedő férfi elhígtott sablonját” látja benne. (*Berzsenyi*. 45.) — MERÉNYI figyelemre méltónak tartja a jelenetezés érzelmes egyöntetűségét és az érzelemfestés lélektanilag jellemző vonásait. (1966. 65.)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, 8+7 szótagú, váltakozó sorokkal.

Ütemezés típusa: 4/4 // 4/3. Rímképlet: abab.

Nyelvújítási szó

Fuvalom.

Szóképek

Esthajnal; napszakok: CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 23., 32.

Az A helyestrása

Az esdeklő Szerelem.

Im a' nap le ereszkedik
Tétis' bíbor keblébe
'S mosolyogva emelkedik
Luna szemérmes képe.

5 Az esti szellő fuvalma
Édes álmat lengedez
Az eg bokes, s nyugodalma
Hegyet völgyet bé fedez

10 De ah! az én siránkozó
Szememre nem hullatja
Balsamát az illatozó
Esthajnal tsillagzatja

15 Lehajtom árva fejemet,
De gondjaim felöltik
'S Nyughatatlan kebelemet
Fájdalmakkal meg töltik

20 Bádjadtságom ha be zárja
Néha fáradt szememet
Ki nyitja könnyeim árja
Mossa halvány kepemet

Jaj! semmi nem enyhítheti
Sérült szívem sebeit
Mert a' szerelem égeti
Minden titkos ereit

- 25 Tsak nálad van gyógyító szer
Te ki azt meg sebzetted
Ki a' Szerelemnek ezer
Tórét rám lehelletted
- 30 Téged várnak ki terjesztve
Reszkető két kezeim
Téged az égre függesztve
Sírdogáló szemeim
- Egy tekénteted gyilkosom
'S boldogítottam tud lenni
- 35 Szánj meg kegyes! légy orvosom,
Ne hadj még eltemetni
- Süllyedek! nyújtsd karjaidat
Míg el nem fogy életem,
Míg elhervadt ajakimat
- 40 Ajakidra tehetem.

Eltérések a H₂-től

2. Thétis (A H₁)
17. Bányadságom (H¹)
22. szívem' (H₁)

Szövegváltozatok

- Cím: H₁ H₂ D *Esdeklő szerelem*
2. H₂ Thetisz' D Thétisz' H₂ biborkeblébe D bíbor
7. H₁ békés, D *Békés az ég*
11. H₁ H₂ D balzámát
17. H₂ D Bányadságom ha bezárja
19. D Könyeim'
22. H₂ szívem sebeit
31. H₁ Téged' az H₁ függesztve, Sírdogáló
32. B *Síránkozó* — [Kaz. Lev. VIII. 238. — Berzsenyi visszajavítja: *uo.*]
35. H₁ D kegyes
36. H₁ D *Ne hagyj még eltemetni; holtig epedni tán* [Helmeczy javítása
Kazinczy útmutatása alapján. (Kaz. Lev. VI. 162.)]
40. [*Míg el nem fogy életem vagy Ajakidra tehetem* nem tetszett Kazin-
czynak; a költő mégis meghagyta: *uo.*]

7. A' csermelyhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 154/v—155/r. Kazinczy jelölése: 43.

Megjelenés

H₁ 44. — H₂ 44. — D I. 31. — T I. 39. — H₂ szerint közöljük.

Az élénk jelenetezés, amely a korai Berzsenyi-verseknek egyik sajátossága, e költeményben is feltűnik. Az egyszerű előadás arra a kezdeti modorra emlékeztet, amelyről a költő maga szól, mikor az egyszerűség vele született ösztönére hivatkozik, későbbi „cifrabb” stílusával szemben. (ÖM 335.) Az érzelmes hangot jellemzi a sírás motívuma, amely végigvonul a versen.

Az őszinte megindulást hangsúlyozó ismétlések (*Mutasd, mutasd, mutasd...*) szintén főleg a kezdeti időszakasz sajátosságai. Ebben a versben sincs klasszicista, mitológiai vonatkozás — miképpen a többi korai (nem átjavított) szerelmes versek általában mentesek ettől, kivéve *Az esdeklő szerelemben* Thetisz és Luna említését.

A „csermely” különben a *Szerelmes Bánkódásban* is szerepel (bujdosó csermely), de itt főszereplővé lép elő. (Szentjóni Szabó Lászlónak is van egy *A csermelyhez* írt verse, amely azonban semmi kapcsolatban sincs Berzsenyi költeményével.)

Amint feltűnőnek találunk e versben: a rímek sikeres használata: *kert felé — szentelé, sirdogál — virágszál, sebhedt — cseppet*. (Érdekes, hogy a ritka *sebhedt* szó Csokonainál is előfordul: „*Sebhedt* szívemre nincsen ír // Belőle véres könnyek hemperegnek // Láttára ily történeteknek...” HARSÁNYI—GÜLYÁS. I. 293.)

Gessneri hangulatú vers, a német költővel való különösebb egyezés nélkül.

*

Kölcsey ezt is az elvetendő költemények között említi, a verset az *Egy szülej Leánykához*, *Az Esthajnalhoz* és *Az Örömhez* címűekkel egy „rangba” sorolva. — Feltűnő, hogy Berzsenyi az I. könyvbe veszi fel e költeményt, tehát számára az *Egy szülej Leánykához* cíművel együtt különösen kedves vers lehetett.

Az *utókort* tekintve MERÉNYI (1966. 65.) nem kételkedik a költő érzelmeinek valós őszinteségében; hűségversnek tartja, az ébredő féltékenység némi árnyalatával, ami az erősödő szenvedély fellobbanásának kifejezése.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 8+7 váltakozó szótagú sorokkal. Ütemezése benyolult, itt is a gördülékenység a költői-verstani elv. Ütemezési típusa: 4/4 // 4/3 (5. vsz.). Rímképlete: abab.

Nyelvújítási szó

Csermely.

Az A helyesírása

A' tsermelyhez

- 1 O' tsermely arra térsz látom
Tsendes gergedezéssel
Merre az én sohajtásom
Repül epedezéssel

- 5 Vedd buzogo könnyeimet
Szapora vizeidhez
Vegyítsd bús nyögéseimet
Lassu tsergeseidhez
- 'S vidd el szomorgó zúgással
10 A' ma kiseded kert felé
S nyögd ki egy fohászzkodással
Szívem kinek szentelé
- Tán mast is ott mulatozik
A' ró'sák árnyékában
15 'S rolam nem is gondolkozik
Kevély nyugodalmában
- Tán habjaid mosogatják
A' szép Tünder lábait
'S nem tudja mint tsókolgatják
20 Hív könnyeim tagjait.
- Mutasd meg halvány képemet
Néki tükröd fényjében
Mutasd meg egő szívemet
Mint vergődik véreben
- 25 Mutasd neki mint hervadok
Szemem mikent sirdogál
S mond hogy ertte el lankadok
Mint egy gyenge virágszál
- Mond töltsön kegyes írt sebhett
30 Lelkemre hív kezéből
Vagy egy szanakozo tseppet
Gerdíttsen szép szóméből.

Szövegváltozatok

Üm: **D** *Csermelyhez*

3. **H**₁ sóhajtásom

4. **H**₁ repül

6. **D** vizeidhez

9. **H**₂ zúgással

13. **H**₁ mulatozik

18. **D** tünder

22. **H**₁ Néki tükröd

26. **H**₁ sirdogál

27. **H**₁ 'S mondd, hogy **D** mond,

29. **D** Mond:

Eltérések a H₂-től

- 4. repül (A)
- 5. Könyveimet (A)
- 7. zúgással (A)
- 20. könnyem (A)

8. Lollihoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 151/v—152/r-v.

Megjelenés

H₁ 113. — H₂ 111. — D I. 83. — T I. 43. — H₂ szerint közöljük.

Ez az első olyan szerelmi költemény, amelyet a költő *Dudi* névvel jelez. Tehát 1797 körül keletkezhetett, ha a költemény hősnője Perlaky Judit, miként alapos okunk van ennek állítására (l. bevezetésünket). De a vers hangneméből és kidolgozásmódjából következik, hogy nem ezzel a költeménnyel kezdődhetett a Dudi iránti szerelem kifejezése. Hiszen a vers a költő érzelmeit és magatartását már a kapcsolat *kiérleltségének* idején tükrözi. (Ez valószínűsíti a sorrendünkben ezt megelőző verseknek ezzel az érzelmes viszonytal való összefüggését is.)

A magasabb művészi fokozat is feltűnő, ami a versek keltezésére, sorrendjére is jellemző. Míg az előzőekben csak itt-ott tűnnek fel mitológiai utalások (*Esdeklő Szerelem*: Thetisz, Luna), addig ez a költemény már gazdag mitológiai hangszerelésű, olyannyira, hogy már szinte a zsúfoltság határát érinti. A mívség mélyebb jelentkezésének kétségtelen jeleit bizonyítják a vers változatai is. Magasabb eszmei szintet jelent a szép lélek ideáljának első felbukkanása. Viszont a szókincs, a kép- és gondolatvilág, az érzelmi szféra és a rímelés módja, valamint a verselési forma az előbbi versekhez csatlakoztatják a költeményt.

A vers hősnőjének közelebbi életrajzi adatai: apja Perlaky Dávid, szül. 1754-ben, meghalt 1802-ben. Evangélikus esperes. Felesége: sz. Simonyi Zsuzsanna (1763—1829). — Leányuk, Perlaky Judit: 1783—1822. — Férjhez ment Kossuth Istvánhoz 1803-ban. 7 gyermeke született. L. még életrajzát bevezetésünkben. (Adatok: a *Turul* c. genealógiai folyóirat 1894. számából, továbbá a helyi anyakönyvi bejegyzések és NAGY Endre sajtó alatt levő munkájának a szerző engedélyével való felhasználása alapján.)

Különös konkordanciaképpen tűnnek fel e sorok Kis Jánosnak *Ninihez* c. versében:

Soha sem bájol testednek
Csábító szépsége,
Ha nem ékesít lelkednek
Belső nemessége.
A szépség gyenge rózsája
Múló fényt ruház rád,
Hacsak az érdem hozzája

Oly virágot nem ád,
Melyet akkor is becsülnek,
Ha orcádra ráncok gyűlnek.

Schedel (Toldy) Ferenc a vers keltét 1815-re teszi. (Toldy kiad. 45.)

Ami a költő szép lélek ideálját illeti, ennek eredetét Gessnerben is, a soproni olvasmányokban is kereshetjük. Ilyen pl. a szép lélek dicsérete Dusch *Erköltői leveleiben*: „Mitsoda szeretetre méltó az olyan szép, a'kinek lelke fellyül haladgya testének alkotását, 's minden külső kellemességeit! Mellyik hízelkedik néked jobban, az a'ki romlandó alkotásodat dicséri, vagy az, a'ki okosságodat, jó erkölteeidet, nemes szívedet tiszteli? Mellyik ditséret nagyobb: virágzó ortza vagy szép lélek?” (22.)

Nem valószínű, hogy Schiller magasrendű szép lélek fogalmáról van szó. (Amely valamikor majd *Póltai Harmonistikájának* egyik fő motívuma lesz.)

*

A kortársak közül Kazinczy különösebb figyelemre nem méltatta; Kölcey elveti a verset. (MKL i. h.) — Kazinczy nem említi a Dudi nevet azok között, amelyeket megváltoztatni akart. Először Szemere levelében bukkan fel a *Lolli* név (Kaz. Lev. VIII. 234.), *A' Közeltő Télben pedig mint Berzsényi javítása*. Hogy a Kaz. Lev. VIII. 237. lapján szereplő „Lollihoz” Berzsényi változtatása, azt valószínűvé teszi az a körülmény, hogy a költő a verset *újra leírva* küldte el Szemerének. (Kaz. Lev. VIII. 237.)

Az *utókorban* a vers kevés figyelmet keltett. HORVÁTH János (*Berzsényi*. 46.) kiemeli itt a „lelki szépség” szerelmi követelményeit. — MEZEI Márta (MKL 14.) szerint „Berzsényi a női báj egyéni varázsát mitológiai hasonlatok jellegtelenségébe párolja át.” — MERÉNYI (1966. 70.) kiemeli a *polgári* szerelmi eszményképnek a versben való első jelentkezését. A *Lúához* írottal „egy töről hajtott” költeménynek tartja.

*

Megjegyzés. A Perlaky Judithhoz való érzelmes viszonyon kívül felmerült egy olyan feltevés is (VARGHA Balázs: *Adatok Berzsényi szerelméről*. Szombathely 1971. 22.), hogy Berzsényi Lajosnak mint a Kis Somlyó-i ev. egyházközség inspektorának lelkészével, Hrabovszky Györggyel való vitája is összefüggésben lehet Berzsényi ifjúkori szerelmi költészetével.

E bosszús levélváltás oka a lelkész egyik vasárnapi prédikációja volt. Hrabovszky ebben „farizeizmussal” vádolt „bizonyos” urakat: „Lehetnek most is a' Keresztyének között két szint mutatók . . . Lehetnek most is a' Keresztyének között az Özvegyek és Árvák nyomorgatói, a' kik utálattal néznek a' Szegényre, a' nem azon ágyból szakadtra 's ha pártolja valaki az olyan elhagyottat, nehezteléssel veszik, bujaságra magyarázzák és jól tevői ellen ingerlik . . .” (Uo. 33.) E „farizeizmust” Hrabovszky arra vonatkoztatta, mint egy későbbi leveléből kitéjük (uo. 41.), hogy egy árva lánynak *valaki* részéről való pártolását *valakik* „bujaságnak” minősítették. Az árva lányra Húgom Asszony, Vargha szerint Doktorisné (uo. 38.) nem vigyázott eléggé; Berzsényi Lajos pedig valami híreket terjesztett, ill. valami *pártfogói* viszonyt „bujaságnak” magyarázott.

Hogy a szóban forgó árva lánynak Berzsényi Dániel lett volna a „pártfogója”, arra semmiféle bizonyíték nincs. Csupán egy homályos

célzás van arra, hogy „az Ifjú Urat, ki ártatlan került haragunk kelep-céjében, mint Pilatus a' Credóba, egyenes szívvel tiszteli” Hrabovszky, a lelkész. De ha ártatlan volt és nem ő volt a lány „pártfogója” és a lelkésznek „nem kellett volna felvenni a pletykaságot”, akkor nyilván csak jelentéktelen epizódról lehet szó, amely aligha lehetett forrása egy egész versorozatnak s a jóval későbbi *Az első Szerelmem* szenvedélyes visszaemlékezéseinek. (Az epizód különben 1799-ben játszódott le, ha egyáltalán megtörtént.)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 8+7 szótagos váltakozó sorokkal. Ütemezés típusa: 4/4//4/3. Rímképlete: abab. Négy soros versszakok.

Nyelvújítási szavak

Andalog, bájöv, gerjed, kellem, lángöl, ömledez, vigyázatlan, jégszív, vegyes, dísz.

Az A helyesírása

Dudi.

- Dudi! remek kellemeiddel
 A' rósát meg előzod
 'S Minden ható díszekkel
 A' jég szívet meg győződ
- 5 Szép vagy te mint ifju Hebe
 Kegyess mint egy Gratzia
 Szerelmes mint Ericéne,
 Lelkes mint egy szűz Mú'sa
- 10 Keped szelid vonásiban
 Szerelmek nyiladoznak
 Tested minden mozgásiban
 Tünderek mulatoznak
- 15 Szép mikor édes éneked
 Szirén hangja zengedez
 'S érzékeny Angyali szíved
 Harmoniát ömledez.
- 20 Szép mikor pihegő kebled
 Mint egy galamb epedez
 S lankadó nefelejts szemed
 Harmat gyöngyvet gergedez
- Szép vagy te mikor tsintalan
 Mint könnyü zefir játszal
 'S titkaidról vigyázatlan
 Le le reppen a' fátyal
- 25 Szép mikor a' gerjedelem
 Andalodásba merít
 Szép mikor a' szűz szemérem
 Bíbor láng színbe borít

De Dudi! a' test szépségét
 30 Hiddel tsak ugy imádom
 Ha a' szép lélek épséget
 Tiszta kebelbe látom

 Ha angyali leplegídben
 Angyali szív verdegel
 35 Nemes tűz eg ereidben
 'S lelked a' porból ki kél.

Ellérés a H₂-től

14 Szírén hangja (A)

Szövegváltozatok

1 – 8. B

[A költőtől származó variáns. *Kaz. Lev.*
VIII. 237. és *Ism. lev.* 34.]

Lolli, *bíbor* kellemiddel
 A ró'sát megelőződ
 S édes bájos díszéiddel
 A jég szívet meggyőződ. —

Szép vagy te mint ifju Hébe,
 Kegyes mint egy Gratia,
 Szerelmes mint Ericine,
 S lelkes, mint egy szűz Múza.

H₁

[Helmeczy önkényes változtatása.]

Lolli! *gyönyör* kellemiddel
 A rózsát megelőződ,
 'S édes bájos *kegyeiddel*
 A' jég szívet meggyőződ.

Szép vagy te mint ifjú Hébe,
 Nyájas, mint egy Grátzia,
Oly kecses mint Erycene,
 'S lelkes mint *Uránia*.

D

Lolli! *bíbor* kellemiddel
 A' rózsát megelőződ,
 'S édes bájos díszéiddel
 A' jégszívet meggyőződ,

Szép vagy te mint ifjú Hébe,
 Kegyes, mint egy Grátzia,
 Szerelmes mint Erycene,
 'S lelkes mint egy szűz Múza.

[Döbrentei: i. kiad. 83–84. — Berzsenyi szerint.]

13. D énekod'
 14. H₁ *Szyrenhangja* H₂ *Szyrenhangja* D *Szyrenhangja*
 19. D nefelejts szemed
 20. H₁ *harmatgyöngyöt*
 21. H₁ *csintalan* D *csintalan*'
 22. D *zephyr*,
 24. H₁ *Le-le reppen*
 28. H₁ *Bfborláng-színbe* D *Bibor lángszinbe*
 29. D *test' szépségét*
 32. D *kebelben*

Képzőművészet

SZLÁNYI Lajos illusztrációja a *Képes Remekirókban* (64.).

9. Lilihez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 145/v—146/r-v—147/r. 36. sz. Kazinczy szerint.

Megjelenés

H₁ 146.—H₂ 144.—D I. 99.—T I. 47—H₂ szerint közöljük

A verset, tudvalevően, Döbrentei 1794-re *keltezi*, de ez az adat nem fogadható el. E szerelemnek *valós* körülményei: Berzsenyi 21, a leány — jellemzéséből valószínűsíthető — 14—15 éves kora, tehát a korkülönbségből is eredhet bölcsekedő-tanítói, gessneri magatartás; a leány erkölcsi tisztasága, szépségének, sorsának mélyről jövő, de már megfiggadt átérzése is az 1797—1799 körüli időbe utalják a vers keletkezését. A szerelmi érzés „kikristályosodásának” tanúi vagyunk.

A *Lilli* c. verssel való valószínű időbeli összefüggésre utal, hogy a költő e versben mintegy *kifejti az előbbiben jelentkező szép lélek ideált*. Itt jelentkezik már a felvilágosodás eszmevilágára utaló komoly életirány, amely Berzsenyinnél logmélyebben a „költészet és emberiség óljainak mérlegeléséből” (Váoczy: *i. m.* 43.) fakad. Ebből magyarázható az *Ész és az Erkölc*s útjának hangsúlyozása e szerelmi versben is.

A magasabb művészi fokozatot jelzik a hasonlatok, az Erkölc megszemélyesítése, megelevenítése, az élénk jelenetezés, fordulatosság.

Kétségtelen, hogy a 4. versszak rokon Kisfaludy *Himfyjének* ezzel a részletével:

Az ifjúság kellemeit
 Itt hullatja tetemem,
 Az életnek örömeit
 E nagy sírba tetemem.

Ezért GALOS Rezső úgy gondolta, hogy e vers Kisfaludy *Himfyjének* megjelenése (1801) előtt nem keletkezhetett — (*Jegyzetek*. 14.). Ezzel kapcsolatban azonban HORVÁTH János joggal jegyzi meg: „A »Lilihez« csak egy versszak gondolatának és rímeinek átvételével tartozik a KSZ hatóságához.” (*Berzsenyi*. 42.) Pontosabban: még a két verssor sem azo-

nos, mert az egyező kifejezések Berzsényinél alanyesetben, Kisfaludynál tárgy esetben vannak. Más a tartalmi lényegük is: Berzsényinél az ifjúság kellemei, az élet örömei egy bájos fiatal lány képzetéhez fűződnek, Kisfaludynál pedig a mulandóság, a halál veti rá árnyékát az azonosnak látszó sorokra. Tehát a két megegyezni látszó versszak éppen ellentétes hangulat hordozója.

Az *omladoz*, *hervadoz*, *ápolgatni*, *csókolgatni* gyakorító igék szintén az első költői-szerelmi korszak szokott stílfordulatait, szókincsét, rímeit idézik fel emlékezetünkben.

Berzsényi javítása: „*Te kedves ép szivednek.* Jobb így: Kedves gyermek szívednek, mert két adjectivum jön össze, mely ha az olvasónak nem is, de a' hallgatónak, ki a' commát nem látja, két értelművé lesz.” (Ism. lev. 21.)

*

Az *utókorban* HORVÁTH JÁNOST (*Berzsényi*. 47.) Csokonaira emlékezteti a költő magatartása. Itt — a *Lilihoz* c. vershez hasonlítva — a költő érzelmei önállóbban, részletesebben nyilatkoznak meg. — MEZEI MÁRTA (*MKL* 15.) szerint: „Az aufklárizmusra utal, ahogyan a tiszta érzelmek és az erény kultuszát összekapcsolja a költő az aranykori boldogság eszméjével.” — MERÉNYI (1966. 70.) kiemeli a belső jellemzésre való törekvést. Mind a tartalom, mind a forma hosszú tökéletesítésre vall — a vers keletkezésének valószínű idejéhez képest. Szerinte a *Lili* csak fedőnév lehet: a költemény *nem egyszeri* alkalommal és alkalomra íródott, és a többi, első korszakbeli szerelmi verssel összefüggésben magyarázandó.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, 8+7 szótagú sorokkal.

Ütemezés típusa: 4/4//3/4, de különböző változatokkal. Rínképlete: abab.

Nyelvújítási szavak

Ingermény, virulmány, omladoz.

Szókincsére jellemző, hogy (e „gössneri” korszakban) az „aranyüstök” (Gössner *Idyllium*-ből kerülhetett a versbe, Kazinczy fordítása nyomán. (I. m. 17.)

Az A helyestrása

Lilihez

Jer Lili nézd langyos szellők
Lengetik a' ligetet
'S illatozó hives ernyők
Merseklík a' meletet.

- 5 Jer e' szép juhárlugosnak
Düljünk le árnyékára.
'S míg a' gerlitzek bugdosnak
Vigyaz lantom szavára

- 10 Kedves Gyermekek! fakadoznak
Ingernényid bimbai
Pihegnek már s dagadoznak
Melled hattyú halmai
- Az ifjuság kellemei
Mosolyognak Ortizádon
15 S az életnek örömei
Virítnek zöld pallyadon
- Olyan vagy mint egy szűz ró'ssa,
Melly még tsak tavaszt látott
20 Mellyet tsak harmatgyongy mosa,
'S tsak lágý szellőkkel játszott.
- Mint egy zefir melly virágos
Ligetek közt lengedez
Illattal él s bal'samosos
Violakon tévedez
- 25 Gyönyörűség es vidámság
Follya körül ösvényed
Mert még a' szűz ártatlanság
Oltárán ég temjened
- 30 De ki ne térj ez Ösvényből
Mellyen mast rosát szaggatsz.
Oh vigyáz, mert az Örvényből
Többé ki nem gázólhatsz.
- Ha elveszted az Erköltstnek
Intező fonalaít
35 Szamtalan veszedelmeknek
Leled Labirintjait.
- El ne hadd órangyalodat
Hív szelid Erköltstedet,
40 Nyujtsd néki gyenge karodat
Hadd vezerljen tegedet.
- Tsak ő menti meg szemedet
Ezer könnyhullatástól
Ő menti meg szépségedet
A' kora hervadáástól
- 45 Ő intezget karjaival
Paphus virulmányain
S befedez hiv szárnyaival
Az Öröm hullámain

- 50 Oh ezer örveny es hinár
Fogja majd pályád körül
De ha Eszszel 's Erköltsej jár
Hidd el egybe sem merül
- Ezek legyenek Őrei
Oh Kedves! ép szívednek
55 Igy a' hivaágnak tőrei
Soha meg nem ejthetnek
- Ezek esmertetik véled
A' Szireni hangokat
Ezek mutatják meg néked
60 A' gaz tsapodarokat
- Szived kedves rokonfelét
Neked ezek választják
'S földi eleted edenét
Karjai közzt megadják
- 65 Hol szelid öröm s vidámság'
Lelke fog ápolgatni
'S az arany kori boldogság
Angyala tsokolgatni
- Add is mig homlokadon
70 Arany üstök omladoz
Akkor is ha ortzáidon
A' ro'sa láng hervadoz

Ellátések a H₂-től

12. Melled' (A)
50. körül (A)
52. sem merül (A)
46. Paphus (A)
58. Sireni (A)

Szövegváltozatok

(fm: D Lilihez. 1794.

10. H₁ Ingerményed (Ism. lev. 51.)
D bimbai
12. H₁ Mellyed H₂ Melyed D hattyúhalmai
13. H₁ D ifjúság
20. B Mellyet még csak harmat mosa
S még csak szellőkkel játszott

[Kazinczy jav. (Kaz. Lev. VIII. 237.) Berzsenyi javítása uo.]

Mellyet csak harmatgyöngy mosa
S csak lágy szellőkkel játszott.

21. D zephyr
 22. D közt
 25. H₁ H₂ D balzamos
 26. D ösvényed; Mert
 28. D tömjéned
 29. H₁ ösvényből, Mellyen
 31. H₁ D vígyázz
 39. D neki H₂ gyöngé
 45. D T karaival
 46. H₂ D Páphusz'
 48. D hullámain
 49. H₁ D hínár
 50. H₁ H₂ körül
 51. D örkölcse
 52. H₁ sem merül H₂ se merül
 54. [kihúzott A variáns: *Oh Lilim ép*] H₁ *Te kedves, ép* [Berzsenyi lev. Helmeczyhez: „*Kedves gyermek*” Ism. lev. 51.] D kedves gyermek szivednek
 57. D ismertetik
 58. H₁ Syreni D szireni
 60. H₁ D csapodárokat
 61. D szívés
 62. D Neked
 63. D édenét
 64. D közt
 68. H₁ csókolgatni,
 69. A *Add is* [kimaradt: „*Addig is*”] D míg

10. Az Est.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4—r. 44. 156/v—157/r-v—158/r.—45. sz. Kazinczy szerint.

Megjelenés

H₁ 115. — H₂ 113. — D I. 86. — T I. 45.

A *Lillihez* c. vershez a hangvétel rokonsága („*Jer, Lili . . . , — Jer Daphnel . . .*”), az átszellemftett táj „sugalmazó” keretének azonos technikája, a *Lollihoz* a szép lélek motívum fűzi hozzá. Ez jellemzi *keletkezésük* időbeli közelségét is. Ami azonban elválasztja tőlük: a *matthissoni indítékok* erőteljesebb felbukkanása.

Hogy Matthisson olvasása mikortól fogva foglalkoztatja költőnket, bizonyosan nem tudjuk. De eddigi adataink szerint Berzsenyi több forrásból juthatott hozzá a német költő verseihez. Talán már a soproni líceum könyvtárának szorgalmas olvasójaként, mint ezt SÓLYOM Jenő felfedezte (*ItK* 1962. 493.). Ésetleg Káldy Pál nevű barátjának vagy Perlaky Dávidnak könyvtárából is megkaphatta e költeményeket (1. Bevezetésünket). GÁLOS ugyan azt állítja (*Jegyzetek*. 14.), hogy Berzsenyi csak 1802 táján jutott hozzá Matthisson verseihez Kis János barátságá nyomán és

Kazinczy ajánlásai következtében (l. a Kis Jánoshoz írt vers jegyzeteit e kötetben) — de feltűnő, hogy Kis János költészetében talán csak egyetlen vers őrzi valóban Matthiisson olvasása és kedvelése nyomát (a *Hajós-ének*, mint a *Seefahrer* fordítása), és a Kazinczy által Berzsenyinek ajánlott német költők között sem szerepel Matthiisson neve.

SZERB Antal igen koraira teszi a költőnek Matthiissonnal való megismerkedését, sőt szerinte Berzsenyi Matthiisson költeményein keresztül ismerte meg igazán Horatiust: „Horatiusra igazán csak akkor lett figyelmes, mikor Flaccusként megjelent Matthiisson holdfényes, szomorúfényes, kellemesen bánatos és diszkrétan mulandó tájképeiben.” (*Gondolatok*. 244.)

Ez az elmélet azonban nem tartható fenn, mert Berzsenyi kétségtelenül előbb ismerte meg Horatiust, mint Matthiisson, s a horatiusi témának némi „matthiisoni variációja” valójában csak néhány költeményre szorítkozik, mint pl. *A mulandóságra*.

Az általunk elsőnek besorolt szerelmi költeményekben, de még a Lolléhoz és Liliéhez írottakban sincsenek matthiisoni vonatkozások. Az első, szorosabb matthiisoni ismereteket a Dudi-élmény feldolgozásának idejére kell tennünk, amikor a költő szerelmi költészete élményanyagának gazdagítására, „ékítésére” törekedett. Ez csupán egyetlen olyan szerelmi költeményben mutatkozik, amely a Dudi-korszakhoz fűződhetik: *Az Estben. A Matthiisson-hatások zöme Berzsenyinek a századforduló körül (de főleg 1800 után) kifejlődött ún. „gondolati Urájában” bontakozik ki.*

Matthiisson melyik kiadását használta a költő? Gottfried BÖLSING, a Matthiisson-versek kiváló kiadója 1799-ig a következő Matthiisson-kiadásokat sorolja fel: D — Dessau 1783, M — Mannheim 1787, Z₁ — Zürich 1791, Z₂ — Zürich 1792, Z₃ — Zürich 1794, Z₄ — Zürich 1797.

DEMEK Győző szerint Berzsenyi az 1787-es kiadást használta, mert csak ebben van néhány oly Matthiisson-vers, amely Berzsenyire látható hatású volt, tehát itt olvasta ezeket, mert a későbbi kiadásokból hiányoznak. (*Matthiisson hatása*. 22.) Azonban az általa idézett versek közül a *Geliebtenek* semmi köze Berzsenyihez, az *Abend* c. vers pedig megjelent a későbbi kiadásokban is. (BÖLSING. 72.) A *Milesisches Märchen* pedig — amelyet Berzsenyi jól ismert — hiányzik az 1787-es gyűjteményből. — Matthiisson gyakran változtatta meg versei címét is a különböző kiadásokban. (Pl. *An Laura* helyett *Aufforderung zum Gesange*: BÖLSING. 74.)

Nézetünk szerint lehet, hogy Berzsenyi több Matthiisson-kiadást is használt. (Egy csonka példány még megvolt könyvtárában 1936-ban, de az 1945-ben elpusztult.) Talán hozzájutott ez években már az 1797-es kiadáshoz is. *A' Szerelemhez* c. versének bonyolult Matthiisson-kapcsolataival összefüggőnek látszik ugyanis az 1797-es kiadás „élmvignette”-je is, amely *Psyché*t ábrázolja, amint Elysiumban a feledés italából merít, ami Berzsenyi *A' Szerelemhez* c. versének érzelmi-gondolati csattanója. (Hogy Berzsenyi gyönyörködni szeretett a „vignette”-ekben, mutatják például kötete „vignette”-terveivel fűzött megjegyzései is. — *Kaz. Lev.* VI. 100.)

Mindenesetre kétségtelen *Az est* és Matthiisson *Elysium*ának kapcsolata:

So in heil'ger Stille ruhten
Luft und Wogen, also schwieg
Die Natur, da aus den Fluthen
Anadyomene stieg.

(BÖLSING. 134.)

Berzsenyi:

Illy szent csendesség' ölében
Hallgatott minden, 's így állt,
Midőn gyöngyház-szekerében
Anadyomene szállt.

Látjuk azonban, hogy itt is eltér a költő Matthissontól, amikor nem részletez, hanem egyetemesít („minden”), s a szépség istennőjét sem a habokból való felbukkanásakor, hanem már istennői méltóságában, mi-voltában ábrázolja, amint „gyöngyház-szekerében” feltűnik.

További összefüggés Matthisson e versével:

So begann's im Hain zu tagen . . .
Als die Fluren sich verschönten,
Und, mit holdem Zauberton,
Göttermelodien tönten:
Seliger Endymion! . . .

(Uo.)

Berzsenyi:

Cynthia így ragyogtatta
Látmus' virulmányait,
Hogy Endymionra rakta
Isteni szíz karjait.

A magyar költő itt is különbözik eredetijétől. Az istennő megjelenésé-nek fényét emeli ki, s a német költő érzelmes sóhajtásából *szerelemi jelene-tet* rögtönöz.

KARDOS Tibor az elysiumi kép átérzését a dunántúli táj szépséges csend-jével, bájával hozza összefüggésbe. (*Élő humanizmus*. 521.) — A költe-mény két versszakán kívül *független* az Elysiumtól, s nem egyéb, mint a Dudi—Lolli-motívum bővebb kifejtése, és a Lilihez címzett versben kife-jezett költői életprogram álmvilágáról szóló vallomása.

A költő alapos Matthisson-ismeretével van kapcsolatban még néhány kisebb összefüggés a német költővel (*Der Abend*):

Purpur malt die Tannenhügel
Nach der Sonne Scheideblick.

(BÖLSING. 64.)

[Bíbor festi a fenyők koszorúzta halmokat a nap búcsúzó sugaraí után.]

Vagy az *An Laura* másik változata:

Wann mit Golde sich die Wolken säumen . . .

[Mikor a felhők szegélye aranyossá válik]

(BÖLSING. 74.)

Berzsenyinél:

Égi bíbor festengeti
Az aranyos felhőket . . .

Kapcsolat a *Beruhigung*gal:

Wo durch dunkle Buchengänge
Blasser Vollmondschimmer blinkt.
(BÖLSING. 112.)

[Ahol sötét bükkfasoron át a halvány telihold sugárzik.]

Berzsenyi:

A' setét bükk felett ragyog
A' hold csendes fényében

De a német költő valóságos alpesi német tájat fest sziklaóriásokkal, sőt várromokkal és bagolyhuhogással, míg Berzsenyi e természeti képet beilleszti egy „árkádiai táj” szépségének motívumai közé.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, 8+7 szótagos váltakozó sorokkal Ütemezési típus: 4/4//4/3 Rímképlet: abab.

Nyelvújítási szavak

l'esteget, gerjede, virulmány.

Szóképek

CSELÓTEI: 11., 18. — CSENERGY: 721., 722.

Az A helyestrása

Az Estve.

Jer Dafne! hol e' szép patak
A' bértzből ki forradoz
'S mohosult kőszikla falak'
Közt a' völgyre szakadoz

6 Hol jegenyek hajladoznak
Egig nyult sudarokkal
'S bokros Tölgyek árnyékoznak
Terebély zöld ágokkal

10 Ott függeszszük szemeinket
Az ég' ditső képére
Ott nyissuk meg szíveinket
A' szépnek érzésére,

Nézd már a' nap sugarai
A' hegyekbe merülnek
15 'S Hesper piruló lángjai
Akonyaton derülnek

- Égő bibor festegeti
Az aranyos felhőket,
Esti szellőtse lengeti
20 Az illatos ernyőket
- A' sötét bük felett ragyog
A' hold tsendes fényében
'S rósa bokrok között mosolyog
A' patakok tükrében
- 25 Nézd minő mennyei szépség
Nyílik meg mast előttünk
Minő menyei tsendesség
Lelke leveg körülttünk
- 30 Élizium kiessége
Mosolyogva tér hozzánk
'S az Istenek békesége
Nyugalmat harmatoz ránk
- Ily szent tsendesség öleben
Halgatott s minden így állt
35 Mikor gyöngyhaz szekérében
Anadiomen' ki szállt
- Cynthia így ragyogtatta
Lathmus virulmányait
40 Hogy Endmionra rakta
Isteni szüz karjait
- Oh Dafne a' szép lelkeknek
Leg kedvesb innepe ez
Hol a' forró érzéseknek
Lángja önként gerjedez,
- 45 Hol a' szív önként meg nyílik
A' gyönyörű érzésre
'S Plátó karján emelkedik
Égi lelkesedésre
- Hol lelkünk legszebben derül
50 Eredeti fényében
'S legtisztább örömbé merül
A természet ölében
- Szíved haszontalan eped
A földi vak lármában
55 E' szentséget nem leheted
Semmi tündér hívságban.
- Ott a' ditső természetet
Gyarló etsét majmolja
Itt a' tsuda szépségeket
60 Akótó kéz rajzolja

Ott a böltsét elkábítja
A' balgatag sokaság
Itt az Észet s szívet megnyitja
A' józan magánosság

05 Ott az erzekeny szeretöt
Tsapodár kar öleli
Nem talál rokon érezöt
Nyugodalmát nem leli

70 Itt az eg' örömét úszsza
Melly ugy buzog keblében
Mint a kies Aretúza
A' hold ezüst fényében.

Ellérések a H₂-től

- 8. Terebély (A)
- 15. Hesper (A)
- 38. Latmus' (H₁)

Szövegváltozatok

- 2. H₁ E' bérezből
- 4. H₁ szakadoz. D közt
- 6. D Égig nyúlt sudarokkal
- 8. H₁ H₂ D Terepély
- 11. D szíveinket
- 13. B Nézzd D Nézd, már B ságárai
- 14. B hegyek közt merülnek. [(Kaz. Lev. VIII. 237.) Kazinczy javítása volt, Berzsényi helyreállította.] D merülnek
- 16. H₂ D Hesper'
- 16. D derülnek
- 17. H₁ bíbor
- 20. D bükt
- 23. D közt
- 24. H₁ tükreben
- 28. D lebeg [Berzsényi László Toldyhoz. MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120. szorint „lebeg”, – „leveg” helyett, de Berzsényi kézírata: „leveg”.]
- 29. H₁ Elyzium
- 31. H₁ békesége
- 35. D gyöngyház szekerében
- 36. H₁ Anadyornéne
- 38. H₂ D Latmusz
- 40. D derül
- 61. D merül
- 60. H₁ hívságban
- 61. H₁ D bölcsét
- 63. H₁ Itt az észet 's szívet megnyitja [a H₂ változtatása nem vezethető vissza az *Ism. lev. 47 skk.-re*]
- 64. H₁ magánosság
- 65. H₁ D szeretöt
- 67. D rokon érezöt
- 68. D nyugodalmát

11. Az Esthajnalhoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 133/r-v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 36. — H₂ 36. — D I. 27. — T I. 49. — H₂ szerint közöljük.

Az érzelmes versek eddigi formájával szemben e költeményt ritmusváltás jellemzi. Ez későbbi *keletkezésre* is utalhat. Egyetlen ily verse még ebben a formában: a *Nelli* (eredetileg *Emmi*), s ez bizonyos időrendi következtetésre is feljogosít, mert a *Nelli* kétségtelenül későbbi időben keletkezett, hiszen a költő új szerelméről (Emmi) szól.

A *Lollihoz* írt verset megelőző időszakasz költeményei a *Lilihez*, *Az est* és *Az Esthajnalhoz* címűekhez képest eltérő érzelmi szféra tükrözései. (Bizonytalanság, túlzott érzelmesség, szentimentális udvarlás.) A *Lollihoz* és fent felsorolt társai — bár formailag kétségtelen a kapcsolatuk az előbbi versekkel — új érzelmi korszakot jeleznek: a szerelmi meghittségét, boldogságát. Különösen *Az Esthajnalhoz* kifejező bizonyítéka e sorrendi besorolást is igazoló motívum, ill. indíték lélektani-tematikai különbségének.

A sorrendiséggel összefüggő probléma a költemény bizonyos formai újdonsága is, amely továbblépést, újítási kísérletet jelez az előbbiekkal szemben *anélkül, hogy szókincsből vagy más tekintetben elszakadna a többiekétől*. A 8 és 5 szótagos (keresztírmű) verssorok váltakozása részben emlékeztet Csokonai-rézritmusokra is (*A reményhez*), de ez aligha lehet bizonyítéka időrendi vagy költői műhelyi kapcsolatuknak.

Matthissoni hatást hiába kerestek a versben. (SCHUBER: *i. m.* 8.) Ezt már DEMEK megcáfolt. (*Matthisson hatása*. 20.)

*

Hogy a költő által nagyrabecsült dalról van szó, bizonyítja, hogy az I. könyvbe sorolta. (Meg talán változatos versformájáért is.) — Kazinczy nem tett rá megjegyzést; Kölesy sem sorolja az elvetendőkhöz közé. — A kortársak közül nevezetes a Berzsenyit szeretettel olvasó br. Prónay Sándor véleménye, amit Szemere Pál idéz (*Kaz. Lev. XIV.* 303.):

„Közlésre méltó a' Bárónak még azon vallástétele is, hogy ő melódiásabb sorokat nem halla ezeknél:

Titkon nyílnak az életnek
Legszebb rózsáji,
Mély titokban csörgedeznek
Legszebb óráji.”

Az *utókor* méltatói közül HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 46.) a verset inkább szerelmi ábránd, mint átélt érzés kifejezésének tartja. — NÉMETH László (*Berzsenyi*. 36.) kiemeli, hogy a költő „az ötszótagos sorok édes lassítását dalszerűen használja ki. Feltétele egy könnyebb, énekre hívó vershajlam betörése volt, melyet Berzsenyi alkalmasint egy tőle elűtő vérmérsékletű költőn kívánt meg.” — MÉRÉNYI (1966. 78.) a lírai cselekmény

szerkezeti megoldására hívja fel a figyelmet, amely az alkony leszállása és a hold felkelte között játszódik le.

F'orma

Hangsúlyos-rímes vers 8+5 szótagos sorokkal. Ütemezés váltakozó, ahol legtisztább (pl. harmadik vsz.), ott 4/3 2/3. Rímképleto: abab.

Szóképek

A napszakok Berzsenyinél: CSENGERY. 596. — CSELÓTEI. 23.

Az A helyestrása

Az Esthajnalhoz.

Emeld fel bíbor képedet
Tsendes Esthajnal!
Enyhítsd meg a' természetet
Harmat illattal

5 Hozd alá a' faradt szemnek
Kívant álmait
Fedezd bé a' szerelemnek
Édes titkait.

10 Titkon nyílnak az életnek
Legszebb rósái
Melly titokban tseregdeznek
Leg szebb órái.

Ah nékem is van egy titkom
Szívembe rejtve!
15 Nem szabad azt kimondanom
Elvan temetve.

Nem szabad ki jelentenem
Melly boldog vagyok
'S hogy ki az én Egyetlenem
20 Kiért hervadok.

Tsak a' nema hold mosolyog
Rám szemérmesen
Mikor az örömtsep ragyog
Forró szememen.

Szövegváltozatok

1. H₁ bíborképedet D bíbor
2. D esthajnal
4. D Harmat-illattal
6. H₁ kívánt
9. H₁ nyílnak

10. D rózsái
 11. [E sor eredetijét: „Melly titokban” Kazinczy változtatta át „Mély”-lyé, s Berzsenyi jóváhagyta.]
 12. D órái
 13. H₁ Ah, nekem D Ah, nekem
 14. D szívembe
 18. H₁ vagyok, 'S

Fordítások

Abenddaemmerung. Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Stuttgart — Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 146—147.

Evening Twilight. Translated by John Bowring. London 1830. *Poetry of the Magyars.* P. 115.

Képzőművészet, zene

SZLÁNYI Lajos illusztrációja a *Képes Remektrókbán* (47). A vers zenei feldolgozása: VASZY Viktor: *Az esthajnalhoz.* Bp. 1941. — FASANG Árpád: *Az esthajnalhoz.* (Kézirat. 1971. S. a.)

12. Szerelmes Bánkódás.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 159/v—160/r. — Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 144. — H₂ 142. — D I. 114. — T I. 42. — H₂ szerint közöljük*

Keletkezését illetően a vers az ifjúkori szerelmi vágyakozásnak olyan változata, amelynek hangulatát Radnóti Miklós „kamaszos”-nak jellemezte. [„Ha magányos kamarámban . . .” — Berzsenyi Dánielről szóló naplójegyzet. (*Nyugat.* 1936. I. 222.)] — A költő úgy érzi, hogy akadályok tornyosulnak a boldogsága elé. Még nem vált el szerelmétől, de félti az elválástól. Mintha a szerelmük sorsát fenyegető válság kifejezése volna, fokozott érzelmességgel, amire utal a „bágyadt szemek zápora” és a „könnnyel ázott nyoszolya”.

Demek egyszerű kivonatnak tartotta a verset Matthisson *Andenken, Erinnerung* és *Geisternähe* c. verseiből. De ennek semmi komoly alapja nincs. Az *Andenken*ben elmondja a költő, hogy kedvesére gondol, amikor a csalogány szól. (BÖLSING. 144.) — Az *Erinnerung* az imádott emlékét idézi úgy fel, hogy fénye megvilágítja a vadont, rárajzolódik a neve a fák leveleire. (BÖLSING. 218.) — A játékos *Geisternähe* (BÖLSING. 235). pedig azt fejezi ki, hogy a költő mindig kedvesére gondol, s nagyon szeretné, hogy szerelmese is érezné közelségét. — Mindebből semmi sincs a *Szerelmes Bánkódás*ban. Cupán egy (valószínűleg későbbi) betoldás: „nassgeweinte Schlummerstätte (BÖLSING. 61. *Lied der Schwermuth.*) emlékeztet Matthissonra.

A *ha*-val kezdődő versszakok ismétlődésében GÁLOS Kisfaludy-hatást vélt felfedezni. (*Jegyzetek.* 14.) Ez a stílussajátosság azonban hozzátartozik a kor költői-technikai mondat szerkesztéséhez. *Az érzelmesség kifejezésére hosszabb mondat szerkezeteket* részesítettek előnyben. (Matthisson:

Genfersee, Befreiung, Beruhigung stb.) Ha a német költészet bizonyos fokú ismerete már előbb is — joggal — feltételezhető Berzsenyinél, akkor nem kellett Kisfaludyra várnia (1801-ig) e sajátosság felhasználása céljából.

Az egész érzelmi szféra, a *tévedez—epedez*-féle rímelés is a korai szerelmi versekhez csatlakoztatják a költeményt (1797—99 körül).

*

Kölcsey elveti e verset is a II. könyv 105—147. lapjain álló költeményekkel együtt (MKL 201.) — Szemere védelmére I. az előbbi vers jegyzetét.

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi* 46.) szerint a helyzetkép vázlat (csermely, napszakok), a szerelmes lánytól való távollét, a szüntelen epekedés: Himfy hatására vall. — NÉMETH László (*Berzsenyi*. 34.) nélkülözi a költeményben a lírai meglepetést, a vers ismert gondolatok hosszadalmas előadása. — MEZEI Márta (MKL 16.) kiemeli a költeményben azt a berzsenyies sajátosságot, hogy bánatát cselekvésben ábrázolja. — MERÉNYI (1966. 74.) mint a vers berzsenyies jellegzetességét hangsúlyozza a halál-motívum összefonódását a szerelmi hűség hangoztatásával.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, 8+7 szótagú sorokkal. Ütemezési típus: 4/4 4/3. Rímképlet: abab. Négysoros versszakok.

Nyelvújítási szó

Tévedez.

Szóképek

A napszakok metaforáiról: CSENGERY. 596. — CSELÓTEI. 19. **skk.**

Az A helyestrása

Szerelmes Bánkódás.

Itt hol e' bujdosó tsermely
A' bus bükkben tévedez
S buslakodó enekemmel
Tsak a' kőszirt epedez

5 Meg jelensz oh kegyes Lélek!
Epekedő lelkemben
'S hív kebledbe vissza térek
Forró képzeletemben

10 Ha a' bus hold sugarai
A' vizéken reszketnek
Badjadt szemem záporai
Tsak téged emlegetnek

- Ha a' hajnal bibor színnel
Az égen pirosodik
15 Árvad lankadozó szívvel
Terólad gondolkodik
- Ha bus völgyek rejtekébe
Kinom előtt bujdosom,
20 A' vadon' bus zengésében
Édes Neved' hangozom
- Ha magános kamarámban
Keserveimmel zárkozom
Könnyel ázott nyoszolamban
Utannad ohajtozom
- 25 Minden reggel siralomra
Nyitom faradt szememet
Siratlak ha nyugalomra
Hajtom árva fejemet
- 30 Oh siratlak mig könnyeim
Forrása el nem apad
Mig bé nem hunynak szereim
Mig szívem meg nem szakad.

Elterések a H₁-től

- Cím: Szerelmes bánkodás (A D)
5. oh (A)
6. Epekedő (A H₁)
27. nyugalomra (A)

Szövegváltozatok

- Cím: H₁ H₂ Szerelmes bánkodás
2. D bükkben
5. H₁ H₂ o kegyes
6. H₂ D Epekedő
9. B Sugárjai [Kaz. Lev. VIII. 237. Berzsenyi visszajavítása: uo.]
H₁ sugarai
11. B záporjai [Berzsenyi jav.: uo.]
13. D biborszínnel
18. D kinom
19. D bús
22. H₁ keserveimmel
23. D könnyel ázott
25. D siralomra
26. B Hajtom alá [Kaz. Lev. VIII. 237.] árva [Berzsenyi jav.: uo.]
27. H₁ H₂ D nyugalomra
31. H₁ hunynak

13. Téli Takács Józsefhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 106/v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 66. — H₂ 77. — D. I. 51. — T I. 70. — H₂ szerint közöljük.

Péteri Takács József *Költeményes Munkái* 1796-ban jelentek meg, tehát a vers *keletkezése* ezzel az eseménnyel kapcsolatos: bár lehet, hogy *végző* formája csak a „költői öntudatosodás” idején, 1803 körül alakulhatott ki. A költő rokonszenvének indoka az lehetett, hogy Takács költészetének tendenciája nemes: gyakorlatban mutatta meg, hogyan használhat nemzetének mint költő, tudós és Festetics László nevelője.

Bizonyára figyelemmel olvasta pl. Takácsnak *A költésről* szóló versét is, amely rokon gondolatokat fejteget az övéivel:

Vers szerzésnek tudománya
Az Észnek szép találmánya,
Üres órák' eltöltője,
Terhes gondok' enyhítője:
Nincs mértéke betsednek!

A' Jámorság' ditsősége,
A' Barátság' éltetője,
A' Természet' vidámsága,
Az életnek boldogsága
Általad nevelkednek.

Haza' Földjét meg mutatni,
A' Nyelv' görtsén simogatni,
Mást halhatatlanná tenni
És egyszersmind azzá lenni
A' Te erőd' hatalma.

De nem tzélom más't ditsérni,
Sem örök Időket érni,
Ha hívei közé tenne,
Hazám, munkámnak ez lenne
Legkedvesebb jutalma.

(*Munkái.* 111.)

(E költészet szerény és okos céljait kifejező költemény gondolataira céloz nyilván a Takácsot üdvözlő Berzsenyi-vers harmadik versszaka.)

De ezen kívül is több olyan érintkezési lehetőség van Berzsenyi és Takács költészete között, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül e vers keletkezésének tárgyalásakor.

Ilyen a *házajuktól elidegenedett főurak ostromozása*:

Ti, kik Hazátokat oda hogy hagyátok
'S idegen Nemzetek' városit lakjátok,
A' hol kintseteket el vesztegetitek:
Nem lehet olly színen mentő fegyveretek,
Melly előtt ne tűnnék fajuló szívetek . . .

(Uo.: 8.)

A kevéssel meglegedés, a boldog *pásztori kor* „*árkádiai*” világa Takácsnál is meglevededik; mikor pl. a „*kunyhók boldogságáról*” szól, a paraszti otthon dicséretével:

Ezen vonszó erő teszi hatalmával,
Ha meglegedik a' Pór kunyhajával,
Hogy keskeny udvarát olly híven szereti,
Hogy akármelly roppant úri palotában
Úgy kedve nem telik, mint kis hajlékában . . .

(Uo.: 6.)

Másutt:

Nem irigylem a' Gazdagnak
Őszve gyűjtött javait,
Mert ki tartja azt boldognak,
Ki ismeri bajait . . .

(Uo.: 150.)

Hogyne tetszhetett volna a költőnek Takácsnak a műzsáról, saját költészetéről szóló vallomása:

Tehát valahára egyedül lehetek,
A' Nyugalom' gyenge karjára dülhetek
Múza! Hív biztosa minden titkaimnak . . .

(Uo.: 5.)

Hazának szolgálni lesz kötelességem,
Erte 's vele élni-halni ditsőségem . . .

(Uo.: 7.)

Berzsenyivel *rokon témák* szólalnak meg egyébként is Takács egyszerű lantján: *A reggel, A pásztori század, A tavasz*, a „*belső szépség*” dicsérete:

Szépen festi az egészség
Az eleven artzokat,
De csak ha a' lelki épség
Szül rajtok szép rózsákat.

(Uo.: 15.)

E szerény, szűköös, de egyszerűen és őszintén kifejezett eszmevilág középpontjában a Horatius előtti hódolatot kell megemlítenünk, amely a *Középszer dicséretében*, a kötet legjobb Horatius-fordításában ér tetőpontot:

Légy erős, 's bátor, ha veszélyek érnek,
Légy okos, légy jól, ha szerentse szolgál,
Kedvező szélről lobogó vitorlád
El ne ragadjon . . .

(Uo.: 120.)

Kit ne bájolja el ma is a kis vers a *Pilléről és Méhről*?

Ha ma az ég ki derülne
A' mezőkre el repülne
Fűről fűre szállna,
Könnyedén hintázná
Úgy, mint egy szép Pille.

Vajha ma szép idő lenne,
A' zöld rétre majd ki menne,
Munkájához látni,
Mézet, viaszt tsinálni:
Feleli egy kis Méhe.

(Uo.: 67.)

Vagy ki ne érezné e sorok szelíd költőiességét:

Ha egymáshoz hajló virágokat látok,
Előttem teremnek az igaz barátok . . .

(Uo.: 5.)

A' *Gerlitzében*:

Elsőben is lebegtetik
Örömekben szárnyokat,
Osztán szépen egyeztetik
Tsókra pitziny szájokat . . .

(Uo. :139.)

Azt hisszük: a költő nagyon jól jellemzi versében Takács költészetének lényegét, amit tanulságosan egészít ki Dukai Takách Judithoz írt levelének következő soraiban:

„Az én csekély ítéletem szerint tehát mindezek felett leghasznosabban olvashatná kedves Kisasszony Hugom Péteri Takács Józsefet. Nem repül ez ugyan magasan, de soha sem is száll porba, 's az ő ártatlan 's nemes érzése, az ő együgyű, tiszta ízlése, kivált egy Szépnevelési Versszerzőnek nagy dicsére válnának.” (Ism. lev. 40.)

Mindez hozzátartozik a vers keletkezésének történetéhez.

Az utolsó versszak pedig a horatiusi poétika lényegét fejezi ki, ami Horzmonyinek is „hitvallása” volt: „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci [Lectorem delectando monendo.” [Oszatlan tetszést arat, aki a hasznosat és édeset vegyíti, s az olvasót gyönyörködtetve, egyúttal tanítja is. — (*Opera Omnia*. 592. *Ep. II.* 343–344. s.)]

*

Személyes viszony nem fejlődött ki a költő és Takács között. Talán csak Balatonfüreden találkozhattak, a „téli szelid Enekelővel” 1820 körül. (L. jegyzetünket *A' Füredi kúthoz.*) — Kazinczy, Kőlcsey nem méltatták figyelemre a verset.

Az *utókorban* HORVÁTH János részletesen értelmezi a két költő viszonyát, s rámutat barátkozásuk „nemzeti” alapjaira. A Kis-féle „erkölcai költők” csoportja bölcselőjének tartja. (*Berzsenyi* 274.) — MERÉNYI (1966. 148.) rámutat a kétféle költészet konkrétabb kapcsolataira és méltatja a vers „költői arckép” jellegét.

Forma

Szapphói versszak.

Szókép

Méhe (vonatkozásai: CSENGEY. 723. — CSELÓTEI. 9.)

Az A helyesírása

Peteri Takács Józsefhez

Édes Éneklő! ligeten virágon
Andalog Músad vegyes illatok között,
Amde nem mint egy üresen tsapongó
Lepke tavasszal

- 5 Mézet és Nectárt szedegetez te mint méh,
Minden elrejtett violán s kükürtsőn
Halkva döngétselsz, de szelíd hurodrol
Etheri hang foly.

- 10 Szívet és elmét magasít Caménád
Socrates karján mosolyogva oktat.
A' vidám Erkölts, s vezető okosság
Kintseit osztja.

- Akki a' szeppele köti öszve a' jót,
Oh Takács! az bölts, az igaz Posta
15 Ez ditső érdem; 's ez az égi billyeg
A' remek elmén.

Elterések a H₂-ből

2. *Músad* [H₁ szerint, A „Mu'sad” — amihez közelebb áll a H₁ variánsa.]

10. Socrates' (A H₁)

14. Oh Takács! (A)

15. érdem; 's (A)

Szövegváltozatok

Cím: D Józsefhez

1. D éneklő
2. H₁ Múzád D múzád közt
3. H₁ egy
5. H₁ D nektárt
9. D kamoená
10. H₂ Socratesz D Sokratesz
11. D erkölcs' 's okosság'
13. D össze
14. H₁ Poéta D poéta H₁ H₂ O Takács, D Oh Takács,
15. H₂ érdem 's

14. Gr. Festetics György.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4=r. 44. 137/r. Kazinczy 31. versnek számozta.

Megjelenés

Először T I. 89. — Eredeti kézirat szerint közöljük. (A)

1. E vers *keletkezése* még szintén a soproni évekhez fűződhetett, amivel kapcsolatban (niként az Esterházy-ódával összefüggésben) arra a „legendakörre” kell gondolnunk, amely a Festetics név körül akkor élt. Erre céloz Döbrentei is:

„Ujra felzeng most nékem fülemben, miként jött a' hír felőle Balaton mellől Kemenes aljára ötet jellemző anekdotákban, mik szerint ő, egy-egy fokkal kitkit felebb czímezett, 's mondása néha csipős, néha szivélyes volt. Előtte a' képe 1805-ből, még *czopf*-jával, szijas magyar nadrágban, kerek huszár köpönyegben, a' soproni sétakörön, hol én, mint ifjacska, nézém. Többszer, midőn e' városba jött bizonyítá az ottani evangel. lyceumban tanulók' magyar társasága iránt is gondját. . .” (D I. 300.)

2. Nagy része lehetett az óda keletkezésében elsősorban azoknak a híreknek, amelyek a keszthelyi Georgikon alapításával és a balatoni hajózás előremozdításával kapcsolatosak. Ezek jól érzékeltetik az óda második versszakának keletkezését és értelmét, amely arra céloz, hogy boldog, aki *jóléte* kezét kinyújtván, mint egy istenség, *valamerre fordul*, hinti állását. Itt a mindennapi élet érdekeiről, a gazdaságról, a mezőgazdasági munka alapításáról lehet szó, de olyan országos kérdésekről is, amelyek megoldásának elősegítése Festetics érdeme. Mindezeket a költő figyelemmel olvashatta a kor újságjaiban. E hírek jelzik azt is, mennyi „élettar-
tulmat” súrt a költő össze néhány szóban, mondatban, kifejezésben.

n) *Kgy hajó jelentősége 1797-ben:*

„A Balaton meljékeről jul. 24-dikén: Boldog Ország, 's állandó virágzását méltán reménylheti, melly, sok olly messze-látásu 's nemes érzésű l'lnkat ölelhet kebelébe, kik a' Közjót együtt munkálkodják szívesen a' magok hasznával. Ha legfundamentumosabb okoskodás az, melly, a' szombé-tünő- tettekből von következtetést a' Szerző okra: ditselkedve tartozik valójában ezen Vidék, Országunk' egy olly érdemes Fiának val-

lani Gróf Festetics György Ő Nagyságát, ki a' mikor önnön házát szerencsésíti: ugyan akkor boldogítja egyszersmind a' Hazát is. Ezen Méltóság' fáradságtalan gondosságának köszönjük ugyan is, hogy Magyar tengerrünkön is látjuk már lebegni a' boldog jövőndőre mutató kereskedő-hajó-vitorláit, a' mellynek meg-áldattatása és Phoenix-é lett el neveztetése, jeles tzeremóniával ment véghez e' folyó Hónapnak 16-dikán délután számos Uraságok jelenlétében, kiket a' tzeremóniának előtte is gazdagon meg-vendéglett a' Gróf Ur otthonn: 's utánna is a' mezőn. Az áldást, mely a' vizen való menetel közbenn lett, Tiszt. Káplán Balogh József Ur vitte véghez, Fő-Tiszt. Hertelendy Gáspár Ur 'távollétében, ki is Keszthelyi rendes Plébánusból, Veszprémi Kánonokságra emeltetvén, most Veszprémben tartózkodik. — Sok idő tele el, a' gályákon való tengeri kereskedésnek fel-találásától fogva a' mi Phoenixünknek — ennek a' 3 ezer mázsát el bíró gályának meg-indulásáig. Ugyan ennek meg-gondolása indíttson bennünket arra, hogy áldjuk az Isteni gondviselést, melly egy Gróf Festetics Györgyöt támasztotta Balatonunk mellett, ki az eddig képzelt lehetetlenségeket, szerentsés lehetőséggé változtatta, el hozatván drága költségen a' nagy tenger mellől is Triestből, a' tanult Hajós-mestert, ki a' Balatonn hátára Magyar zászlós tengeri gályáját építsen. Meg-érzik ezen nemes tselekedet hasznát minden órán Vidékünk' Lakosai: mert f. sóért, ezért az elmulthatatlanul szükséges házi-szerért, egynéhány krajzárral kevesebbet fognak fizetni ezentúl, mint fizettek ennelelőtte: melly előbbodás, természeti következtetése, a' gályán való szállításnak, A' melly sőt eddig Pest Vármegyéből szinte egy hét alatt szállítottak sok szekerek Keszthely vidékére: most azt el lehet szállítani, minekutánna gályá jár a' Balatonon, felennyivel is kevesebb idő alatt. A' Szalkszentmártonyiak, másfél nap alatt, Keneséig érhetnek a' sóval: mely ott a' gályára rakatván, sokszor fél nap alatt is Keszthelynél lehet. Szalkszentmártonba a' Szekerek nem térnek vissza üressen Kenesétől, hanem ott meg-rakodnak jőféle borral, melyet a' hajó szállított oda Keszthely alól. A' kik örömet kívánnak jó borotskát inni, de módjuk nem volt benne, kívánságjuk telhetik tehát már ezentul. — Tsak ezen rövid előadásból is nyilván kitetszik, hogy több tekintetekben egyesíti Mélt. Gróf Festetics György Ur', gályája által is a' Közjót, a magános haszonnal 's bétölti példásann egy jó Hazafinak szent kötelességét, mellyet már *Livius* hajdan fontos rövidséggel ekként fejezett ki: *Bonus Civis non secernit sua a publicis consiliis.*" [A jó polgár nem választja el saját javát a közjótól.] (*Magyar Hármondó.* 1797. II. 136—138. — 1797. aug. 1.)

b) A keszthelyi „*institutum oeconomicum*” alapítása 1797-ben:

„Ha idegen Országról is édesdeden esik illyeneket előszámlálni [a tudományok külföldi haladásáról volt szó. — M.] mely nagy örömeinkre vagyont tehát, ha egy keszthelyi Oekonomikus Institutumról... tudósíthatjuk Nemzetünket.

A' Keszthelyi Institutum Oeconomicum abból áll, hogy M. Gróf *Festetics György* Úr kívánvann a' Jövendőbéli felsőbb s alsóbb Tisztjeit tudós Gazdák által oktattatni, e' végre ki-méretett Keszthelyen 200 höld szántó-földet, 100 höld rétet, 100 höld erdőt, egy fás 's veteményes kertnek 20 höldet, egy szőlőt. Adott a' mezei munkához 's majorkodáshoz jármos ökröket, teheneket, juhokat s a' t. Igy nem tsak a' Könyvekben olvasásak az Ifjak a' megjobbított gazdaság rendjét, de annak valóságáról magok munkájok után, szemlátomást meggyőződvén, azt annál nagyobb örömmel és iparkodással követhetik. Két rendbéliek pedig a' Tanulók. Az elsők közé tartoznak, a' kikfelyebb való Tiszteknek vagynak ki-választva. Ezek mind a' külső, mind a' belső gazdaságot, több esztendők által,

annak rendje szerint folyvást tanulják, és a' vett oktatásokat azonnal, az esztendőnek mind egyik részében előfordulni szokott különb-különbféle tárgyakra, practice alkalmazhatják. A' másod rendbéliek lesznek a' paraszt gyerkőtzék, a' kikből jövendőben értelmes Majoros gazdáknak, Mészecsknek, Vintzelléreknek, Béreseknak s a'. t. kellenék válni. Mind a' két rendbéliek az Uraságtól lakást, és a' különbözű állapothoz képest, egyforma ruházatot nyerne. Ezenn ditséretes köz javú ügyeket már kezdetben vagyon, és méltán lehet belőle a' leg jobb hasznot reményleni." (*Magyar Hírmondó*. 1797. II. 654—655. — 1797. nov. 14.)

c) *Amik a gróf alapít, az fel is virágozik:*

„A' Magyar Földközi tenger' (Balaton) meljé k é r ő l
S e p t. 7-dikénn: — Minden pallérozott Nemzetek által-látták azt eleitől fogva: hogy valamint kívülről, fegyver védelmezi a' Tartományokat: úgy belőlről a' Tudományok ékesítik, 's a' mesterségek gazdagítják. Egy kiváltképpen ezen mesterségek közül, 's lehet mondani, hogy első, a' Mezeigazdaság' fő mestersége, mellynek ugyan azért, az Anglusok, még a' nagy husznu tengeri kereskedések mellett is annyira utánna adták magokat, hogy annál fogva mezeiket valóságos paraditsom-kertekké változtatták, mullyeken a' Pošták A r a n y-i d e j é n e k meg-újulását lehet gyönyörködve szemlélni. Angliának ily ritka boldogságára iparkodik szíves ügykezettel juttatni vidékünket Hazánk' méltó Fija, M. Gróf Pestetits György Ur Ó Nga, mert azoközben, hogy a' Balatonn járkáltatja már szerentséssen fel 's alá, az áldást mindenfelé szemlátomást terjesztő vitorlás hajóit; kész mindent elkövetni, a' Georgikon nevezet alatt Keszthelyen fel-állított Gazdasági-Oskolának virágoztatására, melyről, valamint a' Balatoni hajókról, érdemlett ki-fejezésekkel tettek emlékezeteket, a' Bétsi Udvari Újsággal egyetembenn, sok más különbkülönbféle nyelvenn írott Újságok is. Az említett Georgikon, különösen 's főképpenn, a' Gróf Ur tulajdon Tisztjeinek formáltatásokra állítottott ugyan fel: mindazáltal, Hazánkknak akármely részéből való más Ifjak is, kiknek a' Gazdaság' fundamentumos megtanulásához kedvek 's hajlandóságok vagyon, ingyen mulgathatják abban a' Gazdasági tanításokat folyvást, és egyéb tudományokban való magok tökéletesítésének rövidsége nélkül: mert a' Georgikon' Oskolai esztendeje is éppen akkor kezdődik 's végeződik, mikor a' Kir. Oskoláké, és a' Kir. Gymnásiumbéli letzkék' órai nem esnek össze a' Georgikonéival. Ezen Hónapnak első napján második Examenjét tartja már a' Magyar Georgikon. Örömmel és telyes meg-elégedéssel halgatták 's szemlélték az Examenre számossan össze gyülekezett Uraságok, a' szép roménységű Nevendők-gazdákat, kik ámbár a' tavaszonn és nyáronn által, idejeknek nagyobb részét a' soha meg nem szűnű mezei foglalatosságokra fordították: még is mind a' Mathesisből, mind egyéb részeiből a' Gazdaság' tudományának, úgy feleltek, hogy már jobban nem lehet kívánni. November' eleivel, második Oskolai esztendejét fogja kezdeni a' Georgikon. — Azon háromszáz föld földek között, mellyek által-adódtak a' mint tudva vagyon a' Georgikonnak, hogy azokon gyakorolhassa a' mezei gazdaskodást, nagy részét a' réteknek vizes posványosság borítja. Ennek kiszárasztására leg-eránysabb eszköznek találta a' Georgikon, a' Hollandiai módi szelmalmot; melly által olly helyekről is le lehet tsapolni a' vizet, a' honnan rendes tsatornákon le nem lehetne azt vonni. A' szelmalom' modellája (kis formája) már el készülvénn, Pethe Profeszszor Ur, Exámen' alkalmatosságával meg mutatta, hogy mivel a' modella, közép-szorú szélnek erejével minden minutum alatt egy fertály akó vizet mérített ki: tehát maga a' valóságos Malom, ha tsak 64 annyi vizet fog is ki méríteni: még is esztendő alatt, tizenkét millió akó vizet tsapol le a' rétek-

ről. Az egészsz malom' fel-állítása, oda nem értvénn az épületbéli matériá-lékat, alig megyen száz forintra." (*Magyar Hírmondó*. 1798. II. 103.).

3. Már az előbbi adatok is amellett szólnak, hogy az óda 1798 körül keletkezett, s ez a legkorábbi Festeticshez intézett költemény. A legtitkosabb indítékot azonban a vers nem árulja el. Köztudomású volt Festetics hazafias viselkedése 1790-ben, amikor egyik aláírója volt a Graeven-huszárezred tisztjei által kezdeményezett követelésnek, hogy ti. a magyar ezredek Magyarországon szállásoltassanak el, élükön magyar nyelvű tisztek legyenek, a szolgálat rendje és a vezénylés magyar nyelven történjék. De Festetics dicsőítésének e titkos rugójáról — nagy tapintattal — ekkor hallgat a költő, mert tudja, hogy emiatt lett Festetics kegyvesztett az udvar előtt. (Később, a *G. Festetics Györgyhez (II.)* idején már a vers *játárgya* lesz Festeticsnek a magyar nyelv ügyében kifejtett buzgólkodása. Akkor már megtehetette ezt a költő, mert a magyar nyelv államnyelvvé való fejlesztésére vonatkozó első lépések az országgyűlésen már megtörténtek, s a király kénytelen volt e határozatokat szentesíteni . . .) E hallgatás is elárul tehát valamit a vers keletkezéséről.

4. A költemény összefüggésben van azzal is, hogy ebben az időben juthattak Berzsenyi kezébe Péteri Takács József versei, amelyeket a költő annyira megszeretett. E kötetet Takács Festeticsnek ajánlotta egy igen figyelemreméltó *Ajánlással*, melynek a lényege a következő: Festetics „példa nélkül” támogatja mindazt, ami hasznos és díszes lehet a haza számára. Takács nem szándékszik a főúr tetteit magasztalni, „mivel könnyen megsérthetné ama ritka szemérmetességet, melly szerint inkább ditséretre méltókat tselekedni, hogyssem ditsértetni kíván. Hazafi Társaim azt szokták mondani Nagyságtokról, hogy sokkal fényesebb állapotban tündökle-
nék a' Magyar Név, ha az Ország' tekintetesebb Fijai közzül számosabban volnának, kik a' kedvező szerentsének bő adományát elmés szorgalommal és józan kémeléssel nevelvén, azokból egy részetskét is a' Hazának áldoz-
nának.” Végül elmondja a költő, hogy mikor neveltjének, Festetics Lászlónak a régi neves férfiak történeteit magyarázza, meggyőződéssel és igazsággal mondhatja neki: „Ime, a' gyermek atyjában előttünk áll szakasz-
tott mások”

E nemes hangú *Ajánlást* költőnk feltétlenül olvasta Takács verseivel együtt, amelyekről meghatottságában (tán nem is sokkal megjelenésük után) szép verset is írt. A „szerencsére” való célzás tehát innen is eredhet, bár ZLINSZKY azt Schiller egyik költeményének (*Das Glück*) olvasásából származtatja:

Selig, welchen die Götter, die gnädigen, vor der Geburt schon
Liebten, welchen als Kind Venus im Arme gewiegt,
Ein erhabenes Loos, ein göttliches ist ihm gefallen . . .

(SCHILLER. 317.)

[Boldog, akit a kegyes istenek már születésük előtt szerettek, akit már mint gyermeket Venus ringatott karjában, nemes, isteni sors jutott neki osztályrészül . . .]

Mindenesetre a „szerencsének” itt, Berzsenyinéél hazafias célzata és vonatkozása van. S abban igaza lehet MEZSI Mártának, hogy tartalmaz az óda titkos szemrehányást is (*MKL* 22.); azonban — szerintünk — nem Festetics, hanem a hazafiatlan főurak ellen.

5. Fontosnak tartjuk a keletkezés eszmei megállapításához a költőnek azt a kijelentését is, hogy „mint te, olly gazdag vagyok én magamnak”.

Berzsenyi a költő és a főúr hazafisága közé egyenlőségi jelet tesz: ez növekvő költői öntudatát is tanúsítja.

6. Az azonos téma költői felfogásával kapcsolatos különböző hangvétellel jellemző Virág dicsőítő, „alulról néző” magatartása (*A' Mu'sákhhoz*):

Itt e magányos szent helyeken fogom
Magyar Minervát zengeni lantomon.
A' halhatatlanság' fijának
Érdemitt itt fogom énekelni.
Mert a' ditsőség' Szüzei lakhelyet
Vertek magoknak bennetek . . .
Oh, Helikon leányi!

(*Munkáji. 7.*)

A másokban (*Gr. Festetics Györgyhez*) már a Múzsák halhatatlanító hatalmára hivatkozik:

Minerva' példás gyámola, Festetics!
Itt, hol Budának bértzei fénylenek,
Elzengi Mu'sám tisztelendő
Érdemidet magyar énekében.

Ne véld, hogy ezt a' mostoha régiség'
Irgy fogával megtöri: fennmarad
És véle nagyságos nevednek
Híre kihat maradékainkra.

Sirjokba dőltek sok jeles emberek
Nevekkel együtt, mert csak Azok, kiket
Megtisztel a' virtust-imádó
Mu'sa' ditső szava, nem halandók . . .

Végül kortársai fölé emeli Festeticset:

Ki e' magának bűnös áldozó
Században a' közjóra irigykedést
Szerző ditsőséggel ki tudgyya
Mérni 's pazarlani szép vagyonját! . . .
(*Uo. 9.*)

*

A fogadtatással kapcsolatban Kazinczy „kétkedő” dicsérettel illeti (*Kaz. Lev. VI. 164.*), mint ahogy általában nem nagyon rokonszenvezik Berzsenyinek Festeticsszel kapcsolatos dicséző költeményeivel. E versre vonatkozó nyilatkozata: „Gyönyörű kis dal! — Ezen betűkben ömledez a' szlv. — Meglehet ugyan érteni, de bajjal.” Emiatt az utóbbi megjegyzés miatt Berzsenyi kihagyta az ódát mindkét kiadásból annál is inkább, mert Kazinczy szavaiban azt a kifogást is érezte, hogy a széphalmi mester szerint túlságosan „tömjémez” Festeticznek. — Persze, költőnk nem tudott arról, hogy Kazinczy hiába próbálkozott 1802-ben avval, hogy megnyerje Festetics anyagi támogatását szorult helyzetében. Az emlékezetes levélben (1802. dec. 3. *Kaz. Lev. II. 282.*) Kazinczy elpanaszolja azt, hogy az államkincstár perli őt börtönéveinek ellátási díjáért, majd így folytatja:

„Ha én Kazinczy József és Bossányi Susánna egyetlen gyermeke volnék — nem fognám megérezni ezt az újabb csapást. A' ki az életet és szabadságot ajándékba bírja, nem sokat gondol a' pénzzel. De én Özvegynék a' fija vagyok, osztozatlan testvér vagyok, 's nyolc gyermeknek vagyok egyike. Ha különös útra nem csapok, eggy ily nagy summa kölcsönzésével testvéreimet lopom meg, kik szenvedéseim' terhét egyis eléggé érzik. Nagyságodat jövök meg-koldulni. Ismerem én is nagylelkűséget. Könyvet mutatok bé s' olly kevélyen szabom meg árokat, mint a' Sibylla Tarquinusnak. Bízom Nagyságodban, hogy esetemet meg-szánja 's vélem nem alkuszik, mint Tarquin. Én részemről úgy fogom árat alább-szállítani, mint az a' vén anyó, nem, mintha annyit érnének, hanem mivel nekem sokra van szükségem. Ötszáz forintot kérek érte . . .” (Ezután felsorolja még, hogy ő is mennyit adott rabtársainak s mindenkinek, aki szorultságában hozzá fordult.)

A megható befejezés és érzékeny fordulatok ellenére a gróf a kérelmet nem teljesítette. Sőt nem is maga válaszolt Kazinczynak, hanem ridegen, titkára, Csapó Imre útján kap az író értesítést (már dec. 21-én), hogy a gróf a kérését nem teljesítheti. Nyilván azért, mert Kazinczy akkor — a gróf kifejezésével élve — „kormos” volt a vezető osztályok előtt, vagyis mert a Martinovics-ügyben részt vett s emiatt fogságot szenvedett. A gróf ügyis gyanús volt az udvar szemében korábbi ellenzékiek magatartása miatt, ezért nem akart Kazinczyval szorosabb kapcsolatba lépni, még ily módon sem. Ezt Kazinczy nem felejtette el, s ez a neheztelés teszi elfogultá Berzsenyi Festetics-verseivel kapcsolatban, úgyhogy sikerül is — a *Keszthelyt* kivéve, amelyet szintén nem szívesen fogad — a Festetics-ódák nyomdai megjelenését megakadályoznia a költő és a közügy kárára. — Később, mikor Festetics fát ültet neki a helikoni ünnepélyek alkalmából — 1818-ban — hangulata megváltozik, szép episztolát írt Festeticshez, s őt így jellemzi: „Ein ewig zu verehrender Mann in der Geschichte unseres Volkes.” [Nemzetünk történetében örökké tiszteltreméltó férfi — (*Kaz. Lev. XVI. 270.*).]

Mindez azonban már nem segített e kis Festetics-óda sorsán. A költő nem tette közzé, mert hiszen a „meg lehet ugyan érteni, de bajjal” kifogást magát is homályosnak találhatta, mint ahogy az is volt, hiszen a vers könnyen érthető! Berzsenyi a költészetet, amellyel a hazát szolgálta, ugyanolyan értéknek tekinti, mint a főúr hazafias, anyagi áldozatkészségét, amellyel hazafias célok megvalósítását segíti elő. [El kell vetnünk azt a feltevést, mintha Berzsenyi verse kapcsolatban lenne a gróf valamely ajándékával, hiszen ismeretségük jóval későbbi keletű. (1814. dec. 15. *Kaz. Lev. XII. 260.*)]

Az *utókor* méltatói közül már VÁCZY János megállapítja (*Berzsenyi. 194.*), hogy „a költő az egyesek erényeit az általános eszmék magaslatára emelvén, egyéni érzéseit az egyetemes, a nemzet egész életére kiható nagy eszmék hordozójává avatja”. — Berzsenyire jellemző módon mutatkozik meg a *közösségi motiváció* ebben az ódában is. Mellőz minden konkrét vonatkozást, csupán a főúr tetteinek közösségi jelentőségét, kincseinek a nemzet jólétére hasznos jellegét emeli ki. — NÉGYESY László (*Helikon. 163.*) cáfolja Kazinczy állításait a nehezen érhetőségre vonatkozólag. A vers csupa érzés, egységes, kerek egész, tiszta összhang. Festetics és a költő közti párhuzamot így magyarázza: boldog, akit a szerencse megfelelő anyagi eszközökkel látott el nagy feladatok megoldására; de emberileg ugyanabban a rangban van a költő is, aki szent énekekből visz áldozatot a Haza oltárára, mert ő meg lelkiében gazdag. NÉGYESY szerint Festeticsnek — jelleme különös összetettségenél fogva — szüksége lett

volna a Berzsenyéhez hasonló költői „sugalmazásokra”: hiszen a főúrbán nagylelkűség és kicsinyesség, szívósság és állhatatlanság, nagy koncepciók és töredékesség vegyültek kiszámíthatatlan arányokban.

NÉGYESY figyelmeztetett e Festetics-óda és Goethe *Faustja* II. részének (I. felv. II. jelenet) érdekes párhuzamára is. Az óda alapeszméjére onlékeztetnek a *Knabe Lenker* [Kocsihajtó Fiú] szavai:

Bin die Verschwendung, bin die Poesie:
Bin der Poet, der sich vollendet,
Wenn er sein eigenst' Gut verschwendet.
Auch bin ich unermesslich reich
Und schätze mich dem Plutus gleich.
Beleb und schmück ihm Tanz und Schmaus,
Das was ihm fehlt, das teil' ich aus.

[A tékozlás, a költészet vagyok, // Költő, ki akkor ér a célba, // Ha legföltettebb kincse préda. // Mint Plutus, én is végtelen // Nagy gazdagsággal kérkedem. // A fény vagyok, ha ő mulat, // Én azt adom, mit ő nem ad. (CSORBA Győző ford. II. 57.)]

Azzal a NÉGYESY-féle véleménnyel viszont nem érthetünk egyet, hogy az óda a „hadi iskolára” tett 1802-es adománnyal függne össze, amit Csokonai megünnepeelt. — Mindenesetre tanulságos Berzsenyi és Csokonai Festetics-ódáinak egybevetése a két költő műhelyének különbözősége szempontjából. Csokonai témáját, a hadi iskola alapítását mintegy „horizontálisan” fogja fel: alkalmat talál rá, hogy Vay Miklóst, Rhédey Ferencet és Széchényi Ferencet is dicsőítse Festetics mellett, tehát az adományozó társakat is magasztalja (pl. Széchényit, mert könyvtára nyilván a hadi tudományt is gyarapítani fogja az országban). Ezzel szemben Berzsenyi képzelete „vertikális” irányt vesz, eszmei magasságba emelkedik és verse szinte szakrális jellegű.

Forma

Szapphói.

Nyelvújttási szó

Ömledez.

Szóképek

A testtel (kéz, kebel, szív) kapcsolatos horatiusi vonatkozásokról (MENGERY. 596. — CSELÓTEI. 29.)

A T helyesírása

Gróf Festetics Györgyhez.

Festetics! boldog, kit az ég kegyelme
Anyja méhében kijegyez magának,
S a szerencsének ragyogó ölében
Rengeti a sors.

S aki jóltévő kezeit kinyújtván,
Mint egy istenség, valamerre fordul,
Hinti áldását s kebelében érzi
Tettei bérét.

Akkor frígylem fejedelmi kincsed,
Amidőm áldó kezeid kiszórják,
Akkor, ó akkor vetekedve törnék
Véled az égre.

Mint te oly gazdag vagyok én magamnak,
S mint te, oly forrón szeretem hazámat,
Ánde nincs kincsem, csak ezen betűkben
Ömledez a szív.

15. Osztályrészem.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4 = r. 44. sz. 173/v — 174/r. Kazinczy számozása szerint: 56.

Megjelenés

H₁ 17. — H₂ 17. — D I. 12. — T I. 105. — H₂ szerint közöljük.

A vers *keletkezése* összefügg a költő házasságával, ami által megszabadult az apai gyámkodás alól, amely Hetvét — saját szavai szerint — már „Munkácsá” tette számára. (*Kaz. Lev.* VIII. 76.) Úgy látszik, hogy apja mind egyéni életvitelében, mind költői gyakorlatában korlátozhatta őt. Különösen az utóbbiban, mert NOSZLORY Tivadar feljegyzése szerint Berzsenyi Lajos a költészetet összeegyeztethetetlennek tartotta általában a nemesi, főleg pedig a „gazdai” életformával. (NOSZLORY: *B. D. és családja.* 16.)

Így a költő számára a szülői ház már szeretet nélkül való volt. Vágyott az új otthon után az, akinek családi szeretetben kevés, szigorban, feddésben annál több része lehetett. Apjának fölötte uralkodni vágyó, erőszakos természete folytonos ellenállást, harcot igényelt a költő részéről, ami ugyan „megedzette” őt (uo.), de szabad és alkotásra alkalmas környezetet nem jelenthetett számára. Házasságával anyagi függetlenségre tett szert.

Ez az új helyzet lehetett tehát valós forrása Berzsenyi századvégi idilli hangulatú verseinek, olyan költeményeknek, mint az *Osztályrészem*, *Amathus*, *Horátz*, *Magányosság*, *Magyar Ország*, *A' Balaton*, *Keszthely*, *Nagy Lajos*, és *Hunyadi Mátyás*, *A' tizen nyoltzadik század*.

Idilli hangulatát táplálhatta az a látszólagos történelmi szélesend is, amely a századforduló Magyarországot jellemzi. E szellemi magatartás azonban nem jelent bezárkózást egy szűk „intimszférába”, hiszen nem egy költeménye nemzetközi vonatkozású, mint pl. *Amathus*, *A' Balaton*. De innen, Sömjénből biztos révből tekint a nagyvilágba. E magány „megszépítő messzeség”.

Az életforma, amelyet az *Osztályrészem*ben dicsőít, korántsem a szokványos nemesi életé, hanem annál sokkal több: élete és költészete összefor-

rottségának tényét fejezi ki. Rokon e vers a *Magányosság*hoz írottal, amelyben szintén életének most már elmaradhatatlan tartozékául vallja a költészetet, s ezzel együtt a nagy eszmékkal, eszményekkel való foglalkozást is. Úgy érezhette: számára a szabadság, a függetlenség, a szépség-eszmény megvalósításának korszaka következik.

A költő maga is korai ódájának vallja az *Oszályrészemet*. Érdeemes e ké-sőbb írt szavakra figyelni, hogy megértjük a vers keletkezésének belső történetét és költői célzatát: „A legfőbb poézis mindenkor különféle vilá-gokat s különféle érzelmeket párosít. Így gyönyörít meg mindent, még a halált is, mint a magyar toborzó, melly lelkünkben a bucsuzó Hektort és Andromachét ölelkezteti s tánczolva visz a halálnak . . . Vulkan, az az, a művész, Márszt és Vénuszt kötözte, s úgy születik a harmónia, olly har-mónia t. i. melly nem csupa Mársz, nem csupa Venusz, hanem e kettőnek harmoniás középlete . . . Hogy pedig a miket én itt mondogatok, nem a fe-lekezeti kórság, nem a régen megunt költői tövískoszoru, hanem legfelsőbb valóm mondogatja, látni fogod ezen fiatalkori ódámból: *Partra szállottam* stb. Tudod hogy akkor engem is, mint afféle füztilinkós poétát jól meg-szabdalt a gonosz Ate, de mégis melly könnyen említtetik itt a szelek' mér-ge és az izzadt arcz! Ez az én leghivebb képem. Az utóbb reám ragadt tu-dós cicoma és mélység, nem egyéb mint *plundra*.” (PM 109.)

E vallomások nyilvánvalóvá teszik a vers keletkezésének eredeti forrá-sát, úgyhogy csak Arany János-i értelemben foglalkozhatunk a versben előforduló horatiusi összefüggésekkel. Vagyis „maga a lángész a meglévő példányok után indul, alkotva pedig habár olyat akarna is, a minő mint a lótte lebeg, a benne lévő eredeti erő által egészen mást hoz létre”. (*Írá-nyok*. RÁTH kiad. v. 369.)

CSENGERY János (i. m. 725.) és nyomában CSIPAK Lajos (i. m. 111.) a következő horatiusi sorokra hivatkoznak e verssel kapcsolatban (C. I. 34.):

nunc retrorsum
vela dare atque iterare cursus
ocor relictos.

(*Opera Omnia*. 118.)

[Most kénytelen vagyok visszafordítani vitorláim, és újból megtenni az el-hagyott utat.]

[Horatiusnál tehát *visszatérésről* van szó, költőnknél *végleges „kikötésről”*, *partra szállásról*. Költőnk nem a régi útra tér, hanem új életet kezd.

Ugyancsak CSENGERY hivatkozik a C. II. 18-ra is:

Non ebur, neque aureum
mea renidet in domo lacunar . . .
satis beatus uniois Sabinis . . . (1., 2., 14. s.)
(*Opera Omnia*. 170.)

[Nem elefántcsont-, sem arany mennyezet nem tündöklük az én házam-ban . . . tökéletesen meg vagyok elégedve az én drága Sabinumommal.]

De a kevéssel megelégedés költőnknek egyébként is életelve, nem szo-rult horatiusi indítékra.

Ugyanez az egyénileg színezett életfelfogás mondható a C. III. 16-tal való „rokonságra” is. (43—44. s.):

bene est, cui deus obtulit
parca, quod satis est, manu.

(Opera Omnia. 226.)

[Jó annak, akinek az isten egy marékkal megadta, ami neki elegendő.]
Mélyebb összefüggés csak a C. I. 22-ből tűnik ki:

Pone me, pigris ubi nulla campis
arbor aestiva recreatur aura,
quod latus mundi nebulae malusque
Iuppiter urget,

pone sub curru nimium propinqui
Solis in terra domibus negata:
dulce ridentem Lalagen amabo,
dulce loquentem.

(Opera Omnia. 100.)

[Vigyél bár a kietlen jégmezőkre, ahol egyetlen fa sem frissülhet fel a nyári szellőtől, ama világrészre, amelyre köd és komor ég nehezül, vagy vigyél az egészen közel járó Nap szekere alá, s lakhatatlan földrésze: az édesen kacagó és édesen csacsogó Lalagét ott is szeretni fogom.] Itt is megmutatkozik a lényeges különbség: Horatius *szerelmét*, Berzsenyi a *műzsát* magasztalja.

Ehhez még hozzá kell tennünk — az első, *költészetet dicsőítő* verssel kapcsolatban — a „műzsa-versek” oly értelmezését, amire CSIPAK Lajos hívja fel a figyelmet. (I. m. 109. — Ez azért fontos, mert az első „műzsa-vers” mintegy *költői életprogramot* is rejt magában.) A műzsa „hivatása” Berzsenyi szerint az, hogy a költő *védője* legyen, szinte bölcsőjétől aggkoráig (A' *Műzsához*). Ehhez csatlakozik az a gondolat, hogy ha az ifjúság örömei el is múlnak, a műzsa *hű marad* a költőhöz. (Uo.) A műzsának ez a védelme a *hozzá való hűséget* is feltételezi (Az én *Műzsám*): tehát akit a műzsa ölel, azt sem vagyonszerzés, sem hadi dicsőség nem csábítja. A hűség feltétele a műzsa részéről, vagyis a műzsa kívánsága: a költő szerénysége, a gőgös elbizakodottságról való lemondás — innen a költő „magamegalázása”. (Az ő műzsája „mint kis méh döngicsél a mezők zsenge virágain”. Ugyanezért dicséri Téli Takácsot is.) A műzsa „kívánalmainak” további tartozéka a *képzettség*, ami a költőnek saját világával való meghitt viszonyát jelenti. Ezért pl. a *Hymnus Keszthelyi isteneihez* hatása olyan, „mintha a költő 2000 évvel ezelőtt élt volna s jó ismerősei lennének Hellasz és Róma istenei”. (Uo. 110.) Az *ihletettség* a műzsa legdrágább ajándéka: a Virág Benedekhez írt ódában „a költő megittasul Virág lantjának szépségein”. (Uo. 111.) A műzsa-motívumhoz tartozik Berzsenyinél a dal hatalmának a hirdetése, az Orpheusz-varázs. (Kisfaludy Sándorhoz.) Ezzel kapcsolatban az a meggyőződése is, hogy ez a hatalom nem pusztán képzelet szüleménye, hanem élő valóság, érték, amely a legnagyobb kincssel is felér. (Gr. *Festetics Györgyhez* (I.), Horváth Adámhoz) A költészet nemcsak a *nemzeteket halhatatlanítja* (Magyar Ország) s *egyes kiváló emberek nevét* tartja fenn, hanem *helyeket* is halhatatlanná tehet. (Horatiusnál Blandusia, Tibur, Berzsenyinél a bonyhai grotta, Füred.) Természetesen elsősorban a *költő*, az alkotó az, akit a műzsa halhatatlanít (Prónay-óda). De a barátainak nevét is fenntartja. (Káldy Pál, Vitkovics stb.) A műzsa legfőbb hivatása a *haza* létének biztosítása (A *magyarokhoz*, A' *Felkölt Nemességhez*), vagyis azokra az erényekre való buzdítás, ame-

lyek ennek feltételei. (Esterházy-óda.) — Így értelmezi tehát költőnk a múzsa fogalmát, eszményét, a *Múza hűségét hozzá és az ő hűségét a Múzához*, ahogy ez először az *Osztályrészemben* kifejezésre jut.

Matthisson *Seefahrerje* nincs kapcsolatban az *Osztályrészemmel*. A német költő szülőföldjére érkezik, s érzékeny szívvel és hosszadalmasan omlékezik vissza gyermekkorára. Leír egy hajótörést, amely pusztá homokpartra vetette ki. Viszontagságainak elviselésében a költészet vigasztalása erősítette. Most már, hazaérkezve, vígan szánt és veteget, s oltárt állít a Dioskuroknak, akik élethajóját megmentették, s hazavezérelték. (A *Genfersee* 21. versszakában szereplő Grönland-kép egyezése jelentéktelen, később betoldott vonatkozás lehet.)

*

Kazinczy nem szól e vers felől az 1808. dec. 23-án írt levélben. Kölcsey sem emeli ki. Szemere nem említi. Döbrentei hosszú jegyzeteket ír hozzá, de ebben Wesselényivel és Patakyval 1814-ben tett látogatását beszéli el; ezzel a költőnek az *Osztályrészemben* érzékeltetett életmódját akarja bemutatni. (D 259—276.)

Főleg a horatiusi „vonatkozások” alapján mondta ki ERDÉLYI János az *Osztályrészemre*, hogy „nincs nála horáczi”. (I. m. 70.) Mi azt mondhatjuk az előbbieik alapján: nincs e versnél *berzsenyiesebb*.

Már GYULAI Pál megerősíti ezt egyetemi előadásában (*Előadások*. 24.), amikor így határozza meg a két költő viszonyát, mikor a két vers alapján a C. I. 22-re gondol:

„Ha Erdélyi azt mondaná, hogy a költemény néhány sora Horáciból vett reminiscencia, akkor igaza lett volna. De éppen ez az óda az, amely annyira magán viseli Berzsenyi szellemét, mint alig egy is. Horatius azt akarja kifejezni, hogy nyugodt lelkiismeretű ember bárhol is nyugodtan él. Elmondja, hogy midőn a sabinumi erdőben sétált, egy farkas kitért előle, és nem bántotta. Vesse a sors bárhová, mindig kedvese jut eszébe, azt fogja énekelni. — Berzsenyi versének lényege, hogy egy sokat hányatott ifjú nehéz küzdelmek után végre révpartra jut, s akármilyen, mindentől boldog és megelégedett lesz, csak a *Múza ne hagyja el*.” Ez tehát lényeges tartalmi különbség, s ehhez még hozzáteszi GYULAI: „Még amit Horzsenyi Horatiustól átvesz, azt is szebben, rövidebben és hangulatokban írja meg.”

CSIPAK Lajos meg rámutat, hogy Horatius egy *általános igazság felállítással* kezd, amit a költő saját életéből vett történettel akar igazolni, Berzsenyi pedig *küzdelmeit* beszéli el, amelyeket győzelmesen kiállott, s ezért most élvezi a boldogságot: a költészet hatalmát. (I. m. 108.)

Az *utókor* általában a nemesi önelégültség kifejezését látta a versben. (WALDAUFEL József: *A XIX. század költői*. 17.) — HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 65.) szerint „a megérkezés líraisága szól a versben: az ifjúság küzdelmeiből a férfikorba. Berzsenyi számára itt már a költészet a legfőbb életeszemély.”

Forma

Nzapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Végzet, virány, tündérkép, ernyő.

Szóképek

Hajó, vitorla. (CSENGERY. 723. — CSELŐTEI. 37.)

Az A helyesírása

A' Camena

Partra szállattam, levonom vitorlám
A' szelek mérget nemesen ki álltam
Sok Charibdis közt sok ezer hinárban
Izzada Ortzám,

5 Nem vivok többé, lekötöm hajómat
Semmi tündér kép soha fel nem oldja
Oh te elzárt hely! te fogadd öledbe
A' heves ifjút.

Bár nem olly gazdag mezeid határa
10 Mint Tarentum, vagy gyönyörű Larissa
'S Nem ragyog szentelt ligetek homalyir
Tíbburi forrás

Van kies Szőlóm, van arany kalaszszal
Biztató földem, szeretet szabadság
15 Lakja hajlékom, kegy Istenimtől
Kérjek e többet ?

Vessen a' fatum valamerre tetszik
Tsak nehéz szükség ne zavarja kedvem'
20 Mindenütt boldog megelegedessel
Nézek az égre.

'S tsak te légy velem te szelid Caména!
Itt is áldást hint kezed életemre.
'S e' vadon tájek ki derült virány lesz
Gyenge dalodra

25 Essem a' Grönland' örökös havára,
Essem a' forró szeretesen homokra
Ott meleg kebled fedez oh Camenam!
Itt hives Ernyőd.

Eltérések a H₂-től

3. Charybdis (H₁ Hb) [Berzsenyi a H₁-et jóváhagyta.]
10. Larissa (A)
23. kiderült (A)

Cím: **H₁ T** *Az én osztályrészem*

3. **H₂ D** *Charybdisz*

4. **D** *részem,*

10. **H₁** *Tarentum, vagy H₁ H 2 D Larissza*

13. **H₁** *aranykalással*

14. **D** *szabadság*

15. **Hb D** *istenimtól H₁ hajlékom. [Az A-ban kimaradt: kegyes]*

17. **Hb D** *végzet*

18. **H₁** *kedvem',*

21. **H₁** *szeretett Camoena! (Ism. lev. 47.) D kamoena*

23. **H₁ Hb** *kiderült*

24. **Hb** *gyöngé*

26. **H₁** *szerecsenhomokra, Ott*

27. **Hb** *oh Camoena D kamoena*

Fordítások

Mein Antheil. Übersetzt von Grafen Johann Mailáth. Stuttgart—Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 139—140.

Mein Antheil. Übersetzt von Grafen Johann Mailáth. Pest—Wien—Leipzig 1828. Kilián, Gerold, *Blumenlese aus Ungarischen Dichtern.* S. 62.

My Portion. Translated by John Bowring. London 1830. *Poetry of the Magyars.* P. 112.

Meine Wahl. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungarische Lieder und Gedichte.* S. 14.

Parti Mihi Rata. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Eclogae Danielis Bersenii.* P. 30—31.

My Share in Life. Translated by William N. Loew. New-York 1887. *Magyar Songs.*

Mein Antheil. Übersetzt von Grafen Johann Mailáth. Leipzig 1889. Vor. von Wilhelm Friedrich Schwicker. *Geschichte der ungarischen Literatur.* S. 374.

My Share in Life. Translated by William N. Loew. New-York 1899. *Magyar Poetry.*

My Share in Life. Translated by William N. Loew. New-York 1908. *Magyar Poetry.*

My Lot. Translated by Watson Kirkconnell. Winnipeg 1933. *Kanadai Magyar Újság — The Magyar Muse.* P. 53.

Mia Dividparto. Tradukis de Kálmán Kalocsay. Budapest 1933. *Literatura Mondo. Hungara Antologio.*

Mon Partage. Traduit par J. Hankiss et G. Ribemont-Dessaignes. Paris 1936. Ed. du Sagittaire. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 37—38.

My Portion. Translated by William N. Loew. Sydney 1955. *Pannonia Hungarian Poetry,* p. 28.

Was Mir Beschieden. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Pöschner, *Strahl im Sturm.* S. 60.

Mon Destin. Adaptation de Lucien Feuillade. Paris 1962. Édition du Nouvel. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 122.

Partea mea. În românește Cicerone Theodorescu. București 1965. *ELIA Antologia I.* Pag. 457.

Arab nyelven.

16. Horátz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 120/v. Kazinczy számozása: 18.

Megjelenés

H₁ 16. — H₂ 16. — D I. 11. — T I. 82. — H₂ szerint közöljük.

Az idilli Horatius jellemzése a vers *keletkezési idejére* utal. A korai sömjéni éveknek, a fiatal és a maga urává lett Berzsenyinek hangulatát érezteti. Az ifjúságból a korai férfikorba való „áthajlás” helyzetének megfelelően a költő mint életbölcs szerepel — Horatius ürügyén. Keletkezésének feltételezett idején Berzsenyi már alaposan ismerhette Horatius költeményeit. Maga vallja, hogy mielőtt Nitsch könyvét olvasta (1803) Horatiusról — aminek különben nagy hasznát vette —, már „betéve”, könyv nélkül tudta Horatius minden szebb ódáját. (Ism. lev. 41.) Ezt tanúsítja e vers is, amelyben *Horatius-szövegek egybeolvasztásával* jellemzi mind Horatiust, mind pedig saját egyéni hangulatát.

CSIPAK Lajos (i. m. 125.) a következő (céltudatos) összefüggéseket átlapította meg (*Ep.* 13. 2—3. s.):

Zúg immár Boreas a' Kemencs fölött:

... nunc mare, nunc siluae

Threicio Aquilone sonant.

(*Opera Omnia.* 346.)

[... Hol a tenger, hol az erdő zúg a trák Aquilótól (északkeleti széltől).]

Nézd, a' Ság' tetejét hófúvatok fedik:

Vides, ut alta stet nive candidum

Soracte.

(*C. I. 9. 1. s. Opera Omnia.* 74.)

[Nézd, mint áll vastag hótól borítva a fehér Soracte!]

Gerjeszd a' szenelőt, tölts poharadba bort:

Dissolve frigus ligna super foco

Large reponens, atque benignius

Deprome quadrimum Sabina

O Thaliarche, merum diota.

(*C. I. 9. 6—8. s. Opera Omnia.* 74.)

[Űzd el a hideget, újra meg újra fát rakva a tűzre, és hozd bőven szabin korsóban a négyesztendős bort, ó Thaliarchusom!]

Villogjon fejedén balzsamomos kenet:

... Nunc et Achæmenio,

Perfundi nardo iuvat.

(*Ep.* 13. 8. s. *Opera Omnia.* 346.)

[Olyan jó most perzsa nárdussal kenekezni.]

Használd a napokat:

Carpe diem

(C. I. 11. s. *Opera Omnia*. 78.)

[Élvezd a jelent!]

... a' szerelem szelíd
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod'
Boldog csillaga tündököl:

nec dulces amores
Sperne puer, neque tu choreas
Donec virenti canities abest
Morosa.

(C. I. 9. 15. s. *Opera Omnia*. 74.)

[Míg ifjú vagy, ne vedd meg az édes szerelmeket, sem a körtáncot, míg viruló korodtól távol van a mogorva vénység!]

Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz . . .

Quid sit futurum cras, fuge querere!

(C. I. 9. 13. s. *Opera Omnia*. 74.)

[Ne törődj azzal, mi lesz holnap!]

Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül:

Dum loquimur, fugerit invida
Aetas.

(C. I. 11. 7. s.)

[Míg beszélünk, továtűnik az irigy idő.]

ÉRDÉLYI János szerint „a Horác c. vers egészen az, amit Horác Thaliarchushoz írt, az alapeszme is ugyanaz”. (*I. m.* 28.) Pedig itt sikerült a költőnek Horatius idilli világának tükrözése — a római költő saját nézeteinek művészi összeszerkesztésével — úgy, hogy az valóban egységes egész legyen és eredeti költeményként hasson, mintha maga Horatius szólalt volna meg Sömjénben, télidőn, a Soracte helyett a Ság tetejét szemlélve, amolyan itt is csillogó hó fedett.

Konkordanciaként, de illusztrálásul is említjük Virág és Vitkovics próballkozásait a „thaliarchusi” motívummal:

Virág:

Látod, mint fejrlik 's domborodik magas
Hátul Kelenhegy? Terhe alatt heves
Tűz izzad és mégis Dunáknak
Hasztalanul melegíti hátát.

(Kmetthy Dánielhez.)

Vitkovics:

Nézd, mint fejeárik hóval Eged hegye,
Milyen teherrel földte be bérceit
A tél s malomhajtó folyónknak
Kis teteit bepadolta a jég.

(Művei. I. 63.)

SZAUDEK József (*Az este és Az álom*. 284.) is kiemeli a kétféle horatiusi vonatkozás különbségét: figyelmeztet Virág versének „virági”, kedves, játékos hangulatára. Ezt talán még kiegészíthetjük Virággal kapcsolatban bizonyos „reális” részletekre való utalással is, amilyen a budai „hőforrásokra” s a Dunán úszó tutajokra való célzás. Ez is éles megkülönböztető vonás a két költő között, ide értve a berzsenyies bensőséges életteret s a „végtelenbe nyitást” is.

A Virágéhoz hasonló valós, de aprólékos megfigyelések állapíthatók meg Vitkovics versében is.

*

Kazinczy és Kölcsey nem foglalkoznak a verssel; a kortársak között kevés figyelmet kelt.

Az utókorban HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 61.) kiemeli az időhöz, helyhez kötött hangulatélmény művészi kifejezését. Az óda a költő olvasmányihleteinek bűvös emléke. Inkább elégiai, mint idillikus színezetűnek érzi. — NÉMETH László (*Berzsenyi*. 50.) *A' Közéltét Téli* testvérének tekinti. — MERÉNYI (1966. 119.) kiemeli a lírai cselekmény dramatizálását (személyi változtatással), a háromszoros fordulattal gazdagított belső történet kifejezését, az érzelmek összetettségét, sokat sejtető árnyalatait. A verset nem érzi túlságosan elégiai hangulatúnak. Inkább lírai „teltség” jellemzi a költeményt. — SZAUDEK József (*Az este és Az álom*. 284.) Horatius idézett versével összehasonlítva értelmezi Berzsenyi költeményét. Szerinte Horatius versében pl. Soracte hófedte csúcsa szinte csak meteorológiai adatként tűnik fel, Berzsenyi pedig valósággal benne él a tájban. Felfogása szerint a magyar költő nem idilli költeményt írt, mint Horatius, hanem verse pesszimista aláfestésű: az ódában zúgó fergeg Berzsenyi „lelki tájairól támadt fel”. A hangulat a római költőnél nyomottabb kedélyből zeng ki. — Szerintünk azonban ez az értelmezés túl sötét színezetű és elfeledkezik a vers (berzsenyies) *idilli* lényegéről. CSERÉNYI Lajos (*i. m.*) 149.) kiemeli versben a fokozott életöröm vágyát, amely a végén elégikusan színeződik.

Forma

Második asklepiadészi versszak.

Nyelvújítási szó

Gerjeszd.

Szóképek

Az „idő elrepül” *metaforákra* nézve l. CSENGERY. 597. — CSELÓTEI. 10—11.; csillag (CSELÓTEI. 25.).

Az A helyesírása

Horatz

Zúg már a' Boreas a' Kemenes fölött,
Zordon fürgetegek rejtik el a' Napot,
Nézd a' Ség' tetejét hofuvatok fedik
'S minden bús telélésre dült.

5 Halljad Flaccus arany lantja mit énekel.
Gerjeszd a' Szenelőt tölts poharadba bort,
Villogjon fejedén bal'samomos kenet
Mellyet Síria napja föz.

10 Használd a' napokat 's ammi jelen vagyok
Forró szívvel öleld; s a' szerelem szelid
Erzését ki ne zárd mig fiatal korod'
Boldog tsillaga tündököl

Holnappal ne törődj meszsi ne álmodozz
Légy víg, legy te okos, mig lehet élj s örülj!
15 Mig szollunk az idő hirtelen elrepül
Mint a' nyíl s zuhogó patak.

Ellátések a H₂ -től

1. Boreas (A H₁)
5. Flaccus (A H₁)
7. balzsamomos (A 's)

Szövegváltozatok

1. H₁ Boreász D Boreasz
3. H₁ D Nézd, a
5. H₁ D Flaccusz
7. H₁ H₂ D balzsamomos
8. T *Syria* napja [Berzsenyi jav. *Kaz. Lev.* VIII. 234.]
10. H₁ a' Szerelem
13. H₁ Törődj' álmodozz' D álmodozz
14. H₁ lehet, élj
15. H₁ szollunk

Forrás

Horatii. În românește Emil Giurgiucă. București 1965. EPLU *Antologia* I. Pg. 457.

MARTYN Ferenc művészi grafikája: Berzsenyi és Horatius (6. sz. a Berzsenyi-grafikák között).

17. Amathus.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 150/v — 151/r. Kazinczy számozása: 40.

Megjelenés

H₁ 40. — H₂ 40. — D I. 86. — T I. 86. — H₁ szerint közöljük.

Keletkezése történetének sorrendi szempontból nagy jelentősége van. Kölcsey a Melisszára való visszaemlékezésnek és a költő érzelmi és gondolati szűkkörűsége bizonyítékának tartotta. (MKL 200.) Berzsenyi „önvédelme” szerint (PM 50—51.) igaz, hogy „mind a’ fő gondolat, mind annak menetele egy. De ha az a’ fő gondolat különbözőké képekbe van öltöztetve, a’ minthogy úgy is van, valljon miben áll akkor a’ Poéta hibája; holott ez a’ gondolat nem egyéb, mint poétai tárgy, vagy holt anyag, ’s egyedül ennek ki képzése teszi a’ Poézist? . . . Semmi nem egyéb az illy poétai visszaemlékezés, mint *poétai kedventz*, melyet a’ Poéta igen szépnak látván, több oldalról is szeret felfogni és kimutatni, a’mit nyilván láthatunk minden jelesebb Lantosoknál; mert kedventze csak annak nints, a’kinek minden jó, tsak legyen.”

A költő tehát nem azt mondja, hogy az *Amathus* későbbi keltezésű, mint a *Melisszához*, hanem csak azt, hogy „az *Amathus* és *Melisszához* között van visszaemlékezés”. (Uo.: 50.)

A vers keletkezése szempontjából tehát alapvető jelentőségű annak tisztázása, hogy az *Amathus* első versszakában kitaruló történelmi szituáció milyen tények találkozásából adódott? Annál is inkább, mert az *Amathus* szinte kínálja a korszerű vonatkozásokat, amikor a költő „Gallia Sándoráról”, „észak rettenetes fejéről”, az „öblöket záró Nelsonról” beszél.

Mikor érdemelte ki Napóleon leginkább a „Gallia Sándora” elnevezést? Nyilván, mikor hódító törekvései Indiát vették célba, mint valamikor Nagy Sándor tette. Hiszen India angol gyarmat s a szigetország gazdagságának egyik forrása volt, Napóleonnak pedig az volt a célja, hogy fő ellenségét, Angliát gyengítse. S mikor lepeződött le ez a cél? Az egyiptomi hadjárat idején (1798). Még a kor újságjai is féltreérthetetlenül céloznak e terv „Nagy Sándor”-i céljára: India elfoglalására.

Mikor függött nagyon sok az *ingatat orosz cár* állásfoglalásától? Mikor mutatkozott különösen rejtélyesnek, úgyhogy a világ nem tudhatta titkos célját? Ez az időpont, amikor a cár utasítására Szuvorov, orosz főparancsnok visszavonja csapatait a franciaellenes koalíció seregei közül, s ezzel nagyon kétséges helyzetbe hozza szövetségeseit. (1799.)

Mikor zárt el öblöket Nelson úgy, hogy győzelmeinek híre ugyanakkor bejárta a világot s nagy hősként ünnepelték Napóleon ellenségei? Akkor, amikor Abukir mellett az *Alexandriai-öbölben* elzárta a francia hajóhad

útját, s csatára kényszerítve, megsemmisítette az ellenséges hajók nagy részét (1798). Így tehát történelmi adatok segítségével utalhatunk a vers keletkezési idejére is. (1798—1799.) Lehet — természetesen —, hogy végleges kialakulása későbbre tehető.

A horatiusi indikék is nyilvánvaló. A szerelmi és ódai költészet korai párhuzamossága itt már a klasszikus formában is megmutatkozik. S az idilli hangulat beilleszkedik a századvégi Berzsenyi rokon érzelmi világába.

1. A következő újsághírek, amelyeket Berzsenyi is olvashatott, *Napoleon indiai* (Nagy Sándor-i) *terveire* vonatkoznak.

a) Félelem a Nagy Sándor-i hódításoktól:

„*Nagy Britanniai Tudósítások*

Napkeleti Indiában mintegy tíz ezer főből állott eddig az Angliai Katonaság; hanem most újra tíz ezer Katonákat küld oda a' Londoni Udvar. Az odaváló születésű Lakosok között, 70 ezren vagynak fegyverben, Európai módra forma-ruháztatva 's gyakoroltatva, és Angliai 'Tisztek' kormányzása alatt. Az Anglus tengeri erő, áll mind össze: a' Jó Reménység' fokánál, és Napkeleti Indiában tizenhét lineai hajókból, 's huszonkilentz külön-különbféle nagyságú Fregátokból. Már meg vagynak téve a' rendelések, hogy a' Babel-Mandel fokánál elegendő Anglus hajók legyenek készenn arra az esetre, ha a' Fr. ak ugyan tsak rá vetnék a' fejeket, hogy Egyiptomból a' Suez nevű keskeny Közföldönn által hatván a' Veres-tengerhez, ott Hidasokra üljenek, 's megpróbáljanak Napkeleti Indiába jutni.” (*Magyar Hirmondó*. 1798. II. 203.)

b) A kincseket osztó India:

„Jól tudja a' Nagy Britanniai Udvar, hogy Napkeleti India vagyon cölba véve Bonaparte által; ezért különössenn is gondoskodik az odaváló birtokairól. Gyakran vész onnét Tudósításokat, a' szárazon érkező Kurirok által. A' leg újjabban vett Tudósítások szerént, Tippoo Saib [indiai fejedelem. — *M.*] igen barátságos biztatásait intézte a' Madrasi Anglus Kormányzékhez, de a' mellyeknek nem lehet hitelt adni: mivel közelébb is segítséget küldött ő egy Zemaun Shah nevű Indus Fejedelemmek, a' ki hadhoz készíttette magát a' Rohillák és Marathok ellen, kik ismét az Anglusokhoz folyamodtak segedelemért. A' Frantziák, sok hajót vásárlottak össze a' Veress-tengeren, hogy bőségben lehessenek a' szállító-hajóknak.

Illet gazdag terhű hajók érkeztek mostanság Napkeleti Indiából Angliába, mellyekenn, az oda kereskedő Angliai Társaság' számára volt: 10 947 hordó salétrom, 710 hordó fekete bors; száz bál pamut; 5489 csomó nádléz, 's 937 láda Indigó: magános Személyek' számára pedig: elefánt csont, aloe, Columbo-gyökér, borax, arak, rósa-víz, Khinai-porzellán, gummy, gyömbér 's a' t.”

(*Magyar Hirmondó*. 1798. II. 274.)

c) Bonaparte indiai „*cinkosai*”

„A' Bonaparte tengeri útja' céljáról leg fundamentosabb vélekedés már most az: hogy az Anglusokat Napkeleti Indiából akarja ki-szorítani Bonaparte, ama' nevezetes Indus Fejedelemnek Tippoo Saibnak segítő-góvél. Ez a' Tippoo Saib, még Néhai 16-dik Lajos' igazgatásának utolsó

esztendejében küldött vala Pár'isba titkon Követeket, kik által kérte 16-dik Lajost, hogy tsak 6 ezer Frantziákat küldjön Indiába: Ó igéri, hogy Azoknak segítségével el veri Napkeleti-Indiából az Anglusokat. De 16-dik Lajos nem fogadta el ezen ajánlást. (Igy beszéli ezt a' történetet néhai Fr. Minister Bertrand egy Munkájában, melyet mostanság bortsátott Világ' eleibe) Hogy a' Fr. Respublika' Kormányzékének is tett Tippo Saib, hasonló czélú ajánlást: meg-tetszik ez egy Hirdetményéből a' Napkeleti-Indiából Fr. Birtokok Fő-Kormányzójának, Mallartie Polgárnak, melyet Az, 29-dik Januáriusbann [1798.] intézett az Isle de France és Isle Reunion Szigetekbéli Frantziákhoz, jelentvénn nékiek, hogy Tippo Saib a' Fr. Nemzettel olly frigyet akar kötni, mely kötelezze a' két Félt, mint Óltalmazólag, mind meg-támadólag való fegyveres felkelésre egymás mellett, és hogy igen kívánná T. S. az Anglusokat ki-szorítani Napkeleti-Indiából, mely végre; ha a' Fr. Respublika segítséget küld néki: kész leszsz Ó a' Fr. Katonáknak tartását egyszerre, mihelyt érkeznek, magára vállalni, és minden szükséges dolgokat szolgáltatni nékiek, boronn és égettboronn kívül, úgymint a' melyeknek maga is egészen szükiben vagyon. Ezen előadás után buzdítja Mallartie a' nevezett Szigetekbéli Fr. ákat, hogy mivel a' Hollandusok segítségére kellett el küldeni egy részét a' Katonaságnak; fegyverkezzenek fel a' Polgárok, 's még a' nem fejez s a' n ú szabad lakosok is, és tegyenek katonai szolgálatot Tippo Saib Seregével egyesülve, annál örömeoseb, hogy a' midőn vissza fognak kívánkozni Hazájokba: tüstént vissza bortsátandja őket Tippo Saib.

Nagy hadi készülöteket is tétetnek a' Frantziák, feljebb nevezett két Szigetjelkben, hogy meg-lephessék a' Ganges vizén innét fekvő részét India' fél-szigetének, a' melly vidék, Koromandelnek, vagy Koromandeli partnak neveztetik, 's az Anglusoké, kiknek ott, igen alkalmas Kikötőhelyeik vagynak." (*Magyar Hírmondó*. 1798. II. 94. skk.)

2. Ugyancsak olvashatta a költő akkor az *abukiri ütközet* leírását is (*Anglia „nagy koszorúsa”, Nelson*). Nelson szerepeltetésével kapcsolatban is feltűnnek konkrét történelmi mozzanatok. Míg a trafalgarai ütközet (1805) inkább nyílt tengeri csata volt, amelyben a meglepetés és az időjárás (köd) is nagy szerepet játszott, addig az 1798-i *abukiri ütközet* leglényegesebb mozzanata a francia hajóhadnak az *alexandriai kikötőbe, öbölbe való bezárása*, beszorítása volt, amelyet a bejáratnál, az Abukir szigetén elhelyezett francia ágyúk hiába igyekeztek magakadályozni. Az *Amathus* utalása tehát nyilvánvalóan az 1798-i *abukiri ütközetre* vonatkozik. (Amellett, hogy a még élő, *dicsősége tetőpontján levő Nelsonról van szó*.) Ezeket a híreket a költő is olvashatta, ismerve érdeklődését az újságok iránt. (A hagyomány szerint később is, Niklán, a postás legfontosabb feladata volt Marcaliból elhozni az újságokat. Ó ajánlja a Kazinczy-triásznak folyóirat megindítását. Készséggel ajánlkozik Kis János folyóiratához munkatársul. A *Napoleonhoz* c. verset a *Hazai Tulódsításoknak* küldi be stb.)

Íme, az *abukiri ütközet* leírása:

„BONAPARTE' Hajósseregénn, Alexandria előtt történt szerentsétlenségnek környüllássos előadása:

Nelson Anglus Admirális, Sziciliának Szirakuszi Kikötőhelyéből Jul. 25-dik napján indult ki az Alexandriai Kikötőhely felé, hová Augustus' 1-6 napján estve el is érkezett. Látván a' Fr. Hajónép Nelson' hajóit: úgy vélekedett, hogy ki pihenteti Nelson elébb a' maga Népét, 's

úgy fog viadalhoz: de az Anglus Vezér hamar akarván szerentsét próbálni, mihelyt el érkezett: azonnal két részre osztotta Seregét, 's egygyiket, háta mögé küldötte a' Fr. Hajósseregnek; a' másikkal pedig előtte állapodott meg annak. Ez hogy megtörténhessen, nem is álmotdák a' Frantziák: mert *ők az Alexandriai tágas és kerületes formájú Kikötőhelybe, úgy állították rendbe a' magok hajóit*, hogy jobb kéz felől, egy Abukir nevű Sziget tetséről, bombi-golyóbisokat hányó nagy mozsár ágyúk védelmezhettek őket, *bal felől pedig egy fővényes térség volt, a' melyhez ha közelítették volna az Anglus hajók, fenn akadtak volna rajta.* Illy állásban, Aug. a' Frantzia hajók' rendje annál erősebben álljon, mozdulhatatlanokká tették azokat, a' tengerbe le-hányt vasmatskáik által: szállító-hajójikat pedig Abukir Szigete megé helyeztették. Ezenn Sziget' Battériája, éppen el nem ijeszthette Nelsont, meg-határozott szándékának végre-hajtásától, mely is a' volt, hogy e felét Seregének a' Sziget előtt küldje a' Fr. Sereg' háta megé. El is küldötte szerentsesen és ő is, a' Fr.ák' példája szerént, vasmatskákat hányatott le minden hajójából a' tengerbe. Illy állásban, Aug. 1-ső napja' estvéjétől fogva 3-dik Augustusig, rettenetessenn ágyúzta egymást a' két Pél, tsak ottanotlan szánývann egy kevés időt a' pihenésre. Mindjárt az első nap, estvéli tíz órakor, fel vetődött, [felborult] a' 1' Orient nevű 120 ágyús Fr. Admirálishajó, 's ezer Személlyekkel egyetemben, a' kik rajta tusakodtak, alá szállott a' tenger' méjjségébe. Hasonló sorssalett más nap egy Timoleon nevű 74 ágyús Fr. lineai hajónak is. Két 80, és hét 74 ágyús hajókat és egy Fregátot el nyertek az Anglusok. Egy 80 és egy 74 ágyús Fr. lineai, két Fregátokkal egygyütt, el lopták magokat a' tsata rendből, de igen meg rongáltt állapotban, Korezira [Korfu] felé, a' mint hallatott, 's ugyan azért mindjárt kergető hajókat indított Nelson Admirális arra felé. Két Frantzia Fregátok, és egy bombi-hányó Galliota el égtek. — Az Anglusoknak tizenhárom lineai hajójók, 's egy 50 ágyúsok volt, és egygyet is el nem vesztek azon szinte képzelhetetlen szörnyőségű hartz közben, mellynek mását, meg-vallja maga a' Londonba ment Kapitány, hogy soha se látá: mert az egymás ellen tüzet okádó hajókat, úgy lehetett nézni, mint meg annyi kis Várat, minthogy mozdulatlanul állottak, mintegy a' tengerbe le-segezve a' vasmatskákon. Az Anglusok közzül, kétszáz-tizennyöltz ember maradt halva, és hatszázhetvenhét esett sebbe. A' holtak száma közzül való egy Hajós Kapitány; a' sebesek közzül pedig maga Nelson Vezér is: de a' sebje nem veszedelmes. — A' Fr. Hajóssereg, a' mely viaskodott, állott, mint már az előre bocsátott előadásból is ki-tetszik: egy 120; három 80; s kilentz 74 ágyús lineai hajókból: továbbá, két 40; két 36; és egy 28 ágyús Fregátokból, 's egy bombi-hányó Galliótól. — Ember veszteségjeiket a' Fr. áknak, ötezkerétszázhuszhat Személlyekre számolta a' Fr. Komisszárius, kik részszerént pedig meg-öletettek, részszerént a' tengerbe fúltak, részszerént pedig a' hajókkal egygyütt el égtek. Az el fogott Fr.ák' számát háromezerhétszázötre tette a' Nagy-Britanniai Komisszárius. Ezeket Nelson, hogy eleséggel ne kéntelenítessék tartani ki-rukatta Egyiptom' partjára: az el vett hajókat pedig Gibraltárba küldötte. *Maga az Alexandriai Kikötőhelyet körül fogta*, hogy ki ne lopakodhassanak onnét, a' frantzia szállító hajók, úgymint a' mellyek, két lineai (néhni Valentzei) hajókkal egygyütt, Abukir Szigete megé vették magokat." (*Magyar Hirmondó.* 1798. II. 385 skk.)

3. A vers keletkezése és az időrend tekintetében még a következő érvek vonulnak figyelembe. A *Melisszához* eredeti címe: *Ilonkámhoz*, vagyis ugyanahhoz szól, mint *Az én Kegyesem*. Az utóbbi vers érzelmi szférája, stílusjegyei egészen mások, mint a hetyei szerelmi verseké. Az *Amatuban* távolabbinak tetszik a történelmi nyugtalanság motívuma, min-

tegy „a láthatár szélén” jelentkezik. A *Melisszához* c. versben a költő „rettegve néz a hadak istenére”, ami „napoleoni”, konkrétabb indítéknak tűnik, s ezt erősítik a fenyegető harci jelenetek is.

(A *Genferseveel* való kapcsolat az *Amathusban* nem igazolható, mert a célzás a német költeményben más előjelű: „Gallien erwacht mit Löwengrimme” [Gallia oroszláni dühvel ébred]: az 1789-es francia forradalomra vonatkozik. — A *Melisszában* a „Socrat ölébe dülök Anacreonnal” már inkább lehet matthisoni vonatkozású.)

Ezenfelül a heteyi korszak hősnőjének ifjú bája helyett a *Melisszához* címzettben egy más típusú szerelmi hősnő jelentkezik, másféle érzelmi és költői-szellemi jellemző vonásokkal.

4. Az ódában kifejezésre jutó történelemfilozófiai gondolat a minden-ségben végbemenő „örökös romlásról és teremtésről” bizonyára a korral összefüggő történelmi tapasztalat kifejezése is. Noha itt még általánosabb vonatkozású s mintegy továbbfejlesztése és pozitívabb irányú változata a *magyarokhoz* (*Kesergés*) pesszimista színezetű felfogásának.

A bölcséleti vonatkozást horatiusi befolyásnak szokták tulajdonítani, s összefüggésbe hozzák a C. II. 11 ódával (*Ad Quinctium Hirpinum*):

Quid bellicosus Cantaber et Scythes,
Hirpine Quincti, cogitet Hadria
divisus obiecto, remittas
quaerere, nec trepidus in usum

poscentis aevi pauca. Fugit retro
levis iuventus et decor, arida
pellente lascivos amores
canitie facilemque somnum . . .

(*Opera Omnia*. 152—153.)

[Ne törődj azzal, Quinctius Hirpinusom, mit forgat fejében a harcias cantaber és a szkita, akiktől elválaszt a szemben fekvő Adria, s ne félj az élvezethez oly keveset igénylő élettől! Hátrafelé illan a tünde ifjúság és szépség, a kiaszott vénség elúzi a ledér szerelmet és a könnyű álmot . . .]

De már CSIRÁK Lajos figyelmeztet a két költemény közti alapvető különbségre (i. m. 126.): „Berzsenyi magáról mondja, hogy nem gondol azzal, mit főz magában »Gallia Sándora« stb. Azzal vigasztalódik, hogy így volt ez mindig, szakadatlan harcok színhelye a föld. Ő félrevonultan a világ zajától élvez a nyugalmat, a szerelmet és Múzsájának él. — Tehát nincs szüksége idegen költőnek a tanácsára: ő maga jön rá erre az élet-bölcsességre, s nem a bormámorban és a könnyű szerelemben látja az élet célját, mint Horác fenti versében, hanem a mély, tiszta érzésekben és a költészetben.” (Ez megcáfolja ERDÉLYI állítását is, aki szerint az *Amathusban*, akár a *Melisszához* címzett versben a költő Horácot követi „másodfokozatban”.)

5. Még néhány halvány horatiusi vonatkozás, különösen a negyedik versszakhoz (C. III. 16. 9., 13. s.):

Aurum per medios ire satellites . . .
amat
diffidit urbium
portas vir Macedo . . . muneribus

(*Opera Omnia*. 224.)

[Az arany legszűvesebben testőrök gyűrűjében vonul . . . a macedón hős is vesztegetéssel nyitja meg a városok kapuit . . .] Ez célzás a „kegyetlen hadra és veszedelmes ércere”, de berzsenyies tömörséggel.

A C. I. 19. 10. és következő sorai Venus isteni parancsára hivatkoznak, ami Berzsenyi verséből hiányzik:

. . . Venus
Cyprum deseruit, nec patitur Scythas
et versis animosum equis
Parthum dicere . . .

[Venus ide jött Cyprusból, és nem engedi, hogy a szkítákról és a lovával visszakanyarodó bátor parthusról énekeljek.]

A C. III. 16. 21., a C. II. 11. 13. és az *Amathus* között még ily csekély érintkezést sem lehet találni. Az első a szerény életet, a második az élet mulandóságát énekl meg, ami különben általános horatiusi eszme. (KM 334.)

6. A vers konkordanciái közül befejezésül még kettőt kell megemlítenünk. Az egyik a Szemerétől is említett (*Tudósítás.* 27.) gessneri hangulat rokonsága:

„Nem a vérrel bé-fetskendezett bátor bajnokot, nem az Űtközet' pusztá helyét énekl a' víg Múza: rebege szalad ő könnyű sípjával a' fegyvercsattogás elől. A' tiszta patakok' lassu tsergedezése' és a' szent erdők' susogó homálya által tsalogattván a' sásos partokon tévelyeg vagy a' virágokon jár a' magas fák' zöld boltjában vagy pusztá pázsiton hever 's éneket készít a' te, egyedül a' te szárnodra, szép Daphne . . ." (*Idylliumi* 27.)

Végül a vers keletkezésének megállapításához segít az egykorú Esterházy-ódában később Kazinczy tanácsára elhagyott egyik versszak fontos utalása is: „Hagyd el kérlek, azt a' 9dik strófát, és azt a' Nelsont" (*Kaz. Lev.* VI. 164.):

Nézd a' virágzó Gallia népeit
'S Nelson Hazáját, — rettegi a' világ
Ez Ész' s Erő' két nagy tsudáját,
'S hirdeti napkelet és enyészet . . .

(KM 327.)

Az események frissességének hatása érződik e versszakban is, akárcsak az *Amathusban*. Az Esterházy-óda 1797-hez fűződik. Napóleon 1797—98-ban utjí bányulatba a világot egyiptomi hadjáratával és *Nelson az abukiri ütközettel*. Éppen ez a körülmény tűnik fel az *Amathus* megírásának keletkezésével kapcsolatban is. Nem valószínű, hogy az 1797-hez fűződő Eszterházy-ódához — különösen annak eredeti alakjához — ilyen módon kapcsolódjanak a *Melissza* majdnem tíz évvel későbbi célzásai. S csupán e két versben (az Eszterházy-ódában és az *Amathusban*) említi a költő együtt *Napóleont és Nelsont*. A *napkelet* emlegetése is az egyiptomi hadjáratra utal: napkelet és enyészet = kelet — nyugat.

Berzsenyi az *Amathunt* címet Schillernek *Die Götter Griechenlands* c. verséből vette, ahol a név *Amathunt* változatban fordul elő: „Sterbliche mit Göttern und Heroen // Huldigten in Amathunt.” [Halandók istenekkel és hősökkel együtt hódoltak Amathuntban. — Cotta kiad. 1811. I. 163.] Milyen az ifjú költő különös, ünnepélyes nyelvét megformálta, tanulmá-

nyozhatta Schiller korai, pompázó stílusát is. (Schillernek az ő ódái nyelvéhez hasonlóan merész összetételeire figyelmeztet *Észrevételeiben*: PM 40.)

*

A verstől Kazinczy különösebben nincs elragadtatva:

„Amathus nem Amathunt. — *Síndora* e? Megvallom, én Sándornak nem nézem. — Koszorussa, nem koszorussa, az *S* nem szenved meg a' kettőztetést. Nem kedvesse, hanem kedvese. (— ∪ ∪). Ezt megkettőztetni Túl a' Dunaiság. bíbor — ∪, nem ∪ ∪” (*Kaz. Lev. VI. 161.*) — A költő nem fogadta el a kifogásokat. E vers a Kölcsény által kiemelt klasszikus mértékű költemények között sem szerepel.

Széchenyi *Hitel* c. művének *Nemzetiség* c. fejezetében hivatkozik a vers alapmótvumára, s így kommentálja:

„Mert lenni kell előbb s csak aztán lehet jóra, derékre, erényesre törekedni. Szintugy mint a határtalan csillagvilágban minden vagy nagyobb, vagy kisebb részekre szakad s magában egy egészt alkot: napot, planetát s a mit nem látunk, ugy lefelé a legkisebb is részekre oszlik s megint egy egészzé összesedik: csep gyümölcs, a legkisebb férgék oecnomiája. Ez a természet rendje. A részek támaulnak, mulnak, minden forogva-mozog . . . Ujból vén, vénbul uj lesz — s csak ez egyetlen örök.” (*Összes Munkái. II. 399.*)

Érdeemes megemlíteni, hogy Bajza folyóirata, a *Figyelmező* 1837-ben kétszer is felhasználja „clmversnek” e költeményt. Az „Igy volt, így marad a világ”-hoz a föld keletkezésének Ampère-i magyarázatát fűzi. (1837. I. 3. fej), Az „Egymást váltja örök romolás s teremtés”-sel kapcsolatban pedig Herschel csillagászati felfedezéseinek jelentőségét méltatja. (8. fej.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi. 64.*) kiemeli a harcok világát festő versszakok életétét a költő életének végtelen szerénységű jellemzésével. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi. 61.*) szerint a vers világossá teszi, hogy már kint robbanásra kész helyzet fenyegeti a költő idilljét. — MERÉNYI (1966. 120.) hangsúlyozza a vers történelmi és egyéni indítékait, s szerinte a klasszikus és romantikus elemek összetettségével a költemény közel áll az *Osztályrészem* hangulatához és művészi felfogásához. CSETRI Lajos (*i. m. 127. skk.*) értelmezése: „A *Kesergés* körforgásmélete helyett a világtörténelmi mozgásnak az eddiginél dialektikusabb képét látjuk a versben. Ám a költő e — költészetében új — világelv és ennek következményei elől mintegy kimenekül a magányba, a költészet eszményi világába. E »mozdulat« a francia forradalom eseményei után a kor legjelentősebb német szellemeinél jelentkező, a világtörténelmi eseményekhez fűzött illúziókból kiábrándult magatartásra emlékeztet. Az értékhierarchia csúcsára — ebben a versben — a görögség-kép másik oldala (Winckelmann), az esztétikai életvitel és az örök költői értékek megteremtésének programja kerül. — Tisztázza a vers témájának különbözőségét a Melisszához írttól: ez Múzsá-vers, a Melisszához írt óda a személyes élet boldogságáról, a szerelem hatalmáról szól.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Ádáz, osermely, felleng, ernyő.

Szóképek

A „tenger” képeivel kapcsolatban l. CSELŐTEI: 18., 19. — CSENGERY: 506.; „A zordon Észak rettenetes feje”: fej (CSENGERY: 596.); homály (CSELŐTEI: 24.).

Szómagyarázat

A' zordon észak' rettenetes feje — I. Pál orosz cár, aki nagy szerepet játszott a Napóleon elleni háborúban. Figyelemre méltó, hogy a költő már ekkor Angliával és Oroszországgal hozza kapcsolatba a Napóleon sorsában beállt világtörténelmi fordulatot.

Az A helyesírása

Amathunt

Mit főz magában Gallia Sándora,
'S a' zordon Éjszak' rettenetes Feje,
Melly öblöket zár, merre tart s ront
Anglia nagy Koszorussa Nelson ?

- 5 Nem gondom; így volt, így marad a' világ,
Forr mint az ádáz tengerek amnikor
A' szélveszek bértz odvaiknak
Vaskapuit s reteszit leszorván

- A' bus haboknak zugva rohannak, és
10 A' képtelen hartz itt hegyeket temet
Ott ujj világot hoz fel, egy más
Váltja örök romolás, s teremtés.

- Mint a' sötét völgy tsermelye életem
Elrejtve lappang s halkva tseregdégél
15 A' Laurus ernyők' szent homályin
Illatozo Amathunt ölében

- Nints itt kegyetlen had, s veszedelmes értz,
Mellyért halandok verőket ontának
Nints itt gonoszság tzimborája
20 Sem nyomorult fene Nagyravagyás.

Itt Amor ápol s Pleri gyenge szűz
Nectár pohárt nyujt 's ambrozias kebelt,
'S a' lelkes élet játszva felleng
Hesperidek' bíbor ethereben

Elterések a H₂-től

Cím: Amathus — [Berzsenyinéél mindég így fordul elő, más (prózai) szövegeiben] H₁ H₂ Amathusz

Szövegváltozatok

- Cím: H₁ H₂ D Amathusz
2. H₁ észak'
 4. D Anglia
 8. D Vas kapuit H₁ leszórván,
 11. D fel; egymást
 12. D romolás teremtés
 14. H₁ lappang,
 15. H₁ lauruserdők H₂D laurusz erdők
 16. Amathus keblében [Kazinczy jav. *Kaz. Lev. VIII. 235. Berzsenyi visszajavítja uo.*]
 18. H₁ ontának: nincs D vérüket
 21. H₁ ápol, D pieri gyenge szűz
 22. H₁ D Nektárpohárt
 24. H₁D Heszperidék'

18. Magányosság.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 116/v—117/r. Kazinczy számozása: 15.

Megjelenés

H₁ 34. — H₂ 34. — D I. 25. — T I 91. — H₂ szerint közöljük.

TONCS Gusztáv (*Berzsenyi és Matthisson. 57.*) két matthissoni verssel hozza e költeményt összefüggésbe, annak bizonyításául, hogy Berzsenyinéél horatiusi forma és matthissoni tartalom egyesül. De a *Magányosság*nak nincs köze egyik német vershez sem. *An die Stille* (BÖLSING: 49.) c. költeményében a német költő úgy vágyakozik a magány után, mint a völgyény menyasszonya után. Boldognak érezné magát szalmafedte kis kunyhóban. — A *Die Einsamkeit* horatiusi mottóval indul ugyan (BÖLSING: 157.), de tartalma egészen más, mint Berzsenyi verséé. A német költő elmondja, hogy már gyermekkorában a magánynak szentelte legszébb óráit. Neki vallotta be szerelmét és csalódásait. Minderről Berzsenyinéél szó sincs. A vers — szerintünk — tartalmilag leginkább az *Amathussal* rokon, éspedig annak idilli részével, mintegy annak hangulati elmélyítése. Hiszen ott is azt mondja, hogy a világ zajától félrevonulva élvezi a nyugalmat, „ápolja Ámor s a pieri gyenge Szűz”. Voltaképpen Múza-vers ez is; mintegy áthajlás A' *Melancholia* felé, amely majd a költő képzeletében szintén Múzsává változik át, de már borúsabb színezettel, árnyalással, inkább annak a hangulatnak kifejtésül, mit érez a költő, ha „szemébe reszket bánatos lelke kiütő panasza”. Jól érezteti a versnek ezt az eredeti színezetét, ha szembeállítjuk Kis *Magányosságával* (SCHEDEL. 27.):

Idvez légy bölcssek sajtája,
Minden jó szívek barátja,
Magányosság! szent istenség!
Te sírjokból a fő bölcsüket
A maiakat s régieket
Kihozod és mulatsz velek . . .

Kis tehát inkább a *bölcsességre* korlátozza a magány hatalmát.

Másféle párhuzam lehetősége tárul fel, ha Csokonai hasonló tárgyú ódáját vesszük figyelembe: Csokonai verse tiltakozás a hálátlan és közömbös társadalom, a Berzsenyié az értetlen környezet ellen. Csokonainál minden konkrét; a hely: Kisasszond; leírása: völgy, cserjés, gyertyános, forrás, tó, patak, kákasátorok, hold stb. Berzsenyinél az uralkodó költői módszer e versben is: elvontság, átzellemítés, tömörítés.

Egy bizonyos — s ez *A' Balaton* közelébe is helyezi a verset — költőnk, mikor a *Magányosságot* végleges alakba öntötte, már ismerte a *Genferseet*, mert a 19—20. sor — (BÖLSZNG. 138.): „Mein Geist an Xenophons und Platons Hand sich des Iliissus Mirtenhiane träumte” [Szellemem Xenophon és Platon „karján” Iliissus mirtuszligeteiről álmodott] — Matthiesson olvasásáról tanúskodik s ez a vers sorrendisége szempontjából sem közömbös körülmény.

*

A költemény *fogadtatásával* kapcsolatban Kazincynak nincs különösebb megjegyzése. — Szemere is csak ennyit mond: „Nem jó lenne e Berzsenyivel is bevetetni a' *Magány* szavat? Azon sor: Légy Magányosság! vezetőm 's barátom, — talán lehetne így: Légy Magány nékem vezetőm 's barátom; vagy neologizálva: vezető 's barátom! . . .” (*Kaz. Lev. VIII. 235.*) — Kőlcsey ellenben kiemeli a költeményt bírálata elején s első versszakát az *Emmi* (1811) és *A' Múzsához* c. óda szép soraival együtt elragadtatva idézi. (*MKL 200.*)

Az *utókor* irodalomtörténetében HORVÁTH János (*Berzsenyi. 64., 70.*) a költeményt a „sugalló” múzsá-versek közé sorolja, mert a kivételes-hoz való menekülést, a magány eszmei ihletését fejezi ki. — MEZEI Márta (*MKL 181.*) szerint a költő az *óda*k múzsájától már ebben a versben elfordul. Tagadja azt a magatartást is, amelyből e költészet táplálkozik. „Az ilyen vígasz csak pillanatnyi enyhülést jelenthetett számára. Más lehetőségeket kereső vágyait kénytelen volt elfojtani.” — MERÉNYI (1966. 116.) szerint a vers alap gondolata a költői hivatás dicsőítése. Berzsenyi a külső befolyásokkal és akadályokkal szemben s az értetlen környezet elleni lázadozásai közben is megőrzi *hitét a költészetben*. — A hangulat inkább rokon *A' Reggelével*, s ez a körülmény is közös — valós — forrásra utal: a sivár környezet elleni tiltakozására. Az alkotás boldog, tiszta öröme is kisugárzik a versből — *műfaji* vonatkozás nélkül. — KENDERESI Mihály (*A romantikus költői stílus. MNy 451.*) a „Mint egy alfáradt utazó” hasonlatban a romantikára jellemző késleltető mozzanatot lát, ami „hangulati feszültséget és izgalmat rejt magában”. Szerinte a közbeékelte hasonlatban a költő reális tapasztalataira utal; a külvilág miatt érzett csalódásról ad számot vallomások célzással. — CSETRI Lajos párhuzamot von Csokonainak rokon tárgyú versével (*i. m. 179.*): „Csokonai extenzíve teljesebben méri fel a kor magányba kergető erőit, gondolatilag tehát átfogóbb. Itt azonban Berzsenyi Múzsá-verseihez hasonló gondolati tömörséggel és hangulati áttitotottsággal gazdagítja a té-

ma költői kidolgozását. A *Reggelnek* a fent szárnyaló saslélekről s a denevérokkel bujdokló rablelkekről szóló antitézisére emlékeztető a magányosság motívuma. Hozzáköti a költő a bölcsesség, a magasabb dalok, a szerelem s a vidámság születését is. A legszebb vallomásként a »hatalmas szerelmes« Berzsenyi a magány múzsájához vágyik a legszebb fiatalka oldala mellett is. Az örök szellemi értékek legmagasabb polcra helyezését látjuk e versben is, akárcsak az *Amathusban*.»

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Ernyő, rabiga, egyedülvalóság

Képzőművészet

KODÁLY Zoltán: *Magányosság*. Op. 6. Wien — New York 1923.

Az A helyesírása

A' Máganosság.

Égi tsendesség fedező homályja
Leng reád oh szent Egyedül valóság!
'S szívemet békes kebeledbe inti
Mágusi veszzód.

5 A' világ' lármás vigadó helyéről
Mint egy elfáradt utazó pihegve
Térek ernyődhez s fejemet le hajtom
Lágy mohaidra.

10 Itt vagyon bátor menedek lakása
A' szabadságnak s nemes érzeménynek
Itt nem aggathat rabigát reájok
A' buta köznép.

15 Itt fakad Laurus koszorúja minden
Bölsnek és minden magasabb daloknak
Itt az ártatlan szerelem 's vidámság'
Zöld Amarántja!

20 Légy Maganosság! vezetőm s barátom,
Tsendes ernyődhez sietek nyugodni
Itt lelem Platot Xenophont s Ilissus'
Mirtusa berkét.

25 Téged óhajtlak ha szemembe reszket
Bánatos lelkem kiütő panaszza
Téged a' legszebb fiatalka édes
Oldala mellett.

Füldrészek a H₂-től

- 4. Mágusi — (A H₁)
- 13. Laurus — (A)
- 19. Ilissus — (A)
- 20. Myrtusa — (H₁) [sz Helmeczy önkénye]

Szövegváltozatok

- (Min: H₁ Magánosság
2. H₁ Egyedülvalóság D egyedülvalóság
4. H₂ Máguszi D Máguszi
10. D érzeménynek, Itt
13. H₁ lauruskoszorúja H₂ laurusz koszorúja
D laurusz-koszorúja
14. H₁ Bölcsnek, és
15. H₁ D szerelem'
17. H₁ Légy, Magánosság D Légy magánosság
19. D Platót H₁ H₂ Ilissusz' D Ilissusz' H₁ Xenophont, 's
20. H₂ D Myrtusza'
21. D szemembe'
22. H₁ D panassza:
23. H₁ D fiatalka'

19. A' Balaton.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 123/r-v. Kazinczy számozása: 21.

Megjelenés

T. I. 68. — A szerint közöljük, T I. 68. pedig a változatokban.

A vors *keletkezésére* döntő, hogy nyilván Matthisson olvasását feltételezi. Az idilli hangulat a századfordulóra utal.

1. Valószínű, hogy a költő Matthisson verseinek 1797-es kiadását olvasta. BÖLSING (137. skk.) szerint az eleinte 12 versszakból álló német költemény (amely 1788 körül keletkezett) idővel 43 versszakra duzzadt. Ezért Schiller meg is róta a költőt ismert bírálatában. (Schiller. XII. 313.) A *Genfersee* Berzsenyi kedvenc német versei közé tartozott, képei a költő *után* következtek, más verseiben is előfordulnak.

Der Genfersee

Ille terrarum mihi praeter omnes
Angulus ridet. Hor.

An deinen Ufern, wo, vom Winzerherd
Bis zu des Burgpalastes Marmorhallen,
Der Überfluss sein goldnes Füllhorn leert,
So weit der Freiheit Jubelhymnen schallen;

Wo stets die Freude mir, sokratisch mild,
Die unbewölkte Stirn mit Epheu kranzte,
Seitdem des weissen Berges Riesenbild
Zum erstenmal in deiner Fluth mir glänzte.

Wo einsam auf bemosster Felsenwand
Am Bergstrom der aus Tannendunkel schäumte,
Mein Geist, an Xenophons und Platons Hand,
Sich des Ilissus Myrtenhaine träumte . . .

Dies stolzumthürmte Land, gleich Tempe's Flur
Mit jedem Reiz der Schöpfung übergossen!
Dies Wunderwerk der göttlichen Natur,
Von Schönheit, wie von Glanz die Sonn' umflossen . . .

Und wär' ich auch mit Hallers Wissenschaft,
Von Grönlands Eis bis zu Taytis Wogen,
Mit Gessners Blick, mit Ansons Heldenkraft,
Mit Claude Lorrains Kunst die Erd' umflogen:

Doch weih't ich ewig, im Erinnerungstraum,
Nur dir der Sehnsucht und des Dankes Thränen,
Doch würd' ich mich in jedem Schöpfungsraum,
O See! verbannt aus deinen Himmeln wähen.

Schön ist's von Aethna's Haupt des Meeres Plan,
Voll grüner Eiland' und die Fabelauen
Sizilien's und Stromboli's Vulkan,
Beglänzt von Phöbus erstem Strahl zu schauen;

Doch schöner, wenn der Sommertag sich neigt,
Den Zaubерsee, hoch von der Dole Rücken,
Wie Luna's Silberhörner sanft gebeugt,
Umragt von Riesengipfeln, zu erblicken.

Süss ist's, am Wogensturz in Tibur's Hain,
Wo Flaccus oft, entflohn den Schattenchören,
Im Mondlicht wandelt, bey Albaner-Wein,
Den Genius der Vorwelt zu beschwören:

Doch süsser noch, in Prangins Götterwald,
Wenn seine Laubgewölbe sich erneuern,,
Und weithin der Vögel Mailied schallt,
Erhabner Freundschaft Bundestag zu feiern.

Entzückend ist's wenn donnernd himmelan
Des Feuerberges Wogen sich erheben.
Auf Napels Golf, bei Nacht, im leichten Kahn,
In magischer Beleuchtung hinzuschweben:

Mit höh'rer Lust sieht auf des Lemans Fluth,
Wenn Thal und Hügel schon in Dämmerung sinken,
Der hohen Eiswelt reine Purpurgluth
Mein Aug' aus dunkler Klarheit wiederblinken.

Auf Hellas Höh'n erblickt der Wanderer nur
Von Resten alter Herrlichkeit umgeben,
Der Tirannei tiefeingedrückte Spur,
So reizend auch sich Meer und Laub verweben,

Hier segn' ich froh Helvetiens Geschick;
Hier, wo die Flur des Fleisses Lohn verkündet,
Hier theilt mein Herz des freien Volkes Glück.
Auf Menschenrecht und auf Vernunft gegründet. . .

Am Strand der Seine tobt Gewittersturm;
Denn Gallien erwacht mit Löwengrimme!
Die Kette fällt; des Elends Riesenthurm,
O Freiheit, stürzt vor deiner Donnerstimme!

Am Lemán weht des Friedens Palmenzweig!
In Stadt und Dorf erschallt das Lied der Freude;
Zufrieden, wähnt der ärmste Hirt sich reich,
Und Eintracht schützt der Freiheit Felsgebäude. . .
(20—37. vsz.)

[*A Genfi-tó.* Partjaidon, ahol a vincellér tűzhelyétől a várpaloták márványcsarnokáig a jólét őríti arany bőségszaruját, ahol messzire hangzanak a szabadság ujjongó himnuszai, ahol az öröm — szókratészi szelídséggel — borostyánnal koszorúzta felhőtlen homlokomat, mióta a Mont Blanc óriási képe először csillant fel hullámaidban, ahol a moh lepte sziklafalon a hegyi folyó mellett, amely a fenyves sötétjéből habzott elő, szellemem magányosan álmodozott Xenophón és Platón karján Iliuszus mirtuszligeteiről . . . énekelm abba az időbe szárnyal át, amikor nekem nem lakta pusztaságok vettek körül . . . S ha Haller tudományával, Grönland jegétől egészen Tayti hajzáig, Gessner szemével, Anson hősi erejével (Anson akkoriban híres világutazó volt. — *M.*), Claude Lorrain művészetével repültem volna a föld körül: mégis örökké csak neked szentelém az emlékezet álmaiban a vágy és a köszönet könnyeit, s a föld bármely helyén, ó, Genfi tó, száműzöttnek érezném magam a Te egedből! . . . Szép nézni az Etna csúcsáról a tenger végtelenségét, amely tele van hintve zöld szigetekkel, s Szicília mesés ligeteit és a Stromboli vulkánját, amelyet a Napisten első sugarai ragyognak be: de szebb látni e varázsos tavat nyári alkonyaton a magas hegylejtőről, ahogy a hold ezüstös szarva hajlik föléje, óriási csúcsoktól körülvéve. Édes dolog Tibur ligetében a vízesésnél, ahol Horatius az árnyak kara elől menekülve a holdvilágon álmodozott, albai bor mellett felidézni az ókor géniusát, de még édeesebb Prangin isteni erdejében, ha lomboltozata megújul, s körös-körül felhangzik a madarak májusi dala, ünnepelni a nemes baráti szövetség ünnepét. Elragadó látvány, ha a tüzes hegy gomolygó felhői mennydörögve törnek az ég felé, a nápolyi öbölben, éjszaka, mágikus világításban, könnyű csónokon tovalebegni, de nagyobb örömmel látja szemem a Lémán hajbajn, ha már völgy és domb alkonyba hanyatlik, a magas jégvilág tiszta bíborfényét felesillanni a sötétedő világosságból. Hellász tetőin a vándor csak a zsarnokság mélyen bevésődött nyomait látja a régi dicsőség romjaitól körülvéve, bármily csábítóan szövődik össze lomb és tenger . . . Itt vidáman áldom Helvétia sorsát, itt, ahol a mező a szorgalom jutalmát hirdeti, itt szívem egy szabad nép boldogságában osztozik, amely az emberjogokon és az értelmén alapul . . . A Szajna partján tombol a vihar, mert Francia-

ország oroszláni dühvel ébred! Lehull a lánc, az ínség óriási tornya összeomlik, ó szabadság, mennydörgő szavadra! A Léman partján a béke pálmája leng! Városban és falun az öröm dala harsog: a legszegényebb pásztor is elégedetten gazdagnak hiszi magát, és egyetértés védi a szabadság sziklaerdőjét . . .]

2. *A' Balaton* is elsősorban idilli vonások jellemzik. Az előbbi költemények a költő belső életét fejezték ki, „a magánélet idilljei” voltak. Ezek lélektani előfeltételei lehetnek *A' Balaton*nak és a költő tájverseinek is. A költő idilli hangulatát a táj leírásába vetíti — de fokozatosan mélyülő kritikai céllal.

E bíráló tendenciát legkevésbé *A' Balaton*ban találjuk meg. S ez érthető. Hiszen a költő két népet és két országot állít párhuzamba, s ebben a magyar nép állapota s Magyarország szépsége és gazdagsága nem húzhatja a rövidebbet; ez ellenkezett volna büszke, hazafias-nemesi öntudatával.

A vers keletkezése szempontjából legjellemzőbb, hogy mit választott a költő kiindulópontjául, sőt fő témájául a hosszú német költeményből: ezek a *táj szépségeinek*, a *szabadságnak* és a *törvény* uralmának motívumai. Vagyis a lényegről van szó, még ha a költő az akkori nemesi illúzióknak megfelelően fogja is fel tárgyát.

Tanulságos, ha összehasonlítjuk e költeményt Kis János *A Balaton melléke* c. versével, amelyben a magánélet indítékai uralkodnak: a költő a Balaton mellett szeretne élni, akárcsak Matthisson a Genfi-tó partján:

Mást nem kérnék állandó honomnak,
Csak tégedet, boldog tartomány,
Téged, földön már Elysiomnak
Elkészített égi adomány.
Ott három kis mérföldig terjedne
A part körül nemes birtokom . . .

Szép honomban szépen virágozna
Jótéim szent emlékezete,
S érenél tartós emlékkal áldozna
Kedveseim hú emlékezete . . .

(SCHEDEL kiad. 27.)

Másféle párhuzam kínálkozik Kölcsey *Andalgások* című versében, aki az irodalmi tanulságokat kiemelő Haller—Rousseau-emlékeket idézi fel a *Genfersee*, az *Alpenreise*, *Alpenwanderer* matthissoni képeiből. (DEMEK: *Matthisson hatása*. 30.)

Berzsenyit csupán négy sor érdekelte közelebről:

Hier segn' ich froh Helvetiens Geschick;
Hier, wo die Flur des Fleisses Lohn verkündet,
Hier teilt mein Herz des freien Volkes Glück,
Mit Menschenrecht und auf Vernunft gegründet.

(Fordítását l. a *Genfersee* szövegénél.)

A költő tehát — a *természeti szépség* kibontakoztatása mellett — a *felvilágosodás* motívumát emeli ki és szigeteli el Matthisson többi indítékaitól. Ez a „szent törvény” hangsúlyozása. Így lesz ez a költemény félig valóság, félig vágykép. Míg a verset írja, megálmodik magának egy kíván-

ságból, reményből, képzeletből és valóból összetett, gessneri „aranyfényben” tündöklő árkádiai Magyarországot, amelynek elképzelése beleillik e korszak idilli hangulatába.

(A történelmi szituáció tragikomédiájához tartozik, hogy Svájc „szabadsága és alkotmánya”, amelyet Matthisson dicsőít, éppen *A' Balaton* írása idején forog a legnagyobb veszélyben, s gyökeres átalakítás alatt áll — Napóleon kénye-kedvének kiszolgáltatva.)

A Berzsenyi korai korszakában — a századforduló körül — írt „árkádiai” versek a nép idilli állapotát emelik ki. Ez a célzat talán az Orczy-korszak öröksége is:

Oldják már Királyok szegények' béklyóját,
Nyomják 's porban teszik ezeknek rontóját,
Szeretet, Szélidség 's Tudomány zászlóját
Fel-üti 's mutatja Nép' szabadítóját . . .

Ha balsors tette is Jobbágyok' számábann,
De ember és társ ó 's nem rab hazájábann
Jussa van és része azon boldogságbann,
Mellyet a' Régiek szerzetek Országbann . . .

(*Két Nagyságos Elme.* 97.)

3. Téves úton járnánk, ha e versben csak olvasmányi élményt keressünk. Költőnk a Balatont sokszor láthatta: már 1795-ben is, amikor fél óvig tartózkodik Thulmonéknál Niklán. Majd 1799 után, amikor feleségének Balaton melléki birtokát látogatja, s itt találkozik Kis Jánossal is. (*Émlékezései.* 237.)

Péteri Takács József versei 1796-ban jelentek meg, s itt *A Nyár* c. vers két sora talán szintén a versre emlékeztet:

A' barna arató sárga mezejében
Nem dolgozat, kévét kötvén örömben. . .

(*Versei.* 67.)

*

A kortársak közül Kazinczy elvetette a költeményt, mert „nincs kimertve benne a' tárgy és sok hiba van a' prosodia ellen is”. (*Kaz. Lev.* VI. 165.) Majd később (*Kaz. Lev.* VII. 433.) részletesebben is indokolja bírálatát: „*A' Balaton* töredéknek tetszik. Vannak a' Festők portefeuilleiben sok el nem végzett darabok, és igen gyakran igen becses darabok. Itt meg nem felel a' végzet a' kezdetnek. Ez igen fenn és pompás festésekkel kezd: amaz nyargalva végzi. A' hexameterek sem mindig szép menésűek. Nincs eggy eggy fatálisabb rekesztés, mint négy syllabájú szóval; *dulu harsog*; nincs sebb, mint három syllabájúval: *virúlmányt, öleben, körülte*. Ezt a' 4 syllabájú rekesztést a' szegény öreg Ráday ejtette sokszor, 's nevelték érte.”

Kazinczy valószínűleg Matthissonnak általa is ismert *Genferseejével* hasonlított össze Berzsenyi versét, s ezért ítélte így. (Ezért nincs „kimertve a tárgy”!) Pedig a „nyargalva végzés” gáncsa ellen azt lehet felhozni, hogy a költő éppen az utolsó négy sorban tér a lényegre: a két ország belső állapotának összehasonlítására — igaz, feudális illúziókkal, amikben Kazinczy nem osztozott. Viszont a vers célzata, költői logikája indokolja,

hogy ezzel a fordulattal kellett a költeménynek végződnie. (A költő egyébként is került az öncélú leírásokat.)

Az *utókorban* WALDAFFEL József (*A XIX. század költői.* 42.) szembeállítja a költészetet a valósággal: a jobbágyok helyzetével, amelyről Berzevichy Gergely oly híu képet fest. De ő maga is utal arra, hogy akkor a „szabadságról” liberális értelemben nem lehet szó. Berzsenyi a patriarkalizmus szellemében írja le a jobbágyok állapotát, s kifejezésre juttatja a felvilágosodás emberies gondolkozását is. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi.* 149.) kiemeli a versben az átélés intenzitását. — KARDOS Tibor szerint „a balatoni tájnak jelentős vivőerőt kell tulajdonítanunk Berzsenyi idilljeinek keletkezésében.” (*Élő humanizmus.* 519.) Szerinte a költő szintén a modern, „új érzékenységhez” kapcsolódik, mert „minden vonás a kemenesi hegyekről, a Balatonról több, mint ténymegállapítás”, mindig „mélyebbet zendít meg”.

Forma

Hexameter.

Szóképek

A tenger *metaforáira* l. CSENGERY. 597. — CSELÓTEI. 18—19.; kéz (CSENGERY 592.); előkor elnyeli (CSENGERY. 597.).

Bernhárd farain lakó nép — Svájc körülírása.

Nyelvújítási szavak

Virulmány, nyögdecsel.

A T helyestrásra

A Balaton.

Matthissonhoz

Jer te, ki a szép genfi tavat s szép genfi virulmányt
Oly eleven színnel festéd, s Eratódnak ölében
A roppant Bernhárd farain múlatni szerettél,
Jer: nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lánjia
5 Tükrözeten reszket, s mikor a hold fénye alatt ég;
Nézd a kék hegyeket mint állnak sorba körülte,
Melyeken a nektár csorog és az öröm dala harsog.
Itt meredek sziklák tetein sok régi erős vár
Omladozó falain lebeg a múlt hajdani képe,
10 S elnyeli a döbbsent elmét a fényes előkor;
Itt a századokat látott vadonok feketednek,
Melyek ezer meg ezer göbölt kényünkre nevelnek;
A szilaj Arkászok heverészve legeltetik a nyáját,
S a kies estvéken nyögdecsel lassu furullya.
15 Itt a sárga mező s kiterült lép terjed előnkbe,
Hol dús búzakaralász hullámos tengere játszik,

S a barnúlt arató víg dal közt hosszú képét rak,
 Nézd, valamerre veted szemeid, szép minden előtted,
 S a koszorús Tellus kosarit mosolyogva űrti;
 20 És valamint boldog Helvetia népe örömmel
 Szántja szabad földjét; itt is szabad a magyar és víg:
 A gazdag palotát itt lakja királyi szabadság,
 S a gunyhók lakosit szent törvény jobb keze védi.
 (Sömjén 1799—1803.)

Szövegváltozatok

4. A néz [kimaradt: „nézd”]
 18. A szemeid' szép [Kazinczy pótlása]

Fordítások

Ad Matthisonium. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 17—18.

An Matthisson. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner, *Strahl im Sturm.* S. 58.

Képzőművészet

SZLÁNYI Lajos illusztrációja a *Képes Remekírókban* (173). — MARTYN Ferenc grafikája: a *Balaton pásztor* (42. sz. Berzsenyi-grafika) a művész vallomása szerint A' Balatonhoz készült, a szöveg olvasása közben.

20. Keszthely.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 176/r-v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 76. — H₂ 75. — D I. 65. — T I. 104. — H₂ szerint közöljük.

1. Keletkezésére nézve mind TOLDY Ferenc (T I. 104.), mind NÉGYESY László (*A keszthelyi Helikon.* 169.) elméletét el kell vetnünk. TOLDY a *Bucszás Kemenes-Aljától* (nála 1808) utánra teszi keletkezését, mert niklai eredetűnek hiszi. NÉGYESY szerint pedig „tökéletessége” miatt a II. Festetics-óda után keletkezett, amely (I. a Festetics-ódára vonatkozó jogyzetünket) szerinte 1805-ös, szerintünk azonban 1807-es keletkezésű. Pedig nyilvánvaló, hogy A' *Balaton, Keszthely, Magyarország ugyanazon időszak* alkotásai lehetnek, s egymástól szinte elválaszthatatlanok. Mindhárom a költő hazafias ihletének idilli korszakában keletkezhetett. Az újszerű tájihlet (KARDOS: *Élő humanizmus.* 519.) felébredésében kétségtelenül része volt Matthissonnak is, mint A' *Balatonban* láttuk. Ez a költői irány folytatódik — új elemekkel gazdagodva — a *Keszthelyben*.

Új viszont a versben és a sorrend szempontjából is figyelemre méltó, hogy míg az első Festeticshez írt óda csupán általában dicséri Festetics áldozatkésztségét, itt a költő már konkretizál, a főúr *irodalompartolására* céloz. És ez nem véletlen, mert Festetics áldozatkésztségének ez az oldala

volt az, amely akkor a költőt legjobban érdekelte, amely legközelebb állt hozzá. S itt már valós tényekre támaszkodhatunk. Ekkor, a század végén jelentek meg Festetics költségein Péteri Takács József és később Virág Benedek versei és indult meg a Magyar Minerva nevű vállalat, amelynek kiadásaihoz Festetics évi ezer forinttal „kötelezte el magát”, s ennyivel is járult hozzá ténylegesen a Minerva-könyvek kiadásához 1798–99-ben. Ekkor jelentek meg egymás után Anyos versei Batsányi gondozásában (1798), Takács József *Érkölszi oktatása* (1798) és Virág *Verszei* (1799): mind Festetics költségein. (Ezzel azután meg is szűnt a vállalkozás, mert — mint „realista” gazda — Festetics ezentúl inkább Magyarország térképének munkálatait pártolta, úgyhogy már a *Himfy* sem az ő anyagi hozzájárulásával jelent meg 1801-ben.)

Így valószínűnek látszik, hogy a *Keszthely* a Minerva virágzásának idején készülhetett, mikor a költő (elsősorban Takács kötetéből: 1796) tudomást szerzett Festetics irodalompártoló tevékenységéről. Ezt a hazafiság költője Festetics nagy érdeméül fogta fel és lelkesedésre ragadta: ez lehetett költői inspirációjának alapja.

A Helikon neve, amely „a keszthelyi zöld parton emelkedik”, talán szintén szorosabb kapcsolatban van a Magyar Minerva vállalkozással. Mikor Csokonai Vergilius *Georgicon*jának fordítására vállalkozik, Festetics válaszában azt írja, hogy művét majd „a *Helikon* bírálata alá” bocsátja. (*Keszthelyi Helikon*. 169.) Ez volt — úgy látszik — a Magyar Minerva „bíráló bizottságának” elnevezése. Persze, e szoros vonatkozás nem bizonyítható, bár a költőnek erről is hallania kellett, hiszen e bíráló bizottság létrehozása egyik feltétele volt „a magyar írók munkái könnyebb kiadását tárgyazó” vállalat működéésének.

1. A *Keszthely* keletkezésére jellemző a táj nagyvonalú felfogása, leírása, ami teljesen rokon a *Magyar Ország* és *A' Balaton* költői stílusával. Ebből a szempontból hasznos az összehasonlítása Dukai Takách Judit versével, amely már a *Keszthely* ismeretében íródott. A költőnő versének első két versszaka Berzsenyit dicsőíti, azután Keszthely és környékének leírásába kezd. Berzsenyi csak megemlíti, hogy „dus” búzakalász rengedez a mezőn, Dukai Takách két versszakot szentel e tárgynak:

Az aranyos napnak költével dolgozik
A' köznép és gyorsan folytatja munkáját,
Harangszót hall, térdre omol, imádkozik,
'S pislogó tűzénél eszi vacsoráját
Megnyugvó lélekkel.

Másfelől temérdek sík mezők terülnek,
Az aranykalászok csüggyve hajladoznak,
Zöldellő réteken kővér rendek dülnek, . . .
'S körül a' berkekben szárnyasok hangoznak
Bájló himnuszokat. . .

Berzsenyi két sorban festi a „halmokat százféle gyümölcsökkel és zamatos gerezdeikkel”. Takách Judit leírja, hogy Zala sorhegyein:

. . . Tartatnak Bacchus' örömmünnepei,
'S gazdagon megrakott áldozatjaikkal
Oltárok füstölnek.

A' sárgult gerezdek zöld levelek között
 'S ért gyümölcsök húzzák a' fák' sudarait,
 'S azokból, mellyeket istenkéz ráfűzött,
 Kínálja a' szíves gazda szomszédjait
 'S egymással örülnek.

Hűvös árnyat vető körtvélyfák állanak
 Itt 's díszesbé teszük a' terült láthatárt,
 Olymp' istenei hogyha leszállanak,
 Itt kóstolnak rendre ambróziás nektárt,
 'S tartatnak víg pompák. . .

(Keszthely)

Berzsenyinél e részletező, konkrét vonásokból nincs semmi. Költeményének alaphangulata nem pusztán idilli, alapeszméje nem a hódolat. Nagyvonalú ünnepélyesség vonul végig az egész versen. Az alapeszme a várakozásé, az emelkedő irányú követelésé. Periklész nevét nem hiába említi: a főurat még nagyobb feladatokra ösztökéli, mint amiket eddig elvégzett. (S tudjuk, hogy a vers valóban a „helikoni ünnepélyek” indítéka lett. — *Kaz. Lev. XV. 241.* — Itt is mutatkozik Berzsenyi költészetének társadalmi funkciója.)

Ugyancsak figyelemre méltó a különbség, összehasonlítva Batsányi János versével: *A Keszthelyi Hajóhoz (Összes Művei. I. 81)*. Ebben a költő Festetics érdemét dicsőíti a balatoni hajózás fellendítése érdekében abból az alkalomból, hogy a Festetics által a Balatonra bocsátott vitorlás teherhajó megromlódott, s tulajdonosa újra kijavíttatta. Azóta megint diadalmasan járja útját a magyar tengeren:

A' mindent elrontó idő' hatalmának
 Már egyszer e' hajó is engedett,
 De közjóra termett jeles nagy urának
 Szavára még egyszer feléledt. . .

Nemzetem,
 Ez lehet még a' te újulásod' képe. . .

A filozófus Batsányi tehát (Virág hódoló dicsőítésével szemben) jelképes értelemben fogja fel Festetics megünneplését. (Virág: *Festetics (Hjörgyhez. Munkái. 7–8.)*)

*

Kazinczy véleménye a versről: „Keszthely. — Nincs elvégezve. Többet hozzá, vagy vesd félre. Kárt az által gyűjteményed vallani nem fog.” (*Kaz. Lev. VI. 164.*)

A verssel kapcsolatban a korra való hatás kiváló példája Festeticsnek Berzsenyihez intézett levele, amelyet a költő 1817. jan. 13-án közölt Kazinczyval:

„Tökéntetes Táblabíró Ur, nékem Nagy jó Uram!

Nugyon köszönöm, hogy rólam és fiamról meg emlékezni méltóztatott, és híres neves Munkáinak második kiadását velem közölte. Ezen alkalomossággal midőn a könyvet fel nyitnám, éppen szememben ötlött azon Aoni lelkeknek tulajdonos jóvendőlése, hogy a' *Keszthelyi zöld parton*

emelkedik a' csendes Helicon. Azért, hogy beteljesedjen a' Niklai Bölcsnek, akkinek dicshírét a' *halandóságnak köde el nem éri*, előre való mondása: ime itten Keszthelyen Böjt-elő havának azaz Febr. 12kén akarván Felséges Urunknak születése napját ülni, az ifjúságot Heliconra vezetni kívánjuk, hogy az úgy nevezett Declamatio által a' magyar, német és deák írásszerzésben jó ízlésre kapjon. De a' Heliconra vezető Kalauz nekünk szükséges. Bátorkodunk tehát a' Somogyi Kazinczyra vetni szemünket, és azon Napra való maga meg alázására kérni. Lesznek talán több pártfogóink is, kik hívásunkat meg nem vetik, hogy öszve vetett vállakkal ezen törtelen ösvényen tanácsot adjanak és vezéreljenek, oktatván, *mint kell az idővel élni s bölcsen örülni. . .*"

Ehhez a költő hozzáfűzi:

„Az elhuzott sorok verseimből vagynak szedve. [Az első idézet a *Keszthelyből*, a másik kettő a *Horatiushoz* c. ódából van. — *M.*] Mit akar tulajdonképpen a' Gróf, nem tudhatom; azt hallom, hogy igen nagy készületeket tesz a' theátrumi játéokra és Bálra. Az is mondatik, hogy Herceggé lett, de nem gondolhatom, minek kellenének ide a' Poéták. Ha mit látok, tudodra lesz.” (*Kaz. Lev. XV. 24.*)

Az *utókor* értelmezésében MERÉNYI (1966.) felfogása szerint a vers belső cselekményét a természet, a szellem és a történelem egymás után következő fokozatai jellemzik. — KARDOS Tibor (*Élő humanizmus.* 520.) elégiai értelmezést ad az utolsó négy sornak. Szerinte a záróakkord fájdalmas jelentésű: „Festetics nem jókor született, Athén és Róma virágkorában kellett volna élnie.” — A költői *ólat* azonban ellentmond e magyarázatnak: a vers lírai cselekménye *felfelé* ívelő. Festetics is nyilván buzdítást érzett e sorokban: ezt mutatja a verssel kapcsolatban a költőhöz írt levele is.

Forma

Első aszklepiadészi versszak. Ütemezés: 2/4/ /4/2. — s., ch., ch., j. Berzsenyi bimetrikus aszklepiadészi verssoraira és a magyaros és klaszszikus versformák összefüggésére l. KERESZTURY Dezső: *Magyar Századok.* 1948. 213., VARGYAS Lajos: *A magyar ritmus.* 1952. 171., NÉMETH László: *Az én katedrám.* 1969. 42., SZUROMI Lajos: *ItK* 1972. 626—630.

Nyelvújítási szavak

Gerjedező, virány, kies.

Szóképek

Arany világ (CSENGERY: 722. — CSELÓTTEI: 25.), sorhegy ölelgeti (CSENGERY: 597.).

Keszthely.

- Itt a' kék Balaton partja virányain
 Hol minden mosolyog mint az arany világ.
 Hol dús búza kalász rengedez a' Mezőn
 'S a' halmok koszorus oldalain ragyog
- 5 A' száz féle gyümölts 's a zamatos gerezd,
 Itt a' Keszthelyi zöld parton emelkedik
 A' tsendes Helicon, jöjjetek óh szelid
 Áon Szűzei! és verjetez itt lakást
 Nézzetek mi kies sorhegy ölelgeti
- 10 A' tér' telkeit és a' vizenyös lapályt
 Itt leletez gyönyorú Tessali berkeket
 Bértz forrást susogo völgyeket és homályt
 Gyakran mulatoz itt zöld hinarak között
 Nereus saskoszorus Nimfa Leányival
- 15 Gyakran zengeti itt Arion éneket
 A' hold fényre alatt gerjedező vizen
 S nézzetek, hol amaz már feketült falak
 Láttatnak menedek váratok ott vagyon
 Ott vár titeket egy Bölts 's kebelebe zár,
- 20 Egy nagy Ferfi kinek lelke Periclesi
 Századnak született 's akki virág korát
 Rómának ragyogóbb színre derítténé.

Ellérések a H₁ -től

11. Tessali (A)
 14. Nereus (A)
 15. Áron [nem birtokosjelző. A szerint. H₂-ben sajtóhiba]
 20. Periclesi (A)

Szövegváltozatok

1. D Itt a
 3. H₁ H₂ d'úzs
 4. D halmok koszorus
 5. B zamatos D a' zamatos [s nélkül]
 6. D keszthelyi
 7. D Helikon
 11. H₁ H₂ Thesszali D thesszail
 13. B hinaras öblökön [Berzsenyi jav. — *Kaz. Lev.* VIII. 237.]
 14. H₂ D Nereusz
 16. H₁ H₂ D Arion' [nem birtokos jelző]
 17. H₁ feketült
 18. D menedék váratok vagyon. Ott
 19. D bölcs
 20. D lórfi H₁ H₂ Pericleszi D perikleszi

Forrás

Prandium Castalii. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Hungarostini (1880). *Danielis Bersenii Eclogas*. P. 43—44.

21. Magyar Ország.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 99/r-v. Kazinczy számozása: 2.

Megjelenés

Először T I. 69. — Itt az eredeti kézirat szerint közöljük.

A' Balaton és a Keszthely testvérversének tekinthető a századvég fordulóján, amelynek hangulatát *A' tizen nyoltzadik század* fejezi ki leginkább összefoglalt módon.

A költő kezdetben nagyra becsülte ezt a verset és a Kazinczyhoz küldött versgyűjteményben a második helyre tette, mindjárt az *Ajánlás* után. Kazinczy a vers kihagyását javasolta azzal, hogy „ártana az egésznek”. (*Kaz. Lev. VI. 165.*) Még a kiegészítésben (*Kaz. Lev. VII. 433.*) sem említi meg a költeményt, s nem indokolja újra az óda kihagyását. Nyilván nem egyezett felfogásával az a „titusi” kép, amelyet a költő kora Magyarországról festett *idilli-iffjúi* lelkesedésében. Ezért fontos a vers keletkezési idejére figyelni, ami megértéséhez is jobban hozzásegít bennünket.

Valószínű — s ez is alátámasztja a vers korai keletkezését —, hogy eme költemény „ismeretanyagában” is felfedezhetők még a költő soproni éveinek emlékei. A fő motívumok megvannak Windisch említett tankönyvében, s szinte nyomon követhetők, a költő „átrásában” azonban átalakulnak, költői indítékká válnak.

A bevezető kép Windischnél:

„Der Himmelstrich ist einer der gemässigsten und fruchtbarsten. Der Boden trägt allerlei Arten des schönsten Getraides im Überflusse: den besten Tabak, Hanf, Flachs, Safran, alle Gattungen von Feld- und Hülsenfrüchten, Kohl und Wurzelgewächsen. Das Obst wächst in Menge und von höchster Güte. Von Pflaumen und Zweschken trifft man ganze Wälder. Es werden auch ganze Aecker von köstlichsten Zucker- und Wassermelonen angebaut.” [Az égöv, amely alatt Magyarország elterül, a legmértékeltettebbek és legtermékenyebbek egyike. A föld bőségben terem mindenfajta legszebb gabonát, a legjobb dohányt, lent, kendert, sáfrányt, a zöldség, a hüvelyesek, a káposzta és a vetemények minden fajtáját. Minden gyümölcs bőségesen található itt és kiváló jóságú. A szilvafáknak egész erdejét láthatjuk, sok földön terem a cukor- és görögdiinnye.]

A költőnél:

Itt hol szőke vizét a' Duna rengeti
Árpád' gazdag arany hantjain, oh Hazám!
Ceresnek koszorús homloka illatoz,
S a bőség ragyogó kürtje mosolyg reád.
Termékeny mezeid mennyi harmatok
Mossák 's tsüireidért Europa frigyed.

Látjuk, hogy Windischnél szó sincs az Árpádra való hivatkozásról, hiányzik a hazafias vonás, a vers éltető eleme. A bőség ragyogó kürtje, a termékeny mezők, a tele csűrök is érzékletes, költői valóságokban élnek a versben.

Érdekes, hogy a szőlőhegyek leírása, Bacchus dicsőrete hiányzik Windisch szövegéből. Csak a „Simegher Gespannschaft” (Somogy megye) leírásában szerepel a következő megjegyzés a megyéről:

„Die Luft ist nicht überall gesund, desto gesunder ist der vortreffliche Wein, der ausser dem Tokajer allen anderen den Klang streitig macht . . .”
[A levegő nem mindenütt egészséges, annál egészségesebb azonban a kitűnő bor, amely versenyzik minden más fajtával, kivéve a tokajit . . .]

Windisch általános országtképét tehát a költő nemcsak színesebbé, de realisabbá is teszi, „balatoni — dunántúli — szemmel nézve . . .

De lássuk Windisch leírásának következő részét:

„Die Weiden sind hier vortrefflich und nahren eine ungläubliche Menge Hornvieh. In vielen Eichwäldern werden unzählige Schaaren von Schweinen gemästet, und die Schafzucht ist gleich erheblich. Die Pferde sind zwar etwas klein, sie übertreffen aber an Dauerhaftigkeit und Flüchtigkeit fast alle in Europa.” [A legelők kiválóak és hihetetlen mennyiségű barmot táplálnak. Sok tölgyerdőben számtalan disznócsordát hizlalnak, s a birka-tenyésztés is hasonlóan jelentős. A lovak — bár kicsinyek — felülmúlják kitarításban és gyorsaságban Európa összes lovait.)

A költő változata:

Itt Arkádia zöld halmái nyillanak,
Hol Pán lognemesebb barmok után dalol
Barmok! millyeneket boldog Arabia
Nem látott sem egyéb nemzet az ég alatt

Itt sem részletezi a költő az ország gazdagságát konkrét vonásokkal. Képpé, látomássá alakítja át ismerleleit.

A hegyek gazdagságáról Windisch így emlékezik meg:

„Die Gebirge sind eine reiche Schatzkammer verschiedener Mineralien-Fossilien. Sie liefern ausser dem Zinne alle andern Metalle, nämlich das schönste, in ganz Europa berühmte Gold, Silber, Kupfer, Eisen, Magnete, Bley, Quecksilber, Salpeter, eine Menge natürlichen und gekochten Salzes, Ocker, Berggrün, Gyps, Marmor von verschiedensten Farben, Asbest, Achat, Jaspis, Alabaster, auch Edelsteine, Diamanten, Rubin, Amethysten, Berillen, Topase, Granaten von besonderer Schönheit und edelstein Feuer. . .” [A hegyek ásványok és ércek kincseskamrái. Az ónon kívül mindenféle fémeket szolgáltatnak: a legszebb, egész Európában híres aranyt, ezüstöt, rezet, vasat, ólmot, higanyt, okkert, üveget, ként, vitriolt, mültromot, sok sót, gipszet, agyagféléket, különböző színű márványt, mészosztet, achátot, topázt, gránátot, amelyek különösen szépek és a legnemesebb tűzben ragyognak . . .]

A költő ezt így vonja össze:

Kárpátidnak arany gyomra kevés Perut
Felülmúlván örökös kintseit önti rád . . .

Léventül már csak a „büszke határookban” találkozunk Berzsenyi Windischsel, aki szerint Magyarország nyolc más ország határait érinti: Szlavóniát, Szerbiát, Galiciát, Oláhországot, Erdélyt, Morvaországot, Ausztriát, Stájerországot . . . De Berzsenyi közben már olyan szellemi szintre emelkedik (a kultúra felvirágzásának követelménye!), ami Windischnek eszébe sem jut . . .

Természetesen feltehető Windisch barokkos bőségű és gazdaságú ismeretelműzésének közvetett összefüggése is a költő látomásával.

*

fogadtatására Kazinczy említett megjegyzésén kívül hír nincs. Ikorban WALDAFEL József (*A XIX. század költői.* 40.) a „csü-lurópa írügyed” kitételben a napóleoni háborúknban meggazdago-resség elégedettségének kifejezését látja. — BARTA János (*Ber-17.*) Kazinczyval szemben kiemeli a vers értékét: „Ahogy a régi ámára a világ minden mozzanata valami láthatatlan istenséget t, úgy látja most Berzsényi ezt a földet: nincs tája, nincs rész-s jelentése, amely szentté, istenivé ne válják előtte.” — VARGHA *Berzsényi.* 60.) szerint a vers csak látszólag dicsőíti Ferenc kor- nert befejezése a műveltség hiányának hangoztatásával kritikai é válik. — MERÉNYI (1966. 122.) a költemény sömjéni idilli ú kötöttségét hangsúlyozza, amely a vers hangulati elégedett- szubjektív alapja.

szklepiadászi versszak: Ütemezés: 2/4/ /4/2 — s., ch., ch., j. ri mértékes verseléséhez I. NÉGYESY László: *A mértékes magyar örténete.* Bp. 1892. 200—201.

tási szavak

dísz, felmúl.

(CSELÓTEI: 26.), osillag (CSENGERY: 723.), virágok (CSELÓTEI:

estráda

Magyarország.

- Itt hol szőke vizét a Duna rengeti,
 Árpád gazdag arany hantjain, oh hazám!
 Ceresnek koszorús homloka illatoz,
 S a bővség ragyogó kürtje mosolyg reád.
- 5 Termékeny mezeid mennyei harmatok
 Mossák, s csüreidért Európa írügyed.
 Itt édent mutató sorhegyek oldalán
 Bacchus tölt poharat, s néked az isteni
 Nektár legnemesebb vedreiből merit.
- 10 Itt Arkádia zöld halmái nyillanak,
 Hol Pán legjelesebb barmok után dalol,
 Barmok, műyeneket boldog Arábia
 Nem látott, sem egyéb nemzet az ég alatt.
 Kárpátidnak arany gyomra kevély Perút
- 15 Felülmúlván, örökös kincseit önti rád.
 Minden jót, valamit hint az Olymp ura,
 Minden jót, valamit Tellus az emberi
 Táplálásra teremt, néked az istenek

20 Bőv mértékje pazarl büszke határidon,
 Boldog népeidet Títusok őrizik,
 Kik mindannyi atyák és kegyes istenek,
 S kiknek trónusokon Trézia lelke leng.
 Törvényed s koronád Cherubim űr fedi,
 25 Nem fertőzteti meg durva tyrann keze:
 Törvény, nem hatalom kénye, uralkodik
 Rajtad, s régi dicső nemzeti dicszed áll.
 Oh bár vajha kies gyöngykoszorúd között
 Még egy illatozó rózsza fakadna ki:
 Szállnának le reád Graecia isteni,
 30 Kik hajdan lehozák Attika földire
 A nagy mestereket s bölcs tudományokat.
 Akkor csillagokat hatna kevély fejed,
 S elbámúlna reád a zenith és nadir.

Szövegváltozat

3. *illatoz* <tündökl> [Berzsenyi jav.]

Fordítás

Ungaria. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). Danielis Bersenii Eclogae.

22. A' tizen nyoltzadik század.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 100/r-v—101/r. Kazinczy számozása: 3.

Megjelenés

T I. 83. — A kézirat (A) szerint közöljük.

Az óda *keletkezésének* idejére már a cím utal: a XVIII. sz. végén írhatta a költő. Mintája a horatiusi *Carmen saeculare* lehetett. (*Opera Omnia*. 311—313.) A lényege — ugyanúgy, mint Horatius *Századévi énekének* — a „nemzeti fohász”. Ez már tartalmának arányaiból is kitűnik: a költemény 13 versszaka közül 9 vallásos szellemű. Három versszak jut Mária Teréziának és egy Ferenc császárnak.

Hálaadó költemény, mert a költőt mint hazafit hálaérzet tölti el a nemzet fennmaradásáért. A nemzeti lét indoklását a *nagy tettekben* keresi, ezért hangsúlyozza az *áldozat* jelentőségét, miként a római költő. Ugyanakkor a nagy uralkodókat is említi, mert a nemzeti létbiztonság az ő érdemük is. Végül optimista a jövőt illetően, mint Horatius, aki a *Századévi énekben* a római népről egészen más képet rajzol, mint az *Ad Romanosban*. E tartalmi teljességből kiindulva magyarázhatjuk csak meg mind a vers keletkezését, mind alapvető mondanivalóját.

I. Ami a horatiusi összefüggést illeti, kétségtelen, hogy a C. III. 1. követhető fenséges képe ismeretében keletkezhettek a költemény bevezető szakaszai (5—8. s.):

Regum timendorum in prorios greges,
reges in ipsos imperium est Jovis,
clari Giganteo triumpho,
cuncta supercilio moventis.

(*Opera Omnia*. 180.)

[A rettegett királyoknak saját nyájukon van hatalmuk, de Jupiternek magukon a királyokon is; híres ó a gigászok fölötti győzelmről, és szemöldökével irányítja a mindenséget.]

A véráldozat motívuma is horatiusi ihletésű (C. II. 1–2., 9., 34. s.):

Quis non Latino sanguine pinguior
campus sepuleris impia proelia
testatur auditumque Medis
Hesperiae sonitum ruinae ?

(*Opera Omnia*. 134.)

[Melyik latin — vérrel dúsan áztatott — mező nem tanúsítja sírhalmaival az istentelen harcokat és Hesperia (Italia) összeomlásának a médekig elhangzó robaját ?]

Quae caret ora cruore nostro ?

(*Uo.* 36. s.)

[Melyik partvidéket nem mosta a vérünk ?]

Ami a *Carmen saeculare* egyik fő gondolata: a béketeremtő uralkodó dicsőítése s új, áldásos korszak beköszöntése (CSIFAK. 139), erre céloznak a következő sorok is (C. 31—32., 45—46. s.):

Condito mitis placidusque telo
supplices audi pueros, Apollo.

di, probos mores docili iuventae,
di, senestuti placidae quietem
date . . .

(*Opera Omnia*. 312.)

[Nyilaidat félretéve, szelíden és kegyesen hallgasd meg, Apolló, a könyörgő ifjakat! Istenek, a tanulékony ifjúságnak jó erkölcsöt, a csendes öregkornak nyugodalmat adjatok!]

Ami dicsérettel hódol Horatius *Augustusnak*, azt költőnk *Mária Teréziára* árasztja.

2. A Mária Terézia-kultusz költőnkénél a soproni tanulmányokba gyökerezik. Losontzi *Hármas Kis Tükörében* dicsőíti a királynő uralkodását, s a békét, amit az ország számára teremtett. (153.)

Windisch különösen magasztalóan szól Mária Teréziáról. (90.) Idézi a megható pozsonyi jelenetet, amikor a királynő előadta veszélyes helyzetét az országgyűlésen megjelent rendek előtt, s magát, férjét, fiát és birodalmát azok hűségébe és védelmébe ajánlotta. A rendek egyhangúan azal feleltek, hogy készek életüket és vérüket drága királynőjükért áldozni. Windisch még a következőket teszi hozzá: alighogy vége lett a háborúnak, mindent elkövetett a királynő, hogy „alattvalóit boldogítsa”. Mindenütt látni lehetett áldásos működésének nyomait. A magyar királyok régi szék-

helyét, a budai várat régi fényében visszaállította. Figyelme az iskolaügy javítására is ráirányult. Az ország területét a 13 szepesi várossal (amelyeket Zsigmond elzálogosított), Galiciával, Lodomériával, Podóliával gyarapította. Az egyetemet Nagyszombatról Budára helyeztette. Szerinte Mária Terézia „a legnagyobb uralkodók történetében a legszebb és legkritikábil mintakép marad Bölcs kormányzása bámulatba ejtette a világot, igazságszeretetét mindig tisztelni fogják. Ki is tudná hasonlíthatatlan nagyságát [képét] méltóan megrajzolni ?”

3. Ebben a lelkesedésben a kor többi költői is osztoznak. Orczy szerint a Virtus virágzása, a nép sorsának javulása, a béke áldásai is elsősorban a felvilágosodott uralkodók érdemei. Ez a forrása Mária Terézia kultuszának is, amelyben bizonyos mértékig Berzsényi is osztozik (*A' Felkölt Nemességhez, A' tizen nyoltzadik század*). Orczy versében pl. így szól a királynő önmagáról:

Igyekeztem, légyen boldog állapotbann
Szegény 's gazdag; koldus ne légyen országbann,
Érszak-tételek szűnjenek Hazábann,
A' mi jó, mi kedves, terjedjen várambann.

E királynő idejében Magyarország szinte boldog szigethez hasonlított:

Föld! Kinek határát az Isten őrzötte,
Hogy háboru' lángja tsak nem is érhette,
Békességben a' sok veszélyt távul nézle,
Szabadság, áldomás, bőség ékesíte . . .
Látván sok népeknek szörnyü veszedelmét,
Egyéb országoknak sűrűn vett sérelmét . . .
(*Két Nagyságos Elmenek. 102.*)

A Berzsényiéhez hasonló érzelmeket fejez ki Csokonai is, mikor ebben az időben Mária Terézia felvilágosodott uralkodását vagy Ferenc császárt dicséri. Így pl. a *Diétai Magyar Múza* IV. énekében a „Génius” így szól Mária Terézia uralkodásáról:

. . . Én Tréziának kinyertem az égbe,
Hogy sokáig légyen anyátok egy végbe.
Ez a jó királyné, még azt meglátjátok,
Kiveszi a porból és szennyből hazátok,
S a magyar föld az ő idejétől fogva
Mint Nagy Lajos alatt fénylik mosolyogva.
És mihelyt trónusba az ő kegyelme lép,
Arany időt számlál a szegény magyar nép.
És az apolगतó békesség ölében
Órúlnak a Muzsák a magyar Tempében.
Talpokra állanak a ledűlt törvények,
Élelmet, pártfogást lelnek a szegények.
És negyven esztendő csendes folyásában
Az öröm s boldogság lakik a hazában . . .
(*HARSÁNYI—GULYÁS. I. 88.*)

Ferencet pedig így köszönti:

Gyözhetetlen császár! hazám fejedelme,
Kít lelkesít a hit és törvény szerelme,
Kihez annyi népet, vallást és nemzetet
Láncolt a köz jóért lángoló szeretet, . . .
Ki oly fényvel ragyogsz atyáid székében,
Mint a máj nap a tegnapi helyében . . .

(Uo. 250.)

Berzsenyi legnagyobb költő kortársa tehát így vélekedett Mária Teréziáról és Ferencről a *Diétai Magyar Műsában*.

Kazinczy is nagy elragadtatással szól a felvilágosult uralkodóról:

Te, hív királya a' *Hívhez hív* magyarnak,
Te, nagy 's kegyes Theréz!
Te nem vetettél városodnak üszköt,
Hogy annak útczáit sinórod és
Kevély 's makacs kéj rajzolhassa ki.
Tiszteld a' törvényt és Önmagad.
És a' midőn javad 's a' nép' java
Kivánni látszatott az áldozást,
Királyi méltóságod érzetében
Parancsolál, de nagy valál *hazudni* . . .
Neved maradjon áldva nagy 's jó Asszony!

(*Kaz. Lev. VIII. 38. Kazinczy Gábor kiad. 84—85.*)

4. A Mária Terézia-kultusszal kapcsolatos, de külön motívum az ódának az a része, amely a „szent rokonvére” és a „babonák tüzése” vonatkozik. (7. vsz.) Ami a „dicső szabadságot” illeti, amire a költő hivatkozik a versszakban, ez nyilván a nemesi-nemzeti szabadságra, az alkotmány megtartására utal, amely a nemesi „szabadság” biztosítója volt, s amelyet a királynő megtartott és megtartatott. [Ezt támasztja alá WALDAPFEL Józsefnek (A XIX. század költői. 46.) az a megjegyzése is, hogy itt és ekkor még nem lehet szó liberális szabadságesszméről Magyarországon.] Az „ádáz, pártot ütő” hadakkal kapcsolatban ekkor még az iskolás-aulikus felfogás uralkodott a költő történelemszemléletében a XVII. század eleji szabadságküzdelmekre vonatkozóan. A „babonák tüze közt” utalás talán célzás a versben a királynő „viszonylagos” választi türelmére is. (Ez a Berzsenyi családot mint protestáns vallásút közelebről is érinthette.) A *belső békével* való ez irányú összefüggést a költő Mária Terézia-kultuszával kapcsolatban el nem hanyagolhatjuk. Ugyan-ezekhez mint egyéni motívumot hozzá kell tennünk az *idilli korszak* jellemző hangulatát. Ez indokolja az óda *optimizmusát*, amire különben a tárgyjal kapcsolatos, ahhoz illő *költői magatartás* szinte kötelezte is Berzsenyit. (Akár a *Carmen saeculare* költőjét.) Mindez motíválja Mária Terézia dicséretét is.

5. Mint mondtuk, az óda összefüggésben van a *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* c. ódával is. Mikor tehát Traianokról és Marcusokról beszél a költő, hangsúlyoznunk kell az „álltanak” *múlt idejét*, vagyis a költő a *régi nagy királyokra* is gondol, amikor a nemzeti lét megőrzéséről beszél, újra hangsúlyozva a nemzetért hozott *véraldozat* jelentőségét.

6. Az óda hangulatának és keletkezésének nemzetközi összefüggései szempontjából nem érdektelen az ódának Schiller *Der Antritt des neues*

Jahrhunderts c. költeményével való összehasonlítása, amire már ZLINSZKY Aladár is felhívta a figyelmet. (*A nemzeti líra.* 111.) A német költő izgatott, szenvedélyes hangja érdekes ellentétben van Berzsenyi nyugodt és ünnepélyes zengésű hangvételével. Az egybevetésnél arra is gondolkunk kell, hogy Berzsenyi kb. 1799-ben írja versét, amikor hazánkban némi optimizmust kelthetett az, hogy egyelőre eltávolodott a veszély az ország határaitól, sőt a campoformiói béke feltételei sem hatnak csüggesztően, mert nemigen érdekelhette a magyarokat a németalföldi területek elvesztése. Ehelyett fontosabb volt az, hogy pl. Dalmácia visszakerült a birodalomhoz, s így Magyarország déli határai megerősödni látszottak. — Schiller 1801-ben írja költeményét, amikor a költő Németországban már újra háborgó világesemények közepette él. A két ódában tehát két különböző történelmi helyzet tükröződik. Schiller a viharos események központjában izgul és szenved: a hadak útján, Németországban, amelyet szétzúzással fenyeget a francia hódító. Magyarország egy hatalmasnak látszó birodalom védelme alatt él, amely egy nagy európai koalíció tagjaként egyelőre elég biztonságos távlatot nyújt. A világesemények Schillert igazolták — de Berzsenyi véleménye is megváltozott, amikor a veszedelem mind nyilvánvalóbbá vált, s az ellenség rohamléptekkel közeledett az ország határai felé. Mintha Berzsenyi az 1807-ben írt *A Magyarokhoz* c. vers nagy távlatainak feltüntetésében elődjére talált volna Schiller költeményében. *A tizen nyolcadik század* c. ódával való párhuzamon kívül ezért is érdemesnek tartjuk a német költemény közlését. (A verset Schiller Goethehez írta.)

Edler Freund! Wo öffnet sich dem Frieden,
Wo der Freiheit sich ein Zufluchtsort?
Das Jahrhundert ist im Sturm geschieden,
Und das neue öffnet sich mit Mord.

Und das Band der Länder ist gehoben
Und die alten Formen stürzen ein:
Nicht das Weltmeer hemmt des Krieges Toben,
Nicht der Nilgott, nicht der alte Rhein.

Zwo gewalt'ge Nationen ringen
Um der Welt alleinigen Besitz:
Aller Länder Freiheit zu verschlingen,
Schwingen sie den Dreizaack und den Blitz.

Gold muss ihnen jede Landschaft wägen,
Und, wie *Brennus* in der rohen Zeit,
Legt der Franke seinen ehrnen Degen
In die Wage der Gerechtigkeit.

Seine Handelsflotten streckt der Britte
Gierig wie Polypenarme aus,
Und das Reich der freien Amphitrite
Will er schliessen, wie sein eignes Haus.

Zu des Südpols nie erblickten Sternen
Dringt sein rastlos ungehemmter Lauf:
Alle Inseln spurt er, alle fernen
Küsten — nur das Paradies nicht auf.

Ach, umsonst auf allen Ländercharten
Spähst du nach dem seligen Gebiet,
Wo der Freiheit ewig grüner Garten,
Wo der Menschheit schöne Jugend blüht.

Endlos liegt die Welt vor deinen Blicken,
Und die Schifffahrt selbst ermisst sie kaum:
Doch auf ihrem unermessnen Rücken
Ist für zehen Glückliche nicht Raum.

In des Herzens heilig stille Räume
Musst du fliehen aus des Lebens Drang!
Freiheit ist nur in dem Reich der Träume,
Und das Schöne blüht nur im Gesang.

[Oh, barátom, hol nyílik menedék a béke és a szabadság számára? Viharban búcsúzott tőlünk a század, és gyilkolással kezdődik. Az országok köteleke megszűnt, a régi formák összetörték, a háború tombolását nem gátolja sem a világtenger, sem a Nflus istene, sem a Rajna. Két hatalmas nemzet birkózik egymással a világuralomért, s hogy minden ország szabadságát megsemmisítsék, a szigonyt és a villámot suhogtatják. Aranyat mérnekik minden ország, és mint Brennus a durva korban, a francia ére kardját dobja az igazságosság mérlegébe. Kereskedelmi flottáját az angol kapzsi módon terjeszti ki mint polipkarokat, s a szabad Amphitrité birodalmát (a tengert) el akarja zárni mások előtt mint saját házáat. Egész a déli sark nem ismert csillagaihoz tör szüntelenül gáttalan útja, minden szigetet kinyomoz, minden távoli partot — kivéve a Paradicsomot. Ah, hiába keresel minden térképen olyan boldog helyet, ahol a szabadság örökzöld kertje vagy az ifjúság virul. Szemed előtt végtelen a világ, a hajózás sem tudja felmérni (határait), de mérhetetlen hátán nincs hely tíz boldog ember számára sem. Szíved csendes szentélyébe kell tehát menekülnöd az élet szorongattatásai előtt! »Álomhonban van csupán szabadság // és a szép csak a dalban virul.« (Az utolsó két sort VARGHA Gyula fordította. L. ZLINSZKY: *i. m. uo.*) — A *Nil istenével* a német költő Napóleon egyiptomi hadjáratára céloz. — *Brennus* a gallok régi királya; a költő Napóleont hasonlítja e hódítóhoz. — *Amphitrite* a tenger istennője: Anglia korlátlan tengeri uralomra tört. — *Déli sark*: az angolok hadat viseltek a dél-amerikai spanyol és az afrikai holland gyarmatok ellen, hogy elszakítsák őket Spanyolországtól ill. Hollandiától, és megszerezzék ezeket a magukénak.]

Berzsenyi és Schiller viszonya még nem egészen tisztázott. Az *Észrevételekben* a költő utal Schiller merész szóképzéseire. (PM 39.) Az *Amathunt* a *Die Götter Griechenlands*-ból került Berzsenyihez. A *G. Festetés György*hez (I.) írt versben — mint láttuk — van Schiller-utalás. Lehet, hogy az Eszterházy-óda a későbbi átdolgozás során kerülhetett az idézett szép költemény „tengeri” képe: „Int a tengerek istene” — ez tán schilleri eredetű. (Az idézett versben szerepel a tenger istene szigonyval és villámmal . . .)

*

A kortársak előtt az óda ismeretlen maradt, mert Kazinczy elvetette. (Valószínűleg nem értett egyet Ferenc magasztalásával, aki őt halálra ítélte.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 107.) szerint: „Minden, amit Berzsenyi a vitézség erkölcsi jelleméről, ősök és utódok nemzeti szolidaritásáról, királyhűségről, történelmünk viszontagságairól más költeményeiben hangzotatott, itt együtt van e remek ódában, egy gondolatmenetbe, hazaszerető történelemszemléletbe, az Isten iránti hála melegével egybefoglaltan, reménység-zendítően magasra emelve.” A vers mellőzésének okát a megírása, ill. megjelenése utáni idők Habsburg-ellenes hangulatában látja. — MEZEI Márta (*MKL* 20.) szűk látókörűnek ítéli a verset. — MERÉNYI (1966. 109.) szerint a vers bizonyos értelemben a kor „nemzeti fohásza”. Csak ha korára vetítjük vissza, értékelhető benne a *Himnusz* és a *Szózat* elődjének ünnepélyes hangvétele. — CSETRI Lajos (*i. m.* 124.) szerint: „A Habsburg birodalom felvilágosultságával kapcsolatos illúziók a vidékre szorult nemesember részére — különösen Mária Terézia korához fűződően — még egy ideig az evidencia erejével hathattak.”

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Viadalmi, ádáz, viszontság, szegelekőkövek.

Szóképek

Szárny (CSENGERY: 597. — CSELÓTEI: 10.) szemöldök (CSENGERY: 592. — I. még a *Fohászokadás* jegyzetét.); hullám (CSENGERY: 696. — CSELÓTEI: 19.).

A T helyesírása

22. A tizennyolcadik század.

Század hanyatlik. Már küszöbén vagyunk
Bámult korunknak, századok istene!
Buzgó örömmel feltekintek,
S titkaidat huraim csudálják.

- 5 Népek születnek, trónusok omlanak
Lehelletteddel, s a te szemöldököd
Világokat ronthat s teremthet,
A nagy idők folyamit vezérlvén.

- 10 Hány századoknak szélveszes ostromin
Harczolt szerettem nemzetem ekkorig!
Hány száz Charybdis, s mennyi örvény
Várta nemes remeked halálát!

- Már sírba szállott hajdani nagy nevünk,
Mármár lecsüggött győzni szokott karunk,
15 Mikor hatalmas szárnyaiddal
Béfedezéd lebegő vitorlánk.

Megszántad e nagy bajnok nemzetet,
Mely annyi harczt közt vívta ki hantjait,
20 S véraldozattal kérte vissza
Ósei szent viadalma bérét.

Révpartra hoztad: Trézia karjain
Köztünk Perikles napjai nyíltanak;
Saturnus áldott lelke jött fel,
S vérbe merült mezeinkre szállott.

25 Dicső szabadság temploma lett hazánk,
Nem dúltak ádáz pártot ütő hadak,
A szent rokonvér nem kiáltott
A babonák tüze közt az égre.

Áldás virágzott a Duna partjain,
30 Áldásba' ferdett a Tisza síkjain,
Áldásba a vad Dráva berkin
S Fáttra kopár farain lakó nép.

S már most Ferencznek títusi trónusa
Fénylik közöttük: jer, magyar, e napon
35 Nyisd meg dicsőült szent királyid
Templomait, s leborúlva áldozz.

Nézd, mely hatalmas népeket eltörült
Körülted e nagy s ritka időszakasz!
40 Nézd mely viszontság kénye játszott
A legerősb szegeletkövekkel.

Téged megőrzött őseid istene.
Trajánok s áldott Marcusok álltanak
Kormányodon, kiknek királyi
Homlokokon ragyogott az erkölcs.

45 Mindenható kar méri ki sorsodat,
Kar, melyen ég s föld sarkai forganak,
Kar, mely dicsőült őseidnek
Rettenetes hadait vezette.

Bízzál, s virágzóbb századokat remélj,
50 Elődeinknek szép kora visszatér;
Csak lelkesen tartsd: mennyi sok szent
Vérbe került az igaz dicsőség.

Szövegváltozatok

44. A ragyott [„ragyogott” h.]

47. A <virágzó> Őseidnek

Fordítás

Seculum decimum octavum. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). Daniélis Bersenii Eclogae. P. 26—29.

23. Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 101/v—102/r-v—103/r. Kazinczy száma: 4.

Megjelenés

T I. 87. — Itt az eredeti kézirat szerint is közöljük.

Feltűnő, hogy ez a vers — *A magyarokhoz* (1796) c. ódával ellentétben — mennyire nincs kapcsolatban a költő soproni tankönyveivel. Lényegében tér el az ott tanultaktól, azoknál jóval többet mond. — Témája összefügg (s ez is egyik példája a Berzsenyi-versek sokrétfü összeshövdésének) *A' Felkölt Nemességhez* és az Esterházyhoz írt ódával. Az előbbihez a hősiség, az utóbbihoz a felvilágosodás eszméi közelítik. „Hőskeresése” viszont az első Festetics-ódához kapcsolja: ott a jelenben kereste a hőst, itt a múltban találja meg eszményképét. — Különösen az Esterházy-ódával lehet összevetni a tudományt dicsőítő eszméit. Szinte tovább folytatja annak az ódának a gondolatmenetét — a múltba vetítve —, hiszen ami az Esterházy-ódában (sőt a *Magyar Ország* c. versben is) csak óhajlás, költői álm volt, az, íme, *megvalósult már Nagy Lajos és Mátyás idején: a vitézség és a szellemi felemelkedés, a műveltség hatalma egyesült, a költő eszményei valósággá lettek.*

Nem csoda tehát, hogy Berzsenyi annyira szerette e verset. Az 1802-ben Kisnek átadott három költemény között már szerepel.

Témájáról a soproni tankönyvekben szó sincs. (Holott Losontzinak bő mondanivalója volt Attila és Árpád idejéről.) Losontzi I. Lajosról csak mint hődfőtöről beszél. Dalmáciát visszavette a velenceiektől, Nápolyban bosszút állt öccse meggyilkolásáért, a tatárokat Podóliában annyira megverte, hogy katonái „az öldöklésben elfáradtanak”. Elfoglalta Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát, és Lengyelország királyává választották. (I. m. 128.) Windisch leghosszabban az olaszországi hadjárattal foglalkozik: kiemeli Lajos királynak a német császárhoz való jó kapcsolatát, s azt, hogy leányát, Máriát, IV. Károly császár fiához, Zeigmondhoz adta feleségül. (I. m. 79.)

Nem kevesebb szárazsággal szólnak Mátyás királyról. Losontzi beszámol ugyan Mátyás „vitézi” hadjáratairól, különösen a török ellen — amiért a pápától egy ízben 93 000 aranyat kap —, s említi Bécs megvételeit is; de szellemi törekvéseiről, az udvarban élő neves külföldi művészekről egy szót sem szól. (I. m. 135.) — Horváth Ádám *Hunniasa* előszavában lelkes szavakkal szól a Hunyadiakról, de ennek tárgya sem kapcsolódik az ódához. — Windisch (i. m. 86.) csak Mátyás örökös háborúiról beszél. Különösen a cseh koronáért vívott harcait tekinti céltalanoknak. Hangsúlyozza a pápa befolyását mind Nagy Lajos, mind Mátyás tetteire. (Az aulikus történetírás ismertetőjegyeihez tartozott az egyházi befolyás kiemelése. (Megemlíti ugyan Bécs elfoglalását, de utána sietve elbeszéli a király halálát — mintha ez összefüggésben lett volna diadalával. Frigyeszt mint békeszerető fejedelmet mutatja be, aki a királyi koronát is csak úgy bírta meg, „visszaszolgáltatta” Mátyásnak. Mind látjuk, tudományról, művészetről szó sincs; ezek pártolása a Habsburgok, különösen Mária Terézia számára van fenntartva. (I. m. 98.)

Annál érdekesebb a költő önállósodása ettől az egyoldalú felfogástól, ami azt is mutatja, hogy már 1796 és 1800 között nagy utat tett meg e tekintetben is.

Semmi kétség, ha a költő célzatát tekintjük (miként azt már az Eszterházy-ódában is láttuk), hogy ez az óda sem pusztán visszaemlékezés vagy jámbor óhajlás. *Királyoknak való program is.* Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a vers *A' tizen nyoltzadik század c. ódával* szinte egy időben íródott. *Csak így teljes Berzsényi akkori király-eszményének tartalma.*

A két „megutált cseh király” rajza rokon Losontzi ábrázolásával, aki lenézően jegyzi meg, hogy II. Ulászló erélytelen, gyenge király volt, nem tudta az országot megvédeni, és sok igazságtalanság történt alatta. II. Lajosról csak röviden szól. Megjegyzi, hogy kétéves korában „lépett” trónra, 15 éves volt, amikor megházasodott, „hamar megöszült” és igen korán vált meg az élettől. Említi azt is, hogy a mohácsi csatában „2 érsek, 6 püspök, 25 főurak 22 ezer alsóbb rendű személyek estenek el”. (I. m. 139.) — Windisch szigorúbban ítél az ország vezetőinek korlátoltságáról, mivel nem fogadták el a török szultán békeajánlatát, s felkészületlenül, elhamarkodottan szálltak szembe az ellenséggel.

Berzsényi — túl Losontzi és Windisch felfogásán — a Nagy Lajos és Mátyás dicsőítő *örökét elprédáló* idegen királyok alakját vetíti elének.

Mint látjuk tehát, a két óda — a *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* és *A' tizen nyoltzadik század* — eszmeileg egymáshoz tartozik. S ez keletkezési sorrendjük szempontjából is fontos. Mindkettő (lényegét tekintve) a felvilágosodásnak — Berzsényinél kibontakozó — eszmevilágában fogant, de természetesen a költő sajátos életkörülményeinek keretei között.

Megjegyzés. Megtalálható a versben az Esterházy-óda kihagyott versszakával egyező fordulat: „hirdeti napkelet és enyészet . . .” — itt: „napkelet, alkonyat bámulta”.

*

Kazinczy elvetette a költeményt, mert nem értette és nem méltányolta költői célzatát, de különben is számára a magyar múlt, a magyar történelem nem költői, művészi téma: „Az öreg Wesselényi, midőn Zsibón voltam, azt tudakozta, hogy palotájának festésére micsoda gondolatot tudnék adni a' M. Történetekből. Megvallottam, hogy semmit, és néked is ezt felelem. A' mi történeteinkre is el lehet mondani — Stultorum regum et populorum continet aestus. [Oktalan királyok és népek életének örvényléséről szól.] Csuda, hogy ez a' lelkes nép soha sem tehete semmit. Kérded miért? Erre felelj magadnak, mert könnyű felelni. — Nem engedték hogy nagy legyen, 's önn-magát rontaták vele.” (*Kaz Lev. XII. 315.*)

Mivel a vers nem jelenhetett meg, *kortársai* véleményét róla nem tudhatjuk.

HALÁSZ Gábor az első (*Berzsényi lelkivilága. Symposium. 84.*), aki kiemeli a költemény jelentőségét a költő fejlődő eszmevilága szempontjából: Berzsényi gondolatmenete szerint a *felvilágosult* uralkodók a kultúra legfőbb védői és előmozdítói. — VARGHA Balázs (*Berzsényi. 43.*) figyelmissé tesz az óda művészi értékeire, „mesterien összeszerkesztett képeire”, „aránypáira”. (Hogy azonban a versben Nero Napóleont jelentené, túlzott aktualizálás.) — CSÉTRI Lajos (i. m. 92. ssk.) szerint feltűnik már e korai versben is a márványba véshető szentenciák epigráfiai megörökítést érdemlő színvonala. Kétségtelen az előrelépés egy felvilágosultabb hősi eszmény felé. A költő a vitézséggel egyenlő erővel konstituálja az érzényt és a vele összefüggő nemzeti nagyságot, a tudományok és művésze-

tek kultuszát. Spárta nem is említődik, helyébe Athén, vagyis a plutarkhoszi görögségeszmény másik, inkább neohumanista oldala kerül. A nyelvi-
vileg is kitapintható elégikusság beleolvad az ódai szárnyalás szövegébe.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Sivatag, vasiga, bajnok, pole.

Szóképek

Csillag (CSELŐTEI: 25.); kar (CSENGERY: 596. — CSELŐTEI: 31.);
virágok (CSELŐTEI: 15., 16.).

Szómagyarázat

Atilla városában — Budán, a hun-magyar rokonság értelmezése szerint.

A T helyestrása

Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás.

Ki vagy te, fényes csillag az ó világ
Sötét ködében? Századok éjjele
Nyugszik terajtd: még is égő
Arczulatod közibénk sugárzik.

5 Ki vagy te, bajnok s rettenetes király
Gyémánt sisakban mennyei fény között?
Ki úgy ragyogsz mint Pharus égi
Lángja az éj sivatag homályán.

10 Corvín, ki héro atyjai nyomdokin
Árpád szerencsés fegyvereivel vívott,
Midőn az országos Dunának
Partjaiból Helikont idézett.

A bölcs s vitéz kar, mint az idős Halál
Minden hatóság fegyverivel csatáz:
15 Öneki a bércezbástya csak por
S rózsalevél Boreas kezében.

Két nagy királyunk nyert koszorús nevet
A régiségben: mindenik a szelíd
Músák barátja, s mindeniknek
20 Músa szelíd keze tört borostyánt.

Egy Nagy Lajos böles szárnya alatt hazánk
Rómát s Athaenét látta felállani,
Atilla roppant városában
Márs, tudomány, hatalom virágzott.

25 S mikor ragyogtak tornyaid, óh Buda!
Felségesebben, mint mikor a dicső
Király s Apolló tisztelője
Böles Hunyadink kezein virágzál?

30 Mint hajdan a nagy Delius oszlopit
Delphus csudáit, napkelet alkonyat
Bámulta, s a fáradt zarándok
Ormai közt iszonyodva állt meg.

35 Sok messzi ország bölesei, bajnoki
Jöttek hazánknak látni dicső egét,
Rémülve nézett a világ ránk,
S nemzeteket tapodó erőnkre.

40 S egyszerre e nép, mely Hunyadink alatt
A legkevélyebb polczra emelkedett,
A durvaságban veszni tért, s ment
Két megutált cseh király kezébe.

Pallás s Apolló nemzik az istenibb
Bölcslet s erősebb bajnoki lelkeket,
Ők nemzik a Márs pallosával
Bírni tudó fejedelmi embert.

45 A durva nép közt sorvad az emberi
Legszébb tehetség, nem születék soha
Ott Sokrates, s nagy Tulliusnak
Nem szabad ott nemesen buzogni.

50 Cátó temérdek lelke legörbedett,
Nem áldhat a föld böles fejedelmeket,
Nem támad ott Titus s Trajánus:
Durva Nerók vasigája büntet.

[Sömjén 1800 körül.]

24. A' Szerelem.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 129/r-v. Kazinczy számozása: 24.

Megjelenés

H₁ 30. — H₂ 30. — D I. 23. — T I. 40. — H₂ szerint közöljük.

Csatlakoznunk kell HORVÁTH János megállapításához, hogy e vers *A' Melancholia*, a *Magányosság* és a *A' Múzsához* c. versekkel rokon ihletésű. Ez indokolja a költemény sorrendi helyzetét is a századforduló körül, Sömjénben való keletkezésével együtt. (*Berzsenyi*. 70.)

Ezt támasztják alá a költemény sűrű matthissoni vonatkozásai is, melyek elsősorban a *Der Abend* (későbbi címe: *An die Liebe*) c. verssel kapcsolatban mutathatók ki.

Berzsenyi:

Mi a' földi élet 's minden ragyogványa
Nélküled oh boldog Szerelem' érzése ?
Tenger: mellyet ezer szélvész' mérge hánya,
Mellynek meg nem szünik háborgó küzdése.

Matthisson:

Wenn deine Göttermacht, o Liebe
Aus der Verbannung Nebelthal
Zur Sternenwelt uns nicht erhübe,
Wer trübe dann des Lebens Qual ?

[Ha a Te isteni hatalmad, ó Szerelem, a száműzetés ködös völgyéből nem emelne fel bennünket a csillagvilághoz, ki tudná elviselni az élet szenvedéseit ?]

Berzsenyi:

De te, édes érzés, egek' szent magzatja!
Az emberi lelket bétöltöd egészen,
Bájdodnak ereje az égbe ragadja:
S 'a halandó porból egy Főlisten lészen.

Matthisson:

Ins Reich der Unermesslichkeiten
Bis wo die letzte Sphäre klingt,
Folgst du dem Fluge des Geweihten,
Wenn er dem Staube sich entschwingt.

[A mérhetetlen biradalmában, ahol az utolsó szféra zeng, követed a (litkaidba, hatalmadba) beavatottnak szárnyalását, ha a porból felemelkedik.]

Berzsenyi:

Mosolyogva rohansz te habnak és lángnak
Meg nem rémít ég föld' reád rohanása.
Te a' bus koporsót menyasszonyi ágynak
Nézed, 's elenyészik rettenetes váza.

Matthisson:

Und stürzt unwogt von Feuerfluten
Der Erdball selbst ins Grab der Zeit,
Entschwebst, ein Phönix, du den Gluthen;
Dein Nam' ist Unvergänglichkeit.

(BÖLSING: 101—102.)

[S ha maga a föld az idő lángsírjába zuhan, Te, mint a fönix kiemelkedsz a tűzből. A neved: örökkévalóság.]

Az összehasonlítás jól mutatja, hogy önálló költői alkotással van dolgunk. Az érzelmes korszakra talán csak az utolsó sor utal: „S könnyel ázott kendőként légyen szemfödelem . . .” — mi némileg párhuzamba hozható Matthisson *Die Liebe* c. versének egyik versszakával:

Wenn er am Sterbelager kniet,
Wo, Herz von seinem Herzen,
Der Jugend Liebling ihm verblüht,
Wer sänftigt seine Schmerzen?
Du, Liebe, du erscheinst voll Huld!
Durch Thränen lächelt die Geduld,
Und schmiegt sich an den Kummer . . .

(BÖLSING: 90.)

[Ha a halottas ágynál térdel (a kedves), ahol elszáll szívéből az ifjúság szerelme, ki enyhíti fájdalmait? Te, Szerelem, Te jelensz meg, telve kegygyel — könnyek között mosolyog a Türelem, és hozzásimul a szomorúsághoz . . .] (Mindkét Matthisson-vers 1786 körül keletkezett.)

Kazinczy megjegyzése: „Mi a földi élet? Ismét egy igen szép dal. — A' 4-dik stropha 2dik sora nem jó: sem *adhat*, sem *nem árt*. Elváltotztatám, még pedig igen könnyen: sem nem *ád*, sem nem *árt*. Így kívánja ezt a' nyelv. — 'S nem szab semmi földi // erő néked határt. « Adjectivumnak a' substantivumától, 's ezeknek a' magok particulájiktól nem szabad még más hemistichiumba is esni. Berzsenyi ez ellen igen sok helyt vétett megigazíthatatlanná. Ezt itt jegyzem-meg, hogy sokszor elő ne hordjam. Ezt a' sort tehát így tettem: 'S semmi földi erő // nem szab néked határt. A 5dik stropha utolsó sorában változás esett, mert ok nélkül ment által a' *nézed* és utána *comma*. A' comma megakasztja a' nyelvet, a' Reim is. Ha lehet, tehát mindig a' Reimon ejtsük a' commát, vagy inkább ne csináljuk, hogy a' nyelv a' Reimon meg ne akadhasson, hanem ott akadjon-meg, a' hol nem kell. — *Kény dat: kénye, nem kényje*. Ita: törvény, király, ágy etc.” (Kaz. Lev. VI. 160.)

Berzsenyi nem fogadta el Kazinczy e javaslatait. (Kivéve a „kénye” írását.) A „vágyásid” helyett „vágyaid”: Helmecezy javítása. Kazinczy nem említi. (Kaz. Lev. VI. 160.) Berzsenyi viszont visszajavíttatja: „*Vágyaidnak* legyen *Vágyásidnak*. Az illy verset, mellynek egyéb érdeme nincs mint a' kellemes 's természetes hangzás, nem kell fölbántó új szóval kedvetlenné tenni. A' magasb 's czifrább hangzásban hamarább el oszthatnék az illy szükségtelen új szó. Az illy együgyü értelmű és folyamun vers leg inkább csak a' fülhez szóll; Kéméllni kell tehát ennek minden módon a' fület. (Ism. lev. 48.)

Több olyan, rejtélyes javítás van a vers végleges (1813-as) szövegében, amelynek eredete nem tisztázható megnyugtatóan. Az egyik a 4. vsz. 2. sora (H₁):

Mert hatalma néked *semmit nem ád, 's nem árt* (1)

Kazinczy javaslata:

Mert hatalma néked *sem nem ád, sem nem árt*.

Szemere nem említi Berzsenyi visszajavításai között a fenti (1) alakot, amely az eredetiben:

Mert hatalmas néked *sem adhat, sem nem árt.*

Szemere csak a következő változásról tud:

Kazinczy:

S semmi földi erő nem szab neked határt.

Berzsenyi:

S nem szab semmi földi erő néked határt.

Az eredeti A szöveget tehát a költő az utóbbi esetben Szemere tanúsága szerint visszajavította. Mivel Szemere nem bizonyítja Berzsenyi változtatását a Kazinczy-féle másolaton (s ha Szemere beszámolója pontos), akkor a végleges szöveg (4. vsz. 2. sor) csak Helmezy javítása lehetne, amelyet Berzsenyi utólag jóváhagyott, mert Helmezyhez írt levelében nem kifogásolja. (Ism. lev. 48.)

Más a helyzet az *utolsó* (28.) sor változtatásával.

Berzsenyi:

pályám szép reménye
Légyen s könnyel ázott kendőd szemfedelem.

Végleges szöveg:

S könnyel ázott kendőd légyen szemfedelem.

Erről sem számol be Szemere, de nem is számolhat be, mert Berzsenyi eredeti szövege *nem volt nála*. Ezt Kazinczy javításának tartjuk, amelyet Berzsenyi jóváhagyott, szemben Kazinczy javaslatával a 4. vsz. 2. sorával kapcsolatban, amely nem egyezik Kazinczy másolásának szövegével. Hiszen a javítás (28. sor) *megfelel Kazinczy elveinek* a sorvégződésnek „struktúrájára” vonatkozólag. (A „légyen” szellemes áthelyezése.)

Rejtélyes dolognak látszik az is, hogy hogyan került vissza az 5. vsz. utolsó sorának eredeti szövege — „ágynek // Nézed” — a végleges szövegbe, holott ennek *meg történt változtatásáról* Kazinczy megemlékezik, s nyilván *másképpen hangozhatott*, mint a visszaállított eredeti.

Ez azt a feltevést valószínűsíti, hogy Berzsenyi talán (részben?) újra írta a verset — bár erről Szemere nem emlékszik meg. Helmezy *nem állíthatja vissza az eredetét, mert az nem volt birtokában*. A visszaváltoztatás csak Berzsenyi műve lehet. S ebben az esetben — amely azonban csak feltevés —, ha Berzsenyi *újra írta a költeményt*, a végleges szöveg *javításai teljes egészükben tőle származnak*, s Szemere tájékoztatója *nem pontos*. (Ez nyilvános Helmezy beavatkozásának — másutt különben tagadhatatlan — kőnyét.)

A korra való hatás szempontjából megjegyzendő Döbrentei következő tanúságtétele (l. D 287.): „Gr. Széchenyi István, ki Berzsenyit mint emleget igen becsülte, mint költért folyvást nagyon kedvén, németre fordította [l. A' Szerlelem c. verset. — M.] 1830 b. három más költemellyel egyet [to]mben.” (A másik *A magyarokhoz* volt, a harmadikat nem ismerjük.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 71.) a „sugalló versek” közé sorolja. Kiemeli a szerelem hatalmának transzcendens felfogását. — MERÉNYI a költő *ódui* ihletettségének valószínűleg első *hangsúlyos-rímes* formájára figyelmeztet e verssel kapcsolatban. (MERÉNYI. 1966. 77.)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers tizenkettős sorokkal. Ütemezési típusa: 2/4 // 2/4 // 3/3 // 3/3 // 2/4 // 4/2 // 2/4 // 3/3. (L. még SZUROMI Lajos: *Berzsenyi tizenkettősei*. *ItK* 1972. 628—630.)

Nyelvújítási szavak

Ragyogvány, báj, báb, kény, váz, tár (*vágyásidnak*: Helmezy újítása az 1813-as kiadásban. Berzsenyi visszaállítja az eredetit: *Ism. lev.* 48.)

Szóképek

Bor (CSELŐTEI: 25.); tenger (CSENGERY: 596. — CSELŐTEI: 19.).

Az A helyesírása

A' Szerelem.

Mi a' földi élet, 's minden ragyogványa,
Nélküled oh boldog szerelem erzése?
Tenger, mellyet ezer szelvész mérge hányja
Mellynek meg nem szűnik haborgo küzdése.

5 India kintsével legyen tömve tárod,
S Caesár' ditsőssége ragyogjon fejedem,
Mit ér? vágyásidnak végét nem talárod
'S nem lel szíved tárgyat hol meg elégedjen.

10 De te édes Érzés Egek' szent magzatja!
Az emberi lelket bé töltöd egészen
S bájordnak ereje az égbe ragadja
'S az halandó porból egy félisten léssen.

15 Te a' Szerentsének játékát neveted
Mert hatalma néked sem adhat, sem nem árt.
A' Nagyság álképét mint bábát elveted.
'S nem szab semmi földi erő neked határt.

20 Mosolyogva rohansz te habnak és lángnak
Meg nem rémít ég 's föld össze szakadása
Te a' bús koporsót menyaszszonyi ágynak
Nézed s elenyészik rettenetes vázza.

Te a' szegénységnek mohos kalyibáját
Márvány palotáva tudod változtatni
'S Mezei gyümölcstet rakatt asztalkáját
A' mennyei Nectár illatban usztatni.

- 25 Tegyen mást boldoggá a' Sors tsalfa kényne
Nékem te légy dajkám s Ápolom Szerelem!
Zöld Mirtus koszorud pályam szép reménye
Legyen s könnyel ázott kendőd szemfedelem.

Ellérés a H₂-től

27. myrtus (H₁)

Szövegváltozatok

2. H₁ D szerelem'
4. H₁ D szűnik
6. H₁ Caesar D Caesar ['S nélkül] H₁ fejedem, Mit D fejedem: Mit
7. H₁ vágyaidnak [Ism. lev. 48.] D találod 'S
8. D szíved H₁ D tárgyad, hol
11. H₁ ragadjja, 'S
12. D félisten
14. H₁ ád, 's
15. H₁ álképét, mint D nagyság'
16. B 'S *semmi földi erő nem szab néked határt* [Kaz. Lev. VIII. 235.] D
neked
23. D gyümölcsöcsöl
24. D *Mennyei nektáros* [nincs indokolva]
25. H₁ Sors
26. D szerelem!
27. H₂ D myrtusz
28. D szemfődelem

25. Az elválás reménye.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 158/v — 159/r. Kazinczy számozása: 46.

Megjelenés

T I. 36. — A szerint közöljük.

Nem látszik valószínűnek, hogy egy olyan szerelem, mint a Dudihoz fűződő érzelmi viszony (amelyre a költő később, *Az első Szerelmemben* oly utragadatva emlékszik vissza), költői kifejezés nélkül ért volna véget. Szerintünk ez Berzsenyi *búcsúverse* Dudihoz akkor, mikor el kellett válniuk egymástól. — Jellemző mozzanatnak tartjuk, hogy a költő itt a sors komóny végzéséről panaszkodik, mert *nem lehet a kedveséé*. Tehát *nem elmondorban a kedvese* nem lehet az övé, hanem olyan a helyzet (társadalmi akadály, apja ellenzése stb., amire gondolnunk kell), hogy *ő* nem lehet szerelmeséé.

Vizont a Dudi-korszak utáni keletkezésre utal a vers sűrű szövése; érzelmesség, mitológiai asszociációk és népdalszerű stílelemek („lelkemnek ádós föle”) egyesülnek benne.

Érdekes matthissoni elem a fönix-kép, amely *A' Szerelmem* c. óda eszmemetében is előfordul, s az *An die Liebe* c. költemény olvasásáról tanús-

kodik. Itt a fénix-motívumot úgy variálja a költő, hogy annak konkrét jelentést ad a két szerelmes halhatatlanításával — míg Matthisson csak általában szól a szerelem hatalmáról.

*

Kazinczy kifogásolta a verset: „Elválás. Nem Elválás reménye. Ez magyarban nem die Hoffnung des Scheidenst teszi, hanem azt: Hoffnung dass man getrennt wird. St. 2. lin. 2. a' bús fül etc. nem *eggy* fül. — Tiéd *lelkem*, nem lehetek, *Lelkemnek* édes fele! Soha tied nem lehetek, / *Lelkemnek* kedves fele. Forrtanak // öszve — Árva sziveink NB, alább is árva. — *holtig sírdogáljanak záporozó szemek*ink. Mennyi haszontalan kép! Das Lied ist zu süsslich! zu sehr im Tonder Alltags Natur.” [A dal túl, édeskés, túlságosan a köznapiság hangján fródott.] (*Kaz. Lev. VI. 162.*) A „köznapiságon” Kazinczy talán a „lelkemnek édes felé”-t érthette, ami népi fordulat a költő szókincsében. — Bennünket a dal Csokonai búcsújára emlékeztet (*Az Eltávozás. HARSÁNYI—GULYÁS. I. 515.*). A két költő kétféle hangneme különböző, de a fájdalom itt is őszinte és mély. — A gerlice-motívum majd *A' Remetében* is előfordul, a rege költői szférájába emelve.

A költő Kazinczy kritikája miatt kihagyta a verset az 1813-as kiadásból, s így Berzsenyi kora nem vehetett tudomást a költeményről.

Az *utókorban* először HORVÁTH János figyelmeztet a vers értelmére: „Ha nem emlék, akkor már mint utolsó, mint mindjárt eltűnendő jelentkezik dalában a szerelem boldog élménye.” Szerinte *csak helyzet*, de mély beleérzéssel és elhithető naiv záradékkal. (*Berzsenyi. 46.*) Szerintünk azonban — mint fentebb utaltunk rá — a versnek valós alapja van: búcsú Duditól. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi. 54.*) a „lelkemnek édes fele” kifejezés népi színezetét emeli ki. — MEZEI Márta (*MKL 16.*) méltatja a versben a naivság közvetlen egyszerűségét, a tartalom kerek voltát, népdalszerű fordulatait. Utal a szentimentalizmus és a mitológia mozzanataira. — MERÉNYI hangsúlyozza a szerelmi búcsú motívumait: a Sors kemény végzésére való hivatkozást, a szerelmi meghittság emlékét, a vers reális mozzanatait. Szerinte a *transzcendentális* motívum mögött a korai szerelmi korszakot bezáró *érmelenség* egyik jellemző indítéka rejlik. (*MERÉNYI. 1966. 64.*)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 8+7 szótagú sorokkal, négysoros versszakokkal. Ütemezési típusa: 2/2 // 2/2 || 2/2 // 3 || 4// 2/2 || 2/2//3. (1. vsz.) Rímképlete: abab.

Hasonlatai

Nefejejcs (*CSENGERY: 723. — CSELÓTEI: 15.*); filemile (*CSENGERY: uo.*).

Az elválás reménye.

Nem óh! csak nem hat az égig
Beteg szívem nyögése!
Bús fejemen lesz mindvégig
Sorsom kemény végzése.

5 Látom, hasztalan epedek
Mint egy bús filemile;
Tied, lelkem, nem lehetek,
Lelkemnek édes fele.

Látom, csak azért forrtanak
10 Ószve árva szíveink,
Hogy holtig sárdogáljanak
Záporozó szemeink.

Tépd el édes bilincsemet!
Hadd repülhessek tőled,
15 Vagy ölj meg, hogy hív lelkeimet
Nyöghessem ki körüléd.

Nyújtsd ki angyal karjaidat,
Végy még egyszer öledbe,
Vedd bucsúzó csókjaimat,
20 Zárj örökre szivedbe.

De bár tőled elszakadok
S mint ez árva nefelejts
Érted, lelkem, elhervadok,
Oh szivedből ki ne ejts.

25 Hiszen majd mikor porunkból
Phönixként felkelendünk,
Tied leszek, ha sfrunkból
Új életre menedünk.

Szánja Vénus szíveinket
30 S majd fényes édenében
Ószveviszi lelkeinket
Hív gerliczék képében.

(Sömjén 1799 után.)

Szövegváltozatok

6. B. mint a bus filemile

7 - 8. B *Soha tied nem lehetek // Lelkemnek kedves fele* [Kaz. Lev. VIII.
234. -- Berzsenyi egyik változtatást sem fogadta el. Kazinczy a vers
elművel sincs megelégedve: *Elválást* javasol (Üo.)]

26. Fannim' emléke.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 166/v—167/r-v. Kazinczy számozása: 49.

Megjelenés

H₁ 135. — H₂ 133. — D I. 107. — T I. 59. — H₂ szerint közöljük.

Eredeti címe *Dudi emlékezete*, s ez útbaigazít a vers keletkezése tekintetében. Csak a Duditól való elválás, a kapcsolat megszűnése után írhatta e verset a költő: vagyis 1800 körül. Minthogy az eredeti kéziratban Dudi van, a B-ben (Szemere beszámolójában) pedig a mai cím (*Fannim' emléke*) szerepel mint Kazinczy keze írása, — lehet, hogy a Dudit Kazinczy változtatta *Fannivá*. Viszont a *Lolli* (amelynek szintén *Dudi* volt a címe) a költő kézírásában szerepel új címmel; lehet tehát, hogy Szemere téved, és a *Fannim' emléket* is Berzsenyi írhatta újra, s ebben az esetben a női név változtatásának is a költő a szerzője. Ma már nehezen dönthető el a kérdés. Ha a költő titkolózó természetére gondolunk, afelé hajlunk, hogy tőle ered a névváltoztatás (miképpen *Az első Szerelmem* elhagyása is), mivel *valódi* név rejlik a Dudi elnevezés mögött.

DEMEK Győző (*Matthisson hatása*. 21.) megpróbálja a német költőnek *Laura's Quelle* és *An die Geliebte* c. verseivel kapcsolatba hozni a költemény keletkezését, de sikertelenül. Matthisson egy halott nőről szól, Berzsenyi élő szerelmet sirat el, a német költőtől független kifejező eszközökkel.

Forma

8 + 7 szótagos hangsúlyos-rímes vers. Rímképlet: abab. Ütemezési típusa 4/4 || 4/3 || 4/4 || 4/3 (2. vsz).

Szóképek

L. CSENGERY: 598. — CSELÓTEI: 13—17.

Az A helyesírása

Dudi emlékezete.

Sírásra vonult képpemmel
Kebeledbe sietek
Tsendes Liget! Keservemmel
Mert itt magam lehetek

5 Te láttad szép örömit
Dudim forró keblében
Te rejtéd el bus könnyeimet
Alkonyatod leplében

- 10 Itt hol hársfák árnyékoznak
A sötét völgy ölében
S Csergő vizek omladoznak
A' vad ró'sák tővében
- 15 Itt nyögtem ki epedezve
Beteg szívem sebeit
Ott szorittam esedezve
Hozzám gyenge térdeit
- 20 Itt mosolyodott szemembe
Szeliden elpirulva
Itt dült égő kebeleembe
Edesen el ájúlva
- A liget zöld sudarai
Halkva körül susogtak
A hold játszi sugarai
Könnyeinken ragyogtak
- 25 Minden megszűnt; s az estvének
Nyugalmában halgatott
Tsak szíveink verésének
Döbögése hallatott
- 30 'Tsak a' szerelmek angyala
Elt s repdezett körülttünk
Tsak az Öröm szép hajnala
Virradozott felettünk.
- 35 Örökké virulj kedves Hely
Hintsen bé virággal
Minden tavasz, s minden reggel
Leg frissebb harmatival
- Gyakran fog banotos lelkem
Te körültted lebegni
Hozzád vonz arva szerelmem
40 Kinom' elkeseregni
- Gyakran ejféli órákon
Látsz te itt sírdogálni
S Nyögdetsele furullyámon
Bús nótát fujdogálni

Műtrészek a H₂-től

7. könnyeimet (A)
10. ölében (A)
12. tővében (A) [sh.]
16. gyenge (A H₁ D)
18. elpirulva (A)
24. könnyeinken (A)
32. Virradozott (A) [sh.]
42. sírdogálni (A D)

Szövegváltozatok

1. H₁ vonúlt
7. H₁ H₂ D kőnyeimet
10. H₁ H₂ D ölébe
12. H₁ vad-rózsák H₁ H₂ D tövébe
- 15–16. [Kazinczy tán e két sort üresen hagyta. — *Kaz. Lev.* VIII. 237.]
16. H₂ gyöngö
17. H₁ Itt *mosolyodott*
18. H₁ D elpirúlva
20. H₁ elájúlva
24. H₁ H₂ D Kőnyeinken
25. H₁ megszünt, 's
29. H₂ D körültünk
31. H₂ D viradozott
32. H₁ virálj
36. D legfrisebb
38. H₁ Tekörülted D Te körülted
42. H₁ H₂ sírdogálni

27. Vigasztalás.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 124/r-v—125/r. Kazinczy számozása: 22.

Megjelenés

H₁ 127. — H₂ 125. — D. I. 97. — T 56. — H₂ szerint közöljük.

Besorolásához némileg alapot nyújt Az *elválás reménye* és a *Fannim' emléke* c. versekkel bizonyos értelemben rokon érzelmi tartalom és kifejezés. Feltétlenül egy a költőhöz közel álló nőhöz intéződött.

1802-ben Perlaky Juditnak nagy bánata volt: apja halt meg, akinek haláláról különben megindító gyászszónoklatok hangzottak el. Nem lehetetlen, hogy a költő is ebből az alkalomból vagy ebben az időben írhatta a verset, amely matthissoni vonatkozásaival a Matthisson-hatások virágkorára utal; ez az az idő, amelyben — szerintünk — a vers keletkezhetett.

Nehezebb már a magyarázat, ha elfogadjuk az „özvegy menyasszony” motívumot (VARGHA: *Berzsenyi.* 52.). A költő valóban „szeretőről”, szerelemről, az árva szív kedves feléről szól, amit talán valóban vissza lehet vezetni erre az indítékra. Akkor esetleg felmerülhet az a feltételezés is, hogy Judit valamelyik korán elhalt *völegényéről* lehet szó, a Berzsenyivel való szakítás után. (A halott *völegény* vagy menyasszony elszíratására l. Dukai Takách Judit ily tárgyú verseit is — a kor divatja szerint.) — Mindenesetre rokon szív, rokon lélek az, akihez a költő szavait intézte. Megindultsága szinte vallomásos, felülmúlja Matthisson szentimentalizmusát is.

A tíz versszakos versnek 4—5. és 6. szakában vannak matthissoni képek.

Berzsenyi: (a lélek)

Ott lebeg már az öröm' szárnyain,
Hol a' békés Léthe csörgedez,
'S virágozó zöld pálmák' árnyékain
Örök élet' lelke lengedez;

Matthisson (*Todtenfeier*):

Dort schatten Siegespalmen,
Dort tönen Engelpsalmen
Dort blüht die Heimat ew'ger Ruh'!

(BÖLSING: 83)

[Ott a győzelem pálmái árnyékoznak, ott angyali szózatok hangzanak, ott az örök nyugalom hazája virul.]

Berzsenyi:

Hol a' myrtus- 's amarant-szigetek
Felett arany aether mosolyog,
'S illatozó balzsamos ligetek
Közt az élet' forrása ragyog . . .

Matthisson (*Elysium*):

Welch ein feyerliches Schweigen!
Leise nur, wie Zephyrs Hauch,
Säuselt's in den Lorbeerzweigen,
Bebt's im Amaranthenstrauch!

Blumen, die den Quell umwanken,
Funkeln wie ein Sternenkreuz!

(BÖLSING: 134.)

[Minő ünnepélyes csend! Halk susogás hallatszik, mint a Zephyr lehelle a babérágak közt, s ez reszket az amarantbokrokban is. A virágok, amelyek a forrás körül inganak, szikráznak, mint egy csillagkoszorú.]

Nem oszthatjuk sem Döbrentei (D 220.), sem DEMEK (*Matthisson halála*. 82.) véleményét, amely szerint e vers Matthisson *Elysium*-ának pusztán visszhangja lenne. A hangulat ugyan mindkét versben „transzcendentális”, de különböző helyzetben, témával és indokkal. Matthisson itt is a *kedves halálát* siratja. Berzsenyiné a vers hősnője *élő szerelmes*, akinek vőlegénye vagy más kedves hozzátartozója meghalt. Az *Elysium* kölcsönvett képe költőnkénél nem öncélú leírás, hanem a remélt viszontlátás boldogító vigaszát mélyíti el.

Közelebb áll talán a költeményhez Matthisson *Die Unsterblichkeit* c. verse (BÖLSING: 79.) A két költemény a halhatatlanság gondolatában találkozik:

Wohl, o wohl dem liebenden Gefährten
Deiner Sehnsucht, er ist ewig dein!
Wiederseh'n, im Lande der Verklärten
Wirst du, Dulderin, den Langentbehrten,
Und wie er unsterblich seyn.

[Vágyaidnak szerető társa boldog, már örökké a tied! Az üdvözültek hazájában viszont fogod látni a te szenvedő, rég óhajtott kedvesedet, és halhatatlan leszel, miként ő.]

A lírai szituáció is hasonló. Matthisson barátjának, Rosenfeldnek halála után írta a verset vigasztalásul annak menyasszonyához, Elisához, aki bánatában csakhamar követte vőlegényét a halálba. Verse 1783 körül íródott. Eredeti címe: *Der Trost. An meine Freundin Emilie* (BÖLSING: uo.). A későbbi kiadások *Unsterblichkeit* fő- és *An Elisa* alcím alatt közlik a verset.

A vers kezdete is hasonló helyzetképpel indul:

Lehnst du deine bleichgehärmte Wange
Immer noch an diesen Aschenkrug?

[Még mindig odasimulsz szenvedéstől sápadt arccal a halotti urnához?]

De a két költemény hangvétele mégis más. A Matthissoné mélyen vallásos, éppen ezért átszellemültebb, Berzsenyi verse inkább egy költői ábránd benyomását kelti.

(Az elválás reményében elfordult „lelkemnek édes fele” itt „árva szived kedves felét” változatban jelentkezik. A két költemény hangulata érdekes rokonságban van. Itt is, ott is a szerelem (és a szeretet) halhatatlansága az alapgondolat. Ezért (akárcsak *A' Szerelemben*) itt is lehet valami összefüggés Berzsenyi e két verse között.

*

Kazinczy belejavításait, amelyekről 1808. dec. 23-i levelében nem szól, a költő nem fogadta el.: „Ott lobog már, nincs gyász és siralom édes örömlángokra. . .”

Berzsenyi megjegyzései Helmezyhez: (Ism. lev. 50—51.) „*Bánatos arczád* helyett tedd: *Epedő arczád*, így a sok A-t elkerüljük és az *epedő* nem oly minden napi, mint a *bánatos*. — *Nedves fátyolodat*. Jobb így: *Azott fátyolodat*. — '*S a' virágzó zöld pálmák árnyain*. Ebben két hiba van: a' szükségtelen A' és a még szükségtelenebb új szó, melly az illy szomorgó eggyügyü tonushoz éppen nem illik. Az *Árny* szép és jó, de csak a' maga helyén. Legyen tehát: '*S virágzó zöld pálmák árnyékain*. — *Törlöngetik*. Ismét szükségtelen 's nem ide való ujtítás! '*S édes örömlángokra s. t.* jobb 's *dicső öröm lángokra s. t.* Ez jobban illik az égi örömhöz mint az *édes 's* hogy kétszer fordul elő a' ditső, itt nem hiba, hanem energia.”

A kortársak közül Kölcsey elveti a verset. (MKL 201.)

Az utókorban HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 70.) kiemeli a költeményben az emelkedett felfogást és a lírai „nemességet”. Párhuzamba állítja *A' Szerelem* című verssel: a *Vigasztalás* a szerelem örökkévalóságának, a szerelem varázslatos hatalmának állítása és *magasztalása*. — MERÉNYI (1966. 74., 76.) a stílus fokozott tömörségére, sőt zsúfoltságára utal. (Nemleges-ség és ellentétezés jellemzi a költő előadását.) A vers, akár *A' Szerelem*, fenségre, ódai lendületre törekvést fejez ki. Talán utolsó, *transzcendentális szellemű* szerelmi tárgyú verse — egy általa is szeretett lény vigasztalására.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 10 és 9 szótagos sorokkal. 4 soros versszakok. Rímképlet: abab. Ütemezési típusa: 4/6 // 4/5 // 6/4 // 4/5. (2. vsz.) Sorrendi szempontból is figyelemre méltó, hogy *A' Szerellem* és *A' Melancholia* c. versekkel együtt — úgy látszik — formaváltásról van szó a nyilván régebbi 8+7-es sorokkal szemben. Viszont a szókincs: a *lengedez*, *csörgedez*, *törülgetik*, *ölelegetik* gyakorító igék sűrű előfordulása még a régebbi szókincsre emlékeztet.

Szóképek

Harmatozva (CSELŐTEI: 22.); rózsakötél (CSELŐTEI: 14.).

Szómagyarázat

Cherubimi — angyali

Az A helyesírása

Vigasztalás

Mindig tsak sirsz, tsak bús siralomra
Nyílnak mast is badjadt szemeid
Mindig tsak e' gyaszos sirhalomra
Öntözgeted néma könnyeid'

6 Tudom legszebb örömid' reggelét
E' szomorú hant alá zárád
Tudom árva szíved kedves felét
Kéri vissza halavány artzád.

10 Oh harítsd el nedves fátyolodat
Bús szemedről kegyes szenvedő
Nem fedí már szeretett tárgyadat
E' porhalom 's mohos temető

15 Ott lebeg már az Öröm szárnyain,
Hol a' békes Léthe tsergedez
'S Virágzó zöld Palmak' árnyékain
Örök élet lelke lengedez.

20 Hol a' mirtus 's Amarant szigetek
Felett arany ether mosolyog
'S illatozó balsamos Ligetek
Közt az élett forrása ragyog

Ott békesség 's Isteni nyugalom
Harmatozva száll mindenekre,
Nints ott bánat, sem gyász sem sirhalom
Sem bús fátyal halvány képekre.

- 25 Nem szakad el a' hív szerelemnek
Ottan többé ró'sa kötele
Ott virrad fel a' sokat sirt szemnek
Bibor színben kívánt reggele.
- 30 Vár téged is ez a' ditsó tájék
Ezentúl szent hantjait járod,
Vár Szeretőd, vár a' kedves Árnyek
'S nem sokára szívedhez zárod.
- Akkor égi tsókok törülgetik
Gyöngy Ortzádról kegyes könnyeid'
- 35 'S rég ohajtott karok ölelgetik
Rég ohajtott szűz tetemeid.
- Ölelkezve fogtok le borulni
Ditsó Atyánk szent 'Z'ámolyánál
'S ditsó öröm lángokra buzdulni
- 40 Chérubimi Harmoniánál.

Eltérések a H₁ -től

4. könnyeid (A)
17. myrtus (A H₁)
19. balzsamos (A)
39. dicső (B)

Szövegváltozatok

1. D Mindig
4. H₁ H₂ D Könyeid'
8. H₁ bánatos arczád [L. Berzsényi levelét Helmeceyhez. *Ism. lev.* 50.]
D arczád
9. H₁ nedves fátyolodat [uo.]
13. B Ott lobog már az öröm szárnyain [lebeg Berzsényi jav. — *Kaz. Lev.* VIII. 237.]
14. H₁ Lèthe
15. H₁ 'S a' virágzó zöld pálmák' árnyain [Berzsényi idézett levele Helmeceyhez. *Ism. lev.* 50.]
16. H₁ lengedez, Hol
17. H₂ myrtusz — 's D myrtusz 's — D amarant szigetek
19. H₁ H₂ D balzsamos
20. D közt H₁ ragyog.
21. H₁ békeség H₁ nyugalom
23. B Nincs ott bánat, nincs gyász és siralom; [Berzsényi javítása: „sem gyász, sem strhalom” (Uo.)]
24. B Nincs bús fátyol [Berzsényi jav.: „Sem bús fátyol” (Uo.)]
27. D sokat sirt
28. H₁ színben, kívánt D színben, kívánt
33. H₁ törlöngetik [Berzsényi idézett levele. (Uo.)] H₂ D törlögetik
34. D arczádról könnyeid
36. H₁ Rég'
38. D atyánk

39. H₁ H₂ édes örömlángokra B dűsöd [Berzsenyi javítása (*Kaz. Lev.* VIII. 237.)]

40. H₁ Chérubimi

Képzőművészet

NAGY Zsigmond illusztrációja a vershez (*Képes Remekírók.* 88.).

28. Mulandóság.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4—r. 44. 161/r-v—162/r-v—163/r. Kazinezy számozása: 47.

Megjelenés

H₁ 122. — H₂ 120. — D I. 92. — T I. 50. —, H₂ szerint közöljük.

Mint az érzelmes elmélkedő költemények egyik tipikus példája, a rokon témájú testvérversek korszakában, tehát az 1800 utáni korai években keletkezhetett. E feltevést erősíti itt az 1801-ben megjelent *Himfy* egy-egy fordulatának feltűnése, s még inkább a fokozott Matthisson-befolyás, amely Berzsenyi egyetlen versében sem olyan feltűnő, mint ebben — bár a matthissoni kölsőnzések itt is berzsenyies célokat szolgálnak. HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 43.) ugyan Kisfaludy Sándor *Somló* c. regéjének (1807) egy-egy kifejezését is felfedezni véli a versben, de ez legfeljebb a közös matthissoni forrásra (*Elegie in den Ruinen eines alten Bergschlosses.* BÖLSING: 117—118.) vagy későbbi betoldásra utalhat, hiszen 1807-ben költőnk már egy egészen más korszak érzelmi szférájában élt, semhogy egy ilyen formájú és témájú költeményre került volna a sor.

Matthisson friss megismerése döntő mértékben jellemző a vers indítékaira és kifejezésmódjára. Ezért szükséges az *Elegie* idézése:

Hier, auf diesen waldumränkten Höhen,
Unter Trümmern der Vergangenheit,
Wo der Vorwelt Schauer mich umwehen,
Sei dies Lied, o Wehmut, dir geweiht!
Trauernd denk' ich, was vor grauen Jahren
Diese morschen Überreste waren;
Ein bethürmtes Schloss, voll Majestät,
Auf der Berges Felsenstirn erhóht!

Dort, wo um des Pfeilers dunkle Trümmer
Traurigflüsternd sich der Epheu schlingt,
Und der Abendröthe trüber Schimmer
Durch den öden Raum der Fenster blinkt,
Segneten vielleicht des Vaters Thränen
Einst den edelsten von Deutschlands Söhnen,
Dessen Herz der Ehrbegierde voll,
Heiss dem nahen Kampf entgegen schwoll . . .

(2—3. vsz.)

Ach! mit banger Sehnsucht blickt die Holde
Oft vom Söller nach des Thales Pfad:
Schild' und Panzer glühn im Abendgolde,
Rosse fliegen! der Geliebte naht!
Ihm die treue Rechte sprachlos reichend
Steht sie da, erröthend und erbleichend:
Aber was ihr sanftes Auge spricht,
Sänge selbst Petrarch und Sappho nicht!

(6. vsz.)

Fröhlich hallte der Pokale Läuten,
Dort wo wild verschlungne Ranken sich
Über Uhunester schwarz verbreiten,
Bis der Sterne Silberglanz erblich . . .

(7. vsz.)

O der Wandlung! Graun und Nacht umdüstern
Nun den Schauplatz jener Herrlichkeit,
Schwermuthsvolle Abendwinde flüstern,
Wo die Starken sich des Mahls erfreut,
Disteln wanken einsam auf der Stätte,
Wo um Schild und Speer der Knabe flehte,
Wann der Kriegsdrommete Ruf erklang,
Und aufs Kampfross sich der Vater schwang.

(8. vsz.)

So vergehn des Lebens Herrlichkeiten,
So entfleucht das Traumbild eitler Macht.
So versinkt im schnellen Lauf der Zeiten,
Was die Erde trägt, in öde Nacht!
Lorbeern, die des Siegers Stirn umkränzen,
Thaten, die in Erz und Marmor glänzen . . .

(10. vsz.)

[Itt, ezeken az erdő koszorúzta hegyeken, a múlt romjai között, ahol az előkor rémtörténeteinek sugalmi vesznek körül, itt szentelem néked e dalt, ó, Melankólia! Szomorkodva gondolok arra, hogy réges-régi idők előtt mik voltak e korhadt maradványok: egy méltóságteljes, tornyos vár a hegy sziklás tetején felmagasodva! — Ott, ahol a pillér sötét omladécai körül szomorúan suttogva kúszik a repkény és az alkonyi pír homályos ragyogása villan fel az ablakok üres résein át, talán az apa könnyei áldották meg egykor a legnemesebb német ifjút, akinek a szíve dicsőségvágygal telve forrón dobogott fel a közeli ütközet előtt. — Vidáman csengtek össze a serlegek, ahol most vadul egymásba fonódó indák kúsznak feketén a bagolyfészek fölé, míg a csillagok ezüst fénye elsápadt . . . — Ó, micsoda változás! Borzalom és éjszaka sötétítik el a dicsőség eme színhelyét. Bús esti szelek suttognak, ahol a daliák vígan lakomáztak, a csupán bogáncsok inganak azon a helyen, ahol a gyermek pajzsaért és dárdáért könyörgött, ha megharsant a harci trombita s az apa harci paripára szállt. — Így múlnak el az élet gyönyörűségei, így foszlik szét a hiú hatalom ábrándképe, így süllyed el a puszta éjben, az idők gyors múlásában a babér, amely a győztes homlokát koszorúzta, tetteivel együtt, amelyek ércben és márványban ragyognak.]

A befejező versszak:

Hoheit, Ehre, Macht und Ruhm sind eitel
Eines Weltgebieters stolze Scheitel
Und ein zitternd Haupt am Pilgerstab
Deckt mit einer Dunkelheit das Grab . . .

(BÖLSING: 117.)

[Méltóság, tisztelet, hatalom és hír; mind hiú dolgok: a világhódító büszke koponyáját és a zaránokbotja mellett reszkető fejet egyformán borítja el a sír homálya.]

Nyilvánvaló tehát a két költemény közötti összefüggés. Az eddigi kutatás (SCHUBER: *i. m.* 7., DEMEK: *i. m.* 21.) csupán két lényeges eltérést látott Matthisson és Berzsényi verse között. Az egyik a *Mulandóság* magyaros színezete, a másik, hogy a magyar költő inkább elméledést nyújt Matthisson szemléletes leírásaival szemben. A leglényegesebb azonban talán az, hogy Berzsényi fenségre törekszik — költői alkatának megfelelően —, s oly szereplőkkel gazdagítja témáját, amelyek Matthissonnál hiányoznak. (Első hét versszak.)

Mi lehet a vers keletkezésének *egyéni* indítéka? Talán a Dudihoz fűződő szerelem szomorú, lemondással teli befejeződése? De lehet más, előttünk ismeretlen érzelmi válság is! Az hangolja a költőt a témával való foglalkozás iránti vonzódásra. Ehhez használja fel a kor érzelmes stílusának eszközeit, amelyeket készen talált Matthissonnál.

Kazinczy a következő változtatásokat javasolta (*Kaz. Lev.* VIII. 237.): „S a' századokat élt bikkfák. Mikor a' véres harc után *Meggjöttek a' bajnokok.*” Berzsényi egyiket sem fogadta el. — Kölceay elvetette a költeményt.

Az *utókorban* VÁCZY JÁNOS (*Berzsényi.* 81.) szerint a tárgy Matthisson képzeletében született meg, de Berzsényi a huzamosabb vele való foglalkozás után mintegy beleélte magát a német költő tárgy körébe. A versben van valami a régi magyar dicsőség témájának ihlető köréből. A *Hímfy*vel való összefüggést GÁLOS hangsúlyozza a sorkezdő „Hol . . . , Hol . . . , Hol” ismétlődése alapján. (*Jegyzetek.* 12.) De ez a sajátosság Matthisson sok versében is előfordul, s maga Kisfaludy is (a *Hímfy*ben) onnan vehette e stílusfordulatot. A „dicső hajdankor” motívuma régi indítéka már Berzsényi költészetének. E miatt nem kellett a *Hímfyt* vagy a *Regéket* olvasnia. (Éz inkább *A' Remete* kisfaludyas vonása.) HORVÁTH JÁNOS (*Berzsényi.* 43.) GÁLOS Rezső nyomán megállapítja a Kisfaludy-hatásokat, de ezeket még tovább kiterjeszti. A *Sombó* előszavából hivatkozik néhány egyezésre („bagoly, kór”). Ezek azonban közös, matthissoni eredetre is visszavezethetők. — SZERB Antal (*Gondolatok.* 347.) kiemeli a vers korszerű, preromantikus indítékait. Szembeállítja Horatius derűs mulandóságérzését Berzsényi vibráló, túllárado megindultságával. — VARGHA Balázs (*Berzsényi.* 47.) utal a vers befejező „Memento mori”-jára, amivel szemben hangsúlyozza *A' Reggel* merész szárnyalását. — MERÉNYI (1966. 141.) szerint figyelemre méltó Berzsényi eredetisége szempontjából az első hét versszak. Matthisson a vers bevezetésében egy német tájat fest. Berzsényi pedig az első hét versszakban a mulandóság hangulatát a „Képzlődés”, a „Magányosság”, a „Visszaemlékezés” és a „Lelkesedés” motívumaival olvasztja össze. A német költő leírásaiból Berzsényi hangulati elemeket ulakít. Kiemeli a vers *lírai gazdagságát*, amikor a várfalakon álló nők érzelmeit festi, s a hősök harcát a búcsú és viszontlátás, a félelem és öröm, a

bánat és elragadtatás, a győzelem és a halál okozta érzelmi árnyalatokkal kíséri.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 8+7 szótagú sorokkal. Rímképlet: abab. Négy-soros versszakok. Ütemezési típus: 4/4 // 4/3 // 4/4 // 4/3 (1. vsz.)

Nyelvújítási szavak

Fok, Magábatérés, omladoz, toborzon, verődznek, ömledez, felborzaszt, bajnok.

Szóképek

Testrészek (homlok, gyomor) (CSENGERY. 596. — CSELŐTEI. 29—31.)
— A megismerésről: CSENGERY. 597. — CSELŐTEI. 30—31.

Az A helyesírása

A Mulandóság.

Hol a' mohos szirt öbléből
Ezüst forrás ömledez
'S a' patakok tsergésétől
A' sötét völgy zengedez

5 Hol meredek tar kősziklák
Az egekkel mérköznek
'S a szazados roppant bükfák
A' felhőkbe verődnek

10 Hol a' vadomnak tsudái
Pompájokat mutatják
'S a természet nagy Szenái
Az érzőt fel borzasztják

15 Hol a' vár omladékokon
Az őszult kor' lelke leng
'S a be szakadt sirboltokon
Bus halotti nóta zeng

20 Itt lakik a' képzelődés
Kepekben el merülve
Itt a' forro lelkesedés
Plutareh karjára dülve

Itt emeli fátyalát
A' vissza emlékezés
Itt rakja le zöld sátorát
A' bölts magába térés

- 25 Itt tévelygek a' világi
Lármától külön válva
Képzletim forrósági
Között magamba szállva
- 30 Amott egy magas szirt fokán
Egy puszta vár düledez
Mellynek szomorú homlokan
Bús régiség epedez
- Hajdon ez a' ditsőségnek
Volt fényes palotája
- 35 'S a legerősb vitezségnek
Győzhetetlen hazája
- Hajdon felséges tornyai
A' felhők közt ragyogtak.
'S inne! mast kevély ormai
40 Rakásra omladoztak
- Ott az eldült sirköveknél
Hol mast lelkek támadnak
'S az ejféli sötétségnél
Bús nyögések hallatnak
- 45 Ott nyugosznak a Bajnokok
Mélyen a' föld gyomrába
A' töredezett Oszlopok
Között örök homályba
- Ama kormos ablakoknál
50 Hol mast repkény szövődik
'S a mohosult kő láboknál
Iszolg tekerődik
- Ott butszuzott szív szakadva
Az ékes Hölgy férjétől
- 55 Mikor a' kürtök riadva
Ki szakaszták kebléből
- Ott nézett le borzadozva
Bajvivo kedvesére
Ott dült ismét andalogva
60 A' Győzőnek keblére
- Amaaz ijjesztő boltoknál
Hol mast baglyok huhognak
'S a' rémítő nyílásoknál
Szároz kórrók suhognak
- 65 Ott herpelték egymás vérét
A' pardutzos Magyarok
Ott nyerték el a' hartz bérét
A' győzhetetlen karok

- 70 Ama bértz falakon lltak
 A' vár pártás szúzei
 Mikor ellenségbe vágtak
 A' Haza Erőssei
- Ama vár roppant kapujan
 Zengtek a' tárogatók
 75 Mikor a' véres hartz után
 Jöttek a' nagy bajvivok
- 'S ott hol a' győződelmesek
 Toborzon vigadoztak
 'S az érzékény szerelmesek
 80 Szivekben olvadoztak
- Mast a gyaszos romladékon
 Bus ejtszakák borongnak
 És a' borzaszto tájékon
 Bádjodt szellők zokognak.
- 85 Így mulik el a' világnak
 Minden gyönyörűsége!
 Így minden tündér Nagyságnak
 Veszendő ditsőssége
- Hérok márvány sarompoit
 90 Az idő eltemeti
 'S a' fel világ hódíttóit
 Feledékény por fedi
- A' bölts ki ma nagy lélekkal
 A' naphoz emelkedik
 95 Holnap gyáva gyermekekkel
 Egy sirba ereszkedik.

Eltérések a H₁ -től

8. verődnek [Ism. lev. 50.]
 17. Képzeldés (H₁)
 22. Visszaemlékezés (H₁)
 24. Magába-térés (H₁)
 30. dűledez (A)
 62. huhognak (A)
 64. suhognak (A)
 76. Visszalétek a vivók [Berzsenyi javítása. — (Kaz. Lev. VIII. 237.)]
 77. győződelmesek (A H₁)
 78. Toborzon (A H₁)

Szövegváltozatok

5. H₁ kőszirtek [Berzsenyi levele Helmeceyhez, Ism. lev. 50.]
 6. D mérkőznek
 7. B 'S a' századokat él bikkfák 'S a' százados roppant bikkfák [Ber-

zsenyi jav. — *Kaz. Lev. 237.*] **H₁ tölgyek** [Berzsenyi levele Helmeceyhez. **Ism. lev. 50.**] *Kőszirtek, tölgyek* [nem a költő javításai voltak]

8. **H₂** vergődznek [annak ellenére, hogy Berzsenyinek Helmeceyhez írt levelében *verődnek* szerepel]

9. **D** csudái

11. **D** scenái

12. **D** érzést

14. **H₁** őszült

16. **H₁** zeng:

17. **H₂** **D** képzelődés

18. **D** elmerülve

20. **H₁** Plutárch' **D** dülve

22. **H₂** **D** visszaemlékezés

24. **H₂** **D** magabátérés

26. **D** zajgástól külön válva

28. **D** magamba szállva

30. **H₁** dőledez **H₂** **D** dőledez

36. **H₁** hazája. Hajdan

38. **D** között

40. **H₁** *Mind rakásra omlottak* [Berzsenyi visszaállítja az **A** szövegét.

— **Ism. lev. 50.**]

41. **H₂** **D** eldőlt

53. **D** Ott bucsúzott

58. **H₁** **D** kedvesére

59. **D** **T** dőlt

62. **H₁** **H₂** huhongnak

63. **D** rémítő

64. **H₁** **H₂** **D** suhognak

65. **H₁** **D** egymás' karjába

66. **H₁** **D** magyarok

70. **D** szűzei

72. **D** a' haza' erősei

76. **B** *Megjöttek a' bajnokok* [*Kaz. Lev. VIII. 237.* — Berzsenyi vissza-
ívtja. *Uo.: Visszatértek a' vívók.*] **H₁** **H₂** **D** *Megtértek a' hódítók*

77. **H₁** **H₂** győzedelmesek

78. **H₂** toborzan **D** toborzón

80. **D** szívükben **D** olvadoztak. **Mast**

82. **D** éjszakák

89. **H₁** márvány-sarampójit **D** Hősök' sarampóit

91. **D** hódítóit

93. **H₁** **D** bölcs

Képzőművészet

SZLÁNYI Lajos illusztrációja (*Képes Remektrók* 80.)

29. A' Halál.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 139/v—140/r-v. Kazinczy számozása: 32.

Megjelenés

H₁ 119. — H₂ 117. — D I. 89. — T I. 53. — H₂ szerint közöljük.

A *Mulandóság* testvér-verse, amit mind a tartalom, mind a forma, mind a Matthissonnal való összefüggések bizonyítanak. Bizonyos mértékig a *Mulandóság* korrekciójának is tekinthető. A költő nem állhatott meg annál a gondolatnál, hogy „elmulik a világnak minden gyönyörűsége”, hanem arra keresett feleletet, hogy mi az ellenszere annak a fájdalomnak, amelyet a mulandóság érzése kelt az emberben. Az élet *szenvedései* megkönnyítik a halál elviselését, a *hit* türelmet és megbékélést ad, az *erő* legyűri a gyermeteg félelmet, a *bölcslet* eszményei emelik az ember szenvedései fölé, ha életet a felvilágosodás bölcsességével levele az ész és erkölcs szolgálatába állítja. E gondolatmenet Berzsenyi fokozódó önállóságát is bizonyítja Matthissonnal szemben.

A vers keletkezése a Matthissonhoz való viszony tekintetében bővebb fejtegetést kíván. Feltűnő, hogy e költeményben van egy *versszak*, amely Matthisson *Vollendung* c. versének fordítása:

Sklavenketten sind der Erde Leiden:

Oefters, ach! zerreisst sie nur der Tod!

Blumenkränzen gleichen ihre Freuden,

Die ein Westhauch zu entblättern droht!

(BÖLSING: 102.)

[Rablancok a föld szenvedései, csak a halál szakítja szét őket. Virágkoszorúkhöz hasonlítanak örömei, amelyeket a szél egy lehelete elhervasztással fenyeget.] — Figyelemre méltó, hogy 1791 — vagyis az első zürichi kiadás — előtt a 14. sor így hangzott Matthissonnál:

Oft, ach! öfters bricht sie nur der Tod!

Ezzel szemben Berzsenyi a *zerreisst* igét fordítja (szakaszt', nem 'összszetör'), tehát a költő feltétlenül 1791 *utáni* Matthisson-kiadást használt. A későbbi kiadásokban mindenütt a Berzsenyi által fordított szöveggel szerepel a 14. sor.

Ez a tény készítette DEMEK Győzött arra (*i. m.* 23.), hogy a verset a *Vollendung*, *An den Tod* és a *Die Liebe* egyesítésének tartsa. (2., 3., 9. vsz.: *Vollendung*; 1. vsz.: *An den Tod*; 7., 8. vsz.: *Die Liebe*.) — A *Die Liebe* c. költeményben azonban Matthisson a szerelem *isteni hatalmát* dicsőíti, Berzsenyi a szerelem *győzelmeiről* is szól.

Érdekesebb már a *Vollendung* és az *An den Tod* összefüggése a *verssel*.

A *Vollendung*nak a fent idézetten kívül még szóba jöhető *versszakai*:

Wenn ich einst das Ziel errungen habe,

In den Lichtgefilten jener Welt,

Heil, den Thränen dann an meinem Grabe,

Die auf hingestreuse Rosen fällt.

Sehnsuchtsvoll, mit hoher Ahnungswonne,
Ruhig, wie der mondbeglänzte Hain,
Lächelnd, wie beim Niedergang der Sonne,
Harr' ich göttliche Vollendung, dein!

Eil', o eile mich empor zu flügel'n,
Wo sich unter mir die Welten dreh'n,
Wo im Lebensquell sich Palmen spiegeln,
Wo die Liebenden sich wieder seh'n.

[Ha elértem a célt ama világ fényes mezőin, áldást mondok a könnyeknek síromnál, amelyek a reá hintett rózsákra hullanak. Vágygal telve, a sejtelen fenséges gyönyörével, nyugodtan, mint holdsugárban a liget, mosolyogva, mint a nap lenyugtával, várakozom rád, ó isteni Beteljesedés! Sietek, sietek, hogy magasra szárnyaljak, ahol alattam világok keringenek, ahol az élet forrásában pálmák tükröződnek, ahol a szeretőik viszontlátják egymást.]

Látjuk, hogy itt esupán a lélek szárnyalásának motívuma közös *A' Halállal*. A túlvilág rajongó festésének a magyar versben nyoma sincs. Matthisson mélyen vallásos szellemével szemben Berzsenyi a földi élet szenvedéseinek részletezésével indokolja a halálfélelem legyőzését.

Még jellemzőbb a versnek az *An den Tod*dal való szembeállítás. Eből a következő két sor emlékeztet a magyar költő versére:

Wonne mir, o Tod! Als Furchtgerippe,
Schaut' ich selbst im Kindheitstraum dich nie . . .

(*Uo.*: 128.)

[Gyönyörűség vagy nekem, Halál, még gyermekálmaimban sem néztelek téged ijesztő csontváznak . . .]

Matthisson versének a hangulata: béke, harmónia: a költemény a túlvilág szépségébe és boldogságába veletl vallásos hit kifejezése. Berzsenyi versét ellentétek feszítik, szinte már az élet és a halál „dialektikáját” érinti. Tárgyát sokkal realisabban fogja fel, mert az *élet tényleges árnyoldaltaira*, szenvedéseire utal. Jellemző a halál felfogásában mutatkozó ellentét: a német költő szinte rajong a halálért, alig várja, hogy átlépje a küszöbét. (BÖLSING: 23.) Berzsenyitől idegen az ilyenfajta rajongás. Őt a *halállal szemben való emberi magatartás érdekli*, és mélyebben bontja ki a földi szenvedések motívumait, ami mögött nyilván már élettapasztalatok rejlenek. Az életben sokat szenvedőnek pedig *irányt is szab* az életre: a felvilágosodás eszményeinek, az Észnek és Erkölcsnek dicsőítésével. (Érdekes, hogy ez a felvilágosodási motívum már az ifjúkori szerelmes versekben is feltűnik: *Lollához, Liliához — A' Halálban* már önmagát, magányossá lett emberségét biztatja e gondolatokkal.)

*

Kazinczy javítása: „Szabad lelke feljebb óhajt.” (Berzsenyi „fellebb”-re javította vissza. *Kaz. Lev.* VIII. 237.) — Kőlcsey a verset elvetésre ítéli.

Az *utókor* kutatói közül HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 80.) szerint itt a földi élet kiábrándult szemlélete a túlnyomó, akárcsak a *Barátnémhoz* c. későbbi episztolában; de az utóbbiban már magasabb szintű a költő felfogása és ennek kifejezése is. — BARTA János (*Berzsenyi.* 109.) „a határokra sodródás” tipikus élményét érzi a versben. — HALÁZS Gábor (*Ber-*

zsenyi. 88.) szerint a mulandóság búsító, nyugtalanító érzése itt is erősebb, mint a józan, megnyugtató gondolkodás hatalma. — MEZEI Márta (*MKL* 17.) HALÁSSzal ellentétben a halállal való hőies szembenállás motívumát hangsúlyozza. — MERÉNYI (1966. 142.) párhuzamot von Kölcsey *Vanitatium vanitasával*. Kölcsey szinte világtörténelmi méreteken hirdeti az élet hiábavalóságát — vigasztalódás nélkül. Berzsenyi inkább a lét teljeségének indítékait tárja fel.

Forma

10+9-es szótagú váltakozó sorok. Hangsúlyos-rímes vers. Négysoros versszakok. Ütemezési típusa: 4/6 || 4/5 || 4/6 || 4/5 (2. vsz.). Rímképlet: abab.

Nyelvújítási szavak

Báj, hon, vázkép, könnyözön, hójáztat.

Szóképek

Homály (CSENGERY: 597. — CSELÓTEI: 24.), csillag (CSELÓTEI: 25.).

Az A helyestrása

A' Halál.

A' gonosznak és gyáva szíveknek
Rettenetes vázkép a' halál,
Mint a' félénk kába gyermekeknek
Rémítő az ejjeli homály.

5 Az erőssek mosolyogva néznek
Pórfedelek Oszlatójára.
A' jámborok békes szívvel dülnek
A' bus Ciprus szent Árnýékára.

10 A' bölts nyugott elmével butszük
E' jateksín álortzájától,
Szabad lelke fellebb ohajtozik
E' bujdosó tsillag hantjától

Erzi, hogy itt isteni szárnyait
Elégge nem héjjasztathatja
15 Erzi hogy rab, mig testi lántzait
Hordozza és lenem rázhatja.

Oh de mitől válunk olly nehezzen
Mi tündér báj vonsz ugy magához
Hogy mennyei lelkünk ne siessen
20 Eredete ditsó honnyához

Nints itt tiszta Öröm bánat nélkül
 A' Jó rosszal van öszve fonva.
 Itt a' gazdag nyomva van szükségtől
 'S a' ditsóság fátyalba vonva.

25 Mihez ragad szívnk édesebben
 Mint te hozzád szent gerjedelem
 Mi tölti bé lelkünk' tellyesbben
 Mint te édes boldog szerelem

Még is gyakran tsak kínzó örömmel
 30 Epeszted mi nyögő kebelünk'
 Hol örömmel, hol bus köny özönel
 Édes mérged itatod velünk

Tsak repülő Álomkép s tsalatás
 A halandó ember élete
 35 Rövid Öröm hoszsu gond s bánkodás
 Bus életünk szük kerülete

Rablántzak a' földi szenvedések,
 Mellyek ah! tsak halal szakaszt.
 Ro'sa szálok a' gyönyörúségek,
 40 Mellyeket egy ősi szél hervaszt

Boldog ki a' reá mért lántzokat
 Itt nemesen türve viseli
 'S a' hervado gyenge virágokat
 Az Erköltsnek 's Észnek szenteli.

Ellérés a H₂-től

8. ciprus [Mert A Ciprus, s-sel, nem sz-szel.]

Szövegváltozatok

1. H₁ A' gonosznak, a' gyáva sziveknek [T is, pedig l. Berzsenyi leve-
lőt Helmezyhez. *Ism. lev. 50.*] D sziveknek
5. H₁ D erősek
6. D porfedelük'
7. H₁ jámborok D T dőlnek
8. H₂ D cziprusz'
9. H₁ bölcs, nyúgodt D bölcs bucsuzik
11. B feljebb, fellebb [Berzsenyi jav. — *Kaz. Lev. VIII. 237.*] D felebb
15. D míg
16. H₁ Hordozza, és
20. H₁ honnjához D honához
21. H₁ nélkül
23. H₁ szükségtől
25. D szívünk
27. D teljesebben Mint
28. D édes boldog szerelem
29. D kínzó
30. H₁ Epeszteted [L. Berzsenyi jav. — *Ism. lev. 50.*]

31. H₁ könyörömmel [Ism. lev. 50. — Kazinczy befojtása az A-ba: ürdmel]
 32. H₁ D kelyhed?
 33. H₁ repülő
 35. H₁ D bankódás
 36. D szük
 38. A mellyek [mellyeket h.]
 41. D reá mért
 44. D szívjóságnak 's észnek szenteli [Önkényes jav.]

Képzőművészet

A vers dallamát I. TÓTH István: *Áriák és Dallok*. 1832. 120. (MTA Kézirattár.)

Fordítás

La mort. Traduit par Ch.-E. de Ujfalvy et M. Desbordes-Valmore. Paris 1872. Pagnerre. *La Hongrie*. P. 133.

30. A' Melancholia.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 105/r-v. Kazinczy számozása: 7.

Megjelenés

H₁ 4. — H₂ 4. — Hb 72. — D 1. 4. — T 1. 64. — H₂ szerint közöljük.

El kell fogadnunk HORVÁTH János megállapítását, amely szerint ez is „sugalló” vers; motívumai rokonok A' *Szezelem*, A' *Múzsához*, a *Magánnyosság* c. költeményekkel, s ez keletkezését, sorrendjét is — bizonyos mértékig — meghatározza. A költő maga is útbaigazít bennünket utalásával, amikor így szól a Melankóliához:

Te vontad bé az ifju' húrjait . . .
 Te derítsd fel a' férjfi' gondjait

E versre is jellemző a matthissoni rokonság, s ez is hozzájárul időrendi helyének meghatározásához.

Egyetértünk SCHUBER Mátyással (*i. m.* 4. skk.), hogy Berzsenyi és Matthisson kapcsolatának értékelése szempontjából a téma, a nyelv, a képek esetleges egyezésének vagy rokonságának ténye mellett fontosabb a *felfogás* különbözősége a két költőnél. Ez áll A' *Melancholiára* nézve is. Igaz, hogy a kezdő kép a *Das Kloster* 4. versszakára emlékeztet:

Wo Rüstern dort ein helig Dunkel streun,
 Und um des Doms Portal sich Epheu dehnt,
 Weit die Melancholei im Vollmondschein,
 An Grabmaltrümmer sinnend hingelehnt . . .

(BÖLSING: 209.)

[Ahol a szilfák szent homályt hintenek és a dóm kapuja köré repkény fonódik, ott időzik a Melankólia a telihold fényében, tündődnél támaszkodva az omladozó szirtkövekre.] Matthiison verse viszont egy „romkolostor” aprólékos leírása, tehát témája más, mint a Berzsenyi-verse.

Még ennyi érintkezési pont sincs a *Beruhigung* és *A' Melancholia* között, s ezért ellent kell mondanunk DEMEK Győző (i. m. 22.) állításának e két vers kapcsolatára vonatkozólag. A *Beruhigung*-ban a mellabú a költő szívét csendes vágyakozással tölti el a sír nyugalma után. Ekkor ömlik ki forró könnyekben a lélek baljóslatú fájdalma. A pillantás áthatol a homályos jövőn a halálig, és felhangzik a szózat: Isten a Szeretet, minden csillag rá tekint. . . Matthiison halálvágya csak Isten atyai szeretetétől vár vigaszt. Berzsenyi pedig a jelen gondjai között keres enyhülést a költészetet megszemélyesítő, helyettesítő Melankóliában. Ez a költészet nem akármilyen, hanem a regényes, romantikus műsza ihletésével azonos. (HORVÁTH János: *Berzsenyi*. 71.) Ezt a motívumot Matthiison nem is érinti egyik említett versében sem.

Berzsenyi igen szerette e költeményt. Már az 1808-as versgyűjteményben a 8. helyre teszi, de az 1813-as kiadásban mindjárt a *Küprishez* c. „mottó-vers” után következik. (Holott Kazinczy az ő tervezetében, amelyet Berzsenyinek ajánlott, a *II. könyv* 13. versévé „degradálta” a költeményt.)

*

A' Melancholia e kiemelésének oka nyilván az is lehetett, hogy a vershez a költőnek igen kedves emléke is fűződött, aini a költemény fogadtatására is jellemző.

Kazinczy ugyanis *A' Melancholiát* a *Felsőbüki Nagy Pálhoz* írt ódával és *A élet koráival* (*Életpbilosophia*) elküldte Döbrentének Erdélybe. Ő pedig, mint ezt Berzsenyihez írt levelében elmondja, a verset felolvasta gróf Bethlen Adámnénak, egy művelt, szép lelkű erdélyi főúri hölgynek. (D III. 51.) Ez 1812 júniusában történt. Döbrente a grófnét kertjében, kedvence grottájában találta, virágai között. Mikor *A' Melancholiát* felolvasta, a grófnéra nagy hatással volt a költemény: „Szemből az elandulodás könnye csillant fel. . . Ah, ez nagyon szép — szolt — kólpra fog vésetni s ide tétetem tábláját a grottába, az éppen ide való.”

Döbrentei tudósítása nagyon jólesett a költőnek. (Ism. lev. 28—30.) Elidicsekszik vele apjának, megírja Tataynak, Kazinczynak, köszönd levelet fr Döbrenteinek. A grófnének *A' bonyhai grotta* c. szép verssel válaszol. (Igaz, csak 1814-ben.) Döbrenteinek ezt írja: „Mondjad ezután, kérlek, mély tiszteletemet gróf Bethlen Adámnénak. Versemnek, szép kertjébe ki iratását, illenni fog meg köszönnöm. A' szépnem izlése ha mívelve van, jobban itél a' férfiénál.” (Ism. lev. 30.)

Figyelemre méltó az is, amit Kazinczy ez alkalommal *Bethlen Adámnénak* ízen egy a gr. Gyulai testvéreknek írt levelében: „Ő Nagyságának jelentse bé, hogy az én Berzsenyim előttem feldicsekszik azon szerencsésével, mellyet *Melancholiája* a Grófné előtt nyert. Melly szép azt látni, hogy szíveink énekeinkbe öntött érzései a mostani kornak és a jövődőknek jobbait barátainkká tették! de melly szép az is, midőn a jobb lelkek, kifejtözve azon vaslánczok között, mellyek az egymásra-méltó lelkeket külön fogva tartják, egymást felkeresik, egymáshoz csatlódnak s így triumphálván az időn s távolságon, barátokká lesznek. A valóság örömei azütköznek és mindennapiak: azok az örömek, mellyeket a képzelés nyit, azok az igazán lelkiek, isteniek: s mi ellenzi, hogy őket magunkéivá tegyük?”

— Reméli azonban — a levél folytatásában —, hogy a grófné Szemere Pál egyik szonettjét is *ugyanabban* a megtiszteltetésben fogja részesíteni. . . (Kaz. Lev. X. 143.)

Berzsenyi A' *bonyhai grottán* kívül egy másik versbe is belekezdett gr. Bethlen Ádámné tiszteletére, de e költemény írása abbamaradt, nyilván a Bethlennéről megtudott szűkös adatok miatt. (D 63.) A töredékes verset először az 1956-os kiadásunkban közöltük. (136. — L. még A' *bonyhai grotta* jegyzetét.) Egyébként a kőlapra vésett vers elkészült, azt elhelyezték, és Döbrentei még 1842-ben is látta. (D III. 253.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (Berzsenyi. 70.) megállapítja, hogy a *Melankólia* a költészettel azonos, de nem a *horatiusival*, hanem a *regényessel*. — HALÁSZ Gábor (Berzsenyi. 88.) így jellemzi a vers értelmét: „Ha a költő szemével nézzük az elmúlást, ez tompítja az éles fájdalmat, széppé varázsolja a hervadást, pusztulást: így költői borongássá, csendes búsongássá válik a bánat, amely nem emészt, nem sorvaszt, hanem megihlet.” — NÉMETH László (Berzsenyi. 31.) kiemeli a vers „szép retardáltságát” s azt a sajátosságát, hogy Berzsenyinek ilyesfajta verseiben a versek hangulatában meg lehet találni a „tisztá rímek báját”. — MERÉNYI (1966. 144.) szerint A' *Melancholia* a kivételes lelkiállapotok ihlető ereje utáni vágyat fejezi ki.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 10+12-es szótagú sorokkal. Rímképlet: abab. Négy soros versszakok. A *tizenkettősök* ütemezési típusa: 4/2 // 3/3 || 3/3 // 3/3 (2. vsz. 2. és 4. sor). — Megjegyzendő, hogy az első vsz. első és harmadik sora csaknem tiszta *jambikus lejtésű*:

Te a setét erdők vadonjain
∪ — | ∪ — | — — | ∪ — | ∪ —
A puszta vár bús omladékain
∪ — | ∪ — | — — | ∪ — | ∪ —

Vagyis a hangsúlyos magyar verssor e helyütt klasszikusan is ütemezhető.

Nyelvújítási szavak

Nyögdélő, falak kormai, omladék.

Szóképek

Testrészek: pl. kar (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 29—30). Berzsenyi *megszemélyesítései*re l. CSENGERY: 596.

A' Melancholia

Te a' sötét erdők' vadonjain
Szeretsz álmodozni oh Melancholia!
A puszta vár bús omladékain
Nyögdetségű szellő néked harmonia.

5 A' felhőkbe nyúlt granit' ormai
'S az elzárt völgy néked legkedvesb nézőhely
A' halvány hold 's goth falak' kormai
Bajolnak tégedet mágusi erővel

A' mohosult sirkövekre ledülsz
10 'S mély lelkesedéssel emeled hárfádat
Az öszült kor' kepeiben merülsz
'S edesen el sírod bús elegiádat

A' vidámság, tsak a' valóságnak
'S szűk jelenvalónak szedheti ró'sáit
15 De te karján a' szép almadásnak
Éled a' jövőndöt 's a' multnak óráit.

Oh te voltál eddig biztos társom,
Te intéztél engem józan utaidon
Ha a' földi vigasztól meg váltom
20 Sátorodba intél tsendes alkonyidon

Te vontad bé az ifju hurjait
Egy tsendes busongás gyászos fátyolával
Te derítsd fel a' ferjfi gondjait
Magános örömid szép hold világával.

Elterések a H₁-től

4. Nyögdeű (Hb) [utolsó szöveg]
5. nézőhely (A H₁)
8. mágusi (A H₁ Hb)

Szövegváltozatok

1. D vadonain
2. H₁ álmodozni, o Hb D álmodozni, oh D melancholia!
4. B Nyögdeű lágú [Kaz. Lev. VIII. 234.] H₁ H₂ D Nyögdeű D néked
5. D granit
6. H₂ nézőhel D neked néző hely
7. D goth-falak
8. H₂ D mágusi
9. D mohosult ledülsz
11. D merülsz
12. H₁ Elegiádat
13. H₁ Hb D vidámság valóságnak
14. H₁ Hb D jelenvalónak D szűk
15. Hb D almadásnak

16. H_1 $Hb D$ jövendőt H_1 múltnak $Hb D$ multnak
 17. $H_1 D$ Oh, te H_1 társam'
 18. H_1 útidon!
 21. H_1 ifjú Hb vontad-bé
 23. Hb deritsd-fel $Hb D$ férfi'

Képzőművészet

A vers zenei feldolgozása VASZY Viktortól (OSzK Zeneműtár J 69.).
 — L. még TÓTH István: *Ariák és Dallok*. 1832. 120. (Akad. kéziratár.)

Fordítás

Melancholie. În versiune românească de Emil Giurgiuca. București 1947.
Culegere din lirica maghiara. P. 7 — 8.

31. A' Reggel.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 136/r-v. Kazinczy számozása: 30.

Megjelenés

H_1 130. — H_2 128. — D I. 103. — T I. 58. — H_2 szerint közöljük.

Az 1800-as évek első esztendeiben keletkezhetett. (Gondolati lírája vi-rágzó korszakában.)

Erre a következő tényezők hatottak. Elsősorban a belső fejlődés mozza-natai. Az érzelmek kifejezése általában megelőzi a reflexióét. Az új, füg-getlen (és felelős) helyzetben mindinkább befelé forduló költő — a szenved-élyek viharzása után — keresi az élet értelmét, a lét nagy kérdésein töpreng. Erre már VÁCZY János figyelmeztet (*Berzsenyi*. 241.).

A *Himfy* megjelenése 1801-ben erősíthette az elmélkedő, bölcselkedő vonást is Berzsenyi költészetében. Matthissonnal való megismerkedése (Kis János révén) hasonló elmélkedő témák írására „ingerelhetette” a költőt.

A' *Reggelt* és az előbb tárgyalt eszmélkedő-elmélkedő verseket tehát sorrendi szempontból elsősorban a nagy téma köti össze.

Hangsúlyozni kell, hogy A' *Mulandóság* és A' *Halál* Berzsenyi gondolati lírájának csak egyik oldalát fejezi ki. Összán az egészhez való hozzá-tartozásuk részeként foghatók fel helyesen A' *Szerелеm* és A' *Műzsához* mellett.

A költemény keletkezésével kapcsolatos a felvilágosodás eszmevilágá-nak fokozottabb jelentkezése. HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 96.) és nyomá-ban VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 27.) A' *Reggelben* a felvilágosodás fény-szimbolikájának megjelenését látják.

De témája a költői hivatáshoz való hűség is: ami miatt oly sokáig perben állott apjával és — a vers írása idején is — (értetlen) környezetével. A' *Reggel* elsősorban ezt a rendeltetészerű hivatásérzetet fejezi ki:

A' nagy lélek önként az aetherben
Héjaztatja szabad szárnyait,
Nem tartja itt fojtva porkötélben
Az égi tűz' nemes lángjait.

Ezt a feltevést erősíti a vers matthissoni vonatkozása is (*Die höchste Weihe*):

Trinkt auf hoher Alpenwide
Mit dem Adler Himmelsglanz.

(BÖLSING: 24.)

[Bertzsenyiné: „Feljebb evez a' nagy Álpeseken // A' nap felé úszó sasokkal.”]

A' *Reggel* azokat az ellentéteket is sejteti, amelyek belülről feszítik az ő költői világát: az alacsony, sötét környezet lehangelő hatására emlékeztet költői eszményképeinek fényes világával, a babona és műveletlenség „bagolyhuhogására” a költői képzelet szárnyalásával szemben.

Szerintünk a felvilágosodás és a költészet motívumainak összeszővődése a fényszimbolikában jellemző Bertzenyire. Így *G. Festetics György*hez (1807) c. versében: „Virrad hazánk várt napja, virrad // S a denevérek előtte futnak” után következik az értelmezés: „*Nyelvünk* hazánkból számkivetett vala” stb. — *Az én Múzsám* 1808 körül Kazinczyt és Kist „hajnalcsillagoknak” nevezi a nap piruló egén: itt is félreérthetetlen tehát a fény jelképének és a költészetnek eleven kapcsolata.

Az „orientalizmus” vélt jelentkezésével szemben (elefánt-kép), amelyek VARGHA Balázs adott kifejezést fent idézett könyvében (*Bertzsenyi*. 27.), úgy véljük, hogy e vonatkozás talán csak iskolakönyvi emléken alapulhat. (Lehet, hogy az akkori hiányos természettudományi felfogásra is jellemző. U. Brehm szerint az elefánt reggeli „megszólalása” nem az „örvendezés” jele, hanem figyelmeztetés a nappal közelgő veszedelmek ellen. E tévedés beszívárogatott a tankönyvekbe is.) — CSETRI Lajos (*i. m.* 85.) kiemeli, hogy a költő önszámélemben azt az elemet tartotta legfontosabbnak, amely őt az elragadottság és elhivatottság váteszi funkciójában láttatja. A magasan szárnyaló költői érzület rokonsága mindhárom, 1802-ben Kazinczynek küldött versben nyilvánvaló.

*

Ami a költemény fogadtatását illeti, Kazinczy lelkes szavai (I. a Kis Jánoshoz írt vers jegyzetét) értelemszerűen A' *Reggelre* is vonatkoznak.

Az 1815-ös bécsi *Allgemeine Zeitung* bírálója e vershez a következőket jegyzi meg (1815. május 15. sz.). Kifogásolja a költőnél, hogy sokat „mitologizál”, ami „elhidegíti” verseit, így folytatja:

„Ezenkívül több helyen olyan képeket találunk, amelyek kellemetlenül lepnek meg és az egész verset eltorzítják, s amelyeket inkább a hideg verscsináló, mint az érző költő írhatott bele a költeménybe, mint pl. A' *Reggel* c. versben a következő hely:

A' pacsirta hangicsálva repdez,
Víg örömet zengve kiönti,
A' kis fecske 's elefánt örvendez,
'S a' feljövő napot köszönti.

Menyire nem ide való kép itt az elefánté!”

Mire a költő így válaszol [Takácsi Horváth Jánoshoz írt levelében. — *M.*]: „Igen köszönöm, hogy az Ur, recenzensem tudtomra adta. Írja meg neki, hogy azon két gáncsolt verseket: »Már keleten« stb. és »Szenelője mellett« stb. megigazítottam. Mert azokat én is helyteleneknek éreztem.” [(Ism. lev. 58.) — A bécsi bíráló neve: Petz Leopold. — *M.*]

Kazinczy a versen több javítást javasolt: „Nem mosolyog néki a *bús reggel*” és „a Nap felé *repülő* sasokkal.” (L. bevezetésünk.) — A *Kaz. Lev.* VI. 160 skk. -ben nem található a javítás, csak a *Kaz. Lev.* VIII. 237. oldalán — Berzsényi visszajavításával együtt. — Az 1808 decemberében kelt széphalmi bírálóat már különösebben nem dicséri a verset, amelyet Kazinczy 1803-ban oly lelkesen üdvözölt.

Az *utókorban* először HORVÁTH János ismerte fel *A' Reggel* jelentőségét. (*Berzsényi.* 96.) Kiemeli, hogy alapeszméje tipikusan a felvilágosodás: a világosság győzelme a sötétségen. — VARGHA Balázs (*Berzsényi.* 29.) továbbfejleszti HORVÁTH János elgondolását, de magyarázata elszakad a vers keletkezésének valós egyéni körülményeitől. — MERÉNYI (1966. 79.) első sorban nem az absztrakt gondolatvilágban, hanem a költő valós *egyéni* élményeiben keresi a vers forrását: a környezet értetlensége, a köznapiság korlátai elleni küzdelemben. De nemcsak a belső küzdelmet tükrözi a vers, hanem a *győzelmet* is, ahogyan Berzsényi felülkerekedik e gátló körülményeken, s elkötelezi magát a költői hivatás mellett.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 10+9 szótagos sorokkal. Négysoros versszakok. Rímképlet: abab. Ütemezése soronként: 4/6 || 4/5 || 4/6 || 4/5 (1. vez.).

Nyelvújítási szavak

Rablélek, porkötél, báj, héjáztat.

Szóképek

Napszakok (CSELŐTEI: 23—24.), madarak (CSENGERY: 597— CSELŐTEI: 23.).

Az A helyesírása

A Reggel.

Már keleten pirulnak az Egek
A' virradó Hajnal mosolyog
'S a tündöklő aranyos fellegek
Közt ragyogo faklája lobog

⁵ A' patsirta hangítsálva repdez
Vig örömet zengve ki önti
A kis fetske s elefánt örvendez
S a feljövő napot köszönti

- 10 Ujjult öröm ujjult élet erő
 Száll mast minden teremtményekre
 Tsak az örök homályba heverő
 Bagoly siet bus rejtekekre
- Nem mosolyog néki a' szép reggel
 Sem az élet harmoniája
- 15 Kedvesb néki a' szomorú ejjel
 Mint az egek ditsó pompája.
- Igy van minden változhatlan rendel
 Ki van szabva eltünk pállája
 Egyik rokon a' félistenekkel
- 20 Másiknak tsak por a' hazája.
- A' rab lolkek örök sötetségben
 Bolyognak a' denevérekkel
 Nem nézhetnek a' ditsó napfényben
 Örök ejjhez szokott szemekkel.
- 25 A' nagy lélek önként az etherben
 Héjjasztatja szabad szárnyait
 Nem tartja itt fojtva porkötelben
 Az égi tűz nemes lángjait
- Nem tebolyog goth épületeken
 Az ejjeli vak madarakkal
- 30 Fellebb evez a' nagy Álpeseken
 A' nap fele uszó sasokkal.

Előadás a H₂-től

27. Álpeseken (A)

Szövegváltozatok

[Az 1. és 2. vsz. a H₁-ben így volt:]

Már keleten pirúlnak az Egek,
 A' virradó hajnal mosolyog,
 'S a' tündöklő aranyos fellegek
 Kőzt ragyogó fákyája lobog.

A' pacsirta hangicsálva repdez,
 Vig örömét zengve ki önti,
 A' kis fecske 's elefánt örvendez,
 'S a' feljövő napot köszönti.

[E két versszakot a költő elhagyta. L. Berzsenyi levelét Takácsi Horváth Jánoshoz. *Ism. lev. 58.*]

Cím: **D Reggel**

5. H_1 Újult öröm, újult életerő **D** új 's újult
6. H_1 Száll most minden teremtményekre **D** hegyekre, száll
9. Nem mosolyog néki a' búss reggel [Kazinczy jav.: *Kaz. Lev. VIII.*
237. — Berzsenyi visszajavítja: *uo.*] H_2 **D** neki
10. **D** harmóniája
15. H_1 **D** félistenekkel
17. **D** setéségbé'
18. **D** denevérekkel:
23. H_1 porkötélbe
29. H_1 épületeken
31. H_1 álpeseken H_2 **D** álpeszeken

Fordítás

Der Morgen. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt.
8°. *Sechshunddreissig Ungar. Lieder und Gedichte.* S. 51.

Képzőművészet

A vers illusztrációját l. *Képes Remektrók* 101. lapján SZLÁNYI Lajostól.

32. A' Múzsához.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 141/4-v — 142/r-v. Kazinczy számozása: 33.

Megjelenés

H_1 107. — H_2 105. — **D** I. 79. — **T** I. 62. — H_2 szerint közöljük.

A *keletkezés* időszakára utal a 4. versszak:

Te vetted fel karjaidra
Gyenge esztendeimet,
Te osztod fel vállaimra
Még most is terheimet.

Tehát itt is a férfikorba való átmenet idejéről (talán 26., 28. életévéről) van szó, mint ahogy mi is ebbe a korszakba soroljuk a verset.

A költeményt Matthissonnak *Die höchste Weihe* c. versével (BÖLSING: 239.) csak témájánál fogva lehet kapcsolatba hozni. E tekintetben legérdekesebb az, hogy a német költő versét ez időben Berzsenyi feltétlenül olvasta, hiszen *A' Reggel* sas-hasonlata is a Matthisson e költeményében előforduló egyik metaforának változata. Mindamellet a német költemény tartalma lényegesen eltér a Berzsenyiétől. Matthisson szerint, aki a költészet Múzsájának hűségét esküdött, azt isteni önrzet vezeti egy életem át. Berzsenyi verse pedig fohászszerű, himnikus célzatú költemény. A témát tehát a magyar költő másképpen dolgozta fel. *A' Melancholia* mélabús vonása itt is jelentkezik ugyan — a rideg környezet és a minden-

napi gondok árnyaként —, de kevesebb az általánosság, több a konkrét utalás a balsorsra, az elmúlásra. S nem halálhangulattal végződik a vers (mint a német költőnél), hanem vallomással a Múzsra iránti hűségről. Berzsenyi mintegy szakrális színezetet ad a versnek: oltárt emel a Múzsának.

CSIPAK Lajos Horatius C. III. 1. ódájával hozza kapcsolatba a költeményt. (*I. m.* 109.) De a római költőnél csupán arra történik célzás, hogy a Múzsák megvédték a gyermek Horatiust a viperák ellen; a C. IV. 3-ban (amelyre CSIPAK szintén hivatkozik) Horatius hírnevével dicsekszik, hogy ujjal mutogatnak rá, a nagy költőre. E két versben tehát nincs összefüggés Berzsenyivel. Ugyanez vonatkozik a C. I. 31-re is, amikor a következőket kéri a római költő a Múzsától (17—20. s.)

Frui paratis et valido mihi
Latos, dones et — precor — integra
cum mente nec turpem senectam
degere, nec cithara carentem.

(*Opera Omnia.* 115.)

[Lato fia (Apolló), kérlek, hadd élvezzem egészségben és lelki épségben, amint van, és ne kelljen diestelen és lanttól megfosztott öregkort élnem.] — Mint kitűnik, ez a római világfi kérése, nem a fennkölt Múzsra kultusza, mint Berzsenyiné.

*

Kazinczy szerette a verset, annyira, hogy az első könyv bevezető költeményének szánta, mindjárt az *Ajánlás* után. (*Kaz. Lev.* VI. 160.) Megjegyzései a következők: „*Myrrhámat.* [Berzsenyi *mirhámat* írt. Megjegyzés tőlem. — *M.*] Wieland az idegen szót *nem idejára* írja. Schiller, Göthe, etc. etc. nem tértek utána, 's nekem úgy tetszik, elég okkal. A'hol lehet, tartuk-meg az idegenség' jeleit. Hosszasabban róla szólni nem ide való . . . P. 8. lin. 4.5. egymás után mindjárt *terheimet s terheit.* Ezt könnyű lesz megigazítani, mert hiba. Nagyobb hiba az, a'mi ugyan itt áll: Te osztod-fel vállaidra Még most is terh. nem teszi ezt: fölosztod velem terheimet, az az osztozol terheimben. Könnyű lesz ezen is igazítani, és bizony *kell.*” [Az előbbi hibát megigazította a költő.]

Az *utókorban* FEJTŐ Ferenc Berzsenyiről szóló tanulmányában a verssel kapcsolatban megjegyzi, hogy Berzsenyi számára a költészet „ritkán nyíló aloé-virág” volt. (*Szép Szó.* 1936. i. h.) Igaz, hogy Berzsenyit Múzsája nem sokszor ihlette, bírt alkotásra. S ő maga is említi, hogy költésze „aloé-virág” — de olyan időben írta ezt, amikor egyik legtermékenyebb költői korszaka következett be. (1812—1814.) — SZIMONDESZ Lajos (*Gondolat.* II. 43.) joggal hivatkozik Fejtő véleményével szemben Berzsenyi episztoláira, amelyek a költői lángelme „gazdag ömlésének” tanúbizonyságai. Különben az „aloé-virág'-ra” vonatkozó utalás Berzsenyinnél csupán egy udvarias „elhárító mozdulat” Horváth István kérésével kapcsolatban, aki verseket kér a költőtől. (*Ism. lev.* 46.) — HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 70.) megjegyzi, hogy ennek és a rokon „sugalló” költeményeknek köszönhető Berzsenyi, hogy — ha csak vágyban, álomban is — megélhette azt az eszményi életformát, amely után áhítozott. — SZERB Antal szerint (*Gondolatok.* 353.) a vers az ihlet állapotát tükrözi, amelyben tudatos és ösztönös, akart és önkéntelen, egyéni és történelmi

erők szövődnek össze. — MERÉNYI (1966. 145.) úgy értelmezi a verset, hogy benne a költő a földi élet elmúlását szembeállítja a költészet nyújtotta halhatatlansággal.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 8+7 szótagos sorokkal. Négysoros versszakok. Rímképlet: abab. Ütemezési típusa soronként: 4/4 || 4/3 || 4/4 || 3/4 (2. vsz.).

Nyelvújítási szavak

Kellem, bájolja, virulmány, képzemény.

Szóképek

Különösen feltűnő itt a testrészek képeinek költői alkalmazása (CSENGEY: 597. — CSELÓTEI: 29—31.).

Az A helyestrása

A' Mu'sához

Szeld Mu'sa! ki keblemet
Égi lángra gerjeszted
Fel vonsz a porból 's szememet
A' nap felé függeszted.

5 Ki mennyei bal'samiddal
Öntözgeted fejemet
'S örökke zöld pálmaiddal
Feded bé ösvényemet,

10 Íme oltárodra nyujtom
E' 'senge virágokat,
Temjénem mirhám meg gyujtom
Fogadd el illatjokat.

15 Te vetted fel karjaidra
Gyenge esztendeimet
Te osztod fel vállaidra
Még mast is terheimet

20 Ha a' bánat, s gond' terhei
Szívemet el tsüggesztik
Aon mirtus ligetei
Öledben fel élesztik

Ha bal sors zivatarjain
Reszketnek kórmányaim
Illissus virulmányain
Ringatnak szép álmaim.

- 25 Az ifjuság örömei
Lassanként elrepülnek
A' szep Ortza kellemei
Komor rantzokra gyűlnek
- 30 A' mi mast ifju szivünknek
Erzeményit bájolja
Utóbb hideg értelmünknek
Homlokát meg rántzolja
- Minden gyönyörű tempéink
Lassanként elhervadnak
- 35 'S leg forróbb kepzeményeink
Egy szerre majd meg fagynak.
- De te kegyes Tündér végig
Ragyogsz bus ejtszakánkon
- 40 'S a' Lóthe tsendes réveig
Késérsz sötét pállánkon
- Bibor fatyallal fedezed
Az élet' halvány képét
'S rósa színekkel himezed
A' sír gyászos környékét
- 45 Oh engedd hogy napjaimat
Tenéked szentelhessem
'S Örömit gondjaimat
Kebledbe ki önthessem
- 50 Adjad hogy minden mivembe
A' szépet s jót kövessem
'S szent sugallásod szívembe
Mélylen gyökereztessem.

Éltérések a H₂-től

1. Múza [Berzsenyi kézírataiban: Mu'sa; ez közelebb áll az A-hoz, mint a Muza.]

- 5. balzsamiddal (A 's)
- 10. pindusi (A)
- 11. Tömjénem (H₁ D)
- 14. gyenge (A)
- 19. myrtus (H₁)
- 23. Iissus (A)
- 39. Lóthe (A)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ D A' Múzához

- 1. H₂ D Múza!
- 3. D szememet:
- 5. H₁ H₂ D balzsamiddal
- 7. H₁ örökké-zöld

10. H₂ D pinduszi
 11. H₂ Tömjényem D meggyujtom, Fogadd
 14. H₂ gyöngé
 17. *Ha a gond jezes kezei* [Berzsenyi javítása, mert Szemere szerint újraírta a verset. (*Kaz. Lev.* VIII. 238.)]
 19. H₂ myrtusz-ligetei D myrtusz ligetei
 21. D balsors' zivatarain T is
 23. H₁ Ilisszus' H₂ D Ilisszus'
 24. B Ringatnak [Kazinczy azonos javaslata. — *Kaz. Lev.* VI. 160.]
 25. H₁ ifjúság
 26. D elrepülnek
 28. D gyűlnek
 29. H₁ D ifjú szívünknek
 37. D tündér
 38. H₁ éjszakánkon
 39. H₁ H₂ Lèthe D Lethe
 40. D kísérsz
 41. H₁ D Bíborfátyollal
 45. D engedd;
 47. D gondaimat
 49. D kiönthessenem.
- [A 12. vsz. után még egy utolsó versszak következik az A-ban.]

33. Virág Benedekhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 104/v. Kazinczy számozása: 6.

Megjelenés

H₁ 49. — H₂ 49. — D I. 34. — T. I 75. — H₂ szerint közöljük

1. A motívumok rokonsága miatt a vers a költői tudatosodás ayna korszakába tehető, mint többi, költőtársához írt költeményei (1802—3 körül). Virág *Versei* ugyan már 1799-ben megjelentek, de ez az üdvözlő költemény még egy ideig várathatott magára Berzsenyi költői műhelyében. Virág kötetének már látta bizonyos hasznát az előző korszak versei szövegének tökéletesítése közben. De ez a nyílt vallomástétel valószínűleg csupán Kazinczy és Kis biztatása nyomán válhatott költői indítékául, mikor Berzsenyi „kereste a helyét” a magyar irodalomban. „Tájékoztató” vers. Mint tudjuk, igazi mestere Horatius volt.

ERDÉLYI János Horatius *C.* III. 25. versének utánzatát látja benne (*Pályák és pülmák.* 76.), holott csak a kezdő fordulat rokon:

Quo me, Bacche, rapis tui
plenum . . .

(*Opera Omnia.* 243.)

[Bacchus, merre ragadsz, veled // telten . . . — Kurez Ágnes fordítása.]. Azután Horatiusnál egészen más tartalom következik, ami onnan is érthető, hogy a római költő egy istenhez, Berzsenyi pedig költőtársához fordul. Ezenkívül kitűnt az is — ERDÉLYI-nek még élelnebb cáfolatául —

hogy a költő Virág jellemzésére Virág egy versének fordulatát használta kiindulópontnak, tehát nem is Horatiusra emlékezik vissza (KM 335.):

Hová ragadtok ? melly ligetek 's setét
Ernyőkbe visztek ? mennyei lángotok
Új és szokatlan tűzbe hozta
Szívemet, oh, Helicon leányi!

(A' Múzsákhoz. Munkáji. 8.)

Berzsenyinek Virág előtti kötelees hódolata úgy tűnik fel, mint a tanítványé a mester előtt. Ebben azonban van bizonyos túlzás. Berzsenyi első „öbresztője” Horatius, amit A' *Magyarokhoz* első fogalmazványának Virágtól való „mentessége” is igazol. Igaz, hogy Virág 1799-ben megjelent verseiből néhány kifejezést és fordulatot meg lehet állapítani Berzsenyi verseiben. (L. 1936-os kiadásunk jegyzeteit.) Egyéniségük, társadalmi hovatartozásuk, jellemük, életviszonyaik azonban oly különbözőek voltak, hogy végül is nagyon kevés érintkezési pont marad költészetükben.

Igaz, vannak közös eszméik, amelyek a kor hangulatából és történelmi-társadalmi viszonyaiból következnek, mint a Virtus dicsőítése, a nemesi rend hanyatlásának bírálata, a horatiusi idealizmus hirdetése, de ezeket is lényegesen más módon fejezik ki. Virágban mindig megmarad valami szerény alázat és „felfelé fohászzkodás”, míg Berzsenyi „dicsőség és szégyen, erény és elfajulás, nagyság és múlandóság ellentétei között küzdve” a nagy költészet eszmei tendenciáit valósítja meg. (NÉMETH László: *Berzsenyi*. 41.) A szerelmi költészet gazdagsága is hiányzik a „papi” Virág verseiből. Költői érték szempontjából pedig Virágnak meg kell elégednie azzal, ami megilleti: a szerény, hasznos és példájával termékenyítő előd szerepével.

A kettőjük közötti különbséget már a kortárs Döbrentei is érzékeltette, esetenként találóan jellemezte is — a maga különös, nehézkes nyelvén, de néhol már a lényegre tapintóan:

„Virági hatályról, Berzsenyi' e' vallomása:

Példád élteti mellemet,
Jer, jer, légy kalaúz pályafutásomon. . .

inkább a' nyelvvel élésre, ízlet kényesbségére 's költély szelleme felfogására nézve látszhatik szólani. . . Berzsenyinek ezen ifjai rokonszenve azonban Virágtól későbbben külön alakultság lett. *Bence* [Virág] félnék. Midőn a' költéri szárnynak még egy suhogtatást kell vala verni, akkor megszkedik, burkoltságai értelmét csak meghittjei tudák. *Daniel* mint a' jósló — köszirt-hasogatta fellegek megett tündérkedik. »Téged dicsőít a' Zenith és Nadir «sorában Shakespeare festette költér' szeme. Szabadagórt nyíltan loblan, 's mind e' mellett csak esti tisztító villám, nem vad zápor között gyújtó, nem pusztító üszök. Olvasata szélesebb, — Virág nem ismere európai újabb irodalmat, — képei annál fogva változatosabbak, maibb világuk, nézete általánosabb. Virág felülmulta választott előképét, Rajnist, . . . Berzsenyi felejteté Virágot. Ő nemcsak egy egy morfa-lobbanat, nála egész ősi fenyves hasáb tűzben, hosszanta fel a' horgynok, miként Csikban, mikor a' vész kigyul.” (D 217 — 219.)

2. Különös, hogy Virág nem volt hálás a megtiszteltetésért, amelyben Berzsenyi részesítette. Ebben bizonyos féltékenység is közrejátszhatott, hiszen éreznie kellett, hogy Berzsenyi felülmulta őt. De a maga részéről — úgy látszik — nem is értette meg, nem is értékelte kellően Berzsenyit.

Rossz hatást tett rá költőnk kétszeri pesti tartózkodása is. Az első azért, mert nem tisztelgett nála. A második, mert akkor is nagyon hidegen, tartózkodóan viselkedett. Ez utóbbi látogatást Vitkovics így írja le:

„Sürgető unszolásainkra elindula velünk. Benczét Papirosai közt leltük. A koszorus Óreg örvendezett az új vendégnek. Mind a ketten csak fejeket billegtettek, de módi szerint nem hajoltak. Erdemes Literatörainkról folyt a Beszéd. A Századokat emlegettük. Hőgyész feleletéről szó vala. Édesdeden nevetett neki Virág. Míg nála valánk, egymást vizsgálták a két koszorúsok. Tőle elbutsúzván, a kapun kívül mondá Ber'senyi: Látni a szobájáról is, hogy Virág poéta.” (*Kaz. Lev. X. 444—45.*)

(De közben az történt, amit nem mond el Vitkovics, hogy Berzsenyi megbotlott abban a fatuskóban, amellyel Virág be szokta támasztani ajtáját, és továbbbrúgta, nem értvén ennek célját és hasznát — Virág értelmében. Erre is céloz majd Virág költeménye.)

Különbözik Kazinczy még 1803-ban három barátjának küldte el Berzsenyi *A magyarokhoz* c. versének másolatát: Cseh Józsefnek, Szentgyörgyi Józsefnek és Virágnak. Cseh lelkesedve válaszolt (l. *A magyarokhoz* második változatához fűzött jegyzetünket). Virág és Szentgyörgyi válaszázt nem ismerjük, holott Virág elég sűrű levelezésben állott Kazinczyval. Szentgyörgyi véleménye sem ismeretes. Pedig nagyon érdekes lenne tudni: megmutatta-e a debreceni barát Berzsenyi versét Csokonainak? Tudott-e Csokonai Berzsenyiről? Nem valószínű, ha Szentgyörgyi útján a versről nem értesült; hiszen a költemények csak 1813-ban jelentek meg nyomtatásban.

A második pesti látogatás után (1813) nem sokkal írhatta Virág Berzsenyiről szóló gúnyos verseit, amelyekről már előzetesen szól barátainak, Horvátnak, Szemerének, s amiről Kazinczy is csakhamar tudomást szerrez, természetesen anélkül, hogy erről Berzsenyit értesítene.

Szemere Virág gúnyverséről:

„Virág Berzsenyi és a' Sonettírók ellen satyrát készített. A' Munka Horvátnak szöll. Társaim nem akarják nékem megmutatni, attól tartván, hogy elkedvetlenedem, azonban beszéllettek róla holmit. Ennyit tudok: Pontyi belép Virághoz; 's elmond egynehány görög szót, mint ezen félvers: (*Rím*) *Küpris, (Bengala) Paphósz* (et caetera graeca, ez már versben.) Eggy vers így kezdődik: *»Majd ha midőn mikoron«* — a' Berzsenyi *Mint majd midőn lángszárnyakon*-ja kifütyülésére — Pontyi dicsekedik, hogy lángszárnyakon jár 's sonetteket is zeng, 's inti Virágot, hogy kövesse neki példáját. Ha, ugymond, az én tonusomban írtál, nem korbácsolt volna meg a Bécsi Rec.” (Szemere Pál — Kazinczy Ferencnek. 1814. jan. 18. — *Kaz. Lev. XI. 193.*)

Kazinczy így ír erről Kölcsények:

„Virág irlgyen nézi, hogy Berzsenyi közönséges tapsolást nyert. Mert valljuk-meg, ha Berzsenyiben sokat nem szeretünk is, ő benne sokat leltünk a' mit szeretni, csudálni, tisztelni kell. — V. t. [Virágot] az is bántja, hogy a' Tövisek és Virágok felől valaki (nem tudom ki) Bécsben azt mondá Ferenczinek, hogy az das geistreicheste Werk, das je aus der Feder eines Ungarns gekommen ist. V. tehát nekem — a' kit ő szeret! bizony szeret! — 's Berzsenyinek dőféseket ad Eurydicében.

Víg, nyájas, csendes — tudniillik Eurydice (nem úgy mint a' Berzsenyi Múzsája) — *nem tud haragvni, morogni Mint Xanthippe; folyó, tisztá be'széde vagyon. Senkit meg nem szól; kiket ismer, örülleti tréfás Enkeivel.* Ez a Tövisek Múzsájának szól, úgy mondja Szemere.

Lap 12. áll egy versezete: *Történet. Rodopeque et caetera graeca.* (Én és Berzsenyi) — *A' tüzes Ethnának meredek tetejére felültem* (Ethna. Cézálás a'

Dánák Kalendariumába felvett darabomra.) — lap 13. *aetheri szárnyán* (Berzsenyi.) — Én meg nem foghatom, mint férhet irigység nagy ember lelkéhez. Pedig V. bizony nagy. — De így jár az ember, ha magára nem vigyáz”. (Kazinczy Ferenc — Kölcsey Ferencnek. 1814. máj. 19. — *Kaz. Lev. XI. 376.*)

Maga a vers így hangzik:

Történet

(Virág gúnyverse Berzsenyi ellen)

Minden dolgaidat tedd félre barátom, ezuttal,
S e kised, de nagyon fontos levelemre figyelmezz.
Én néked, ami velem történt, örömet kibeszélem.
A történet imez: nyugszom vala, s ime, ledőlván,
Zörrent a Custos. Kít eresztessz most ide? kérdém.
Pontyi merő tűzben jó, s hangos verseit önti;
„Vállaidat párducz, s fejedet környékzi tiara;
Persia bársonyosít, nem ohajtom látni, sem a dus
Dárius és nagy Alexander csuda dolgait irni
Per memores fastos.” Mint kezd nyargalni! magamban
Mondám. Ó ismég: „Rhodopeque et cetera graeca;
A tüzes Aetnának meredek tetejére felültem,
Amelytől gyulladt Muzsám versekre fakadván
Mennyei hangzatokon kezdett énekleni, fenn, fenn.”
Ilyen vénádat mindeddig nem tudom; Aetnán
Nem botorul jártál, ömlő lávája gyanánt foly
Versed. Boldog vagy, kinek annyira kedves az Aetna:
S Sas hegyre se állhatok én. — „Felemelkedik a nagy
Esz, a csillagokon jóval tul aetheri szárnyon
Röpdös, s ötlet csak kis ökörszem tudja nyomozni.
S oh! ottan ha borostyán termene, homloka nyerne
Zöld koszorut. „ — Kik fűznék azt meg Pontyi! — „Ne bolygass
Inkább példámát, ha poetai hirre sovárgassz,
(Bár ezelőtt régen cselekedted volna!) kövessed;
S magna sonaturum szádat táted nagyra, nagyobbra,
Fel! Fel! bécsi recensensünk ily messzire sulykát
Nem vetné bizony.” — Ugy nem esik lágýára fejének. —
„Mit csavarod más gondolatok közt, félre beszédem?
Nem magamért szólok, buzgok: hirednek örültem
Mindég; kívánnám, jobb gondod lenne reája.
Minthogy hát mikoron nem akarsz szép szóra hajolni.
Ennekutána midőn ha talán megtámad akárki
Tégedet, én valamint a storkis hallgatok. Ezzel
Hátat fordítok legutolszor. Tartson egészség.”
Áment mondtam jó Pontyi szavára, s kikerítem
Tőle barátságát ezután is. Hallgata, méne.
A Custost, mert megbotlott a lába, kirugta:
Verseket is, ha fülem nem csal, még dörmöge. Imhol
Ami velem történt, röviden kibeszéltem előtted,
Horvát: szószaporítástól őrizkedik a bölcs.

Vagyis Virág alapján jól érzékeli a Berzsenyi és közte levő különbségeket: a tüzes szenvedély hiányát („Tüzes Aetna”), a hatalmas szólamokat, a fenséges stílt („Magna sonatorum”) és számára idegenszerű „nemleges” mondatstruktúrákat, tőle élesen különböz, romantikus stílusú („Mint majd midőn”, „Nem óhajtom látni” stb.).

A Horvát Istvánhoz írt Virág-vers tehát úgy gúnyolja ki Berzsenyi látogatását, hogy egyúttal több motívumot sző a költeménybe, amelyek összefüggnek a témával. Így az sem véletlen, hogy Horváthoz intézi a gúnyverset, mert éppen Horvát dicsérte előtte Berzsenyi költeményeit. (WALDAFFEL: *Tanulmányok*. 235.) Ebből a lelkesedésből akarja Virág Horvátot „kiábrándítani”. A másik motívum, amelyre ugyancsak WALDAFFEL József hívja fel figyelmünket (*uo.*), hogy Virág Kazinczyra is céloz a versben: ő a bécsi recensens, akire Virág haragszik.

A *Történet* szinte előlegezi a *Mondolat* stílusát, s így bizonyos tápot adhatott mind a Berzsenyi elleni további támadásoknak (*Felelet*), mind Kölcsey kritikájának, mert Szemere *Tudósításában* arról is szó van, hogy Virág Kölcsey és Szemere előtt bírálta Berzsenyi mitologizálását: Virág a „purizmus” mellett volt. (*Tudósítás*. 2. Kézirat.)

Mint Szemere idézett leveléből láttuk, a gúnyos vers eredetileg még nyersebb formájú volt. Hiszen *Küpriszt*, *Paphoszt* és *Bengaldt* is emlegette; amiből az olvasók még inkább ráismertek volna Berzsenyi kigúnyolt verseire, mint így. De Virág az eredeti fogalmazványt visszakérte Horvát Istvántól, és — úgy látszik — megsemmisítette. Így tehát e gúnyvers enyhített formájában jelent meg. Berzsenyi nem tudhatott róla; ennek semmi nyoma sincs.

Míg ez a vers Virág meg nem értését, sőt ellenszenvét mutatja Berzsenyi költészetére iránt (ami saját ízlésének és költészetének természete miatt menthető), a másik, Berzsenyiről és látogatásáról szóló versben Berzsenyinek hozzá való „betoppányát” gúnyolja ki *Szoterion Kusztoszomhoz* (Háladal Örzőnhöz) címmel:

Ép s egészséges fejed, édes Öröm:
Óldalad nem fáj, noha nagy dühében
Pontyi lábával kirugott s letiprott
Téged az útban.

Durva patkóját s saruját kiálltad,
Mint erős lelkű buta dörmögésit
Kínaid közt is nevetéd, szerencsés
Custosom, élsz még.

SZAUDEK József *Az estve és Az álom* c. kötetében (272.) megvilágítja, mi választotta el Berzsenyit Virágtól, s miért nem tudott Virág Berzsenyi költészetére méltánylásaig emelkedni. Emellett rámutatott Virág sajátos érdemeire is.

Bizonyos azonban, hogy Kölcsey Szemere és Horvát István révén tudhatott e *Történet*ről, s ez is növelte kritikai szembenállását, bátorította fellépését Berzsenyi ellen.

3. Mióta Nitsch hatása kellő értékelésben részesült Berzsenyi „költői felkészültsége” szempontjából, nem lehet Virágnak túlzott befolyást tulajdonítani Berzsenyi költészetére. Néhány elszórt kifejezés, nem jelentős kép, fordulat: ennyire redukálható az összefüggés. (*Dömötör Pálmak, A' versengő hazafiakhoz, Károly győzelme Oszteráknál, Sándor Leopoldhoz,*

A győzedelmeskedő magyar sereghez, Egy hajóhoz. L. KM 374—375.). Berzsenyinek költői vezetője, mestere nem Virág, hanem Horatius volt — saját vallomása szerint is. Kétségtelen, hogy Virág szelíd, a dicső múltba szálló „felfohászkodásai” és zsörtölődő „ostorozásai” bizonyos mértékig előhangjai voltak Berzsenyi szenvedélyes költészetének (NÉMETH: *Berzsenyi*, 41.), de nagy művésszé, tökéletes költővé válni Horatiustól tanult, részben közvetlenül, részben Nitsch poétikája nyomán, aki tudatossá tette számára, amit eddig bizonyára ösztönszerűen is érezhetett. (Ehhez mint kezdetet hozzá kell tennünk Wietoris soproni előadásait is.)

*

Virág nem vett „költői” tudomást az öt dicsőítő versről, sőt, mint tudjuk, kigúnyolta „tanítványát”. — Kazinczy Berzsenyit sokáig Virág mellé állította: „Virág, Kis és Dayka, kiket elsőnek tart nemzetünkben minden, a’kinek ízlése van, örömmel fogadnak el szent koszorújokban.” (*Kaz. Lev. VI. 108.*) Később azonban Berzsenyit Virág fölé emeli — akkor is, mikor még egyenlőségi jelet tesz Berzsenyi és Kis közé. (L. jegyzetünk a Kis Jánoshoz írt vershez.)

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 149.) szerint Berzsenyi eszményképet ad hősről. Azt tulajdonítja neki, ami éppen hiányzik Virág költészetéből: az erőt, a dinamizmust, a szenvedélyt és nagyvonalúságot, a hősi szellemet, vagyis a berzsenyies sajátosságokat.

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. A páros sorok (tizenkettősek) ütemezése: 2/2 // 4/2 — s., oh., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Kiesült; bolt, szegdelsz, hellai.

Szóképek

Fáklya, láng lobogó oszlopi (CSELÓTEI: 17—18.).

Az A helyestrása

Virág Benedekhez

- Eván! merre hová ragadsz ?
 Melly szentelt ligetek boltjai fednek el
 Tíbur’ völgyei rejtnek e ?
 Vagy Lesbos kiesült berkeit álmodom ?
- 5 Pindár Stezicor isteni
 ’S Alceus magasabb lantjai zengnek itt.
 Honnyom Flaccusa! oh Virág!
 Itt szegdelsz te Delfusi ágokat
 itt kent fel Polihimniad
- 10 ’S Edig nem töretett Hellai szirtokon
 Nyítsz utat koszorús Vezér

- 'S a' Vérttest Helicon hangjai töltik el.
 Példád elteti mellemet.
 Jer jer, legy kalauz pallya futásomon
 15 Fáklád mennyei lángjai
 Mint Farus lobogo oszlopa fénylenek
 Jer jer! karjaidon segélj
 Ösvényedre akár merre vezérlsz megyek.

Eltérések a H₂-től

2. Melly (A)
4. Lesbos (A H₁)
5. Steasichor (H₁)
6. Alcaeus (H₁)
7. Flaccusa (A)
8. Delphusi (H₁)
12. kalauz (A H₁)
13. mellemet (A)
14. Pharus (H₁)
17. segélj- (A H₁)

Szövegváltozatok

1. D Évan!
2. H₂ D Mílyly
3. H₁ rejtnek e? D Tíbur völgyei rejtnek-e?
4. H₂ Lesbosz D Leszbosz H₁ kiészült D álmodom
5. H₂ Szesichor D Szeszichor
6. H₂ Alcaeus' D Alkeosz'
7. H₂ Flaccusza D Flaccusza
8. A <dítsó Delfusi> B örök Delphusi [Bertzsenyi: „dítsó Delphusi”
 (Kaz. Lev. VIII. 235.)] H₂ Delphusi D delphusi
10. B Hellai [Kazinczy ellenzi, Bertzsenyi meghagyja.] D hellai
11. D vezér
12. D Helikon'
13. H₁ mellyemet: Jer H₂ mellyemet.
14. H₂ D kalauz
16. H₂ Pharusz D Pharusz
17. D H₂ segélj
18. D akár merre vezérlsz

34. Kishez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 44-r. 44. 115/v—116/r. Kazinczy a 14-es számmal jelzi.

Megjelenés

H₁ 71. — H₂ 71. — D I. 60. — T I. 102. — H₂ szerint közöljük.

A költőnek Kis által történt „felfedeztetése”, vagyis 1802 után alakulhatott ki ez a vers, amelynek *keletkezése* elválaszthatatlan Kis és Kazinczy dicsérő elismerésétől, Berzsenyi költői öntudatosodásától.

Kis Jánosnak nagy érdeme az, hogy Berzsenyit költői munkásságának folytatására biztatta, s megismertette Kazinczyval. Kazinczy 1803-ban írt levele felejthetetlen lehetett a költő számára, s ez is — közvetve — Kis érdeme, mert a Kis által küldött Berzsenyi-versek fogadtatása Kazinczy részéről egy rendkívüli költői tehetség felbukkanásának elismerése, s mert Kazinczy kiváló vezetői ösztönrel figyelmeztette a költőt, hogy az ódák útján emelkedhetik legmagasabbra; elsősorban az „ódai géniuszt” ismeri fel és emeli ki költészetében (*Kaz. Lev. III. 47—48.*)

De Kazinczy annyiban tévedett, hogy túlzott jelentőséget tulajdonított Kisnek Berzsenyi vonatkozásában. Ez azzal magyarázható, hogy nagyon szerette Kis Jánost, s különösen a Török Sophie-val történt házasságára írt Kis János-vers után elhalmozza őt dicsérőivel. Barátjának Berzsenyi fölé „emelése” tehát szubjektív eredetű, valós alapja nincs, s ezt az utókor is igazolta.

Mindaz azonban nem változtat azon a tényen, hogy Berzsenyi nagy tisztelettel viseltetett Kis iránt egész életében. S ez természetes volt.

I. Kis János visszaemlékezéseiben ír Berzsenyi Dániellel való ismeretlenségéről, amelynek immár klasszikussá váló részlete megérdemli, hogy költők verseinek kritikái kiadásába iktassuk:

„Berzsenyi Dániel akkor, mikor én Nemes-Dömölkre kerültem felesége jószágán, Sömjénben lakott, mely oda csak egy kis félórányira fekszik. Vele, mint egyik előkelő hallgatómmal, s utóbb komámmal, de különben is a természet jó lelkületű, s józan eszű fiával, nálam is és még többször nála s közbirtokos társánál táblabíró Káldy Pálnál, egy jó kedvű, élénk eszű s olvasni szerető férfinnál, gyakran társalkodtam. Több ízben történt, hogy hozzámésemkor ötöt az asztalnál dolgozva, s papírosok mellett találtam, melyeket belépésemkor az asztalfiókba hidort, úgy azonban, hogy apró nyiredékek maradtak kívül. Midőn ez másodszer, vagy harmadszor történt, s a nyiredékeken verstörödékeket találtam, azt mondtam neki nyájasan, hogy valamely különös léleknek kell nála látogatásokat tenni, s kérdém tőle enyelegve, hogy talán versírással mulatja magát. Ő erre határozottan semmit sem felelt, s a beszélgetést tüstént más tárgyra fordítá. Utóbb egykor, midőn ismét írásnál találván versírást gyanítottam, s gyanításomat jelentettem, azt mondta, hogy igen is néha tréfából efféle bolondsággal mulatja magát; de még ekkor verseiből semmit nem mutatott; hanem később hozzám jövén költészeteiből néhány darabot, s ezek között a Romlásnak indult hajdan erős magyart is elhozá, s ilyen szókkal adá által: »Már csak nyíltan megvallom komám uramnak, hogy én egy időtől fogva, versírással bibelődöm, nézze által ezeket s mondja meg, ha mehetek-e valamire ?« Az olvasás annál nagyobb csudálkozást gerjesztett bennem, mennél kevesebbé vártam ilyesmit tőle. A velem közöltteket megküldém Kazinczynak, szerzőjüket pedig lelkesedve serkentém az írásra.

Mig egymáshoz közel laktunk, alig mult el egy hét, melyben együtt nem voltunk, s több ízben ismétetem serkengetéseimet, melyek habár gazdasági dolgaival félig meddig mentegette is magát, s habár literatori érdem iránt közönyösnek mutatkozék is, minden siker nélkül nem maradtak. Könyveket is, melyeket reá nézve hasznosaknak tarték, ajánlottam neki, s ő azokat vonakodás nélkül megvette. Ezek közé tartozott Horác kiadása Nitsch és Haberfeldt jegyzeteikkel, Home munkája a kritikáról s egy-két német költő. Különöseége azt hozá magával, hogy az efféle

könyveket, ha egyszer saját módja szerint hasznokat vette, félre veté, vagy néha el is hasogatá. Közülök egy pár az ily erőszakos elenyésztéstől úgy menedék meg, hogy éppen akkor mentem hozzá, midőn rajtok ily halálós executiót akart véghez vinni, s közbenjárásomra ezt mondotta: „Vigye el hát komám uram, ha őket meg akarja tartani.”

Miután én Dömölkről Sopronba, s Sömjénből Somogyba költözött, versei gyűjteményét 1808-ban azzal a nyilatkozással küldé hozzám, hogy mivel én buzdítottam ötet példámmal is, szavaimmal is a versírá-
ra, azért reám bizza múzája műveit, tegyek velek mit tenni akarok; nem bánja, ha azok kinyomtatnak is, ha tűzbe vettetnek is. Kazinczy nem sokára azután Bécsből Sopron felé jövé, látta nálam a gyűjteményt, s én azt nemcsak, mint kérte, olvasásra, hanem a végre, s azzal a megbizással is átadtam neki, hogy találjon módot a kinyomtatására. Az előszöri nyomtatás, mint tudva van, Helmezy Mihály felügyelése alatt történt.” (*Emlékezései.* 415—417.)

Kis János Kazinczyhoz így ír felfedezéséről:

„Szégyenellvén hosszas hallgatásomat 's nem látván még most is azt az alkalmas időt és órát közel, melyben a'mint régtől fogva óhajtom, szívemet előtted hosszabb levélben kiönthetném: azonban is mig többet írhatok, közlöm veled egy ifjú Földes Úrnak 's hallgatónnak, Ber'senyi Dánielnek egy pár versét, még pedig minden változtatás nélkül, kivévén a tudatlan Copistának gyermeki írásbéli hibáit. Ez a' szép reményesű költő nagy tisztelőd: mind eddig senki sem tudta, hogy ő verseket írt, jóllehet már szép számmal készített. Ítéletedet kéri általam, s nagy jót téssz vele 's reménylem a' litteraturával is, ha hibáit kimélléssel 's szépségeit dítéssel fogod felfedezni.” (*Kaz. Lev. III.* 43—44.)

2. Ennek köszönhető Kazinczy válasza, amely nagy hálával tölthette el a költő szívét mind Kis, mind Kazinczy iránt:

„Érsemlyén ápr. 6. 1803.

Szeretett Nagy Férjfil

Betegen vettem leveledet, de feledtem 's bajomat nem érzem többé. Ime, midőn azon kesergek, hogy az a' szent tűz, mely már csak kevesek szívében táplálatik, közelit elalvás felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háladatoson borulok a' szent Anyának, a' Természetnek lábaihoz, 's tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a' történetek' fonalán olly szorosan fűzte a' segédet a' veszély mellé. Tégedet pedig, becsülhetlen barát, örvendő köszönettel szorítlak mellemre. Örvendj, édesem! és nem csak Litteraturánknak örvendj, hanem örvendj Magadnak is. Mert ha a' Te Berzsenyid csak titokban irogatta is és Néked vezérlésed nélkül verseit: de Őt a' természetén kívül bizonyosan leginkább és legközelebb a' Te példád szólította a' Muzsák tiszteletére. Nem azért mondom ezt, mivel ő hozzá Te élsz legközelebb, hanem azért, mert, ámbár betű szerint igaznak hiszem, hogy megküldött verseiben semmit nem adtal a' magadéból: de azoknak némelly soraiba — és ez nékiek legfőbb dícsérete — egészen Tégedet hallak zengeni. — Adja Apolló, hogy ez a' szeretetre méltó Ifjú az légyen Néked, a' mi Matthissonnak lett Salis, 's Bürgernek Schlegel. Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a' gyönyörű hajnalatot, melyet egünkön a' szép Phosphorus terjeszt, 's kérem az élet fonalát nyujtó Lányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását!

Első dolgom megolvadások után az volt, hogy Alkaikusait leírjam, és a mai posta viszi az én Virágornak, ki nem kevésbbé érdemli mind szeretemet, mind becsülésemet, mint az, kinél jobban senkit nem szeretek 's becsülök — Kis. — Képelem az ő örömét, mert én nem tudom, mit cau-

dáljak inkább a' mi új barátunkban, a' szép, noha néhol hibás magyarságot-e, vagy a' poétai bátor és harsogó ömledézet? ezt a' jól elkészült nagy lelket, 's tanulását-e, vagy azt, a' mi nélkül mind ezt semminek venném, az ő szent hazafiságát? — Kérd, hogy az ódák útjáról el ne térjen. Az egykor ötlet fő polczig vezet, 's Literaturánk itt kíván leginkább munkás kezeket, mert Virágon kívül még nincs egy poétánk is a' ki Horász lantjának méltóságát érzette volna. — Óhajtanám, hogy a' két Stolbergek' verseit, 's Balde' deák Odáit, Herdernek Terpszichoréjával ismerje, és kezei közül ki ne tegye: de esküdjön meg, magát a' lant' Múzsájának szolgálatjába avatván, hogy énekeit sohasem vesztegeti hasztalan magasztalásra 's innepek' fényesítésére. — Mondjad néki, hogy ötlet szeretem." (Kaz. Lev. III. 47—48.)

3. Berzsényinek csak egy levele maradt fenn Kishez (Ism. lev. 16.), de az is jól érzeteti kettőjük kapcsolatát s érzékelteti a Kishez írt vers értelmi háttérét:

„Kedves Komám Uram!

Érántam való bizodalom, mely szerént engem azon ditséretes szándékhoz társnak méltoztatott hívni kedves Komám Uram, nagy betsületnek ismérem, és a meghívást szivesen megköszönve elfogadom s hogyha kedves Komám Uram várakozását eléggé bé nem tölthetem, valóban nem az akarat hibája léssen. Verseim gyűjteményét is örömet a' Journálhoz adom, azon feltételek mellett, melyek tudtára vagynak kedves Komám Uramnak, és azzal együtt más darabokat is fogok küldeni. Sokat nem ígérhetek, mert tudja kedves Komám Uram hogy én is tsak némely kevés órákat lophatok kötelességeimtől.

Javallani bátorkodom kedves Komám Uramnak, hogy ezen nagy című Journálhoz elegendő segéd-társokat szerezzon, mert ennek széles kerületét egy s kettő illendőn bé nem töltheti. A' társválasztásban nagy vigyazással legyen Komám Uram, mert itt, valamint a' becsületben, ugy a' gyakorlatban is némüképpen osztozunk egymással. Sajnálva látom kedves Komám Uram Verseit a' Soproni deákok' versei közé keverve. A' semmi maradjon az ő semmiségében, és az érdem különböztesse meg magát. — Az a' reflexióm is volna hogy darabjaink együtt, nem pedig elszórva szaggatva, sem a' versek prosavall keverve ne lennének, mert így a' munkák mintegy eltemetődnek, ha Komám Uram versei együtt volnának mindig a' 'sebembe hordoznám. — Különösen szeretném, azt is, hogy a' külső tsinosság körül is semmit elne mulatnánk, mert a' szépet a' Philosophus is szöretí, a' közönséges ember pedig egyedül azt betsüli, mely tudjok hogy legnagyobb része a' Publicumnak, melynek minden képpen tszszeni akarutunk, sőt kötelességünk is.

A' verseim nem sokára kezemhez jönek, de mivel holmi toldásokat, es foltozásokat kívánunk újra le kell írnom, s azután fogom küldeni.

Mindenek felett pedig arra kérem kedves Komám Uramat hogy minden szándékait planumait véllem közölni ne legyen terhére, hogy magamat azokhoz tudjam szabni, ugy nem különben az én diletáns munkáimat maga ítélje meg kedves Komám Uram hogy melyek lesznek méltók a' kiadásra melyek sem, és ne kényemnek, hanem becsületemnek legyen barátja. A leg nagyobb elme sem mindenben, s nem mindenkor nagy, s valumint a' világi, ugy a' litteraturai barátságoknak is a' közlésben és vezetésben áll legfőbb haszna melyet ha el mulatunk szövetségünk erőtelen és gyűmöléstelen léssen.

A politikai zaj rettenthet, de talán nem akadályoz, Fridrich Rosbachnál is verseket tsinált, mi se némuljunk el igen hirtelen. — A jövődő bi-

zonytalan, de az én szeretetem s tiszteletem kedves Komám Uram éránt
minden környül állások között bizonyos, melylyel is maradok
kedves komám uramnak szives tisztelője
Ber'senyi Dániel

Mikla, Febr. 18dikán.

1809.

U. i. Nem lenne e szebb Mindenés tár, Músatár, vagy Almanach?
a'kármelly mellékszóval, tsak a ház maradjon el mert az az én fületem sér-
ti, ámbár világos okát nem látom." (Ism. lev. 12—13.)

4. Berzsényi — mint láttuk — úgy nyilatkozik Kis verseiről, hogy „ha
Komám Uram versei együtt volnának, mindig a' sebémbé hordanám”.
(Ism. lev. 17.) Ebből arra lehetne következtetni, hogy Kis barátságuk ki-
fejlődése idején valószínűleg megismertette a költővel mind nyomtatás-
ban megjelent, mind kéziratot verseit.

Különösebb összefüggést azonban nem találunk Berzsényi és Kis költe-
ményei között. Inkább Kis János költészetének szelleme vonzotta a
költőt, akár a jóval szerényebb tehetségű Takács József esetében is. E kö-
zös vonást találóan jellemzi HORVÁTH János: „Bizonyos erkölcsi egyet-
értés fűzi össze e korszak íróit: valami laikus erkölcsösség, amelyben ke-
resztény erkölcsi alapelvekkel antik morálfilozófia és életbölcseesség egye-
sült.” (Berzsényi. 262.) S ehhez hozzáteszi: „Berzsényit költői tehetségé-
nek hasonlíthatatlanul magasabb mértéke nem gátolta abban, hogy Kist
és a hozzá e részben hasonlókat mint költőket is nagyra becsülje.” (Uo.)

De Kis versei közül csupán kettő az, amely mélyebb hatást tehetett Ber-
zsényire. Az egyik a *Nyári holdas éjszaka*, amelyet még 1829-ben is szere-
tettl emleget, barátjának ajánlván azt (PM 89—90.): „Füledhez és szl-
vedhez fognak minden hangjai simulni.”

A másik Kisnek Kazinczy házasságára írt, mély eszmei tartalmú, élet-
bölcseességgel telt, hosszú verse, amelyet 1804. nov.11-e alkalmából írt.
Néhány sora visszatér Berzsényinek a *Bucsuzás Kemerés-Aljától* c. versé-
ben is, de inkább ritmusa, versformája az, amelyet Berzsényi — tökélete-
sítve — átvett, s amelyben Kis az ifjúságról, annak ábrándjairól szólva
a következőket mondja:

A lány szívnek édes olvadozásait
Nem kóstolja soha, kegyelvéni álmait,
Honját elfelejti.
Körülte bár Tempe virítson, nem látja,
A távollevőre száját mohón tátja,
A valót elejti . . .

A harmadik és hatodik sornak egyetlen szótaggal való megtoldása által
Berzsényi különös varázst tud adni a Kis-féle versformának. (Ezt azon-
ban már megismerhette Kisnek előbb írt verseiből is, mert ez költőba-
rátjának egyik kedve versformája volt.)

Még egy érdekes érintkezésre kell figyelniünk a két költő között. Van
Kisnek egy „szerelmi” verse, amelyben Berzsényiéhez hasonló női ideál
jelentkezik. (L. pl. a *Lollihoz* c. költeményt.) Címe *Ninához*:

Soha nem bájól testednek
 Csábító szépsége,
 Ha nem ékeslt lelkednek
 Belső nemessége.
 A természet szín akármely"szép,
 Magában csak holt bálványkép.

A szépség gyenge rózsája
 Muló fényt ruház rád,
 Hacsak az érdem hozzája
 Oly virágot nem ád,
 Melyért akkor is becsülnek,
 Ha orcádra ráncok gyűlnek . . .

SCHEDL [TOLDY] kiad. 45.

TOLDY szerint 1810—11 körül keletkezett a vers, az azonban nem valószínű. Tartalma miatt jóval korábbi keletűnek kell lennie. Versformája *Az én kegyesemre* emlékeztet.

5. Ami Kis János jellemzését illeti a versben — különösen Matthisson, Schiller és Horatius emlegetését — Berzsenyi itt is Kis egyéniségének mélyebb ismeretéről tesz tanúságot, aki különösen Schillernek sok költeményét fordította, ami egyik forrása versei eszmei tartalmának, eszményi emelkedettségének. Így *A Bölcsességhez Az ideálok, Ének az Örömhöz, Polykrates gyűrtje, A vashámorba menetel, A Messzinai menyasszony* egyes kórusainak magyar fordítása is tanúskodik Kisnek a nagy német költő művei iránti szeretetéről. — Matthissontól, akit pedig maga Kazinczy ajánlott Kis figyelmébe, keveset fordított. Leghíresebb volt ezek között a *Seefahrernek* (Hajós ének) szabad fordítása (rímes-skandált mértéke miatt is) és a *Genfersee* hatását éreztető *A Balaton melléke* . . . — Horatiustól Kis szintén több darabot fordított (magyaros versformában is).

Nyelvének tisztaságát — amely szintén rokonszenves lehetett Berzsenyinek — szépen jellemezi Kazinczy: „Nyelve tiszta, egyenlő távolságban vagyon némelyeknek féltékenységektől 's másoknak vakmerő bátorságoktól, 's tanult nyelv: stílje eleven, piperétlen, csinos, zengő, velős, és 'hol helye vala, emelkedett, versei könnyű 's kedves folyamatúak, 's becsek nem az áradó zavaros özönben áll.” (Kis János *Verséi*. 1815. *Előbeszéd*. 2.)

Kazinczy ismert levelében (*Kaz. Lev.* VI. 160.) nem nyilatkozik a költeményről, hacsak erre a versre nem vonatkozik az a megjegyzése (GÁLOS szerint: *Jegyzetek*. 6.), hogy („igen, igen szép de nem hibátlan”). GÁLOS a *Hucsuzás Kemenes-Aljától* c. vers utánra helyezi el a költeményt Kazinczy tervezett sorrendjében (amit azután Berzsenyi átvett; de ez nem bizonyítható, mert a II. könyv sorrendje nagyon megváltozott). — A Szemere-főle levélben a vers (*Kaz. Lev.* VIII. 235.) változatlan szöveggel szerepel, tehát úgy, ahogy Kazinczy lemásolta. Csak az első vsz. negyedik sorában van az *A*-ban *Héró*, helyette lett *Bajnok*, de ezt a szót egyébként Berzsenyi is kedvelte (*Ism. lev.* 58.). — Kölcsey kiemeli e költeményt bírálatában a hangsúlyos-rímes versek között.

Az *utókorban* különösebben nem foglalkoztak vele. MERÉNYI (1966. 152.) szerint Berzsenyi e költeményben azt érinti, ami legrokonabb Kis ék közöttte: a bölcséleti hajlandóságot és az erkölcsi mélységet. Ebben újult költészetének törekvéseit is kifejezésre juttatja. Ki kell emelni azt, hogy Berzsenyi a hős és a költő közé egyenlőségi jelet tesz az *életáldozat* erkölcsi nagysága miatt. Vagyis kora költőt — így Kist is — a nemzet

hősei sorába emeli. Fontos, hogy ebben a versben a költészet bíráló, leleplező szerepét is hangsúlyozza, mikor szerinte Kis „az álorcás bűnnek felfedi rút képét . . .”

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, hatsoros versszakokkal. Ezek szótagolása: 12 | 12 | 7 | 12 | 12 | 7. Rímképlet: aabccb. A tizenkettősök ütemezési típusa: 4/2//4/2 || 3/3//3/3 || 3/3//3/3 || 3/3//3/3. (1. vsz. 1–2., 4–5. sor.)

Nyelvújítási szavak

Bajnok, hon, ömledés, alak, felleng, csillagkorona.

Az A helyestrása

Tiszt. Kis Jánoshoz

Nézd az igaz virtus fel áldozza magát,
'S nem kéri senkitől érdeme jutalmát,
Mert azt magában érzi.

5 A Héró mosolygva rohan a' halálnak,
Hogy vére gyümölsöt teremjen honnyának
Éltét örömmel végzi.

A' bölts kebeléből szívet ki szakasztja
Nema falak között hervad Artzalatja
Fejét mélyly gond epesztí

10 Álmatlan szemei métséknél virradnak
Ki zárja örömit a' ragyogó napnak
Az áldást úgy terjeszti.

15 Barátom! érzed e képed festegetem
De elnem érheti eleggé etsetem
Az eredeti szépet.

Böltselkedő Mu'sád', Socratesi lelked'
Mennyei kintseit ro'sák közé rejted
Hogy meg foghasd a' szívet.

20 Te Siller Mélyységet Matthiisson himzését
'S a' Tiburi Fenix magas ömledését
Egy alakban mutatod

Bájos szinnel fested az Erköltés szépségét
Az álortzás bűnnek ki nyitod rút képét
'S tőreit el szaggatod,

25 Az Ész az Érzeshez remeken tsatolod,
A' tsapongó elmét szeliden oktatod
Mint fellengjen az égen.

Nagy Érdem! de bérét e' föld meg nem adja,
Tsillag koronáját tsak ott fent várhatja
Mnemosine' keblében.

30

Előérések a H₂-től

1. virtus (A H₁)
7. szívét (A)
10. virradnak (A H₁)
16. Múzsád (H₁) Socratesi (A H₁)
20. Tíbburi (A)
29. Ott fent (A)

Szövegváltozatok

1. H₁ Nézd, az H₂ virtusz D erény
2. D Jutalmát Mert
4. D bajnok
5. H₁ honnjának D honának
7. H₁ kiszakasztja: Néma H₂ szívét D bölcs, kebeléből
10. H₂ D viradnak
13. H₁ érzed e D érzed-e?
16. H₂ Múzsád, Sokrateszi D múzsád sokrateszi
17. H₁ közzé
19. H₁ D hírnévét
20. H₁ H₂ Tíbburi D tíbburi
21. H₁ bűnnek
22. D bájló H₁ D színnel
29. H₁ H₂ ottfen: D ott fen [fönt — Kazinczy belejavítása az A szövegébe]

35. Kisfaludihoz

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 134/r-v. Kazinczy számozása: 28.

Megjelenés

T I. 88. — Az eredeti kézirat szerint (A) közöljük.

A *Himfy* 1801 augusztusában jelent meg, s így Berzsenyi talán már 1801 végén olvashatta Kisfaludy Sándor verseit, hiszen azok a *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Merkur* előzetes bejelentése s az első olvasók lelkesedése után gyorsan terjedtek az egész országban. Költőnk alaposan ismerte mind a versgyűjteményt, mind Takács előszavát a *Himfy*hez (Ism. lev. 52.). Valószínűleg a hirdetéseket is olvasta, sőt — jóval később — a *Himfy*ről megjelent egyik Kazinczy-bírálatot is. (L. későbbi jegyzetünk.) Kisfaludy versei olvasásának hatása alatt néhány változtatást tett szövegeiben, de ezeknek különösebb jelentőségük nincs, mert egyébként a költő nem tartozott Kisfaludy Sándor rajongói közé. Így a Kazinczyhoz írt levelekben több helyen kifejti véleményét Kisfaludyról, a legelősebben 1816. febr. 8-án írt soraiban, amikor ezeket mondja:

„Az ő versei kedvesek lehetnek a szerelmes gyermekeknek, kik érzelmeiket csiklandoztatni szeretik, de az érett embernek nem egyebek azok, mint üres hangicsálások. Ki előtt nem volna unalmas, sőt neveléses az a végtelen szeretkezés! . . 's a' mi legnevelésesebb hiúság, maga feleségével bolondozik. A' ki a' virtust, férjfiúi okosságot, az emberi nem javát kívánja terjeszteni, azt nevezd isteninek 's szentnek; a'ki szüntelen pityereg, dühösködik 's hivalkodik, akár mi szépen pityeregen, dühödközzön 's hivalkodjon, azt hagyd a' gyermekeknek.” (*Kéz. Lev. XIII. 473.*)

Dukai Takách Juditnak írt levelében pedig nem ajánlja Kisfaludyt követésre méltónak, mert:

„Kisfaludy nagy poéta, kivált a' Kesergő Szerelmében nagy szépségek vagynak, de az utóbbi munkájiban egészen le szálltá hurjait 's általjában, az ő virágai közé szemeteit is felszedte 's következképpen ő tőle csak az tanulhat bátran, a'ki a' gyöngyöt a' gatzól tökéletesen meg tudja különböztetni.” (*Ism. lev. 40.*)

De a *Himfy* megjelenésekor még ő is őszintén lelkesedett Kisfaludyért. s néhány versen, mint pl. a *Mulandóságon* Kisfaludy olvasásának emléke érződik. (*GÁLOS: Jegyzetek. 12.; HORVÁTH: Berzsenyi. 43.*)

A Kisfaludyhoz írt költeményben a *Himfy* olvasásának *friss hatása* látszik, de azé a költői öntudatosodásé is, amelynek előmozdítója Kis és főleg Kazinczy elismerése volt. Vagyis az 1801–3-as években keletkezhetett. Az *öntudatos költőtárs* hangját halljuk már ezekben a versekben (a *Kishez*, *Virághoz* és *Horváth Ádámhoz* írottakban is). E költeménynek is sajátosága az, hogy az ő egyéniségével vagy érzelmi szférájával rokon vonást említi ki, mikor a megénekelt költő *lirai portréját* adja. (Érdekes összehasonltási alapot ad itt Kazinczy költői arcképsorozata a *Tövisek és virágok* idején. Többek között a *Kis és Berzsenyi* is. L. a *Kishez* kapcsolódó jegyzetet.)

Külön érdekessége e költeménynek a Matthissonhoz fűződő eddig nem méltatott összefüggés, amelyben megnyilatkozó művészi módszer csak *A Szerelemhez* c. vers matthissoni „nyersanyagának” felhasználásához fogható. (Ami egyúttal keletkezésének idejére, a matthissoni befolyás virágkorára is utal.)

Ő ez Matthisson *Agathonhoz* (*An Agathon*) írt versének és a Kisfaludyt megénekelő Berzsenyi-költeménynek egymáshoz való viszonya. A német költeményt teljes egészében ismertetjük:

Dein Leben, welch' ein seliger Göttertraum!
Im Mirtenhain, wo Psyche und Amor sich
Umarmen, opferst du, von Hebens
Blumen umduftet den Huldgöttinnen.

Gleich Pästums Rosen duftet und blüht der Kranz
Der deine Stirn umschattet: doch Hebe flieht,
Und ihre Zauberblumen sterben
Lange vor Hesperus mildem Glanze.

Apollons Lorbeern grünen wenn alles welkt!
Drum brich den Sprössling, welchen die Muse dir
Erzog, die seit der Vorwelt Sängern
Wenigen holder als dir gelächelt.

Wie einst an Orpheus heiliger Urne, klagt
Wann spät, o Freund, der Seligen Inseln dich
Empflogen, dann bei deinem Grabe
Länger und zärtlicher Philomele.

(BÖLSING. 146.)

[Az életed olyan, mint egy isteni álom! A mirtuszligetben, ahol Psyché és Amor ölelkeznek, áldozol a Gráciáknak, amíg körülötted Hébe virágai ontják illatukat. Mint Pästum rózsái illatozik és virágzik a koszorú, amely homlokodat beárnyékolja: mégis Hébe menekül, és csodás virágai elhervadnak, jóval még mielőtt Hesperus szelíd fénye feltűnik. Apolló babérjai zöldellnek akkor is, mikor minden hervad, azért törd le a fiatal hajtást, amely az ősidők énekesei óta kevesekre mosolygott nyájasabban, mint rád. Mint Orpheusz szent urnájánál, akkor, ha majdan, Barátom, a boldogok szigetei fogadnak téged, sírodnál hosszabban és gyöngédebben fog énekelni Philomele.]

Az egész összefüggésben legérdekesebb az „Orpheus-varázs” sajátos, berzsenyies változata. E mítoszi motívum arra a mozzanatra céloz, hogy Orpheus „szomorú muzsikájával” arra bírta az alvilág hatalmasait, hogy Euridikét — ismeretes feltételeik mellett — visszavigye az élők világába. Itt tehát a *Kesergő szerelem* énekesének szól az Orpheus-párhuzam. Orpheus is szerelmi bánatáról énekelt, s meghódította, elbűvölte azokat, akik hallgatták, mint ahogy Kisfaludy is elragadtatást váltott ki bánatos, „kesergő” szerelmi énekeivel. Ehhez járul a másik mozzanat, ami a Matthisson-versben szerepel: Orpheus sírjánál a fülemülék sokkal édesebben dalolnak, mint bárhol a világon. (GRAVES: *A görög mítoszok*. I. 174.) E két motívum összeszővődése teszi e verset oly érdekessé és eredetivé. A vers keletkezésének magyarázatára is fontos e ténymegállapítás: a matthissoni kapcsolat.

Berzsenyi és Kisfaludy nem ismerték még egymást, amikor költőnk e verset írta. Talán először csak a keszthelyi Helikon ünnepélyén találkoztak 1817 februárjában. Mivel Kazinczy kihagyta a verset Berzsenyivel, valószínű, hogy Kisfaludy — bár kapott tiszteletpéldányt (nem úgy, mint Horváth Adám) —, kezdetben csak éppen betekintett (tán az *Ajánlás* miatt?) Berzsenyi kötetébe, mint ezt Helmeceyhez intézett nyilatkozata is megerősíti:

„Jelentsd szíves köszönetemet magának Berzsenyinek is, kit személyesen esmerni nincs szerentsém. Ódáiban szép tűz ég, szép magyar lélek felleng — gyönyörködtem benne, valamint mindenben, a’mben legkisebb szikráját látom a’ hazafiságnak.” (Levele Helmeceyhez. MTA M. Irod. Lev. 4-r. 119.)

Kisfaludyt nyilván elidegenítette Berzsenyitől a költőnek *Kazinczy iránti hódolata*, akit Kisfaludy szívből gyűlölt a *Himfy*ről írt recenziója, később még inkább a „hírhedt” Himfy-epigramma miatt:

„Himfy

Dayka. Tűzre felét. — Himfy. Vetem. — D. Újra felét! H. Ím. — D. Harmadikát még!

H. Lángol az is. — D. Jer most, vár az Olympuszi Kar.” (Kazinczy közlése Berzsenyinek. — *Kaz. Lev.* VIII. 256.)

Berzsenyinek a *Versekből* nyilvánvaló rajongása Kazinczy iránt „tétőté” Kisfaludyval azt, hogy a *Mondolat*nak Berzsenyit támadó részle-

teibe — valószínűleg — ő is „besegített”. (L. a Döbrenteihez írt episztola jegyzetét.) Mindenesetre helyeselte a Kazinczyt dicsőítő Berzsenyi-versek kigúnyolását.

*

Kazinczynak nem tetszett a vers: „Szeretném, ha újat írnál neki, 's ezt elvetnéd. Kívált az első stropha férges gyümölcs.” (*Kaz. Lev. VI. 164.*) Nem sorolja ugyan fel az elégetendő költemények közt; de a költő nem érzett kedvet hozzá, hogy újat írjon: különösen, mikor Kazinczy nem indokolta, miért „férges gyümölcs” az „első stropha”.

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 150.) szerint Berzsenyi itt a megénekelt költő művészetét általában méltatja. Érezteti a *Himfy* megjelenésének országos hatását. Az Orpheusz-motívum talán egyéni indíték: a költő véggyakozásának kifejezése egy új ihletű, eredeti költészet iránt.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Hon, zengedés.

Szómagyarázat

honnyom alakjai — hazám szépei

A T helyesírása

Kisfaludy Sándorhoz.

Mi kellemes hang reszket, ezüsthuron
Concerteket zeng! Aeoli hárfá ez
A Rába partján. Ó mi tündér!
Álom-e vagy csalatás ragadt el?

Nem; nem csalódtam. Honnyom alakjai!
Balzsamlehellő hyblai fűrtöket
Hószín kezekkel homlokára!
Kisfaludy nk koszorúkra méltó!

10 Pengead szerencsés lesbosi lantodat!
Édes keserved mennyei hangzati
Petrarca, Sappho hervadatlan
Érdemeit tereád ruházták.

15 Ó hogy mosolygjon rád Amathusia,
S pályádon Eros myrtusi lengjenek!
Ó énekelj még nemzetednek!
Mézajakad dalait kívánja.

Ó énekeld még gyenge szerelmidet:
Sírhalomodon majd zöld amaranth fakad,
S hangját kegyesebb zengedéssel
20 Hamvaidon nyögi philoméle.

(Sömjén 1801 — 1803 között.)

36. Horváth Ádamhoz

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 120/v. Kazinczy számozása: 18.

Megjelenés

T I. 68. — A szerint közöljük.

Horváth Ádám *Hunniása* — amelyre a vers céloz — 1787-ben jelent meg. Berzsenyi természetesen jóval később írta a Horváthot dicséző költeményt. Erre vall az is, hogy a vers szerint a Múza *hajdan* emelte szárnyára Horváthot, s a költő hangját *régolta* „sőhajtja” az ország. — Lélektanilag a költői öntudatosodás korszakába tartozhatik; de lehet, hogy a *somogyi* költő dicsőítése Berzsenyinek *Somogyba* költözésével is összefügg.

Egyébként a költemény telve van a *Hunniásra* vonatkozó célzásokkal, s ez azt bizonyítja, hogy Berzsenyi *olvasta is* Horváth művét (s talán ennél jobbat is remélt tőle). Az elzárt régi dicsőség küszöbe, s a hajdani „héroik felfedése”, a lobogó fákllya emlékeztet Horváth költeményében Hunyadi János álomlátására, amikor megjelenik előtte Nagy Lajos király, s elébe tárja a múlt és jövő titkait, Mátyás uralkodását stb. A visszavonás szerepeltetése felidéri az eposz allegorikus alakjainak szövetségét (Irigység, Kevélység, Bujaság, Fősvénység, Pártútás, Félelem), s ezek káros hatását a nemzet hőségének tetteire. Berzsenyi arra is céloz, hogy Horváth nemcsak Hunyadi győzelmeit beszéli el, de vereségeit is (Várna, Rigómező), amikor a hősök „vérrel áldoztak a haza oltárán”, de nem tágtítottak a vitézi küzdelemben.

A Homéroszra való célzás és az egész vers heroikus szelleme a *Hunniás Előszavának* hatását mutatja: innen meríti a költő Horváthtal rokon érületének őszinte kifejezését is; azért fontosnak tartjuk e feledésbe ment *Előszó* közlését, amelyet a költő természetesen még ifjú lelkesedéssel olvasott el; felismerhette benne saját költészetének célzatát és költői törekvéseinek eszmei-hazafias rokonságát is.

„Horváth Ádám: *Hunniás*, vagy *Magyar Hunyadi*, azaz ama híres magyar vezér Hunyadi János életének egy része, mellyel Vergilius Éneke formájába öntve négy sorú magyar strophákkal leirt Horváth Ádám (ny. 1787)

Elő-Beszéd

Magyar Hunyadi ez a 'Könyvetske, mellyel édes Hazámnak kedves-ködem: Hunyadi, mert ama hajdani Híres Vezér Hunyadi János életének egy darabját foglalja magában. Magyar Hunyadi, mert Magyar szerzett Vorrssal, vitézi énekkel tiszteli azt a magyar Hazájához utolsó pihenéséig

hűséges Vitéz Magyart, a' kinek magyar született volta, és sok bámulásra méltó viselt dolgai, szinte úgy, vagy jobban meg érdemelnének akár egy *Homerust*, mint *Ulisszes*, akár egy *Virgiliust*, mint *Éneás*. . ." [Kiemelés tőlem. — *M. Van bizonyos ellentmondás a Berzsenyi-versben Homérosz emlegetése — igaz, Horváth Adám Előszava nyoinán — s magának a Hunniásnak valóságos mintái között. Horváth ugyanis, mint magais vallja, Vergilius és Voltaire nyomán dolgozott; ezek felhasználásával (Aeneis és Henriade) próbált „lelket lehelni” nyers anyagába, amelyet főleg Bonfiniusból és Prayból merített.*

„Nein egy-két magános személynek való kedveskedés volt a' tzélem; nintsen *Augustusom*, *Oktáviám*, *Marczellusom*; a' kinek kedvéért, (:a' mint sokan itélnek *Virgiliusról*;) tselekedtem volna ezt: hanem a' mint fellyebb meg-jegyeztem, *Hazám'* ditsóssége mellett buzgok; és annak örülnék, ha minden hajdani nagy emlékezetű Magyar *Fő Urnak*, egy ilyen forma oszlopa volna a' *Hazában*: hadd tudnák az idegenek a' régiekért-is betsülni a' mostani Magyarokat, a' mostani *Hazafiak* pedig igyekeznének követni *Attyáik* nyomdokait.]

Szép az tagadhatatlan, mikor valaki *Nagytól* születik, de sokkal szebb, ha *nagynak* születik; szép volt *Hunyadinak*, mikor a' *Bétsi hármás Ország Gyűlésében*, sok nagyméltóságú *Hertzegek*, *Vezérek*, *Grófok* előtt, a' kik fényes ágyból lett származásokért született *Uraknak* mondathattak, a' *Király* után első székét nyert az a' *Hunyadi*, a' kinek eredetét talán az egész *Gyűlésben* egy sem volt, a' ki tudta volna. Szép volt, hogy egy olyan ember, a' ki születésére nézve log-fellyebb is csak egy köz *Nemesnek* itéltetett, már *Rómától* *Királyi* nevet és *Koronát* érdemlett; a' *Fija* pedig valósággal a' *Magyar Királyságot* el-is érte. Szép volt, hogy egy magános ember, maga *fáradthatatlanságával* tizen-két esztendő alatt annyira ki-terjesztette az *Ország* széleit, a' mennyire az ő előtte volt *Hatalmas Királyok*, közel ötven esztendő alatt vagy nem terjeszthették, vagy inkább el-is vesztették. Az ilyen jó vérű *Fijaiból* pedig ez a' *termékeny* és *jófajtu Haza* soha nem lett volna szűkös, ha a' *puhaságnak* apródonként lett *bétsúsása* után a' *jutalmat* a' *Tisztsségekkel* öszve-nem zavar-ták volna.

Várhatom-e én ezeket a' képzelt hasznokat a *Magyar Hunyadi*ből, vagy nem? még nem vagyok benne bizonyos; ha ezt nem, talán el-nyerem azt; hogy a' mi *Magyar nyelvünk* szép, és akárminek le-írására alkalmas volt a' ezzel is világosabb lesz. . . . Ha az idegen nemzeteknél, csak felényi kedvességbe mehetne is a' *Magyar nyelv*, mint a' *magyaroknál* az idegen, azokkal is elhithetném ezzel, hogy találhat a *Magyar is* a' *maga Nemezetben* olyan *Nagy Embereket*, a' kiket tzelül tehetne *magának*, sok *Odisseidék*, *Éneisok*, *Kassandrák*, *Henriások*, 's a' t. *írásiban*, *tsinalásiban*. . . ."

2. A második kérdés, amely a vers keletkezésével kapcsolatban felmerül, az, hogy ismerte-e a két költő egymást? *Kazinczy* már 1808. december 27-én írt levelében említi, hogy *Somogyban* néhány „szívesen szeretett” barátja van: *Sárközy István* és *Horváth Adám*. De már előzetesen óva inti *Berzsenyit* *Horváth példájától*: „Ójjanak meg a' *Helikon* istenségei, hogy a' *Poéta B[erzsenyi]* valaha *Circulusokat* *quadráljon* 's *Kant* ellen *iragsson*, mint a' mit a' *poéta Horváthon látok*.” (*Kaz. Lev. VI. 168.*)

Erre Berzsenyi közli, hogy „*Horváth és Sárközy Urakat*” *távrolról* ismeri, de *barátságban* nincs velük, mert *magának* és *gyermekének* él. *Horváthról* azonban, úgy látszik (vagy hogy *Kazinczy* kedvébe járjon), már *kialakult véleménye* van (*Kaz. Lev. VI. 187.*): „*Horváth bábjait* én csak az *újságban* láttam, melyekre *elmosolyodtam*, de *egyzersmind* *elis szo-*

morodtam. A' külszínt által hatni nem minden ember dolga. — Azt is sajnálkodva jelenthetem felőle, hogy ismét elvált feleségétől, ő tehát szerentsétlen ember, és még is víg poéta; ez én előttem igen tudálatos. Valóban ha circulusokkal nem bajmóldna második Aristippusnak gondolnám." Ha költőnk *elszomorodott*, akkor talán arra az eszményképre is gondolt, amelyet Horváthhoz írt versében valamikor a *Hunniás* poétájáról megrajzolt, s íme, a valóságban „lealacsonyítva” látja maga előtt, elősorban Kazinczyszavai által. De az Arisztipposzra való utalásban felcsillan még valami a régi nagyrabecsülésből: hiszen Arisztipposz, a görög bölcselő (i. e. IV. sz.) a mértékletesség életelvét hirdette. Ezzel az utalással a költő bizonyára Horváth bölcselkedő hajlamaira és víg kedélyére gondolt.

Horváth véleménye Berzsenyiről nem volt valami kedvező. Ennek oka talán csalódottsága volt, amiért a költő 1813-as verskötetében nem vett tudomást róla. (Holott — mint tudjuk — szép verset írt hozzá.) E sértődöttséget érezteti egyik levele Kazinczyhoz — aki pedig éppen oka volt annak, amiért a Horváthhoz írt vers nem jelenhetett meg nyomtatásban: „Berzsenyi félre lakik a' Postáktúl: de ha az ő és a' Te leveleitek egészen el veszték, az tsak ugyan vagy a' Posta' hibája, vagy más nagyobb. Én ötet személyében ismerem: de verseit tsak a' mult hónapban láttam Sárközynél; eleven tüzet néztem belőlük, de Poétának nem tartom akkorának, mint Csokonainak volt. Sárköziné fogadta, hogy meg szerzi munkáját számomra. — Szeretem ötet, de ő azt nem tudja; másként talán juttatott volna nekem is nyomtatott munkájából.” (*Kaz. Lev. XI. 418. — 1814. jún. 13.*)

Tehát Horváth alapján véve nem is ismerte Berzsenyi verseit, csak „belenézett” a kötetbe Sárközyéknél.

3. Nem forrás, de rokon gondolat Horatius IV. 9-ben (25. s.):

Vixere fortes ante Agamemnona
multi, sed omnes inlacrimabiles
urguentur ignotique longa
nocte, carent quia vate sacro.

(*Opera Omnia. 288.*)

[Sok hős élt Agamemnon előtt, de mindnyájan megsiratatlanul és névtelentül merültek el az örök éjszakába, mert nem akadt szent költőjük.]

*

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 152.) szerint Berzsenyi e versével a magyar költészet hősi szellemét ébresztgeti. A múlt heroikus mozzanatait idézi fel, a költészet magasztos hivatásáról énekel. A magyar történelem eseményeit — különösen a Hunyadiak alatt történeteket — a homéroszi hősök tetteinek magaslatára emeli.

Forma

Hexameter.

Nyelvújítási szavak

Alkotmány („constitutio” értelemben), béretalp, intézetek.

Szóképek

Fáklya (CSENGERY: 721.), idők torka (CSELÓTEI: 29.) Testrészek: szárny (CSENGERY: 597.), kikötő (CSELÓTEI: 38.), arany (CSENGERY: 722. — CSELÓTEI: 26.), kar (CSELÓTEI: 29.), homály, éj (CSELÓTEI: 24.).

A T helyesírása

Horváth Ádámhoz.

- Mely a maeoni bölcs lelkét levezette az Orkus
Tornáczába, hogy ott Ithakának lássa királyát,
Lássa, kihozza erős Achillest és Agamemnon
A feledékeny idők torkából bajnoki kürttel,
5 Músa! te Horváthot hajdan szárnyadra emelted,
A mikoron Hunyadit lantján hirdette s az Árpád
Vére dicsőségét magyarul harsogta közöttünk.
Oh te hevítad lelkét, hangját régolta sohajtjuk.
Vidd el karjaidon lobogó fáklyákkal az elzárt
10 Régi sötétségnek titkos küszöbére, atyáink
Szentelt harnvaihoz, te fedezd fel előtte hazánknak
Hajdani hőröit, kik bölcs intézetek által
A lebegő kormányt csendes révpartra vezetvén
Spartai erkölccsel s törvénynyel örökre lerakták
15 A magyar alkotmány bércztaipait a maradéknak.
S kik, mikor a haragos villongó Visszavonásnak
Lelke kitörte aczél závarát a fene hadnak,
Mint hajdan Marathon nagy bajnoki vívtak ezerrel;
S vagy diadalmi öröm közt tértek vissza Budára
20 Vagy pedig a haza szent oltárán áldozva vérek.

37. A magyarokhoz

[II.]

Kézirat

1945-ig a győri Benedek-rendi gimnázium birtokában. 1945-ben elpusztult.

Megjelenés

Berzsenyi Dániel verseinek Összövegei. (*Berzsenyi Dániel versei.* Bp. 1938. 79—81. Kiad. MERÉNYI Oszkár.) 79—81.

A változat kézirata — amelyet LOVASS Elemér tanár másolatában a fenti kiadásban közöltem — sajnos, nemcsak hogy elpusztult, de nem a korhú helyesírásban került kiadásra, hanem — az akkori kiadói kívánalom szerint — modern helyesírással.

De így is rendkívül fontos változatról van szó, mert híven tükrözi a vers szövegében 1796-tól végbement drámai fordulatot. Különösen érdekes az 1796-os szövegben még nem található, új 8. és 9. versszak; ezek megszün-

tetik az első ismert fogalmazvány fa-hasonlatának kibontatlanságát, elmélyítik a nemzeti pusztulás motiválását: a költő elhagyja a Horatiust szinte szolgáiban követő versszakokat és a *folár, folárkodik* nyelvjárási szavakat, amivel szintén érthetőbbé válik a költemény.

A kézirat felfedezése LÁM Frigyes győri kutató érdeme, s először GÁLOS Rezső közölte eltéréseit (*ItK* 1926. 147. skk.), azonban a lényeges különbségek értékelése nélkül, még a két kézirat keltezése körüli ingadozással is.

Nézetünk szerint ezt a kéziratot juttatta Kis János 1803-ban Kazinczyhoz (*Kaz. Lev.* III. 47.), aki másolatokat küldött Virág Benedeknek, Cseh Józsefnek és Szentgyörgyi József debreceni orvos barátjának. Talán Kis János révén kerülhetett a kézirat Győrbe, ottani ismerőseihez. (Vagy Virágtól szerezhetette meg valamelyik papbarátja.)

*

Megjegyzés: érdekes módon fennmaradt e kéziratos költemény *egyetlen „lukus” visszhangja* a korból. A három közül, akinek — mint az előbb említettük — Kazinczy elküldte a vers másolatait, csupán egy, Cseh József, Kazinczy barátja válaszolt, és pedig a következőkben:

„Az a' dicső bajnok pedig, a' hathatós Bérzsényi, a' kit újon látok felhágni a' törésre [?] lelke elragadtatásában, méltó a' kit Virág szemléljen oldala mellett. Melly hangos és tömött kifejezés, melly felnagaszaló gondolatok! Azt a' magyart, a' ki ily szózatot hallott, nem fogja eltéríteni nyelve' forró szeretetétől az idegen akármí babonája. Hol leli fel azt a' mórtéket és harmoniát, azt az erőltetés nélkül való felséget? — A' prosodiai hibákat illendő lesz meg-jobbítani ugyan; holmi Duna mellyéki ejtés nem fog szakadást csinálni a' nyelvben.” (*Kaz. Lev.* III. 57. — Lehet, hogy az utóbbi megjegyzés Kazinczy hozzá intézett, de elveszett levelére célzás: „ifjúság, útálva” stb.)

A magyarokhoz

Romlásnak indult hajdan erős magyar,
Nem látod Árpád vére miként fajul,
Nem látod a boszus Egeknek
Ostorozó kezeit hazádon.

5 Sok századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak,
Ámbár ezerszer vak tüzedben
Véredet, magadat tuportad.

10 Elszórja, hidd el, számkivetett ősi
Erkölcöd átka, s mostani veszni tért
Romlott fajultság, s nem sokára
Ércfalain viperák süvöltnek.

Nem ronthatott el tégedet, o magyar,
A vad tatár chán xerxesi tábora,
15 S világot ostromló töröknek
Napkeletet leverő hatalma.

- Nem vert le téged Zápolya öldöklő
 Századja, s Betlen vérbe merült kora,
 Rákóczi vérengző haragján
 20 S rettenetes tüze közt megálltál.
- Mert régi erkölcs, spártai férfikar
 Küzdött, vezérelt fergetegid között,
 Birkózva győztél, Herculesként
 Achaji kard rezegett kezében.
- 25 Most lassu méreg, lassu halál emészt,
 S mint egy kevély bükk, melyet az északi
 Szélvész le nem dönt, benne termő
 Férgek erős gyökerit megőrlik,
- 30 „S egy gyenge szélről földre teríttetik!
 Így minden ország támasza, talpköve
 A tiszta erkölcs, mely ha megvész:
 Róma ledől, s rabigába görbed.
- Mi a magyar most? Rút sybaritaváz,
 Letépte fényes nemzeti bélyegét,
 35 S hazája földült védfalából
 Rak palotát heverő helyének.
- Eldódeinknek bajnoki köntösét
 S nyelvét megunván, rút idegent cserélt,
 A nemzet örlelkét tapodja,
 40 Gyermeki báb puha szíve tárgya.
- Vallástalanság rút szüleményei,
 Erkölcstelenség s minden utálatos
 Fertelmek áradnak hazánkra,
 Régi nemes magyarok porára.”
- 45 Fegyverre termett szép, deli ifjuság
 Kardforgatásban nem gyakoroltatik,
 Nem tud nyeregben, nem tud ugró
 Gyors paripán leragadva szökní.
- O más magyar kar mennyköve villogott
 50 Attila dicsó harcai közt, midőn
 A fél világgal szembeszállott
 Nemzeteket tapodó haragja.
- Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
 Szerzője Árpád a Duna partjain;
 55 O más maygarralv, verte vissza
 Nagy Hunyadynk Mohamet hatalmát!
- Akkor vitéz hírt s bajnoki érdemet
 Szerzett az ifju Pelides utjain;
 60 Most íme, o szegény, mivé lett,
 Módi majom, gunyolásra méltó.

Átok reátok Charpia fajzati
Erkölcseinket vesztegető fenék!
Fessen le hív Gvadányi tolla,
Nemzetemet csufoló bolond korcs!

65 De jaj, csak így jár minden az ég alatt,
Forgó viszontság járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk változandó,
Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.

Felforgat a nagy századok éjjele
70 Mindent, leromlott a híres Ilion,
A büszke Carthágó hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.

Volt oly idő már, melybe' nemes hazánk
Fénylő dicsőség polca fölött virult:
75 Jön oly idő még, melybe' gyászos
Hamvaiból gyülevész kavarc kel.

Megjegyzés: a negyvenedik sor után csillagos jegyzet állt a győri kéziratban: „Kazinczyé.” Ezért van a 29. sortól a 40. sorig idézőjelbe téve 3 vsz. az eredeti szövegben.

A győri kézirat mintegy közepén áll az 1796-os és az 1808-as szöveg között a kidolgozás és időrend szempontjából.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Talpkő, rabiga, váz, báb, védfal, bajnoki, őrlélek.

Szövegváltozatok

A győri kézirat lényeges szövegeltérései az OSzK-tól:

1. Romlásnak (Romlásra)
26. bükk (bikk)
49. kar (kard — OSzK 45. s.)
55. magyarral (magyar kard — OSzK 45. s.)
57. Nagy Hunyadiánk (Hunyadiával — OSzK 52. s.)
59. ó szegény (oh, szegény — OSzK 55. s.)
70. híres (magos Ilion — OSzK 66. s.)
72. Róma s erős (Mint az erős — OSzK 67. s.)
75. melybe (melyben — OSzK 71. s.)

Az 1808-as gyűjteményben szereplő harmadik fogalmazás eltérései a győri kézirattól:

1. Romlásra
4. Ostorait nyomorult Hazádon!
5. Nyoltz századoknak
9. mastani veszni tért // *Erköltsed; undok vípera fajzatok // Dúlják fel é'várt melly sok áddáz // Ostromokat mosolyogva nézett.*

17. Nem fojthatott meg Zápolya. . .

18. 's túlkos gyilkosaid keze // A' szent rokon vérbe ferősző // Visszavonás tüze közt meg álltál

24. Értz buzogány rezegett

26. Mint a' kevély Tölgy

[33. sortól a 40-ig, vagyis a győri 9. és 10. versszak az A-ban hiányzik.

Ehelyett az L 11. versszakával folytatja: Vallástalanság. . .]

29–32. L = 49–50. A

41–42. L = 33–34. A

49–52. L = 49–52. A

53–54. L = 49–50. A

54. L = 49. A „Hazánk // Atlássa Árpád”

57. L = 53. A „ferjfiás érdemet”

58. L = 54. A „Hercules”

59. L = 55. A „oh szegyen” [L-ben másolási hiba lehet: szegény]

69. L = 65. A „értz keze”

70. L = 66. A „le romlott”

72. L = 68. A „Roma erős”

74. L = 70. A A' „legmagassabb poltzra emelkedett”

75. L = 71. A „idő mellyben el szórt”

Tehát a győri kéziratnak „két arca” van. Egyfelől az OSzK szövegéhez képest jelentős fejlődést mutat, különösen a „Romlásnak” alak első megjelenésével, a fa-hasonlat költői kifejezésével (a vers egészébe való szerves beleilleszkedésével) és a szorosan a horatiusi szöveghez tapadó, szinte fordításszerűen ható OSzK 8. és 9. vsz. elhagyásával; másrészt még mindig fenntartja a *Bethlen—Rákóczi-motívumot*, elmarasztaló értelemben, amit majd az A-ban fog a költő korrigálni. — Azonban mindenképpen jobb szöveg, fejlettebb, esztétikailag értékesebb, tehát csak későbbi lehet az OSzK-énál.

38. Görög Demeterhez

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 138/v—139/r. Kazinczy nem számozza.

Megjelenés

H₁ 54. — H₂ 54. — D I. 44. — T I. 90. — H₁ szerint közöljük.

Az eredeti kéziratban keltezés nincs. A vers átalakítása a költő saját kezdeményezéséből történt, mert Kazinczy nem tett megjegyzést az ódára, s nyilván nem is javított rajta. Az új átdolgozásról Berzsenyi 1810. június 23-án, tehát már *pesti útja után* értesíti Kazinczyt:

„A' többek közt a Görög Demeterhez írt ódát is meg bővítettem, mert igen üresnek ítéltém. Imé, közlöm Véled, hogy ítéletedet hallhassam.” (*Kaz. Lev. VII. 535.*) Ezután következik a vers abban az alakban, ahogy az majd a H₁-ben megjelenik. Csupán egy eltérés van a 15. sorban: „*forró kebelébe*” helyett a végleges szöveg „*hálás kebelébe*”, ami javításnak felel meg. Valószínűleg a költő maga javította, mert a Kazinczynak írt levélben közölt szöveg (*Kaz. Lev. VII. 535.*) után még egy kézírata jött létre

a versnek, amit Szemere így jelez (*Kaz. Lev. VIII. i. h.*): „*Görög Demeterhez midőn. . . Ujonnán írva.*”

Berzsenyi még a következőket teszi hozzá kézirata után (a vers kommentálásaként) az 1810. június 23-i levélben: „*Quid non mortalia cogis pectora patriae amor* [Mire nem készteted a halandó sziveket, ó hazaszereget!] De nem teszem é magamat ilyenekkel nevetségessé?” (*Kaz. Lev. VII. 535.*)

Lehet, hogy az évszám Helmezy műve, mert Görög kinevezése a koronaherceg nevelőjévé csak 1807-ben történt, mint a mellékelt újsághír igazolja.

„Felséges Urunk és Királyunk elfelejthetetlen Kedves élete Párjának Világból lett kimulása után a' maga magyar Nemzethez való szíves hajlandóságának és Atyai gondoskodásának újabb és szembetűnőbb tanubizonyoságot adni kívánván, három Felsőbb kedves Férjfi magzatjainak úgy mint a' Cs. Kir. Koronák' Örökösének Ferdinánd, József Ferencz és Károly Ferdinánd Cs. és Kis. Hertzegeknek neveltetésüket a' mi igen érdemes és a' nagy Házakból Születetteknek nevelésekben gyakorlott, járatos és nagy tapasztalású kedves Hazánk fíjára, Görög Demeter Urra bízni méltóztatott, kit hogy a' kegyelmes Egek ezen igen fontos foglalatosságában segítsenek és boldogítsanak méltó, hogy a' Fels. Uralkodó Ház ditsőségére 's nemes Magyar Hazánk' boldogulására 's örömére mindnyájan szílvünk teljességével kívánjuk.” (*Magyar Kurír. 1807. 264.*)

A MÁRTON-féle életrajz alapján Görögöt 1803-ban csak *nevelési terv* készítésével bízták meg. Így lehet, hogy az 1807-es keltezés lenne a helyes, de az 1803-as évet a költő elfogadta, s így az ódát is ekként kellett beszo-rolnunk.

Az eredeti szöveg és az 1810-es változat között nevezetes különbség Seneca és Nero emlegetése, s a zsarnokok elítélése. Ez olyan célzásnak is felfogható, amit összefüggésbe lehet hozni Nagy Pál fellépésével és a sérelmek orvoelásának elmaradásáért folytatott országgyűlési vitával.

A római uralkodók emlegetése kapcsolatban van a költő felvilágosodott uralkodói eszményével. Titus és Aurél szerepeltetése az első változatban azért is nevezetes, mert Marcus Aurelius, a „bölcseelő a trónon” a felvilágosodás egyik legtöbbet dicsőített római uralkodója. E két nevet a második változatban felváltja Traján és Antoninus, akik a kor felfogásában szintén eszményi uralkodók voltak. (Ilyenné nevelje hát Görög Ferdinándot!)

A „belső tűz” és a „fene üldözések” emlegetése a „szent rokonvér”-re és a „babonák tüze”-re (*A' tizen nyoltzadik század*) utal, de a fő hangsúly a *zsarnokgyűlölet*en van; az „ébeli vér” is az ártatlanul üldözöttek és meggyilkoltak emlékét idézi, ami jellemzője a zsarnoki cselekedetnek. Néro üldözése – a mi viszonyainkra és múltunkra alkalmazható. Úgyhogy a második változat nemcsak tartalomban gazdagabb, de célzásokban is bátrabb.

Az, hogy a király „esmeri népét” a költő célzatát, *király és nemzet közeledésének kívánalmát* hangsúlyozza. Enélkül I. Ferenc nem lehet jó király. Görög Demeter tehát ismeresse meg növendékét magyar népével, illotve buzdítsa arra, hogy ismerje meg azt.

Uralkodó és nemzet e közelítésének követelménye úgy hat, mint a magyar polgári nacionalizmus egyik kezdeti „szívdobbanása”. Annál dicséretesebb, ha már 1803-ban fűzte a költő e gondolatokat Görög kinevezéséhez.

A Konnidasz-vonatkozás Berzsenyi Plutarkhosz-olvasmányaira utal. Eszerint Pittheusz, a hős nagyatya, Thészeusz mellé Konnidaszt rendelte

nevelőnek. Ez oly kiválóan végezte munkáját, hogy — Plutarkhosz szerint — „az atheniek mind a mai napig kost áldoznak emlékére egy nappal a Theseusz-ünnepségek előtt s nagyobb tisztelettel emlékeznek meg róla, mint Szilerionról és Parrhazioszról, akik közül az előbbi Theseusz szobrát, az utóbbi arcképét alkotta meg”. (*Helikon Klasszikusok.* 9.)

Plutarkhosznak ez a fejezete Thészeuszról költőnk egyik kedvenc olvasmánya volt, mert az id. *Wesselényi hamvaihoz* c. ódában is viszatér egy érdekes részletére (l. az óda jegyzeteit). Mint látni fogjuk, oly alaposan ismerte a Thészeusz-mondát, hogy még Kazinczy is kénytelen volt felvilágosítást kérni tőle az „Aithra fiára” vonatkozólag.

•

A vers *fogadtatásának* nevezetes története van, mert mutatja, hogy költőnk egyfelől mennyire fontosnak tartotta költészetének társadalmi-történelmi hivatását, másfelől viszont költői életművének elszigeteltségét is jelzi: mennyire nem jutottak el e szavatok egyik-inásik címzethez — a költőn kívül álló okokból! Ezt mutatja Görög Demeter példája és — Döbrentei szerint — következő nyilatkozata is:

„1824 tavaszán Bécsben a' császár és királylakban épen Görög Demeter udvari tanácsosnál valék, midőn akkori nevendéke Ferencz Károly főherceg, egy kisig nyitva maradt ajtaján keresztül, magyarul hívá egy szóra Görögöt, ezé mellett volt szobájába. »Várjon egy kisig angyalom« — mondá hozzám Görög, s ment. Ajtaját nem ereszté egészen zárába. Így a' magyarul folyt közleményt a' császár- király atyához menni akarás felől, áthallottam. Görög majd, öregnek öröm mosolyggtával jött vissza, de hallgatott. Belőlem kimelegvék a' szó, gondolnám a' nemzet örömeé, azon, hogy egyegy királyi herczegével ezután megint saját nyelvén szólhat, miként hajdanta Székesfejérváratt, Visegrádon, Budán. 'S mi jól esék I. Ferenczben a' törvény így teljesítőjét érzenünk. Majd Göröghöz folytatám: »Tudni fogja méltóságos ur, ódai megtiszteltetését Berzsenyitől 1803b.« — »Nem tudom, *felelt*, kedves angyalom, ez *vala megszólítási szelíd szokása*, nincs már időm verset olvasnom.« 'S ajakán, mosoly.” (D 213—214.)

Kazinczynak tetszett az óda, különösen újradolgozott formájában: „Göröghöz írt Ódád excellens darab. Ismersz, tudod mint veszem az afféléket. Sokat lehetne mondani az effélékre.” (*Kaz. Lev.* VIII. 8.) Ami persze sokféleképpen érthető. Valószínűleg Kazinczy az ún. „Gelegenheitsgedichté”-kre [alkalmi versek] gondol. (L. a Kis Jánoshoz írt vers jegyzetét.)

Az *utókorban* VARGHA Balázs (*Berzsenyi.* 87.) figyelmeztet rá, hogy Berzsenyi a Habsburgok háromszáz éves uralmát már veszedelmesebb korszaknak tartja, mint *azelőtt*. („Idők zavarja”, „gonosz vádak”!) Görög megbízatását a költő „nemzeti fegyverténynek” fogja fel. — MERÉNYI (1966. 189.) szerint a nemzet *szenvetéire* való utalást vádemelésnek is fel foghatjuk, mert annak is beillik. A vers a nevelői lélek mélyébe hatol, amelynek lényege: életáldozat. Ki kell emelni az ódában Seneca dicsőített szerepét, akit zsarnok öletett meg. A költő Görögöt — hivatása alapján — a nemzeti hősök közé emeli, ha teljesíti hazafias feladatát.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Hon, kény, zavar, undok (melléknév főnév helyett).

Szóképek

Kezrede (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 30.), márvány (CSELÓTEI: 26.), kötél (CSELÓTEI: 38.).

Szómagyarázat

Róma undokja — Nero császár (i. u. 54—68), aki nevelőjét, Senecát öngyilkosságra kényszerítette.

Traianus, Antoninus — az ún. „jó császárok”. Az előbbi i. u. 98—117-ig, az utóbbi i. u. 138—181-ig uralkodott. Ugyanígy ítélték meg a régiek Titus és Marcus Antonius uralkodását is.

Függelék. Görög életrajzi adatai:

„IV. Ferdinánd nápolyi király hitvese Karolina, Mária Theresia császárné leánya, és Mária Theresia ausztriai császárnénak anyja 1802-ben Bécsben mulatván, két leányával, u. m. Krisztinával, későbbben szárdinai királynéval, Amáliával a mostani francia királynéval, és fiával, Leopold szalernói kir. herceggel, gyakorta meghívott gyermekeihez, udvari körbe (cercele), több főrendű ifjakat. Ezek között az ifjú herceg Esterházy Pál sok tekintetben magára vonván a királyné figyelmét, kívánta tudni, ki legyen az ifjú herceg nevelője. A nagy eszű és mély belátású királyné több ízben magához hivatván ezután Görögöt, vele a nevelésről és tanítás módjáról sokat beszélgetett, s ennek következtében ötlet, s mint általában sokaktól különösen is dicsértetett szerencsés nevelőt és munkás érdemes magyar hazafit öfelségeknak, a császárnak és császárnénak kegyelmekbe ajánlotta. A következő 1803. eszt. elején magához hivatván öfelsége a császár Görögöt, reá bízta, hogy készítsen egy tervet (plánumot), a kis főhercegnek, nevezetesen pedig a koronaörökös főhercegnek majdan munkába veendő nevelése és taníttatása módja felől. A benyújtott nevelésterv, öfelségének kegyelmes helybenhagyását megnyerve, Görögöt udvari nevelővé méltóztatott kinevezni. A nevelés plánumát mondá a császár, annak szerzője, mint már tapasztalt nevelő legjobban végre tudja hajtani.

Váratlanul lepte meg Görögöt egy ily fényes hivatalra lett kineveztetése. De a hercegi ház eránt viseltetett indulatjától vezéreltetvén érzése, azonnal eszedzett öfelsége előtt, hogy míg az ifju herceg attya, az ő helyébe valakit választana, kit az eddig folytatott nevelés módjába beavathatna ott maradását kegyelmesen megengedni méltóztatnék, amit meg is nyert. A császárnak különös engedelmével Márkus József, az Eszterházy gyalog ezredében akkor kapitány hivatottat fel Pestről az ifjú herceg mellé, aki későbbben ezredesi (Obersteri) ranggal nyugodalomra lépván, a múlt 1833. esztendőben végzé világi pályáját.

Öfelsége csak hamar azután Ferdinánd koronaörökös főherceghez Ajóvá (a nevelésre felvigyázóvá) Báro Carneo Stefanot nevezte ki; Görög pedig ezután a császár második fia, József főherceghez ment be a császári udvarba mint nevelő, 1803-ban. A hercegi háztól Görögnek illendő penziója járt. Volt nevendékje, az ifju herceg Eszterházy Pál elsőben a szász kir.

udvarnál volt ausztriai csász. követ, több esztendőktől fogva pedig a Nagy Britanniai kir. udvarnál visel nagykövetséget.

Meghalván a császárné, Mária Theresia, a főhercegnek anyja 1807-ben, B. C. Stefáneó nyugodalomra bocsáttatott, és a koronaörökös főherceg főnevelőjévé Görög neveztetett ki, úgyhogy József főherceg nevelésére is egyszersmind ügyeljen. Ezen szeretetre méltó s elmebeli nagy tehetséggel bírt főherceget is ugyanazon esztendő vége felé elragadá a halál! — Görög mellett a koronaörökösnél még két nevelők voltak, Simon, és Ridler, ez, mint az Universitas könyvtárának Bibliothecarius megh. 1834-ben.

Újra kiútvén a francia háború 1809-ben április elején, a franciák nagy erővel nyomultak Bécs felé, s már május 9-én a fővárost ostromlották. A császárné, Mária Ludovika a főhercegekkel és főhercegasszonyokkal Budára ment, ahol Ferdinánd koronaörökös főherceg Ajóvá báró Erdberg nevezteték ki, Görög nevelőül a hétesztendős Ferenc főherceg mellé rendeltetett, akinél mint főnevelő 15 esztendőt töltött, 1824-ig, midőn a főherceg házasságra lépván, Görög nyole ezer ezüst forint penzióval nyugodalomra bocsáttatott.

Az ő érdemei nevendékein eléggé tündökölnek. Nemzetünk dicsőségére munkálódott G. kitűnőleg, midőn mintegy jeget törve, példát adott másoknak is, mi módon lehet és kellessék, az idegen különösen azon időben általjában francia gouverneuröket a nevelés pályáján nem csak elérni, sőt felüül haladni. Mert nem lehet tagadni, hogy az ő, és akkor még Bécsben még kivüle két szerencsés magyar nevelő példaadásai után kezdettek nagy házaknál a francia nevelők ritkulni, és magyarok sűrűbben vétettek föl nevelőknek.” (MÁRTON József: *Görög Demeter*. 7—12.)

Az A helyestrása

Görög Demeterhez

Mennyi Országok s koronák remennyét
Vetted oh boldog Nevelő! kezedre,
'S Mennyi Népnek nyújt bizodalmat a' te
Isteni Míved!

5 Nagy s temerdek tárgy fejedelmi lelket
A' magasságnak tetején vezetni.
'S Títus és Aurélj idejét világnak
Viszsa idézni

A' te munkádnak gyönyörű gyümölsét
10 Századok várják, diadalmi peant
Századok zengnek, 's maradékainknak
Áld maradéka

Hajdan oh bus sors! nemesült Atyáink
Mennyi belső tűz' 's fene üldözések
15 Ostorát nyögtek. — de az égbe ért már
Ábeli vérök

Már ma nem félek, sem idők zavarja,
Sem gonosz vádök, soha fel nem oldják
A' magyar szívnak kötelit: Királyunk
20 Esmeri Népét.

Eltérések a H₁-től

14. Antoninus (A)
20. maradéka. Hajdan (H₁)

Szövegváltozatok

- Cím: D Görög Demeterre a' koronaherceg nevelőjének
1. D országok' 's koronák'
2. H₁ Nevelő kezedre D nevelő
3. H₁ D népek
4. H₁ Khironi D Chironi
6. H₁ nélkül honnja
8. H₁ Honnja'
10. H₁ D A' nemes
12. D fölött
14. H₁ H₂ D Antoninuszt,
15. D kebelébe'
20. H₂ maradéka Hajdan
21. D oh bús nemesült atyáink
22. D tűz'
24. D vérük

39. Horatiushoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 112/r-v. Kazinczy számozása: 12.

Megjelenés

H₁ 67. — H₂ 67. — D I. 46. — T I. 72. — H₂ szerint közöljük.

Ez Berzsenyi második Horatiushoz írt költeménye. A Horátz, mint látuk, az idilli korszak hangulatát fejezi ki, az 1800-as év körül keletkezhetett, s már Horatius alapos ismeretéről tanúskodik. De ez az új óda olyan motívumokkal gazdagodott, amelyeket a Horátzban hiába keresünk. Az egyik s talán legfőbb: Horatius művészetének dicsőítése, amelynek forrása Nitsch tanulmányozása is lehetett. E könyvről maga is mondja, hogy olvasásának nagy hasznát vette. (Ism. lev. 41.) Ez főleg az 1802 és 1808 közötti évekre vonatkozhatnak, mikor versei gazdagodtak, tökéletesedtek. A költemény ebben az értelemben úgy hat ránk, mint egy előhang: „fel-fohászkodás” Horatiushoz, hogy mintegy erőt nyújtsen neki új ódai korszakához. Erről szól az első három versszak. De a költő mintegy még keresi a magas tárgyakat, amelyek képzeletét ódai ihletettségre ragadják el. (Ezeket majd a történelem rövid idő múlva maga szolgáltatja számára.) Az óda második részében azonban megmutatja e korszakbeli költészete másik arcát is: a magányos rejtek-élet vágyait, örömeit, szépségeit, amelyk annyi versében tükröződnek.

Tehát a Horátznál több oldalú, összetettebb motívumból eredt költeményről van szó: bevezetés, előhang, program és egyúttal a töretlen hivatástudat kifejezése.

Itt már nem Horatius szavait, fordulatait, hanem költészetének „szelmonót” idézi Berzsenyi.

*

Kazinczy nem szól a versről bírálatában. (GÁLOS tévesen vonatkoztatja rá a Kazinczy tervében a II. könyv 10. helyén levő költeményre tett megjegyzést: „Gyönyörű kis dal.” Itt ugyanis Kazinczy a Festeticshez írt első ódát dicséri, ami a folytatásból is kitűnik: „Ezen betűnkben ömledez a szív.” *Jegyzetek.* 6.) — Köleszay a „fűzdrá tüzes ömledésed aetheri szárnyát” bírálatában nem említi Berzsenyi ún. „dagályos” kifejezései között, s ezért a költő később nem is magyarázza azt. A *Mondolat* viszont két helyen is támadja a verset: nemcsak ez előbbi kifejezést, hanem az „érzemény forrását kobozomra esalni” fordulatot is. (MERÉNYI: *MNy* 1972. 9.) — Az utóbbi kifejezés magyarázatot nem igényel, az előbbit a költő bizonyára úgy magyarázta volna, hogy Horatiushoz fordul: segítse őt, amikor magasabb ódái szárnyalásra lendül.

Ami a kor olvasóközönségét illeti, érdemes megemlíteni Festetics Györgynek Berzsenyihez intézett emlékeztető levelet, amelyben kétszer is idézi a *Horatiushoz* írt verset. Először, mikor Berzsenyi hírnevét a Horatiushoz hasonlítja mint akinck „dicsőjét a halandóság köde el nem éri”. Másodszer, amikor a keszthelyi Georgikon ifjúsága részére tanácsot kér tőle, „mint kell az idővel élni s bölcsen örülni”. (*Kaz. Lev.* XV. 24.)

Az *utókorban* Berzsenyi és Horatius viszonyára nézve — s ez a vers utóéletéhez is tartozik — a következő fontosabb vélemények alakultak ki. VÁCZY János szerint (*B. D.* 160). Horatius alkotásmódját Berzsenyi a magyar észjáráshoz igazítja. Lelkesedése saját lelkéből tör elő. Behatolt a római költő szellemébe, de nemzeti érzést hirdetett. A benső formát, a koncepciót, az eszme megtestesítésének egész alkatát, a költői művészet lényegét sajátította el Horatiustól. — ERDÉLYI János (*Pályák és pálmák.* 74.) Berzsenyit Horatius másolójának tartja. — GYULAI Pál (*Előadásai.* 34.) így látja Horatius és Berzsenyi viszonyát: Horatius részese kora kiábrándultságának. A római birodalom terjeszkedett, de a politikai és családi erkölcsök le hanyatlottak. A törvényeket felforgatták, a polgári morál megbukott. A nép elvesztette hitét, a vallásosság is elenyészőben volt. Horatius lelkesedik a zsarnokért. De megmarad benne a régi római nagyság utáni vágy is. Nem a közéletnek szenteli idejét, hanem a magánélet gyönyöreinek. A szerelemben csak érzéki gyönyört lát. Finoman élvező bölcs, nem hősi lelkű moralista. Berzsenyi ezzel szemben falusi visszavonultságában élő, melankóliára hajlamos, mély érzésű költő, aki őszintén lelkesedett a hősi ideálokért, a nagy erényekért. Úgy tette magyarrá Horatius klasszikus világát, mint a francia klasszikusok, mikor nemzeti drámát teremtettek a klasszikus anyagból.

A fordulat a két költő közötti viszony értelmezésében is a XX. századi Berzsenyi-méltatók érdeméből következett be.

Füst Milán szerint a két költő egészen más egyéniség (*Berzsenyi. Nyugat.* 1920. 1234.) Berzsenyi a meglegedésről írt, mint Horatius, de elégedetlen, melankólikus lélek. A jámborságról és középszerről énekelt, de szíve nagy szenvedélyekre ragadja. Horatius önmagasztalását meg lehet unni, Berzsenyi zordon elkeseredését soha. Horatius könnyed, elegáns, sikamlós, hízlelő, Berzsenyi robusztus, szilaj egyéniség. Szaggatott, szenvedélyes dikciója, hasonlatainak plaszticitása teszi naggyá. — HORVÁTH János a két költő viszonyát így jellemzi (*Berzsenyi.* 58—59.): rokon élet-ideáljuk, de a horatiusi meglegedést, bölcs nyugalmat Berzsenyi mint az utánuk hasztalan epedő magasztalja. Pogány öröm áll szemben keresztény szomorúsággal. — A rezignáció líraisága költőnk tulajdona. Állandóra vágyni az elmúlt időben: ez az ő lírai magatartása. — KERÉNYI Károly szerint (*Az ismeretlen Berzsenyi.* 15.) a költő kétféle Horatiust ismert: az

ifjúkor Horatiusát forrongó lelke, életöröme, tüzes vágyai jellemzik; a férfikor Horatiusa böles sztoikussá változik át. — HALÁSZ Gábor (*Berzsenyi*. 90.) így szól kettőjük viszonyáról: Horatius utilitarista, Berzsenyi eszményekért rajong; Horatius a kellemes életet magasztalja, Berzsenyi magasabb ideálokért hevül: Horatius szeret a jelennek élni, Berzsenyi a múltba száll vissza képzeletével; Horatius esztéta, Berzsenyi bölcselő, Horatiusnál hiányzik a kultúra kultusza és az erény olyan kiemelése, mint Berzsenyinnél. — SZERB Antal (*Gondolatok*. 346.) szerint Horatius vágykép, *eidolon* volt a magyar költő számára. Kétszer találkozott Horatius költészetével: ifjúkorában felületesebb hatást tett rá, később Matthiisson közvetítésével fogta fel művészetét. — MERÉNYI (1966. 155.) jellemzése: Berzsenyi különösen a „váteszi” magatartásban éli át Horatius költészetének lényegét. Példakép, minta, vezető és barát volt a római költő Berzsenyi számára. Elsősorban a hazafiság eszméinek kifejezésében, a mulandóság elleni küzdelemben és a költői halhatatlansággért folyó harcban választotta magának társul Horatius. — Majd az *Újabb Berzsenyi-tanulmányokban* a következő megállapításokat teszi: Berzsenyi az 6 „néma” évei elején Kis János útján megismerkedvén Nitsch *Előadásai*val (I. bevezetésünket), a kor egyik legszínvonalasabb gyakorlati poétikáját is felhasználhatta költeményei tökéletesítése közben, amely nemcsak az ódai műfaj sajátos művészi jegyeit tárta föl előtte, hanem Horatius művészetének magasrendű tulajdonságait is tudatosította benne. (Ism. lev. 41.) Éspedig a hathatós és merész képek szépségét, a művészi kompozíció sokféle nemét, a kifejezések tömör erőteljességét, a meglevenítés módszerét, a versek „tervezésének” fontosságát, a költői „szituáció” megteremtését, az emelkedett „váteszi szellem” nemességét, a kitérések és „asszociációk” szerkezeti fontosságát, az áttekintő képesség fölényét, az ellentét és fokozás eszközeit, az érzékletesség varázsát, a képszerűség hatalmát stb. Ez sokkal többet jelentett számára, mint az, hogy néhány szóképet, kifejezést vagy mitológiai vonatkozást átvett Horatiustól. Ez volt az ő költői „magasiskolája”. Ehhez mérte saját költészetét is.

Megjegyzés. Érdekes kísérlet Horatius és Berzsenyi „eszmei” kapcsolatának szemléltetésére ZOLNAY Dezső értekezése: *In memoriam Qu. Horatii Flacci*, amely latin nyelven jelent meg a szentesi Horváth Mihály gimn. 1934—35—36. évi értektömbjében. Külön lenyomata már nem található. Ezt a tanulmányt HORVÁTH János elismerően említi (*Berzsenyi*. 56.), mint amelyben igen sok egyeztetés olvasható. Az értekezés sajátossága, hogy Horatius *szentenciái* szerint rendezi azok továbbélését a magyar, sőt a külföldi irodalomban is. Pl. „De moribus perditis, Rota fortunae, Virtutis laudes, Carpe diem” stb. Roppant feladatát a cél természeténél fogva csak töredékesen oldhatta meg, de az anyag rendkívül gazdag. Csak példának említhetjük — módszerének érzetelésére —, hogy a „Rota fortunae”-val kapcsolatban („Tündér szerencsénk kénye” — Berzsenyi) a következő költők verseit sorolja fel: Tinódi *Eger vár ostromáról*; Beniczky Péter *A szerencse állhatatlanságáról*; Rimay, Révai, Versegly hasonló tárgyú verseit stb. Vagy a „Carpe diem” összefüggésben Virág *Kmetty Dánielhez*; Kazinczy *Tavaszkori*; Kölcsey *Bordal*; Petőfi *Szeptember végén*; Gyulai Pál *Horatius olvasásakor*; Ady *Endre Mesét mondok*; Hubits Mihály *Serkentő ének* stb. stb. c. verseit. — Ezért az anyag szétválasztása és szinte áttekinthetetlen. Berzsenyivel kapcsolatban voltaképpen új adatai nincsenek, hiszen nem is ez anyaggyűjtésének központi témája. — A Horatius—Berzsenyi-szövegek összehasonlításának fő eredményeit egyébként VÁCZY János (a CSENGERY Jánosét is felhasználva; *Középiszkolai*

Szemle. 1882.) foglalta össze ERDÉLYI János véleményének részletes cáfolatával együtt. (Berzsenyi. 162—66.)

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Ömledés, menedéköl.

Szóképek

Halandóság köde (CSELÓTEI: 23.), aetheri szárny (uo.: 10.), menedéköl (uo. 29.).

Az A helyesírása

Horatiushoz

Roma' fölséges szavu Pindarussa
Flaccus! eldült már az Olimpig űtlő
Róma, 's a' roppant Capitoliumnak
Szent tüze el hunyt.

5 Im te élsz ma is! neved és Caménád
A' Ditsóségnek tetején ragyognak
A' Halandóság köde föl nem érhet
Fényes Egedre

10 Oh te buzdítsd fel magas énekeddel
Gyenge Musámat te emeld magadhoz
Lantomat, fűzd ra tüzes ömledésed
Etheri szárnyát,

Hogy te hozzád fel vigyen és tevéled
Tiburod tsendes ligetébe rejtsen
15 Hol te olly sok szép örömet találtál
Blandusiádnal

< Ott taníttis engem nemes ereményid
Tiszta forrását huraimra tsalni.
Ott taníttis mint kell az idővel elni
20 'S böltsen örülni >

Ott taníts a' víg meglegedésre
S a ditsó virtus magas érdemére
Ott bolondságot mosolyogni 's a bünt
Felve kerülni.

25 Ott taníttis nyugott meg elégedessel
A ditsó Virtus menedek űléből
A' vad Orcanok 's habok üldözését
Nézni mosolyogva.

Elterések a H₂-től

Cím: Horatiushoz (A H₁)

1. Pindarussa (A)
2. Flaccusa (A H₁)
6. Dicsőségnek (A H₁)
7. Halandóság (A H₁)
9. Oh, te (H₁)
10. Múzsáinat (H₁)
16. Blandusiádnál (A)
22. virtus (A H₁)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ Horátiuszhoz

1. D Pindarossza
2. H₂ D Flaccusz! D olympig
3. D capitoliumnak
5. D karmoenád
6. H₂ D dicsőségnek
7. H₂ D halandóság'
9. H₂ Oh te
10. H₂ Múzámat D múzámat A <magadhoz>
11. D füzd
12. H₁ szárnyát, Hogy
14. D Tíburod
15. T öremet [sajtóhiba]
16. H₁ H₂ D Blanduziádnál
18. A <kebelembe tsalni>. H₁ kobozomra csalni [L. Berzsenyi i. levelét Helmezczyhez. 49. B-ben már: „huraimra” Berzsenyi jav. *Kaz. Lev.* VIII. 236.]
20. H₁ örülni;
22. H₂ virtusz D Szent erény 's nagyság' menedék öléből [Önkényes rontás Döbrentei részéről]
23. H₁ Orkánok
[Az utolsó előtti versszak A-ban áthúзва.]

Fordítások

Ad Horatium. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 19–20.

Horatius. I svensks tolking av Cálmán Pándy och Hans-Eric Stenborg. Stockholm 1944. Ungarska Institut. *Ungarsk Dikt.* Siden 49–52.

Képzőművészet

MARTYN Ferenc: *Berzsenyi és Horatius* (6. sz. grafika.)

40. A' Szerelemhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 110/r-v. Kazinczy számozása: 10.

A *Mulandóság*, *A' Haldí*, *A' Melancholia* valami egyéni magárahagyottságot, egyedülvalóságot is tükröz. *A' Szerelemhez* egy új motívum, a Dudi utáni korszak új szerelmi ideálkeresésének kifejezése. A matthissoni költészettel való intenzív kapcsolat idején jött létre. Kazinczy a vers Psyché-mítoszáat nem tudta megérteni. A költemény keletkezésének mély matthissoni kapcsolatait KERÉNYI Károly fejtette meg (*Az ismeretlen Berzsényi*. 16.). Kimutatta, hogy Berzsényi Matthissonnak *Elysium* c. verséből azt a mozzanatot ragadta ki, amikor Psyché az Elysiumban a Léthé partjára ér, letérdel és merít a feledés italából:

Psyche trinkt, und nicht vergebens!
Plötzlich in der Fluthen Grab
Sinkt das Nachtstück ihres Lebens
Wie ein Traumgesicht hinab.

Glänzender, auf kühnern Flügeln
Schwebt sie aus des Thaales Nacht
Zu den goldbeblühten Hügeln,
Wo ein ew'ger Frühling lacht.

(BÖLSING: 134.)

[Psyché iszik a feledés folyójából, és nem hiába! Hirtelen lemerül életének sötét árnya a habokba, mint egy álomkép. Csillogóbban, merészebb szárnyakon lebeg fel a völgy éjszakájából az aranyvirágos dombokhoz, ahol örök tavasz mosolyog.]

KERÉNYI rámutat arra, hogy a Psyché — Léthé jelenet rendkívül vonzotta később is Berzsényi képzeletét (*A' Füredi kúthoz*, *A' Poéta*), s elsősorban az a „rejtelmes, antikizáló csillogás” hatott rá, amely ezt a Psyché-mítoszt jellemzi. A matthissoni változatban a test bőrtönébe zárva földi rabságát siratja Psyché, a természet szépségei fájdalomában is mosolygó örömmel töltik el, örök élete kéjének reményében ujjongva köszönti halála percét — s e világ gyönyörűségeitől mégsem tud megválni könnyek nélkül: ez a Matthisson-féle édes-borongós melancholia. „A földre a mulandóság felhője borul, fölötte azonban a kies Elysium terül el bíboros ragyogással, amely mintegy átszivárog a ködön és a szép naplementekor megfesti az egész természetet.” (KERÉNYI: *uo.* 17.)

Nézetünk szerint azonban a matthissoni költeményen kívül a Psyché — Léthé jelenet más forrásból is vésődhetett Berzsényi emlékezetébe. A Matthisson-versek kiadója (G. BÖLSING) ismerteti az 1797-es kiadás *cím-lapját* (278.), amelyben a következő vignetta van: „Auf einem daneben befindlichen Blatte ist Psyche abgebildet, wie sie im Elysium den Trank des Vergessens aus der Lethe schöpft. Das Bild ist von Angelika Kaufmann gezeichnet und von H. Lips gestochen.” [A mellette található oldalon (a címlapon) Psyché van ábrázolva, amint az Elysiumban a Léthéből a feledés italát meríti. A kép Angelika Kaufmanntól van, s H. Lips metszette.]

Minden jel arra mutat, hogy Berzsényi *ezt a kiadást ismerte*, s nem lehetetlen, hogy e szép kép is hozzájárult ahhoz, hogy ennyire felfigyeljen éppen a mítosznak erre a motívumára. Tudjuk, hogy részletesen és hozzáér-

tőn fejtegeti a kétféle vignettatervezetet első kiadása számára, mikor Kazinczy kétféle ötletével kapcsolatban így ír: „A Vignettének különösen örülök, valóban nagy költői szépet fest.” (*Kaz. Lev. VI. 148.*) „A’ mi a’ Vignettet illeti, az én érzésem szerént, az elsöben (a’hol a’ lantveró Musának karjaira kívánkozik Amor) a’ kinyomás jelentöbb mélyebb, lokesebb; a’ másodikban (a’hol Amor sipot fúj a’ Musa’ lantjához) világosabb, vidámabb! De ez tsak az én érzéseim, Kazintzy más helyzetben láthatja azt, mellyet én tán nem is esmerök. Ragaszkodjunk mi tehát ezen nagy emberünkhöz ’s a’ t. — Kazintzy’ karjain el nem tévedünk.” (*Uo. 166.* Berzsényi levele Kishez.)

Hogy az egész hosszú, nyole versszakos, egyenként 8 sorból álló versből, az érdekes költeményből (*Elysium*) csupán az egy — a Léthé. — jelenetet emelte ki a költö, nem lehet véletlen dolga.

Az is megkülönböztető mozzanat, hogy a német költőnél szerelmi ideálkeresésről szó sincs, ami Berzsényi fő témája. Mathisson verse csupa leírás, festés, elbeszélés.

Keletkezésének egyéni motívumai közül ki kell emelni azt, amire KERÉNYI Károly is utal (*i. m. 19.*), hogy ti. a magyar költőnél e sajátos szerelmi végyat mély kapcsolatok fűzik érzelmi világához. — Nézetünk szerint nem az égbe röppenő Psyché, hanem égi tisztaságában is a földre kívánczó kedves a költö ideálja. Azt lehetne mondani, hogy Berzsényinél Psyché az „égi és földi szerelem” boldogító jelképévé változik.

*

Fogadtatására nézve fontos Kazinczy megjegyzése: „Psyche’ bíbor keblöböl etc. Gyönyörű dal. Az olvasó’ lelkét sejdítések foglalják el. Nem egészen tudja mit lát (ilyen az Amor és Psyche mythösa mindég is mindenél), de a’mit lát, igen kedves. A 4-ik stanzában hozzám, ágyamhoz, hozzon, változtatást kívánt.” (*Kaz. Lev. VI. 160.*) — Mailáthnak pedig azt írja Kazinczy miközben a „Psyché”-t is fordításra ajánlja: „Berzsényi hat eine Psyche, die zu die [!] schönsten Stücke unserer Literatur gehört. Es ist wie eine Landschaft in der magischen Tinte eines Sommer-Sonnen Niederganges gemahlt; alles ist falsch, unbegreiflich, aber götlich schön. Die ganze Geschichte: *Amors Liebschaft mit Psyche* ist auch mystisch unverständlich. Ich würde dieses Lied meinem Berzsényi mehr als alle kräftige Oden beneiden, wenn die Zeile *Repdez*, mint Noé galambja nicht dabey wäre; wenn seine Reime besser (galambja, láthatja, ideálját, bálványát, szárnyakon, gyújtson edler so wie Szemere’s berken im Haine und serken aufwach) wären; und wenn ich der letzten Zeile einen Sinn zu geben müsste. Trotz dieser Mängel ist mir dieses sehr schöne Gedicht, schon wegen der magischen Tinte, und weil es mich in eine ächtpoetische Region hinüber zaubert, sehr lieb, und wird es mich immer ewig bleiben. Berzsényis poetischer Werth liegt in seiner Kraft, in seiner Zartheit, in schönen Empfindungen, manchesmal auch Phantasien und einer bezaubernden Sprache.” (*Kaz. Lev. XV. 435.*) [Berzsényinek van egy „Psyché”-je, amely irodalmunk legszebb darabjaihoz tartozik. Olyan, mint egy táj egy nyári alkonyat varázsos színeiben festve: minden hamis, érthetetlen, de istenien szép. Az egész történet: Amor szerelme Psychével szintén misztikusan érthetetlen. Ezt a dalt Berzsényitől inkább irigyelném, mint minden hatalmas ódáját, ha az a sor: *Repdez*, mint Noé galambja nem lenne benne, ha rímei jobbak lennének: galambja, láthatja, ideálját, bálványát, szárnyakon, gyújtson stb., úgy mint Szemerénél *berken* (a ligotben) és *serken* (felébred), és ha az utolsó sornak valami magyarázatát

tudnám. E hiányok ellenére is ez a nagyon szép vers már mágusi színezeténél fogva s mert valódi költői régióba varázssal át, nagyon kedves nekem, s az is fog mindig maradni. Berzsenyi költői értéke erejében, gyöngédségében, szép érzéseiben, néha fantáziáiban is és elbűvölő nyelvében rejlik.] — Ilyen előzmények után persze, Mailáth nem mert vállalkozni a vers fordítására . . .

Még 1810. jan. 1-én kelt levelében megkérdezi a széphalmi mester Berzsenyitől: „Psychédet magadból merftetted e vagy mástól kölcsönözted? kérlek, tudassd ezt vélem. 'S ha másé, kitől vetted?’” (*Kaz. Lev. VII. 190.*)

Berzsenyi így felel febr. 28-án (*Uo. 288.*): „*Psychémet* senkitől sem kölcsönöztem tudomra. Örülök, hogy tetszésedet meg nyerte. A' mi szívből jön, nem lehet az rút.”

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi. 49.*) a verset a *Phyllisszel* állítja szembe. Ott egy naiv kislánynak tulajdonított érzés rajza, itt valódi vágy a költőben, élő ideál feltalálására a jellemző. — NÉMETH László (*Berzsenyi. 35.*) szerint a költő azzal, ami eddig érzés volt, mint elnéklkedő alkalommal áll szemben. — MERÉNYI (1966. 74.) figyelmeztet a mitológiai elemek eredeti felhasználására. A Psyché-motívum továbbfejlesztésében valós elem: a férfi Berzsenyi komoly szerelem- és boldogságvágya. Az absztraháló képességnek e magasrendű kifejezése csak fejlett költői korszak teljesítménye lehet.

Berzsenyi mozaikművészetére különben jellemző, hogy a „Noé galambja” kép, (amely Kazinczynak nem tetszett), szintén Matthissonra emlékeztet. *An Ein Traumbild* c. versében:

Und findet Weg, wie Noe's Täubchen,
Trotz Fluthen und Orkan.

De ez véletlen találkozás lehet, mert Matthisson verse csak késői kiadásokban jelent meg. (BÖLSING: 289. — jóval a Berzsenyi-féle 1816-os második kiadás után.) Noé galambja (Berzsenyi akkori olvasmányai közt) Kiszaludy *Himfyjében* is előfordul (*Keszegő Szerelem. 133. 1. Dal*):

Imígy kémlt nyugvó helyet,
Hogy mindent víz takara
A végtelen özön felett
Noé szelíd madara.
Haszontalan jára, kele:
Mert nyugalmat mégse lele
A galamb a bárkába, —
S ez visszatér kinyjába.

(ZILAHY kiad. 77.)

Ezért lehet, hogy a galamb Kiszaludy *Himfyjéből* repült át Berzsenyi versébe . . .

Forma

A 6 soros versszakok szintén az új ritmusváltás jelei. Szótagszámok: 8+5+8+5+8+8. Ütemezési típusa: 4/4 // 3/2 // 4/4 // 3/2 // 4/4 // 4/4 (1. vsz.). Rímképlet: ababcc.

Nyelvtörténeti szó

Enyhely. (A költő egyik kedvenc szava. L. ŐM 514.)

Szóképek

Kebel, öl (CSENGERY: 597. — CSELÓTTEI: 29.).

Az A helyesírása

A' Szerelemhez.

- Psiche' bibor kebeléből
Repülj le felém,
Eged' fényes étheréből
Tsepegtesd belém
5 Óh Szerelem! malasztaid'
Mennyből eredt balsamait
- Hol van lelkem rokonfele?
Jer! jelentsd ki már,
Repülj kebelembe vele
10 Szívem alig vár,
Repdez mint Noe' galambja,
De enyhelyét nem láthatja.
- Bennem mélyen metzve lelem
Szép idealját,
15 'S Pigmalionként ölelem
Kedves bálványját
De meg nem lelkesíthetem
Tsak tűnő képét kergetem
- Hozd hozzám zefir szárnyakon
20 Már valahára
Ki ágyamhoz métsét hozzon
Psyche' modjára,
'S majd ha a' szent forrást issza
Ismét ölembé add vissza.

Növegváltozatok

Cím: **D Szerelemhez**

2. H₁ Repülj
4. H₁ csepegtesd
5. H₁ Szerelem, malasztaid **D** szerelem
6. H₁ H₂ **D** balsamait
8. **D** Jer jelentsd
9. H₁ H₂ Repülj
15. H₁ Pigmalionként
17. H₁ lelkesíthetem;
18. H₁ tűnő
19. H₁ Zephyr **D** el, hozd
21. *gyujtson* [Kazinczy jav. — *Kaz. Lev.* VIII. 234. nem tünteti fel.]

22. H₁ módjára, 'S

24. H₁ *Ismét ölembe add vissza.*

[Kazinczy kézírásán csak a 6. sorban változtatott a költő: „balzsamait”
Kaz. Lev. VIII. 234.]

Fordítás

Către iubire. În românește Cicerone Theodorescu. București 1965.
EPLU. *Antologia I.* Pg. 456.

41. Vénushoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 153/r. Kazinczy számozása: 42.

Megjelenés

T I. 171. — Az eredeti kézirat (A) szerint közöljük.

A *Natszámhoz* c. verssel a kedves *nevének* azonossága fűzi össze. Kazinczy sem ezt, sem a *Natszámhoz* c. verset nem kifogásolta; a költő önként hagyta ki, nyilván kisebb jelentőségük miatt. (Kazinczy tervében a III. könyv 14. versként szerepel. L. GÁLOS: *Jegyzetek.* 8.).

Lehet, hogy elhagyására az is rábírhatta a költőt, hogy 1810-ben beillesztett a versgyűjteménybe egy *Cyprishez* szóló „mottóverset”. (L. annak jegyzetét.) A különbség az, hogy a mottóversben Cypris (vagyis a görög Venus) *Múzsaként* szerepel, a *Vénushan* pedig „közbenjáró” a szerelmesek boldogsága érdekében.

A *Natszámhoz* c. verssel annyiban is érintkezik — a kedves nevén kívül —, hogy mindkettő a szerelem hatalmát dicsőíti. (Rokon kifejezés is van a két versben: „Lobog minden csepp vérem” és „Érzi minden csepp vérem.”)

A költeménynek Horatius *O. I. 30.* hasonló névű ódájával nincs kapcsolata.

Forma

8+7 szótagos váltakozó sorok. Rínképlete: abab. Ütemezési típusa: 4//4 || 4//3 || 4//4 || 3//4. (2. vsz.)

Szóképek

Tűz, jég (CSENGEBY. 721. — CSELŐTI. 19.).

Problémát okozott a kiadók részére az 1. vsz. 4. sorának tollhibája. TOLDY: „szárazd el”-nek, MAYER Erika szeszied el”-nek olvasta. A helyes megfejtés „száritsd el” lehet, miként ugyanez a fordulat *A' bonyhai grótdában* világosan kibetűzhető. (Itt tollhiba.)

Venusához.

Oh szerelmek szép tündére!
Jövel gerliczéiddel!
Hozz írat szívem sebére,
'S könnyeimet szárazsd el.

5 Ámor tőrei égetnek,
 Lobog minden csepp vérem,
Fájdalmaim eltemetnek,
 Ha tárgyam el nem érem.

 Te intézed a szíveket,
10 Egymáshoz te forrasztod,
A tüzet jéggé teheted,
 A jeget meggyújthatod;

 Oh olvasd el Naczám szívét,
 Szívemhez hadd forradjon;
15 Mosolyítsd rám szép kék szemét;
 Kebledbe hadd ragadjam.

[Sömjén 1800—1804 között.]

42. Natzámhoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 169/v—170/r. Kazinczy számozása: 52.

Megjelenés

T I. 35. — A szerint közöljük.

A költemény átmenetnek látszik a szentimentális korszakból az egyszerűbb, tisztultabb, itt-ott népies-naiv szerelmi dalhoz, amelynek remek példája *Az én Kegyesem*. (Amely viszont későbbi keletű.)

Végleges alakja csak 1801 után formálódhatott, mert Kisfaludy Sándor *Kesergő Szerelmének hatása* mutatkozik benne. (GÁLOS a *Jegyzetekben* nem omlíti.) A hatás csak egy versszakra korlátozódik (a 3-ra), a többi (egyetlen sor kivételével) teljesen független a *Kesergő Szerelemtől*.

Kisfaludy: Lehellete a teremtő
 Istenségnek ihlése.

(XIII. ének 7. vsz.)

Ahol ő van, édenné vált
A legvadabb pusztaság.

(XIII. ének 11. vsz.)

Lélek, kinek bár hatalmát
Eszemmel fel nem érem:
Érzi minden csepp vérem.

(XIX. ének 14. vsz.)

Berzsenyi:

A 'Szerelem az Istenség'
Jóltévő lehellete:
Boldog, a 'kiben tisztán ég,
'S rokon lelket lellete,
Kivel magát vegyítheti,
Lelkét lelkébe öntheti:
Éden annak élete.

Jövel, te nékem születté,
Érzi minden csepp vérem.

Meg lehet figyelni, hogy a harmadik versszakban hogyan fejleszti a költő az alapgondolatot a 3—6. sorban úgy, hogy az elmélyül, kibővül, átszellemül, szentenciává tömörül. (Kisfaludy inkább csak „szépeket” mond.) Az ész és szív ellentétbe állítása elmarad, ehelyett Berzsenyi még fokozni tudja mondanivalóját, s az „Érzi minden csepp vérem” kimondása mintegy betetőzése az előzményeknek, amin túl már csak a szentimentális túlhajtás következhet. Nyilván a mozaikművészetre emlékeztető „betoldásról” van tehát szó, de olyanról, amely a költemény értékét növelte, mert elmélyítette, belső egységét tökéletesítette.

Miért hagyta el a költő, holott Kazinczy *nem kifogásolja*? Nem tudjuk biztosan. Talán a könnyen felismerhető *Kesergő Szerelem* reminiscenciái miatt, bár ezek a kor felfogása szerint nem mehettek a vers eredetiségének rovására, sőt — mint láttuk — a vers gyökeresen eredeti (a *Kesergő Szerelem* részletei ellenére is), hiszen ezeket a költő úgy formálta, hogy újat alkotott belőlük. Talán elhagyásának az is oka lehetett, hogy már kevésbé jelentősnek, fontosnak érezte a címzettet . . .

A Matthiison-féle *Der Bund* következő fordulata a „Jövel, Te nékem születté!” kezdetű versszakkal aligha hozható kapcsolatba:

Ich ahnd' in dir das gleichgeschaffne Wesen
Und meines Daseyns öde Dämrmung tagt . . .

(BÖLSING: 217.)

Forma

8+7+8+7+8+8+7 szótagból álló 7 soros hangsúlyos-rímes versszakok. Rímképlete: ababcb. — Ehhez hasonló versforma csak az *Élet-filozófiában* fordul elő még egyszer Berzsenyinél, de egy sorral megrövidítve. Lehet, hogy a *Kesergő Szerelem* versformájának hatása is befolyásolta a költőt, de ment akart lenni annak egyhangúságától. — Az én *Kegyesemben* is változtatja e versformát, mint látni fogjuk. Ütemezési típusa: 4//4 || 4//3 || 4//4 || 3//4 || 5//3 || 4//4 || 4//3. (1. vsz.)

Az *utókorban* MEZEI Márta (MKL 16.) szerint a vers a szentimentális műdalhoz közeledik. — MERÉNYI (1966. 73.) rámutat a Kisfaludy-mozaikok művészi felhasználására. A korai szerelmi költészeti versforma *továbbfejlesztése* is figyelemre méltó sorrendi szempontból.

Naczámhoz.

- Beteg szívem törbe esett,
Fornak minden ereim,
Békességem elenyészett,
Hervadnak kellemeim.
- 5 Nem bír magával kebelem,
Sebeimet nem rejthetem,
Hullnak néma könnyeim.
- Ne légy kemény, édes Naczám!
Töröld le bús cseppjeit,
10 S vedd szívedre halvány orczád
Titkos esdekléseit.
Szakaszd le a kinyílt rózsát,
Míg el nem veszi illatját
S fodra bíbor díszzeit.
- 15 A szerelem az istenség
Jótevő lehellete;
Boldog, akiben tisztán ég,
S rokon lelket lelhető.
Kívél magát vegyítheti,
20 Lelkét lelkébe öntheti:
Éden annak élete.
- Jövel, te nékem születéll,
Érzi minden csepp vérem,
Miolta rám tekintetéll,
25 Nyugalmam nem esmérem;
Benned élek, benned halok,
S hogyha tőled elszakadok,
A koporsó lesz bérem.

[Sömjén 1800—1804 között.]

43. Az én Kegyesem.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 149/r-v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 140. — H₂ 138. — Hb II. 69. — D I. 111. — T 83. — H₂ szerint közöljük.

Miként a *Melissza*, ez is Ilonkához szólt, amely névtől Kazinczy óva intette Berzsenyit. (L. jegyzetünket.) Mind az Ilonkához, mind a Nacához frt hangsúlyos-rímes versek már *hangváltást* jelentenek Berzsenyi szerelmi költészetében. Ezért feltétlenül az érzelmes korszak, a *Dudi-versek után* fródtak. (De nemcsak a szentimentális versek *érzelmi szférájától* különböz-

nek e költemények, hanem a valószínűleg később következő szerelmi versek hangulatától és kifejezőmódjától is.)

Az én *Kegyese*m keletkezésére jellemző, hogy nyoma sincs benne sem az ifjúkori versek érzelmes légységének, sem az Emmi-versek szenvedélyes hevességének. Láthatólag egy egyszerű lány iránti szerelmét festi annak érzelmi magatartásával együtt, lélektanilag találó vonásokkal. Oly tiszta, egyszerű művészettel teszi ezt, ami már-már a népköltészetre emlékeztet — ha a tartalom életszerűségére gondolunk, s nem egyúttal a kissé komplikált versformára is. A vers egésze megélt szerelmi jelenet hatását kelti. Erzéketességének „csfrai” — az ifjúkor érzelmes keretében — itt-ott jelentkeznek a hetyei versekben is, de sehol ily magas fokon, ily művészi egészet alkotva. Ez határozza meg sorrendi helyét is. A költemény egy valódi kedves birtoklását sugározza mindkét szereplő boldogságának hangulatában.

A vers keletkezéséhez tartozik, hogy Kőlcsey Bürgerből való fordításnak tartotta (MKL 201.), ami ellen a költő joggal tiltakozik (ÖM 723.). Az a megjegyzése, hogy a hasonló kezdetű német dalt egy *Bürgerin*dől hallotta (uo.), arra engedne következtetni, hogy a vers soproni emlékekkel függ össze, de ennek komoly alapja nincs. — Már az 1936-os kiadásban kimutattuk, hogy az egyetlen szóba jöhető Bürger-vers: *Die beiden Liebenden* sem hozható komoly kapcsolatba a költeménnyel (KM 336.):

Ich bin kein grosser Herr,
Und sie ist keine hohe Dame.
Des Morgens, welch' ein Malerbild!
Wallt sie hervor in leichtem Kleide,
Entringt auf die Schulter sinkt
Die Hälfte goldner Locken nieder . . .
Zu ihren Wangen wurde nie
Ein Pinsel in Karmin getaucht,
Und doch wie Rosen blühen sie . . .

[Én nem vagyok (gazdag) nagy ember, és ő nem előkelő hölgy. Reggel — mily festőnek való kép! — elém lebeg könnyű ruhában, s vállaira omlik kioldozva fele arany fürtjeinek hulláma . . . Arcához sohasem használt pirosítót (nem mártották hozzá az esetet karminba), és mégis úgy virít, mint a rózsák.]

GÁLOS Rezső találta meg az első két sor német eredetijét, amelynek címe: *Der Seligkeit höchster Moment* [A boldogság legfőbb pillanata]; szerzője ismeretlen (GÁLOS: *Jegyzetek*. 13—14.):

Mein Mädchen is nicht adelich,
Doch ist sie jung und schön,
Von ganzem Herzen liebt sie mich
Und läst all' andre gehn.
Sie hat, was mich so sehr entzückt,
Hochblondes, langes Haar,
Ihr Wangenrübchen eingedrückt,
Das schönste Augenpaar.

[Az én lánykám (kedvesem) nem nemes, de fiatal és szép. Egész szívéből szeret engem s a többieket mellőzi. Elragadó számomra hosszú szőke haja, mély aragódrücskéje és legszebb szempárja.] Más egyezés tehát nincs az

első két soron kívül a 10 stórfás vers és *Az én kegyesem* között. (Legfeljebb, hogy „nem használ pirosítót”. — mondja a német dal: *Lieder der Liebe*. Pesth 1842. 73.; újrалenyomat lehet.)

*

Kazinczy megjegyzése a verssel kapcsolatban:

„*Az én kegyesem*. Minthogy ez az egy ének új nevet kívánt, az Ilonkát *Mariskának* változtattam át. Az nem olly kedvetlen, mint az *Ilonka*. Egyéberánt még ezt kell megjegyezmem, hogy ez az ének koránt sincs elvégezve. Pedig méltó volna, hogy elvégezd. Mein Mädchen ist nicht adelich. Ennek ez talán csak fordítása. Nem hiszem, hogy a' német illy könnyen bánt volna a' maga tárgyával.” (*Kaz. Lev. VI. 164.*)

Sem ő, sem Szemere nem jelöl meg változtatásokat. De a „kendelo” el-tűnése és a „diszeit” helyett „kecsseit” javítása csak Kazinczytól származhatik, mert Berzsényi pesti látogatása alkalmából már az 1810. ápr. 27-én írt Szemere-levélben (amely e látogatást leírja) szó esett a „kecs” nyelv-újítási szóról. S mivel ez csak ebben az egyetlen versben szerepel, nyilván már *Kazinczy javítása alapján* beszélhettek róla (*Kaz. Lev. VII. 402.*): „Ekkor a komoly, kecs, ömledez felől esett szó. Berzsényi ezekről tűzzel emlékezett.”

Hogy *mellettük* vagy *ellenük* szólt volna, nem említi Szemere, de a Döbrenteihez írt levélben a költő kifogásolja. (*Ism. lev. 35.*) A „komoly” és „ömledez” költőnk kedvencei közé tartozott, tehát ezek *mellett* volt. A „kecsseit” azonban — úgy látszik — csak ekkor fogadhatta el. — A 3. sor javítását ő maga végezte:

„*Mint egy Charis olly kellemes*. Hogy az a' prosai olly elmaradjon, tegyük: *Mint egy Gratia kellemes*.” (*Ism. lev. 51.*) (A sorinetszet szempontjából persze, az előbbi változat volt a jobb, de ezt a szempontot a költő nem vette figyelembe.)

Kölcsey a kifogásolt 14 vers közül egyedül ennek a költeménynek kegyelmez azzal a megjegyzéssel, hogy „kivéven a 138. lapon állót, melynek originálja Bürgernél van”. (*MKL 201.*)

Berzsényi tiltakozik a Bürger-fordítás ellen az *Antirecensio* első változatában:

„Arra ugyan emlékszem, hogy egy szép Bürgerin nekem egy dalt, melynek kezdete ez volt [Mein Mädchen . . .] a' mi az enyimé, énekelt, de egyebet ezen énekből egy betűt sem tudtam. Tekintse meg tehát, a' kinek Bürgere van . . .” (*ÖM 516.*) De még egy érdekes megjegyzést szúr közbe: „Ha tehát igaz az, hogy a' Bürgerével megegyez, világos bizonyítva lesz annak, hogy emlékezetünk nemcsak fejünkben lakik, hanem szílvünkben is, honnét az tudtunk nélkül kiömlik.” (*Uo.*) (Vagyis a költő esetleges *párhuzamosságra* gondolhatott, amiről ő nem tudott, nem tudhatott, mert Bürgert nem ismerte.)

Az *Antirecensio* második változatában erről a tárgyról csak annyit mond, hogy „a két első soron kívül *Bürger* darabjához legkisebb köze sincs”. (*PM 47.*) S így azzal vádolhatja Kölcseyt, hogy a „megítélt dalokat ol sem olvasta”.

Az újabb kutatások kiderítették, hogy e költemény semmi összefüggésben sincs Bürgerrel (tehát mind Kazinczy, mind Kölcsey alaposan tévedtek, amikor idegenből vett fordításnak vélték), hiszen Bürgernek valóban nincs olyan költeménye, amely a *Berzsényiéhoz hasonló két sorral kezdődne*, vagy ahol ez a két kezdősor egyáltalán előfordulna. (*L. KM 336.*)

Az *utókorban* NÉMETH László (*Berzsenyi*. 56.) figyelmeztet a költemény „vidám lejtésére”, kompozíciójában a „tudatosan dallá alakítás”-ra. — MEZEI Márta (*MKL* 16.) jellemzőnek tartja, hogy ha a költő kedvese szépségét festi, ezt is cselekedeteiben tudja kibontani igazán. — MERÉNYI (1966.) kiemeli a versben a „földiség” vonásait, de azt is, hogy a költő ezeket mintegy fátyol alatt mutatja. Jellemzőek a pszichológiai részletek is. Az odaadó szerelem gyöngéd rajza szerelmi költészete csúcspontján mutatja a költőt. A vers minden sora — különösen az utolsó versszak — valódi életet lehel.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, 7 sorból álló versszakokkal. Váltakozó szótag-szám: 8+5+8+5+8+8+5. Rímképlete: ababccb. Ütemezési típusa.: 5//3 || 3//3 || 5//3 || 2//3 || 4//4 || 4//4 || 2//3. (1. vsz.) A *Naczá*hoz hasonló formai megoldás, ami sorrendi szempontból sem érdektelen.

Nyelvújítási szavak

Kellem, kecs, pipere, sodradék, kendele (tájszó, fátyola helyett).

Szómagyarázat

kendele — fátyola (tájszó)

Az A helyesírása

Az én Kegyesem.

- Az én Ilonkám nem nemes
 De kegyes és szép,
 Mint ifju Charis kellemes
 S szíve tiszta ép
- 5 Felénk szeme nem mosolyog
 Tsak dagado melle dobog
 Mikor felém lép
- A' modit ő nem esmeri
 Sem piperéjit
- 10 Ah még is olly szépen szedi
 Könnyü lepleit
 Barna fürtje sodrodéka
 Kendele tsendes Árnyéka
 Festi diszeit
- 15 Szép ha képén a' szerelem
 Rubintja pirul,
 Szép ha könnyét törülgetem
 'S vállamra simul
- 20 Szép ha ölel, fohászkodik
 Színe százfelé változik
 'S Nyelve elnemul.

Ellérések a H₂-től

6. melle (A)
11. Könnyü (AD)
17. könnyét (A)

Szövegváltozatok

Cím: *Mariskám* (Kazinczy jav.: *Kaz. Lev. VI. 164.*)

1. Hb D kegyeseim
3. H₁ D Mint egy Chárisz, olly kellemes [Berzsenyi jav.: *Gratia* — *Ism. lev. 61.* D szerint Berzsenyi a H₂ szövegét „tevé vissza”: D 111.] Hb Grátia

6. H₁ H₂ mellye
9. D piperéit
11. H₁ H₂ Könnyü
12. D fürte
16. H₁ pirúl D rubinja
17. H₁ H₂ Hb D könyét H₁ törülgetem
18. H₁ simúl
21. H₁ elnémúl

Fordítás

Mein Schatz. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt.
36 *Ungarische Lieder und Gedichte.* S. 61.

44. Melisszához.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 148/r-v. Kazinczy számozása: 38.

Megjelenés

H₁ 12. — H₂ 12. — Hb II. 67. — D I. 9. — T I. 71. — H₂ és Hb szerint közöljük.

Kölcsey az *Amathust* tartotta a „Melisszára” visszaemlékező költeménynek, tehát úgy gondolta, hogy a *Melisszához* hamarabb keletkezett, mint az *Amathus* (MKL 202).

Berzsenyi így nyilatkozik: „Az *Amathus* és *Melissza* között van visszaemlékezés, mert azokban mind a’ fő gondolat, mind annak menetele egy. De ha ez a’ fő gondolat különböző képekbe van öltöztetve, a’ minthogy úgy is van, valljon miben áll akkor a’ Poéta’ hibája . . . Ugyan is mi Poézis, mi nagy és szép van ezen gondolatban: én nem szeretek hadakat ánkolni, ’s nem gondolok a’ világ zavarjával, hanem csak a’ nyájas Múzával /s Melisszával akarok enyelegni, — mi szép, mi nagy van, mondom ebben ? ’s mi dicsőség a’ Poétának illyent gondolni vagy nem gondolni, holott ez a’ gondolat Ádámtól fogva minden ember fejében mindennapi gondolat ? Hanem ezen gondolatot és érzelmet úgy kirakni, mint ezt Horátz néhány-

szor ki rakta, az már igenis Poézis.” (PM 50. — L. sorrendi jegyzetünket az *Amathusszal* összefüggésben.)

A vers keletkezésével kapcsolatban ERDÉLYI János óta (*Pályák és pálmák.* 74.) Horatius C. I. 6-ra szoktak hivatkozni (1—13. s.):

Scriberis Vario fortis et hostium
victor, Maeonii carminis alite,
quam rem cumque ferox navibus aut equis
miles te duce gesserit

Nos, Agrippa, neque haec dicere, nec gravem
Pelidae stomachum cedere nescii,
nec cursus duplicis per mare Ulixci,
Nec saevam Pelopis donum

conamur, tenues grandia, dum pudor
imbellisue lyrae Musa potens vetat
laudes egregii Caesaris et tuas
culpa deterere ingeni.

Quis Martem tunica tectum adamantina
digne scripserit? . . .

(*Opera Omnia.* 68.)

[Varius, a maeoni dal hatyúja fog téged, Agrippám, hősként az ellenség legyőzőjeként megénekelni, hogy mi mindent vitt végbe bátor sereged hajón vagy lovon vezérletteddel. Ezeket mi meg sem próbáljuk megénekelni, de a hátrálni képtelen Peleus-fi rosszkedvét, a kétszínű Ulixes tengeri hányódását, Pelops vérezgő családját sem, gyöngék lévén ilyen nagy dolgokra, mert a szeméremérzet és a békés lanthoz értő Múza is azt mondja nekünk, hogy nem szabad elhomályosítanunk a nagy Caesar és a te dicső tetteidet tehetségünk fogyatékoságával. Ki fogja hát méltóképpen megénekelni az acélingbe öltözött Marsot?]

Kétségtelen, hogy ez a horatiusi óda egyik motívuma a költeménynek, de ezt az indítékot magas művészi fokon bontja ki a költő.

Szilárd alapja sorrendi feltételezésünknek az, hogy — mint *Az én Kegyesem* — e vers is *Ilonkához íródott*, *Az én Kegyesem* pedig már messze van az *érzelmes* ifjúkori költészet korszakától.

Míg az *Amathus* inkább csak a láthatáron jelzi a történelmi vihart, addig itt szinte *érzékeltető közelben* érezzük a háború eseményeit a magyar seregek harcait festő jelenetekben. (3—4. vsz.) Ez is a vers egyik jellemző időrendi vonása.

A költemény későbbi létrejöttének tényét erősíti egy matthissoni összefüggés is a német költő *Wunsch* c. versével:

Ich eile froh
Zu Xenophons und Platons Weisheit
Und zu Anakreons Mirthenlaube.

(BÖLSING: 146.)

[Vidáman sietek Xenophón és Platón bölcsességéhez s Anakreon mirtuslugasához.]

*

Kazinczy ezt a megjegyzést fűzi a vershez: „*Melisszához*, nem az a' fertelmes *Ilonka* név, melyet a' regék Boszorkányoknak adnak. — Hattyú nem hattyu. Homályain (nem homá*lly*ain). Osztán homályain, vidámjain ismét Reim.” (*Kaz. Lev. VI. 162.*) — Kölcsey egyszerű visszaemlékezésnek nézi (*MKL 202.*): *Amathus* a *Melisszára* nézve „nem egyéb visszaemlékezésnél”. (Ezzel már bővebben foglalkoztunk az *Amathus* jegyzetében.)

A *Mondolat* gúny tárgyává teszi a „Tempe vidámjain Socrat ölébe” és az „Öklelő hajdu” vívása kifejezéseket. (MÉRÉNYI: *MNy* 1972. 9.) — Kazinczy „megvédi” Berzsenyit, közölvén a *Mondolat* megküldőjével, hogy „*öklelni* nem *türkölni*-t teszen, az eredeti értelemben, hanem *ököllel* (kézzel, karral, marékkal) *dolgozót, bántót*”. (*Kaz. Lev. XI. 177.*)

Szemere Pál a *Melisszához* című költeményről megjegyzi: „E' darab Horatius és Matthisson versei között egyre sem hasonlít. 'S ha hasonló, leginkább Gessner bevezetéséhez az Idyllek előtt: »Nicht den blutbespritzten Held« etc. Gessner Daphnéhoz való idillje még berekesztésére nézve is megegyez: »Nem nekem, szép Daphne, nem kell az én énekemnek más jutalom, nem kell egyéb javallás, mint amely, midőn *melletted ülök, édes szemeidből mosolyog le rám.*«” (*Tudóstítás. 35.*)

Ez a megjegyzés csak annyiban helytálló, hogy itt van még gessneri elem (sőt még a késői *Chloé*ban is), de anélkül az őrzelmes megindultság nélkül, amely a *Phyllist* vagy *Az Estet* jellemzi.

A „Ki fogja méltán . . .” kifejezést az ifjú Vörösmarty is átveszi e versében:

Ki fogja méltán zengeni érdemes
Honnunk Vitézít, 's Nagyjait a' setét
Óság ködéből vissza hozván
Léteiket ragyogóbb Egünkre ?

(Vörösmarty kritikai kiad. I. 115—117.) A Vörösmarty-óda egyéb elemei, képei, kifejezései is Berzsenyi ismeretére utalnak, pl. *Atilla* (így!) emlegetése, *dicső remek*, *Hunyadi mennyei ostora*, *világverő had* stb.

Az utókorban ERDÉLYI János (*Pályák és pálmák. 74.*) szerint a *Melisszához* írt óda egészen olyan mozdulatokon perdül le, mint Horatius I. VI. ódája. — Már GYULAI Pál megkülönbözteti egyetemi előadásában az életvidám világfi Horatiust a magába vonult Berzsenyitől. (*Előadásai. 57.* — L. a *Horatiushoz* jegyzetét.) — HORVÁTH János (*Berzsenyi. 66.*) szerint e vers: „Bámulatos megvilanása valódi, titkos mélységekből gerjedő érzésnek. Berzsenyi életformájának kifejezése: koncentrált, magasrendű. Ószinte vágyakozás szólal meg benne a bölcs, csendes, megelégedett életre, ahol szeretet, erény, bölcsesség, lelkes élet honol.” — MÉRÉNYI (1966. 172.) a vers hátterében reális történelmi hangulatot érez: a napóleoni háborúk véres izgalmainak közeledését. A költemény témájával utal az *Amathusra*. De bár a költői szerénység, a „*magá megalázás*” magutartása itt is jellemzi Berzsenyit, verseinek konkrét említésével *magasabb költői öntudatról* tesz tanúságot, mint az *Amathusnak* a Múzsára való általános utalásával, amely még inkább az *Osztályrészem* kezdeti, titkolódzó, magányos világválal érintkezik.

l'orma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Öklelő, tárogat, bolt, homályain, vidámjain (az utóbbi kettő melléknév főnév helyett.)

Szóképek

Dircei hattyú (Borzsenyi *körülírásairól* l. CSENGERY: 594.), mennykövek közt (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 21.), homály (CSENGERY: 596. CSELÓTEI: 24.).

Szómagyarázat

Anacreonnal Socrat ölébe dűlni — bölcsen örülni
parosi kő — Parosz görög sziget híres volt márványáról az ókorban.

Az A helyesírása

Ilonkamhoz.

Más tárogasson Meoni kürtöket
Pelfdes s Álcíd' isteni tettein
Fellengjen a' Dircei harsány
Hattyu szerént az Olimp tetőken

5 Én itt az elzárt béke' homályain
Itt a' romános tempe vadomjain
Öntöm ki szívem gerjedését
Socrat' ölébe Anacreonnal.

10 Ki tudja méltán festeni a' Huszárt
S bús Artzalatjat hartzai közt, midőn
A' meg zavart renden keresztül
Rontja magát dühödött haraggal ?

15 Ki tudja méltán írni az öklelő
Hajdú vivását ammikor a' lovast
Dárdája szórja, mennykövek közt
A' meredek falat ostromollya.

20 Músam szelidebb tárgyokon andalog,
A' tsendes erdők boltjaiban szeret
Víg lantja zengni 's rettegéssel
Néz az erős hadak Istenére.

A' tsergedő vizpartokon énekel
Vidám enyelgést s gyenge szerelmeket
S tőled te tőled szép Ilonkám!
Kér koszorút epedő ajakkal.

25 Edes jutalmam verseimért te légy!
Tűzz egy virágszált barna hajam közé
Nem kell borostyán, sem kiáltó
Párosi kő nyugovó poromra.

Eltérések a H₁-től

2. Pelides (A H₁)
4. Olymptetőken (A H₁)
7. gerjedelmét (Hb)
8. Socrat' (A H₁)
17. Múzsám mosolygó tájakon andalog (Hb)
21. vízpartokon (H₁)
23. tetőled, szép (Hb)
28. Párosi (A H₁)

Szövegváltozatok

1. D maeoni
2. Pelides' s Alcid [Berzsenyi jav.: *Kaz. Lev.* VIII. 234. H₁ Kazinczy javítását közli, Berzsenyi jóváhagyta.] D Alcid' 's H₂ D Pelidesz Hb Pelides'
3. D dírcéi
4. H₂ D olymptetőkén
5. H₁ Bóke'
6. D vidámáin
7. Hb Öntöm-ki H₁ H₂ D gerjedését
8. H₂ D Szocrat' Hf Anácreonnal Hb D Anakreonnal
9. H₁ D huszárt, 'S
11. H₁ Hb D keresztül — Rontja
12. H₁ D dühödött
15. H₁ D Dárdája szórja, 's mennykövek közt
17. H₁ H₂ szeledebb tárgyakon andalog H₂ D Múzsám Hb Múzsám
20. Hb istenére
21. Hb vízpartokon
22. Hb gyöngé
23. H₁ H₂ D tetőled szép
26. D Tűzz H₁ közé. Nem
28. H₂ D Párosi D pomra.

45. Az Örömhöz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 11/v.

Megjelenés

H₁ 26. — H₂ 26. — D I. 19. — T I. 37. — H₂ szerint közöljük.

Éz az „absztrakt” tárgyú vers életteljességében rokon *Az én Kegyesem*-mel, ami művészi eszközeit illeti. Ez is indokolja időrendi besorolását. Lehet, hogy Nitsch nyomán figyelt fel a költő Horatius „kis” remekműveire, az az idilli hang jogosságára és szépségére az ódában is. — Matthisson egyik-másik versének művesi kimunkálása is példát mutathatott a költőnek ily rokon fajú versek írására (*An die Stille, Sehnsucht, Unsterblichkeit*).

Kazinczy ízlése talán ennek a dalnak a megítélésében ütközik össze leginkább a költőével. E nézeteltérés már a költő Pesten időzésekor kezdődik, amikor Berzsenyi kijelenti: „Kazinczynak az *Öröm*hez írt dal nem tetszett, pedig ez nekem kedves darabom, Mondják meg az urak, mit látott ebben Kazinczy?” (*Kaz. Lev.* VII. 401.)

Melyek is Kazinczy kifogásai?

„Ezt az éneket bizvást elérhetted, mert benne sok igazítani való van, 's alig éri-meg a' fáradságot. *Ó tiündérek mosolygó szép leánya.* Nem épen rossz körülírás, de szükségtelen compliment. Hát a' 4-ik sorban a' *sütés* miatt még egy compliment fordul-élő. — Karom//közzül. — Az utolsó strophában elmaradt egy sor. Azt ki kell pótolni.” (*Kaz. Lev.* VI. 161.)

Majd amikor tudomást szerez róla, hogy Berzsenyi már Pesten megnehzeltt *Az Öröm*hez elleni észrevételei miatt, 1810. máj. 6-án újra ezt írja: „Legfőbb ok a' kihagyásra az lehetett, hogy a' *rejtéd*-nek a' schéma törvényei ellen 3. rímje nagyon, és a' negyedik 3 sorú stropha úgy áll ott, mint olly függelék, mely azt gyanítatja, hogy nem tudtad, mit kell vele kezdeni. Ezen felül visszas az is, hogy a' *karom közzül* két sorba tépetik-el. Az a' *lelkem bálvány*a is közel jár a' sütéshez, legalább ollyan, hogy azt gondoltatja maga felől, hogy a' Voss' szavaival éljek, hogy kínosan pótlotta-ki a' különben üresen maradható öt syllaba' helyét. A' gondolat a' dalban igen szép, szépek a' képek is: de, ismét Voss szerint, kifeczezlott taguak a' strophák.” (*Kaz. Lev.* VII. 432.)

(E kifogások közül abban igazsága van Kazinczynak, hogy szokatlan a vers rímelési módja a második versszakról kezdve: *kebled, ingerled, el-rejted, kifejted, sejtéd, megejtéd, A megszemélyesítés élettelen költőisége* iránt azonban — itt — nem volt Kazinczynak érzéke. Az utolsó versszakból a gyors másolás közben kimaradt a 2. sor: „Ha gerjedelmim sejtéd”, s Kazinczyt ez a körülmény is elhamarkodott ítéletre ragadja. A vers pedig különben befejezett egész.)

Kölcsey Ferenc, aki már 1810-ben, Pesten értesült Kazinczy megrovó ítéletéről a verssel kapcsolatban, bírálatában csatlakozik Kazinczyhoz: „Berzsenyi készületlen 's fiatalkori darabokat is vett fel gyűjteményébe. Mert olvassa bár akárki *Egy szüaj Leánykához, Az Öröm*hez, *Az Esthajnalhoz, A' csermely*hez készült dalokat, valamint mindazokat, melyek a III. könyv elejétől fogva egészen a 147. lapig állanak: ha nem fogja-e hathatósan érezni rajtok a' kezdő 's gyakorlatlan kezét? Az ilyeneket kimelés nélkül el kellene törölni . . .” (*MKL* 201.)

Mire Berzsenyi a vers *szerinte* értelmezett költőiségének tudatában ezt feleli az *Észrevételek*ben: . . . Úgy látszik, a' Rec. Kritikájának egész tárgya nem is egyéb, mint a' külső semmi; egyéberánt hogy számlálta volna a' gyomok közé az *Öröm*hez szöllő dalt, mely *lelkére nézve* legjobb ódáim közé tartozik?” (*PM* 47. — Kiemelés tőlem. — *M.*)

Vagyis a költő itt is az ellen tiltakozik, hogy verseinek Kölcsey által történt megítélése lényegében formalizmuson alapul, nem pedig költészete lényegének megértésén. (*ÖM* 262.)

Szemere Pál védelmére kél e versnek is: „Nem kezdi a költő dalát olly harsányan, olly csattogtatva, mint Schiller, hanem közeljárva az édes örömet nép-szójáráshoz, így szólítja meg: *Édes Öröm.*” — Ő az első, aki Virág két ilyen tárgyú versét is megemlíti, anélkül azonban, hogy megjegyzést fűzne hozzájuk. Csak ezt mondja: „Egyike a legnehezebb felfogású tárgyakkal.” De kiemeli Berzsenyi versének tartalmasságát. Azok közé sorolja, „amelyek a' kellemet és bájt nem egzaltált kifejezéssel, hanem szelíd es könnyű phantasiával adják”. (*Tudóskönyv*. 31.)

Az *utókorban* a vers kevés figyelmet keltett. MERÉNYI (1966. 79.) szerint a költemény olyan hatást tesz, mint egy megelevenedett bájos festmény — formai hibái ellenére is. Az életöröm hangulatát, az élet- és boldogságvágy érzéseit fejezi ki. Mozgalmasság, drámaiság jellemzi a lírai cselekményt. — SZAUDER József (*Az este és Az álom.* 284.) részletesen érzékelteti a — Szemere által is említett — Virág-féle *Az Örömhez* írt versek stílusában a Berzsenyi és Virág közti különbséget, méltatva Virág felfogásának sajátosságát is.

Forma

8 és 7 szótagos hangsúlyos-rímes verssorok. Rímképlete: abab. Négyesoros versszakok. Ütemezési típusa: 4//4 || 4//3 || 4//4 || 4//3. (1. vsz.)

Nyelvújítási szavak

Kaczér, bájos.

Az A helyesírása

Az Örömhez

Édes Öröm! oh Tündérek'
Mosolygó szüz Leánya!
Katsingatsz, s ha hozzád érek
Eltűnsz lelkem Bálványá!

5 Mint egy kaczér Leánykának,
Nyitva int bájos kebled
Szerelmem kívánságának
Lángjait úgy ingerled

'S midőn tsókolni akarom
10 Ajakidat, el rejtéd,
Elvadulsz 's ölelő karom'
Közül magad' ki fejtéd

S tsak meszszűnven kínálkozol
De közel meg komorodol
15 'S szeretődöt megejtéd.

Szövegváltozatok

Cím: D *Örömhez*

1. D öröm Oh tündérek
2. B szép [Kazinczy javítása lehet: Kaz. Lev. VI. 161. — A jelzője nincs ellentétben az 5. sor *kaczér* szavával.]
4. H₁ eltűnsz
6. H₁ kebled. Szerelmem D bájos
7. H₁ kívánságának
8. D lángait
12. H₁ közül D közül H₁ magad'

13. H, kónálkozol

14. [Hiányzik az A-ban]: Ha gerjedelmi im' sejtéd

15. D elkomorodol, 'S

46. Nelli.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 172/r-v – 173/r. Kazinczy számozása: 55.

Megjelenés

H₁ 130. — H₂ 130. — D I. 105. — T. I. 55. — H₂ szerint közöljük.

Az eredeti címe: *Emmi*. Szerintünk formailag legrokonabb lévén a hangsúlyos-rímes költeményekkel, talán a legrégebb Emmi-versről lehet szó. Hangulatával viszont az *Egy hűtelenhez* s az *Egy Leánykához* c. szerelmi versekkel rokon, s ez azt jelenti, hogy az anakreóni költemények időszakához, ill. az ezekhez hasonló érzelmeket kifejező versekhez közeli időben keletkezhetett. Komoly férfiszexvedélyt fejez ki: ez távoltja el a helyei érzelmes költészettől.

(A *Glycere* — eredetileg *Emmi* — c. vers „topográfiája” is mutatja, hogy az Emmihez fűződő viszony Sömjénben fejlődött ki.)

A szorosabb vizsgálat azt bizonyítja, hogy az Emmi név *valamennyi* megváltoztatása Helmezy műve: a *Nelli* még *Emmi* címen szerepel Szemere levelében (*Kaz. Lev.* 237.), az *Eszti*hez című ugyancsak *Emmi*hez van címezve (*Uo.* 239.), a *Glécere* szintén: *Emmi*. Kazinczy nem talált az Emmi névben kivonítvalót. Helmezy vérszemet kapott — úgy látszik — Kazinczy névváltoztatásain. A *Chloe* című vers női nevét is ő változtatta meg *Ninonra* („Mint egy árva madár . . .”), amit még Berzsenyi kérésére is csak *Linonra* cserélt fel, nem pedig *Chloéra*, ahogy a költő kívánta. (L. KM 338.)

Érdekesen eméheztet e vers ritmusa a Lilla-dalok egyik-másikának (de metrizált) ritmikájára (pl. *Az estvéhez*):

Csendes este! Már alusznak
Mások édesen,
Vagy viszonti kedvbe úsznak
Ők szerelmesen

(HARSÁNYI—GULYÁS. II. 259.)

E 8 + 5-ös szótagszám kombinációja Berzsenyinél ezenkívül csupán még *Az Esthajnalhoz* c. versben fordul elő.

A matthissoni korszakot jelzi, hogy a versben a költő már néhány képet határozottan az *Erinnerungen* c. Matthisson-versből merít:

Zu deines Namens goldnem Zug verpflechten
Die Sterne sich.

[„A csillagok fénysorai nevét rajzolják” voltaképpen ennek mesteri „magyarítása” ahelyett, hogy: a csillagok neved arany betűihez szövődnek össze (sorakoznak fel).] S hogy még kevesebb kétségünk legyen arról, hogy a költő a német verset ismerte, tegyük hozzá:

Ihr schmelzend Mailied weinte Philomele
Im Uferhain.

(BÖLSING: 218—219. 3—4., 25—26. sor).

[Epedő májusi dalát panaszolta el a parti ligetben Philomele. Berzsenyinnél: „Philomele panaszai nevét zokogták.” Ismét az eredetinek szabad, a fő gondolathoz alkalmazott változata!]

Matthisson *Andenken* című költeménye nincs e verssel semmi kapcsolatban. Egy leány emlékét idézi, de minden féltékenység nélkül, csupán szelíd fájdalommal. (BÖLSING: 144.) — A *Geisternähe* (uo.: 235.) játékos „szellemidézés”, amelynek játszi tartalma ugyan „hűségnyilatkozatot” is kifejez, Berzsenyi versének fő gondolatával azonban nincs összefüggésben.

A kortársak közül Kazinczy a III. könyvbe, tehát a gyengébb versek közé sorolta. (*Kaz. Lev. VI. 165.* — GÁLOS: *Jegyzetek. 6.*)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi. 45.*) szerint a vers témája helyenként úgy elmélyül, hogy szinte a *Vanitatum Vanitast* véljük hallani, vagy pedig „vörösmartyas” hangokat az öröm múlandó voltáról. („A szerelem esküvését a hagymáz teszi . . .”) MERÉNYI (1966. 71.) szerint a versben az érzelmek ábrázolásának az érzelmes korszakot meghaladó fokát lehet megállapítani.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 8 + 5 szótagú sorokkal Rímképlete: abab. Négy-horos versszakok. Ütemezési típusa: 4//4 II. 2//3 II. 4//4 II. 2//3. — A páratlan sorok sokszor trocheusi (ereszkező) — spondeusi tagolásúak:

Hát a szerelem szent lángja
— ◡ — ◡ — — — ◡
S Nelli is, mint minden lányka
— ◡ — — — ◡ — — — ◡

Nyelvújítási szavak

Szülemény, hagymáz, fénySORAI, dÖbÖgÉsít.

SzókéP

'Tenger (CSENGERY: 723. — CSELÓTEI: 18—19.).

Az A helyesírása

Emmi

'S hát a' szerelem szent lángja
Tsak illy mulandó ?
Emmi is mint minden lyányka
Tsak változando!

- 5 Hív szeretöt az ég alatt
Ne kérj kebelem
Ha a' szelid Emmi tsalhat
Hol a' szerelem ?

- 10 A' kép angyal vonásai
A' kegyes szemek
Nem a lélek tolmátsai
Tsak tsalfa szerek
- A' szerelem esküvését
A' hagymáz teszi
- 15 A' szív forró döbögését
A vértől veszi
- Egy pillantat tüneménye
Múló örömnök
Tsalatásunk szüleménye
- 20 Jatszadik velünk
- Jaj de hát én mért epedek,
Lelkem miért ég,
Szünet nélkül mért szeretek
Ha nintsen hívseg ?
- 25 Mért kinomat nem olthatja
Sem idő sem ész
Sőt sebeimet faggatja
Minden orvos kéz.
- Ejjelimen ötöt látják
Beteg álmaim
Nappal ő nevét kiáltják
Sohajtasaim
- 30 Filomele panaszsza
Nevét zokogjak
A' tsillagoknak sorai
Nevet rajzolják
- Valamerre járok kelek
Üldöz árnyéka
- 40 Meg nem menthet a' tengerek
Végű tájéka.
- Van hív, van igaz szeretű,
Erzem keblemben;
Tsak te vagy Emmi hitszegű!
Emmi kegyetlen.

Eltérések a H₂-től

1. lángja (A Ism. lev. 51.)
2. mulandó (A Ism. lev. uo.)
4. változandó (A Ism. lev. uo.)

Szövegváltozatok

Cím: **B Emmi** [*Nelli* tehát Helmecey változtatása.]

1. **H₁ H₂ D** lánga [Berzsenyi (Ism. lev. 51): „lángja”]

2. **H₁ H₂ D** mulékony [Berzsenyi (uo.): *mulandó*]

3. **D** lyánka

4. **H₁ H₂ D** változékony [Berzsenyi (uo.): *változandó*]

5. **H₁ D** szeretőt

6. **B** Ne várj [Kazinczy jav. Berzsenyi visszajavítja: *kérj* (*Kaz. Lev. VIII. 237.*)]

7. **D** szelíd

14. **D** teszi: 'A

17. **H₁** tűneménye

18. **H₁** Műló

23. **H₁** Szűnet nélkül **Bepedek** [Berzsenyi visszajavítja: *szeretek* (*Uo.*)] **D** szeretek?

28. **H₁** orvoskéz

33. **H₁** Philoméle

41. **H₁ D** szerető

47. Egy hívtelenhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 196/r. Kazinczy számozása: 51.

Megjelenés

H₁ 19. — H₂ 19. — D I. 14. — T I. 81. — H₂ szerint közöljük.

A kacér, „hívtelen” szerelmesről egy sor verse van a költőnek ebből az időből: *Nelli* (eredetileg *Emmi*), *Fő és Szív*, *Egy Leánykához*, *Egy hívtelenhez*.

A heves szerelmi ostrom célja a leány hajlandóságának megnyerése. A keletkezés időszakára rámutat a — feltevésünk szerint testvérversnek tekintendő — *Fő és Szív*:

Biblis szerént nem olvaszt

Vizé szerelmem engem:

Nem mossa gyáva könnyel

A' férj' arculatját . . .

(Kiemelés tőlem. — M.)

Nézetünk szerint a bevezetésünkben említett Emmihez való viszony három időszakát lehet megkülönböztetni. Az első a *szerelmi udvarlás*. Ide tartozik a fent említett négy vers (beleértve az *Egy hívtelenhez* írottat is). Azután a *szerelmi boldogság* az együttlét sőmjéni idején: *Esztikez* (eredetileg *Emmihez*), *Czenczimhez*, *A' Tavasz*, *Chloé*. Ezt a szakaszt fejezi be a azonosvédélyes *Búcsúzás*, amely tehát még sőmjéni indítékú. (Az egymástól távol levő szerelmesek hangulatát fejezi ki a *Chloé* — „Láttam, láttam Chloét . . .” —, amely tán egy találkozás boldog emlékét őrzi.) Ugyancsak Emmivel kapcsolatos a *Glycere* (eredeti címe *Emmi*) és az *Emmi (1811)* (befojozód szakasz). — Nincs összefüggése a versnek (CSIPAK: *Horatius hatása*. 123.) Horatius *O*.

I. 5. Pyrrhához írt ódájával. A hűtlenség és a vele járó féltékenység kifejezése a két költeményben egészen más. A római költő a szerelmezt hájához hasonlítja, melyet a szerelem viharos tengerén „álnok szél” ragad tova a veszedelembé. (S maga a költő hálát ad az isteneknek, hogy e viharból kimenekülhetett.) Berzsenyi szerint pedig a szerelmes „önfeledten repdeső madár” s így könnyen lépvesszőre ragad.

Talán a pórul járt (szerencsétlen házasságot kötött) kacér teremtés sorát („Mint egy árva madár, Chloé . . .”) kapcsolatba lehet hozni ezzel az *Egy hűvtelenhez* szóló verssel mint előzménnyel . . . Mindkettőben rabságról van szó: az egyikben „lépvesszőre ragad” a nő miatt a szerencsétlenül járt másik szerelmes *férfi*, a másikban kalitka várja a szenvedő *nőt*, s így áll bosszút rajta a sors, amiért eddig — másokat tett rabjává. Érdekes a két vers azonos versformája is, amelynek kiválasztása Berzsenyinéél sohasem véletlen dolga. Az arkhilokhoszi sorpár drámaisága is ilyen kifejező forma. E versben is feltétlenül hozzá álló nőről lehet szó. Jelentős, hogy a költő a H₁-ben az I. könyvbe sorolta a verset a *Ninonnal* (*Linon*) együtt, ami azt mutatja, hogy mindkét vers fontos volt számára, s legkedvesebbjei között tartotta számon.

Feltűnő itt is a költő személyes érdekeltsége. Horatius az idézett ódában mintegy hálát ad az isteneknek, hogy megszabadult a nőtől. Berzsenyinek még fájt a seb, amely e szerelmeben érte.

Kazinczy javasolja az eredeti *Lizi* név helyett a *Chloét*, (amit Berzsenyi el is fogad:) „Nem *Lizi*, mert ez az új név nem illik régi metrumú vershez. Azért tettem ide a' *Chloé* nevet. *Vigadsz, hinár, vigan* mind spondeusok, nem jambusok.” (*Kaz. Lev. VI. 162.*) A „vigadsz” is valószínűleg Kazinczy útmutatása nyomán változott „lebegsz”-szé. De a „hinár”, „vigan” megmarad Kazinczy megrovása ellenében is, mert a költő *röviden* ejtette. Kazinczy által javasolt „kebledbe” (3. s.) helyett maradt az eredeti „öledbe”.

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 175.) kiemeli a versben megmutatkozó érzelemgazdagságot: a fájó csalódást, vágyódó izgalmat és lírai érzéketlenséget.

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. Ütemezése a páros sorokránál: 2/4 // 4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Esttünemény, alakszin, rózsabilincs, kitépdeli.

Szóképek

Hinár (CSELŐTET: 18. — CSENGERY: 725.), csillag (CSENGERY: 723.), bilincs (CSENGERY: 723.), jégszív (CSELŐTET: 21.).

Szómagyarázat

alakszin — Szép külszín

Egy hivtelenhez

Molly zöld tempe fedez Lizi!
Melly bájos lugosok' rejtékiben vigatsz,
Kit lát gyenge öledbe mast
A szép Est tünemény, s Delia tsillaga?
5 A' mély tengereket hinár
A' jég szívet alak szín fedi alnakul
Meg tsalt engemet is tehát
Kisded méz ajakad s kék nefelejts szemed
Meg tsalt! s rosa bilintseden
10 Más boldog tsalatott néz mosolyogva rám
Oh nem véli mi tör lesi
A zengő labirint' ernyei között szegényt.
Galról galra vigan repes
Es idvezli az eg' reggeli lángjait
15 Majd el halgat öröm szava
Lép veszsőre ragad s feszke kalitzka lesz
Vagy vérgödve ki tepdeli
Hímzett szárnyait, és nyögve fut én velem.

Hűlés a H₂-től

2. Melly (A H₁)

Szövegváltozatok

2. H₂ D Míly D bájas
3. B *kebledbe* [Berzsenyi jav. *Kaz. Lev.* VIII. 234.] A <vár> [*lát helyett kihúzva: Berzsenyi javítása.*]
6. H₁ D álnokul
10. D csalatott
11. H₁ Oh, nem

48. Egy Leánykához.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 160/v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 46. — H₂ 46. — D I. 33. — T I. 78. — H₁ szerint közöljük.

Hogy az anakreóni dalok sora ezzel a verssel kezdődik-e, bizonytalan. Az sem bizonyítható, hogy Csokonai anakreóni verseit s annak kitűnő utószavát (HARSÁNYI—GÜLYÁS: I. 188.) ismerte-e Berzsenyi — bár nincs kizárva ennek lehetősége, hiszen Csokonainak e költeményei 1803-ban jelentek meg.

Mindenesetre az a négy anakreóni vers, amely megtalálható Berzsenyi költészetében, nem *puszta kísérletezés* terméke. Eschenburg vagy Sulzer feltehetően megfordult a költő kezében: az előbbi *Entwurfja* már 1783-ban (Berlin), az utóbbi, az *Allgemeine Theorie* 1786-ban Leipzigben jelent

meg. MORVAY Győző az utóbbi tanulmányozását feltételezi Berzsenyinél. (*Heinrich Emlékkönyv*. Bp. 1912. 187.)

Csokonai így ismerteti az anakreóni műfaj lényegét „jegyzéseiben”: Ha „felemelkedik és magán kívül ragadtatik a mi lélkünk, akkor érzéseink erősebbek, gondolatink fentebb járnak, mely miatt a szók és kifejezések hathatós, szabad, merész és vakmerő formát és menetelt vesznek magoknak . . . Mikor pedig érzéseink lágyabbak, szelidebbek, nyájásabbak; a tárgy csekélyebb oldaláról vetődik fel; s annál fogva énekünk is, és előadásunk módja könnyebb és halkabban folyó; . . . Anakreón daljainak foglalatjok, a szerelem, a bor, az öröm, a megnyugodt lélek, barátság, szépség sat.” S mindennek előadási módja: „nyájás enyelgés, vidámság, könnyű epicureismus.” (HARSÁNYI—GULYÁS: I. 189.)

Ennek megfelelően Csokonai anakreóni dalai (tizennyolcat gyűjtött össze 1803-as kötetében) rendkívül változatos tárgyúak. A 18 vers közül hat szól Lillához, a többi a bort dicsőíti vagy általános tárgyú, a borral, a mámorral vagy magának a műfajnak a magyarázatával kapcsolatos. *Hafiz sirhalma* pedig a szerelem költőjének dicsőítése. — Berzsenyi anakreóni dalai *mind szerelmi témát* fejeznek ki.

Így az *Egy Leánykához* című is. Bájos fiatal lányhoz szól, aki iránt a költő szerelemre lobbán, de ő még ebből semmit sem sejt. Társaságban találkoznak, amelynek központja a lány. A „társaság” nyilván valami bizalmas rokoni vagy ismerősi együttlét lehet, mert máshová a költőt aligha lehetett elcsalogatni. A komoly, magányos, magába zárkózott Berzsenyit éppen a leány élénk vidámsága bájolja el (akárcsak Takách Judit esetében) — szépsége mellett. Lélektani tény és a keletkezés szempontjából az is figyelemre méltó, hogy a költő „régén sóhajt” a kedves után.

Mіндеzen életrajzi és lélektani mozzanatokot mérlegelve úgy hisszük, hogy ez a vers az új szerelem „kezdeti szakaszához” tartozik, annál inkább, mert még — bizonyos mértékig — érzelmes színezetű. („Keblem dübög, szemem sír.”)

Keletkezését mély érzelem magyarázza. S ha a költő *régén sóhajt* a lány után, valószínűleg érzelmei is *tartósak* lesznek, ha viszonzásra talál. Ezt éppen ez a vers is sejteti. (Itt jelenik meg először az „édes enyelgő” alakja, akire a *Levéltrödék* utal.)

A keletkezés szempontjából figyelemre méltó egy rokon kép Matthissonnál:

Berzsenyi:

Vigan lebegsz körültem,
Mint a' Zephyr tavaszkor
A' rózsailatokkal.

Matthisson (*Erinnerungen*):

Leicht wie ein Rosenblatt auf Zephyrs Flügel
Vorüberbebt.

(BÖLSING: 219.)

(Ez a kép ugyanabban a versben fordul elő, mint a' *Reggel* Matthisson-hasonlata „a nap felé uszó sasokkal”). — A „lebegsz” fordulata talán összefüggésben van az *Egy hűtelenhez* végső kialakulásával („vigadsz” helyett „lebegsz”), ami valószínűleg célzás a leány könnyed, bájos, „lepkeszerű” lényére.

Kazinczy a harmadik könyvbe sorolta, mert nyilván nem sokra becsülte e verset. — Kölcsey nem említi a megrovottak között, miképpen a többi anakreóni költeményt sem. („Leértékelése” a III. könyv 144. lapjáig tart. (MKL 201.)

Az *utókorban* NÉMETH László (*Berzsenyi*. 48.) szerint: „Egész irodalmunkban nincs még egy költő, akinek szájában, ha nőről beszél, a szó így fölragyogna és remegne. Éléményszerű elevenséggel jelenik meg a költeményben a vidám, rátarti, kacér, szép leány.” — HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 68.) véleménye: „Az érzéketlen, a szerelmet nem viszonzó lány sablonját nem igen festette valaha gyönyörködtetőbb vágy s elutasítatván, nem tisztelte meg végtelenebb elszomorodás.” — MERÉNYI (1966. 177.) kiemeli a vers belső drámai cselekményét, amint az őszinte elragadtatás nem kevésbé szenvedélyes lemondássá változik át.

Forma

7 szótagos jambikus sorok anakreóni versformában.

Nyelvújítási szó

Döbög.

Szóképei közül: homály (CSELÓTEI: 24.).

Az A helyesírása:

Egy Leánykához

Régen sohajt utánad
Szívem, kegyes Leányzó!
Régeml de ah! nem érzed
Amor szelid hatalmát.
5 Vigan lebegsz körültem,
Mint a zefír tavasszal
A' rósa illatokkal
Bájos tekintetidben
Vidám öröm sugárzik
10 Mint a' nap égi lángja
a bus homályt el osztja.
Tünder szemed mosolygván
A' társaság fel éled,
Minden derül te véled,
15 Minden tsak ah, tsak ah én,
Némán lehajtom el holt
Ortzámat és szorongó
Keblem döbög szemem sír.

Szövegváltozatok

É vers szövege és központozása — Helmecey önkénye nyomán — a H_2 -ben oly változáson ment át a H_1 -hez képest, amire a költő nem adott felhatalmazást, s így nem fogadhatjuk el. Annál inkább sem, mert lényegében *torzításról* van szó.

A változtatott részek:

H ₁ 5	Vigan lebegsz körültem, Mint a' Zephyr tavaszkor A' rózsailatokkal. Bájos tekintetidben Vidám öröm sugárzik,	H ₂ 5	Vigan lebegsz körültem, 'S mint a' Zephyr tavaszkor A' rózsailatokkal. Bájos tekintetidben Vidám öröm sugárzik,
10	Mint a' nap' égi lángja A' bús homályt elosztja. Tündér szemed mosolygván, A' társaság feléled.	10	S' mint a' nap' égi lángja A' bús homályt elosztja: Tündér szemed mosolygván A' társaság feléled.
15	Minden: de én, de oh! én . . .	15	Minden: de én, de oh! én . . .

Ezenkívül:

2. H₁ D leányzó!

4. H₁ D Amor'

5. D körültem

6. D Miként zephyr [a névelő önkényes elhagyása]

8. D bájos

[D különben H₂ hibás szövegét adja, még hozzá értelmetlenül tagolva a verset a 4., 7. és 13. sorok után.]

49. Fő és Szív.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 44-r. 44. sz. 164/v — 165/r. Kazinczy számozása: 59.

Megjelenés

H₁ 156. — H₂ 156. — D I. 122. — T I. 79. — H₂ szerint közöljük.

A szövegben eredetileg *Mitzi* néven szerepelt a hősnő; Kazinczy javította ki *Chloéra*. A költő ebbe beleegyezett (*Kaz. Lev. VIII. 238.*), mert Szemere levelében a Kazinczy kézírásában szereplő költeményben nem a nevet, hanem csak egy fordulatot javít („Szép Chloé ah” helyett „Édes Chloém”). Kazinczy felfogása szerint ugyanis a *Mitzi* név nem illett volna a régi metrumú vershez. (Akárcsak a szintén általa javított *Lizi* az *Egy hűtelenhez* címűbe.)

A költő könnyen beleegyezhetett, mert hiszen a *Mitzi* — miképpen a *Lizi* csak női álnév, fedőnév volt, akárcsak a *Chloé* (de ebbe azután minden „belefért” . . .)

Éppen azért — nézetünk szerint — az eredeti nevet nem lehet komolyan venni, s a verset nem lehet a költő valamely új szerelméhez írt *egyszeri* versnek felfogni. A költemény szervesen beleilleszkedik abba az anakreóni verscsoportba, amelynek legfényesebb teljesítménye az *Eszi*hez (eredetileg *Emmi*hez, a címet Helmecky változtatta *Eszi*hez). Ez határozza meg helyét is e kritikai kiadásban.

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 174—75.) kiemeli a versben a kellem, a báj kifejezést és a szerelmi érzés „dialektikájának” ábrázolását.

Forma

Három és fél jambusi verslábbas anakreóni verssorok.

Nyelvújtkási szó

Döbög.

Az A helyesírása

Az fő, es Sziv.

Mit s hat ezért epepszem
Eltem tünő tavaszszát .
Hogy megvetett az álnok ?
Biblis szerént nem olvaszt
5 Vízze szerelmem engem.
Nem mossa gyava könnyel
A ferjfi Artzalatját
Tán Flóra s Hibla berkén
Egy szál virág mosolyg rám ?
10 Tán Amor egy Leányka
Kepére nyomta tsokját
Nem tsak Mitzim fejről
Folynak le barna fürtök
Nem tsak Mitzim szemében
15 Villognak égi tegzek,
Menj menj! szabad vagyok már,
Hálá ki nyilt kalitzkám,
Hálá! de jaj! mi fojt el
Bús könnyeim buzognak
20 Jaj szívemet nem oltja
A' fő hideg tanátsa.
Édes Mitzim szeretlek
Mint néhe s virágot
'S mint a' folyót az Őzek.

Eltérés a H₂-től

9. szál virág (A)

Szövegváltozatok

4. D szerint H₂ D Bibliáz
7. D férfi, arczulatját
8. B A' himes Hybla [Kaz. Lev. VIII. 238.] Tán himes Hybla [Berzsenyi jav.: uo.]
9. H₂ szálvirág
10. D Amor, egy
12. D Chloe'
14. D Chloe'
15. B Villognak égi fátklyák [Kaz. Lev. uo.] tegzek: [Berzsenyi jav.: uo.]
18. D folyt [Kaz. jav.: uo.] fojt [Berzsenyi jav.: uo.]

22. *D Szép Chloe, ah* [Kaz. jav.: uo.] *Édes Chloém* [Berzsenyi jav.: uo.]
H₂ Choém [s h.]
[D bekezdésekkel közli a szöveget a 17. és 21. sor után.]

Fordítás:

Kopf und Herz. Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Stuttgart —
Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 141—142.

50. Esztihez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 150/r. Kazinczy számozása: 39.

Megjelenés

H₁ 158. — H₂ 158. — D I. 123. — T I. 80. — H₂ szerint közöljük.

A sőmjéni évek szerelmi boldogságának tanúbizonysága az *Esztihez* (eredetileg *Emmihez*) írt vers is. Az *Esztihez* címet Helmecey önkényesen adta.

Kazinczy oly rossznak tartotta e verset, hogy kihagyását javasolta. (Kaz. Lev. VI. 162.) Pedig Horatius és Anakreon művészete egyesül e költeményben, az ódai fokozásban, a szerelmi boldogság „édes ellágyulásának” kifejezésében.

De Matthisson ismeretére is utal az egyik kép „Golkonda drága kincséről” — bár ennél sokkal többet jelent a két vers pátozásának rokonsága (*Die Kinderjahre*):

Gieb Königen Gesetze;
Sei Herr von Perus Gold;
Gebeut im Reich der Schätze
Die uns Golkonda zollt.

(BÖLSING: 169.)

Ez azonban csak a következőkkel együtt érthető:

Umsonst! der Sorgen Heere
Durchschwärmen ohne Rast
Den Glanz am Ziel der Ehre
Den Goldsaal im Pallast!

(Uo.)

[Adj a királyoknak törvényeket, légy Peru aranyának ura, parancsolj a kincsek birodalmában, amelyeket Golkonda szolgáltat nekünk. Hiába! A gondok serege szünet nélkül ott nyüzsög a fényben, amely a megtiszteltetés célját jelenti, s a palota aranytermében is!] Vagyis Matthisson *gondokról*, Berzsenyi *szerelmeiről* beszél. Egész más a fő gondolat.

A keletkezés és kidolgozás idejére becses adaléknak foghatjuk fel: *Napóleon már a dicsőség polczán ragyog.* 1802-ben lett örökös konzul, 1804-ben császár, de általában ezekben az években lett pályája fényesen magasra ívelő.

A kortársak közül Kazinczy megjegyzése: „Von geringem Werth! Boide Lieder [a másik a *Szerelmes Bánkódás*. Megjegyzés tőlem. — *M.*] könnyen wegbleiben.” (*Kaz. Lev. VI. 162.*) — Kölcsey nem sorolja az elvetendőkhöz.

Az *utókorban* BARTA János (*Berzsenyi. 116.*) értelmezése szerint a versben: „Kívülről huzódik önmagába a költő. Az elutasításban megvillan a nagy emberi világ távlata, majd összehúzóódik a szem, és nincs más, csak kettejük szívdobogása s halk ritmusban az alig eszmélt szerelem bizonyossága.” — HORVÁTH János (*Berzsenyi. 67.*) értelmezésében a költő az elrejtve egyúttal gondolatát egész forróságában megéli. — MERÉNYI (1966. 171.) megjegyzi, hogy a külvilág tagadása, elutasítása rokon az *Amathusban* és a *Melisszában* megnyilvánuló költői magatartással. A rejték hangulat a szerelmi viszony valós körülményeire is mutathat. A vers az életöröm és a boldogságvágy fenntartás nélküli dicsérete, a kételkedés árnyalata nélkül.

Forma

Jambikus 7 szótagú anakreóni sorok.

Nyelvújítási szó

Polc.

Szóképek

Kar (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 29.) tenger (CSELÓTEI: 19.).

Az A helyesírása

Emmihez

Szép szép az élet Emmi!
 A' mirtus illatokban
 Amor, Dióne karján
 Beh! édes elni Emmi
 5 Más felje a' szerentsét,
 'S a tengerek haragját,
 Golconda drága kintsét
 Rakásra gyűjtse özve
 Villogjon a dicsőség
 10 Polcán Napóleonnal
 Hirdesse tett tudájit
 Száz győzdelmi Péan
 Én véled edes Emmim
 Véled kívánok élni
 15 Elrejtve a' világtól
 Hol sen ki sem vigyáz ránk
 Hol semmit én ne látnék
 Tsak szelid Angyal Ortzad'
 Tsak téged edes Egygyern!
 20 Hol mást ne hallanék én
 Tsak szád' kegyes sugását
 'S hiv szívveink' verését.

Ellérések a H₂-től:

2. myrtusz (H₁)
3. Amor' 's Dióne' karján (H₁)
7. Golconda (A)
8. gyűjtse (A)
13. Véled (A D)
22. hív (A)

Szövegváltozatok

2. H₂ myrtusz D myrtusz illatokban
3. H₂ Amor 's Dióne
7. H₁ H₂ D Golkonda
8. B Hadd gyűjtse nagy rakásra [Kazinczy jav.: *Kaz. Lev.* VIII. 238.
- Berzsenyi visszajavítja: *uo.*] H₁ H₂ gyűjtse
10. H₁ D Napoleonnal; Hirdesse
12. H₁ Paeán
14. H₁ H₂ Véled
19. D egygyem
22. H₁ hív [Berzsenyi jav.: *Kaz. Lev.* VIII. 238.: „hív”] D sziveink H₂ hív

Fordítások

An Eszt. Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Stuttgart—Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 143.

To Ernestine. Translated by John Bowring. London 1830. *Poetry of the Magyars.* P. 117.

An Eszt. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungarische Lieder und Gedichte.* S. 15.

51. A' Tavasz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 144/r-v. Kazinczy számozása: 35.

Megjelenés

H₁ 23. — H₂ 23. — Hb II. 70.—D I. 17.—T I. 76. — H₂ szerint közöljük.

A' *Tavasz* a második, kétségtelenül Emmihez intézett oly vers (az Emmihez szóló anakreóni költemény után), amely a *szerelmi boldogságot*, a viszonzott érzés fölötti elragadtatást fejezi ki. Ebből, valamint a „Láttam, látta Chloét . . .” kezdetű versből meg lehet érteni a *Bucsuzás* mély fájdalmát is . . . — A' *Tavasz* Horatius *O. I.* 4. versével nincs kapcsolatban. (CSIPAK: *Horatius hatása.* 142.) Az, hogy Venus kartánca viszi a Nymphákat és Gráciákat, egészen más asszociációkat ébreszt, mint hogy „Flóra zsengett nyújt a Tavasznak, nyomdokin rózsák, violák fakadnak s vidám Tréfák, Örömek, Szerelmek lejtének utána.” Más a szemlélet alapja. Berzsenyi a *Tavasz*nak alárendeli még a „Szerelmet”

is, olyan elemi erőnek tartja. — A „realista” Horatius elmondja, hogy a jég is olvad, a hajók megindulnak, nem marad ólban a barom, sem a paraszt a házi tűznél, s lehet Faunusnak gidát vagy gyenge bárányt áldozni. Berzsenyit és Emmit semmi sem érdekli, csak a szerelmi boldogság. A Horatiusnál szereplő „sápasztó halál”, amelynek hatalma a római költőnél két versszak terjedelemben jelentkezik, Berzsenyinélt eltűnik; csak mint elsuhanó árny érinti a hangulatot az utolsó egyetlen sorban a mulandóság érzése.

TONOS Gusztáv kísérlete, hogy Matthiason *Frühlingsbilder*-ével hozza kapcsolatba a költeményt (i. m. 17.), a két vers témájával nem igazolható. Matthiason széles vonásokkal festi a német tavaszt: bárányok bégetnek, méhek, lepkék szorgoskodnak, tenyeres-talpas falusi német lányok táncolnak a virágzó fák alatt. Poharak csendülnek, eltűnnek a gond barázdái az emberek homlokáról stb. . . Igaz, hogy a második változatban (BÖLSING: 5.) megjelenik Flóra is, de csak zümmögő méhek között, míg az órák („die Stunden”) „baochantikus menetben” támolognak tovább a tavaszi dalok harsogása közben.

Téved mind a horatiusi, mind a német összefüggést kutató. Itt nem „magyarításról” van szó (CSIPAK), hanem egy valós élethelyzet, mélységes boldogságérzés őszinte, eredeti kifejezéséről. Hogy horatiusi és talán matthiasoni elemek is rejlenek a költemény magasrendű mozaikművészetében, az megengedhető. De a felfogás, a fő gondolat és a kivitelezés művésze teljesen a Berzsenyié.

A vers tehát vitathatatlanul az *érett költői fénykorba* tehető. A szerelmi boldogság (talán rövid, de édes) szakasza lehet ez: a sümjéni tartózkodás (1803 körül), az elválás (*Bucsuzás*) előtti idő.

*

Kazinczy csupán annyit jegyez meg a verssel kapcsolatban, hogy „titilázva. Vétkes onmatopoeia. Tűzők (tűzők) vétkes prosodia. Provincializmussal nem szabad élni in der Schriftsprache.” (*Kaz. Lev.* VI. 181.)

Erre a költő az eredetileg 6 versszakos költeményt négy versszakra rövidítette inkább, semhogy lemondjon a „titilázva” szóról. A B kézirat javításai teljesen tőle származnak; talán a 3. vsz. „létek” kifejezése az, amit költőnk visszajavított Kazinczy ismeretlen belejavításával szemben. De mind Kazinczy besorolásában, mind a költőében a vers „előlépett”: a 41. helyről az I. könyv 5. ill. 13. helyére (az utóbbi a Berzsenyié).

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 73.) így értelmezi a verset: „Az életöröm elbűvölő dalába beleszővődik az utolsó részben az elmúlás hangulata. A' *Közelítő Tél* előzményének látszik. Az eredetiben több a tavasz gyönyöreit festető szakasz.” — MEZEI Márta szerint (*MKL* 28.) „Az eszményi és éteri tökéletesség helyett az elé táruló női szépség merész költői számbavétele s az örök boldogság helyett a jelen örömeinek megragadtatására biztató intelem már a férfikorba belépő Berzsenyit sojteti.” — MEZÉNYI (1966. 179.) figyelmeztet arra, hogy a dal, az óda és elégia elemei vegyülnek e vers hangvételében. Az élet túláradását érezteti a költő a tavasz zsendülésében. Jellemző az ódák költőjére a heroikus, kozmikus évszak rajza, s a természet és szereplők sorsának egybeolvadása.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szó

Titilázva (mint téjszó).

Szóképek

Zephyrek repesnek (CSENGERY: 597.) Berzsenyi és az évszakok (CSE-
LŐTEI: 24.).

Az A helyestrása

A Tavasz.

A' tavasz rósás kebelet ki tárva
Száll alá langyos levegőn mezőnkre.
Balsamos fürtjen Zefirik repeznek
'S illatot isznak.

5 Flora z'engét nyújt mosolyogva néki
Nyomdokin rósák violyák fakadnak
A' vidám tréfák Örömek szerelmek
Lejtnek utánna.

10 Alkotó ethert lehel a' világra
Mellyre a' zárt föld kipihenve ébred
Számptalan létek' lekötött tsiráji
'S Magvai kelnek

15 A' kies zöldben feselő vidéken
A hegyek s völgyek koszorúzva nyilnak
A' patak kellő fetsegessel uszkál
Pa'sitos öblén

20 A' patsirták is titilázva zengnek
E köz örvendes kies innepében
Édes érzésit nyögi Phyloméle
A' ligetekben

Én is idvezlő dalmat ki öntvén
Egy virág bimbót tűzők édes Emmim!
Gyenge melledhez; valamint te olly szép,
'S mint mi mulandó

[Sömjén 1800—1804 között.]

Eltérések a H₂-től

- 3. balsamos (A)
- 13. idvezlő (A)
- 15. melledhez (A)

Szövegváltozatok

1. Hb D tavasz
3. H₁ H₂ D Balzamos D zephyrek
7. D csiríz
9. D néki, Nyomdokin
11. Hb D tréfák, örömek, szerelmek
13. H₁ Én is, üdvözlő H₂D üdvözlő
14. Hb Emmim Gyenge
15. H₁ H₂ mellyedhez

Fordítások

Der Frühling. Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Stuttgart—Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 142.

Der Frühling. Übersetzt von Grafen Johann Majláth. Pesth—Wien—Leipzig 1828. *Blumenlese aus Ungarischen Dichtern.* S. 62.

Spring. Translated by John Bowring. London 1830. *Poetry of the Magyars.* P. 124.

Ver. Latinis versibus redditis ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 45—46.

Primăvară. În românește Emil Giurgiuca. București 1965. EPLU. *Antologia I.* Pag. 458.

Képzőművészet

A verset a *Képes Remekírókban* elsőnek TILL Ödön illusztrálta (41). KODÁLY Zoltán: *A tavasz.* Op. 6. Wien—New York 1923.

52. Czenczimhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 163/v. Kazinczy nem számozta.

Megjelenés

H₁ 156. — H₂ 154. — D I. 121. — T I. 78. — H₂ szerint közöljük.

Mint a *Fő és Szívben*, itt is az élet „tündő tavasza” szerepel, ami némileg ismét a többi anakreóni versekből ismert sőmjéni időszak hangulatára utal. A szerelmi boldogságra a jövő már árnyat vet. A jelen örömeinek élvezésére való intés a vers voltaképpen mondanivalója, ami az utolsó két verssorban fejeződik ki. A többi azonban jórészt az elmúlásról szól, igaz, horatiusi életbölcseességgel s némi „epikureista” színezettel is. Az idilli boldogság, a jelen élvezése sajátosan vegyül itt a *már-már elégiai elborulással*: ezért gondoljuk, hogy talán ez az utolsó az anakreóni versek közül. Az *Egy Leánykához* még szerelmi vágyakozás, a *Fő és Szív* a féltékenység, az *Emmihez* a felhőtlen boldogság vallomása. Itt már sietésre int az idő, s a boldogság elmúlásának sejtelme merül fel. (A Dudi-korszak *Szerelmes Bánkódására* emlékeztet szerelmi „dialektikájá”-val.)

Az érzelmek drámai hullámmásának rajza és a művészi szerkezet feljogosít arra a sorrendi vonatkozású megállapításra, hogy Berzsenyi a ma-

gas fokú horatiusi iskola után (Nitsch!) a *horatiusi*, és *anekreóni művészetet egyesítette* ezekben az anakreóni versekben, s ez keletkezésük idejére is jellemző.

*

Kölcsey kifogásolta (MKL 201.) a „libáni Tempé”-t. (Tempe görögországi völgy, Libanon pedig Közel-Keleten van. Híres cédruserdőiről. Megjegyzés tőlem. – M.) Berzsenyi felelete rá: „*Libáni Tempe*. Szót sem érdemel”. (ÖM 193.) Az eredeti *Észrevételek*ben még így reagál rá: „*Libáni Tempe*. 'S hát a' thessali Tempén kívül nem szabad a' poétának más szép tájakra a' Tempe' nevét adni, 's nem mondhatom majommat még prózában is Tusculanumomnak?’” (Uo. 512.)

Az *utókorban* HORVÁTH JÁNOS (*Berzsenyi*. 67.) a verset így értelmezi: Az „örülünk, mert csak egyszer élünk” elvét a szépség elhalásának hathatós rajzával komolyítja el a költő. — MERÉNYI (1966. 177.) szerint a vers a halál játéka a szépséggel, ifjúsággal. De inkább életigenlésnek magyarázható a költő szenvedélyes következtetése, amivel kedveséhez fordul.

Forma

Jambikus anakreóni sorok 7—7 szótaggal.

Nyelvújítási szó

Villám-kaczér.

Szóképek

Hervadás, virágzás (CSELŐTEI: 14.), arany (uo. 25–26.), rubint (uo. 27.).

Az A helyesírása

Bartsimhoz

Bartsim! repül az élet
Mint egy sebes sohajtás
Éltünk' tavaszsa hervad
Mint gyenge rósa bimbo
5 A' melly Zefir ki nyitja
Langyos lehellelével
Az tépi el, mosolygo
Díszét kis életének
Még mast mi is virágzunk
10 Mint a Libani tempek
Szívünk örökre repdez
Lelkünkben égi láng ég
Majd eltűnik szerentsés
Éltünk arany tavaszsa
15 E barna fürt le hull majd
Melly büszke valladon tsügg
Villam kaczér szemednek

Fényjét homály borítja
 Kebled tudás alakja
 20 'S e' gyöngy ajok rubintja
 A' vad halál kezében
 porban keverve sorvad
 Eljünk tehát s örüljünk
 Mert ah! csak egyszer élünk.

Ellérés a H₁-től 22. keverve (A)

Szövegváltozatok

- 5. D zephyr
- 9. D Még most [sh.]
- 11. D szívnk
- 20. B gyöngy ajak [Kaz. Lev. VIII. 238.] szép ajak [Szemere jav. uo.]
- 22. H₁H₂D heverve
- 23. D örüljünk

53. Chloe.

[„Láttam! látta Chloét . . .”]

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 132/r. Kazinczy számozása: 27.

Megjelenés

H₁ 22. — H₂ 22. — D I. 16. — T I. 76. — H₂ szerint közöljük.

Ez az a vers, amely talán a titkos találkozások egyikének emlékét őrzi, s amelyekről a költő így ír később Dukai Takách Juditnak: „Két ízben valólok már Vas Vármegyébe 's mind a' két ízben elmulasztám köteles tiszteletemet. De engedelmet kérek és reménylek. Így kerültem valaha Szerelőmet, midőn látására nem valék eléggé el készülve.” (Ism. lev. 38.)

Keltezés és sorrend szempontjából elsősorban a hangvétel szenvedélyes, őszinte volta igazíthat útba bennünket. Talán az *Emmi* (1811) az az óda a *Bucsuzás*on kívül, amelynek érzelmi mélysége ehhez a költeményhez hasonlítható. Ha a *Bucsuzás* után keletkezett, összekötő élményi kapocs lehet a már Niklán írt szerelmi vonatkozású versekkel. Olyan adatunk nincs, amely arról szólna, hogy a költő Niklán új szerelmi viszonyt szőtt volna elszigetelt és nagyon is gondterhelt helyzetében. (A Niklán írt emlékvers, a — *ilycere* — *Emmi* — is a régi kapcsolat mellett szól.)

Berzsenyi költői felfogásának elütő voltára jellemző lehet *Himfy*ben Róza szépsége hosszadalmas leírásának (XIX. ének) és Berzsenyi tömör művészetének összehasonlítása. Sorrendiség szempontjából ez időbeli elúvolodást is jelenthet az itt-ott jelentkező *Himfy*-hatásoktól.

A vers minden bizonnyal az 1803 körüli boldog idő emléke.

Kazinczynak fontos indítványai vannak (Kaz. Lev. VI. 161. a verssel kapcsolatban. „Illik e a' görög lágy és kedves *ch* hangjait *K*-nak mondanunk, némelly purista fantáziája miatt? Bizony nem! Légyen hát Chloe. . . a' 2dik sort híred nélkül leonínussá teted volt: lehellete aethere, virágyuin partjain. — Ezt nem kevés helytt tapasztaltam. Sehöl meg ne

hagyd, nagyon kérlek. Az ízetlen Tordai lantosra [Gyöngyösi János. — M.] emlékeztet, 's felháborít kedves érzésinkben." — Kölcsey nem fűz megjegyzést a vershez, nem említi a kiválóak között sem.

Szemere Pál magyarázata egy Kölcsey által bírált Berzsenyi-féle kifejezéshez kapcsolódik („tündér ambrosziát hinteni”):

A „Tündér ambrosziát hinteni” mentsége: „Ha a recensens dagályt, feleslegvalóságot s értelmi ürességet nem talál e mondásokban: »Álmaim tündér ligetét te himzed bájos ecsettel»; mennyivel kevésbbé találhat akkor ebben: »tündér ambrosziát hinteni«. S még inkább helyén van ez, ha tudjuk, hogy Chloe felől mondja ezt a fölkiáltó visszaemlékezésében: »Láttam, látta Chloét andalodó szemem«. *Andalodó szemet* mond, mintha Chloét, az isteni szépet testi szemekkel látni sem lehetne; fölkiált ismét: »Oh mint lenge felém!« s újra mint valami szellemi lényt tünteti elő: »s mint mosolyodt reám! Mint Cynthia' csillaga a' latmosi szép szenderedő felett»; tehát (a leány) ismét mint tündér jelenik meg, s így igen természetes, hogy Chloe lehellete tündér ambrosziát hinte, s olyant hinte, mint a következő sorok mondják: »mint a hesperi kert mennyei lombjai, nincs oly illat egész Tempe' virányain 's Callirhoe' partjain.« *Ez az egész óda csupa tündér scenárium.* A költő ég és szive elolvadott.” (*Tudóstka.* 23.)

Maga Berzsenyi így felel Kölcsey bírálatára:

„Az ambroszia a' tündér istenek itala, vagy illatja, 's ugyan azért annak rokonabb, természetesebb epithetont gondolni sem lehet, mint a *tündér*, mert ez egyenesen a' tündér istenek ideáját festi.” (PM 41.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 67.) szerint a vers „a szépség valóságos apotheosisa s hatásának is költői szépségű érzetése”. — NÉMETH László (*Berzsenyi.* 45.) így értelmezi a verset: „Ezzel a költeménnyel az »ömledezés« dolce stil nuovó-ját találta meg a költő.”

Forma

Második aszklepiadészi versszak. Ütemezés: 2/4/ /4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Andalodó, mosolyodt, szenderedő, lomb, virány, kellem.

Szóképek

Tenger (CSENGERY: 596. — CSELŐTEI: 19.), láng (CSENGERY: 72. — CSELŐTEI: 17.).

Az A helyestrása

Cloe

Láttam! látta Cloét andalodó szemem.
Oh mint lenge felém, — 's mint mosolyodt reám!
Mint a' Lathmusi szép szenderedő felett
Rezgő Delia Csillaga.

- 5 Tündér Ambroziát hinte lehellete
Mint a Hesperik kert mennyei ethere,
Nints olly illat egész tempe virányain
Sem Callirhoe partjain.
- 10 Szép mint a' ragyogó Nap 's feselő virág.
Szép mint a fiatal Cipria ammikor
A' tenger ki adá isteni kellemit
Ég-föld' innepelése közt.
- Oh tí lengedező híves Etéziák
És tí esti szelek gyenge fuvallati
- 15 Jertek gyúlt kebelem lángjait oltani
Égek, szíven el olvadt!

Ellérések a H₂ -től

3. Lathmusi (A H₁)
6. Hesperik (A H₁)
12. Ég-föld' (A)
13. Oh tí (A)

Szövegváltozatok

2. H₁ Oh, mint H₁ D reám, Mint H₁ D felém, 's
3. H₂ Latmuszi D latmuszi H₁ D szenderedő
6. H₁ H₂ Hesperik D heszperik
8. D kallirhoe
10. D kypria
12. D Ég' föld' H₁ H₂ Ég föld'
13. H₁ Oh tí, lengedező H₁H₂ D tí etéziák
14. H₁ És tí esti szelek (Ism. lev. 47.)
15. H₁ Jertek, gyult

54. Chloe.

[„Mint egy árva madár. . .”]

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 44-r. 44. sz. 170/v—171/r. Kazinczy számozása: 53.

Megjelenés

H₁ 29. — H₂ 29. — D 22. — T I 77. — H₂ szerint közöljük.

Keletkezés szempontjából egyik legrejtélyesebb Berzsenyi-vers. Első címe GÁLOS Rezső szerint *Lina* volt (*Jegyzetek*. 8.), de feltevését nem támasztja alá. Az A-ban *Chloe* címmel szerepel, s szerintünk is ez lehetett a vers eredeti elnevezése. Kazinczy másolatában is *Chloe* a cím, s így Helmezytól ered a *Ninonná* való változtatás (H₁). Kényes témájánál fogva Berzsenyi (Ism. lev. 48.) ismét *Chloéra* akarta visszaválttatni a női nevet azzal a nevezetes megokolással, hogy „ez a' vers valósággal egy *Nini*hez volt írva, 's jó, hogy bajba nem keveredtünk”. Ezenkívül „Éz

a' Nini igen gyermekes, az ódának tónusa pedig éppen nem gyermekes." (Uo.) A versnek Berzsenyi kívánta címét az 1936-os kiadás állította helyre, mert Helmecezy a *Ninont* csak *Linonná* volt hajlandó változtatni. (H₁)

Nehéz eldönteni, hogy a költő mikor és kihez írta e verset. Asszonyhoz szól, aki szerencsétlen házasságot kötött, és aki a költő szívéhez *nagyon közel* állhatott. Sorsát is szinte azonosítja a magáéval: „Ah, így játszik az ég velünk!” (Kiemelés tőlem. — M.) Innen kezdve már konkretizál: „Akit lelked epedve kér, attól *messze szakasz*” (a sors). A fenti sorok olvasásakor önkéntelenül a *Bucsuzás* hősnője merül fel emlékezetünkben. Hogy azonban e lehetőséget az elmélet rangjára emeljük, ahhoz közvetlen bizonyítékunk nincs.

A hősnővel kapcsolatban tehát csak feltevésekre vagyunk utalva, miként ezt bevezetésünkben említettük. A szerencsétlen házasságot kötő lányhoz a költőt feltétlenül *nem sablonos* ismeretség fűzhet. Mély érzelmi kapcsolatról csak *egyről* tudunk ebben a sőmjéni korszakban. Így felmerül a lehetősége annak, hogy ez a vers is egyik láncszeme annak a titkos és részleteiben már fel nem deríthető szerelmi történetnek, amely a sőmjéni (és niklai) korszak szerelmi verseinek háttérében meghúzódik. E valószínűnek látszó szerelmi viszony fordulatait nem ismerhetjük. A költő szenvedélyének őszintesége, mélysége és a két búcsúvers az a támpont, amely a fenti következtetésekre lehetőséget adhat. (L. a *Glycere* c. verset is.)

*

Fogadtatásával kapcsolatos Kazinczy megjegyzése: „Szép ének. De *hinár, ütálsz* hibás szóllás. Miért *gyöngy a' béklyóra. könnyed' árjai*. . . kötelét *emészhetik*. Nem illenek öszve a kifejezések.” (*Kaz. Lev. VI. 162.*) — „Nyögdécselni. Ezt a' szót valaha én faragtam. Azt hittem, hogy *szép*. Nem az: *nyögdelleni — az szép.*” (Uo.)

Erre Berzsenyi már Pesten így tesz ellenvetést: „Miért legyen a' *nyögdécsel*-ből *nyögdell*? Somogyban élnek a' *szökdécsel, lökdécsel, bukdécsel* szavakkal 's miért nem volna a' *nyögdécsel* jó? De nem olyan szép — mondják erre Szemeréék. — Miért? kérdezi a költő. — Kazinczy édeskésnek mondja. . .” (*Kaz. Lev. VII. 401.*)

S a B-ben valóban *Úgy nyögdel* szerepel, s hiába javítja ki Berzsenyi, a H₁-ben is így jelenik meg — Helmecezy jóvoltából, míg a költő végre (*Ism. lev. 48.*) helyre nem állítja saját szövegét.

Az *utókorban* NÉMETH László szerint (*Berzsenyi. 47.*) a versben „eleven szenvedély lélekkzik és liheg”. — MERÉNYI (1966. 175.) kiemeli az érzelmekkel átfűtött képek gazdagságát és a valós vonatkozásokat, amelyekre a költő is hivatkozik. (*Ism. lev. 48.*)

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. Ütemezése a páros sorokban: 2/4/4/2 s., ch., ch., j.,

Nyelvújítási szavak

Nyögdécselsz, hinár, vasbékó, jégkebel.

Szóképek

Kötél, béklyó (CSENGERY: 723.), hinár (CSELÓTEI: 20.), jégkebel (uo. 22.).

Az A helyesírása

Cloe

- Mint egy árva madár Cloe!
Mellyet fészke helyett néma kalitzka zár
Nyögdecselsz epedő kegyes!
'S vas bekodra szemed gyöngyei hullanak
5 Meg tsalt a' ragyogó hinár,
Süllyedsz! s nints ki kezét nyújtsa kezed felé
Későn nyílt szemed árjai
Rabsagod kötelit meg nem emészthetik
El kell ázni szerelmedet
10 Bimbózáása előtt zenge tsiraiban.
Ah! így játszik az ég velünk,
Szívünk ösztöneit fájdalom oltja el.
Akkit lelked epedve kér
Attól meszaze szakaszt hogy soha olne érd,
15 Akkit felve kerülisz utálsz
Annak jég kebelén hervad el életed
Boldog! boldog az, akkinek
Pártáját szerelem mirtusa váltja fel
'S egy kedves rokon érező
20 Egy kedves Szerető oldja le szűz övét

Elterések a H₂-től

A címben és 1. *Chloe* [*Lini* helyett (Ism. lev. 48.)]
18. myrtusa (H₁)

Szövegváltozatok

Cím: B *Chloe* [*Kaz. Lev. VIII. 238.*] H₁ *Ninon* H₂ *Lanon* [Helmecezy javításai, Berzsényi tiltakozása: Ism. lev. 48.]

1. H₁ *Nini* H₂ *Lini* H₁ *egy*
3. B *Ugy nyögdecsz* [H₁ ugyanígy, pedig Berzsényi jav.: *Nyögdecselsz* (Ism. lev. 48.)] H₁ *D kegyes*
4. B 'S vashékódra szemed könnyei [Berzsényi jav.: *gyöngyei. Kaz. Lev. VIII. 235.*]
5. H₁ hinár, Süllyedsz
6. D nincs, ki
7. D nyílt
8. B meg nem ereszthetik [Kazinczy jav.: uo. — Berzsényi visszajavítása: uo.]
10. H₁ D előtt, zenge D csiráiban
17. H₁ D az, a'
18. H₂ D myrtusza
19. H₁ D rokon-érező
20. H₁ D szerető

55. Bucsuzás.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 178/r-v. Kazinczy számozása: 59.

Megjelenés

H₁ 42. — H₂ 42. — D I. 30. — T I. 92. — H₂ szerint közöljük.

Keletkezése a Bucsuzás Kemenes-Aljától c. verssel lehet szoros kapcsolatban. 1804 körül keletkezhetett valószínűleg még Sömjénben, s talán akkor, amikor kedvese elhagyta Kemenesalját, s ő is Somogyba készül.

Kérdés azonban, hogy *végleges* búcsúról van-e szó. Berzsényinek ügyesbajos dolgai ezután is voltak Sömjénben, a Kemenesalján, amit a Kunoss Jakabbal kötött szerződés is bizonyít. (L. a *Bucsuzás Kemenes-Aljától* jegyzetét.) — Gazdasági természetű elszámolásokról is szó van pl. Keszthelyen: *Ism. lev. 44.*) Igaz, hogy apja 1807 májusában írt levelében arról panaszkodik, hogy fia már több mint egy esztendeje nem volt *Helyén* és a költő 1807 szeptemberében írt levele (*Ism. lev. 15.*) sem mutat arra, hogy közben meglátogatta volna az apját, hiszen 1803. okt. 24-én a közeli *Sömjénből* is csak levélben ír apjának Farkas fia születéséről, tehát azért 1804 után viszont — közben — ténylegesen járhatott a Kemenesalján, Sömjénben vagy másutt. Vagyis találkozhatott még azzal a kedvesével, akihez e búcsúverset írta.

Mіндеzt figyelembe kell vennünk a vers keletkezésének és az életműben játszott szerepének tisztázásához.

Matthiassonak *Phantasie* (BÖLSING. 222.) c. verse és a *Bucsuzás* között nem találunk mélyebb összefüggést. Ott az Alpesek szerepelnek, nem a Pyrenék, Magának a búcsúnak a tényét a német költő csak természeti képekkel érzékelteti:

Sonnen sinken und steigen: Lenze werden
Blühen und sterben: Doch keine Morgenröthe,
Doch kein kehrender Frühling, ach! vereint auf
Erden uns wieder. . .

[Napok jönnek és mennek, tavaszok virágnak és hervadnak el: de semiféle hajnalfény, semmi visszatérő tavasz nem egyesíthet bennünket a földön ismét.]

Lass im reinsten der Herzen dann des Freundes
Bild nicht erleichen. . .

[Ne hagyj szíved mélyén elhalványulni barátod arcát. . .]

A két költemény összehasonlítása mutatja, hogy költőnk olvashatta ugyan a német verset, de felfogása önálló.

Hozzá tartozik a költemény „életrajzához” annak a kérdésnek a felvetése is, vajon e vers eljutott-e ahhoz, akihez a költő írta? (Csaknem Petőfinék Szendrey Júliához írt híres költeményére gondolhatnánk.) Ha ez utóbbi megtörtént, akkor kapcsolatuk aligha szakadhatott meg véglegesen. E feltevést bizonyos mértékig megerősítik azok a niklai keltezésű versek is, amelyek a szerelmi szenvedély hasonló fokán fejezik ki a költő

érzelmeit (*Emmi*, 1811), s e feltevést támasztja alá a *Glycere* (*Emmi*) c. búcsúvers is, amely feltétlenül Niklán keletkezett.

*

A kortársak közül sem Kazinczy, sem Kölcsey nem foglalkozik a verssel.

ERDÉLYI JÁNOS a horatiusi *C. II. 14.* ódával hozza kapcsolatba, ennek azonban alapja nincs. Itt Horatius az idő múlásáról szól és barátjához intézi szavait. Sem VÁCZY (*B. D.*) 160.), sem HORVÁTH JÁNOS (*Berzsenyi*. 56.) nem fogadja el Erdélyi véleményét.

HORVÁTH JÁNOS (*Berzsenyi* 68.) leglényegesebbnek tartja a versben az emlékezés és a kedves elvesztése miatti fájdalom örök voltának elmélyült átérzését. — MERÉNYI (1966. 196.) úgy véli, hogy a Chloé-vers („Látam . . .”) elragadtatását kapcsolatba lehet hozni e búcsúvers szenvedélyes mélységével.

Forma

Szapphói versszak.

Szóképek

Sebes szív (CSÉNGERY: 592.), hegyek, Pyrenék (*uo.* 596.).

Az A helyestrása

Butsuzás

El szakadsz tőlem szeretett Barátnem!
Hasztalan zárlak kebelemben el tűnsz,
'S mint egy álomkép, örömmim, reményim
Véled enyésznek

5 Jaj! sem a' sérült szerelem nyögése
Sem kegyességem, sem az ég hatalma
Téged én nékem soha vissza többé
Vissza nem adnak

10 Élj szerentséssen, valamerre fordulsz
Légyen áldásom veled és vezérljen,
Legyen a' végzés utain szerelmünk
Angyala társod,

15 Élj szerentséssen s ne felejts el engem,
Menj az égtartó Pirenéken által
Menj, az északnak havasin keresztül
Tsak ne felejtsel

20 Ott is oh ott is tied e' sebes szív
Mindenütt késér, veled él veled hal
'S sárga Ártáznak halavány vonasin
Festve neved lesz.

Eltérés a H₂-től

15. északnak (A H₁)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ Búcsúzás [sh.] D Búcsuzás

1. H₁ D barátném
2. D Hasztalan zárliak kebelembe: eltűnsz
5. H₁ D sérült
9. H₁ fordulsz
10. D *vezessen!* [Döbrentei önkényes javítása]
11. H₁ D végzés
12. D társad. Élj
13. H₁ D szerencsésen, s
14. D pyrenéken
15. H₂ D éjszaknak H₁ D keresztül
16. D ne felejts el: Ott
17. D oh ott is
18. D kísér H₁ veled hal, Sárga
19. A 'S sárga *Artzámnak* halavány vonásin [A „sárga képemnek” Kazinczy javításának látszik, Berzsényi elfogadta, talán az á hangzók monotóniája miatt.] D Sárga képemnek [S nélkül. — Döbrentei megjegyzése: Berzsényi arcszine *sárgás barna* (D 269.)]

Képzőművészet

MARTYŃ Ferenc grafikája nevezetes a verssel kapcsolatban. Medalionba foglalt női arcképet ábrázol, amely a vers háttérében jelenik meg — a költemény hősnőjének elképzelt, ideális vonásaival.

56. Barátomhoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 153/v—154/r. Kazinczy nem számozza.

Megjelenés

H₁ 32. — H₂ 32. — D I. 24. — T I. 93. — H₂ szerint közöljük.

Káldi Pálhoz volt az eredeti cím, amelyet valószínűleg Kazinczy változtatott meg, mert kézírásában (*Kaz. Lev.* VIII. 235.) már így tűnik fel, a költemény. A költő talán azért egyeztetett bele a változtatásba, mert kerülté az egyéni-személyi vonatkozásokat, ebben a tekintetben is.

Káldy Pál Berzsényi egyetlen barátja volt, akit a hetyei és sömjéni korszakban (Kis János tanúsága szerint is: *Emlékezései.* 414.) bizalmával tüntetett ki. Hiszen ő volt esküvői tanúja s első gyermekének, Lidiának (Perlaky Judittal együtt) keresztszülője. Kis János „jókedvű, élénk eszű és olvasni szerető férfi”-ként jellemzi Káldyt. (*Uo.*) A hetyei korszakban gyakran lehettek együtt, hiszen Kis János a költővel „gyakran társalkodott” barátjánál. Ezenkívül azt is tudjuk Káldyról, hogy jó hazafi volt, részt vett a nemesi fölkelésben (1797), Berzsényivel együtt kérte felvételét

1798-ban a soproni Magyar Társaságba. Elsősorban a fenti jellemvonások és Horatius szerete fűzhetette össze őket. (Káldyról egyéb adatokra I. MERÉNYI: *Vasi Szemle*. 1972. 117.) Néhány perirat Káldy emberséges gondolkodásáról tanúskodik: pl. pernyerés esetén is önként csökkentette a vesztes fél anyagi kötelezettségeit.

A vers motívumai között — amelyek keletkezését befolyásolták — elsősorban az ifjúságtól való búcsú indítéka tűnik fel, ami megokolta teszi a versnek az elégiai korszakba való besorolását, ezt egészíti ki a Sömjénből való elköltözés. Bár lehet, hogy a *Bucszás* c. verssel együtt még Sömjénben íródott, hiszen mindkét költemény — ha közvetetten is — Sömjénre utal. Itt a *szülőföld* és a *kedves* után a *barátjától* búcsúzik a költő. A *Közeliú Télre* emlékeztető olyan fordulatok, mint „lassan lefoly a virágkor”, „a rózsák elvirítanak”, „a szerelmek véle enyésznek” — csak megerősítik feltevésünket a költemény keletkezésével kapcsolatban. A költő mintegy összegezi baráti együttlétük és közös Horatius-élményeik kifejezését. A barátság „kegyes ápolási” célzás tán arra mutat, hogy a költő továbbra is fenn akarja tartani kapcsolatát Káldyval, aminek azonban a niklai korszakból már nincs emléke. Nem hisszük, hogy a *Barátimhoz* c. ódában elrejtett célzások a barátokban való csalódásokra összefüggésben lennének Káldyval — hiszen a verset *még 1808-ban is* Káldy Pálhoz címezte.

Érdekes és gazdag e költeménynek Horatius költészetével való érintkezése.

Berzsenyi: Ime, lassanként lefoly a' virágkor.

Horatius (*C. II. 14. 2. s.*): ... fugaces ...

Labuntur anni ...

(*Opera Omnia*. 160.)

[... folynak a rohanó évek ...]

Berzsenyi: 'S gyenge rózsáink vele elvirítanak.

Horatius (*C. II. 11. 4. s.*): Non semper idem floribus est honor
vernis.

(*Opera Omnia*. 154.)

[A tavaszi virágok díszje sem örök.]

Berzsenyi: (A virágkor) Elrepül tőlünk, soha vissza nem tér. . .

Horatius (*C. II. 11. 5. s.*): Fugit retro
levis iuventas et decor

(*Opera Omnia*. 154.)

[Hátrafelé illan a tünde ifjúság és szépség.]

Berzsenyi: Sem Galenusnak tudományi titka,
Sem kegyességünk' ezer áldozatja
Vissza nem adja.

Horatius (*C. IV. 7. 21. s.*) Cum semel occideris . . .

Non genus, non te facundia, non te
restituēt pietas.

(*Opera Omnia*. 284.)

[Ha egyszer meghaltál. . . , sem származásod, sem ékesszólásod, sem a kegyelet nem támaszthat fel újra.]

Berzsenyi: Minden órának leszakaszod virágát.

Horatius (*C. III. 8. 27. s.*): Dona praesentis cape laetus horae.

(*Opera Omnia*. 208.)

[Vedd örömmel a jelen óra ajándékait!]

Berzsenyi: A' jövendőnek sivatag homályit

Btld az istenség' vezető kezére.

Horatius (*C. I. 9. 13. s.*): Quid sit futurum cras, fuge querere.

(*Opera Omnia*. 74.)

[Ne törődj azzal, mi lesz holnap!]

Berzsenyi: Elmarad tőlünk szeretett barátánk,

Itt hagyunk mindent, valamit szeretettünk.

Horatius (*C. II. 14. 21. s.*): *Linguenda tellus et domus et placens*
wcor

(*Opera Omnia*. 162.)

[Itt kell hagynunk a földet, házunkat és a hí feleséget.]

(CSIPAK: *Horatius hatása*. 127.)

Egyet kell érteni CSÉNGERY Jánossal, hogy az utolsó versszak érintkezése a horatiusi *C. IV. 7. 24.* sorral semmivel sem befolyásolja Berzsenyi eredetiségét. (CSÉNGERY: 724.)

Mind ezek a horatiusi mozaikok csupán művészi elemek, amelyekből a költő eredeti egészet alkotott.

Az utókorban MERÉNYI párhuzamba hozza Berzsenyi e versét Csokonainak Földi Jánoshoz írt költeményével. Itt is, ott is jó barát szerepel. De Csokonai konkrét vonásokkal ábrázol: barátja a természet nagy ismerője, tudós, író, tiszta lelkű, víg barát, apró termetű stb. Berzsenyi átszellemi a barátságot; csak azt ragadja ki, amit legmaradandóbbnak érzett: a római költő iránti közös lelkesedésüket s az ebből fakadó életbölcesség kifejezését. (MERÉNYI. 1966. 198.) — SZEGEDY-MASZÁK Mihály (*ItK* 1977. 46. s. k.) a „hídszerkezet” megvalósulását látja a versben. Ez a költemény részeinek sajátos összekapcsolódásában nyilvánul meg. A költő a vers egyes részeit különböző szinteken viszonyítja egymáshoz; négy ilyen sík különböztethető meg a versben: az igeidő, a beszédhelyzet, a személyek és a retorikai alakzatok síkja. Így képez a vers organikus egészet.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szó: sivatag.

Szóképek

Virágkor (CSÉNGERY: 596. — CSELŐTTEI: 15.), homály (CSÉNGERY: 597.)

Az A helyesírása

Káldi Pálhoz

Káldi! lassanként lefoly a' virágkor,
'S véle Ortzáink fiatal virági,
Vele a' boldog szerelem s vidamság
Bimbai hullnak

- 5 Beh! rövid s kedves, valamint az első
Éjtzszakánk, mellyen szeretőnk ölében
Életünk legszebb örömébe égve
Kostola szívunk.

10 El repül tőlünk soha vissza sem tér
'Sem Galénusnak tudománya titka
Sem kegyességünk ezer áldazatja
Viszsa nem adja.

15 Minden óradnak le szakaszd virágját,
A' jövendőnek sivatag homályját
Bízd az Istenség vezető kezére
'S élj az idővel.

20 Elmarad tőlünk szeretett Barátnénk,
Itt hagyunk mindent valamit szerettünk
Semmi nem késér szomorú koporsonk
Néma ölésre

A' piros hajnal derülő sugára
A barátságunk kegyes ápolása
A' leg esdeklőbb szerelem siralma
Fel nem idézhet.

Eltérések a H₂-től

1. *Ime* (H₁)
6. *szeretők* (A H₁)
7. *öröme* (A H₁)
10. *Galénusnak* (A)

Szövegváltozatok

1. H₂ D *Ime*
3. D *Tempék, örömek, szerelmek*
6. H₂ *Szeretők D mellyet*
7. H₂ D *örömeben* [önkényes javítás]
9. H₁ *Elrepül D vissza nem tér*
10. H₁ *Galénusnak H₂ D Galénusznak*
14. H₁ D *jövendőnek*
15. D *kezére 'S*
17. H₁ D *barátnénk*
21. D *Pirhadó hajnal'* [önkényes javítás]
22. D *Hív barátságunk*
24. D *Föl nem idéznek!*

Képzőművészet

GEBGELY Imre illusztrációja a *Képes Remektrókbán* (50.).

57. Bucsuzás Kemenes-Aljától.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 125/v—126/r-v. Kazinczy nem számozza.

H₁ 73. — H₂ 73. — Hb II. 75. — D I. 63. — T I. 103. — H₂ szerint közöljük.

A költőnek nem csekély elhatározásába kerülhetett e helyzetváltoztatás Sömjénből Niklára 1804-ben, amikor a vers keletkezett.

Döntésének bizonyára elsősorban gazdasági okai voltak. Felesége birtokai és az ő anyai (Thulmon) öröksége szétszórtnan (két megyében) fektült, úgyhogy ezzel gazdálkodási nehézségek és károk keletkezhetnek. Így a birtoktestnek Somogyba való összpontosítása célszerűnek látszott.

Az átköltözés megoldása azonban elég bonyolult lehetett. A terv már hosszabb idő óta érelődött, s ezt — a feleség révén — a dukai Takáts rokonság is tudhatta. A költő, úgy látszik, keresztülhúzta számításukat, mert saját birtokát nem a földesúvár sógoroknak, hanem idegennek, Kunos Jakabnak adta bérletbe, amivel valószínűleg nagyon magára haragíthatta a dukai Takáts családot. Ennek következménye volt Takáts Sára végrendeletének megváltoztatása, ami majd súlyos anyagi károkat okoz a költőnek, mert „könnyelműség” ürügyén a gazdag örökhagyó őt és feleségét kizárta a tekintélyes — örökölhető — vagyon tőkéjének használatából; csupán az évi kamatokat kaphatták meg, nehogy a tőkét is „lepocésékolják”. — Ehhez járult még, hogy a költő — úgy látszik — anyagilag nem elég biztonságosan készítette elő az átköltözést, mert — legalábbis kezdetben — elég súlyos pénzzavarokkal küzdött, amit levelezése is bizonyít. (L. a mellékelt levelet Ajkay Jánoshoz.) Lehet, hogy más véleményeltérések is voltak a költő és felesége rokonai között, s ez a szempont is kész-tethette Berzsenyit Sömjén elhagyására. Az bizonyosnak látszik, hogy az átköltözéskor elsősorban a költő akarata érvényesült. Felesége szerepe csak kisebb lehetett.

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy 1802 körül már elterjedt bizonyos mértékig Berzsenyi „költő voltának” a híre, elsősorban a rokonságban. Döbrentei 1806 nyarán hallotta Perlaky Jánostól „a Sömjényben lakó Berzsenyinek nagy hazafi tüzi verseiről” szóló hírt (D 314.). Ha a Perlaky család tudott róla, még inkább kellett erről a dukai Takáts családnak értesülnie. (Döbrentei azt hitte, hogy Berzsenyi csak 1808-ban költözött át Somogyba, innen tévedése a helyben és időszámításban.) Lehet, hogy ez is bizonyos összeütközések forrása lehetett. Ismerjük a költői foglalatosság és a feudális nemesi felfogás összeütközését a költő és apja viszonyából is. (*Kaz. Lev. VIII. 76.*) A dukai Takátsok sem lehettek más véleményen, s a dokumentumok szerint nem tartották jó gazdának a költőt. Annál is inkább, mert Kazinczy és Kis buzdítása nyomán a költői foglalkozás (talán a gazdálkodás rovására) ekkor még inkább igénybe vette a költő idejét, mint előlött.

Hogy Berzsenyi titkos szerelmi viszonyának volt-e befolyása az átköltözésre, s ez mennyiben vált nyilvánvalóvá, ismeretessé a környezetben, nem tudhatjuk. A költő gazdasági okokra és eredményekre hivatkozik (*Kaz. Lev. VIII. 77.*): „Somogyi Józsaomat ki váltván, többet kaptam rétből és szántóföldben ezer holdnál. . . Csakhamar jobb gazda lettem mint az Atyám.” Az is lehet, hogy az apával való konfliktusok is (amelyekre fenti levelében céloz) szintén hatással voltak elhatározására, hogy elköltözzék.

S hogy a szülőföldtől való búcsú az oda visszatérés vágyát is magában rejtette, bizonyítja az a titkos elhatározás, hogy 1811-ben vissza akart

költözni, s ezt főleg csak a pénz leértékelése akadályozhatta meg. (*Kaz. Lev. VIII. 563.*)

Mindez a vers keletkezésének reális háttéréhez tartozik.

A Somogyba való költözés alapvető dokumentuma az a Niklán kelt szerződés — 1804 májusából —, amelyet a költő Thulmon Annával kötött a niklai birtok és ház átvételéről:

„Alul irattak ez levelünk erejével bizonyítottuk, hogy mai alulírt napon azon Cambialis Contractusunknak értelme szerént, mellyet még az múlt 1803dik esztendőben meg esett Junius hónapnak 20dik napján egymás között tettünk, Computusra menvén, ugy egyeztünk meg, hogy én, Thulmon Anna mai naptul fogva minden nemű Miklai határban levő szántó földeimet, réteimet, mellyek most 148 10/16 holdat tesznek, Berzsényi Dániel Urnak áltol adom, magamnak egyebet fent nem tartván, egyedül a' mely kevés vetésim most földben vagynak, azoknak meg arattatását, az háznál levő kerti szénámat és egy darab kender földet, megis az Malom- és Korcsma béli jussaimat, mellyek az említett Cambialis Contractusunkban sem foglaltatnak bé, ugy hogy mivel Berzsényi Dániel Ur is mai napon Nagy Bajomi jószágát nékem áltol adta, melly 46 7/8 holdbol áll, azon 46 7/8 holdat le huzván az 148 10/16 rész holdbol a' még fentmaradotthoz 102 holdnak árrát rész szerént kész pénzul, rész szerént Chartabiancában tegye le, a' mi pedig az Insenér mérése után még ezen jószághoz accedálna, azt akkor holdját husz forinttyával, ugy szintén az berekből járandónak holdját husz forinttyával fizesseki. A' mi továbbá épületeimet illeti, azokat mai napon tett alku szerént 600 Ftkért ugy adom áltol, hogy ezen folyó 1804dik esztendőben meg esendő Junius hónapnak 10dik napjára tartozzék az mostan hátra maradandó summát meg hozni, én pedig épületeimből egészen ki költözni. Még is mivel már valami hét holdra való kukoriztát ültettem, azt is olly conditione adom áltol, hogy azt maga számára meg munkáltatván, nékem ősszel 60 Posonyi mérő tsutas kukoriztát adjon.

Én pedig Ber'sényi Dániel magamat a' fönt irt conditioknak meg állására ugy kötelezem, hogy ezen csere mind a' két részről örökös legyen, és minek utánna minden áltol adásoknak, 's a' Miklai Proportionalis mérésnek vége leszen, tartozunk mind a' két részről hiteles helen bé vallani. Mellynek meg állására mind a' két részről magunkat száz arany vinculum alatt kötelezzük.

Sig. Mikla 12-a May 1804

Thulmon Anna
Ber'sényi Dániel

Coram me Samuele Biró
Coram me Michaële Domokos Jurato Causae Advocato
Coram me Carolo Takáts de Duka
Énelőttem Palovits Antal"

Eszerint tehát Thulmon Anna Berzsényi Dánielnek már 1804. június 12-én átadta niklai épületeit, nyilván a lakóházat is, amiből az következik, hogy Berzsényinek Niklára költözése — ha nem is jún. 12-re — feltétlenül már erre az évre tehető. Erre a költő nyilván már 1803-tól készült, hiszen 1803. június 20-án kelt (a fenti okmány hivatkozó tanúsága szerint) a Niklára vonatkozó „Cambialis Contractus” Thulmon Annával. Tehát itt nem valami hirtelen elhatározásról, hanem egy évek óta húzódo törvnek megvalósításáról van szó.

E szerződést kiegészíti a Kunos-féle „kontraktus”, amelyet nemrég fe-
dezték fel:

„Alább is meg irattak ez mái alul irt napon léptünk egy más között és
következendő egyességre: Ugymint.

En Bersenyi Dániel a minemü Szantóföldeim Réteim Lucernám, Szól-
lóm' vagynak, hozzájuk járulvan azok is mellyeket Ajkay János Urtól
árendába bírok Sömjényi határban, által engedem Kunos Jakab Urnak
egy vetésig felében illy conditiok alatt:

1 Az Udvaron lévő ganajt tartozik részént őszi alá részént tavaszi alá
kihordani.

2 Két ökröm és ekeim mellyet ide állíték a' magam számára szánthasson
és vethessen, a' mennyit lehet és én akarok ezen vet(ő)re az őszi földekbe.
Ugyhogy mind az ökör mind az tseléd Kunos Jakab Ur költségén legyen
addig amig szánt és vet.

3 A' többi földeket mindenestül gabonával Rossal arpa, buza, zab kuko-
ritzával tartozik elvetni, úgy hogy minden magnak a' felét én tartozom
adni, vagy penzül folyó árért, vagy in natura.

4 A' gabona szalmában feleztessék el vagy mezón kereszt számrá vagy
ha az nem lehet asztagban tzedula vonásra. Ugy szintén a' Lutzerna és
Széna is, bor kukoritzá, 's egy szóval minden egyenlő két reszre osztassék,
kivén a' szolmát, a' melly egészen Kunos Jakab Uré legyen.

5 A' minemő földeket a' Cselédeknek ad Kunos Jakab Ur Holdjáért
nékem négy forintot tartozzék adni.

6 Szénát szalmát és minden szükségét itt helyben consumáljon.

7 a' minemü Robotot adok által 39 napját, tartozzék kifizetni — két
ökröm és ekém, mellyet ezen őszi vetőre itt hagyok a' magam számára a'
magam magjával vethessen el két hold buza földet, nyolc hold Ros föld-
et, úgy hogy mind az ökör mind a' tseléd Kunos Jakab Ur költségén
legyen. Javából rosszából egyeránt.

8 Az Épületeknek tatarozása köteleességében alljon.

9 Juhaszomnak és magasnak szabad lakást fent hagyván, egy nem
különben az egész gazdaságra és Jószagra mint birtokos és feles társ a'
super inspectiot és pocioritást magamnak fenntartottam. Melly ebbeli
egyességet én is Kunos Jakab acceptálván és mindkét részről jóvá hagy-
ván, és magunkat ezeknek minden punctumiban való meg állására 200
az az kétszáz forint vinculum alatt kötelezzük.

Kelt Sömjényben 19 September 1804

Ber'senyi Dániel
Kunos Jakab"

Bizonyos anyagi nehézségekkel is járhatott az átköltözés. Ezt bizo-
nyítja az az írás, amelyet a költő Ajkay Jánoshoz, egyik sógorához inté-
zett a következő év nyarán:

„Bizodalmas Drága Uram Bátyám!

Ezen holnap 12dikén kezemhez vettem a Gombai Jószágomat. Szá-
nalmas vesződségeken kellett által mennem a pénzem sem lett elég Polá-
tsék Pál úr adott 1000 forintot, mellyet prima agusti le kell fizetnem;
ebből láthatja tehát kedves Uram Bátyám mitsoda környül állások kö-
zött vagyok mellyre nézve kérem alázatosan kedves Uram Bátyámat a'
Sömjényi Jószágot vegye kezére, mert nem hogy én ott gazdálkodhatnám,
de még annyi költségem sinsz hogy oda felmenjek vetni való magot adok
Uram Bátyámnak, negy ökröt oda allítani pedig van módja kedves Uram
Bátyámnak.

De ha ebben nem segíthet is rajtam kedves Uram Bátyám tsak pénzt szerezzen mert minden marhámat el kell vesztegetnem, és kimondhatatlan károkat kell magannak tennem ha maga többet nem is tud adni kedves Uram Bátyám tsak azon 1000 ft augusztusra szerezze meg. Többire magamat Atyafisága, szivességében ajánlván

különös tisztelettel maradok Bizodalmas Drága Uram Bátyám alá-
zatos szolgálója
Gombán Jun. 15. 1805

Bersenyi Dániel"
(Erőss Ágota közl. It 1969. 860. skk.)

*

Valószínű, hogy a vers nem jött volna létre *ilyen formában* Kis Jánosnak Kazinczy házasságára írt költeménye nélkül, amely 1804 vége felé jelent meg. (SCHEDEL kiad. 17.) Mint a Kishez írt verssel kapcsolatban már láttuk, Berzsényi versformája a Kiséből indul ki, de a 3. és 6. verssort minden versszakban egy-egy szótaggal megtoldja.

Matthissonnak *An den Todja* (BÖLSING: 23.) csak egyik sorában emlékeztet Berzsényi költeményére: „Stets des Kammers Gefährt' wallt ich die Lebensbahn Keimten Rosen, zertrat er sie.” [Életutamon mindig a szomorúság volt a társam, s ha rózsák nyíltak, ő eltapodta.] Itt azonban nem a költő a főszereplő, hanem a Gond, a Bánat; így e kifejezésbeli találkozás lehet véletlen is.

Nem lehet véletlen a keletkezés meghatározása szempontjából az ugyanarra a Matthisson-versre vonatkozó visszaemlékezés, az újra használt azonos kép *Az Ifjúság* és a *Bucsuzás Kemenes-Aljától* c. versben. Ott: „Üssza körül gályád a földet százszor, ezerszer” — itt: „Evezzem bár körül a mély tengereket, mint Magellán gályái.” (L. Matthisson: *Die Kinderjahre*. BÖLSING: 169.) Mindkét utalás az ifjúság elmúlásáról szól, ezért indokolt, hogy ugyanaz a kép ismétlődik bennük.

De a *Bucsuzás Kemenes-Aljától* rejteget még más indítékot is: a szerelmi motívumot. Mi nem következtetjük ki e sorokból, hogy a költőnek „egy hölgy későn vallotta meg hajlandóságát, s ezen busul” (VARGHA: *Berzsényi*. 100.), hanem inkább egy élő viszony fájdalmas megszakítására gondolunk. Arra a kapcsolatra, amely a költőt a szerelmi vágy oly kifejezésére ihlette, mint pl. *A' Tavasz* (amelynek hőnője Emmi). S hogy e szerelem mily szenvedélyt rejtett magában, mutatja a *Bucsuzás* is, amely „testvérvérse” ennek a költeménynek, hiszen egyik rejtett motívumát bontakoztatja ki. A vers időrendi besorolására jellemző, hogy *Az Ifjúság* c. versben már nem szerepel a szülőföld motívuma, a költő a búcsú fájdalomt csak az idő dimenziójában fejezi ki. Éppen e motívumok (szülőföld, kedves, ifjúság) ki- és szétbontása jellemző azokra a mély érzésekre és maradánoóságukra is, amelyek a költőt e versek írására ihletik.

Ami a vers „topográfiaját” illeti, a „Bakonyon tuli” vidék emlegetése a *Glycere* (*Emmi*) c. versben is előfordul (ott a Badacsonnyal együtt), ami azt mutatja, hogy a *Glycere* is Kemenesaljára utal: ez volt Emmi lakóhelye.

*

Kazinczy véleménye: „Melly igen szép dal! Bölcső, mert a' póla Windon.” (*Kaz. Lev.* VI. 164.) — Berzsényi nem fogadta el Kazinczy javításmát: *pólának* helyett *bölcsőnek*; visszajavította az eredetét (*Kaz. Lev.*

VIII. 236.), de e kifejezés mégis Kazinczy javításával jelent meg mind a H_1 , mind a H_2 -ben. Végül is a költő a széphalmi mester változatát fogadta el, mert így közérthetőbb. — A „*hű* szívünk” ellen azonban erőlesen tiltakozik, s azt Helmecky a II. kiadásban ki is javította:

„En ezen Hű-től superstitiose irtozom, 's félek hogy majd a' szép Hí-
vem helyett így szóltok: *Hűm*, u' *szívem* helyett így: *Szűm*, és a' *Hevem*
helyett *Hòm*. Tudom én azt, hogy a' paraszt mondja: Hű, Szű, H6, de
az illy marha szokat követni nem kell. 'S tudom én hogy a' monotoniat
kerülni kell, de még százszor inkább kell távoztatnunk az illy fertelmes
szavakat. A' szép *hív*, minden kapcsolatban szép, a' rut *hű* minden hely-
zetben rut. Sokszor kénytelenek vagyunk, hol egyik, hol a' másik regula
ellen vétteni. Az illy esetben az Izlésnek kell választani és tudni, melyik
regulát szeghetjük meg a' Szépnek leg kissebb sérelmével. A Theorea
szab regulákat, az Izlés pedig kifogásokat formál. — Az Izlés a' Mester,
a' Theorea csak ennek tanítványa.” (Ism. lev. 49.)

Kölcey kétszer is dicsérettel említi a verset. Először idéz belőle egy versszakot („Himezze bár utam. . .” — *MKL* 200.), majd ismét a legjobb-
bak között sorolja fel e költeményt. (*Uo.* 202.)

Az *utókorban* HORVÁTH JÁNOS (*Berzsenyi.* 76.) szerint a vers végleges eltávozásra utal. A költő a Ságot mint jelképet látja. Élményi és hangulati megkötöttség valódi ízt ad a múlt búcsúztatásának. Berzsenyi szülőföldje elhagyásával mintegy szíve ösztönei ellen cselekedett. A költeményt az *Osztályrészemmel* ellentétes fordulat és hangulat is jellemzi. — BARTA JÁNOS (*Berzsenyi.* 111.) magyarázata a költeményről: „A kiszakítottság és visszahozhatatlanság bénító érzését fejezi ki. A költő egyre többet lát bele az elhagyott intimszférába. Kemencesalja: tájkép, szülőföld, ifjúság szintézise. A versben kifejezésre jutó feszültség élménye a költemény folyamán egyre növekszik.” — VARGHA BALÁZS (*Berzsenyi.* 99.) úgy látja, hogy a búcsúzás „innenre és túlra” osztja Berzsenyi életét. Egyik oldalon az elmúlt ifjúság, a másikon a kétséges jövő és e biztos vég. A szülőföld után a szív titkainak belső világára irányul a tekintet. Szerelmi líra is lappang a versben. — MEZEI MÁRTA (*MKL* 26.) értelmezése szerint: „A szülőföldjétől búcsúzós költő ifjúsága eltűnt örömeinek idézésével zárja emlékké a kedves tájat, mely így többet jelent önmagánál: minden elmúlt és elszalasztott örömek jelképévé válik. A jelenetezés azonban alig észrevehető, érzelmeinek spontán erőssége ragad magával, a meglevenített távolodás, az elszakadni nem tudás tétovassága a realitás konkrét-ságával erőstítik és mélyítik el a költő mondanivalóit. A jelenet mélyen az alapérzelemből fakad, attól teljesen átitatódik s egy emberi magatartás teljességévé válik.” — MERÉNYI magyarázata: „Összetett elégiai hangulatréteg vonul végig a költeményen: a táj szép valósága, a gyermekkor örömeire, az ifjúkor szerelmi emlékeire való utalás, az elmulasztott életlehetőségek miatti titkos szemrehányás és fájdalom hangulatrétegei. »Szívem ott marad véletek a szerelem láncain»: fontos vallomás szerelmi viszonyával kapcsolatban.” (MERÉNYI. 1966. 195.) — HORVÁTH KÁROLY (*MTA I. O. közl.* 1962. 237.) figyelmeztet — ami e verssel kapcsolatban is jellemző — a magyar elégiai költészet kifejlődésének társadalmi feltételeire: a nemesi életforma válságára, a nemesi szentimentalizmus kifejezésére. — Szerintünk is bizonyosnak látszik, hogy Berzsenyi elégia-költészete — így a *Búcsúzás Kemenes-Aljától* is — összefügg a nemesi biztonságérzet magrendülésével is: de a vers első sorban egyéni, személyes fájdalmat és belső feszültséget tükröz.

Úgy véljük, hogy a Schiller követelte „eszményi” kapcsolat is jelen van e versben, mint általában Berzsenyi elégiáiban: a költő magasrendű élet-ideáljával való összefüggés — még azok elsiratásának árán is. (*Schiller válogatott esztétikai írásai* Bp. 1960. 318.)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 6 soros versszakokkal. A sorok szótagszáma: 12, 12, 7, 12, 12, 7. Rímképlet: aabccb. Ütemezés (pl. 1. vsz.): 2/4/3/3 // 3/3/3/3 // 4/3 // 3/3/2/4 // 4/2/3/3 // 3/1/3. 2. vsz.: 4/2/3/3 // 3/3/2/4 // 2/2/3 // 4/2/2/4 // 4/2/3/3 // 2/2/3. A vers ütemezése a többiekben is ugyanolyan változatos, mint a *Levéltrédék*ben. (L. ott.)

Nyelvújítási szavak

Ácsorgó, virulmány, ragyogvány, szépét (főnév helyett a melléknév).

Szóképek

Lánc (CSENGERY: 721.), tenger, gálya (CSENGERY: 597. — CSELÓTEI: 18., 19.), rózsá, rózsakötél (CSELÓTEI: 13.).

Az A helyesírása

Butsuzás Kemenes-allyától

Meszszi sötetedik már a 'Ság' teteje
Ezentul elrejtí a Bakony erdeje
Szülő földem képedet.

5 Meg állok még egyszer 's reád viszszanézek.
Ti kékelő halmok! s gyönyörű vidékek!
Vegyétek bús könnyemet.

Ti láttátok az én polámnak ringását
'S Átsorgo Ajakam' első mosolygását
Szülőm forró kebelén

10 Ti láttátok a' víg gyermek játékait
A' tserdülő ifjú Örömit gondjait
Eltem vidám reggelén

15 Méllyen illetődve butsuzom tőletek
El megyek de szívem ott marad veletek
A' szerelem lántzain

Himezze bár utam Tessali virulmány
Koszoruzza fejem' legditsőbb ragyogvány
A' szerentse karjain;

20 Bánatos érzéssel nézek vissza rátok
Ti szelid szerelmek 's vidám nyájosságok'
Örömmel tölt Óráit

Nem ád vissza nékem már semmi titeket
Evezzem bár körül a' mélyl tengereket
Mint Magellán Gállái

- 25 Oh gyakran a' szívnek édes osztőneit,
'S tárgyaihoz vonzó ro'sa köteleit
Egy tündér kép él vágja.
- A' szilaj vágyások gigászi hartzeit
E' bujdosó tsillag ezer Orcánait
- 30 Bé vont szemünk nem látja
- Hív szívünk tsendesebb intésit nem halljuk
Az előttünk nyíló ro'sát le tapodjuk
Messzebb járnak szemekink
- 35 Bámulva kergetjük álmunk tarka képét
Örökre elvesztjük gyakran éltünk' szépét
'S későn hullnak könnyeink.

Ellérések a H₂-től

16. *Thessali* (H_b)
20. szerelmek' 's (H₁)
28. *gigászi* (A)
31. Szívünk (A)
32. nyíló (A H₁)

Szövegváltozatok

- Cím: D Bucsuzás Kemenes-Aljától. 1808.
2. H₁ D erdeje, Szülőföldem
3. H₁ Szülő földem
4. H_b visszaneztek, Ti
5. H₁ Ti, kékellő D gyönyürü [sh.]
7. B bölcsőmnnek [Berzsenyi áthúzta, helyette: *pólámnak* — az A szövegét változtatta vissza. L. *Kaz. Lev.* VIII. 236. — Mégis így maradt.]
10. H D játékait, A'
11. H₁ serdülő
12. H₁ vídám
14. D velettek
16. D *thessali* H₂ Thessali
19. H_b nézek-vissza
20. H₂ H_b szerelmek 's
21. D örömmel tölt órái
22. H₁ titeket D nekem H_b ád-vissza
24. D *gályái*.
25. H₁ D Oh, gyakran
27. H_b tündér-kép
28. H₁ H₂ D *gigászi* H_b *gigási*
29. D *orkánait*
31. H₁ H₂ szívünk [Ism. lev. 49.] H₂ szívünk
32. H₁ előttünk-nyíló H₂ D nyíló
33. H_b Messzebb járnak

34. H, Bámúlva
36. D könyveink

Fordítás

Adó la Kemenes-alja. În românește Cicerone Theodorescu. București 1965. EPLU. *Antologia I.* Pag. 461.

Zene

A vers zenei feldolgozásai: KAPI-KRÁLIK—ORSZÁGH T. *Zeneműtára J* 78.— KISTÉRTÉNYI Melinda 1965. (Zeneműkiadó 1965.)

58. Az Ulmai ütközet.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 137/v—138/r. Kazinczy nem látja el számozással.

Megjelenés

H₁ 64. — H₂ 64. — D I. 52. — T I. 94. — H₂ szerint közöljük.

A vers pontos keltezése alig származhatik a költőtől, mert az A-ban nem szerepel, a B-ben sem. Így Helmecky művének látszik.

Keltekzésével kapcsolatban több motívum közül elsősorban a *nemzetjéltést* kell kiemelnünk. Ezzel függ össze, hogy Berzsenyi itt Napóleon szerepét „isteni” szintre emeli: az *Amathusban* még „csak” Gallia Sándora, a *Melisszához* c. versben hadisten, itt már Jupiter, amint mennyköveket szór. Ugyanakkor Napóleonnal szemben egy másik „istenséget” állít: a hősiességét, amelynek jelképe Zrínyi. A költő elragadtatásában Jupiter és a gigászok küzdelmévé mitizálja a szerinte elkövetkező eseményeket.

A *Melisszához* c. versben megmutatkozó költői szerénységét itt önmaga cáfolja meg: egy világtörténelmi helyzet izgalmainak, drámaiságának — korában felül nem múlt — festőjévé emelkedik.

A vers keletkezését indokoló történelmi hangulat érzékeltetésére fontosnak tartjuk bevezetésképpen a következő dokumentumok közlését:

- a) korabeli tudósítás az ulmai ütközetről,
- b) Bécs elfoglalásának és
- c) Pozsony „megszállásá”-nak híre.

*

a) *Az ulmai ütközet egykorú leírása* (1805. okt. 18-án):

„Ferdinánd 5 kir. Fő Hertzegsége a' Német Birodalomban fekvő Cs. és Cs. Kir. főbb sereg' vezére, ennek egy részével, a' melly nevezetesen számos lovasságból állott, Október' 14-kén estve, magát *Ulma'* vidékeiről vissza vonta. Viszszajövetelét, F. M. Lieutnánt *Schwartzenberg* lévén kísérője, a' Frankoniai Kerület' vidékein által intézte és ejtette. Fő hadiszállásra Október' 19-dikén az *Altmühl* vize mellett az Anspachi Hertzegségnek Gunczenhausen nevű kisdud városában volt, a' hol mind maga

5. K. Fő H. ge mind pedig fegyveres seregei minden tekintetben oly módon fogadtattak, mint tsak azt a Pruszsus Udvarnak a Cs. és Cs. K. Udvarhoz viseltető barátságától lehetett várni. Az alatt, hogy ezen seregeink magokat a Felső Palatinus felé ekképpen viszsza vonták, útjokban számos ágyuit vették el, és számos embereit fogták el az ellenségnek. Fő seregünknek ezen részén, és még azon kívül, a mely attól a F. M. Lieutenánt *Kienmayer* vezérlése alatt még eleinten elküldtetetvén, már mostanában az első Orosz táborral egyesülve az Inn vize mellett fekszik, még egy más része is szerentsésen viszsza vonta Tyrolisba magát. Hanem az a része seregünknek, a mely Ulmánál hátramaradott vala, a leg keményebb rárohanásoknak kénytelenítetett ellentállani. Igen heves és véres nap volt nevezetesen Október 14 ke. Egész kerületeiben Ulmának, kiváltképpen pedig az Elchingen felé fekvő vidéken, 's az úgy nevezett Mihály, az Akasztófa, és a Tehén' hegyéiken, mind két részről, rendkívül való magok megvetésével és nagy veszteséssel, 's változó szerentséval folyt a tsatázás, a mely végezetre, az ellenségnek nagy számára és azon jó fekvésére nézve, a mely a Pruszsus vidék' neutrálisságának megrontatása által tétetődött rá nézve ilyen jóvá és szerentséssé, tsakugyan a Frantziáknak vált kedvező; a kik azoközben, elég sok áldozat által és elég drágán vásárolták ezen nyereségeket. Ilyen képpen végezetre Október 17-ikén, seregünknek ezen Ulmánál maradott része, a minden felől öszszegyülekezett erő által körülkerítetvén, és a várnak még külömben is elvégeztetvő nem lévő erősségeit tovább nem védelmezhetvén, abba a szomorú állapotba helyezhetve lenni szemlélte magát, hogy a Kapitulatciónak feltételeit elfogadja: de a mely feltételek még nem érkeztek meg, valamint színtén, hogy az ezen szerentsétlenségeket közelről vagy távolról követett egyéb körülülálásokról is még most, minthogy a hivatal szerint való bővebb tudóstások, a szünet nélkül tartó 's tsak nem példa nélkül való tsatázás miatt, még meg nem tétettethettek. Vesztesünk egyátallásban feles és sajnos, de nagy elijesztő és nem végső határozású; mivelhogy vannak még a nagy, és ily sok hűséges 's népekkel bővölködő Ausztriai Monarchiának elégséges segedelem kútfejei arra, hogy vallott kárát kipótolhassa, 's a változó szerentséval még kezét foghasson. *Tyrolis* mególtalmaztatik rész szerint azon seregek által, a melyek ennekelőtte ott feküdtek, s a mellyekkel már most a Jelachich vezérlése alatt lévő sereg is öszsze tsatólta magát, rész szerint pedig a felkelt nemzeti sereg, 's a lakosok' hűsége és bátorsága, és végezetre azon segítő seregek által, a melyek az Olasz országai tábortól siettséggel oda küldtetetvén, már megérkeztek, 's a F. M. Lieutenant *Chateller* és *St. Julien* vezérlése alatt az ország-
 nak északi szoross paszszusait védelmezik. Az *Inn* mejjékeit, az Orosz és Ausztriai egygyesült seregek fedezik az Orosz Fő-vezér *Kutusow* és Cs. K. F. M. L. *Meerfeld* 's *Kienmayer* vezérlések alatt. A második és igen számos Orosz sereg, siettséggel közelget a General *Buchöwden* vezérlése alatt a tsatázó mező felé, hogy magát az elsőhöz tsatólja. Igen méltó 's nagy reménséget helyeztethetünk az Orosz és Pruszsus Uralkodóknak fontos határozásaiba. Mind ezekhez járulván végezetre a vitéz és nemes szívű *Magyaroknak* hathatós nyilatkozatásaik, mind ezek egygyütt egy tökéletes egészszet fognak formálni, 's egyátallásban semmi el nem melőztetik, a mi tsak a közönséges bátorságnak fenntarthatása végett szükséges leszén." (*Magyar Kurír* 1805. okt. 25. 546—49. — Az okt. 29-i számból.)

b) *Bécs kapui vívattan kitérve:*

„B é t s.

E' folyó November 13-ik napján, dél előtt, tizenegyed fél órakor ezen város vidékén még szállott Francia Császári hadi seregeknek egy részét herceg Murat ezen városba bé vezette. A' városnak Commendánsává tétetett Francia Generál Hulín, a' Fr. Császári gyalog testőrző seregnek vezérje, a' ki herceg Lobkovicznak Sz. Agoston piacán lévő szép palotájába szállott bé kvártélyba, az ide való Városi Magistratus által következő hirdetményt ragasztatott ki a' közönséges épületeknek, templomoknak, kapuknak, és szegelet házaknak falaira: „Az itt commandirozó Fr. Császári Generál olly jelentést közlött a' Magistratussal, hogy az ő titulusát ekként hirdettette ki: *Monsieur le General Hulín, Commandant des Grenadiers de la Garde Imperiale, et Commandant de la Place de Vienne est logé au palais Lobkowitz.* Németül: *Der Kayserl. Französische Herr General Hulín, Befehlshaber der Kayserlichen Grenadier Garde, und commandirender General von Wien, wohnt in dem Lobkowitzschen Pallaste.* — Magyarul: a' Fr. Császári Generál Hulín ur, a' Fr. Császári testőrző granatíros seregnek vezére, és Bécs városának Commendánsa a' Lobkowitz palotájában lakik. Ezen commandirozó Generális Urnak világos kívánságához képest, egyszersmind az is kinek kinek tudtára adatik, hogy a' kvártély adására és egyébbb dolgokra nézve senkinek szavára ne ügyeljenek addig, míg arra a' nevezett Generális Urtól meg nem hatalmaztatnak. — Költ Bécsben Novemb. 13 kán, 1805. eszt. — *Nemes Wohlleben István, Polgármester, és a' Polgári Regementeknek Oberstere.* — *Leeb Antal József, Magistratus Tanácsos és Fő Strázsamester.*

A' következett napon, ugymint Novemb. 14-kén azt hirdettette ki a' Magistratus, hogy ha a Francia tiszték magok szállásaikat változtatták, azt azonnal vagy a' házaknak birtokosai, vagy azoknak gondviselői a' Magistratus kasszájánál jelentsék bé.

Továbbá minthogy attól lehetett tartani, hogy a' Francia hadi népnek Bécs városába lett bé szállása a' falusiakat az eleség bé hozásától el fogja rettenteni, 's a' miatt nemtsak a' lakosok, hanem még a' Francia hadi seregek is nagy szükségre juthatnának: arra való nézve az Alsó Austriai dolgokra ügyelő udvari Fő Commissarius Gróf Wrbna Eő Excellentiája következő hirdetményt tétetett közönségesé:

„Minthogy Eő Hercegsége, commandirozó fő vezér és General herceg Murat, minden alatta lévő Francia Csász. hadi seregeknek parantsolatot adott már ki az eránt, hogy minden Bécsbe jöendő eleséges hajókat és az olly falusiakat is, a' kik hasonlóképen vagy szekérrel, vagy gyalog ide eleséget hozni igyekeznek, minden akadály nélkül a' városba bé jönni, 's innen honnyaikba vissza menni engedjenek: ahoképezt azokra nézve, a' kik a' Francia Csász. hadi seregeknek ide lett bé szállások által ezen városnak minden külső helységekkel való egyesülése félbe szakasztatott volna, közönségesé tétetődik, és kiki arra serkentettetik, hogy valamint ennekélőtte, úgy most is mindenféle eleséget szabadon hozhatnak Bécs városába. — Költ Bécsbe Novemb. 14 ik napján, 1805. eszt.” (*Magyar Kurír.* 1805. nov. 29. 617–19.)

„Első Parantsolat.

Bécs Fő Városa.

General Hulín Eő Fr. Csász. és Kis. Felsője testőrző gyalog granatíros seregének vezére, és Bécsnek Commendánsa tudtokra adja ezen város lakosainak, hogy mivel a' lineán belül semmi idegennek arra való engedelem

nélkül tartózkodni nem szabad: arra való nézve kötelesekben áll arra szorosan vigyázni, ha ugyan azoknak, a'kik szállás végett magokat nállok jelenteni fogjak, vagyon e' arra engedelmek avagy nints, nem külömben arra is, hogy senki magát ezen intézet alól ki ne vonnyá, és minden belső és külső városbeli lakosok kötelesek az illy idegen emberekről, a' kiket házaikba szállásra bé fogadnak, 24 óra el forgása alatt a' város commendánsánál jelentést tenni.

Nem külömben kötelesek ezen fő városnak lakosi azokat, a'kiket illetén írott engedelem mellett házaikba bé fogadnak, azon engedelemben meg határozott időn túl magoknál meg nem szenvedni, és ha az illy módon bé kvártirozott személyek közül valamelyik a' meghatározott időn túl onnan el menni nem akarna: kötelesek lesznek a' lakosok arról a sommandirozó Generálisnak hirt adni." (Uo. 619—620.)

„Második Parantsolat.

Franciaia Ármádia.

Bécs Városa.

Ezen helynek commandirozó Generálisa ugy vagyon tudósittatva, hogy néhány individuumok, a'kik a' Franciaia Ármádiához tartozni mondatnak, a' vendégfogadó házakban és kereskedőknél kész fizetés helyett assignáttakkal fizetnek.

Ezen vissza éléseknek meg akadályoztatásokra, mellyeket azok szoktak mivelni, a' kiknek semmi rangjok nints az ármádiánál, olly rendelést tesszen a' Generális, hogy minden individuum, a' ki e' nyomban magát bünyössé teszi, fogattassék meg, és vittessék ő eleibe; a' melly végre minden postok Commendansainak, fegyveres katonaságnak, és polgári Commisariusoknak azt hagyja, hogy e' nyomban segítségül legyenek.

A' postoknak Commendánsai az illy törvénytenségeknek el haritására kettős vigyázattal lenni, és mind azokról a' mellyekről hivatal szerént való tudósítást vejdendek, az azoknak el távolításokra is intézett eszközökkel egyetemben hirt adni köteleztetnek.

Továbbá, a' város kapuihoz ki állított strázsák Commendánsaira azt bizza a' Generális, hogy azoknak a' szekereknek, a' mellyek a' városba életet és eleséget hordanak, semmi akadályokra ne legyenek. — Költ Bécsben Brümair 25-ik napján, 14 ik esztendőben. (Novemb. 17-ikén, 1805.) P. Hulin." (*Magyar Kurír*. 1805. 620—21.)

c) *Kazinczy „tudósítása” Pozsony „megtámadásáról”:*

„Nov. 15d. 40 fr. katona Pozsony elébe jött: 4 közülök maszkirozta magát, csolnakra ült, Pozsonyba általment és a' repülő híd mellett álló strázsá kezéből hajnal tájban a' fegyvert kitekerde a' s' Dunába vetette, a' hajósokat pedig bajonettel kényszerítette, hogy a' repülő hidat vigyék által. Ezt a' hajósok megcselekedték. Gen. Gróf Pálffy Miklós leizent a' fr. Gen. Vialhoz, a'ki Dévén mellett, Pozsonyhoz egy órányira az Austriai határon, hajói hidat vert, és rajta 4000 embert által szállított, megtudakozni, hogy a' Pozsonyi Commercialis repülő hidat miért foglaltatta-el. Fr. Gen. Vial vissza izent, hogy ő azt vissza adja a' franciaia sereg egész M. Országról vissza vonja magát. Azonban a' 4000 ember Pozsonyon csengő muzsikával végig ment a' Holics körül fekvő Muszkákat megtámadni." (*Kaz. Lev. III. 472.*)

*

Az óda maradéktalanul tükrözi tehát e napok drámai izgalmait. Nem szépít semmit, nem titkolja el a nagy veszedelmet, amely vár az országra az idegen hódító hadainak beözönlése által.

Több dologban azonban mélyen különbözik a kor hangjaitól. Az egyik *Napoleon nagyságának* elismerése (Jupiter, villámokat szór), a másik a veszedelem *kendőzeilen* feltárása. Ebben is a történelmi valóságot tükrözi. A vers végső motívuma azonban a nemzet erejébe vetett hit.

A költemény keletkezésével összefüggő érdekes mozzanat, hogy szó-készletében a *Kesergés* (1796) c. ódára is támaszkodik. A *levert, elszórt, mosolygál, Budavár* (itt a nemzeti erő jelképe), a *buzogány* „herculeusi” forgatása, az *ádáz* jelző, a *nyolcszáz repült el már Budavár felett* mint: „Nyolc századoknak vérzivatarja közt . . .” Mélyről törtek elő ennek az ódának a motívumai is. *Zrinyi* példájának felbukkanása már egészen más nemzeti vonatkozású asszociációkat ébreszt. (Hiszen Zrinyinek azért kellett hősi halált halnia, mert az udvar nem segítette.) Az utolsó versszakban kifejezésre jutó hit a nemzet erejében a nemzeti érzés fokozódó megerősödését is jelzi, ami az 1805-ös országgyűlés határozottabb nemzeti követeléseiben is kifejezésre jut. (Magyar nyelv!)

(Meg kell jegyezni még, hogy Napóleon dicsőítésének eltűrése a cenzúra részéről 1816-ban, mikor a könyv második kiadása megjelent, figyelemre méltó körülmény!)

Már Kazinczy nagy elismeréssel szól a versről: „*Ulma*. Egyike a gyűjtemény legszebb verseinek. A’ 3dik sorban hézag van hagyva, mert az ott álló szó ismételten szó a’ hazában ’s nem méltó, hogy ismértes legyen. Str. 2. Mindeneket levert és mingyárt: mindent lerontó. Ez az óda olly szép, hogy méltó hibátlanná tétetni.” — Hogy mi volt a Kazinczy által kifogásolt szó, nem tudhatjuk biztosan, mert Szemere nem jelöl semmi javítást vagy pótlást Kazinczy másolatában. (*Kaz. Lev. VIII. 236.*) — A *dagadt* szó Virágnál is előfordul, tehát nem „ismételten”. A feleletet a dunaizmus és tisztaizmus vitájáról szóló levél adja meg: *moraj*, amelyet Berzsényi lelkesen védelmez: „*robaj, moraj, zörej, zsibaj, dőrej*, dunai szavak ugyan, de igen jó magyar szavak, szint úgy mint a’ *kaczej, és zaj*.” (*Kaz. Lev. VIII. 329.*) A *mindeneket levert és mindent lerontó* energikus kifejezések változatlanok maradtak. — Kölcsey nem említi Berzsényi kiváló versei között. — A *Mondolat* gúny tárgyává teszi a „gigász erővel hartzra szegült karokkal” kifejezést és az „egekbe ötlő Krivánt”. (MERÉNYI: *MNyr* 1972. 9.) — A korabeli közönség a verset — Kazinczy tanúsága szerint — elragadtatással olvasta. Pl. Örmös József „Szabolcs vármegyei volt Vice-Ispán fija” (*Kaz. Lev. IX. 308.*) és gróf Rogendorf, akinek Kazinczy a maga által készített német fordításban olvasta fel, a vers és a Nagy Pálra írt költemény „igen édes könnyeket facsart ki” utóbbi hallgatója szemeiből, úgyhogy Kazinczy ezt írja: „Az ő ellágyulása engem is annyira meghatott, hogy verseidet csak zokogva olvashattam neki.” (*Kaz. Lev. VI. 158.*) S ehhez hozzáteszi: „Örvendj szerencsédnek, édes barátom! Te nem halsz-el. Mit fognak valaha érni verseid, ha sok esztendőök alatt fogsz rajtok szépítgetni, mint a Külföld nagy emberei szoktak a’ magokén és ha majd a’ kevésbb érdeműeket a’ később kiadásokban jobbakkal pótolod-ki! Kivált arra van nagy szükséged, hogy magadat szabad a Schriftsprachehez és a Tul a Dunai provincializmusokat felejtst.” (*Uo.*)

Az *utókorban* VÁOZY János (*B. D. 192.*) utal a vers érzelmgazdagságára: az aggodalom, a megretenés, a rémület és a hit egymás után következő fordulataira. — HORVÁTH János (*Berzsényi. 104.*) szerint Berzsényi a védtelenséget példátlan érzékletességgel festi, de ugyanilyen erővel hi-

vatkozik a magyar hősiségre is, Zrínyi „nagy történelmi nevével konkrétizálva”. Érdekes párhuzamot von Petőfi *Veszetti csaták, csúfos futások* c. versével. Mindkettő a nemzeti élet veszélyes óráira emlékeztet. — MEZEI Márta (*MKL* 24.) értelmezése: „A napóleoni hadak előretörése megdöbbentí és megriasztja, de egyszersmind túl is emeli a költőt az osztályszemlélet szűkkörűségén. A költemény az elemek tombolását idéző kezdetével, szaggatott mondataival, látomássá fokozott rémületével, de a helytállás erkölcsi és hazafias parancsával tűnik ki. — MERÉNYI (1966. 158.) szerint e versben mintegy tetőpontot ér a költői személyiség hősi vonása. Az ódában a drámai, epikai, lírai elemek művészi „Gesamtkunstwerk”-ké szövéődnek össze. — CSETHI Lajos (*i. m.* 125.) kiemeli a történelmi helyzetből fakadó eszmeiséget: „Ebben az ódában a magyarság elveszti külsőleges, szemet-lelket gyönyörködtető jellegzetességeit, amelyek a korábbi lelkesítő versekben oly nagy teret nyertek, s marad a közösségért helytállás plutarkhoszi hőosz-erkölése a kétségbeejtő helyzetben (a birodalmi pajzs nélkül magában védekező) magyarság számára: a realitásokkal nem számoló önfeláldozó, zrínyies gesztus.”

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Ádáz, hon, moraj, kény, acélfalak.

Szóképek

Bosporusok zokogó nyögése (CSENGERY: 597.), érckapu, acélfal (uo.: 596.), gyémánt (uo.: 721.), járom (uo.: 723.).

Az A helyesírása

Az Ulmai Ütközet

Mit hallok Árpád Honnya határain
 Algyúk dörögnek rettenetes Veszély
 Zug mint dagadt felhők morajja
 'S Bosporusok zokogó nyögése

5 Egy nagy tsapással mindeneket le vert
 A' hartz' 's ditsósség kényne Napóleon
 'S Mint Júpiter mindent le rontó
 Menny köve egy riadással elszórt.

10 Látom Hazámnak fegyveres Öreit
 Rémmült futásban, látom az ektelen
 Vert had' zavarját tébolyógya
 'S Béts, Posony értz kapuit vivotlan

- Ki tárva! Oh sors! oh tsuda nap mi ez?
'S hát nints remény már, ? — Itt az idő Magyar!
- 15 Melly majd, szabad lelked nem esmert
Jármat akaszt te szilaj nyakadra
- Nyoltz száz repült el már Budavár felett,
Villámok ádáz zápora vérőzön
Tódult s rohant rád szantalszor
- 20 Am de te mint ez egekbe ötlő
- Kriván mosolygál a' zivatar között
Rímíthetetlen melled aztel falat
Vont fel körülted; s vak merően
A' haragos buzogányt ragadván,
- 25 Gígás erőssel hartzra szegült karod,
'S vívtál ezerszer többel ezer tsatát:
Mennj mast mutasd meg Zrínyi lelkét,
Zrínyi dítő remekit, halálát!
- Merj! A' merészség a' fene fatumok
Mozdíthatatlan zárait áttüti
'S a' Mennybe gyémánt fegyverével
30 Fényes utat tusakodva tör s nyit.

Eltérések a H₂-től

1. hallok, Árpád (H₁)
4. Bosporusok (A)
6. Napóleon (A H₁)
10. Rémmült (A H₁)
13. csuda *nap* (A)
15. lelked-nem-ismért (A)
22. melled (A)
24. ragadván, Gígás (A)
25. Gígás-erőssel (A)

Szövegváltozások

1. H₂ hallok Árpád! H₁ honnja
4. H₁ D Boszporuszok' H₂ Boszphoruszok
7. D Jupiter' mindent lerontó
9. D hazámnak
10. H₂ D Rémmült
11. D Vert had
12. D Pozson' érczkapuit
13. H₂ D csuda *nép* H₁ Nép
14. H₁ Magyar Melly,
15. H₁ H₂ lelket-nem-ismért D szabad lelked nem ismért
17. H₁ Nyoltz D fölött
19. H₁ tódult D Tódult
20. D egekbe ötlő
22. H₁ H₂ mellyed
23. H₁ D körülted

25. H₁ D szegült D Gigász erővel H₁ H₂ Gigászszóval
 26. H₁ Vítvát D Vítát
 30. D áltüti T áltüti
 31. H₁ gyémántfegyverével

Fordítás

Pugna ad urbem Ulmam. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Elogiae.* P. 21—23.

Die Schlacht bei Ulm. Übertragen von Uwe Grossman /Stephan Hermlin. *Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.* Bp. 1970.

59. A' Felkölt Nemességhez. 1805.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 127/r-v—128/r-v. Kazinczy számozása: 23.

Megjelenés

H₁ 80. — H₂ 78. — D I. 54. — T I. 95. — H₂ szerint közöljük.

Az A-ban és Szemere levelében (*Kaz. Lev.* VIII. 236.) még keltezés nélkül olvasható, s így Helmecey keltezhetette. A keltezést a másik hasonló témájú verstől való megkülönböztetés szükségessége is indokolja.

A vers keletkezését — nyilván — megelőzte az ulmai vereség híre, mert ennek következtében lett olyan sürgős az országgyűlés összehívása. Ennek volt a feladata, hogy a leggyorsabban elegendő pénzt és katonát szavazzon meg a haza védelmére.

I. A költemény keletkezését és hangvételét bizonyára befolyásolták az országgyűlésről érkezett hírek, ezért a legfontosabbakat az alábbiakban közöljük:

- a) a király felhívását az országgyűléshez,
- b) a rendek határozatait.

a) *Az Ország tagjai a királynál* (1805. okt. 18.):

„... az Ország tagjai Eő Felsége magától elbótsátotta, kik is az Ország házában által menvén elegyes (mixta) ülést tartottak. Ebben a Kir. Propositiók Aczél Itélő mester (Protonotarius) Ur ő Méltósága által felolvastattak, mellyekben Európának mostani állapotja és a' Francia Császárnak minden Európai Státusok ellen való ellenséges törekedése velősen előadattatik, a' háborunak elkerülhetetlen mivóltta kinyilatkoztatatik, és Magyar Ország meg hivattatik, hogy ditső őseinek nyomdokit követvén, az Austriai Birodalmakra, nevezetesen pedig Magyar Országra is háromolható veszedelmet elhárítani, a' végre pedig mind elegendő fegyveres népről, mind annak élelméről, a' mint a' körülállások kívánják, gondoskodni igyekezzen, és ez eránt tanátskozzon (nem határozta tehát Eő Felsége meg mennyi fegyveres népet, mi-némű, és mennyi élelmet kíván az Orzágtól). Ezek felolvastatván Nádor Ispány Eő Királyi Herczegsége egy oly fontos deák beszédet mondott, mellyből nyilván kitetszett, hogy az ő Fő H.ge eriben is buzog Árpád vére, és hogy ugy hozván magá-

val a' szükség, ő Fő H.ge is kész szerette magyarjait vezérelvén mindenét feláldozni Kegyelmes Felségéért, és édes hazájáért. Ezen valóban arany betűt érdemlő beszéden annyira felbuzdultak a' hallgatók, hogy őt izben kellett Eő Kir. Herczégységnek azt félbe szakasztani a' számtalan vivát kiáltások miatt, melyektől (a' mint mondám) őt huzomban harsogott a' palota. Nem titkolhatták a' Státusok gerjedelmeket, önnön szemeimmel látván, hogy minyájanoknak könnyeztek szemek: hát még a' szívek milyen indulatokkal telt meg! Bizonyára minyájan fegyvert fogtak volna azon szempillantásban, ha a' környülállások további tanátskozásokra nem tartóztatták volna személyeket." (*Magyar Kurír.* 1805. 530—31.)

b) *A határozatok:*

„ M a g y a r O r s z á g .

Posonból, Október 29kén.

Nádor Ispányunk ő Kir. Fő H.ge e. h. 25-kén este Bétsből szerentesen ide vissza érkezvén, 27-ikben délelőtti 10 óraker a' Fő Rendek és Karok az Ország' Házának két palotáiban, a' magok harmadik Országos üléseket tartották. A' Magnások Táblájánál Nádor Ispány ő Fő H.ge a' Rendekénél pedig a' Mélt. Personális Ur, intéztek a' Magyar haza' Képviselő Gyűléseihez, egy-egy igen érzékeny és a' jelenvaló fenyegetődő környülállásokat eleven színnel lerajzoló beszédet, a' mellyeknek buzgó megilletődéssel való elhalgatása után, leg kissebb vetélkedés vagy további tanátskozás nélkül, egy szívvel lélekkel meghatározák Nemzetünk' képében ennek fő és minden rendü Küldöttjei, hogy a' Királyi Szék, Konstitutzió, és Haza védelmetésekre, javokat és életeteket feláldozzák, a' melly végre közönséges és formaruhás rész szerént lovasságból, rész szerént gyalogságból álló Insurrekziót rendeljenek, ekként kívánván egész Európa előtt megbizonyítani, hogy igaz védelmezői legyenek azon Koronának, Konstitutziónak és Hazának, a' mellyeket az ő őseiktől örökösített s' uralkodó Fejek eránt minden időben buzgósággal megmutatott hűségek és szeretetek által, mind ez ideig ditsőséggel megtartottak. Ugy tétettek a' határozások, hogy a' felkelés, lehető siettséggel intéztetődjön el és vitetessék tökéletességre, hogy az Európai minden Koronák és Uralkodószekek közönséges ellenségével, még idejekoránt szembe szállhasson.

Mínthogy ezen Ülésben úgy szollván tsak egy szív és száj volt: már 10 óra után nem sokkal bé is rekesztetett vala. Az után Nádor Ispányunk ő Fő H. gének Előülése alatt tartottak a' mind két Tábláktól kineveztetett Deputátusok magános tanátskozást, a' melynek az Országos Felkelés' mimódon lejendő elintéztetése volt a' tárgya, a' mely tanátskozását a' Deputatzió, estvéli 6 óraker tovább folytatta. A' Deputatzió munkája a' közelébb tartandó Országos Ülés' eleibe terjesztődik.

Buzgó megilletődéssel fogadták őseiknek elevenségektől lelkesített Magyarjaink, azt az ő kedves Nádor Ispányok szájából ezen alkalmatossággal két versben is hallott nyilatkoztatást, hogy szeretett Magyar Vitézeit, a' kik bizodalnokokat ő Fő H. tzegebe helyeztetik, önnön maga vezérelni, vélek a' tsata leg veszedelmesebb helyein megjelenni, 's utolsó tsépp vérét feláldozni, kész leszzen." (*Magyar Kurír.* 1805. 570—571.)

*

„A' közönséges Felkelés' elintéztetése végett kirendeltetett, Deputatio által kidolgoztatott 's Oktober' 31-kén a' Rendek és Karok előtt még egy versben felovastatott plánum szerént, a' melyben a' bizonyos mérték szerént való felosztatás végett az Országban fennállót úgy nevezett Porták tételődtek fundamentomná, minden Országos Portától 2 lovas és 6 gyalog katonának kell kiállítodni. Ennek felette minden Nemesek, és mind azok az előkelőbb szónéyek (ugy nevezett Honoratióres) a' kik ezen ranguk között számlálatnak, akár mi fele állapotuk légyenek, tartoznak vagy szónéyeesen a' tsatázó mezőre kiállani, vagy magok helyett mást állítani (a' melly szerént nem soká 100 ezer emberekből álló Magyar Nemesi Felkelé sereg szállhat szembe az ellenséggel.)” (*Magyar Kurir*. 1805. 598.)

2. E történelmi vonatkozásokkal összefüggően, amelyek érthető nyugtalansággal töltötték el költőnket, ebben az órában más motívumok és összeshívódások is megfigyelhetők.

Elsősorban maga a bibliai kép, amellyel az óda kezdődik, oly elemekből tevődik össze, amelyeket a költő képzelete sajátos módon kerekített egésszé. Az utolsó ítélet rajza, mint ismeretes, a Biblia számtalan helyén fordul elő. Ezekből a bibliai emlékekből, amelyekkel már Hübner vallásos könyvében is megismerkedhetett a költő (a kassimlyói iskolában is szerepelt tankönyvként. L. MERÉNYI: *Berzsenyi első iskolája. Vasi Szemle*. 1972. 450. skk.). A továbbiakban bővíthettek is olvasmányai, amelyekből a vers első négy sorának fenséges képét meríthette, de az ismert motívumokat sajátosan illesztette össze. Az első a *feltámadás* említése, ami nyilván jolképes jelentésű, nem tisztán vallásos értelmű: azt szimbolizálja, hogy a nemzet számára nagy erőt, szinte újjászületést jelent, ha dicső múltjára emlékezik, s az ősök példájából is bátorságot merít. Ez a motívum — a feltámadás — előfordul pl. Máté evangéliumának 24–25. fejezetében, Pál apostolnak a thesszalonikiakhoz írt első (4:16.) és második (1:10) levelében. — A *harsona*-képet Máté evangéliuma is tartalmazza, aki a 24:31-ben ezt írja: „És elküldi az ő angyalait nagy trombitaszóval és egybegyűjtik az ő választottait a négy szelek felől, az ég egyik végétől a másik végéig.” (Látjuk tehát, hogy itt a tér indítka is adva van a költő képehez, éreztetve a jelenet végtelen méreteit is.) — A *Bíró* szerepeltetése Máté evangéliumának 25. fejezetében található (25:31. skk.): „Mikor pedig eljő az embernek Fia az ő dicsőségében és ővele mind a szent angyalok, akkor beül majd az ő dicsőségének királyi székébe. És elébe győjtenek mind a népek, és elválasztja őket egymástól, miként a pásztor elválasztja a juhokat a kecskéktől. . .” (Berzsenyinél elmarad az angyalsereg, *egyetlen* küldött van csak, „a Nagy Bírónak Cherubim Angyala”, de a költő itt megfosztja „bírói funkciójától” és csak anyni szerepe van, hogy felkürtölje a halott vitézeket: menjenek a veszélyben forgó haza megsegítésére. (Mikszáth ezt a motívumot parodizálta — ha nem is Berzsenyi nyomán — az *Új Zrínyiaszban*.) Berzsenyi legsajátosabb és legmerészebb leleménye: a *lángszárnyak* képe. A *harsona*, a *láng* és a *szárny* mind előfordulnak Pál apostol thesszalonikiakhoz írt leveleiben, de a Berzsenyitől eltérő elemekkel: „Maga az Ur riadóval, arkangyal szózatával és isteni harsonával leszáll az égből: és feltámadnak először a kik meghaltak volt a Krisztusban: azután mi, akik élünk, kik megmaradunk, elragadtatunk azokkal együtt a felhőkön az Ur elébe, a levegőbe. . .” (Itt tehát felmerül a *szárny* és a *szállás* mozzanata, de honnan vannak a „lángszárnyak”?)

Ezt a „képet” talán a thesszalonikiakhoz írt második levél versei tartalmazzák (II. levél 7.,8.): „Megjelenik az Ur Jézus az égből az ő hatalmának angyalaival tűznek lángjában, ki bosszút áll azokon, a kik nem ismerik az Istent. . .”

E részletek alapján érzékelhető, hogy Berzsenyinél minden szerepel, ami *költői* e bibliai elemekben, még megtoldva saját képzeletével: az idő, a tér végtelenségével és a fény, a hang, a látomás fenségével.

Már *Az Ulmari ütközettel* kapcsolatban szokták emlegetni a költő „csodavárását”. De mindinkább arról van szó, hogy „emberfeletti” erőfeszítésre hívja fel nemzetét az orós ellenséggel szemben. Ehhez illik az „ég hatalmának” segítségül hívása, amelyet Berzsenyi költői módon illeszt bele a nemzethez intézett szózatába, mintegy éreztetvén azt — jelképesen —, hogy maga az égi hatalom is csupán *segíthet* egy nemzet igazságos, önvédelmi harcában. Az erőnek és elhatározásnak *bennünk* kell meglennie.

b) A másik figyelemre méltó körülmény, amelyet az óda keletkezésének magyarázatánál tekintetbe kell venni: a vers összeszövődése a *Kesergés* (1796), de még inkább *A' Felkölt Nemességhez* (1797) c. költeményekkel. *A Kesergéshez* Attila és Árpád emlegetésével, *A' Felkölt Nemességhez* magának a felvonulás látványának hősiessé rajzával fűződik. De itt még magasabbra emeli a költő a felkelés „mércejét”: nem királyi parancs, nádori méltóság hívta egybe e sereget, hanem az ősök példája, a nemzetben rejlő elpusztíthatatlan őserő hatalma és a hazához való szent hűség erkölcsi kötelezettsége. A hazafiasság műveltség kultusza most természetesen háttérbe szorul. Itt élet-halálról, a nemzeti létről van szó.

A' Felkölt Nemességhez (1797) kapcsolódó egyéb motívumok között szerepel Bécs emlegetése. (Ami nemigen „húzza alá” az óda „birodalmi” jellegét: erről már volt szó az előbbi ódával kapcsolatban.) A másik indíték: a Mária Terézia való visszaemlékezés — de most már nem *A' tizen nyolctzadik századnak* a felvilágosodást dicsérető vonatkozásában, hanem *a magyar seregeknek* és vezéreiknek dicsőítésével.

Az 1797-es ódában egy fenséges természeti hasonlat szerepel („Afrika búsvult tigrise”). Az 1805-ös ódát a hasonlalthalmazás jellemzi. Két mitológiai (Hercules és Bellerophon) és két természeti képpel (ádáz szélvész, Juba oroszlánja) nyomatékosítja a költő a vers célzatát.

*

Kazinczy megjegyzése: „Fent kezdi a' hangot az óda. Félek, hogy fumum ex fulgore! — Str. 9. Széld királyunk Thrézia. Jobb mint: Hát böles. Még pedig minden tekintetben jobb. — Pálffy és Nádasdi helyeken kívül hozatnak elő. Félre itt velek. — Félre a' kalpaggal is alább. — a' két utolsó strópha igazítást kíván.” (*Kaz. Lev. VI. 163.*) — Berzsenyi e tanácsot megfogadta, s az utolsó 3 versszak mondanivalóját egy versszakba vonta össze.

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi. 103.*) kiemeli a költő felfogását a magyar vitézség kettős jogcímeről: az életáldozat önkéntes voltát és az ősközhöz való hűséget. — MEZEI Márta (*MKL 23.*) felhívja a figyelmet az óda magas feszültségű hangvételére. A látomászerűség forrása a múltba merülő ihlet hiteles volta. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi. 80.*) úgy értelmezi a kezdő hasonlatot, hogy Horatius hadiképei már nem alkalmasak a költő számára megrendülésének kifejezésére. „Helyettük az apokalipszis hangjai riasztják fel az ébren-szunnyadozó magyart.” — MERÉNYI (1966. 156.) azzal magyarázza az óda széles sodrású áramlását, hogy a költő a nemzeti erők koncentrációját sürgeti az ország védelmére. Ezért terjed ki a lírai tér az egész országra.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Ádáz, láng, szárny, tüzelg.

Szóképek

Por (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 25.), kar (CSENGERY: 592. — CSELÓTEI: 29.), szélveszek (CSELÓTEI: 22.).

Szómagyarázat

Cherubim — a héber kerub (angyal) szó többes száma; a magyarban egyes számban is előfordul

Báthori — valószínűleg Báthori István (1533—1586) erdélyi fejedelem és lengyel király dicsőséges hadjárataira gondolt a költő

Juba — Numídia észak-afrikai ország királyának neve, azután maga Afrika (jelképes értelemben) mint az oroszlánok hazája

Az A helyestrása

A felkelt Nemességhez

Mint majd midőn lángszárnyok eljövend
A nagy Birónak Cherubim Angyala
És kürtje harsány hangja a' mélyly
Sírba le száll hidegült porunkhoz

5 Minden felé dob s tárogato riad.
'S úgy tetszik elhunyt Pardutzos Őseink
Támadtanak fel harmaikból
Véereiket fedező karokkal

10 Tódúlva jönnek baknoki népeink,
Erdély kegyetlen Székelyi a' fene
Hajdúk az áldott tér mezőkben
Meg feketült haragos Kunokkal

Az ütközet közt állni tudo kemény
Horvátok és vad Ráztok erős hada
15 Taborba szállott hogy kövesse
A' Magyarok rohanó lovagjat.

Örvendj Hazám! nézd mennyi jeles Sereg
Kész értted 6n ként ontani életét
Oh bátran örvendj, mert meg őrzik
20 Hantjaidat született Vitézid.

Magyar nemes vér' bére jutalma vagy,
Vérző magyar kar tarta meg eddig is
Tsak hív szülöttid' vérpatakja
Áradozand ezután is értted

25 Nézd mint buzognak szep deli ifjaid
Mind annyi Hérót 's Márst mutató vitéz
Tüzelg szemekből, felkelend még
Bátori 's él Kin'sink ezekben!

30 Tud győzni e' Nép, Attila magva ez
Ez dulta Arpád hajdani hartzain
A' föld legelső tartományit
'Lantra fűzé sok ezer vitezit.

35 E' nép tsatázott nagy Hunyadink alatt
Mikor kevély Béts tornya le rontatott,
S roppant Budának győzhetetlen
Ormai közt diadalmi kürt szállt

40 Hát bölts Királynénk Trézia! tronusod'
Nem a' Magyar szlv vitta ki Pálfival,
Nem a' Magyar 's Nadasdi kardja
Tette ditső koronád' fejedre ?

Hat nagy Királynak tábora omla rád
Tűz láng borítottá Ostria Várait
'S nem volt ki terhed Herculesként
Tartsa egész Birodalmad omlott.

45 'S Ím mint midőn bús Eolus éktelen
Barlangja torkat Kaukázus oldalán
Feltárja 's ádáz szélveszekkel
Fellegeket hasogatva pusztít,

50 Fel kél az ébren szűnyadozo Magyar
Elszorja villam kardja az ég' ködét,
Meg törte földhez verte mint eggy
Bellerophon hat agyu chimérád'.

55 Ki győzne méltán zengeni rólatok
Fegyverre termett Attila magzati ?
Oh hartzra buzdult Őr vitézek
Honytotokat fedező Erőssek!

60 Menny hát vitéz fajt! Őseid Istene
Legyen Vezérldd vér özönid között
Rakj zöld borostyánt kalpagodra
Vagy nemesen pazarold el élted'.

Menny Menny! mutasd meg mit tehet a' Magyar
Ronts által a' nagy bajnoki tárgyakon
Vagy küzdve halj meg véred' ontd ki
Trombita szón viadalmi láng között.

Ellérések a H₂-től

2. Cherubim Angyala (A)
15. Táborba szállott (AH₁D)
21. vér' bére (A)
26. Hérót Márst (A)
33. alatt. Mikor (H₁ D)
37. Trézia! trónusod' (A)
45. Acolus (A H₁)
43. Herculesként (A)
46. Kaukázus (A H₁)
51. földhez (A H₁)

Szövegváltozatok

1. A lángszárnyokon [Kazinczy betoldása.]
2. H₂ Chérubi D nagy bírónak cherubi [Berzsenyi *Ism. lev.* 47. nem változtat az A és H₁ szövegén, Helmecey beleváltása a II. kiadásban.]
4. H₁ D hidegült H₂ D porunkhoz; Mindenfelé
8. D véreiket fedező
9. D Toldulva
11. H₁ természetekben
12. D megfeketult [sh.]
13. H₁ állni tudó D között
14. H₁ Horvátok, és
15. H₂ Táborba' szállott
18. T önkényt D kész, érted
20. D vitézid
21. H₂ D vér bére
23. H₁ szülöttid D hív szülöttid
24. D érted
26. H₁ Héroszt H₂ Heroszt 's Marszt H₁ Vitéz D heroszt 's Márszt mutatató
27. D szemükből
28. D Kinizsnyk
32. D fűzé
33. H₂ alatt Mikor
36. D között
37. B *Szelíd királyunk* [*Kaz. Lev.* VI. 163. — Berzsenyi visszajavítja: *Kaz. Lev.* VIII. 236. („B. keze”)] H₂ Thrézia H₂ D thrónusod D királynénk, Thrézia H₂ Királynénk Thrézia! H₁ Királynénk, Thrézia! thrónusod'
38. D Pálffyval ?
39. H₁ Magyar, 's D magyar, 's Nádasdy'
41. D Hut nagy királynak
43. H₁ H₂ volt ki H₂ Herculesként D Herkulesként
45. H₂ Aeolusz D Aeolusz'
46. H₂ Caucasusz' D Kaukázusz'
48. D pusztit, Félkél
49. H₁ Magyar; 'S D ébren szunnyadozó magyar,
51. H₂ földhöz [az A kéziratába Kazinczy beleváltása]

60. Az Ifjúság.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 122/r-v. Kazineczy számozása: 20.

Megjelenés

T 113. — A szerint közöljük.

Az elégiai korszak nagy búcsúverseihez tartozik. De itt nem személyektől búcsúzik a költő, hanem ifjúságától. A megszemélyesítés *Az Örömhöz* és *A' Tavasz* c. ódához közelíti a verset. De hangulata szerint inkább a szerelmi másodvirágzás „csúcskorszaka” után keletkezhetett. Niklai keletkezésűnek látszik, s tán a virágzó férfikor hanyatlásának kezdetét jelenti. *Az élet' delénél* feltétlenül korábbi fogantatású.

Tanulságos e költemény és Matthisson *Die Kinderjahre* c. versének összehasonlítása a keletkezés és a kót költői egyéniség különbözősége szempontjából. (BÖLSING: 169.) E Matthisson-költeményt Berzsenyi feltétlenül ismerte, sőt verse elégiai pátoszának a 21—26. sorban megnyilvánuló sajátossága rokon a Matthissonéval:

Durchsegle kühn die Meere
Wie Cook und Magellan:
Erfleug das Ziel der Ehre
Auf nie beflogner Bahn:
Gieb Königen Geseze:
Sei Herr von Perus Gold:
Gebeut im Reich der Schäze
Die uns Golkonda zollt:
Vereine was auf Thronen
Der Erdball staunend preist
Und beide Lorbeerkrone
Wie Friederich und Kleist . . .

Umsonst!

[Vitorlázz át merészen a tengeren, mint Cook és Magellan. Érd el a hírt (a becület célját) eddig töretlen úton. Parancsolj a királyoknak, légy Peru aranyának ura, rendelkezz a kincsek birodalmában, amellyel Golkonda adózik nekünk. Egyesítsd, amit a trónokon a földkeresség csodálva tisztel s a kettős babékoszorút (mint költő és katona), miképpen Frigyes és Kleist . . . Hiába! . . .]—S ezután úgy fejezi be a német költő gondolatmenetét, hogy a gondtalan béke idejét *csak* a gyermekkor varázsolhatja vissza.

Matthisson azonban mást ért ifjúságon, mint Berzsenyi. A gyermeki *játékokat* idézi fel aprólékos gondnal: a naiv álmódozást, papírhajókat a tó vizén, a lepkefogást, az ibolyaszedést, a komor tanítókat, az invalidus katonát, aki Nagy Frigyesről és Roszbachról mesélt stb. Berzsenyinél az *ifjúság örömei a szerelmi vágyban és boldogságban tetőznek*. Az elégius panasza a lényegre, az ifjúság elmúlására s annak visszaidézhetetlenségére, főleg az első szerelmi korszak felejtetheletlenségére irányul. Így mintha *Az első szerelem* előzetes „akkordja” zendülne meg már ebben a versben.

*

Kazinczy szerint: „Nincs kimerítve a tárgy 's sok hiba van benne a prosodia ellen is.” (*Kaz. Lev. VI. 165.*)

Az *utókor* irodalomtörténései közül HALÁSZ Gábor (*Berzsenyi. 84.*) szerint a verset az elmúlás kegyetlenségével való szembenállás jellemzi. A múlt az emlékekben újraél. Hír, bölcsesség, vitézi tettek, kincsek nem adhatnak oly szent örömet, mint a fiatalság. A költő csak röviden emlékeztet a szenvedésekre; lényegében az ifjúság zavartalan boldogságát festi. *Keserűséget nem érez* az elmúlás miatt, csak az *emlékezés boldogsága* hatja meg. — BARTA János (*Berzsenyi. 120.*) magasra értékeli a visszaálmodott „intim szféra” átéltségének kifejezését. Úgy látja, hogy a költemény az „utolsó elszánt menekülés a semmibehullás elől”. — Szerintünk azonban a későbbi *Életfilosóphiában* a költő új kiutat talál a maga és költészete számára, tehát e hangulat nem végleges lelkiállapot. — HORVÁTH János magyarázata (*Berzsenyi. 85.*) szerint „a költemény gyönyörködve veazteglés az ifjúság emlékénel és a jövődő bánatos sejtelmének érzékeltetése.” A *Barátimhoz* c. vershez kapcsolódik a jövődőre vonatkozó „sztoikus komorság” részlete. („Álmodozó lelkünk nem sejt ily pusztá jövődőt . . .”) — NÉMETH László (*Berzsenyi. 50.*) szerint „. . . azok közé a versek közé tartozik, amelyeket az élettől búcsúzó s még nem öreg embernek nehéz megkönnyezetlen olvasnia.” — VARGHA Balázs (*Berzsenyi. 98.*) megjegyzése: „A horatiusi motívumot a gyarmatszerző kor képeivel gazdagítja a költő.” („Halmozd kincseidet, dúld, pusztítsd Bengala partját . . .”) — MERÉNYI (1966. 106.) szerint: „A költemény himnusz az ifjúsághoz. Elégiai vágy és ódai lendület egyesül benne. Egyik *belső láncszem* az elégiák ciklusában.”

Forma

Hexameter.

Nyelvújítási szavak

Rózsaalak, rózsavirány, repdezek, csillagkorona.

Szóképek

Aranykor (CSELŐTEI: 26.), kardod villáma (CSENGERY: 593. — CSELŐTEI: 17.), csillag (CSENGERY: 594. — CSELŐTEI: 22.).

A T helyestrása

Az Ifjúság.

Mint az aranykornak boldog századja virágzó
Képe, szelíd tündér Fiatalság! visszanevetsz rám;
Felfeded ártatlan kebelednek rózsaalakját,
S szívemet a múltnak gyönyörű örömébe meríted.
5 A te fejednek aranyfürtjén mosolyogva virítnak
A tavasz illatozó zsengei vegyes koszorúkbán,
Pázsitos ösvényed violák közt tévedez, és foly,
Mint a csergedező Arethusa s tiszta Meander.
Társaid, a mindig nevető Kedv, Tréfa, Barátság,

- 10 Édes enyelgéssel ropedznek játszva körülted,
 A szerelem mennyét feltárja Dióne előtted,
 S karjain andalgó örömében renget az égnek.
 A te vidám orczád, valamint egy hajnali csillag,
 A repülő élet napját felújítja, bezárja,
- 15 Míg te az élet eget ragyogó lángszínbe' fereszted;
 Elysium myrtusligetévé változik a föld,
 Hol minden kiderült, hol minden szép s nagy előttünk,
 Álmodozó lelkünk nem sejt ily pusztá jövőndőt,
 Melyben az életnek volt kedvesi mind elenyésznek,
 S csak szomorún egyedül bújdossa világi futását,
- 20 S csak szomorún egyedül bújdossa világi futását,
 Mint az alélt utazó az oroszán durva hazáját.
 Légy bölcs, légy te vitéz, kardod villáma hasítson
 A földtengelyekig s a föld nagy tengerein túl,
 Homlokodon híred csillagkoronája ragyogjon,
- 25 Tetteidet fél föld leborúlva csudálja, imádja,
 Halmozd kincseidet, dúld pusztítsd Bengala partját,
 Úszza körül gályád a földet százszor ezerszer:
 Oly szent tiszta öröm nem reszketi szívedet által,
 Mint mikor a boldog fiatalság rózsavirányin
- 30 Andalodó lelked legelőször kezdte hevülni,
 S a gyönyörű álmoképet csókolva ölelted.

Fordítás

Iuventus. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). Danielis Bersenii Eclogae. P. 35—36.

61. Levéltöredék Barátnémhoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 130/r-v. Kazinczy számozása: 25.

Megjelenés

H₁ 170. — H₂ 168. — D I. 131. — T I. 154. — Hb szerint közöljük.

A *Levéltöredék* kétségtelenül élő szerelmi viszonyra utal, de nem szenvedélyes vágyakozással, mint az *Emmihez* (1811), vagy akár a boldog beteljesülés hangján, mint valamikor az *Észtihez* (*Emmihez*) szóló vers („Szép, szép az élet Emmi . . .”), hanem a szelíd melancholia mély árnyalataival.

A „távolléted alatt” arra látszik előzni, hogy a költő a *Levéltöredék* keletkezése előtt (de talán máskor is) találkozhatott kedvesével, s ilyen értelemben a költemény hősnője is jelen van — a költő szívében —, mikor írja a verset és jellemzi hangulatát — kedvese számára is. Így e vers előző találkozásra vagy levélre is utalhat.

A költeményt A' *Közeltű Tüllel* benső rokonság köti össze, amely a hangulat hasonlóságában, a természeti környezet szerepében s a magasrendű művészi megoldásban nyilatkozik meg.

*

Kazinczy a harmadik könyvbe, tehát eredetileg a jelentéktlenebb Berzsenyi-versek közé sorolja. A költő viszont a harmadik könyv kiemelt helyére teszi, közvetlenül búcsúverse („Exegi monumentum...”) elé, ezzel szándékozván e könyv alaphangját felerősíteni a hangsúlyos-rímes szerelmi versek és az anakreontikumok után. (A *Tánczok, Emlékek és az Életphilosophia* már később, valószínűleg Kazinczy tanácsára kerültek szintén a III. könyvbe, a *Levéltöredék* elé. — *Kaz. Lev.* IX. 336.) — Költőcséy dicsérettel emeli ki a költeményt a hangsúlyos-rímes versek közül. (MKL 202.)

Az *utókor* irodalomtörténetében ERDÉLYI is nagyra értékeli (*Pályák és pálmák*. 82.): „Mély egyéniség kifejezése, párosulva legbensőbb kedélyvel.” — VÁCZY János (*B. D.* 45.) szerint a költő átélte küzdelmek színterére pillant vissza. „Félve a jövőt, nyihületet talál sorásában: a szerelemben és a melancholiában. Ezek virrasztanak a magas felindulások, tüzes szenvedélyek hevének lecsillapult viharai fölött.” — HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 76.) idézi ERDÉLYINEK azt a mondását, hogy „a romantika szőlőgerezdje a költészetben már megtette az érés titokzatos fordulát. Mikor fordul le, senki sem veszi észre, ha szemmel tartotta is.” HORVÁTH János szerint e fordulat a klasszicizmusból a romantikába éppen e versben következhetett be, amelyet jellemez a „remek valódiáság, regényes önszemlélet — határozott időponthoz helyhez kötve. Magyar versalakban ily remeket még nem írt senki. A költőnek sikerült földi életének egy bizonyos óráját egész lelki teltségével örökre megállítania ebben a költeményben.” — KERÉNYI Károly (*Az ismeretlen Berzsenyi*. 15.) szerint e versben „életunalom, elcsüggedés vegyíti bele árnyát a poétai félhomályba”. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 103.) így jellemzi a verset: „Önarckép, jelképteremtő szándékkal. Kevesebb az objektív, több a lélektani részlet, mint az elődöknél.” — MEZEI Márta (MKL 26.) megfigyelése: „Némi megnyugvást sejtet a kedves lény utáni bánatában. A helyzetkép epikus pontossággal adja meg a vers keretét.” Kiemeli a jelenetezés átéltségét. A költő a „Ne kérdezd Barátném”-mal rejtőzködően kezdi versét, de annak minden részlete „hangulati egységével mindennél világosabban mondja el a ki nem mondottat”. MERÉNYI (1966. 198.) szerint lélek és természet párhuzamos mozgása vonul végig a versen. „A költő bánattal edzi magát a feledésre és megfékezett vágygal az emlékezésre.”

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, versszakonként négy tizenkettős sorral. Rím-képlet: abab. Ütemezésére jellemző, amit SZÜROMI Lajos megállapít (*ItK* 1972. 626—630.): az első soré 3/3 // 3/3, a másodiké 4/2 // 4/2, a harmadiké 2/4 // 2/4, az ötödiké 3/3 // 4/3, a nyolcadiké 4/2 // 3/3, a tizenegyediké 4/2 // 3/3, a tizennegyediké 3/3 // 2/4, a tizenötödiké 6//3/3, a tizennyolcadiké 4/2//2/4, a tizenkilencediké 2/4//3/3.

Ugyancsak ő jellemzi (*uo.*) Berzsenyi magyaros formájú tizenkettősinek azt a sajátosságát, hogy középmetazete erős, állandó, de a sorfeleken belül változatos, beszédyszerű tagolást érvényesít, itt-ott időmértékes „árnyalatokkal” is.

Nyelvújítási szavak

Gerjeszt, szomorgó, Bötzek (az A-ban tájszó: kanóc).

Szóképek

Szárnyak (CSENGERY: 597. — CSELŐTEI: 10.), szikra (CSENGERY: 721. — (CSELŐTEI: 17.).

Szómagyarázat

Őszibogár — tücsökfajta, amely főleg a szőlőkben szeret tanyázni
bötzek — kanóc (dunántúli tájszó)

Az A helyestrása

Levél töredék Barátnémhoz.

Ne kérdezd Barátném! mint töltöm időmet?
'S tával léted alatt kedvem miben lelem,
Tudod elvesztettem kedves Enyelgőmet
Tudod magam vagyok mert te nem vagy velem.

5 Lefestem szüretem estveli óráit
Mikor tselédimet nyugodni éreztem
'S már csak alig hallom a' vigság lármait,
Vén diófam alatt tüzenet gerjesztem

10 Füstölgő pipámmal könyökemre dülök
Bötzekem pislogó langjait szemlélem.
A' képzelődések árjába merülök
S' a lelkesedésnek szent Óráit élem.

Az Őszi bogárnak busongó hangjai
Fel költik lelkemnek minden érzéseit
15 S Az emlékezetnek repdező szárnyai
Viszsa hozzák éltem eltűnt Örömeit

Életem képe ez; már el estvéledtem
Bé borult az élet vidám ál ortzája.
Még két mulato társ van ébren mellettem,
20 A' szelid szerelem hamvadó szikrája,
Bus melancholiam szomorgó nótája.

Eltérések a H₂ től

5. estvélyi (Hb)
11. A' képzelet' égi álmába merülök (Hb)
12. 'S egy szebb lelki világ' szent órájít élem. (Hb)

Szövegváltozatok

Cím: D Levéltöredék, Barátnémhoz.

1. H₁ Ne kérdezd, Barátném Hb Ne kérdezd barátném D barátném
3. Hb D enyelgőmet
4. H₂ Mertte [sh.] vagyvelem [sh.] Hb vagy' [sh.]

5. H₁ H₁ D estvéli [Hb II. 76.]
 9. D dőlök
 11. H₁ H₂ D a' képzelődések' álmába [Hb II. 76-77.]
 12. H₁ H₂ D 'S a' lelkesedésnek D óráit [Uo.]
 13. H₁ búsongó
 16. H₁ eltűnt
 17. H₁ H₂ D elestvéledtem [Hb II. 76-77.]
 18. H₁ vídán
 [A költő az A szövegét újraírta: Kaz. Lev. VIII. 238.]

Fordítások

Otrüvok iz pisz'ma moei podruge. Perevod. N. Csukovszkogo. Moszkva 1952. Goszlitizdat; *Antologija Vengerszkoj Poezii.* Sztr. 114.

Otrüvok iz pisz'ma moei podruge. Perevod. N. Csukovszkogo. Moszkva 1955. Ucspedgiz; *Hresztomatija po Zarubeznoj Literaturi. 19 Veka.* Sztr. 760.

Brieffragment an die Freundin. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner: *Strahl im Sturm.* S. 74.

Fragment d'une lettre à mon amie. Adaptation de Lucien Feuillade. Paris 1962. Édition du Seuil. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 123.

Kurüma zasran hattardan. Audarpan Szari Zsienaev. Almati 1969. Zsaszümü Venger Poezija-Sziünün Antologijaszi. B. 43.

Krijenkatkél ystavattarellení. Suomeski runoillut Toivo Lyy. Helsinki 1970. S.K.S. *Unkarin Lyyra.* Sivü 84.

Zeneművészet

KODÁLY Zoltán: *Levéltörredék Barátnémhoz* (1916).

62. A' Közelítő Tél.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 135/r-v. Kazincezy számozása: 29.

Megjelenés

H₁ 14. — H₂ 14. — D I. 10. — T 81. — H₂ szerint közöljük.

Keletkezése: 1805–8 között, mint a *Levéltörredéké.*

Horatius O. I. 9. s Matthiison *Die Kinderjahre* c. versével nincs kapcsolatban. (Az 1936-os akad. kiadásban említett két rokon hely: Kis János *A' Múzsához* c. versében és Gessner *Idilliuminak* vonatkozó részlete sem lehet a költeménnyel összefüggésben. L. o. 350.)

A' horatiusi C. IV. 7. óda témájától is sajátos eltéréseket észlelhetünk a versben (1–4. s.):

Diffugere nives, redeunt iam gramina campis
 arboribusque comae;
 mutat terra vices, et de crescentia ripas
 flumina praetereunt.

(*Opera Omnia.* 282.)

[Szétfut a hó, visszatér már mezőre a fű, fára a lomb, a föld váltakozva meg-megújul, és az apadó folyók partjaik közt kanyarognak.]

Vagyis Horatius a tavasz „egyöntetű” rajzával kezdi költeményét, s a természet örök megújulását állítja szembe az emberi élet mulandóságával (7–8. s.):

Immortalia ne speres, monet annus et alium
quae rapit hora diem.

(Uo.)

[Nevárj örök életet, int az év és az óra, amely elrabolja a vidám napot.]

A következő versszakban a római költő szabályszerűen leírja az évszakok váltakozását (C. IV. 7. 9–12. s.)

Frigora mitescunt Zephyris, ver proterit aestas,
interitura, simul
pomifer autumnus fruges effuderit, et mox
bruma recurrit iners.

(Opera Omnia.284.)

[A zefír (nyugati szél) nyomán enged a fagy, a tavaszt majd elfüzi a nyár, hogy az is letűnjék, ha majd a gyümölcsöző ősz kiöntötte terményeit, és azután újra visszatér a lomha tél.]

Nos ubi decidimus . . .
pulvis et umbra sumus . . .

(Uo. 12. s. Opera Omnia. 284.)

[Amikor sárba szállunk . . ., por és árnyék leszünk.]

Cum semel occideris . . .
non, Torquate genus, non te facundia, non te
restituet pietas . . .

(Uo. 21–24.)

[Ha egyszer meghaltál . . ., sem származásod, sem ékesszólásod, sem a kegyelet nem támaszthat fel újra.]

Végül az utolsó versszakban arra is utal, hogy a sötét mélységből Diana sem hozhatta fel a szűziés Hyppolitust . . . Tehát még az istennő szerelme sem mentesít a haláltól.

Horatiust a tavasz emlékezteti az elmúlásra, Berzsenyi pedig ugyanezt a gondolatot az ősz színes leírásába illeszti bele. Ez az egyik különbség. Horatius az ellentéttel akar hatni, Berzsenyi a természeti és emberi élet ritmusának harmóniájával fejezi ki az elmúlás gondolatát. Továbbá Horatius versében a négy évszak szokványos, egymástól elkülönített leírását olvashatjuk; ezzel ad nyomatékot a természet újjászületése eszméjének: a természet körforgásában a halál csak látszat, hiszen a hold változásával, vagyis az idő, az évszakok múlásával minden új életre kél. Berzsenyinéél sajátságos vegyül az ősz jelenléte s a tavasz és a nyár emléke: öröm és fájdalom együtt, ami bonyolult életérzés kifejezésével jár. Horatius a név, a jámbor érdem s a kegyelet „háromságára” hivatkozik, mint amelyek mégsem tudják biztosítani a halhatatlanságot, és a szerelem csak utoljára szörepel, míg Berzsenyi a szerelemre összpontosít, ezt emeli ki fő motívumként a befejezésben. A Szerelem himnikus dicsőítése sajátságos „megdörzve

elmúló" változatában tűnik fel: egyrészt isteni erővé magasztosul, akár a legfőbb istené (a szemöldök-motívum), másrészt az elmúlással szemben a szerelem hatalma is végesnek bizonyul. Tovább fokozza a hatást, hogy a szerelem halhatatlanító erejébe vetett hitről való lemondás oly elégiában jut kifejezésre, amely maga a győzelem a mulandóság fölött. A Szépség tehát képes és képesít a halhatatlanságra, az elmúlás jelenségei között a megmaradásra, az öröklétre.

A *Levéltörődék* talán a gombai őszi szüret emlékét őrzi, A' *Közelítő Tél* egy ez után következő időszakhoz fűződik. Ezért nagyon találó Kazinczy címváltoztatása az eredeti *Az Őszszel* szemben, mert ebben éppen ez a megkülönböztető mozzanat jut kifejezésre.

Már Kazinczynak is tetszik a vers: „p. 23. Nem *Ősz*, hanem közelítő tél. Szép óda. De bimbója, tűnő, illatoz hibák. Bimbója, illatozik, tűnő van jól mondva. Barcsi nem illik ódába. Alig illik a' kőkényszem is.” (*Kaz. Lev. VI. 162.*)

Bár a többi megjegyzéseit nem fogadja el a költő, de a *Barcsi* és a *kőkényszem* kárhoytatásával Kazinczy kitűnő ötletet ad a költemény végső megformálására. Ugyancsak elfogadja a címváltoztatást is. — Szemere Pál *Tudosításában* (kézirat 36.) kiemeli a költemény látomásszerűségét: „a költő az Időt pillantja meg szárnyakkal, amint lebeg, bizonytalanáválik minden műve, minden a lét és nemlét között ingadozik.”

Az *utókorban* HORVÁTH JÁNOS (*Berzsenyi.* 73.) a verset mint az elmúlás teljes, érzékletes elégiáját méltatja és értelmezi. Kiemeli a negatív festés és a hanggal való szuggerralás jellegzetességét. A szemlélet monete és az önmagára való vonatkoztatás szerves egységben forr össze. — BARTA JÁNOS (*Berzsenyi.* 113.) hangsúlyozza az elégiának azt a sajátosságát, hogy benne a jelenvaló őszet túlszárnyalja a visszaálmódott tavasz s ennek konkrét színességét már eleve a valótlanág tudata kíséri. A jelen idős forma nyelvi eszközökkel érzeteti az általános igazság érvényességét. — KERESZTURY Dezső (*A szépség haszna.* 39. skk.) részletesen tanulmányozza a vers felépítésének és jelentésének főbb mozzanatait. *Ihletettségenek sajátosságát* így határozza meg: „Kedélyének fél tudatos rétegeiből az ihlet sugalmát követve emeli ki fájdalmasan szubjektív mondanivalóit, s ezeket erős érzelmi telítettséggé, s a maguk hangulati légkörét fokozottan érvényesítő eszközökkel fejezi ki.” Bizonyítja, hogy a költeményben egyformán felismerhetők a *klasszicizmus* és a *romantikus ízlés* jellemző vonásai. (*Uo.* 52.) Az előbbi jellemzői: „A költő tudatos művészmódjára egy kitűnő mesterségbeli tudást igénylő klasszikus formát utánoz, egy általános érvényű élethelyzetet, érzést s gondolatot fogalmaz meg újra, választékos, stilizált nyelvi kifejező eszközökkel, áttekinthető, arányos, logikailag is világosan tagolt kompozícióban.” (*Uo.* 47.) „*Romantikus jellegű* a tárgy és fogalom, a valóság és gondolat, a lét és tudat egyensúlyának megbomlása.” Berzsenyi költői műhelyébe elmélyedve a költemény *keletkezését* így világítja meg: „Forró személyes élményekből fakad a vers; a költő elégiai útjának közepén lebeg, a fordulón, ahol a vágy már megszűnik, az érzés céltalanul visszahull önmagába. (*Uo.*)” A' *Közelítő Tél* költői *célzatával* kapcsolatban rámutat arra, hogy Berzsenyi „nem feloldódást, panaszban való megkönnyebbülést keres, hanem ábrázolni, végső lényegében megfogalmazni akarja magát”. (*Uo.* 54.) — MERÉNYI főleg az egyéni, sajátosan romantikus vonást emeli ki. A lírai hős itt egyszerre éli át az elmúlást mint természeti jelenséget, mint egyéni élményt és mint egyetemes törvényszerűséget. A közelítő tél, vagyis az ősznek u

szakasza egyszerre élet és halál, születés és elmúlás, gyönyör és fájdalom. (MERÉNYI. 1966. 200.) — ZUBRECZKY György (*ItK* 1969. 290.) megállapításai szerint a költő a versben hangulatilag és képileg magragadott *létformákat* állít egymással szembe. Rámutat a vers mélyén rejlő *mítizálásra*. Kiemeli a *morális* elemet: a kiábrándulás és az ifjúság elmúltának kettős csapását józan fővel, keserűség és cinizmus nélkül tudomásul vevő és alázatában is felmagasztosuló lírai hős humanitását. (291.) Berzsenyi itt az ellentétek egyensúlyát, a sokféleség összhangját teremti meg. A költőnek a kor *társadalmához* való viszonyulását a versben is igazoltnak látja: „Benne él társadalmi rétege világában, de ugyanakkor távolságot is teremt vele szemben azáltal, hogy a kiábrándulás, a bizonytalanság és az elmúlás képleteiben ábrázolja.” — CSETRI Lajos (*i. m.* 151.) a versben a Home-féle „ideale Gegenwart” az — ideális jelenlét — kategóriájának megvalósulását látja. „Az eszményi kor felidézésének (az érzelmi hatásdinamikát kiváltó) jelentősége az, hogy az eszményi korszakot művészileg megjeleníti, a befogadó fantáziája elé varázsolja, az abszolút lírai jelenidejűség meghatározó részévé teszi.” A vers „szemöldök-motívumában” Erosznak, a szerelemnek világokat teremtő és rontó hatalma érződik.

Forma

Második aszklepiadészi versszak. Ütemezés: 2/4 // 4/2 — s., ch., ch., jp. (I. SZUROMI: *i. m.* 628.) Itt is megállapítható, hogy Berzsenyi klasszikus formájú ódái csak magyarosan ütemezhetőek, ami nem veszélyezi a magyar nyelv természetes „mozgását”. E verseket a magyaros ritmus irányítja, a vezérritmus és az időmérték modulációja egybeolvad bennük. (A binetrikus jellegről I. SZUROMI: *i. m.* i. h.)

Nyelvújítási szavak

Csalét, csermely, ernyein, dísz.

Szóképek

Szárny és idő (Horatius: *O.* II. 17. 24—25. sor; *O.* IV. 7. 7. sor és még számos helyen; CSELŐTEI: 10.)

Az A helyesírása

Az Ősz

Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai között sárga levél zörög
Nints ró'sas labirint, s balsamos illatok
Közt nem lengedez a' Zefir

- 5 Nints már sinfonia 's zöld lugasok között
Nem bűg gerlitzé és a' füzes ernyején
A csermely violás völgye nem illatoz
'S Túkrét barna tsalét fedi

A' hegy boltozatán nema homály borong.
10 Nektár thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nem rég' az Öröm vig dala harsogott
S Mast minden szomorun ki holt.

Oh a' szárnyas . . . hirtelen elrepül!
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg.
15 Minden tsak jelenés, minden az ég alatt
Mint a' kis nefelejts enyész.

Lassan ként koszorum bimbaia hervadoz
Itt hágy szép tavaszom, még alig izleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy két zenge virágait

20 Itt hágy 's vissza se tér majd gyönyörű korom,
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha
Sem béhunyt szememet felnem ígézheti
Bartsim barna kökény szeme.

Ellérés a H₁-től

1. ligetünk, 's (H₁)
10. *Bíbor thyrusain* (Hb)
15. minden az ég (A H₁D)

Szövegváltozatok

- Cím: D *Közeltő tél*
1. H₂ ligetünk 's
 3. H₁ H₂ Hb D balzamos
 4. D zephyr
 7. H₁ D illatoz'
 8. H₁ *tákrét* [Berzsenyi vált.: „barna” h. „*durva*” (Kaz. Lev. VIII. 234.)]
 10. H₁ D Nektár' H₁ thyrusain H₁ D thyruszain [először Hb „*Bíbor thyrusain*”] H₂ Nektár'
 11. D öröm vig
 13. [*idő* kimaradt A-ból, Kazinczy pótolta] H₁ D Oh, a' H₁ hirtelen'
 15. H₁ minden az ég
 16. H₁ D enyész'
 18. D izleli
 19. Hb Nektárját ajakam: még D Nektárát T illetem
 20. Hb egy-két
 21. B 's vissza *sem* ill; *se* tér [Berzsenyi vált. (Kaz. Lev. VIII. 234.)] H₁
- H₂ vissza se tér
22. Hb hozhatja-fel
 24. B *Czenczim*' barna *kökényszeme*; *Lollim* barna *szemöldöke* [Berzsenyi jav. (Kaz. Lev. VIII. 234.)]

Fordítások

Proksimiĵanta vintro. Esperantigis Francisco Szilágyi. Budapest 1929.
Poemaro el Hungarlando. Paĝo. 7.

La proksimiganta vintro. Tradukis de Kálmán Kalocsay. Budapest 1933. Literatura Mondo. *Hungara Antologio.*

Herannahender Winter. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungarische Lieder und Gedichte.* S. 13.

Naszupajuscsoja zima. Perevod H. N. Csukovszkogo. Moszkva 1952. Goszlitzdat. *Antologija Vengerszkoj Poezii.* Sztr. 113.

Der nahende Winter. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner, *Strahl im Sturm.* S. 64.

Dans le bois. Adaptation de François Gachot. Paris 1962. Édition du Seuil. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 477.

Déjà notre bospuet. Adaptation de Jean Rousset. Paris 1962. Édition du Seuil. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 477.

Déjà l'automne. Adaption de Lucien Feuillade. Paris 1962. Édition du Seuil. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 478.

Aprópierea iernii. În româneşte de Emil Giurgiuca. Bucureşti 1965. EPLU. *Antologia I. Pag.* 460.

Küsz heledi. Audarran Szari Zsienae. Alamatü 1969. Zsaszutü. *Venger Paezija-sziürün Antologijaszi.* B. 42.

Talven lahestyessä. Soumeksi runoillut Toivo Lyy. Helsinki 1970. S. K. S. *Unkarin Lyyra.* Sivü 83.

Képzőművészet, zene

MARTYN Ferenc: *Az ősz* (23. sz. grafika). KODÁLY Zoltán: *A közelítő tél* (1913).

63. A' Magyarokhoz. 1807.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 155/v — 156/r. Kazinczy számozása: 44.

Megjelenés

H₁ 86 — H₂ 84. — D I. 59. — T I. 98. — H₂ szerint közöljük.

Nyilván az 1807-es országgyűléssel s az akkori világtörténelmi helyzettel függ össze a költemény *keletkezése*.

Különböző motívumok fonódnak össze benne.

Elsősorban a világtörténelmi helyzet izgalmát, melyet híven tükröznek az akkori újságok is. És itt figyelmeztetni kell a vers és az újsághírek sajátos kapcsolatára. A költő képzelete bizonyára nem magából az újsághírből mint száraz tényből indul ki, hanem abból is, ahogy az újság előadja a történeteket. Tehát nem elég csak a tényre hivatkozni, hanem a tény leírását is közölni kell, mert csak így érzékeltethetjük a keletkezés sajátosságát. Fő mind a világtörténelmi helyzet, mind az országgyűlés híreire is vonatkozik.

Az országgyűlés jelentőségét a költő talán túlozva is hangsúlyozza. Ódáinak egész sora fűződik ehhez az eseményhez. Egyfelől a nagy történelmi veszéllyel szemben meggondolásra, bölcsességre és egységes erőfeszítésre int, másfelől a nemzeti léthez (*Felsőbüki Nagy Pálhoz*), a nemzeti nyelvhez (második Fesztetics-óda) és a nemzeti művelődéshez való jogot (Széchenyi Ferenchez) és az ezzel járó felelősséget és kötelezettséget hangsúlyozza.

A *Handbuch*nak az az állítása, hogy a költő esetleg maga is részt vett volna az országgyűlésen (Hb II. 60.) nem felel meg a valóságnak.

Az óda keletkezését magyarázó és befolyásoló (1) világtörténelmi ill. (2) magyar országgyűlési hírek, tudósítások a következők lehetnek:

1/a) „Egy nap lerontá Pruszsia trónusát . . .”

„Az a' tsalfa békosság, a' mellyel magát Pruszsia, az ötlet fenyegető veszedelem felől semmit nem tudván, ketsegette, 's az a' bizodalom, a' mellyet hitszögő szövetségessébe helyheztetett, veszedelembé buktatták ötlet. A' Bonaparte arinádiai rájok ütöttek a' Pruszsus seregekre, minek-előtte ezek azt gyaníhatták volna; megverték őket; elfoglalták védelem nélkül való fő várossokat, 's tartományaikat nagy részint árviz' módjára elborították.” (*Magyar Kurír*. 1807. febr. 6. — 163.)

b) „A balti partot vér festi . . .”

„A' Stralsundi erősséget ugyan ostrom alá vették a' Frantziák: de mivel a' természet, mind a' mesterség meg erősítették és mivel a' Balticum tengerről mindenféle eleséggel és munitzióval lehet az abba helyheztetett kalona őrizetnek segítségét küldeni, nem egy könnyen vehetik azt meg.” (*Magyar Kurír*. 1807. márc. 10. — 312.)

„Az Anglusok nagy hadi készületeket tesznek. A' Balticum tengerre akarnak egy nagy expedíziót béküldeni, a' melly számos hadi hajókból, nevezetesen pedig 16 leg nagyobb rendű olyan régi Linea hajókból fog állani, a' mellyeknek rész szerént mint tengeri bástyáknak rész szerént pedig mint szállító hajóknak, ugy veszik hasznokat.” (*Magyar Kurír*. 1807. márc. 10. — 313.)

„A' Dantzkai őrző sereg ellen Gen. Dombrowsky nyomult elő, a' melly azt Dirschau mellett találván, 600 embert és 7 ágyut elfogott, és néhány óráig üzte a' futó ellenséget. Az alatt Marschal Lefebre is a' 10-ik armadia vezére ide érkezvén, 's már a' Szakszoniai tsapatot is a' vezérlése alatt lévő sereghez tsatolván, Dantzkának vivására elő nyomult.” (*Magyar Kurír*. 1807. márc. 20. — 351.)

c) *Harcok „Adria öbleiben”*

„A' Velencei tengeröbölben tartózkodó Orosz hajós sereg folytatja elkezdett hadi munkáját a' Dalmatzia mellett lévő szigeteken. Előbb Curzola szigetét 's az után Brazzát és Lissát is elfoglalván, most már Lessinát fenyegeti. — A' Frantzia seregek, a' mellyek e' tájon az Albaniai partokon elszéledve feküttek falukon, minnyájan két pontokra, Raguzába és Spalatóba gyűltek össze, Lauriston és Molitor Osztályos vezérek alatt.” (*Magyar Kurír*. 1807. jan. 30. — 126.)

d) „A Cordillerákat zivatar borítja”

„M o n t e v i d e o b ó l Febr. 7-ikén. Az az Ánglus sereg, a' melly ezen várat és várost elfoglalta, véghetetlen kintset talált itt. Minthogy a hadakozásnak elkezdődésétől fogva nem mérészelte az Országglószék a' kintscs hajókat Amerikából Spanyol ország felé útnak indítani, tehát szükségese képpen sok pénznek kellett az Amerikai kintstárokban össze gyűlni. Azt, a' mit az Anglusok Montevidéóban találtak 32 Milliő Sterling fontokra (több mint 300 millió Forintokra) teszik némelylek. Mások 4 millió Sterling fontot (valami 44 millió forintot) emlegetnek. (A' külömbség igen nagy a' két summa között.) A' szigetnek az Anglusok kezire lett jutása

előtt, egy Fregátot és két más kisebb hadi hajót meggyújtván elstűjesztették a Montevideói lakosok, minthogy különben ezek is az ellenség kezére jutottak volna, pedig a várnak ostromoltatása alatt ezekbe hányták volt bé kintseiket.” (*Magyar Kurír*. 1807. máj. 26. — 642.)

e) *„Haemusokat zivatar borítja s a népek érckorláti dőlnek”*

„Decz. 27-kén déltájban Hertzeg Ypsilandi is megérkezett, és az Orosz fő vezérrel Gen. Michelsonnal 's egy nagy számú Orosz sereggel egyetemben, ágyuk durrogása, harangszó, és a' népnek örvendező kiáltása közben, pompás bémenetelt tartott. Gen. Michelson, a' nevezett Hertzeget, mint Moldovának, Oláh országnak, és Bessarábiának valóságos Fejedelmét, Bositheos Érseknek, a' ki a' fő nemességgel egyetemben nékiek eleikbe ment vala, béműtatta. — Ez a' nap és a' következők, örvendetes inneplésekkel tölték-el, az elszaladott nemesek és lakosok lakhelyeikre vissza tértek, 's az ólta mindenek vidám ábrázatot vettek-fel. Gen. Michelson 29-ikben Dsurdso felé tovább indult, hogy útját Widdinen 's azon tul Szervian által Albánia felé folytassa. Naponként érkeznek az ólta is ujjabb fegyveres tsoportok ide, a' mellyek minnyájok az előbbeni Orosz seregek után folytatják útjokat, minekutánna a' tartományokban mindenütt megkivántató számú tsoportokat hagytak magok után hátra őrizeten. (*Magyar Kurír*. 1807. jan. 27. — 116.)

„A' Szerviai Insurgensekhez egy hirdetményt küldött Czerny György, mellyben eddig mutatott vitézi bátorságokat nagyon magasztalja, és arra inti, hogy a' Török helytartóknak kegyetlen uralkodások alól hazájokat fel óldozni igyekezzenek.” (*Magyar Kurír* 1807. febr. 27. — 265.)

f) *„Fegyvert kiáltnak Baktra vidékei”*

„A' Persiai Császár, a' kit a' maga birodalmának belső részeiben éppen olyan módon nyughatatlanoktat a' Pétersburgi Kabinétum politikája, a' mint Lengyel országot 60, és a' Török Birodalmat 20 esztendőktől fogva nyughatatlanoktatja, a' Török Császárhoz hasonló hajlandóság által lolkesítettik; hasonló eltökéltséggel nyomul személyesen, seregeivel egyetemben, a' Kaukasus hegyei felé, önnön határainak védelmekre.” (*Magyar Kurír*. 1807. márc. 10. — 310.)

g) *„A Dardanellák bércei dörgenek”*

„A' kedvező északi szél segítségével az Alsó Dardanellákon keresztül rontott és Konstantinápoly alá ment Anglus hajók, a' mult Mártzius 3-ik napján ugyan ott az Archipelagusban vissza evezvén rettentő módon tüzeltek azon erősségekre. Az azokkal volt bombardirozó és ágyuzó hajókat olly rendbe állították az Anglus Admirálisok, hogy az ő linea hajóiknak és fregátjaiknak semmit sem árthattak a' Dardanellákból ki lövetett ágyu golyóbisok.” (*Magyar Kurír*. 1807. ápr. 28. — 625.)

2/a) *Az országgyűlés összehívása*

„Minekutánna Isten kegyelmességéből az áldott békesség vissza szerezhető volna, érzékeny Atyai szívvel, melly egyedül az Országjárása alatt lévő Tartományoknak, kiváltképpen Magyar Országnak boldogságáért dobog, el mulhatatlanul arra bírta, hogy azok eszközlésére közgyűlést rendeljen, mellyben az Ország alkotmányának meg erősítéséről, örökös bátorságba való helyeztetéséről, és a' köz jónak öregbítettéséről az

Ország Karjaival 's Rendjeivel egyetemben tanácskozhassék." (*Magyar Kurír*. 1807. ápr. 21. — 491.)

b) *A király beszéde*

„Valahányszor a' mi kedves Magyar Országunk úri Rendjeit magunk körül szemléljük, hogy a' köz bátorságról és bődogságról velek együtt tanácskozhassunk, mindenkor különös örömet érezünk magunkban. Melly örömnök annál kedvezőbb érzékenységet szült volna bennünk, ha egyedül arra fordíthatnánk volna figyelmetességünket, hogy az Ország Rendjeinek kívánságokat meghallgassuk és bé tellyesítsük — ha azokat, mellyek a' belső dolgok elintézését tárgyazzák, rendbe szedhetnénk, ha a' Statusnak szükségeiről, és azoknak elháríttatásokról semmit sem kellene szóllanunk, mivel atyai szívünk hajlandóságával inkább meg egyezne, hogy az egész Birodalom bátorságban, méltóságban, és bődög állapotban lévén, arról értekezzenék, miképen lehessen népeink mostani köz adóit is meg kissebíteni.

De mivel azon veszedelmes háborúk, mellyeket országglásunk kezdetétől fogva viselni kénteleníttettünk, Kintstárunkat felette nagyon meg terhelék; mivel azon három esztendő is, melyre az 1802-ik esztendőbéli Ország gyűlésében a' Magyar seregeknek, a' mi hadaink fő erejeknek ki pótoltatások meghatározatotat vala, már eltölt; végre mivel semmi közönséges adók és vámok nem elegendők azon költségeknek kipótolásokra, mellyek a' katonaság tartására, a' jelenvaló szükség és drágaság miatt, tsak a' békesség idején is meg kívántatnak: arra való nézve önnön magok az Ország Karjai és Rendjei által láthatják, hogy a' vett sebeknek meg orvosoltatásokra újabb segedelmet kell keresnünk, ne hogy midőn tellyes tehetségünkkel azon iparkodunk, hogy az ohajtott békességet hívtalattunk valóknak meg tarthassuk, azon békesség fenn tartására szükség eszközök nélkül szűkölködjünk . . .

Azokról az eszközökről, mellyek a' Status bődogságára, és méltóságára szükségeseek, akarunk az Ország Karjaival és Rendjeivel *tanácskozni*, hogy ók is, kiket a' Tüvényhozásnak közös volta az Ország alkotmánya szerént erre bír, vélünk együtt gondolkozának és végezzenek — e' nyomós gondolhoz nem tsak tellyes bizodalommal, hanem örömmel is nyúlunk, több ízbeli tapasztalásainkból tudván, melly nagy böltsességgel, készséggel, és adakozódással tették az Ország Karjai és Rendjei segedelem ajánlásait; melly serényen fogtak fegyvert már két versben a' mi, és Birodalmunk védelmezésére, és midőn az utolsó háboruban a' mi Csász. lakhelyünket is elfoglalván az ellenség, már az Ország határain is bé jött, melly nagy készséggel készültek, hogy az ellenségnek ellent állhasanak, Királyi Koronánkat védelmezhessek, Felséges magzattyainkat, és magát a' hívségekre bizatott Korona Örökösét meg őrizhessek. — Azért is tellyes bizodalommal vagyunk az eránt, hogy az Úri Rendek kész tanácskozások, bővséges segedelmek, a' békességet a' köz bátorságot és bődogságot egész Birodalmunknak vissza szerzik és fenn tartják. Réátok függesztik a' veletek atyafiságossan ösze kapcsolt szomszéd Nemzetek figyelmetességeket, róátok függeszti egész Európa maga zemeit. Ki hozhatná azt kéttésgebe, hogy Ti a' mi várapozásunknak meg felelni fogtok?" (*Magyar Kurír*. 1807. 488 — 489.)

„Ebben egyedül meg állapodni nem akarunk, a' belső dolgokat sem kívánjuk el mellőzni egészen, sőt oly feltétellel jöttünk közítekbe, hogy a' Ti kívánságaitokat is kegyelmesen meg halgassuk, azokon, a' mellyek orvoslást kívánnak könnyebbítsünk, vagy a' minek jobb el intézésére van

szüksége, úgymint az igasságnak kiszolgáltatása, melytől a' belső boldogság függ, el rendeljük. Mindezeket Királyi feltételeinkből, melyeket itt nyilván atyafiságnak által adunk (érti ő Cs. K. Fő Hertzegségét a' Nádor-Ispányt) bővebben meg értik. Reményljük, hogy a' Diéta tanácskozások olly módon fognak el végeződni, a' mint azt a' Magyar Nemzethez viseltető szeretetünk, az Ország Karjaiban és Rendjeiben vetett bizodal-munk, a' köz szükség és boldogság kívánják . . ." (Uo. 490.)

c) *A nádor lelkesítő szavai*

„Elég tündöklő és sok századok el folyása által meg erősített példánk vagyon Hazánkban. Ugyan is elhunyt Őseink virtusa minékünk szabadságot szerzett a' szabadság alkotmányt mutatott, az alkotmány (Constitutio) boldolgságot adott, és ezekkel együtt a' velek született nemzeti gondolkodás módja (character) tudniillik, a' nagy lekűség, a' vitézi bátorság, a' bőkezűség, és álhatatosság, az időnek minden viszontagságain, ólálkodásain 's irfységén mindenkor diadalmat vettek, és a' nemzet boldogságát állandóvá tették . . .

Ennek a' boldogságnak szeretete őseinknek szíveket mindenkor lelkesítette, a' köz boldogságáért mindenkor nagy dolgok' eszközzésekre 's el türesekre gerjesztette; ők a' köz Jót mindenkor nagyra, a' magános hasznot kevésre betsülték — az ő nagy lelkűségek és bőkezűségek minden kintseiket és vagyonjaikat a' köz szükségére fordították. — A' vitézi bátorság a' fegyverfogásra, az ellenség őszve rontására, azokkal való szembe szállásra, aeregenként vezette őket a' táborba. — Az álhatatosság, a' nyomorúság, szükség és inségek el szenvedésekre tanította őket. — Illy mesterségek és virtusok által állott fel a' mi boldog Hazánk, ezekkel tartotta meg a' szabad nemzet lelkűségét, és a' törvényhozó hatalmat, a' melly által minden szenvedett karát és a' köz boldogságát ditsősségét, melly a' maga hasznának s' szerentesjének eszközzésére, s' az azokkal való élésre alkalmas volt, vissza szerezhette . . .

Illyenképen állottanak fel az Athena, 's Lacedemonbelieknek, és a' Rómaiaknak virágozó Respublikáik; ellenben minekutánna az ő megpuhult szíveikben a' köz Jónak betse meg aludt, és fősvénység, puhaság, 's félnétség foglalták el elméjüket, leg ottan a' szabadságot, ditsősséget és boldogságot, szolgaság, feleslettség, és nyomorúság követték . . .

Hála legyen a' mindenható Fels. Ur Istennek, a' nagy Nemzeteknek nagy virtusaik még a' mi szíveinkben el nem óltattak. A' szabadságot, a' ditsősséget és nemzeti boldogulásunkat életünknl, s' javainknál is buzgóbban szeretjük; mindent a' mit a' köz haszon javasol, követünk és meg előzünk. — Követjük, tudáljuk és szeretjük leg jobb Királyunkat, a' ki a' mi honnyi dolgainknak virágozást, őregbedést és állandóságot adni szándékozik. A' leg jobb Király gondviselése által a' bőkeség meg szerzettvön; a' hosszas hadakozás által okozott károk, 's az ezekkel őszve kötött sokféle, és az eddig voltaknál nagyobb nyomorúságok gondosságunkat fel serkentik, de mi a' jelenvaló gyűllésre kész szívekkel őszve gyűllünk, olly véggel, hogy a' tulajdon, és a' velünk szövetséges nemzeteknek lételeket, Kir. Koronánknak ditsősségét, Hazánkat, és mind azt, a' mi nekünk abban kedves, bátorságba helyeztethessük. Meg lehet, hogy tőlünk nagy áldozatok fognak kívánatni, de elhunyt őseink kevésbé virágozó állapotjokban is nagyobbakat tettek, mi is terheseket és gyakorta valókat tettünk. Illő dolog, hogy mi is tehetségünkhöz képest viseljük azokat, és azoknak terhét készségünk által őregbftsük. — Nemzeti gondolkodásunk módjához illetlen és éktelen dolog volna, ha most, a' midőn a' mi alkotmányunkat, ditsősségünket és boldogságunkat az idő mosto-

haságától nem kevesebb virtussal meg kell menteni, mint a' millyen-
nel őseink azokat fundálták, minden nemzetek azt kiáltoznák, hogy a'
Magyar Nemzet nagy lelkűsége a' Király és Haza védelmezésében meg
lankadt, áthatatossága meg gyengült."

„Szentégtelen dolog volna ezen a' helyen, ebben a' gyűlésben, mely-
ben a' Hunyadiaknak, Kinyisieknek és Zrínyieknek lelkek a' Méltós. Fő
Rendek, és a' Tekint. Karok elméjüket bé töltötték, és a' halhatatlan ditsó
tettekre serkengetik, azokat említeni. Ilyen módon, hogyha mindazokról,
a' melyek a' Status közönséges bátorságára kívántatnak, eleve böltsen
végezni fognak leg jobb Királyunk kívánságainak, és a' mi közönséges
Gyűlésünknek tsak egy részét tellyesítjük bé — szükség, hogy gondjaink-
at belső dolgainknak el intézésekre fordítsuk.” (*Magyar Kurír.* 1807.
ápr. 24.)

d) *A tanácskozások tárgya*

„Már a' Királyi meghívó levélből is meg érthették a' Karok és Rendek ő
Cs. Kir. Felségének kegyelmes szándékát, a' ki is friss emlékezetében tart-
ván tett ígérését, és semmit sem óhajtván inkább, mint az Országnak és a'
gondviselése alatt lévő népeknek boldogságokat és öregbedéseket, ezen
idvességés tzélnak el érésére ugyan azon Karokat és Rendeket olly véggel
hívta össze, hogy olly eszközökről tanátskoznának, melyeket nem tsak
a' hosszas háború által meg erőtlenedett Státus belső erejének meg ujjtá-
sára, hanem egyszersmind a' Hazának olly erős lábra való állítására is
alkalmatosoknak lenni ítélnék, hogy az tartós bátorságban és virágzó
állapotban meg maradhasson . . .

Az ő Királyi Felsége Országlása alatt már ez ötödik Ország Gyűlése.
A' négy elsőbkekben a' köz boldogságról való hosszabb tanátskozást az
akkori szoros környüállások nem engedték; az első Ország Gyűlése a' Kir.
Koronázttatás foglalatosságaiival tölt el, melyet nyomba követett azon
irtóztató háború, mely Eő Cs. Kir. Felségét minden tárgyak felett az
ellent állásra szükséges eszközökről való szorgalmatosságra kényszerítette.
— Most tehát, minekutánna Isten kegyelmességéből az áldott békesség
vissza szerezettett volna, érzékeny Atyai szívvel, mely egyedül az Ország-
lása alatt lévő Tartományoknak, kiváltképpen Magyar Országnak boldog-
ságáért dobog, elmúlhatatlanul arra bírta, hogy azon végnek eszközzésére
közgyűlést rendeljen, melyben az Ország alkotmányának meg erősítésé-
ről, örökös bátorságba való helyhezttetéséről, és a' közjónak öregbítettésé-
ről az Ország Karjaival 's Rendjeivel egyetemben tanátskozhassék . . .

Mivel pedig az ezen szent tzélnak el érésére meg kívántató eszközöknek
olly hathatosaknak kell lenni, hogy azok által mind a' külső bátorság, mind
a' belső rend, mind az igasságnak gyors kiszolgáltatása állandó lábra áll-
tattassanak, a' Nemzeti szorgalmatosság pedig, a' tökélltetességnek leg
felsőbb poltzára emeltetessenek: arra való nézve:

1. Mivel már 1715-ik esztendőben magok is meg ismérték azt az Ország
Karjai és Rendjei, hogy a' külső bátorság fenn tartására erős és állandó
hadi nép kívántatik, 1802-ik esztendőben pedig a' Magyar Ezredeknek ki
póltatását három esztendőre meg határozták; most azon három esztendő
el telése után azt kívánja Ő Felsége, hogy leg elsőben is azon ezredek ki
póltatásoknak állandó módjáról tanátskozzanak a' Karok és Rendek.

2. Mivel zsold nélkül a' katonaság fel nem áthat, a' nagy drágaság miatt
pedig, a' rendeltetett adó azon zsold fizetésére elégtelen: azért is Ő Felsége
azt kívánja, hogy a' Karok és Rendek a' hadi Kasszának meg öregbítésé-
ről értekezzenek, a' minthogy nagy bizodalommal is van az eránt, hogy

azon tárgyról a' jelenvaló környüállásokhoz alkalmaztatott kinyilatkoztatást fognak tenni.

3. Az Ország védelmeztetésének második eszköze az Insurrectio, avagy a' Felkelés. Ezt el hunyt őseink dítésretes példájok szerént mindenkor nagy készséggel végbem vinni igyekeztek az Ország Karjai és Rendjei, nem is emlékezhetik Ő Felsége belső öröm nélkül azon különös gyorsaságról, mellyel az utolsó Ország Gyűlésében is meg határozták, 's annak ki állításához hozzá fogtak, és ha a' rövid idő engedte, 's a' fel kelő sereg az ellenesség ellen ki állhatott volna: bizonyosan meg bizonyították volna az ő hajdani vitézségeket. Ő Felsége ugyan, mint békességet szerető Fejedelem, nem kívánja ezen fel kelő seregnek mostani őszve gyűjtetetését; de az előre való látás és gondviselés azt hozzák magokkal, hogy hadi segedelmeiket békesség idején szerezzünk; ugyan ezért el végzette magában, hogy a' jelenvaló Ország gyűlésén a' Felkelésnek el intéztetéséről a' Karokkal és Rendekkel egyetemben végezzen: mellyel nem arra tzeloz ő Felsége, hogy a' Felkelő sereg az állandó katonasággal egygyütt mindenkor talpon legyen, hanem tsak, hogy minden szükséges dolgokkal úgy el legyen készítetve, hogy a' midőn a' szükség és a' környüállások kívánják, leg ottan őszve gyűlhessen 's ki állhasson.

4. Közönségesen tudva vagyon, hogy a' Kir. Kintstár, a' tsak nem 20 esztendeig tartott háború által nagyon meg terheltetett, melly teher annál súlyosabbá lett, mennél inkább azon szorgalmatoskodott Ő Felsége, hogy a' háború sanyarúságait maga alattvalóival minél kevesebbé éreztettesse; azért a' segedelem kéréssel is kémélve élvén inkább maga viselte a' költségeknek sullyát. Azért is az Ország Rendjeinek és Karjainak uralkodó Fejedelmekhez való hívségekben, és a' Hazához viseltető szeretetekben helyeztetvén Ő Felsége maga reménységét, tellyes bizodalommal van az eránt, hogy olly módot fognak találni, melly által a' Törvény és Alkotmány sérelme nélkül a' mostani szokatlan esetben segedelmére lehessenek, és a' Státus hitelét is meg erősítték.

5. Nem kételkedik Ő Felsége, hogy az igazság kiszolgáltatásának, mellytül a' népeknek boldogságok függ, az itélőszékeknek elintéztetések leg-hathatósabb eszköz; a' Nemzeti szorgalmatosság (industria) öregbítésére pedig a' Váltó és Kereskedő bírálásának (jus cambiale) fel állítása leg hasznosabb. Arra való nézve azt kívánja ő Felsége, hogy a' Karok és Rendek a' ki rendelt Deputatióknak e' két tárgyról készült munkáját az árvák gondviseltetésének módjával egyetemben vizsgálás alá vegyék, és ezekről is tanácskozának jelen való köz Gyűlésekben.

Ezek azok, mellyeket Ő Felsége a' fellyebb jelentett végből az Ország Karjainak, és Rendjeinek eleikbe kívánt adatni. Egyszersmind kegyelmeesen jelenteti, hogy a' Karoknak és Rendeknek panaszaiikat és kívánságaiikat is kész leszen meg halgatni, és a' környüállásokhoz képest meg is orvosoltatni. Kiket Cs. 's Kir. kegyelméről ezennel bizonyosokká téssen. Ő Cs. 's Királyi Ap. Felsége által. — Budán Sz. György Havának 10-ik napján 1807-ik esztendőben. — Majláth György s. k." (*Magyar Kurir.* 1807. 490 — 494.)

e) A határozatok

„A rendek azonnal a nemesi felkelést fogják tanácskozás alá. Eleve is tudtára adták azonban a királynak, hogy az ország hadrendszere védelmi lévén, a felkelést sem az osztrák honvéhad vagy az állandó hadsereg modorában rendezni, sem támadó háborúra fordítani nem lehet, nem egyeznék meg az alkotmánnyal. Pár nap múlva ajánlatot tőnek a királynak, hogy a személyes és közönséges felkelést szükség esetében kész az or-

szágyűlés megszavazni. De ennek ellenében követelték az ország kereskedelmét sújtó vámok és tilalmak feloldását, a papírpénz csökkentését, a jó értékű váltópénz veretését, az értéktelen rézpénznek a forgalomból való kivonását stb. . .

A király a felajánlott rendkívüli jövedelmi adót és a tizenkétezer ujoncot »kegyelmesen« elfogadta. Minthogy pedig az adót minél előbb beszédni s az ujoncokat kiállítani szükséges, inti a rendeket, siessenek elkészíteni a cikkeleyeket, hogy az országgyűlést bezárhassa, minden egyéb ügyeket egy más, nemsokára egybehívandó országgyűlésre halasztván.

Alig lehet ábrázolni a bosszúságot s ingerültséget, mely a sérelmek tárgyalását elutasító királyi leiratok olvasásakor a rendek »keblét megszállotta«. A nemzet, hogy megrendült pénzügyeit rendezhesse, veszélyeztetett anyagi létét némileg megszilárdíthassa, békét kívánt, s a háború jogát a maga törvényes hozzájárultával követelte gyakoroltatni. A kormány ellenben, amely háborús tervekkel foglalkozott, ezt figyelembe nem véve, pénzt és katonát követelt. A nemzet azt kívánta, hogy ezen újabb áldozatok fejében kereskedelme a gyarmati viszonyok alól felszabadíttassék s egyéb sérelmei is orvosoltassanak. A kormány azonban, mely előbb mindent ígért, mihelyt a pénzt és katonát megszavazva látá, az országgyűlést azonnal bezárni határozta, ismét a bizonytalan jövőre halasztván a nemzet méltányos kívánatainak orvoslását.” (HORVÁTH Mihály: *Magyarország története*. VIII. 326.)

f) A „titusi” motívum alapjai

A *Hazai Tudóstársoknak* az 1807-es országgyűléshez kapcsolódó híreiből a költő egy sor olyan eseményről értesülhetett, amelyekben a tudóstók bizonyos „titusi” erényeket véltek Ferenc császársban felfedezni. Apr. 15-én pl. Győrben egy iskolát látogatván egy grófi úrfi külön kiemelt helyen látott ülni. A császár megszólalt, hogy iskolában nincs származási személyválogatás és a kiemelt helyre az osztály legjobb tanulóját ültette. (272.) — Gondos uralkodó módjára megszemléli a tábori kórházat, a Széchényi alapította „Ország Könyves Házát”, a Fűves Kertet, az Orvosi Kar épületét. Mindenre kiterjed a figyelme s megdicséri a dicsérendőket. (333—334.) — Megnézi a Pesti Teátrumot, a Nemzeti Iskolát, ahol stipendiumokat is ígér. (341.) — Pesten „a tömlöczökbe is bément, és kegyelmesen kérdezősködött, hogy a rabok miben szenvednek szükségét”. (342.) — Budán egy kaszányában észrevette, hogy a katonáknak ágyában ninesen elegendő szalma; másnap váratlanul, a katonaság köz-örömére, maga lovain vitetett ágyba való szalmát. (365.) — Nem volt megelégedve a Szegények Házának tisztaságával, rendelkezéseket tett. (371.) — Szorgalmazta a Tanácsnál egy „Megtébolodottak Házának” felállítását, miképpen „a’ Váci Siketek és Némák Házának állapotát” is megvizsgálta. (409.) — Pünkösd másodnapján a város láthatá a királyt nemzeti öltözetben átlóvagolni az utcákon, ami — az újság szerint — elég volt a nemzeti lelkesedés felgyújtására stb. (326.)

A költő mindezeket olvashatta az országgyűlés egyéb tudóstásaival együtt, amelynek eseményeit nagy figyelemmel kísérte, mint ezt a Nagy Pálhoz, Széchényihez, és Festeticshez írt ódák is igazolják.

*

A horatiusi reminiszenciák közül leginkább a C. III. 2. 21—24. sora jöhet figyelembe:

Virtus recludens immeritis mori
caelum negata temptat iter via,
coetusque volgaris et udam
spernit humum fugiente pinna.

[virtus nyit annak mennybe utat, ki több, // mintsem halállal tünjön el; ő viszi // szárnyalva mind följebb a földtől, // megveti a mocsarat s a nyüzsgést.] — ILLYÉS Gyula ford. *Opera Omnia*. 184—185.]

Kazinczy dicséri a verset: „Igen szép ének. — a' zabolák 's kötelek szakadnak, nem a' kötelek 's zabolák szakadnak, mert így sok a áll együtt.” (Kaz. Lev. VI. 164.) — Berzsényi a javítást elfogadta. —

Az *utókorban* BARTA János (*Berzsényi*. 119.) értelmezése: „A költő nem burkolózik be a magyarság körébe, túllát rajta és mitikus világot vetít küzdelmes hősök és viaskodó nemzetek köré. Meglátja a fékezhetetlen világerőket, a kozmoszon túl a káoszt, a terven túl a törvényt, az alkotáson túl a rombolást.” — HORVÁTH János (*Berzsényi*. 104.) szerint „tömörségében ez Berzsényi leghatalmasabb ódáinak egyike. A költeményt a rajz tárgyi nagyszerűsége, s a nemzetével magát egynek tudó lélek tüze jellemzi.” — MEZEI Márta (*MKL* 25.) így jellemzi az ódát: „Hatalmas erejű képsorában a világegyetem háborgásához méri az eseményeket: a vérről festett tengerek, a zivatarban álló hegyesúcsok, a dörögő hegyláncok a világméretekre felnagyított veszedelem fenyegetését közvetítik.” — VARGHA Balázs (*Berzsényi*. 34.) kiemeli Kodály zenei tolmácsolását, amely a szabad nép elszánt magatartásának dicsőítésével újra értelmezte Berzsényi versét, a „fasizmus elleni harcra buzdító küzdelem szabadságdialógát írta meg (1936-ban) művében”. — MERÉNYI szerint a napóleoni háborúk vérszívó, bosszúálló mítoszi megtestesítője óriássá nő a versben, mint József Attila költeményében a kapitalizmus szörnyetege. (MERÉNYI. 1966. 161.) — BARTA János (*Miért szép?* Bp. 1975. 161.): „Korhoz kötött mondanivalóját ma már kevésbé tudjuk értékelni, de költője túl tud emelkedni a konkrét helyzeten és társadalmi korlátokon, ma is, velünk is át tudja éreztetni azt, hogy az emberiség történetét hatalmas, elemi erők formálják. A nyers hatalmi erőszakkal az eszmék és a szabadság fegyvereit szögezi szembe. Az egyetemes érvényre emelt mondanivalót személyes átélésben oldja fel. Monumentális képsor, áradó zeneiség a vers költői eszközei.”

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Ádáz, ércokorlát.

Szóképek

Tenger (CSENGERY. 594.), zabolák (uo.: 721.), hajó (uo.: 722. — CSELŐTHI. 18.), orkán (CSELŐTHI. 21.).

A Magyarokhoz az 1807^{adikban}

Forr a' Világ bus tengere oh Magyar!
Ádáz Erinnis' lelke uralkodik
'S a' föld lakóit vérbe mártott
Tőre dühös viadalra készti.

5 Egy nap le rontá Prussia trónusát
A' Balti partot s Hadria öbleit
Vér festi: a' Cordillerákat
'S Hémusokat zivatar borftja

10 Fegyvert kiáltnak Bactra vidékei
A' Dardanellák bértzei dörgenek
A' Népek értz korláti dűlnek
A' kötelek s zabolak szakadnak

15 Te jó Atyaddal hajdani Őszeid'
Várába gyűltél, hogy lebegő hajónk
A' bölts tanáts s kormány figyelmén
Állni tudó legyen a' habok közt

— — Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet,
Ordíttson Orcán, jöjjen ezer veszély,
Nem félek; a kürt harsogását
20 A' nyihogó paripák szökését

Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem
Lélek s szabad Nép tesz tsuda dolgokat
Ez tette Rómát föld Urává
Ez Maratont 's Budavárt híressé.

Eltérések a H₂-től

1. tengere, Oh (A)
2. Erynnis (H₁)
4. készti (A)
5. trónusát (A)
8. Haemusokat (H₁)
10. Dardanellák' bérczei (H₁)

Szövegváltozatok

1. H₁ tengere, o H₂ tengere o Magyar!
2. H₂ D Erynnisz'
3. D lakóit
4. H₁ H₂ készti
5. H₂ D trónusát H₁ trónusát
6. H₁ Hádria' D bálti
7. H₁ Kordillerákat [a K (C helyett) Kazinczy javítása az A-ban]
8. H₂ D Haemusokat
9. H₁ D Baktra

10. H₂ Dardanellák bérczei
11. H₁ ércz-korláti
12. a' zabolák 's kötelek [Kaz. javítása, amit a költő elfogadott. (*Kaz. Lev. VI. 164.*)]
13. H₁ D őseid'
[A 13. sor „Te jó Atyánkkal” h. „Te Titusoddal” változtatást Szemere nem említ (*Kaz. Lev. VIII. 236.*), H₁-ben viszont szerepel. Kikerülhetett Szemere figyelmét a költő javítása. Előtte két versről is megjegyzi: „B keze”.]
14. H₁ D gyúltól
16. D állni tudó
18. H₁ Orkán
19. H₁ felek; a

Fordítások

Kum ungarcnte. Predal Fred. Sztratiev. Szofia 1952. Bulgarszki Piszatel: *Antologija na Ungarskata Poezija.* Sztr. 20
Către maghiari. În românește de Cicerone Theodorescu. București 1965.
Eplu Antologia I. Pag. 459.
An die Magyaren. Übertragen von Uwe Grossman/Stephan Hermlin. *Ungarische Dichtung.* Bp. 1970.

Képzőművészet

KODÁLY Zoltán: *A magyarokhoz.* Bp. 1942., 1964. Számos új kiadás.

64. Felsőbüki Nagy Pálhoz

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 131/r-v. Kazinczy számozása: 26.

Megjelenés

H₁ 62. — H₂ 62. — Hb II. 65. — D I. 57. — T I. 99. — H₂ szerint közöljük.

Berzsényinek az 1807-es országgyűléssel kapcsolatos személyes mondanivalóit, élményeit nem meríti ki *A' Magyarokhoz* (1807) c. óda. A Nagy Pál személyében újraéledő nemesi nacionalizmust a nagy szónok ünnepelésével, a magyar nyelv jogaiért folyó küzdelmet a Festetics Györgyhöz intézett második ódával, a magyar kultúra kiemelkedő eseményét: az Országos Könyvház megalapítását Széchényi Ferenc ünnepelésével örökíti meg. — A mindinkább megmutatkozó viszály és egyet nem értés dilemmáira, amelyek szintén ezzel az országgyűléssel kapcsolatosak, tán a Görög Demeterhez szóló, már előbb megírt, de később átdolgozott ódában céloz.

Berzsényi nagy „belső utat” tett meg, amikor első, személyhez fűződő közéleti ódájától egy udvarhű generálisnak (igaz, berzsényies felfogású) dicsőítésétől és rejtett bírálattól (Esterházy) eljutott a Nagy Pálhoz címzett óda megírásáig. Mert itt a catói hazafieszmény ünneplése már *ellenzéki szellemű* célzás az udvar közismerten korrumpt módszereire, amelyeknek — ekkor még — Nagy Pál ellenállt.

Hogy ez sem „rögtönzött” óda, s a költő már régebbi idő óta figyelemmel kísérté Nagy Pál szereplését, mutatja a Hectorra való célzás, ami Berzsényi

nyinek arra az ifjúkori élményére utal, amikor 1797-ben a szombathelyi táborozáson látta Nagy Pált a soproni nemesi sereg élén. ("Láttalak fényes hadi öltözetben . . .") — Az is lehet, hogy a szónok első soproni beszédeiről is tudomást szerzett, amelynek híre már előbb bejárta az országot . . .

1. Berzsényi jellemző tulajdonsága, hogy sok eszményképe volt. Volt ideálja a nemzetről (*A' Felkölt Nemességhez*), az államfőről (Cato), a királyról (Titus, nemzeti vonatkozásban Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás), a szónokról (Cicero), az emberségről (hellenizmus), de ugyanígy volt ideálja a megszemélyesített Örömről, a Tavaszról, a Melankóliáról, a Megelégedésről stb. Ezek csak úgy lehettek költői témákká, hogy sajátos beleérzéssel és beleéléssel megelevenítette őket. A „mitológiai” látás is művészi eszközzé vált nála.

Nemcsak költőként vallotta, hanem át is élte, s ezáltal léttel töltötte el ideáljait. A Nagy Pálról szóló versben nemcsak egyszerűen egy országgyűlési követről van szó, akiért akkor az ország ellenzéki-nemesis-nacionalista része lelkesedett, hanem Nagy Pál poétizált alakjában sok minden tükröződik Berzsényi személyes vágyaiból, álmaiból is. Ilyen lett volna költőnk, ha a közélet porondján küzdhetett volna eszméi megvalósításáért — a hazafias áldozatokra, a nemzethez való hűsége, az igazságért folyó harcra ösztönző buzdításaival. (Berzsényi költészete, „metrumba szedett diaeta.” NÉMETH: *Berzsényi*. 76.)

Ez a titka annak, hogy bizonyos közömbösséggel fogadta későbbi, sokszor kiábrándító értesüléseit (különösen Kazinczy részéről Esterházyra, Prónayra, Telekire stb.) ódáinak hőseivel kapcsolatban. Hiszen nála nem a hétköznapi valóság „nagy neveiről”, hanem a saját maga által formált hősookról van szó; saját teremtményei ezek az Esterházyak, Nagy Pálok, Prónayak, Telekiek, s ezért mint ilyenek — mindig élő alakjai a magyar költészetnek.

2. A döntő külső indíték e vers megírására azonban Nagy Pál híres 1807-es országgyűlési beszéde volt a sérelmek és a magyar nyelv ügyében. Ezért kell ennek emlékét újra felidézni.

Egykorú tudósítás a megénekelt beszédről

„Ő felsége Septemb. ötödiken felelt azon Felíráásra, melyben a' Rendeek a' száz és hat eránt a' magok ajánlásokat megtették. Királyi kegyelemmel 's tetszéssel fogadta az ajándékot, 's egyszersmind azt vetette mellé, hogy ámbár a' Diaeta elején azt ígérte, hogy az Ország sérelmeit most bizonyosan elővéteti 's megorvosolja: de mivel ezen segedelemre halaszthatatlan szüksége van, 's annak kivétele 's beszéde a' Fő 's Vice Ispánoknak haza meneteleket kívánja, továbbhaladván úgy is a' Diaeta a' maga rendes idejénél, ennek most véget szakaszt, 's ígéri, hogy a' sérelmek miatt alkalmazhatóbb időben új Diaetát fog hirdetni. — Ez a Királyi felelet a' heves fejeket tűzbe hozta. Emlegették, hogy ők a' Diaeta elején megjövendőlték ezt, és csak azért bocsátkoztak a' királyi Propositionión felvételébe, mert Ő Felsége azt hagyta velek hinni, hogy ezen a' Diaetán bizonyosan felvétetnek. Sokan sokat mondogattak: de talán legnevezetesebb az, hogy Nagy Pál egy Magyar beszédet tartá, melyben ezek voltak: Annál kevésbbé várták a' Rendeek igazságos kívánságoknak elmellőzését, mivel készek voltak bízni a Királyi ígérethe, 's egész Európa tudja az újságlevelekből, hogy Napoleon 1805ben ezt mondá: „Nem félek én a' Magyaroktól, mert azok tudják, hogy nekik olly Királyok van, a'ki tőlük mindég kér és vesz; de sérelmeiket soha elő nem véteti a' Diaetákon.” Erre personalis Semsei

András Excell. felkiálta: Kérem a' Tekintetes Urat, hagyja abba! — Nagy Pál abba nem hagyta. — Midőn ismét valami nagyot mondana, ezt kiáltá ismét a' Personális: Nem ide valók azok! hagyja abba a' T. Ur, külömben a' Kir. Tábla élni fog a' maga hatalmával. Nagy Pál elmondá 's beszédét, 's minthogy nagy tüzzel mondá, egészen elsápadt, midőn elnémúla 's leült. — Mi esett azólta, nem tudom. Beszéllek, hogy kevés napok múlva a' Personalistól felkívánták a' Nagy Pál beszédét, és ő azt Bécsbe fel is küldötte. De már ezt csak szokott toldaléknak tartom." (*Kaz. Lev. V. 190. Weaselényi Miklósnak 1807. okt. 16-én írt levél.*)

Mikor Berzsényi Nagy Pált a „catói” jelzővel illeti (akkor még megvesztegethetlen bátorságáért) bizonyára Plutarkhosznak a következő helyére gondolt:

„Mivel a népet a hivatalkeresők megvesztegetéseikkel rontották és általános szokássá vált a szavazatok megvásárlása, Cato arra törekedett, hogy ettől a beteges jelenségtől megtisztítsa a várost. Ezért rábeszélte a szenátust, hozzon olyan határozatot, amely arra kötelezi a hivatalba lépő tisztviselőket, hogy eskü alatt beszámoljanak a bíróság előtt megválasztatásuk körülményeiről, még ha nem is emelnek vádat ellenük. Emiatt nagyon megnehezítettek rá azok, akik valamely hivatalra pályáztak, de még inkább a vesztegetésre számító választótömegek. Így történt, hogy amikor Cato jó korán reggel a bírói emelvény felé tartott, sűrű tömeg vette körül hangosan szidalmazta s megdobálta. Erre mindenki elmenekült az emelvény közeléből. A tömeg löködte és magával ragadta Catót is, aki csak nagy nehézségek árán tudott feljutni. Felállt és bátor, merész tekintetét végighordozva a tömegben, lecsendesítette a kiabálókat. Szavait békén végighallgatták és a zavargásnak egyszerre véget vetett.” (Helikon kiad. *Az ifjabb Cato. 44. fejt.*)

Ferenc császár „a magyar Catót” magához hívatta az országgyűlési beszéd miatt. Erről Kazinczy így emlékszik meg:

„Nagy Pált Ő Felsőge magához hívatta. »Sie sind ein junger u. unbesonnener Mann.« [Őn fiatal, meggondolatlan ember.] Felsőges Uram, amit mondok, én azt meggyőződésből mondom, 's épen nem kételem, hogy ha Felsőged volna Diaetai követje az én Vármegyémnek, Felsőged épen azt mondaná, a' mit én.” (*Kaz. Lev. V. 355.*) — „Mikor pedig a császár az ő fiatalására hivatkozott, azt mondta, hogy meggyőződéséhez mindig hű lesz.”

Mindezekről persze az újságoknak nem lehetett hírt adni. Hogy hogyan terjedtek azonban ezek a hírek az országban, arra jellemző Kazinczy tudósítása:

„Ezt [ti. a Nagy Pál beszédéről szóló hírt. Megjegyzés tőlem. — M.] nekem Kállóban Gróf Kállai János egy két szóval, más nap pedig egy *Levelekről* Székelybe érkező Plebánus beszéltte, a' ki a' hírt Molnár nevezetű Szabolcs Vármegyei híres Composesortól 's egy néki Pestről éppen a' Plebánus ott létében érkezett levélből vette.” (*Kaz. Lev. V. 195.*)

Berzsényi is így hallhatott róla — különböző forrásokból, amelyek folytán valóságos legenda szövődött az országban Nagy Pál bátorságáról, feddhetetlenségéről, megvesztegethetlenségéről. Berzsényi még 1821-ben, Felsőbüki Nagy Benedekhez írt költeményében is „Catóként” dicsőíti Nagy Pált.

De idéznünk kell e verssel kapcsolatban költőnknek 1811. febr. 15-i nyilatkozatát is Nagy Pálról (miután előzőleg Kazinczy dicsérei a soproni követet):

„Te Nagy Pált szereted. Igaz-e, hogy a' Kálvinisták bolondja volt?

Most úgy hallom, hogy szörnyen káromkodik, hogy ő szurkot kapott, Lónyai pedig keresztet! Barátom, nyugodjunk meg e' külszínnel, mert ha bellebb okoskodunk, siralomnál vagy nevetségesebnél egyebet nem találunk. -- Hogy én olyanoknak is írtam ódákat, melyeket nem ismerek, azt Horátiusnak és az én ifjúságomnak tulajdonítsd. Mostani eszemmel azt nem cselekedném. De már most azokat elvetni sajnálom, 's másokat csinálni helyettek rest vagyok." (*Kaz. Lev. VIII. 329.*)

A költő itt arra céloz, hogy a bécsi kormánynak ismert fogása volt az udvari politikát ostromló ellenzékiekkel kapcsolatban, hogy az országgügyi felosztása után kormányhivatalokkal vagy más kitüntetésekkel vesztegetesse meg és hallgattassa el a bírálókat. A megvesztegethetőséget azonban ebben az időben nem lehetett még Nagy Pálról elmondani, s így nem hiteles mendemondákról van szó, ami ugyan Kazinczyt nagyon elszomorította, mert addig Nagy Pált „imádtá". (*Kaz. Lev. VIII. 361.*) Majd levélét így folytatja:

„Egy hiten vagyunk. Te és én, hogy a' titkos rúgót nem kell néznünk, hagyjuk ezt a' Veséket-vizsgálóra 's tartsuk a' jót, ha nem tusakodással esik is, a' hogy a' Moralista kívánja, hanem aus Geschmack und aus einer Menschlichkeit."

Érdekes adalék a kor és az óda kapcsolatára, hogy Berzsenyi a TOLDY-féle *Handbuch* számára küldött versei szövegében — többek között — a Nagy Pálhoz írt óda első verszaka második sorában is változtatást kívánt, de ennek TOLDY és Stettner nem tehettek eleget — a cenzúra miatt:

„Azon változtatások közül, melyeket velem közölni méltóztatott, mindeniket használtuk, csupán A' *Múzsához* írt ódában maradt meg vigyázatlanságból a felsőges a föntzengő helyett és a' Nagy Pálnak második sorát nem lehetett a' cenzúra miatt felcserélnünk." (KM 88.)

Ebből két tény tűnik ki. Először is az, hogy Berzsenyi nem kéziratokat küldött, hanem a közlendő versek sorszámával ellátott jegyzékét, ehhez hozzátéve — olyan formán, mint a Helmezyhez írt emlékezetes levélben (*Ism. lev. 47.*) — a változtatások megjelölését. A másik pedig az, hogy a költőtől kívánt változat annyira ellenzéki szellemű lehetett (egy ellenzéki politikussal kapcsolatban), hogy a kiadók nem merték kockáztatni a szöveg megváltoztatását. (A cenzúrával való összeütközés már előzőleg a Szilágyi-óda kiadásakor is felmerült már. L. jegyzetünket az ódával kapcsolatban.) Itt ismét a reformok szellemének hatását érzékelhetjük a költő szövegeiben (1825).

Nagy Pál nevének *akkori*, „tisztá fényéről" tanúskodnak Csengery Antal és Horváth Mihály jellemzései is, amelyek érdekes fényt vetnek a híres szónok alakjára és a költeményben említett beszéd jelentőségére is:

Csengery Antal Nagy Pálról

„Nagy Pál 1777-ben született. Ifjúsága kicsit zajos volt. S nem hajolván meg sem atyja, sem nagybátyjának, Nagy József kir. személynöknek komoly tekintélye előtt, mellőzte a hivataloskodás kötelekeit. Szelleme függetlenségre ösztönte, s a magyar közélet pályájára vezeté őt. Sopronmegye gyűlésein kezdett szerepelni. Csinos alakja, modora, igénytelen, könnyűded magaviselete, tetszetős társalgása, élénk véralakata, tűz-esze és nyelve igen érdekes jelenetté tevék őt. S mindezen tulajdonait, főleg az akkori ízlés előtt, emelte bizonyos katonai színezet, melyet 1797- és 1805-ben a felkelő sereg táborozásai közt sajátított el. S a megnyerő, lovagias külsőhöz ritka szónoki tehetséggel ajándékozta meg a természet. Csuda-e, ha eképp már első föllépése nagy figyelmet s nem kevés rokonszenvet ébresztett iránta ?

Akkor még tisztán követhető szellemét. Védelmére kelt minden elnyomottnak. Szóvivője lett a jobbágságnak az úrbéri visszaélések ellen. Védője lett az adózó-népnek gonosz adórendszerünk még gonoszabb alkalmazása ellen. Oltalmazá a köznemesség befolyását és tekintélyét azok ellenében, kik az »unita et eadem nobilitas« értelmezését csak papíron szerették.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek ily működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem, ragaszkodás, tisztelet és bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább s meglepőbb volt e bátor föllépés akkor a megyében. A sopronmegyei nemesség annál fogva egyhangúlag követéül választá őt az 1807. országgyűlésre.

Ez országgyűlés időszaka nem volt kedvező a népszabadság s a polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-es elvek, melyek tizenhét év előtt szent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzítva, ellenséges színben, értelemben tűntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon elvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt a közönséges jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közül, kik 1790. évi országgyűlésen megpendült eszmék és szándékok szóvivői voltak, az akkori irányban működő egy sem maradt a közélet helyszínén. Nem kevés fontosságúak voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében sem senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szűk korlátaikat tágítani; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midőn például a kormánynak hibái és mulasztásai miatt hevesen és merészen kikelt. S nemes tűzzel szót emelt már akkor, első közöttük e században, a nép milliói terhének enyhítése és állapotuk javítása mellett is. Azonban kora nem érté meg őt. S midőn egy ízben megpendíté, hogy a nép millióinak állapotáról is kellene gondoskodni: »Non stultis et fölkialtással szakaszták félbe szavait.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyűlésen rendkívüli tettségben és hatásban részesült, mely aztán politikai pályáján kísérte. Szónoklata egészen sajátos volt, s miként az egészen önmagából fejlődött, új nyelvet, képeket, indoklást, mindent magából a szónyegen forgó tárgyból merített és ismét mindent, fölvilágosítást és elragadtatást, meggyőzést és nevettetést a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Henye fejtegetésekben, ömledésekben soha sem tévelygett, és azok által nem vesztette vagy halványította el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sújtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az ülősen túlterjedő, igen sokszor állandóan fennmaradó a közvéleményben és a szellemben. Erőtlen kifejezéseit Kossuth is gyakran idézte szerkesztője kezdetén. Szava igen átható és még sem kellemetlen. Melle erős, tüdője fáradhatatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől független, teljesen ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arki-fejezése kísérte s élénkítő méginkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött, a szónyegrehozandó tárgyról ismételve beszélgetett, s mindinkább nekihevülve, élénk eszmei ömledésnek engedte által magát. Ezt örömet tette, s őt is örömet hallgatták.” (*Magyar szónokok és státusférjak.* Pest 1851. 5—6.)

Horváth Mihály Nagy Pál beszédéről az 1807-es országgyűlésen

„Különösen nagy feltűnést keltett Nagy Pál beszéde a nemzeti nyelv mellett az 1807-i országgyűlésen, melyben a nemzet kötelességeit a maga nyelve s nemzetisége ápolásában fejtegeté, az országgyűlési termek falain kívül is, az egész országban rendkívüli benyomást tón a nemzetre. Lángszavakkal köté a nemzet e drága kincsét mindenki szívére, s azoknak, kik

csak az alkotmányról, kiváltságokról gondoskodnak vala, hangosan fülébe kiáltá, hogy, *a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az elveszett alkotmányt visszaszerezheti, de a nyelvvél, nemzetiséggel együtt maga a nemzet is örökre sirba dúl, melyből nincs többé feltámadás*. Beszédének oly nagy, oly maradandó lón hatása, hogy ezentúl egy gyűlésökön sem mulaszták el többé az ország rendei gondoskodni a nemzetiség ápolásáról, terjeszteni a nemzeti nyelv köz divatát." (HORVÁTH Mihály: *Magyarország története*. VIII. 296., 329.).

Végül hadd fejezzük be e „realiák” ismertetését BARTA István korszerű jellemzésével Nagy Párról:

„Nagy Pált pályája első szakaszában embersége, műveltsége, erkölcsi felelősségérzete képessé tették arra, hogy kortársainak átlagán felül-emelkedve s őket megelőzve, harcba szálljon a nemzet politikai, gazdasági és nyelvi jogaiért, valamint az elnyomott, kizsákmányolt jobbágység helyzetének javításáért. [Ekkor dicsóíti őt Berzsenyi. Megjegyzés tőlem: M.] Tényként fogadhatjuk azonban azt is, hogy törekvései általában a feudális rend keretein belül maradtak, s felfogása akkor sem változott lényegesen, amikor a történelem már sürgős feladatként tűzte napirendre a feudalizmus megdöntését Magyarországon . . . Múltját meghazudtolva tétlen maradt akkor, amikor a haladók pártta szervezkedve s az ország közvéleményére támaszkodva vívták forradalomba torkolló harcaikat . . . Meggyőződésének megmerevedése szükségszerűen a haladással szembenálló erők oldalára sodorta őt: elvi megingása, a forradalom lehetőségétől megrettenve — párosulva anyagi helyzetének megromlásával — kész prédájává tették őt a kormány lélekvásárló idejének. [Az újabb adatok arról tanúskodnak, hogy anyagi előnyökért az udvar szolgálatába állott. Megjegyzés tőlem: M.] Végül is nem lehetett igazi történelmi hő, mert »tettei nem a történelmi szükségszerűség megvalósításának előmozdítására irányultak.« (CSATKAI Endre. *Soproni Szemle*. 1969. 279. skk.)

3. A költemény (Horatius *O.* IV. 8. Censorinushoz írt ódájával hasonlítják össze (CSIPAK: *Horatius hatása*. 134.):

Ereptum Stygiis fluctibus Aeacum
virtus et favor et lingua potentium
vatum divitibus consecrat insulis.
Dignum laude virum Musa vetat mori.
Caelo Musa beat.

(25—29. s. *Opera Omnia*. 286.)

(Aeacust a maga erénye, a költők hatalmas pártfogása és szava a Styx hullámaiból kiragadva a boldogok szigetére viszi. A Múza nem hagyja meghalni a dicséretre méltó embert. Az éggel boldogítja őt.)

De Berzsenyi ódája a Múza dicséretétől függetleníti a halhatatlanságot. A tettek maguk halhatatlanítanak. S ez nagy különbség.

Virág felfogása is hasonló a Berzsenyiéhez. (*Nankovits György emlékére*):

Hiába tapsolsz, rettenetes halál!
Kik érdemekkel nyertek örök nevet,
Kik nem magok hasznoknak éltek,
Büszke hatalmad alá nem esnek.

(*Munkáji*. 16.)

Seneca gondolataival közvetlen kapcsolat nem mutatható ki. (*Seneca*. 354.)

•

Kazinczy véleménye: „Nagy örömmel olvastam a' Nagy Pálra írt ódát. De más kezdetet neki. — *adóját*, nem *adaját*.” (*Kaz. Lev.* VI. 163.) — Berzsenyi meg is fogadja a tanácsot; először a Szemere által közölt változatot adja — „Néked is buzgón szedi Delphi lombját” ... (*Kaz. Lev.* VIII. 236.) —, majd ezzel sem elégszik meg, s 1812. ápr. 2-án Kazinczyhoz érkezett levelében közli a végleges változatot. (*Kaz. Lev.* IX. 357.) — Kazinczy Kis Jánosnak írt levelében (VI. 122.) még részletesebben nyilatkozik: „A' Nagy Pálra írt óda felséges: de az első Stanza igen rossz. *Adaját* Anapaestus helyett *adóját*. És osztán versben vezeték és keresztnév. *Téged is Nagy Pál*. Rísum teneatis? A' barátság szent tisztté teszi az amputatót, ha alatta sikolt is a' Patiens.” — Talán ezt a kifogását is jelezhette valamiképpen Kazinczy abban a kéziratban, amit 1808. dec. 23-án küldött Berzsenyinék, mert a Szemere-féle levélben már csak a vezetéknev szerepel, s nem az első, hanem a második sorban. Végül a harmadik változatban teljesen eltűnik Nagy Pál neve. — Kölcsey nem említi bírálatában e verset. — A *Mondolat* két helyen is gúnyolja: *Itt az érdempolc és Nem fél az idők mohától*. (MERÉNYI: *MNy* 1972. 9.)

Az *utókorban* a vers kevés figyelmet ébresztett. MERÉNYI (1966. 185.) úgy véli, hogy Nagy Pál poétizált alakjában a költőt a Cato-ideál lelkesítette, amelyet Nagy Pálban vélt megtalálni: a romlott erkölcsök ostorozását, a tiszta jellemet, a megvesztegethetetlenséget. Az óda célja a *nagy tettek*re való ösztönzés. A költőnek nagyon jól esett Felsőbüki Nagy Benedek látogatása alkalmából Nagy Pál tisztelgő közönete. Még 1829-ben is kérdezősködött Nagy Pál arcképe iránt Stettnernél (i. levél). Ez mutatja, hogy nem tudott még arról a Nagy Pálról, aki akkor már csak árnyéka volt régi önmagának — behódolt ugyanis a kormánynak.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szó

Érdempolc.

Szóképek

Mennykövet szórsz (CSENGERY: 594.), homályba dül (CSENGERY: 594. — CSELÓTEI: 20.).

Az A helyesírása

Nagy Pálhoz

Néked is Nagy Pál adaját le tenni
A magyar lantos köteles: fogadd el,
Ritka Erköltsed 's magyar ősi lelkod
Tíbburi dalt vár.

5 A' közembernek neve vesz magával:
Kints kevély márvány paloták homalyba
Dülnek, elmulnak, 's heverő Uroknak
Híre enyészik.

10 A' Derék nem fél az idők mohától;
A' koporsóból ki tör és eget kér;
'S érdemét a' jók, nemesek, s jövendő
Szazadok áldják

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak Országunk ragyogó gyűlésén
15 Ott merő Hectort, s Kinisit mutattál
Itt Ciceronk vagy.

Ősz Atyáink között fiatal korodban
Palma ágokkal koszorus fejedre
20 A' ki tündöklő magas elme 's lélek
Egi sugárt vont.

Nagy midőn tündér paripádra szöktél
Nagy, Hazank' kormányt vezető Tanácsán
Itt az Erdempoltz, ez az égnek útja,
'S régi magyar Disz!

Eltérések a H₂-től

- 2. *Geniussa* (A) eltűnt (A)
- 7. dülnek [Ism. lev. 48.]
- 14. gyűlésén; ott (H₁ Hb)

Szövegváltozatok

Cím: A Nagy Pálhoz. H₁ Felső-Büki Nagy Pálhoz. Hb Felsőbüki Nagy Pálhoz. D Felsőbüki Nagy Pálhoz, Sopron megye követéhez, budai országgyűlés alatt 1807.

Az 1. vsz. alakulása:

- A Néked is Nagy Pál adaját le tenni
A magyar lantos köteles: fogadd el.
Ritka Erkölsöd 's magyar ősi lelked
Tífburi dalt vár.
- B Néked is buzgón szedi Delphi lombját
A' magyar dallos koszorúdba [,] oh Nagy!
Ritka erkölcsöd, magyar ősi lelked
Tífburi dalt vár.

(Kaz. Lev. VIII. 236.)

Mivel Szemere nem úgy közli a B szövegét mint Berzsenyi írását (nem megkülönböztetett *vastag* betűvel), az a gyanú merülhet fel, hogy a B változat Kazinczy műve. Annál inkább, mert azt javasolta (Kaz. Lev. VI. 163.), hogy „más kezdetet neki”. Ami Kazinczynál javaslat, az legtöbbször:

re már megtörtént tényt fedez, de a jóváhagyást a költőtől várja. Bár gyanús a 2. sorban a vessző kimaradása, ami a pontos Kazinczynál szokatlan. (További indok Kazinczy szerzősége mellett, hogy azt kifogásolja: Nagy Pálnak *mindkét* neve szerepel Berzsényi első változatában; a B-ben viszont már csak *egy* név olvasható — ami Kazinczy ízlésének megfelel. Még indokolja a megállapítást, hogy Berzsényi változtatását Kazinczy írásán ugyanebben a versben Szemere vastag betűkkel jelzi (utolsó sor: „ősi” h. „régi”). S végül döntőnek látszik az is, hogy talán éppen Kazinczy beavatkozása bírta rá Berzsényit arra, hogy újraköltse az első versszakot — két évvel később, amikor versei nyomda alá készítésének terve érelődött. [Ennek a Kazinczy-féle változtatásnak „köszönhetjük” azonban az eredeti első versszak teljes kihagyását a B változatából is.]

1. H₂ Hb D föld megalázva (Kaz. Lev. IX. 357.)

2. H₂ Geniussza D geniussza H₂ eltűnt [A Hb szövegének második sorban a költő változtatást kívánt, de Stettner a cenzúra miatt nem merte ezt megtenni. A változtatás így ismeretlen maradt. — L. Bevezetésünket a Hb szövegeiről.] H₁ H₂ eltűnt Mint Hb eltűnt; Mint

4. D menyköveket D köz embernek

5. B vesz

[A második versszak a költő eredetiszándéka szerint, amint a Kazinczy-levélkezésben megtalálható — 1812. ápr. 2-án érkezett Kazinczyhoz, l. Kaz. Lev. IX. 357—358. —, így hangzott volna:

A' köz embernek neve vesz magával,

A' világdúló — czudarok' csudája,

Melly Lidérczként kél 's el enyész, 's utánna

Átkok omolnak. (Uo. 358.)

Helmecey ezt a változatot elvetette (ez talán legnevezetesebb változtatása) s a nála levő (Kazinczy másolta) kéziratból a második versszak eredeti szövegével helyettesítette. A költő e változtatást hallgatólagosan jóváhagyta.]

6. Hb márványpaloták

7. H₂ Hb D dőlnek Hb D uroknak [Ism. lev. 48. is: „Uroknak dülnek”]

9. H₁ Hb derék

11. H₁ a' jó 's nemesebb jövendő [Berzsényi jav.: uo.] H₂ Jók, Nemesek

13. H₁ öltözetben: Látlak Hb öltözetben; Látlak

14. Hb D országunk' H₂ gyűlésén Ott

15. H₁ Hectort, 's Hb D Hektort D Kinizsyt

17. Hb D atyáink közt

18. D Pálmaágakkal koszorús

19. H₁ ki tündöklő H₁ elme, 's

21. H₁ szöktél Nagy

21—22. D Nagy [kiemelve]

22. Hb D hazánk H₁ Hb D tanácsán

24. B 'S ősi magyar dísz [Berzsényi jav. uo.: „régi” (Kaz. Lev. VIII. 236.)]

65. Grof Szétsényi Ferentzhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 121/r-v. Kazinczy számozása: 19.

I. A valószínűség mellett szól, hogy Berzsényi Somogyba költözése után írhatta a verset, mert a harmadik és negyedik versszak Széchényit mint kormányfőt („a hajó kormányára” vigyázót), vagyis mint somogyi főispánt is ünnepli, márpedig ez a motívum a sőmjéni korszakban aligha merülhetett volna fel. (Ugyanerre utal a „phárosi láng a szövevény között.”) A Teleki-ódában — amely szintén az ünnevelt főispánságával kapcsolatos — a Minosz rejteke s a kormányzás motívuma szintén előfordul, ami csak megerősíti időrendi feltevésünket a vers keletkezésével kapcsolatban. Igaz, hogy Széchényi már 1803-ban felajánlotta gyűjteményét a nemzetnek, de csak 1807-ben fogalmazódott meg a könyvtár adomány mint a nemzetnek hozott tényleges áldozat, lévén, hogy az udvar előbb még épületet se volt hajlandó a Könyves Ház céljaira bocsátani. (L. *Kaz. Lev.* IV. 360.) A király is 1807-ben látogatta meg (az országgyűlés ideje alatt) a könyvtárat — most már saját épületében, — s ebből az alkalomból Széchényi nagy ünneplésben részesült. Erdemeit az 1807-es országgyűlés törvénybe iktatta:

„Mivel gr. Széchényi Ferenc hazájához és nemzetéhez való igaz szeretetét nyilvánosan megmutatta azzal, hogy számos és válogatott könyvekből álló könyvtárát a nemzetnek közhasznára feláldozta: nemcsak az illeendő, de a hálaadó kötelesség is azt hozza magával, hogy a nemzet háladatoságát nyilvánosan megbizonyítsuk: méltónak véljük ezért, hogy ezen adománynak emléke a késő maradékhoz is tovább terjesztessen és ezért külön törvényi cikk tétetődjön.

Az ország karai és rendei hálás érzéssel ünneplik gr. Széchényi Ferenc kir. főkamaramester bőkezű és közjót előmozdító célú igyekezetét, mely szerint dicső emlékü őseinek nyomába lépve, nagy gondnal és költséggel egybegyűjtött gazdag és válogatott könyvtárát a magyar nemzetre teljes joggal átruházta s ezzel a felállítandó Nemzeti Múzeum alapját dicséretes buzgalommal megvetette. Hogy ennek az utánzásra méltó tettek emléke az országgyűlés törvénykönyvében is megörökíttessék, s felsége kegyes engedelmeivel az ország karai és rendei beickelyezését határozták el.” (FRANKÓI Vilmos: *Gr. Széchényi Ferenc.* 261.)

2. A király a Könyves Házban

„Pestről, Május 24-kén. Első Ferenc Csász. Felséges Királyunk ezen folyó hónapnak 21-ik napján, minden más tárgy előtt, melyet meg vizsgálni indult, Országunk Könyvtárját méltóztatott meglátogatni, Felséges Császári Fő Hertzeg Nádorispány, Gróf Wrba fő udvari Kamarás 's Minister, és Gróf Széchényi Ferentz, s Excellenzijoknak társaságokban. A' Gyűjteményeknek, mintegy félóráig tartott szorgalmatos megnézése közben, tellyes meglepődését azzal mutatta, hogy a' Nagy Méltóságú Szerzőnek gondos szorgalmát, ennyi temérdek tudományos dolgoknak, melylyek csak Magyar Országot illetik, össze-szerzésében, nem győzte elegetőképpen tsudálni 's ditsérni; annál inkább pedig, hogy mintegy 15 esztendő alatt vihette légyen azt annyira. Hanem több ízben, a' ritka és drága Könyveknek, Kézírásoknak, Képeknek, Mappáknak s. a. t. előmutatása közben, megköszönni is méltóztatott e' nagy kegyelmű Felség a' Gróf Úrnak Magyar Hazájának tett ezen áldozatját. Bőven értésre adta azon felül, hogy igen is gondja leendő arra, hogy e' Nemzeti Kints, valamint a' maga nemében ritka, úgy igaz' méltó fényre kaphasson. Figye-

emmel olvasta azon érdemes Hazafiaknak, az a' végre készített különös könyvben fel-jegyzett, neveit, kik a' halhatatlan emlékezetre méltó szerzőnek példáját követvén, hazájokhoz vonzó szeretetből, szint' úgy már némelly betses adományokkal szaporították a' gyűjteményt: ugymint Gróf Eszterházy József, és János ő Excellenciájoknak, Rhédei Lajos Kamarás, Ott Feldmarschal Lieutenánt, Gróf Tolvaj, Gróf Fekete Ferentz, Nitray, Latinovits, Szilassi Consiliarius s. a. t. Uraknak neveiket; örömet jelentvén buzgósaók eránt, így szólla: illik és szükséges- is, hogy minden, a' mi a' többi tartományimban is találtatik, és ezen Gyűjteményhez való, itt' tartasson. Kiváltképpen tetszett pedig ő Cs. Kir. Felségének a' rend, melylyet az Ország Könyvtárjának Fő Gondviselője Tek. Miller Jakab Ferdinánd Úr a' Gyűjteménynek felosztásában tart. Az egész alkotmánynak elrendelése úgy, mint most vagyon, egyedül az ő jó ízlésének szüleménye. Ezen kiterjesztett tudományú Úr más különös tulajdonságaival is szembetűnőképpen, valamint tudja őtet Nádor-Ispány ő Főhertzegeége különözni; úgy Császár és Király ő Felségének kegyelmes figyelmét magára vonta.

Kétség kívül Nádor Ispányunk ő Fő herczegségének, a' ki a' Magyar Haza' hasznának, fényének, dicsőségének minden léptében, tettében igen nyilvánvaló előmozdítója lévén, mindenkor nagy Pártfogója volt e' Nemzeti Alkotmánynak is, kell köszönnünk, hogy Magyar Könyvtárunknak leg első meglátogatásával is Császár Királyunk ő Felsége ennyi Kegyelemnek kinyilatkoztatásával méltóztatott azt fel magasztalni. Valóban egész ábrázattyanak mozdulásaiából egyebet nem láthattak a' jelenlövők, mint mindannyszor való szíves mosolygást, valahányszor Császár ő Királyi Felsége valamiben való meglegedését jelentette." (*Magyar Kurír.* 1807. I. 652—54.)

3. Ebben az ódában is csupán felelőn a feudális nagyok dicsőítése. A vezető hang a nemzetért érzett felelősségé, amely itt a kormányzás tisztaságának és a szellemi felvirágzás szükségességének irányában erősödik, mintegy a Teleki-óda előzményeként is.

A költő lelkesedik minden tényért, amely hazájában — szerinte — örök, halhatatlan dolgok megvalósítását segíti elő. Itt is, abból a meggyőződésből fakad a költő ihletettsége, hogy a nemzet és az emberség szempontjából „szent” dogról van szó, s innen meríti az óda „szakrális” vonatkozásait is: így lesz Széchényi „Astraeánk koszorús papja”, aki az igazság és orköles istenasszonyának eszméit szolgálja tevékenységével, nemes adományával.

4. Érdekes adalékot nyújt a vers megértéséhez Csokonainak Széchényi Ferenchez írt ódája is: Berzsenyi Széchényi politikai és kulturális munkáját összefogva, tömörítve, szerves egészként látatja. A tudomány, a felvilágosodás terjesztésének segítségével szükséges az igazságot győzelemre megítélni, „letépni a gonosz álarcját és ostorozni a bűnt”. A költő tehát a konkrét tények közvetlen említése nélkül az eszmék magaslatára emelkedik, absztrahál, elvon, tömörít, a lényegre adja.

Csokonai a hír közlőjét, Kultsár István szerkesztőt is belevonja a vers lírai cselekményébe, akinek jótekonny befolyást tulajdonít Széchényi e nemeslelkű elhatározására. A főúr az élőket gyámoltja, de a holtakat is életre hozza azáltal, hogy az írók műveit összegyűjti s a feledéstől megóvja. A költő nemes buzgalommal mozgósítja az ég és a föld erőt, hogy kiemelje és megmagyarázza Széchényi magyságát. Ódája csupa közvetlen lírai ömlés, elragadtatott hév.

Berzsenyi költeménye inkább összegezés. Csokonai bőven kitér a konkrét tettekre s azok jól látható következményeire. Berzsenyi fő tárgya

Széchenyi „elméje”, az, amit „Gesinnung”-nak lehet nevezni (amit terjesztetni szeretne): s ennek közörségi jelentőségét méltatja. Közvetlen dicsőítés helyett tehát a téma elnyúltyítése jellemző rá. Csokonainál érezni lehet a pillanat elragadtatását. Berzsenyi méltóságteljes szava — „Felleled az alkotó Corvin tára teáltalad” — mintegy márványba vési Széchenyi érdemét.

*

Kazinczy ezt az ódát is elégetésre javasolja. Indokolása: „Igen szerencsétlen óda. Rossz még a' Héros nevében is, mely — U, nem pedig — U U, ” (Kaz. Lev. VI. 165.) Ugyanez a véleménye Kishez írt levelében is, amelyhez különösen a három első strofa gyengeségére céloz. (Kaz. Lev. VI. 122.) De e vélemény titkos rugója főleg és ismét Kazinczy szubjektivitása lehet. Az ódának azért kellett kimaradnia, mert Kazinczy ekkor már kiábrándul Széchenyiből, amiről Berzsenyi természetesen nem tudott. (A század első évtizedeinek egyik legnagyobb kulturális tettét dicsőítette Berzsenyi, s e tárgy és téma Kazinczy által történt elhagyása csonkán mutatja a költő „világképét” is.) Kazinczy itt sem értette meg a költő célzatát (miképp az Esterházyhoz és Festetics Lászlóhoz írtban sem), s azt hitte, hogy helyesen jár el, mikor Széchenyit nem engedti dicsőíteni — mert más a véleménye róla.

Mindez jól kitűnik levelezéséből is. Eleinte el van ragadtatva Széchenyitől (*Pályám emlékezete*. 23., amelyet idéz Olofsson is Széchenyi irodalompártoló tevékenységéről írt tanulmányában), de később ellene fordul. Ennek egyik első jele Cserey Farkashoz 1806. dec. 9-én írt levele (Kaz. Lev. IV. 360.), amelyben még tiszteletreméltó hazafiságból származhatik az a megjegyzése, hogy Széchenyi Bibliothekájának „már helye nincs, mert azt az épületet a' mellyet az Udvar e' végre rendelt, tőle ismét elvette, úgy hogy most már kéntelen a' Gróf házat is venni a' Bibliothecának. Ezen ugyan örvendek. Nem kellett volna az Udvarnak adni a' Bibliothecát nem tudom micsoda végből 's elkerültük volna, hogy bizonyos munkák megtekinthetlennékké tétessenek.” De egyoldalú az a felfogása, hogy Széchenyi csupán az udvar kegyeit akarta volna megnyerni a nemzetnek tett adományával.

Másutt hiúságát hanyja szemére: „Hogy Széchenyi nagy ember — volt az tagadhatatlan. Túlélte magát. Fényért volt nagy, és igazi erő nélkül, de — nagy volt. Ha hivataljairól lemond, azért mond-le, mert Ūrményi lett Judex Curiae, mint kevés esztendőkkel Gr. Brunsvik Józef Tárnok-Mester és nem ő. Ez őtet akkor is nagyon epesztette.” (Kaz. Lev. IV. 418.) Majd felfedi „bizalmas információinak” titkát: értesüléseit egy ifjú prókátortól szerezte, aki megvált Festetics György szolgálatából, s ennek friss „pletykái” alapján így adja elő Széchenyiben való csalódását: „Széchenyi szeretett volna Tavernicussá lenni. Hogy lehetetlen legyen megtagadni tőle a' jutalmat, egy fényes tettet akara tenni 's Bibliothecáját a Hazának, de az Udvar protectiója alatt ajándékozá. És mégsem lett az! — Királyi Commissariusságát Józef alatt igen keményen vitte; a' szelid, a' mély ember gyűlöltetett.” (Kaz. Lev. VI. 444.) Részben ilyen (a költő előtt ismeretlen) előzmények alapján akadályozta meg tehát Kazinczy az óda megjelenését. De mélyebb oka az lehetett, hogy itt sem értette meg Berzsenyi költészetének „nagy tendenciáját”, aki felismerte, hogy akkor — „nemzeti udvar” hiányában — a nagy tettek dicsőítése és hasonlókra való buzdítás volt a reális útja a vezető osztálylétküismerete felébrésztésének és a műveltség — megfelelő intézmények alapítása útján való — fellendítésének.

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 46.) kiemeli a versben az erkölcsi hevület fenségét. — FÁBIÁN István. (*Napkelet*. 1936. 46.) a „konzervatív” Berzsenyi emberideálját látja a vers hőisében, akinek jellemvonásai: az önérdek alárendelése a közérdeknek, a férfias szilárdság, nyugalom, önuralom, kitartás. (Ezek azonban nem mutatnak *szükségképpen* konzervativizmusra. — *M.*) — MERÉNYI szerint a kor alapvető kérdései közé tartoznak az óda eszméi: a nemzeti lét biztosítása a kultúra fejlesztése által, az erkölcsi újjászületés szükségessége, a vezető osztály áldozatkésége, a felvilágosodás terjesztése, a kormányzás bölcsessége és tisztasága. A költő a nemzet nevében szól, nincs benne semmi feudális alázat. (MERÉNYI. 1966. 166.)

Forma

Második aszklepiadészi versszak. Ütemezés: 2/4 // 4/2 — a., ch.. ch., j.

Nyelvújítási szó

Sivatag.

Szóképek

Szárny (CSENGERY: 597. — CSELŐTEI: 22.), homlok (CSENGERY: 592. — CSELŐTEI: 29.).

Szómagyarázat

Nyelvünk, atyánk ajka feloldatott — az 1807-es országgyűlés különös nyomatékmal követelte a magyar nyelv hivatalossá tételét és bevezetését az iskolákba.

A T helyesírása

Gróf Széchenyi Ferenczhez.

Astraeánk koszorús papja! Polymniám
Példás érdemeidet merje-e zengeni?
Hív Múszám adaját meg ne utáld, hazánk
Öszült Nestora, Széchenyi!

5 Nem kincs, nem ragyogó polcz tüneményei,
Nem mászó csapodár kába reményei
Mozdítják ajakát, mert csak az istenibb
Erkölc csalja ki énekét.

10 Fényes birtokaid kénye le nem köti
Munkás életedet: terhek alá veted
Atlasvállaidat, hogy szemeid hajónk
Kormányára vigyázzanak.

A törvény sivatag rejtekiben lakó
Elméd pharusi láng a szövevény között:
15 Kővár s szent menedék minden igaznak, és
A bűnnek kegyes ostora.

S hogy mindent megelőzz, a tudományokat
Szárnyaddal takarod, s a haza kincseit
Buzgón gyűjtögeted, s felkel az alkotó
Corvín téra Teáltalad.

A polgári től-ág s delphusi laurusok
Kettősen fedezik homlokod érdemit.
Méltán áldja nemes lelkedet a magyar,
Mert jó atyja, vezére vagy.

66. G. Festetics Györgyhez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 103/v – 104/r. Kazinczy számozása: 5.

Megjelenés

T I. 97. — A szerint közöljük.

A második Festetics-óda *keletkezése* ugyancsak e korszakhoz és elsősorban az 1807-es országgyűlés eseményeihez fűződik. Az elsőben, amelyet költőnk 1798 körül írt, szó sincs még másról, mint általában Festetics áldozatkészségéről, „kincséről”, amely „mindenüvé hinti áldását”. (Itt a költőt bizonyára nemcsak a mezőgazdasági iskola ügye, hanem a hajózás, s elsősorban az irodalom pártolás vonatkozásai is foglalkoztatták. Azért hat „mindenüvé” Festetics áldozatkészsége.) Akkor még nem emeli ki Festeticsnek a magyar nyelv érdekében kifejtett buzgalmát, amely a Graeven-huszárezreddel kapcsolatos hazafias követelésekben jutott kifejezésre, s ami miatt Festetics kegyvesztett lett. Berzesnyi érdeme, hogy a reakció legsúlyosabb éveiben Festeticsnek a nemzet érdekében kifejtett nagy áldozatkészségét mint tényt dicsőíti, *azét a Festeticsét, akít az udvar üldözött.*

A második Festetics-óda azonban már szabadon bontakoztatja ki a magyar nyelv diadalának ügyét, sőt ez az óda központja. Az az eszme győzött, amelyért Festeticsnek megaláztatást kellett szenvednie, tehát az igazság kerekedett felül. Nyilván ez a történelmi tartalma az óda következő célzásainak:

*Örvendj hazánknak bölcs fia, Festetics!
Győztél, leromlott a' buta czimboral . . .*

*Örvendj, szerencsénk' talpköve szirton áll:
Nyelvünk, atyáink' ajka, feloldatott.*

[Kiemelés tölem. — M.]

A költő, ismervén Festeticsnek most már kedvezőbbé vált helyzetét az udvarral kapcsolatban, e versben bizonyára azért dicsőíti Festeticset, hogy használja fel az a nemzet javára az új helyzetet. A gazdag főurat további áldozatokra sarkallja nemcsak a nyelv, hanem a tudomány, a nemzeti műveltség érdekében.

Külön ki kell emelni az óda keletkezésével kapcsolatban a következő részletet is:

*Nagy rész Te munkád, a' Te eszed 'a erőd.
Mely példa voltál! Esmeri nemzeted."*

[Kiemelés tőlem. — M.]

Ez a rész — szerintünk — félreérthetetlenül céloz a Graeven-ezred „lázdásával” kapcsolatos eseményekre.

Az óda lényegében a magyar nyelv jelentőségének és a felvilágosodásnak a dicsőítése.

A nemzeti nyelv számkivetettsége, rabsága a költő szerint a nemzeti sorsot jelképezi. A vers úgy dicsőíti a nyelvet, mint a nemzet épségének és tiszta erkölcsének zálogát, sőt mint a haza mentőjét magasztalja.

A „durva ellenség” fogalmába elsősorban a bécsi udvart kell belefoglalnunk, amire meggyőző példát láthatunk a Baldacci-féle felterjesztésben (amelyet mellékelünk). A költő tehát az udvari intrika ellen is küzd. De bőven akadtak a nemzeti nyelv terjesztésének belső ellenségei is a főúri és magas klérusi körökben, amiről az országgyűlés tárgyalásai is tanúskodnak. Az ódából az a meggyőződés sugárzik, hogy *a nemzeti műveltség, a felvilágosodás biztosítja a halhatatlanságot*. Ezen munkál Festetics is. Ezért

A' véghetetlen századoknak
Nagy neved' érdemit általadtad . . .

NÉGYESY László 1805-re keltezi az ódát, mert Festetics akkor kimutathatóan részt vett az országgyűlés nyelv ügyében folytatott munkálataiban. (*Keszthelyi Helikon*, 145.) De kikerülte figyelmét, hogy a versben az országgyűlés színhelyére is történik célzás:

Ezt végre látván a' Haza' börtnei
Gátokba zárták a' veszedelmes Árt,
'S Órangyalunkat visszahozták
A' diadalmi kapun *Budára* . . .

[Kiemelés tőlem — M.]

Az 1805-ös országgyűlés *Pozsonyban* volt, az 1807-es pedig *Budán*. „A' Haza' börtnei” kifejezés nyilván az országgyűlés tagjaira vonatkozik.

Éppen ezért szükségesnek tartjuk, hogy mivel az óda lírai cselekménye az 1807-es országgyűléssel kapcsolatos, idézzük annak a vers tartalmával összefüggő dokumentumait:

1. az újságok figyelme is az országgyűlés „nyelvközpontúságára” irányul;

2. Festetics érdemeinek említése kétségtelenül kapcsolódik a költő emlékezetében is a Graeven-huszárezred híres 1790-es feliratához, mely utóbbi idéznünk kell;

3. utalunk az udvari intrikákra is („gonosz cimborá”);

4. röviden rámutatunk arra az adatra, amely bátorításul szolgálhatott a költőnek, hogy nyíltan ünnepelje Festeticset mint a nemzeti nyelvért folytatott küzdelem hőstét.

1/a. *A nyelvközpontúság*

„P e s t r ő l

Nem sokára azon örvéndetes hírrel fogom az egész Hazát megvigasztalni, hogy Felséges I. Ferencz Királyunk nemcsak Törvényt hozott a' Nemzeti Nyelvnek a' Köz Tisztségekre való behozatásáról, hanem ezen Tör-

vény segítő eszközeit is gyámoltja. Örök háladatossággal fogja ezt tisztelni a Magyar Nemzet, úgymint létének örökösíttetését, és a' Köz Jónak erős talpra való állíttatását. Nékem pedig ezen bizodalmas reménység új erőt ad, hogy a' Haza javára, 's nyelvünknek gyarapítására szánt igyekezetemet megkettőztessen. Szerentsésnek tartandom magamat, ha tudósításaim által a' Magyar Nemzeti lelket eleveníthetem, édes Nyelvünket pedig tovább is terjeszthetem." (*Hazai Tudósítások*. 1807. 3. félesztendő. 1.)

1/b. *Ujjongás a nemzeti nyelv és műveltség előbbrevitele ügyében*
„Pestről.

Megujult erővel és vig örömmel kezdem ezen nemzeti ujságonnak második esztendejét. Örülök szerencsémnek, hogy hazafiui kötelességemet, bár sokféle vesződséggel, mégis akadály nélkül teljesíthetem. Háladatossággal említem, hogy több tekintetes hazafiak segedelmeikkel, némely tekintetes vármegyék pedig pártfogásaikkal ápolgattak. Megismerték, hogy a köz azon ügy, melyet vállalaimra vettem, s ugyanazért köz segedelemre méltó. A nemzet méltóságát eféle igyekezetek nélkül lehetetlen fentartani. Mi is lehetne nagyobb méltatlanság, mint, ha az ország kebelében a magyar nemzetnek szabad szava nem volna, ahol annyi idegen nyelveken irt ujságok szabadon terjedhetnek. De nem élünk olyan időt, melyben a mi kegyes, jó és igazságszerető felséges urunknak ezen természetes igazságot vitatva kellene bizonyítani. Nemsokára azon örvendetes hírrel fogom az egész hazát megvigasztalni, hogy felséges I. Ferenc királyunk nemcsak törvényt hozott a nemzeti nyelvnek a köz tisztiségekbe való behozataláról, hanem ezen törvény segítő eszközeit is gyámoltja. Örök háladatossággal fogja ezt kifizetni a magyar nemzet, úgymint létének örökösíttetését és a közjónak erős talpra való állíttatását. Nékem pedig ezen bizodalmas reménység új erőt ad, hogy a haza javára, s nyelvünknek gyarapítására szánt igyekezetemet megkettőztessen. Szerentsésnek tartandom magamat, ha tudósításaim által a magyar nemzeti lelket eleveníthetem, édes nyelvünket pedig tovább is terjeszthetem." (*Hazai Tudósítások*. 1807. I. 1—2.)

1/c. *A színház nemzeti jelentősége*

„Szivökre vévén a' Tekéntetes Statusok a' Magyar nyelvnek állapotját, és megfontolván, hogy ennek igen nagy segedelmére lehet a' theatrum, mivel annak megkedveltetését terjesztheti, azt a' Nemes lépést tették, hogy a' mostani Kibérletetések a' Budai és Pesti theatrumoknak főképpen a' Magyar Játászó Társaság tekintetbe vétessék. E' végre maga Mélt. Semsey András Personalis Ur egy válogatott Követséggel Ó Császári Királyi Fő Hercegségéhez a' Palatinushoz ment, hogy a' Magyar Theatrumra nézve, mint a' Királyi Helytartó Tanátsnak Előülölője, különös tekintettel méltóztassék lenni. Nem is lehet kételkedni, hogy az a' Nagy Lelkü Fő Herceg, kinek tellyes Öröme vagyion, ha Nemzetünknek valamiben kedvét találhatja, ne tégyen maga tekintetével olyan rendelést, melly a' Nyelvnek terjesztésére örök emlékezetet érdemeljen." (*Hazai Tudósítások*. 1807. 3. félesztendő. 25.)

2/a. *A Graeven-regement hazafias felterjesztése 1790-ben*

„Felséges magyar hazánk tekintetes statusai és rende! A mostani valósággal égből származott és elmulaszthatatlanul arany alkalmatossággal, amidőn egyben gyűlt tekintetes statusai és rende az országnak állandó boldogságát édes hazánknak minden részében megmásolhatatlanul

erősíteni igyekeznek és a kegyes ég oly jó és leereszkedő fejedelmet adott, akivel a tekintetes statusok és rendek jövő kormányzásukról végeznek, hogy maga önnön magának azt az igyekezetet fő maximálul vette, hogy alattvalói szívek igazságos megnyerésében gazdagságait keresse, légyen a Gréven-regemont magyar tagjainak is szabad más regementekkel együtt megszólamlani és a közönséges örömben részesülni. Tudjuk mennyire sorsunk javítására esett azon változás, amidőn az olaszországi számkivetésből a felséges magyar korona árnyéka alá, noha csak szélére is, Szlavóniába visszatérhettünk, hogy ezen a szolgálatban elromladozott hadi sereg itt a hazában annyira felépült, hogy nemcsak a mostani háborúban, de a békekesség idején is merészlette magát a német regementekkel egyben vetni, tehát esedeziünk a tekintetes statusoknak és rendeknek, hogy ennekutána is békekesség idejében a magyar hazának keblében megmaradhassunk, mert illendő, természetes és hasznos, hogy a magyar sereg maga országában tartassék, sőt a német, regementek óhajtásainak is eleget látszunk tenni, akik egyéberánt is a magyarországi levegőégnek egészségtelenségéről és egyéb alkalmatlanságairól kényesen panaszkodni meg nem szűnnek.

E mellett mindnyájunknak sajnosan fájlalunk kelletik, hogy életünk feláldozásával és sok esztendőbeli szolgálatunk fáradságával szerzett érdemeinknek jutalmát az idegen nemzetbeliek tőlünk érdemtelen elragadják és főtisztviségekre majdnem mind csak idegenek helyzetetnek előnkben. Mely terhes nekünk, amidőn idegen nemzetből származott kadétook alig vagynak egynehány hólnapokig a regementnél, sem hadi kötelezettségeket nem tudják, sem szülőtte nyelvünket, mely a magyar regementeket lelkesíti, nem értik, mégis főtisztviségekre igen hamar emeltetnek, ellenben felséges hazánknak nemes magzati kadétságra, s altisztvisége is nehezebben jutnak, főtisztviségekre pedig számos esztendőbeli hosszas szenvedések és hív szolgálatjok után épen ritkán mehetnek. Mely törvénytelenségnek sereleme számos nemes hazafiaknak szíveiket általhatván, annyira megsebesítette, hogy nem törődvn tiszt-, vagy kadétbeli hosszas szolgálatjok és szenvedések üdejével, fegyverviselésnek végbucu vételére sokaknak ösztönzést adott légyen. Altallátni, mely terhes légyen a szolgálat, amidőn a tiszt a közemberrel nem tud szólni, vagy ha valamennyire a magyar nyelvre kapván, azt úgy néha töri és beszél is, azért mégis közönségesen a nemzetnek természet szerint való gyűlölsége és a magyarnak titkos üldözése szíve alatt elfedve fekszik. Nem léssen talán ennekutána szükségünk a németújhelyi, vagy más egyébütt nevelt német ifjakra szorulni, ha a felséges hazra, amint reméljük, az olyan katonatisztviségre készítendő magyar ifjúságnak neveléséről fog gondoskodni. Mivel mi a nemzeti szeretetet tökéletességnek és nem hibának tartjuk, és ennek példáját mindenütt tapasztaljuk, tehát az idegen tisztelnél is, gondoljuk kívánságunk beteljesítettik azzal, amidőn őket maguk nyájuk közé visszaereszteni és azokkal magyarjainkat kicserélni kívánjuk, mert ők úgy a nemzeti szeretetnek ottan a magyarnak üldözése nélkül eleget tehetnek. De távol legyjen tőlünk, hogy valamely nemzetet azért gyűlöljünk, mert azokban is az érdemet meg tudjuk becsülni, sőt olyan ritka, nagyérdemű vezéreket, mint a többiek között példának okáért Nándorfejevár várnak győzedelmes ostromvevőjét, Laudont magunk is indigenának közé számlálni kívánnánk.

Nem kevéssel mozdítaná az is elő a hadi szolgálatot, hogy a közönséges szolgálat rende és a parancsolás magyar nyelven folytattatnék, mert valamint a német nyelvnek értelme, tanulása és megfogása hazánk kedves magzati-nál nehezeceken megyen végben, úgy ebből származik, hogy a jegyveri gyakorlatásban elkövetett legkisebb hibáért edes vérünk, s hazánk fiai testekben keményen nemcsak tagoltnak, de sokszor még azon felül az idegen tiszték

által nemük alacsonyítására szolgáló illetlen szavakkal ártatlanul is szidalmaztatnak és elannyira már üldöztetnek, hogy számos hazafink szívbéli bánatjukban regementünktől elszökvén, szülőtte hazájuknak örökös elhagyására vetemedtetének vala.

Méltóztassanak tehát a tekintetes statusok és rendek ezen előadott természetes igazságban gyökerezett kérésünket hathatós pártfogásukkal ol-talmukba venni és oly megváltozhatatlan móddal megerősíteni, hogy ir-gyeink azt semmi szín alatt fel ne boríthassák, hogy eképpen mi is hív érdemeink zsoldját vehessük és vitéz nemzetünk arany törvényeinkkel együtt még a fegyverviselőknél is hajdani épségére visszatérhessen, azál-tal pedig kegyes fejedelmünknek, jövő koronázandó királyunknak külső ország-béli ellenségei ellen hatalma növekedjen. Kik is a fenséges hazának atyáskodó pártfogásában ajáltatván, örökös buzgósággal hamvunkig maradunk.

Költ Pesten Szent Jakab havánát ötödik napján, 1790-ben.

Felséges haza tekintetes statusainak, rendeinek alázatos hív szolgálai. Nemes Gréven huszárregementjének magyar főtisztjei, mind közönségesen, akiknek is nevekbek, hogy mindnyájunknak megegyezésével esett, bizonyítjuk *gróf Festetics György* m. p. Oberst-Laidinant. *Laczkovics János* stb. stb.” (BARTFAI SZABÓ Dezsa: *A Herceg Festetics-család története*. Bp. 1928. 226. skk.)

2/b. Az 1807-es országgyűlés visszhangja

Nevezetes az óda keletkezése és megértése szempontjából HORVÁTH Mihálynak az az adata is (*Magyarország története*. VIII. 333. skk.), amely a rendeknek az 1807-es országgyűlésen a Graeven-huszárezred felterjesztéséhez hasonló mozgalmáról és követeléseiről emlékszik meg. Ezekben többek között a következőkről van szó:

„Az egész világ megismeri, hogy a magyar vitéz katona, ha nemzeti sajtáságai és szokásai szerint katonáskodhatik. Azóta is, hogy többféle nemzetekkel keverve vagyunk, az újabb időkig mindig magyar nyelven vezényeltetett a magyar katona és mióta ez a szokásból kiment, kevesebbek is a magyar vitézség példái. De különben is teljes jogunk van követelni, hogy a magyar akkor se szűnjék meg magyarnak lenni, midőn zászlók alatt áll s életét veszélyezteti a birodalom biztonságáért.”

Ezután HORVÁTH Mihály így folytatja előadását:

„A rendek többsége azt is akarta, hogy a magyar ezredekben magyar legyen a vezényleti és a hivatalos nyelv. Szorgalmazták, hogy a magyar ezredekhez csak magyarok neveztessenek ki tisztükül s a magyar hadi akadémia mielőbb állíttassék fel.” (Uo).

A költő nagy figyelemmel kísérte az országgyűlés eseményeit: ezt mutatja ódája is. Az újságok híreiből, a megyék követeinek jelentéseiből, valamint a közszájon forgó értesülésekből (l. Kazinczy levelezésének adatait is) az egész ország tudott a fontosabb fejleményekről. S ha a rendek többségéről van szó a fenti követelésekkel kapcsolatban, ebben Somogy megye rendjei is benne foglaltattak.

3. Az udvari intrika

Baldacci udvari tanácsos fölterjesztése

Baldacci egyenesen a nádor ellen fordult, amikor a bizottságok a sérelmek során a magyar nyelv kérdését tárgyalták. Így szeptember 5-én (Kab. A. 534—1891/1807.):

„Unter den vielen schädlichen Gesetzen, die seit der Zeit, als S. K. H. Erzherzog Joseph die Würde eines Palatinus bekleidet, zu Stande gekom-

men sind, ist die Einführung der Ungarischen Sprache bey den Geschäften eines der schädlichsten, und dabey zugleich weder billig noch vernünftig.

Die weisen Vorfahrer Eurer Majestät haben Jahrhunderte daran gearbeitet, Ungarn den übrigen Erbländern allgemach zu approximieren, weil es sich an den Fingern abzählen lässt, dass nur ein Staatskörper, der aus homogenen, nicht aber einer, der aus heterogenen, oder wohl gar divergierenden Bestandtheilen zusammengesetzt ist, eine wahre und concentrirte Kraft haben kann. Im 19-ten Jahrhundert sollte man dies doch wohl begreifen, und von einem Abkömmlinge aus dem allerduchlauchtigsten Erzhause sollte man es am allerwenigsten erwarten, dass er die Stände, wie es leider wirklich geschehen ist, in ihrem Hungarismus unterstützt.

Was geschehen ist, lässt sich schwer mehr ändern. Aber um so nothwendiger ist es, nach meiner innigsten Ueberzeugung, ja keinen Schritt mehr weiter zu gehen. Wenn der wissenschaftliche Vortrag in der Ungarischen Sprache geschehen soll, so müssten zuerst gute Schulbücher und grosse schriftstellerische Werke in dieser Sprache existieren. Dies ist der Fall nicht, und wird es noch lange nicht seyn, weil man die Litteratoren nicht wie die Schafe veredeln kann. Itzt erhält der Ungar, der Deutsche, der Slave in einer und der nämlichen Schule einen gemeinschaftlichen Unterricht vermittelst der lateinischen Sprache. Dann kann man neue Studienfonds creieren, um für jeden eine eigene Schule zu errichten. Die Gesetze sind für den Deutschen, Slavischen, Illyrischen und Wallachischen Bewohner Ungarns eben so gut, wie für den eigentlichen Madjaren, der unter den Landeseinwohnern bey weitem nicht die grösste Zahl ausmacht, geschrieben. Haben ihre edleren Vorfahrer, die mehr Kriegerleute als sonst etwas waren, sich mit einer lateinischen Gesetzgebung zufrieden gestellt, so können es die mehr Advokaten, als Soldaten sind, um so viel mehr." [A sok káros törvény közül, amelyek József főherceg nádor idejében eddig létrejöttek, a magyar nyelvnek a közigazgatásba (az ügyek vitelébe) való bevezetése egyike a legkárosabbaknak, s amellet sem jogos, sem összerű.

Az Ön böles elődei századokon át azon dolgoztak, hogy Magyarországot közelebb hozzák a többi örökös tartományokhoz, mert az csak világos, hogy csupán egy egységes államnak lehet központosító ereje. Ezt a XIX. században meg kellene érteni, s legkevésbé a Habsburg-ház egyik sarjától lehetne elvárni, hogy a magyar rendeket — mint sajnos, valóban megértént — az ő „hungarizmusukban" pártfogolja.

Ami megtörtént, azon — sajnos — már nem lehet változtatni. De tovább már nem lehet menni. Ha a tudományos előadásokat is magyarul kéne tartani, akkor jó tankönyveknek és nagy irodalmi alkotásoknak kellene ezen nyelven máris létezni. Ez azonban nincs így és soká nem is lehet megvalósítani, mert az írótak nem lehet mint a juhokat megnevesíteni. Most a magyar, a német, a szláv ugyanabban az iskolában ugyanazon nyelven: latinul, ugyanazt a tanítást kapja. A jövőben új tanulmányi alapokat kellene létesíteni, hogy mindegyik nemzetiségnek külön iskolái legyenek. A mostani törvények a tulajdonképpeni magyaroknak is jók, akik nincsenek is a legnagyobb számban. Ha nemes elődeik, akik inkább voltak harcosok, mint mások, elégedettek lehettek a latin törvényekkel, akkor utódaik, akik inkább ügyvédek, mint katonák, annál inkább elégedettek lehetnének. DOMANOVSKY: *József nádor iratai*. III. 184. skk.]

4. Annak illusztrálására, hogy az udvar és Fesztetics viszonyában fordult állott be (ami Fesztetics nemzeti tevékenységének fokozását segítheti

elő, tehát összefüggésben lehet az óda keletkezésével), hivatkozunk a *Magyar Kurír* (1807. 47. skk.) lapjain világot látott tudósításra, amely beszámol Károly főherceg keszthelyi látogatásáról.

A beszámoló szerint a főherceg a keszthelyi János főherceg „Dragonjos Regimentét” mustrálta (ebbe jelentkezett ifjúkorában Berzsenyi is), azután meglátogatta a Georgikont, fát ültetett az új fűvészkertben, egy kőszikla barlangjában magát Mars hadi isten képében ábrázolva látta, megnézte a konviktust, az iskolákat s végül felszállt Festetics nevezetes vitorlás hajójára. A befejezéshez függeszti a tudósító a nevezetes „megfigyelést”:

„A' magyar tenger, ámbár előbb zajos vala, ezen fels. Vendégnek közelítésére szőke dagályos habjait lecsendesítette, és mély tiszteletű csendeséggel fogadta a nagy bajnokot . . .”

(Ez adatokból a költő nemcsak bátorítást meríthetett az óda megírására, de mintha a Teleki-óda egyik motívumát — a befejező képet — is ez a leírás ihlette volna. Innen gondoljuk, hogy a költő talán olvashatta a tudósítást.)

•

Kazinczy nem volt megelégedve a verssel: „Festeticshez. Örvendj hazánknak bölcs fija etc. Mellynek csak három strophája jó. — Festetics elégedjék-meg egy ódával. Keszthelyében úgy is még egyszer előfordúl.” (*Kaz. Lev. VI. 165.*) Az elégetendő versek közé sorolja. Az ítélet részbeni indokait már az első Festetics-ódával kapcsolatban említettük.

Az *utókorban* NÉMETH László (*Berzsenyi. 53.*) többféle réteget mutat ki a versben. A titáni lázadás képe *Az Ulmai ütközethez* közelíti, viszont a vége tartalmilag az ódák kezdeti korszakára utal. — VARGHA Balázs érthetetlennek tartja Festetics ünneplését 1807-ben. (VARGHA. 1959. 88.) — MERÉNYI szerint az óda kettős támadás is az udvari intrika és a nemzeti nyelv ügyének belső ellenségei ellen. (MERÉNYI. 1966. 188.)

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szó

Talpkő.

Szóképek

Gyémántpaizs (CSENGERY: 721.), láncok (CSENGERY: 731. — CSELŐTEI: 26.).

A T helyesírása

Gr. Festetics Györgyhez.

Örvendj hazánknak bölcs fia Festetics!
Győztél, leromlott a buta czimbora!
Gyémánt paizsban sérthetetlen
Áll az igaz valamint egy isten.

- 5 A földnek ádáz kölykei bérczeket
Szórtak, de Pallas mennyei fegyvere
S a szent Igazság titkon égő
Mennykőve porba tette őket.
- 10 Örvendj; szerencsénk talpköve szirton áll:
Nyelvünk, atyáink ajka, feloldatott,
Virrad hazánk várt napja, virrad,
S a denevérek előtte futnak.
- Nyelvünk hazánkból számkivetett vala,
A régi vakság lánczaiban nyögött,
15 A durva ellenség haragja
Néma homály kebelebe zárta.
- Sok nagyjainknak balgatag udvarin
Már a magyarnak híre se' hallatott,
Nem módi, úgymond. Ó gyalázat!
20 Ó vak idők szomorú gyümölcse!
- Ez szülte a sok kárt s nyavalyát reánk,
Ez fojtja bennünk a geniust s erőt,
Ez rontja erkölcsünk, s hazánkhoz
Zárt szeretet kötelét feloldja,
- 25 Ezt végre látván a haza bölcsei,
Gátokba zárták a veszedelmes árt,
S őrangyalunkat visszahozták
A diadalmi kapun Budára.
- Nagy rész Te munkád, a Te eszed s erőd.
30 Mely példa voltál! Esmeri nemzeted
Mennyit köszönhet Néked e nép,
Nyelv, tudomány, magyar ősi erkölcs.
- Pályánk ohajtott tárgya mosolyg reánk:
Vár a dicsőség trónusa, menj s vezérlj!
35 A véghetetlen századoknak
Nagy neved érdemit általadtad.

67. Bacchushoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 147/v. Kazinczy számozása: 37.

Megjelenés

H₁ 78. — H₂ 76. — D I. 66. — T I. 106. — H₂ szerint közöljük.

Keletkezésének idejére a vers művészi kidolgozottságából következtethetünk. ERDÉLYI János a *Bacchushoz* címzett horatiusi ódával hozza kapcsolatba e verset:

Fas et beatæ coniugis additum
stellis honorem tectaque Penthei
disiecta non leni ruina
Thracis et exitium Lycurgi.

(C. II. 19. 13—16. s.)

[Nem bűn (megénekelni) a boldog, a menny magasába szállt csillagmenyasszonyt (ti. Ariadnét, Bacchus menyasszonyát), Pentheus átkozott házának ledőlétét s a thrák Lycurgus vesztét.]

Tu, cum parentis regna per arduum
cohors gigantum scanderet impia,
Rhoetum retorsisti

[Te, midőn a gigászok lázadó hada atyád trónja ellen tört a meredélyen át, lelökted Rhoetust a mélybe . . .]

Horatius nyolc versszakban zengi Bacchus dicsőségét. Elmondja, hogy látta, amint énekelni tanította a nimfákat és szatírokat. Eltelt a költő szíve a bor istenének mámorával. Elsorolja Bacchus tetteit egészen addig, hogy még Cerberust, az alvilág kegyetlen őrét is leitatja aranyaszarvú ivótülből kínált borával. — Berzsenyi ellenben egyetlen versszakban végez Bacchusszal, a többiben önmagáról szól. A különbséget fokozza, hogy a római költő Bacchust mint a költők istenét mutatja be. Berzsenyi pedig szinte szembeállítja a Múzsával, hiszen ő Bacchus segítségére nélkül is ihletten ír.

Szinte csak a cím és néhány név közös Horatius versével. A téma fel dolgozása, az alap gondolat Berzsenyinél egészen más.

A vers keletkezésével kapcsolatban érdemes közölni Döbrentei egykorú, hiteles leírását a költőről és életmódjáról: „Berzsenyi, ámbár Sömnynében és Nikla szomszédában boros-gazda is, *bornemissza*, vagy csak *vizissza* volt. Midőn B. Wesselényi Miklóssal 's Pataky Mózessel nála ebédelék, szépen terített asztalán, amelyet szelíd neje jól el tudá intézni, előttünk somogyi és somlai bor áll; szíves házi urunk széké mellett pedig a' földön zöld mázas cseces vízkorsó, minek neve: bugyoga is. Abból ereszté tátott száj felé tartván félkézzel, a' vizet italára miként dunántúl legjobb házaknál sem divatlan . . . vérhigító víz mellett is azonban komoly gond, néma bágyadság, megölv hidegség gyötré», vallomásaként. Termete zömök, köpcös volt, dereka testes, melle széles, arca tölt, pofók, szeme láng (egészen keleti faj), színe sárgás barna majd nagyon piros, nyaka kurta. Mivé teszi, természetből sűrű vérét a' bor! ha még annak tüze is hajtotta volna agyveleje felé! Ezen véralkata szülő nevelé nyavalyáját, mellyből csakugyan víz által, Füredé, állítá helyre.” (D 269.)

A keletkezés szempontjából még figyelembe kell venni a következőket. A komoly gondok, a néma bágyadság, megölv hidegség némileg a *Barátság* c. ódával rokon, de itt a Múza vigasztalása felderíti a költőt. A niklai gondokat szembesíti a költői ihletettség édes (sömjéni) emlékeivel, varázásával. Berzsenyi „önarcképe” is csak e két vers motívumai között bukkan fel, meg a *Bucsuzás* melankólikus szférájában.

*

Kazinczy a harmadik könyvbe sorolta, tehát kevésbé jelentősnek tartotta. — Kölcsey nem említi, Szemere Kazinczy kézírásában (*Kaz. Lev. VIII. 236.*) változtatás nélkül közli. Ez azt jelenti, hogy az A szövegtől

vnló két eltérés: „Minden áldásod” helyett „édes áldásod”, és „Eros ölében” helyett „Amor ölében” Kazinczy változtatása, amit a költő elfogadott. — ERDÉLYI János a következőképpen nyilatkozik a vers keletkezéséről:

„Bacchushoz. Hasonlít Horácnak éppen ily című ódájához: Ad Bacchum (C. II. 19.) Horác emlegeti Bacchus tetteit, Pentheus háza romjait, Lykurg vesztét s Berzsenyi utánazengi (ezeket). — Ez ódában is mélyebbre hat Berzsenyi Horácnál, ki még az akkori olvasót is megkímélte oly homályos és közajkon nem forgó eseményekre célozgatástól, minő Rhaecusé, kiről a kiadó nem szól, hanem magyarázgatja Bacchust meg Apollót, kit úgyszólván minden jó keresztény ismer.” (Pályák és pálmák. 78.)

Ezzel ERDÉLYI jogosan bírálja Döbrentei kiadását, aki különben elég bő mitológiai szótárában (i. kiad. LXIX—LXXXIV.) csupán „Eván”-t magyarázza a vers mitológiai vonatkozásai közül. (LXXXII.)

Az *utókorban* MERÉNYI szerint válságos időben jöhetett létre e vers, (gondok!), s feltárja Berzsenyi alkotói életének feszültségét. Mondanivalója mégis a szépség és a szellem mámorából fakad. (MERÉNYI. 1966. 165—166.)

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szó

Izeltø.

Szóképek

Kar, homlok (CSENGERY: 592. — CSELŐTEI: 26.), lág (CSENGERY: 721. — CSELŐTEI: 17.).

Az A helyesírása

Bacchushoz

A' te rettentő karodat Licurgus'
Veszte, és Pentheus letörött királyi
Poltza 's vad Rhaecus szomorú hálála
Hirdeti Éván!

5 Hát reám mit sujt haragod hogy eddig
Minden áldásod meg utalva néztem ~
'S éltető lángját poharadnak ajkam ~
Még nem izelte ?

10 Megvetőd lelkét örökös komoly gond,
Néma bádjadtság, meg ölé hidegség
Gyötri 's e' szép föld' örömit mogorva
Homloka fojtja.

- 15 Ám de kit Cipris kegyel és Caména
Lelkesét, nem kér örömet te tőled,
Égi Nectárt nyujt Aganippe neki
Eros ölében

[Nikla 1804—1808 között.]

Elterések a H₂-től

Cím: Bacchushoz (A H₁)

1. Lycurgus (A H₁)
2. Pentheus (A H₁)
3. Rhaecus (A H₁)
10. bágyadság (A)
13. Cypris [H₁ — legközelebb az A-hoz]

Szövegváltozatok

Cím: H₂ Bacchuszhoz

1. H₂ Lycurgusz D Lykurgusz
2. D Vesztle H₂ D Pentheusz
3. H₁ Polcza, 's H₂ D Rhaecusz
10. H₂ D bágyadság
11. D föld örömit
13. H₂ Cypris D Kypris D Kamoena
14. H₁ tetőled: Égi
15. H₁ D nektárt

68. Feltés.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 171/v. Kazinczy számozása: 54.

Megjelenés

H₁ 79. — H₂ 66. — D I. 46. — T I. 72. — H₂ szerint közöljük.

A horatiusi mintára ERDÉLYI János utal (*Pályák és pálmák.* 74. skk.)
a vers keletkezésével kapcsolatban (*C.* III. 16. 1—10. s.):

Inclusam Danaen turris aenea
robustaeque fores et vigilum canum
tristes excubiae munierant satis
nocturnis ab adulteris,

Si non Acrisium virginis abditae
custodem pavidum Iuppiter et Venus
risissent . . .

(*Opera Omnia.* 222.)

[A bezárt Danaét ércutorony, erős ajtó, éber véredek ijesztő falkája eléggé védte az éjszakai szeretőktől, de Iuppiter és Venus csak kifogott az elrejtett szüz nyugtalan órén, Acrisiuson . . .]

Erdélyi szerint a római és a magyar költő között csupán az a különbség, hogy Horatius az arany, Berzsenyi pedig a szerelem hatalmát énekli meg, s ezzel mindjárt feltárja — akarata ellenére is — a két költő felfogása közötti különbséget.

Keletkezését illetően tehát a vers nem utánzás. Mint A' *Megelégedés*-sel rokon kis remekmű, ez is költészete csúcspontján jöhetett létre.

CSSIPAK Lajos kifogása (*Horatius hatása*. 122.) szerint Berzsenyi mitológiai példája nem szerencsés, mert Danaét nem a szerelem, hanem az arany hatalma „ejtette meg”. De ezzel félreértette a költeményt, akárcsak Erdélyi. A téma nem szerelemfáltés, hanem a hatalom, a zsarnoki önkény bukása, amely tehetetlennek bizonyul a szerelem — isteni — csodájával szemben.

*

Kazinczy csak annyit jegyez meg a verssel kapcsolatban, hogy: „Jó; de rosez az utolsó sor. A' puskapor ist nicht geeignet, um ein poetisches Bild in einer Ode zu seyn.” (*Kaz. Lev.* VI. 164.) [A puskapor nem alkalmas arra, hogy költői kép lehessen egy ódában.] Berzsenyi azonban nem változtatott szövegén.

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 68.) kiemeli az ódának a féltés tehetetlenségének kívülről, de nagyarányúan festő vonását. — MERÉNYI szerint a költő a horatiusi elemekből egy egészen más felfogású, kerek művészi egészet tudott alkotni, amely Berzsenyi egyik legtömörebb. legdrámaibb lírai alkotása. (MERÉNYI. 1966. 167.)

Forma

Második aszklepiadészi versszak. A sorok bimetrikus ütemezése: 2/4 // 4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Örebek, záváár, aczólzár.

Szóképek

Villám tüze (CSENGEBY: 727. — CSELŐTEI: 17.), szélvész (CSELŐTEI: 21.).

Az A helyestrása

A' Féltés

A' bé zárt Danaét értz torony, es atzél
Závárok, s iszonyu ör ebek orizék.
A' pajkos Szerelem, mint katzagott ezen!
Mert ő tsak mosolyogva győz

- 5 Féltő! tompa szemed látta e míveit?
Allítsd meg nyomorult! a dagadó Dunát
Gátold meg Boreas szelvesze hartzait,
'S a' villám rohano tüzét;

- 10 A' tundér Szerelem befedi a' napot
'S Argus' száz szemeit majd lebegő zefir
Majd szélvész s fene vad; fojtva erősödik,
Mint a' puskapor, es harag.

Előtrések a H₁-től

3. és 9. Szerelem (A H₁)
7. Boreász (A H₁)
10. Argus (A H₁) Zephyr, Majd (H₁)

Szövegváltozatok

2. H₁ D Órebek
3. H₁ D szerelem
5. D míveit? Állítsd
6. H₁ nyomorúlt D dunát
7. H₁ Boreász D boreász
9. H₁ D szerelem
10. H₁ D Argusz' H₁ Zephyr Majd D zephyr,

Fordítások

Zelotypia. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae*. P. 38.

Evjersucht. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt: 36 *Ungarische Lieder und Gedichte*. S. 12.

Jalousie. Adaptation de François Gachot. Paris 1962. Édition du Seuil. *Anthologie de la Poésie Hongroise*. P. 122.

69. A' Megelégedés.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 106/r. Kazinczy számozása: 8.

Megjelenés

H₁ 61. — H₂ 61. — D 43. — T I. 123. — H₂ szerint közöljük.

A versben a költő némileg már az *Életphilosophia* eszmevilágához közeledik. Gyökerei azonban még az „árkádiai” ihlet idejére nyúlnak vissza. Az élet még itt a gessneri aranykődben tűnik fel. (Ennek élénk cáfolata majd a Vitkovics-hoz írt levél.)

A költemény a magyar nemesi patriarkalizmus kifejezése is. Ehhez járult motívumként az antik (horatiusi) életbölcesség a vágyak korlátozásáról és a középszerről, amely majd A' *Jámborság és Középszemben* ihleti a költőt egyik legszebb ódájára.

Kétségtelen azonban, hogy még más is fűzi ezt a kis verset Berzsenyi költészetének egészéhez: ez a főnemesség fényűző életének — rejtett — kritikája.

Az 1808-as gyűjteményben a vers az előkelő 8. helyen áll, ami azt mutatja, hogy Berzsenyi a költeménynek mintegy reprezentatív jelentőséget tulajdonított.

Keletkezését Horatius C. III. 1. ódájával szokták kapcsolatba hozni. (CSPÁK: *Horatius hatása*. 130.), amely szintén dicséri a mértékletességet (21—25. s.);

... somnum agrestium
lenis virorum non humilis domos
fastidit umbrosamque ripam,
non Zephyris agitata Tempe.

(*Opera Omnia*. 180.)

[... a könnyű álom nem kerüli el a földműves emberek alacsony házát, az árnyas partot, a zefir (nyugati szél) járta Tempét.]

Cur invidendis postibus et novo
sublime ritu moliar atrium?
Cur valle permutem Sabina
divitias operosiores?

(*Uo.* 45—50. s. *Opera Omnia*. 182.)

[Miért építsek én újmódi magas átriumot irigylést keltő ajtófélfákkal? Miért cseréljem fel a szabin völgyet a gonddal-bajjal járó gazdagsággal?]

A két költemény azonban mégis különböző felfogású. Horatius önmagára vonatkoztatja a vers célzatát, a mértékletesség dicséretét — Berzsenyi általánosságban, egyetemességében ragadja meg a tárgyat.

Talán olvashatta Péteri Takácsnak — egyik kedvenc írójának — Fesztetics Lászlóhoz írt *Erkölcsei Oktatását* is:

„Több esetétes nagy gond ül sok gazdag' szívéen, több mély sóhajlás veri a' frissen készült 's ékesített paloták' aranyos bolthajtásait, mint egy szegény Jámbor' alatsón hajlékának meztelen gerendájit! Nem az a' szegény, a'ki kevéssel bír, hanem a'ki sokat kíván. A' vizi korosnak akár-mennyit iszik is, el nem olthatja szomját semmi.” (*I. m.* 184.)

•

Kazinczy nem tér ki a vers méltatására. Az ő kéziratában került a szöveg a nyomdába, s így a „küszöbin” helyett „küszöbén” változtatás (bizonyára a „szalmafedél” miatt) az övé lehet. Érdekes, hogy különben az egyes szám 3. személyű birtokos személyragot Kazinczy szereti többször számúvá változtatni (*Barátimhoz*), ami az általánosítás klasszikus tendenciáját szolgálja.

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 59.) kiemeli a vers személyi-világneveti vonatkozásait: a költő megelégedése oly látszólagos nyugalom, amelyet önmegtágadás hozott létre, s el nem titkolható búsongás kísér. Bölcsességének pillérei: a jelenvaló megragadása, az igények mérséklése, az erkölcs kultusza. — MERÉNYI szerint a versben a felvilágosodás rousseau-i motívumai is felhangzanak. Kiemeli a megismerés és művészi módszerének jelentőségét, amely — létrejötté tekintetében is — a többi ilyfajta versekhez rokontja A' *Megelégedést*. (MERÉNYI. 1966. 108.)

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. A páros sorok ütemezése: 2/4 // 4/2
— s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szó

Pamlag.

Szóképek

A testrészek szóképei (Csengerly. 592. — CSELŐTEI. 27.).

Az A helyestrása

A' Megelégedés

Nem kér Chinai pamlagot
Sem márvány palotát a' megelégedés,
Többszer múlatoz a' szegény
Földműves küszöbin s durva daróczain
5 Mint a' Dáma kigyöngyözött
Kebblén 's ambrozias mellpatyolatjain
Tsendes szalma földél alatt
A' vig pásztori kor gyermeki közt lakik,
A' természet ölébe dül
10 Annak nyutja kezét 's mennyei tsokjait.

Elterések a H₂-től

- 4. daróczain, Mint (H₁)
- 6. mellpatyolatjain (A)
- 8. pásztorkor [sh.]

Szövegváltozatok

Cím: D Megelégedés

- 1. D chinai
- 2. D megelégedés H₁ márványpalotát
- 4. H₂ daróczain; Mint
- 5. D dáma kigyöngyözött
- 6. H₁ H₂ mellpatyolatjain
- 8. H₂ pásztorkor [sh.]
- 10. [Az A-ban kimaradt: „nyujt[j]a kezét”]

Fordítások

Zufriedenheit. Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Stuttgart—Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 144.

Animus contentus. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 34.

70. Barátimhoz.

[I.]

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 179/r-v—180/r. Kazinczy számozása: 60.

Megjelenés

H₁ 101. — H₂ 99. — Hb 74. — D I. 67. — T I. 106. — H₂ szerint közöljük.

Sokáig az elégiai korszak bevezető versének tekintették. (MERÉNYI. 169.) Egyetlen elégiát sem lehet azonban „levezetni” sem világkép, sem költői célzat tekintetében ebből a rendkívül kiábrándult és kiábrándító hangulatú költeményből. Még kevésbé lehet összeegyeztetni az 1805-ös és 1807-es évi ódák lelkesedő és lelkesítő hangvételével.

Forrásairól a költő maga vall Kazinczyhoz írt levelében, amelyben életének olyan tapasztalatairól szól — barátját vigasztaló sorai közben —, amelyek egyéni szempontból indokolják e különös költemény hangulatát:

„Az emberek veled rutabbul nem bánhattak mint velem, harc 's dühösség volt életemnek legszebb ideje, tajtékos ajakkal csókoltam — azt, kiért szívem reszkete, törös kézzel ölelém barátomat, vérről elegyítve ittam örömminek poharát, mint egy részeg Pandur a' pálinkát az ütökötnek veszélyén; mert nem tudtam azt, hogy az embereknek gonosz-sága nem egyéb mint gyarlóság, bolondság. Miólta ezt látom 's az embereket ezen szempontból nézem, békes vagyok magammal 's az emberekkel, 's nyugodalmam tökéletes. Szállj le, Barátom, Ideálid tündér világából, térj bé barátodnak Zenó palástjával fedett békes sátorába, 's ne szűnj meg véle bölcsekedni 's nem szűnsz meg véle szeretni és boldog lenni.” (Kaz. Lev. XI. 438.)

Az élet legszebb idejére utal tehát a költő, amikor szerelmében, barátjában s általában az életben való csalódását leplezi le. De az egyéni mozzanatokon kívül — minthogy megrendülése egyetemes távlatokra utal — a csalódáshoz bizonyára keserű történelmi tapasztalatok is hozzájárultak: különösen a vezető osztályok tehetetlensége, háborús balsikerek és a nemzet sorsa, jövője miatti aggodás is közrejátszhatott e keserű hangú költemény keletkezésében.

Az élményi anyag — úgy gondoljuk — főleg Somogyba költözése után halmozódhatott fel benne, ami sok problémával, bosszúsággal s — mint láttuk — anyagi nehézségekkel is járt. Nem pillanatnyi hangulat tehát a költemény forrása, hanem sorozatos élményeké és csalódásoké, amelyek közé mind egyéni, mind közéleti, történelmi dilemmák és kiábrándulások fűződtek. Az ódából (az emlékezés édessége után meggyőző ellentétként) csak úgy tüzel a harag és az embergyűlölet.

Mindent egybevéve a vers kb. 1807 végén keletkezhetett, amikor a költő már túl volt a lelkes 1807-es ódák korszakán. Valószínűleg újabb keserű élmények fakaszthatták e kitörésre, magukkal sodorván az eddigi felgyűltemlett anyagot is.

E hangulatnak több — versben kifejezett — nyoma és költői folytatása nincs. Ezért dokumentumjellegét sem túlértékelni, sem lebecsülni nem lehet. Érvényessége semmi esetre sem terjeszthető ki *egy egész korszakra*.

Utána enyhülésnek kellett bekövetkeznie, ami majd a *Fohászzkodásban* („letörölöm könnyeimet”), s főleg az *Életfilozóphiában* ér tetőpontot. Ez

a körülmény „nyitást” tesz lehetővé az episztolák nemes, emelkedett világképének megformálásához és még egész sor hatalmas óda és epigramma megírásához. (Ebben a „nyitásban” szerepet játszhatott Kazinczy barátsága is.)

Mi gyógyíthatta ki költőnket e nagy haragból, elkeseredésből, csalódottságból? Ő maga vall róla — szokása szerint „közvetetten” — az előbb idézett, Kazinczyhoz intézett levélben, amikor lelki békéjéről szól. (*Kaz. Lev. XI. 438.*)

De ki az, aki gondolkodására így hatott, s indulatait bölcsességgé változtatta át? Úgy gondoljuk, hogy Seneca olvasása nagy hatással lehetett rá már ezekben az években. A fent idézett levél ugyan 1814 júniusában íródott, de már 1812. aug. 15-i levelében hivatkozik Berzsenyi Senecára (akit bizonyára nem akkor kezdett olvasni), amikor Vasba készülődik és Seneca könyvét viszi magával sógorai áskálódásai miatti lelki háborgása ellen. (*Kaz. Lev. X. 73.*) Apjának szintén egyik kedvenc frója volt Seneca, akire egyik kiadatlan levelében hivatkozik is.

Úgy hisszük, abban, hogy a *Barátimhoz* 6. versben tükröződő lelkiállapot enyhülni kezd, alighanem része volt Seneca bölcs tanításainak is, aki *A haragról*, *A kedély-nyugalomról*, *A bölcs magányról* szóló írásaiban ugyanazt tanítja, mint költőnk ebben az emlékezetes levélben. Talán olvasta a *Novatiushoz* intézett sorokat:

„A harag mindennek közül a legiszonyatosabb és dühöngőbb. Mert a többi indulatban van valami nyugalmas és csendes. Ez [azonban] egészen felzudult [szenvedély], és fájdalomat erőszakoló, fegyver, vér, büntetések után emberietlen vágygal buzog. A bölcsnek a haragot rövid örültségnek mondják. Nincs dögvész, amely az emberi nemnek többre került volna . . .” (*A haragról. 26., 28. ZSOLDOS Ignác ford. Pest 1873.*)

A vers arányai monumentálisak: az ifjúság idealizmusa és a mindenben való csalódás határai között mozog. Rezignációja kiterjed az érzelmi világra is: *sem nem szeret, sem nem gyűlöl többé*. Mítoszi asszociációi is nagyarányúak. Ilyen fenséges hatású az élet és halál elválasztó folyója: a Léthe. Az antik történelemnek Berzsenyinéél mítoszi magasságba emelt alakjai, Szókratész, Tibér: az antik Bölcsesség és az antik Bűn óriásai. E nagy megrendülést csak ódai formában lehetett kifejezni.

S a lényeglátás felülkerekedik itt a feudális illúziókon.

Van olyan felfogás (VARGHA: *Berzsenyi. 91.*), mely szerint a *Barátimhoz* a költő új „ars poeticá”-jának kifejezése. Az első négy versszakban sorra elbűcsúzik szerelmi, ódai, idilli költészetétől. Vagy hallgatni fog ezentúl, vagy pedig a *valóságot* tükrözi majd költészetében.

Nézetünk szerint azonban a *Barátimhoz* nem olyan értelemben alapja egy új „ars poeticá”-nak, hogy a költő majd a valósághoz fordul. Hiszen abban ezentúl még kevesebb örömet vagy ihletforrást találhatott. Hallgatni pedig nem hallgatott el. Inkább az itt kifejezett csalódás nyitja meg az utat előtte az eddiginél még fokozottabban az *akkori valóság fölé emelő* és emelkedő, egyszerre felvilágosodottan bíráló, előremutató és „platonikus” *eszmevilág felé*, amely majd az episztolákban oly nagy méretű kifejezési formát talált. A *Barátimhoz* pesszimizmusa talán olyanformán kétszinti elő az *Életfilozófia* érett bölcséletét s az utána következő episztolai korszak optimista hullámát, mint *A magyarokhoz* kétségbeesése a hőskereső ódák bizakodó remekeit az első korszakban . . .

Sem az elégiák, sem a *Barátimhoz* nem jelent tehát zsákutcát a költő világnézetének fejlődésében. Van benne erő, hogy kiemelkedjék keserűsége, csalódásai mélységeiből — nem kevés küzdelem és erőfeszítés útján.

Kazinczy különösebb figyelemre nem méltatja a költeményt; tervében a harmadik könyv utolsó versei között foglal helyet. Csak Szemere jelzi, hogy Kazinczy változtatását — „téli szakálát” (utolsó sor) nem — fogadta el Berzsenyi. Annál többet szórakozott a *Mondolat* és a *Felelet a Mondolatra* a „téli bajuszát” kifejezésen. „Gyakran szzenelóm mellett tépem bajuszomat” — meséli a *Vezérszó* (MERÉNYI: *MNy* 1972. 8.). Kölcsey meg a *Mondolatra* írt *Feleletben* így pellengérezte ki Berzsenyi kifejezését (amelyet pedig mai ízlésünk oly magasra értékelt):

„Tudja, Öcsém Uram, hogy én minden hivatalbéli foglalatosságaim mellett is sehol sem érzem édesebben a' C. C. Sallustius honestum otiumát, mint »szzenelóm mellett«. Csak hogy én nem tépem bajuszomat, mint az Öcsém Uram poétája vagy Bölcese. Szolgálóm megrakja szzenelómet, pipát töltök, régyújtok és nézem a' füstöt 's lángot. . .” (MERÉNYI: *uo.* 12.) S hogy ne legyen kétség a támadás éle tekintetében, másutt is felhozza a „szzeneló mellett bajuszát tépő” parlagi, műveletlen poéta példáját, akitől ráadásul még a tehetséget is megtagadja. (MERÉNYI: *uo.*)

Mint a Bevezetésben láttuk, a *Wiener Allgemeine Zeitung* bírálója is kifogásolta e kifejezést, s Berzsenyi a második kiadásban átdolgozta az utolsó versszakot.

A vers korabeli fogadtatásával kapcsolatban érdemes Döbrentei megjegyzéseit idézni. Az egyik szerint, mikor az 1816-os kiadásban a vers változtatott szövege megjelent, az egyik olvasó, b. Halácsy István rögtön kijavította az új szöveget, s a régít írta be helyette:

„Kihagyá [Berzsenyi] ezzel kezdődő Odájának: *En is éreztem*, utolsó strófáját, 's az nagyon rosszul esett. B. Halácsy Pista elkéré tőlem az új Kiadást, 's minthogy Kolozsvárott megkaphatom, általadám. Annnyira sajnállá' az említett sorok kimaradását, hogy az újba *plajbásszal írta be azokat.*” (*Kaz. Lev.* XIV. 374.)

Az 1842-es kiadásban pedig Döbrentei a régi (H.) szöveget közölte a vers befejezéseként. Eljárását a következő jegyzettel indokolja:

„E másítás [ti. a második kiadásé — *M.*] nyilván azért lón, mivel Somogyi Gedeon e' kifejezést [„Téli bajuszát” — *M.*] lecsufolni akará »Mondolat«-ában. Én visszaállítám az egész első alakítást, mert az, Berzsenyi sajátosságát is inkább festi, inkább általában a' falun lakó aggulni kezdőt. A' második kiadású végsor, egy egészen elfanyalultra mutat, ki, még éltében haldokulva nyög; az első egy még mindig nagylelkűt képzellet meleg szívéllyel, hanem csak megütközések miatt már zárkózottabbat. Ez egész nagyszerű festmény. Balfogásu bírálóató rángatódzásainak daczára is, a' költéri első kilehellés gyakran maradandóbb.” (D I. 68—69.)

Az *utókorban* BARTA János (*Berzsenyi.* 119.) szerint a költő leálcázó tekintete itt szétválaszt valót és látszatot, igazi és nem igazi létezését. Adynak *A Nincsen himnuszához* hasonlítja a költeményt. Berzsenyi a földi világot „átlátszó kétértelműségében” tárja fel. — HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 75.) így értelmezi az ódát: „Magával ragad ifjúkori fellengésének rajza: elkopárosodott bölcsessége is meghat.” — MEZEI Márta (*MKL* 27.) magyarázata: „A tiszta lírává párolódo családottság és keserűség mögött megrendítő történelmi élmények húzódnak meg, ha nem is szóal meg a nagy ódák konkrétságával.” — VARGHA Balázs (*Berzsenyi.* 91.) kiemeli az átváltozás pszichológiai megfogalmazását. Utal a felismerés bénító hatására. Szerinte a „sivatag vadon” a műveletlen Somogy; ebben konkrét utalást lát. — MERÉNYI értelmezése szerint a költő véglegesen elismeri a létezés kétféle rendjét: a valóság és a képzelet országát, mind-

egyiknek sajátos tragédiájával. E felismerésből nála nem lázadás következik, hanem — ideiglenes — *elfordulás* a valóságtól. Az élet elégiai szemlélete végső határhoz ér. Kiutat csak úgy talál a költő, ha a fájdalmat bölcsességgé, a megvetést bírálattá változtatja, s a magányt további, s részben új eszmei mélységgel gazdagítja. (MERÉNYI. 1966. 101.)— CSETRI Lajos (*i. m.* 182.) megállapítása: „A vers közepe táján az eddigi idilli-árkádiai hangnemet és a szárnyaló génusz büszke öntudatát felváltja az illúziót vesztett, a világ saisi fátyla mögé belátó bölcs megrendülése, mely néhány strófán át a szapphóit a „suavitas” régióinál fentebb a zord „aspe-ritas” fenséges stilszintjéig emeli.”

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Báj, andalgó, virány, sivatag, zordon, állapel.

Szóképek

Aranyvilág (CSELŐTEI: 26.), porkötél (CSENGERY: 721.— CSELŐTEI: 25.).

Az A helyesírása

Barátimhoz

Én is éreztem, s tüzes ifju voltam,
Éltem a' szép föld örömit Barátim!
Barna fürtöm közt szerelem s vidamság
Mirtusi nyiltak

5 Repdezett szívem kies édéneben
Mint amaz boldog ligetek lakojja
Már midón a' por kötelet lerázta
Lethe virányin

10 A' szilaj lélek rekeszit ki törvén
A' nap útján túl magason tsapongott
'S mint az étherben lakozó kevély sas
Földre se nézett

Mennyi tündér báj, s ragyogó kilátás
Mennyi andalgó öröm és reménység
15 Rengetett édes tsalátás öledben
Mágus erővel.

Almaim tűnnek, le esik szememről
A' tsalárd fátyol, s az arany világnak
20 Ro'sa berkeből sivatag vadom kél
Zordon időkkal

Hol tsak a' külszin fedi a' valóság'
 Pusztá országát bíbor ál lepelben
 Am de a' böltsnek beható szemével
 Játszani nem mer.

25 Látja a' virtust le tapodva nyögni
 Látja a' bűnök koronás hatalmát
 Socrates mereng poharát 's Nerónak
 Trónusa Motakat

30 Látja és keblét szomorun be zárja
 'S Mint az öszült kor, komor és magános
 Rejteket választ, szenelője mellett
 Rágja bajuszsát.

Hol sötét lelkét, tsak az egyetérző'
 Karja s átsorgó tsemetei nyitják,
 35 'S vissza pillánt rá kőde' alkonyából
 A' nevető múlt.

Ellérések a H₂-től

1. éreztem, 's (A)
3. szerelem (A)
4. Myrtusi (H₁)
9. rekeszt (A)
16. Mágus (A)
17. tünnek (A)
23. bölcsnek (A H₁)
25. virtust (A H₁)
27. Socrates (A H₁)
28. Trónusa (A)
30. semmit, de [Ism. lev. 40.]
31. vadonba (uo.)

Szövegváltozatok

1. H₂ D éreztem 's
2. H₁ Éltém a' szép föld H₁ Hb D barátim!
3. H₁ Szerelem 's D közt
4. H₂ D Myrtuszi
5. H₂ D édenében
7. H₂ porkötelet lezárta [sh.]
8. D Lethe'
9. D lélek, rekeszt H₁ H₂ Hb D rekeszt
10. Hb D csapongott, 'S
11. rideg sas [Berzsenyi jav.: Kaz. Lev. VIII. 236.] D S mint
12. [Kazinczy jav. ismeretlen Földre se nézett helyett.] Hbse' nézett
13. Hb D tündérbáj Hb kilátás!
15. Hb D csalatás!
16. H₂ D Mágusz D erővel!
17. H₂ Hb D tünnek
21. D külszin
23. H₂ Bölcsnek

25. H₂ D virtuszt
 26. H₂ D Sokratesz
 27. H₁ Tybérnek D Tybernek Thrónusza'
 28. H₁ Thrónusa H₂ D Thrónusza H₁ mooskát Látja
 30. H₂ D semmit de
 31. H₂ Hb D vadonban [Ism. lev. 50.]
 32. Hb Hal-ki

Az eredeti A szövegétől eltérően:

29. H₁ Látja, és keblét szomorún D szomorún bezárja S
 32. B Tégi szakálát [Kaz. Lev. VIII. 236.] H₁ D tépi bajúszát
 33. H₁ D setét egyyet-érző csak
 34. H₁ D ácsorgó csemetéi nyitják
 35. H₁ D visszapillant
 36. D mult

71. Az élet' dele.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 111/r. Kazinóy számozása: 11.

Megjelenés

H₁ 69. — H₂ 69. — D I. 62. — T I. 101. — H₂ szerint közöljük.

Keletkezésével kapcsolatban a lélektani valóságfűnűség az lehet, hogy a *Barátimhoz* szenvedélyes háborgása után írhatta a költő. A rezignáció elégiája a vers, amivel Berzsenyi — úgy látszik — lezár egy korszakot életében. Fel-feltűnnek az elmúlt élet szépségei, édes emlékek, a *Barátimhoz* első feléhez hasonlóan, de már inkább tisztán elégiai színekkel. Emlekeiktől szinte külön-külön búcsúzik a költő.

Azzal, hogy mintegy „megáldja” életének boldog esztendeit, szinte előkészíti a legkedvesebb kedvesektől való búcsút (*Az első Szerелеm, Glycere*).

Mivel az emberélet útjának felére céloz a költő, a vers 30 éves kora körül keletkezhetett. A *Barátimhoz* végleges alakjához annyiban kapcsolódik, hogy itt már egyedülléte teljes „kopárságában” mutatkozik meg, a költészet, a szerelem vagy a család vigasztaló mozzanata nélkül. Ez utóbbi motívumokat majd a *Barátimhoz* (II.) és A' *Jámborság és Középszer* bontakoztatja ki.

Legfeltűnőbb a jövőtől való rettegés indítéka. Ez Horatius C. II. 10. ódájában is felbukkan:

Metuit secundis
 alteram sortem bene praeparatum
 pectus. . .

[A jóban ismét fordulattól tart az előrelátó szfv.]

De a horatiusi óda optimista kicsengésű, tehát ellentett előjelű. A római költő inkább óvatosságra int, nem félelmet vagy aggodalmat fejez ki.

*

Az *utókorban* MEZEI Márta szerint (MKL 34.) „a költőre már a múlt szép emlékei sem a megért öröm erőt adó vigaszával hatnak, belőlük is csak az elmúlás mindent megrontó törvényére lát a költő”. — MERÉNYI figyelmeztet arra, hogy a versben túlnyomó a múlt szépségeinek és örömeinek rajza; érződik benne, hogy a költő nehezen válik meg szép emlékeitől, de a következtetés nem a megnyugvásé, hanem a romantikus vágyé, amely nehezen törődik bele a lemondás kényszerűségébe. A jövőtől való fölelmet a *Barátimhoz* c. versben kifejezésre jutó keserű tapasztalatok valósan indokolják. Így a vers mintegy közepén áll a *Barátimhoz* vigasztalan keserűsége és az *Életphilosophia* optimista megnyugvása között. (MERÉNYI. 1966. 202.)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, 5 sorból álló versszakokkal. 4 sor 12, az ötödik 5 szótagos. Ütemzéstípus (1. vsz.): 2/4//2/4 — 3/3//2/4 — 3/3//2/4 — 4/2//2/3 — 3/2.

Képzőművészet

KODÁLY Zoltán: *Az élet dele*. Op. 6. Wien—New York 1923.

Az A helyestrása

Az élet' dele

Fel hágsz éltem' napja! eged' delpontjára,
Ragyogva omlik rám fényéd hév sugára
'S Ah tudom valamint föl ért szép delére
5 Szintolly gyorsan le száll nyugovó helyére
Hanyatlo pályád.

Nem volt ekkorig is felhőtlen futásod
De hamar felderült rövid el hunyásod
10 Csak azért rejteztél néha fellegekben
Hogy fátyolod alul annál kedvesebben
Mosolygjon Ortzád

Nem adtál szüntelen tüskétlen rósákat
Nem lengettel mindig lágy Etéziákat
De adtál víg elmét erőt, barátságot
15 Angyali erzessel tölt édes órákat
Cipris ölében

Mit varjak ezutan, nem latom előre
Könnyes szemmel nézek a' multa s jövőre
Annak örömeit sírva emlegetem,
25 Ennek komor képét előre rettegem
Sötét ködében.

Eltérések a H₂-től

4. nyugovó helyére (A)

7. felderült (A)
 15. *Cypris* (H₁)
 17. a' multra 's jövőre (A)

Szövegváltozatok

- Cím: D *Élet dele*
 3. H₁ ah, tudom!
 4. H₁ Leszáll *majdan nyughelyére* [Ism. lev. 41.] H₂ nyugovóhelyére
 7. H₁ felderült H₁ elhunyásod
 9. H₁ szüntelen
 12. D etéziákat
 15. H₂ *Cypris* D *Kypris*
 17. H₂ *Multra 's Jövőre* H₁ D *múltra*

72. Az első Szerelem.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 180/v–181/r. Kazinczy számozása: 61.

Megjelenés

T I. 85. — Kézirat szerint közöljük.

A költemény búcsúhangulatával, érzelmi szférájával, az ifjúság egyik legdrágább emlékének visszaidézésével beleilleszkedik az elégiaköltészet korszakába, valószínűleg annak utolsó versei közé. Az élet delének „általános” búcsúzását itt a költő első szerelmének felidézésével „konkretizálja”. Mindenesetre az utolsó költemény, amelyet Dudiról írt, álom és valóság sajátos összefonódásával.

Az 1808-as gyűjteményben szerepel. Nincs adat rá, hogy Kazinczy kifogásolta volna. Talán ekkor eszmélt rá a költő, hogy — míg a verset mintegy önmagának írta, elfeledkezvén a világról — most nyomtatásba kerül a költemény, s rádöbbsent a „nyilvános szeretkezés” esetleges társadalmi elítélésére és a vers tartalmának következményeire. (Annál is inkább, mert Dudi — Perlaky Judit — neve a rokonság előtt ismeretes volt, s a vers hősnőjének, a tisztos családanyának, több gyermek anyjának kellemetlen lett volna e költemény közzététele.)

Fontos mozzanat a versben a „topográfia” is, a Balaton „déli” vidéke: *Nikla* — a vers tehát itt íródott. Az idő vonatkozásában is több megjelölés figyelemre méltó. Az egyik a szerelmi boldogság időszakára való célzás (amit különben a cím is érzékeltet), „a szép fiatal kor boldog napjai”, de jelentős az érzés maradandóságára való utalás is: „Hozzád vissza-ohajt szívem s epedve kér” — ami azt is jelentheti, hogy ez a szerelem szinte még most is élő érzés a költő szívében.

*

Kazinczy ítéletét nem ismerjük a versről.

Mivel a költemény Berzsenyi életében nem jelent meg, csak 1860-ban, TOLDY kiadásában, csupán az *utókor* figyelt fel a vers értékére. NÉMETH László így ír róla (*Berzsenyi*. 51.): „A szerelem betört tüskéje egyetlen

magyar versben sem sajjog ilyen tündérien és ilyen tragikusan, mint Perlaky Judit emlékében.” — KERESZTVY Dezső (*Örökség*. 179.) kiemeli a vers „tündéri lebegésű” érzékiségét, ritka őszinteségét, merészségét, tömörségét és művészi szerkezetét. — MERÉNYI a vers dús szövésű témájára mutat rá: élet és álom, gyöngéd vágy és fájdó földiség, remény és csalódás váltja fel egymást benne. (MERÉNYI. 1966. 183.)

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. A páros sorok ütemezése: 2/4//4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Rózsabilincsek, ernyein.

A T helyestrása

Az első szerelem.

Szívem zsenge szerelmeit
El nem törli tehát a repülő idő,
Sem más lányka kaczer szeme
Fel nem bontja Dudim! rózsabilincsemet,
5 Mely még szép fiatal korom
Boldog napja alatt összeszövött veled!
Mint egy számkivetett sohajt
Édes honja felé, hol csecsemő szopott
S ifjú élte virágozott:
10 Hozzéd vissza-ohajt szívem s epedve kér,
A csendes liget ernyein
A zúgó Balaton déli vidékein
Látják hullani könnyemet
A csendes patakok s Delia csillaga.
15 Gyakran kellemes álmaim
Bájos leplegiben véled ölelkezem;
Elgyengülve borúlsz reám,
Haldokló ajakam szívja lehelleted,
Szívved verdezi szívemet;
20 Majd ismét bucsuzó csókjaid éltetmet
Öltják s földre rogyom veled,
Majd eltűnsz s repülő képed után futok,
Míg lankadva felébredek,
S a forró szerelem könnyei buzgnak.

73. Gycere.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 168r—v. Kazinczy számozása: 50.

H₁ 142. — H₂ 140. — D 112. — T I. 61. — H₂ szerint közöljük.

Eredeti címe: *Emmihez*. Mivel Szemere levelében (*Kaz. Lev. VIII. 237.*) még *Emmi* címen szerepel, csak Helmecey változtathatta az *Emmit Glycerére*. Miért fogadta el Berzsenyi ezt az önkényes beavatkozást? Talán megint a feudális „tekintetek”, a kötelező diszkréción, a „kődöbsítés” miatt, mert nem szerette a „szelermi nyilvánosságot”, amit Kisaludy Sándor esetében is megró. (*Kaz. Lev. XIII. 473.*)

A vers topográfiája itt is a *niklai keltezés* mellett szól. Szerintünk (Horváth János felfogásával ellentétben, aki Sopronra utal) a helyzetrajz szintén Kemenesalja felé mutat, akárcsak a *Bucsuzás Kemenes-Aljától* című versben, mert az ott is szereplő Bakony mellett a Badacsony csupán a Balatont jelképezi.

Különös figyelmet érdemel a keletkezés szempontjából az a körülmény, hogy az *Emmitől* való bucsuzás erme költői kifejezése három évvel megelőzi az *Emmihez* (1811) c. verset. Ez csak a költő alkotásmódjával magyarázható. Az utóbbi olyan kiváló vers, amelyen évekig dolgozhatott, míg tökéletes formába öntötte.

*

Kazinczy megjegyzése a vershez (*Kaz. Lev. VI. 162.*): „*Emmihez*. Igen szép dal. De mindent elront az utolsó stórho hibás reimja: sugárát, pohárát. Az első stórho 3dik sorában nem tudtam elolvasni e' szót: Pirholagos. mondjuk itt a' Philomelát Dauliának, minthogy a' Philomela név sokszor fordúl elő.”

Berzsenyi azonban meghagyja a „pirholagos”-t, amit Szemere levele is bizonyított (*Kaz. Lev. VIII. 237.*), aki az első három sort idézi is:

Alkonyodó homály terjed
A' csillagok' boltjára,
Pirholagos lánggal gerjed. . .

Az idézetben az az érdekes, hogy *Alkonyodó* helyett a H₁-ben *alkonyati* szerepel, ami tehát ismét Helmecey javítása, de Berzsenyi elfogadta, mert a Helmeceyhez intézett levélben csak az *Est sugarát* javíttatja ki vele így: az *Est csillagát* — bizonyára emlékezve Kazinczy megjegyzésére is.

Kölcsey az e versben előforduló *pirholagos* miatt is elítéli Berzsenyit: „S ezen kinyilatkoztatás alá tartoznak [ti. a hibák megjelölései közé. Megjegyzés tőlem. — M.] a' helyenként becsúszott provincializmusok is: *méhe, pirholagos, tsatináz, döngütsél* s.t.” (Berzsenyi is idézi: PM 45.)

Amire a költő így felel: „A' *verhenyeg, verhenyeges, pirhonyag, pirholag* 's *pirholagos*, annyit jelent nálunk, mint piros hólagos, vagy habos, melly nem egészen annyit mint: *vereses* és *pirossas*, hanem a' pirossasnak különös speciese, mellynek természet szerint különös nevezetének is kell lenni. Mert mennél többféle ideáknak tudunk nevetek adni, annál tökéletesebb nyelvünk, a' Poézisban pedig mennél határozottab a' szín, annál elevelebb és szebb.” (PM 45.)

Ami a vers *utóéletét* illeti, MERÉNYI figyelmeztet a költemény felépitésére. Az első három versszak a leírásé, közösen fordul át a vers elégiai hangulatba. Feltűnő a 3. és 4. versszak válogatott, elégiai színezetű mo-

dulációja. Kazinczy talán azért dicséri, mert itt érezhette a vers belső szépségét: a balatoni táj leírását, a szülőföld elsratását — háttérben Emmi alakjával és a szerelmi jelenetével. (MERÉNYI. 1966. 183.)

Forma

A hangsúlyos-rímes versekben szokásos váltakozó 8+7 szótagos sorok, négy soros versszakok. Ütemezési típus: 4/4||4/3||4/4||4/3. Feltűnő az ütemezés egybeesése a szóvégekkel — szinte az egész vers folyamán —, ami mint a modulatio és ütemezés szintézise esetleg magasabb fejlődési fokként is értékelhető. Mivel a *Glycere* besorolása az Emmi-versek közé hitelen, az Emmi-ciklus változatos versformái mellett — s a vers búcsúzó-olégiai jellegén kívül — ez a tény is figyelmet érdemelhet a vers időbeli helye szempontjából.

Nyelvújítási szavak

Virulmány, gerjeszt.

Szóképek

Homály (CSENGERY. 597. — CSELŐTEI. 24.); napszakok (CSENGERY. 598. — CSELŐTEI. 23.); csillag (CSELŐTEI. 25.).

Az A helyestrása

Emmihez

Alkonyodó homály terjed
A' tsillagok boltijára
Pirholagos langal gerjed
Az Esthajnal sugára

5 Szüz Cinthia sárkányait
Fény szekerén vezeti
S a Balaton hullámjait
Rubint láng festegeti

10 Örömrre int a' természet
S eltem tűnő tavaszszá
Szerelemre az enyészet
'S Philomele panaszsza

De én komoly szemet vetek
A' hold ezüst képére
15 'S tsak szomorú dalt pengetek
Hesperus intására.

Túl jár elmém a' Badatsony
Kies Virulmányain
Túl a' rengeteges Bakony
20 Sötétellő Ormain

Ott hol 'senge érzéseit
Ifju szívem gerjeszté
'S az Öröm s bánat könnyeit
Legelőszer ereszté

- 25 Hol Emmi! veled karöltve
Neztem az Est' sugarát,
'S lelkem őrommal megtöltve
Itta Hebe poharát.

Eltérések a H₂-től

16. Hesperus (A H₁)

Szövegváltozatok

Cím: D Glüczere

1. A B *alkonyodó, alkonyati* [Helmeczy javítása — Berzsényi jóváhagyta.]

7. D hullámaít

8. D Rubinláng

10. H₁ *tűnő*

12. H₁ *Dauliának panassza* [Kazinczy javítása (*Kaz. Lev. VI. 162.*), így jelent meg a H₁-ben, Berzsényi visszajavítja „Philomela panasszá”-ra (*Ism. lev. 51.*).] D *philoméle*

16. H₁ Hesperus H₂ D Hesperusz

26. H₁ *sugarát* [D jegyzete: „Berzsényi maga tevé: *csillagát.*” I. 140.]

28. H₁ Hébe D Hébe

74. Fohászkodás.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 181/v—182/r. Kazinczy számozása: 62.

Megjelenés

H₁ 103. — H₂ 101. — D I. 73. — T I. 11. — H₂ szerint közöljük.

Az 1808-as gyűjtemény még nem végleges formájában közli. Kazinczy a költemény elhagyását tanácsolta (*Kaz. Lev. VI. 165.*), majd részletesebb bírálatában néhány megjegyzést fűz hozzá, ennek nyomán, majd a költő saját kezdeményezéséből alakul ki a vers végleges formája.

ERDÉLYI Károly az első (*Figyelő. 1883. 110.*), aki felfigyelt az óda és Matthisson *Heiliges Liedjének* kapcsolatára. Azóta a matthissoni összefüggések bővültek (DEMER Győző: *Matthisson hatása 24.*), úgyhogy legcélyszerűbb lesz, ha a vers keletkezésének megvilágítására, külön-külön tárgyaljuk a *Fohászkodás* matthissoni kapcsolatait az egyes versek rokon vonatkozásai nyomán.

A *Hymne* (BÖLSING: 50.) — későbbi címe *Heiliges Lied* — eredeti formájában lehetett a költő olvasmánya, mert az 1779-ben keletkezett Matthisson-vers *későbbi változataiból* hiányzik a „dich preist” [„Téged dicsőít”] fordulat, amely az *első fogalmazásban* többször is ismétlődik:

Dich preist, Allmächtiger, der Sterne Jubelklang,
Dich preist, Allgütiger, der Seraphim Gesang!
Die ganze Schöpfung schwebt in ewgen Harmonien
Soweit sich Welten drehn und Sonnenheere glühen.

Az 1778—81 közötti változat pedig:

Herr, es verkündigt dich der Wandelsterne Gang,
Durch alle Himmel tönt seraphischer Gesang. . .

A 3. és 4. sor változatlan a második fogalmazásban is. Majd így folytatódik a költemény:

Dein Tempel, die Natur, ist deiner Herrlichkeit,
Wie deiner Milde voll! Des Lenzes Blumenkleid,
Des Sommers Aehrenmeer, des Herbstes Traubenhügel,
Das Winters Silberhöhn sind deiner Allmacht Spiegel!

Was bin ich Herr, vor dir? Seit gestern atm' ich kaum!
Es trennt vom todten Kreuz mich nur ein Spannenraum!
Wohl dennoch mir! Wer sanft entschlief in Vatersarmen,
Darf dem Erweckungsort vertraun! Es heisst: Erbarmen!

O du, den oft zu Gott der Andacht Flügel trug,
Empor, empor, mein Geist, mit kühnem Adlerflug!
Die Ewigkeit ist, zum lichten Engelleben,
O sing ihm ewig Dank! wird dich der Herr erheben!

Drum weih' ich dir allein, o Gott, der Harfe Klang!
Dich preise früh und spät mein betender Gesang,
Bis dies Gewand von Staub des Todes Hand zertrümmert,
Und dir, o Quell des Lichts, mein Geist entgegenschimmert!

[Téged dicsóít, Mindenható, a csillagok ujjongó kórusa, Téged dicsóít minden Jó forrása, az angyalok éneke! Az egész teremtés örök harmóniában lebeg, ameddig csak világok keringenek és napok seregei izzanak. Uram, a vándorcsillagok útja nyilatkozta ki téged, az egeken át szeráfi ónek zeng. A természet, a Te templomod, tele van dicsőségeddel és jószóggal. A tavasz virágos köntöse, a nyár kalásztengere, az ős szőlődombjai, a tél ezüstös hegyei tükrözik Mindenhatóságodat. Mik vagyunk Előted, Uram? Alig tegnap óta lélegzem. Csak egy arasznyi tér választ el a holtak sírkereztjétől. S mégis boldog vagyok! Aki szelíden hunyt el az Atya karjaiban, bizhatik a feltámadást hirdető szóban, amelynek neve: Kegyelem! Oh, szellem, akit az áhítat szárnyai Istenhez gyakran fellebegtettek, fel, fel a sasok merész útján! Tiéd az örökkévalóság, fényes angyali létre fog téged az Úr magához emelni, neki szóljon örök hálaéneked! Bizt csak Néked szentelem e hárfa hangját! Téged dicsér korán és későn fohászkodásom, míg e porból lett köntöst a halál keze megsemmisíti, ó! Hozzád, ó, fény forrása, ragyogva közeledhetik szellemem!]

Mint látjuk, közös elemek vannak a két versben. A műfaj: *fohászkodás*, a téma az Isten hatalmának hirdetése és a benne való hit, bizalom. Ez magának a tárgynak a természetéből következik. Amiben eltérnek: a magyar költő kifejezésének eredeti, erőteljes tömörsége. Matthisson verse tele van a szokványos áhítattal, *hiányzik belőle az egyéni sors, az egyéni*

szellem éreztetése. Szinte színtelenül olvad bele a közösségbe. Az 6 verse egy *gyülekezet fohászá*nak is beillenek. Berzsenyiné *egyéni megrendülést* érzünk. Az eredeti Berzsenyi-féle versben benne van még az „*atyá*” motívum. Ez a végső fogalmazásban eltűnik, ahol az *Atyám!* megszólítást a személytelenebb *Dicső* váltja fel. (MERÉNYI: *Korstilus és mintá. It* 1970. 177.) Matthiissonnál több a megalázkodás, Berzsenyiben több az emberi méltóság érzése.

A második Matthiisson-vers, amely a *Fohász*kodással kapcsolatba hozható, *Der Abend* címet viseli (eredeti címe: *Abendfeier* — BÖLSING. 72.):

Ich hebe freudig meine Augen auf,
Und siehe! Du bist überall, o Gott!
Du bist es, Unerschaffner, der im Hauch
Der Abendwinde mir vorüberwallt. . .
Du bist es, der dies kleine Veilchen hier
Aus mütterlichem Schoss der Erde rief. . .
Doch auch des Wurmes Vater bist du Gott!

O wie sind deiner Wunder viel, o Herr!
Mein Geist in Schranken meiner Endlichkeit
Ermisst sie nicht. Wohin mein Auge schaut,
Ist alles Kette, Ordnung, Harmonie. . .
Auf dessen Machtwink Welten untergehn
Und Welten werden, Unbegreiflicher!
Der Mensch, was ist er, dass du sein gedenkst?
Anbetung dir und Preis und heisser Dank! . . .

[Örömmel emelem fel tekintetem, s lám, mindenütt Te vagy, Istenem! Te, Örökkévaló, akit az esti szellő leheletében is érzek. . . Te hívtad létre a föld anyai mélyéből e kis ibolyát, de a féreg atyja is Te vagy, Uram, csodáid megszámlálhatatlanok! Szellemem — végességének korlátai közt — nem tudja felmérni mind! Ahová szemem tekint, minden összefüggő Lánco, Rend, Harmonia. . . Te, kit értelemmel fel nem foghatunk! Mi az ember, hogy rá is tekintesz? Áhítat, dicsőség és forró köszönet illet meg Téged . . .]

A legrokonabb motívumok itt a *virág*, a *féreg*, a *szellem korlátai*, a *Rend*, a *Harmonia*. Az „Egy tsupa szózatod” eredeti szövege (*auf deinen Machtwink*), s a *teremnek és enyésznek* még közelebb van a német vershez, mint a későbbi változat, ám nagy a különbség ismét a költői kifejezésben. Matthiisson főnévként szereplő *állandó jelzőit* („Allmächtiger”, „Unbegreiflicher” stb.) Berzsenyiné *dinamikus igék* váltják fel, amelyek megsokszorozzák s új élettől töltik el Matthiisson sablonos szövegeit. (*Kiáltják.*) Merész *kicsinyítő hasonlatok* (mint *valamely buborék*) és *konkrét személyesség* (*megyék, letörlöm* . . .) egészen más hangvételűvé teszik a verset, mint Matthiisson általános, ájtatos szövegei.

S végül a harmadik összefüggés a *Frühlingsabend* című verssel keresendő (BÖLSING: 95.):

O wie umschlingt und hält der Wesen Heer
Der ew'gen Liebe Band!
Den Lichtwurm und der Sonne Feuermeer
Schuf eine Vaterhand!

Du winkst, Allmächtiger, wenn hier dem Baum
 Ein Blütenblatt entweht;
 Du winkst, wenn dort im ungemessenen Raum
 Ein Sonnenball vergeht!

[Oh, hogyan öleli körül és tartja össze a teremtett lények seregét az örök Szeretet köteléke! A fénylő bogarat s a nap lángoló tengerét ugyanaz az Atyai Kéz teremtette! Te intesz, Mindenható, ha a fáról lehull egy fonyradó lomb, Te intesz, ha a mérhetetlen térben egy nap tűzgömbje pusz-
 tul el!]

Itt már csak a *féreg, a nap, és az atyai kéz* motívuma rokon a *Fohász-koddáséval*. Tehát az érintkezés itt, az 1785-ben keletkezett német verssel a leghalványabb. Voltaképpen Matthissonnál ugyanazok a szólások ismétlődnek mindhárom versben.

Végeredményben Matthisson áhítata fiziko-teológiai jellegű, Berzsenyié a felvilágosodás deizmusára vall.

A művészi lényeket illető különbségre már DEMEK (*Matthisson hatása*. 24.) helyesen mutat rá: Matthisson dalszerűen fogja fel és dolgozza ki témáját, s egyebet nem nyújt, mint néhány képet a legfőbb lény mindenhatóságáról, Berzsenyi pedig felséges himnuszt ír, amely általános vallási érvényességre tarthat számot.

*

Kazinczy a verset az elvetendőkhöz sorolta: „Messze alatta van a tárgynak.” (*Kaz. Lev.* VI. 165.) Sőt, Kisnek ezt írja: „javíthatatlan.” (*Uo.*: 170.) Később Berzsenyi sürgetésére megmagyarázza ítéletét: „Igen szép a' Fohász-kodás is [mint az *Ezegi monumentum* . . . Megjegyzés tölem. — *M.*] mind philosophisch mind poetisch. De Berzsenyi a' Vers egész kötetében nem volt *religiosus* Poeta. Ez hagyatá ki velem a' darabot. — Benne nem lelek semmi hibát. Egyedül ezt szeretném megváltoztatni *közlelőbb* [közlelőbbre] és a' jobb 's nemesebb (s non duplicat in motio-nibus). Ezt így lehetne tenni: A' jobb s nemesbb lelkeknek útján. — *Mély sírom' éjjelét*. — Sírom, nem sírom.” (*Kaz. Lev.*) VII. 433.)

Az utóbbi változtatást („A jobb 's nemesb . . .”) Berzsenyi elfogadta, a „közelebb juthat"-ot pedig önállóan „közel járulhat"-ra javította. Ezzel a költemény sokat nyert. (A „sírom" maradt.)

Nem sokkal a költő halála után a *Figyelmező* 1837. 2. száma hozza címlapján a költemény első versszakát, s kiemelve belőle „a nagy Minden ezer nemét”, az emberi nem különféleségével foglalkozik abból a szempontból, hogy milyen az éghajlat hatása az emberre, s mi ennek következménye a lélekre, az alkotmányra, a társadalom kialakulására, mi teszi lehetővé a „súlyegyen” létrejöttét az emberi állapotokban. — VÁCZY János (*Berzsenyi*. 205.) úgy jellemzi a verset, hogy benne a költő „a tudás és sejtlem, a valóság és látzat minden jelét képekben csoportosítja”. — HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 79.) szerint „vallásos jelleg és filozófia, az emberfeletti nagyság szuggesztív kifejezése: melancholikus árnyalat, nem rettegető biztosságérzet” jellemzi a verset. — SZERB Antal (*Gondolatok*. 272.) értelmezése szerint a költemény „a mindenhatóság mindenható hangoztatása”. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 108.) úgy véli, hogy Illés próféta látomásaira emlékeztet az a mozzanat a versben, hogy az elretentő fenség megnyilatkozása után szelíd hangon, biztatóan szólal meg az istenség. — MERÉNYI értelmezése: „A fenséghez, a tökéleteshez való

közeledésben látja a költő az élet értelmét és célját.” A kozmosz harmóniájának antik átérzése vegyül itt a bizakodó áhitattal. Arra figyelmeztet, hogy a versből eltűnt *Az élet' delének* a jövőtől való szorongása. A költő közeledik az *Élephilosophia* sztoikus magatartásához. (MERÉNYI, 1966. 205.) — MARTINKÓ András (*ItK* 1977. 3. skk.) értelmezése: „A *Fohászzkodás* istene nem a tételes vallásé, hanem a szívé, az irracionalista hité, s a lélekbe írt praestabilitások alapján ismerjük meg. A felvilágosodás fiziko-teológiai koncepciója érvényesül ebben a felfogásban, amely a pietizmus alapjátétele is. A természet törvényeitől, mozgásától, a keletkezés és pusztulás ciklusait futó idő által determinált és posztulált istenfogalomról van szó. Lehet, hogy a francia forradalom idején keletkezett »Legfőbb ény« kultusza is közrejátszott, a vers keletkezésénél. Tartalma a vallásosságnak oly formája, amely a költőben leli mozgatóerejét és alkotó hőfokát. Romantikus vonás a költeményben az isten — ember távolság csökkenése. Az istenerzést személyes élménytartalom hatja át. A vers így modernül vallásos, humanizált istenségű elégikus poézis alkotása. A romantikus jövő egyik magatartásmodelljét alakítja ki a költő: megy Isten nélkül, egy belső etikai parancs szavára, beérve a »küzdés maga« madáchi jutalmával.” — A költemény szerkezetében egyesül az ódai-himnikus építkezés és az elégiai eltávolodás. Ez utóbbi a távolbategintés, a merengés kivetítésében nyilatkozik meg. Az utolsó három versszakban, annak architektónikus felépítésében a „természet temploma” helyett inkább a „lélek temploma” épül. — MARTINKÓ kiemeli a *Fohászzkodás* zenei affinitását és zenei elvű megkomponáltságát. Idézi Bach János-passiójának szimbolumnyelvét ezzel kapcsolatban: „Előbb felfelé száll, mint élő fohászzkodás, majd lefelé, mint az irgalom, amely fölénk hajol s elénk jön a nehéz út felén. . .” — A költő nyelvi rendszeréről megállapítja, hogy az a klasszika nyelvi szisztémáján kívül és felül van. A fenség, az ódaiság, az erő, a dinamika és a monumentalitás benyomását kelti. Azzal teremtdők újjá, hogy a költő önkifejező élményként dústja fel. Elemei: a barokk vallásos nyelve, a felvilágosult filozófia és tudomány szókincese, a régiség, a tájnyelv hangulatilag értett szavai. Berzsenyi ezzel a verssel lépte át a nemzeti határokat és a kortárs Európához, az akkori „világ gondolkodáshoz” legközelebb jutott. — A költemény szintézise az antik fegyelemnek, a magyar barokk áhitatnak s a schilleri ragyogásnak, a keresztény, antik és modernül pogány vallásosságnak, egyéni élménynek és az általános filozófiai emberinek. — Nagyon elgondolkoztató, amit MARTINKÓ a vers ódai és elégikus részének különböző időpontokban való keletkezéséről ír. Nemcsak azért, mert *A' Magyarokhoz*, a Mailáth-óda, *A' Poezisz*, *hajdanta* mutatja, hogy Berzsenyi költői műhelyének egyik alapvető vonásáról van szó — amit megerősít a *Lilihez* és *Az este* című versnek a szentimentális (gessneri) stílusfázisból az elmélkedő (matthissoni) korszakba átvélt leleménye is —, hanem azért is, mert 1802 és 1810 között Berzsenyi a költészet, a poétika „egyetemét” járta ki Nitsch horatiusi előadásai nyomán, s akkor költészete virágkorában él, amely alatt a „mozaikdaraboknak” organikus egészzé való egybeolvasztása az ő számára leginkább megoldható feladat volt. Matthissoni és megújult horatiusi tanulságok egybeolvasztása a költő sajátos egyéni élményeivel, emberi és költői sorsának alakulásával a művészet egész magas fokán: ebben a versben is szembe-tűnő.

Forma

Alkaioszi versszak.

Szóképek

A' te szemöldökted (Horatius: *C. III. I. 8.* „*cuncta supercilio movens*” — Jupiterről); virágszál (CSENGERY: 597.); kezeid (CSENGERY: 592. — CSELÓTEI: 29.); nagy idők folyami (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 18.).

Az A helyestrása

Fohászzkodás

- Isten! kit a' Bölts láng esze felnem ér,
Tsak titkon erző lelke ohajtva sejt;
Léted világít mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet
- 5 A' legmagassabb ether Uránjai
Mellyek körültted rendre kerengenek
'S a' lathatatlan férgék a' te
Bölts kezeid remekelt tsudái
- 10 Téged ditsóítt a' Zenit es Nadír
A szelveszek bus hartza s az égi láng
Villáma, harmat tseep, virágszál
Tittkaidat s Nevedet kiáltják.
- Te hoztad e' nagy Minden ezer nemét
A' semmiségből; egy tsupa szózatod
15 Által teremnek száz világok
'S Mint valamely buborék enyésznek
- Buzgón le omloim színed előtt Atyam!
Majd hogy ha lelkem záraiból ki kél
'S hozzád közellebb járhat, akkor
20 Ammi után eped ott el éri
- Addig le törlöm Könnyeimet 's megyek
Rendeltetésem Palla futásain
A' jobb s nemessebb lelkek' utján
Merre erőm s inaim vihetnek
- 25 Bizton tekéntem mély sirom ejjelét,
Zordon! de oh nem, nem lehet ott gonosz
Mert a' te munkad, 's ott is elszórt
Tsontjaimat kezeid takarják.

Eltérés a H₂-től

25. Bizton (A)

Szövegváltozatok

1. H₁ D bölcs'
5. D Uránai

6. [A 3. és 4. vsz. az A-ban felcserélve.]
 7. H₁ a' Te D férgék, A'
 9. D minden
 11. H₁ D harmatcsepp D virágszál, Hirdeti
 17. H₁ leomlok
 18. D dicső
 19. D járulhat
 23. H₁ útján Merre
 25. H₁ H₂ Bízton
 26. H₁ nem nem lehet
 27. H₁ a' Te
 28. D csontaimat

Fordítások

Seufzer. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungar. Lieder und Gedichte.* S. 9.

Suspirium. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 7–8.

Gebet. Im Versmass des Originals übersetzt von Irene Hecht-Cserhalmi. Stuttgart—Leipzig 1897. *Ungarischer Dichterwald.* S. 36–37.

A prayer. Translated by William N. Loew. New-York 1899. *Magyar Poetry.*

Prego. Esperantigis D-ro Raymundo Fiedler. Budapest 1907. Eldonas la Redakcio de „Esperanto”. *Hungara poemaro I.* Pago 12.

Japán nyelvre fordította Imaoka Dsuicsiro. Tokio 1914. *Magyar Antologia.* P. 114–116.

Ode. Translated by Nora de Vályi and Dorothy M. Stuart. London 1911. E. Marlborough. *Magyar Poems.* P. 27–28.

Invocation. Traduit par J. Hankiss et G. Ribemont-Dessaignes. Paris 1936. Éd. du Saggiataire. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 38–39.

Akallan. Isvensk tolking av Kálmán Pándy och Hans Eric Stenberg. Stockholm 1944. Ungerska Institutet. *Ungarsk Dikt.* Siden 49–52.

Invocation. Translated by Watson Kirckconnell. Washington 1947. American—Hungarian Federation. *A Little Treasury of Hungarian Verse.* P. 49.

Lobgesang. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner. *Strahl im Sturm.* S. 62.

Invocation. Adaptation de Paul Chaulot. Paris 1962. Édition de Seuil. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* P. 124.

Képzőművészet

HALMOS László: *Fohászkodás.* Bp. 1937. — ÁDÁM Jenő: *Fohászkodás.* Bp. 1948.

75. A' Remete.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 107/r-v—108/r-v—109/r-v. Kazinczy számozása: 9.

Megjelenés

H₁ 150—156. — H₂ 148—154. — D I. 116—120. — T I. 108—111. — H₂ szerint közöljük.

A *Mulandóságban* érzékeltetett Balaton környéki romantikus múlt egy darabja éled fel e regében. Szereplői a kegyetlen várúr, a szerencsétlen szerelmesek — cselekménye: bújdosság, üldözés, halál. Keletkezése elképzelhetetlen Kisfaludy Sándor *Regéinek* (1807) megjelenése nélkül.

De összefügg a költemény problematikája a költő ez időbeli válságával is. A *Barátimhoz* kitérése után *Az élet' dele* érzelmes belenyugvással, a *Fohászzkodás* a rendeltetés hitével, *Az én Múzsám* a költészet vigaszával biztatja a költőt. A *Remete* végeredményben a valóságról megfelelően érzelmesség tragédiáját mutatja be. Azt, amit saját sorsában a költő a *Barátimhoz* szóló költeményben érzékeltet. Ott az érzelmes álmodozásból származtatja szenvedéseit, itt egy fiatal pár tragédiájában láttatja a költő a valósággal számot nem vető érzelmes önfeledtség következményeit. A két fiatal elmulasztja a menekülés kedvező pillanatát, átengedik magukat érzelmeiknek. Ez lehet a rege értelme. (Emellett a költőnek az apai zsarnokság és az embertelen zárdai rabság elleni tiltakozása — a felvilágosodás szellemében — szintén kiolvasható a költeményből.)

De elképzelhetetlen A *Remete* keletkezése Matthiisson *Milesisches Märchenje* nélkül is. (BÖLSING: 170—174.) Elsősorban a formai megoldásra bátorította őt Matthiisson példája. A német költő mitikus történetet dolgozott fel antik formában:

Ein milesisches Märchen Adonide

Egy őszült remetét a Tihany oldalán

Matthiisson 11 szótagos, trocheusokból és daktilusokból álló sorából azért is meríthetett biztatást, bátorítást a költő a klasszikus formai megoldásra (amely pl. az *Egy hitelenhez* c. versből is ismerős), mert a rege fő tárgya nem is annyira az elbeszélés, mint inkább a szerelmi tragédia ábrázolása, tehát lényege a *belső történések lírai-drámai-epikai kifejezése*.

Annál is inkább ezt a formai megoldást választotta, mert bizonyára valami újat akart adni Kisfaludy egyhangúságával szemben. Tehát kísérletezett ezzel a formával ilyen tárgyú költeményében, mint ahogy kísérletezett a hangsúlyos—rímes verselés továbbfejlesztésével, sőt az alkaioszi versszak és aszklepiadészi verssor kombinációjával is — mint látni fogjuk — pl. A *Hymnus Keszthely' isteneihez* c. ódában.

Voltaképpen nem is „regét” akart adni, hanem szerelmi történetet az oszomények drámai hullámzásával és tragikus befejezésével, s mégis a klasszikus formák önkéntelenül is „mérészkö” hangján, amivel saját érzelmességének kifejezését „fékezni” tudta.

Témában a szerencsétlen szerelem ábrázolása közelíti egymáshoz a regét és a *Milesisches Märchent*. S közelíti még abban is, hogy a két halott szerelemes mirtusszá változik:

Beide grünten als Myrten, dicht am Wäldchen,
Wo der Grazien Marmorgruppe glänzte.
Amor heiligte die verschränkten Zweige,
Wo die Nachtigall gern, im Rosenmonde,
Um die Dämmerung sang, zum Lob der Liebe.

Ein ephesischer Priester, der zu Kuma
 Mir dies Wunder erzählte, sah als Knabe
 Oft, mit heiligem Graun, des weitberühmten
 Tempels prächtige Trümmer und die Waldbucht,
 Wo der Nachen des kühnen Jünglings ruhte.

[Mindketten mirtuszokként virultak, egész közel az erdőhöz, ahol a Gráciák márványcsoportja fénylett. Ámor tette szentté az összefonódott ágakat, ahol a csalogány szívből énekelt a rózsaszínű holdfényben alkonyatkor a szerelem dicséretéről. Egy efezusi pap — aki Kumában nékem ezt a csodát elmesélte — mint gyermek gyakran látta szent borzadállyal a messze földön híres templom pompás romjait és az erdővel szegélyezett öblöt, ahol a merész ifjú csónakja pihent.]

Rokon elemek tehát: összefonódott ágak a sírnál, csalogányének (Berzsenyinél gerlicepár), furulyaszó, gerlicehang s végül, hogy a német költeményben egy „ephesusi” pap, Berzsenyinél egy remete meséli el a regét. — Szemere téved, amikor úgy tünteti fel, mintha A’ Remete lett volna a rege hőse. Hiszen meghalt! Hogyan regélhetett volna önmagáról? (*Tudósítás.* 45.) A remete nyilván azért érzékenyül el, mert előre is meghatja az érzelmes történet.

Némi kapcsolatot mutat Matthissonnal A’ Remetének az a része is, amelyben Berzsenyi a kolostorba zárt nők sorsát ítéli el. Ilyesmi van a német költőnek *Das Kloster* c. versében is:

Wie mancher Heloise glühend Herz
 Im Kampf mit Pflicht und Leidenschaft erkrankt,
 Hat bis zum letzten Schlag mit Todesschmerz
 Hier zwischen Abelard und Gott geschwankt!

In euern Mauern starb der Jugend Reiz
 Eh’ seine Fülle noch der Knosp’ entschwohl,
 Und auf der Dulderinnen Todtenkreuz
 Goss Liebe nie der Zähre letzten Zoll. . .

(BÖLSING. 211.)

[Hány Héloise izzó szíve, amely beteg lett a köteleesség és a szenvedély harcában, ingadozott itt utolsó ütéséig halálos fájdalommal Isten és Abelard között! A ti falaitok között halt meg az ifjúság bája, mielőtt a bimbóból kiteljesedett volna gazdagsága, és a szenvedők sírkeresztjére nem rótta le soha adóját a szerelem (szeretet) könnye.]

*

Kazinczy első kritikájában nem kísérté különösebb figyelemmel a költeményt. (*Kaz. Lev.* VI. 160.) A Szemere-féle levélből (*Kaz. Lev.* VIII. 237.) azonban kitűnik, hogy történetek részéről bizonyos változtatások a szövegen (33. sor: „etheri” helyett „mennyei”; 58.: „eloltatott” helyett Kazinczy mást javasolt, amit a költő visszajavított). De Kazinczy a III. könyvbe sorolta, ami azt jelenti, hogy kisebb jelentőségűnek értékelte. Berzsenyi viszont az 1808-as versgyűjteményben eredeti szövegezésben a kilencedik versnek tette, tehát „közönségsíkerre” számított (talán Kisfaludyval való versengésben), amiben igaza is lehetett, mint azt Horvát István később ismertető levele is igazolja. A „Nézd, itt van kebelem” viszont Helmecezy javítása folytán lett „Táran áll kebelem”, amit Berzsenyi fgy javított ki: „Döfj, im itt kebelem” (*Ism. lev.* 51).

Horvát István 1811. febr. 28-án írt levelében (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120.) ezt a megjegyzést teszi, miközben a *Barátimhoz* (II.) búcsúhangját túl korainak találja és további versek írására buzdítja Berzsenyit: „Én legalább igen nagy nyereségnek tartanám, ha p. o. néhány *Remetéd*hez hasonlóító darabot szereznél a' Szépneem számára. Ezt kellene leginkább magyarosítani, mert így a' magyar Anyák nem idegen magzatokat szülnének.”

Hogy ez nem valami hétköznapi „buzdítás” volt, igazolja a költő válasza is, amely feltétlenül vonatkoztatható *A' Remetére*: „Költeménykéim dicséretét Tőled igen kedvesen vettem 's igen nagyra becsültem. Azokat olly igazán, olly helyesen, mint Te, még senki sem dicsérte. Te épen azon oldalról nézed az én poesisomat, a' mellyről én azt nézetni kívánám. Te nem kérgét, hanem lelkét tekénted, 's ha van valami érdeme, fel fedezted.” (Ti. azt, hogy *A' Remete* érzelmes történetét főleg a szépneem számára írta. M. — *Ism. lev. 23.*)

A költő elhárítja Horvát István kérelmét 1811. jún. 15-én írt válaszában, ismert, elkedvetlenedett hangulatában, de egyetért Horvátal abban, hogy „leg elsöben is a' Szép Nemet kellene el készíteni a' nemzetiségre 's pallérozódásra”. (*Ism. lev. 24.*) S itt tér ki arra, „hogy még becsületes román fordításaink” sincsenek a női nem számára.

De Horvát újra emlegeti *A' Remetét* egy késöbbi (1815. ápr. 18-án írt) levelében is: „Már három év folytában adtam ki Magyar Aka-kalendáriumot, hogy ezáltal a' Szép Nemnél is terjeszthessem a' hazafiuságot . . . Ebben munkáidra 's fáradságodra számlálok. . . Küldj egy regét a' régi magyar idökböli ollyat mint Lórád és néhány szerelmes dalt és éneket, hogy a' Szép Nem' érzése fellobbanjon húrjaid' hangjára . . .” (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120.) E felkérést is elhárítja a költő: „Hogy Dáma-kalendáriumodba énekeket vagy Regéket küldjek, nehezen merem ígérni, noha dicsöségemnek tartanám, ha ezen nagy czélú munkádban szolgálatodra lehetnék.” (*Ism. lev. 46.*)

Látjuk tehát, hogy *A' Remete* eleinte kedvezö visszhangot keltett a maga korában, s a Berzsenyi által közölt költői célzat sikerére következethetünk belöle.

A „nehezen merem ígérni” fordulatban felcsillan mégis annak lehetösege, hogy a költöneik talán volt valami terve Horvát kívánságának kielégítésére. Mi ehhez fűzzük a *A' Vig Chloe* c. helyzetdal keletkezését, amelyben feltevésünk szerint Dukai Takách Judit sorsa foglalkoztatta a költöt. (L. jegyzetünket *A' Vig Chloéval* kapcsolatban.)

Horvát István biztatása nélkül is, a költö az 1808-as gyűjteményben előre helyezte *A' Remetét*, sorrendben a 10. költeménynek. A rege azonban már az 1813-as kiadásban a III. könyvbe került, úgy látszik, az elsö sorban a „Szép Nem”-nek való olvasmányok közé, a rokon tárgyú szerelmi versek után az érzelmes költemények hangulatához rokonítva.

A *Wiener Allgemeine Zeitung*nak bevezetésünkben említett kritikusa már szigorúan bírálta *A' Remetét*. Nem a forma ellen volt kifogása, hanem az elbeszélés „menetelével” volt megakadva. Hibáztatta a logikátlanak látszó, ún. késleltető mozzanatok, melyek folytán lehetetlenné válik a szerelmesek menekülése. Érzelmes „ömlendezésük” miatt válnak az üldözök áldozataivá, ez okozza halálukat. — Ez igaz, de a kritikus félreértette a költemény célzatát, a lírai-drámai jelenetfestést, a vers költői-tartalmi lényegét.

Kölcsey 1817-es bírálatával összefüggésben a kor egyik érdekes polémiája bontakozott ki, amire *A' Remete* „megítélésének” problémája adott okot.

A' Remetével kapcsolatos Kőlcsey-bírálat így hangzik:

„Figyelmet érdemel az is, hogy Berzsenyi egy regét asklepiadesi versekben írt. Úgy látszik, nem vette észre, hogy melly nagy befolyással legyen a' mérték nem csak külsőjére a' versnek, hanem belsőjére is. A' rege lyrai mértékben és hangon olyan, mint a' Regnard' verselőjének művei, ki tragoediáival nevetést, comoediáival ellenben sfrást okoz.” (MKL 202.)

Berzsenyi két alkalommal is foglalkozik Kőlcsey megjegyzésével: „O, imitatoros! Tehát aki szokatlan úton megy, az mindjárt Regnard bolondja? Én azt látom, hogy a mértéknek a vers lelkéhez vagy belső tónusához legkisebb köze sincs. Hogy egyik forma alkalmazosabb egyik tárgyra, mint a másakra, az igaz, de ebből nem az a fonákság következik, hogy a metrum a verset nevetségessé tegye, mert aki a bohót azért neveti, mert az jambus, az én előttem igen originális nevető. A versnek belső tónusát egyedül a tárgynak természeté és a poétának lelke vezeti.” (ÖM 517. — E rész a PM-ből hiányzik.)

Majd a végleges kidolgozásban így védi meg a vers formáját: „Az én Remetém Regének, Romance-nak bérmálni, 's azt a' Truvadori Styl szerint itélgetni, éppen annyi mint az eredeti dalt fordításnak, a' verbumot városnak, a' várost pedig gyermek pólyának nézni! De nagy vigyázatlanság még az is, midőn a' Rec. azt állítja, hogy a' mértéknek nagy befolyása van a' versnek külsőjére, holott éppen a' mértékben áll a' Görög versnek egész külsője. Épen illy hiba az is, midőn a' Rec. azért gúnyol, hogy Remetém lyrai hangban és mértékben van írva, holott úgy mondana igazat, ha azt mondaná, hogy az közel sints olly lyrai hangon írva, mint a' Truvadori Romancékat közönségesen írni szokták: nem tsak azért, mivel az Asklepiadi vers a' Lyricumok között leg egyformább, leg nyugottabb; nem tsak azért, hogy költeményemnek egész menetele igen lassú és nyugott; de leg inkább azért, mivel azon rimes Lyricumok, melyekben a' Truvadori Regék íratni szoktak, mind magokra, mind reánk nézve, sokkal inkább lyricumok, mint akármellyik görög forma.

A Poézisnak minden tárgyai nem egyebek, mint holt anyagok, melyeknek egyedül a' poétai felfogás ad formát és lelket, 's mindeniket olyant, a' millyent a' Poéta akar, elannyira, hogy szabad tetszése szerint az Iliást ódává szoríthatja, a' legkisebb tárgyat pedig Iliássá tágíthatja. De én Remetémmel egyiket sem akartam, hanem olly közép utat választottam, melly az igen tág és szűk formák között középen áll, 's nem gyéb mint a Lyricumnak általmenetele a' többi, szabadabb formákra. 'S illy közép-szerű minden bizonnyal ezen költeménynek egész belső alkotja és menetele is, úgy hogy eggyeránt távol van az mind az eposzi lassúságától, mind a' lyrai rohanástól. De ha úgy akartam volna — szint úgy önthettem volna ezen tárgyat a' legeposzibb vagy leglyraibb formába is, 's mindenütt jó lett volna a' Remete, ha jó lett volna a' Poéta, mert nem a' tárgy tainálja a' Poétát, hanem a' Poéta tainálja a' tárgyat. Így kell, gondolnám, a' dolgot felvenni, nem pedig a' poétai elbeszélést, melly mind lelkére, mind formájára nézve számtalanféle lehet, a' Truvadori formákhoz méregetni, 's a' Poétát az iztlen Truvadorok' majmolására kárhözatni. Mert ha *Matthiasson szép Märchenjét* úgy ítéljük, mint a' Rec. az enyimet, akkor *Matthiasson* szintolly Regnard' bolondja lesz, mint én: de ha azt magában tekintjük meg, úgy kérdésen kívül sok Romancékat fel üt. Ha pedig épen tsak példa kell a' Rec.-nek, tehát tekintse meg a' régieket, 's látni fogja, hogy már *Stesichor* is írt eposzi tárgyakat lyrai formákban, de irt *Horátz* is, tsak hogy a' *Horátzi és Truvadori Poéziák* igen különböznek.” (PM 47— 49.)

A kortársak közül Szemere Pál foglalkozik csupán — Kőlcseyen kívül — *A' Remete* problémájával. Érdekesen észleli a költő helyzetét a klasszicizmus és a romantizmus között, amire — szerinte — jellemző példa *A' Remete*nek mind formája, mint tartalma (*Tudótlás* 42):

„Igaz, a' romance klasszikus mértékben szokatlan. De rossz-e mind a' mi szokatlan? 'S romance e minden epikai vagy helyesebben narratív lyra? Sőt a' narratív lyra historia tekintetében inkább illik a' quantitáshoz, mint a' rimes metrióhoz, mert az epikus kor épen a' quantitások kora, a' lyricus időszak pedig ennek megelőzője; mint a' hogyan a' Thespis' szekerében mondatott chorusok is, de a' világgöltészet, vagyis az egyetemi költészettörténetek bizonyítják. Nem feledek, hogy Schiller a' maga modern eposztárgyát nyolcas rímekben szándékozott írni; nem feledek, hogy Goethe a' maga Achilleszét hexameterekben próbálá, mint antik eposzt; nem feledek, hogy Bürger az Iliast jambusokban, Csokonai a Kleist hexametereit rigmusokban fordítá.

Nem azt érzette-e Berzsenyi, hogy romantikus tárgyával úgy fog nyeretni gravitast (omne genus scripti gravitate tragodiae vincit), ha rím helyett görög mértékkel öltözteti föl? 'S valóban regéjében több a' lyrai, mint a' narratív ingredientia.”

Talán Berzsenyi egy versének *utókora* sincs annyira ellentétben saját kora kritikusaival véleményével (kivéve Szemere modern megsejtéseken alapuló jellemzését), mint *A' Remeté*s. A fordulatot és a mélyebb megértést ismét HORVÁTH János értelmezése hozta meg: „A cezúra antik versforma változatával olyan epikai tartalmat juttat a költő kifejezésre, amelyet elborít lírai-drámai áradással. Romantikus módra oldotta meg feladatát azzal, hogy kezei között szétfoszlott az epikai tárgy és minden egybeolvadt a lírai érzelemben és a drámai indulatban. A cezúra nyugtató helyett izgalmas löktetéssel hat az olvasóra.” (*Berzsenyi*. 449.) — MERÉNYI ezzel egy időben utal a költemény lírai-drámai központúságára. Majd az *Újabb Berzsenyi-tanulmányokban* kimutatja (1971. 84—86.), hogy a rege hathatott Kisfaludy Sándor *A szentmihályi remete* c. költeményére. Ebben is egy gazdag nemeslány és egy szegény ifjú szerelméről van szó. A hős elbűjösök és belehal lelki szenvedéseibe. Új szereplő Kisfaludynál a kegyetlen apa lelkiismeret-furdalások között gyöttrődő alakja. — SZUROMI Lajos (*ItK* 1972. 623.) így jellemzi a költeményt: „Berzsenyi egyetlen regéje a kor azon alkotásai közé tartozik, amelyek lírai érzéseket tárgyi-astító közegben, környezetfestés és leírás által, alakok mozgatásával, lényegében az ábrázolás epikai eszközeivel fejeznek ki. A költő szeme előtt a bimetrikus aszklepiadézi tizenkettős megalkotásával [*A' Remeté*ben] oly epikai verssor lebeg, amely vallomás és leírás, érzés és történetes korszerű megformálására egyaránt alkalmas.”

Forma

Első aszklepiadézi versszak. Ritmizálása: 2/4 || 4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvrújítási szavak

Furuglya, kellem lármaharang, rándulat, ömledezés, rengeteg, sivatag, sorjegénye. (*Táran* áll az 1813-as kiadásban — Helmecey változtatása.)

A' Remete

Egy őszült Remetét, a' Tihany oldalán
Esmértem, sivatag sziklaüregében élt.
Már két századokat hordoza vállain
5 'S Mellén lengedezett hosszú fejér szakál.
Gyakran bölts szavait hallani el menék
Barlangjába vidám gyermekidőm alatt.
Sok történetet hordogatott elől
A' bölts ősz az idők régi homályiból
Egy szép alkonyaton melleje ültetett,
10 Ősz pillája alul könnye ki tsordula,
'S így kezdé szavait; Látod amott fiam!
Ammint a' Balaton habja lotsogva küzd
A' bértz öbleiben, s rengeteges vadom
Zöld pártája körül füzte az Ormokat,
15 Ott hajdan ragyogó tornyok, erős falak
Állottak sudaras sorjegyének között,
'S ott a' tsüggendező ősz gránitok között
Állott egy feketült Klastrom, az ó világ'
Buzgósága ditső temploma, szent helye.
20 Sok távúl lakozók 's messzi szarándokok
Tsokolták küszöbit 's Szentjei zámolyát
'S a' himnusba vegyült Orgona hangjai
Búzgón ömledezék a' hegyeket körül.
Hány szív hartzola szent boltja homályiban
25 Míg el tépte magát ősztöne lántzain,
'S láng erzése szelid buslakodásra vált.
Hány szép hervada ott élete hajnalán,
Mint egy gyenge virág a' havasok között
Melly látatlan alak díszeivel ki vész
30 Ott lankadt epedett Várodi Lóri is
Érző lelke tüzes gerjedezésiben.
Nem fojthatta meg azt a' feledő idő
Sem más isteni kéz etheri balsama.
Leg szebb szív vala ez Hunni mezzein
35 Sok fényes Lovagok néztek ohajtva rá
Sok nagy gazdagokat Lórika megvetett
Mert szívét szeretett Sándora birta már.
S oldhatatlan kotelek közt vele egyesült
Híres régi magyar fajt, de szegény vala.
40 Mellyért Lóri kemény Atya tsikorgatott
Erzeketlen uszutt [?] gyermeke' könnyein
'S e' Klastromba adá a' szerető Leányt.
Kábultan maradott Lóri sokáig itt
'S mint egy almodozó tsendesen el merült
45 Miglen végre szakadt szíve fel ebredett
'S a kétségbeesés törivel vivott.
Sokszor kerte az ég' szanakozó kezét
Hogy végezze meg unt élete napjait
Sokszor sirt ölelő Kedvese karjain

50 A' forro szerelem szép tsalatásain
Már négy bús kikelet látta siralmait.
'S Lassanként ki haló kellemit ammidőn,
Eggy bús óra alatt ajtaja megnyilék
'S a régen siratott karjai közé rogyék
55 Testek mozdulatit festeni nem lehet
Sem tördelt szavokat 's ömledezéseket.
A döbönt kebelek nyögve szorultak el
'S benne minden erő, s élet eloltatott
Miglen vegre sebes könyeik árjai,
00 Meg nyitván lekötött nyelveket, így zokog
Forró tsókjai közt a' pihegő Leány.
Oh, Kedves! Kit az én lelkem epedve várt
Minden pertzeneten 's érted imádkozott,
Oh Ifju! kit az én szívem ezer közül
65 Valosztott, de az ég szívemet el töré!
Eljöttel hogy ezen néma falak között
Esdeklő Szeretőd' könnyeiben feredj,
Eljöttél hogy alélt lelkem előtt ki nyisd
El vesztett örömünk hajdani édenét,
70 'S hogy még egyszer öröm könnybe borult szemét
Árvádnak karodon zárja be a' halál

Sándor

Nints szóm nintsen erőm végy kebeledbe végy
'S olvasd e' halavány ortza vonásain
Olvasd e' szomorun bé apadott szemem
75 Mit szenvedt nyomorult eiletem ekkorig
Bujdostam hegyeken völgyeken és vizen
Mig meg leltelek oh Angyalom! Édesem!
Mindent elkövetett szívem eszem karom
Mig áttörte atzél zaraidat kezem
80 Jer mast! merre karom, s a szerelem vezet
Jer menjünk oda hol senki nem esmer, és
Egy tsendes kalyibánk egy nyoszank leend,
Mennyünk! int az idő, jer ne habozz, kövess

Lori

Menjünk! nyujtsd karodat, legy vezetóm megyek
85 A' bus Caucasuson s tengerek' árjain
Langnak habnak ezer feyverek élinek.
Isten véletek oh tí szomorú falak
Itthagylak szeretóm karjain elmegyek
Mennyünk a' szerelem' szárnyain — oh! de mit,
90 Mit hallok, le rogyom, süllyedek, oh Egek!
Hald a' lárma harang! — nézd közelíttének
A' fáklák, odvan, végevan! el vagyunk
Arultatva tehát, oh te tsalárd öröm!
Eltünsz, el, valamint egy buborék tehát?
95 S hát már nem lehetek Kedvesem a' tied
E földön! — de tied lészek az égbe majd.
Oh kedves Szeretóm hogy ha szeretsz ne hagyj

- E' mélyiségbe ne hagyj, állj meg ezen helyen
 Öllj meg, hogy kezeden fogyjon el életem
 100 Öllj meg hogyha szeretsz el nem eresztelek.
 Hah! jőnek! Szeretőm hív Szeretőm segélj!
 Tsókolj meg; 's vasadat szurd ide oh ne felj,
 Nézd itt van kebelem nézd örömet halok
 Add add nékem ezen leggyönyörűbb halált
 105 Ekkor Sándor elő rántja hegyes vasát
 'S a' vállára borult szűz kebelébe dőf.
 Elsohajtvá repül banatos élete,
 'S egy bádjad; köszönöm! volt butszúz szava.

Sándor

- Hah! menj, menj te nemes Lelek! ezen világ,
 110 Nem méltó te reád, — menj követőd leszék
 Hah már látlak! az ég feny öznén lebegsz
 Intesz — hívsz — moszolyogsz — karjaidat nyitod!
 Oh kedves szeretőm! Lóri! — te hívsz — megyek
 — Ekkor Lóri' hidig karja közé borult
 115 Tsókokkal be fedé Kedvese tagjait
 'S mélyen mártja sebes szíve alá vasát
 'S Forrón öszve vegyült vérök el árodott.
 Ott egy Nyárfa alatt lett temető helyek.
 120 Eggy szép gerlitze pár jött ki porokból, és
 E' teendes ligetek sátoriban le szállt
 Gyakran látni sötét ejjeleken fejér
 Fátyalban lebegő lelkeket e' helyen
 Gyakran hallani itt lassu melodiát
 Éjjel mint valamelly gyenge furullya szó'
 125 Meszszűnven kiha—haló gerlitze' hangjait

Elterések a H₂-től

4. mellén (A)
 14. körülfüzte (A)
 17. Klastrom (A)
 21. hümnsba vegyült (A)
 22. körül (A)
 27. gyenge (A H₁)
 29. Lóri (A H₁)
 32. balzsama [A: 's]
 33. szűz (A H₁)
 37. eggyesült (A H₁)
 51. A' döbbsent kebelek (A)
 61. feredj (A H₁)
 64. örömkönnybe borult (A)
 65. szóm, nincsen (A)
 72. áttörte (A)
 75. kalyibánk (A H₁)
 78. Caucasuson (A)
 82. szerelem (A)
 93. Hah! jőnek (A)
 109. vérek (A)

Szövegváltozatok

1. D Egy H₁ őszült
 4. H₁ H₂ mellyén
 8. D ősz
 9. H₁ ültetett
 10. H₂ pilláji D pillái
 12. H₂ Balaton' babja [sh.]
 14. H₁ H₂ körülfűzte
 15. D Ott, hajdan
 17. H₂ D klastrom
 19. D zárándokok
 20. D szentjei
 21. H₂ hymnuszba-vegyült D hymnuszba vegyült
 22. H₁ H₂ körül
 23. D homályiban!
 25. H₁ búslakodásra
 26. D szép
 27. H₂ gyöngé
 28. H₁ láthatatlan, alak
 29. H₂ D T Lóra
 32. H₁ H₂ D balzama
 33. H₂ Szűz
 34. D lovagok [A-ban „Hunni” „Hunnia” h.]
 37. H₂ D egyesült
 38. H₁ vala,
 40. B csikarva dult [Berzsenyi jav. — *Kaz. Lev.* VIII. 237.] H₂ D klastromba
 41. H₁ kábúltan
 44. H₁ kétségbe-esés
 48. H₁ régen-siratott H₂ Régensiratott D régensiratott, karja
 49. D közt
 50. D szavukat
 51. H₁ H₂ D Megdöbönt kebeleik [Helmezcy önkényes javítása.]
 56. H₁ D kedves
 57. D értted
 58. D [Kimaradt: *Oh, ifjú...*]
 59. H₁ eltöré D szívemet
 60. D nyelvüket
 61. H₁ D szeretőd H₂ D füredj
 63. D édenét
 64. H₁ H₂ D örömkönybe H₂ borultszemét [sh.] H₁ H₂ D borúlt
 65. H₂ szóm nincs
 70. [után (H₂ szerint számozva) kimaradt:

Mindent elkövetett szívem eszem karom
Mig áttörte atzél zaraidat kezem
- (77—78. sor az A-ban)]
71. D oh angyalom
 72. H₁ ált' törte
 74. D [Kimaradt.]
 75. H₂ D T kalibánk [A „nyoszank” „nyoszolyánk” h.]
 78. H₂ Caucasuszon D kaukaszson

82. H₂ Szerelem'
 84. B A' fáklják. Ti kemény Istenek [Berzsenyi jav. — *Kaz. Lev.* VIII. 238.]
 86. H₁ árúltatva
 87. D Eltűnsz-e
 88. H₁ D kedvesem
 90. H₁ D szeretőm
 91. D mélységbe!
 92. [után kimaradt A 100. kézíratsora:]

Öllj meg, hogyha szeretsz, el nem eresztelek]

93. H₁ Hah, jőnek H₂ D Hah jőnek H₁ szeretőm D hiv, szeretőm
 95. H₁ Tárán áll kebelem
 98. H₂ borult H₂ Szűz döf, Elsóhajtva
 99. D repül
 100. H₁ Köszönöm!
 105. H₁ D szeretőm
 106. H₁ borúlt
 110. D temetőhelyük
 111. H₁ gerliczepár
 114. D lelküket
 116. D T furulyaszó
 117. B kihaló [„kihaló” Berzsenyi jav. (*Kaz. Lev.* VIII. 238.)] D gerlicze hangjait
 [Tehát a költeményből D-ben két, T-ben egy verssor hiányzik.]

76. Az én Múzsám.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 177/v. Kazinczy számozása: 58.

Megjelenés

H₁ 20. — H₂ 20. — D I. 15. — T I. 113. — H₂ szerint közöljük.

Éppen olyan ajánlás, mint a *Barátimhoz* (II.) vagy a Kazinczyhoz írt költemény, amely csak utóbb lett *Ajánlás*.

Ezek mind abban az időben keletkezettek, amikor a költő elhatározta magát versei kinyomtatására.

Költeményeit Kishez küldi, de Kazinczynak ajánlja kéziratát. Így adva van a versében ünnepeltek „kettőssége”. Még hozzátartozik a vers keletkezésének és érzelmi tartalmának sajátosságához, hogy Berzsenyi eredetileg Kis gondjaira akarta bízni a kiadást, s csak pusztá véletlen, hogy Kazinczy éppen akkor (1808 szeptemberében) érkezett Sopronba barátja látogatására, s ott meglátta a neki ajánlott kötetet, mindjárt a hozzá írt nyitó verssel. (Amit a költő később többször átdolgozott, s végleges formájában csak 1809 novemberében alakult ki.)

Mindenképpen jogos volt a vers eredeti címe: (*Kazinczy és Kis*), hiszen Kazinczy biztatta Berzsenyit a költői pályára, s Kis János szeretetteljes buzdítása, segítsége nyilván hálát érdemelt, amit a költő itt is kifejezett.

Kis azonban már előbb értesíti Kazinczyt (1808. szept. 14-én) arról, hogy Berzsenyi elhozta hozzá versei gyűjteményét:

„Sokat és sokfelé kell írnom, noha kevés időm van. Megengedj, hogy most reád nézve rövid vagyok. Tsak egyet említek még, a' min velem együtt bizony te is örülsz. Berzsenyi verseit a napokban hozzám küldötte. Szándékát levelének ide zártt párjában láthatod. [Elveszett. — M.] Adj, kérlek tanácsot, ha Bétsben akarok rezet metszetni, és ha ott akarok nyomtatni, kihez folyamodjam, és ki tenné meg az a' végre szükséges barátságos szívfességet? Berzsenyi verseiből kettőt ide iratok. Az egyik hozzád szölli ajánló levél, a' másik a' mi barátságunkat idvezli. Versei egy bétületes kötetet fognak tenni, talám mintegy 17—20 árkus.” (Kaz. Lev. VI. 82—83.)

Röviddel e levél kelte után kellett Kazinczynak is megérkeznie Sopronba, úgyhogy lehet: ezt a levelet már csak Széphalmon olvashatta. Ő Bécsből — mint Runynak írja — szeptember 11-én indult vissza (Kaz. Lev. VI. 99.) Tehát szeptember közepe táján (14. után) jutott kezeihez Kisnél Berzsenyi versgyűjteménye, és miután magával vitte, a költőnek október 31-én válaszol. — Megjegyzendő, hogy még ez év végén is úgy szerepel Kis Kazinczynak a költőhöz írt levelében mint Berzsenyi verseinek kiadója:

„Ne késsél a' hézagokat szabad kéjed szerint kipótlani, 's a' mi *Kisünknek felküldeni*, hogy legfeljebb Júniusig nyomtatásban bírhassem azt, a' mit most, ha Te és Kis nékem ajándékozzátok a' kezernél maradó *Mstumot* (mellyért újra rimánykodom Elötted), csak kézírásban bírok.” (Kaz. Lev. VI. 167.)

Ezt az eredeti szándékot valószínűleg a közben bekövetkezett háborús események hiúsították meg, úgyhogy 1809-ben már nincs szó Kis Jánosról mint kiadóról — annál kevésbé, mert a kéziratok 1808. december végétől Pesten vannak Szemerénél, míg végre 1810 tavaszán a költő személyesen fel nem megy értük. Ekkor már ő tárgyal a pesti nyomdással.

Mikor azonban a verset írta, még nyilván Kis kezébe tette le könyve sorát, s innen is magyarázható az együttes (eszmei és gyakorlati vonatkozású) ajánlás.

*

A költeménynek Horatiuszal való kapcsolatára nézve ERDÉLYI János állítását, miszerint „mozzanatai éppen azok, melyek az ily című ódának: Ad Melpomenem” — túlzásnak kell találnunk (Ő. IV. 3. 1—5. s.):

Quem tu Melpomene, semel
nascentem placido lumine videris,
illum non labor Isthmius
clarabit pugilem, non equus impiger
curru ducet Achaico
victorem . . .

(Opera Omnia. 268.)

[Akire te, Melpomené, csak egyszer is, születésekor nyájjas szemmel rátekintettél, abból nem lesz hírneves ökölvívó bajnok az isthmusi versenyen, de serény paripa sem viszi majd acháj versenykocsin diadalra . . .]

A folytatásban elmondja a római költő, hogy annak „tiburi bő, életadó vizek s erdők dús hajú lombjai adnak fényt, ki zenél aetheri hárokon”. (Kiemelés tőlem. — M.)

Nyilván csak a kiindulópont közös, a motívum kifejtése Berzsenyinél teljesen önálló.

Ugyanezt kell mondani a *C. IV.* 2-vel való összefüggésre is (27–32. s.):

Ego apis Matinae
more modoque,
grata carpentis . . . thyma . . .
circa nemus uvidique
Tiburis ripas operosa parvum
carmina fingo.

(*Opera Omnia.* 266.)

[A mézfűvön mézet csipegető matinusi méh példájára . . . a bővízü Tibur ligete és partja táján formálgatom én szerényen, fáradsággal készült verseimet.]

Itt csak a méh-hasonlat közös, de ezt a horatiusi közhelyet is egyénileg fejti ki Berzsenyi.

Míg a római költő fennem hirdeti dicsőségét (CSENGERY: 733.), Berzsenyi szerényen „megalázza magát”. Horatius e két ódájából hiányzik az ifjúság, a szerelem motívuma is. Berzsenyi versében a baráti költők dicsőítése, ezeknek önmaga fölé emelése, s főleg a „hármás megalázás” bővíttett mozzanatai: a méh-hasonlat, azután az, hogy a költő csupán „bokrétát szedeget” Kazinczy és Kis nimbusza közé, s végül míg a másik kettő ragyogó hajnali csillag, addig ő csak philomélaként köszönti ragyogásukat — mindez eredeti, berzsenyies elem az ódában. Vagyis nemcsak az „összeolvastás” új (CSIPÁK: *Horatius hatása.* 110.), hanem a költemény célzata, szellemes költői felfogása is.

*

Kazinczy bizonyára e versre céloz, amikor később *Kis és Berzsenyi c.* költeményét írja. (L. a Kishez szóló Berzsenyi-vers jegyzetét.) Egyébként e verssel összefügg a költőnek Kazinczyhoz írt vallomása is:

„Hogy fantáziám előképei és lelkesítői Kazinczy és Kis, örömmel vallok, ha az illy elő képektől elmarad az ellen kép. nem szégyen, ha közelit, ditsőség.” (*Kaz. Lev.* VI. 186.)

Tehát a vers keletkezését mind a Kis iránti tisztelet, mind a Kazinczy biztatása miatti hála indokolja.

A Tyndaridák motívuma előfordul Matthiison *An den Tod c.* versében is (BÖLSING: 128):

Immer hat, auf dunkler Lebenswelle,
Durch des Missgeschicks entsternte Nacht,
Gleich der Tyndariden Silberhelle
Leitend mir dies holde Bild gelacht. . .

[Mikor életem sötét hullámvölgybe ért, a balszerencse csillagtalan éjszakaijában a Tyndaridák ezüstös fényeként vezetett engem ez a szelíd kép . . .] Természetesen más vonatkozásról van szó: a halállal kapcsolatban a halhatatlanság reményéről.

Eredeti címét: *Kazinczy és Kis* Kazinczy változtatta *Az én Múzsámra,* mert a Szemere-féle levélben már így szerepel. (*Kaz. Lev.* VIII. 234.) Az 5. és 18. sor tervezett változata is Kazinczytól származik, ami Berzsenyi visszajavításából is kiderül. (*Uo.*)

Az *utókorban* különösebb észrevétel nem fűződik a vershez. — MERÉNYI (1966. 224.) szerint az ódai auxézis követelménye, hogy a költő megalázza magát s mértéken túl dicsőítse Kazinczy és Kis nagyságát. Figyelemre méltónak tartja a vers végén feltűnő jelképiséget: Kazinczy és Kis feltűnésével új szellemi élet pirkadása kezdődik — a költő érzése szerint — s ő ezt a hajnalt hirdeti philomélaként. . .

Forma

Első aszklepiadészi versszak. Ütemezése: 2/4 // 4/2 — s., ch., ch, j.,

Nyelvújítási szavak

Bájoltan, ernyeitek, virány, döngicsél.

Szóképek

Láng (CSENGERY: 721. — CSELŐTEI: 17.); hajó öblei (CSENGERY: 722. — CSELŐTEI: 23.); szárnyak (CSENGERY: 597. — CSELŐTEI: 10.); méhe (CSENGERY: 722.).

Az A helyesírása

Kazintzy és Kis.

Akkit Cipris ölel, s Delfusi láng hevít,
Nem szállít ki hajót Bengala öblein,
Tajtékos paripát sem zaboláz keze
Harsány trombita szón a' hadi Artz előtt.
5 Bájoltan heveresz ernyeitek között
Oh édes szerelem 's Péri gyenge szüz!
'S ott éneklí vidám lantal az istenib
Szépet, jót, 's Amathunt berke virányait
Hippocréne szelid völgye homályiban
10 Lettem gyenge korom kellemes Edenét,
Ott lettem gyönyörű elmerülésimet
A' szent lelkesedés s kezelet árja között
Nem mérköztem arany lantal az Ó világ
Bámult Dallosival, nem ragad énekem
15 A' Meoni madár szárnyain ég felé,
Sem Pindár' riadó Himmusa repteként
A' félisteneket zengemi nem meri.
Mint kis méhe tsak itt a' vizerek körül
Döngétsel mezeink 'senge virágain;
20 Hol néktek Nemesek, ritka Kazintzy 's Kis!
Bokrétát szedeget Nimbisitok közé.
Tí két Tindaridek lettetek a' Magyar
Pindus fellegi között, 's hajnali tsillagok
Hozszu ejje után: én Philoméle ként
25 Idvezlém az arany nap' piruló egét.

Előterések a H₁-től

Cím: *Az én Múzsám (H₁)*

1. Cypris (A H₁) Delphusi (H₁)
8. Amathus (A H₁)
16. hymnusa (H₁)
21. nimbusitok (A)
23. Pindus (A H₁)
24. Philomeleként (A)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ D Az én Múzám.

1. H₂ Cyprisz Delphuszi D Küprisz delphuszi
2. H₁ öblein Tajtékos
4. D előtt. Bájoltan
5. B *Az bájolva hever . . . Bájoltan heverész* [Berzsenyi jav. (*Kaz. Lev.* VIII. 234) H₁ is így.]
6. D szerelem, pteri szűz!
8. H₂ D Amathusz!
9. H₁ Hippokrene' D Hippocréne'
10. D édenét
13. D ó-világ'
14. H₁ Bámúlt D dallosival
15. H₁ Maeóni D maeoni
16. H₂ D hymnusza'
17. D félisteneket
18. B Mint kis méh *egyedül*. Mint kis méhe *csak itt* [Berzsenyi jav. (*Kaz. Lev.* VIII. 234.)] D Mint kis méh *csak alatt* [D nem jelölte meg a változtatás okát itt sem.] H₁ D körül
19. B *rúka virágain*: [„*zsenge virágain*” Berzsenyi jav. *uo.*]
21. H₂ D nimbuszitok
23. H₂ D Pindusz'
24. H₂ philomélaként

77. Barátimhoz.

[II.]

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 182/v—183/r. Kazinczy számozása: 63.

Megjelenés

H₁ 172. — H₂ 170. — D I. 132. — T I. 125. — H₂ szerint közöljük.

Nyilván záróversnek készült Horatius *C.* III. 30. mintájára, de ismét eredetien, egyéni céllal (1—7. s.):

Exegi monumentum aere perennius
regalique situ pyramidum altius,
quod non imber edax, non Aquilo impotens
possit diruere aut innumerabilis
annorum series . . .

(*Opera Omnia.* 256.)

[Egy ércszobornál is maradandóbb, a piramisok királyi sirjánál magasabb emlékművet fejeztem be úgy, hogy azt a pusztító vihar, a féktelen Aquilo (északkeleti szél), sőt az évek megszámlálhatatlan sora sem lesz képes lerombolni . . .]

A műfaji hasonlóság mellett a vers keletkezésének a téma különbözősége világítja meg. Berzsenyi verse elégiai színezetű, míg a Horatiusé csupa fenekölt büszkeség. A magyar költő búcsúzik a költészettől, bár ez inkább csak formális búcsú — mert csak „már-már” teszi félre lantját, mintegy biztatásra várva a jövőben. A nyilvánosság elé most lépő magyar költő helyzete más, mint Horatiusé. Ő nem hivatkozhatik sikerekre, rá nem mutatnak ujjal az utcán, mint a híres római költőre. Berzsenyiné a szerénység atitúdjá a rokonszenkveltés célját is szolgálja. Horatius kész tények elé állítja olvasóit: „Nézzetek és csodáljatok!” Berzsenyi felől csak most fog az ítélet kialakulni, tehát más hangot üt meg, mint példaképe. Tudatában van annak is, hogy közönsége főleg csak a kor klasszikus műveltségű olvasói közül kerülhet ki, hatása nem lehet egyetemes. Ezért címezte versét eredetileg *A Magyar Tudósokhoz*.

A vers „alkotmánytok” kifejezése félreérthető. Ugyanis a költő itt a szót nem a *constitutio* — a nemesi alkotmány — értelmében használja, mint a Horváth Ádámhoz írt versben. Hiszen a nemesi alkotmány Berzsenyire is vonatkozik, tehát akkor „Alkotmányunk” formában kellene szerepelnie.

Az alkotmány itt abban az értelmében fordul elő, mint az Révai Miklós *Mi kesergő sok gondolat* c. versében használatos. (A költemény Berzsenyi kedvenc versei közé tartozott: PM 105.) E versben Révai az „alkotmány”-t a *természet* minden alkotásának, létrejött művének fogja fel. Vagyis Berzsenyiné a prók, költők alkotásairól, művéről van szó. Tehát alkotmánytok: *művek az, amik eddig létrehozottak*.

Révai sorai:

Meg változott egen, földön
Nékem minden alkotmány:
Nem mosolyog olyly szép földön
A' rét 's kerti oltovány . . .

(*Elegyes Versei*. XVI.)

(Itt is a „creatura” jelentésben szerepel ugyanaz a szó.)

Hozzá tartozik a vers értelmezéséhez még a következő mozzanat. „Az örök talpkövek”, amelyekhez Berzsenyi művét mint morzsát teszi hozzá, ugyanazok, amelyekről a Horváth Ádámhoz írt versben szól: a virtus, a hazaszeretet, az áldozat erényei, amelyek fenntartják a nemzetet a szellem örök alkotásaiban. Ezzel az utalással tehát a költő életműve célját is megjelöli: a tökéletesség, a halhatatlan eszmények hirdetése. Így a gyűjtemény „az idők harcai között” meg fog állni.

*

Kazinczy elvetette e verset: „Az oly poétának, mint a' mi kedves Berzsenyink, erre nincs szüksége.” (*Kaz. Lev.* VI. 165.) Majd később: „A' Te Exegi monumentum igen szép . . . 's talán érdem még benne az is, hogy nem száll oly kevélyen, mint a' Horatzé; noha versben szabad úgy is. De a' Berzsenyi Verseinek nincs ilyenre szüksége, 's kik azok a' Magyar Tudósok, a' kiknek *Berzsenyi e' morzsát* szenteli? Sok darab magában is jó lehet. Az a' kérdés, hogy az egész tónusához illik e? — Ha ezt felveszed is,

nem csak szégyent nem ejtesz a' darabon, de vele sokak előtt kedvet is találhatsz." (Kaz. Lev. VII. 433.)

A vers lemondó hangulata tiltakozást váltott ki a költő barátai és rajongói között. Már Horvát István így szól hozzá 1811 februárjában, amikor még csak kéziratban olvassa verseit: „Utolsó Daloddal, hogy bútsút venni akarsz Musádtól, meg nem elégedhetem. Ha föl ingerled verseid által szomjúságunkat, miért nem akarod oltani epedésünket? Neked elhallgatnod nem szabad, ha a' köz javakat mint eddig, ezután is olly forrón szereted. Azok dolgozzanak, kik sikerrel és a' Nemzet' ditsóságára dolgozhatnak; 's ne vond meg Te azt a' Hazától, a'mivel a' Haza' díseit sokasíthatod." (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120.) Erre feleli Berzsenyi azt, amit *A' Remete* c. verssel kapcsolatban jegyzetünkben idéztünk.

Döbrentei számára is érthetetlen a költészettől való korai búcsú: „De az Istenért végre ki ne zárd kebeledből — épen Te ne — a költelmezést. Eh, tudom, küszöbödrl is megint vissza intenéd a Gratziát. Megfér az a bájos lény, Cerezzel is. Midőn nyáron aratóidhoz mégy, akkor ha kacsingatna: »Várj, várj, majd adok«, mondhadd neki tiltó ujjal; de midőn a mi gonoszán sokáig húzódo magyar telünk estéin karszéked megé lábhegyen áll s loppal előnyújtott kacsóival játszva fogja bé szemeidet, és Te ujjain megérzed, ki a csintalankodó, ő pedig előre hajtott orczával mosolyodik szemed közé, az akkor, barátom, a geniusz, az észnek lángja, ezt bizony te tollnak adod, még pedig csattogó szárnyból kinőttnek . . . De, nem tudom, barátom, nem száll e meg Téged is, néha »némi büszke elnémulás« t. i. e mi lomha időnkben, mellynek elbolondított emberei csufolják azt, ki a magyarbol megint Nemzetet akarna . . . A lélek igen világosan lát olykor-olykor . . . de a test restelkedik, halogat . . . Akárhogy intézed, csak ejtsd úgy, hogy Proserpina kalász koszorúja mellől midőn azt végező aratóid átadják, Te meg nekünk költéri virágot küldj." (D III. 69—70.)

Horváth Elek versben fejezi ki véleményét:

Hát míg csak fiatal bimbai nyillanak
Éltünknek . . . míg a' Szerelem' tüze
Érzésünket ezer tárgyra ragadja, csak
Addig tart-e ama szent kötelék, mivel
Honnyunkhoz kötözött honnyosi lételünk?
Lám, melly szép dalokat zengendezett vidám
Vénségében is a Tájoszi Lantoló!
Mért tennéd le tehát férjfi korodban azt,
Melly olly dicsre vezet, lesbosi lantodat?

Kérlek, vedd szavadat vissza, Barátom! — És
Folytasd! — Lantosaink közt Te leszel, kinek
Ércoszlopra nevét írja Hazánk, 's kit a'
Legkésőbb onokák . . . egy szent felemelkedés
Közt áldnak.

(MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120.)

Az *utókorban* Váczy János értelmezése (*Berzsenyi*. 206.): „Szerénység és nemes önérzet párosul a versben ritka művészettel.” — MERÉNYI szerint biztonság és öntudat küzd a költeményben az Idő fenyegető hatalmával. Végül győz a költői halhatatlanság érzése. Éspedig úgy, hogy *barátaival együtt* öhajta a költő eljutni a „kollektív” öröklétbe. Berzsenyi a költészetet a nemzeti lét elmaradhatatlan tartozékának érzi, s barátaival együtt

felelősséget érez mint költő a nemzet fennmaradásáért. (MERÉNYI. 1966. 207.) — CSETRI Lajos (*i. m.* 163.) szerint egy-egy sor valósággal egy-egy költői tendenciát fejez ki. MERÉNYI véleményét osztja, mikor a tudósokon az írókat, az alkotmányon pedig munkásságukat érti. A vers elhelyezése a költőnek életműképző szándékára utal.

Forma

Első aszklepiadészi versszak. Ütemezése: 2/4 // 4/2 — s., ch., oh, j.,

Nyelvújítási szavak

Ömledezés, rózsavirány, bájai, talpkő.

Szókép

Rózsavirány (CSELÓTEI: 13.).

Az A helyestrása

A Magyar Tudósokhoz

Már már félre teszem Lesbosi lantomat
 Érzésim felesét s néhai biztosát;
 Nem pendítti meg azt, már soha semmi tárgy.
 Sem Nagyság ragyogó Nimbusa, sem Cloém'
 5 Ingerlő remekín andalodó szemem.
 Forró ömledezés tsalta ki hangjait
 Ífjúságom arany napjai reggelén;
 Hervad már tavaszom, s bimbai hullanak
 A' szép álmodozás kedves alakjai
 10 A' tündér Amathunt bájai oszlanak
 Eltem gondjai közt a' komor ész előtt
 Nem kíván koszorús hírt, nevet énekem.
 Kész bérem ha nemes lelkeket érdekel,
 És néktek szeretett Nemzetem Ékei
 15 'S Laurussal fedezett Böltsei tetszhetik
 Országok s ragyogó tronusok omlanak
 Épét s ront idő, s lelke ezer tsudát
 Szúl 's ismét repülő szárnyaival ragad.
 A' tí érdemitek 's mívetek elni fog
 20 Ammíg egy Magyar él a' Duna partjain;
 Alkotmánytok' örök talpkövihez teszem
 E' mor'sát, 's az idők hartzai közt meg áll.

Ellátások a H₂-től

1. Lesbosi (A H₁)
2. biztosát (A)
4. nimbusa (A H₁)
10. Amathus (A H₁)
16. Laurussal (A)
17. Szúl (A)
18. A' tí (A H₁)

1. H₁ H₂ D Már már [B (Kaz. Lev. VIII. 238.)] H₁ H₂ Lesboszi D lesboszi
2. H₁ H₂ biztosát
4. H₁ H₂ D nimbusza
5. [után D új bekezdés]
7. A Iffúságom arany napjai reggelén [Berzsenyi jav: Kaz. Lev. VIII. 238.] H₁ D rózsza virányain
8. D bimbái
10. H₂ D Amathusz
11. D között [után újabb bekezdés]
12. D kíván
14. D néktek szeretett nemzetem
15. H₁ H₂ D Laurusszal D bölcsei
16. [Az A értelme eltér: *Épét 's ront az idő, 's lelke ezer csudát Szült 's* (Szemere szerint Berzsenyi e verset újra írta, s lehet, hogy a sok s miatt.) — 15. után A sora kimaradt H₁ H₂ D-ben — D bekezdés.]
17. H₂ D Szül
18. H₂ D A' ti
21. D között

78. Ajánlás.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. Első fogalmazványa: 98/r-v; második: (a levelezési részben) uo. 7/v; harmadik: uo. 11/r-v. Kazinczy számozása: 1.

Megjelenés

H₁ 1. — H₂ 1. — D I. 1. — T I. 33. — H₂ szerint közöljük.

A vers keletkezésére jellemző, hogy három „szakaszban” készült el.

Az első változat az eredeti, 1808-as versgyűjteményben található. Forrása valószínűleg az a levél, amelyet Kazinczy még 1803 áprilisában intézett — Kis útnak — üzenet formájában Berzsenyire (Kaz. Lev. III. 47.), s amelyet a Kis Jánoshoz írt vers jegyzetében közöltünk. Az 1808 végén megindult levelezés alapján nyomon követhetjük az első formájában nyilván az 1808-as versgyűjtemény elküldése előtt kialakult vers további változatainak keletkezését.

Az Ajánlás első változatában a költő Kazinczy tanácsaira céloz, amelyeket az 1803-as levélben üzent neki, s a vers voltaképpen arról szól, hogy a költő ezeket a tanácsokat megfogadta és Kazinczyt vezetőjének tekinti. Az említett levélben Kazinczy arra inti őt, hogy az ifjú költő „ne térjen le az ódák útjáról”, s ne használja lantját holmi „innepek ékesítésére”. Tehát nemcsak egyszerű buzdításról, hanem irányításról van szó: a pindaroszi költészet magasságai felé. Ebből következik a versnek az a motívuma, hogy a költő Kazinczyban magyar Pindarost lát, de azonkívül — ifjú eksztázisában — még Orpheusz és Arión tulajdonságait is ráruházza. De a Kistől hallottak is megtermékenyíthették a költő képzeletét, mert — bár vele nem váltottak levelet, csak 1808-ban — hallhatott első felfedezőjétől előbb is Kazinczy nagyszabású munkásságáról, amiről különben más úton (olvasmányai útján) is tudomást szerezhetett. Így együtt van-

nak a vers motívumai: Kazinczy magas eszmények hirdetője, új szellemi élet kezdeményezője, szinte „csodaszertű” módon, mint Orpheusz vagy Arión, s ezért nevét tisztelet övezi; Berzsenyi is neki köszöni a költészet folytatására való buzdítást:

Kazintzy! Bátor Maeoni szárnyakon
Felleng saselméd a' magas étheren,
'S a' Dithirambok Dallosával
A' nagy Olimp' tetejére felhág!

Lantod ki nyitná Tenarus ajtaját
Elszenderítné őre ezer szemét,
És vissza bajolná le romlott
Téba falát magyar énekével.

Boldog vagy Aon Szüzei Kedvese!
'S Nagy, mint Hazádnak legnemesebb Fija,
E' két tulajdon kéri meltan
A' Ganiméd' poharát az égben.

Te lelkesítettéd szűnyadozó eröm;
Kebledbe öntöm 'eenge virágimat
Iktasd ditsőben törtt utadra
Nyomdokidon lebegő Camenam'!

Ez tehát a költeménynek az az alakja, amely az 1808-as gyűjtemény élén szerepel. (Azt hisszük, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy elsősorban ez az *Ajándlás*, ennek megpillantása és elolvasása indította Kazinczyt arra, hogy a versgyűjteményt magával vigye Sopronból Széphalomra.)

1809. március 12-én arról értesíti költőnk Kazinczyt, hogy az óda második verszaka után még két új versszakot „ragasztott”:

Plátói nyelved, 's lelked idézte le
Hozzánk az ép íz' szebb geniusait,
Nyelved' mosolygó gratiája
Önti belénk Helicon malasztját.

Póládba Péán ringata tégedet,
Már ott tapodtál sok buta undokot,
Mellyek zavarták Pindusunknak
Szent ereit 's ege tiszta fényjét.

(Kaz. Lev. VI. 294–5.)

Itt két új motívumot veszünk észre. Az első változathoz hiányzott Kazinczy *nyelvíjítő* tevékenységének dicsérete, s a költő „állásfoglalása” a magyar művelődés e fontos kérdésében. Erre céloz az „ép íz' szebb genius-sá”-nak dicsőítése. A másik célzás Kazinczy harcra készen álló egyéniségére utal, hiszen az új célokért küzdenie kellett, meg kellett vívnia a maga „ütközését”, nem csekély áldozatokkal.

E két motívum eddigi levelezésük folyamán tudatosodik, s ezt szinte nyomon lehet követni.

Igy az „ép íz”-re való célzás (Kazinczy leveléből): „Virág, Kis és Dayka, kiket elsőnek tart nemzetünkben minden a' kinek izlése van, örömmel fogadnak el koszorújokban.” (Kaz. Lev. VI. 108.)

Kazinczy tehát a költő szerint a Virágban, Kisben, Daykában testet öltött „ép íz” őrzője, terjesztője; ezeknek a költőknek a műveit mintegy mérőének tekinti mások megítéléséhez, s ezzel a magasabb költői ízlés inspirátora.

A másik az 1809. febr. 14-i Kazinczy-levél egyik kitétele, amely a széphalmi vezér harcait, elszántságát tükrözi, az igaz ügy érdekében vívott küzdelemről szól:

„A'ki nem úgy gondolkodik mint mások, azt keresztre feszítik 's bükköt adnak neki inni. De szent meggyőződés nélkül igaznak semmit nem szabad venni, akárki mondja bár.” (Kaz. Lev. VI. 227.)

Az új változat második versszaka tehát az erőt, a kitartást dicsőíti Kazinczyban. E versszaknak Schiller *An Goethe* c. versével való összefüggését ZLINSZKY Aladár fedezte fel (*Egyetemes, Philologiai Közöny.* 1900. 327.), éspedig a német vers első szakaszában:

Du selbst, der uns von falschem Regelzwange
Zur Wahrheit und Natur zurückgeführt,
Der in der Wiege schon ein Held, die Schlange
Erstickt, die unseren Genius umschnürt . . .

(Schiller. 359.)

[Te (magad), aki hamis szabálykényszerből az igazsághoz és a természethez visszavezettél minket, aki már mint bölcsődben is hős megfojtottad a kígyót, amely géniuszunkat fojtogatta . . .]

E költemény ismeretét Berzsényi részéről megerősíti az a tény is, hogy Schiller a vers következő soraiban „német Pindusról” beszél, s Berzsényi is „Pindusunk”-ról szól. Az is valószínűsíthető a két költemény kapcsolatát, hogy Berzsényi ódái hevületében Goethehez akarta Kazinczy szerepét hasonlítani, s talán feltételezte is nála a vers ismeretét. De az összefüggés annyiban „kényes”, hogy Schiller Goethe ellen írta e verset, amikor az Voltaire *Mahometjét* adatta elő Weimarban; holott Schiller szerint a franciák hamis ízlésével szakítani kell, hiszen már van önálló német dráma, amely megérdemli a színpadot; a görögök és a Shakespeare nyomán induló újabb drámaírókat kellene felkarolni a mesterkelt franciák helyett. Berzsényi tehát a schilleri „anyagot” saját költői célzata szerint önállóan használta fel, csupán Kazinczynak goethei szerepét hangsúlyozván. A „Haza legnemesebb fijához” ilyen fenséges párhuzamot illőnek talált a költő.

Ezzel azonban még mindig nem ért véget a vers végső kialakulásának, tehát a végső forma keletkezésének a története.

A költő 1809. nov. 25-én ismét arról értesíti Kazinczyt, hogy új változást tett a költeményen:

„Sok darabjaimmal úgy vesződöm, mint vak Béla azon várával, melyet a' Ság' tetején akart építeni; a' mit nappal tsinállok, éjjel le romlik. A' legelső ódámat, mely Te hozzád szöll, ismét le rontottam, és mast így akarom fel építeni:

Mint a' világnak hajdani díszei,
Tsendes mezőben rejtéd el éltedet,
Hogy ott magadnak 's nemzetednek
Élj Eratód' arany édenében

Kazinczy! 's mérész etheri szárnyakon
 Felleng sas elméd Hella' ditső egén,
 A' dithirambok' láng körében
 'S a' Kegyek élet adó virányin."

(Kaz. Lev. VII. 87.)

Ez az új motívum ismét Kazinczy egyik levelére vezethető vissza, aki boldog házi köréről ír Berzsényinek, ezzel is jelezvén, hogy barátságuk belső lelki rokonságon alapul. Ő sem keresi a külső fényt, a zajos társaságokat és a közszereplést:

„Ezeknek [ti. felesége és gyermekei. — M.] társaságokban s' könyves szobámban, ahol Poetákat, 's festést 's képeket lelek bővségben, megszállhatna e az az örülség, hogy sokat forogjak kívül házamon? Újhely, hol Zemplén gyűléseket tart, három fertály hozzám. Oda bémegek 's néha keveset, de bátran szólok is. De ebéd után már jövök haza, 's a' harmadik nap itthon ülök. Haec est vita solutorum misera ambitione, gravique!" (Kaz. Lev. VI. 226. — 1809. febr. 14-én.)

Ebből lett tehát a „csendes mező", az „Erato boldog édene" az új — s most már végleges — változatban!

*

Kazinczy nagy tetszéssel fogadta a verset, bár óvta Berzsényit személyének túlzott dicséretétől. (Kaz. Lev. VII. 191.) — Kölcsey az üres, tartalmatlan versek között sorolja fel. (MKL 202.) — Az óda a *Mondolat* támadásainak egyik fő tárgya: „Pinduszi mén", „Aoni szüzecekkék", „Mérész szökésed", „Eggy édes Hajnal pólyáit bontván". — Már Szemere megvédi a Kölcsey által kifogásolt kifejezést: „A' dithyrambok' láng körében":

„Ha az éneklő mondathatik lángnak, mondathatik pedig, mert ezt a' recensens is helyeali [az *Emmihez* c. költemény első versszakában, melyet Kölcsey dicsérve emel ki. — M.], 's raphaelizmusnak karakterizálja, mondathathatik az énekről, hogy annak köre láng, 's a' lángoló dithyramboknak nem is lehet más kört, mint lángkört tulajdonítani 's az expressio nines úgy exaltálva, mint az *ének hullámai, magas hullámai.*" (Tudósítás. 19.)

Kazinczy sincs Kölcseyvel „egy értelemben": „Az *Ajánlás* volna e üres darab? Csak ott kezdem azt, a'hol Plátót emlegeted: *Plátói nyelved* etc. etc. Hiszen ott *dolgok* állanak az Óda legutolsó betűjéig, 's mi lesz *dolog*, ha az is csak üres kép, mint a' *Laterna magicás*? Nincs e ilyen ezer meg ezer az ő kedves Göthéjében, Homérjában, Klopstockjában, Pindárijában?" (Kaz. Lev. XV. 342.)

Berzsényi először a „Dithyrambok' lángkörét" védi:

„A *dithyrambokon* értem a líra legmagasabb hangjait, a *lángkör* pedig csak oly szó, amilyeneket a mostani poétáknál százakat láthatunk, mint: *Sonnenkrone, Feuerkrone* stb. A *dithyramb* nem egyéb mint *species pro genere*, mely a poézisban mindennapi figura, a *lángkör* pedig csak annyi, mint a *nimbusznak* magyar neve; s vajon ezen vásott avult szólást: *poézis nimbusza*, világ végéig így kell-e mondanunk, s nem szabad-e sőt nem tisztünk-e azt megújítani? A *nimbusz, lángkör, csillagkorona, Sonnenkrone* stb. a romantikában csak az, ami volt a hellenikában a *koszoru*, úgyhogy a *dithyrambok lángköre* semmi nem egyéb, mint: a *dithyrambok koszorúja*. Így változnak az ideák, s így kell a nyelvnek is változnia! s valamint szabad volt a koszorúnak görög nevét magyarra fordítani, éppen úgy szabad

a nimbuszét is, de szabad volna a dithyrambokét is, ha tudnánk. Így kell a romantikának egész stíljáról ítélnünk, mert valamint változnak az ideák, aszerint kellett ott változni az egész költői szellemnek és nyelvnek; sőt így kell azoknak változniok minden eredeti költőnél, mert minden új világ-szemlélettel új ideáknak, új szellemnek s új nyelvnek harmóniája születik, s ahol ez nem születik, ott eredeti nincs. Ugyanazért a költői nyelvet nem a hellenikéhez, annyival inkább pedig nem a magunkéhoz méregetve kell megítélnünk, hanem leginkább az új s individuális szellem természete szerint.” (ÖM 190–191.)

Az *Ajánlást* az *Antirecensio* első változatában nem veszi védelmébe a költő, sőt túl szigorúan bírálja: „Az Ajánlásban az a’ hiba, hogy főlöleg magasztal, sőt nem csak magasztal, hanem imád, ’s ez a’ magasztalás igen egyforma, ’s ez a’ sor: *Már ott tapodtál sok fene undokot*, megtarkítja ’s megrontja az ódának exaltált tudós tonusát, egyszer azért, mert az a *tapadás, fene, undok* igen boszús hangot ad, mellynek itt helye nincs; másodsor azért, hogy ez az egész tonushoz képest igen nyersen van mondva, mellyet ha így változtatunk: *Már ott megölted, Hercules a’ kígyót*, tehát a tonus’ harmoniája tökéletes lesz, mellyet én előbb is tudtam, ’s csak a’ hangnyújtó makarologismusnak áldoztam föl izlésemet! S azért megérdemlem a’ mocskolódást, mert itt meggyőződéseim ellen cselekedtem.” (PM 257.)

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 224.) szerint Berzsenyi e versben barátja és vezetője alakját szinte mítoszi fényvel veszi körül. A szellem hőségét látja benne. Költői barátságukat magasrendű eszmei vonatkozásban látatja. — CSETRI Lajos (i. m. 136. skk.) az *Ajánlást* Berzsenyi saját „ars poeticá”-jának kifejezésekként fogja fel. Kazinczyban pindaroszi költőt látni tiszteletreméltó tévedés, amelynek mélyén Berzsenyi önvallomása rejlik.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Dísz, felleng, lángkör, virány.

Szóképek

Etheri szárnyak (CSENGERY: 596. — CSELŐTEI: 8.); Camoena „lebeg” (CSENGERY: 596. — (CSELŐTEI: 10.).

Az A szövegét előbb idéztük.

Elterések a H₂-től

10. geniussait (B) [Kaz. Lev. VI. 294.]
11. gratiája [uo.]
13. Pólyádba (H₁)
15. Pindusunknak (A H₁)

Szövegváltozatok

Cím: [Az 1. vsz. az A-ban még nem volt meg. — L. MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz.]

3. H₁ D nemzetednek
4. D édenében

[3. és 4. vsz. az A-ban nincs, helyette a következő vsz.:

Lantod ki nyítná Tenarus ajtaját
Elszenderítné öre ezer szemét,
És vissza bajolná le romlott
Téba falát magyar énekével.

(De l. *Kaz. Lev.* VI. 295. 1809. márc. 12.)]

5. H₁ Kazinczy, 's
7. H₁ dityrambok láng-körében D dithyrambok
10. D geniusszait H₁ H₂ Geniusszait
11. H₁ H₂ Grátziája D grátziája
13. H₂ Polyádba'
14. [Bérsenyi vált. (PM 257.)]:

Már ott megölted, Hercules a' kigyót

15. H₁ H₂ D Pinduszunknak
17. D Aon' szűzei'
18. H₂ D nagy D hazádnak T legnemesbb [sh.]
20. H₂ Ganymed'
21. D eróm', Kobledebe
24. D kamoená'm'!

79. Hol vagy te Széphalom . . .

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 5/v. 3. sz. levél.

Megjelenés

Először Kazinczy Gábor közölte *Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel*. Pest 1860. c. kiadványában. (16.) — Gyűjteményes kiadásba először BANÓCZI József vette fel (Képes remekírók. Bp. 1901. 23.) — Az 1936-os akadémiai kiadás is közölte (KM 22.).

A költő 1809. március 12-én küldte el Kazinczynak levél kíséretében (*Kaz. Lev.* VI. 291–292.).

A költemény előzményei Kazinczy és Berzsényi első levélváltásához fűződnek.

Kazinczynak 1809. febr. 14-i levele három Berzsényi-versnek is „érzelmi forrásává” vált (ezen kívül a *Kazinczy Ferencznéhez* és a *Gróf Török Sophiához* írt versé is):

„Nékem a' jutalmazni szerető ég egy anygali lelkű asszonyban adta meg a' bért . . . Ó feleség, anya, még pedig szoptató-anyá 's házi-asszony; . . . itthon szeret ülni, nem másutt futkosni. A' Bécsi francia klastromban

neveltetvén, . . . francziául tökéletesen beszél, s most, midőn gyermekét emlőjétől akarván elválasztani, Kázmérba ment-által, Schillert 's Goethét magával vitte; de ő nem tölti életét olvasásban, melly nékem, a' ki mindég olvasok, képzeltetted melly szerencse! Én őtet elvettem volna bátran, ha csak szobalány is volt volna. Termetes mellye, keze, lába, gyönyörű volt szintén az irigységig: képe bizarr, de nékem kedves, igen kedves. Magyarúl, németül, francziául s tótul beszéll; nincs benne semmi szesz; az az aján-déka van, hogy mindentől szerettetik; szíve a' Schöngensteinerey' affectatiója nélkül a' vesztegetésig jó . . . A' lyánkám, Eugenia . . . egy szép, egészsé- ges, 's jó indulatokat 's tehetségeket mutató gyermek." (Uo. VI. 225—6.)

De van egy másik, nevezetes motívum is a kis versben. Berzsenyi 1809. jan. 18-án frt levelében tiltakozik az ellen, hogy Kazinczy őt (úgy látszik, a borítékon) „assessornak” titulálja. (1808. dec. 27-i levelében.) Kéri tehát, hogy az „assessorok” maradjanak el neve mellől a jövőben, s ha nyújtani akarja címét, nevezze őt „Miklai Remetének vagy Somogyi Diogenes-nek” . . . (Uo. VI. 88.) S akkor rövid „gondolat-váltás” kezdődik köztük arról, hogy a „virtusnak” szüksége van-e külső fényre, elismerésre? Berzsenyi kezdetben hajlik arra, hogy minden külső cím felesleges, a virtus önmagában érdem. Kazinczyt a tapasztalatok arra tanítják, hogy a cím „nem ártalmas bolondság”, nem árt megléte. (Uo. VI. 225.) Erre Berzse- nyi is elismeri, hogy a tituluszerzésnek is lehet nemes és tiszta eredetű forrása. (Uo. VI. 291.) De az igazi virtus önmagában érték, amit „a házi istenségek” antik értelemben vett „megáldó kegyelme” kísér. Ez rejlik a virtus motívuma mögött e kis versben, ezért *legnagyobb jutalma Kazinczy virtusának az a házi boldogság, amelyet oly szépen fest említett, február 14-i levelében, s amely e kis költeményt inspirálta.*

*

Mivel a nyilvánosság elé csak 1860-ban került, s ekkor sem Berzsenyi többi versei között (csak 1910-ben jelent meg gyűjteményes kiadásban), kortársai nem nyilatkoztak róla, így Kazinczy sem.

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 268.) szerint Berzsenyi itt Kazinczy életét idilli békében, arkádiai vonásokkal mutatja be, *a saját maga által vágyott szellemi síkon és tökéletes harmóniában.* Rejtett vágyainak kifeje- zéséről is szó van. Kazinczy otthoni világa mentes — ellentétben a Berzsenyiével —, a szellem szép távlatai és a korlátozott környezet közötti ellentétektől.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers, amely két versszakból áll, éspedig úgy, hogy az első 7, a második pedig 10 soros. Az első versszak sorainak szótagok szerinti beosztása: 12+7+12+7+12+12+7. A második versszakban ugyanilyen a szótagszám az első hét sorban, de a járulékos 8—10. soré 12+12+7. — Rímképlet az első versszakban: ababcbb; a második ver- szaké ugyanilyen, de a járulékos 8—10. soré: ddb. A maga nemében egyedülálló kísérlet Berzsenyi versformái között. — Ütemezés típusa: 3/3//4/2 || 4/3 || 3/3//3/3 || 4/3/ || 3/3//2/4 || 4/2//2/4 || 4/3. (1. vszk.)

Nyelviújítási szavak

Báj, ernyejébe.

80. Barátom, a gonosz tzakó . . .

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 10/r.

Megjelenés

Először Kazinczy Gábor közölte *Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel*. Pest 1860. c. kiadványában. (31.) — Majd BÁNÓCZI József adta ki a *Képes Remektrók* kötetében. (1901. 24.) — Az 1936-os akadémiai kiadás is közli. (KM 221.)

A költő 1809. nov. 25-én küldi el Kazinczynak levél kíséretében. (*Kaz. Lev. VII. 84—85.*)

Keletkezése Kazinczynak 1809. okt. 21-én Berzsenyihez intézett levelében közölt versével függ össze, amelyet ő gr. Ráday Pálhoz intézett, akit születendő gyermeke keresztapjának kért fel abban a hitben, hogy a gyermek feltétlenül fiú lesz, és előre neveket is adott neki: Emil-Trajánt. (Később valóban született fia, s az Emil nevet ekkor használta fel.) A versnek Berzsenyi költeményével kapcsolatos része a következő:

Az a' czakó, mely, — vélem, Afrikából
Szóp asszonykáinknak, hordja a' gyermekeket,
— Ollykor azoknak is, kik édes cseppeket
Még félve lopdosnak az Amor' italából —
Oh, képzeld e' csudát! hosszú orrából
Sophiem' keblébe ma egy kis fiút teve . . .

(*Kaz. Lev. VII. 529.*)

Egy következő levélnek további sorai, amelyek a verssel összefüggnek: „Én Octob. 15d. ismét leánynak lettem atyjává . . . A' keresztatyaságra Rádayt kértem-meg, ki sok esztendő olta barátom, és a'kiben nékem mind az ő nagy-atyja, mind az ő nagy Ipa egyesülve élnek. Ez a' képzelhetetlen kellemű ember nékem egy genialis levelet íra, válaszképen, 's az ongem poétai oestrumba ragadott. Meg sem álmodván, hogy három leányt szűljön feleségem (mert ez 3dik.). Epistolámat hozzá úgy készítettem-el még Septemberben, mint a'kinek bizonyosan fija lesz. Már most mikor az oestrum ismét előragad, a' végét újra kell dolgoznom. Vedd itt úgy, a'mint még most áll.” (*Kaz. Lev. VII. 30.*)

A barátság és szeretet motívumain túl a költőt itt is a „házi istenség” iránti tisztelet ihleti: a házi boldogság költészete, amiből a „Hol vagy te, Széphalom” is meríti hangulatát.

Tréfásan céloz a Kazinczy említett levelében közölt másik episztolára (Cserey Farkashoz) is, ahol a széphalmi barát így szól:

Mi tézsi a' verset verssé! — Szózatosság.
'S mi ezt? — A' hosszu és rövid tagoknak
Arányos és kedveltető összv-illése.

(Kazinczy Gábor i. m. 29.)

Erre céloz Berzsenyi, mikor azt jelenti megszületett fiáról:

Hogy nagy poéta lesz, már is jelenti,
Mert mennél éhesb, annál szózatossb . . .

(Kaz. Lev. VII. 85.)

Kazinczy hálálkodva ír a versről, ebből véve tudomást barátja újabb gyermekének születéséről is: „Érdemes barátom! Öt nappal vettem ez előtt Novemberben írt leveledet. Mára halasztottam a' választ (1810. jan. 1-én válaszol. — M.), hogy ez által is éreztessem, magammal inkább, mint Véled, hogy Barátimnak sorjában mely polczon ülsz. Fogadd-el új esztendei áldásimat. Az élet' Istene tartsa meg Néked kedves Barátnédát, gyermekeidet 's árásson rájok és rád minden örömet.” (Kaz. Lev. VII. 189.)

Berzsenyi — szokott szerénységével — így „kommentálja” kis versét: „Ezek tsak olly versek, édes Kazinczym, mint azon amphibiumnak kurrogása, kit a' holdfény gyepre tsal. A' Te vará'sló szózatod is ki tsalt engem azon iszapból, melyben ezen zivataros idő temetett: de mely rekedt torokom! mely sárba mállattak szárnyaim. Látod, tsak úgy közelíthetek, mint a' sártsa az etherbe ferdő sаст . . . (Kaz. Lev. VII. 85.)

Így érezteti a költő Kazinczy Rádayhoz írt episztolájának valóban magas eszmeiségét. Ahhoz képest Berzsenyi verse valóban egyszerű és „méreteiben” sem hasonlítható a Kazinczy episztolájához. Hiszen nem is óhajt „versenyezni” vele. De MERÉNYI (1966. 268.) figyelmeztet a költemény szellemes epigrammai fordulataira, amelyek közül az első a kezdő hét sorban található, amikor a „véletlent” indokolja: a czakó nem lett a Minden méhében oly magvat, mely Kazinczyhoz méltó lenne; vagy azért történt ez, hogy Kazinczy „vágás nélkül” ne legyen. A másik pedig a szellemes befejezés: barátja ne változtassa meg a versét, mint ahogy levelében jelenti, mert a szép versnek halhatatlan értéke van, amely független az élet véletlen történéseitől.

Forma

12. szótagos, hat verslábás jambikus sorok, amelyek azonban 11 szótagúakkal váltakoznak.

Szövegváltozatok

[Az összes kiadásokban 1936-ig:]

11. barna, gödörkés [s nélkül]

17. S vágásid betölthetném

16. [Eddig az összes kiadásokban „édes versedet”, de A helyes olvasata: „ékes”]

Eddigi ismeretlen, új változat [Nikla 25. Nov. 1809.]

1. meg tsalt tehát
2. hozott:
3. minden
5. Kazinczit
7. az. Akármint
8. nyugodj! örüly
12. 'S hogy nagy poéta
13. éhesb szózatossb;

15. néked
 16. meg tarthatnám vele
 17. leg főbb
 18. Haggyán! —
 20. hadd *azt úgy mint van*
 21. élni az
 (MTA M. Irod. Lev. 4—r 120/IV.)

81. A' Sonetthez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 11/v.

Megjelenés

H₁ 38. — H₂ 38. — D I. 28. — T I. 118. — H₃ szerint közöljük.

A költő 1809. nov. 25-én küldte el Kazinczynak. (*Kaz. Lev.* VII. 87—88.) Előzményei az 1809. május 25-én Berzsenyire intézett levélben találhatók meg. (*Kaz. Lev.* VI. 381.) Ekkor a széphalmi barát a következő két szonettet küldte mint olyanokat, amelyek „az első Sonettek magyar nyelven.” (*Uo.*)

Az első „Sonetto”:

Nincs milliók közt *egy*, kit a' fene,
 Vak Áte így vett volna korbácsolásba,
 Ha megdühödve kapkod néha másba,
 Azt megkönnyíteni felkél Istene.

Ah, engemet nem véd őellene
 Sem ég sem föld l' E' szörnyű bajvívásba'
 Ajúlva dülök újabb ajúlásba;
 'S irt nem talállok, melyly enyhítene.

Ámor megszánta éltém' kínjait,
 'S mond': Én enyhítem a'kit a' Sors sújta.
 'S bérül őlembé tette-le Sophiet.

És Im, miolta nékem áldást nyújta,
 'S bús éjjelemnek bájos mécsét gyújta,
 Nem érzem a' Sors' csapkodásait.

(*Kaz. Lev.* VI. 322—23.)

A másíknak már szorosabb a kapcsolata a verssel:

A' Sonettó' Muzsája

Mint a' szerelmes járja szép párjával
Menüettje' keccsel-teljes lépteit,
'S ígezi a' Szála' torlott rendeit
Enyelgő vissza' s vissza fordultával:

Honnom' Ausónia' narancsgallyával
Körül ölelve fóm' szép fürtjeit,
Úgy járom én kobzom' lejtéseit,
Két négyét öszve fúzve két hármával.

Gerézd övedzi mostan homlokom'
Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a' nem-hallott ének.

E' szép vidék lón kedves birtokom,
Egy új Tibull itt megdicsőjtett engem,
'S én őtet és hölgyét örökre zengem.

(Kaz. Lev. VI. 382.)

A 9. sorhoz Kazinczy e jegyzetet fűzi: „A magyar Sonetto Músáját *szülőgerézddel* koszorúzom meg, az illvén Tokaj vidékéhez.” (Uo.) E jegyzetet nyomtatásban csak Kazinczy Gábor közli (24.); a „mádi aranygeréz” Berzsényi versében is szerepel.

Kazinczy abban, hogy ő írta az első magyar szonettet, tévedett. KUNSZERY Gyula kutatásai szerint már Faludi Ferencnek is van szonett-kísérlete (1786), s Csokonai is írt szonettet (*Az esztendő négy szaka*. L. A magyar szonett előzményei. *Irodalomtörténeti Füzetek*. Bp. 13—15.)

A' Sonetthez Berzsényi egyik legkedvesebb verse. 1809. nov. 25-én küldte el Kazinczynak, mintegy feleletül a két szonetre. Kazinczy is a szonett Músájáról szól, tehát tárgyuk egyezik. De míg Kazinczy Tokajra szűkíti témájának „topográfiáját”, Berzsényi az időben visszanez, s a „műfaj őst”, Petrarcat idézi, az ő költővé koronázására céloz a Capitoliumon, ami véget vetett a „buta kor százados éjjelének”. Ezzel a tárgy jelentőségét is elmélyíti s közelíti az ódai fenség felé. A Múza Kazinczynál is meg személyesítve mint a *Sonetto* Músája szerepel, de Berzsényi ezenfelül a Músát arra kéri, hogy ihlessen meg továbbra is Kazinczyt; míg a *Sonettó*-ban a Múza egyszerűen bejelenti, hogy nem hallott éneket dalol Tokaj, az „uj Tibull honja vidékén”, Berzsényi csak egy képet vesz át Kazinczytól, de azt költőien kidolgozza éspedig az „aranygeréz” díszét.

Kazinczy:

Gerézd övedzi mostan homlokom,
Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének.

Berzsényi:

Fürtöd mádi aranygeréz
'S tündöklő amazon-párta ölelgeti . . .

Érdekes a Berzsényi-versben a táj kidolgozása is. Bizonyítékkal szolgál arra, hogy Berzsényi a hozzá intézett Kazinczy-féle episztolát már a vers elkészülte idején ismerte. Kazinczy Gábor adata szerint (28.) eddig úgy tudtuk, hogy Kazinczy e költői levélnek *csak egy részletét* közölte barátjával.

val okt. 21-én, éspedig a *Berzsenyivel* semmi kapcsolatban sem levő csonka töredéket. Ezt úgy küldte meg akkor még neki, mint *Csereyhez írt episztolát*, hogy meglepje vele. (*Uo.* 254.) S Berzsenyi valóban csak később tudta meg, hogy az episztola hozzá íródott. (1810. febr. 25-én írt levele. *Kaz. Lev.* VII. 287.)

A szonethez írt vers tájrajza azonban azt bizonyítja, hogy az 1809. okt. 21-én neki elküldött Kazinczy-episztola már tartalmazta a *Berzsenyire vonatkozó részt* is, aminek két következménye *A' Sonetthez* tájrajzának a még Csereyhez írt episztolából vett része és a további, ennél is fontosabb: a Kazinczyhoz írt Berzsenyi-episztola megírása.

Kazinczy ti. ebben az episztolában is büszkén utal arra, hogy ő írta — véleménye szerint — az első magyar szonettet, ennek Múzsája ott akadt rá,

Hol a' Hegyalja látni örül magát
A' sullogó Bodrog' víg tükörében,
Ottan akadt ő egyszer dallva rám,
Befutva Eosznak lángsúgaraival . . .

Berzsenyi ezt így dolgozta át:

Paeán, újra születesz nekünk
Ott, hol Coos' koszorús huga, az ősz Tokaj
A' Bodrogra könyöklök, és
Eos' langyaival keble bujálkodik . . .

(Lehet, hogy a „buta kor”-ra való utalás Berzsenyi versében összefügg a Kazinczy-episztola eme sorával: „Csak a' butát rettentí az, a' mi még új. . .”, s ezzel a költő Kazinczy újítását s a régi elleni harcát is akarja dicsőíteni.)

Berzsenyi vallomása e versről: „*A Szonetthez* a legjelentősebb s legcharacterisztikusabb képekkel teljes óda, melyet én egyik legtökéletesebb munkámnak tartok.” (ÖM 521.)

Megjegyzés

Itt helyre kell igazítanunk egy szövegkritikai tévedést. Úgy tűnik, hogy a 10. sor képe: „Eos' langyaival” Helmeczy szövegrontása. A kéziratok azonban azt bizonyítják, hogy Váczy János olvasata is helytelen, mikor „lángjaival” változatban közölte ezt a sort, bizonyára emlékezve Kazinczy *Sonettojának* „lángsugaraira”. De Berzsenyi a *lángy, langyos szellőre* gondolt, amikor képét a „Tokaj keble bujálkodik” fordulatra alkalmazta. A *láng* ebben a vonatkozásban *hamis* kép lett volna (lévén perzselő hatása;) ami bizonyítja, hogy a költő mennyire vigyázott képeinek érzékletességére, valóságára. (A *lángy* — langyos — szellő: melléknév főnév helyett, mint pl. *vidámjain.*)

•

Kazinczy nem foglalkozik a verssel. — Kölcsey kettősen is bírálja. Ám adja a „pálya örömébe mártani” kifejezést, amelyet értelmetlennek talál, és magát a verset „minden érzeménnytől és értelemről üresnek mondja. (MKL 202.) — Berzsenyi mind az első, mind a második *Antirecensió*-ban igyekszik elhárítani kritikusa bírálatát:

„Pólya örömebe mártani. Becsületes kritikusnak a beszédet megváltoztatni s elcsúfítani nem szabad. Nem úgy tehát, hanem így: *Pólyád szebb örömebe mártad*. A német és deák még prózában is pólyának nevezi a hazát vagy szülőföldet, s hát nékem egy círa ódában nem szabad úgy szólnom, mint azoknak prózában? Schiller mondja: *Wiege des Sturms, Wiege des Himmels*, s hát én nem nevezhettem Vauclose-t a szonett pólyájának!” (ÖM 512.)

Majd a másik változatban: „A poétai kitétel mennél poétaibb, annál kényesebb s annál könnyebb azt elcsúfítani. A poétai műv hibáit vagy tökéleteit nem annyira magokban, annál inkább nem forgácsaikban, hanem leginkább csak az egésznek harmoniájában kell keresni. . . . A recenziens . . . elvlasztván a pólyát a különbféle poétai ideáktól, a Szonett pólyáját, azaz annak születése helyét — *Vauclose-t gyermekpólyává* fabrikálta! mert a pólya így magában s a poétai értelemből egészen kiforgatva, mi egyéb, mint gyermekpólya?” (Uo. 190.)

Szemere is védi Berzsenyit: „Való, örömebe mártani nem lehet, azonban nem lexicograph ezirkaalommal kell mérni e' szókat, hanem úgy és ott, ahol állnak. B. a' Sonetttről azt mondja, hogy azt Laura' ölen Cypris rózsahellele nemzé, Laura' öle volt pólyája a' Sonettnek 's e' születésnek, e' pólyának örömebe mártad te, Sonett, Kazinczy lelkét s' zárd ki tőle a' petrarcai busongást, »ciprusidat kizárd«. Az óda azon Sonetttről szól, melyet *Kazinczy így ír le*. S nemcsak értelemről nem üres, hanem egyike a legcharacteristikusabbaknak.” (Tudóstás. 20.)

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 224.) értelmezi a versben a művészi körülírást és megszemélyesítést. A mítosz és a történelmi fenséges motívumait használja fel a költő a tárgy magasztására. A magyar táj is megmerül az antik fényében.

Forma

Negyedik aszklepiadészi versszak. A páros sorok ütemezése: 2/4//4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Alak (szép), ömledez, langy (főnév helyett melléknév).

Szómagyarázat

Laura — Petrarca szonettjeinek ihletője

alak — szép

mádi aranygerezd — Mád hegyaljai község, ahol kiváló szőlő terem.

amazonpártia — erről Berzsenyi így szól: „Amazont eredeti értelmében vettem, mely szerént nem egyéb, mint aszszony, vagy inkább az én értelmem szerént — Magyar aszszony. Így nevezem a magyar pártát amazonpártának.” (Kaz. Lev. VII. 288.) — Az amazonok a görög mitológia szerint harcias, férfias nők voltak.

Pólyád szebb örömebe mártad lelkét — Berzsenyi szerint a szonett pólyája: születése helye. (ÖM 517.) Tehát Vauclose-ról van szó, ahol — Dél-Franciaországban — Petrarca élt.

Ciprusidat hurjaitól kizárd — a szonett műzsája kímélje meg Kazinczyt a sors csapásaitól. A ciprus ti. a halál, a gyász jelképe.

Vauklüse 's Laura leend Széphalom 's Angyala — Berzsenyi Kazinczyt Petrarcához, Kazinczynét Laurához hasonlítja.

Az A helyestrása

A Sonetthez.

Cypris ró' sa lehellete
Nemzett Laura ölés téged, alak Sonett!
Zengvén lelkes ezüst szavad,
Megnyílt a' buta kor százados éjjele,
5 Hellász napja ditsón derült,
S Péánt ömledezett a' Capitolium.
Péán, újra születesz nekünk,
Ott hol Coos' koszorús huga, az ősz Tokaj,
A' Bodrogra könyöklök és
10 Eos lángjaival keble bujálkodik.

Hallom Dácia halmain,
Hallom zengeni már eoli éneked!
Fürtöd Mádi arany gerezd
S tündöklő amazon párta ölelgeti.

15 Idvezllek, Helicon Kegye!
Jer, tsókold s' koszorúzd gyenge Kazinczydat!
Pólád szebb örömébe mártasd
Lelkét 's cyprusidat húrjaitól kizárd.
Múlass, zengj, enyelej velem!
20 Vauklüse 's Laura leend — Széphalom 's Angyala.

Elterések a H₂-ből

1. Cypris (AH₁)
8. huga, az ősz [Kaz. Lev. VII. 87.]
15. Idvezllek (A)

Szövegváltozatok

Új változat került elő: MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120. sz. — amelyet C-vel jelölünk.

Cím: D A' Szonetthez

1. H₂ Cypris D Kypriusz
2. H₁ H₂ téged alak D szonett C Cipriusz'
5. D Hellasz derült
6. D capitolium
8. H₁ H₂ D huga az C az . . . Tokaj [hiányos] D Kosz'
9. C A' Bodrogra mosolyogva néz
10. C Eos' langyainak felfedi kebleit H₁ H₂ Eosz' [Kaz. Lev. VII. 87.: „lángjaival”]
11. H₂ Dácia
12. C Eoli éneked D aeoli
13. D mádi
15. H₁ H₂ Üdvezllek D Üdvözlek Helikon' H₂ D kegye!

16. H₁ H₂ D Jer csókdol
18. H₂ D czipruszidat D húrától

82. Kazinczy Ferencznéhez

Kézirat

MTA. M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 18/r-v. Melléklet. 8-r. 1—2. Berzsényi számozása.

Megjelenés

Kazinozy Gábor: *Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel c. kiadványában* közölte először (47.). Majd Toldy adta ki 1860-ban. (116.) — Az 1936-os akadémiai kiadásban is szerepel. (KM 214.)

A költő 1809 decemberében küldi el a verset Kazinczynak egy keltezetlen levélben, amelyre Kazinczy ezt írta átvétel után: „Vettem Széphalom 9. Jan. 1810.” (*A' Tudományok, A' Jámorság és Középszer, a Kazinczy Ferenczhez — később Orczy' árnyékához* —, *A' Muzsához és a Gróf Festetits Lászlóhoz* is e költeménnyel együtt jutott Kazinczy kezeihez.)

Berzsényi maga így nyilatkozik a versről (ugyanabban a levélben): „A' Grófnéd tiszteletére írtt versetském már régolta kész, de mind e' korig nem mertem el küldeni: éreztem, mely kevésé tudtam abban érzésimet ki nyomni. Vedd jó néven ezeket is, és igazíts rajtok a' mint lehet.” (*Kaz. Lev. VII. 199.*)

Hogy ez így volt, s a „versetske . . . régolta készült”, annak érdekes bizonyítéka a költőnek még 1809. március 15-én írt levele, amelyben a *Hol vagy te Széphalom* c. költemény alá a következő nevezetes megjegyzést írja:

„Mondja meg Uraságod kegyes Grófnéjának, hogy én kezeit tsókolom, és igen boldognak mondom, mert oly férjet talált, ki őtet isméri és meg érdemli, de azt is mondom, hogy Kazinczy nem tsak egyedül ő neki sajátja, hanem egy egész nemzetnek, és minden jóknak ő reá bízott közös kintse, mely szent számadásában áll.” (*Kaz. Lev. VI. 292.*)

Ha figyelmesen elolvassuk a fenti sorokat, bennük már a jelen költemény prózai parafrázisát érezhetjük.

Berzsényi három verset írt Kazinczy feleségéhez. *Hol vagy te Széphalom* is — amely „igen kedves mind Kazinczynak, mind feleségének” — (*Kaz. Lev. VI. 379.*) — Sophie-t dicsőíti. Mindhárom versnek közös forrása Kazinczy nevezetes, 1809. február 14-én írt levele, amelyre adott válaszában a költő így szól. (Miután kifejezi csodálkozását, hogy Kazinczy ily nagy nyíltsággal és bizalmassággal szól családi dolgairól):

„De mely igen tsudálkozom, midőn az, akki engem a' község' utjára igazít, azonban bévezet házi Isteneinek szent templomába, és ott, mind olyl Égiek előtt kell le borúlnom, melyeket a' község koránt sem ismér, melyek tsak a' Socratesek' és Aspasiák' Istenségei. Ezek azok az Istenségek, melyeket a' leg forróbb képzelődésemben kerestem, imádtam, ezek tesszik az áldásnak poharát ki merthetetlenlé 's Philemon' kalyibályát templommá.” (*Kaz. Lev. VI. 291.*)

Vagyis Kazinczy levelének ez a helye — amelyre már a *Hol vagy te Széphalom* jegyzetében is utaltunk — a következő Berzsényi-versek egyik ihlető forrása lett: *Ajánlás, Hol vagy te Széphalom, Kazinczy Ferencznéhez*

— később *Gróf Török Sophie*hez — 's mint majd látni fogjuk, *A' Jámorság és Középszerben* is nevezetes szerepe van.

Berzsenyi később elvetette a verset, és helyette 1810. febr. 25-én, tehát mintegy két hónappal utána, új költeményt küldött *Gróf Török Sophie*hez címmel.

Ezt a következő megjegyzéssel teszi: „Amazt [az előbbi verset — *M.*] meg tudtam volna igazítani, de valami papizmust vettem észre benne 's követkekezés képpen' a' meg jobbításra méltatlannak ítéltem.” (*Kaz. Lev.* VII. 287.)

Ez a „papizmus” a vers kissé kenetteljes hangjára vonatkozhatik. Meg arra, hogy benne „personalék” voltak. (*Kaz. Lev.* VII. 287.) Az új ódában a „házi istenségek” már nem szerepelnek. S talán hozzájárult a költemény elvetéséhez itt-ott *homályos* volta is, pl. az első versszaké. Ennek körülbelül ez az értelme: álmainkban, ábrándjainkban rózsásnak látjuk a világot, de ha az elképzelt rózsákat meg akarjuk érinteni (miután álmainkban valóságnak láttuk őket), szétfoszlanak, mint az árnyék, és siratjuk eltűnésüket. Kivétel: Sophie, akinek jelenléte valósággá igézi az álmokat. hiszen ő a Múzsák testvére; lelke csupa el nem múló szépség, harmónia.

Utókor. MERÉNYI (1966. 225.) szerint a vers a „cifra-ideális stíl” egyik első jelentkezése. A lelki szerelem magasztalása. Úgy bontja ki a költő a motívumot, hogy benne rejlik saját sorsának vágyainak, álmainak megkülönböztető mozzanata is.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 5 soros versszakokkal; szótagazám: 12+7+12+12+7 — ebből a szempontból egyik változata a *Bucsuzás Kemenes-Aljától* versformájának. — Ütemezési típusa: 3/3//2/4 || 4/3 || 3/3//2/4 || 4/2//4/2 || 4/3. (1. vsz.)

Nyelvújítási szavak

Kényeink, kellem bájj, lepleg.

Szóképek

Rózsa (CSÉLŐTEI: 13.), lelkek kötele (CSÉNGERY: 721.) aro, homlok (CSÉLŐTEI: 29.).

A T helyestrása

Kazinczy Ferencznéhez, Szendrei Gróf Török Sophia Antoniához 1809

Repdező kényeink rózsát legelésznek
E tündérvkert képein;
S ah ezek a lelkesb esókkal elenyésznék,
Csak árnyékot adnak az ölelő gúznak,
S tűnnek a szem könnyein.

- Te kedves Amazon, Kazinczym szép bére!
 Öleled a Músákat.
 Öleld! a Charisok legszebbik testvére
 A Músa karján szed a dísz kellemére
 10 Legigézőbb rózsákat:
- Rózsákat, melyek nem a Hórák fürtjein
 Nyílnak és elhervadnak,
 Nem a deli termet múltó szépségein,
 Hanem a lelkeknek édes kötelein
 15 A Lethéig virítnak.
- Teremts Idáliát s Áont Széphalmodon
 Égi harmoniával!
 Eros amarantja leng majd homlokodon,
 S béfed Áon kegye virágpályáidon
 20 Elysium bájával.
- Vegyítsd Kazinczydnak kevély koronáját
 Szeld myrtus-ágakkal;
 Csókjold vissza képén tavasza pompáját,
 S zendítsd meg körülte az élet lármáját
 25 Szerelmes alakokkal.
- Úgy folyjon életed mint híved éneke,
 Édes symphóniákkal;
 Takarjon virtusod angyali leplege,
 Legyezzen Amathunt ambrósiás ege
 80 Nyájas Etésiákkal.

83. A' Tudományok.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 19/r-v—20/r. Melléklet. 8-r. 3—6. Berzsenyi számozása.

Megjelenés

H₁ 50. — H₂ 50. — D I. 35. — T I. 117. — H₂ szerint közöljük.

Berzsenyi 1809 végén küldi el a verset Kazinczynek (*Kaz. Lev.* VII. 199.) keltezetlen levélben, amelyet Kazinczy 1810. jan. 10-én vett kézhez. (Az előbbi vers jegyzetében felsorolt öt másikkal együtt.)

A költemény tulajdonképpen fordítás, éspedig a J. Engel által szerkesztett *Der Philosoph für die Welt* c. mű II. 166. skk. oldalain megjelent írásból. Pontos címe: *Der Philosoph für die Welt*. Herausgegeben von J. J. Engel. Leipzig 1775. A könyv megvolt Berzsenyi könyvtárában; sajnos, 1944-ben elveszett.

Mint a címből kiderül, a könyvnek csupán *szerkesztője* Engel, s az egyes népszerű filozófiai cikkeket vagy szépirodalmi betéteket különböző szerzők írták. Az 1775-ös kiadásban szereplő mitológiai „mese” (*A' Tudományok eredete*) szerzője B betűvel jelezte szerzőségét. Voltaképpen neve:

Eberhard; a cím: *Die Wissenschaften. Eine Allegorie nach dem Platon.* Tehát Berzsenyi szóról szóra lefordította a címet; így a „platói” forrás-megjelölés *nem tőle* származik.

Azok közé a költemények közé tartozik, amelyek szövegükben talán a legtöbb eltérést mutatják az eredeti akadémiai kézírattól, ha egybevetjük a H₁-ben megjelent nyomtatott szöveggel.

Kitől származnak a javítások, változatok?

Berzsenyi azzal a kéréssel küldi el a verset Kazinczynak a már említett levélben a többi költeményekkel együtt, hogy hallja barátja véleményét:

„Írd meg, a' Jambusok mint illenek nyelvemhez?” (*Kaz. Lev. VII. 200.*)

Ez a kérés nyilván A' *Tudományokkal* kapcsolatos, mert más „jambusos” költemény nincs a küldött versek között.

A Kazinczy által lemásolt 1808-as versgyűjteményben nem szerepel e költemény, hiszen ő csak 1810 elején kapta meg a verset. — Nincs semmi nyoma annak, hogy Kazinczy A' *Tudományokra* reagált volna és Berzsenyi ezen „jambusai”-ra megjegyzéseket tett volna. Az 1810. március 16-án írt levélben csupán a *Gróf Török Sophie*hez írt ódára van megjegyzése, arra mondja, hogy „gyönyörű darab”, a többiről semmit sem szól. (*Kaz. Lev. VII. 311.*)

Így a javításokat minden valószínűség szerint a költő *egyedül* végezte el, és pedig sokat és előnyösen változtatva az első kidolgozás „göröncös” nyelvén. Ehhez bizonyára hozzájárult Kazinczynak a neki címzett *elsőbbi* episztoláról írt metrikai bírálata is, helyesebben az, hogy a költő közben — 1810. január és június között, amikor A' *Tudományok* javítását is elvégezte — lemondott a Kazinczy-féle új jambikus-metrikai kísérletekről, és átért a tiszta jambusos sorokra. Erre a következő bizonyítékokat hozhatjuk fel a javítások közül:

6. s. Eredeti szöveg: A' jámbor népek' kormányain ültek
H₁: A' jámbor népek' kormányit vezették.
9. s. Eredeti szöveg: Lakoztak vélek a' boldog népeken
H₁: Lakoztak vélek a' boldog világban.
15. s. Eredeti szöveg: Mint kelletlen bírák, gyakran gátlák
H₁: Mint órálló bírák, meggátolák

Tehát A' *Tudományok* jelentősége a költő jambikus sorainak metrikai fejlődésében is megnyilatkozik. Részben ez magyarázhatja meg, hogy pl. a *Barátném*hoz c. episztola (1812—13 körül) hibátlan jambikus ritmusának mi az előzménye. A' *Tudományok* jó „előgyakorlat” volt ehhez.

De még másfajta döntő bizonyítékaink is vannak a költemény változtatásainak szerzőségére vonatkozóan.

Az eredeti szövegben az 5. sor így hangzik:

Kik, mint az égnek hív *tolmácsai*

Ezzel szemben H₁:

Kik, mint az égnek hív *küldöttei* . . .

Engelnél a német szövegben „diese *Gesandten* des höchsten Gottes” áll, vagyis a változtatások közben a szerző előtt kellett hogy legyen az eredeti szöveg, hiszen a *második* változat hívebb a német elbeszéléshez, mint az *első*. (Nem valószínű, hogy Kazinczynak megvolt e könyve.)

Ugyanezt mondhatjuk a 49. sor javított fordítására is:

Eredeti szöveg: És minthogy ismeré saját nehézségét
H₁: S minthogy saját komolyságát tudá

A német eredetiben szó sincs „nehézségekről”, a szöveg így szól: „Ihrer *ernsten* Hoheit sich bewusst.” Tehát itt is az *ernst* jelzőhöz simul a fordítás, vagyis hívebben követi eredetijét, amihez csak a kéznél levő olvasmány szolgáltathatott alapot.

Ebből is láthatjuk, mily rendkívüli gonddal végezte el e versének jobbítását a költő, mennyire komolyan vette a költemény fontos, *felvilágosodott* gondolatvilágát, amelynek volney-i, schilleri vonatkozásai még a *Poétai Harmonistikában* is fellelhetők.

A *Der Philosoph für die Welt* c., Engel által szerkesztett műből Eberhard *Die Wissenschaften* című allegóriáját Berzsenyi nem teljes egészében fordította le, hanem csak a lényegét választotta ki e számára oly nevezetes olvasmánynak. Lényeglátására jellemző, hogy mit fordított és mit hagyott ki, ezért itt (szemben az akadémiai kiadás fenti jegyzetével) az *egész* német allegóriát közöljük:

”Nachdem Saturn sich in den Schoss des grossen Alls zurückgezogen hatte, (dachte ich), die Scham und die Gerechtigkeit, diese Gesandten des höchsten Gottes wären allein geschickt, die Menschen glücklich zu machen. Die Menschen sannen auf Mittel, wie sie so lästigen Ratgeberinnen los werden mögten. [Innen kihagyva. L. később!] Ihre Verdammung war beschlossen: sie nahmen ihren Flug zu ihrer Heimat und kehrten zurück zu den Himmlischen. Nun ging alles weit besser: die Mächtigen fühlten sich mächtiger, und die Fröhlichen fröhlicher, denn keine Sittenrichter schienen ihre Freiheit fernerhin einzuschränken.

Aber diese Freude währte nicht lange. Der Schwächere fühlte bald den Druck des Mächtigeren, Arglist ersetzte bald den Mangel der Gewalt. Durch den Untergang des nützlichen Geringen versiegte bald die Quelle des Überflusses für den schwelgenden Grossen. List gegen List, Gewalt gegen Gewalt, Schwester gegen Schwester gekehrt würden endlich das Geschlecht der Menschen zu Grunde gerichtet haben, wenn nicht Jupiter sich ihrer erbarmet hätte.

Geh! redete er seine weise Tochter, Minerva an, und nimm aus meinem unzulänglichen Vorrathshause Verstand und Weisheit für diese Unglücklichen. Sie können anders nicht erhalten werden, als wenn ich ihnen diesen Schatz öffne. Prometheus hat in der Eile nur soviel entwenden können, als genug war um die Menschen verschlagen zu machen, jetzt sind die Scham und die Gerechtigkeit, die ich ihnen zur Hülfe sandte, zum Himmel zurückgekehrt.

Minerva, dem Befehl des Vaters der Götter und der Menschen gehorsam, schickte sich an, sich mit dem Lichte der Weisheit auf die Erde herabzulassen und den Sterblichen die göttlichen Gaben der Wissenschaften auszu-theilen. Ihrer ersten Hoheit sich bewusst, und mit der Schwachheit der Sterblichen bekannt, sandte sie ihre jugendlichen Schwestern die Musen, voran, um sich durch die anmutigen und absichtslosen Spiele dieser Unschuldigen den Zugang zu bereiten.

Dieses Mittel gelang ihr. Zwar trieben einige Musen ihre Gefälligkeit zu weit und wurden Buhlerinnen der Mächtigen. Aber die Obri-gen, die ihre himmlische Unschuld behielten, hauchten doch spielend noch manchen Funken der Weisheit in die Busen der Menschen. Allgemach lebte in ihnen, der ätherische Theil wieder auf, wodurch sie den Himmlischen verwandt sind, und sie begannen nach den Gaben der Minerva dankbare Hände auszustrecken. Nunmehr lernten sie: dass Schwelgerei Torheit und Ver-

heerung Unsinn sei: dass Menschen ein Geschlecht ausmachen und dass aus dem Wohl der Einzelnen das Wohl des Ganzen entspringe. Seit dem hofft man, je mehr sie den Funken des Heiligen Lichtes auffangen werden, desto mehr werden sie sich mit Scham und Gerechtigkeit wieder aussöhnen: und dann wird die Seligkeit des Saturnischen Zeitalters auf die Erde zurückkehren."

Az elbeszélés hosszabb, Berzsenyi műérzékére vall, hogy a lényeket kiválasztotta és egészzé formálta.

[Miótán Saturnus a nagy mindenség ölébe visszatért, azt gondolta, hogy a Szemérem és az Igazságosság, a legfőbb Isten eme küldöttei egyedül is alkalmasak arra, hogy az embereket boldogakká tegyék. De az emberek azon törték a fejüket, miképpen szabadulhatnának meg terhes tanácsadóiktól. (Innen kimaradt kb. 2 oldalnyi rész.) Elhatározták száműzetésüket: ezek (tehát) visszarepültek hazájukba az égiekhez. Most már minden jobb volt: a hatalmasok még hatalmasabbak, a vidámak vidámabbak lettek, mivel semmiféle erkölcsbrák nem korlátozhatták többé szabadságukat.

De ez az öröm nem tartott sokáig. A gyöngébb csakhamar érezte a hatalmasabb nyomását, ravaszság pótolta az erőszak hiányát. A hasznos csekélyebbnek romlása által nemsokára kiapadt a jólét forrása a pazarló nagy számára is. Csel cselvetés ellen, kard kard ellen szegeződve végül is tönkretette volna az emberiség sorsát, ha Jupiter nem könnyörült volna rajta.

Menj, szólt bölcs leányához, Minervához, végy ki rejtett raktáramból Észet és Bölcsességet e szerencsétlenek számára. Másképpen nem menthetők meg, csak ha számukra megnyitom (hozzáférhetővé teszem) e kincset. Prométheusz sietségében csak annyit tulajdonított el (belőle), ami elég volt ahhoz, hogy az embereket ravaszokká tegye, s most a Szemérem és az Igazságosság, akiket segítségül küldtem neki, visszatértek az égbe.

Minerva az istenek és emberek atyjának parancsát megfogadva, hozzákezdett ahhoz, hogy a bölcsesség fényével leereszkedjék a földre, és a halandók számára kiossa a tudományok isteni ajándékait. Tudatában komoly fenségének és ismerve a halandók gyengeségét, először ifjú hűgait, a Múzsákat küldte előre, hogy előkészítse útját e szüzek bájos és szabad játékei által.

Ez a mód sikerült is neki. Bár egyes Múzsák túlhajtották kedveskedésüket és hatalmasok szeretői lettek. De a többiek, akik megtartották égi ártatlanságukat, a bölcsesség sok szikráját lehelték az emberi lelkekbe. Lassan újra éledt bennük az éteri rész (ami által az égiek rokonai), és hálás kezeiket kezdték kinyújtani Minerva ajándékai után. Így megtanulták, hogy a pazarlás bolondság, s a pusztítás ostobaság, hogy az emberiség egy nemhez tartozik, és az egyes jólétéből fakad az összesség. Azóta remélhető, hogy minél többen fogják fel a szent Fény szikráját, annál inkább ki fognak békülni a Szeméremmel és az Igazságossággal, és akkor ismét vissza fog térni a szaturnuszi aranykor a földre.]

A Berzsenyi által kihagyott rész pedig:

„Sie verriethen kaum diesen Gedanken, als ihre Tafeldiener schon ihre Verwundrung bezeugten, wie man sich so lange Zeit von den alten Spröden habe essen lassen. Diese gefälligen Senatoren waren schon längst der alten Sitte nicht mehr hold gewesen; und nachdem sie ziemlich früh den Götterkindern ihre eigenen Thüren verschlossen, hatten sie nur auf die Gelegenheit gewartet, sie bey ihren Gebietern verhasst zu machen, und sobald als möglich vom Hofe und aus dem Lande zu treiben. Es fehlte auch nicht an

Beschwerden über die beyden Himmelskinder. Man gab ihnen Schuld, dass sie mit benachbarten Völkern verdächtige Verständnisse unterhielten, die Unterthanen zum Aufruhr geneigt machten, die Hoflustbarkeiten störten, und wenigstens die Beratschlagungen, die in ihrer Abwesenheit so schnell und sanft fortlitten, durch allerhand feige und misszüchtige Bedenklichkeiten hemmten. Ihre heimliche Freunde waren zu schüchtern und auch schon selbst zu verdächtig, als dass sie sich, ihre Rechtfertigung ganz laut zu führen, hätten unterwinden sollen. Alles, was ihnen übrig blieb, um die beyden Himmelskinder noch einigermaßen zu retten, waren einige Vorschläge, ihre Beybehaltung ihren Feinden unschädlich zu machen. Sie meynten, dass man sich gegen alle Besorgnisse sicher stellen würde, wenn man auf sie ein wachsame Auge hätte, sie nur zuweilen zu Rathe zöge, und dem Volke nur dann und wann und in gewissen Angelegenheiten ihren Umgang verstattete. Allein diese Vorschläge wurden unzuverlässig gefunden. Die Gegenparthey wandte ein, man könne sie nicht genug bewachen, und es stünde immer zu fürchten, dass sie sich in verbotne Händel mischen, und dem Volke Ansprüche eingeben mögten, die bedenklich wären."

[Alig értesültek erről a gondolatról, mikor szolgálák már csodálkozásukat fejezték ki, miért túrték oly hosszú ideig ezeknek az aggszűzeknek az uralmát. Ezek a hízelkedő szenátorok már régen ellenszenvet éreztek a régi erkölcsök iránt. És miután ők maguk elzárkóztak ez isteni lények elől, csak az alkalomra vártak, hogy gyűlöletessé tegyék őket parancsolóik előtt, s mihelyt lehet, elűzzék őket az udvarból és az országból. Panaszban sem volt hiány az isteni lények ellen. Azzal vádolták őket, hogy a szomszéd népekkel gyanús összeköttetéseket tartottak fenn, az alattvalókat lázadásra buzdították, az udvari mulatságokat zavarták és legalábbis a tanácskozásokat, amelyek az ő távollétükben oly gyorsan és simán lefolytatódtak, mindenféle gyáva és neveletlen ellenvetésekkel akadályozták. Titkos barátaik (az isteni lényeknek) túl gyávák és túl gyanúsak voltak ahhoz, hogy igazolásukra hangos szót emelni mertek volna. Minden, amit tehettek, hogy a két égi lényt valamiképpen megmentésük: olyasmiket indítványoztak, hogy jelenlétük ellenségeik számára ártalmatlan lehessen. Úgy vélték, hogy aggályoskodásuk ellen úgy lehetne védekezni, ha éberen őrködnek felettük, csak néha kéri tanácsaikat, és a nép csak néha-néha, bizonyos alkalmakkor érintkezhetik velük. De ezek az indítványok nem bizonyultak elfogadhatóknak. Az ellenpárt azt bizonygatta, hogy nem lehetne őket eléggé megfigyelni, félni lehetne mindig, hogy tiltott dolgokba avatkoznának bele, s a népben olyan igényeket ébresztenének, amelyek aggasztóak lennének.]

Forma

Jambikus 11 – 12 szótagos sorok.

Nyelvújítási szavak

Védek, kényeit, diszlett.

A' Tudományok Allegoria Plátó után, németből.

Midón Saturnus a' földről eltűnt
'S a' nagy Minden' keblébe rejtezett,
Két égi szűz maradt az embereknél:
A' szent Igazság és a' szűz Szemérem.
5 Kik mint az Égnek hív tolmátsai
A' jámbor népek' kormányjain ültek,
'S az ő tanácsok volt mindenben a' törvény.
Örök békeesség és arany szabadság,
Víg ártatlanság 's minden égi jók
10 Lakoztak vélek a' boldog népeken.

De e' jóltévő védistennéket,
A' vak halandok csak hamar megunták:
Mert a' Nagyoknak sokban ellent álltak,
'S a' büszke nagyravágyás' kenyeit
15 Mint kelletlen bírák gyakran gátlak;
Mellyért is ők az emberek közül
Ki záratván, dűső honnyokba tértek.
Már így sokkal szebben ment a' világ:
Mast a' hatalmas már hatalmabb lett,
20 A' víg vígabbnak érezé magát,
A' gazdag sokkal gazdagabbnak; —
Nem volt erkölcsbíró már most előttük
Ki a' szabad kénynt meg szoritaná.

De nem soká tartott ez a' hiu öröm.
25 A' gyenge csakhamar kezdé érezni
Kevély nyomását a' hatalmasabbnak;
Az erő nem létét a' ravaszság pótlá,
'S félelmessé lett láthatlan nyílával;
A' sok hasznos tsekély romlása' által
80 Ki száradtt a' bőség' 's duskálkodás ere;
Fortély ellen fortély, erőszak ellen erő
És fegyver ellen fegyver volt szegezve,
'S ki veszni indult már az emberi fajt.

Ezt látván Jupiter meg száná a' földet, —
35 'S menj! így szólíttá bölts lányát Minervát,
Menj! 's hoz ki tárom titkos rejtekekből
Ész't 's bölcsességet a' boldogtalan népnek,
Egyébbként őket meg nem tarthatom.
Nem ész't, hanem ravasztságot lopot
40 Tőlem, 's csak azt adott nékik Japet' fija;
'S mast a' Szemérem és szent igazság,
Kiket nékik küldék ím visszatértek:
Ha nékiek te nem viszel korán
Bölcsességet, mind elvesznek magokban.

- 45 Készült tehát az aegis Tündérje,
 A' bölcsesség ditsó szövetnekével
 A' földre szállni és az embereknek
 A' Tudomány szent kintsét osztani.
 És mint hogy ismeré saját nehezségét,
- 50 És a' halandók' gyarló gyengeségét,
 Az ő ifjabb s vidámabb húgait
 A' nyájas Mú'sákat küldé elől,
 Hogy utjait kedves játékjokkal
 Készítsek a' szilaj lelkekhez.
- 55 Diszlett a' mod. Ámbár némelly Músák
 Tzelt hágtak a' magok kedveltetésében,
 És a' hatalmasok katzérjai lettek.
 De mások kik tovább is meg tarták
 Az ő mennyei ártatlanságjokat,
- 60 Az emberekbe szent szikrát lehelltek
 Kikben tüstént gyúladtt az étheri rész.
 Melly egy rokon kötél az Égiekhez,
 'S ki terjesztett kézzel kezdék fogadni
 Minerva égi áldomásait.
- 65 Most látták, hogy bolondság a' dobozódás,
 És a' pusztítás ádáz oktalanság;
 Hogy minden emberek tsak egy nem béliek,
 'S az egyes' hasznából ered minden köz jó.
 Az olta van remény, hogy a' halandok
- 70 Mennél több szikrát nyernek e' szent fényből,
 Annál inkább meg fognak békülni
 A' szent Igazsággal 's a' szüz Szemeremmel;
 'S akkor majd ismét a' Saturnus boldog
 Századja hozzánk vissza fog térni.

Eltérések a H₁-től

1. Saturnus (A H₁)
21. dús (A)
28. duskálkodás (A)
47. Mú'sákat (A H₁)
63. egyesből (A H₁)

Szövegváltozatok

Cím: H₁ Plató H₂ D Plato

1. H₂ Szaturnusz
3. D szüz
4. D szüz
5. D küldöttei
7. [H₁-től kezdve kimaradt a kézirati 7. s.]
8. H₁ ártatlanság, 's H₂ D Vig
10. H₁ megúnták
11. H₁ védeket, Mert
13. H₁ kényeit, 'S [A kézirati sor a nyomtatásból kimaradt.]
14. D czélaít

16. H₁ közzül
 17. H₁ honnjokba
 20. D vig
 21. H₁ H₂ duzs
 21. [után hiányzik két kézirati sor:

*Nem volt erköltsbiró már mast előtték
 Ki a' szabad kénynt meg szorítaná]*

25. H₁ pótlá
 28. A [a sor kimaradt] D kiszárad H₂ duzskálkodás'
 31. D T faj H₂ e' balgatag
 32. D Jupíter
 35. A e' boldogtalan népnek [Utána: Egyébként őket meg nem tarthatom.
 — Kimaradt a kiadásokból.]
 36. H₂ észet hanem H₁ lopott, 'S
 37. H₁ T'ólem, 's csak azt H₁ Jápet'
 38. D szemérem igazság
 39. [A után kimaradt a nyomtatásban a kézirati két sor:

*Ha nékik te nem viszel korán
 Bölcsességet, mind elvesznek magokban.]*

40. H₁ Készült H₁ aegisztes Tündér H₂ aegisz D asszonya
 42. H₁ leszállni [Ism. Lev. 48.]
 43. A <Tudományok> H₁ Tudományok
 45. H₁ ismeré, Az
 47. H₂ Múzákat D múzákat
 48. H₁ készítsék, kedves D játékaikkal
 49. D útait
 50. H₁ Dízlett
 51—52. A [2 sor kimaradt:

*Tzéli hágtak a' magok kedveltetésében,
 És a' hatalmasok' katzérjai lettek.]*

51. H₂ D Múzák
 52. D kaczerai
 54. D ártatlanságokat
 55. D leheltek
 56. H₂ D gyuladt
 57. H₁ D égiekkel
 62. D egy nemfiék
 63. H₂ D egyesből
 64. D Azóta
 65. D Pallaasz'
 68. H₁ Khrónosz'

84. A' Jámborság és Középszer

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 19/r-v—20/r. Melléklet. 8-r. 8—6. Berzsenyi számozása.

Megjelenés

H₁ 8. — H₂ 8. — D I. 6. — T I. 119. — H₂ szerint közöljük.

Berzsenyi 1809 végén küldi el Kazinczynak a Kazinczynéhoz írt vers jegyzetében közölt négy költeménnyel együtt. (*Kaz. Lev.* VII. 199.) A vers csatrája viszont már a költőnek egyik 1809 végén írt levelében található reflexióban is felbukkan, amelyet — részben — már a Kazinczyhoz írt költemény jegyzetében idéztünk, amikor Berzsenyi Kazinczy „házi isteneiről” szól. Ebből csak egy részletet idézünk, azt, ami közvetlen kapcsolatban van e verssel. A költő megköszöni Kazinczy tanácsait, és szinte restelkedik a miatt a bizalmas közlés miatt, amellyel Kazinczy őt családi helyzetébe beavatja. Viszont e „családiasság”, beleolvadva a római házi kultuszba, rokon hurokat zendít meg Berzsenyi lelkében is: „Ezek azok az Istenségek, melyeket a' leg forróbb képzelődésemben kerestem, imádtam, ezek teszik az áldásnak poharát kimeríthetetlené, 's *Philemon' kalyibáját templommá.*” (*Kaz. Lev.* VI. 291.)

E fordulat szóról szóra megtalálható a csaknem egy évvel később kidolgozott versben, ahol az égieket vendégül látó Philemonról szól:

Háza szent templom: maga áldozópap,
És az áldásnak poharát kezében
Istenek töltik kimeríthetetlen
Égi itallal.

Ám ez a motívum a versben még sok más indítékkal szövdődik össze, amelyek mind Berzsenyi akkori (közvetett vagy közvetlen) élményeihez fűződnek.

Az „istenek látogatása” természetesen összefügg Philemon és Baucis mondájával, amelyet Berzsenyi már az iskolából ismerhetett. Saját (és felesége) életének egyszerűségét rokonnak érezhette az antik monda házaspárjával, amint (a *Barátimhoz* keserű kifakadása és kiábrándultsága után) mind jobban visszahúzódott az emberek társasága elől. Ám az őt meglátogató istenek nem az antik mondából közvetlenül idézve jelennek meg a költeményben.

Egyik forrásunk Kazinczy 1809-es levelében található meg, mikor Kazinczy arra reflektál, hogy Berzsenyi előbbi levelében „Miklái Remeté”-nek vagy „Somogyi Diogenes”-nek nevezi magát:

„Remetének, Diogenesnek nevezed magad. De ez a' kedves Remete nem az Anyaszentegyház' Istenségeinek Papja, hanem azoknak, a' kik hozzánk Hellászból jöttek által; de ez a' kedves Diogenes neveti ugyan a' miiket a' világ' bölcsei, magokat 's hazájokat vesztve, mindenek felett keresnek — a' titulust, hívatalt, keresztet, pénzt . . . egy hiten vagyunk, mert ezek az érzések az én lelkemnek saját érzései . . .” (*Kaz. Lev.* VI. 224—225.)

Igy lesz Berzsenyi a Hellász isteneit *jelképező* Jámborság és Középszer papja. Ők is Hellászból jöttek, de — a felvilágosodás íróinak közvetítésé-

vel. Nem véletlen, hogy a verssel egy időben küldi el a költő Kazinczynak *A' Tudományok* c. „felvilágosodott” allegóriát, Eberhard művének fordítását. Az ebben szereplő „Szent Igazság” és „Szűz Szemérem” alighanem testvéristenei a Jámboárszagnak és Középszernek. Ezek e közvetítés által „teremtődtek”, bár Horatiusnak is kétségtelenül része volt létrejöttükben. De Horatiusnál a Középszer nem isten, hanem életelv.

Ehhez járul még a „házi istenség” kultusz ebben a mítoszi vonatkozásban is, amely az *Ajánlás* végleges formájától kezdve a *Hol vagy te Széphalom, Kazinczy Ferencznéhez* c. verseken át itt is híven táplálja a költő inspirációját. (L. e versek jegyzeteit.)

Horatius itt is csak egyik kiindulópont a költő számára (*C. II. 10.*):

Auream quisquis mediocritatem
diligit, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula

(*Opera Omnia. 152. 1—4. s.*)

[Aki az arany középutat választja, biztosan megmenekül a rozzant viskó szennyes nyomorától, és józanul elkerüli az irigyelt palotát is.]

Non ebur, neque aureum
mea renidet in domo lacunar,
non trabes Hymettiae
premunt columnas ultima recisas
Africa . . .
satis beatus unicus Sabinis

(*C. II. 8. 11—4., 14. s. Uo. 170.*)

[Sem elefántcsont-, sem aranymennyezet nem tündöklük az én házamban . . . tökéletesen meg vagyok elégedve az én drága Sabinumommal.]

*

Kazinczynak nincs e verssel kapcsolatban megjegyzése. Csak a *Kazinczy Ferencznéhez* c. ódát dicséri a „testvérversek”, vagyis az egyszerre küldött hat költemény közül. (L. jegyzetünket a Kazinczynéhoz írt versehez.) — Kölcsey kifogásolja „Az Atridák ragyogó dagályát tarka pórázon mosolyogva nyögni” kifejezést. (*MKL 201.*) Erre Berzsenyi a következőt feleli:

„Az Atridák' ragyogó dagályát mosolyogva nyögni, az az: a' nagyok' fényes kevélységét zifra rabkötélen mosolyogva túrni. Én meg nem foghatom, mit lát itt a' Rec. hibának; a' ragyogó dagályt é, a' tarka pórát é, vagy a' mosolygó nyögést? Az egész idea együgyű, 's a' beszéd oly természetes, mint a' Miatyánk, e l annyira, hogy . . . el férne még a' prózában is . . . Az epitheton ad a' tárgynak poétai színt és életet . . .” (*PM 41.*)

Az *utókorban* HORVÁTH JÁNOS (*Berzsenyi. 63.*) így értelmezi a verset: „A költő eleven jelenetezésből magasztaló jellemzésbe megy át.” Titulus nélküli igónytelenségben él, de Hellász istenségeinek papja. „A költemény n szabad, nyugodt, szent, istenáldott életet magasztalja.” — BARTA JÁNOS (*Berzsenyi. 118.*) szerint a költő a verset az elutasító érzület heves kiáramlásával kezdi. Ezután kibontja a maga világát, a kis idilli kört. Majd újra kint vagyunk a nagyvilágban, ahol a költő leleplezi annak csábos kísér-

leteit, hogy megedzett erővel térjen vissza a maga kis világába. — MEZEI Márta (MKL 31.) értelmezése: „A Kazinczy-féle klasszicizmus hatása nemcsak a finomkodó költészeti világot idézgető képrendszerben van, hanem átveszi és hangoztatja annak belső, erkölcsi ideáljait is.” — MERÉNYI (1966. 169.) szerint: „Őnarckép 1809 hangulatában”. Az új korszak *Őztályrészeme*. A költő túljutott a *Barátimhoz* keserű, „leleplező” hangulatán.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Dagály, bájszín, rabiga.

Szóképek

Arany (CSENGERY: 721. — CSELÓTTEI: 26.), keblében (CSENGERY: 592. — CSELÓTTEI: 29.).

A' Jámborság és Középszer

Az A helyestrása

Más az Atridek' ragyogó dagalyját,
Tarka pórázon mosolyogva nyögje
'S Tantalus szájjal magas asztaloknál
 Úljen epedve:

5 Oh, ti elrejtett kolyibák' lakóji,
Gyáva Jámborság, s te arany Középszer!
Úljetek mellém küszöbömre vígan
 Látlak öllelek!

10 Üljetek mellém ősi tűzhelyemre;
'S majd Szabánám' hív keze' főzte mellett
Mártsatok vidám ajakat mosolygva
 Bükfa kupámba.

15 A'ki keblében helyet ad tinéktek,
A' szerentsének le tapodja kényjét,
'S szíve épségét soha semmi bájszín
 Törbe nem ejti.

20 Nem von ez fényes rabigát nyakára,
Sem majom névért kenyerét nem adja;
Kintseket sem gyűjt, hogy azokra árvák'
 Könnyre kiáltson.

Tiszta lélekkel 's meg elégedéssel
Látja tsúrében keze' míve bérét,
'S izzadásanak gyönyörű gyümölsét
Éli örömmel.

25 Nyájas ortzával szegi meg falatját
A' barátság'nak 's jövevény szegénynek;
'S asztalánál, mint az öreg Philéon
Égieket lát;

80 Háza szent templom, maga áldozó pap,
És az áldásnak poharát kezében
Istenek töltik kimeríthetetlen
Égi itallal.

Eltérések a H₁-től

- 5. Oh, ti elrejtett (K)
- 19. gyűjt, hogy (K)
- 27. Philéon (K)

Szövegváltozatok

- Cím: H₂ A' Jámborság 'S Középszer. D Jámborság 'S Középszer
- 2. H₁ nyögje, S
 - 3. H₂ D Tantalusz
 - 4. H₁ Üljön
 - 5. D lakói H₁ H₂ Oh ti
 - 6. B Régi Jámborság [Kaz. Lev. VIII. 234. Berzsenyi javítása.] H₁
te, arany D jámborság középszer
 - 7. H₁ köszöbömrel
 - 9. H₁ Űljetek tüzhelyemrel 'S
 - 10. D Szabinám D keze'özte H₁ mellett, Mártsatok
 - 12. H₁ Bükfakupámba
 - 14. H₁ Szerencsének
 - 15. H₁ H₂ Bájszín
 - 19. H₂ gyűjt hogy
 - 26. H₁ Barátság'nak
 - 27. H₂ D Philemon
 - 29. H₁ áldozópap. És D Lakja szentegyház [Döbrentei önkényes jav.:
321.] D áldozó pap

85. Orczy' árnyékához.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 21/v—22/r. Melléklet. 8-r. 8—9. Berzsenyi számozása.

Megjelenés

H₁ 56. — H₂ 56. — D I. 42. — T I. 120. — H₂ szerint közöljük.

Berzsenyi 1809 végén küldi meg Kazinczynak az eredetileg *Kazinczy Ferenczhez* címzett verset. (Az előbb említett négy verssel együtt: *Kaz. Lev. VII. 199.*)

Kazinczy 1810. jan. 1-én előzetesen azt írta, hogy neki elég tömjént gyűjtött, most már ne többet, mert „a’ tömjénezett kis embert nevetségessé teszi a’ bálványozás által”. (*Kaz. Lev. VII. 191.*)

Ez az oka, hogy Berzsenyi a címet megváltoztatta, s így keletkezett az új cím: *Orczy’ árnyékához*. Annak semmi nyoma sincs, hogy az új címben Kazinczynak bármily közvetlen része lenne a fenti kijelentésen kívül, amely, mint láttuk, még a vers eredeti címzése és Kazinczyhoz való elküldése előtt hangzott el.

Szemere már mint Berzsenyi által besorolt és *újratrt* versről emlékezik meg róla (*Kaz. Lev. VIII. 235.*), tehát nem Kazinczy esetleges másolata alapján került a H₂-be.

A vers változtatásai is olyan jellegűek, hogy azok csak Berzsenyitől származhattak. Ilyen az új változatban szereplő harmadik sor, amely az eredetiből hiányzik:

Oh *Bajnok* ’s koronás mennyei Lantverő!

Amivel Berzsenyi nyilván *Orczy* kiváló *hadüetteire* céloz s arra, hogy mint költő is kortársai elismerésétől megkoszorúzott, „megkoronázott”, tehát kettős címen is megérdemli a dicsőítést.

A másik fontos és természetyszerű változtatás:

Nem hal meg, ki úgy élt, mint *Te, Kazintzy, nem!*

helyett

Nem hal meg, ki úgy élt, mint te *nagy Orczy, nem!*

Ez szintén csak a költőtől származhatik, amikor a verset „*Orczy árnyékához*” dolgozta át.

Miért éppen *Orczyt* választotta Berzsenyi verse új hősének? *Orczy* költeményeivel már ifjúkorában megismerkedett. Nézetei nem csekély mértékben befolyásolhatták élelemszemléletének kialakulását. Kazinczy is nagyra tartotta *Orczyt* s éppen Berzsenyihez írt levelében is kiemeli:

Az Őrs öreg dallója ’s Barcsay,
Dicső barátok és rokon nagylelkek,
'S magyar lelkeikben halhatatlanok. . .
'S mint én irigylem *Orczynak* Bugaczáét,
Akként irigylik majd *Psychéd* neked,
'S mit a’ hazának szent szerelme zengett. . .

(Kazinczy Gábor: 260.)

És másutt:

Barátom! *Orczy* ’s társai már avulnak. . .

(*Uo.*)

Mínt hogy tehát Kazinczy ily magasra értékeli *Orczy* emlékét, ezért tartotta illőnek Berzsenyi, hogy *Orczyt* válassza új hőséül.

Kérdés azonban, hogy e változtatás, amelyet a költő maga tett ugyan

— de tőle független, s nyilván szándéka és tetszése elleni körülmények között —, érvényes-e az utókorra is egy tudományos kiadásban?

Megszűntek azok a kényszerítő körülmények, amelyek mintegy rákényszerítették a költőt a változtatásra. Kazinczy tiltakozása következtében ugyanis a költő olyan lépésre kényszerült, amely miatt a *cím* a vers *tartalmával* bizonyos *ellentétbe* került, s ez árt a vers *hütelének* az utókor szemében. Hiszen Orczy egyénisége és munkásságának jelentősége nem mérhető a Kazinczyéhoz, akinek a költő szánta versét, akinek élete, alakja, munkássága meghiúsította a vers írására. — Ezen aggályok ellenére is a kritikai kiadásban követni kellett a költő végakarata szerinti közlést.

Kazinczy nem fűz megjegyzéseket a vershez. — Kölcsey sem említi. — A *Mondolat* kigyúnyolja az „Aeacus' öbleit”, a „feledség' ravatalját” és a „villámvezető sas”-t. (MERÉNYI: *MNy* 1972. 9.)

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 224.) figyelmeztet a kor magyar költőinek, de egyénileg Berzsenyinek is súlyos „sorskérdésére:” érdemes-e harcolni, küzdeni a nép felvilágosodásáért? Milyen jutalmat érdemel a költő ennyi sötétség és értetlenség közepette? Berzsenyi felelete: az igazi költői érdem *önmagában* halhatatlan; a poéta „önérzése” magában is dicső Pantheon; minden nagy költő mintegy *önmagában* hordja „istenülésének” lehetőségét. — Érdekes, hogy Kazinczy csaknem ugyanazon szavakkal vezeti be Prónayhoz intézett levelét — megköszönve Berzsenyi kaposvári megtiszteltetését a magyar irodalom nevében —, mint amelyekkel ez óda 6. sora kezdődik. (L. Petrarca példáját: *Kaz. Lev.* IX. 382.) Ő is a magyar költők sorsára utal, amikor azt mondja, hogy nagyobb dolog Berzsenyi megtiszteltetése, mint a Petrarcaé, mert egy elmaradott, műveletlen országban történt, amely a maga íróit „ignorálja, lenézi”.

Forma

Első asklepiadészi versszak. — Ütemzése: 2/4//4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Báb, ravatal, diadalmi, pálmavirányi, lángküszöb.

Szóképek

Fáklya (CSENGERY: 721.), felleg (CSELŐTEI: 21.), öből (CSENGERY: 596. — CSELŐTEI: 19.).

Szómagyarzat

Petrarca — 1. *A' Sonetthez* jegyzeteit. A nagy olasz költő dicsősége tetőpontjára 1341-ben jutott, amikor (ugyan nem olasz, hanem latin nyelvű műveikért) a római Capitoliumon költőfejedelemmé koszorúzták.

Pantheon — az „összes isteneknek” szentelt templom, mint neve is mutatja. A kör alakú gyönyörű épület később híres férfiak temetkezőhelye lett, tehát „a dicsőség temploma”. „Önérzése dicső Pantheon”: a költő önértékében találja meg művei igazi jutalmát.

Kazinczy Ferenczhez.

Melly méltó koszorút, melly diadalmi bért
Adjon néked örök műveidért Hazád ?
Voltér' érdeminek szép köszönet vala,
Pári's' tapsa alatt a' fejedelmi csók;
5 Petrárkát ragyogó győzödelemszekér
Jutalmazta; kinyíltt a' Capitolium
Hellász' szüzeinek, mint mikor a' világ'
Hódítóji előtt zengtenek ormai;
Hát néked, ki az ő utjaikra vezetsz
10 Minket Delphi' magasbb palma virányihoz,
Olly buzgón törekedsz 's gátokat ostromolsz,
Hogy fákláddal egünk fellegeit seperd,
És napját az idők' lelke szerínt emeld, —
Néked vallyon ezért lészen e pálya bér ?
15 Vagy tán tsak tsalatás minden előtörés,
E' nép nem veti el már soha fékjeit,
S vak rögzése örök hályogiban marad ?
Haggyán! A'ki úgy élt mint *Te* 's úgy énekelt,
Nem kér lelke hiú gyermeki bábokat;
20 Önnérvése ditső Pantheon annak, és
A' jók' szíve alatt fönt maradand neve,
A' gyászos ravatal' zárait el töri
'S sem század sem örök meg nem emésztheti.
Nem hal meg ki úgy élt, mint te Kazinczy, nem!
25 Által hatja sötét Eacus' öbleit;
Mint Alcides, erős fegyveri közt ledúl,
'S a' tűzből az Olimp' láng küszöbére hág.

Elterések a H₁-től

- 14. szerínt (A)
- 21. Önn érvése (A)
- 25. ki úgy élt (A) élt, mint (H₁ D)
- 26. Aeacus (A)
- 27. Alcides, (A)
- 28. tűzből (A H₁)

Szövegváltozatok

- 2. D hazád
- 3. D bajnok lantverő
- 5. H₁ tapsa között
- 6. D Petrarchát győzödelem szekér
- 7. H₁ Jutalmazta; kinyílt a' Capitólium D capitolium
- 8. H₁, H₂ Hellász' D Hellasz' szüzeinek
- 10. D útáikon
- 14. D emeld, Néked
- 15. D lészen-e
- 17. D fékeit
- 18. H₁ rögzése örök

19. D Haggyán: a'
 21. H₂ D Őn érzése
 23. H₁ némúlt
 24. A [a sor H₂-ből kimaradt:
 'S sem század sem örök meg nem emésztheti.]
 25. H₂ D él H₂ meg ki él mint
 26. H₁ H₂ Aeacusz' D Aeacusz'
 27. H₁ Alcidesz erős H₂ Alcidesz erős D Alkydesz erős
 28. H₂ tüzből D olymp' küszöbére

86. A' Múzsához.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 22/r-v. Melléklet. 8-r. 9–10. Berzsenyi számozása.

Megjelenés

H₁ 27. — H₂ 27. — Hb II. 61. — D I. 20. — T I. 114. — H₂ szerint közöljük.

1809 végén küldte el a költő Kazinczynak az előbbi (Kazinczy Ferencz-néhez írt vers jegyzetében említett) négy verssel együtt.

Az *én Múzsámmal* szemben, amely a költő *hódolatának* kifejezése Kazinczy és Kis iránt, ez az óda közvetlenül a *Múzsához* fordul, s a költői ekzotázis állapotát tükrözi.

Az *én Múzsám az 1808-as versgyűjtemény* utolsó versei között mintegy utólagos *ajánlásként* szerepel. Alighanem szintén kapcsolatban van egy Kazinczy-levéltre való visszaemlékezéssel — amint a *Kazinczy Ferenczhez* c. nyitó vers, amelyből azután *Ajánlás* lett —, és pedig már Kazinczy 1803-ban írt buzdító szavaival: „A' Te énekeid nem szokott hangicsálás a' magyar Helikonon. Nagy gyönyörűséggel láttam azokban a' Horázt', Matthisson' és Salis', 's Virág' és Kis' tanítványát, 's nyelved oly szép, oly nemes, hogy azt csudálni fogja a' Haza. Tovább, édes barátom, tovább a' szerencsésen futni kezdett úton. Ne hidd, hogy az a' melegség, mellyel szívem hozzád szóll, tettetés vagy a' csapodáron illetett önszeretet' míve; nem, nagy fényű Ifjú! valóságos hajlandóság' 's becstülés' szava az, 's az azon támadott örömé, hogy magamat hazármnak egy igen nemes fija által szerettetni látom. . .” (*Kaz. Lev. VI. 108.*)

Így valószínű, hogy ez az óda összefüggésben van a fenti levéllel is, s az eddig ismeretlenségben élt költő hálájának, de egyúttal a költészet iránti tiszta lelkesedésének is bizonyítéka.

Ez az *utolsó óda*, amelyben Berzsenyi Kazinczy nevét említi. Pedig még utána olvashatta Kazinczy elragadtatott szavait: „Én a' te ódáiddal 's dalaiddal 's dalaiddal és ódáiddal eltelni nem tudok, 's csudállak, hogy az emberi szívnek legszentebb érzéseit, az életnek legboldogabb sócnáit, hogy tudat oly szépen kikapni 's dalaidd tárgyaivá tenni. . .” (*Kaz. Lev. VII. 191.*)

Hogy Kazinczy neve a költő következő ódából kimaradt, az magának Kazinczynak a kérésére vezethető vissza, amelyet 1810. jan. 1-én intézett a költőhöz. (*Uo.*)

Az ódának van némi kapcsolata a Horatius C. III. 3. ódájával (9–10. s.):

Hac arte Pollux et vagus Hercules
enisus arces attigit igneus

(Opera Omnia. 186.)

[Pollux és a vándor Hercules így küzdve fel magát, jutott el a tüzes égi várhoz.] De a római költő Augustushoz szól s az ő tetteit dicsőíti, nem a Múzsáét. — A C. IV. 9., a Lolliushoz szóló óda Horác „hattyúvá változását” tematizálja, s csak mellékesen említi a Múzsá hatalmát. Így nem érthetünk egyet CSIPAKKAL, aki (*Horatius hatása*. 114.) ebben valami Horatiustól való „függést” lát.

*

Kölcsey bírálja a „hamvedrek mohait bíborral festeni” kifejezést. (MKL 202.) — A *Mondolat* kigúnyolja még a következőket is: a „Dörgő ázur’ palotája”, „Meggzeged röptét az örök tünésnek”, „Lelkem magasabb erőkkkel kezd dagadozni” (MERÉNYI: *MNyr* 1972. 8.).

Berzsenyi Kölcsey bírálatára ezt feleli: „*Hamvedrek’ mohait bíborral festeni*: a’ mulandóságnak, a’ halálnak képeit vidám színbe öltöztetni. A’ moha a’ régiségnek, a’ hamveder a’ halálnak, a’ bíbor a’ vidámnak, szépnek jelképe, ’s mindenik szükséges az egész gondolatnak kimerítésére, még szükségesebb annak poetai festésére.” (PM 41.)

Szemere Pál kiemeli az óda művészi szerkezetét: „Az első versszakban a’ költő megszólítja a’ Múzsát, azután elbeszéli, mi következése van a’ Múzsá’ éneklésének. A’ harmadikban folytatódik a’ Múzsá’ ihlető hatásának rajza. Azután a’ költő „előterjeszti”, miket tőn a’ Múzsá az antik félistenekkel és költőkkel. Majd magára eszmél, hogy mi történt vele a’ Múzsá sugallása által, ’s e’ hatást a’ végsőig fokozza az utolsó versszakban.” (*Tudósítás*. 29–30.) Ugyanakkor párhuzamot von *Az én Múzsám* c. hangsúlyos-rímes verssel, s bemutatja a két költemény mondani-valóinak lényeges különbségeit, ami a szerkezetben is megmutatkozik. (Uo.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 7.) szerint a Múzsá itt maga a költészet. A költemény a Múzsá hatalmának csodálkozó szemléletéből fakad. Záróda a már a megihletettség állapotába hevülten mutatja a költőt. (Petőfi Arany Jánoshoz írt leveléhez hasonlítja a verset.)

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Ernyőd, alkony, andalog, hullám, hamvedrek, ravatal.

Az A helyestrása

A’ Mú’sához

A’ te ernyődnek kies alkonyában
Andalog szívem Helicon leánya!
Almaim tündér ligetit te himzed
Bájos etsettel.

- 5 A' szökő Hórák mosolyogva lengnek
Búszke hullámin magas énekednek
'S halhatatlanság' koszorúji nyillnak
Könnyü nyomokban.
- 10 Meg szeged reptét az örök tünésnek,
Néma hamvedrek mohait bíborral
Fested és a' bus ravatalba fényes
Életet öntesz.
- 15 A' derék tőled nyeri szíve' bérét;
Hector és Alcíd dalod égi szárnyán
Hágtak a' Dörgő' palotája ázur
Bértzein által;
- 20 A' te berkedben szedi laurus ágát
Téba' felséges koszorússa Pindar,
És az ömlő lant' fejedelme Flaccus
'S Lesbos alakja.
- Mély sugallásod ki emelt magamból
'S sátorod tsendes kebelébe intett,
Hol Kazinczydnak keze szent örömmel
Nyujta borostyánt;
- 25 'S Létke áradt rám! El enyészik a' föld,
Lelkes étellel ragad édenébe
Delius, 's mellem magasabb erőkkkel
Kezd dagadozni.

Eltérések a H₂-től

- Cím: A' Muzsához [A *Mu'sához* — közelebbi ejtés]
17. laurus ágát (A)
18. *fontzengő* [L. Stettner-féle levél bevezetés.]
19. Flaccus (A)
20. Lesbos (A)
25. Létke (A)
27. Delius (A) mellem (A)

Szövegváltozatok

- Cím: H₂ A' Múzához Hb A' Músához D *Múzához*
2. Hb D Helikon'
4. D Bájás ecsettel
7. D koszorúji
10. D hamvedrek
11. D rovatalba
13. D derék szíve bérét
14. Hb Hektor Alcíd D Hektor Alkíd
16. Hb D ázur-Bérczein
17. H₂ lauruságát H₂ lauruságát D laurusz-ágát
18. H₂ D Théba D Pindar [1936-ig az összes kiadások: „*felsőleges* koszorússa” (Stettner i. lev. MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120.)]

19. H₁ fejedelme H₂ D Flaccusz
 20. H₂ Lesbosz' D Leszbosz'
 24. H₁ Hb Nyújta
 25. H₂ Hb Lethe
 26. D édenébe
 27. H₂ D Deliusz H₁ H₂ Hb mellyem

87. Gróf Festetics Lászlóhoz

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 22/v—23/r-v. Melléklet. 8-r. 10—12. Berzsényi számozása.

Megjelenés

H₁ 93. — H₂ 91. — D I. 69. — T I. 121. — H₂ szerint közöljük.

Berzsényi 1809 végén küldi el az ódát Kazinczynak mint sorrendben az utolsót azok közül a versek közül, amelyeket ekkor mellékel a Széphalom-ra írt levélhez. (Felsoroltuk a *Kazinczy Ferencznéhez* írt vers jegyzetében; *Kaz. Lev. VII. 199.*)

Az óda egyik forrása nyilván az a nagy tisztelet, amit a költő érzett Festetics György iránt, akivel kapcsolatban 1809-ig már három költeményt is írt; de hozzájárult a vers megírásához az is, hogy nagy reményeket fűzött a főúr tevékenységéhez, s ezeket a reményeket Festetics fiára is átvitte.

Berzsényi ugyanis féltette Festetics alkotásait az elsenyvedéstől, ha azok nem szilárdulnak meg, s nem sikerül őket a főúrnak áthagyományoznia, hogy halála után is megmaradjanak, tovább virágozzanak. Ez különösen világossá válik az egyik, a Helikon (1817) idejéből származó levélből:

„Jön mi utánunk egy szebb világ mely Excellentiád érdemeit csudálni s áldani fogja, de ez még nem elég: Festetics lelkének élni, munkálni, alkotni kell még vég nélkül azon szebb világban is. Melly csak úgy legyen, ha Excellentiád intézeteit tartósakká, örökösökké teszi, mert ha azok Excellentiád becses életével el enyésznek, úgy azok csak gyenge virágok, mellyek már Excellentiád koporsóján el hervadnak s azzal együtt szemeink előtt el tűnnek.” (Ism. lev. 62. 1817. márc. 16.)

De ki és mi lehetett legbiztosabb záloga annak, hogy Festetics „intézetei” fennmaradjanak és halála után is tovább virágozzanak? Nyilván fiának, Lászlónak örökölnie és folytatnia kell apja nagylelkűségét, hazafiságát, áldozatkészségét.

Ezért kíséri a költő oly figyelemmel — mondhatni, féltő gonddal — azokat a híreket, amelyeket Festetics László felől hall, és ezért írja ezt az ódát is. Ő maga így szól erről: „A' *Festetits Lászlóhoz* írott óda — azon kis complimenten kívül, melly nélkül nagyokhoz menni nem szabad — nem egyéb mint titkos intés és buzdítás, vagy leg alább más nem akart lenni. En hernyókról, Gimplikről, Pipiskékről, mint Nagy Ferencz, ódázni nem tudok; sem Arkangyalokról és Belzebubokról epopoeázni, mint Milton: Emberekhez szeretnék szólni mint Horátz: ezeket pedig vagy újjá kell teremtenünk, vagy meg kell elégednünk a' középszerűséggel.” (*Kaz. Lev. VII. 288.*)

Milyen híreket is hallhatott a költő az ifjú Festetics Lászlóról, amelyekre az óda — az apa dicső példáján kívül — hivatkozhatott?

A család élettrója, BARTFAI SZABÓ Dezső (*A Herceg Festetics család története*. Bp. 1928. 226. skk.) a vers keletkezésének idejére a következőket jegyzi fel. (Ezek a hírek szolgálhattak az óda megírásának előzményeül is.)

Az ifjú Festetics László igen gondos nevelésben részesült. Először Péter Teri Takács József, később Kulcsár István voltak a nevelői. 1806 — 1808-ig Bécsben tartózkodott apja kívánságára tanulmányainak folytatása céljából, majd hivatalt vállalt, amellyel Thugut gróf, miniszter megelégedését vívta ki. — Hazatérése után, midőn az 1808-as országgyűlés elhatározta a Ludovica Akadémia felállítását (amelynek célja magyar katonatisztek képzése volt, amit már az ifjú Festetics Györgynek legkedvesebb vágyaként is ismerünk), az adományozók nevei között szerepel Festetics László is. (5000 Ft-ot adott erre a célra.) Midőn a franciák 1809-ben benyomultak hazánkba, Festetics László is részt vett a nemesi felkelésben, s ekkor vitte véghez azt a haditényt, amire az óda hivatkozik. Az élettró szerint a győri csatában is „vitézül vagdalkozott”, majd a Vág védelméért folytatott harcokban tűnt ki. E folyam partján levő Galgócról Nagyszombatig tört elő, veszteségeket okozott az ellenségnek, és csaknem félszáz fogollyal gyarapította haditettének „dicsőségét”. (A franciák lerombolták a Vág hidját és ellenséges tűzben csapatával a folyón átkelnie.)

Ezek tehát mintegy „valós alapjai” az ódának.

De a költő inkább *Festetics György példájával* akarja buzdítani Festetics Lászlót, mint eddigi tetteinek feldicsérésével. Az első öt versszaknak mindegyikében szerepel Festetics György. Az elsőben mint „dicső Atya”, a másodikban mint bölcs nevelő (mert nem Kulcsárékra vonatkozik a nevelő dicsőrete, hanem Festetics Györgyre, hiszen csak nála lehet szó „az örök név Pantheonjáról”), a harmadikban mint dicső előkép, a negyedikben mint Keszthely nagyjá, az ötödikben mint az ifjú „zöld koszorús Zezére”.

Mi kiemelnénk a *nevelői motívumot*. Berzsenyi valamiképpen tudomást szerezhetett arról — hiszen „gazdasági kapcsolatban” is volt a családdal, mint levelezése bizonyítja (*Kaz. Lev.* XII. 260.) —, hogy Festetics — bár nevelőket tartott fia mellett, mint említettük — maga szerkesztette a nevelési tervet, s ezek minden pontjának szigorú végrehajtásához ragaszkodott. Az ódának e nevelői vonatkozását akarjuk a következőkben kidomborítani az éppen ez ódát megelőző időkre vonatkozó nevelési terv, ill. utasítások közlésével.

Festetics György nevelői utasításai fiának:

„Minekutána fiam az emberi korhoz annyira közelgett, hogy rövid nap mulva a tizenkilencedik esztendőt elérvén, maga önnön dolgainak vezérlésére és az mértékletességhez szabott nagyobb és nagyobb szabadságra készítetteti fog, de ellenben a fiatal indulatnak hevessege sokszor olyan türehtelenségre és erőltetésekre viheti, hogy az a kiadott rendeléseknek értelmét ellenkezőképen magyarázván és az határit tágtván, maga önnön kárával sok veszedelmekbe, sőt szerencsétlenségekbe is ejtheti magát, annakokáért, hogy minden tévovázások eltávoztassanak, írásban kiadatik ezen rendelésem, hogy minden kétséges esetben útmutatásul szolgálhasson és a fiam meggyőződjék, hogy csak magaviseletétől és alkalmaztatásától fog függeni, hogy nagyobb, vagy kisebb szabadsággal, engedelemmel és tisztességgel tarthassék.

Mivel fiamnak férjfit illető tisztességes magatartásában bízom és remélem bizonyosan, hogy becsületének további fenntartásáról el nem feledkezik, tehát megengedtetik, hogy itten ugyan Bécsben, midőn vélem nincsen, édes asszony anyjának tudtával és engedelmével tegyen mindent; ha pedig ennek más dolgai volnának, Kultsár úr társaságában béjövén a városba, ugyanannak tudtával és tanácsával elmehet ugyan maga is némely jó barátíhoz, de úgy, hogy a meghatározott helyre, időre megjelenvén, véle visszatérjen és mindenről neki számot adjon. Pesten pedig len az atyafiakhoz, nemkülönben Kolonica kalocsai éresek, gróf Brunsvik, Almássy Pál iudex curiae, Báró Orczy László, Széchenyi camara praeses exellentiajokhoz, nagyságos Semsei personális urhoz és Sauer püspökhöz szabadon visitbe elmeheessen, azonkívül az universitásbeli előljárókhoz, úgymint rector magnificus, decanus facultatis iuridicae, consiliarius Revitzi, Markovits, Kelemen, Schwartner, Schedius urakhoz, kiket addig, míglen az universitasbeli cursusát elvégzi, hónaponként egyszer meglátogasson.

Mínt hogy különféle mulatságokra és ebédekre elhivatattván, maga kötelességeit elmulasztaná, idejét és egészségét elvesztegetné, az esze eltompulna és lelki nyugodalmát elvesztené, azért még most oly rendelkezés adatik, hogy gróf Széchenyinél ugyan minden héten kétszer is, de más idegen méltóságoknál összvességgel legfeljebb kétszer ebédelhesen egy hónapban. Theatrumba Pesten, hogy néha elmeheessen, nem tiltom, de valamint a kávéházakat és játékhelyeket, úgy minden néven nevezendő, kiváltképpen ifjak között tartandó magános gyülekezeteket neki tilalmazok.

A fiamnak magaviseletétől fog függni, ha tudniillik engedelmes, gravis, alázatos, takarékos és modestus, a társalkodásban vigyázó léssen, ha vissza nem él az őbenne helyezett bizalommal, akkor Kultsár ur is jobban fogja őtet magára hagyni.

Mivel Pesten nagyobb szállást kívánok fogadni, fiam a maga haszonvételeire szolgáló két szobákat ugyan csinosan amint egy gavallért illet, de mégis mérsékelt költséggel instruálhatja, de hogy a többiben szükségtelesen pompás instructió ne szereztessék és a régibb haszonvehetőbb mobiliák el ne vesztegettethessenek, Kultsár úrra bízom, hogy ezek szerint mindent nékem referáljon, különösen pedig praetendálom, hogy a fiamnak egyik szobájában a jóra való számosabb könyvnek is helye legyen, amint egy eszes, tanult és nagyra menendő mágnást illet.

Mindenekelőtt fiamat maga kezére eresztem és nem csak a házi adminisztrációt, hanem ha becsületesen elvégzi iuridicus cursusát, az ősszel Balatonkereszturt is neki általadjam, szükséges, hogy erre jól el legyen készítelve, azért Kultsár urat megkérem, 1. hogy a fiamnak: szíve igazgatására szolgálható és jövőndő életére kiterjesztett józan intéseit bizonyos renddel adja előbe, 2. hogy a háznak és jószágoknak adminisztrációjára megkívántatott útmutatót neki megmagyarázza, hogy így tudniillik az fiam jó ember, jó gazda, jó polgártárs, jó hazafi, hívó jobbágy legyen.

Minden bizodalommal vagyok, hogy e pontokban előadott rendelkezéseimet, mint egy becsületét szerető ifjú úr, maga önnön készségéből bé fogja teljesíteni. Ha fiam indulataitól annyira elragadtatnék, hogy kevélységi hiúságból nyakas ellenállásra vetemedne, ha előljáróiról és szüleiről háládatatlanul szólana és hánykolódna, ha a becsületérzése annyira elbágyadna szívében, hogy minden türelmét elvesztené és gyermekesen mérgelődnék, kényeskedésekkel, hazudozásokkal, tettetésekkel ámtítani akarná a világot, akkora hatalmában vagyon Kultsár uramnak az fiamat minden tekintet nélkül megbüntetni, sőt nemcsak a szabadsága kimenetelésben meg

fogna szünni, és fiam kényteleníttetni az esztendőbeli cursusát repetálni, hanem a balatonkereszturi jószág sem fogna átaladódni, sem a maga házi rendtartása kezébe eresztetni, a lovak haza küldetnének, a fegyverei, cifrább libériák, házi butorai licitatione mediante szeme előtt eladatnának és a pénz a szegényebb diákok közt ki fogna osztattatni, az ő morális hibái külső előjáróinak, úgymint a magistratusnak és personalis ő nagyságának elejébe adattatnának, mert csak az ilyen következtetések várhatják egy engedetlen és háládatlan ifjú embernek megmondhatatlanságát. Azért továbbra is intem fiamat, hogy helyeztesse bizodalját édes szülőiben, útána pedig Kultsár uramban és törvényes előjáróiban, békességes tűréssel várja a maga javára célzó intézeteknek kifejezését, erősítse szívét, nyugtassa meg az esztét és ékesítse fel magát a tudományoknak és jó erkölcsöknek szeretetével. Ez legyen legegyszerűbb és legrövidebb út reménységének elnyerésére.”

Meghagyta ezenkívül, hogy 10 lónál és 3 kocsinál többet ne tarthasson, azokat az ő engedélye nélkül el ne adhassa, és ne lehessen mellette hétnél több számú szolgaszemélyzet. Elrendelte, hogy tisztjei az ő hozzájárulása nélkül ne teljesítsék fia rendelkezéseit, az pedig minden hónap 8-ig nyújtsa meg az esztét és ékesítse fel magát a tudományoknak és jó erkölcsöknek szeretetével. Ez legyen legegyszerűbb és legrövidebb út reménységének elnyerésére.” (BÁRTFAI SZABÓ Dezső: i. m. 247. skk.)

*

Horatiushoz csupán a C. III. 2-ben a Virtus dicséretének vékony szála fűzi az ódát (17—24. s.):

Virtus repulsae nescia sordidae
intaminatis fulget honoribus,
nec sumit aut ponit securis
arbitrio popularis aurae;

Virtus recludens immeritis mori
caelum negata temptat iter via,
coetusque vulgaris et udam
spernit humum fugiente pinna.

(*Opera Omnia*. 184.)

[A polgárerény — nem szenvedhetve el a dicstelen választási vereséget —, szeplőtlen dicsőségben ragyog, és nem a népkégy kénye-kedve szerint emeli föl vagy teszi le a bárdokat. Az erény, megnyitva az eget a halhatatlanságra méltók előtt, nem járt úton tör előre, s libbenő szárnyon hagyja itt a túlekedő néptömeget és a sáros földgolyót.]

*

A kortársak véleménye ezzel az ódával kapcsolatban nem ismeretes, kivéve a Kazinczyét, aki — úgy látszik — nem helyeselte, mert Berzsenyi az ellen védekezni volt kénytelen. Kölcsey nem méltatja figyelemre. — Aligha tévedünk azonban, ha azt állítjuk, hogy Festetics György Berzsenyi iránti tiszteletének egyik fő forrása ez a vers lehetett.

Az utókorban HALÁSZ Gábor (*Berzsenyi*. 80.) figyelmeztet a költemény tartalmi gazdagságára, telítettségére, s benne a felvilágosodás egyik fő vonására: az erény kiadására. — Ehhez hozzátéhetjük, hogy a Virtus

dicsőítése ebben az ódában határozott történelmi feladatot jelent: „Ál-
dozz a nemzet javára, mint atyád, nevelőd: s halhatatlan leszel. „— ME-
ZEI Márta (MKL 31.) azok között említi a verset, amelyek a klassziciz-
mus tökéletességeideálját hangoztatják. — MERÉNYI (1966. 227.) szerint
a költőt ebben az ódában az emberi-nemzeti újjáteremtés eszméje lelke-
síti, amiről az ódához fűzött megjegyzése is tanúskodik. A rendi szűkkeb-
lőség, a pénzimádat, az üres gyönyörök hajhászása, a hazafiatlan főurak
példájának utánzása ellen szól, akik az udvar kegyében, fényében elfe-
lejtkeznek a nemzetről. A költő a drága erkölcsi örökséggel és anyagi ja-
vakkal járó kötelezettségekre figyelmeztet.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Enyhely, omladék, pórcsapodár.

Szómagyarzat

pórcsapodár — törtető, tányérnyaló (az udvar kegyeit hajhászó).

Az A helyestrása

Gr. Festetits Lászlóhoz

Kevély örömmel kérkedik a' Magyar,
A' Festetits név' tőll koszorújival;
Kevély örömmel látja rajtat
Híres Atyád' deli lelke' mívet

5 Nagyságos ifju! bölts nevelőd keze
Bélyegzi látjuk már feselő korod';
'S méltó remekkel gazdagítja
Benned örök neve' Pántheonját.

10 Ditső előkép várja figyelmedet,
Nagyságra hívnak minden előjelek;
'S nem kétli Pannon, hogy te lész majd
Leg nemesebb fija, híve, dísze,

Akár szilaj mén vért 's hadi port dagaszt
Alattad a' megtörtt tsata' rend előtt;
15 Akár mosolygó Keszthelyedben
Élj az igaz nagyok enyhelyében.

Meg nyillt előtted fényes Olimpiád:
Indúlj, Vezéred' zöld koszorús nyomán.
A' nem halandók pallya bérét,
20 A' Haza szent keziből ki nyerni.

A' nagyatermet áldozatokban él;
 Felmulja bézárt léte' határait,
 A' századok bus omladékín
 Állva marad, s az örök tünésnek

25 Fönnyen parantsol 's meg törí a' halált.
 Köz lelkeket fojt a' buta semmiség
 A' Tartarus mélly tengerébe,
 'S híreket és neveket ki törli.

A' kints, ha bájol pór-tsapodárokát
 30 Búszkén körül néz a' Szibarita kény;
 Mint egyy arany borjút imádják
 A' tzudarak, de katzagja a' bölts.

A' nagy tsak a' jók' tiszteletére vágy;
 Mellyet nem a' fény bábja szerez, hanem
 35 A' virtus a'melly nagy nemének
 Tzímjeihez magasftja lelkét.

Ezt áldja méltán 's hirdeti a' világ;
 Minerva gyémánt Aegise bé fedí;
 Melly Júpiter villáma' mérgét,
 40 Mint valamelly buta zajt, elosztja.

Eltérések a H₂-től

- 13. mén vért (A)
- 17. előtted (A)
- 18. indulj (AH₁)
- 19. nem halandók (A)
- 21. nagyra-termett (H₁) él; Felmulja (A)
- 30. körül néz (A)

Szövegváltozatok

- Cím: H₂ Gróf Festetics Lászlóhoz, 1809.
- 2. D Festetics név tölgykoszorúival
 - 4. D atyád'
 - 5. D ifju nevelőd'
 - 10. H₁ hí nak [sh.] D hínak
 - 12. D fia H₁ dísze, Akar
 - 13. H₁ H₂ mén-vért D mén, vért H₁ hadi-pört
 - 14. H₁ előtt: Akár H₂ előtt, Akár
 - 16. D nagyok'
 - 17. D Megnyílt H₁ Előtted D olympiád Indulj
 - 18. H₂ Indulj D vezéred
 - 19. H₁ nem-halandók H₂ nemhalandók
 - 20. D haza
 - 21. H₂ nagyra-termett D nagyra termett H₁ él, Felmulja H₂ él. Felmúlja
 - 24. H₂ marad 's
 - 25. H₁ D parancsol, 's
 - 27. H₂ D Tartarusz'
 - 28. D híreket és nevüket

30. H₂ D körülnéz H₁ Sybarita-kény D sybaríta
 32. D czudarak böles
 33. D nagy jók
 35. H₁ Virtus H₂ D virtusz
 36. D czimeihez
 37. H₁ H₂ villámja' [de Berzsényi Helmeeczyhez: *Ism. lev.* 49.]
 38. H₂ D aegisze

88. Kazinczy Ferenczhez

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 12/r-v—13/r-v—14/r-v—15/r-v—16/r-v—17/r-v. Melléklet. 8-r. 6. Berzsényi számozása.

Megjelenés

Először Kazinczy Gábor idézett kiadásában: *Kazinczy Ferenc levelezése Berzsényi Dániellel*. Pest 1860. 38—42. De már előzetesen egy részlet (uo. 35.), az első 11 sor, amely némileg eltér az episztola végleges szövegétől. — TOLDY Ferenc kiadása (T I.) a 150. oldalon közölte az V. könyvben, az episztolák között; így méltó helyére tette a nagy jelentőségű verset, amelyet a költő Kazinczy kifogásai miatt nem közölt még az 1816-os második kiadásban sem. Eredetiben adjuk e költemény szövegét.

E bonyolult szövegű vers indítékai többrétűek.

Az első indítást — a Kazinczyval kapcsolatos ciklusok ihletkörén belül — Kazinczynak Berzsényihez intézett episztolájában kell keresnünk, amelyet 1809. október 21-én küldött el a költőnek. Az irodalomtörténet eddig úgy tartotta, hogy Berzsényi ezt a levelet teljes alakjában csak 1810. jan. 19-én ismerte meg. S csak Kazinczy 1809. dec. 12-én hozzá intézett leveléből értesült, hogy a vers nem Cserey Farkasnak, hanem neki van ajánlva.

Eredeti szándékáról Kazinczy így nyilatkozik Cserey Farkashoz 1809. okt. 17-én írt levelében: „Most hozzád készíték egyet [ti. episztolát. — M.]; és megtörténhetik, hogy úgy rekesztem-bé, hogy ki is nyomtathatom azonnal. Abban a' magyar Poézis felől szólok. . .” (*Kaz. Lev.* VII. 20.)

Berzsényit is így értesíti még okt. 21-én írt levelében (*Uo.* 31.): „Épen most készül egy [episztola] Csereyhez, jambusaim felől, hol a' magyar Poesis felől is szólok. . .”

De már 1809. nov. 13-án bevallja Cserey Farkasnak, hogy a neki szánt episztolát másnak ajánlja: „Aber es war zu sehr mit Sachen der Kunst voll [De nagyon tele volt a művészet dolgaival!], mint hogy olyanhoz ne kellett volna adresszálom, a' ki maga is verseket csinál; és így azt Berzsényihez adresszáltam 's neki el is küldöttem. Te továbbra maradsz.” (*Kaz. Lev.* VII. 75.)

Így alakult ki a nevezetes episztola címe, amely Berzsényi költői levele fontos ihletőjének látszik.

Azonban nem a cím volt az episztola indítéka, mert Berzsényi, mikor költeményét írta, még nem tudta, hogy Kazinczy neki szánja a költeményt, s versének írásához úgy fogott hozzá, hogy a Csereyhez írt episztola szövege ihlette meg azon a helyen, amikor Kazinczy az ő érdemeiről szól és költészetét magasztalja:

Pirult a' büszke Pferisz 's helyére
Nyomván a' hulló pártát, titeket
Szóllita fel, honnom' nagy díszei:
Kisem 's te Berzsényim, 's Rózának boldog férje!
'S kevély örömmel lépe társai közzé . . .

Barátom! Orczy s társai már avulnak.
Avulni fogtok egykoron ti is!
De nem lesz oly kor, melly
Neved' csudálás nélkül emlegesse.

Az a' leány, melly vélem a' legelső
Szonettet dallá honnunk szép határán, . . .
Venusium hattyúja, mennyei
Terpszichoréddal megmérkezni fél . . .

(Kazinczy Gábor kiad. 258—259.)

A leglényegesebb indítéknak Kazinczy idézett sorait tartjuk. Erre a költőnek felelnie kellett.

Berzsényi episztolája tehát függetlenül a Kazinczy-féle utólagos cím-változástól, az okt. 21-i Kazinczy-levél és 1809. dec. 31. között készült, mikor a költő a verset elküldte Széphalomra.

A Berzsényi-féle episztolákban — amelyek elseje a Kazinczyhoz írt költői levél — kifejezésre jutó „gondolati lira” felé való fordulás „előrejelzését” már megtaláljuk a *Barátimhoz* (II.) c. vers e két sorában is:

A' tündér Amathus' bájai oszlanak
Éltem' gondoljai közt, a' komor ész előtt . . .

Még fontosabb 1809. május 5-én írt levelének vallomása: „A Wesselényi Báróhoz szóló Epistoládat, — mellyet kegyes jó akaratom velem közölni engedett, — betegem olvasgatom, azzal a' gyönyörűséggel, mellyel minden leg kisebb betűidet olvasni szoktam.” — Majd tovább: „ebben az óda' felsége, a' szelidebb poézis' könnyűsége és grátiája a' leg kedvesebb harmoniával vagnak öszve párosítva . . .” (*Kaz. Lev. VI. 357.*)

Ezekben a sorokban már előre jelzi a költő, hogy mélyen átérezte e nevezetes episztola témáját, de egyúttal *műfaji eszményt* is formált magának, amelyet majd igyekszik saját episztoláiban megvalósítani.

Ezt maga is megvallja 1809 végén Kazinczyhoz írt levelében: „Én a' te Hellénédet igen meg szerettem, és látom, hogy annak mosolygó szelidsége egészen elcsábít engem az én pestomos Óda kisasszonykámtól.” (*Kaz. Lev. VII. 200.*)

A költemény írása előtt tehát már olvasta az ifj. Wesselényihez intézett Kazinczy-episztolát. Ennek következő részei foglalkoztathatták képzeletét:

Dicső atyádnak gondos bölcsesége
'S példája benned mit tehettek 's tettek,
Azt én igen jól értem. Nem tanultad
Te ő körülte tized 's más felet
'S pácsit miként tégy' s a' bohó pagátot
Oh, mely öröm! 's mely ész! — elfogni, hogy
Fogát csikarva kél fel titkolója,
'S átkozza az ötet üldöző szerencsét,

És a' napot, mely szülte, míg köre
 A' győzedelmesnek paeánt kiált.
 Sem a' mit nagy házaknak magzati,
 Atlási egykor honnunknak, legelső
 Gonddal tanulnak, hogy *gillétjökön*
Két sorban álljon-é vagy egyben a' gomb,
'S nankin legyen, most bársony, majd nadrágok
'S cravátjokat bodorral kell-e még is
Vagy tán bodor nélkül megkötniök.
 Te nem tanultad ezt és nem tudod,
 Ez a komornyik gondja s a szabóé . . .

(Azután Kazinczy leírja még az ifjú Wesselényi élénk szellemi kíváncsiságát, érdeklődését, ügyességét, amint megolvadt gyertyából lovakat mintáz, majd szenvedélyes hévvel „Attiláról” szaval, s kiemeli korai „vitézkedését” az 1809-es nemesi felkelés idején, s mint a nemzet reménységét ünnepli.)

A fent idézett húsz sorból Berzsenyi episztolájában csaknem százsoros hatalmas költői erővel áradó egzaltáció lett, amelyben Berzsenyi valójában nem egyes személyekhez szól, hanem — a maga határai közt — a vezető osztályok felett *nemzetkritikai* gyakorol.

Külön figyelmet érdemel a vers keletkezésének szempontjából még egy további tartalmi és formai kiindulópont.

A Wesselényi-episztolával kapcsolatosan írja Kazinczy: „Attól félek, hogy érdemét . . . csak a' *praelecta, gymnaecium, stadium, larium* teszik olvasójik előtt 's az 'a józanság, mely az epistolán előmlött 's inkább nem poétai gondolkozásomat festi . . .” (*Kaz. Lev. VI. 380.* Kiemelés tőlem. — *M.*)

Ez lett Berzsenyi episztolájának kiindulópontja:

Az a' józanság, mely előmli művedet . . .
 'S mellytől te félsz, nekem legszebb poézis . . .
 Mit ér a' szép virág gyümölcs nélkül? . . .

Ez a gondolat is oly hatalmas érzés- és gondolatáradatot indít meg a költő lelkében, amire példát már első ódájában is Horatius „clades”-ének „kiragadásából” láttunk.

A *formai* motívumot viszont Kazinczy Berzsenyihez intézett episztolájának első soraiban találhatjuk meg:

Hogy *jámbusimra gáncs fog szállani,*
 Előre láttam, Ók az iskola'
 Törvényeit bátran által sőködsik.

(Kiemelés tőlem. — *M.*)

(Ezt egészíti ki az episztola negyedik szakaszában a „sánta-lábak” védelmével, ti., hogy nem tiszta jambikus sort használ, hanem vegyíti a vers-lábakat, „arányos és kedveltető öszveillésekkel . . ., majd tág, majd szorosb törvény szerint nyújt bájít 's nyugét, a'melly közt kényesen lebeg. Érezni nem, de csak gyantja hagyja.”)

Ez bátorította fel Berzsenyit is arra, hogy a Kazinczyhoz írt episztolában „a jambikus sor komoly dalának bátran járja táncát”, vagyis ebben is híven követni vélte mesterét. — L. még e tárgyban Kazinczy levelét Berzsenyihez. (*Kaz. Lev. VII. 229. skk.*)

A vers keletkezéséhez azonban még más motívumok is kapcsolódtak. Ezek közül hadd említsük meg a költő mély baráti érzését, amelyet többek között így fejez ki 1809. május 25-én: „Naponként érezteted velem, hogy ezen szép szavakat: barátom s szeretlek nem úgy mondogatod mint a' Kalugyer a' liturgiáját vagy a' papagáj az emberi szótavakat, hanem mint egy bölts, akki a' természetnek ezen jóltévő ösztöneit érzed, érted 's tiszteled; 's ha szived soha rokont nem talált is, de kívánt 's vágyódva kerestt.” (Kaz. Lev. VI. 356.)

A Kazinczyhoz írt episztola *célzatát* már a költő 1809. nov. 25-i levele jelenti be: „Most egy epistolát készítek Hozzád . . . Ezen darabomban nem annyira véled, mint cravátosainkkal fogok beszélgetni. Én nem tudok meg szabadúlni azon nevetséges bolondságtól, mely engem szüntelen arra ösztönöz, hogy használjak és tanítsak . . . Néked ezentúl igen sokat fogok írni, mint egy lyrikus és mint egy beszélni tanuló gyermek, a' ki mindent ki petyeg, ami a' szívében van, de a' ki mind azon által soha el nem felejtí azt, hogy tanítójával és vezetőjével beszél.” (Kaz. Lev. VII. 88.)

Ami e költemény keletkezésének többi összefüggéseit illeti, a 19. és 20. sor a *Barátimhoz* (II). c. záróversnek az „alkotmány” szó értelmezésével kapcsolatos felfogásunkat erősíti (1. ott). Az ész kultuszát dicsőítő 106. skk. sorok már *Volney: Romok* c. művének olvasásáról tanúskodnak, aminek hatása későbbi episztoláiban és *A' Temetőben* fokozódik. De Volneynek olyan kijelentései, hogy: „Meddig fogja még az ember az egeket igaztalan panaszokkal terhelni? Szemei mindig zárva lesznek a világosságnak és szíve az igazságnak? Az értelem szava a' fülébe harsog és ő nem hallja! Érdemtelen ember, ha csak egy pillanatra levetkőzhetné az elvakulást, amely értelmet elködözi! . . . Jöjjetek s tegyetek tanúságot egy egészséges értelmű lény előtt! . . . (14. s.) A sötétség, amelyben az ember értelme tévelyeg, nem az istenség sötétsége . . . (15) s. A nap előbb változtatja meg pályafutását, semhogy az elvakultság a bölcsesség fölött uralkodjék. (18. s.) Én félreismerhettem az értelem szavát, de a mint megismertem, nem tudtam azt többé mellőzni. (18. s.) Értelmeddel megismertetem azt a bölcseséget, amelyet te óhajtasz. (20. s.) Csak megérthetné az ember a természetet, az őt környező léteket és a saját magát, úgy megismerné sorsának intéző okait, megtudná saját bajainak okát és hogy mily eszközökkel hárríthatja el azt.” (25. s.) — (PALÁSTHY Marcell ford. É. n. Bp.)

E néhány példa, az *értelem dicsőítésének* perspektíváját adja. Így még jobban érezhető, hogy milyen mély értelmet fűzött költőnk ahhoz a kijelentéséhez, hogy „Az Ész minden, ebből foly minden jó”. (106. s.)

A 110. sor az „Ész szövétnekét gyűjtő Minerváról” érdekes összefüggést mutat *A' Tudományok* c. verssel, amely ugyan fordítás, de ezzel az episztolával egy időben készült, s a költő beleszötte a Kazinczyhoz írt költői levél motívumai közé. A „Hermionénk szentelt oltarához” (123. sor) ismét utalás a Kazinczy által hozzá írt episztola „S *Hermionénk* szent tisztelettel hangzza” Berzsenyi által kiemelt sorára, s ilyen a befejező Orczy—Ráday-motívum, amely Kazinczy episztolájának nagy részére jellemző, mert különösen e két költő érdemeit emeli ki Kazinczy. A „bürök” és a „kereszt” emlegetése pedig célzás Kazinczy 1809. febr. 14-én írt nevezetes levelére:

„A' ki nem úgy gondolkozik, mint mások, azt keresztre feszítik és bürök adnak neki inni.” (Kaz. Lev. VI. 227.)

Figyelemre méltó az episztola befejezésének motívumai között a költő szerénységének megnyilatkozása mellett az *optimista kicsengés*, a költő etikai hitvallásának erőteljes megnyilatkozása, amely mintegy forrása, nyitánya annak az erkölcsi ideálizmusnak és a felvilágosodásból fakadó

optimizmusnak, amely általában jellemzi az ő episztoláit. „A' virtus, hidd el, nem hiú agyváz” pedig költői visszhangja az 1809. március 12-én írt Berzsenyi-levél eme sorainak: „Az olly hazafi, mint Cato vagy Kazinczy nem külső benyomások híve, hanem az okossággal párosult virtusé.” (Kaz. Lev. uo.)

Mindezzel csak azt akartuk bizonyítani: mily mélyről fakadtak ennek az episztolának a motívumai, honnan eredhet ez a hatalmas „lávaömlés”, amely e „göröncsös” versnek voltaképpen életetője, elindítója volt.

Nevezetesek a formai motívumok is.

Ezt Kazinczy a Berzsenyihöz írt episztolában így adja elő:

„Jambusom, ha páros öt fogásain
 Úgy ejti kurta tagjait, hogy ők
 Utól ne álljanak 's ha két utolsó
 Polczain gyors lábat szöktet, bár az első
 Fogásban sánta lábakat von is:
 Ő két röviddel nem foldoz keményt —
 Komoly dalának bátran játssza tánczát,
 'S az iskolások' gáncsait kacagja . . .

(A fenti példa 4. sora mutat pl. ily „sánta” lábat s benne a spondeusok váltakozását, amely Berzsenyi episztolájában is jellemző metrikai vonás; ennek bővebb kifejtése azonban nem feladatunk.)

Ezért lett tehát a vers olyan „göröncsös”, mint ahogy mai formájában látjuk. De ez a „göröncösség” nem kidolgozhatatlanság. A költő egyszerűen mesterét követte, annak „szabadosságaival” élt; mint *kész művet* küldte hozzá az episztolát egy „felfedező” és egy felfedezés örömeivel. Ennek bizonyítására idézzünk tíz sort az episztolából; mind *Kazinczy elmélete* szerint készült, *tehát nem kidolgozatlan*, csak a Kazinczy-féle helytelen elvek szerint mértékbe vett:

Az a | józan|ság, melly| elö|m|li mí|vedet,
S mellytől| te félsz,| nekem| legszebb| poé|zisz.
Mit ér| a szép| virág| gyümölcs| nélkül ?
Mit a| bölcses|ság a| bezárt| ajak| ban ?
S ah, éjdes az| nekem,| midőn| Kazin|czy
Úgy szól,| mint eggy| hősnek| kell szól|ni hon|jához . . .
Midőn| az er|kölcs vész,| s reánk| veszélyt| kiált.

Ez a forma tehát egyike Berzsenyi *formai kísérleteinek*, amelyekhez hasonlót nála a *magyar* versformákban, de klasszikus alkotásaiban is láthatunk, pl. a Teleki-ódában. (Az „ancepszet” Berzsenyi hol hosszúnak, hol rövidnek veszi, hangsúlya miatt.)

Figyelemre méltó *utó története* is van a két episztola egymással való összefüggésének. Ugyanis az 1809. okt. 21-én elküldött *eredeti*, Berzsenyihöz írt Kazinczy-episztola *világosabb és szívhez szólóbb volt*, mint az 1810. jan.

19-én Berzsenyihez elküldött *második* változat. Az első variáns legfontosabb, Berzsenyire vonatkozó sorai így hangzanak:

Amelly leány énnékem a' legelső
Szonettet ihlé nyelvükön: Somogy'
Venusiumának szózatot hattyúja,
A' te éneklőddel megmérkőzni fél,
Ő nem leánya az Aegist csörtetőnek,
Nem egyik húga a' Delphi' szent urának,
Nem öltözött Cyprisnak bájövébe,
'S a' zengő páncél' szárnyas táncait
Pallasszal felhők közt nem táncolá . . .

A második változat az elsőhöz képest *rontott* szöveg, s ez Berzsenyit nagyon nagy indulatba hozta. Világosan látszik, hogy jól látta a második változat hibáit: „ . . . És még ezen követhetetlen hét sor »*Venusiumnak kedvese*« etc. mellyeknek olvasására én nem kevélyebb lettem, hanem csak nem minden önrzésemet el vesztettem, — még ezek sem maradhat-
tak épen! Én a' Te lelkednek leg első, legtisztább 's leg szentebb ömlé-
nyét az én maradékaimnak el teszem és a' Hazának be mutatom, ezen
kortsos Copiát pedig meg kérlelhetetlenül el égetem.” (*Kaz. Lev. VII. 289.*)
Kazinczy ugyanis a második változatot 1810. jan. 19-én azzal a kéréssel
küldte el Berzsenyinek: „A' mint poétát, hazafit 's embert véghetetlenül
szeretett Berzsenyinek küldi ezt azzal a' kéréssel, hogy maradékai' szá-
mára tegye félre. Kazinczy Ferenc.” (*Kaz. Lev. VII. 210.*)

Azon számos javaslat, amelyet Berzsenyi a második változattal szem-
ben tett (*Kaz. Lev. VII. 290.*), világosan bizonyítja, hogy már 1809 ok-
tóberében az egész első változat kezében volt. (I. az összehasonlítást!) nem —
mint Kazinczy Gábor és utána irodalomtörténeti köztudatunk gondolta —
csak 96 sor („Tetőkre lépett. De veszte régi . . .”). Kazinczy Berzsenyi ja-
vaslatára állította vissza az okt. 21-i szövegnek Berzsenyire vonatkozó
legfőbb részét.

Jellemző az akkori írói *erkölcsi integritás* tisztaságára, hogy Kazinczy
még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy itt kölcsönös „complimen-
tirozásról” van szó a két episztolával kapcsolatban: „Ezen hozzád inté-
zett Epistolámra nézve, hogy azt ne gondolja az irigység, hogy csak vi-
szont-compliment, nagyon szeretném, ha a Dedicatioi óda [*Ajánlás —*
M.] felett a' *név alá* azt az esztendőt vetnéd, a' mellyben azt írtad.” [1808-
at — *M.*] (*Kaz. Lev. VII. 145.*)

Berzsenyi pedig a költői levél írásakor nem is tudta azt, hogy az episz-
tola neki szól, mint már előbb bizonyítottuk.

A vers fogadtatására, sorsára döntő lett Kazinczy felelete, amelyben az
episztola hibáit — úgy látszik — igen erélyesen bírálta. (Sajnos, ez a le-
vél elveszett, valamint Berzsenyinek későbbi, az 1808-as gyűjtemény
Kazinczy-féle bírálatára adott válasza is.)

Berzsenyi erre, a számunkra ismeretlen bírálatra is így hivatkozik: „Iga-
zításaid igen helyesek! Én valóban a' negligentiát nem csak affectáltam,
hanem követtem is. De mint hogy ezen darab egyéberánt sem lelt volna
helyet Ódám között, elég időm lesz annak ki egyengetésére” (*Kaz. Lev.*
VII. 288.)

Az elveszett levélben Kazinczy a *Kazinczy Ferencznéhez*, *A' Jámboország és Középszer*, a *Kazinczy Ferenczhez* és a *Gróf Festetics Lászlóhoz* c. költeményekre is tett megjegyzéseket, s úgy látszik, a Festetics Lászlóhoz írt ódára különösen nem helyeslőket — talán ismeretes, Festetics iránti ellenszenvé miatti —, ezért a költő az utóbbival szemben ugyanitt hosszabban védekezik. (Uo.)

Feltevésünk szerint azonban a Kazinczyhoz intézett episztola ellen a *megnékelte részéről tartalmi kifogások ill. meggondolások* is szerepet játszottak. Hiszen Berzsenyi szinte „osztályvizgatót” követ el (a főurak ellen) ebben az episztolában, s ennek az irányzatnak részesevé, sőt főhősévé teszi és tenné meg Kazinczyt. Nem vehető rossz néven Kazinczy óvatossága. De Berzsenyi kora szegényebb lett egy jelentős nemzeti bírálló költeménnyel.

Hogy a költő az ígért átdolgozást nem valósította meg, az — nézetünk szerint — a versgyűjtemény Kazinczy-bírálatá miatti elkedvetlenedés mellett annak is tulajdonítható, hogy Kazinczy 1810. jan. 1-i levelében arra kéri a költőt, hogy neki „ne gyújtson több tömjént.” (*Kaz. Lev.* VII. 191.) Így a költemény a kor számára eltemetődött. Ezért lett a *Kazinczy Ferenczhez* írt ódából is *Orczy árnyékához* c. vers. A költőt tehát tapintatossága is hallgatásra bírhatta. Most már abba hagyta a „Kazinczyanák”-kat.

Egyébként Kazinczynek írt válasza is bizonyítja, hogy a költemény formai megoldása nem nélkülözte az elméleti alapot: a tanítványét, aki a mester nyomába lép, de egyúttal szabadon kezdeményez is: „A' jámbusok mértékében engem a' Te elisióid és szabadságaid zavartak meg. Azt vélttem, hogy szabad jámbussal és még szabadabb skázonnal egyveleg és egyaránt élsz; szabadságaidat reguláknak néztem, mellyet okosságoknak látván, követtelek. De egybearánt is azt láttam, hogy a' jambus olly szabad vers, hogy azzal minden Poéta kényne szerint bánj. — Ird meg kérlek, bővebben is észrevételidet, semmit el ne titkolj!” (*Kaz. Lev.* VII. 288.)

Berzsenyi saját vallomása szerint, mikor *A' Remetét* írta (1807), „a jámbust még nem esmérte”. (ÖM 517.) A *Barátnémhez* c. költeményében már „szabályosan” kifogásol a jambikus vers. Az átmenetet talán *A Tudományok javított változatában* kell látnunk.

Mivel a költő a verset visszatartotta, a kortársak nem ismerhették: „elrejtőzött” Berzsenyi többi levelei között Kazinczy írószobájában. (Talán Kőlcsey olvashatta mégis Kazinczy révén, s elsősorban ez magyarázhatná „a durva jambusokra” való célzást Berzsenyi-kritikájában. — *MKL* 203.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 97.) így értelmezi a verset: „A felvilágosodott gondolkodásnak egyik legnagyobb arányú és legrendszerebb megnyilatkozása. Kifejti a felvilágosodás erkölcsi és nemzeti jelentőségét. Amit Bessenyei György röpirataiban hirdetett, itt a költő ihletévé válik.” — HALÁSZ Gábor (*Berzsenyi.* 79.) az episztola alapján Berzsenyi és Kazinczy viszonyát így analizálja: „Kazinczy nemzeti érzésében több a felvilágosodott világpolgári vonás. Magyarsága hűvösebb, józanabb. Nem jó szemmel nézte Berzsenyi ódái tömjénezését. A magyar történelemről pedig lesújtó véleménye volt. Hatása döntő volt Berzsenyire a felvilágosodás felé tett fordulatban, s így episztola-költészete kialakulásában is.” — MEZEI Márta (*MKL* 33.) kiemeli az új szemléletet, amely által Berzsenyi túljut osztályöntudatának keretein már e költeményben is. „Eszméi a felvilágosodás igazságaival egyesülve válnak valóban korszerűbbé és jelentőssé.” — VARGHA Balázs (*Berzsenyi.* 144.) szerint Berzsenyi jól megértette Kazinczy eszméit. Mintája a nyugatiak

műveltsége: tőlük a fejlődés lényegét kell megtanulni. A fő bűnösök az arisztokraták, miattuk a nagy elmaradottság az országban. — NÉMETH László (*Az én katedrám.* 228.) még „ki nem faragott sziklatömböt” lát e költői műben. „A szép gondolat és a szép verstest fedezi a költő hátát, szenvedélyesen eshet most neki a mesterségnek: a nyelv- és szólamteremtés gyönyörének és kínjának.” — MERÉNYI (1966. 248.) véleménye: „A vers az új költőeszmény kifejezése: a felvilágosodás bátor szívű hőiséé, aki tetteivel, szenvedéseivel is bizonyítja az eszmékhez való hűségét.” — Kazinczy véleménye tehát részletesen nem ismeretes e költeményről. De mély hatást tehetett rá oly vonatkozásban, hogy valószínűleg e vers alapján kérte fel Sárközy Istvánt: bírja rá Berzsenyit arra, hogy lépjen be a szabadkőművesek közé. (L. MERÉNYI: *Berzsenyi Emlékkönyv.* 328. skk.)

Forma

Kísérletező jambikus sorok, amelyekben sűrűn váltakoznak a spondeusok jambusokkal. Szótagszáma: 10, 11, 12 váltakozóan.

Nyelvújítási szavak

Korcs, álkép, báb, majmol, pórszem, pizseg, pumi, cudarkák, hon, tár, töl, védjeit, dagály, ádz, lövelkedik, diszern, agyváz, védisten.

Szómagyarázat

pumi — kis öleb
lövelkedik — lövellik, hatol (SZINNYEI: I. 366.)
Zsibó' díszei — az idősebb és ifjabb Wesselényi
Rómának vigyázó censora — Cato, a tiszta római erkölcsök megtestesítője. Mint cenzornak hatáskörébe tartozott az erkölcs védelme s a fényűzés elleni törvények végrehajtása
Keszthely' és Ózenk' nagyjai — Festetics György és Széchényi Ferenc
cravat — idegen divatú nyakkendő
gillet — idegen ízlésű divatos mellény
Pharsal' vérpatakjai — a polgárháborúk; i. e. 48-ban volt a pharsalusi ütközet Julius Caesar és Pompeius között az egyeduralomért

A T helyestrása

Kazinczy Ferenczhez. Dec. 31. 1809. (Vázzolat)

Az a józanság mely előmli mívédet,
 S melytől te félsz, nekem legszebb poesis.
 Mit ér a szép virág gyümölcs nélkül?
 Mit a bölcsesség a bezárt ajakban?
 5 S ah, édes az nekem, midőn Kazinczy
 Ugy szól, mint egy bölcsnek kell szólni honjához,
 Midőn az erkölcs vész, s reánk veszélyt kiált.

Forrón magasztalod Zsibó díszeit
Hogy a nagyság dicső példájával
10 A virtus magvat plántáld szívéinkbe.
Majd mint egy Sokrates nyájas bölcsességgel,
Majd Flaccus lelkével s élesb kacajával
Dorgáld a vakság romlott korcsait,
Hogy a bolondság álképét levond,
15 S mint hajdan Rómának vigyázó Censora,
A köz romlás ellen fegyvert szegezz.

Lelkedhez illő tárgy a nép erkölose!
Az erkölcs-alkotó teremti népet,
Az erkölcs minden polgártestnek lelke,
20 E talpon áll létünk, alkotmányunk,
Ezen függ mind egyes mind köz szerencsénk;
Minden népek, kiket csak esmerünk
Most és a múlt kor történeteiben,
Az erkölccsel nőttek s viszont fogytak.

25 A fényűzés és a bujálkodás
A nagy polgártestben lassú méreg;
De ily csekély népben mint a magyar,
Nem csak betegség az, hanem halál.
Más nép erős temérdekségében,
30 Ezt a fekvés, amazt kereskedés
Gazdaggá és hatalmassá teszi:
De nekünk részünk mindezekben nincs.
Mi az hát ami a magyart emelheti?
Valóban nem más, mint az ész s erkölcs:
35 Csak úgy állhat meg a mi kis testünk,
Ha az lélekkel s erővel teljes.

A régi jámbor erkölcsöt megúnták
Más népek is, szintúgy mint a magyar,
De azt azok más jókkal pótolják:
40 Az ész s a kéz műveltségével,
Mely által ők a legfőbb polczra hágtak.
De mi, kizárván minden régi díszet:
A spártai lelket s népi bélyegünket,
Melyekkel eddig e marok nép állott,
45 Mit nyertünk? tán cravatot s gillétet,
S más ily bolondság hitvány bábjait,
Melyekkel rút kacaj tárgyai lettünk?
— — Kérdezd az ily cravátos emberkét:
Ha úgy ohajt franc és anglus lenni,
50 Mért nem kedvelli úgy a tudományokat,
Az elme s a kéz remekjeit,
Mért nem becsüli ő nyelvét és nemzetét
Úgy mint azok kiket rabúl majmol?
Vagy tudja-e midőn ezt nem teszi,
55 Mit és ki ellen vét? — Nem tudja, hidd el,
Mert Verbóczipben arról egy szó sincs,
Más könyv pedig nem kell gavallérnak.

- Elég ha tudja hány faluja van,
 S minden jobbágy helyétől hány robotja.
- 60 — — Betölti udvarát s jószágait
 Százféle népek pórszeméttjével.
 Azt vélnéd egy világggyőző király,
 Kinek minden nép udvarlókat küld.
 Pizseg körülte ánglus, franc, olasz,
- 65 Ki mennél csúfosb, annál kedvesebb.
 Magyar nem kell, mert a magyar bolond:
 Nem tud pumit, szájkót tanítani,
 És nem tud lopni, sem pillét vadászni,
 S más ily nagy dolgokhoz nem alkalmas.
- 70 Kincsét ezen czudarkáknak hányja,
 Részént pedig külföldön költi el;
 Talám, mondom, hitében áll néki,
 Hogy honjának csak egy fillért se adjon.
 — — De mit nevetjük a fenét testünkben!
- 75 Hogy ily kéz dúl a nép verejtékén;
 Az ily bolondság oh nem gúnyolást,
 Hanem bosszús siralmat érdemel!

- A míveletlen föld csak gazt terem:
 A lélek is csak úgy emelkedik
- 80 A józanság tisztább világához,
 Ha a tudományok és ismértek
 Tárából gazdag zsákmányt gyűjt magának.
 Mit vársz oly agytól melyben nincs egyéb,
 Mint kártya, bor, pagát, szeles dagály?
- 85 Ne véld hogy ez nagy polczának körét
 Méltón bétöltse; elszédül azon,
 Magán alúl esvén, sárban fertőzik,
 Azt a tölt túrja, mely ötet táplálja,
 S az áldás átokká válik kezében.
- 90 S nézd a Keszthely s a Czenk bölcs nagyjait,
 Kikben Minervánk védjeit csókolja,
 Mint ellenkeznek ezzel mindenben;
 Mint terjesztnek fényes pályájokon
 Áldást, dicsőséget magokra, honjokra!
- 95 Tudják, hogy a szent erkölcs törvénye
 Nem más mint önjavok feltétele;
 Tudják mi szolgál honjok javára;
 Tudják, hogy a nemzetnek sorsával
 Saját hasznok szoros függésben áll;
- 100 Tudják, hogy a hiu dagály s pazarlás,
 Nem fény, hanem ádáz bolondság:
 S azon kincs mely kezekre van bízva,
 Nem bábra, nem czudar majmokra kél;
 Hanem hazánk kincstárában női,
 105 S gazdag kamatját a közjó szedi.

Az ész minden! s ebből foly minden jó,
 Nincs e nélkül virtus, sem semmi boldogság.
 Azért becsüli minden józan nép
 Az ész szövétsnekét gyűjtő Minervát,

- 110 S annak minden munkás tolmácsait;
 Azért formálja a saját nyelvet,
 Azért avatja azt Pallás szentségébe:
 Mert a nélkül remélni sem meri,
 Hogy a józanság istenibb szavát
 115 Az elbutúlt község megfoghassa.
 Csak a magyar szűnyad mély rögzésben,
 Midőn minden népek felébrednek
 Az égi szent paizs villámjára,
 Nem fut versenyt a szent Olympián,
 120 Csak a győzők pálmáit bámulja.

- Hányat találsz gazdagjaink között,
 Kik áldozó kézzel járulnának
 Hermionénk szentelt oltárához ?
 Hányat találsz, kik édes nyelvünket
 125 Híven kegyelnék és buzgón ápolnák,
 Hogy sírja szélén még egyszer szelíd
 Szózatját, mint a haldokló hattyu,
 Áon forrási közt elkezdené ?
 Miért ? — azért-e, hogy nem érdemli ?
 130 Vagy hogy már élétéhez nem bírhatni ?
 Vakság! magáért nem kell azt becsúlnunk,
 Hanem magunkért szükség gyámolnunk;
 S ha eltörlődik e föld színéről,
 Nem más hanem hagymázunk törli el.

- 135 De félre mind ezzel! ha Cátó villám-
 Szózatja s Pharsal vérpatakjai
 A római lelket fel nem ébreszték:
 Mit vívjak én csekély az ár ellen ?
 Az én szavam ki nem hat völgyemből,
 140 S a dúsokhoz fel nem lövelkedik.
 Te nagy fényű barátom s nagy diszem!
 Te szólj, légy oly nagy ember mint dallos!
 Neked sajátod a nagy világ nyelve,
 S hol én tanácslok, ott parancsolsz te;
 145 S ha bér helyett gyakran bürok vár is
 E földön minden nagyra és bölcsre,
 Szólj! és ne csüggedj a jók pályáján!
 A virtus, hidd el, nem hiu agyváz,
 Hanem boldogságunk védistene,
 150 Mely a méltó bért a jóknak megadja
 Még a tömlöczben s a keresztben is.
 Te is megkóstolod szent nektárját
 Mind itt, mind Orczyd s Rádayd keblén.

Fordítás

Ad Casinthium. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 11—12.

89. Gróf Török Sophiehez

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 24/r-v. A Kazinczy által 8-asnak számozott levélben.

Megjelenés

H₁ 10. — H₂ 10. — D I. 8. — T I. 123. — H₂ szerint közöljük.

A költő 1810. február 25-én küldte el a költeményt Kazinczynak (*Kaz. Lev. VII. 287.*) a következő szavak kíséretében:

„Leveleid világostanak meg, hogy Epistolád hozzám szóll. Köszönöm! — Ne kívánj tőlem egyebet! — A'ki minden szívességet olly nagy kamattal szokott viszonzni mint Te, az előtt a' hálálkodás kedves nem lehet. Engedd meg, hogy a'helyett — el vetvén az előbbi dalotskát-Grófnédnak e' következővel udvaroljak.” (Itt következik a vers. *Kaz. Lev. VII. 287.*)

Mint minden „nagy” Berzsenyi-ódában, ebben is bonyolult indíték-összeszővődés rejlik. Voltaképpen a *Hol vagy te Széphalom* és a *Kazinczy Ferencznéhez* tematikája egyesül benne. Az elsőbből a Goethe-, Schiller-motívumot vette át, ezt fejti ki, de „papizmus” nélkül, vagyis a kenetteljes hang elhagyásával. A *Hol vagy te Széphalom* c. verse alatti jegyzete szerint az első verset is „régolta” készítette. (*Kaz. Lev. VII. 199.*) Tehát 1809 vége és 1810. febr. 25-e között készült az új változat, amely azonban a téma egészen új felfogása. — A *Kazinczy Ferencznéhez* c. versből a Múzsá-kedvelő „szép lélek” motívumát vette át, de egészen más „hangszerelessel”. Nemcsak a papizmus hiányzik belőle (tehát a „kenetteljes felszólító hang”), hanem a házi istenségek, a családi kör, a gyermekáldás stb. Török Sophie, megszabadulva a „personálék” földi terheitől, maga is mítikus alakká vált, Múzsaszerű látomássá.

A *Kazinczy Ferencznéhez* írt verstől az is megkülönbözteti az ódát, s *A' Múzsához* c., ezt megelőző ódához közelíti, hogy itt a Múzsá motívum kerekedik felül. Ennek dicsőítése foglalja el a vers kétharmad részét.

A Psyché mítosz finom beleszővése *A' Szerelmhez* c. ódának befejező fordulatát variálja: Sophie-Psyché is lebegjen vissza földi szerelméhez, mint ahogy a költő is ezt kívánta óhajtozva, vágyakozva, mikor *A' Szerelmhez* c. ódáját írta.

Vagyis a költemény fő értelme az, hogy Sophie maradjon hű a szépségnek ahhoz a világhoz, amely Széphalmot oly kivételes Múzsá-otthonná varázsolja.

Horatius *C. I. 22. 17.* sorával a vers csupán egy képből érintkezik:

Pone me, pigris ubi nulla campis
arbor aestiva recreatur aura . . .

(*Opera Omnia. 101.*)

[Fagyba száműzz bár, ama zord mezőkre / fát hol egyet sem lel a nyári szellő. — Justus Pál ford.] A Múzsá e „mindenhatósága” érintkezeti a verset az *Osztályrészemmel* is, de ott a költő sorsáról van szó, itt azonban Sophie útját fokozza fenséges távlatú „mellékideákkal”. Ami Horatiusnál befejező mozzanat, itt kiindulópont, amelyhez még más gazdag eszmés érzelem-társítások fűződnek.

*

Kazinczy elragadtatással üdvözli a verset: „Feleségemhez írt 's most közlött Ódád gyönyörű darab, igen igen gyönyörű. Annak vallanám, ha nem ötet tisztelte volna is meg.” (*Kaz. Lev.* VII. 311.) — Kőlcsey azok közé a versek közé sorolja, amelyek „minden érzéstől és értelemről általában üresek”. (*MKL* 202.)

Berzsenyi az első *Antirecensió*ban kedvezőtlenül nyilatkozik maga is az ódáról: ugyan „értelemmel teljes”, de külsejére nézve fölöslegesen cifra, s képekkel igen meg van terhelve. „Kedvesebb a szemnek néhány szál virág, mint valami nagy csomó bokréta . . . kedvesebb az egyszerű görög ízlésű épület, mint a képekkel tömött goth munka . . .” (*ÖM* 521.) — Szemere védi a verset Kőlcseyvel szemben. Csak az tekintheti ezt az ódát üresnek, aki nem érzi, hogy itt „a boldog költészet tündérvilága nyílik ki”. Párhuzamba hozza Dayka és Faludi némiképpen hasonló tárgyú verseivel, s kimutatja mindenütt Berzsenyi költői fölényét. Tárnya voltaképpen egyszerű: szerenoseklívánás egy szeretett lény útjára, de a költő e témát fenségessé tudja fokozni. (*Tudósítás.* 46.)

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 225.) szerint a versben koncentráció erő és poétizáló lelemény egyesül. Voltaképpen Múza-vers a költészet boldogító hatalmáról. A költő vallomásának őszintesége abban is rejlik, hogy Sophie e versben mintegy Berzsenyi női eszményképévé válik. — Figyelmet érdemelnek a vers formai szépségei: különösen pl. az igék és igenevek *mozdulatokat* kifejező funkciója.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Alkony, csalatás, repes.

Szóképek

Ől, kéz (CSENGÉRY. 596—597.), szárny (*uo.*).

Az A helyestréa

A'ki a' Músát veszi úti társúl,
Mint *Te szép Vándor*, kies annak utja;
A' hideg pólus 's szomorú Szirocoó
Díszl nyér előtte.

6 Tánczóló Hórák, nevető Napéák,
Tegzes Istenkék koszorus Kegyekkel,
Szózatot lombok mosolyogva íntik
Ott is örömrre.

10 A' Magánosság' rideg alkonyában
Paphius fényes tsalatásit érzi;
Égi népekkel repes andalogva
Khrónos' ölébe.

- Sillered és Göthéd' Geniussa lengjen
 Véled, és fátylás keze fedje pályád;
 15 Mágiás képek 's arany almadások'
 Fátyola leljen.
- 'S melly Zephír Amor' Jegyesét emelte,
 Az vigyen Téged fel-ölelve gyengén
 20 Viszaza Hívedhez bibor illatok közt
 Étheri szárnyán.

Elterések a H₂-től

1. Múzsát (A Mu'át H₁ Múzsát útitársul) (A H₁)
2. T₀ (A H₁) Vándor (A H₁)
3. Pólus (A H₁)
5. Hórák (A H₁)
12. Khrónos (H₁)
13. Göthéd Geniussa (A H₁)
18. Téged' (A) fel-ölelve (A)

Szövegváltozatok

Cím: H₂ Göthe D Schiller munkájival

1. H₂ Múzsát D Muzát H₂ D utitársul
2. H₂ D te szép H₂ vándor
3. H₂ D Polusz D szirocco
5. H₂ Horák
6. H₁ kegyekkel
9. H₁ magánosság'
10. éli [Kazinczy javítása, mert A-ban érzi volt.] D Paphiusz
11. D képekkel [sh.] H₁ andalogva. Khrónosz
12. H₂ D Kronosz'
13. D Göthéd H₂ D geniussza
15. D álmadások'
17. D zephyr H₂ D jegyesét
18. H₁ téged H₂ téged felölelve D téged' felölelve
19. D hívedhez

90. A' Magyarokhoz.

[1808—1810]

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 113/r-v—114/r-v—115/r. Kazinczy számozása: 13. Az 1813-as kiadás alapjául szolgáló kéziratot azonban nem ismerjük, az Helmeceznél elveszett. A költő ugyanis a verset — Kazinczy bírálata nyomán — Szemere Pál tanúsága szerint (*Kaz. Lev.* VIII. 235. — „B. írása.”) újra leírta, s ez a végleges változat lett a nyomtatás alapja. Úgyhogy fenti jelölésünk csak arra a kéziratra vonatkozik, amely Kazinczy elé került az 1808-as versgyűjteményben, s amely — hála Kazinczy gondosságának — az utókorra maradt. A végleges változatot közlik azután az 1813-as és az ezt követő kiadások.

H₁ 58. — H₂ 58. — D I. 48. — T I. 66. — A H₂ szerint közöljük.

Kétségtelenül az OSzK és a győri kézirat után keletkezett a nevezetes óda eme harmadik változata.

A legfeltűnőbbben ezt a tényt az új változatban megnyilvánuló „ideológiai” változás bizonyítja. A Bethlen-, Rákóczi-motívum kimaradt a versből, s ez tanúsítja, hogy a költő ekkor már végleg elszakadt a soproni aulikus történelemszemlélettől, ami jelzi a vers keletkezésének időbeli távlatait is.

Visszaesést jelent viszont a „Romlásra indult” kezdet nyersebb alakjának visszatérése és az a körülmény, hogy a győri változathoz csupán a 8. versszakot tartja meg: a fa-hasonlat kibontását, felismervén annak kihagyhatatlanságát, művészi értékét. Az eredeti, 1796-os fogalmazás 10. és 11. versszakaira („Vallástalanság... Fegyverre termett...”) tér vissza, csak a családi életre vonatkozó horatiusi reminiszenciákat nem ismétli meg.

Kazinczy elé a költeménynek ez a változata került: „Delicta maiorum. Strophe 9. Az utolsó sor nagy sütés volt. Pótold-ki. Str. 10. lin. 1. ifjúság vétkes pronuciáció. — Atila vagy Attila, soha sem Atilla. Str. 14. Módi majom, gunyolásra méltó. Ez meg nem maradhat. Str. 15. Gvadányi tréfának jó; de nem illy felséges ódába. — Átálva — leromlott és leomlott a’ penultima stróphában. Eggy illy erőt és nagyságot lehellő ódában nem maradhat sütés, mert ez gyengességet mutat. Pedig a’ gyengesség meghazudtolja az erőt. ’S a’ nagyságra lobbantó óda nevetségessé lesz.” (Kaz. Lev. VI. 163.)

Kis Jánosnak pedig így ír róla: „A’ Delicta maiorum is sokkal csekélyebb [előbb a Széchényire írt ódáról mondja, hogy rossz. Megjegyzés tőlem — M.], mint a’ millyet vártam. Horátnak ideáját szorosabban követhette, ’s alkalmaztathatta volna a’ Magyarokra. De óh melly szép a’ legnagyobb része! [Ez talán már nem az ódára, de a versekre általában vonatkozik. Megjegyzés tőlem. — M.] Újabb Poétáink közt eggy sincs, a’ki Berzsenyit utól érje.” [Utána A’ Szerelemhez c. dalt rajongva dicséri. — M. (Kaz. Lev. VI. 122.)]

Vajon összehasonlította-e Kazinczy ezt a változatot az előbbieket valamelyikével? Hiszen tudjuk, hogy több példányban is küldözgette a második (győri) kézirat másolatát (Virágnak, Szentgyörgyinek, Cséhynek. — L. jegyzetünket a második változathoz). Lehet, hogy a 6 év előtti fogalmazás már elkallódott nála, s csak Horatius versére emlékezett: azzal hasonlította össze a kezénél levő változatot a gyűjteményből. Így azt kell mondanunk, hogy Kazinczynek az első változat tetszett volna legjobban, mert az követte legszorosabban Horatiust...

Mindenesetre az ország nem ebben az alakban ismerte meg a költeményt, hanem végleges változatában, amelyet 1810 nyarán dolgozott ki a költő — Kazinczy nagyon becses bíráló megjegyzései alapján, amelyek között (s nagyon jól van így) már nem szerepelt Horatius szorosabb követésének követelménye.

Talán semmi sem bizonyítja Berzsenyinek az „igazi” kritika iránti jó hajlandóságát, de a kritikai észrevételeken túlmenő sajátos eredetiségét sem, mint az a változtatás, amelyet a költemény harmadik változatán végzett. Ezeket a következőkben foglalhatjuk össze.

1. Kazinczy megjegyzéseinek hatása alatt a) elhagyja a 9. versszakot, melynek utolsó sorát Kazinczy „nagy sütésnek” nevezi. b) Ugyancsak

elhagyja a 10. strófát, talán mert az ifjúság u-jának rövid ejtésén nem akar változtatni. c) Elmaradt a 14. versszak a „módi majom”, a 15. Gvadányi miatt.

2. Berzsenyi saját változtatásai: a) visszahozza a győri kézirat 9. és 10. versszakát, amelyet a harmadik változathoz kihagyott. b) Az „ifjúság” motívumának kiiktatásával megváltoztatja az óda egész mondani-valóját; az ifjúság helyett a nemzet egészére hárítja a felelősséget a pusztulás bekövetkezéséért, s ezzel hallatlanul tömörre, egységessé teszi az óda szerkezetét. c) Elhagyja a mind az eredeti, mind a győri, mind az A változatban eddig szereplő legutolsó versszakot („Volt oly idő már . . .”), s ezzel enyhíti a vers pesszimista tendenciáját, mert a világtörténelmi tanulságok és tanúságok hangsúlyozásával megnyitja az utat a nemzet számára a felemelkedés felé: ez lehet a vége, ha nem élednek újra a nemzet-fenntartó nagy erények, de még nincs mindennek vége . . .

Ily alapvető változások közepette szinte egy új költemény született, s e változtatások lehetővé tették az óda *legtökéletesebb* formájának létrejöttét.

Ebben a formában vált azután ismertté és híressé a költemény mind a maga korában, mind az utókorban.

Ami a költemény fogadtatását illeti, talán legnevezetesebb — történelmi jelentősége tekintetében — Széchenyire tett hatása. Crescence-nek írt ajánló soraiban a költő tragikus sorsával szinte párhuzamosan hangsúlyozza az óda tragikus hangulatát is. De kifogásolja a befejezést — amit különben a cenzúra szigorára hárít — a sorsra való hivatkozást, mert minden nép maga felelős saját sorsáért, nem lehet mindent a Végzetre hárítani. (L. bővebben a Mailáth-óda jegyzeteit.) — Döbrentei is úgy véli, hogy a „végsorzat” elmaradhatott volna: „Berzsenyi ezen ódáját, a’ magyar királyi birodalom minden vallású iskolája költéi osztyályában minden ifjonccsal betéve kell megtanultatni, de a két végsorzat [versszak] elhagyásával. Mert a jóvérű fiut ne azok utolsó hatása szomorítsa, hogy Magyarország már Ilion, Karthágó, Róma, Babylon kóromai sorába dől s helyébe panszláv vagy német tartomány fogna felülkerekedni . . .” (D 245.)

Nagy hatása volt a versnek a közéletre is. Döbrentei így számol be erről, miután megemlíti, hogy Széchenyi annyira szerette ezt a verset, hogy németre fordította Crescence számára (két másik verssel együtt): „Pest Pilis Solt vármegyének 1842b. télhó 31d. tartott érdekdus gyűlésében idézé a’ nemes gróf, a’ »Romlásnak indult hajdan erős magyar« ódából:

. . . minden ország támasza, talpköve
A’ tiszta erkölcs . . .

’s gróf Ráday rámondá:

melly ha megvész,
Róma ledől ’s rabigába görbed.”

(D 287.)

Széchenyi többi művében is rátér e nevezetes óda idézésére. Sajnos, a nagy politikusnak Berzsenyi verseiről készített német nyelvű fordításai

nem maradtak meg. Döbrentei *A' Magyarokhoz* címűn kívül *A' Szerellem* fordításáról is megemlékezik. A harmadik vers címről nem tudunk.

Széchenyi lelki világának, alkotásainak és Berzsényi e versének összefüggését több forrásból is igazolhatjuk:

a) fennmaradtak *Naplóiban* a költőre vonatkozó feljegyzései.

b) Kiemeltük azokat a helyeket műveiből, ahol *A' Magyarokhoz* gondolat- és érzésvilágához kapcsolódik, természetesen a maga sajátos módján.

a) Már 1829. márc. 10-én írt naplójegyzetében ír a költeményről, s Crescence-nek küld róla egy német fordítást a következő szavakkal (miután egy kölcsön kapott imakönyvet visszaküld neki):

„Liebe Crescence!

Hier sende ich Ihr Gebetbuch zurück . . . Sodann folgt eine wörtliche Übersetzung und in derselben Reihenfolge der Wörter als im hung. [arischen], des Gedichtes von Berzsényi Seite 58. [Tehát a második kiadást használta. — *M.*] Durch solche Übersetzung verliert das Ganze sehr viel. Sie werden aber auf dieser Weise das hung. [arische] besser kennen lernen, was die Hauptsache ist. Die zwei letzten Strophen übersetzte ich nicht — denn der Dichter schrieb sie wegen der Censur; sie wollen so viel sagen, »Es gehet aber alles so in der Welt . . . eine Nation entsteht die andere fällt . . .« Und so weiter — Auf diese Art ist jeder berechtigt zu glauben, dass ihn das Geschick verdorben hat, indess der Fehler in ihm liegt. Traurig ist, dass man nur mit so vielen Umwegen und Spitzfindigkeiten die Wahrheit sagen kann. — Ich glaube, der Sinn des Gedichtes wird sie ansprechen, im hungarischen klingt es so männlich, so energisch schön . . . O, es gibt auch andere Herz-zerreissende Gedichte in dem kleinen, unansehnlichen Buch — den Dichter kennen wenige — und auch sie sind von der untern Classe. — Der Arme ist ganz versauert, »sa vertu est sans temoins« . . . und lebt zurückgezogen, bedürftig und krank in den Wäldern von Somogy. Neulich schrieb er an mich durch Döbrentei einen rührenden Brief und heisst mich »Eine wohlthätige Erscheinung in seinem mühseligen Daseyn . . .« und träumt den seligen Traum einer schönen Zukunft . . .» (*Széchenyi Napló*. III. 300.) [Kedves jó Crescence! Itt küldöm vissza imakönyvét . . . (Ézután következik Berzsényi versének az 58. oldalról szóról szóra való fordítása éspedig a szavak ugyanolyan sorrendjében, mint ahogy a magyarban áll.) Ily fordítás által az egész nagyon sokat veszít. De ilyen módon a magyart jobban megismeri, ami fődolog. Az utolsó két versszakot nem fordítottam le, mivel a költő ezt a cenzúra miatt írta . . . ezek annyit akarnak mondani, hogy »így történik minden a világon . . . egyik nemzet keletkezik, a másik elbukik . . .« És így tovább . . . Ilyen módon mindenki jogosult volna hinni, hogy őt a sors rontotta meg, holott a hiba benne magában rejlik. Szomorú dolog, hogy csak ily kerülő utakon és furfangokkal mondhatni meg az igazságot. — Azt hiszem, a költemény szelleme hatással lesz Önre. A magyarban oly férfiasan, oly erőteljes szépen hangzik . . . Ó, vannak még más szív-szaggató versek is a kis, jelentéktelen külsejű könyvben . . . a költőt kevesen ismerik, s ezek is alsóbb osztálybeliek. — A szegény nagyon elkeseredett, »erénye tanúk nélküli . . .« és magányosan él, szegényes körülmények között Somogy erdeiben. Újabban írt nekem Döbrentei által egy megható levelet és »játékony tüneménynek« nevez engem vesződséges életében . . . , és egy szebb jövő boldogító álmát álmodja . . .]

Vagyis Széchenyi a fő dolgot a vezetó osztályok kemény bírálatában látja, amikor a költemény szelleméről, mondanivalójáról beszél Crescence-

nek. S a költő — szerinte — csak azért írta az utolsó két versszakot, hogy általános törvényzerűségekre hivatkozva megnyerhesse a cenzúra jóváhagyását, amely egyébként (modern nyelven szólva) „osztály elleni izgatás” miatt akkor megtilthatta volna a költemény megjelenését. (Széchenyi jól ismerte az akkori cenzúra-viszonyokat és rendeleteket.) Nagyon jól látja a vers fő mondanivalóját: a nemzetkritikai lényegét.

Azonban ezzel egyáltalán nem ér véget Széchenyinek e verssel való foglalkozása. Emléke végigkíséri egész életét, még a döblingi korszakban is — idézve belőle — megemlékezik e kedvenc költeményéről.

Még ugyanabban az évben a Berzsényi által említett „viperafajzatok”-ra hivatkozva — akiken ő is nagyon találóan a hazafiatlan, reakciós főurakat érti — azon töpreng, miként fog velük végezni, vagy hogyan fogja őket a maga nagy nemzeti céljainak megnyerni:

„Wie soll ich das Vipern-Geschlecht, — wie Berzsényi sagt — mit dem unser Land, weiss der allmächtige Gott, übersäet ist, allmählich ausrotten? Welche Arbeit! Ich muss mich ganz verläugnen, ein ehrlicher Comediant, ein edler Mystificateur seyn, ich muss die Leute hintergehen um ihnen zu nützen, ich muss sie ihres Glückes wegen betrügen . . .”
(*Napló*. III. 300.)

[Hogy irtsam ki idővel ezt a viperafajzatot, ahogy Berzsényi mondja, amellyel — a hatalmas Isten a tanúm — el van árasztva országunk. Micsoda munka! Egészen meg kell tagadnom önmagamot, becsületes komédiásnak, nemes szemfényvesztőnek, bűvésznek kell lennem — be kell csapnom az embereket, hogy használják nekik, meg kell csalnom őket, hogy boldogok lehessenek . . .]

Széchenyi és költőnk viszonyára érdekes fényt vetnek a politikus Berzsényi-idézetei is (*A' Magyarokhoz* c. ódából), amelyek mutatják, hogy mily gyakran merítette Széchenyi gondolatait a legkülönbözőbb célokra a „Berzsényi-ihletből”, vagy arra támaszkodva, abból kiindulva.

Így egy helyen a múlt és jelen közötti különbség érzetetésére használ Berzsényi-idézetet:

„Az, ami valaha nemzetiségünk talpköve s ereje volt, időjártával elbomlott, s jól mondja hazánk koszorús lantosa:

Óh, más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harczi közt s a t.

S ami elmúlt, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen — úgy mint elfolyt óráink se térnek soha vissza többé. Szükséges inkább — nehogy homokon állapodjon minden lételünk, — új nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejtenuünk. Eléggé meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet, vagy testi erő, hanem csak polgári orény s felvilágosított ember elme teszik a nemzetek tartós sarkalatját. A vad ember nem erős b védelme, nem keményebb paizsa az országnak, mint a tanult, a szelid: készülünk azért inkább éppen oly erősek s bátrak lenni harcban, mint régi apáink valának, de kiműveltebbek, tanultabbak, nyájásbak, mint ők, s kivált otthon.” (*Összes Munkái*. II. 325. *Hitel*.)

Az erény dicsőítésére másutt is felhasználja Berzsényi szavait (célözva a Dukai Takách Judithre írt versre is!):

„ . . . Szemünkbe fog tűnni, hogy azon alapnál, mely tudományt kirekeszt, s asszonytársainkat egyedül állati vágyaink s ösztöneink tárgyivá teendő s őket mennyek országából kizárja, stb. tán erősbet is képzalhetni . . . Észre fogjuk venni, hogy minden, ami fényhez, füstöz, illathoz,

homokhoz és sárhoz hasonlítható — nemzeti alapnak nem egyéb, nem jobb, hasznosab és nem ígér nagyobb kifejlődést, mint mikor a fa levegőbe, mocsárba, vízbe, sziklára stb. ültetetik. Észre fogjuk venni, hogy csak az igaz és valódi alapja a nemzetiségnek, hogy

Minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvész,

Róma ledül s rabigába görbed . . .

(A magyarokhoz)

Tisztán fogjuk látni, hogy egyedül az erény, bármi csúf kísérőkkel volt is néha környezve a régi világban, oka nehány nemzet gigászi felemelkedésének és hogy dicső lételeket századokig fenntartotta, bálványimádásik, emberáldozatik és egyéb természetnek ily szennyei és szörnyeie közt a *polgári erkölcs*” (Uo. II. 405. Hétel.)

Majd a *nemzeti elkorcsosodás képét* idézi fel Berzsényi versére való hivatkozással:

„. . . S ha visszatekintünk ősapáink sas-röptére, kiknek Berzsényiként *vércbuzogány rezgett kezeikben*» és egyszersmind a XVIII. sz. derekán élt szoba-idomított hajporos magyarnak nevetséges képe is feltűnik előnkbe és feltűnik továbbá: már-már hála az ég kidülöl „magyarkáink” kártya között, pénzfecsérlő, időt és nemzetet ölő unalomteli tengése, vajon — s legyünk igazságosak nemcsak le- de felfelé is — nem úgy látszik-e, mintha a mai szerencsés születésű ivadék még visszaüthetne ükapáinkra és a M. Terézia-i magyar, mikor a nemzet csak pihent, nem jelenik-e meg, mintha egyedül dajkája lett volna a mai nemzedéknek? . . .” (Uo. V. 376. *Kelet Népe*.)

A *büszke tölgy* látomása más munkáiban is feltűnik:

„Ha a »gutta cavat lapidem« nótája szerint sokszor vagy minden nap kielégíti bár a legegészségesebb egyén is nemcsak éhes gyomrát, de étvágya nyálának hajlamát is, kérdem, mit fog az efféle combinatio egy kissé előbb vagy egy kissé később, de elvégre kikerülhetetlenül szülni? Semmi egyebet, de csak azt, hogy még azon egyén is, ki úgy áll talpán *mint a büszke tölgy*, és boldogsági serát alkothatna nemzetére, sőt az egész emberiségre nézve, *Berzsényiként vagy idő elötte dült ki, vagy tehetetlenül jobbadán agyban tölti életének ősz napjait.*” (Naplói. 1858. jan. IX. 858.)

A *nemzeti polgári lét* alapjainak fejtegetésekor is hivatkozik Berzsényire:

„. . . Két iker-dolgót láttam, amelyre buzgó lelkesedéssel törekedni kell: s ez nemzetiségünk biztosítása és alkotmányunk kifejtése. És erre az eszközök hármassága van meg a magyarnak: egyik a törvényhozás, másik az autonomikus beligazgatás, harmadik a polgári élet egyesületekben és egyesekben. Ezen harmadikra nézve a *polgári erény* a »Minden országok támasza, talpköve«: a *tiszta erkölcs* . . .” (Összes Munkái. V. 442. *Kelet Népe*.)

A *hűtlen magyar* látomásában idézi Berzsényi intelmét a *döblingi iratok* között:

„Ha kérdez valaki engem, akinek magyarnak lenni nagy tisztesség, de most szerencsétlenség, hogy mi miatt aggódik most egész Magyarország, akkor habozás nélkül az egész nemzet nevében ezt kiáltom: Semmi miatt annyira nem, mint egy elfajult és hűtlenné lett magyartól! Ezek az irigységgel, túlzott büszkeséggel és önkényeskedéssel telített egyének többet ártottak Magyarországnak, mint minden más, mint ahogy azt a halhatatlan Berzsényi fenséges szövege is kimondja:

„A magyar tölgy, amely századokon át a legnagyobb viharoknak is ellenállott, abban a veszélyben van, hogy nyomorult férgék által belsejében felőrölve, földre kerül.”

Ilyen nyomorult magyarnak tartja Széchenyi gr. Nádasdy minisztert, aki mikor hatalomra került így nyilatkozott:

„Most már nem lehet egyetlen önálló gondolatom és akaratom, — most már csupán gép vagyok . . .” „S ilyen ember kezében most a birodalom, tehát Magyarország sorsa is.” (Uo. VII. 563. *Döblingi iratok.*)

Az *utókorban* ERDÉLYI szerint az óda „hímvarrás Horatius *O. III. 6-ról*”. (*Pályák és pálmák.* 78.) — Már GYULAI cáfolja ERDÉLYT egyetemi előadásában: „Az óda egészében magyar: tartalomban, képekben, formában. Horatiusnak csupán panaszos a hangja. Berzsenyi ódájában egyetül a legmélyebb fájdalom, a legnagyobb lelkesültség, a leglesújtóbb kétségbeesés hangja.” (*Előadásai.* 37.) — VÁCZY János (*Berzsenyi.* 162.) abban látja az alapvető különbséget Horatius és Berzsenyi ódája között, hogy a római költő a családi erkölcs süllyedését és a vallástalanságot okolja a fenyegető pusztulásért, Berzsenyi pedig a nemzetietlenséget, az elfajulást az ősi erényektől. Berzsenyi ódájának hangja emlékeztet irodalmunk XVI. századbeli komor zsoltáraihoz. VÁCZY ebben is eredeti magyar vonást állapít meg. — HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 108.) szerint Berzsenyi látja, amit kora nem lát: az elfajulást, a nemzeti bűnöket. A költemény szépségének méltatása mellett azonban HORVÁTH logikai hibának tekinti, hogy a költő *óda int* a pusztító hibáktól, s mégis *kényszerűnek* látja a nemzet elvesztét. A végzetesség és felelősség ellentéte vonul végig a költeményen. (Hasonló e felfogás a Széchenyiéhez. Csakhogy az óda *költői logikája: közvetett figyelmeztetés, intés. Ha* nem változik meg a nemzet, *ha* nem születik újjá, akkor oly véget ér, mint a többi nemzetek, amelyek hasonló bűnök miatt pusztultak el. Így e látszólagos ellentmondás megmagyarázható. — *M.*) — BARTA János (*Berzsenyi.* 119.) szerint az ódában a tölgyfa-szimbólum a személytelen erkölcsi törvényt képviseli. A végtelenség halhatatlanságát érezteti a költő az elmúló nemzetek példái mögött. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi.* 42.) úgy látja, hogy — Kőlcsey *Himnuszához* hasonlítva — Berzsenyi szerint azért vége a régi dicsőségnek, mert elfajzottunk, Kőlcsey szerint azért, mert rabságra jutottunk. A reformkorban új értelmet kapott a nemesi költő e tanúságtétele a nemesi vezetésen alapuló társadalmi rend elkerülhetetlen felbomlásáról. — MERÉNYI (1966. 87—97.) részletesen feltárja az óda keletkezésének mélyebb indítékait, ezek egymással való összefüggését és ellentmondásait is. A nemzetihalálal való fenyegetés — szerinte — Vörösmarty *Szózatával* rokonítja az ódát: itt is figyelmeztetés, intő szózat. Újabb tanulmányai-ban feltárta az óda kapcsolatait a soproni évekkel. (*Újabb Berzsenyi-tanulmányok.* 121.) — Bizonyos előrelépést jelent a vers magyarázatához SERES József és SZAPPANOS Balázs közös kiadványa. (*Verselemzések.* Bp. 1974. 24—36.) Ebben helyesen emelik ki a költő együtt gyöttrődését nemzete sorsával. Figyelemmel kísérik a versszakok kapcsolódását. Értékelik nemcsak az óda egészét, hanem az egyes szavak, fordulatok esztétikai jelentőségét is. — Nem tudunk azonban egyetérteni a napóleoni háborúk 1809 körüli eseményeinek, a költő 1804—1808 közötti válságának, sem a vipera-fajzatok aktualizálásának a vers értelmezésébe való belemagyarázásába. A döntő motívumok már 1796-ban kialakultak. A későbbi változatok (így az 1810-es) nem vezethetők vissza az 1810-ben bekövetkezett *külső* körülményekre. CSETRI Lajos (*i. m.* 84. skk.) értelmezése: „Horatius szerint a polgárháború már az erkölcsi romlás következménye és a további

hanyatlás okozója, míg Berzsenyinél a »visszavonás tüze közt« a helyes oldalon állót még nem fenyegeti a hanyatlás veszélye. E versben viszont Horatiushoz hasonlóan az erkölcsi-politikai magatartás és visszaállítás igénye húzódik meg a költő történelemfilozófiája mögött. A körforgásemélet antik vonásai is megtalálhatók a költeményben. A közösségnek magát alárendelő heroikus egyéniségkultusz, a nemesi nacionalizmus szellemében, mozgató hatásában jelentkezik Berzsenyi e költeményében is.”

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvtípusi szavak

Ádáz, báb, őrlélek, rabiga, talpkő, váz, védfal.

Szóképek

Tölgy (Horatius: *C. IV. 4. 57. s.*), bosszus egek ostora (Hor.: *C. I. 3. 40. s.*), fergeteg (Hor.: *C. II. 105. 15—17. s.*), érekezés (Hor.: *C. I. 35. 17—19. — CSÉNGERY: 592. skk. — CSÉLŐTTEI: 6. skk.*).

Az A helyestrása

A' Magyarokhoz

**Delicta Majorum immeritus lues
Romane! — — —**

Romlásra indult hajdan erős Magyar!
Nem látod Árpád Vére miként fajul?
Nem látod a' bosszús Egeknek
Ostorait nyomorult Hazádon!

5 Nyoltz századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai allanak,
Ambár ezerszer vak tüzedben
Vereidet, magadat tiportad.

10 El szórja hidd el mastani veszni tért
Erköltsed; undok vípera fajzatok
Dúlják fel e' várt melly sok ádáz
Ostromokat mosolyogva nézett.

15 Nem ronthatott el tégedet oh Magyar!
A' vad Tatár Chán Xerxesi tábora
'S Világot ostromló Töröknek
Nap keletet leverő hatalma.

20 Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő
Századja, 's titkos gyilkosaid keze
A' szent rokon vérbe ferősztő
Visszavonás tüze közt megálltal

Mert régi Erköls Spartai ferjfi kar
Küzdött vezérelt förgetegid között
Birkózva gyóztél s Herculesként
Értz buzogány rezegett kezedben.

25 Mast lassu méreg lassu halál emészt.
Mint a' kevély Tölgy mellyet az északi
Szélvész le nem dönt, benne termő
Fégek erős gyökerit meg örlik,

'S egy gyenge széltől földre teríttetik;
30 Így minden Ország' támasza talpköve
A' tiszta Erköls melly ha meg vesz
Róma le dül s rab igába görbed.

Vallástalanság rút szüleményei
Erköltstelenség minden utálatos
85 Förtelmek áradnak Hazánkra
Régi nemes Magyarok porára.

Fegyverre termett szép deli ifjuság
Kardforgatásban nem gyakoroltatik
Nem tud nyeregben, nem tud ádáz
40 Tatosokon le ragadva szökni

Eldődeinknek bajnoki köntösét
'S Nyelvét megunván rút idegent tserélt
A' nemzet örlelkét tapodja
Gyermeki báb puha szíve tárgyja.

45 Oh más Magyar kar mennyköve villogott
Attila véres hartzai közt midőn
A' fél vilaggal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért Hazánk
50 Atlássa Árpád a Duna partjain
Oh más Magyarral verte vissza
Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát.

Akkor vitez hirt ferjfiás érdemet
Szerzett az ifjú Hercules utjain
55 Mast íme oh szegyen mivé lett
Módi majom gunyolásra méltó.

Átok reátok harpia fajzati
Erköltseinket vesztegető fenék!
Fessen le hiv Gvádányi tolla
60 Nemzetemet tsufoló bolond kortsi

De jaj! tsak így jár minden az ég alatt.
 Forgó viszonság jarma alatt nyögünk,
 Tündér szerentsénk váltazandó
 Hol mosolyog, holt utalva néz ránk.

- 65 Fel forgat a' nagy századok értz keze
 Mindent; le romlott a' híres Ilion
 A' büszke Chartágó hatalma
 Roma erős Babilon le omlott
- 70 Volt olly idő már mellybe nemes Hazánk
 A' legmagassabb poltzra emelkedett,
 Jön olly idő [a]mellyben elszórt
 Hamvaiból gyülevész kavartz kél.

Megjegyzés a szövegváltozatok elé. Szerintünk A' *Magyarokhoz* első sora nem felkiáltás, hanem megszólítás:

Romlásnak indult, hajdan erős Magyar!
 Nem látod . . .
 (Kiemelés tőlem. — M.)

Mivel azonban a költő az A-ban nem használ vesszőt, s egyik kiadás sem kezeli az első verssort megszólításként, ezért mi sem tettük ki az ennek megfelelő írásjelet.

Eltérések a H₁-től

19. ferösztd (A) (Ism. lev. 58.)
21. Spártai (H₁)
23. gyöztél 's Herculesként (A H₁ Hb)
30. fgy (H₁ Hb D)
33. Sybaríta váz (H₁)

A kiadások eltérései a H₂ szövegétől

1. H₁ indúlt D magyar!
4. H₁ D hazádon
5. H₁ Hb Nyoltz D közt
8. H₁ tiportad:
9. Hb D Elszórja, hidd el, mostani
10. H₁ Erkölesöd; undok D Erkölesed, undok
11. D a' várt Hb Dulják fel-e'
13. Hb ronthatott-el
14. Hb tatár chán' D tatár khán' zereszi
15. D világot ostromló Hb D töröknek
16. H₁ hatalma: Nem
18. H₁ D keze: A'
19. H₁ rokonvérbe H₂D füresztő
20. D Visszavonás tüze közt
21. H₂ Spártai D erköles, szpartai ['s nélkül. Önkényes javítás „hangsér” miatt D 255.] Hb D férji
22. D között: Birközva
23. H₂ Herculesként D Herkulesként

26. Hb Nézzd
 29. D terítetik
 30. D talpkőve, 'A
 32. D ledől
 33. H₁ Sybarita-váz D szybarita váz
 35. H₁ Hb D hazája D feldúlt
 38. Hb megunván
 39. Hb D nemzet
 40. D tárgya. Oh!
 42. D közt. Hb Atilla [nem dőlt betű]
 45. Hb D hazánk
 46. Hb Árpád' [nem dőlt] H₁ partjain: Oh D duna
 47. D Oh/ más
 48. Hb Hunyadink [kiemelés nélkül] D Hunyadink, Mahomed' [D a 48. sor után versszak elválasztó vonalat húz ezzel a megjegyzéssel: „Mindig úgy érzem, hogy e' két sorzatnak el kell vala innen maradnia, mert a' feltűzelést eloltja. 'S most nyomtatási javításkor is ezt érzem.” D 50—51.]
 51. D hány vet,
 52. Hb ver-le
 53. H₁ érczkeze
 54. D ledőlt
 55. D Karthago' H₁ Cárthágó
 56. H₁ Róma, s

A kéziratok szövegváltozatai

Az A a végleges formával összehasonlítva a következő lényeges eltéréseket mutatja (sorszám H₁ szerint):

1. A Romlásra
 10. A Erköltsed
 13. A Nem ronthatott el tégedet, oh Magyar!
 19. A feresztő
 22. A Küzdött, vezérelt főrgetegid között
 26. A Mint a kevély Tölgy
- [A 9. vsz. A-ban az OSzK és L változataihoz képest e különbséggel:
 Nem tud nyeregben, nem tud ádáz
 Tátosokon leragadva sződni]
31. A megvesz
 46. A Hazánk Átlássa Árpád [E versszak után ismét kettő volt az A-ban, mint az OSzK-ban és L-ben, e különbséggel:
 Szerzett az ifjú Hercules' útjain...
 Módi majom gunyolásra méltó.]
 51. A szerencsénk változandó Hol mosolyog, hol utalva néz ránk.
 54. A leromlott a híres Ilion
 56. A Róma, erős Babylon [s nélkül. E versszak után még egy volt az A-ban, mint az OSzK-ban és L-ben, de az A-ban e különbséggel:
 Volt olyan idő már, mellybe nemes Hazánk
 A' legmagassabb poltzra emelkedett.]

Végül GÁLOS Rezső hivatkozott ismertetésében (L. *A' Magyarokhoz* csatlakozó előbbi jegyzeteinket) a következőképpen foglalja össze a végleges kialakulás előtti három kézirati változat eltéréseit (a b és c ugyanazon vsz.-változatai!), amelyeket GÁLOS helyesfrászával közlünk:

1. vsz. 1. s. Romlásra.
4. s. OSzK Ostorozó kezeit
2. vsz. 1. s. OSzK L Sok századoknak. . .
3. vsz. OSzK L
Elszórja, hidd el, számkivetett ősi
Erkölcsöd átka, s mostani veszni tért
Romlott fajultság s nem sokára
Ercfalain viperák süvöltének.
4. vsz. 1. s. OSzK L A Nem ronthatott el tégedet, ó magyar.
5. vsz. OSzK L Nem vert le téged Zápolya öldöklő
Századja s Betlen vérbe merült kora.
Rákóczi vérengző haragján
S rettenetes tüze közt megálltál.
3. s. A ferösztd.
6. vsz. 3. s. OSzK L s nincs.
4. s. *Achaji kard rezegett stb.*
7. vsz. 2. s. OSzK L Mint egy kevély bükk, melyet az. . .
A (Nézd) *Mint a' kevély Tölgy. . .*
(Bátran merül most a' buja ifjúság
Undok bűnében, 's uszva folárkodik,
Még gyenge a' szüz, 's már katzéros
'S gerjedező tüzeit kínálja.
7. b vsz. csak OSzK *A' férfi — óh bűn — már ma kereskedik*
Szép párja' testével; maga alkuszik
Gazdag folárral, 's gyenge társát
Fajtalanul teregetni hagyja.)
7. c vsz. csak OSzK
8. vsz. OSzK-ban nincs meg.
9. vsz. OSzK ban és A-ban nincs meg.
10. vsz. OSzK-ban nincs. — A-ban a 10. vsz. után következik.
10. b vsz. (Vallástalanság rút szüleményei,
Erkölcstelenség s minden utálatos
Fertelmek áradnak hazánkra,
Régi nemes magyarok porára.
2. s. A s nincs.
3. s. *Förtelmek.*
10. c vsz. *Fegyverre termett, szép deli ifjúság*
Kardforgatásban nem gyakoroltatik,
Nem tud nyeregben, nem tud ugró
Gyors paripán leragadva szökni.)
- A 10. és 10. c strófa mind a három kéziratban — OSzK L A — megvan,
és csak az utolsó átdolgozásban maradt ki.
3. és 4. s. A: Nem tud nyeregben, nem tud ádáz
Tátosokon leragadva szökni.
- Az A-ban most következik a mai 10. strófa.
11. vsz. 2. s. OSzK L Attila' dicső harcai közt. . .
12. vsz. 2. s. A *Atlással, Árpád. . .*
4. s. OSzK L *Mahomet.*
12. b vsz. *Akkor vitéz hírt a bajnoki érdemet*
szerezett az ifjú Pelides útjain,
Most ime, ó szegény, mivé lett,
Módi majom, gunyolásra méltó.
- OSzK L egyezően. A *Akkor vitéz hírt, férjjas érdemet*
Szerzett az ifju Hercules' utjain,
Mast ime oh szégyen mivé lett stb.

12. vsz. OSzK L A *Átok reddtok Charpia' fajzati,
Erkölcseinket vesztegető fenék,
Fessen le hív Goadányi ' lelke,
Nemzetemet csúfólo bolond korcs!*
13. vsz. 3—4. s. OSzK *Tündér szerencsénk változandó.
Hol mosolyog, hol utálva néz ránk.*
- L A
14. vsz. 1—2. s. OSzK *Felforgat a nagy századok éjjele
Mindent, leomlott a híres Ilion
stb.*
- L
4. s. A-ban s nincs.

Fordítások

To the Hungarians. Translated by Watson Kirkconnell. Whashington 1947. American—Hungarian Federation. *A Little Treasury of Hungarian Verse.* P. 24.

Kum Ungarcmté. Predal Ferd. Sztratiev. Szofia 1962. Bulgarszki Pmszatel. *Antológija na Ungarskata Poezija.* Sztr. 20.

Aux Hongrois. Traduit par Eugène Bencze. Paris 1937. *Les Grands Poètes Hongrie du XIXe Siècle*”.

Ad Ungaros. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.*

An die Ungarn. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. *Sechsenddreissig Ungar. Lieder und Gedichte.*

An die Ungarn. Im Versmass der Originale übersetzt von Irene Hecht-Cserhalmi. Stuttgart—Leipzig 1897. *Ungarischer Dichterwald.*

An die Ungarn. Metrisch übertragen von Gustav Steinacker. Leipzig-Pest 1875. *Ungarische Lyriker.*

Japán ford. Imaoka Dsuicsiro. Tokio 1955. P. 156.

An die Ungarn. Übersetzt von Gustav Steinacker. Leipzig 1891. Verl. v. Wilhelm Friedrich Schwicker: *Geschichte der ungarischen Literatur.* S. 371—373.

An die Magyaren. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner. *Strahl im Sturm.* S. 55.

Ōtre Maghiari. În româneşte de Cicerone Theodorescu. Bucureşti 1965. EPLU. *Antologia I.* Pag. 459.

Unkarilaisille. Suomeksi runcillut Toivo Lyy. Helsinki 1970. S. K. S. *Unkarin Lyyra.* Sivu 81.

Do Ugorew. Pereklad Jurij Skrobinec. Uzshorod 1970. *Karpati Ugorsz'k Arfa.* C. 15.

Képzőművészet

MARTYN Ferenc 25. sz. grafikája. Kaposvár. Rippl-Rónai Múzeum.

91. Wesselényi hamvaihoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 31/r-v. Melléklet, Kazinczy által ad 9-el jelölve.

Megjelenés

H₁ 91. — H₂ 89. — Hb II. 65. — D I. 71. — T I. 124. — H₂ szerint közöljük.

Berzsenyi 1810. április 18. levelének mellékleteként küldte el Kazinczy-nak az ódát. (*Kaz. Lev. VII. 375.*) Később is csak az utolsó soron változtatott (*Kaz. Lev. VII. 536. Jún. 23.*): „Diszeidet *maradékaidban*” helyett „Diszeidet *deli magzatidban*”. Ezt azután Helmecezy javította át *magzatodbanra*, mert Wesselényinek csak egy gyermeke volt. (A költő nyilván Wesselényi *utódaira* gondolt az eredeti fogalmazásban.)

Id. báró Wesselényi Miklós (1750—1809) korának egyik bátor, hazafias érzésű politikusa, akiben kétségtelenül volt valami Don Quijote-i vonás is. (Embereivel megostromoltatta szomszédja kastélyát, akivel politikai okból haragba keveredett. Talán az ő alakja ihlette Mikszáth Kálmánt *Beszterce ostromának* megrásására.) De hazafias gondolkodása és érzülete, valamint bátor férfiasága minden kétségen felül állt. Ő volt az egyetlen magyar főúr, aki pártfogolta Kazinczyt „megbélyegzettsége” ellenére is, amikor a többi — különben vele ismeretségben levő — gazdag főúrak megtagadták tőle a segítséget.

Érthető Kazinczy nagy tisztelete és lelkesedése iránta. Halála porig sújtotta. (*Kaz. Lev. VII. 73.* — Cserey Farkasnak írt levél 1809. nov. 13-án.) Szép epigrammát írt hőse halálára, amelynek lényege, hogy Wesselényi jellemében Cato és Brutus egyesült, s a költő egy jobb kort remél, amely érdeme szerint fogja méltatni azt az embert, aki „nagy volt, igen nagy csak a' saeculum volt kicsiny, a' mellyben élt.” (*Uo.: 75.*) „Vehemens ember volt, mint Cátó, de légyszívú, mint Brutus.” (*Uo.: 239.*) Berzsenyinek is megküldi az epigrammát a következő szavakkal: „Örömmel közlöm az itt következő kis szép Epigrammát. A' Wesselényi hamvait tiszteli, 's épen azért annál kedvesebb, mert annak a' colossális nagyságú, s' e' miatt a' pulyák által nevetett embernek nincs szívesebb tisztelője nálamnál.” (*Uo.: 232.*)

Berzsenyi dicsérei e verset a többi, Kazinczy által néki megküldött epigrammákkal együtt: „Epigrammaid felette szépek! . . . — Epigrammaidban nagy elmét, Epistoláidban pedig a' nagy elme mellett nagy embert is mutatsz.” (*Uo.: 288.*)

Új fordulatot idéz elő id. Wesselényi halálával kapcsolatban az ifj. b. Wesselényi levele, amelyben Kazinczy-nak beszámol édesapja temetéséről (1810. márc. 21.) s arról, hogy azon „egy Oratio s egy Praedicatio” tartott, majd így folytatja: „Ez a' két munka szép volt ugyan, kivált az Oratio elmés mondásokkal bővölködött; de nem követte tántorodás nélkül azon szűk ösvényét a' halotti orátioknak, mely a' hízelkedés és motskolódás közt vezet; az elsőt kerülve, a' másodikba esett, a'hol gyógyítani kellett volna, újjabb újjabb sebeket ejtett; mert az Atyám felett, azon színlés nélkül való, tántoríthatatlan hazafi, azon erköltség' valóságos fel szentel papja felett, nem kapván materiát az oratoria, hibáit (melylyeket, ha szándékunk, akar kiben is kapni könnyen lehet), kezte keresgélni 's azokat tranchirozta: nem felelvén meg tehát ezen munkák a'

tzélnak, hogy a' meg holtak tiszteletére 's a' gyászolóknak vigasztalásokra légyenek, bajos ki nyomtattatni, de hogy egyszermind az Orátor 's Predicator meg sértése el-kerülődjék, kedves Anyámnak némely versekkel 's Atyámnak képével való ki nyomtattása a' tzélja, hogy azok által a' két munka hibáit, a' mennyiben lehet, takartassanak el. Ebben parantsolt kedves Anyám, hogy a' Mlgos Urtól bátorzkodjak tanátsot kérdeni, mi lenne gondolatytya ez iránt.

A' második kéréssem *Atyámnak* való emlékeztető, mert 'Sibón lévén a' régi kápolna mellett kriptája, felében kedves Anyám egy, hat oszlopokon álló Tempel közöpeben egy emlékeztetőt akar tétetni, melynek, valamint a' Tempelnek, úgy az emlékeztetőnek 's az arra menő inscriptionnak is milyenségéről a' Mlgos Ur jó ízlését kérjük segedelműl. Ezen két kérés vala foglatatytya *Levelemnek*; de még egyet, minek előtte bé végezmem azt, a' Mlgos Urnak Anyámnak írott *Leveléből* úgy látom, hogy az *Atyám'* élete 's halála felől V. Ispány Laskai Sámueltól tudakozódott; ezen emberről sokat írhatnék; de érdemes kívánok néhai *Atyámhoz* lenni, 's a' Bosszu állás kívánságának még tsak színét is el távoztatom, ama Véghe-tetlen *Bíró* el fogja igazítani, tsak annyit írok tehát ezen emberről, hogy a Mlgs Ur nem jó helyt tudakozódott; hogy pedig a' Mlgs Ur tiszta kütfőből meríthessen, mely igen ritka Erdélyben, szegény *Atyámnak* többnyire mind ellenségei lévén, méltóztasson ezen dologban Iff. Pataki Mósestől tudakozódni, a' ki 4 Esztendőttől fogva mellettem van, *Atyámat* tökéletesen ismerte, 's minden részre hajlás nélkül tudóstani fogja a' Mlgs Urat." (*Wesselényi Miklós Kazinczy Ferencznek. Kaz. Lev. VII. 317.*)

Erre *Kazinczy* sietve felel (az ifjú *Wesselényi március 21-én* ír, ó 25-én válaszol): "... kettő a' szándék. 1. a' Versek kinyomtattatása. 2. a' Tempel' állítása. [A 2. pontról később. — *M.*]

1. Csak olyakkal [kellene] íratni verseket, a' kiket a' Haza tiszteltebb Íróinak számokba fogadott. Ezek:

Virág Benedek, Budán, Ex Pap. és Misemondó Pap.

Kis János, Sopronyi Luth. Predik.

Berzsenyi Dániel, Somogyi Földes Úr.

Horvát István, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Kölcsey Ferencz

Pesten, Döbrentei Gábor Andrásfalván, *Wesselényinek* imádó tisztelőji.

... A nyomtatvány elébb utóbb elvész, ha a' munka legalább egy újniy vastagságú nem lesz, és olly pompával nem nyomtattatik, hogy legalább az menthesse-meg az elhunytától. Nagyságtok tőle a' pénzt sajnálni nem fogják, és így csak nagy gondoddal készült munkákból állván, azt lehet neki igérni, hogy fenn marad..." (*Kaz. Lev. VII. 332.*)

Kazinczy felhívása sovány eredménnyel járt, ha eltekintünk *Berzsenyi* ódjájától.

Döbrentei próbálgatott ugyan egy ódát „*Osszián* modorában”, amelyből csak egy részletet közlünk: „Omolva tsattogsz széles folyója *Zsibónak*. Semmivel nem gondolva folysz kimért utadon, 's bátran hallatják habjaid, néma létedre-is zugásodat... Hova viszed az én szomorkodva bolygó lelkemet omolva tsattogó folyó? A' mi elsodrott *Ideinknek* képei rémlenek ismét előttem... Emelődj ének, a' hir fíjainak tettei, a' kiket hirdetsz, sokszor nem vétetnek észre. Tsak akkor bámultatnak ezek, mikor mohosúl sírjaik felett, sereg esztendők elsolyongtában [1] fák nőttek már fel 's mikor utánnok felbukó *Maradékok* látják, hogy ollyanokra volna szükségek... De mitsoda szomorú szó jó ama hegyről, nem vár felől, a' folyó völgyébe felém? A' tied é ez, *Hölgye Wesselényinek*, a' kinek tekintete szelíd mint a' lemenő *Nap* sugárai? *Elszórva* függnek most hajfűrt-

jeid ortzádon, melyet a' hold felé fordítottál, Remegnek ajakid. Könnyek vannak szemeidben . . ." (Kaz. Lev. VII. 387.)

Ezzel félbeszakadt az „ossziáni elégia”, amelyet csonkasága ellenére Kazinczy 1810. máj. 18-án így dicsér: „A' Wesselényire irt darab töredéke annyira megrázott, hogy lehetetlen felőle nagy megindulás nélkül szölnom. A' *Hatalmas* sirján ez lesz a' *legillőbb* koszorú.” (Kaz. Lev. VII. 461.)

Kölcsey „Ráday manierjában” ígér verset, de az nem készült el. (Kaz. Lev. VII. 435.) — Szemere nem írhat költeményt, mert „szörnyű munkába kerül neki egy darab idő olta minden műv”. (Kaz. Lev. VII. 436.) — Végül is Sipos Pál és Kézy Mózes *dedák* ódáján kívül csak Nagy Ferenc költeménye készült el. (Kaz. Lev. VII. 438.), s a versek együttes kiadásából nem lett semmi.

A Berzsényinek irt felkérő levél elveszett, de a költő nyilván megkapta, mert válaszol rá. A „Tempel”-re és a „Felírás”-ra is hivatkozik, tehát Kazinczy nyilván tudatta vele mind a család kérését, mind saját tervezetét mindkettővel kapcsolatban.

Vagyis az óda keletkezésével összefüggően — amellett a tény mellett, hogy a család és Kazinczy felkérték őt az akkor élő egyik legnagyobb magyar hazafi emlékének megöröklésére — az is lánggra lobbanthatta a költő képzeletét, hogy „konkrétumokat” is találhatott széphalmi barátja levelében, amire mindig nagy gondja volt, mert bizonyos lényeges tények ismerete nélkül nem fogott soha óda írásához. Ezt nemcsak ebből az ódából láthatjuk, hanem abból is, amikor ódák megírására készült. (Mint pl. Vay Józseffel kapcsolatban: „Igen szeretném tudni minden detail festésig, kicsoda Vay? akkit Kazinczy szeret és meg tisztelt, nem lehet az tsak generális.” (Kaz. Lev. VI. 295.) — Vagy Bethlen Adámnával összefüggésben is. (L. A' *bonyhai grotta* jegyzetét.)

Kazinczy felkérő levelében tehát ezt olvashatta:

Íme, a *Tempel*:

„Valaki Wesselényit ismerte, helyesnek leli, hogy a *szelid és rettenetes* idea össze kapcsoltatott. — Az én gondolatom ez volna:

Nyolcz doriai rendű oszlop egy sphaerai metszésű fedelet tart. Azon két oszlop felett, a' hol az Istenné statuájához lép fel a' Néző, e' két szó állana:

VIRTUTI — VINDICI.

A' Tempelnek közepében állana egy *szelid* leány, nem olly izmos tagokkal, mint Pallás, hanem olly gyenge növésel mint egy Gratzia, palást nélkül, bal könyökét egy vékony négyszeg támaszon nyugtatja, s' ezen kezében tartja Wesselényinek sárga rézből öntött profil képét. A' Wesselényi képe rómaiason volna . . . A' fej megett egy ág állana, s' körül az ovalon e' szók: *Hadadi Báró Wesselényi Miklós*.

. . . A' personificirte *Virtus* statuája szemét Wesselényire forditná gyönyörködő csendes mosolygással, jobbával pedig olly mozdulást tenne, hogy a' koszorut, melyet tart, a' képre akarja tenni.

Eddig a' *szelid* *Virtus*. — Most a' *rettenetes!*

A' *szelid* 's gyenge leány fején *sisak* volna, domborodni kezdő mellyén *pánczél*, hogy a' melly a' karcsú termet jobban kitessék, 's *dárda* és *más fegyver* nélkül. Egyik lábának hegye ki tetszene a' szoknya alól 's taposná a' *veszés'* convulsiójival küszködő kígyókat, mellyek közzül már csak egy kígyó élne.”

A *Felírás*:

„NÉKED SZELID ÉS RETTENETES ISTENNÉ KI A JÓKNAK SÉRELMEIKET HATALOMMAL BOSSZÚOD A' KORA FELETT NAGY FÉRJFIÚ BÚS ÖZVEGYE 'S FIJA MDCCCX.” (Kaz. Lev. VII. 334—5. Az ifj. Wesselényihez 1810. március.)

Így meríthette a költő a *Virtus*, a *rettenetes és imádott* jelzők motívumait a Kazinczy-leveleiből! Ismervén Kazinczynak azt a szokását, hogy bizonyos lényeges tudnivalókat *körlevélszerűen* is tudat, kétségen kívül közölte a *terv és a Tempel*, valamint a *felírás* fontosabb adatait Berzsényivel is.

De foglalkoztatta Berzsényi képzeletét Kazinczynak 1810. jan. 22-én küldött Wesselényi-epigrammája is, amelynek befejező fordulatára némi-
leg utal az ő fenséges ódája is:

Kétled e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene *Cató*

'S *lágyszívű Brutus*, itt Wesselényi valék.

Erdély! szüntessed sírásidat. Él Fiam, él Nőm!

'S díszedet *egy jobb kor* újra megadja, Zsibó!

(*Kaz. Lev.* VII. 221.)

Mindez hozzátartozik az óda keletkezésének történetéhez.

*

Berzsényinek — mint az előbbiekből kitűnik — *március 25. és április 10.* között ír Kazinczy. S a költő már *április 18-án* küldi az ódát. Tehát ez a költemény legfeljebb két hét alatt készült el, miközben Berzsényi Szemerétől visszakapott kéziratát is javítja s pesti élményei is „dolgoznak” benne, nem is beszélve gazdasági bajairól, gondjairól. Lehet azonban, hogy képzeletét már az 1810. jan. 22-én Kazinczy által megküldött epigramma is foglalkoztatta Wesselényivel kapcsolatban. De a döntő indíték kétségtelenül Kazinczy (számunkra elveszett) felkérő levele, amelyben feltétlenül kellett a „Tempelnek” és a felírásoknak szerepelniök, mert ezekre válaszában Berzsényi hivatkozik:

„A' mi a' Tempelt és Felírásokat illeti, ideád felette gyönyörű. De ennyi poéták verseinek öszve nyomtatása semmiképen sem akar az én csudálatos Fejembe férni. [Tehát Kazinczy azt is tudatta vele, hogy kiket kért még fel rajta kívül az óda írására! — *M.*] Nem látszunk e bérlelt siratóknak? Nem ártunk é magunknak és a' tárgynak? Nem lenne é illendőbb, ha Te mint Wesselényinek barátja az ő biographiáját baráti ecsettel, hazafiúi szemekkel és philozóphusi lélekkel ki adnád? A' böles a' leg kisebbben is fel tudja fedezni a' szépnek és nagynek vonásait.” (*Kaz. Lev.* VII. 375.)

Még egy motívumról meg kell emlékeznünk, amely a vers keletkezésével összefügg: Plutarkhosz hatásáról. Berzsényinek Wesselényi „herculesi” alakjával és erejével kapcsolatban Plutarkhosz Thészeusz-mondája jut eszébe. Eszerint Pittheusz vagy rábeszélte, vagy ravaszul rábírta Aigeuszt, hogy háljon Aithrával. Így is történt, s mikor Aigeusz megtudta, hogy Pittheusz király leányával aludt és a leányt teherbe ejtette, fogott egy kardot és egy pár sarut, s elrejtette egy szikla alá egy üregbe, amely elég nagy volt ahhoz, hogy e tárgyak beleférjenek. Ezt egyedül Aithrával közölte, és meghagyta neki, hogy ha fia születik tőle, küldje el hozzá, mi-helyt férfikorba jut, és már elég erős ahhoz, hogy a kősziklát felemelje, s kivegye alóla az ott hagyott tárgyakat, de úgy, hogy erről senki se tudjon, s tartson mindent a legnagyobb titokban. Aigeusz ugyanis módfelett félt fivérének fiaitól, akik életére törtek . . .

Amikor Aithra megszülte gyermekét, Pittheusz gondoskodott a gyermek neveléséről, és Konnidaszt rendelte melléje tanítónak. (Konnidasz tiszteletére az athéniaiak mind a mai napig kost áldoznak, egy nappal a Thészeusz-ünnepnek előtt . . . s nagy tisztelettel emlékeznek meg róla . . .)

Thészeusz erős, eszes, értelmes ifjúvá serdült. Aithra ekkor elvezette őt a sziklához: elbeszélte neki származásának igaz történetét, és felszólította, vegye ki a szikla alól atyja ismertetőjeleit... Thészeusz nekife-szült a sziklának és felemelte...

Thészeusz bámulta Héraklész dicső tetteit, éjjelente erről álmodott, nappal pedig sarkalta a vágy, hogy ő is hasonló tetteket vigyen végbe... (ΜΑΡΤΗ Elek ford. Helikon. 1965.)

A költő az ódát a következő kéréssel küldi el pesti barátainak: „Az én Műzsám az idén olly meddő, hogy még egy kis ódánál egyebet szülni nem tudott, 's ennek származása is gyanús előttem, és csak a' Széphalmi bábának köszönheti életét... Im hol van: *Vesselényi hamvaihoz*...” (Ism. lev. 19. 1810. jún. 21.)

A pesti barátok nem nyilatkoztak (a felkért költők között volt Kölcsey is); annál nagyobb elragadtatással üdvözölte a verset Kazinczy: „Sokat, igen sokat vártam Tőled 's többet adtál, mint vártam; ódád olly szép, hogy senki nem fogja hatalmas megrázzattatás 's nevednek csudálása nélkül olvashatni. Örvendek Wesselényinek, hogy Tőled megtiszteltetett 's fiának e' levelemmel együtt tészem-fel postára azt, a'melly néki mí-vedet megviszi.” (Kaz. Lev. VII. 431.)

Barátainak is bemutatja és értesíti Berzsenyit, hogy Kézy Mózesnek mennyire tetszett a költemény, s kérte, hogy leírhasa a maga számára. (Kaz. Lev. VI. 519.)

De az óda minden mitológiai vonatkozását ő sem értette, ezért az „Aethra fiá”-ra vonatkozó felvilágosítást kér a költőtől. Berzsenyi röviden felel Plutarkhosz alapján, akinek műveit ismertelen nagy szeretettel olvassa. (Kaz. Lev. VIII. 329.) Egyben örömmel nyugtázza Kazinczy barátainak elismerését: „Hogy Ódácskám Néked 's Kézynek tetszik, örülök; az illy bírácoknak ítélete nékem gyanús nem lehet.” (Kaz. Lev. VIII. 4.)

Az ifj. Wesselényi Miklós így nyilatkozik az ódáról (miután Kazinczy-nak írt levelében reménykedik, hogy már több óda is érkezhett apja haláláról); „Oh ha olyanok lesznek, mint a' Berzsenyi Uré, nem lesz a' feledékenység praedájává 's nem fog szűkölködni Atyám a' Horácz szava szerént: »Vate Sacro«.” (Kaz. Lev. VIII. 167.)

Erről Kazinczy rögtön értesíti a költőt: „Wesselényi meglátván ver-sedet, azt írja, hogy az ő atyja *non caret vate sacro*.” (Kaz. Lev. VIII. 348.)

Kölcsey bírálólatában támadja a „gőztorlatok alpesi” kifejezést (MKL 202.) — A *Mondolat* a „Chimaerát talpam alá szegem” kifejezést gúnyolja ki. (MERÉNYI: MNyr 1972. 9.)

A költő így védekezik: „Valljon nem válik e az egész Poézis sült bolond-sággá, ha azt hideg szemmel nézzük? De tegyük magunkat azon exaltált szellembé, mellyben azok mondva vagnak, tehát látni fogjuk, hogy azok nem egyebek, mint azon szellemnek természetes öltözetei... az az, az exaltált képzelődésnek exaltált képei. Wesselényi sem úgy jelenik meg, mint ember, hanem mint isten, Orkán és villám; melly szerint a' fő tárgy a' nagyításnak legfőbb grádusára lévén emelve, a' mellyék tárgyaknak is oda kellett emeltetniek... A' már prózában vásott *gőzhegyek, jelleg-hegyek* helyett *gőz alpesekek* mondani, 's azzal az ideát megújítani nem volt egészen szükségtelen... Mert mikor a' képzelődés annyira felmagasztal-tatik, hogy az embert Orkánnak, Istennek 's villámnak nézi, már az akkor semmi köz képet nem tűr, 's a' legmerészebbeknek szemléletére el van készítve.” (PM 40.)

A Wesselényit kitűnően ismerő Kemény Zsigmond elragadtatással idézi Berzsenyi ódáját, mint aki kortársai közül legjobban jellemezte az id. Wesselényit, s idézi is a költeményt teljes egészében. (*Tanulmányai*. Kiad. GYULAI Pál. Pest 1870. I. 7.)

Az *utókorban* NÉMETH László felfogása szerint (*Berzsenyi*. 37.) Berzsenyi akár saját géniuszához is írhatta volna a költeményt. A lelki-jellemi rokonság az azonosulás ekstázisáig fokozódik. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 67.) értelmezése: a költő a nemzeti (nemesi) ellenállás Herculesét mintázta meg Wesselényiről. — MERÉNYI (1966. 229.) méltatása: „Az óda a reformkor eszményeinek előhírnöke. Az erkölcsi erő, az áldozat a reformkor egyik fő ösztönzője. Az eszményekhez való hűséget dicsőíti. Az erő és a virtus egyesülése biztosítja a halhatatlanságot. (E gondolat a *Felsőbüki Nagy Benedek*hez írt költeményben is előfordul.) Berzsenyi a kissé leverően ható pesti út után (Kazinczy bírálata) új erőforrást merít egy hősi egyéniséggel való azonosulás lírai elragadtatásából.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Hamveder, szökőfény, dagály, enyhely, védlélek, disz.

Szóképek

Por (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 25.), orkán (CSELÓTEI: 21.), villám-szavad (uo.).

Az A helyesírása

Wesselényi hamvaihoz

Le omlom én is szent porodon nemes!
A' jókkal együtt könnyeket áldozok,
'S hamvedredet bús Ciprusaggal
Illeti Melpomenem zokogva.

5 Nem úgy jelentél meg te hazád' egén,
Mint egy szökő fény, mely mosolyog 's ki vész,
'S mint egy szívárvány tarka párák'
Kölcsönözött ragyogásaikkal:

10 Te mint az Orkán 's mint az Olympi láng
Megráztad a' gőztorlatok' Alpesit,
'S villám szavad meg szégyeníté
A' czudarok' s gonoszok dagályát,

'S a' jók csudáltak, mint az egész javát
Titkon segítő mennyei tűneményt.
15 Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott!

Ritkán talál itt enyhelyet a' derék.
 A' Virtus' utját Szörnyetegek lesik,
 'S pályája küzdés, ám de végre
 20 Talpa alá szegi a' Chimérat!

Mint hajdan a' szép Aethra' jeles fija,
 Fel bírtad ifjú karral az éktelen
 Márványt, s' Atyáid' pallosával
 Győződelem vezetett az égbe.

25 Tekints le hozzánk hős eleid közül!
 Lebegj körülttünk, légy szeretett hazád'
 Védlelke, 's óh add vissza fényes
 Díszeidet maradékaidban!

Kazinczy belejavításai, illetve megjegyzései:

1. porodon, Nemes!
2. Jókkal
13. Egész javát
17. Derék
25. Eleid
28. *deli magzatidban!* Így változtatta meg Jun. 23: 1810. [Ti. Berzsenyi. — Helmecey Kazinczy változata szerint szedette. — „Vesselényi” Helmecey önkényes javítása. Berzsenyi elfogadta Kazinczy változtatásait.]

Eltérések a H₃-tól

- Cím: Wesselényi hamvaihoz (A)
3. bús ciprusággal (A)
 10. gőztorlatok' éjjelét (Hb)
 15. Wesselényi (A Hb)
 16. imádott! (A)
 18. virtus (A Hb)
 25. közül (A)
 26. körülttünk (A)

Szövegváltozatok

Cím: H₁ H₂ Vesselényi' D Wesselényi' [sh.]

1. H₁ Leomlok [Ism. lev. 50.] H₁ Hb nemes
 2. Hb A' jókkal H₁ D áldozom
 3. H₂ D ciprusággal H₁ Hb ciprusággal
 5. H₁ Te hazád' Hb D te hazád!
 6. H₁ mosolyog, 's
 9. H₁ Orkán Hb D orkán, 's D olympi
 10. H₂ D álpeszűt H₁ álpesűt
 11. Hb villámszavad
 12. H₁ H₂ gonoszok 's czudarok [A-ban czudarok 's gonoszok.
- Helmecey jav. Berzsenyi elfogadta.]
13. H₁ Hb jók H₁ Hb egész
 15. H₁ dicsőült H₁ H₂ Vesselényi
 16. H₁ H₂ HbD imádott.
 17. Hb D derék

18. H₂ D virtusz H₁ Lesik. Pályája D Lesik: Pályája
 19. Hb lesik. Pályája küszdés H₁ lesik, Pályája
 21. D fia
 23. Hb D atyáid
 25. Hb D eleid H₂ Hb D közül
 26. H₂ Hb D körülünk Hb D hazád'
 27. H₂ D oh add Hb oh add-vissza
 28. A *Diszeidet maradékaidban!* [2. változat:] *Diszeidet deli magzatidban* [Kaz. Lev. VII. 536. — 3. változat:] magzatodban. [Helmeccy jav. Berzsenyi elfogadta.]

Fordítások

An Wesselényis Manen. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. *36 Ungarische Lieder und Gedichte.*

An Wesselényis Urne. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner. *Strahl im Sturm.* S. 66.

92. Küprishez.

Kézirat

Nincs meg, Helmecczynél elveszett. (Pedig Helmeccy másolatot adott be mind a cenzúrának, mind a nyomdának.)

Megjelenés

Először a H₁ közli: 3. — H₂ 3. — D I. 3. — T I. 34. — H₂ szerint közöljük.

Nyilván mottóvers, és az 1813-as és 1816-os kiadásban az első könyv előtt szerepel, mintegy hangsúlyozva az e könyvben levő 15 szerelmi vers tematikáját. De mi írórend szerint soroljuk be ugyanúgy, mint az 1936-os kiadás. (231.) A helyesírása már Szemere levelében: *Küprishez*, holott Berzsenyi mindig „*Cypris*”- ír. (Már a bécsi bíráló kifogásolta, hogy hol „*Cypris*”, hol „*Küpris*” fordul elő az 1813-as kiadásban, ami nyilvánvaló következetlenség.) Bizonyos bonyodalmat okoz azonban, hogy Szemere azok között a versek között közli, amelyek Kazinczy kézírásában maradtak fenn, holott a költemény az 1808-as kéziratban *nem* szerepel. Nem említi meg — mint a többi, a költő által újra lemásolt verseknél —, hogy „B. kézírása” vagy „B”. De lehet, hogy ennek elmulasztása csak figyelmetlenség tőle. Berzsenyi mindenestre az egész 1813-as kiadásban (és általában az epistolákban is) latinus helyesírást használ.

A költemény keletkezésének fő indítéka — szerintünk — a versek új sorrendi kompozíciója volt. A költő a Kazinczyhoz intézett *Ajánlás* után hízagot érzett a versek egymásutánjában és hangulatában, s minthogy mind a három könyvet szerkezeti egységnek fogta fel, úgy érezte, hogy az első könyv hangulatát a *Küprishez* jól bevezeti. Ezenkívül az első könyv tartalmaz olyan verseket is, amelyek szerintünk a költő első „ömlendezési” közé tartoznak (*Egy szilaj Leánykához*, *A' csermelyhez*, *Az Esthajnalhoz*) így őszinte vallomásként is hat, mikor így szól a versben: „Eldanlom első ömlendezésimet, a' mellyekre engem a' Szerelem 's epedés tántott . . .”

De a *Küprishez* szóló mottóverset nem lehet úgy felfogni, mintha a költő első versei csupán szerelmi költemények lettek volna. Ő maga is hangsúlyozza azt, hogy szerelmi versei és komoly fenségu ódái között nincs időrendi eltérés. Kiemeli *egyidejűségüket*: „A’ dalokban a’ szívnek együgyü nyelvén beszéltem, az ódáknban pedig a’ tárgy’ természete szerint harsogtam . . .” (PM 47.) Ezt azonban nyilván úgy kell érteni, hogy a *korai* ódák és a *korai* szerelmi versek ugyanazon időszakban keletkeztek. (Az év megnevezése nélkül.) Sőt Berzsenyi e korai ódáknak még szembe-tűnőbb „tsupa gyermeki értelmet és gyermeki gondolkozást” vél tulajdonítani (*uo.*), mint a szerelmi daloknak.

A *Küprishez* vallomásából az is kiténik, hogy nem 1802 után kezd szerelmi dalokat írni, mint GÁLOS feltételezi (*Jegyzetek*. 18–19.), hanem „első ömledései” betöltik már az 1795–1799-es időszakot is. A költő *valós életkörülményei* — nem csupán irodalmi olvasmányok — a döntők a keletkezés megtétele szempontjából.

Ami a versnek Horatiushoz való viszonyát illeti, csupán a címben van rokonság a római költőnek Venushoz intézett fohászával. (C. I. 30.) Horatius Cnidus, Paphus és Cypris királynőjéhez fordul, hogy jöjjön egész kíséretével az ő kedvese, Glycere házába, s hozza el oda a szerelmi boldogság teljességét. Berzsenyi viszont azért hívja Cyprist, hogy hallgassa meg énekét, amelyet a szereléről énekel, ékesítse azt fel a szépség bájával, hogy így elnyerhesse a jutalmát Lollitól szerelmi dalaiért.

Lehet, hogy a *Vénushoz* írt vers elhagyása az 1813-as kiadásból a némileg rokon tárgy miatt történt.

Forma

Alkaioszi versszak.

Nyelvújítási szavak

Báj, ömledéz, varázsöv.

A lebegés *metaforájáról* l. CSELŐTTEI: 10.

Szövegváltozatok

- Cím: T *Küprishez*
2. D *eldallom*
3. D *eldallom D engem'*
3. H₁ *bérem'*

93. Életphilosophia.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44.sz. 43/r.v—44/r. A Kazinczy által 17.-nek számított levélben (8-r.).

Megjelenés

H₁ 166. — H₂ 164. — Hb II. 71—72. D I. 128. — T I. 126. — Hb alapján közöljük.

A költő 1811. március 13-án küldi el a verset Kazinczyhoz *A' Tánczok és az Emmihez* (1811) c. költeményekkel együtt, a következő sorok kíséretében: „Hogy már én is küldjek valamit, vedd ezen három darabjaimat. Silányok 's viz ízűek, de nem csuda, mert azokat csak a' mostani esős napok okozták. Kivált ez az első [ti. az *Élephilosophiának* később elkeresztelt vers. — *M.*] olly idétlen, hogy mind ekkorig meg sem mertem keresztelni. Ha gondolod, hogy világra való, adj néki nevet.” (*Kaz. Lev. VIII. 392—393.*)

A költő útja az *Élephilosophiáig* nem volt könnyű. Pessimizmusa a *Barátimhoz* (I.) c. ódában ér tetőpontot. Az *élet' dele* elégiai szinten fejezi ki rezignációját. A *Fohászzkodásban* vallásos hit emeli fel a keserűség lelki-állapotából. Az *Élephilosophiában* ennél is tovább fejlesztette világnézetét.

Talán a vers egyik indítéka a *Barátimhoz* c. ódában gyökerezik:

A' tündér Amathus' bájai oszlanak,
Éltem' gondoljai közt, a' komoly ész előtt . . .

Az *Élephilosophia* a „komoly ész” költeménye. Még érződik benne az elégiai érzésfázis, de már jelzi a költőnek az értelmi költészet, az episztolai gondolati líra felé való átmenetét. Valószínűleg Kazinczy barátsága, elismerése, segítsége, biztatása emeli ki őt magányából, elszigeteltségéből.

A verset leginkább Schiller *Resignationjával* szokták összehasonlítani. ZLINSZKY Aladár (*Egyet. Phil. Közl.* 1900. 157. skk.) ennek — szerintünk — túl nagy jelentőséget tulajdonít. Holott csak a kezdő sor közhelyszerű kiindulása egyezik a két költő versében. Ez pedig a kor, az akkor i arkádiai világ egyik jellemző szólásformája volt:

Auch ich war in Arkadien geboren,
Auch mich hat die Natur
An meiner Wiege Freude zugeschworen,
Auch ich war in Arkadien geboren,
Doch Thronen gab der kurze Lenz mir nur . . .
(Schiller. I. 59.)

[Én is Arkádiában születtem, nekem is örömet ígért bölcsőmnél a természet. Én is Arkádiában születtem, de rövid tavaszom egyebet mint könnyeket nem adott . . .]

Már e néhány sorból is láthatjuk, hogy a német költő hangja a panaszé, a kiábrándulásé, a csalódásé. Bercsenyi filozófiája az életbölcességé, a megbékélésé.

СІПАК (*Horatius hatása.* 134.) inkább Horatiusra utal (*C.* III. 29. 29—33. s.):

Prudens futuri temporis exitum
caliginosa nocte premit deus
ridetque, si mortalis ultra
fas trepidat. Quod adest, memento
.....
Componere aequus . . .

(*Opera Omnia.* 254.)

[Az isten az éj homályába takarja bölcsen a jövőndő útjait, és kacag

azon az emberen, aki a kelletén túl gyötri magát. Ami itt van előtted, azt igyekezz nyugodtan rendbe hozni.]

CSIPAK a teljes apátiában, a sors változásaitól való függetlenségben lát itt rokonságot a római költővel. (Csak az utóbbiról lehet szó.) Horatius életélvezetre int, míg Berzsenyi lelkében nemes rezignáció borong... Ugyanígy a következő részletben is különböznek (41—43. s.):

Ille potens sui
laetusque deget, cui licet in diem
dixisse: „Vixi”.

(Opera Omnia. 254.)

[Az fog majd a maga uraként és derűs nyugalomban élni, aki napról napra elmondhatja magáról: „Éltem!”] Itt is az életélvező Horatius jelenik meg előttünk; a *jövő távlatai nélkül*. Berzsenyi nem a nemtörődöm-séget hirdeti, hanem azt, hogy *nyugodtan néz a jövő elé az, aki töretlenül halad céljai felé*. („Minden kornak van istene.”)

Már rokonabb a horatiusi bölcsességgel az *Életphilosophia* szelleme, ha a C. III. 29. eme soraira gondolunk (45—48. s.):

non tamen inritum,
quodcumque retro est, efficiet, neque
diffinget infectumque reddet,
quod fugiens semel hora vexit.

(Opera Omnia. 236.)

[Sem azt, ami elmúlt, nem lehet érvényteleníteni, sem amit egyszer a futó óra magával hozott, nem lehet megváltoztatni és meg nem törtéنتté tenni.] A múlt megmásíthatatlanságának gondolata Berzsenyit is jellemzi, de nem marad vigasztalan. *Bizalmat* érez a jövő iránt.

Az 1936-os kiadás a költő vallomásai alapján Seneca-olvasmányokkal hozza kapcsolatba a költeményt. (KM 378—379.) Seneca az apa, Berzsenyi Lajos kedvenc írója volt, s a költő gyakori olvasmánya lehetett. Emellett bizonyít ama kijelentése is, amely szerint Seneca — úgy látszik — lelki szükséglet volt számára ezekben az években:

„Holnap megindulok Vaszba, hogy stoicus Atyámat lássam és ragadozó sógoraimat a' rókalyukból kifüstöljem, és gyermekeim successioját körmeikből a' mint lehet, ki mentsem. Senecát viszem velem és az én csacska Leányomat, hogy az harcolni, ez pedig mosolyogni tanítson: mert a' ki mosolyogva tud harcolni, az a' Jupiternek minden sógorait is le kaczaghatja.” (Kaz. Lev. X. 73—74.)

Igy alapja lehet a versnek Seneca gondolatvilága:

„Vixi et quem dederat cursum fortuna, peregi.” (154.) [Éltem, s mely sorsot nyújtott a szerencse, betöltém. SZAIKZ ford. 193.] — „Quando que ultimus dies venerit, non cunctabitur sapiens ire ad mortem certo gradu” (207.) [Jöjjön bármikor az utolsó nap, a böles férfi nem vonakodik a haláltól, nem kételkedik, hanem bátor léptekkel lépi át az enyészet küszöbét. — 128.] — „In tria tempora vita dividitur: quod fuit, quod est, quod futurum est. Ex his, quod agimus, breve est, quod acturi sumus, dubium, quod egimus certum.” (206.) [Az élet három időszakra oszthatik: a jelen, elmúlt és jövőre. Ezek közül az, melyet élünk, rövid, melyet élni fogunk, kétes, melyet éltünk, bizonyos. — 125.] — „Securae et quietae mentis est in omnes vitae suae partes discurrere.” (206.) [A bátorságos és nyu-

godt elmének tulajdona múltjának minden részét bejárni. — 127.] — Valamennyi idézet az *Opera Omnia Senecae* I. könyvéből. Ed. Haase.

Mint látjuk, ezek valóban némileg hasonló gondolatok, különösen a legutolsó szinte a rokon szellemi magatartás lényegét érinti. De a vers a költő önálló egyéniségét tükrözi.

*

Kazinczy nagy elragadtatással üdvözli a vers létrejöttét: „Silányoknak, idétleknek nevezett darabjaidat öly elragadtatással vettem, mint azt szoktam, a' mi Tóled jó; nem mivel Tóled jó; noha hogy Tóled jó, annak örvendek; hanem mivel Tóled nem jöhet semmi, a' mi javallásomat, söt csaknem mindenkor csudálásomat is, ne kívánja. »Kivált az első öly idéten, hogy mind ez ideig meg sem mertem keresztelni«, — ezt írod. Én pedig hozzá vetem, hogy kivált ez az első öly nem idéten, hogy meg sem mertem szabni, költeménykéink között hol talál legillőbb helyet. Schilleri melegség és philosophia lepte-el. Mivel rám bíztat, hogy neki a' nem-szent kereszttségben nevet adjak, imé elnevezem:

AZ ÉLET KORAI.

»Az arany század' istene Pásztorai közzé kene«. — Az az ember, a' ki öly nehezen rímez, öly nehezen léi rímeket magyarban mint én, igen édesen lepetett-meg e' két sorosat olvasván. Mert mennyivel szebb *Istene* és *kene*, mint *születtem*, *szenderegtem*, *berkében*, *keblében*. — De nem csak a' versificálás bájosága teszi érdemét e' dálnak. Mi a' fül' csiklándása, ha a' *phantasia* és *érzés* nem leli-fel mellette a' mi öket elégítheti-ki! Rendes dolog, hogy az a' megfoghatatlan Individualitás mint üti-ki magát minden cselekedeteinkben. A' mit Te írsz, az nem egészen a' Kis' munkája 's a' mit Kis ír, az nem egészen a' Tied 's a' mit Ti írtok, nem az a' mit én, és viszont; 's így osztán minden Íróink az elsőn kezdve az utolsóig. *Egészen fellellek ezen dalodban, 's küsmerném millió énekek közt első tekintettel, hogy azt nem a' Te lelked mása, Kis írta, hanem egyenesen Te. Gyönyörű ének.* Megküldöttem Szemerének mind a' hármat, most pedig Erdélybe küldöm. — Az az ögy kifogásom van ellene, hogy *farka* van (olaszul: coda): — a' 's *kebelembe marasztom*. Én nem tudok ahhoz szokni, hogy Te némelly énekeidnek ölyen codákat adsz, a' több stróphák példái ellen.” (*Kaz. Lev.* VIII. 431.)

Mivel az 1808-as gyűjtemény visszaküldése (1810. júl. 29. — *Ism. lev.* 21.) után juttatta el e verset a költő Kazinczyhoz, az másolatban küldi el Szeinerének — mint a fenti levélben láttuk — a kötetbe való kinyomatás céljaira. Így nem bizonyítható, hogy az új címet — *Életphilosophia* — a költő adta volna a versnek. Hogy Kazinczy változtatta meg újból, nem valószínű, hiszen ötöle származik az eredeti cím (*Az Élet Korai*). Annak sincs nyoma, hogy Berzsenyi újramásolta volna a verset, s így az ö *másolata* jutott volna el Szemeréékhez. Így a címváltoztatást *Helmeeczynek* kell tulajdonítani. (A költő elfogadta.)

Kölcsey dicsőréttel említi a verset. (*MKL* 202.) De ögy sajtóhiba miatt félreérti a „gígászi örök vár chaosát”; mert a *vár* nem főnév, hanem *ige*, amit aztán a költő *az eredetileg is megvolt S* kötőszó újra közbeiktatásával javított ki. (*Hb* II. 70 — 2.) E sajtóhibának (mert a *vár* után kimaradt *Helmeeczy* hibájából) érvül való felhasználását a költő „dagályos” kifejezéseinek bizonyítására Kölcsey részéről különösen zokon vette Berzsenyi. Az első *Antirecensió*ban ezt mondja:

„*Gigászi örök vár chaosza.* Itt a vár, mely verbum, substantivummá van csinálva, hogy ezáltal a szólás csúffá legyen. Valóban szép recensensi karakter! A nyomtatásból ugyan kimaradt a vár s a chaosz között levő s, de azért okos ember általlátja az igaz értelmet, s a recensens, úgy hiszem, látta a kézírást is, amely így volt: »Hol a gigászi örök vár, s chaoszában elmerít«. Egyéberánt pedig a *gigász*: jelent minden nagy, szörnyű és mesés dolgot, s mindenik értelemben hozzáillik az örökhöz.” (ÖM 512.)

A második *Antirecensió*ban így szól: „*Hol a' gigászi Örök vár 's chaoszába elmerít, az az, hol a' nagy, szörnyű, mesés, tsudás örökkévalóság vár reám, és zavarjában eltemet.*” (PM 41.)

Szemere Pál a *Tudóstításban* szintéri rámutat a sajtóhibára, amiről már az általa látott és olvasott első *Antirecensió*ból is értesült.

Az *utókorban* VÁCZY János (*Berzsenyi.* 45.) szerint „A verset nyugodt élet-bölcsesség, józan költői önismeret, lelki béke és szerény, de önérzetes hang jellemzi. Az elégiai ellágyulás a felindulás pátozával egyesül.” — KERÉNYI Károlyt (*Az ismeretlen Berzsenyi.* 5.) a költemény a sokratészi *Apologia* hangjára emlékezteti, különösen ez a részlet: „Mert ha bíró, nem érhet vád, Mert ha álom, nyugalmat ad.” — HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 77) így értelmezi: „Tudatos számvetés az élet tartalmával és értékével. A súlyos tartalmat (a költő) összeegyezteti a dalformával. Jellemzi az antik lelkiség átvétele. Görög lélek kifejezése modern dalformában. Berzsenyi érzelmét otthont talált a lelki görögségben.” S rámutat a *Prédikátor könyvével* (I. 14.) és a *Vanitatum vanitas*szal való összefüggésekre is. MEZEI Márta (*MKL* 48.) úgy fogja fel a vers jelentőségét, hogy az a költőnek sorsával való megbékélésén túl e lelkiállapot hangulati derűjét is kifejezi. Igaz, kitűnik a költeményből a megélt öröme nem teljes volta, mégis „a dalforma könnyed zenéjében kiegyenlítődik az elmúlt öröme és a gyorsan közeledő enyészet bánatának mérlege”. — MERÉNYI (*Újabb Berzsenyi-tanulmányok.* 77.) a „Ripeness is all” shakespeare-i bölcsességében látja a vers értelmét. Fontos állomásnak tartja a verset a költőnek az episztolák eszmei világa felé vezető belső útján.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers. Hatsoros versszakai vannak, 8 + 7 + 8 + 7 + 8 + 8 szótagos sorokkal. Rímképletei ababc. Ütemezési típusai: 3/4 4/3 4/4 5/2 3/5 2/6. (2. vsz.)

Szóképei

Arany század, arany világ (CSELŐTTEI: 26.), rózsakor (CSELŐTTEI: 13.), kebel (CSENGERY: 592. — CSELŐTTEI: 29.).

Nyelvújítási szavak

Rózsapárna, rózsakor, Örök (melléknév főnév h.), enyhely, visszaélni ne bálnám, vaspályáit, borzasztom, borzadom.

Képzőművészet

A vers dallamát I. TÓTH István *Ariák és Dallok* c. kéziratban: 400.

Az A helyestrása

- Én is örökre születtem
Arcadia' berkében,
Rózsa párnán szenderegtem
Cipris' ambrás koblében,
5 Az arany század Istene
Pásztorai közé kene.
- Ah, de mint az arany világ,
A' rózsakor elrepül
Olympusra más Isten hág
10 'S Dodona berke dördül
Elvirít a' szép ki kelet
'S véle a' hesperi liget.
- Az ényim is el virúlt már,
Pallyám' vége közelít,
15 Hol a' gigási Örök vár
'S chaosában el merít,
Mint egy cseppet az Óceán
Mint egy sohajtást az Orcán.
- Légyen álom, légyen bíró
20 Bátran megyek elébe
Mint egy elfáradtt utazó
A' vadom' enyhelyébe
Mert ha bíró, nem furdal vád,
Mert ha álom nyugalmat ad.
- Ember voltam, csak gyarlóság
Létem' fényes béklyege.
25 Ha virtusom nem hiúság,
Forró vérem melege,
Ha szívem nemesebben vert
30 Ön magában méltó bért nyert.
- Sirjak e' hogy életemet
Jól használni nem tudtam,
'S leg kiesebb ösvényimet
Álmadozva folytattam ?
35 Ha ezt újra el kezdhethném
Ismét a' multat követném.
- Az ifjúság' örömeit
Lelkesedve öleltem.
De szívem szebb ösztöneit
40 Soha bé nem tölthettem,
Ithacám' partját el értem.
'S ah! hazámra nem ismértem.
- Ugy éltem hogy életemet
Vissza élni ne bálnám
45 Ugy éltem hogy életemet

Végezni ne fájlalnék,
 Meg csokolgattam rózsájit
 Meg izzadtam vaspályájit.

50 Láttam a' mosolygó tavaszt,
 Láttam az égő nyárt,
 Láttam minden időszakaszt
 'S minden földi láthatárt,
 Ha örök időket élnék
 Ezeknél többet nem érnék.

55 Tűnő éltem' rövidségét
 Én tehát nem síratom,
 'S a' jövőndő kétes képét
 Előre nem borzasztom,
 Minden kornak van Istene
 60 Nem zugolódom ellene
 'S kebelemben marasztom.

Eltérések a H₁-től

- 2. Arcadia (A)
- 4. Cypris [H₁ alapján, legközelebb áll az A-hoz]
- 9. Olympusra (A H₁ Hb)
- 12. hesperi (A)
- 13. elvirült (A H₁)
- 15. gigási (A) Örök (A) vár, 'S (Hb)
- 16. chaoszában (A)
- 17. Óceán (A)
- 26. bélyege. Ha (A)
- 27. virtusom (A)
- 28. melege, Ha (A)
- 31. Sírjak é (A)
- 37. ifjúság (A)
- 47. rózsáit (A Hb)
- 48. vaspályáit (A Hb)
- 55. Tűnő (A)

Szövegváltozatok

- Cím H₁ *A Élet' Korai.* [*Életphilosophia* Helmezy jav.]
- 2. H₁ Arcádia H₂ Arcádia Hb Arkádia D Arkadia
 - 4. H₂ Hb Cypris' D Küpris' H₁ D ambrás
 - 5. Hb istene
 - 7. D Ah! de
 - 9. H₂ D Olympusra
 - 12. H₁ Hesperi H₂ Hb D hesperi
 - 13. H₁ Hb D elvirult
 - 14. D Pályám vége
 - 15. H₁ Gigászi H₂ gigászi D gígászi H₁ H₂ D vár Chaoszába Hb chaoszá-
 ba H₁ H₂ Hb D örök
 - 17. H₁ H₂ Hb Óceán D oceán
 - 18. Hb D orkán
 - 19. Hb D álom bíró

23. **Hb D** bíró **H₁** bíró, álom,
 24. **D ad H₁ Hb D** álom
 25. **H₁ H₂ Hb D** bélyege, Ha
 27. **H₂** virtuszom **D Erényem** ha, nem [önkényes jav.]
 28. **H₁ H₂ Hb** melege. Ha
 31. **H₁ H₂ Hb** Sírjak e **D Sírjak-e**
 37. **H₂ Hb** ifjúság
 41. **Hb D** Ithakám'
 42. **H₁ H₂ ah** Hazámra **D ah, hazámra Hb ah** hazámra
 47. **H₁ H₂ D** rózsáját
 48. **H₁ H₂ D** vaspályáját
 52. **D** láthatárt!
 53. **H₁** kérnék [Ism. lev. 51. Berzsenyi megjegyzése: „Ezeknél többet nem kérnék. Nem igaz, mert kérnék, ha kérhetnék, de érnék, mert nihil novi in mundo.”]
 55. **H₁ H₂ Hb D** Tünő
 56. **D** siratom
 57. **H₁ Hb D** jövőendő
 58. **A borzasztom** [„borzadom” Kazinczy vagy Helmeoczy jav.]
 59. **Hb** istene

Fordítás

Filozofia vietii. În românește Cicerone Theodorescu. București 1965. EPLU. *Antologia I.* Pag. 461.

94. A' Tánczok.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 45/r-v. Kazinczy által 17-nek számozott levélben. (8-r.)

Megjelenés

H₁ 162. — **H₂** 160. — **Hb** II. 79 — 80. — **D** I. 125. — **T** I. 128. — **Hb** alapján közöljük.

Az előbbi vershez fűzött jegyzetben említett költeményekkel együtt küldi el a költő Kazinczynak 1811. március 14-én. Utánuk e nevezetes glosszát írja (amely Kazinczy elragadtatását váltja ki); „Én egy korúim között legelső magyar tánczos voltam, lovat, embert, asztalt által ugrani nekem játék volt. Sopronyban magam tizenkét németeket megvertem, és azokat a 'város' tavába hánytam, és az én első szeretőm az én karjaim között elalélt.” (*Kaz. Lev. VIII.* 393.)

A magyar tánc témája szinte egész életén keresztül foglalkoztatja a költőt, oly nagy jelentőségűnek tartja. Még 1822-ben is ezt írja Mailáth Jánosnak: „Én most egy kis Poetikán dolgozván, helet találtam a' magyar musikára és tántzra is ki terjeszkedni. 'S mivel én ezeket végtelen nyomatékú dolgoknak nézem, kérem Nagyságodat, ha tud ott oll érdemes Hazafiakat, kik e' részben figyelmet és említést érdemelnek, méltóztasson tudtomra adni, hogy a nemzetiség a mint lehet, itt is elevenítségék.” (*Ism. lev. 69.*)

Majd *A versformákról* írt értekezésében kifejti, hogy szerinte a vers nem egyéb: „mint az ének’ vagy tántz’ természetét követő beszéd forma: melly, mint külső része a’ Poézisnek, egyenesen alája esik a szép művészetek legfőbb, legközönségesebb törvényének, a’ mi nem egyéb, mint a’ régi *Aristotelesi* definitio: *a’ természet szép követése.*” (PM 69.) Ugyanitt a görög metrumban a tánc elemét és természetét fedezi fel. (70. skk.)

A Széchenyihez és Wesselényihez írt nevezetes levelében pedig így szól a táncról: „Eleinknél a magyar Tántz nem csak mulatság, hanem leg valódiabb aesthetias Gymnasztika volt, a’ mit nyilván mutat annak egész természete s nyilván bizonyít Kinizsink Hódtántza. Ez a’ Tántz olly gazdag különféleséggel bír, hogy az valamint minden ki gondolható szép mozdulatokat, erőfejteteket vagy minden szép érzelmekeket egyaránt magában foglal. A mi pompás hadi Tántzainkat még az ősz férfi is nagy dísszel eljáratja, s jaj annak, akki Bihari Hatvágásában a Hódalt nem érti! A mi Tántzaink nem két három gyermekes lépdelésből állanak, mint a mostani módi Tántzok, mellyeket egy két napon belül megtanulunk, a harmadikon pedig egyforma gyermekes, lelketlen voltok miatt meg is ununk; hanem olly tzeleányosak, hogy azoknak tanulása egész ifjuságunkban dolgot adott s aesthetias természetek szerint olly kedvesek, hogy azok bennünk passióvá válnak s az által a barátság, nyájasság ösztönei lesznek. S tapasztaljuk, hogy azokkal fogy a magyar barátság; mert saját tántzainkat elfeledtük, az idegent pedig nem szeretjük s megszünt Muzsikánk. Ez pedig a Görögöknél nagy szó vala, s annyit tett, mint a legfőbb Oskolának — a Társalkodásnak romlása!” (Ism. lev. 83.)

Schillernak a *Der Tanz* c. költeményével (ZLINSZKY: i. h.) nem lehet e verset kapcsolatba hozni. Schiller a táncban az örök változást, s az ebben megnyilvánuló természeti törvény jelképét látja. Berzsonyit pedig itt is hazafias célzat ihleti. A különböző táncok mozdulataiban a nemzetek jellemének kifejezését érzékelteti. Szerinte a magyar táncban az erő, a hősiség szenvedélye sodorja magával a táncolót, aki mégis tud uralkodni önmagán, miközben egész lényé lángra lobbán, „s ez a magyar nemzeti karakter”.

Érezzük a versben a személyes élmény forráságát. Ezzel van összefüggésben a Kazinczyhoz intézett (fentebb idézett) levél eksztatikus utalása is.

Hogy a költőnek a valósághoz való viszonyát jellemezzük, idézzük fel röviden RÉTHEI PIRKEL hiteles jellemzését a magyar táncról. (*A magyar táncok*. Bp. 1902. 6. skk.) Ebből láthatjuk, hogy a táncbevezető részt a költő teljesen elhagyja, amiről PIRKEL így szól:

„A férfi nem mindjárt kezd táncba, csak készül rá, dőlcegen kihúzza magát, kezeit csipőjére téve, lábait lábujjhegyről sarkára lépve mozgatja, közben derekával jobbra-balra hullámosan hajlong. A második—harmadik nótasor elején lejtő lépésekkel kezdi testét táncba vinni, majd patkós bokái összeütögetésével fokozza, *»hegyezi«* a táncot. . .” Ez a rész tehát elmarad, a költő mindjárt a lényegre tér:

A magyar egy Pindár: valamerre ragadja negéde,
Lelkesedett tűzzel nyomja ki indulatit. . .

RÉTHEI PIRKEL nyomán ezt így „kommentálhatnánk”:

„A zene gyorsít, s akkor megy át a lejtő lépdelés fokozatosan szökellésbe. A táncos ugorva lejt s különböző irányokba táncfigurákat tesz, s szökéseket saját ötleteivel, leleményével színezi, s a lábfej forgatásával

ékesfti. Közben egyet-egyet fordul, tenyerével csapkod, örömben fel-felrikkant, sarkaival dobol. . .” Találón teszi ehhez hozzá HANKISS Júnos, hogy „A magyar egy Pindar» kijelentés meglepetésként hat, művészi szünetet idéz elő a versben, elszigeteli, kiemeli a magyar tánc jellemzését a többiekétől. Ekkor érezzük át, hogy a költő, a magyar Pindaros, a tüzes ihlet embere, magával azonosítja a magyar táncost.” (A magyar irodalom közelről. Bp. é. n. 93. skk.)

De a „szerelmi epedés” motívumát is nagy megelevenítő erővel festi költőnk:

Majd lebegő szellő, szerelemre olvad epedve,
'S búja hevét kényes mozdulatokba szövi. . .

A táncnak ezt a mozzanatát RÉTHEI PIRKEL a következőkben jellemzi: „A táncos és párja együtt lejtének, hajladoznak, forgolódnak, egyre szaporábban, szenvedélyesebben. A férfi a nőt elereszti, kiperdíti, átka-rolja hévvel, ide veti, oda veti, felemeli, buktatja, »mártogatja«. A nő ingerkedve elválik tőle, elperdül, párját szemmel tartva forog, riszálja magát, szétválnak, csalogatják egymást, miközben minden idegük meg-rezdül, tűz lobog a táncos szemében, a nő arcát szemérmes pír borítja. . .”

Majd maga fellobbanva, kiszáll a' bajnoki táncra,
Meveti a' lyánykát a' diadalmi dagály. . .

A táncnak ezt a részét RÉTHEI PIRKEL így írja le: „A férfi a szokellésnél a nőt el szokta bocsátani, hogy teljesen szabadon mozgathassa kezét, karját, fejét, derekát, míg a nő egyhelyben marad, figyelemmel kísérve táncosa minden mozdulatát.”

Ennél a mozzanatnál avatkozik közbe szinte ódai „auxesis”-szal a költő képzelete. A férfi egyedül járja a táncot. Ekkor Berzsenyi hősies fantáziájában Kinizsi jelenik meg „véres ajakkal”, amint a teshalmok közt járja „kegyetlen” táncát a győzelem mámorában, egyúttal hatalmas, szinte emberfölötti testi erejét is mutogatva, amely összeszövődik a diadal győzelmi érzésével.

Jellemző Berzsenyire, hogy a tánc ezután következő mozzanatát kihagyja a leírásból, mert a hősi, pindaroszi magasztalat akarja kiemelni, *nem az idilli végét:*

„Végül karjukat kitárva közelednek egymáshoz s a táncos mintegy a győzelem jeléül derekon átöleli párját, boldogan, gyönyörködve megforgatva, s lassan-lassan fokozatosan lelassul a zene és a tánc ritmusa.” (RÉTHEI PIRKEL)

A vers befejező négy sorát ugyancsak hitelesítheti a tudós leírása: „Számíthatatlan mozdulatban jutnak kifejezésre a táncosok érzelmei, vágyai, kívánságai és a tánc szépségei.”

Vagyis a költő szavaival: a magyar tánc „titkos törvényt mesterség nem szedi rendbe”. A lelkes szikra, a férfierő, az őszinte elszánás, a „maga megmutatása” (HANKISS) szabadon bontakoznak ki benne, mikor minden szem tekintete a táncosra szegeződik . . .

*

A verset sem Kazinczy, sem Kölcsey nem említi.

Az *utókorban* HANKISS János elemzése (*A magyar irodalom közelről.* Bp. é. n. 93. skk.) szerint a költő a magyar táncban a magyar jellem kifejezését keresi.

„A hű német szerelmesével táncol, akit nyilván el akar venni. A francia a táncban is a szabad életélvezetet keresi. A magyar azonban magát, legbelső jellemét tárja fel: a férfias erőt és őszinte szenvedélyt, a lelkese-
dés magával ragadó adományát.” Ő figyelmeztet a versben a mozdulatok festésére is: a német *lebegve* viszi párját, a gallus *fellengve* szökik, a magyart *negéde* ragadja: lebegő szellő, szerelemre olvad epedve, hevét kényes mozdulatokba szövi . . . lelkesedett tüzzel nyomja ki indulatait. . . — MERÉNYI (1966. 270.) szerint a vers belső ritmusa a magyar tánc fokozódó hevességét tükrözi. A költő e részben valójában önmagáról szól: saját költészete természetét, férfias erejét, kirobbanó indulatait festi.

Forma

Disztichon.

Nyelvújítási szavak

Ízlet, fellengve, dagály, diadalmi.

Az A helyesírása

A' Tánczok.

Nézd a' táncz neveit, mint festik játszi ecsettel

A' népek' lelkét 's emberek izleteit.

A' Német hármal lépéssel lejtve kering le,
'S párját karja közé zárja 's lebegve viszi.

5 Egyszerű a' Német mindenben 's ocsendesen örvend,
Eggyet ölel mindig, alhatatos szeretőd.

A' Gallus fellengve szökdél 's enyelegve kacsingat,
Párt vált, csalfa kezét majd ide, majd oda nyújt.

10 Ez heves és virgoncz, örömben gyermeki nyájjas,
Kényeiben repdez, a' szerelembe kalóz.

A' Magyar egy Pindár, valamerre ragadja az oestrum,
Lelkesedett tüzzel nyomja ki indulatit.

Majd lebegő szellő, szerelemmé olvad epedve
'S búa hevét kényes mozdulatokba szövi

15 Majd maga fellobbanva kiszáll a' bajnoki tánczra,
(Meg veti a' Lyánykát a' diadalmi dagály.)

'S rengeti a' földet. Kínizsit látsz véres ajakkal
A' test halmok közt ugrani Hőseivel.

Titkos törvényt mesterség nem szedi rendbe,

20 Csak maga szab törvényt 's lelkesedése határt.

Ember az, a' ki magyar tánczhoz jól terme! örüljen!
Férjfi erő 's lelkes szikra feszíti erét.

Eltérések a H₂-től

1. neveit, mint (A) táncz (A) játszi ecsettel (H₁)
7. Gallus (A H₁) kacsingat, Párt (A)
8. nyújt. Ez (A)
11. *negéde* (Hb)

Szövegváltozatok

1. H_b Nézzd H₁ H₂ Táncz H₁ H₂ nemeit mint H₂ játsziccettel [sh.]
2. D izleteit
3. H_b kering-le
4. H₁ zárja, 's lebelgve
6. D Egyet mindig
7. H₂ D Gallusz H₁ H₂ H_b Kacsingat Párt
8. H₁ H₂ nyujt, Ez
11. H₁ H₂ D az oestrum [Hb II. 79.]
12. H_b nyomja-ki
13. D felolvad T szerelermé olvad
14. H₁ bája hevét [Ism lev. 51.]
15. H₂ H_b D tánczra Majd [A]
16. H₁ D lyánkát
17. D Kinizsyt
18. H_b D hóseivel
21. H_b terme; Örüljön!
22. H_b D férji

Fordítások

Der Tanz. Übersetzt von Grafen Johann Mailatht. Stuttgart—Tübingen 1825. *Magyarische Gedichte.* S. 137—138.

Die Taentze. Übersetzt von Johann Grafen Mailáth. Pesth—Wien—Leipzig 1828. Kilian und Gerold. *Blumenlese aus ungarischen Dichtern.* S. 63.

The Dance. Translated by John Bowering. London 1830. *Poetry of the Magyars.* P. 119.

Narodnue Pijaszku — Tancü. Odessza. 1839. *Odeszszkij Almanah na 1839. god.* — Szankt Petersburg 1897. *Mad'jarszkie Pestü — N. Novica.* Sztr. 9—10.

Die Taenze. Metrisch übertragen von Gustav Steinacker. Leipzig 1840. Verlag von Wilhelm Einhorn. *Pannonia. Blumenlese auf dem Felde der neueren Magyarischen Lyrik.*

Die Taenze. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. *36 Ungar. Lieder und Gedichte.* 5. 43—44.

Die Taenze. Deutsch von K. von Kertbeny. Leipzig 1854. *Album hundert ungarischer Dichter.* 5. 64—65.

Die Taenze. Metrisch übertragen von Gustav Steinacker. Leipzig—Pesth 1875. *Ungarische Lyriker.*

Danse Magyare. Traduit par Ch.-E. de Ujfalvy et M. Desbordes Valmore. Paris 1872. Pagnorre. *La Hongrie.* P. 147.

Saltationum Genera. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Eclogue Danielis Bersenii.* P. 24—25.

Die Taenze. Übersetzt von Graf Johann Mailáth. Leipzig 1889. Verlag von Wilhelm Friedrich Schwicker: *Geschichte der ungarischen Literatur.* S. 375.

Danserna. I svensk tolking av Kálmán Pándy och Hans Eric Stenborg. Stockholm 1944. Ungerska Institutet. *Ungerak Dikt.*

Die Taenze. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner *Strahl im Sturm.* 5. 68.

95. Emmihez.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 44/v-45)-r. Külön mellékelve 8-r. levélpapíron A' *Tánczok* előtt a 17. sz. levélben.

Megjelenés

H₁ 164. — H₂ 162 — Hb 68. — D I. 126. — T I 129. — H₂ szerint, de a Hb szövegének figyelembevételével közöljük.

A költő ezt a verset is — mint az előbbi kettőt — 1811. március 12-i levelével küldi el Széphalomra. (*Kaz. Lev. VIII. 393.*)

A vers címét Helmecey nem változtatta meg, miként azt több, szintén Emmihez címzett verssel tette, mert a költemény „frissen” ment át Kazinczy kezén, tehát — úgy látszik — nem mert hozzányúlni.

Az *Emmihez* (1811) elkészültének végső időrendjét tekintve a költő utolsó verse második nagy szerelméhez. De lélektani okokból — tematikája folytán — keletkezése megelőzhetette a *Glycerét*, hiszen a *Glycere (Emmi)* — mint láttuk — már az 1808-as gyűjteményben is szerepel, sőt Kazinczy javításokat is javasol rajta.

A költemény egzaltációja rokon a *Chloé* („Láttam . . .”) c. versével. E mélységes szenvedély hasonlósága nem lehet véletlen.

Stílusában az a felhalmozó stílustömrítés figyelhető meg, mint a *Bacchushoz* írott versben, ahol szintén az antik mítoszról tömegesen vett példákat használ fel a költő s ez a sorrendiség szempontjából sem közömbös.

Horatius két versével is kapcsolatba hozzák. (CSIPAK: *Horatius hatása*. 121.) Az egyik a *C. II. 4.*, amelyet a római költő Xanthias Phoceushoz intézett. (*Opera Omnia*. 139.) Ez azonban arról szól, hogy a költő azért vigasztalja Xanthiást, mert egy rabszolgánöbe szerelmes, s ezzel kapcsolatban dicsőíti a szerelem hatalmát: felhoz rá néhány példát, amikor hősök alacsony sorsú nőkbe voltak szerelmesek. (Achilles, Ajax, Hector). Berzsenyi azonban ódájában a szerelem magasrendű szerepéről, ihlető erejéről szól s a példák nem a harc, hanem a költészet hősei: Orpheusz, Pindaros, Horatius. Tehát az összefüggés nem bizonyítható. Ugyancsak általánosságokban mozog a *C. IV. 3.* ódával való kapcsolat. Mindkét versben költészete természetéről vall a két költő, de teljesen más szellemben és célzattal. Horatius büszke hetykeséggel dicsekszik, Berzsenyi végtelen szerénységével tűnik ki.

Kazinczy nem nyilatkozott a versről. — Kölcsey elragadtatással dicséri: „Berzsenyi a maga poetai characterét e négy sorban [első négy sor. — M.] raphaeli lélekkel nyomta ki . . . S ez az, ami ötet mind az általa anynyira tisztelt Horácztól, mint a nemzet másik ódaköltőjétől, Virágtól megválasztja. Ő sohasem a tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától: önmagából ömlik ki minden szó, minden gondolat. Az ő legjobb darabjai között nincsen egy is, mely reflexiónak következése volna, minden csupa érzés, csupa phantasia, ifjui erő, ifjúi lángolás, mely ötet a' nyugodtabb, római lelkű Virágtól, 's a' hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti, de még Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, phantasiája óriási 's elkapó: Berzsenyi ellenben legsebesebb lángjai közt is szelíd, az ő fiatal vidám lelke a görögök felé röpdles vissza, phantasiája ideális képekkel foglalatoskodik, annál fogva stýlusa virágos, kife-

jezései exaltáltak . . . Az a költő, ki olly ódákat zenge, kevélysége lehet a' nemzetnek, 's nem lesz idő, melly őt elhalni hagyja." (Idézi Berzsenyi első *Antirecensiójában*. ŐM 508.)

Szemere szembeszáll Kőlcseynek azzal a vállalkozásával, hogy *egyetlen vers egyetlen versszaka* alapján képes legyen a kritikus egy költő jellemének *egész sokoldalúságát* kibontakoztatni. Szerinte az *Emmihez* „nem egész felfoggással tünteti elő Berzsenyi poétai karakterét, mert Berzsenyi felől legfeljebb három tulajdonságot említ: szívhevét, érzelmi bőséget s ezeknek ömledezését, magasabb csapongását: olly dolgok, mellyek által Berzsenyi poétai karaktere raphaeli lélekkel kinyomva koránt sincs." (*Tudósítás*. 10.) Szembeszáll azzal a Kőlcsey-féle állítással is, hogy Berzsenyi darabjai közt egy se volna, amely reflexió következése lenne. Holott a reflexió elválaszthatatlan a költői alkotás folyamatától — ez megmutatkozik pl. az *Emmi*-ben, éppen a felhozott antik példák sokasága miatt is.

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 181.) szerint e költemény betetőzése a szerelmi másodvirágzás korszakának. Kitörés a hétköznapok korlátáiból, mély szenvedély tükrözése.

Forma

Szapphói versszak.

Nyelvújítási szavak

Kiesében, érdekel, ömledez. Az *érdekel* szót Vörösmarty más értelemben használja, mint Berzsenyi. Az *Emmihez* c. ódában „A Lyrát felkent kezek érdekelték”: nyilván azt jelenti, hogy a lantot csak felkent kezek, fenséges szavú költők „érintették”, zendítették meg. Vörösmartynál, mint erre HORVÁTH Károly hívta fel a szerkesztő figyelmét: az *érdekel* szó „bánt”, „keserít” értelemben fordul elő (*A belső háború, Salamon király*).

Szóképek

Jég (CSELŐTEI: 21.), láng (CSENGERY: 721. — CSELŐTEI: 17.), Dirce zengője (CSENGERY: 593.). Ez utóbbi általában részletesebben jellemzi Berzsenyi körülírásait az idézett tanulmányban. Így említi a költő Homéroszt is a Skamanderre történő célzással, amely az *Ilias* V. énekében (36. sor) fordul elő. — Orpheusz sem közvetlen nevén szerepel: „A zordon Rhodopén” parancsolt, mert thrákiai származású volt. — Rhadamanthra is Orpheusz éneke hatott, mert felengedte az alvilágból Eurüdikét. — „Paphus kiesé” ugyanígy körülírás a költészet világa helyett. — „Róma koszorús lányai” a Múzsák, és „a lesbosi hárfá” Sappho költészete.

Az A helyesírása

Emmihez

Emmi! nékem sem fedi szívemet jég.
Láng az éneklő, heve forr dalában,
Ömledő bőség, magasabb csapongás
Onti ki lelkét.

- 5 A'ki vért zengett 's haragos Scamandert,
A'ki a' zordon Rhodopén parancsolt
Kőnek és vadnak 's Rhadamanth' kezének
Hév szerető volt.
- 10 Dirce zengőjét, ki Olympiának,
'S Peliont égig ragadó Gigásnak
Harczait dörgé, szerelem dagasztá
Küpris' övében.
- 'S azt, ki ezt mérész utain követte
'S büszke reptével ragyogóbb vidékre
- 15 Hivta Romának koszorús leányit,
Gratzia szülte.
- A' Lyrát felkent kezek érdekelték.
Húraim gyengék magas égi hanghoz,
A' szerlid Paphus' kiesébe nyögdel
- 20 Lesbosi harfám.
- Jer! vegyülj hozzám epedő szavaddal
Édes esdeklóm! öröm ömledéssé
Olvad e' bus dal, 's koszoruzva dülök
Gyenge öledbe.
- 25 Énekeld Charist velem és Diónet,
A'hol e' kettő mosolyogva mulat
Ott az ég minden kegyes Istenével
'S harmoniát zeng.

Elterések a H₂-ből

5. Scamandert (A H₁)
7. Rhadamanth (A D)
10. Gigásnak (A)
12. övében. (A)
16. Gratzia (A)
18. gyengék (A H₁)
19. Paphus' (A H₁)
20. Lesbosi (A H₁)
21. Jer! vegyülj (A)
24. Gyenge (A)
25. Charist (A)
27. Ott az ég minden kegyes Istenével (A)
28. 'S harmoniát zeng (A)

Szövegváltozatok

3. Hb D éneklő
5. H₂ Szcamandert D Szkamandert Hb Skamandert
7. H₁ vadnak, 's H₁ H₂ Hb Rhadamant'
10. H₁ Peliont H₂ D Peliont ['S nélkül] H₁ H₂ Gygásznak Hb gygásznak
D gigásznak

12. **Hb** *Cypris*' **H₁** **H₂** **Hb** **D** ölébe.
15. **D** *Hítta*
16. **H₁** **H₂** **D** *Grátzia* **Hb** *Grátia*
17. **Hb** **D** *lyrát*
18. **H₂** **Hb** *gyöngék* [Helmeczy vált.]
19. **H₁** **H₂** **D** *Páphusz*' **H₁** **D** kiesébe nyögdel **Hb** *Páphus*'
20. **H₁** *Lesboszi* **H₂** **D** *Leszboszi*
21. **H₁** **H₂** *Jer* *vegyűlj* **D** *jer* *vegyűlj*
22. **Hb** **D** *esdeklóm!*
23. **D** *dőlök*
24. **Hb** *gyöngé*
25. **H₁** **H₂** **D** *Cháriszt* *velem*, és **Hb** *Chárist* *velem*, és
27. **H₁** **H₂** **Hb** *Ott* *az ég*, s *minden*, *kegyes* *Istenével* *Harmoniát* **D** *Ott* *az ég*, 's *minden* *kegyes*

96. A' Balatoni Nympha Gróf Teleky Lászlóhoz

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 53/r-v—54/r-v.

Megjelenés

H₁ 96 — **H₂** 94 — **D** I. 74 — **T** I. 130. — **H₂** szerint közöljük.

Berzsenyi 1812. március 18-án történt ünnepléséhez fűződik a vers keletkezése. Erről a költő így ír Kazinczynak: „Mártius 18-dikán ült bé Fő Ispányi székünkbe Gr. Teleki, mint Adminisztrátor. Báró Prónay volt a' beiktató. Ezen solennitással az a' becsület ért engem kicsinyben, a' mi Téged a' Diaetan nagyban. Ebéd felett Sárközy István Ur hozzám jött és meg csókolt, estve pedig B. Prónay a' nagy Palotába hivatott, és mint poétát az egész közönség jelen létében meg-köszöntött. De minthogy ezen jó Urtól a' szóllás ajándéka csaknem egészen meg vagyon tagadva, úgy hogy fele szavát sem érthettem, és semmi helyes beszédbe vele nem eredhettem, igen hijános lett örömöm. Köszönd meg nekik, hogy a' M. Literatúrát énbennem megtisztelték; ők ezt megérdemlik, és Tőled igen kedvesen veszik.” (*Kaz. Lev. IX. 357.*)

Teleki László — mint ezt BAJZA József a Telekiekről írt munkájában kiemeli (TOLDY kiad. Pest 1862. III. 172. skk.) — érdemes volt Berzsenyi dicséretére. Gondos iskoláztatása, külföldi tanulmányai útján európai látókörre tett szert. Elsősorban a jogtudomány érdekelte; ugyan nem Angliában sajátította el jogi tudományát — mint Berzsenyi hitte —, hanem Németországban, Göttingában, de hosszabb ideig tartózkodott Franciaországban és Angliában is, ahol főleg a tudós társaságok ülésein vett részt. Ezért remélhette tőle Berzsenyi Somogyban is a „törvény diadalmit”, amely utóbbi célzása *Anglia* c. epigrammájában később is felbukkan mint a „felvilágosodott” *Anglia* hatalmának egyik fő erőssége — a költő felfogása szerint.

Telekinek különösen két munkája említésre méltó: az egyik *A Magyar Nyelv előmozdítására buzdító Esdeklés* (1806), a másik egy magyarországi tudományos akadémiára vonatkozó terve („Gelehrten-Plan”), amely 1810-ben jelent meg, tehát még mielőtt Somogyba került adminisztrátor-

nak, ami különben addig legmagasabb megbízatása volt. (Annál is inkább, mert voltaképpen erdélyi származású, s ezért a dunántúli nemesség nem látta szívvesen. Protestáns vallása is akadályja volt emelkedésének, amit azonban túlzott lojalitással ellensúlyozott, miképpen már ezt apja is tette.)

Kazinczy neheztelésének okai Telekinek az *Esdeklésben* közölt bizonyos, a nyelvújításra vonatkozó kijelentései voltak:

„Mivel Hazámiai között sokan állítták, hogy a' Magyar Nyelv szűk lévén, azt tsak ujj szók szerzése által lehessen bővíteni, azért is kezdettek ok nélkül hallatlan ujj szókat készíteni, mintsem vagy s' Régieket felkeresni, vagy a' már nyelvben bírtakat magukévá tétel által azoknak mintegy a' Magyar Polgári Just megadni. Ez az ujjítás indulattya részént hibás okokból veszi eredetét, először abból, hogy a' régi és már szokásból kiment szavakat nem esmérük, másodsor hogy a' Magyar szavak igaz értelmüket és formálásuk módját nem értik, harmadsor és végre, hogy a' nyelv kisebbségének tartják idegen nyelvből is azokat fogadni. Ezen okokból vezetette ujjabb szókat teremőink olly Magyar Nyelvet erőltető szókat formálnak, találnak fel, hogy a' legtöbb Magyar is alig tudja őket Magyarnek esmérni . . . Hogy ha ennek a' Magyar Publicum részéről illendő gátak nem vettettek, ma holnap a' mi szegény Magyar Nyelvünk régi formájából egészen kijön. Ez valóságos veszedelem . . .” (*Esdeklés*. 156., 184.)

A baj orvoslására Teleki csak annyit tud ajánlani, hogy sürgősen készíteni kell egy „Magyar Lexikont”, amely a régi és újabb formált, valamint meghonosodott vagy meghonosítható idegen szavakat magába foglalja. Egyébként „éretlen büszkeséggel” is vádolja a nyelvújítókat. (*Tudós Társaság terve*. 183.) — Kazinczynak tehát megvolt az oka, hogy ezért haragudjon Telekire, a barátját, Berzsenyit is ki akarja ábrándítani az óda hősből. De Kazinczy sem teljesen igazságos Teleki iránt. Az *Esdeklésben* ugyanis egész sor okos gondolat is van a magyar nyelv eredetéről, természetéről, pallérozása módjáról, fejlesztése akadályairól. S már Teleki javasolja a magyar nyelvnek a magasabb iskolákba való bevezetését, figyelmeztet a színház nyelvfejlesztő voltára, az újságokra, a nyelv-művelő társaságokra, később pedig az akadémia alapítására. Sőt hangsúlyozza a fordítások jelentőségét és ajánlja a ritmusos versek metrumos formálását, amelyért pedig Kazinczy is küzdött. Igaz, hogy a magyar irodalomnak csekély ismeretéről tanúskodnak Teleki munkái. A magyar poéták, akiket ismer: gr. Fekete János, gr. Dessewffy József és gr. Teleki József. (1) Önmagát is a poéták közé számítja: Berzsenyinek is beszél költői tervéről. (ÖM 370.) Sok tekintetben megmutatkozik érdeklődésének konzervatív-arisztokrata korlátozottsága. De pl. az akadémia alapítására vonatkozó javaslata oly értékes, hogy a Széchenyi-féle Akadémia alapszabályai és szervezete Teleki munkáján alapulnak. (Halálát Virág is gyászolja. *Munkái*. IV. 69.)

A kaposvári ünnepségnek — a így a költemény keletkezésének — előzményei közé tartozik az előzetes ceremóniák története is, mert ez is összefügg az ódával. A beiktatásnak két fornai előzménye és egy „utóhangja” volt. Az *első* a Széchenyi Ferentől való búcsú és Teleki László előzetes üdvözlése Pozsonyban. A *második* — a legfontosabb — az új adminisztrátor beiktatása. A *harmadik* mozzanat Teleki búcsúztatása a megye határán, beiktatása után. (za óda „topográfiájából” kitűnik, hogy Szántódról Tihanyba kelt át a Balatonon, már mint beiktatott „főispányi helyettes”).

1. A pozsonyi előzményről a megyei jegyzőkönyv 1812. jan. 13-i szövege, de még inkább a Kazinczy-levelezés tudósít bennünket.

Sárközy István megyei „főadószedő”, Kazinczy és Berzsényi barátja szintén tagja volt a küldöttségnek, amely Telekit felkereste. (Szokolay Dániel főügyessel, és Csapody Gábor alispánnal együtt.) — Sárközy így értesíti Kazinczyt:

„Meg fordulván a' mult holnap végével Posonyból, hová Gr. Teleki László ujj Fő Ispányi Administratorunk közöntésére és invitálására többekkel deputálva voltam — és a' mellyet csak azért válloltam fel, hogy végére járhassak magam's ne kellessék más által tudakozodni a' felől: lehetne e ott Csereyden segítteni? — De fájdalom, nem lehet pro praesenti. Vóltam pedig együtt Nagyokkal. És a' többi közt szép számmal valánk az Ormosdi Kávéházába, hol Teleki tractált, mint ha egy Anglus Lord Major tractált volna Londonba . . . Ez az ujj változás az Administraturába — cselekedte pedig, hogy 'a jövő October végéig csak ugyan benne maradok ezen meg unt Hivatalba — Azután pedig ha élek, nektek, Barátimnak 's magamnak élek.” (Kaz. Lev. IX. 217.)

Kazinczy gúnyos válasza nem késik:

„Tudom én, hogy Neked ritkán van időd arra, hogy szabad lélekkel írj. Most legalább azt képzem, hogy a' kedves Fő-Ispánotokhoz küldött a' Megye pityerege venni búcsút, hogy az ő kegyes kormányától megfosztattatok — 's az Administratorhoz, ötet alázatos alattvalói tisztelettel idvezleni, 's az árva Megyét kegyességébe ajánlani. — Én egy idő olta irtódom az Administratori nevezettől, s erőnek erejével tör-ki belőlem Voltairenek e sora: »Oh Dieux, à quels mortels livrez vous l'univers!« [Oh, istenek, mely halandóknak szolgáltattátok ki a világot!]” (Kaz. Lev. IX. 251.)

2. Magának a kaposvári megyei közgyűlésnek a lefolyása a kor feljegyzése szerint a következő volt (Somogy megye közgyűlésének jkv. 1812. márc. 18):

„Folyó 1812. Esztendőben meg esett Böjt más Hava 18-dik és rendszerént következett Napjain Kaposvárott Tekintetes Nemes Somogy Vármegyében tartatott Nagy Gyülekezet Helytartó Ó Nagysága Gróf Széki Teleki László Urnak Császári és Királyi Kamarásnak Ttes Királyi Tábla első zászlósának és ezen Nemes Vármegye, Első Ispányi Hivatallya Helytartójának, abbéli Hivatallyának el elfogadása alkalmatosságával, a'mely Sárvári Felső vidéki Gróf Széchényi Ferencz Urnak az Első Ispányi Hivataltól bal egészsége miatt lett le mondása után Ó Császári Királyi Fensége által nékie kegyelmessen által adatott.

Melly alkalmatossággal

Mindenek előtt, a' számosan össze gyűlt Karok és Rendek a' város' templomában költöztek, hogy Ó Ngs hosszas és boldog kormányzásáért a' Mindenható' segítségét meg hívják, annak utánna pedig a' Vármegye' Palotájában öszve jöven Ó Nagysága meghívására Fő Tiszt. Köllei János és Döry Gábor kanonokok, még is Gróf Schmideg János, Zichy József kamarás, Véssey Mihály, Tallián Boldisár és Bogyai Péter Fő szolga Bíró, az Urak ki küldettek, akik is minek utánna vissza tértek és megjelentették volna Ó Ngának rövid idő mulva a' Karok' és Rendek' kebelében leendő el jövetelét, nem sokkal utánna Ó Nga a' Vármegye' Palotájában meg jelent és elsősorban is Császári Királyi Tanácsos és

első All Ispány Ur Csapodi Gábor által fontos és ékes Tisztellő Beszéddel meg köszöntetvén, annak utánna köz hírré tétetett Ő Ngának Decretuma, melyben részére ezen Vármegeye Fő Ispányi Hivatallyának Helytartósága kegyessen által adatott . . .

Melynek fel olvasása után számos öröm kiáltásokkal illették a' Karok és Rendek Ő Ngát, annak utánna pedig fel olvastatott ujjabban e. Szent András hava 6-a 13447 sz. alatt költ Parancsolat, melyben a' Vármegeyének tudtul adatik Ő Ngának a' Nemes Vármegeye' Fő Ispányi Hivatallyának Helytartójává lett kegyes ki neveztetése és a' Parancsolattal mellékelten meg küldetett fő ispányi Esküvés szerént Ő Nga' Fő Tisztelendő Babits Andor veszprémi kanonok és Apátur által meg esküdtetvén, annak utánna ujjabb három rendbéli vivát kiáltásokkal meg tiszteltetett volna. Ő Nga annak utánna egy ékes Beszédet tartott a' Karok és Rendekhez, melyben fontosan elő adván ebbeli Hivatallyának czikkeleit, az egész Tiszti Kart az ő Hivatallyok gyors teljesítésére serkenteni méltóztatott, a' mellyre ujjabb öröm kiáltások Ő Nga hosszasan és szerentesen tartó kormányzásáért következtek.

Mind ezek utánna már Ő Nga Fő Ispányi Hivatal Helytartójának előlülése alatt az gyülekezet elkezdődvén jelen voltak . . .”

A jelen levők között fel van sorolva Berzsényi Dániel is, éspedig a Karok és Rendek névsorában a *táblabírók* között így: „Ber'senyi József és Dániel táblabírák.” Holott őt a megyei közgyűlés másik jegyzőkönyve szerint csak 1813-ban nevezte ki Teleki. (Somogy megye Prot. 1813. pag. 727. 1462. Először közölve kiadásomban: *Ism. lev.* 101.)

A lényeg azonban az, hogy költőnk *ott volt*, egyelőre mint egyszerű, a háttérben meghúzódó részese az ünnepségnek, amelynek hatása feltétlenül élt benne, mikor költeményét megírta. (Már 1812. *ápr.* 12-én elküldte Kazinczynak a Teleki-ódát. — *Kaz. Lev.* IX. 373.)

A közgyűlés folyamán történtek azok az események, amelyekről a költő Kazinczynak írt levelében megemlékezik. (Érdekes, hogy a március 18-i közgyűlésen részt vett Horváth Ádám is, mint ezt a jegyzőkönyv tanúsítja. De őt nem említi Berzsényi egy szóval sem. Sztróokay Antalnak Kazinczyhoz írt leveléből kitéunik, hogy Horváth Ádám is ott volt és az ebéd alatt „magyar nótákat gajdolt”. (*Kaz. Lev.* IX. 397.) Amin Kazinczy nagyon felháborodik, és váltig kérleli Berzsényit, hogy írjon erről a „botrányos” viselkedésről. (*Kaz. Lev.* X. 23.) De Berzsényi figyelmen kívül hagyja barátjának ezt a kérelmét. Vagy nem hallotta, mert más teremben ült, vagy nem tartotta Horváth viselkedését oly „botrányosnak”, mint Kazinczy.

Az ünnepség — Berzsényivel kapcsolatos — előzményeit Szemere Pál így adja elő: „Prónay . . . azt beszéllé el, mint látta meg Berzsényit az Installatiokor. [1812. márc. 18-án.] »Egy magyar szabású Úr mellett ültem az Asztalnál, Csapody Úr mellett.« »Nékem ez a' tájék sok képen interessans. E' környékekben születtek Bacsányi, — Anyos.« [— Szólt Prónay. — *M.*] — »Anyosnak testvére épen jelen vagyon« monda Csapody; 's Gen. Perceptor [Főadószedő]. Öszvevit bennünket, 's megismerkedtünk.« »S még egy nevezetes Poétánk, Berzsényi! Hogy jöhetnék öszve vele?« Csapody egy cancellistára bízta azonnal, hogy rendelést tegyen más napra B. felől. 'S más nap ebéd után láttam 's ismertem meg. En sovány, hosszasképű 's magas természetűeknek képzeltem eddig a' Poétákat: 's csudálkoztam Berzsényin. Csinosan, mint a' többi vármegeyi Urak volt öltözve.” (*Kaz. Lev.* XI. 190)

Az ünnepeltetés tehát Prónaytól indult ki, nem Teleki Lászlótól, de azután nyilván közös megbeszéléssel készítették elő. A költő minden-

esetre mindkettő művének tekintette a kitüntető elismerést. (S ezenkívül Teleki táblabírónak is kinevezte őt.) Mindkettőjükhez ódát írt. A két óda már az első kiadásban, 1813-ban szerepel, de Sárközy egyik, Kazinczyhoz 1813 augusztusában írt leveléből kitűnik, hogy Teleki még ekkor is csak „hallomásból” értesült arról, hogy „A balatoni nymphához” írt versben róla van szó:

„Berzsenyi, mondám 23. Julij hozta hozzám kedves Leveledet — amikor leg először nállom volt. — De koránt se gondold, hogy magától buzdult volna látogatásomra, hanem Gr. Teleki László ígérkezvén hozzám pro 20-a hálásra, ezen két Kérést promittálta 1-o, Hogy kísérném el őtet Vármegyénknek azon részére, mely még előtte ismeretlen, t. i. Kanischa felé és a' Murától fogva Dráva mellékén — 2-do: Hogy ha Berzsenyi messze nem lakik, constituálnám őtet ide hozzám, hogy esmerkedhessen meg velle, mivel sok szépet hallott Márkus Itélő Mestertől Versei felől. — Perse hogy a' lévén belső rugója a' Berzsenyi esmerésnek, mivel munkájába hallotta, hogy a' Balatoni Nymphák [!] az ő Nevének szenteltettek, de a' mit ő még nem látott. — Így tehát én invitáltam Danit, még pedig már esmervén őtet, oly formán, hogy ha 20-ra nem érkezne, tehát 23. ismét hálásra vissza fog hozzám jönni a' Gróf, — 's akkor reménylem, csak magunk leszünk — igen jól eltaláltam, mert akkor eljött és itt hált nállom. Mely alkalmatossággal, minek utána magát a' Gróf velle jól kibeszélgette, 's bággyott egészsége miatt le-fekütt volna, mi az én írószobámba recedálván, dohányzás közbe igen kellemetesen mulattunk, circiter éjfélig, akkor pedig, az én törődött Testemnek is szükséges lévén a' nyugalom, aludni hagytuk a' Könyveket. Másnap reggel a' Gróf meg akarván előzni a Gyűlésnek napját, mint egy 9 óra tájban, bé ment Kaposvárra, hol a' Publicumok tartani szoktak; én pedig ide haza maradtam, meg se gondolván, hogy Berzsenyi leg alább délig nállom ne maradjon, dél után pedig minthogy a' Gróf személyesen invitálta, vélem ne utazzon: azomba alig indult-el amaz, ez is fogatott 's engem itt hagyott, vagy 3 darab Könyvet kérvén olvasni. — Meg csudálta Bibliothecáskamat 's talán majd érette többször is el-jön. En is meg látogatom rövid nap. Gyűlésre ugyan bé jött, de igen hátra szokta magát húzni, nem győzöm őtet keresni és másokkal esmértetni. Egy kevéssé Craintif vagy Menschenscheu az Ember — Kár érette!” (Kaz. Lev. XI. 18—19.)

Berzsenyi Kazinczynak Teleki iránti ellenszenvéről s ennek okáról nem tudott; így leveleiben eleinte dicsérően említi Teleki Lászlót: „Gróf Teleki igen szép humanitást mutat. Megyénkben, többnyire már minden főbb urainkat meglátogatta. Sárközynél is volt ebéden, 's midőn másodszor hozzánk jött, egy szegény és ifjú Vicebíróhoz szállott. Örülök ennek, 's reménylem, hogy az Odámért nem kell elpirúnom.” (Kaz. Lev. X. 73.)

A Sárközy István által említett látogatásról pedig így ír: „Gróf Teleky László, a' Koronaőr fia, engem a' legszívesb nyájassággal fogadott, 's maga mellé ültetett. Csudálkozva hallám tőle, hogy ő is poéta, 's mi több, némelly verseit el is mondá előttem, mellyek első hálásra igen szépen zengtek. A' többek közt azt is mondá, hogy ő most Bocskayról egy Epepeját készít. Nagy gondolat, mondám, 's méltó, hogy nagyok izzadjanak rajta!” (Kaz Lev. X. 169.)

„Gróf Teleky mint ember és hazafi, az én egész szeretetemet és tiszteletemet meg nyerte! 'S valóban mentes ő minden úri bolondságoktól, 's telyes a' leg elemibb szelídséggel és nyájassággal.” (1813. júl. 4. után; ti. hivatkozik Kazinczy e napon kelt levelének Dayka-kötetére s annak fogadtatására. — Uo.)

Kazinczy azonban 1813. okt. 31-én így „tájékoztatja” Berzsenyit Telekiről: „Levelednek érkezése előtt már tudtam, hogy tégedet a’ ti Telekitek látni akara ’s látott is. Becsülöm benne, hogy látni akart: de elszomorodom annak elgondolásán, hogy Teleki annak a’ Vármegyének gyöngyét, melynek kormányzására állítatott, nem maga ismerte-ki, hanem Markus Ítéző-Mester által tétetett reá figyelmessé, ’s nő csudálkozásom, ha azt jutatom emlékezetembe, hogy az ő beiktatásakor Prónay tégedet megtisztelte, ’s hogy Te mind Prónayt, mint ötet egygy Ödáddal vitted oda, a’ hová magokban nem mehetnek. [Ti. a halhatatlanságba. — *M.*] Rettenetes teremtések a’ mi Nagyjaink; nem akarnák ismerni azokat, a’ kik nagyobbak, mint ők . . .” (*Kaz. Lev. XI. 100.*)

„S ez a’ Te Telekid a’ maga úgy nevezett Esdeklésében, mely által Tudósnak is akara tartattatni, ’s a’ dolgot felette nagyon elhibítá, azt a’ gyalázatos vallást teszi maga felől, hogy ő nem ismeri az Írókat, ’s kénytelen vala más által eresztetni bennünket esztregára. Ne hidd, hogy ezt megbántott kevélységből írom; hiszen rólam igen is sok jót mond ’s mindenütt pengeti nevemet. — És osztán ez a’ Teleki fog Bocskayt inni! — Szerencsénkre bizonyosan semmi sem lesz a’ készülétekből. — Ha ő tudná, mit *kellene* neki tenni, Literatúránkat nem tollával, hanem csak pénzzel segítené!” (*Uo.*)

BAJZA József azonban a Telekiek tudományos munkásságáról írt művében sokkal kedvezőbben jellemzi a Kazinczy által karakterizált a Berzsenyi ódájában dicsért gr. Teleki Lászlót: „A tanult embereket és írókat becsülte, háza nyitva volt előttük, velök örömet társalkodott. Tervezett tudós társasága tagjainak mindennemű kitüntetések (még rendjeleket is), jó fizetést és kényelmet javasol adatni, jól tudván a gyakorlati ember, hogy akit nehéz földi szükségek nyomnak, az nem igen fog magasra szárnyalni az ég felé. A Tudományos Akadémia az ő palotájában nyitotta meg első üléseit, s valahányszor a tudományos buvár a könyvtárba lépend, melyet közjóért buzgó férfiak keze szentelt meg, meghatódva fog visszaemlékezni a hő keblű tudomány-barátra, a hazafiúi buzgóságu Teleki Lászlóra.” (30 000 kötetes könyvtárát az Akadémiára hagyta. — *Összes Művei.* Pest. 1862. III. 172 — 176.)

Kazinczy kiábrándító megjegyzéseire Berzsenyi ugyan egyetértőleg válaszolt: „T^ről jól ítélsz. De én sem mondtam ötet nagynek, hanem csak *jónak* ’s így is csak a’ *legközöségesebb értelemben*. Ezt megérdemli, ha ötet nem Cátóhoz, nem Aristideshez, hanem csak azon *törpe sarmatákhoz* hasonlítod, akikhez való.” (*Kaz. Lev. XI. 161.*)

De mindez már az óda megírása után történik. Berzsenyi látszólag alkalmazkodik Kazinczy véleményéhez, azonban ez már csak pusztán udvariaság; a lényegben: Telekinek a somogyi „főispáni beiktatás”-át követő kaposvári halhatatlantásán már nem változtat.

*

A kaposvári ünnepeltetés után kb. három héttel, 1812. ápr. 2-án küldi el a költő Kazinczynak az ódát a következő szavakkal: „Ez az óda nekem úgy tetszik, ki hágott a’ poesis’ korlátaiból és igen szárazon okoskodik. Valóban nehéz a’ komoly Igazságot cifra ruhába öltöztetni; csak úgy akar és szeret ő mindenkor meg jelenni, mint a’ mezt lábos Cato e’ világ’ thronusán. Az a’ Tungusi vad lakos egy kevése nyers, de én szelídebb mellék szavát nem leltem ide, jobbat ugyan találtam volna. — de — de —. Élj szerencsésen ’s közöld velem minél előbb reflexióidat . . .” (*Kaz. Lev. IX. 374.*)

Kazinczy válasza — úgy látszik — nem késhetett sokáig, mert a költő már június 12-én válaszol is rá. Sajnos, Kazinczy sorai elvesztek, s így csak Berzsenyi reflexiói alapján következtethetünk véleményére és kifogásaira: „Epistoláidat [ezek is elvesztek. — M.] ’s ódámra küldött bölcsek reflexióidat a’ legszivesbb örömmel vettem, ’s mindenikből annyit tanul-tam, hogy én örömet el lennék minden egyéb olvasástól, csak mindenkor a’ Te Epistoláidat ’s leveleidet olvashatnám.

Hogy más az *Üszög* s más az *Üszök*, azt igen helyben hagyom, mert a kétértelmű szavaknak egyéb eránt is kérelhetetlen ellensége vagyok. Hogy azon verstag rövid is lehet, azt valóban én nem tudtam, ’s hogy mast Tőled hallom, annak is igen örülök, mert az illy szabadságot senki nem szeretheti inkább mint én. De hogy a’ *Deucealodont* nem érted, azt éppen (nem *épem* ’s *képen*, mert ezek kétértelműek) nem szeretem, mert így két-ség kívül nagyot botlám, midőn azt hittem, hogy Gr. Teleky László Angliában tanult, pedig tán más Teleky volt az, a’ kiről én azt olvastam vagy hallottam? Ha úgy nagyon ez, már valóban nagy szabadság — de még sem! mert hiszen szint úgy el küldhetem én őtet Angliába mint Crétába. Hogy Minervának csak az Ilióni képe vagy oltára nevezetett Palladiumnak, alkalmasint én is tudom, de vallyon a’ poeta nem nevezheti-e annak minden egyéb bálványit és oltárit ’s tán még templomait is Ilióni vagy görög terminussal Palladiumoknak?” (*Kaz. Lev. IX.* 498.)

1812. dec. 20-án nem küldte el Telekinak a verset a költő — de később sem kapta meg Teleki, mint az előbb előadottakból kitűnik (lehet, hogy a 3. versszakot Kazinczy ellenkezése miatt hagyta el) —, mert ezt írja: „Én még a’ Balatoni Nymphát sem küldém el Gr. Telekynek; pedig talán az illendőség úgy kívánná, hogy előre bé mutatnánk Nekik!” (Ti. ekkor már kész a Prónayhoz írt óda is, amit ugyanebben a levélben, tehát 1812. dec. 20-án juttat el Kazinczynek. — *Kaz. Lev. X.* 201.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi.* 98.) figyelmeztet arra, hogy a versben a „műveletlen nép” emlegetése nem a nép *megvetésél* jelenti, hanem a tudomány és műveltség szempontjából való értékelést. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi.* 173.) szerint Mátyás és Janus Pannonius nem csu-pán ódai diszként szerepelnek a versben, hanem annak bizonyítására, hogy a magyar nemzet ősi jogaon jegyezte el magát a műveltséggel. Mi is elérhetjük egykori nagyságunkat, ha folytatjuk a művet, amit Mátyás elkezdett. A költő a fejlődés gyakorlati aprómunkáját többre tartja a szabadság „kimérájánál”. — MERÉNYI (1966. 236.) értelmezése szerint: „A művelt haza, nyelv, tudomány dicsőítése a felvilágosodás szellemét fejezi ki.” Azt érezteti a költő, hogy költeményében nem személyi háláról, hanem a közösség ügyéről van szó, amelynek ebből az alkalomból is használni akar, mert ezt tekinti legfőbb hivatásának.

Forma

Második aszklepiadészi versszak. A tizenkettősek ütemezése: 2/4/ 4/2/|| 2/4/ 4/2 || 2/4/ 3/3 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Hősek magva, moraj, helyhezet, buzgatja, gerjeszti, szörny, virány, vázkép.

Szóképek

Tenger és kormány (CSENGERY: 723. — CSELŐTEI: 23.), villám (CSELŐTEI: 21.).

Szómagyarázat

Él még ama' régi Szilágyi vér . . . — a Teleki család rokonságot tartott a Szilágyiakkal (Szilágyi Erzsébet pedig, mint tudjuk, a dicsőséges Mátyás király anyja)

ama főpapi lantverő — Janus Pannonius pécsi püspök (Csezmiczei János 1434—1472) a magyarországi latin nyelvű humanizmus legjelentősebb költője

Albion — Anglia

Tunguzi vad lakos — a tunguzokhoz, mongóliai primitív néphez hasonlítja a költő a műveletlen magyart. Ő maga is kissé erősnek érzi a jelzót: „Az a' Tungusi vad lakos egy kevésbé nyers. . .” (1812. ápr. 2-i levele Kazinczyhoz, melyet idéztünk.)

Az A helyestrása

A Balatoni Nympha Gr. Teleky Lászlóhoz, midőn a' Balatonra szállott 1812.

Idvezlek, Teleky, nádligetim között!
'S vígan nyújtom ezen től koszorút neked,
Vígan zengeti el nádsipom énekét
'S e' szent csészeviz áldozik.

6 Hósek magva! nemed' merjem e zengeni?
Él még benned ama' régi Szilágyi vér,
Melly Pannon' letörött thronusa' talp kövit
Még eggyyszer leraká dicsón,

10 'S hogy nagy míve egész 's Honnya nemesbb legyen,
A' vakságba merült századok ejjelén,
A' mennyből le hozá Delphi' szövetnekét
'S meg gyújtá Buda ormain.

15 Ennek fénye fajod' nemzeti bellyege;
Ez buzgatta ama' Főpapi lantverőt
Pécs' szent erdejiben 's szent palotájiban
'S ez gerjeszti te melledet.

20 Minos' rejteke volt a' te nagy oskolád,
A' villám ura ott iktata Parthenon'
Felsőbb pitvariban, 's bé avatott szemed
Függött Palladiumjain.

Láttad Deuceledon' fönnyen uralkodó
Hullamit 's koronás Albion árboctit
A' bölcs nép' felemelt lelke' csudájit és
A' törvény' diadalmait.

25 Lásd a' tájakat is, mellyeket e' napon
Kormányodra bizott a' Haza' Istene,
Nézd a' puszta virányt 's Tungusi vad lakost
'S a' szörnyek' fene nyomdokit.

— Nem tenger, nem egyéb hely hezet alkotá
30 A' nagy népeket és nagy birodalmakat:
Minden nép, ha javát esmeri, nagy, szabad
'S boldog minden időn s helyen.

A' nép, hogy ha szabad 's virtusi nincsenek,
Gyermek, melly keziben kést, üszögöt visel
35 A' egy rüt törpe gigaskardal: az éget, öl,
Ez váz kép 's kaczagást okoz.

A' fényes Latium 's Sparta kevély feje
A' Virtus' meredek bércein ötle fel;
Pallas' fegyvere nyit útat oda 's le hull
40 A' mit nem fedez Aegise.

Tedd a' durva Getat a' Tiberishez és
A' hét hegy' lakosit Bosporus 'öblihez,
Barlang lészen amott a' Capitolium,
'S itt új Róma emelkedik.

45 Menj! meg csillapodott a' zaj előtted és
Szendergő suhogás váltja fel a' morajt;
Nézd, a' kék Badacson lassu Favont lehell
'S nem küzd a' Tihany' ősz foka.

Eltérések a H₂-től

1. Idvezlek, Teleky, (A)
7. thrónusa (H₁)
8. egyser (H₂) [sh.]
15. palotájiban 'S (A)
16. melledet (A)
17. Mínos' (A)
19. pitvariban (A)
21. fönnyen (A)
27. Tungusi (A) lakost S (A)
33. virtusi (A)
35. gigas (A)
37. Spárta (H₁)
38. virtus (A H₁)
39. Pallas (A H₁)
41. Tiberis (A H₁)
42. Bosporus' (A)
43. Capitolium (A)
47. Nézd, a (A) Badacson (A H₁ D)

Szövegváltozatok

- Cím: **D Nympha. Grof Teleki**
1. **H₁ Üdvez'llek Teleky nádligetim H₂ Üdvezllok Teleky nádligetim**
H₁ H₂ D között, 'S D Teleki
2. **H₁ Neked.**
5. **[A eltér a végleges szövegtől: merjem e zengeni] D nemed'**
6. **H₁ Benned H₁ vér, Melly**
7. **H₂ D thrónusza'**
9. **D Korvinban D hazánk [A egész más változat, de H₁ H₂ Berzsenyire vall.]**
10. **H₂ merült D századok éjjelén**
11. **D szövetnekót**
13. **D fajod'**
14. **H₁ lantverőt D főpapi lantverőt**
15. **H₂ palotájiban, 'S D palotájiban, 'S**
16. **H₁ H₂ D Te mellyedet**
17. **H₁ Te nagy H₂ D Minosz'**
18. **D ura**
19. **H₂ D pitvariba D szemed, Függett**
20. **D palladiumjain**
21. **H₁ H₂ D fennyen D Deukaledon**
23. **D csudáit, és H₁ H₂ csudájit, és**
25. **D a' tájakat**
26. **D haza**
27. **H₁ virányit, 's D tunguzi H₁ H₂ Tunguzi H₁ H₂ D lakost, 'S**
30. **H₁ Népeket Birodalmakat**
32. **H₁ időn, 's**
33. **H₂ D szabad 's virtuszi**
34. **D üszöket**
35. **D ől**
37. **H₂ Szpárta' D Szparta'**
38. **H₂ D virtusz [A-ban „Virtus” Kazinczy jav.]**
39. **H₁ H₂ D Pallász D nyit**
40. **H₁ H₂ D aegisze**
41. **H₁ Tyberishez, H₂ Tyberiszhez' D getát a' Tiberiszhez, és**
42. **H₁ D Boszporusz' H₂ Boszphorusz**
43. **H₁ H₂ Capitólium D capitólium**
47. **H₁ H₂ D Nézd a' H₂ Badacsony D favont**

97. Bárá Prónay Sándorhoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 67/r-v. A 25. sz. levélben.

Megjelenés

H₁ 99. — H₂ 97. — Hb. 66–67. — D I. 77. — T I. 13. — H₂ szerint kö-
közöljük, de a Hb szövegének figyelembevételével.

A költő maga keltezte a verset. Kazinczyhoz küldi el, hogy ő juttassa el Prónayhoz. A széphalmi barát teljesíti is Berzsenyi kívánságát és az ódát a következő levél kíséretében küldi el az óda hősének:

„Méltóságos Báro Cs. K. Kamarás Ur,
nagy tiszteletü Uram!

Petrarca a' Campidoglión borostyánt nyert: az én kedves Berzsenyim Somogynak fényes napján mint Poéta köszöntetett-meg. Mi ez a' megtiszteltetés amahhoz képest! És még is ez nagyobb mint amaz, mert a' Római Nép' nevében nyerni koszorút nem nagy dolog; az a' maga Művészeit tiszteletben tartotta mindég; ez pedig annál a' népnél történt, mely a' maga Írójit — Művészeink nekünk nincsenek — ignorálja, nyelvrontóknak kiáltozza. Elkeseredésem, mely itt hangzik, nem illet magamat; soha én a' nagy sereg' javallásán nem kapkodtam, a' keveseknek óhajtottam tetszeni, 's azt úgy értem-el, a' hogy talán senki nem más — mert kit szeret Kis, Virág, Berzsenyi, mint inkább engemet? Kinek jutott az a' szerencse, a' mi az elmúlt Decemberben juta nekem, hogy nevemet az *országgló Nép'* Gyűlésében Desóffy József az öszvegyült Atyák előtt hangoztassa? — 's Recensenseink nem magasztalnak e *agyon?* De ki tekintheti bosszankodás nélkül, hogy Nagyjaink azon felül, hogy Literaturánkat semmivel nem segítik, mely nékik szoros tiszték volna, az Írók eránt nem is mutatnak figyelmet, megkülömböztetést. — Ime, a' Prónay László' fija 's a' Teleki József' veje erre is példátlan példát mutatott! Oh, érezze az a' két Árnyék a' nyugodalom' országában, hogy az, a' ki hozzájuk oly szoros kötéllé vala kötve, Berzsenyimet megtisztelvén, önn magát illy fényesen megtisztelte, és hogy az ő emlékezeteket megújította! Érezze ezt az a' két nagy Árnyék, és ezt érezvén, felejtse, hogy Nemzetünk ellen, mely nekik oly szent vala, Berzeviczy Gergely barátom s' Batthányi Vince és ennek Recensense a' Bécsi Annálisok' Febr. füzetében ez idén Superintend. Bredeczky, azt az átkozott ohajtást teszki, hogy Nemzetünk szűnjön-meg az a' Nemzet lenni, mely eddig volt. Minél jobban tud valaki görögül, annál gonoszabb hazafi! ezt kiáltá egykor szíve' fájdalmában egy Római. Ezt kell nekünk is, ezt a' három B betűs Magyar — Németet látván 's hallván.

Én a' Méltóságos Úrnak ezt a' szép cselekedetét úgy jövök meghálálni mint Író és úgy mint Berzsenyinek legforróbb barátja. Fogadja-el szíves tiszteletemet érte, 's engedje tennem a' kérést, hogy ne szűnjön-meg a' hazafiúi tüzet, melyre oly nagy szükség van, gyúlasztani.

Berzsenyi engem és én őt soha nem láttuk. — A lyrica Poesisben ő a Fejedelmünk . . . Versei most fognak nyomtattatni . . ." (*Kaz. Lev. IX. 382—383.*)

Tehát Kazinczy szokott szellemes módján nem mulasztja el az alkalmat, hogy ne mutasson rá a magyar arisztokrácia nemtörődömségére a magyar kultúra, a magyar irodalom fejlődése, elősegítése ügyében. De nehogy ezért nemzetellenesnek tartassék, mindjárt hozzátesz — mintegy igazolásul — egy kirohanást Berzeviczy és hasonló gondolkodású társai ellen, akik erősen kritizálták a magyarországi feudális rendszer elavultságát, elsősorban a jobbágyság helyzetét, de a gazdasági élet fejletlenségét is. (Pedig ők tisztábban látták, hogy mi a teendő, mint kortársaik.) Kazinczy sem ítéli el — másutt — oly szigorúan Berzeviczyt, csak bírálatának módját kifogásolja. (L. Berzsenyinek írt levelét. *Kaz. Lev. VI. 227.*)

Kazinczy tehát Berzsényi ünneplésének módját egyértelműen dicsőíti. Nem így tesz azonban, amikor Berzsényi megkéri, hogy a Prónay-ódát küldje meg a költemény ünnepeltjének. Ezt az ódát Kazinczy — személyi okból — nem helyeselte. (Mind Prónay, mind pedig Festetics megtagadták tőle az anyagi segítséget, mikor hozzájuk fordult.) De abban igaza volt, hogy kifogásolta azt a mértéket, ahogyan a főurak általában a magyar irodalmat segítették. Ezért nem értett egyet dicsőítésükkel. El is érte, hogy Berzsényi mind a Széchényihez, mind a Festeticshez szóló verset kihagyta — mint láttuk — kötetéből, s így azok a versek nem kerültek nyilvánosságra. A Teleki- és Prónay-ódák esetében viszont ez már nem állt fenn.

Berzsényivel kapcsolatban meg kell említeni, hogy Prónay — szemben Telekivel, akinek érdeklődése inkább a jogtudományra irányult — valóban ismerte és szerette Berzsényi verseit. Ennek egyik bizonyítéka a már említett Szemere-levél, amely erre vonatkozólag a következőket tartalmazza: „Prónay asztalán kinyitva volt B. [Berzsényi Versei. — M.] Sok, igen igen sok darabot olvasott belőlük, 's nem győzte dicsérni . . . Én, mondá a' Báro, így osztanám fel B.-nek verseit: I. Könyv: anacreonticumok. (A szerelmet éneklő darabokat érti ezen ezmen.) II. K. Ódák, melyekben a' Lebensklugheitot vagy Lebensweisheitot éneklí. III. K. Epistolák. (B. Prónaynak mind Epistel az, a'melly darab Valakihez van datálva; epistel az is, a'melly Kazinczyhoz, Kishez, Prónayhoz 's. a' t. adressiroztatott!) Mit tart Professor Ur B.-nek magyarságáról, kérdé Beregszászit. »Igen bátor; sok új szavakkal él! « De az Berzsényiben nem tűnik úgy a' szembe, mint a' Catholikus atyafiaknak írásaiban . . . » (Kaz. Lev. XI. 190.)

Ennek a levélnek valószínűleg szóbeli kiegészítésén alapulhat Kazinczy Berzsényihez 1814. febr. 6-án írt levelében a következő részlet: „Szemere étalírozni kezdé érdemeidet, úgy is mint Philologusét, úgy is mint Poetáét, 's Prónay azt mondá, hogy minthogy tehát Szemere tégedet csudál, tisztel, ő is nagyinak tart. — Miért nem ad a' Jehova azoknak sok eszet, a' kiknek sok pénzt is adott! Mennyi jót fogna ez a' hypochondriacus és fősvény, öszvezsugorodott emberke tehetni!” (Kaz. Lev. XI. 215.)

A költő ezekkel a sorokkal küldi el az ódát Kazinczynek 1812. dec. 20-án: „Ime, mast a' háladatosság egygy kis ódát csikart ki tőlem, melyet is sietve küldök, hogy az eránt szokott egyenes ítéletedet halljam. Ha tetszik, küld meg ez ódát Prónaynak . . .

Lásd, már egészen elhiteitek velem, hogy poeta vagyok, 's látod hogy még a' korlátból is ki merek rugni, látod hogy a második sor Asclepiadesi. Nekem ugy tetszik, hogy ez a' változtatás igen hozzá illik az alcaicushoz, mert ez által még változóbb hangú lesz és a' poetának is néha tágasabb útát nyit.” (Kaz. Lev. X. 201.)

Kazinczy 1813. jan. 18-án küldi el Prónaynak az ódát: „Prónayhoz ma indúl levelem felséges szárnyallásu ódáddal. Vele neved' kivítad mély porából 's általalad maradékaidnak. Csudálom ezt a mivedet is 's néked is — Néked, a' kit kimondhatatlanul szeretek — irígylem. Kénytelen valék Prónay előtt a' megtapsol és megzeng neologizmusokat menteni, mert a' mint hallom, ez a' barátunk a' Neologizmusoknak nagy ellenségévé tétett, 's azt hiszi, hogy nyelvünkön változtatni semmit nem szabad . . .

Engedd meg, némelly botlásaidra — ha ugyan azok — figyelmessé tesselek. — Achája nem dactylus, hanem Amphybrachys. Hogy a' vers jó legyen, Achája helyett Graeciának kell állani. — A Hérok ragogyó szobraikat 's halált. — bért nyert kedvetlen öszvejövetele két izben syllabában az rt hangnak. — czombjaim és fürtjeim, nem czombaim és fürteim, mint csókjaim és csontjaim. Osztán arra kérlek, hogy az Asclepiászi sort ne

elegytsd az Alcéuszi sorok közé, mert nem *egy* természetű a' kettő. Itt hadd álljon." (*Kaz. Lev. X. 226.*)

Berzsenyi a „*Graeciát*” elfogadta, a többit nem. (Ism. lev. 49.)

A Prónayhoz írt óda később keletkezett, mint a Telekihez írt költemény. Hőse akkor szintén általános tisztületnek örvendő főúr volt, mert műveltségével az átlag fölé emelkedett (külföldi egyetemeket végzett), s a közügyek iránt érdeklődést mutatott. Részt vett az akadémia alapításában is. (Élete végén a magyarság őshazája iránti kutatásokat szerette volna előmozdítani.)

A Prónay-ódát Berzsenyi kérésére e levéllel küldi el Kazinczy a főúrnak:

„Méltóságos Báró Cs. K. Kamarás-Úr,
nagy tiszteletű 's bizodalomú Barátom!

Örvendve nyújtom-bé a' Mélt. Urnak ezt a' felséges szárnyalású Ódát. Ugy akarja Berzsenyim, kitől én ezt utolsó postával vettem, 's én köszönöm neki azt a' megtiszteltetést, hogy én légyek általadója. Ez engemet új oknál fogva hagyja ezt a' nagy lelkű barátomat mind becsülnöm, mind szeretnem. De mit mondanak majd reá azok az Olvasók, a' kiknél a' szokás a' legfőbb törvény, és a' kik nem tűrik, hogy a' génie új constructiókat fűz? Nekik van e igazok, vagy Berzsenyinek, ki illyeket merészel mondani: »*Két megtapsol egész Graecia s' Pindarus megszeng?*« és ezt: »*Nevem kivivtam mély porából*«, vagy ezt: »*Melly diadal*«: az az »*diadalom*«. — Látom, mint fog a' lelkes férjfi vádoltatni azoktól, a' kiktől meg vagyon írva: *Grammatico* (tudniillik *Grammatico empirico*) *nihil infelicitus*. Bárcsak a' Mélt. Úr a' maga tudományai, mívelt ízlése 's tekintete által ne tartaná magához méltatlannak, ezt a' boldogtalan csoportot megszegyenyíteni! Mert ezek ha verettetnek is általunk, 's ha Neologizálóink által derekasan megszegyenyítetnek is, úzik esztelenkedéseiket." (*Kaz. Lev. X. 223.*)

Mint látjuk, azért ez a levél sem nélkülöz egy fajta gúnyt, tudván azt, hogy Prónay nem lelkesedett a nyelvújításért s így tulajdonképpen szintén ahhoz a „boldogtalan csoporthoz” tartozott, amelyet Kazinczy különböző gúnynevekkel halmoz el itt és máskor is.

*

Miért volt ellenszenves Kazinczy számára Prónay Sándor?

„Fordított egyveleg írásimnak mindenik kötete 800 Ft-nál többre kerül, 's erszényem ezt nem győzi egyszerre. Az ötödik kötet nyomban fogja követni az elsőt. Ebben fordulván elő *Darthúla*, mely a' Te nagy Atyád' nevét fogja viselni homlokán, nemes érzésű barátom, Ó Excelljának képét óhajtom elébe tétetni, 's kérlek, hogy tisztületemnek béjelentése mellett nyerd-meg nékem azt a' szerencsét, hogy Ó Exsellentziája a' maga képét Udv. Agens' Sok Urhoz küldje-fel, olly rendeléssel, hogy azt onnan az én metszőm által vehesse.

Ezen felyül Sylvesternek *Grammaticáját*, 's Dayka Gábornak verseit nyomtattatom. Mind a' kettőt ismerheted a' minapi újságlevelekből. Sylvester felől azt reméltem, hogy Eggenberger a' maga költségén fogja kiadni. Azt izente, hogy el van rettentve Prof. Révai által, a' ki azt állítja, hogy a' munka nem kap elég árost. 'S a' legelső Magyar *Grammatica*, mely az ismeretes bibliothecákban a' Sinai Miklósnén kívül sehol nem találatik, illy hidegséget érdemlette?

— Lelek én olyan nemes gondolkozásu Hazafit ennek is, a'ki száz arany áldozatot nem tart haszontalan pénzfecsérlésnek, 's felsegáll. De sajnálnám, ha elkésne megjelenése." (Kazinczy Ferenc levele Prónay Sándornak, 1805. szept. 15. *Kaz. Lev.* III. 435. Kiemelés tőlem. — *M.*)

Prónay nem válaszolt . . .

Az óda korabeli lelkes fogadtatására jellemző adat Helmeccynek a *Versek hatásáról* Berzsényihez írt levele.

„Kedves Barátom!

Sietek tudtadra adni ama megtiszteltetést, melyre Téged Erdély méltatott: Kenderessy Mihály kormányzékai tanácsnok ezeket írja nékem minapi levelében felőled:

»A' derék Berzsényi valóban dicső lépésekkel hatolt fel a magyar koszorúsok sorába lanti dalok között, 's virágos ösvényeken . . .

Az erdélyi Magyar Nemzeti Theátrum egy pompás nagy és erős épület, valamivel nagyobb a bécsi Leopoldstáttinál, már készen vagyon, 's most a' belső készülteken dolgoznak. Kívülről egy szép *márványköven* úgy határoztak, hogy ezen megaranyozott ígék legyenek:

Győztem! Lerázták czombjaim a' fővenyt.

Izzadt fürteimen szent olajág lebeg.

Nevem kivívtam mély porából,

'S általadám maradékaimnak.

Tudóítsd eziránt Berzsényit, hadd lássa azt, hogy Erdélyben is szeretjük azt, a' mi szép és az érdemet tisztelni tudjuk is, akarni tudjuk is. «

Ezeket mindeddig híven lemásolva Kenderessy' leveléből íráom. Örvendek édes barátom, 's örvendünk mindnyájan, kiket Hozzád szorosb kötelek csatlanak, e' dicsőségnek, örvendj Te is, 's érezd tenbecsedet, mert így tebenned a' nemzet' nyelve is meg van dicsőítve. Éljd boldogul, 's szeresd igaz szívű Helmeccyidét.

November 20án, 1813."'

Berzsényi válasza Helmeccy Mihálynak. (*Ism. lev.* 35—36.)

„Kedves Barátom!

Bár Kenderessiről is többet irtál volna! Hogy tudhatnám, ki, 's mi 's melly függetben állsz vele. Ird meg néki, hogy az én Erdélyi koszorúim nékem igen kedvesek, 's nem annyira azért, hogy Musám azokkal érdeme felett megtiszteltetett, mint azért: azokból látom a' Magyar Nemzetnek jobb részét ébredni, 's magáról gondolkozni. Örülök, mondom, hogy a' Magyar által kezdi látni, hogy egyedül nyelvének művelése 's felemelése az az út és mód mellyen még magát a' legnyomorultabb népek sorából ki szakaszthatja, 's reményét szerencsésebb időkre függesztheti; 's örülök, hogy Erdély valamint szabadságunkat, s létünket valaha fedezte, ugy most is nyelvünket, ezen utolsó ügyünket, hivebben védelmezi, mint Magyar Ország. A Kolosvári Theatrum eggy igen szép 's örökös emléke lézen az Erdélyi hazafiságnak, 's józan gondolkozásnak, 's meg szégyeníti a kevély Pestet, valamint most, ugy a' késő maradék szeme előtt is. — Éljd szerencsésen nemesszívű Barátom, 's ne szűnj meg engem szeretni.

Mikla, Január 25-dikén 1814.

Szives tisztelőd
Ber'sényi Dániel"

Az *utókorban* ERDÉLYI János (*Pályák és pálmák*. 75.) kicsinyli az alkalmat az óda létrejöttéhez. — HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 93.) értelmezése: „Berzsenyi olympiai hősként ujjong költői halhatatlansága bizonyosságán.” — NÉMETH László (*Berzsenyi*. 35.) szerint az óda áradó örömevel és egyszerű befejezésével olyan, mint Wesselényi lovai, „amelyek a szakadék szélén egy füttyre erőlködés nélkül megálltak.” — MERÉNYI (1966. 251.) e verset a leginkább pindaroszi szellemű Berzsenyi-ódának tartja. Költői filozófia a heroikus élet értelméről. Jellemző a költőre az ódai szituáció kimunkálása. A költemény hiteles érvényű, az olvasó mintegy olimpiai ünnepet él át.

Forma

Az alkaioszi és asklepiadészi versszak sorainak kombinációja. Az alkaioszi strófa második alkaioszi sora helyett asklepiadészi sor áll:

```

      ∪ — ∪ — — || — ∪ ∪ — ∪ ∪
— — || — ∪ ∪ — || — ∪ ∪ — ∪ ∪
      ∪ — ∪ — — ∪ — ∪
      — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪

```

Ütemezés (a tizenkettes asklepiadészi soré): 2/4 // 3/3 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Ömledező, megtapsol, megzeng, hon.

Az A helyesírása

Báró Prónay Sándorhoz 1812

Mint a' szerencsés harcos Olympián
Kit meg tapsol egész Achaja s Pindarus
Megzeng, magát fel istenekhez
Méri 's az ég' özönébe ferdik,

⁸ Mosolyogva nézi lelkesedet szemem
A' Hérók ragyogó szobrait és halált
Miolta tőled szűz Camoenam,
Oh Haza' bölcs fija pályabért nyert.

Győztem! Le rázták czombaim a' fővényt,
¹⁰ Izzadt fürteimen szent olajág lebeg,
Nevem' ki vívtam mély porából
'S általadám maradékaimnak.

Hová, hová ránt ömledező hevem?
Oh érzem gyönyörű bérem' egész becset,
¹⁵ Erzem, te tőled nyerni laurust
Melly diadal 's mi kevély dicsőség.

Tőled ki a' jót tiszteled és nemest
 'S által hatsz az igazt fátýolozó szinen,
 Melly annyi visszás képzetekkel
 Tölti zavarja szemünk homályát;

- 20 Tőled, ki pallyánk tárgyait esmered,
 És nagy fényű Atyád 's híres Ipad szerint
 Ösztönt, paizst, tórt nyujtva munkálsz
 A' Haza', nyelv', tudomány' ügyében.
- 25 Jer, jer borúlj le Pythia' zsámolyán
 'S Honnyunk Isteninek áldozatot vigyünk,
 Te tulkokat, bort, drága myrrhát,
 Én amarant koszorút, virágot.

Eltérések a H₁-től

2. Pindarus (A)
 4. özönébe ferdik [A és Ism. lev. 58.]
 6. Hérók' (A)
 11. Kiküzdém a' homályból (Hb)
 15. Érzem, tetőled (Hb) laurust (A H₁ Hb)
 20. homályát; Tőled (A)
 24. A' Haza', nyelv', tudomány' ügyében (A)
 26. Honnunk (H₁)

A 2. sorhoz a kéziraton Kazinczy lapszéli javaslata: *Graecia*. A 6. sorhoz: *szobraikat* 's [Megjegyzés tőlem. — M.]

Szövegváltozatok

2. H₂ Pindarusz D Pindarosz
 3. Hb D félistenekhez
 4. H₁ özönébe' H₂ Hb D furdik [Döbrentei a „*bajnok*” Berzsenyi kívánta javítását a „*szobrai*” miatt nem fogadta el. D 77.]
 6. A A' Hérók ragyogó *szobraikat* 's halált [Kazinczy javítása, I. MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. — Helmeczy ezt visszajavítja.] H₁ H₂ Hősek' Hb D hősek' *szobraikat* [Kazinczy jav.: *Kaz. Lev. X. 227.* Berzsenyi nem fogadta el.]
 7. A pályabért nyert H₁ pályabért vett [Ism. lev. 49. Kazinczy megjegyzése nyomán: *Kaz. Lev. X. 227.*] H₁ Tőled D Mióta
 8. Hb D haza H₁ l'ija! D kamoenárn.
 9. H₁ czombjaim [Ism. lev. 41.]
 10. H₂ lebeg. Neven'
 11. H₁ H₂ *kivittam mély porából* [Hb II. 67.] D *kivittam mély porából*
 13. H₁ H₂ D Oh érzem
 14. H₁ H₂ D Érzem tetőled H₂ D laurusz
 16. D diadal! 's
 17. Hb jót nemest
 18. H₁ *És tulhatsz az igazt-fátýolozó szinen* [Ism. lev. 49.] D *igazt fátýolozó*
 20. H₁ H₂ homályát. Tőled
 22. Hb D *atyád ipad szerint*
 24. H₁ Haza Nyelv H₁ H₂ Nyelv 's Tudomány Hb D haza

25. **Hb** borúl-j-le
 26. **H₂** *Honnunk'* **Hb D** *honnunk' isteninek*
 28. **D** *amarant koszorut*

Megjegyzés. A kiadások 1936-ig a 11. sorban: *Nevem kiküzdém mély porából.* (De **Hb** II. 67.) — Döbrentei a 6. sorhoz a következő jegyzetet csatolja: „Hogy az előző sorba *hősek* szó tétetett első és második kiadásba, nem szereté a' költér, hozzám 1814-ben irt levele szerint, mivel nála *bajnok* állá, mindazonáltal: *szobrai* miatt én is meghagyám.” (L. I. 77.) — [A *bajnok*knak semmi nyoma sincs Berzsenyi kézírásában. — *M.*]

98. A' bonyhai grotta.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 73/r. Ezenkívül MTA M. Irod. Lev. 4-r. 119. sz. alatt is megtalálható volt a Helmeczyhez 1814. dec. 15-én irt levélben. (Ez utóbbi azonban elveszett, 1973-ban már nem volt fellelhető az MTA Kézírtárában.) — A sümegi Darnay Múzeumban levő — ugyan-csak eredeti — példány, a költő kézírásában, amelyről a KM megemlék-szik (383.), a második világháború alatt pusztult el a múzeum többi anyagával együtt Keszthelyre való szállítás közben, bombatalálat követke-zésében.

Megjelenés

H₂ 173. — **D I.** 135. — **T I.** 133. — **H₂** *ezert* közöljük.

A vers keletkezésével kapcsolatos Döbrentei Gábornak következő levele:

„Döbrentei Berzsenyihöz.

Bonyha, Küküllő vármegyében, jun. 20. 1812.

Tekintetes Ur!

Három költélyt küldé nekem Kazinczy, egy dunántuli Berzsenyitől: *A' Melancholia, Felsőbüki Nagy Pálhoz, Élet korai.* Már a névre felvillan-tam, mert Nemes-magasiban levő Berzsenyi vér van bennem is; a költe-lem pedig, akárkié is lett volna, egyszerre csak hódított. Nyelvbeli folya-ma tiszta mint az erdélyi havasi csergeteg; lehelete nyájás, regényes, milyen a Sitkéről és Kemenes dombjáról elnézett Kemenes alja, s a Bako-nyon túl Somló hegye Sümeg vára kéklélése; a gondolat csak amugy egyszerűn oda fúva s mégis felséges, mint Mózes nagy sora: Mondá az Ur, legyen világosság, — és *lőn.*

En gyerek vagyok még, nem tudom tudós okokkal támogatni »mi Szép«, hanem csak azt veszem észre, hogy a mi egyszerű, természetes, a' miben nemes kény, illedelem van, mind belém ragad; a' mi kényszerített, feszengő, cifrázott, homályos, mind untat.

Oh ha azon szomj és nyugtalanság, melly engem úz, italára, békéjére találhatna. Kristály tisztának kívánnám az italt, de nem brillantozott pohárból, mert az nem átlátszó, s fogantyuja nehézkes. Békém ugy lenne, ha visszafényülve látnám Buda és Gyulafehérvár dicsőségét, melly hajdan nemzeti méveltségnek indult.

A munka oda, gigászi; de nem veszett el még egészen a magyar nemzet;

utódok, kikre honunkban minden vár-rom, egy egész hisztóriai nagy eposzban int, csak nem gyávulhattak el végképen.

Akárki legyen e feltörekedés körül hívséggel és igazlelkűségében járó, szívest adom tudtára csak művének hatályát, s osztozom örömében azon, hogy nem hangzott el csak süket nemzet nyelvű dala.

Ezen fakadott részvét iratja velem a Tekintetes urnak e levelet, kinek benne, ime koszorut küldök Erdélyből.

Gróf Bethleni Bethlen Ádám királyi aranykulcos özvegye, Marosnémeti gróf Gyulai Katalin adja azt a »*Melancholia*« költőjének azzal, hogy kőlapra véseti azt ki egészen, s kertjébe állitatja. Fennkölt gondolkodású hölgy ez, gyönyörűn beszél magyarul, és csak inkább a legjobban úgy. Hangulata csendben, bizonyos önérzettel és érzékenyen foly, s innepélyt gerjeszt. Lelkülete nagyszerűekhez vonja, érzelmeiben büszke. Öltözete módja mindenkor uri, s ha vendégei körében itt, vagy télen Kolosvárott a társaságokban megjelenik, azonnal hódol neki, minden. Egy, királyi paloták magyar hölgye.

Taval többfélélt hallék tőle Barcsay Ábrahámrol, mint majd ennek életírásába tehetek; minap meg néhány felvilágító viszonyt monda el azon követségéről, melyet 1791-ben az erdélyi országgyűlés nevezte II.d Leopoldhoz, feltett törvénycikk megsejtesítése végett. . . Mert a grófné felkésérte apolásul 72 esztendő atyját, gróf Gyulai Józsefet, a ki 12 követnek elsőbbje volt, s mint igen élénk szép ifju özvegy, minden elsőbb helyeken megfordult; az események belső kolcsait hallotta; általjában pedig, már férje társasága, ki 1790b. hala meg, és az által a nagyszzebeni szabadkőműveseké, az érdekes tárgyakra figyelést fogékony elméjében felgerjesztette.

És örömet hallgatám én, leányi forró szavaiban gr. Gyulai József hazafiúi vonásait, ki egykor katonáskodott, később Szilágy Csehben, főként pedig Paczalban szőlei között lakott, s mint aranykulcos és királyi hivatalos nyerte meg a József császár utáni országgyűléseken földie bizodalját. Olly méltóság tekintélyét mutatva áll, Bécsben 1792-ben készült gyönyörű olajfestésű ösz képe, magas termettel (ilyen leányáé is) hesszú mentében, bakancsban minövel Kaunitz hercegnak mondá e csenddel, Erdély szabad alkotványát, s annak németül tett azon kérdésére, miféle hivatalt viselne (már mint e nagy követség elsője), egyszerűség jó indulatával felelé: »Ich bin ein Winzler«. [Vincellér vagyok.]

E becsületes »vincellérben« olly régi várszellemü magyar ur hunyt el 1804-ben 80d. évében, minöket a változó kor, többé nem nevel. Csak ő tuda bálni zsiói b. Wesselényi Miklóssal; egy szót vete mennydörgései közé, s a zugó lecsillapult. Jó barátok, szomszédok valának. Leánya itt e Bethlen birtoknak mint egy fiu s jány anyja, felében asszonya. A régi épület uj izletü kastélya általa emelkedék; e mellett pedig egy angol helyezésü szép kert az ő csinos tapintata szerint kerekedett.

Amint ebben tegnap délután járák, s mentemben az említett költéyeket ujra éldelém, a grottában találtam virágaival.

»Ha nem volnék alkalmatlan kérés, Nagysáddal én valami szép verseket közlenék.«

Felolvastam a Nagy Pálhoz irottakat; fel az Élet korait. »Felséges gondolatok« — lón a megjegyzés.

Felolvastam a Melancholiát. A grófné szemében elandalodás könnye csillant fel:

»Ah, ez nagyon szép, szóla, köszönöm közlését. Kőlapra fogom vésetni, s ide tétetem tábláját e grottára, az épen idevaló « stb.

Én pedig megörvendeztetem ezzel Berzsenyit, mondám. S ime, teszme.

A grófné azt hagyá meg, írjam tiszteletét, s ezennel azt is teljesítem." [D III. 51. skk.]

A költőnek nagyon jólesik e megtiszteltetés. Már 1812. július 30-án felel Döbrentének: „Mondjad ezután, kérlek, mély tiszteletemet gróf Bethlen Ádámnénak Versemnek szép kertjébe kiiratását, illeni fog megköszönnöm. A' szép-nem izlése, ha mívelve van, jobban itél a' férfiénál." (Ism. lev. 30.)

Édesapjának is eldicsekszik vele: „Egy kis dalom pedig Gróf Bethlen Ádámnénak kezébe jutván, úgy megszerette azt ezen Erdélyi nagyfényű Dáma, hogy azon darabomat, mellynek *Melancholia a'* címje, az ő igen szép anglus kertjének egy grottájában kőre vésette." (Ism. lev. 28. — Előzetesen beszámol apjának a kaposvári ünnepeltetéséről.)

Ugyancsak ekkor ír Tataynak nagy örömmel e megtiszteltetésről, s a következőket teszi hozzá: „Édes Barátom ez az asszonykezekből jövő koszoru nékem igen kedves, osztozzál tehát mint barát ezen örömemben." (Ism. Lev. 29.)

Kazinczyval is boldogan közli a hírt: „Melly szépen tudnak az Asszonyok koszorúzni! melly édes az ő kezeikből minden! 's ím ezen szép koszorúmat is Néked köszönhetem! Ha ismered ezen Grófnét, kérlek, characterizáld le nekem." (Kaz. Lev. X. 73.)

Döbrentei is értesíti Kazinczyt e találó megjegyzéssel: „Hazánk jeles fiai megtiszteltetésekön örvendeznünk kell. Az álmos Hazában melly ritka az ily jelenés!" (Kaz. Lev. X. 84.)

Kazinczyt ennyit ír Berzsenyinek gr. Bethlen Ádámról: „Gróf Bethlen Ádámné felől neked egyebet mondani nem tudok, mint azt, hogy Özvegy, hogy felette érzékeny, kinek jó Asszonyság, 's hogy testvére annak a 'gróf Gyulay Ferencznek, kinek árván hagyott gyermekeit az én kedves Döbrentey neveli. Bethlennének fija Ádám most ment-fel Bécsbe, hogy onnan Német, Angol, Francia és Olasz Országba utazzék . . ." (Kaz. Lev. X. 141.)

Méltóan egészíti ki azonban e szűkszavú felvilágosítást Kazinczynak a gr. Gyulay testvérekhez írt levele (akik rokonságba voltak gr. Bethlen Ádámmal), amelyben ezt a szép üzenetet küldi: „Nagysádnak, kedves Lolotte, azt a hírt hozhatom, még pedig olly véggel, hogy azt tiszteletre olly igen méltó Tantjának, Gróf Bethlen Ádámné Ő Nagyságának jelentse bé, hogy az én Berzsenyim előttem feldicsekvék azon szerencséjével, mellyt *Melancholiája* a 'Grófné előtt nyert. Melly szép azt látni, hogy sziveinknek énekeinkbe öntött érzésel a mostani kornak és a jövődöknök jobbjait barátinkká tették! de melly szép az is, midőn a' jobb lelkek, kifejtözve azon vasláncok között, mellyek az egymásra-méltó lelkeket külön fogva tartják, egymást felkeresik, egymáshoz csatlódnak s így triumphálván az időn és távolságon, barátokká lesznek. A valóság örömei szükek és mindennapiak: azok az örömek, mellyeket a képzelés nyit, azok az igazán lelkiek, isteniek: s mi ellenzi, hogy őket magunkéivá tegyük?" (Kaz. Lev. X. 143.)

Ehhez még hozzá kell tenni a következőket. Berzsenyi azért köszöni Kazinczynak a megtiszteltetést, mert A' *Melancholiát* másolatban ő küldte meg Döbrentének, aki azt a grófnénak felolvasta. — Gróf Bethlen Ádámné „érzékenységgel", költészetszeretetével talán összefügg, hogy anyja, gr. Gyulai Józsefné is verseket írt, amelyek közül több kéziratban is fennmaradt. (Közli VÁCZY János. *Kaz Lev. IX. 546.*) A bonyhai grófnő érzékeny lelkületére férje korai halálán kívül az is hathatott, hogy egyetlen fiával, Ádámmal nem volt jó viszonyban, erről azonban közelebbi nem

tudunk. — Érdekes feljegyezni, hogy Kazinczy, noha akkor már tudott barátja megtiszteltetéséről, erdélyi utazása közben, mikor ugyanazon a helyen tartózkodott, mint Bethlenné, és tudott is ott időzéséről, mégsem látogatta meg a már akkor ismert *A' bonyhai grotta* hősnőjét a gyógyi fürdőben, ahol ő Gyulaiék vendége volt. Ehelyett inkább valami érdekes „vízomlást” tekintett meg. (MKL II. 397.)

*

Leveleiből nyilvánvaló, hogy a költő már 1812 közepén készült arra, hogy költői választ írjon, köszönetet mondjon Bethlen Adámnénak. Ezért kér adatokat róla Kazinczytól is — mint láttuk —, miután Döbrentei felvilágosítása nem látszott elegendőnek.

Sokféle körülmény akadályozhatta azonban terve megvalósításában. Elsősorban a rokoni torzalkodások, a sérelmes végrendelet, amely újabb gondokat okozott neki; s nagyon fájlalta ezzel kapcsolatos szép terveinek meghiúsulását. Azután a kaposvári ünnepeltetéssel kapcsolatos ódák, amelyek éppen ebben az időben foglalkoztatták. Megérkezett a pesti kis-papok adományáról szóló hír. Bócsbe kellett utaznia a kép miatt, mert a *Versék* kiadása komoly stádiumba lépett. Dolgozik *A religiók eredetén* stb.

Az is gondot okozott neki, hogy milyen formát válasszon. Először ódába kezdett — vagy ódaszerű költeménybe —, amelyet azonban — úgy látszik — közelebbi adatok híján abbahagyott. Csak egy töredék készült el, s azt mellékelte a Döbrenteihez 1814. jan. 5-én írt levélhez is, amellyel *A' bonyhai grottát* megküldte barátjának, nyilván azzal a szándékkal, hogy azt a grófnőnek bemutassa vagy átadja. Miután panaszkodik, hogy prózai foglalatosságai elvonják a költészettől, e szavakkal küldi meg költeményét: „Azonban Gróf Bethlen Adámné csak ugyan megszegeté ezen fel-tételemet [hogy ti. csak prózával fog ezentúl foglalatalkodni. L. értekezését *A religiókról*. — *M.*] s azzal a szép koszorúval, mellyet múzámnak nyujta ismét dalra fakasztott. Éreztem, melly gyönyörűség illy lelkeknek tetszeni és örömet szerezni. S ha zenghetek még olyat, mellyben kedvetek találjátok, ezen nemes hölgynek köszönjétek azt.” (Ism. lev. 34.)

Tehát nyilván az 1813. év folyamán, talán annak második felében készítette *A' bonyhai grottát*. Megküldi Takách Juditnak, (Ism. lev. 41. 1814. júl. 5.) s Horváth Eleknek; Helmecezy Mihálynak is juttat belőle egy másolatot. (Ism. lev. 42—43.) Horváth Eleknek e jellemző sorokat írja ebből az alkalomból: „Az én idegen ég alatt sínló Aloém, csak ugyan most is hoz néha holmi bilinczeket fanyarug, 's rajtok ezek bélyege, de rajtok barátod szive is.” (Uo. 42. — Neki már elküldi a *B. Wesselényi Miklós' képét* is.)

*

A költő igen szerette ezt a kis verset a hozzá fűződő kedves emlékek miatt is. — Kazinczy véleményét nem ismerjük. Őt ekkor már a *Mondolat* ügye foglalkoztatja. — Kölcseynek kettős kifogása van a vers ellen. Az egyik, hogy nem egyéb, mint *A' Melancholiára* való visszaemlékezés, amivel a szükkőrűség vádját véli igazolni, a másik pedig, hogy ez is azok közé a versek közé tartozik, amelyek csak látszanak valamit jelenteni, de „értelemről és érzeménnyel általjánban véve üresek”. (MKL 202.) — Szemere Pál *Tudóstításában* védelmébe veszi *A' bonyhai grottát*: „Ami az érzést e' dalban illeti, az sem több sem kevesebb, mint amennyinek egy szent hely iránt nyilatkozniának szükség; óhajítás, mellynél bár melly grotta sem

őhajtana többet vagy kevesebbet magának; s így a' tárgy minden grották' tömegének typutusa szerént van gondolva, 's tehát idealizálva, még pedig objektive idealizálva; 's a' tárgy még új is, mert ez talán egy költőnél sem találtatik Berzsenyin kívül. Nem tagadhatni tehát, hogy B. e' dalban is ideális képekkel foglalatoskodott . . . ha valahol, tehát a' szelid Muzák templomában, a sphaerák' ottani magas zengései körül van helye az exaltált kifejezéseknek, és valóban az itteni kifejezések korántsem üres csillogások, hanem magoknak a' csillogó, magas tárgyaknak visszazugrásaik."

Berzsenyi erélyesen védi a költeményt már az első *Antirecensio*ban is: „A' mi a' Sonettet és Bonyhai Grottát illeti, én azokban hibát nem látok . . . A' tárgy mindenkiben kicsiny, 's következésképpen az értelem sem lehet nagy. De egyébiránt is illy poetai billetekben vagy complimentekben nagy értelmet, titkot, kánont okos ember kereseni nem szokott . . . Kivált mikor dámának frunk, nem volna e' iztelen pedantság valami tudós hangon írni? Ezekben az a' poesis, hogy én asszonyoknak asszonyi hangon írtam . . . A' Bonyhai Grotta egy érzékeny kézzsorfítás, mellyet érez az, aki A' Melancholiát érezte.” (PM 258.)

A második *Antirecensio* meg így szól: „Ezen gúnyolt darabok között legegységűbb a' *Bonyhai Grotta*, de mégis több van ebben is elmondva, mint Horácnak ugyan ily tárgyú ódájában (O. I. 30.). Horác névszerint hívja az isteneket, *Glycera' Larariumába*, én pedig azokat jelképekben hívom, 's ez poétaibb hívás, mint amaz, csakhogy a' *pálmát, myrtust* stb. megkell a' bodza bokortól választani. *Horáz* megelégszik a' hívással, de én messzebb is terjeszkedem. Így van a' dolog a' többekkel is: mindenütt *festve*, nem pedig *mondva* van a' gondolat, melly nem hibája, hanem fő karaktere a' Poézisnak.” (PM 66.)

A Kölcsey által kifogásolt „nektáros” kifejezéssel kapcsolatban ezt mondja: „Ha tsak azt mondom: *ének' édes érzése*, még akkor tsak egy testi érzéket izgatok; de ha azt mondom: *nektáros*, már akkor az egész képzelő erőt a' legszebb, legideálisabb szemléletekre ragadom, mert a' nektárral az egész Olympusnak és Heliconnak minden ideái kapcsolatban lévén, egyszerre feltámadnak a' lélekben.” (PM 41.)

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 273.) szerint a költő a hely géniuszának éreztetéséből, a kerti grotta hangulatából bontakoztatja ki a hősnő ábrándos, szép lelkű alakját.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 10 és 12 szótagú sorokkal. Ütemezési tpusai: 4//6 || 6//6 || 4//6 || 6//6. (2. vsz.) Rímképlete: abab.

Nyelvújítási szavak

Lomb, ömledezzon.

Melléklet. Példák a kor „kert-monumentum” -kultuszára.

1. Szabadkőműves-émlék Cserey Farkas kertjében: „Barátom! Kertemnek egy reitek heljébe egykor válogatott Rosákbul volt egy szép helj, körül vad fákkal ültetve, neve ennek *R o s a B e r e k — K o p e n H a g e n* volt és el feleithetelen Hítvesemnek kedves helje — a fák már magasra nővén, s *Rosa* bokrokat ki száraztották, és egy gyönyörű sűrű group ál most ottan. Nevezetes helj ez az én kertembe azért is, mert *Cristinémnek*

kedves volt, azért is, mert egykor Wesselényi Miklós, az öregeb és Gr. Tholdalagi László, az utazott, ki Hollandiába a Mathesist praelegalta is, mind ketten sz. kömivesek, egyszer velem együtt hármon ezen heljen ül-
vén, a két öreg annak csendes szépségétül általhatódva, az emberiség leg
szentebb pontyaira emelkedve nagy és előttem sokakba el nem értet be-
szédekre fakadva, egyszer csak fel kiált Tholdalagi és azt mondja Wesse-
lényinek: Miklós, a mi Barátunknak, Farkasnak Frey Maurernek kell
lenni. Ezen kettős becses emlékezet fen maradására ide egy kőre németül
vésetem a mit a tulsó lapon olvasol — az általad projectalt Monumentum-
ra jó Mívészt kell kapnom, rosszal hozzá se kezdek: — és az Magyarul
lévén, had legyen ez Németül:

Einst in denen Tügen meines Glückes blüheten
hier Rosen, im Schoss meiner Christine keimte die
Wonne der Liebe und Freundschaft. Sie verwelkelt
und mir blieb nur das treue Andenken einer Weib-
lichen vollkommenheit übrig. Ihr der Geliebte
und der die Rache nicht kennenden dem gefallenen
Bruder durch Liebe zur Pflicht führenden den Erhaben-
en Menschen Würde, sey dieser Hayn Heilig."

[Egykor, boldogságom napjaiban rózsák viritottak itt, s Krisztinám
öleiben a szerelem és a barátság gyönyöre nyiladozott. Elhervadt már!
S számomra csak az asszonyi tökéletesség hú emléke maradt. Neki — a
szeretett kedvesnek és az emberi méltóságnak, amely nem ismeri a bosszút
és szeretet által vezet a kötelességhez az elesett testvér iránt — szentelem
e ligetet. — Cserey Farkas—Kazinczy Ferencnek. 1818. jún. 10. *Kaz. Lev.*
XVI. 77—78.]

2. „Gessner' monumentuma a Köröndi Kertben

Ez a monumentum a kertnek déli részén van, a melly oldalát a Rába
mossa. Egy berekbe vezet a nyom nyír, kecskerágó, bodzafa, kányafa,
mogyoró és somfa bokrok közzé. Egynehány vén görbe mocsár tölgyek is
állanak közbe. A lapos' mélyében egy kis patak foly. Először bukkansz
utadban egy mohával benőtt oltárra. Basissa 2 1/2 lábra való quadratum,
magossága 4 1/2 láb. Formája oly, mint egy oszlop' piedestálja . . . Által-
kelvén a patakon, 's feltérvén a part dombosságára, megtalálhadd Gess-
ner' monumentumát. Egy mohos tölgy, és sűrű bokrok védelmezik. A vi-
gyázatlan sétálóknak nem áll úttyáiban; de a szemes fürkésző reá akadván
őrül, visszagondol érzékenyen az arany időknak édes költőjére, 's a dicső
emlék' alkotójára. A monumentum' formáját az idezárt [azóta elveszett
— *M.*] rajzolatban igyekeztem kiadni. Ha levétezővén fedele, szemlélés
után rajzolhatom, bővebb ideát vehetsz róla; . . . Az ón tábla en bas relief
múlatozó kisdad faunokat és gyermekeket mutat, kik pásztori muzsika
szerszámokkal játszanak . . . A monumentum' matériája homok kő,
mellyre még valamelly máz vonatott. Mellette két kerti szék készítetett,
mellyek az olvasásra való alkalmatosságot kínálnak a berek' nyugodalmá-
ban . . ." (*Kaz. Lev.* IV. 466—467. Cséhy József levele 1807 januárjában.)

A' Bonyhai Grotta.
1814

Lebegjenek, oh Grotta, feletted
Ölelkezve pálmák' 's myrtusok' lombjai,
Hintsenek enyhítő árnyékot körülted,
Hintsenek illatot Ilyessus' bokrai.

5 'S ha majd csendes mohaidon le dül
A' Hérók' leánya magános órájin
'S a' szebb lelkek gondjaiba merül,
Oh, fedezd könnyeit 's szárítsd el orcájin.

'S midön karján Melancholiámnak
10 Az ének nektáros érzésére hevül,
Légy temploma a' szelid Musáknak
'S a Šphérák' zengése ömledezzen körül.

Elutérések a H₂-től

2. myrtusok (A)
4. Ilyessus (A)
5. le dül (A)
6. magános (A) Hérók' (A)
7. merül (A)
8. Oh, fedezd (A)
10. nektáros (A) hevül (A)
11. Múzáknak
12. körül (A)

Szövegváltozatok

Cím: D A' bonyhai grotta. özv. Gróf Bethlen Ádámnéhoz, Gróf Gyulai Katalinhoz. 1814.

1. D grotta
2. H₂ D myrtuszok'
4. H₂ D Ilisszus
5. D le dül H₂ le dül
6. H₂ T A' Hósek' [Ism. lev. 58.] D hósek' leánya H₂ D magányos
7. H₂ D merül
8. H₂ D Oh fedezd D orcájin
9. D „Melancholiámnak”
10. H₂ D hevül H₂ nektáros
11. H₂ Muzáknak D muzáknak
12. D sphaerák' H₂ körül

99. Gr. Bethlen Ádámnéhoz [Töredék]

Kézirat nincs.

Először Berzsenyinek Döbrenteihez írt, 1814. január 5-i levelében bukkan fel ez a töredékvers. Közöltem az 1956-os kiadás 136. lapján. Berzsenyi eredetileg hosszabb költeményt, ódát tervezett, s ezért adatokat kért mind Kazinczytól, mind Döbrenteitől gróf Bethlennével kapcsolatban. Döbrentei írja neki, hogy hősnője apja, gr. Gyulai József Mária Terézia idején részt vett a „felkölt nemesség” harcaiban. (D III. 54.) Ezért „hérók leánya” *A' bonyhai grottában*; itt pedig „Nagy őseid neve” órlzás a család nagy múltjára — „A' fél világ óriási harca” arra utal, hogy *még folyik* a háború Napóleon ellen a Rajna partján, tehát a költemény még Napóleon bukása előtt íródott, amiről különben a levél dátuma is tanúskodik.

Forma

Hangsúlyos-rímes vers 10 és 12 szótagos sorokkal. Rímképlete: abab. Ütemezése: 4/6 || 6/6 || 4/6 || 6/6.

100. Napoleonhoz.

Kézirat

Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézírártárában a BÁNÓCZI—MERÉNYI-féle gyűjteményben JK 49 I/a jelzés alatt. 8-r. szürkés papírra írt lapon egy jegyzetkönyvből leválasztott oldal r-v részén l/r-v számozással (amely nem a költőtől eredt).

Megjelenés

Először Kultsár István *Hazai és Külföldi Tudóstítások* c. újságjában 1814-ben (44. sz.) jelent meg, majd Toldy *Handbuchjában*. (II. 73.)
Hb II. 80. után D I. 172. — T I. 140. — Hb szerint közöljük.

A vers keletkezésének története a következő lehet.

Kultsár újságjából értesült Berzsenyi a Napóleonnal kapcsolatos eseményekről. Ez az újság korhű tudóstításokban — nyilván bécsi források után — közölte a hős sorsának drámai fordulatait. Napóleon alakja már 1797 óta foglalkoztatta a költő képzeletét. [*A' Felkölt Nemességhez* (1797) témája is összefüggésben van ezzel, nem is beszélve az 1805-ben és 1807-ben keletkezett ódákról, amiről jegyzeteinkben részletesebben szoltunk.]

Kultsár István lapja figyelemmel kísérte költőnk munkásságát. Így 1812. ápr. 18-i számában előre jelentette Berzsenyi költeményes kötetének készülő megjelenését: „Általmentek a' könyvvizsgáló rostán Ts. Berzsenyi Dániel Urnak többnyire Lantos Versei. Ezen gyönyörű elmélyű Lyricus sok tekintetben megérdemli, hogy a' Haza előre is tudja, micsoda klaszszikus lélekkel bír.” Ennek bizonyítására idézi a *Megelégedést*. — Az 1814. évf. 2. számában pedig Berzsenyi egyik verséből közöl idézetet:

Felkél az ébren szunnyadozó Magyar,
'S elszórja villámkardja egéd' ködét . . .

(*A' Felkölt Nemességhez* 1805-ben. A lapfejen közölve.)

Talán ez a figyelem adhatta az ötletet a költőnek arra, hogy ennek az újságnak küldje be versét 1814. máj. 15-én, és pedig Helmezy közvetítésével: „Vedd most ezen Epigrammát 's ha tetszik Néked és Kultsárnak, tegyéd az Ujság elibe: *Napoleon.*” (Ism. lev. 37.)

Igy jelent meg a vers a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1814. 44. számának Toldalékában ilyen jegyzettel: „Külömbféle Versezetek küldettek hozzánk közlés végett: de mivel némellyek igen hosszúk, kintelenek vagyunk elhagyni.” Elsőnek Berzsenyi verse olvasható, e megjegyzéssel: „Ts. Berzsenyi Dániel Ur, valamint költeményeinek gyűjteményében, úgy ezen alkalmatosságra készült versel maga poétai talentumait nyilván megbizonyította.”

A vers megírása idején Napóleon már Elba szigetén tartózkodott mint levert, trónfosztott száműzött, tehát sorsa megpecsételtnek látszott, s a költemény találon jellemezte tragédiáját. A költő mégis — 5 nappal azután, hogy a verset elküldte Helmezynek — ezt írja neki (1814. május 20-án): „Azon Versemet melyet a' minap küldtem rejtst el, a' tárgyon sokkal alúl van 's következképpen rossz. Bánom, hogy azt Néked is megküldtem.” (Ism. lev. 35.) — De Helmezy akkor már közölte a költeményt. (*Hazai és Külföldi Tudósítások*. I. h.)

A „nemes és kinzó kétely” mellett (amely mindvégig Arany János-i vonása Berzsenyi költői alkatának) talán az a meggondolás is vezethette ekkor, hogy túl korai ítéletet mondani Európa „lerogyott gigászáról”. Kérdés az is, hogy a cenzúra mit szolt volna hozzá, ha 1816-os kötetében közli? — Mindezek közrejátszhattak abban az elhatározásban, hogy a verset — amely pedig legjobbjai közé tartozik s az utókor költői remeként értékelte — nem tette közé a *Versek* második kiadásában, csak TOLDY *Handbuchjában* 1828-ban. (II. 80.)

Versői keletkezéstörténetének egyik legizgalmasabb fejezete nyílik meg előttünk, ha figyelemmel kísérjük azokat a hónapokat, amelyek a költeménynek Kultsár újságjában való megjelenését megelőzték.

Napóleon sorsa a világ érdeklődésének központjában volt ebben a korban. Berzsenyi — költészetének tanúsága szerint — szintén nagy érdeklődéssel figyelte Napóleon tetteit. Mélyen megrendítette mind a hadvezér dicsősége, mind pedig az a veszély, amelyet jelentett — elsősorban hazájának. Most is mélyen érdekelhette mindaz, ami Napóleon körül történt. Az oroszországi hadjáratról az elbai száműzetésig valószínűleg izgatottan kísérte ő is az események alakulását.

A Napóleon-pártiak — mint pl. Kazinczy — 1812-ben Napóleon diadalát jóslják Oroszországban is. Hiszen ő „az első sakkista” az élők és az elötte éltek között, de nagylelkű lesz a győzelem esetén, legfeljebb elveszi Lengyel országgal együtt Finnországot, Moldvát, Oláhországot s Krim félszigetét . . .” (*Kaz. Lev. X. 71.*) Az orosz cárnak jobb lenne békeséget kérni — ezt tanácsolja Cserey Farkas, Napóleon hajdani ellenfele is. (*Kaz. Lev. X. 97.*) Cserey Miklós, Napóleon hajdani „eszmei” ellenfele is az ő győzelmét jóslja. (*Kaz. Lev. X. 104.*) Kazinczy boldog, hogy a Habsburgok most Napóleon pártján lévén „vele egy sorban állnak”. (*Kaz. Lev. X. 70.*) Csak a szkeptikus és messze látó Dessewffy József nézi bizalmatlanul a franciát, akinek külpolitikája „merő erőszak, játékoság, furfangság és ámtása az emberi nemnek”. (*Kaz. Lev. X. 355.*) „A' Tengereket akarják fel szabadítani, és hogy ezt eszközöljék, minden gyengébb Országló Széket meg fosztanak függetlenségétől . . . Anglia energiát önt a' külső Népekbe, Frantzia Ország azt tövéig el oltja”, csak pénzt csikar ki a népekből. A franciák, ha „feles népességek” miatt meg nem férhetnek, mért nem „bottsátanak Coloniákat mint a' méhek vagy régi Egyiptom-

béliek"? Semmit se nevezhetünk nagyoknak, ami nem válik az emberek javára. (*Kaz. Lev.* 358.)

Mikor azután bekövetkezett a katasztrófa, Kazinczyék valósággal réműletbe esnek. (*Kaz. Lev.* XI. 363.) Új élményekről van szó, amelyek már Berzsenyi versének előzményeihez tartoznak. Ilyenek különösen a Kulcsár-féle *Hazai és Külföldi Tudósítások* hírei — ahol később Berzsenyi verse is megjelent, és amely Berzsenyi kedvenc újságja volt —, mely nyommon kíséri az események alakulását olyan rendben, ahogy Berzsenyi is olvasta azokat. A kortárs izgalma fog el bennünket, amint olvassuk ezeket a tragédia részleteit feltáró tudósításokat.

1814 elején már az elfoglalt tartományok zendüléséről van szó, s a franciák nagy veszteségeiről, visszavonulásáról, majd arról, hogy „a háboru már francia földre tétetett át”. Napóleon utolsó beszédeit, felszólalásait és üzeneteit is olvashatta itt költőnk, amelyekből a bukás felé sodródó hadvezér hatalmának megrendülése szól. Még megvannak az utolsó „hósi pózok”, amikor Napóleon felkiált: „Én a' világnak szerencséjére és boldogítására nagy plánumot tettem fel és végbe is vittem. . . Soha engem a' szerencse el nem csábított, de a' viszontagságok el nem nyomnak.” (*Hazai és Külföldi Tudósítások.* 1814. I. 19—20.) De már a keserűség is fel-feltör: „Hódításaimnak egy részéből olly trónusokat emeltem, a' mellyeknek mostani királyai tőlem elpártoltak.” Másutt a dicsőség utolsó foszlányába kapaszkodik bele: „Az én népeim nem tarthatnak attól, hogy az ő császárok politikája a' Nemzetnek dicsőségét elárulja.” (*Uo.*)

Végso támasztékát, a Nagy Armadát köszönti még utolsó felhívásaiban is, szemben a párizsi tanáccsal, amely elárulja. A nagy birodalom szemünk előtt omlik össze. (*Uo.* I. 262—3., 295—6.)

Amennyivel halkul Napóleon szava, annyival hangosabbak lesznek ellenségei. Túláradó himnuszok dicsőítik az osztrák császár nagyságát, aki a „lipsiai csatában” összetörte a láncokat, „amellyeket egy nemzet a' többiekre mindnyájokra akart verni”. Ezért a hiperlojalitás hangjai szerint a császárt „a' legszebb jutalom várja, ugyanis Európa' háládatossága és azon boldog nemzeteknek örökös köszönete és határ nélkül való szeretete, kiket ő felsége Királyi palcája igazgat”. (*Uo.*: 1814. I. 49—49.)

(A költő azonban inkább fátumszerűséget lát Napóleon sorsában, aki a nemzetek szabadságának történelmi törvénye ellen vétett, azt zsarnoki eszközeivel lábbal tiporta, s ezért kellett elbuknia. Nem a bécsi kongresszus hatalmasságait dicsőíti.)

Az események közben mindjobban közelednek az utolsó felvonás felé. Megjelennek a felhívások Napóleon utolsó még hűen maradt katonáihoz, „akik többé nem Napoleon katonái, s a tanács, egész Franciaország feloldja őket esküjük alól”. Arra hivatkoznak, hogy Napóleon nem is francia, s örök homályt börtönt a francia névre. (*Uo.* 1814. I. 324—5.) Az egyházi és politikai reakció orgiái üli. Szerte Európában ünneplik pl. a pápa kiszabadulását. Budán is május elsején ünnepélyes misén adtak hálát az egyház fejének szabadulásáért a nádorispán és egész udvara jelenlétében, a gálába öltözött mánások részvételével, s fényes egyházi pompával és „jeles muzsikával” ünnepelték a számukra örvendetes eseményt. Mocsarak durrogtak, a templomajtó előtt gyalogság „salvé”-kat lö, míg két oldalon magyar és német lovagok és polgárok lóháton teszik tiszteletüket. (*Uo.* I. 417.) — XVIII. Lajosnak május 2-án a párizsi tanács a város sorompóinál ünnepélyesen átadja a kulcsokat, miközben a király imádságban mutatja be háládatosságát Franciaország védasszonyának, hogy azután végre is „végtelen örömmengések közt” bevonuljon a Tuillériák

palotájába, míg a várost kivilágítják s XVI. Lajos hídján tűzijátékot tartanak. (Uo. I. 405—7.)

Talán még az elbai tudósításokat is olvasta költőnk Napóleon megérkezéséről a *L'Indomptable* angol fregatton. Elbán május 4-én vonják ki Napóleon lobogóját Porto Ferrajo erősségére: fehér színű zászlót, méhkekel a fehér mezőn. Ágyúlovással köszöntik a császárt, aki sötétkék kaputban jelenik meg ezüsttel gazdagon kihírmzett ruhában, kerek kalapban, fehér bokrétával. Neki is átnyújtják a város kulcsait, itt is ágyúk körülöngnek, s a nyájas képű császár „jó egészségben vala, nyájasan beszélt mindenki vel, tudakozódott a sziget szükségéről, s vidám ábrázatot mutatott”. Nyilatkozataiban most is keresi a népszerűséget: „Midőn láttam, hogy a háború nem Franciaország ellen, hanem ellenem folyik, annyira kedveltem Franciaországot, hogy szerencséjéért mindenem feláldoztam. Én lemondtam trónusomról. Az igen csekély áldozat előttem, ha Franciaországnak használhat. Én azt örömezt cselekedtem.” (Uo. I. 349—50.)

Ki tudja, mit forgatott agyában és szívében a bukott francia diktátor? Berzsenyit azonban kétségtelenül megrendítette sorsa. S ezeknek a híreknek nem csekély részük lehetett benne, hogy Berzsenyi költeménye (1814 májusában) létrejött.

*

Kortársai közül Kazinczy nem tett megjegyzést Berzsenyi e költeményére, holott ő maga is olvashatta azt Kultsár újságjában. — Kölcsey Berzsenyi költői erejének nyilvánvaló hanyatlása jelét látta a versben. (Replikája az *Antirecensiora* írt feleletében: *Összes Művei*. Franklin. 347.) — Döbrentei szerint, ha a vers franciául jelent volna meg, sorra idéznék Európa, s elsősorban Franciaország parlamentjei. (D. 237.)

Az *utókorban* már GYULAI Pál úgy értelmezi egyetemi előadásában a költeményt, hogy összes magyar kortársai közül Berzsenyi jellemezte legmélyebben és legtalálósabban Napóleon sorsát. (*Előadásai: A magyar irodalom története 1807—1849-ig*. 58. Könyvomat.) — MEZEI Márta (*MKL* 47.) szerint „a költő történelmi igazságot hirdet” a „szent emberiség” nevében. A személyiség alárendelése a nagy történelmi eszmének, a szabadságnak már romantikus jellegű történelemfelfogást mutat; Berzsenyi az egyéniség szerepének romantikus méretű megnövesztésével hátrítja Napóleonra az emberiség ügyének bukását. Magasrendű költői felelősség-tudat pátosza hatja át a költeményt. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 190.) megjegyzi, hogy a polgári forradalom szabadságeszményéhez mérten Napóleon zsarnok volt. — MERÉNYI (1966. 276.) kiemeli, hogy a költő a bukás ellenére is kifejezi Napóleon iránti tiszteletét, amikor „dicső” seregeiről és a „szabadság zászlóiról” szól, amelyek nevében — kezdetben — csatáit vívta. De az emberiség tartós közösségét — amelyben kiirthatatlanul él a szabadság vágya — szembeállítja Berzsenyi az ideig-óráig tartó zsarnoki lét „csinált” dicsőségével. A küzdelemben a zsarnokságnak kell elbuknia.

Forma

Disztichon.

Nyelvrájtási stílus

Tündér kény („zsarnoki” értelemben).

Bonaparte

Nem te magad győztél, hanem a' kor' lelke — szabadság,
Mellynek zászlójit hozta dicső seregged.

A' népek fényes csalatásba merülve imádtak

'S a' szent emberiség sorsa kezedre juta,

Ám de te azt tündér kényednek alája vetetted,

'S isteni pálmádat váltja tövis koszoru.

A' melly kéz föl emelt, az ver most porba viszontag,

Benned az emberiség' könnye boszulva vagon.

Szövegváltozatok

(Hazai és Külföldi Tudósítások = KT)

Cím D Napoleonra. 1820.

1. KT Hb valál győző KT lelke szabadság Hb lelke:
2. KT zászlójit hozta D zászlóit KT dicső
3. KT Népek merülve
4. KT kezedre juta. D került, Ám Hb került.
6. KT Isteni K Hb D tövis
7. KT fel-emelt Hb D felemelt KT vér le Hb vert le D viszontag, Benned
8. KT emberi Nem ügye Hb boszulva

Fordítások

An Napoleon. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungarische Lieder und Gedichte.* S. 11.

Ad Napoleonem. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 37.

An Napoleon. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Prachner. *Strahl im Sturm.* S. 70.

Lui Napoleon. În românește Cicerone Theodorescu. București 1965. EPLU. *Antologia I.* Pag. 463.

101. Báró Wesselényi Miklós' képe

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120/r. Az 1936-os akadémiai kiadásban feltüntetett másik kézirat, a hajdani sümegi Darnay Múzeum példánya 1944-ben megsemmisült, ugyanolyan okból, mint A' *bonyhai grottáé.*

Megjelenés

H₁ 174. — D. I. 136. — T. I. 132. — H₂ szerint közöljük.

Báró Wesselényi Miklós és Döbrentei Gábor Pataky Mózessel, Wesselényi nevelőjével együtt 1814 őszén látogatják meg a költőt. Az ifjú Wesselényit Berzsényi eddig csak hírből, Kazinczy episztolájából ismerte, amelyet oly nagy szeretettel olvasott, amikor azt neki széphalmi barátja elküldte. Erről a költő elragadtatással szól:

„A Wesselényi Báróhoz szóló Epistoládat, — melyet kegyes jó akaratod velem közölni engedett, — betegem olvasgatom, azzal a gyönyörűséggel, mellyel leg kisebb betűidet olvasni szoktam. . .” (*Kaz. Lev. VI. 357.*)

A továbbiakban a Kazinczy-episztola művészi erényeit dicséri. Már e vers is ráirányítja a költő figyelmét az ifjú Wesselényire, s így Kazinczy episztolájának ismerete Berzsényi verse keletkezésének lélektani előfeltételei közé tartozik. (Azonkívül, hogy a benne foglaltak a később Kazinczyhoz írt Berzsényi-episztola fő motívumaira hatottak.)

Így tehát a nagy jövőjű ifjú nem volt teljesen ismeretlen Niklán, mikor Berzsényinek bemutatkozott.

De visszatérve Kazinczy Wesselényi-episztolájára, ami e költeményben az ifjú Wesselényi személyét illeti, Kazinczy ekkor még csak az „apja fiát” látja és láttatja benne, s hőse mint bájos gyermek jelenik meg:

Ambróziát önt fürtökbe üstököd,
'S gyöngéd orezáidon 's a' kis száj körül
Rózsák viritnak, mint az Amoréin,
Legszebb, legbájosabb Amor önmagad. . .

A továbbiakban szinte visszaküldi játékszerei közé a katonái élen szöglövén ülő, kardját villogtató kisfiút. . . „Nem játék ez, gyermek” — mondja szinte a feltűnést keltő kis „hősnek”.

Közben eltelt 5 év, s Berzsényi már egész mást lát az ifjában. Érzéseit később szinte lelkendezve tárja fel, mikor költeményét elküldi Wesselényinek. A niklai látogatás alatt zárkózott természete miatt nemigen nyilváníthatta érzelmeit. De hogy „divináló lélekkel” a lényegyet megsejtette, meglátta, bizonyítja az ifjú Wesselényinek ebben az időben (1814. dec. 30-án) kelt, Kazinczyhoz írt naplószerű önvallomása:

„Ma töltém be tizen-nyolctadik esztendőmet, mely sok idő, mely nagy része maroknyi életünknek, 's még semmit sem tettem; még egy szép 's nagy tettem emlékezetére sem verhet szabadabban megjem; 's még mind gyermek módjára kell rettegnem a' Haláltól, mert nem éltem. — Éltünk készületben 's tettekben telik el. *Készülünk* egész életünkben kell; tettek csak az elkészültség egy bizonyos pontjánál kezdődnek inkább. Én még abban az évemben vagyok, mely inkább a *készülésre* van szentelve, mint a *tettek*re. De ha tetteim nem léteért való könnyeimet le törlöm is, készületlenségem meg fontolásán sohajtok. — Barátom! meg vallom, név nélkül el halni, el enyészni, nem emlegettetni, ezen gondolatoktól borzadok. — . . . A' nagy tettek szomja mely ritkán 's talán soha nem eléggittetik ki. Oh Róma, — Athen, — Brutus, — Cato, — Harmodius, — !” (*Kaz. Lev. XII. 295.*)

Tehát ez az ifjú látogatott el Döbrenteivel és Patakyval Berzsényihez 1814 őszén. S ilyenek is látja őt Berzsényi: vulkanikus szenvedély és jéghideg ész korai egyesítőjének, sorsterhes embernek, Erdély és az ország reményének, nagy tettekre hivatott ifjúnak.

Akkor Olaszországból térnek vissza az utazók, s hogy útba ejtik Niklát, annak két fő oka lehet. Először Döbrentei irányítása, aki feltétlenül személyesen is meg akarja ismerni Berzsényit, nemcsak mint nagy költőt, de szegről-végről rokonát is; azután az ifjú Wesselényi meg akarja köszönni az apja halálára írt ódát, amelyről — mint láttuk — már 1810-ben oly elragadtatással nyilatkozott.

A következőkben ismertetjük Döbrentei beszámolóját, nemcsak mint a vers előzményét, hanem mint az egyetlen — ha nem is művészi értékű — valós dokumentumot a költő niklai életéről és környezetéről.

1. „1814-ben szeptemberben délután Berzsényi Dánielt három vendég tudakozá keresé Niklán. Egyik Berzsényi háznál már elvéteve jártak. Onnat jobban utasítva, több nemesudvar közül egy földszinti hosszú tágas házhöz mennek bé, mellynek urát asztalára hajolva találták, számvetésben gazdájával. — Rémlék előttek, ha igazán Berzsényi Dániel ajtáját nyiták-e be most, azért

Döbrentei, felszólal. Mi Berzsényi Dánielt keressük, 's annak versei előtről a' rézmetszvényt és e' ház urának arczát összehasonlítva, úgy hiszem *ohajtott partra szállottunk.* És mivel tengerről jövünk, *levonhatjuk a' vitorlát,* miként a' nekem, Döbrenteinek, és íme, utitársaim Báró Wesselényi Miklósnak valamint Pataky Mózesnek is *Berzsényije* kezdi »Osz-tályrészi« ódáját.

A' nevelő és nevendék szemei, a' nagy költér legelső látásába merülének udvarias meghajlással, de hallgattak.

Berzsényi, elfogulva. Igen, én vagyok Berzsényi Dániel.

Többet nem szólt. Szívessége csak pillantásában, 's ajkán mozgott. Felkelle melegíteni ámulatából, vagy: *megképedéséből* miként Háromszéken mondják a' *Verlegenheit*-ot.

Döbrentei. Megengeded hát barátom, tégetve szólításomat, miként engem, kicsinyt ifjabbat Te kezdél válaszodban, 's mondanom, hogy mi holnap reggelig Nálad akarunk töltekezni szép lelkeddel.

Berzsényi. Ez utolsó két szón, még inkább megképedt. Lényéből, tovább maradás ohajtása látszott, de nem mondá ki. Wesselényihez fordul, 's érzése miatt remegve. Nagy szerencsémnek tartom, hogy a' méltóságos báró úr magát megalázza csendes házamhoz. *Patakyra néz, nem tudá miként címmezze, sem a' nyájash kegyed, sem a' feszesb Ön, még nem született, 's így az addigi ötölés-hatolással mondja végre: méltóztassék megszállani.*

B. Wesselényi, komoly nyájassággal elegy mély érzés hanján: Nem érezhetek itt, megalázást. Jöttem személyesen megköszönnöm az atyám hamvaihoz irt nagy tüzü ódát. *W. ekkor 18d. évében.*

Berzsényi, szerény vállvonítással, csendben. Olyan a' millyen lehete. Hazafit akartam legalább, ismeretlenül is megtisztelni, kit a' magyar theatrumra ezereket meg ezereket költöttnek hallottam. *'S lesütötte szemét.*

Hallván a' három vendég előre utjában, miként Berzsényi csak legbiztosabbaival közlékeny, nem akada fenn későbbi egyikét zavuságán, mert ismerősei nem megelőző társalgónak ugyan de, különben legszívélyesebb embernek festék. 'S mivel így volt feltételük, művei nyájas lelkületébe hozniok, biztokban csak telepedni kezdének. Pataky mosolygó megelőzéssel kért engedelmet, miként sajátilag tudá hozzá, 's kiment az ilyenkore végzendőket kocsi körül eligazítani.

Döbrentei, a' háziurat beszédbé hozás végett. Hogy kerülnek össze az egy iskolába jártak! Én mint gyerek láttalak Téged, felsőbb osztályut, minő a' tacsó fiúkra nem ügyel, de nekem előttem veres nadrágod, zöld menté! Abban járt akkortöbb tanuló legényke is, hanem én csak a' Te példára nyüzsögtem mind addig atyámon, míg nekem is hasonlótt varratott. Berzsényi leány volt Nemesmagasiból anyámról nagyanyám, ezt nagyon szerettem, 's mintha előre sympathiám fakadott volna Hozzád, Berzsényi-fíhoz.

Berzsényi, szende mosolya derült ajkán ezt egészen elfogott nagy bajusza alul. Igen, Sopronba vittek fel engem is tanulni, ott jártam el az iskola mellett, 's — táncoltam. De gyereünk hát beszélgetni benyilómba. *A három pillantása. Wesselényihez. Méltóztassék, kérem. Patakyhoz, Döbrenteihez.* Ha ottan dohányozni tetszenék. *Berzsényi nagyon dohányos volt.*

Wesselényi. Mi azt tesszük a' mit kedves házigazdánk parancsol.
Beszélgetés az írószobában. Eléfordul kik segítik a' magyar irodalmat Erdélyben.

Berzsenyi, Döbrenteihez. Mi féle ember az a' Sipos Pál? Kazinczy nagyon dicsérei leveleiben.

Döbrentei. Református pap Tordason Szászváros mellett. Faluja eloláhosodott, hallgatója hát kevés, de szászföldi lévén, tizedet kap tőlük, aratáshoz képest 10.000 forint jóvedelme is. Nőtelen. 'S magányában mindig olvas, ír, abba úgy-úgy belemerül, hogy ebédlő asztalán maradt abroszára tányérra mellé gyűl hányódik könyve 's irománya.

Berzsenyi, asztalán hevert írásaira pillant. Mosolyogva. Az enyéimen meg papucsol láthatsz. Leányomé, Lidié. *Berzsenyi kifordul.*

Pataky. Sükerül az összebeszélés, neki vidámul a' komoly ódairó. Be szeretem ezt a' természet emberét. Csupa kedves egyszerűség.

Berzsenyi, megint bejövén. Maradjanak az én becses vendégeim holnap holnap után egész nap itt, még tovább is. Csak ugy tudnám látni őket, miként érzem.

Ez a' kérengelés! Olly tiszta szívé volt! Hangejtése mind a' három vendégét megjárta. De szabadkozniok kellett, Pataky eléadta mely napjok van kitűzve Bécsben. — Döbrentei, hogy Erdélybe siet, 's még elébb atyjához kerül fel.

Benyit Lidi kisasszony, tányéron perezczel, bor és vizbuteliával poharakkal. Körül kínálá a' vendégeket legnyájásabban a' barnaszög csinos kisasszony, a' 13d. évében szépen eredő. Az az, atyja szeme!

Berzsenyi, leánya kimentte után Döbrenteihez. Ugy-e nagy leányom van már, bcsém. Jókor hozzá fogtam a' neveléshez.

A' megpendült költér még dévajkodott is.

Kopogatás az ajtón. A' háziur nagybátyja Thulmon ur egy kapitány-nyal bé, ki magyar gyalog ezeredebeli legényszállítványt vezetett 's Niklán épen nyugnapját tartá. Már németül kelle beszélni, mert a' kapitány magyarul nem tudá. A' három vendég hamar elvégzé maga között idő nyeresül, hogy ketteje a' tisztet 's Thulmon vidám öreg urat mulassa ilendőségből, egyike pedig az alatt Berzsenyivel beszélje ki magát az oldal-szobában. Ez értesítettett 's elfogadá. Megkínálta a' kapitányt borral perezczel, és felváltott társalgás folytában maga is megfordult egy-egy kisig katonalátogatója körül, csak vendéglátásból, miként Patakynak mondá, mert fáj neki mikor magyar ezeredi tiszt magyarul nem tud: a' nemzet egész historija nehezedik ezzel szívére. Ez illyenek, a' sok magyartalan indigena, a' nevelő német apáczák segíték, jegyző meg, kiűtni a' magyar nemzetet, sarjából.

A' szép nevelésű tiszt és hozója' elmenttével a' megint négy társalgó, szorosabbn csatlakozva járt fel alá az ebédlőben. Midőn a beszéd közt Berzsenyi Wesselényit többszer méltóságózá egész főhajással.

Wesselényi, Berzsenyihez. Egy nagy kérésem van a' tekintetes urhoz. Engedje meg az ifjúnak elé hozni azt, és ne tagadja meg. *Berzsenyi megáll.* Hallja három vendégének egymást miképen szólítását. Pirulok valahányszor engem egy Berzsenyi, az atyámat poraiban is tisztelő, méltóságó, hijjon engem *Te*-nek. *Wesselényi megszorítá Berzsenyi kezét, rázzá 's könyörögtében hével borul nyakára.*

Berzsenyi, érzéseinek tengerkedése között elfogódva, később 's akadozottan. Illy koszorúját nem reméltetem ódámnak. *Szeme lángja mint egy látáre lobban Patakya, bal keze Wesselényiében, jobbát Patakynak nyújtja, csendben:* Én meg illy ifju nevelőjétől kérem azt, mit Wesselényije tőlem.

Az egymást tégetni kívánczók összeölekeznek.

Majd szürkült már.

Berzsényi természeti egyszerűséggel, gondolkodásából. Barátim! miféle mulatságot szereztek? Azt gondoltam, verjünk fel egy kas méhet, együnk lampos mézet.

A három vendég, e' szendeségen egyszerre mosolyodik el' s együtt találta kiáltani: Jól van. Az erdélyiek csak gyanítják, hogy a lampos méz, lépes lesz.

Berzsényi, olly ártatlansággal, miként a' havasi juhász, leg szíve szerint ebben ajánlja tejt ordaját. Illyen falusi gazdaember csak azzal szolgál a' mi telik.

Kertbe menetel. Méh felverés. Estélinél (vacsoránál), hol az elébb is bennvult házi asszonyosság (ódánkban: Szabina) jelen. Jó ízűn esik a' jószív mézével adott méz.

Másnap reggel.

Berzsényi. Barátim, ne fosszatok meg társalgástoktól még ma. Nekem az olyan jól esik. *Uj szabadkozás.* Oh, Isten bizony, ha ma' s holnap itt nem maradtok, bár ne is jöttetek volna, hogy már ezt kell mondanom. *Döbrentei mint bizodalmasabbját vette körül majd külön.* *Ezt még kerek eldugutásdval is fenyegette, ezzel: Tudod a' magyar szokást?*

Az alku, este felé indulás, hogy éjjel pótoltságok a' még Niklán töltendő nap.

A' gazda-költér majd jól megasztagult és több szóna kazalu szerűjére vitte vendég barátait sétálni, 's mutatta ereszében csikait méneséből. A' zsbói jelesről beszéd.

'S napáldozat felé, ablak alá dörren az utazókocsi elfogattal, melyet a' szives házi ur, szolgáló emberei közül állítottatott Patakya tudta nélkül. Berzsényi szavát mintha egyszerre elvágta volna. Három vendégbarátja is megilletődve bucsuzodik, ambár ők több utokon, inkább megszokták a' válás fulánkait. De Berzsényi, a' mindig magában lakó, kebelének együtt maradott forrojjával nem bir. Szerne fényében könnyeseppekké is. Ölekezés között örök barátság kötés, sűrű levelezt megigérése. Kapuból int vissza kezkenővel kalappal a' három távozó, Berzsényit még egyhelytt állónak látják, utánnok néztében." (D I. 259. skk.)

2. Hogyan nyilatkoznak a látogatásról a vendégek?

„Berzsényi a' legszívesebb, melegebb barátsággal fogadott 's napunk, melyet nála töltöttünk, nagyon kedves emlékezetűvé lett. Nem ömlendezett, szavában, mert a' mélyen érző nem teszi, mikor ismeretlennel, kit szeret, találkozik, de csendes melegsége hagyta látni barátságát. Megilletődve vált-el tőlünk 's mi is tőle." (Döbrentei Gábor — Kazinczy Ferencnek. 1814. szept. 27. — *Kaz. Lev. XII. 115.*)

„Mikor Berzsényitől elindulánk [az ifjú Wesselényi. — M.], felkiáltott, miért nem érezheti ő magában azt, hogy szépen tudna írni . . . Még nem próbáltál, ki tudja, mi nagy fekszik benned, mondám 's ha magad nem tennél is, segítsd a' Geniet, tégy úgy, a'mennyiben Te tehetsz, mint a' Weimari Herczeg." (Döbrentei Gábor — Kazinczy Ferencnek. 1814. dec. 27. — *Kaz. Lev. XII. 285.*)

3. Döbrentei közzölt leírása alig sejtet valamit az ifjú Wesselényi jellemzéséből; ennél jóval többet mond Kazinczy elbeszélése:

„O Barátom, mely két ember ez a 'W. és P! — Ime ötöd napja, hogy elmenének 's úgy vagyok mint a' ki elrészegedett 's magához nem tud térni elrészegüléséből. Abban lelem minden örömet, hogy feleségemmel öszevölök 's őket emlegetjük egymással vetélkedve, melyikünk szereti őket inkább. Én W. felől sokat vártam, igen sokat: ennyit nem vártam. Tizenyole esztendő ifju 's már megért ember. Kilestem minden mozdú-

ását 's soha nem veszte rajta. Hány izben történt, hogy szeméi eltöltek könnyel, lesütötte szemeit, illetődését el akarván rejteni 's azonban a' könnyek lecsorogtak orcáján. Ugy tettem, mintha nem látnám: mert azt az érzést megsejteni 's érette pirulást, bár kedves pirulást, terjeszteni-e a' siró orcáján, vétek, istentelen vétek; vagy coquetitirozóvá teszi a' széperzésű' szívét, vagy arra tanítja, hogy fásuljon el. — Tanulása igen szép van már is; és melly olthatatlan eszomj látni, hallani, tanulni, elő-menni! Oh ha az atya feltekinthetne sírjából, s látná mi lett kedves fíjából! — Feleségem szint oly szerelmes beléjek, tudniillik Wesselényibe és Patakyba, mint én. Abban leljük minden örömünket, hogy felőlük szólunk, a' Carlos és Pósa felől. — Felejthetetlen három nap! Bár csak Zsibó közelebb volna hozzánk. Talán meggyőzhetné idegenségemet kimenni házamtól, melly öregségemmel nevededik." (Kazinczy Ferenc — Cserey Miklósnak. 1814. nov. 11. — *Kaz. Lev.* XII. 168.)

4. Tehát a niklai látogatás előzte meg a költemény létrejöttét. Ehhez még hozzá kell tenni a Kazinczy-élmény összefonódását ezzel a verssel is. Láttuk, hogy a híres epigramma, amelyet Kazinczy id. Wesselényi halálára költött, némileg visszacseng az id. *Wesselényi hamvaira* költött ódában is. Itt sem maradhatott el erre az epigrammára való bizonyos utalás.

Erdély, szüntessed sírásodat. Él Fiam! él Nőm!
'S *Díszedet* egy jobb kor' újra megadja Zsibó.

Az Erdélyre való hivatkozás mindkét epigrammában szerepel. De Kazinczynál inkább valami papos kérelem, vigasztalás, Berzsenyinél pedig „mennydörgésszerű” fenség kifejezése. A költő — természetesen — nem a gyászoló Erdélyhez szól, hanem a forrongó, átalakuló, új életnek lendülő Erdélyt szólítja meg, amelynek fel kell sorakoznia született vezére, az ifjú Wesselényi mögé. Mintha a költő „divináló lélekkel” anticipálná Wesselényi hatalmas küzdelmeit a „két haza” egyesítéséért és a nemzeti megújulásért.

5. Még két mozzanatra kell figyelniünk a vers keletkezésével kapcsolatban. Az egyik az id. Wesselényihez írt óda utolsó sora:

Oh, add vissza
Díszeidet deli *magzatodban!*

Ez a célzás eredetiben Wesselényi „*maradékai*”-nak, „*magzati*”-nak szól, s Helmecky javította ki „*magzatod*”-ra; tehát az ifjú Wesselényire való hivatkozás nem volt a költő eredeti szándéka, aki különben is került a „personalekat”.

A másik az Etna szerepeltetése. Wesselényiéek Olaszországból jöttek. Ugyan csak Rómáig jutottak el, de lehet, hogy valamiképpen szóba került Szicília és az Etna is. *Tény* viszont, amit a költő ír a *tűzhányóról*: hogy lejtői, alja „virányosak” — mint arról már Goethe Olaszországi utazása is megemlékezik. (BÁLINT Aladár ford. 347. Bp. é. n.)

A versben az Etnára való hivatkozás forrása — legújabb kutatásaink alapján — J. Engel: *Der Philosoph für die Welt* c. művében található. (Miként *A' Tudományok* eredetije is.) Van benne egy leírás az Etnáról (II. 4.), amely nyilván inspirálhatta a költőt:

„Der Aetna

In ferne blühende Wälder auf schönbechränzten Hügel'n. Aus der zweiten waldigen Region der Aetna flatterten uns kühle Lüfte entgegen . . .

Wir sahen einen Garten-Eden. Dieser entzückende Eden war mit Bäumen von dem vollendeten Wuchse, mit den lieblichsten Blumen und balsamischen Kräutern bepflanzt. . . Und auf welcher Erde glauben Sie dass sie die Hand der Natur angelegt habe? Auf jener verglühten Lava. . . Die Umlegung verderblicher Feuerströme in Paradies sollte ein heiliges Sinnbild werden. . . Auf den weichen Teppichen der Blumen ruhten wir uns aus. . . Später am Rande des Kraters übergossen uns Höllenschlunde mit eiskaltem Schaudern. . .”

[Távolban virágzó erdők szépen koszorúzott dombokon. . . Az Etna második erdőrégiójából hűvös szelek fújdogáltak felénk. Egy (valóságos) édenkertet láttunk. Ez az elragadó éden tökéletes alakú fákkal, a legkedvesebb virágokkal és jó illatú növényekkel volt teleültetve. . . És milyen földön alkotta mindezt a Természet keze? A kihűlt láván. . . Pusztító tűzfolyamok átváltoztatása paradicsommá szent jelkép is lehetne. . . A virágszönyegeken kipihentük magunkat. . . (De később) a kráter szélén jég-hideg borzadállyal öntöttek el bennünket a pokoli bugyrok. . .]

Az Etna, „amelynek alja virányos”, ahol „tűzörvény és aetheri fagy” küzd: a versnek ezek az elemei nyilván így alakultak ki a költő képzeletében, amikor megfelelő hasonlatot keresett az ifjú Wesselényi jellemzésére.

Berzsenyi 1814. nov. 23-án, tehát mintegy két hónappal a látogatás után küldi el versét Wesselényinek egyik legszebb levelében, amelyben világosan kifejti a költemény célzatát, szellemét — s érzelmeit, amelyek a költemény megírására bírták. Egy mély, félig-meddig „vezetői” barátság körvonalai bontakoznak ki ez időben e levélben is, akárcsak a Dukai Takách Judithoz, Helmeczyhez, Horváth Elekhez, Szentmiklóssy Alajoshoz, Bárány Boldizsárhoz írt prózai levelekben.

Költeményét elküldi Horváth Eleknek és Helmeczynek is (Ism. lev. 42—43.) — rövid megjegyzéssel, véleményüket kérvén. Ezt teszi Szentmiklóssy Alajoshoz írt (elveszett) levelében is, akitől hasznos útbaigazítást, bírálatot kap az egyik sorral kapcsolatban. Ebből ismerjük meg az első változatot, s Szentmiklóssy javaslata alapján a költő az eredetin bizonyos változtatásokat tesz, s csak *ezután* küldi el Wesselényinek a verset. Szentmiklóssy megjegyzése a következőképpen hangzik: „Igen sajnálom, hogy az erdélyi széplelkű utazók’ társaságához vagy legalább látásához szerencsém nem lehetett. Wesselényi’ képe engem gyönyörrel tölt el. Tisztelem a’ dicsó ifjat, ’s óhajtom, hogy koszorús nagyjaink ’körében isteni fénnel ragyogjon. A’ Te rajzolatod olly remek, mellyet nem győzők eléggé csudálni. Azonban a’ verset: *ajkad ’s arczádat tavaszod’ szép hajnala festi*, jó lenne úgy megváltoztatnod: *Arczádat ’s ajakid tavaszod’ szép hajnala festi*: mert így a’ vers még könnyebb gördületet nyerne az uj. . . [olvashatatlan szó!] által ’s az a’ kétszer egymás után nem hangzanék: különben is szebb szó az *arcz*, mint az *arcza* ’s minthogy profilt festesz, így szólván a’ negyedik versben, mellyben az első s’ szükségtelen: *láng csap ki komoly szemeidből*, az *arczot* is többes számba kell tenni. Az utolsó vers koronája a’ többinek, mert legtöbb lélekkel bír, én pedig így gondolkozom:

A’ költő lelket, ’s a’ festő életet adjon
Mívénék, ha becsét szerzeni annak ohajt.

A’ negyedik igen gyönyörű antithesisel bíró vers gépezetével sem vagyok egészen megelégedve. A hexameter sokat veszt zengzetes bájából, ’s fo-

lyamatja könnyüségéből, ha négy syllabájú szóval rekesztetik be. Nekem is voltak néhány illetén verseim, de azokat Kazinczy barátságos intésére mind megváltoztattam.” (Kelt Erdő-tartsán, 1814. okt. 14. MTA M. Irod. Lev. 120. sz.)

Berzsenyi a következő levéllel küldi el versét báró Wesselényi Miklós-hoz:

„Mikla, nov. 23. 1814

Barátom!

Meg engedted, hogy ezen szent nevezettel illesselek, 's nem a' hivság közhangján, hanem a' szívnek édes nyelvén szállítsalak. Kevély örömmel élek ezen szép szabadsággal 's köszönöm a' legszivesebb illetődéssel, hogy csekély érdememet illy dicsőn jutalmazni kívánod 's ígérem, hogy szeretetedet a' leghálásb tisztelettel viszonzni nem szünök 's szivedet mint legbecsebb kincsemet úgy fogom tekinteni és őrizni. Légy tehát barátom, nemes lelkű Ifju 's légy barátjok mind azoknak, kik velünk az elnyomatott emberi értelmet szabadítani s terjeszteni ohajtják; végy részt e nagy munkából, segéld építeni e szent alkotmányt ritka talentomiddal, tekintetteddel, gazdagsággal 's hidd hogy ha az egyik Polustól a másikig is terjedne birodalmad, ennél lelkedhez illőbb 's méltóbb tárgyat nem választhatál magadnak.

Én a Te véghetetlenül csudált és megfoghatatlan kora érettséged, hideg okosságodnak lángérezéssel való harmóniás párosodását festeni kívánván, a természetnek egyik leg pompásabb, legfölségesebb csudájához hasonlítottalak. Tekintd meg ezen rövid soraimat és magadat 's valld meg, hogy én Téged ismerlek, valld meg, hogy nem hizelkedtem, hanem divináló lélekkel szóltam.

B. Wesselényi Miklós képe
1814.

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
'S a' tetején örökös tűzörvény 's aetheri fagy küzd:
Arczaidat derülő tavaszod' szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat 's láng csap ki komoly szemeidből. —
Erdély! mennyköveid fornak bent, esküszöm.

Aldozz!

A barátságának egyik legszebb actusa az midőn barátunkat hibájira figyelmessé tesszük. Mutasd, meg, kérlek, e részben is, hogy barátom kívánész lenni s itéld meg valamint ezen kis versemet, úgy minden egyéb munkáimat is, hogy minek előtte azokat újra sajtó alá adnám, Izlésedet az enyémnel összevetessem 's a' mint lehet hibáimat orvosolhassam. A Bonyhai Grotta hibáját így igazítad:
Hintsenek szent árnyékot s. t. . .”

(Ism. lev. 43—45.)

Wesselényi Miklós válasza:

„Sibó, január 2-án 1815.

Szeretett Barátom!

Ki mondhatatlan örömmel vettem 's olvastam igen kedves Leveledet, mind azon boldog óráknak szelíd örömei, melyeket lelkes társaságodban töltöttem, fel ujjultak elmémbe, 's kettőztetve érzettem barátságod nagy betéet. Szép, felséges dolog, midőn két Lelkek a jónak, nagyinak és szép-

nek érzésében, az egyet érzés útján egybe találkoznak, s egymást Isteni rokonsággal eggyesítvén a' szép 's szelid érzések ki merithetetlen Édenét szülik. El vagyok telve azon boldogság 's örömök elő érzésével, melyek a' mi Barátságunkból származni fognak. —

Azt irod Leveledben, hogy a barátságának egyik leg szebb aktusa az, amidőn barátunkat hibájira figyelmessé tesszük: Ez nagy igazság, botásd meg azért nyílt szívűségemet. Te az én megítélésembe el ragadtatásból szóllasz, ez pedig indulatainknak lévén fel lobbantságával egybe köttetve, az helyes nem lehet. Képem olvasásában, a' vers 's a' gondolatok szépsége el ragad; de meg gondolván, hogy az róllam van irva el pirulok; s ámbár annak megérdemlésére ösztönöz, de annak mostan való meg nem érdemlését meg fontolván, el érhetéséről is el tsüggedek.

Hogy én verseidet jobbitsam, Barátom az nem lehet; én azokat tsak tsudálhatom. Hogy ha ujra ki fognak jönni ódájid, azoknak nagyobb tsinnal 's több pompával való meg jelenését ohajtanám.

A' be állott ujj Esztendőt, mivel a' mi barátságunk se helynek, se Időnek nints alája vettetve, egyébbel nem idvezlem hanem a' mit Néked örökké kívánok, 's amely érzéssel most is öllelek igaz barátod

Wesselényi”.

(MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120. sz.)

A „divináló” látásra különösen meggyőző Kemény Zsigmond tanúságtétele, aki *A két Wesselényiről* írt tanulmányában az id. Wesselényiről szólva az *Id. Wesselényi Miklós hamvaihoz* c. ódát, az ifjabb jellemzésében a *B. Wesselényi Miklós' képét* hozza fel mint leghívebben jellemző költői jellemképet:

„Az ifjabb Wesselényi — mint az idősebbik — óriás szenvedélyek által marcangoltaték. Indulatossága hamar támadt, terjedett és nagy erővel feszítette keblét. De az érckebel ércakarátja vissza tudta fojtani a neheztelést, a haragot és dühöt egyaránt. Szenvedélyei többnyire csak akkor törtek ki, ha nem kívánt uralkodni rajtuk . . .

Az akarat törhetetlen és diadalmas ereje bámulatra ragadta az embert. Kik vele ismeretesek valánk, láttuk őt néha oly indulatban, hogy térdei rezkettek, míg arca változatlan maradt és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el belső küzdelmeit.” (*A két Wesselényi*. GYULAI PÁL kiad. Pest 1870. I. 41—42.)

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 91.) szerint e versből a halálón diadalmaskodó emberi kiválóság tisztelete és sejtése csendül ki: illik egész ódai költészete erkölcsi inspirációjához. Váteszi lélekkel látja a nála járt ifjú Wesselényi büszke jövődjét. A szokásos csattanó helyett az epigramma „robbanó erővel” végződik. — MERÉNYI (1966. 271.) értelmezése: az epigrammában természeti és mítoszi motívumok fonódnak össze. Drámai izgalom jellemzi. Igazi „divináló” pillanat megöröktése, amikor a szeretett arcon a sors vonásai jelennek meg. Úgy érezzük, a költő lelkében ugyanazok a nagy lángok lobognak, mint ifjú hőisében.

Forma

5 soros hexameter.

Nyelvújítási szavak

Virányos, tűzörvény.

Ellérés a H₂-től

21. küzd: Arczaidat (A)

Szövegváltozatok

1. D merült

5. H₂ D küzd; Arczaidat DM eszküszöm. Áldoz!

Fordítások

Fr. N. W. s. Bild. In metrischer Übertragung von Gustav Steinacker. Leipzig 1840. Verlag von Wilhelm Einhorn. *Pannonia. Blumenlese auf dem Felde der neueren Magyarischen Lyrik.*

Das Bild des Nikolaus Wesselényi. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungar. Lieder und Gedichte.* S. 57.

Freiherr Nikolaus Wesselényis Bild als Jüngling. Metrisch übertragen von Gustav Steinacker. Leipzig — Pesth 1875. *Ungarische Lyriker.*

102. A' Temető.

Kézirat

Az 1936-os akadémiai kiadás idején még nem volt ismeretes a költemény kézírata. MAYER Erika (MKL 483.) megemlíti kiadása jegyzeteiben, hogy a pozsonyi evangélikus liceum könyvtárjegyzékében (Bratislava. Licealna Kniznica 693/9) egy adat bukkant fel, amely szerint a költő a vers kéziratát 1815. jan. 15-én Wesselényi Miklósnak írt leveléhez mellékelte, s kérte annak továbbítását Döbrenteihez. (Az *Erdélyi Múzeum* számára, amelyet Döbrentei szerkesztett.) — SZAUER József hívta fel a figyelmet a pozsonyi kézíratra, amely a Széchényi Könyvtár Levéltára igazgatóságának buzgóságából azóta (a pozsonyi Döbrentei-hagyatékkal együtt, amely a Korbuly család ajándékából jutott el Pozsonyba, a liceum könyvtárába) — csere útján — hozzánk került, s e kiadás közli először e — sajnos, csonkán maradt — kézirat helyesírását és változatait.

Megjelenés

H₂ 175. — D I. 136. — T I. 133. — H₂ szerint közöljük.

A költő 1815. jan. 15-én küldte el a költeményt a következő levél kíséretében Wesselényi Miklósnak:

„Nagy Fényű Hazafi 's Barátom!

Parantsolatod szerint küldök, a' mit küldhetek. Iktasd Muzeu motokba, ha arra érdemtelennek nem találod, ezen csekélyéseket, 's kérlek, hogy valamint ezeket úgy a' Döbrenteihez küldött epistolámat is meg vi'sgálj 's ha mit találsz benne, mely izléssel ellenkezik, add tudtomra, hogy érzéseiddel az enyimeket öszve nézhessem. Én azon kevés szavakban,

mellyeket Tóled hallottam, nem keveset találtam 's így izlésed tisztaságát tapasztaltam. Tisztelj meg tehát a' barátságának legszebb actusával: közdöld velem gondolatodat és érzésidet. Elj szerencsésen!

Mikla, Jan. 15. 1815 B.D. — Vetted-é előbbi levelemet ?”

(Az előbbi levél az lehetett, amelyben Berzsenyi a *Báró Wesselényi Miklós' képe* c. versét küldte meg az ifjú Wesselényinek, amire az csak 1815. jan. 2-án felelt; tehát mikor Berzsenyi A' *Temetőt* elküldte, még nem volt birtokában Wesselényi válaszáának.)

E versben ismét a legkülönbözőbb motívumok egyesülnek, ötvöződnek össze művészi egésszé.

Mi az alapgondolatot, a leghatározottabb összefüggést Senecának A *kedélynyugalomról Serenus*hoz c. könyve XI. fejezetében látjuk, amely az élni-halni tudás bölcsességét hirdeti nem azonos, de rokon gondolatok alapján. Az *Életphilosófiából*, a *Barátném*hoz írt versből és a levelekből is (l. a *Barátném*hoz jegyzetét) kitűnik, hogy Berzsenyinek ez időben Seneca egyik kedvenc olvasmányá:

„Mindenki rosszul élend, ki nem tud jól meghalni. Mindenek előtt tehát a dolog becsét kell elvenni s az életet a silányságok közé számítani. A bajvivókra (ugymond Ciceró) haragszunk, ha az életet minden mód meg akarják nyerni: helyeseljük, ha annak megvetését mutatják. Tudd-meg, hogy ugyanaz történik velünk is: mert sokszor oka az elhalálzásnak a félenken meghalás. A sors, mely játékot készít önmagának, azt mondja: mi végett tartalak meg téged rossz és remegő állat? annál inkább összesebzettel és összeszuratol, mivel nem tudod nyakad odanyujtani. Te ellenben tovább is élsz, könnyebben is alsz meg, ha a pallost nem elrántott nyakkal s nem elébetéve kezeid, hanem lelkesen fogadod el. Ki a haláltól fél, az élő emberért soha semmit nem teend. Ellenben a ki tudja, hogy neki midőn már megfogantatott, azonnal ez lón rendelve: a szerint élend . . .” (ZSOLDOS Ignác ford. 272.)

Figyelemre méltó a vers keletkezésének részletei szempontjából, amit az 1936-os akad. kiadás Engel *Der Philosoph für die Welt* c. munkájával kapcsolatban említ:

„Wenn ich zu jeder Spanne Land sage, auf die mein Fuss tritt: du bist Grabstätte von Tausenden; zu jedem Staube sage, der vor mir auffliegt: du warst Nerve eines empfindenden Wesens. . .” (*i. m.* II. 64.) [Ha minden arasznyi földhöz így szólok, amelyre lábam lép: te sirja vagy ezereknek: ha minden porszemhez, amely előttem felrepül: te egy érző lény idege voltál . . .” (L. A' *Temető* 5. vsz.)

Ugyancsak az 1936-os kiadásban található utalás Horatius C. II. 18-ra:

Nulla certior tamen
rapacis Orci fine destinata
aula divitem manet. . .
Erum. Qui ultra tendis? Aequa tellus
pauperi recluditur
regumque pueris, nec satelles Orci
callidum Promethea
revexit auro captus. Hic superbum
Tantalum atque Tantalii
genus coercet, hic levare functum
pauperem laboribus
vocatus atque nos vocatus audit.

(*Opera Omnia*. 173.)

[„S lám, a gazdagokra sem //várhat szilárdabb kastély, mint az éhes // Orcus mért határai. // Hová tülekszel? Koldus és királyfi // mind a föld porába hull, // és aranyért se hozta vissza Charon // fortélyos Prometheust, // Orcus bilincse őrzi, lásd a büszke // Tantalust és Tantalus // faját, s csak Orcus az, ki a robotba // tört szegények elhaló // jaját — mindegy. hívják-e vagy se — hallja.” KARDOS László ford.]

HORVÁTH János figyelmeztetett (*Berzsenyi*. 132.), hogy Volney olvasása is kitetszik a vers motívumai között. Így első szakai Volney *Invocatio*-jára emlékeztetnek, mely az Egyenlőség szent dogmáját látja bizonyítva a királyok és rabszolgák hamvait elegyítő romok leckéjével. Volney hirdeti azt is, hogy a sors végső menedéket kínál vigaszul a boldogtalanoknak „s épp e vigasz az, melynek elfogadását Berzsenyi nem érzi magához méltónak”. Volney is a maga megnyugvását hangsúlyozza a közember halálfelelme ellenében. Ugyancsak Volney-i elemek a versben a nevek: *Persepol*, *Palmyra*, *Theba*, *Babylon*. A „hangyaboly” motívuma a XII. fejezet ama részletére emlékezteti az olvasót, amikor a történelem Génusza az orosz—török háború képét láttatja Volney hőisével.

De azt, hogy *miképpen fogadja az erős a halált*, nem Volney, hanem Seneca tanításaiból meríthette a költő, mint már előbb láttuk.

Alapvető különbségnek érezzük Volney ellenében azt is, hogy a romok helyett a temető ihleti Berzsenyit, s az egyetemes elmúlás leverő hatásával szemben az emberi erőt és méltóságot dicsőíti.

*

A kortársak körében a vers nem keltett különösebb feltűnést. Kölcsey kritikája ez 1816-os kötetről bizonyára elnyomhatta az érdeklődést Berzsenyi az egyik legszebb verse iránt is. Kölcsey talán azért nem említi, mert álláspontjából következtet, hogy 1808 után Berzsenyi költői erejének hanyatlását bizonyítsa. Ez a vers pedig nem volt alkalmas e bizonyításra. (Talán ezért nem fordult elő nála a *Báró Wesselényi Miklós képe* sem.)

Az *utókor* annál nagyobb elismeréssel illette a költeményt. — Mindjárt a *Figyelmező* 1837. I. évfolyamában (20. sz.) *A' Temető* hangulatával kapcsolatban az angol Meroe ismertetését közli a régi birodalmak, Abesszínia, Memphisz, Théba kulturális emlékeiről Hopkins kutatásai nyomán, feltárva az emberiség múltjának kevésbé ismert emlékeit. — HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 81.) így értelmezi a verset: „A költő magatartása a tragikus hősé, aki bátran mutatja, hogyan kell élni és meghalni. A vers az emberi élet semmiségéről szóló megrendítő nyilatkozat.” HORVÁTH utal a *Vanitatum vanitas*szal és Vörösmarty Berzsenyi-ódájával való összefüggésre. — HALÁSZ Gábor (*Berzsenyi*. 84.) szerint a versben a mindenség egy nagy temető. Az elmúlás ellen nincs segítség, mert végzetes bizonyossággá erősödött a *törvényszerű gondolat* által: ezt hirdeti a költő. — BARTA János (*Berzsenyi*. 119.) értelmezése: „A személyiség szédítő ereje rejlik a versben. A költő lelke egyetlen rebbenéssel futja át az egész mindenséget, hogy a nagy Örökkel szembeállva a boldogság nyugalma helyett acélos erejében nyerjen támaszt. Úgy cseng a vers utolsó sora, mint a kard.” — MEZEI Márta (*MKL* 48.) szerint a költő bátor tudója a törvénynek, részese az egyetemeségnek. Kiemeli ódai erejű képeinek romantikus arányait. — MERÉNYI (1966. 278.) szerint: „A vers Ifrai hősének magatartása inkább a rettenthetetlen szemlélődésé, a lényeglátásé, mint

a tettvágyé. Az óda az idő és tér végtelenségében bátran megálló, szabad, független egyéniség kifejezése.”

Forma

Második aszklepiadészi versszak. Ütemezése: 2/4/ /4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújttási szavak

Érzemény, váz, dagály, remény, agyváz, hangyaboly, Örök keze, bajnok, gerjedező.

Szóképek

Por (CSENGERY: 596. — CSELŐTEI: 25.), kép int (CSENGERY: 596.).

Szómagyarázat

szemek vázai — csalóka külszín

Pálmyra — szíriai városrom, az i. e. III. században főváros

Babylon — Babylonia fővárosa a mai Irak területén. A perzsák rombolták le (i. e. VI. sz.)

Az OSzK kézirat helyestrása

Az OSzK Levéltárában a Fond. 113/69. számmal jelzett eredeti (csonka) 8-r. kézirat *A pók* c. fordítással megszakad, a 16 oldalból a 11–14. oldal hiányzik, s így folytatódik *A' Temető* 3. versszakával. Tehát az 1. és 2. vsz. hiányzik. Helyestrása:

10 Akkit szive emészt 's el hagyta a' remény,
Annak még te reményt adsz s magas enyhülést.
Oh adj nékem is adj! Im le ereszkedem
Gyászos hantodon 's álmodok.

Mit! 's hát kell-e nekem álmodozás s remény?
Agyváz altate és pólyadal engemet?
15 Nem, mert ismerem e' phantomi lét körét
'S nem szédül küszöbén fejem.

Minden szál fű, virág mellyre tekintek itt,
Érző szív vala, melly ömlede mint enyim;
20 Minden porszem úgy élt, úgy szeretett 's örült,
Mint e' gerjedező kebel.

Minden kódarabon mellyre szemem vetem
A dült Persepol' és Palmira' képe int
Látom Thebe' dicső tornyait omlani
S a márvány Babilon' falát.

25 Látom hangyabolyi múveidet világ!
Mint szórja 's temeti a' nagy örök keze
Látom, hangyasereg! mint tusakodsz, tolongsz
Sírod' partjain és porán.

- 30 Jertek bámulatos Bajnok[ok] és Nagyok!
 S tí kik nem meritek nézni az elmulást,
 És tí porba nyögők jertek ide 's velem
 Élni s halni tanuljatok.

Eltérések a H₂-től

9. remény, Annak (OSzK)
 10. enyhülést, Jer (OSzK)
 13. kell-e (OSzK)
 17. itt, érző (OSzK)
 19. szeretett 's örült (OSzK) örült, mint (OSzK)
 22. Persepol' (OSzK)
 30. 'S tí (OSzK)

Szövegváltozatok

A Döbrentei-hagyatékból származó eredeti csonka kéziratot előbb közöltük.

Cím D A' temető. 1815.

1. D Elrémülve temető
 4. D álorczái
 8. D tyran
 9. H₂ remény Annak
 10. H₂ enyhülést Jer
 13. H₂ kelle [sh.]
 14. H₂ altate [sh.]
 16. D szédül
 17. H₂ D szálfü H₂ itt Érző
 18. D enyém
 19. H₂ szeretett, örült D szeretett, örült
 22. H₂ D Perszepeol D Palmyra
 23. D omlani, 'S
 25. D míveidet
 29. D bajnokok nagyok
 30. H₂ 'S tí

Fordítások

Der Kirchhof. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 Ungar. Lieder und Gedichte. S. 10.

Coemeterium. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 39 – 41.

103. Barátnémhoz.

Kézirat

Az 1936-os akadémiai kiadás jegyzeteiben még mint meglevő kézirat szerepel. (387.) Nyilván a niklai hagyatékban lehetett még meg, s a többi Berzsényi-kéziratokkal együtt pusztult el 1944-ben.

H₂ 198. — D I. 156. — T I. 155. — H₂ szerint közöljük.

Egyik legrejtélyesebb vers a Berzsenyi-költemények között. Miként a *Vandal bölcseségről*, erről sem esik említés a költő egyetlen levelében sem. Pedig csaknem mindegyik 1808 után írt versének van valami előzménye vagy „uszálya” a levélváltásban. Miként a *Vandal bölcseséget*, ezt sem küldi meg senkinek észrevételezés végett. Csupán 1815. május 30-án írja Helmecezynek:

„Későn esvén ezen alkalmatosság tudtomra sietve leirtam ezen kevés uj darabjaimat. Visgáld meg ezeket, 's ha mi reflexiod legyen erántok add tudtomra, hogy minek előtte satu alá bocsátanánk, meg igazíthassam.” (Ism. lev. 46.) Ekkor küldhette tehát el a verset Helmecezynek.

Ki lehet a költemény hősnője?

Egy a költőhöz nagyon közel álló asszony sorsáról szólhat. Nézetünk szerint talán Perlaky Judit jöhet számításba, akinek egy leánygyermekke, Anna 1811-ben született és 1812-ben, tehát kb. a vers keletkezése idején, halt meg. (L. jegyzetünket a *Lollához* írt vershez.) A tökéletes jambikus forma azt igazolja, hogy a költő *túljutott* a Kazinczy Ferenchez írt episzto-la „göröncös” korszakán. Ez is alátámasztja a vers keletkezésének általunk adott indoklását.

A másik körülmény, amely az 1811–12-es évek hangulatában fogantnak tünteti fel a költeményt, a senecai gondolatvilág, amely ebben az időben — mint azt az *Életpilosophiában* láttuk — a költőt erősen foglalkoztatja. Így a költemény gondolatvitele sokban emlékeztet Senecára; különösen a *Vigasztalás Márciához* tartalmaz rokon gondolatokat:

„Azon panaszkodol, Marcia, hogy fiad nem élt oly sokáig, mint élhetett volna? De honnan tudod, hogy annak javára lett volna tovább élni? S hogy azon e halál által nem lón-e segítve? Vedd fontolóra a lelkület ezerféle eltántorodásait. Itt vannak a test és lélek ezer pestisei, az éghajlat s a test mértéktelensége . . . Gondold meg, hogy az elhúnytat semmi baj nem éri. A halottakra nem vár semmi setétségek, sem fogság, sem tűzzel lángoló folyók, sem ítélőszékek, sem bűnösök. A halál minden fájdalomnak mind feloszlása, mind vége, mellyen tul bajaink ki nem hatnak, melly bennünket ama nyugalomba, miben hevertünk, mielőtt születünk volna, visszahelyez . . . Az idő előtti halál semmi rosszat nem okoz, sőt minden bajok szenvedése alól felment.” (ZSOLDOS Ignác ford. Pest 1873. 225.)

Mindezzel, tehát Seneca hatásával valamint Horatius C. I. 24. és C. II. 9. ódájával szemben is Berzsenyinél a halál utáni viszontlátás keresztényi meggyőződése jut kifejezésre.

*

Éppen a költő titkolózásánál fogva Kazinczy nem vett tudomást a versről. — Kölesey nyilván a „durva jambusokba foglalt declamatiók” közé sorozza és eltéli a többi episztolákkal együtt. (MKL 202.)

Az *utókorban* SZABÓ Dezső Vörösmarty: *Kisgyermek halálára való hatására utal. (Egyenes úton. 19.)* — HORVÁTH János (*Berzsenyi. 80.*) így értelmezi: „Az életszemlélet a földöntúli élethez van viszonyítva. Innen melancholikus árnyalata. Berzsenyi legerőteljesebben sötét képeinek egyike a földi életéről.” — MEZEI Márta (MKL 49.) szerint a vers elégikus színezetével elkülönül a társadalmi mondanivalót hordozó levelektől. A köz-

vetlen élmény ereje adja hitelét az egész versnek. — MEBÉNYI (1966. 250.) kiemeli a költemény reális pszichológiai vonásait. Feltűnők a lelki rokonság tényezői a költő és hősnője között. A vissza- és áttekintő magatartás is az episztolák korszakába utalja a verset. Önareképszerű költemény. Talán még a *Barátimhoz* emlékei és utóhatásai mutatkoznak itt a világgép sötétebb és bonyolultabb elemeiben, szemben az episztolák bátran előretekintő, újért vívódó világával.

Forma

Jambikus lejtésű sorok, 11-es és 10-es szótagokkal szabályosan váltakozva.

Nyelvújítási szavak

Düh, kellem, zavar, lomb, virány, gyémántzár, döbög, gyönyör.

Szóképek

Rózsza, (CSENGERY: 592. — CSELÓTEI: 13.), gyémántzár (CSENGERY: 721. — CSELÓTEI: 16.)

Eltérések a H₂-től

- 11. Dencsid' (D)
- 14. *Itt is van határ* (D)
- 60. harcokon, 'S (D)

Szövegváltozatok

- 6. D már, vigasztalást
- 11. H₂ Dencsid keserged
- 14. H₂ Van itt is határ
- 19. D kényes, a' melly
- 25. D Táguljon
- 27. D férfi
- 28. D bölcs
- 29. D csapást, midőn
- 30. D kinait
- 31. H₂D balzamat
- 32. D víjjuk
- 39. D szíjja
- 42. D szíve: De
- 45. D fenéit
- 47. D kéje
- 48. D hatalmas
- 50. D szakítja szívét
- 55. D mosolygás, sírással
- 56. D édes, mérget
- 60. D Túl H₂ harcokon 'S

104. Dukai Takács Judithoz

Kézirat

Döbrenteinél veszhetett el. Költőnk ugyanahhoz a (Wesselényi Miklós-hoz írt) levélhez mellékelte, akár *A' Temető* kéziratát. Kazinczynak és Juditnak is elküldte költeményét, de egyik helyen sem őrizték meg. Csak az *Erdélyi Múzeum* s a *H₂* lapjai tükrözik — kérdésesen hí — szövegét. A *Hb* szintén nem új kézirat szerint közölte a szöveget, hanem a *H₂* szerint. (Benne maradt pl. a *H₂* 36. sorából a „lebelg”, amit a költő már 1816-ban kifogásolt. *Ism. lev. 58.*) — Az 1936-os akadémiai kiadás ugyan a költő kívánsága szerint javítva közli a szöveget, de — kiadói kívánságra — nem korhű helyesírással.

Megjelenés

Először *Erdélyi Múzeum* 1815. III. 42–45., azután *H₂*, 187. — *Hb* II. 77–79. — *D* 147. — *T I.* 157–160.

H₂ szerint közöljük, de figyelembe véve a költő kívánságait. (*Ism. lev. i. h.*)

Dukai Takács Judit (1795–1836) a keszthelyi helikoni *Összejövetelek* Malvina néven ünnepelt költőnője. Berzsenyi feleségének unokahúga volt, s így rokoni kapcsolatok is fűzték a költőhöz, akit Judit leveleiben — melyeket barátaihoz, elsősorban Döbrentei Gáborhoz írt — mindig a legnagyobb tisztelettel és csodálattal említ.

Berzsenyi lelkesedése Judit iránt indokolt, ha idézzük Döbrentei Gábornak róla szóló levelét Kazinczyhoz; tulajdonképpen Döbrentei volt Judit irodalmi mentora. A leányt még előbb Horváth Elek buzdította írásra, de Döbrentei — akkor már neves író, az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője — fedezte fel őt a nagy nyilvánosság számára, ő hozta tudomására Kazinczynak, hogy ki rejlik a Takács Judit név mögött:

„Takács Judith Tek. Takács Istvánnak leánya, Dukában, Vas Várme gyében, Berzsenyivel rokon. Atyám ez előtt három esztendővel írá nekem a hírt, hogy Judith versel, de én azt abba hagytam. Nem tudom mint szálla-meg a' poetizálás, egykor, a' hír vétele után Segesvárrá egyedül menvén Andrásfalváról, a' poetizáló leányhoz egy episztolát kezdettem írni a' kocsiban, melynek kezdete így van:

Te is égsz hát lépni a' pályára,
Melly a' nagy Énekes homlokára
Fény koszorút fon 's hírt ad nevének.
'S minden szépet megnyit lágy szívének.
Lantra ömlenek ki meleg érzéseid
Es mejjed tüzésél gyúlnak énekeid.

A' schema anglus, de én elegyíttem a' 10eseket Alexandrinusokkal, hogy a' monotonia elkerültessék. Az episztola corrigálatlan hever, mint akkor néhány nap alatt született, 's felejtém hozzá küldeni, mert dolgozását még nem láttam, 's büszke vagyok a' dicséretben. Midőn a' mult nyáron, Juliusban Atyám látogatására mentem, eléhozá mostani Anyám (az édes Anyám 1803-ban holt-meg), hogy Takács Judithnak, mint keresztleányának megígérte, hogy megérkezésemkor megfogná látogatni. Megvallom nehezen hagytam magamat a' látogatásra reávenni, mert valami közön-

séges verselőnét gondolék magannak benne, mert Atyám is csak hírből ismerte inkább, mint verseiből. Elmenénk Dukába, ismerkedem vele, olvassa verseit kérésre, érzem szépségeket, látom némely vonásokban, hogy ő valóságos poéta inspirációval dolgozik, megvallalom neki, mennyit vesztettem volna, ha Atyámnak nem engedtem volna. Ekkor egyedül vala otthon. Néhány nap mulva eljőve Atyjával együtt hozzánk egy Vasárnapi napon 's a kérésre elhozá némely verseit. Mondogatám neki, mire kell vigyázni 's hogy a' tömjént az alkalmatossági versekben oly fojtó füsttel ne gyujtsa, sőt azoktól elálljon. Másszor is bétére Atyjával, akkorra megjobbítottam egyik versét, 's egy kis írott útmutatással neki által adtam. A' Stájer föld szélén vevém elő zsebemből verseit 's olvastam Miklósnak. Visszajövet Sümegről Dukát egy stationak csinálám, mert épen útba esik Sopronynak menve. Én egy nappal előre mentem oda, reggel 8 óra után érkezem meg hozzája Sümegről, este pedig Miklósek jöttek. Atyjával véletlenül Keszthelyen találkozáink 's ő már ott megtudta, hogy Dukában meg fogunk szállani. A' nap vers olvasásban tölt 's az Olasz földről való beszédben. Judith énekelt klavír mellett. Másnap reggel ismét olvasásban. A' Muzéumból leginkább tetszett neki Páztory sírja, Himfy recenziója 's a' Szív vágyása . . .

Malvina, hogy kíváncsod egészen bételjék, középszerű termetű, proportiós növeäu. tellyes kerek ábrázatu. Színe igen kevéssé sárgás barna, mint G. Gyulai Lottié. Szemei feketék 's azokban tűz vagyon. Egy szelíd szomorkodás ártatlan vígsággal elegyítve fekszik orczáján. Magavisele-tében igen kedves s mentt minden tettétől. . .

Panaszlá, hogy a' vidékiek mint beszéllenek versírói természetéről, mi serkentettük. . .

Malvinát, Atyja, német nyelv tanulásáért Sopronyban tartotta. Az a' szerencséje Malvinának, hogy Atyja minden gyönyörűségét abban leli, hogy ő versel. Nem bánom én, monda, akármit mondjanak arról, hogy leányom versel, azért jó gazd'asszony is lehet. Ha elmegyén házától, más jószága megtekintésére, haza érkeztekor első kérdése, hát édes leányom irtál é ismét valamit.

Pestről Ossziánt, Klopstock Ódáját, Tiedge Elégiáját, Idáját és Salist küldöttem-meg neki barátságos ajándékba. Kimondhatatlanul gyönyörkődtem, hogy talentuma kifejtésében segíthettem. Az Olasz Országi visszatéréskorig nagy élemeltelt teve észrevételeimből. Igrterem neki nála létemben, hogy verseit neked Széphalmon megmutatom, de annak (most is nehezen esik) elkelle múlni. Innen akartam kiküldeni, de minthogy már kaptad, elhagyom. Vettem itten levelét, melyben corigálva küldé verseit 's hozzám írt versét. Ez a' sor: Erre jöttél onnét, hol narancsok érnek, Göthe Énekét, Kennst du das Land, juttatá eszembe. Miklós-hoz, Patakyhoz is íra verset, de leveleiket nem bontom fel, míg bé nem érkeznek. Levelében szeretetre méltó természet van. Atyja is íra hozzám, 's ajánlásomra kérdező, melly könyveket akarok vele meghozattatni. Pölitz Aestheticáját, Boileau Poetikáját, Ayrenhofftól fordítva, Schröck Universalis historijáját ajánlám neki. Sajnálom, hogy közelebbe nincs, hogy tanítanám. Talentumot tanítani mennyei öröm. Most corigálom hozzá irt episztolámat. Malvin mintegy 18 esztendő. Anyja Vittnyédi leány volt. Ennek halála fakasztotta érzéseit legelőször poezisra. Ezen első darabja is nálam van." (Döbrentei Gábor — Kazinczy Ferencnek, 1814. dec. 27. *Kaz. Lev. XII.* 288—290.)

E levéllel *Döbrentei felől* közelítettük meg Dukai Takách Judit alakját. Azonban hiányos lenne a kép, és nem teljesen értenők az episztolában kifejezett érzelmeket és eszméket, ha nem idéznénk *költőnk levelét* Judithhoz.

Ez a levél tárja fel azt az eszményi viszonyt, amely Berzsenyit Judittal összeköti. E kapcsolat oly magas szintű, oly gazdag, hogy emlékeztet arra, amit Platón a „lélekvezetésről” mond a *Phaidrosz* LX. fejezetében: „A szó hatalmas: lélekvezetés . . .” (Platón *Összes Művei*. I. kiad. 720.) A prózái levél főleg gyakorlati tanácsokat foglal magában. A költői episztolában a költő az eszmények magasrendű világába emelkedik.

Az 1814. júl. 3-án írt levél szövege a következő (már akkor az episztolán is dolgozhatott a költő):

„Dukai Takáts Juditnak.

Mikla, Jul. 5^{dik} 1814.

Kedves Kisasszony Hugom!

Két ízben valék már Vas vármegyébe 's mind a két ízben el mulasztám köteles tiszteletemet. De engedelmet kérek és reménylek. Így kerültem valaha Szeretőmet, midőn látására nem valék eléggé el készülve. Ezerféle bajaim kedvetlenné és komorrá tettek 's nem akartam Timoni homlokommal azt a' szent helyet megzavarni, hol csak az ártatlan vidámság és a nyájas Musák mulatnak.

Gyönyörködve látám kedves Kisasszony Hugom leveléből 's verseiből, hogy a' szépen kezdett pályán naponként előbbre halad. Valóban az a' könnyűség melylyel Kisasszony Hugom gondolatit, érzéseit előadja 's az a' szorgalmas tanulás melylyel tudományát tökéletesíteni igyekszik, minden jót ígér; csak arra kérem kedves Barátnémat, hogy se hízelkedés, se gunyolás, se más nehézségek által iparkodását megcsüggedni ne engedje.

Hogy levelem üres complimentekből ne álljon, 's hogy mint rokon és barát kötelességemnek eleget tegyek, vegye kedves Barátném ezen csekély de szives tanácsaimat szeretetemnek 's tiszteletemnek csálhatatlan jeléül.

Valamint már szóval is kértem, úgy most is újra kérom kedves Barátnémat, hogy verseinek nagyobb, magasabb tárgyakat válasszon. A' szép és nagy tárgy önként emeli lelkünket 's a' legszebb ideákat, gondolatokat észrevétlenül segíti ki fejteni 's előhozni. Az oly kicsinyiségek mint a Csirmasz vára, névnap 's lakodalmi versek, csak kicsinyiségek maradnak, ha maga Homér éneklí is azokat. Mi szépet, mi nagyot mondjon az ember ezekről? Pedig a Poetának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad.

A Poesis nem egyéb mint lelki mu'sika. A' szép mu'sika gyönyörködtet, a' rossz pedig boszont: Így a' vers is. A' mu'sikának a' dorombtól fogva Heyden Concertjéig számtalan nemei vagynak; így a' Poesisnak is a' konyha daloktól fogva Pindarus Hymnusáig. Az a' kérdés tehát, hogy dorombolni akar-e a Poeta vagy lantolni? Ha lantolni akar, oly tárgyakat válasszon, melyek a' lanthoz illenek, egyéb eránt Pindarus lantján is csak konyhadalokat fog pengetni.

Nem kívánok ugyan kedves Kisasszony Hugom ifjúságától Schilleri mélységet sem Horatiusi magasságot és harsogást, de méltán kívánhatok Gessneri festegetést és enyelgést. Matthissoni phantasiát és andalgást. A' poesisnak ezen alsóbb nemeire igen szép példákat láthat kedves Kisasszony Hugom azon könyvekben, melyeket azzal a kéréssel küldtem, hogy izlését 's poesisát azokhoz szabja és alkalmaztassa. 'S ezen kérésemet ismét és ismét megújítom. Kiszaludit, Csokonayt soha nem ajánlottam 's nem is ajánlom. Kiszaludi nagy poeta, kivált a' Kesergő Szerelmében nagy szépségek vagynak, de az utóbbi munkájában egészen le szállítá hurjait 's általában, az ő virágai közé szemetjeit is felszedte, 's következőképpen ő tőle csak az tanulhat bátran a' ki a' gyöngyöt a' gatzól tökéletesen megtudja különböztetni. Csokonay pedig, ámbár szép eredeti gondolatjai

vagynak, de az Izlésre nézve nagy Rontó Pál. Mindenek felett arra kérem kedves Barátnémat, hogy a' Himfi követését hagyja el, mert az a' sok Himfis dal és Enek nem szülhet egyebet mint szószaporítást és üres hangcicsálást, mely a' poetának leg szenvedhetetlenebb hibája. Ki tudna minden csekélységéről annyi énekeket és dalokat írni, mint Kisfaludy a' Szerelemről, mely a' Poesisnak leg gazdagabb legtermékenyebb materiája. A' versben egy szükségtelen szónak sem szabad lenni, annival inkább szükségtelen daloknak és énekeknek. Nem azon kell igyekezni a' Poetának, hogy a' kicsiny és szűk materiáról sokat irhasson, hanem hogy a' legnagyobb 's leg messzebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel, kerekésséggel 's tömörséggel adja ki, mint a' trombita az öszve szorított hangot; mert csak így hat szívre és ez a' poesis. Az én csekély itéletem szerint tehát mindezek felett leghasznosabban olvashatná kedves Kisasszony Hugom Péteri Takács Jósefet. Nem repül ez ugyan magasan, de soha nem is száll porba 's az ő ártatlan 's nemes érzése, az ő együgyű tiszta ízlése kivált egy Szépnevelési Versszerzőnek, nagy díszére válnának.

Engem el hagynak lassanként a' Heliconnak minden nyájasabb szüzei 's forróbb kebelbe sietnek, mint a' Szerelennnek tündér istenei. Ime, csak alig csikarhattam ki tőlek ezen kis verset, melyet azzal az alázatos kéréssel küldök kedves Kisasszony Hugomnak, hogy ha már a' Músák el pártolnak tőlem 's malasztjokat egészen meg tagadják is, kedves Kisasszony Hugom ne kövesse őket, hanem maradjon Barátném, 's tiszteljen meg ezután is tapasztalt szíves haljandóságával, valamint én is a' legszívesebb szeretettel és tisztelettel vagyok és maradok

kedves Kisasszony Hugomnak
igaz szívű barátja 's atyafija

Ber'senyi Dániel''

A költő a levélhez mellékelte *A' bonyhai grotta* c. versét e jegyzettel: „G. Bethlen Ádámné Bonyhai kertjének Grottájában vágotta márvány-ra Melancholia című dalomat.” (Ism. lev. 38—41.)

Berzsenyinek tehát csupán egy levele ismeretes, amelyet a költőnőhöz írt. Juditnak egy levele sem maradt ránk, amelyet Berzsenyihez intézett volna. Levelezésében azonban többször előfordul Berzsenyi, és így ennek alapján is bizonyos képet alkothatunk magunknak kettőjük viszonyáról.

Judit 1814. dec. 23-án Döbrenteihez írt levelében ír először Berzsenyi látogatásáról:

„14. Nov. a' halhatatlan Berzsenyink volt nálunk. Isteni mód mulattuk magunkat, sokáig tárgyai voltatok beszélgetésünknek. [Döbrentei, Wesselényi, Pataký dukai látogatásáról van szó. — *M.*] Vacora után verseimet kívánta látni. Mutattam néki először a' mit B. Wesselényihez írtam. Ebben azt találta, hogy két vers ugyan egyet fest, a' tengert . . . Az »Árpád' hősi unokája« kezdetűt utolsó verszaknak tanácsolta . . .” (*Uo.*)

Másik levelének (1815. május 29.) Berzsenyire vonatkozó részlete: „Berzsenyi volt legkedvesebb vendégem. A' többi' távozása után délután-ot estig olvastattott velem. A' Te leveledet és a' Kazinczy' levelét is olvastam, az utóbbit háromszor kellett elolvasnom. Kisnek levelét is olvastam, 's erre nevetve mondá, hogy azt egészen másképpen értsem és gondoljam, mint írva vagyok, mert itt Kis, úgymond, nagyon rosszul okoskodik. Igen jó kedve volt Berzsenyinek, kimondhatatlanul sokat neveltünk véle. Örülök, hogy Dukában mindég jó kedvvel van . . .”

Judit is viszonzta a látogatást, mert 1815. május végén írja Döbrentei-nek, hogy „mihelyt Somogybul visszatérek, írni fogok . . .” Majd ugyanez

év november 1-én említi, hogy „Szalából a' Badatsnyon általhajókáztam 's Berzsényinél mulattam”. (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 55. sz.)

Utoljára 1816. júl. 4-én említi Judit a költőt, aki betegsége miatt nem mozdulhatott Nikláról, csak üzenetet küldött, amelyben biztosította Juditot, hogy a franciaországi magyar vitézek Judithoz írt hódoló levelével s a költőnő feleletével egyetért.

Utoljára a keszthelyi helikoni ünnepélyen találkozhattak. (*Kaz. Lev. XV. 80.*)

Úgy gondoljuk, hogy talán az episztola mélyén rejlik a költő — késői — vágyakozása szellemi társ után, s ez is egyik motívuma lehetett a költeménynek.

*

A költő 1815-re keletzte a verset, de 1814. dec. 15-én írt levelével már elküldi az episztolát Kazinczynak e szavak kíséretében (s ekkor esik szó először köztük Juditról):

„Mebájoltatva követhetetlen szépségű epistoláidtól, ismét epistolát próbáltam. Rostáld meg, kérlek, s taníts meg nyomdokaidba hágni. . . . Dukai Takács Dudi unokahúgom, jól nevelt, 's minden kellemeikkel bíró leányka. 18 esztendő, 's szép értéke legalább megér hetven ezeret, 's méltó, hogy törekedésiben buzdítsuk, segéljük. Ajánlom kegyeidbe.” (*Kaz. Lev. XII. 259.*)

Jellemző Berzsényire, hogy Judit még 1815. febr. 18-án nem tud a hozzá írt episztoláról. „Leveleden kívül semmit sem tudok felőle” — írja ekkor Döbrenteinnek. Csak 1815. május 29-én tesz először említést a költői levélről.

Fűzték-e Juditot a költőhöz mély érzelmi kapcsolatok? Kétségtelen, hogy Judit a költő utolsó „lelki szerelme” volt. A 37 éves költő „lángra lobbant” a bájos, eleven, költői lelkű leány iránt, akiben tán ifjúságának szerelmi ideálját vélte újra látni.

Judit érzelmei azonban „körülhatároltakká” látszanak a költő iránt. Tisztelte, halhatatlanította Berzsényit. De szerelmet valószínűleg Horváth József Elek iránt érzett, aki először buzdította írásra. Költeményeket is írt Horváthnak két menyasszonyának elsiratásáról, amelyek vele való mély együttérzését bizonyítják. (Tatay Jánosról szintén melegen nyilatkozik.) Berzsényit körülbelül úgy tisztelhetette, mint Kazinczyt, akihez írt levelét ma is nehéz megatottság nélkül olvasni. (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 55. sz.)

Ami Göndöcz Ferenczel való házasságát illeti (1818), nem mondható szerencsésnek. — Berzsényivel való kapcsolata 1817 után — úgy látszik — teljesen megszűnt, ami a költő tragédiájából magyarázható. (Judit különben ugyanabban az évben halt meg, mint Berzsényi.)

A költemény alapvető motívuma tehát a költőnek Judittal való — a maga részéről kétségtelenül mélyebben átértett — kapcsolata. A fő kérdés a női hivatás körül forog, s ezzel kapcsolatos az episztolának legnevezetesebb mondanivalója.

Lehet-e magyar leányból, magyar nőből költőnő? Berzsényi lelkes igennel felel s igyekszik Judit kétségeit eloszlatni, kintartásra biztatva őt:

Kihágsz nemednek szűk korlátiból . . .

Nem volt könnyű Judit sorsa: támadták, gúnyolták. Nem érdektelen saját vallomásait meghallgatni ezzel összefüggésben: (Egy „jóakarója” írja):

„Midőn magamat vers írásra adom, olly tengerre indulok, melly a' hajó terésekről hires, mert a' versek olyanok, mint az ebéd után a' Confect, amely csak része az ebédnek, mert már akkor jól vagnak lakva a' vendégek, 's csak az izléseket csiklandni való. Vagy igen jó a' Confect vagy nem ér semmit. Koczkáz, ki versekkel lép fel, kivált az én nemembeli, mert ezt az okosabbak sokkal könnyebben ítélik meg, mint a férfiakét, csak azért is, hogy [a nők] vaduljanak el 's módi ne legyen.”

Judit erre büszkén feleli:

„Nagyon rosszul vélekednek az Emberek, nem gondolják azt meg, hogy minket az Alkotó csak nem fél Istenekké teremtett, 's mindenhez adott erőt, sőt arra is, hogy Lelkőnket ki mivelhetjük, 's ha az Embereknek érzéseik mégis bután maradnak, s' porba mászkálnak, annak egyedül magok az okai. . . . Hogy Asszonynak nem való verselés, nem azért volt, hogy az valamilyen gátlást jelentene, hanem azért, hogy nekik nincs annyi tudományos tapasztalatuk, mint a' Férfiaknak, de itt is van határ, elég képviselő erőnk vagyon. . . .” (MTA M. Irod. Lev. 8-r. 55. sz. 1815. ápr. 15.)

Judit hűséget esküszik a költészetnek, ha feleségül is megy valakihez, hiszen közismert az ő jó „háziasszonyi műveltsége”, de hozzát teszi: „hacsak valami kegyetlen teremtménynek nem esek hatalmába. . . .”

Berzsenyi az episztolába beleszótt motívumokat (a vele beszélgetéseken kívül) a megénekelt költő verseiből is. *Három* olyan versről van szó, amelyeket a költő is ismert és hallhatott Judittól.

1. Látogatásakor nemegyszer találhatta Juditot úgy, ahogy a leány maga írja: „Már esteledni kezdett. Clavirom mellett ültem 's a Földiekkel játszó énekeltem. . . .” (Uo. 1815. febr. 18. Döbrenteihez.)

Szép kis verset írt „Clavirjához”, amit a költőnek ismernie kellett, mert így szól — többek között — az episztolában: „Midőn csapongva ömledő dalod / *Clavirod* érző hangjain lebeg. . . .”

Claviromhoz

Hozzád jövök, ha az öröm
Könnyeket rejt szememben:
Hozzád jövök, ha a balsors
Nyilat lövel szívembe.

Te vagy az a néma barát,
Ki panaszom hallgatod,
mellelnék mély érzéseit
Bús hangokra oszlatod.

Igy lep meg az emlékezet,
Lelkem szárnyára veszi,
S az aranyidők' amarant —
Ligetében leteszi.

Ott látom éltém óráit,
Melyek innen eltűntek,
S engemet boldogítani
Ah — örökre megszűntek.

Itt ülök, ha barátimnak
Körülvesz víg serege,
S oh! mint derül kebelünkben
Az örömök nyílt ege!

A csillagok tüszikrákat
Lőveltek ablakomra
S a halvány hold árnyékomat
Rajzolgatja falomra.

Gondolatim égre kelve
Boldogabb kort képzelnek,
Hol a szférák' bájzengési
Könnyü táncrea tüzelnek.

Aranyfürtű Apollónnak
Karjai közé rogyok,
S hogy lantot ád, azt gondolom,
En is — istenné vagyok.

2. A másik a „kalitka” képe („Mint a kalitka zárát elhagyó / 'S ismét szabadban lengő fülmile”):

Kalitkába zárt madár

Egy kis madár örömébe
Elmerülve hangicsál,
Egy barackfán vigyázatlan
Tollázkodva zeng, ugrál.

'S jaj szegény! — Im egy álvadász
Hálójába keríti,
'S megfogván a' kised rabot
Kalitkába rekeszti.

Oda már most előbbeni
Víg kedve, — nem hangicsál,
Nem ugrándoz, sem nem repdes,
Szomorún egy helyen áll.

Ét-itala 's szép háza van,
De ez mind csak hiúság,
Mert hibáz az, a' mit óhajt:
A' szép aranyszabadság! . . .

3. Valószínűleg olvashatta Berzsenyi a Döbrenteihez írt Takách Judit-
vers panaszos szakaszát is:

Eddig ha egy barát megnyitá kebelét
Írántam, — már sokan a' viperák' szelét
Mérgesen hajták rám.
Nemesen lángoló virtusom tapodni
'S a' zengő dal' hangját kezdték kárhoztatni.
(Oh, hogyne fájlalnám!)

Külön kell megemlítenünk e verssel kapcsolatban a költő Platón-olvasmányait, mivel tudjuk, hogy különösen 1810-től kezdve sokat foglalkozik Platón műveivel. (*Kaz. Lev.* VIII. 329.)

A költő által a német eredetiben megjelölt helyek közül különösen kétőt emelünk ki. Az egyik *Az Államnak* az a részlete, amelyben Szókratész és Glaukon a férfiak és nők egyenlőségéről folytatnak vitát, s többek között a következő párbeszéd folyik le köztük, emlékeztetve a versnek arra a részére, amikor a költő mindjárt a kezdő soroknál így szól:

Hogy a' szelíden érző szép nemet
Letöltva minden *jobb pályáiról*
Guzsalyra, tőre kárhozható szokta
A' férfi-törvény, vallyon jól van-e ?

Az Állam részlete:

„*Sokrates*: Nos, ismersz-e olyan emberi foglalkozást, amelyben a férfienem az említett szempontokból felette nem állna a női-nemnek? Vagy talán a szót szaporítsuk, s a szövére és a sütés-főzésre való jártasságra hivatkozunk, amelyekben a női nem valóban jelent valamit, úgyhogy a legnevetesegebb dolog volna, ha még ebben is alul maradna?

Glaukon: Igazad van: az egyik »nem« a másikat úgy szólván minden téren sokkal felülmúlja. Persze, sok asszony sok férfinál sok dologban különb; egészben véve azonban úgy áll a dolog, ahogy mondd.

Sokrates: Tehát, kedvesem, nincs olyan foglalkozás az állami életben, ami nőnek való volna, csak azért, mert nő, s férfinak való, csak azért, mert férfi, hanem a természetadta alkalmasság mindkét nemből egyformán van elosztva, s a nő — természeténél fogva — éppúgy kiveszi részét minden foglalkozásból, mint a férfi, csak éppen, hogy a nő mindenben gyengébb, mint a férfi.

Glaukon: Valóban.

Sokrates: Lehetséges-e akkor, hogy mindent a férfiakra bizzunk, a nőkre meg semmit?

Glaukon: Már hogy volna lehetséges!?

Sokrates: Azt ellenben — úgy hiszem — nyugodtan mondhatjuk, hogy természeténél fogva az egyik nőnek orvosi tehetsége van, míg a másiknak nincs; s az egyiknek zenei tehetsége van, másiknak pedig nincs.

Glaukon: Hogyne!

Sokrates: S nem éppen ezáltal alkalmas-e az egyik a testgyakorlásra és a hadakozásra, míg a másik ezért nem való háborús szolgálatra, s nem kedveli a testgyakorlást?

Glaukon: Azt hiszem, így van.

Sokrates: Vagy például: az egyik szereti a bölceletet, a másik utálja: az egyik bátorlelkű, a másik csüggeteg?

Glaukon: Ez is így van.

Sokrates: Tehát akkor feltétlenül van örök alkalmas nő is, míg a másik nem arravaló; vagy talán a férfiórok esetében nem az ilyen természetet válogattuk ki?

Glaukon: De bizony az ilyet.

Sokrates: Szóval a nő és a férfi természete az állam őrzése szempontjából teljesen egyforma, csak éppen hogy az egyik gyengébb, a másik pedig erősebb.

Glaukon: Úgy látszik.” (Platón *Összes Művei*. Bp. 1943. I. 925—926. — Berzsenyi német fordítást olvasott: *Sämtliche Gespräche des Platon*. Über-

setzt von Herrn Klenker. Wien und Prag 1804. I. 10. — L. MERÉNYI: *Berzsenyi könyvtára. Protestáns Szemle.* 1936. 224.)

Egy másik részlet a *Phaidros*ból való, amelyet a költő szintén megjelölt. Ebben a fejezetben (XXII.), ahol Szókratész Sztészikhorosz beszédét idézi, arról a ragyogó látomásról van szó, amely azoknak jut osztályrészül, akik képesek „istenülni”, mert bölcssek, s képesek voltak elsajátítani azt a tudást, amely „a valódi létre vonatkozik”:

„A szárny természetesen ereje a súlyokat is magasba emeli, oda, hol az istenek nemzetsége lakozik: mert a testszerű dolgok közül a szárny az, aminek legtöbb része van az isteniben. Az isteni pedig szép, bölcs és jó és minden, ami ezekkel rokon, ezek táplálják és növelik a lélek szárnyait, ellenben a rút, rossz és minden, ami az előbbiekkal ellentétes, sorvasztja és pusztítja.

Az ég nagy vezére, Zeusz, szárnyas kocsját hajtva az élen halad, igazgatva és gondozva a mindenséget. . . . Az égen belül sok átjáró van és sok boldogító látvány, amelyeket felkeres a boldog istenek serege, mindegyik betöltve a maga szerepét, de követi őket, aki csak akarja és képes rá, mert az irigység kívül marad az istenek égi karán. . . . Az isten értelme, melyet tisztá ész és tudás táplál és valamennyi lélek értelme, amelyik csak kész befogadni azt, ami vele rokon, időről időre megpillantva a valóságot, kedvét leli benne, és a valóságot szemlélve növekszik. . . . Körútjában szemléli magát az igazságosságot és a tudást, de nem azt, melyhez keletkezés tapad, hanem az igazi tudást, mely a valódi létre vonatkozik. . . . Amelyik lélek egy istent követve megpillant valamit a valóságból, a következő körforgásig azt baj nem éri, s ha mindig képes erre, örökké épségben marad. . . . Nem nőnek a szárnyai hamarabb csupán annak, aki becsületesen szerette és kereste a bölcsességet. . . .”

(Uo. I. 690—692. Rövidített szemelvény. Berzsenyi az előbb idézett német fordításban olvasta.)

*

Elsőnek Kazinczyval közölte a verset Berzsenyi. Barátja meleg szavakkal válaszol: „Dudihoz írt Epistolád egyike a’ te legszebb teremtéseidnek. Nagy gyönyörrel olvastam azt, ’s által küldém Szemerének, ki még most is Lasztóczon múlat. Minthogy Te igen jól írsz, és olyat a’ millyet minden igen szeret — talán még Somogyi Gedeon is — szeretném ha mindég írnál, és valamit írsz, velem mindég látatnád. Az én életem, sok boldogságait nem ismerné, ha Te barátom nem volnál.” (*Kaz. Lev. XII.* 313.)

Takách Judit csak 1815. május 29-én ír arról Döbrentének, hogy az episztolát megkapta: „Berzsenyi is megküldte hozzám írt Epistoláját. Ennek szépsége bámulatra méltó elejétől fogva egész az utolsó sorig győzhetetlen erővel bír. Leveledet is olvastam Berzsenyinek ’s midőn azon sorra jöttem: »Berzsenyi fűrtjein már szent olajág lebeg«, ő édesen mosolygott.” (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 55. sz.)

Kazinczy Döbrentének írt levelében is dicséri az episztolát: „A’ Te leveleddel, édes barátom, együtt vevém a’ Berzsenyiét a’ maga rokonához írt Epistolával, melly tele van erővel. Méltó, hogy Muzéumodban álljon ’s Dudi [Berzsenyi így hívja Juditot. — M.] méltó, hogy te neki e’ tömjént gyujtsd.” (*Kaz. Lev. XII.* 317.)

Kölcsey a „durva jambusokba” írt episztolák közé sorolja Berzsenyi költői leveleit, így ezt is.

Az utókorban már a *Figyelmező* (1837) egyik híres kommentárjának témájául, ill. mottójául választja Berzsenyi episztoláját. A reformkor nevezetes bölcseleje, Hetényi János ír hosszú tanulmányt, fűz értékes gondolatokat a költeményhez. (34. sz.)

Az utókor irodalomtörténészei közül már VÁOZY János így ír a versről (*Berzsenyi*. 253.): „A nő hivatásának rövidebb és mégis művészibb, nagy vonásokban festő és mégis mélyrehatóbb képe nincs irodalmunkban. Mintegy meghatározza azt a bölcsességet, amelyet az ember a költészettel való foglalkozásból merít: megismerjük az emberek gonoszságait s a magunk indulatainak kárait, okosan használjuk életünket, — szerencse játékaikat megvetjük, nyugodtan térünk a halál révébe.” — MEZEI Márta (*MKL* 51.) méltatja a vers eszméiben Bessenyei és Kármán kulturális szellemének folytatását. A költő erény és bölcsesség, virtus és ész jellemformáló erejének szoros együvé tartozása mellett tesz hitet. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 192.) szerint Berzsenyi a maga erejéből való „megis-tenülés” titkát tárja fel a költőnő előtt. — MERÉNYI (1966. 253.) értelmezése: „A költő e versben *vezetői* hivatásérzésének ad kifejezést. Az episztola irodalmunkban az „égi szerelem” legszebb kifejezése. Judit a költő legszebb álmait testesíti meg: álom és valóság szintézisének jelképe. Judit előtt az alkotói élet látomását tárja fel.”

Forma

Jambikus 10-es és 11-es sorok.

Nyelvújítási szavak

Ádáz, düh, fülemile, ihlet, ömledez, szörny, zengzet.

Eltérések a H₂-től

- 9. Azok, kik (Hb)
- 15. feresztik [Ism. lev. 28.]
- 21. feladva, 'S (D)
- 31. virtusokhot (Hb)
- 36. lebeg [Ism. lev. 58.]
- 38. lángigéje, Melly (D)
- 44. Játéka', kénye' (Hb)
- 53. virtusnak (Hb)
- 55. poésis (Hb)
- 64. kalitka' (Hb)
- 68. Idvezli (EM)
- 69. virradó (Hb)
- 73. Pindus (Hb)
- 74. gyöngé (Hb)
- 78. melos (Hb)
- 89. csillagnimbusával (Hb)
- 91. tór! Ott (Hb)
- 100. myrtus (Hb)
- 101. Múzsák [a legközelebb Berzsenyi kéziratához] (Hb)

Szövegváltozatok

1. **D** nemet Letiltva
2. **E M** *szébb* pályájiról **D** pályáiról
3. **Hb** *táire*
4. **Hb D** *férfi D vajjon van-e ? Hb valljon*
8. **D** *hát, csak vagynak-e*
10. **D** *gyenge D bimbaít*
11. **E M** *kebleken D keblűken*
12. **E M** *véreknék D nedvéből*
15. **H₂ Hb** *füresztik D fűrösztik [Ism. lev. 58.]*
17. **E M D** *dajka-kézzel D T ölükbe*
20. **D** *egyesülnek.*
21. **E M** *van nekik H₂ feladva 'S*
22. **E M T** *rendeltetések D rendeltetésük*
25. **D** *kivánhatunk-e*
27. **D** *összezengetnek*
29. **D** *miveletlen*
31. **H₂** *virtuszokhoz D erényekig fel [önkényes jav.]*
32. **E M** *Isten*
34. **E M** *virág kebelt*
36. **D** *Klavírod Hb H₂ D lebelg [Ism. lev. 58.]*
37. **E M** *repdes ajkadon*
38. **H₂** *lángigéje Melly Hb nyílt*
39. **E M** *hévit [sh.]*
40. **Hb D** *barátném*
43. **Hb D** *teremtő*
44. **H₂ D** *Játéka' kénye'*
47. **D** *Nemem. Kihágsz*
49. **Hb D** *férfi*
51. **Hb D** *igazság*
53. **H₂ D** *virtusznak*
54. **Hb D** *istenekhez*
55. **H₂ Poésisz' D** *poézisz Hb D istenei*
58. **Hb D** *symboláknak*
59. **Hb** *öleltetik-meg Hb D nagyot dicsőt*
60. **E M** *Belénk ['S nélkül] mosolygván*
61. **E M** *tiszta fényt*
62. **E M** *ihletéseket D ihletésüket*
63. **E M 'S** *engedsz sugalmak szent intésinek*
64. **H₂** *kalitka zárát*
68. **H₂ D** *üdvezli EM galyokról*
69. **E M** *eget, Meglelkessedve*
73. **Hb** *zúg-le H₂ D Pindusz*
74. **E M** *Sapho D Szaphó*
76. **D** *csudáit*
77. **E M** *repdeső*
78. **H₂ Melosz D** *melosz*
79. **Hb** *járja-által*
80. **D** *gyengéd [indokolatlan]*
81. **Hb D** *leányka!*
86. **E M** *Jót és Gonoszt*
87. **E M** *Sorsnak*
88. **E M** *magasba fénylő Hb Nézzd D bölcseséget*

89. D körülragyogva E M csillag nimbuszával H₂ D nimbuszával
 90. Hb D isteneknek
 92. Hb D bölcsék Hb tanuld-meg
 93. Hb Ismérti, 's D Ismérti, — 's
 94. E M 'S indulatinknak
 96. E M élünk D kerületét
 98. E M Hb D istene
 100. H₂ D myrtusz E M fürtödöt
 101. H₂ D Múzák' Hb Gráziák'
 102. Hb Álmodd-el
 104. Hb D istenei
 105. E M Delphinén.

Képzőművészet

MARTYN Ferenc 23—24. sz. grafikája (Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum).

Függelék. Berzsenyi töredéke Tölcseyi Zsófiáról:

Tölcseyi Sófi emlékezete

„Borulj gyászba, borulj bus homályba, mosolygó lakhelye kedves barát-némnak, oh, nem fogod látni a' szép tavasznak nyíló kellemeit, nem vetélkednek többé az ő ortzái rósái a' te virágaid színével, nem zendíti meg többé a' te ligeteidet és hegyeidet az ő ártatlan érzéseinek esdeklő szózatja.' El tűnt 's életének virágzó tavaszán bé hunyta szív szakadva kegyes szemeit, 's el végző azt, életével együtt, kedvese karjain 's el enyészett, mint egy virág áldozat a' szerelem' oltárán. Így töri le gyakran a szélvész a' ró'sa' gyenge leveleit, miután kezünket le szakasztására nyujtjuk . . .”

Összefüggésben van e töredék Dukai Takách Judit versével. Már nem deríthető ki, hogy parafrázisa-e Judit költeményének egy új Berzsenyi-elégia (tán ritmikus prózakísérelte?) megírásához, vagy ő adta-e a témát Takách Juditnak, amit versben írt körül, de osztozva a barátón igaz fáj-dalmában . . .

Hogy valamit tervezhetett a leány halálával kapcsolatban, sejtünk lehet Horváth Elekhez írt leveléből: „Szerelmed Tragoediáját érzékenyülve hallottam már Dudinktól is 's érzékenyülve hallom most magadtól is. Tiszteld meg emlékezetét s tedd nevét halhatatlanná írásaidban. Éz fog az ő hívségének szép jutalma lenni s ez fogja 'a te sebedet enyhíteni.” (Ism. lev. 38.) Lehet, hogy a töredék e levélrészlettel kapcsolatos. (Tölcseyi Zsófi Horváth Elek menyasszonya volt.)

Tölcseyi Csánky Zsófia kisasszony sírhalmánál.

Borulj gyászba! borulj szomoru homályba
 Mosolygó lakhelye kedves barát-némnak,
 Csurogj keseregve ott a domb aljába
 Felfakadtott gyöngye a kristályforrásnak.

Ah! nem fogod látni többé e szép szűznek
Élete tavaszát nyíló kellemeivel,
Esti zefireid nem enyelegetnek
Vidám homlokának barna hajfürtével.

Nem hervasztják ékes rózsák, levelidet
Érző kebelének lángoló hevel,
Nem zendítik többé setét ligetidet
Ártatlan lelkének ömledezései! —

Eltűnt! — el! — virágzó tavaszán éltének —,
Szívszakadva hunyta be kegyes szemeit,
Mégvívta a hívség' és kötelességnek
Óriási harczát és nehézségeit.

Elvégzé életét hív kedvese karján,
Elenyészett, mint egy hervadó gyöngyvirág,
Áldozat lett a hív szerelem oltárán,
Mosolygva találta őt a halandóság.

Igy tépi a szélvész rózsák leveleit,
Ha szakasztásokra kinyújtjuk kezünket,
Igy dúlja a balsors szívünk örömeit,
Míg fel nem forgatja parány életünket.

Dukai Takách Judit

105. A' Pesti Magyar Társasághoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 76/r-v—77/r-v—78/r-v—79/r. 8-r.
Szürkés papíron, külön, Berzsenyi számozásával: 1—8. lap.

Megjelenés

H₂ 177. — D I. 138. — T I. 164. — H₂ szerint közöljük.

A költő maga keltezte az episztolát 1815-re. Keletkezése a pesti és székesfehérvári kispapok irodalmi „mozgalmával”, a *Versék* első kiadásával függ össze, amelyről már bevezetésünkben megemlékeztünk. Maga a cím Bilkei Pap Ferenc leveléhez fűződik, aki egy társaságot kezdett szervezni Berzsenyi verseinek kiadására, de ennél tovább menő céljai is lettek volna. Első vállalkozásul Berzsenyi költeményeinek második kiadását tervezték, de ez Festetics György bizalmatlansága miatt kudarcba fulladt, úgyhogy a szervezkedés végeredményben szalmalágnak bizonyult. Vezetőjük, Bilkei Pap Ferenc különben — Vitkovics jellemzése szerint — később könnyelmű életmódja miatt mindinkább a magyar szellemi-irodalmi élet perifériáira szorult. (Vitkovics Mihály *Munkái* II. 247.)

A legszorosabban azonban a költemény Volney *A romok* c. művének olvasásával függ össze. (*Die Ruinen*. — *A Les Ruines* 1791-ben megjelent eredeti művét Georg Forster német fordításában olvasta a költő.) — Az 1936-os akadémiai kiadás adatait a következőkben kibővítettük.

Volney könyve át és át van szöve a felvilágosodás gondolatvilágának motívumaival. Így az *értelem dicsőítésével* is:

„Ihr habt eure Übel verursacht, heilet euch selbst! Die Natur hat Gesetze gegeben, euch liegt es ob, sie auszuüben . . . Die Thorheit des Menschen stürzt ihn ins Verderben, *seine Weisheit* muss ihn daraus erretten. Die Völker sind *unwissend*, mögen sie *Unterricht* suchen: Ihre Anführer sind verdorben, mögen sie büßen und sich bessern . . .” (G. FORSTER. Reclam kiad. 85.) [Ti magatok vagytok bajaitok okai, segítsétek hát ti magatokon! A természet törvényeket adott, rajtatok áll, hogy felhasználjátok. Az embert bolondsága dönti a romlásba, *bölcsességének* kell őt felszabadítania. A népek *tudatlanok*, tanulniok kell, a vezetők romlottak, vezekelniük és javulniok kell . . .]

Aegyptus földjéről:

„An den oberen Ufern des Nils . . . entstand das zusammengesetzte System der Verehrung der Gestirne . . . Diese erste Verehrung war ein einfacher Gang des menschlichen Geistes: bald aber als die Vielfachheit der Gegenstände, und ihre Beziehungen und ihre gegenseitigen Wirkungen die Ideen und Zeichen, welche sie abbildeten, *verwickelter* gemacht hatte, entstand eine *verderbliche Verwirrung* . . .” (Uo.: 162.) [A Nílus partján keletkezett a csillagok imádásának összetett rendszere . . . Ez a tisztelet kezdetben az emberi szellem egyszerű következtetése volt, de mikor a tárgyak sokfélesége, vonatkozásai és kölcsönhatásuk az eszméket és jelképeket — amelyekben magyarázták őket — *bonyolultabbakká* tették, káros zűrzavar keletkezett.]

„Es entstanden im Schosse der Staaten gotteslästerliche Gesellschaften, Sie stifteten *ein Reich der Mysterien und ein Monopol* der Aufklärung, welche bis auf diesen Tag die Nationen *ins Verderben gestürzt haben* . . . (Uo. 171.) [Az államokon belül istenkáromló társaságok keletkeztek. Misztériumok sokaságát találták ki — megszerezve általuk a *tudás monopóliumát* —, amelyek mind a mai napig *romlásba döntötték* a nemzeteket . . .]

A szarvasistenről:

„Nunmehr *stiegen die Tiere*, welche der Verstand in die Himmel gesetzt hatte wieder auf die Erde herab. Das Volk richtete *ein Gebet* an sie (Uo. 165.). Der Äthiopier von Theben nannte die Sterne, unter welchen es Zeit war, den Pflug in die Erde zu bringen, *Ochs* oder *Stier* (Uo. 163.), Man sagte: der *Stier* verbreitet die Keime der Fruchtbarkeit auf der Erde, er führt Überfluss und Wachstum der Gräser herbei.” (Uo. 165.) [Ezután az állatok, amelyeket az értelem az egekbe helyezett, ismét a földre szálltak alá. A nép *imádta* őket. A thébai etióp azokat a csillagokat, amelyek feltűnéssel a szántás ideje elérkezett, ökörnek vagy bikának nevezte. Azt hirdették: a bika terjeszti el a termékenység csírait a földön, s előidézi a növények bőségét és növekedését.]

A nép szemébe nem hatott a tudás sugára:

„Im Dunkel der Tempel, und hinter den Vorhängen der Altäre liessen sie die Götter sprechen und handeln, erteilten Orakelsprüche, ordneten Opfer an, legten Gaben auf, Heilige *Betrüger* missbrauchten die *Unwissenheit der Menschen*.” (Uo. 64.) [A templomok homályában, az oltárok függőnyei mögött megszólaltatták és cselekvésre bírták az isteneket, jóslatokat mondtak, áldozatokat rendeltek el, adományokat vetettek ki, „szent” *csalók* használták ki az emberek *tudatlanságát*.]

„*A vad barbárok dühéről*”:

„Da kein Gegenstand zum Nacheifer, keine Ermunterung zum Unterricht war, so verfielen die Menschen *in tiefe Unwissenheit*. Die Völker der

Wüsten griffen die civilisierten Staaten an. *Die barbarischen Horden* hatten ganze Nationen in Sklaverei gestürzt . . ." (Uo.: 68.) [Mivel a szorgos törekvésnek semmi tárgya, a felvilágosításnak semmi lehetősége nem volt, az emberek mély tudatlanságba süllyedtek. A puszták népei megtámadták a civilizált államokat. A barbár hordák egész nemzeteket döntöttek rabszolgaságba.]

„Ez istenének a barmot hiszi”:

„Da sind die Fahnen der indischen Nationen, die ihre Götter in den Thieren und die Seelen ihrer Eltern in Ungeziefer und Insekten finden." (Uo.: 121.) — [Itt vannak az indiai nemzetek lobogói, akik isteneiket állatokban, őscik lelkét férgekben és rovarokban keresik . . .]

„Imádja a föld ocsmány férgét”:

„Hier beten die tartarischen Horden in den Bildern von Vierfüsslern, von Vögeln und Insekten die guten und bösen Geister an, welche unter einem höchsten aber sich um nichts kümmernden Gott die Welt regieren." (Uo.: 124.) — [Itt imádják a tatár hordák négy lábúak, madarak és férgek képeiben a jó és rossz szellemeket, amelyek a világot egy semmivel sem törődő isten alatt kormányozzák.]

„Émez papjának vakító ganéját . . .”

„Der Kalmukke und der Bewohner von La-sa lachen über die Dummheit des Indiers, der den Mist der Kuh verehrt, während sie die Exkremente ihres Papstes für heilig erachten." (Uo.: 124.) [A kalmük és La-sa lakója kinevetik az indiait, aki tehene trágyáját tiszteli, míg ők papájuk ganéját szentnek tartják.]

A görhes isten odvas fáiban éheznek, s a legnagyobb bünt batkákért lemossa: „Buddha verrichtete viele staunenswürdige Wunder, lebte im strengsten Fasten und in den härtesten Übungen . . ." (Uo.: 145.) Diese Götter bedürfen nichts und empfangen unaufhörlich Gaben: sie sind allmächtig, erfüllen die Welt und ein Bramine schliesst sie mit einigen Worten in ein Götzenbild oder in ein Gefäss ein, um nach Willkür ihre Gunst zu verkaufen." (Uo.: 123.) [Buddha sok bámulatos csodát művelt, a legszigorúbb böjtölésben és a legkeményebb sanyargatások között élt . . . Ezeknek a hindu isteneknek nincs semmire szükségük és szakadatlanul ajándékokat kapnak; mindenhathatók, betöltik a világot és a bramin bezárja őket néhány szó kíséretében egy kis bálványba vagy edénybe, hogy kegyüket tetszés szerint áruba bocsássa . . .]

„A mosódás módjáról”:

„Wenn beide Muselmänner sich auf einer Reise antreffen, und sich Brüderlich begrüßen und die Stunde des Gebets kommt, wo der eine die Reinigung bei den Fingerspitzen, der andere beim Ellbogen anfängt, so sind sie Todfeinde . . ." (Uo.: 268.) — [Ha két muzulmán útközben találkozik s egymást testvériesen köszöntik, és jó az ima órája, ahol az egyik a tisztálkodást az ujjá hegyénél, a másik a könyöknél kezdi, akkor már halálos ellenségekké válnak. — Omár és Ali híveiről van szó. L. Forster jegyzetét uo.: 268.]

Adáz bolondság tölti a világot, öldöklő kés öli a reszkető őszl, az ácsorgó szopót:

„Diese Feuersäulen steigen aus Städten und Dörfern auf! Ich sehe die Reiter die sie anzünden und mit dem Säbel in der Hand über die Felder dahinsprengen. Gruppen von Kindern, Weibern und Greisen fliehen im höchsten Schrecken vor ihnen her. Ich sehe noch andere Reiter, die mit der Lanze auf der Schulter sie begleiten und führen. (Uo. 73.) Die Priester erfüllten die Kirchen mit Weihrauchwolken . . . und besprengten das Volk mit Wasser, teilten kleine Totenbeine unter dasselbe aus, die als Amulette

und Talismane dienen sollten und das Volk atmete nur Krige und Schlacht." (Uo.: 75.) — [Ezek a tűzoszlopok városokból és falvakból törtek az ég felé. Látok lovasokat, akik meggyújtják azokat s karddal a kezükben ugratnak át a földeken. *Gyermekek, asszonyok és agok csoportjai menekülnek előlük.* Látok még más lovasokat is, akik lándzsásan kísérik és terelik őket . . . A papok megtöltötték a templomokat tömjénfüsttel és szentelt vízzel locsolták meg a népet. *Azután holtak apró csontjait osztották szét körülük.* Így értelmezendő tehát az episztolának az a bekezdése is, amelynek kezdete: „*Igy a világnak legkiesb vidékű*” — ami a Fekete-tenger partvidékére vonatkozik, ahol a háború folyt. L. *Die Ruinen.* 72.]

A vers közvetlen motívumai azonban természetesen abból a tényből erednek, hogy a pesti és székesfehérvári kispapok nemes lelkű adománya és önzetlen, tiszta lelkesedése gyorsította meg — Helmeczy vezetése mellett — a *Versék* kiadását, amely akkor már 5 év óta késett.

*

A kortársak véleménye nem ismeretes erről a versről sem, kivéve Kölcsey bírálatát a „durva” jambusokról és az episztolák „kores” neméről.

De Berzsenyi nem hagyta szó nélkül Kölcsey bírálatát ebben a vonatkozásban sem. Ismétli Kölcsey recenziójának az episztolákra vonatkozó szakaszát: „Ezen gondolati-érzeményi keskeny körből lehet azt kimagyarázni, hogy Berzsenyi magát már egészen kimerítettnek lenni látszatik . . . Mert másként hogyan kelle vala származniok azon IV. könyvbeli epistoláknak, azon durva jambusokba öntött declamatióknak ?” (ÖM 522.)

Berzsenyi első válasza:

„Ami pedig epistoláimnak szokatlan tónusát illeti, arra ez a válasz: valamint minden versezetnek lehet különféle tárgya és tónusa, úgy az epistoláknak is; s valamint minden költeménynek a tónusát nem a vers neve, hanem egyedül a tárgy természete határozza meg, úgy az epistoláét is. Én az emberiségnek legszentebb jussait nem önthettem játszi színekbe, hanem a tárgy méltósága szerént komoly tűzzel kellett előadnom. S az ily tónushoz az epistolák szokott cifráságai: az elmés furcsaságok, váratlan fordulatok, meglepő stutzeri capriolok, s más ily gyermekí flosculusok nem illenek. De egyéberánt is az ily elmés játsziságának nálam helye nincs. Az én poézisom tűz és erő, s úgy gondolom, ez a férficharakter; s úgy gondolom, ez tette az én epistoláimat declamatiókká.” (Uo.)

A második cáfoló változat már szintelenebb ennél:

„A’ mi . . . Epistoláimat illeti, megismérem, hogy azokban a’ Poézis igen teakély; megesmerem, hogy azokban némelly hosszas előszámlálások unalmas egyformaságot adnak; de nem is poétai szépségeket akartam én azokban mondogatni, hanem hasznos igazságokat. De egyéberánt is az ily inkább prózai, mint poétai beszédeket akár *pathossal* adjuk elő, mint *Juvenál* és *Persius*, akár *Vitzzel*, mint *Horázt* és *Kazinczy* de az ódái Poézistól mindenkor olly messze maradunk, mint *Horázt* Epistolájai az ő ódájától! ’S noha mondhatnám azt *Schüllerrel*, hogy a’ *pathos* inkább Poézis, mint a *Vitz*; de mégis tsak azt mondom, hogy az ily hosszú beszédeket jobb elmésséggel kidolgozni, mert ennek színeit különféleképpen változtathatjuk ’s azáltal a’ hosszú beszédet az unalmas egyformaságtól meg-

menthetjük, melyet természet szerint a' komoly *pathos* meg nem engedhet." (PM 67—68.)

Az *utókorban* VÁCZY János szerint (*Berzsenyi*. 253.) a vers legszabatosabb kifejezése annak, hogyan fogja fel Berzsenyi az emberi ész fejlődését addig a pontig, mikor kijózanul, megválnak a babonák különböző nemeitől és megnyilvánulásaitól. — MEZEI Márta (*MKL* 55.) kiemeli azt, hogy ebben az episztolában hangsúlyozza a költő a tudományok közkinccsé tételének felvilágosodott programját. A jövő lehetőségeinek meglátására ocsúdik bizakodó reménységgel. Hitet tesz a „minden népeket” egyesítő ráció győzelme mellett. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 197.) véleménye: a költő egy emberibb, bölcsőbb társadalom utáni vágyát fejezi ki. Útal a gyarmati népek elmaradottságára is. — MERÉNYI (1966. 257.) úgy látja, hogy a költemény fő eszmei mondanivalója az értelem, a felvilágosodás dicsóítása a fanatizmussal, a szellemi sötétséggel szemben; a vers a haladásba, az értelem hatalmába vetett hit kifejezése — a történelem, a valóság leverő tanulságai ellenében is.

Forma

Jambikus 10-es és 11-es sorok.

Nyelvújítási szavak

Zavar, báb, vész, düh, tüztelen, ezredek.

A K helyesírása

A' Pesti Magyar Társasághoz 1815

Ki kétli 's kérdi hogy csak a' dicsó Ész
Emel ki minket a' barmok' sorából;
Ki kétli azt hogy minden érdemünk,
Minden szerencsénk ezzel nől 's hanyatlik?

5 Az ész az Isten, melly minket vezet
Az ő szavára minden meg hajúl,
Hegyek le hullnak 's olvadnak vizekké
'S örök helyéből a' tenger ki kél
Ez alkot, intéz minden népeket,
10 Az egyes embert mint a' milliokat
Ez áldja 's égi boldogságra inti.

Miért utálja hát szövetnekét
Az ember és mért nem terjeszti fényét
A vak halandók' néma éjjelen?
15 Ha a' világnak ősz történetit
És a' jelenkor' népeit tekintjük,
Csudálva látjuk melly meddón tenyészik
A' szent Igazság 's józan értelem.
Egiptus áldott földje kérkedik
20 Az Ész legelső nyílt virágival

De ott fakadtak egyszer smind azokkal
A' hit' vakító szentelt maszlagi,
Mellyek korunkig hintik mérgeket
'S örök zavarba dönték a' világot.
25 Az ég ürébe felható tudós
Az égi 'sákmányt barlangokba zárta,
'S az embereknek bábót 's vázt vetett,
Mellyek vakabbá tették a' vakot
'S a' szarvas Isten' áldozatja lett.

30 Így a' Görög nép 's Róma' bölcsesége,
Mellyet csudálva tisztelünk mais
Csak a' tudósok' székiben lakott
A nép' szemébe nem hatott sugára
Előtte el volt rejtve mindenütt
35 Mig végre a' vad Barbarok dühétől
A' föld' színéről el törültetett

Éj fedte a' föld' pusztaságait
Éj, melybe számos századok merültek
'S ha most miközttünk kezd is fényleni
40 Melly szűk határba önthet áldva életet
'S az éj csudáji mint süvöltnek arra.
Hány népek élnek még ma is körülünk,
Tekintsük által a' föld' részeit,
Kik a' baromság' aklába hevernek
45 És semmi Isten nem tekint ügyökre.

Ez Istenének a' barmot hiszi
Imádja a' föld' ocsmány férgeit
'S szoknak ember vérel áldozik,
Emez vakító papjának ganéját,
50 Mint szent ereklét tisztelvén, eszi
Amott az odvas fákban éheznek
Az embereknek görhes istene
'S a' leg nagyobb bünt batkákért lemossa
Imitt hamuba kotlik a' herélt szent
55 'S báméskodása Istenné teszi
Itt a' mosódás modja szent titok
'S a' fél világot ember vérbe mártja;
Mert azt az egyyik párt az ujjain,
Másik könyöknél szokta kezdeni
60 Mellyért is egymást öldöklök halomra
Ott a' falukban 's városok piarczin
Jár kóborolva a' sok meztelen szent
Szabad kezekkel élelmet rabol
'S az asszonyokba önti szent dühét,
05 'S a' férj az égnek hálát adva nézi,
Ha hitvesével szent bujalkodik.

Így a' világnak legkiesbb vidékit
Ádáz bolondság tölti, ostorozza
'S undok 'siványi barlanggá teszi
70 Erinnis' üszkét hányja városinkra

Az öldöklő kést eggyeránt fereszti
A reszkető ősz tüztelen szívébe
'S az anyja' keblén ácsorgó szopóba
75 És csontjainkból thrónust rak magának
Mellyet dög, inség, sárga félelem
'S kinokkal élő bánat fog körül.

Hol van tehát a' józan értelem,
Hol a' tudósok annyi izzadása?
Remélhetünk-e vallyon jobb világot?
80 Segíthetünk-e ember társainkon?
'S gyaníthatunk-e olly időt, mikor
Az ész' világa minden népeket
Meg józanít és öszve egyesít
'S ki irt közülünk minden bűnt 's gonoszt?

85 Reménylek. A' mit század nem tehet
Az ezredek majd meg teendik azt.
De hinnem is kell; mert midőn, Barátim
Buzogni látom lelketek' hevét,
Melly e' nagy ügyre fel ken titeket
90 'S e' szent szövetség' lánczába csatol,
Előre látom mint terjesztitek
Hazánkba Delphi égi kincseit,
'S az értelemnek nagy törvényeit
Előre látom mint lehelltek éltet
95 A' szikla mellbe és a' holt agyagba,
'S mint jámborodnak a' vad állatok
Ellőttek 's mint omladoz rakásra
Az Ész 's Igazság' mennydörgő szavára
A' zordon Inség' óriási tornya
100 'S mint hullanak le durva lánczai.

Fogadjatok hát engem is, Barátim,
Szent frigyetekbe, íme esküszöm
Hogy aldozatlan kézzel nem jövök.
'S ha gerliczém és virágaim
105 Az Isteneknek kedvesek lehetnek,
Temjénetekhez szívésen teszem.

Előterések a H₂-től

1. *Ész* (K)
4. szerencsénk ezzel (K)
10. *eggyes* (K)
15. *Egíptus* (K)
16. *Ész* (K)
35. *Éj*, mellybe (K)
42. *tekint* (K)
55. *eggyik* (K)
62. *nézi*, Ha (K)
67. *Erínnis* (K)
68. *fereszti* [Ism. lev. 58.]
71. *thrónust* (K)

76. Remélhetünk (K)
 94. Ész 's Igazság szavára A' (K)
 101. Az Isteneknek kedvesek lehetnek (K)

Szövegváltozatok

1. H₂ D ész
 4. H₂ D szerencsénk, ezzel
 5. D ész
 10. H₂ D egyes
 13. D ember, és fényét? 'A
 14. D éjjelén. *Egyiptom'*
 14. [sor után a K-ban következő 4 sor nyomtatásban nincs meg:

*Ha a' világnak ősz történetit
 És e' jelenkor' népeit tekintjük,
 Csudálva látjuk melly meddőn tenyészik
 A' szent Igazság 's józan értelem.*

(Ism. lev. 52.)]

15. H₂ Aegyptusz'
 16. H₂ D ész'
 18. D hit'
 19. D mérgeket
 20. D [új bekezdés a 26. sor után]
 21. D tudós
 25. K [hiányzik: *És a' lenyűgözt józan értelem*] D értelem: A'
 28. D is, Csak
 29. D tudósok
 35. H₂ Éj mellybe D merültek
 36. D most azóta
 37. D éltet? 'S
 38. D Csudái süvöltnek
 38. [után D bekezdést használ]
 39. D körültünk
 42. D ügyökre. Ez
 43. D Éz, istenének
 46. D Emez, vakító
 50. D bünt
 51. D Imitt, hamuban
 53. D Itt, a'
 54. D félvilágot
 55. H₂ D egyik
 58. D Ott, a' H₂ D várasok
 59. D szent
 62. H₂ nézi Ha
 63. D szent
 67. H₂ D Erynniez
 68. H₂ D T füreszti
 69. D ősz
 71. H₂ D thrónuszt
 73. D kínokkal körül
 75. D tudósok' [A 75. után kimaradt a nyomtatásban egy sor: *Segít-
 hetünk-e ember társainkon?* (Ism. lev. 51.)]
 76. D vajjon H₂ D Remélhetünk-e

78. D ész'
 79. D összeegyesít
 82. D *Ezred meg ezred majd meg fogja tenni* [önkéntes jav.]
 86. D lánczához csatol
 89. D barátim
 91. H₂ szikla melybe D sziklamellbe
 94. D ész' igazság' H₂ Ész' Igazság' H₂ szavára, A'
 95. D inség tornya, 'S
 97. D barátim
 100. H₂ D virágaim' Kedvelni
 101. H₂ Kedvelni hajlandók az Istenek D Kedvelni hajlandók az istenek
 102. D Tömjénittekhez H₂ Tömjényíttekhez

Fordítások

K pestszkomu mad'jarszkomu obsesztvu. Perevod L. Martinova. Moszkva 1952. Goszlitizdat. 4°. *Antologija Vengerszkoj Poezii.* Sztr. 114.
K pestszkomu mad'jarszkomu obsesztvu. Perevod L. Martünova. Moszkva 1955. Ucspedgiz. *Hresztomatija po Zarubeznoj Litterature 19 Veka.* Sztr. 760.

106. Vitkovics Mihályhoz.

Kézirat

Elveszett Helmecczynél.

Megjelenés

H₂ 192. ~ *Erdélyi Muzéum.* 1815. III. 42–45. — D I. 151. — T I. 160.
 — H₂ szerint közöljük.

A költő maga keltezte 1815-re. De talán már 1814-ben is dolgozott rajta, mert 1814. dec. 15-én írja Helmecczynek, hogy „igen nagy gyönyörűséggel olvasta Vitkovicsnak Flaccusi epistoláját az Erdélyi Muzéumban”. (Ism. lev. 43.) — Valószínűleg 1815. május 30-i levelében küldte el a verset is letisztázva Helmecczynek, „kevés új darabjaival együtt”. (Uo. 46.)

Az episztola motívumai összeállíthatók Berzsenyi két pesti látogatásának egyes mozzanataiból.

1. Az első indíték Vitkovics episztolája Horvát Istvánhoz, amely annyira tetszett a költőnek, s amely elsősorban ihlette a vers megírására:

Horvát Istvánhoz

Míg téged' zajongó Pest' henye gőze leheltet,
 'S a' friss lárma között sokfélén töltöd idődet,
 Én, kedves Horváthom, egész nyugalomnak eredvén,
 Roffnak egészséges kebelében napjaim' élem.

Szállásom szeretettfénémnek szalma födéllel
 Bévont háza, kevés, ám kívánt házi vagyonnal
 Teljes; ebédem igaz magyar izeletű edeldkém,
 Kis sültből vacsorám, italom vén nedve Egernek.

Mindenem a' mi elég, megvan. Vigadva borúlok
Ágyba, ha szenderedem, reggel vigadva kelek fel,
'S míg néném hat lányaival, miatyánkra hevülve:
Én koszorús Flaccust, kedveltemet, olvasom egy két
Ódáig; 's kifutok napkölte' elébe, Tiszánknak
Kóborló partjára. Öröm borzásba' tekintem
E' föld legkegyesebb Jóltévőjének ezer dísz
Közt feltetszését; a' környék innepi csendben
Vár rá. A' nyírfák' aranyos színt játszanak, a' rét
Sárgállól zöldségbe borúl; a' vízbe merülve
Látszik az ég, néhány tollas zeng a' sziget' ormán.
Illy gyönyörű reggelt Pesten láthasz e Barátom ?

Itt járok délig fel alá. Szárnyokra bocsátom
Lelkem' gondolatit. Tisztán elmélkedem a' bölcs
Természetnek örök könyvéből. Milyen erővel
Bir ő! szüntelenül mível; mozgásai által
Végbe viszen mindent; nem változtatja folyását;
Bontani nem lehetős törvénye szerint forog Ég 's föld,
A' kicsi fűszáltól minden csoda benne. Az ember
Legfőbb alkotmány; hozzá nincs semmi hasonló,
Agyvelejét ha veszed; más részről földi valóság,
Vetve terem, nő, izmosodik, fogy, meghal, enyészik,
Mint a' többi barom. Vesztéből más ezer életet
Tüstént nemz az anyás természet. Semmi ki nem vész
Kebléből, csak más alakokká változik által.

Így bölcsekedvén, a Nyír suhogásai kellőn
Meghatják fületem. Nézem, mint hajlik az ágak
Rólok; mint szaggatja az ősz a' sárga levélkét,
Melly szomoruan lekerengve behúll a' vízbe 's elázik.
E' látás hiteles tükörként festi előttem
A' végső órát. Képzem, hogy az emberi fajzat
Húll falevéлке gyanánt; hervad sebes élete'; ötven
Vagy hatvan tavaszig nehezen tart. 'S mennyi baj éril
Lám mi vagyunk, mi hamar múltunk! Méltó-e kisújjnyi
Létünket búval keseríteni, fogyasztani gonddal ?

Illy képzések közt a' szérús kerteket érem.
Bémegek. A' pórság nyomtatgat, hordja kazalba
A' szalmát, szór, 's hangya gyanánt vermekbe letölti
Sok munkába került élelmét téli kenyérnek.
Ezt szemlélgetvén, boldognak tartom az olytant,
A' ki megismervén mulékony, gyenge mivoltát,
Nagy fényt nem hajhász; sok kincsért bajra, veszélyre
El nem szánja fejét. Távúl a' városi zajtól
Lármátlan faluban lakozik. Kis háza, gyümölcsös
Kertje, majorja vagyon; kenyerét megszerzi ekéje.
Zöld lúgoosa borát. Megelégszik, bár mi kevés is,
A' mit nyujt az idő; jóléte gyönyörködik; a' köz
Nép' szavain nem jár; a' bölcsök' szülteit otthon
Csendesen olvasván, lelkét szépíti. Ki választ
Egy két Meghittet: velek osztozik a' nagy örömben;
A' bük fellegeit karjok közt messze felejtí.

'S hogyha bomolni akar test' alkotmánya, merészen
 Vesz búcsút gonoszokba merült ujmódi világtól;
 Úgy nézvén a' renyhe halált, mint végtelen álmot,
 Mellyből semmi zavar, gond, bu, baj fel nem ijeszthet,
 'S jóllehet égig emelt márvány nem címzei sírját,
 Am a' hív lakosok, minden kikeletkor ezekben
 Tartván, melly sok jót teve vélek, befedik aztat
 Új hanttal, 's ezer áldás közt sóhajtnak utána.

Így, így kívánnék én élni! Be teljes örömmel
 Otthagynám Pestet, Mátyás' Palotája helyét is!
 Tégedet én hozzám hívnálak, hogy te is ott légy,
 Hol Miskád lakozik. Jó dolgunk lenne, Napestig
 Tartana vig kedvünk. Ketteskén néha czivódnánk
 A' természetnek műveltein. Ollykor az Óság'
 Fő történeteit rostálnók. Sokszor az Árpád'
 Szülte Hazánknak ügyén törnök lankadva fejünket. —
 Hátha piroska Lidim 's a' szöszkés Győri Therézéd
 Köztünk laknának, lelkünk mint gyúlna dalokra!
 Oh, be szerencsések volnánk! Ki ohajtana többet!
 Úgy, de nekem Lidikém megholt még élve: eladták
 Őt mint a' bárányt idegennek, durva Szüléji.
 A' Sors is, te tudod, milly mostoha kézzel ölelget:
 Semmi vagyont nem adott. Pert patvart folytatok, ebből
 Vajmi csekély hasznom! — Pesten fogsz hát te maradni?
 Nékem is itten kell hagynom jó Roffot. — Elolvadt
 Hóként, kívántom. — Sietek huszadikba Budára.
 Élj frissen! Ha ma múlathatsz, holnapra ne mellőzd!

Vitkovits Mihály

(„Szemere Pál Gyűjteményéből. — Döbrentei megjegyzése az Erdélyi Múzeumban.)

2. Szorosan kapcsolódik az episztola Berzsényi második pesti látogatásához, több okból. Először is ekkor mélyült el barátsága Vitkovicssal annak baráti előzékenysége folytán, azután a vers több mozzanatot tartalmaz e második látogatás tényeiből:

„Május (21-dikén) utólyán Ber'senyink is meg fordult Pesten. Pöreim között ülök, midőn Helmecczivel és első szülött Kis asszonykájával bejöve hozzám. Forró örömmel szoritám szívemhez a Poetát, és nem indultam meg, mint három esztendő előtt, azon, hogy ő a tsókot, az ölelést igen csendes vérrel fogadgya, hidegséggel viszonozza. Már az előtt tapasztalnom hagyta, hogy az ő külső viselete hideg. Donát festette képem tünvén szemébe, rámösméert, és sajnálkodva vallotta ki, hogy ő illy szerentsésen eltalálva nintsen. Ezután képem mellett függő képre tekintett azzal a kérdéssel: Ez nem Kazinczy? Az. Jól vagyon e eltalálva? Jól, tsak a tekintetből az eredeti mosolygó tűz ne maradt volna ki. Még egyszer megnézte a képet, és mondá: Sokat szenvedett Ő! — Helmecci hamar elvezeté tőlem a vendéget, hogy másokat is meglátogatasson Véle. Ebédre marasztaltam, nem maradt. Vatsorára híttam, először azt felelé, hogy jobb leszen a Paraditsomban, hol három esztendő előtt tartott a votsoránk votsorálni és inni; azután rimánkodásainkra megígérkezett. Helmecci sehová sem tudta bévezetni, mert mindenütt szabadkozott. Úgy tett három esztendő előtt is. Mostan annyiban változott, hogy a zöld mente helyett kabátot

visel, és még kövérebb, mint valaha, Akkor nap délután meglátogattuk ötet a Budai vendégfogadóban. Bort hozatott számunkra, és, midőn hit-tuk, Virágot látogatni; kért, maradnánk inkább nála. Sürgető unszólása-inkra elindula velünk. Benczét Papirosai közt leltük. A koszorú Öreg örvendezett az új vendégnek: Mind a ketten csak fejeket billegtettek, de modi szerint nem hajoltak. Erdemes Literatorainkról folyt a beszéd. A Századokat emlegettük. Hőgyész feleletéről szó vala. Édesdeden nevetett neki Virág. Míg nála valánk, egymást vi'sgálták a két koszorúsok. Töle el-butsúzván, a kapun kívül mondá Ber'senyi: Látni a szobájárúl is, hogy Virág poéta! Innen Kultsárhoz mentünk. Menet közben többszörte meg-szólított B. térnénk vissza, lábai fájnak a járástúl: de mi tsak vezetjük. Kultsárhoz érvén, nagy hajlongásokkal és összetett kezekkel fogadá a Poetát, a ki mind ezekre tsak fejét billentette. — Igen sokrúl kezdődött a discursz, de B. igen kevesre felelt. Innend a Vármegye' uj száláját látogat-tuk meg, A Regnicoláris' látogatását más napra hagyttuk. A Theatrumba bémenvén, Coriolanust játszották Collin után. Tetszett B[erzsényinek] a Játék és a Játszók. Innen erővel haza akart menni, de nem eresztettük. Tele volt szobám vendéggel, 's hazafi tisztelettel 's örömmel fogadták Berzsényit, a ki legottan panaszkodni kezdte, hogy neki a lába feldagadt; hanem hozatnék egy kotsit, hadd menne haza. Minnyájan kértük maradna köztünk. Adgyon hát Barátom egy Pipát. Alig gyujtott rá, hozták az ételt. Keveset evett, de még kevesebbet beszélt. Makó Lőrincz Jászság' perceptora, a Te Tisztelőd és [a] Magyar nyelv kedvelője, eleget nógatta a discurálásra, de nem boldogult. Votsora' végével sietett haza. Helmeczi el akarta kisérni, de ő bezárván a hintó ajtaját, kérte, hogy ne fáradgyon. Más napra kítsináltuk, hová megyünk el. Más nap hajnalkor bútsútlan itt hagyott Bennünket. Ez az olly érdemes Barátunk, igen elszokott az embe-rektúl, és minden gyönyörűsége, a mint szavábúl, viseletébúl kitétszik, a Magánosság. Az ő szép munkái és külsője között Ég, föld a külömbség. Nem tudom, mikor láthattyuk ismét! Ha Veszprémbé találunk menni, megkeressük Miklán." (Kaz. Lev. X. 444—51.)

3. Homérosz említése, mint akitől fogva „minden verselők” falut dicsér-tek, valószínűleg csak általános utalás a falu témájának régi, ősi voltára, de lehet, hogy konkrét vonatkozása is van: Akhilleusz pajzsának falusi, mezei jelenetei, amelyekben a föld- és szőlőművelésről, pásztorkodásról van szó. (*Ilias*. Ford. Kemenes József. Bp. 1902. 330. XVIII. Ének 540. ssk.)

A Gellérthegy látványa valószínűleg első pesti tartózkodása alkalmából ragadhatta meg a költőt, bár lehet, hogy a második alkalommal lányának is megmutatta.

Vitkovics és Virág meglátogatása a második pesti tartózkodása idején történt, mint Vitkovics beszámolójából értesültünk: Virágtól a vármegye-házára, onnan a színházba mentek, majd újra Vitkovicshoz, ahol a vidám hangulatot és a szíves vendégszeretetet dicséri a költő.

Szemere Pálnál az első alkalommal járt a költő, (1810), erről Szemere így számol be: „Igen kértém, hogy tegyen olly szerencsésé, 's alázza-meg magát az én kis Sanssoucimba. Sok vonogatódzások után engedett kéré-semnek 's elvezetém szállásomra. — »Az Úrnak csendes szállása vagyon. Már itten lehet dolgoztatni. Ezek szép könyvek. Ez a' Sulzer Nachtragja Kazinczy ajándéka? Ebben a' kis írásban is: A' ki tudja, ebben tölem mit vesz, minő originális karakter van! Elynomja magát az Úr ezzel a' sok Aestheticussal...« ” (Kaz. Lev. VII. 406.)

A „mindazokhoz, kik barátaink” valós vonatkozása akkor két látoga-tással véget is ért. Hiába hívogatták a költőt ide-oda. Berzsényi legjobban

a Paradicsom vendéglőben érezte magát, ahol Biharit hallhatta és hegedül-
tethette.

Mi volt az episztolában említett *beszélgetések* tárgya ?

A költő Kopernikuszról, Platónról szól, de úgy tudjuk, hogy főleg az irodalom volt a téma. Az első találkozáskor Czinke *Holmija* és Szemere kritikája róla (*Kaz. Lev. VII. 400.*), azután *Kazinczy bírálat*a Berzsenyi verseiről (*Uo. 401.*); a Lúd vendégfogadóban Berzsenyi-verseket szavalnak, dalolnak. Majd a Theatrum felé mentükben a *színház* került sorra, Kölcsey szídjá, Berzsenyi magasztalja Kotzebue-t. A vitát március 30-án a Paradicsom-ban folytatták. Az ebéd alatt ismét a magyar színházról volt szó. Este megint Kazinczyt emlegetik és *szonetteket* szavalnak a Paradicsom-ban — Bihari tust húz a költők és verseik tiszteletére. Sikerül Berzsenyit Horvát Istvánhoz is felcsalni, s itt tovább folytatódott a beszélgetés az irodalom akkori kérdéseiről és alakjairól. Láttuk, hogy a második alkalommal Vitkovicsnál sem volt túl magasrendű a beszélgetés témája. *A költő tehát gondolatban saját olvasmányait helyettesítette* be a versbe ezek helyett a fenti témák helyett, amelyeket — úgy látszik — nem tartott eléggé az episztolába illőknek . . .

Ő maga egy ily (Platón-kötetében általa megjelölt) beszélgetésre gondolhatott („*republica*”) *Az állam* témáiból:

„*Sokrates*: Ezután, ugyebár, meg fogja rajzolni az alkotmány vázát ?
Adeimantos: Hogyne.

Sokrates: A kidolgozás közben pedig sűrűn tekinget egyfelől a természetes igazságsóságra, szépségre, józan önmérsékletre, s a többi hasonló fogalomra, másfelől pedig arra, amit az emberekbe átvisz, midőn az *emberi életnyilvánulásokból összegeveri és összegyűrja az emberi ideált*, kiindulva abból amit — ha embereknel nyilvánul meg — Homeros »istenformájú«-nak és »istenhez hasonló«-nak nevezett. (*Iliás. I. 131.*)

Adeimantos: Nagyon helyes.

Sokrates: S közben — úgy gondolom — hol kitöröl valamit, hol meg újra berajzol mindaddig, amíg olyan emberi jellemeket sikerül megalkotnia, amelyek a *lehető legnagyobb mértékben istennek tetszők*.

Adeimantos: Valóban, így lesz legszebb a kép.

Sokrates: S vajon meg tudjuk-e majd győzni azokat, akikről fentebb azt mondtad, hogy erejükkel ránk vetik magukat, a felől, hogy valóban ilyen alkotmányt ábrázoló festőművész az a filozófus, akit fentebb dicsértünk előtűk, s aki miatt ők annyira haragudtak, mert az államot az ő kezükbe akartuk átadni ? S ha most hallják ezt, talán engedékenyebbek lesznek ?

Adeimantos: Feltétlenül, ha van egy kis eszük.

Sokrates: Mivel is tudnának még belénk kötni ? Talán azzal, hogy a filozófusok nem szeretik a valóságot és az igazságot ?

Adeimantos: Ez értelmetlenség volna.

Sokrates: Vagy talán azzal, hogy a természetük, amelyet ismertettünk, nincs belső összefüggésben a *legjobb* «-bal ?

Adeimantos: Ez sem valószínű.

Sokrates: Vagy éppen azzal, hogy ez a természet, ha megfelelő foglalkozáshoz jut, nem lesz *tökéletesen jóvá* és filozófussá, sokkal inkább, mint bármely más ? Nem inkább azokról kell-e ezt megállapítanod, akiket mi ki-
resztettünk ?

Adeimantos: De bizony.

Sokrates: S még mindig berzenkedni fognak, ha azt mondjuk, hogy amíg a *filozófus-nemzettség hatalomra nem jut az államban*, addig sem az államnak, sem a polgároknak a bajai meg nem szűnnek, s az államforma, ame-

lyet gondolatban magunk elé varázsolunk, a valóságban be sem teljesülhet?

Adeimantos: Most már talán kevésbé.

Sokrates: Mit szólna hozzá, a »kevésbé« helyett ne mondjuk-e inkább, hogy »teljesen« megszelídülnek, és jobb belátásra térnek, hogy aztán — ha másért nem, legalább restelkedésből — igazat adjanak nekünk?

Adeimantos: Nagyon helyes." (I. kiad. 991—992. Berzsenyi által megjelölt rész. — Kiemelés tőlem. — M.)

4. „A zengzetek koncertje” az első (1810-es) látogatásához fűződik:

„Alig mondá ki Vitkovics Berzsenyi előtt ezt a’ szót: Itt van Bihari (aki felől már előbb is tudakozódott a költő), azonnal felkele Berzsenyi, ’s Vitkovics ötet a’ másik szobába hegedülő Biharihoz vala kéntelen tüstént vezetni. Berzsenyi Biharival sokáig hegedültetett, ’s annyira el volt ragadtatva Bihari által, hogy a’ más szobában utána várakozókról egészen elfelejtkezett. Vitkovics ’s én, a’ kik eddig Berzsenyi kedvéért hallgattuk Biharit, megunatkozánk ’s visszamentünk társainkhoz ’s Berzsenyit egyedül hagytuk Musikásával — Végre bejött Berzsenyi ’s hegedültette Biharit. Nekünk vacsorát akart parancsolni: mi már utána voltunk. Úgy látam, hogy ezért elszomorodott. — »De legalább isznak egy két pohár bort az Urak? Bort ide! Bort pedig Bihari húzd. Ennekem a’ muzeika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik...«” (Kaz. Lev. VII. 406. — Ugyanitt a teátrum német muzikáisait szidja. — M.)

A pesti kulturált élet dicsérete után következik az episztolában a *paraszt-téma*: a híres vallomás a magyar parasztnép sivár, nyomorúságos életéről s arról a gyűlölségről, melyet a költő a niklai parasztek szemében megpillantott vagy megérezett. Menekülni szeretne ennek emlékei elől, s most hajlik át — Vitkovicssal szelíd ellenkezésben — újra a pesti élet dicséretére, barátja életmódjának és „életformájának” előnyeit hangoztatva az övével szemben.

Ismerve *Vitkovics* egyéniségét és talán közelebről hangoztatott *életelveit* is, amelyek verseiben (s episztolájában is) kifejezésre jutnak: a költemény befejezését a költő talán ehhez a vidám vitkovicsi életformához méri. (L. Vitkovics anakreontikáit: *Munkái*. I. 66.) Amit a vers befejezésekor mond, lényegében egyezik Vitkovics életfilozófiájával, és talán nem keletkezett az erre való reális célzás nélkül.

„Thespis bájvilágában” mindenesetre némi része volt. Március 29-én a Magyar Theatrumban Kotzebue egyik darabját nézik meg. (Szemere nem közli a címét.) Itt kifogásolja Berzsenyi, hogy németek muzsikálnak. Miért nem fogadják meg inkább Biharit? (Kaz. Lev. VII. 423.) — A második napon a német színházba mennek, ahol egy „Ritterschauspiel”-t néznek meg. (Címe nincs meg.) — Ez — szemben a Kotzebue-darabbal, amely nagyon tetszett a költőnek s ott a színészek játékaival is meg volt elégedve — nem mutatkozott különösebben említésre méltónak. (Kaz. Lev. VII. 406.) Második pesti látogatása alkalmával Collin *Coriolanus*-át látták — úgy látszik, a magyar színházban (1813. május 21-én), s mind a játék, mind a játszóknak elnyerték a költő tetszését.

Hogy a „táncolóknak szárnyas rendeit” hol látta, arról nincs tudósítás.

5. Még két horatiusi elemet kell megemlítenünk a vers motívumai között. A „Horáccal untig ott kapálni” az *Epistolae* I. 14. 37., 57—60. soraira vonatkozik:

Non istic obliquo oculo mea comoda quisquam
limat, non odio obscuro morsuque venenat:
rident vicini glaebas et saxa moventem.

(*Opera Omnia*. 522.)

[Ott senki sem nézi görbe szemmel jómódot, nem mérgez titkos gyűlölettel és rágalommal; megmosolyogják a szomszédok, mikor rögöt és követ török.]

Horatius itt is a városi és falusi élet ellentéteiről szól, de az emberi életkorok szembeállításával is, ami Berzsenyinél hiányzik.

A másik vonatkozás a C. II. 2-vel (13. skk.) van összefüggésben, ahol Horatius a „vízkórságról” szól:

crecitat indulgens sibi dirus hydrops,
nec sitim pellit . . .

(*Opera Omnia*. 136.)

[A szörnyű vízkórság mintegy magamagát táplálva nőttön nő, és nem veri el a szomját. — Itt sajnos meg kell említenünk, hogy Vitkovics véletlenül éppen vízkórságban halt meg . . .]

6. Végül szólnunk kell az episztola és Vitkovics verse között található olyan kapcsolatról is, amely Vitkovicsnak magának az életfilozófiáját visszahangozza a levél alapján barátja iránti kedveskedésből; tehát nem Berzsenyi találmanya.

*

A kortársi visszhangot elnyelte Kőlcsey eltélt kritikája.

Az *utókorban* HALÁSZ Gábor így értelmezi az episztolát (*Berzsenyi lelki élete*. 78.): „A költő szerint nem elég a világkép megismerése, gyakorlatilag szebbé kell tenni az életet. A technika fejlődése megkönnyíti a természettel vívott harcot, ami általános jólétet és új szépségeket ismertet meg velünk. A műveltség fellendíti a városi életet, ahol a társas szellem kibontakozik. A városi társas élet a felvilágosodás ideálja: ezt motíválja a költő saját, sivár, vidéki életével szemben, amibe a keserűség csalódottsága is vegyül.” — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 34.) szerint a költő Széchenyi korát anticipálja Pest és Buda jövőbeli képében. E vers vallomás is, segélykiáltás is. — MEZEI Márta (*MKL* 52.) szerint „a költő kifejti a feudális életforma embertelenségét. Szinte a politikus Kőlcseyt juttatja eszünkbe, ahogyan osztálya ébredő lelkiismeretének ad hangot. — MERÉNYI (1966. 256.) szerint a vers legmélyebb mondanivalója: a *vidéki feudális társadalmi és szellemi élet kritikájának* kibontása, amely a jobbagynak sínylődést, a költőnek pedig örökös száműzöttséget, a magasabb rendű élet feltételeitől való megfosztottságot jelent. Az episztola a költő világnézetének mély fejlődését jelzi, szemben A' *Megelégedés* illuzórikus „arkádiai” motívumaival. Van valami vágyakozás e versben a költő és barátai „szent szövege” után, aminek célja a felvilágosodás terjesztése a nemzet és az emberiség boldogítására. — SZIKLAY László (*ItK* 1969. 586.) figyelmeztet arra, hogy Berzsenyi már a romantikus nemzedék pátozával szól Pestről. Verse kifejezése annak a lendületnek, amelyet az idők szenvedélyes hazafisága adott Pestnek, az akkor még lelkében idegen városnak, míg világvárossá fejlődött. SZIKLAY megjelöli a mondanivaló szempontjából az episztola haladó szellemű közép-európai irodalmi párhuzamait, összefüggéseit. Kiemeli az urbanizmus és provincializ-

mus ellentétet a versben, amely Ady és Juhász Gyula rokon tárgyú költeményeit idézi fel emlékezetünkben.

Forma

Jambikus 10-es és 11-es sorok.

Nyelvújítási szavak

Bájoló, bércfok, sanyarja, árny, báj, terh, kellem, zengzet.

Szóképek

Vízkórság, (Horatius: *C.* II. 2. 13. s.), horatiusi fordulat: az új Zephyrrel megkeres (Horatius: *Ep.* I. 7. 11—13. s.)

Ellérések a H₂-től

- 47. Lycurgust [a költő nem írja sz-szel sehol]
- 51. Thespis' [ugyanolyan indokkal]
- 74. setéstség, vállát (D)

Szövegváltozatok

- 2. D episztolád
- 4. D Horátzzal
- 6. D vígabban
- 9. D fürtei
- 11. D verselők
- 12. D atyánktól
- 17. D dunát
- 18. D dunának kerteit
- 21. D örül
- 22. D újabb meg
- 28. D T kívánhat-e T többfélé,
- 31. D öregtől
- 35. D dallosához
- 38. D hazánknak
- 41. D királyit nagyjait
- 42. D útain
- 43. D minden'
- 44. D systemáit
- 45. D morálnak
- 47. D Szólont H₂ D Lykurguszt
- 51. H₂ D Thespisz'
- 56. D Horátzzal
- 60. D bölcs
- 61. D pesti
- 62. D magános

64. **H₂** D oh de D örüljék [sh.]
 71. **D** mondd/ De
 74. **H₂** sötétség vállát
 79. **D** szebb-e
 80. **D** nyelvén, és
 81. **D** igazság
 82. **D** bölcs
 87. **D** lelke, tárgyát
 90. **D** /akir
 91. **D** magános
 97. **D** Pesten, 's
 103. **D** dunáknak
 104. [után **D** új bekezdéssel folytatja]
 106. **D** józan, elménk **H₂** elménk 's
 107. **D** Kivánhatunk-e lehetünk-e
 108. **D** adhatnak-e
 111. **D** zephyrrel

107. Döbrentei Gáborhoz.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 8-r melléklete. Összefűzött oldalon, egybe-
 kötve a *Kupa* támadásával. 48–51/r-v.

Megjelenés

H₂ 182. — **D** I. 143. — **T** I. 167. — **H₂** szerint közöljük.

Ugyanannak a levélnek a mellékleteként küldte el a költő Wesselényi Miklósnak, amellyel *A' Temető* c. versét és a Dukai Takách Judithoz írt episztolát juttatta el hozzá. Láthatjuk tehát, hogy nemcsak Döbrenteinek, hanem ifjú barátjának is elküldi költeményét, mert róla is szó van a versben, s szeretne ezzel is lelkesítően hatni az ifjú Wesselényire, sőt ki is kéri véleményét az episztolával kapcsolatban. Jellemző a közlekedési és postai viszonyokra, hogy Berzsenyi 1814. nov. 23-án kelt levelét, amellyel a *Báró Wesselényi Miklós' képe* c. versét küldte el ifjú barátjának, oly későn kapta meg Wesselényi, hogy csak 1815. jan. 2-án válaszolhatott rá. Döbrenteihez is kb. akkor küldhette el a költő az episztolát, amikor Wesselényinek, akihez *A' Temetőt* és a két episztolát 1815. jan. 15-én juttatja el. Ekkor még mindig nem kapja meg a Wesselényi választát, mert kérdi Döbrenteitől: „Vette-e a Báró a levelemet?” (*Ism. lev. 55.*)

1. A vers fő motívuma a *Mondolat* támadása, amelynek Berzsenyi költészetét kicsúfoló része Somogyi Gedeon tollából eredt. (S talán „besegített” Kisfaludy Sándor is, mert a gúny célpontjai a Kazinczyt dicsőítők. L. a Kisfaludyhoz írt Berzsenyi-óda jegyzeteit.) A Berzsenyi elleni támadás szövegének lényege a következő (a teljes szöveget l. **MÉRÉNYI: MNyr** 1972. 8. skk.):

„Gyakran *szenelelm* mellett *téptem bajuszomat*, 's mintegy az álom' bódult kórjait látni kényszerítettvén, szemeimet két izmos ököllel dörgölém. Gyakran egy agtólgly lábánál térdemre bukva le, olvasám a' szent Homérnak Könyveiben Lyturgiám' Szakát: 's majd *legforróbb Képzeményim* is meg-

fyagtak; majd Lelkem magasabb erőkkkel dagadozván, bátorító felfejtődzettek kiszlettek. . .

. . . És valahányszor a' Zeusz' pántzólozott Leánya, 's a' kellemteli Gráziák' Magyar Kedventzei, ama duzmadt mostoha böltsésséggel viódó magas Lelkü 's érzelmű Hazafiszerezők, mint a' *Nemzet' Örlekei*, 's a' *Dörgő' ázur Palotájának* pödörszakállú Örmesterei *tüzes ömledéseknek aetheri szárnyaút helylázatatták; 's Gyász-erővel hartzra szegült karokkal átküzdvén a' Styx' öblet*, ion-koszorús fejeken *balzsamos kenet villogott*, üstökeiken láng lebegett, 's tsókdosta homlokaikat: mind annyiszor *rettenve nézett rájok szemem*, 's felüllepve buszomorra, sáppulva sürgetem-oda magam' az irásasztalhoz, görtsileg reszkető kézzel nyúltam az írástollhoz, — . . . Ekkor a sérült fülmilével, a' berek' legajjasb árnyaiba rejtezvén, a' *bértzből kiforradozó nyers patak* módjára ömlöttel szemeim' *könnýürömmel* édes kelyhe, mint hajdan Caesáré, a' hős Pompeiusz' *márvány-sarampója* alatt, ifjontz Pédánnya' kora Rénnyeinek dicstelen irigyletén!

Igy folyt özönöm sárossan, iszappal, 's nem ritkán büdössen is, az égnek, és partoknak viszszatükrözése nélkül: míg egy láthatatlan kéz, sok vágyaim után a' *feledség' ravataljából* fel nem idézett; míg a' *Szörnyek-öldje* a' *szent tegezből* nékem is nyilat, ujj hürt, igát, 's teknőt is ujjat nem adott. De addig gyúrtam az Isteneknek zsámolyát, hogy végre *díszlett e' mód* — *Küpris* engem is *kegyelni* kezdett, az *éremény' forrású kobozomra* taalta, 's a' menny véghetetlen ürében, a' *villám-vezető Sassal aetheri szárnyakon merengő melancholia*, *tsendes alkonyin sátoriba* intett, vagy a' *Tempi' vidámjain Szókrát' ölebe*. A' *nagy álláspon't köre* nem tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az *érdempoltz*, mely magas mint az *egkebeötlő Krivántétő*, vagy az *égtartó Pyraenék; mellyet semmi Idők' zavarja*, 's *forgó vízsztsádg* le nem tapod.

. . . nyílalm, mely egyre sért barátot és patvarkodót, ölt akkor — míg végre (de, *ki győzné az öklelő Hajdú' vivását lefesteni*) kívánságomnak legfőbb tetőjét értem; a' *Chimaerát győztes talpam'* alá szegtem, . . .

. . . *Táran áll keblem*, — buliklya örömteli háláját — 's e *szent tsészviz áldozik!* !

Én pedig egy új Phoebósz, a' *Pinduszi* nyerítő ménre felrepítve, halkva léptselek az *Aoni Szüzeceké'* vigságkörkéi felé; hol mérész szókéssel szemlélem égre kelni a' Pantheon' márványait — méltó lakát a' minden Isteneknek. Hol, mint *rokon kötél az égiekkel*, az örök' kikelet' virány bársonyán, a' komló ernyőben, 's a' Hársalléen, vagy a' *zamatos gerezdek' Thyrsusai* közt boldog tsendel nyugom a' béke' karjain; hol Glüezi! velem karöltve nézed az *est' pirholagos sűgárát*, *melly égi bíborral festengeti az aranyos felhőket*. Hol, míg *homlokomon aranyüstök omladoz*, a' *Páphósz' kiesében* torborzon *viragó Szépnéktől* orozva nyert tsókok' közt, *nem félek az idő' mohától*, sem a' *göthfalak' kormaitól*; hol mint *vizlakos örök gyönyörben* uszván: a' Tündér- és Tünetvilágban véget nem esmerő kor lesz a' felem; égi örömitet a' karján had' *mogorva homloka* éga *fojtja*, 's *koszorúzott fejemet* az érdem' pályá éga fogja beárnyéklani."

Somogyi még jegyzeteiben is gúnyos célzásokat tesz Berzsenyi költeményeire és kifejezéseire: „. . . Nem állhatom meg, hogy itt elhalgatott Maecenászimnak tartozó Hálám' adóját le ne fizessem: Éljenek ók a' Haza' díszére, 's Nyelvünk' virágoztatására sok Évekig! Kegyeljék, 's kegyeltessek másokkal is Munkátskámát, — mellyel (ha Előérzésem meg nem tsal)

Győztem! — lerázták czombjaim a' fővényt —
 Izzadt fürtyeimben szent olajág lebeg;
 Nevem' kivívtam mély porából,
 'S által adám Maradékaimnak,
 — — »Melly diadal! mi kevésly dicsőség!«
 Berzsényi."

10-én. *Kaz. Lev. XI. 177.*) Itt a széphalmi barát csak röviden említi a *Mondolatot*, feltételezve, hogy Berzsényi már tud róla, hiszen a könyv „transdanubianus”. De a már előzőleg Helmezyhez írt levélben taláiban jellemzi Somogyinak Berzsényivel kapcsolatos förmedvényét is:

„Kiszedni egynek vagy másnak írásaiból a' szókat és szövegeket, 's azokból minden ész és értelem, minden elérhető czélzás nélkül egy *Centót* szövíni — az én szavaimat egyjüvé keverni a' Siegwart fordítója szavaival és a' Pethe Ferenczével, 's ezekkel együtt lakoltatni engemet és az engemet szerető Berzsényit — mi már ez? Ez a rapax fattyucska neki áll a' maga Lexikonába az *ökklő Hajdúnak* 's olvassd mit mond róla — mint-ha az *ökklő*, annyi volna, mint a *türkölő*, és mintha az eredeti érzelem nem ezt tenné: *ökklél* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozó*. . .” (*Kaz. Lev. XI. 175.*)

Több levelet vált Berzsényi és Kazinczy ebben az ügyben, amit most nem idézünk, csak a Helmezyhez 1814. máj. 15-én írt sorokat, amelyekből kitűnik, hogy a költő maga is válaszolni akart Somogyinak:

„A *Mondolatot* nagy nehezen meg kaptam s meg olvastam. Igen helyesen ítélsz róla. De minthogy bolondságai közé sok igazságokat is kevert, méltó lesz azt meg rostálni ne hogy az arany a' salakkal el vettessék. Ha ki tanultad Szerzőjét, kérlek add tudtomra minél előbb, hogy, ha kedvem jön a' feleletre, helyesebben felelhessek.” (*Ism. lev. 36.*)

Eszerint tehát a Döbrenteihez szóló vers — úgy tűnik — 1814 második felében írható.

2. Talán közelebbről is megjelölhetjük kimunkálásának időszakát, mert gondolatmenete — mint nemegyszer Berzsényi más költeményeinél is — bizonyos egyezéseket mutat Berzsényi 1814. jún. 18-án Kazinczyhoz intézett levelének eszméivel és hangulatával.

„Rettegve olvastam utolsó leveledet, melyben azt írod, hogy *kénytelen az ember végre az embereket 's magát az emberiséget gyűlölni, mert az emberi nép tele van istentelennel, hazugokkal, ámtókkal*. Barátom, jaj néked, ha így érzel! De ha így érzel is, így szólnod nem szabad. 'S vissza kell ezen szavakat vened, egyéberánt én is *Mondolatokat* írok ellened. Ha vétte- nek ellened az emberek, miért nem nevezed őket, az ő igaz neveken, bolondoknak? Te gyűlölni akarsz 's igazolni akarod gyűlölségedet . . . Te megsértéd az embereket virtusaiddal, dicsőségeddel 's oktatásod módjával, 's mast csudálkozol, hogy azok, akik Socrateat, Senecat meg ölték, Catót lepökdözték, Téged meg mernek csufolni. . . De ne csüggedj, midőn látod, hogy az ezer esztendőknék hibájit rövid pillantatod meg nem orvosolhatja; ne boszondokj ha tanítványid között veled egyaránt érezőt nem találsz, mert éppen az a természetnek egyjik leg csudálatosabb csudája, hogy annyi millióm testvéreid között, egy sem lehet az a'mi Te vagy . . . Az embereknék gonoszása nem egyéb mint gyarlóság, bolondság. Miolta ezt látom, 's az embereket ezen szempontból nézem, békes vagyok magammal 's az emberekkel 's nyugodalmam tökéletes. . .” (*Kaz. Lev. XI. 437.* Az utóbbi kiemelés tőlem. — *M.*)

Látjuk tehát, hogy a *Mondolat* adta indítékon kívül adva ha már a

Berzsenyi Kazinczy révén értesül a *Mondolat* támadásáról. (1814. jan. levélben a gonoszság = bolondság „egyenlet”, a bölcs nyugalmának dicsőrete s az emberek különféleségének motívuma is. Ehhez járulnak az emberi gyengeségek és az akkori magyar szellemi életnek, főleg a túlzott nyelvújításnak és a nyelvújítás ellenségei korlátoltságának hibái, a Somogyikhoz hasonló ostobák kigúnyolása. A költő büszke öntudattal vallja, hogy a kor szellemi elitjéhez tartozik, s szilárd szándéka, hogy hí marad a költészethez, amiben holmi Somogyi-féle bolondságok nem zavarhatják meg.

3. Úgy gondoljuk, a fenti — Kazinczyhoz írt — levélben kifejtett filozófia kialakításában ismét része volt Berzsenyi Seneca-olvasmányainak is. A költő különösen *A haragról Novatiushoz* írt könyvekre emlékezhetett (II. k.) az ez időszakban sűrűn emlegetett Seneca-művek közül:

„A bölcs a vétkezőkre nem fog haragudni. Mert tudja, hogy senki sem születik bölcsnek, de azzá lesz. Tudja, hogy minden koronta a legkevesebben válnak bölcsökké, mivel az emberi élet állapotát átlátja. A természet-re pedig ép észszel senki nem haragszik.

A bölcs tehát csendes, és a hibák iránt méltányos. A vétkezőknek nem ellensége, de hibáztatója; mindennap oly kedéllyel lép ki: sok iszákos, sok feslett életű, sok háládatlan, sok fősvény, a nagyravágyás dühe által izgatótt sokakkal fogok találkozni. Mindezeket olly jóindulatulag nézi, mint betegelt az orvos. Nincs semmi oly magas és nehéz, mit az emberi ész le ne győzzön.” (I. kiad. 76.)

Döbrenteihez nyilván iránta érzett barátsága miatt címezte a költő az episztolát, mert öhajította a *Mondolatra* adott válaszában mielőbbi megjelentetését. Döbrentei pedig az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője volt, amelynek Berzsenyi *ezentűl dolgozni akart*. S valóban, ebben az időben legtöbb költeményét Döbrenteinek küldi el a költő (*Dukai Takács Judithoz, A' Temető, Báró Wesselényi Miklós' képe*). S így egyúttal nemcsak a Döbrentei, hanem a Wesselényi iránti barátságának is tanújelét adhatta: ezért említette Wesselényit a vers befejező soráiban.

*

A kortársak közül természetesen Döbrenteinek nagyon tetszett az episztola: „[Berzsenyi] legújabb darabjai közt, ha nem csalódom, a' hozzám 's Takács Judithoz írt Episztolája legeslegszebb. A' mi Miklósunk a' hozzám írtnak adá minden egyes ujjabjai közt az első helyet.” (*Kaz. Lev. XIV. 374.*)

Kazinczy is egyetért Döbrenteiével: „Berzsenyinek újabb kiadása eránt veled tartok. Hozzád írt Epistolája és a' Malvinához, a' Magyar Társasághoz excellens; de én bele kezdek unni abba a' komolyságba, a' millyennel p.o. az én Epistolám Dezsőffyhez egészen eltölt. Berzsenyi a' leglelkesebb 's nagy tanulású ember, és lyricumban ő az első emberünk, tudniillik mehr im Liede als in der Ode, de a'melly nem azt teszi, hogy ő az Ódában is nem az.” (1816. nov. 14. Döbrenteihez. *Kaz. Lev. XIV. 436.*)

Az utókorban VÁCZY (*Berzsenyi. 253.*) kiemeli a versben a költő „rideg” sztoicizmusát. — MEZEI Márta (*MKL 57.*) a jún. 14-én Kazinczyhoz írt vigasztaló levél gondolatainak költészeté emelését látja az episztolában. De szerinte ez a sztoicizmus csak látszólagos. A költő „egyformán vagdal kozik az elvadult neológusok és a korlátolt orthológusok ellen . . . A seho vá sem tartozásból nem fakadhat mindenkinek szóló költészet . . . Az egyéni sérelmek nagyobb nyomot hagytak benne, mint a közösségi költő magasabb rendű feladatai. — MERÉNYI (1966. 259.) szerint ebből

az episztolából is az derül ki, hogy Berzsenyi minden kérdést az egyetemes nemzeti lét szempontjából fogott fel. A nyelvészeti „flosculusoknál” sokkal fontosabbnak tartotta a felvilágosodásért folyó harc eszmei tartalmát. Fontos mozzanata az episztolának a magyar szellemi élet hibáinak feltárása, s bizonyos társadalmi fonákosságokra való utalás. Az episztola némely vonásai Vörösmarty (*Csongor és Tünde*), Arany (*Hidavatás*), sőt Madách (Londoni Szín) műveire emlékeztetnek.

Forma

Jambikus lejtésű 10-es és 11-es sorok.

Nyelvújítási szavak

Csürhe, kámpolás, báb, kuporja, honi, virulat.

Szóképek

Homály (CSENGERY: 597. — CSELÓTEI: 24.), jég (CSELÓTEI: 21.), arany tőr (CSELÓTEI: 26.).

A K helyesírása

Döbrentei Gáborhoz Bersenyi Dániel. 1815.

Ne véld, barátom, hogy nyugalmasat
A' sandaságnak gancsa meg zavarja,
Ismérem én azt 's meg mosolygni szoktam,
Mint csürhe gyermek kámpolásait,
5 Midőn le gázolt bábjait boszúlja.
'S nem úgy tanultam Socrat iskoláját,
Hogy a' köz ember változó eszének
'S itéletének rabja lenne Músám.
Gunyolja bizvást mívemet 's gyalázza,
10 Galád szidalma rám homályt nem ejt,
Mert a' bohóktól kárhoztatni szép.

Azok, kik a' szent Cátót pökdözék,
'S a' bölcsek' attyát méreggel meg ölték
Élnek ma is még 's mérget öntve marják
15 Mind azt, ki odvok mellett el megyen.
'S csudáljuk-e hogy ránk morogni mernek
'S gyűlöljük-e hogy nem barátaink,
Kik ön magoknak ellenségeik
'S az Istenekkel perbe szállni készek.
20 Vagy tán az orvos hagymázos betegjét
Üldeze azért, ha tőle öklözést kap?
Nem, mert az ember nem véthet ha józan.
Minden gonoszság hagymából ered.
Előbb lehetne a' lángból víz és jég
25 'S az égi fényből vastag éjszaka,
Mint a' valódi bölcsből rút gonosz.

Az Isteneknek egyik leg nagyobb
Csudájok az hogy szint ugy lelkeink,
Mint arczainknak számtalan vonási
30 A' milliók közt mássokat ne leljék.
Miért utálnánk hát ezt és amazt
Hogy teste lelke hozzánk nem hasonló,
Hiszen magától egyikünk se van.
Nézd a' tövls szúr 's a' bürök meg öl
35 'S a' gyenge rósa illatot lehel.

Az emberekben végtelen különbség
'S meg érthetetlen visszás értelem van.
Ez a' hiú fényt 's rangokat vadászsza,
Kuczorgva koldul 's pénzen vesz tehert;
40 Emesz dühödve pusztít, öl, rabol,
Az átok és jaj hymnus vad fülének.
'S bünébe virtust 's érdemet keres;
Amaz magától 's mástól megtagadva
Kuporja a' pénzt 's hasznát nem veszi
45 Mint a' Perui rab mindég aranyt és
'S aranyja halmán izzad éheznek,
'S im ez becsúlni a' pénzt, rutnak érzi,
Pazarlja 's fogytán a' fejébe lő.

Igy a' tudósok' tarka serge is
50 Bizár agyakkal rakva tömve van.
Az egyik a' szent óság rabja, majma,
Utálja mind azt a' mi új 's nem ó.
És Himfi' verse néki konyha dal,
A'kár ki mond, mert cadentiás.
55 A' másik újat s csak honnit szeret,
Ki tiltja Hellas' régi Isteneit
'S igaz keresztény verseket csinál.
Van akki mindíg új szót fur farag,
A' leg helyesbbet száz felé csigázza
60 'S abból viaszként majd Istent csinál,
Majd tücsköt 's azzal mint naggyal dicsekszik
Van akki minden új szót meg kaczag,
Ha azt tudóstól hallja 's nem fonóktól
Mert néki a' nyelv csak fonóba készül
65 'S ahhoz Kazinczy és Virág nem ért.
Van akki mint egy szemtelen kofa
Rohadt gyümölcsét mint figét dicséri
'S az átmenők közt majd ezt majd amazt
Betyár szavakkal megtámadni kész
70 És, a' becsület ugy hozván magával,
Üstökre, pofra kél akárkivel.

Ekként az ember a'hány, annyi féle,
'S változhatatlan főbb vonásiban.
Ki tudja mind azt egy kaptára vonni,
75 Bárányt, oroszlánt egy rekeszbe zárni,
'S ki tudna minden agynak tetszeni ?

Elég, ha néktek tetszhetem barátim!
 Elég, ha czflom 's szívem' tisztaságát
 A' józanabb rész érti és becsüli,
 80 A' részegekre nem figyelmezek.
 'S le tettem ámbár lantomat kezemből,
 Hogy kodvesimnek adjam életemet,
 'S nyaram' kalászszal biztató szakát
 Telemre gyűjtve éldegeljem el;
 85 De ó nem élet a' mu'sátlan élet!
 Maradjon a' föld! minden kincse gőz.
 Sietve térek vissza istenimhez,
 Kik ifjuságom ró'sa berkein
 A' képzeteknek szép játéki közt,
 90 Az érzemények édes ömleményit
 Szivembe önték nektáros kezekkel;
 Kik bár nem adnak kincset és hatalmat,
 De meg tanítanak vígan élni, halni
 'S nevetni e' föld' balgatagjait.
 95 Neved Te is hát őket, 's vivj dicsően
 Az éj' süvöltő vak hydrájival.
 Pai'st, arany tört nyújt Apoll neked
 'S veled buzogva fel kél Wesselényid,
 A' szörny-ölőknek szörny-ölő fija.
 100 Le hull előtted majd egünk' köde,
 Peánt riadnak Erdély' bércei
 És én utánnok zengetem dalom.

Ellérések a H₂-től

- 6. Socrat (K)
- 8. Múzsám [K Mú'sám]
- 12. Cától K
- 15. azt, ki (K)
- 16. csudáljuk -e hogy (K)
- 17. 'S gyűlöljük-e hogy nem barátaink, Kik (K)
- 22. Nem, mert (K)
- 27. egyik (K)
- 28. Lelkeink, Mint (K)
- 31. amazt Hogy (K)
- 42. virtust (K)
- 44. Kuporja (K)
- 45. Perui (K)
- 49. tudósok (K D)
- 53. Himfi (K)
- 56. Hellas (K)
- 59. tudóstól (K D)
- 62. mindig (K)
- 64. csinál, Majd (K)
- 70. És, á (K)
- 85. muzsátlan (K)

Szövegváltozatok

Cím: D Döbrentei Gáborhoz. 1815.

1. D barátom
2. D Szokrat'
7. D köz ember
9. H₂ D Múzám
10. D ejt: Söt
12. H₂ Cátot
13. D bölcssek megölték, Élnék
16. H₂ Csudáljuk é
17. H₂ Gyüöljük é ['S nélkül] D Gyüöljük
18. D ön magoknak
20. D orvos
22. H₂ Nem mert
26. D bölcsből
27. H₂ D egyik
31. D utálnók H₂ amazt Hogy D amazt?
38. D Ez, a
41. D himnusz
42. H₂ D virtuszt
44. H₂ D Kaparja
45. H₂ Perúi D perui mindig
48. D Pazérlja, — 's
49. H₂ Tudósok
51. H₂ D egyik
53. H₂ D A' Himfy
54. K [kimaradt:] mit mond
56. H₂ D Hellasz
- 56—62. [hiányzik a kéziratban]
59. H₂ Tudóstól
60. H₂ készül
62. H₂ mindég D mindig
63. K halljsa
64. H₂ csinál Majd
68. D közt
70. H₂ D És a'
- 77—78. [felcserélve az A-ban]
77. D barátim
82. D kedvesimnek
83. H₂ D bíztató
84. D gyűjtve
85. H₂ D muzátlan
88. A ifjúságom ró'sa berkein. [Utána ez a két, később elhagyott sor volt:

*A' képzeteknek szép játéki közt,
Az érzemények' édes ömleményit.*

Ez a két sor később a Dukai Takách Judithoz írt episztolába került:
81—82. sor.] D ifjúságom'

89. D nektáros
93. D 's víjj
94. D hydráival

108. Vandal bölcsesség.

Kézirat

MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. sz. 187/r-v. Külön kétoldalas (8-r.) levélpapíron, minden kísérszöveg nélkül.

Megjelenés

H₂ 202. — D I. 159. — T I. 134. — H₂ szerint közöljük.

A költemény keletkezése — műfajából következtetve — elválaszthatatlan az episztoláktól, sőt — nézetünk szerint — lényege episztolai célzat: a kor reakciós uralkodóihoz, a felvilágosodás „királyi” ellenségeihez („Méltó királyi fülbe zengeni!”) és a zsarnokokhoz (kik „bárd alá jutának”) intézett figyelmeztetés. Episztolai (tehát más) műfajban némileg közeledik Batsányi *A franciaországi változásokra* c. verséhez — de a megváltozott körülményekhez igazodva egy *bukott forradalom után*, egy más kor keretei közé szűkítve. A költő nem lebecsülendő szellemi bátorságáról tesz tanúságot a vers megírása és nyilvánosságra hozatala.

Ez az egyik legrejtélyesebb Berzsenyi-költemény olyan szempontból is, hogy valamint a *Barátném*hoz szólót, ezt sem közölte előzetesen senkivel a költő; csak Helmezynek küldte el 1815. május 30-án kelt levelében. (Ism. lev. 46.)

Közvetlen alkalmat keletkezésére az a tény adhatott, hogy az 1814-ben Európa-szerte lábra kapott reakció fő iránya a szellemi szabadság megsemmisítése volt. DURANT *A gondolat hősei* c. műve (magyar ford.: Bp. 1931. 138.) szerint ebben az időben újrakezdték a *nyilvános könyvégetéseket*. Így talán valamely erre vonatkozó újsághír kelthette fel a költő felháborodását.

Tehát ez az episztoła szorosan kapcsolódik — mint éles kritika és mint ellenhatás — az 1814 utáni reakció erőszakos rendszabályaihoz. A költő felvilágosodottsága, a felvilágosodásért folytatott harca, amely egész episztolaköltészetén végigvonul (kezdve az 1809 végén írt Kazinczy-episztolával) talán egyik tetőpontját érte el ebben a költeményben.

Magának a szellemi szabadságnak a védelme a versben arra vall, hogy a költő látta ennek fontos szerepét nemcsak a hazai, de az európai fejlődés szempontjából is. Fellépése tehát különösen a *mi reformkorunk előkészítése* korszakában érdemel különös figyelmet.

I. A könyvégetés problémája szorosan kapcsolódik abban a korban a speciális magyar és birodalmi cenzúra viszonyokhoz is. SZIMONIDESZ Lajos szorgos — kéziratban fennmaradt — kutatásai szerint (Egyetemi Könyvtár Kézirattára: N S 13) nálunk 1801-ben rendeltek el könyvégetést utoljára. A szerző Mikola István s jóval előbb Drabik Miklós példáját említi, akit a pozsonyi városháza előtti téren könyvével együtt való megégetésére ítélték. Lehet, hogy Berzsenyi tudott valamit ezekről a régebbi intézkedésekről is, amelyek nálunk a reformáció és ellenreformáció harcaival kezdődtek el az újkorban. (Luther könyveinek elégetése.) De az egyetemes irodalom- és művelődéstörténet számos példát szolgáltat az ókorban és különösen a középkorban a könyvégetésre. Görögországban Protagorasz műveinek elégettetése, Augustus császár szigorú rendelete is ismeretes szatirikus kéziratok tűzhalálára. A középkorban se szeri, se száma az egyház ilyen rendelkezéseinek. A kölcsönös egymást eretnekeknek tartó egyházi írók műveinek máglyán való megsemmisítése napiranden volt. Különösen sok könyvet égettek el a felvilágosodás íróinak művei közül a

francia forradalom előtt. (L. F. REMY: *La censure des livres*. Bruxelles 1950. c. áttekintését. 4. skk.)

SZIMONIDESZ már említett kézirat munkájában (*A cenzúra története Magyarországon*) helyesen látja az inkvizíciónak a könyvetéssel való összefüggését. Az inkvizíció a személyt nyomozza ki és juttatja máglyára, később megeleégzik azzal, hogy a könyvet teszi a megégetés tárgyává.

2. E könyv sajtó alá rendezője végignézte a Helytartótanács Dep. Rev. Libr. 1811., 1812., 1814., 1815. sz. megfelelő *Fonsait* (1., 2., 10. mindgyik évben), hátha valami nyomára bukkan a Berzsényi könyvének vizsgálataira illetékes Madarassy vagy Antal cenzorok valami kézjegyének vagy iratának Berzsényi *Verseinek* cenzúrájával kapcsolatban. Sajnos, ezek a *Registrum* és *Censura et revisio* c. *Fonsok* ezekből az évekből csaknem teljesen eltűntek. Nem található más, mint a nem engedélyezhető könyvek német jegyzéke, amelyet a bécsi cenzúrai hivatal adott ki — legfeljebb azoknak az engedélyezett vagy tiltott könyveknek a jegyzékével, amelyek Bécsben jelentek meg. (Így található meg köztük Csokonai *Munkái*-nak bécsi kiadása is.) A magyar szellemi életre és könyvekre vonatkozó rendelkezések iratai ezekből az évekből teljesen eltűntek a levéltárból.

SASHEGYI Oszkár a *Német felvilágosodás és magyar cenzúra* c. könyvében (Bp. 1938.) felkutatta az 1800—1830 közötti cenzúra (hiányos) magyar vonatkozásait. Itt figyelmet érdemel a következő körülmény: Márton István, a korában ismert magyar kantianus, ha hangfogóval is, de meg merte szólaltatni az Ész tiszteletét. A természet és az Ész világánál kereste Istent. Tanítványai számára készült tankönyvében, az *Új Német Rudimentában* így szól:

„Nur derjenige ist ein wahrhafter, guter und tugendhafter Mensch, der allezeit, auch wenn es ihm schwer ankömmt, bereit ist zu thun, was Gott durch die Vernunft befiehlt. — Denn Gott kann nimmermehr anders wollen, als was er einmal durch die Gesetze der Vernunft anzubefehlen bestimmt hat.” (SASHEGYI: *i. m.* 82. — Kiemelés tőlem — *M.*) A könyvet e kitétel miatt elkobozták. (Később a kifogásolt lap *kiszakításának* kötelezettsége mellett engedélyezték.)

Mivel Berzsényi csaknem szóra azt hirdeti, mint Márton István, („Ész az isten, mely minket vezet”), sőt tovább megy, még élesebben fogalmaz — nagy jóindulat kellett ahhoz, hogy a cenzorok a költő *Versei*-nek második kiadását simán engedélyezzék.

3. Alapvető indítéknak látszik egy ifjúkori olvasmány, amelyre SÓLYOM Jenő hívta fel figyelmünket, s amely abban az időben, amikor Berzsényi a versét írta, a tiltott könyvek listáján szerepel. Ez Szacsvai Sándor: *Zakkariásnak a pápa titkos íródeákjának Levelei ki adattak egy eretnek által Fordítottak olasz nyelvből 1786 Esztendőben*. (Hely megjelölése nélkül.)

BALLAGI Géza (*A magyar politikai irodalom története*. Bp. 1888.) szerint a szerző minden állítását megfordítva kell érteni. Azzal a világos céllal ír, hogy éppen az ellenkezőjéről győzze meg olvasóját. Pl. *szemére hányja* II. Józsefnek, hogy a sajtószabadságot behozta, aminek következtében a hitetlenség napról napra terjed. *Síránkozik*, hogy a császár a pápa kincstartó erszényén lyukat szakasztott jövedelmeinek megnyirbálásával, hogy a gyóntást el akarják törölni, s mindent az „átkozott felvilágosodásnak” kell tulajdonítani. Végül József császárnak *azt a tanácsot adja*, hogy küldje számkivetésbe a „megvilágosodást” birodalmából stb. (Ballagi: *i. m.* 172). Berzsényi (SÓLYOM: *A Soproni Magyar Társaság*. 493.) kétségtelenül olvasta azt az ironikus könyvet. (De jellemző rá, hogyan teszi magát túl annak tisztán egyházi, felekezeti vonatkozásain, s mint emeli az egész kérdést a felvilágosodottság nemes szellemi birodalmába.)

Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ennek az ifjúkori olvasmánynak általános mondanivalóit Berzsenyi, a figyelmes olvasó (Kis János: *Émlékezései* 416.) megőrizhette emlékezetében s — többek között — ezek támadtak fel újra az episztola írása közben. Szacsvai *ironikus kitételei, szentenciái* újra időszérfűvé lettek számára az 1814 utáni reakció idején: „Nints mód benne, hogy valamely nép idvezülhetne, a' melly ember-vagy boszorkány-égető rakásokat nem tart . . .

Nem kellene-e minden könyveket, mellyek az okossággnak pestissétől megvesztegettetett, természet világánál járó Eretnek Iróknak fejből származnak, *erbs kontumációi [ellenőrzés] alá-vetni*, minek előtte szabadon árujni meg-engednék? . . .

Szükséges, hogy minden Országban kemény Censura légyen, 's hogy ez a' Censura mások kezeinél ne legyen, hanem egyedül a' Papokénál. Azért helyes dolog volna, teupán tsak ezekre bízni a' vigyázást, hogy *mitsoda könyvet engedjenek a' Népeknek, és mitsodásokat égessenek* . . .

„Tsak játék volt nekünk bármely *betsületes embert is az ember-égető rakásra vitélni*, míhellyt megsértett valamivel bennünket . . .” (Szacsvai: *i. m.* 12., 15., 19., 86. — Kiemelés tőlem. — *M.*)

4. Említtettük, hogy a költő mintegy a haladó európai közvéleménynek ad kifejezést, amikor szembefordul az új könyvégetéssel. A reakciós európai szellem egyik jellemző dokumentuma pl. az a politikai röpirat, amely szinte mindazt összefoglalja (prózában) ami ellen a költő harcol episztolájában. Hogy érzékeltessük, miről volt szó akkor, úgy véljük, feladatunk e röpirat ismertetése. (A párizsi Bibliothèque Nationale példánya.)

Liberté de la presse cause principal de la revolution a címe. Párizsban jelent meg 1814-ben, szerzője névtelen, M** mel jelöli meg magát; nyilván a buzgó royalisták egyike, akik vérszemet kaptak a reakció győzelmétől, amely elűzte Napóleont s vissza akarta hozni a forradalom előtti időket.

Már az alcím jelzi a röpirat célzatát: „A sajtószabadság' a forradalom legfőbb oka, és helyrehozhatatlan szerencsétlenség, amelyet Franciaországban, Európában és mindkét világrészben okozott.” Tényekről akar a szerző beszélni, nem elvekről, de oly tényekről, amelyek — szerinte — örökre „elriasztják” az elméket a sajtószabadság eszméjétől, „üdvös” félelmet keltve ennek „rettentő” következményei iránt. Ez az eszme — a szerző szerint — „huszonöt éven át tartotta rettegésben a világot”; a röpirat „húszmillió” halott nevében szól, akik a csatatereken, a bitókon, a börtönökben pusztultak el, vagy az éhség, a nyomor végeztet velük.

A szerző szerint XVI. Lajost a körülmények kényszerítették a sajtószabadság engedélyezésének „átkos” lépésére, amely „saját maga, családja és a francia nemzet pusztulását okozta”. Pamfletek, röpiratok, lázító beszédek „kavarták fel” nemcsak Franciaország, de egész Európa, sőt a többi világrészek békjéjét is, mindenüvé elhordozva a forradalom „véres” jelszavait. „Csak” hármat említ a „láztatók” közül: Brissot, Robespierre, Danton nevét. Azután felsorolja egyenként a gondolatszabadság, és nyomában a forradalom állítólagos hatásait.

Franciaországban a legaktívabb állampolgár a bakó volt. A szabad sajtó által terjesztett forradalmi eszmék okozták az ország pusztulását, hatmillió francia halálát, a vallás, a morál, a politika összes eddigi elveinek felforgatása által.

Az uralkodók közül Franciaországban kivégezték XVI. Lajost és családját, de 33 más királyt, herceget is megölték, vagy száműztek, vagy bebörtönöztek.

20 nemzetet, országot „döntöttek romlásba, pusztulásba ezek az eszmék a szabad sajtó által”. *Olaszországban* hat köztársaság szűnt meg, *Hollandia*, *Svájc* elvesztette függetlenségét. *Németország* örökös harcok, háborúk véres színtere lett. Ezek az újítók, ezek a „tigrisek”, ezek az „Attilák” mindenütt „vérengzéseket vittek véghez”.

Végül így summázza az eredményt:

„A francia forradalom tűzhányója, amelyet a sajtószabadság hozott működésbe és táplált lángosóvás írásaival, lávával borította Franciaországot 25 éven keresztül.” Napóleonra célozva a szabad sajtó és általában a szabad gondolkodás végső eredményének azt tartja, hogy ez a „szabadosság” despotizmusba fojtotta a nemzet létét, Napóleon a francia forradalom következményeként Európa összes uralkodóinak és nemzeteinek ostroma lett.

A szerző dicsérei viszont XVIII. Lajos „bölcességét”, aki a sajtószabadságot korlátozó intézkedéseket tervez a „forradalmi vírus” ellen. Szerinte világos: *sublata causa, tollitur effectus*. [Ha az okot megszüntetjük, megsemmisül az okozat is.]

Így látta a reakció a sajtószabadság „veszedelmeit” 1814-ben, amikor Berzsenyi megírta a szellemi zsarnokság ellen tiltakozó költeményét.

Ami a vers egyéb vonatkozásait illeti, a „vandál” elnevezés nem szorosan a könyvégetésre, mint inkább a kegyetlen, embertelen pusztításokra illik. A történeti kutatás szerint (J. KLEINSCHMIDT: *Über die Vandalen*. Torgau 1875.) Róma elfoglalásakor (455. június 2.) a vandálok vezére megígérte I. Leó pápának, hogy serege nem fog sem pusztítani, sem gyűjtögetni, „csak rabolni”. (305.) S állítólag sem égetés, sem gyilkosság nem volt a vandálok tartózkodása idején, tehát könyvégetés sem lehetett. A „vandál” jelzőbe, amely közkeletű értelme szerint *mindenféle embertelenséget* jelenthet, a költő mégis joggal belefoglalhatta a barbár könyvégetést is.

6. A „makkos ember” fogalmát a költő Volney-ből meríthette. Arról a korszakról szól, amelyről Volney így ír: „Als in der Kindheit der Nation die Menschen noch in den Wäldern lebten . . .” (i. kiad. X. 58.) [Midőn a népek gyermekkorában az emberek még az erdőben éltek . . .] Ezért állítja szembe a költő a *makkot* az *almával*, amely a kultúra terméke, nemes gyümölcs, az emberi értelem teremtette, varázsolta elő a vad fák meg-nemesítése, ápolása, „mívelése” által.

7. „Hogy most kiforrtá Páris régi mérgét, Mi szülte azt más, mint Könyvek, Tudóсок? . . .” A költő ezzel is a reakciós kor alapvető véleményét támadja, hiszen I. Ferenc szerint is a szabadgondolkodók, a szabadkőművesek „csinálták” a francia forradalmat, ezért is tiltotta be a szabadkőműveséget. De láttuk az előbb idézett egykorú párizsi röpiratból is, milyen közkeletű nézetet gúnyol ki Berzsenyi — elég veszélyesen —, hiszen ez az uralkodó körök véleménye volt. (Ebben a hitben voltak azok is, akik már a francia forradalom *előtt* üldözték és máglyára küldték olyanok írásait, mint Voltaire, Helvetius, Rousseau, Holbach. L. BUCKLE: *Geschichte der Civilisation in England*. A. Hüge ford. Leipzig 1860. II. 217.)

8. 1814-re és 1815-re utal *Prusszia* és *Bécs* trónjának fennmaradása, s az Anglia tekintélyére való hivatkozás is, amely Napóleon leverése *után* megnövekedett. Ez a költemény tehát — mint „episztola az európai reakcióhoz és zsarnokokhoz a könyvégetés tárgyában” — talán már a waterlooi csata után, Napóleon második és végleges bukását közvetlenül követő időben íródhatott, s nevezetes dokumentum a költő részéről a *reakció tombolása* idején. Még nyomatékosabbá teszi állásfoglalását a vers végén a zsarnokoknak való „üzenet”, akik „bárd alá jutának!” némely országok-

ban. Jellemző ugyanott, Titusnak, Marcus Aureliusnak és Frigyesnek mint a felvilágosodás uralkodóinak dicsőítése is.

9. Hora és Kloska nevének emlegetése nyilván a „véres felkelések” elítélését jelenti. Ezzel a lázadással rémisztették az iskolában a nemesi tanulókat, mert ez volt a csúcsa — nálunk — a tömegek „véres lázadásának” — bár Batsányi már 1793-ban megjósolta, hogy „elmúlhatatlan a’ mi hazánkban is a’ revolutió, még pedig mivel az észnek józan világossága előre nem ment, a’ revolutió à la Hora és Kloska fog lenni”. (Levele Aranaka Györgyhöz; idézi MAROS Andor: *A cenzúra*. Bp. É. n. 64.)

Tény, hogy Berzsenyi a francia forradalom bukása utáni korban „a józan világosság fényével” akarja megoldani a nemzet és az emberiség problémáit, ezért is hadakozik a könyvégetések ellen.

10. Költeménye szorosabban két verséhez csatlakozik. Az egyik a *Napoleonhoz* szóló epigramma, amelynek nyomán „a szent emberiség nevében” a reakció *szellemi brutalitását* ítéli el és gúnyolja ki. S testvérvere *A’ Pesti Magyar Társasághoz* szóló episztolának is. Hiszen a reakció annak a felvilágosodásnak a terjesztését akarta gúzsba kötni, amelytől a költő a nemzet és az emberiség üdvét várta.

*

Az episztolának korabeli fogadtatásáról nincs hír.

Az *utókorban* HALÁSZ Gábor (*Symposion*. 85.) rámutat az episztola összefüggéseire a felvilágosodás nagy mozgalmával és alapvető elveivel, amelyek közül — szerinte — az egyik legfontosabbat hangsúlyozza a költő: hogy ti. a *valódi szabadság a felvilágosodásból fakadó önkéntes korlátozottságból ered.* („Az ember önként hordja most nyűgét.”) A zsarnokok elleni gyűlölet is a felvilágosodás vonása, valamint a „felvilágosodott uralkodók” („Titus”, „Aurel”, „Fridrik”) dicsérete, mert ezekben látták akkor a kultúra legfőbb előmozdítóit a felvilágosodott frók, akik szerint a felvilágosodásból fakadó törvények biztosítják a nemzeti jólétet. — MEZEI Márta (*MKL* 50.) értelmezése: Berzsenyi itt fogalmazza meg legvilágosabban a tudomány és a forradalom összefüggésének dilemmáját. A költő távlata a megbukott és elítélt francia forradalom következményeit tükrözi. Hiányolni lehet a versben Batsányi forradalmi hitét. — MERÉNYI (1966. 265.) szerint az episztola két pólusa: a népbutítás és a zsarnokság egyértelmű elítélése. A költő — kora korlátai között — látja a szellemi szabadságot fenyegető veszélyeket. Tiltakozik mindennemű barbarizmus ellen. A veszélyesen reakciós korban a szellemi haladás hirdetői közé áll. — Végül egyetérthetünk az episztola értelmezésével kapcsolatban SZÖRÉNYI László kiegészítő megjegyzésével: „A költő megkülönböztet kétféle forradalmat, azaz erőszakos történelmi változást: az első a műveletlenség gyümölcse, az elmaradt, barbár, a felvilágosodás áldásaiból kimaradt népekre, államokra és rétegekre jellemző; a második azonban *történelmileg indokolt jóvátétel*, és az éppen a felvilágosodottság vejejárója. Akkor következik be, amikor a zsarnokok önistenítő csalása többé már nem tudja visszatartani az elnyomottakat.” (*Miért szép?* 1976. 187.)

Forma

Jambikus sorok 11-es és 12-es szótagszámmal.

Nyelvújítási szavak

Ádáz, zavar, vadóc, báji, makkos (ember).

Szómagyarázat

Nem félt-e Caesar a vad Galliatól? — Julius Caesar több hadjáratot vezetett a gall törzsek ellen. *Annales*eiben leírja vadságukat, elszántságukat, amellyel súlyos veszteségeket okoztak a rómaiaknak (i. e. 58—41.).

Inach — Inakhosz a görög Argosz első királya a monda szerint. Ezzel, valamint a következő célszavakkal a barbár állapotot a felvilágosultsággal állítja szembe a költő

Numa — a monda szerint Róma második királya

Ninus — az asszír birodalom és Ninive város alapítója

Zoroaster — Zarathusztra, mitikus perzsa vallásalapító és törvényhozó

Titus — a „jó császárok” közé sorolt római uralkodó. Hatalmát az arisztokratákra támaszkodva szervezte meg (i. u. I. sz.)

Fridrik — Nagy Frigyes (1712—1788) porosz király, Voltaire barátja a felvilágosult uralkodók közé tartozott

A K helyesírása

A' Vandal Bölcseség.

A Vandaloknak ferde bölcsesége
Ismét divatba jön s csudáltatik:
Ezek, hogy a nagy Rómát dúlni látták
Csak abba lelték veszte fő okát,
5 Hogy ottan írni és olvasni szoktak;
'S ez okra nézve ők a' könyveket
Elégeték mint ördögségeket.
'S hogy most ki forrta Páris régi mérget,
Mi szülte azt más mint könyvek 's tudosok?
10 Égetni kell hát minden könyveket,
Égetni mind azt a'ki gondol és lát.
Oh Vandaloknak sanda bölcsesége!
Méltó királyi fülbe zengeni!
Te néked a' nagy Róma' csüggedése
15 'S Párisnak ádáz harcza egy eset
Tenéked alma 's makk egy fán terem!
Hát Vandalok közt nincs e pártütés
'S nem félt e Caesar a' vad Galliatól?
Hát a' Seraillok öldöklései
20 És Asiának végtelen zavarja,
A' Dósa, Hóra gyilkos pórhada
Mind a' Tudósok' s könyvek mívei?
Hát Prussióának 's Bécsnek trthonusát
Csak a' vak éznek fékje tartja fönt?
25 'S tán Angliának népe balgatag,
Azért nem omlik ott királyi vér?
'S azért parancsol a' föld tengelyének?
Igy van! ha szél fuj 's fürgeteg lend,
Ha nyájainkba métely s kosz szökik

- 30 Ha a buzába konkoly és vadóc van,
'S a' szürke kancza vehmét el veti,
Azt mint tudósok 's könyvek mívelik!
Bölcsen! dicsően! Inach és Numa,
Ninus, Zoroaster így okoskodának,
36 Tehát mi is. De oh nagy hézag ez!
A' makkos ember és mi nagy különbség!
A' makkal elmúlt a' szilaj szabadság!
Az ember önként hordja most nyügét,
A' békes élet' bájit esmeri
40 'S e' marha fékre nincs szüksége többé.
Lám Títus, Aurél 's Fridrich nem valának
Sem Istenek sem a' nap' őcsei,
Imádtatának mégis a' világtól;
De a Tyrannok, bár istenfiaknak
46 Neveztetének, bárd alá jutának.

Elterések a H₂-ből

1. Vandaloknak (K)
3. Ezek, hogy (K)
7. Ördögségeket. 'S (K)
13. zengeni! (K)
23. thronusát (K)
26. balgatag, Azért (K)
28. fergegeteg (K)
34. Ninus (K)
35. De oh nagy (K)
41. Titus Aurél s Fridrich (K)
43. mégis (D)
44. istenfiaknak (K)

Szövegváltozatok

1. H₂ D vandaloknak
3. H₂ Ezek hogy
4. D Veszttének [sh.]
7. H₂ ördögségeket: 'S D ördögségeket; 'S
8. H₂ mérgét Mi
9. H₂ Könyvek, Tudósok D könyvek, tudósok
12. D vandaloknak
13. H₂ D zengeni.
17. D vandalok között nincs-e
19. D szerailok'
20. H₂ Ázia
22. D tudósok
23. H₂ D thronusát K thronusát [tollhiba]
- 25–27. [felcserélve]
26. H₂ balgatag Azért D balgatag'
28. H₂ D fergegeteg D szél fú fergegeteg leend [s nélkül]
32. H₂ Tudósok 's Könyvek [utána D-nél új bekezdés]
34. H₂ Ninusz
35. D oh de, nagy H₂ oh de nagy
37. D elmúlt

41. H₂ D Titusz H₂ Friedrik D Fridrik
 43. H₂ még is
 44. D tyrannok H₂ Istenfiaknak
 45. D bárd alá kerültek [Önkényes jav.]

[A H₂-höz képest jelentős a *Méltó királyi fülbe zengeni* felkiáltójeles eredeti kézírata. — A költő jelentékeny változtatása a királygyilkosság nem létének áttétele Prussziába és Bécsbe. E javítás logikája az, hogy a zsarnok Angliában „bárd alá jutott”.]

109. Helmeczi Mihályhoz.

Kézirat

Nincs meg.

Megjelenés

H₂ 201. — D I. 161. — T I. 170. — H₂ szerint közöljük.

A költő 1815-ben küldte el a verset Helmeczynek. A levélre valószínűleg az adhatott alkalmat, hogy Berzsényi *Előbeszédet* ígért előzőleg Helmeczynek a második kiadáshoz:

„Előbeszédet ígértem. De én most olvasni sem tudok nem hogy írni tudnék. Én mindig kerülöm a' gondot és mindig többre találok. Irj a' mi tetszik csak engem ne dicsérj, 's közöld velem a' mit írsz, mert én öregebb vagyok 's jobban esmerem az emberek' bolondságait 's gonoszságait.” (1815. júl. 5. *Ism. lev. 53.*)

Berzsényi nemesalkütségére mutat, hogy bár egész sor kifogása volt előzetesen Helmeczy önkényeskedése ellen — amit mind a Döbrenteihez 1814. jan. 5-én, mind a Helmeczyhez 1815 júniusában írt levelei kifejeznek (*Ism. lev. 33. skk., ill. 47. skk.*) —, mégis ily szíves hangú episztolát intézett hozzá.

De az 1816-os második kiadás Helmeczy-féle terjengős és a kötettel semmi kapcsolatban nem levő *Kalauz Értekezése* miatt nagyon (és méltán) megharagudott kiadójára:

„Hírem 's tudtom nélkül Helmeczy egy hosszú Kalauz értekezést ragasztott [a kiadás] elejbe az ugynevezett ujításokról a' nyelvben. Homérról fogva mindent mozgásba hoz annak meg mutatására, hogy a' nyelvet ujítani kell. A' munka szörnyű tudós és szörnyű bolond. Gondolhatja az Ur, hogy mint boszongodom, hogy engem ezen ostoba grammaticasteri perbe kevert. Mert ki fogja azt gondolni, hogy ő ezt tudtom nélkül írta. Lesznek olyanok is, a' kik azt hiszik, hogy én magam irtam.” (1816. nov. 10. Takácsi Horváth Jánosnak. *Ism. lev. 58. skk.*)

1816 után meg is szakadt minden levelezés Helmeczyvel — a költő részéről. Helmeczy írt még néhányszor, pl. az *Aurora*-versek ügyében és harmadszori kiadói ajánlkozása alkalmából, de a költőnek egyetlen válasza sem ismeretes. — Az *Aurora*-verseket is valószínűleg *Kisfaludy Károly* felkérésére, neki válaszolva küldte el, s Helmeczy értesítése ebben az ügyben csak afféle „korrektori” ügyködés lehetett, amit ő az *Aurora* szerkesztőségében végzett.

Forma

10—11 szótagos jambikus sorok.

Nyelvújítási szavak

Érzemény, kegy, gyámoló.

Szövegváltozatok

2. D T énekeljek
3. D ifjuságod
7. D barátom!
14. D carnaenam. [Ez után D új bekezdést használ.]
16. D szűzei
17. D istenei
18. D nektárt

110. Hymnus Keszthely' isteneihez.

Kézirat

A versnek eredeti kéziratát Berzsényi Kazinczynak küldte el 1817. március 12-én. (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 44. 84/r-v—85/r-v.) Ezenkívül volt egy kézirat a niklai hagyatékban, amely szerint az 1936-os kiadás közölte a költeményt, mert ez a niklai szöveg tökéletesebb, tehát későbbi eredetű volt. (KM 392.) Sajnos, ez a kézirat 1944-ben elpusztult, Berzsényi többi irataival és könyvtárával együtt. Mi tehát az 1936-os akad. kiad. szövege alapján közöljük itt is a verset, de a K lényegének figyelembevételével.

Megjelenés

A költemény először a *Keszthelyi Helikon* c. évkönyvben jelent meg Keszthelyen, 1818-ban. (34—35.) Ez azonban telve van torzításokkal. Így pl. „e' kies Weimár” nem tetszett a keszthelyieknek, ezért „kies Weimár”-rá javították át a szöveget. Döbrentei közlése is megbízhatatlan önkényes javításai miatt. (D I. 167.) TOLDY szövege (I. 136.) szintén nem hű.

1. A vers *keletkezése* hosszú, bonyolult alkotási folyamat eredménye. Alapeszméje hosszabb időn keresztül érlelődött a költő lelkében. Berzsényi Festeticshez egész versciklust írt (*Keszthely*, a Festeticshez írt I. és II. óda, 1798., 1807.); a Festetics fiához írt óda szintén szorosan kapcsolódik apjához, hiszen jórészt őt dicsőíti, s fiát arra buzdítja, hogy folytassa apja művét. — Berzsényi lelkesedett Festeticsért, mert benne látta — az akkori feudális viszonyok között — az áldozatkész, eszményi főúr „modelljét”. Mintának állította őt és Széchényi Ferencet a kor magyar főurai elé, látván azt, hogy az adott helyzetben elsősorban a gazdag főurak hazafisága, felvilágosodottsága és áldozatkészsége emelhetné fel a nemzetet — főleg kulturális intézmények által — elmaradottságától, mindinkább beleértve a nép „tunguzi” állapotán való segítséget is, amire már a Teleki-óda céloz. Kazinczy ugyan lefékezni igyekszik a költőnek Festetics iránti lelkesedését, de megszüntetni nem tudja. Berzsényinek a főúrral való személyes

találkozása tovább fejlesztette ennek az új, Festeticshez szóló vagy vele kapcsolatos költeménynek a motívumait.

Erről a főúrral való első személyes találkozásról ő maga is megemlékezik. Igaz, hogy ez számára nem volt kellemes, mert került a nagyurak társaságát, sőt meg is sértődött, mikor a főúr meg akarta ajándékozni, de Festetics szívélyessége, „embersége”, tisztelete iránta nem tévesztette el hatását, s újra közelebb került hozzá. Ez az ismeretség is hozzájárult az új Festetics-téma érlelődéséhez, az „exameni meghívás” ötlete útján is. Minderről így számol be Kazinczynek:

„Barátom!

Minapi Vas vármegyei utamban megállék Keszthelyen, a grófnál lévő hatodfél ezer forintom érdekességének felvevése. Bosszuságomra véletlen a gróffal összevetődtem, bosszuságomra, mondom, mert én mindenkor boszorkodom, mikor igen nagy urat látok, vagy ha nem boszorkodom is, legalább nem örülök, mert én csak vagy magammal, vagy magamhoz hasonlóval szeretek társalkodni. Azonban ez a jó gróf minden emberséget mutatott hozzám. Kertjének legritkább oltoványival megajándékozott, s megparancsolta kertészének, hogy valamit kívánok, mindent adjon. Igen szívesen invitált magához, és különösen a georgikoni exámenre megkért, hogy elmenjek. De minthogy azt is veté hozzá, hogy akkor nekem valami jó svájcer tehennel is fog udvarolni, én nehezen fogok neki udvarolni. Kevély nem vagyok ugyan, de a szemtelenségtől superstitiose irtózom. Már most pedig vagy gorombának kell lennem, vagy szemtelennek.” (Berzsenyi Kazinczynek. 1814. dec. 15. *Kaz. Lev.* XII. 250.)

2. Mivel Kazinczy 1810-ben kihagyatta Berzsenyivel a két Festetics-ódát, nem lehetetlen, hogy amikor a költő és Festetics először találkoztak, talán a főúr nem is ismerte Berzsenyi *Verséinek* első kiadását. A költő aligha küldött neki példányt belőlük. Ezt a hiányt pótolja a személyes találkozás után a második kiadás megküldésével egy olyan levélben, amelyben már felbukkan a „magyar Weimár” eszméje:

„*Gr. Festetics Györgyhöz.*
Nagyfényű Gróf!
Kegyelmes Uram!

Excellentiád engem már rég azon irkálók közé számlált, a' kik ugyan tudnak írni, de élni nem. Valóban én már sokat vétettem Excellentiád előtt az udvariasság ellen s megvallom, hogy ez az érzés sokszor megkeseríti számban a' *csirák tejét*. De kérem Excellentiádat ne tartson gorombának, tartson inkább szemérmesnek.

Ezen két exempláért csak most kapván sietve küldöm egyiket a' Herczeg-nének, mert kevélykedve hallom beszélni sok hazafiaktól, hogy ő Herczegsége magyarul tanul, a' másikat a' kis Taszilónak, mert reménylem, hogy az is magyar Tasziló fog lenni.

Rumi megajándékozta engem a' Georgikonnak leg újabb nyomtatványival. Elhültem — elhaltam látván, hogy azok mind németek! — Én Keszthelyben egy magyar Veimárt ohajtok látni! A' nemzetiség minden 's nincs e' nélkül semmi boldogság. Minek töltjük csúreinket, ha azokat oltalmazni nem tudjuk, nem tudjuk pedig, ha nemzetiségünket elvesztjük. — De engedjen meg Excellentiád ezen hazafiui gyengeségemnek! mert valóban gyengeség illy semminek, mint én, a' nemzetről aggódni. Excellentiád gondolja az, mert olly dicső épületnek rakta le talpköveit, melyet csak a

Haza omladéka temethet el. A' legmélyebb tisztelettel vagyok és maradok Excellentiádnak

Nikla, Nov. 15-dik 1816.

legkisebb szolgálja
Bersenyi Dániel."
(Ism. lev. 59—60.)

3. Ezt követi mintegy két hónapra rá Festetics *meghívólevele*, amely szintén azt tanúsítja, hogy most olvassa *először a Keszthelyt*, amelyben nevét nem említi ugyan a költő, de a célzást (és buzdítást) könnyű volt elérteni. Erről ír a költő Kazinczynak:

„Tisztelt barátom!

Nincs mit írjak, de írok mégis, hogy már valahára rég óhajtott leveledet láthassam. Vigasztalásomra van, hogy mind Kis, Kivél a nyáron együtt voltam, mind Sárközi, ki nevem napján látogatásával meg tisztelt, hallgatásodról egyeránt panaszkodtak. Ezeknél többet én sem érdelek, s nem is kívánok, de valóban csudálkozom, mert Te hozzád sem hidegség sem restség nem férhet. Mint vagy tehát s mint vagynak Kedveseid, óhajtom tudni! Én a nyáron és ősszel öt hónapig nyomtam az ágyat, s tolvaj hidegem folyvást tart, hogy testem bágyadtsága, de nagyobb lelkemé, úgy hogy nem írni, de olvasni sem tudok. — Minap egy levelet kaptam Gr. Festetics Györgytől, mellyben valami tudós solemnitásra invitál, s mint-hogy egyebet úgy sem tudok írni, le írom azt, hogy azzal is mulassalak.

„Tekintetes Táblabíró Ur, nékem Nagy jó Uram!

Nagyon köszönöm, hogy rólam és fiamról meg emlékezni méltóztatott, és híres nemes Munkáinak második kiadását velem közölte. Ezen alkalmatossággal midőn a könyvet fel nyitnám, éppen szemembe ötlött azon Aoni lelkeknek tulajdonos jóvondolése, hogy a' *Keszthelyi zöld parton emelkedik a' csendes Helikon*. Azért, hogy betelleyesedjen a' Niklai Bölcsnek, akkinek dicshírít a' *halandóságnak köde el nem éri*, előre való mondása: íme, itten Keszthelyen Bőjt-elő havának azaz Febr. 12kén akarván Felséges Urunknak születése napját ülni, az ifjúságot Heliconra vezetni kívánjuk, hogy az úgy nevezett Declamáció által a' magyar, német és deák írás-szerzésben jó ízésre kapjon. De a' Heliconra vezető Kalauz nekünk szük-séges. Bátorkodunk tehát a' Somogyi Kazinczyra vetni szemünket, és azon napra való maga meg alázására kérni. Lesznek talán több pártfogóink is, kik hívásunkat meg nem vetik, hogy öszve vetett vállakkal ezen törtelen ösvényen tanácsot adjanak és vezéreljenek, oktattván, *mint kell az idővel élni, s bölcsen örülni*. Evvel magamat a' Tekintetes Urnak tapasztalt favoriba ajánlván, örökös tisztelettel maradok s. t. «

Az elhúzott sorok verseimből vagynak szedve. Mit akar tulajdonképpen a' Gróf, nem tudhatom; azt hallom, hogy igen nagy készüléteket tesz a' theátrumi játéokra és Bálra. Az is mondatik, hogy Herczeggé lett, de nem gondolhatom, minek kellenének ide a' Poéták. Ha mit látok, tudodra lesz.” (Kaz. Lev. XV. 23—24.)

4. A magányából nehezen mozduló és betegségével küszködő költő tehát ennek a meghívásnak már eleget tesz; nem akar ünneprontó lenni, s különben is tiszteli Festeticset, nem sértheti meg. (Bár a Kazinczy előtt ekkor még ellenszenvesnek látszó Festetics iránti érzelmeinek nem ad még kifejezést.)

Íme, magának a helikoni ünnepnek a leírása Kisfaludy Sándortól:

„A' Keszthelyi Helikon.

Ezen nevezet alatt üllötte a' Hazáját és koronás Királyát egyképpen szerető, lelkes és tehetős Hazafi, Tolnai Gróf Festetics György, Ferencz Királyunknak születése' napját Keszthelyen ezen folyó esztendőnek, *Februáriusnak 12-kén.* — Míg mások, sorsaikra, állapottyokra nézve Festeticshez hasonlók, de szíveikre lelkeikre nézve igen is különbözök, Ferencznek, az ő népei' szeretetét és tiszteletét oly nagy mértékben megérdemlő Fejedelmünknek, születése napját talán sokkal nagyobb fényvel, pompával, robajjal, és így bizonyosan több költséggel üllötték; addig Keszthelynek Geniális Ura némelly meghívott mind két nembéli szomszédinak társaságában, ha nem annyi füsttel is, de bizonyosan nagyobb hazafisággal, és magyar nemzetiséggel, nagyobb szívvel és lélekkel, a' közjónak nagyobb előmozdításával, és mind a' Nemzetnek, mind Királyának nagyobb hasznával, jelentette ki mind hívf. jobbagyi, mind hívf. és erős hazafiúi szeretetét, és tiszteletét. —

Az volt, 's az lessz minden időben a' jó, igaz, és bölcs magyar Hazafi, a' ki a' Hazának, és a' Haza' koronás fejének, egy ugyan azon mértékben érzi, gondollya szeretetét, boldogságát; egyképpen műveli, segíti, emeli javát, szerencsését, hatalmát, dicsőségét. Ez a' magyar Constitutionának igaz lelke; ez tartotta fenn nyolcz századok óta, oly sokféle külső, és belső veszedelmek között, máj napig a' magyar Nemzetet. Illyen lélek tartott fenn más nemzeteket is több kevesebb különbözőséssel, kisebb nagyobb mértékben, az időnek folyta, és a' Nemzeteknek különböző természete szerint. Megczáfolhatatlan bizonyosságai ennek a' régi, és ujabb időben a' Világnak történetei állallában; a' Nemzeteknek történetei egyenként. Legnagyobb bizonyosága ennek a' legujjabb idő: Illyen hazafiságnak, a' Nemzeteknek Királyával való szoros egygyetértésnek, erős öszvefogásnak míve az, a' mit ezen Világ-háborúban az Angolok tevének, és a' mit ináltán csudálunk. Illyen hazafiságnak lelke, és míve az, a' mi a' boldog emlékeztű Maria Theréziát egész Európa által ostromlott Trónusán szerencsésen megtartotta; — a' mi a' népeit szerető, és népeitől viszont szeretett Ferencz Császárt, noha a Félvilág ellene törekedett, ámbár ötet is a' szerencse egy ideig üldözöbe vette, utóbb még is nagyobb fényre, és dicsőségre emelte, mint Habsburgi Ősei közül akármelyiket, — a' mi az Auszriai, több országokból, 's nemzetekből álló Birodalmat meszszebb terjesztette, és nagyobb hatalomra emelte, mint az valaha volt. — Ezen hazafiságot-levetkezése ragadta a' Francia Nemzetet arra, a' mi szemeknk előtt történt: arra, hogy a' Nemzet az ő Fejét lábaival tapodván, a' legdühösb emberi indulatoknak ragadománnya lett; a' balul érzett szilaj szabadságnak, és balra magyarázott egyenlőségnek zászlója alatt önnön magát emésztette, a' többi Nemzeteket, sőt az egész emberiséget felzavarta; — hogy ezen tévelygését látván, ellenkezőbe rohant, és egy ádáz, Revolutió szülte, hadneveltte Férjfiunak rab módra lábaihoz borulván, magát Tyránn kényyei által letapodtatni, és emésztetni engedte, sőt az egész formáltt világot az ő szerencsétlen, és méltatlan emberi sorsára hódítani segítette; míg végtére, ugyan ezen bölcs hazafiság, által megszabadítottván, ismét a' többi nemzeteknek szerencsésebb sorsában részesülhetett. Illyen hazafiság az, mellyel a' Nemzetek, és az ő Fejedelmeik hosszas és nagy áldozatokkal tett tapasztalásaik után magoknak a' lehető emberi boldogságot, Constitutionok által megszerezni most rendre törekednek. —

Mert az nem hazafi, a' ki a' Nemzet tekintetét félre tévén csak a' Nemzet Fejének kedvez; az hizelkedő, és csak magát szerető és kereső. A' nagylelkű Király az ilyen alacsony légyseréget, melly csak a' szerencse napfényében zsi bong körülötte, megveti és meszsze úzi Trónusától,

mellyen Ő a' Nemzettől kezdve adott Szent Igazságnak, és a' sorsokat osztogató l'üvöléságnak képét viseli. Sem az nem hazafi, a' ki a' Nemzet' Fejének tekintetét, és tiszteletét megtagadván, hanyat-hornlok a' Nemzet-testnek salak kényyeit tölti: az eszelős, hasonló a' mértéktelen ivóhoz, ki az egyéberánt erőt adó, tápláló, és lelkesítő borból annyit iszik, hogy utóbb az egész testnek egészségét, és nyugalmát feldullya. A' bölcsőbb Nemzet az illyennel úgy bán, mint egy izgágát szereshető részaggal.

Láttuk a' régi és újabb időkben, mik voltak a' Nemzetek Fő nélkül? — egy magát szilaj kényyeinek ingerei szerént öszvemarazgoló, széllyel tépő, 's magát megemészítő örüllt dühös embercsoport. Láttuk mik voltak a' Fejedelmek, a' nemzeti alkotmányoknak letapodóji? — egy olly szabad kényyeinek ingerei szerént garázdálkodó Bajnok, ki utóbb többnyire mindég gyalázattal lépett le a' világnak színéről. Láttuk, mik voltak a' népeikkel öszvehangzó, öszvefogó Fejedelmek, és viszont? — az emberi nemnek dicsősége, csudája, egy emberi mód szerént lehető Bölcsnek, Jó-nak, Igaznak tiszteletre méltó képe. —

De ezen kicsapás után térjünk ismét vissza Keszthelyre, hol az érző és gondolkodó Magyarok lelke minden szépben, jóban, és hasznosban az előmenetelre törekedést látván, örömmel kirepül a' nagy Világnak színére, hogy ott az egygyenként és Nemzet-testben élő, munkálkodó jeles embereket szemléllye, vizsgállyá, — magát, és Nemzetét velek öszvetetvén a' miben több jóval bír, magát boldogabbnak érezhesse, a' miben fogyatkozását és hátramaradását láttya, a' dicsőséges czélokra jutott nyomdokokat ő is Géniusza szerint követhesse, úgy mint ember, úgy mint Polgár és hazafi, 's úgy mint Tudós, és művész, a' kitől mi kitellik, és a' mint ki miben gyönyörűségét talállyá. Ezen Királyát és Nemzetét szívében hordozó Hazafiság bírta Gróf Festetics Györgyöt, valamint előbbi több izsbéli hazafisági Intézetetire, úgy a' Helikonra is . . . mely tulajdonképpen ebből állott:

Febr. 11-kén estve a' Királyi Gimnásium' palotájában a' Keszthelyi tanuló Ifjuság által egy Vig játék játszatott: A N e v e l ő k, három felvonásban. Ezen darab az 1790-dik esztendőbeli Pozsonyi nevendék Papság' hazafisági és Literátori buzgóságának szülöménye. Ketten, hárman jól játszották felvett személyyeiket. Az iparkodás és szorgalom valamennyiben szemebetűnő volt. A' nézőjátéknak mind elején, mind végén egész muzika mellett ama' népi ének énekelletett: I s t e n t a r t s d m e g K i r á l y u n k a t ! Ekkor estve a' Praemonstratensisek' Klastroma ki volt világlítva.

Valamint egy részről örömeire lehetett az ott lévő nézőknek, kik közül többben a' legjelesebb Nemzeteknek és Fővárosoknak színjátékeival esméretesek, a' magyar színjátszásnak ezen igen csekély zaengéjét látni, és arról meggyőződni, hogy a' Magyar, és az ő nyelve mindenre alkalmazatos a' Világon; úgy más részről fájdalmas, éles, bosszus érzemény lehetett minden ott lévő hazafinak azt tudni, hogy a' magyar Théátrum, ez a' Nemzeti 's nyelvbeli Culturának, csinosodásnak, hazafiságnak legerősebb munkáló és emelő eszköze, ez a' gyönyörködtetve oktató, tanító, a' gonoszszat megűteltató, a' Virtust követésre ragadó Intézet Hazánkban lábra nem kaphat. A' magyar Nemzet a' tudománybeli culturára nézve századok előtt, ha az elsők közül nem volt is, legalább nem volt az utólsó. Míg a' deák nyelv volt Európában a' Tudományoknak közönséges nyelve, addig a' Magyar a' Tudományok uttyán egygyütt ment a' többi Nemzetekkel. Hogy azon időkorból nincsenek elég magyar Íróink, a' Nemzetnek és Hazának szünet nélkül háborúkban és harcokban forgása okozta. Hunyady Mátyás Királynak idejében még is még ragyogni is tudott a'

Magyar a' Tudományokra, és szép' mesterségekre nézve a' Nemzeteknek akkori sorában. Most minékutánna a' szép mesterségek, és Tudományok a' nagy tengeren által Amerikába, a' Néván által Ázsiába is elterjedének, most — minékutánna minden Nemzet a' maga nyelvén őrzi a' tudományokat, s' ugyan ez által Nemzeteként az egész emberi Nem jobban megvilágosodik; most Európában csak a' Magyaroknak, és Töröknek nincsen nemzeti Theátruma! — A' Magyaroknak vannak ugyan Theátrumaik; de roppant Játékszínpadokon idegen nyelvekkel idegen emberek lépnek fel; és a' Magyar az ő pénzével mehet csak beléjük, az ő nyelvvel ki van tiltva belőlök. Vajhu egyszer a' Hazának Tehetőssei is megegygyeznének az egész Nemzetnek azon igazságos kívánságában, hogy egyszer már egy magyar Nemzeti Theátrum lábra kaphasson az Országban, és ezen hazafiú célra csak annyit ajánlanának abból, a' mit felesleg bírnak, a' mennyit némelly kisebb sorsú, de nagyobb lelkű hazafiak magok megerőltetésével örömmel áldoznának! —"

A következőkben Kisfaludy elmondja, hogyan folyt le az egész napi ünnepség. Febr. 12-én reggel istentisztelettel kezdődött, amelyen az egész vendégsereg részt vett.

Azután kezdődött a Helikon programja. A Georgikon vezetője ékes latin bevezetést mondott, majd a királyt köszöntötték latin, német és magyar prózában és versekben.

Kisfaludy (és talán Berzsenyi) számára különösen megható lehetett az ezután következő szavazat, Körner osztrák költőnek hazafias költeménye, amiről a tudósítás a következőket írja:

„Ezen declamáció azon okból is nagyobb részvételre bírta, és mondhattuk, ragadta a' hallgatókat, mint hogy az a' boldogult Körnernek, ezen szintén olly lelkes Poétának mint bajnoknak, az egész világ előtt eszméretes hazafiúi vitéz halálára emlékeztetett bennünket. Körner nagy tisztelője volt a' Magyaroknak; bizonyosága ennek Z r i n y i Drámája; 's ha a' kora halál őtet el nem ragadgya vala, tehát a' Magyaroknak még több oka lett volna őtet barátságával, és szeretetével ölelni: mert ő néki az volt feltétele, hogy minden Dramájának tárgyát, és vitézeit a' magyar históriából vegye. K i s f a l u d y S á n d o r már kezdett is néki Programákat ezen célra dolgoztatni, noha csak a' hazafiúi Gróf E s z t e r h á z y M i h á l y által, de személyesen még nem esmérték egymást. Az 1813-ki háború és Körnernek ebben történt halála semmivé tette ezt a' szép reményekkel biztató feltételt.”

Majd így fejeződik be a beszámoló:

„Ebéd után a' Georgikonnak fás Kertében gyűltek össze a' vendégek, hol egy ligetben a' duda mellett, tizenkét magyar Juhász-legény tánczolta el az innepnek örömét. Azután Horváth Ádám' magyar Eklógájának, melly ezen alkalmatosságra készült, önnön maga által felolvasása alatt G y ö n g y ö s i I s t v á n n a k emlékezetére egy madár-berkenye fa (sorbus aucuparia) ültetett a' jelenlévő, magokat poétai munkáik által jelesekké tett Urak által. Nem különben ezek, valamint szintén T a k á c s J u d i t h kisasszony is egy egy hasonló fának ültetése által hagyták Keszthelyen emlékezeteket.

Estve a' Gimnasiun' palotájában többnyire Keszthelyiek, és a' nagy-szívű birtokosnak bőkezűsége által taníttatott Ifjak által nagy muzsika adatott több osztályokban, mellyet ismét a' népi ének: »I s t e n t a r t s d m e g K i r á l y u n k a t « fejezett be.

Vacsora után tánczos mulatság vetett véget az innepnek.

Az innepnek becsét azzal emelte még a' lelkes Hazafi, G. F e s t e t i c s G y ö r g y, hogy 4500 forintokból álló Summát osztott ki, tudniillik: 2000 fkat a' magyar Invalidus Katonáknak, 2000 fkat a' házi szegényeknek, és 500 fkat a' Georgikonban és Királyi Gymnásiumban tanuló és magokat megkülönböztetett Ifjaknak számára . . . Írta egy jelen volt Vendég." (*Tudományos Gyűjtemény*. 1817. III. 127. skk. Kisfaludy Sándor beszámolója. — M.)

5. E figyelemre méltó beszámoló után, amelynek előnye, hogy az ünnepség minden mozzanatára kiterjed, lássuk a keszthelyi nap leírását a *közlő* szemlélet tükrében.

Az ünnep, a zene, a tánc, a Múza szerepe (Malvina személyében), a főúr áldozatkészsége, a Georgikon ébresztette antik asszociációk: íme, ez marad meg főleg Berzsenyi leírásában. E motívumokra különösen érzékenyen reagál:

„Mikla, febr. 27-d. 1817.

Tisztelt Barátom!

Keszthelyről Vasha utazván, későn írhatok 's Rheumatismusom bágyadtabbá, kedvetlenebbé tesz, mint sem hogy hosszasan írhatnék. A' solemnitás nagy volt, de erről hallgatok, mert Téged a' pompás nagy Misa, a' Comoedia, Concert, bál s a' torta-Heliconon csergedező Hippocrene nem érdekésél. Az intézetnek veleje ez: A Helikonnak esztendőnként két innepre leszen, mellyeken, valamint a' jelesebb Keszthelyi ifjak munkáji, ugy minden más íróké is fel olvastatnak vagy declamáltatnak, az érdemesek ki nyomtattatnak 's meg is jutalmaztatnak. Most 500 ft. jutalmat ajánlott a' Gr. az ifjaknak. A' Typographia Sz. György napra kész lesz. A' Helikon épülete közepén áll az asztal és szék, mellyen a' munkák olvastatnak 's declamáltatnak, körülte pedig minden némű muzsikuskok, kik minden olvasásra harsognak. A' kárpitot borostyán koszorú övedzi. A' nézők előtt ismét egy asztal, mellyre a' bé küldött írók rakatnak. Olvastak és declamáltak némelly Professorok és ifjak, két Baltavári Festeticsek, Ruszek Apátur, Asboth a' Gróf Uradalmi Praefectusa, Horváth Ádám, 's az én barna Malvinám, ki az ő től koszorújában 's Gratiáktól tanult öltözéteben innepünk istennéje vala. Én csak gyönyörködő néző voltam és semmi munkát se vittem. Kisfaludy hozott egy ódát, de a Gróf nem engedte fel olvasni, mivel a' Grótot igen dicsérte, többi Nagyainkat pedig igen alázza. Az olvasás után meg köszönte a' Gróf a' munkákat, 's azokra 500, az invalidusok és szegények számára pedig 4000 ft, ajánlott. Dellest mi négy poéták Gyöngyösi emlékezetére egy fát ültettünk. Fel volt koszorúzva az ásó és öntöző, valamint a' csemete. Gyöngyösi fája mellé más négy fákát ültettünk magunknak. A' fák neme Sorbus aucuparia. Az ültetés helyén Horváth énekelt és egy Eclogát olvasott, körülünk különbféle musika concertek zengtek, előttünk pedig egy amphitéátrum forma dombon pásztor gyermeközék duda szóra mesterséges pásztori tánczokat jártak. Ez az egész jelenés játszi volt, de nékem még is igen érzékeny. — Rólad sok szó volt, 's miattad nékem sok bajom. Kisfaludy gyűlöl és mocskol, 's nem a' recensióért (ugy mondja), hanem azokért, a' miket ezeknek s amazoknak firkálsz. En kérleltem 's oltalmaztalak, de egyebet nem nyertem, hanem hogy én reám is meg haragudott, úgy hogy bucsuzatlan hagyott el, pedig egy házban, az az a' Grófi udvarban, voltam vele szállva. Vedd kedvesen barátodtól ezen kis áldozatot. Kisfaludi virgoncz, kevély minden philosophia, szelídség és szívesség nélkül. Nem philosophus ő, ugymond, hanem katona 's vagdal kozni szeret. Felesége kevély, feszes, barátságatlan. Egyszer a' Gróf kínálá Dudit, Kis Asszony, úgy mond Kisfaludiné, már most nem módi ám a'

konyhán jól lakni, hanem ittben kell enni. A' Gróf mosolygott 's kérte Dudít, hogy senki kedvéért a' gyomrát el ne rontsa. Hogy ezt jól meg értsd, még hozzá kell tennem, hogy Dudi a' leg virgonczabb, leg lelkesebb társalkodó mindazon Asszonyok között, melyeket én valaha esmértem. Kisfaludy kínált, hogy valami mocskos levelét, melyet Néked irt, olvas-sam meg, de én kínálását megköszöntem 's el nem fogadtam. A' Gróf mindenkor nagy tisztelettel emlékezett rólad, csak a te németizmusodat nem szereti. Mondtam, hogy te azzal a' nyelvet lágyítani 's rövidíteni akarod, de ő csak azt állítá, hogy a' németizmus ellen harczolnunk kell, s végre csakugyan meg kellett magamat adni, s' biztatám a' magyar szívé Grófot, hogy harczolnunk nem szükség, mert eléggé harczol az antipathia, melly e' két nyelvben van. Május 20dikán lesz a' Helikonnak második innepe. Melly szép lenne, ha Te akkor el jönnél! Mint repedzene a' mi barna Malvinánk, 's melly jó izűn dohányozna a' Te komor Berzsényid! Él szerencsésen 's vigabban mint én.

— — —

Még kezernél volt a levél, midőn becses leveledet kaptam. Engedd meg tehát, hogy egy úttal arra is feleljek. Nem illesz Keszthelyre. Én sem. De én annyira tisztetem a' jót, akármí színben legyen az öltöztetve, hogy én Néked is alig merém ezt kimondani. Midőn egy oly ember, a' kinek jövedelme három milliom körül van, egy illy innepre 30 ezeret költ, semmi, de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a' szegény Berzsényinek az utzára kalap nélkül elejbe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. Eggy oly népnél, a' hol a' Nagyok az anya nyelvet cigány nyelvnek nevezik, 's a' magyar írónak nem is köszönnek, 's a' legjobb poetát leg fellebb is jocularornak nézik, Festetics nagy ember, vagy a' mi még több, jó ember, 's akár mint veszem a' dolgot, igen illene néked Keszthelyt meg tekinteni. Tán ezen intézetnek olly igazítást is adhatnál, melly nélkül, meg lehet, hogy a' czélt egészen el téveszti. Kisfaludy azt mondá, hogy ő nem philosophus, hanem katona 's vagdalkozni szeret. Melly szép volna néked meg mutatni, mint tud a' philosophus a' vagdalkozóra mosolyogni! . . . — Köszöntöm Aloyzt 's Wesselényit. Ennek tán megírom a' keszthelyi ujságot." (*Kaz. Lev. XV. 79. ssk.* — Meg is írta, a levél közlése sajtó alatt. — *M.*)

6. Így szövődik az óda anyaga a közvetlen és közvetett élmények sűrű halmozódásából, amihez még más indítékok is járulnak.

Magának a versnek a címe alighanem Kazinczy következő leveléből adódott, amellyel válaszol Berzsényinek arra a bejelentésére, hogy elmegy Keszthelyre:

„Széphalom, Febr. 12-d. 1817.

Tisztelt barátom!

Te tehát ma Keszthelytt vagy az *Istenek asztalánál*, quos inter recumbens purpureo bibis ore nectar. Él szerencsédél, kedves barátom! én oda nem mehetek, nem csak mert meg nem hivatattam, hanem azért is, mert oda nem illek. Köszönöm a' levél' közlését. Már hallottam valamit a' Helikonról, de annyit felőle nem tudtam." (*Kaz. Lev. XV. 62.* — Kiemelés tőlem. — *M.*)

Ebben nemcsak az „istenek asztala” kitétel az érdekes a költemény keletkezése szempontjából, hanem az a némileg *lenéző, sértődött hang is*, ahogyan Kazinczy a Helikonról beszél. Ez Berzsényit is bánthatta, s így félig-meddig *barátjának is szól az óda* — költői sikon igekezővén vele meg-

értetni ez ünnepélyek és Keszthely jelentőségét úgy, ahogy azt Berzsenyi átérezte.

Mint tudjuk, Kazinczy véleménye később valóban megváltozott a keszthelyi ünnepélyekről, sőt Festeticsről is — amikor már ő is figyelemben és megtiszteltetésben részesült.

7. Még meg kell említeni az ódában Kant és Newton szerepeltetésének bizonyos összefüggését Döbrentei Gábornak az *Erdélyi Múzeum* 1814. évfolyamában megjelent *Eredetiség és Jutalomtétel* c. felhívásával. Döbrentei a lángelmét dicsőíti, s ezzel kapcsolatban utal Kantra, aki szerint:

„A' Genie tulajdona, hogy lelke magából lángol, azt teszi, a' mit még előtte senki nem tett, 's maga sem tudja meg fejteni, de ő ha valami belső tűz által hévbe jó, teremt. Ó maga magának mustrája . . .” (Ezzel kapcsolatban azt idézi Döbrentei, hogy Kant Newtont nem tartja zseninek, mert az, amit Newton felfedezett, tanítható, „meg lehet tanítani a' Geometria' kezdetétől fogva.”)

Döbrentei felhívásából tehát Berzsenyi csupán az *emberiség* nagy elméinek példáját meríthette — tekintet nélkül a Kant által hangsúlyozott különbségekre.

8. Nem véletlen, hogy lényegileg csupán Ceres dicsőítésében találkozik Berzsenyi verse Schiller *Das eleusichse Fest* c. költeményével. Ő földműves országban élt, ahol szerinte a „Nemzet egész jóléte a' mezei gazdaság' virágzásától függ”. (*A mezei szorgalom* előszavából.) Más helyeken is a mezőgazdaság munkáját az emberiség egyik legfőbb jötevéjeként említi. De Schiller költeményével szemben, amely *A harang* „kispolgári” korszakában keletkezett, nem a *mindennapi munkát*, hanem az *alkotó erőt* dicsőíti. Tehát mintegy a munkát is magasítja, az óda fenséges légkörébe emeli. Schiller versét önállóan, eredeti módon használja fel pl., mikor a német költő Cerest dicsőíti (*Schiller*. I. 203 — 210.)

Die Bezähmerin wilder Sitten,
Die den Menschen zum Menschen gesellt,
Und in friedliche, feste Hütten
Wandelte das bewegliche Zelt.

(5 — 8. s.)

[A vad szokások megfékezője, aki az embert társas lényvé tette, s békés, szilárd kunyhókká változtatta át a könnyen mozdítható sátrat.]

Schiller ezután bőven leírja a vadságba merült emberek életét. Berzsenyi csak néhány vonással jelzi azt, mert fő figyelmét az emberiség *felemelkedése* köti le. Az „*édes kalász*” („*süsse Aehren*”) képét Schillerből veszi, de már a „des Gebirges Klüften” nála egyszerűsödik, erdővé változik.

Schiller megidézi az egész Olympost. Egymás után szállnak le Themisz, Minerva, Neptun — a Nymphák, Oreádok sorra megjelennek. Berzsenyi Ceresen kívül csak Apollót (előbb „Helikon lányit”) szerepelteti, hozzájuk fordul: Cereshez mint a jólét, Apollóhoz mint a múzsai alkotóerő istenéhez. Figyelemre méltó az is, hogy Schiller — mint általában az egész költeményben — Apolló dicsőítésében is absztraktul, az *egész emberiségre gondolva* szól, kivetíti Apolló áldásos tevékenységét az emberiség fejlődő korszakára:

Aber aus den goldnen Saiten
Lockt Appoll die Harmonie
Und das goldne Mass der Zeiten
Und die Macht der Melodie.

Mit neunstimmigem Gesange
Fallen die Camönen ein:
Leise nach des Liedes Klange
Füget sich der Stein zum Stein.
(22. vsz.)

[De aranyos hírokból Apolló az idők arany mértékét és a melódia hatalmát csalja ki. S kilenc szólamú hanggal egyesülve elegyednek belé a Múzsák: s halkan, a dal hangja után illeszkedik kő a kőhöz.]

Berzsenyi rövid áttekintés után a *mostra*, saját történelmi korszakára alkalmazza az antik mítoszt. *Most* ad nálunk feladatot Apollónak és a Múzsának: *most* kell felemelniök, a műveltség magaslataira vezetniök a magyar nemzetet. De helyileg is konkretizálja témáját: ami Schillernél kozmikus távolba vész el, Berzsenyi a magyar Weimarhoz = Keszthelyhez köti, ti. Ceres és Apolló áldásos tevékenységét, mert innen látja felkelni és majd továbbsugározni a nemzeti jólét, a felvilágosult költészet és műveltség fényét, áldásos hatását.

Ugyancsak jellemző a mód, ahogy Schillernek (mintegy őskori) másik képét is modernizálja, maivá, aktuálissá, szimbolikussá, egy egész nemzet felemelkedésének feltételei közé emeli:

Und gerührt zu der Herrscherin Füßen
Stürzt sich der Menge freudig' Gewühl,
Und die rohen Seelen zerfliessen
In der Menschlichkeit erstem Gefühl,
Werfen von sich die blutige Wehre . . .
(14. vsz.)

[És elragadtatva borul az istennő lábaihoz a nép vidám tömege, és a bár bár lelkek meghatódnak az emberség első érzésétől, eldobják maguktól a véres fegyvert . . .]

A fegyverek, a „harsogó aczél” eldobása Berzsenyinéél egy egész történelmi korszak eszmény- és művelődésváltásának szimbolumává emelkedik. (Visszaemlékezve a „felkölt nemesség” idejétmúlt és kudarcba fulladt „vitézkedésére”.)

9. Ami a Horatiusszal való összefüggést illeti — amire maga a költő is céloz — a C. I. 6. Agrippához intézett óda bevezetésének felhasználása lényegében csak szerénykedő ódai formulának tekinthető (1–10. s.):

Scriberis Vario fortis et hostium
victor, Maeonii carminis alite,
Quam rem cumque ferox navibus aut equis
miles te duce gesserit . . .

Nos, Agrippa, neque haec dicere, nec gravem
Pelidae stomachum cedere nescii
nec cursus duplicis per mare Ulixei
nec saevam Pelopis domun

conamur, tenues grandis, dum pudor
imbellisque lyrae Musa potens vetat . . .

(*Opera Omnia*. 68.)

[Varius, a maeoni dal hatyúja fog téged, Agrippám, hősként, az ellenség

legyőzőjeként megénekelni, hogy mi mindent vitt végbe bátor sereged hajón vagy lovon vezérletteddel. Ezeket mi meg sem próbáljuk megénekelni, de a hátrálni képtelen Peleus-fi rosszkedvét, a kétszínű Ulixes tengeri hányódását, Pelops vérengző családját sem, gyöngék lévén ilyen nagy dolgokra, mert a szeméreméret és a békés lanthoz értő múzsa is azt mondja nekünk, hogy nem szabad elhomályosítanunk a nagy Caesar és a ti dicső tetteteket tehetségünk fogyatékosságával. Ki fogja hát méltóképpen megénekelni az acélingbe öltözött Marsot?]

A költemény elkészültét a költő így közli Kazinczyval:

„Mikla, márc. 12-ik 1817.
Barátom, hat napi vajudás után Músám egy korcsot szült, feje Schiller, melle Bersenyi, lába Horác, nyelvére nézve Semineologus, melynek a tudós magyar világ tán még hírét se hallotta; tekintsd meg, kérlek, s mond meg mit tegyek vele.

H y m n u s
Keszthely Isteneihez.

Ki zengi e' nagy század' erőseit,
'S omló trónussait? Ki Agamemnonnát — —
(stb. mint Berzsényi D. költeményei között.)

Hát a' mi mézajakú Aloyzunk él e még és hol van? Ha frsz neki, add tudtára, hogy én az ő levelét a' tiéd után leg inkább ohajtom. Hát az Erdélyiek kaptak e valamire való Drámát? Előre látom, melly szépek lesznek Erdélyi Leveleid. El találtad fachodat. Melly szépen szökdelsz Kázimérba azon a' rőt Brúceon! elevenen látlak! Mit jelent magyarul ez a' Brúce? Élj szerencsésen, szökdelj még Brüsszödön sokáig és vigan!"
(1817. márc. 12. *Kaz. Lev. XV. 113.*)

Versét Berzsényi Festeticsnek is megküldi:

„Nagy fényű Gróf!
Kegyelmes Uram!

Ime én ismét jövendőllő lettem; alig tellyesedett bé a' Helicon már Veimárt álmodok. Mosolyogjon Excellentiád! Nem tehetek róla. Én Excellentiádnak falukat nem jövendőllök, mert elég van, hanem dicsőséget, nagyságot, mellyek nélkül a' faluk nem sokat érnek. Dicsőséget is eleget szerzett már ugyan Excellentiád, mert a' legszebb, hazafi polgári virtusokban minden egy korujit fel multa. De itt még nincs határ: haladj meg Excellentiád a' maradékot is, mert mi fény azok között tündöklenni, kik az anyai nyelvet czigány nyelvnek nevezik, és a' poetát Joculatornak nézik? Jön mi utánunk egy szebb világ melly Excellentiád érdemeit csudálni s áldani fogja, de ez még nem elég: Festetics lelkének élni, munkálni, alkotni kell még vég nélkül azon szebb világban is. Melly csak úgy legyen, ha Excellentiád intézeteit tartósakká, örökösökké teszi, mert ha azok Excellentiád becses életével el enyésznek, ugy azok csak gyenge virágok, melyek már Excellentiád koporsóján el hervadnak s azzal együtt szemünk előtt el tűnnek. A mi életünk az örökkévalóságban tsak egy pillantat; mi nagyot teszünk ha virtusainknak illy szűk határt szabunk? . . ."

(*Ism. lev. 62.*)

Kazinczy válasza a vers olvasása után:

„Hat napi vajúdas után Múzád nem azt a' Chimaerát szülte, mellynek feje Schiller, középe Berzsényi, hátulja Horátz, hanem olly nagy tűzfű Ódát, a' mellyet csak töled halla még a' Haza. Melly erő! Melly képek! melly nyelv! Tetszik nekem itt még az is, a' mit egykor hiba gyanánt tevék-ki neked: hogy az Alcéusz' szchemáját a' második sorokban megperdíted. Jól esik az, midőn tulajdon képünket tulajdon képünkre nyomjuk-ki, midőn erőt lelünk magunkban eltávozni a' más nyomdokaitól. Csak hogy erre Isten kell, a' ki bennünket vezessen, az pedig téged soha el nem hágy.

Wesselényinek íme megküldöm Ódát. Az ő lelkéhez egy Irónk sem szól úgy mint Te, mert az csupa tűz, csupa erő, csupa érzés, mint a' Te énekeid. Megküldöm Szent Miklósinak is, aki felől én annyit tudok most mint Te, mert nekem régen hallgat.” (1817. márc. 23. *Kaz. Lev. XV.* 135.)

*

Kazinczy lelkesedésén kívül az ódának más, a korra tett hatását nem ismerjük, kivéve Szentmiklóssy Alajos elismerő levelét, amelynek a verssel kapcsolatos része így szól:

„Hallgatásod ideje alatt [1818. jan. 1-én írja levelét Berzsényinek] Te új nimbuszokkal növelted dicsőségedet. Olvastam Keszthely Isteneihez írt ódát, s ez nyilván bizonyítja, hogy költői ered még mindig igen bő folyamattal bír.” (MTA M. Irod. Lev. 4-r. 120. sz.)

Festetics véleménye nem ismeretes. De bizonyára nagyon tetszetett neki az óda, amit nemcsak a Berzsényinek ítélt többszöri jutalom (l. *Összes Művei.* 1956-os kiad. 659.; *ÖM* 462.), hanem azok a megbízások is bizonyítanak, amelyekkel felkéri a költőt a *Felséges királyunknak* . . . és a *Felírás* c. versek megírására. Az ő 1819-ben bekövetkezett halála — a Kölcsény-kritika mellett — új, tragikus fordulatot ad a költő életének, hiszen Festetics az ő szemében a nemzet szellemi felemelkedésének egyik legfontosabb segítője volt. Ezenkívül elszigeteltségéből is kimozdította a lelkes főúr.

Az *utókorban* NÉGYEY László (*Keszthelyi Helikon.* 1925. 174. skk.) figyelmeztet az ódában a Múza fogalom sokrétűségére: a költő szerint új világot tár fel az emberiség előtt, a vadont Elystummá változtatja, ő építette a városokat, ő tartotta fenn Róma dicsőségét, ő ihleti az újkor felfedezéseit, ösztönzi az emberi haladást, fejlődést, felvilágosodást. Kiemeli a versnek azt a célnak is, hogy Ceres és Minerva Festetics által lettek Keszthely istenei, de ez csak rejtett mondanivalója a versnek. Rámutat a „semineologus” kifejezés értelmére: „Főbb létre lobbant” és „feloldozá a' Szép' Jó' s az Igaz' mennyei csírajait”. Azt, hogy a versben mítoszi vonatkozásokat találunk, mint a fenséges ódai stíl korhű velejáróját fogja fel. — HORVÁTH János (*Berzsényi.* 92.) szerint a költő Festeticsben mintegy a nemzeti felvilágosodás vezérét látja, de ezt neve említése nélkül teszi, csupán törekvéseinek eredményét, a helikoni ünnepeket emeli ki. Utal a vers eszmei gazdagságára, „A kis magyar Weimár” isteneinek, Ceresnek és Apollónak szerepeltetésére, amely összeszőődik a versben: Ceres áldásait a tudás és művészet javai kísérik és tetőzik. — MEZEI Márta szerint (*MKL* 60.) a vers nem közösségi jellegű. A mitológiai apparátusban visszafordulást lát a költő régebbi korszakához. Szerinte Berzsényi itt lemond a harcról s elveszti a változó világhoz való rugalmasságát. — MERÉNYI (1966. 293.) értelmezése: „A költő a kultúra- és

eszményváltás nagy feladatát jelöli ki ebben az ódában nemzedéke számára." A felvilágosodás ideálja a reformkort is ihletheti: az alkotó, „szárnyas” ember látomása vonul végig a költeményen. Az ódát befejező viharos tájjal jelképezi Berzsenyi az új világot alkotni készülő, önmagával és nehéz körülményeivel küzdő nemzetteremtő nyugtalanságot. Így olvasztja egybe a rendkívüli erők segítségét igénylő és sejtető antik mítoszt és a vajúdó magyar valóságot. Szerintünk a költemény értelmezéséhez tartozik még, hogy ezzel az ódával ér tetőpontra Berzsenyi életműve, a költő ezzel emelkedik a XIX. sz. első negyedszázadának központi költői alakjává. Nemcsak tükrözi e negyedszázad főbb történelmi mozzanatait, hanem életművével szinte taszítja ez átmeneti korszakot a reformkor felé. Pl. Széchenyire és Wesselényire tett hatása is figyelemre méltó ebből a szempontból.

Forma

Az alkaioszi és asklepiadészi versszak kombinációja. (A második sor asklepiadészi. L. a Prónay-ódához írt jegyzetünket.) Ütemezése: 1. sor 2/3//4/2; második sor: 2/4//4/2: s., ch., ch., j.: a második sor verslábai.

Nyelvújítási szavak

Láng ajak, ömledez, szövedék, zengzet, csírfjai, sivatag, bájol, virány.

Szómagyarázat

Kalpe — Gibraltár régi neve. E tengerszorostól nem messze győzött az angol hajóhad 1805-ben a franciák fölött.

Az A helyestrása

Hymnus Keszthely Isteneihez.

- Ki zengi e' nagy század erőseit
'S omló trónusait? ki Agamemnonát
Korunknak 's Aulis áldozatját
'S Iphigenia' szemérmes arczát?
- 5 Feldúlt világunk' üszkeit, a' Tridenst
'S villám' ostromait, a' le rogyott Gigást,
A' meg repesztett Calpe' szirtjét
Pindari láng ajak ömledezzé.
- 10 Ti oh szelídebb Égiek! akkiket
Keszthely bé avatott szent palotájiba,
Ti, éltető Ceres s dicsőebb
Lelket adó Helicon' leányi,
- Vidám avénám hymnusa titek áld.
A' szebb emberiség bennetek él s tenyész
- 15 Ti adtok annak földi, lelki
Jobb eledelt s magas égi éltet.

- Ceres! te hívtad erdejiből elől
 A' vadságba merült emberi nemzetet,
 20 A' makk s gyöker helyett az édes
 Búza kalászt neki meg mutattad.
- A' társas élet' szövetegjeit
 Az erkölcsi világ új elementumit
 Te fűzted egy nagy kapcsolatba
 Czilra vivő örök ösztöninkel.
- 25 Munkált az ember s tárgyaihoz jutott:
 Batorságba szedé míve' gyümölcseit,
 Vigan, nyugottan éle csendes
 Sátoribann az arany világnak.
- De még le fojtva szűnyada kebliben
 30 A' szebb étheri rész. Músa te illetéd
 Nectáros ujjal égi lantod'
 'S zengzete gyult erein keresztül.
- Zugván fel ébredt a' le kötött erő.
 S mint új lény leveté állati nyűgeit
 35 S a' még nem ismért lelki élet
 Képei közt lebegett örömmel.
- Főbb létre lobbant lelke fel oldozá
 A' szép', jó' s az igaz' mennyei csíraját.
 Zengtél, s körülte új világ es
 40 Elyzion nyílt bus vadonján.
- Zengtél, s szívének hurjait illetéd.
 Forró melle dagadt, homloka virrada
 Elméje szárnyalt s a tudásnak
 Meg kerülé sivatag határit.
- 45 Zengtél, s dalodra Theba fel épüle
 S a boldog görög ég' csillaga felderült,
 S te zengsz, ha Rómát a' kerek föld
 Rettegi és te, ha azt le rontja.
- Te zengsz, ha Franklin lelke' merész keze
 50 Villámot le ragad sceptrumokat le szeg,
 S ha Newton és Kant a' Teremtő'
 Titkait oldja, világot alkot.
- Kronos leánya! Delphi nagy istene!
 Ti munkátok azon titkos örök kőtől,
 55 Melly a' halandó port s az Istent
 Eggy csuda mívbe csatolva tartja.
- Oh, lakjatok hát e kies ég alatt,
 Bájoljatok ide Enna' virányait
 És a' virágzó Attikának
 60 Hajdani szép idejét s Saturnust.

Hogy vérrel ázott századaink nyomán
 A' szent pálma' arany bimbaji nyiljanak
 'S e kis magyar Veimár öléből
 Lásza hazám ki derülni napját.

66 Oh, látja! S ím a' Harcz' deli nemzete,
 Melly még csak hadi zajt esmere és halált,
 Le rakja harsogó aczélit
 Szined előtt ragyogo Napisten!

70 Le rakja s áldoz, S mint mikor a' Bakonyt
 Messziünnen riadó meny kövek és szelek
 Csattogva rázzák, zeng fölötte
 Tegzed' arany nyila és az Aegis.

Szövegváltozatok

[KH a *Keszthelyi Helikon* rövidítése.]

Cím: D Hymnusz Keszthely Istenseihez. 1817. febr. 12.

2. D thrónusait ?
3. D Aulisz
5. D feldult tridens' Villám T tridenst
6. D Villám ostromait [S nélkül] gírást KH villim [sh.]
8. D lángajak
9. D égiek! a'kiket
10. KH D palotáiban
11. D Ceresz és dicsőebb
12. D Helikon'
13. KH hymnusa titek' áld
15. D testi lelki
17. D Ceresz! erdeiből D T elő
27. D Vigan nyugodtan
28. D Sátoriban
29. D szunnyada
30. D Múza
31. D Nektáros újjal, égi lantod' Zengzete ['S nélkül]
35. D esmért
38. D 's igazabb mennyei csirjait
40. D új világ nyílt Elüzion' szomorú vadonján KH Elüzion
41. D hurait
45. D Thébe
46. D feltűne; Te
47. D T Te zengsz ['S nélkül]
49. D Franklin' lelke merész keze T lelki
51. D teremő
52. D oldja 's világot alkot
53. KH Kronos' szülöttje D Kronosz' KH D T 's Delphi
54. D Ti
57. D Oh lakjatok
60. D idejét, Szaturnuszt
62. D bimbai
63. KH kies magyar Veimár' öléből
64. D hazánk
65. D Oh látja

66. KH ismerek
 68. D napisten
 71. KH zeng s fölötte
 72. D Tegzes arany nyila [Kazinczy javaslata: „zeng az Aegis.”] D Aegis

Fordítás

Hymnus an die Götter von Keszthely. Übertragen von Claude d'Acy. Wien 1961. Georg Praehner. *Strahl im Sturm.* S. 71.

Képzőművészet

MARTYF Ferenc grafikái (21—22.): Berzsenyi a keszthelyi írótalálkózón. (Kaposvár Rippl-Rónai Múzeum.)

Függelék

A bécsi kormány újságjának „kritikája”

Hogy mily gyanús szemmel, de egyúttal gúnyosan és lenézően, leki-csinylőben bírálták a reakció korában az ilyen magyar hazafias ünnepélyeket, jellemző a bécsi *Vaterländische Blätter für Oesterreich* 1817. évi 5. száma, amely a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi 3. füzetének ismertetése közben a tőlünk az előbbiekből mellékelte lelkes tudósíttásra a következőket jegyzi meg:

„*Keszthelyer Helikon.* Beschreibung der Feyer des Geburtsfestes seiner Majestät des Kaisers und Ihrer Majestät der Kaiserin. — So was gehört eigentlich in politische Flugblätter: wir sehen an Mittags- und Abendschmäusen und an Tänzen nichts Wissenschaftliches.” [*Keszthelyi Helikon.* Őfelsége a császár és Őfelsége a császárné születésnapja alkalmából rendezett ünnepély leírása. Az ilyesmi voltaképpen politikai röpiratokba való. Mi nem látunk semmi tudományos szempontból jelentőséget az ilyen ebédekben és vacsorákban. . .] Vagyis a bécsi újság szemében az a keszthelyi Helikon-ünnepély, amely költőnk számára egy új magyar világ kezdetét jelentette, csupán egy gyanús politikai lakmározás volt, amire a célzatos tudósítás mintegy a rendőrség figyelmét is felhívta a biztonság kedvéért . . .

(A *Tudományos Gyűjtemény* — ha túlzott lojalitással is — védelmére kél a „keszthelyi szellem”-nek, s bizonyítékkul közli — az ő szempontjából nem egészen szerencsés választással — Kisfaludy ódáját és egy védekező eszmefuttatást, amiket érdemes közölnünk.)

A *Tudományos Gyűjtemény replikája*: „A' tavalyi Keszthelyi Helikonról a' tavalyi Tudományos Gyűjteményben előforduló 'Tudósíttást a' német Recensens úgy ítélte meg mint egy politikai lakozásnak leírását; (Politische Schmauserey! lásd a' tavalyi német hazai leveleket.) holott az egész tudósíttásnak szinte minden sora többnyire a' Hazához és Királyhoz való szeretetet, tiszteletet emlegette, és ily dolgokról szóllott, mely azt előmozdította; — holott a' Keszthelyi Helikon a' Tudományoknak és szép mesterségeknek egy valóságos virágzó szép tavaszi napját tüntetvén fel e' vidéken, a' vendégeskedést a' tudósíttó csak úgy hozá elő, mint az újságok egy itt, vagy amott tartott lakozást előhozni szoktak, mellyben ennek, vagy amannak egy Uralkodó Felsőségnek egészségeért és hosszu életéért é l l y e n poharak emeltettek.

Valóban ezt lehet, és kell is gondolnunk, hogy valamely nem jó lelki magyar Iróknak palástya alatt egy olly Freronizmus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, szépet, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni. És nem bizonyos, ha epéjének kiömlése a' hazához és Királyhoz való szeretetet és tiszteletet, — vagy a' szép Intézetnek lelkes Szerzőjét; e' hazafiui, és hiv Alattvalói szívvvel példás Festeticset, vagy a' Tudósíttót vette e arányba? — Sok rossz akarat, irigység, vagy gonosz lélek kell ahhoz, hogy egy innep, mellyben jó Királyunk' születésének emlékeztetéssé tételére a' lelkes Gróf Festetics a' házi szegények között 2000, a' megnyomorodott Hazavédők' számára 2000, és a' tanuló Ifjúság között 500 forintokat osztott ki, egy politikai lakozásnak nevezete alatt nevetéséssé tétessék a' Világ előtt. — Politikai Intézetnek helye Keszthelyen se nem volt, se nem lehetett. Példa, miként hidgyen a' közönség a' Recensenseknek! — miként hirdesse a' Német hazai Leveleknek Redactiója minden vizsgálat nélkül azt, a' mit Correspondenseinek, (kik annak fejébe, hogy nevek titokban marad, és semmi felelettel nem tartoznak, indulttyokat minden zabolya nélkül kicsapni engedik) erről vagy arról hanyat homlok irni tetszik. Mert ezen szép czéla törekedő Leveleknek nem lehetett szándéka ezt, a' mi jó, szép, és igen is ditsőséges, lealázni, mint-hogy szerzőjüket szebb lelkű és jobb akaratú német Hazafiaknak tartjuk.

Meg is vagyunk győződve arról, hogy ennekutánna nagyobb figyelmet vetnek arra, mit merjenek, mit ne, másoknak szava után vakon mondani, hogy jobb hírek és nevek egy két Correspondenseknek kedvéért egy egész, szép czellyokat barátságosan elősegéllő nemzet előtt csorbát ne szenvedgyen." (*Tudományos Gyűjtemény. 1818. III. 113—114.*)

Kisfaludy Sándornak a keszthelyi helikoni ünnepélyre írt költeménye (1817. febr. 12. — A szerkesztő bevezetésével), amelyet Festetics György nem engedett előadni:

„A' Keszthelyi Helikon, ezen szép, hasznos, igaz hazafiui buzgóságot lehellő, 's a' Nemzetnek javát a' Királynak tiszteletével olly szépen öszveköttő, dicsőséges Intézet lelkesítette a' Szerzót ezen Ódának éneklésére:

Óda

Tolnai Gróf Festetics Györgyhez.

Qui Consulta patrum, qui leges, juraque servat.

Hor.

Ki e' magának bűnösen áldozó
Században a' közjóra, irgykedést
Szerző dicsőséggel, ki tudgya
Mérni, 's pazarlani szép vagyonnyát, Virág.

Midőn az ember létet kap itt, ezen
Jóval gonoszszal, búval örömmel olly
Vegyes Világon; — kérdezetlen,
Ó akarattya e lenni, vagy sem? —

Akkor csupán a' szembekötött hamis
Szerencse játszik; sorsot az osztogat,
A' vak; 's miképpen volna hát, hogy
Többnyire balra ne nyúllyon a' vak? —

Ott egy szegény Pár, rongy atya, rongy anya,
Egy gyermeket szül szalmafedél alatt;
Az elme és szív benne szép 's nagy;
Más születés, nevelés mi ritka

Felséges embert, nagy hazafit, jeles
Vitézt teendő volna belőle; de
Pór sorsa ötet porba nyomván,
Él, szaporitt, 's kihál a' baromként. —

Ott a' hegyen keltt, 's tornyaival kevély,
'S a' merre a' szem lát, maga birtokát
Látó, ezer jobbágy uraltta
Vár is az új uri rajnak örvend.

Az Urfi, ámbár emberi érdeme
Silány is, Úr lessz; és pedig olyan Úr,
Ki kényneként majd sorsot oszt: mert
Bár esze nincs, van arannya, módgya.

Ama'szegényt, és porba tapodtat egy
Kis morzsa abból, a' mi sok ennek a'
Dúznak, miképpen boldogittná!
Ám de vak, és hamis a' szerencse!

Nem jó igazság a' nyomorulttnak ez;
De bár nehéz is, túrnie kell; csak ez
Orvos szer a' sorstól levettnek,
Türedelem, te ne hagyd el ötet! —

Ha rossz igazság, hogy az elégnek is
Már bő határán túl ezer és ezer
Javakkal áldá ezt meg a' sors,
Jó neki. A' sok övé. Köszönnye.

Mert védi, 's méltán, emberi, nemzeti
Törvény vagyonyját, bár sok is Egynek az.
Csak érdemelné hát meg, a' mit
Több ezerek' keserű híjával,

'S kárával Ő bír, Ő egyedül csak egy
Ember, ki szintén mint amaz elvetett,
Néhány arasz földdel beéri
Majd, ha megé'l ere, 's élte elhuny. —

Sok gazdag embert, dúzs Urat esmerek
En itt közöttünk a' magyar ég alatt,
A' kit megáldott a' szerencse
Sok Fejedelmi javakkal. Ám de

Ezek közül hány érdemelé meg e'
Bangó szerentsét! — Fáj! mikor illy bitang,
Sőt átok a' föld' kincse sok száz
Emberi, nemzeti jót nem érző

Duzmadtt Kevélynek vesztegető keze
Közt. Átkozott légy önszeretet! te vagy,
Valál, 's leszel minden gonosznak
Kútfeje a' nap alatt örökké. —

Kiválsz Te a' megvesztegetett Sereg
Közül, Hazámnak nagy Fija, F e s t e t i c s i
Kivál utánnad — csak kevés még;
Am de csak a' Te neved világitt.

Te a' Hazában, bátor irigy, setét
Felhők borították, a' teli Hold szerint,
A' hol 's mikor rést látsz, ki törve
Hinted el a' gyönyörű világot.

Te benned ész, szív a' haza' és Király
Javának áldoz; 's Keszthelyen áldomás
Az a' Magyarinak, láttyuk, a' mi
Többnyire átka, veszélye másutt.

Ha jól arányzott Századok olta már,
Ámbár ha játszott a' csapodár 's hamis
Szerencse egyszer, hát bizonytal
Akkor esett, mikor a' kezédbe

Adá Hazámnak szinte legékesebb,
'S haszonra is majd legszaporább javát.
Gyors, bölcs, okos Sáfárja ennek,
Ezt Te megérdemeléd valóban! —

Te, a' mit érsz, tudsz, bírsz, teli szívvel, és
Bő kézzel osztod, 's közre bocsáttod a'
Hazában: a' mag, mellyet így vetsz,
Oh! mi diosót terem egykor itten.

Nagy példa abban, mint vegye hasznait
Javának egy dúzs; mint tegyen emberi,
'S polgári sok nagy tartozásnak
Ő eleget nemes értelemmel.

A' szépet, és Jót, és Nagyot érteni,
'S érezni is már ritka tulajdon az
Emberben; a' jobb lelkeké csak;
Am de nagyobb nemesebb 's dicsőbb még

Mivelni mind ezt; hinteni magvait;
Segélni keltét; közleni; osztani, —
Az éltető napként felettünk, —
Mint Te cselekszel egész erővel. —

Az ember él, hal. Gazdagot és szegényt,
Koldust, Királyt egy sírba nyel a' halál.
Volt 's nincsen: és megmondva léte.
Por vala, por léssen, a' mi csak por.

De a' ki jót tesz, 's virtusok, érdemek
Által jeles lessz, holta után is él:
Mert tette él a' föld' porának;
Tette hát a' maradékra által. —

Ki a' jelenkor' Jobbait így tudád
Megnyerni szép 's jó tetteid által a'
Hazában; és már messze földről
Látni, osudálni, tanulni vonzál

Magadhoz embert, bölcs Magyar! élni fogsz; —
Neyed dicső lessz, még Magyar él 's lehél,
És csillagát tisztelni tudgya,
A' ki sugárt ragyogott nevére.

Kisfaludy Sándor.

III. Felséges Királyunknak Keszthelyre várátásakor.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

Aurora 1824. 40. — D I. 164. — T I. 138. — **A**a alapján közöljük, **D**fi-gyelembevételével.

A *Hymnus Keszthely' isteneihez* önálló ihletésű költemény. De a keszt-helyi motívumnak van mellékterméke is Berzsenyi költészetében: a *Fel-séges Királyunknak Keszthelyre várátásakor* c. óda. Ez már „megrendelés-re” készült, amit költőnknek 1817. szept. 15-én írt levele bizonyít:

„*Parancsolatjára* Excellentiádnak küldöm az ódát. Csekély, de úgy vé-lém, az okosoknak elég, a' nem okosoknak pedig a' sok is kevés. Nehéz illy esetben a' középutat eltalálni, 's tán mindenkor jobb a' kevés, mint a' sok. Ha megtudhatom, mikor lesz a' solennitás, elmegyek, mert én Ex-cellentiád genialis lelkének munkáiban nagy gyönyörűséget találok, 's mert igen óhajtom hazámnak atyját hazámnak legnemesebb fijával együtt látni.”

E levél érdekessége az is, hogy hét nappal azután íródott, hogy Berzse-nyi — a Kölcsey-kritika elolvasása után — levelet ír Kazinczynak Köl-csey „goromba recensioja miatt”. Ez még különösebb felindulást nem mutat, de lehet, hogy fogalmazványa már előbb elkészült, mert Berzsenynek szokása volt minden fontosabb levelét először fogalmazványban „meg-tervezni”.

De az ünnepségen, amelyre a költemény íródott, már nem vett részt, mert közben betegsége elhatalmasodott rajta.

Egyébként a költemény megértéséhez feltétlenül szükséges HORVÁTH János szavaira gondolnunk (*Berzsenyi*. 106.): „A Berzsenyi szerint való királytisztelet éppúgy nem személynek szóló megalázkodás, mint másne-mű ódáiban sem volt afféle, hanem a magyar alkotmány e követelménye. A király nála mindannak szimbóluma, ami erkölcsi értelemben magyar.” De ezt már ki kell egészítenünk annak a polgári értelmű nacionalizmus-nak jelentkezésével is, amely *nemzet és király közeledését* tűzte ki célul,

s amelynek egyik első „szívdobbanását” a Görög Demeterhez írt Berzsenyi-ódában érezhetjük.

Nem érdektelen talán annak egyéniségéről, akihez az óda (különben a fenti berzsenyies értelemben) szólt, egy modern történetíró jellemzésével megemlékezni.

Ferenc császár és király nagyon szorgalmas volt, de ez nála inkább foglalkozást jelentett, mint munkát. Fáradhatatlanul osztogatta a ki-hallgatásokat, s a legcsekélyebb rangú ember számára is volt vigasztaló szava: „Majd meg fogjuk csinálni.” S ha később nem történt semmi, azért „a miniszterek voltak felelősök”. Csaknem kispolgári volt. Gyakran megjelent egyszerű, kopott polgári öltözetében felesége kíséretében a „Bástyán”, Bécs sétálóhelyén, s barátságosan üdvözölt jobbra-balra mindenkit. Szívesen beszélt külvárosi bécsi dialektusban. Ez is népszerűvé tette. A művészetet, tudományt nem tartotta sokra. Jellemében közömbösség és makacsság egyesült kicsinyességgel és bizalmatlansággal. Uralkodói jogainak jelentőségéről meg volt győződve. A Napóleon fölött aratott győzelmet saját politikai művészetének, bölcsességének és előrelátásának tulajdonította. Bár az 1815 utáni korszak a „nyugalom és rend” jelszavával Metternich nevéhez fűződik, voltaképpen Ferenc lényével függ össze. Meg volt győződve, hogy a „modern eszmék” a birodalom bukását idéznék elő. Ő maga jellemezte e felfogásának lényegét: „Birodalmam egy korhadt házhoz hasonlít. Ha egy részét le akarná az ember rombolni, nem lehet tudni, hogy mi minden omlik vele együtt össze. Ezt alapozta meg Metternich elméletileg azzal a mondásával, hogy „ellene kell szegülni az általános felbomlásnak, amely a fejlődés nevével álarcozza magát”. (MAYER—KAINDL: *i. m.* 37.)

Mindebből az ódában csak a titkos nemzeti reménység érződik ki: hadd hatná át a királyt is a „szent honszeretet” heve, amely jellemző a nagy fejedelmekre. Miképpen a „jobbágyi tisztelet” is az ily fejedelmeknek jár: hisz a két virtus együtt tesz fejedelmeket és nagy embert.

A király, persze, nem vett tudomást a költeményről. — Csak 1824-ben jelent meg az *Aurorában*. De akkor talán már sürgető *nemzeti követelménynek* is felfoghatták — a király irányában.

Az *utókorban* NÉGYESY László (*Keszthelyi Helikon*. 178.) figyelmeztet a hűség és hazaszeretet kettős erényének dicséretére. — Szerintünk a költő I. Ferencről a felvilágosodás erényeit kéri számon: a kunyhók védelmét, a jólét és az igazságosság megvalósítását. A felvilágosodás eszmekörébe tartozik a béke helyreállításának kiemelése. (De vedd össze ezzel a *Vandal bölcsesség* követelményeit is!) A vers lényege az, hogy a királynak szeretnie kell a nemzetet: legyen ő is jó „hazafi”.

Forma

Alkaioszi versszak, de a második sor minden versszakban aszklepiadészi. (L. a Prónay-óda jegyzetét.) Ütemezési típusa: 2/4 // 3/3 —s., ch., ch., j. (a második sorokban).

Nyelvújítási szavak

Ernyők, Zengő (főnévként használt melléknév).

Szövegváltozatok

Makáry kéziratában:

6. Temjént

8. jusaitoknak

[3-hoz jegyzet: *zengő — azaz Balaton.]

A kiadások változatai

Aurora jelzése: **Aa**

3. **D** Simulj tükörré zengő **Aa** Zengő!

4. **Aa** bíborozza Phoebusz **D** Phoebusz!

5. **D** gyújtsatok

6. **D** Tömjént

7. **D** paizszsa

10. **D** szórva körüljárja hazánk

14. **Aa** Mutassd

15. **Aa** Mutassd

16. **D** haza 's atyja vagynak. Mutassd

17. **Aa** Mutassd **D** honszeretet'

19. **Aa** Mutassd **Aa** **D** virtusz

20. **Aa** Fejedelmeket

Fordítás

Rex Ungariae cum in thermis Castaliae expectaretur. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae.* P. 47—48.

112. Felirás

Még egy utóhangja volt a keszthelyi ünnepélynek: a *Felirás* c. rövid, epigrammaszerű vers, amely 1956-ban került elő a Fesztetics-levéltárból. Nyilván a gróf felkérésére készült, s 1818. jún. 18-án küldte el neki költőnk. A versnek második felét két változatban látjuk. Mindkettőben megmutatkozik a költő invenciója, sűrítő ereje, szemléletének történelmi távlata, még ha néhány sorról van is szó.

Forma

12 szótagú két sor után a harmadik 6 szótagos a háromsoros versszakokban. Hangsúlyos-rímes vers.

Szómagyarázat

Fülepnek rémítő flottáji — II. Fülöp spanyol király (1543—1598) hajóhadát az angolok 1588-ban tönkreverték
Gallia dandárit — Napóleon seregeit
Karolinánk — Ferenc császár felesége

113. Barátimhoz.

[III.]

Kézirat

Jelenleg a birtokomban van. A BÁNÓCZI családtól 1936-ban került eladásra. Egy 39 × 25 cm méretű, bőrrel szegélyezett vászonkötésű könyvből került elő, gazdasági feljegyzések között, amelyek 1822 novemberétől fródtak a könyv üres lapjaira. A költő saját kezű írása. Eszerint közöljük, de figyelembe véve az N-nek az 1936-os akadémiai kiadásban rögzített szövegét.

A Niklán talált másik kézirat 1944-ben Berzsényi könyvtárával együtt elpusztult.

Az 1936-os akadémiai kiadás idején még nem tisztázódhatott a vers kelte, amelyet akkor a Kazinczyval folytatott barátság idejére rögzítettünk. De nemcsak az M kézírata, hanem a vers motívumai is — alaposabb vizsgálatnak alávetve — más időpontra engednek következtetni.

Berzsényi 1817. szept. 8-án írja ismeretes levelét Kazinczyhoz, amelyben kitér a Kőlesey-féle bírálathoz, és Kazinczy segítségét, támogatását kéri. A válasz csak október végén érkezik hozzá. Nézetünk szerint ez az a csaknem kéthónapnyi idő, amikor Berzsényi e verset írhatta — éspedig első változatában (N). A költemény drámai felindulást tükröz. A bírálatból megsebzett költő a „karaib bajnok” hasonlatához folyamodik, hogy fájdalmát kifejezze. A barátokhoz folyamodás — bár bizonyos kétséggel — azt hangsúlyozza, hogy a költő még *nincs egyedül, segítséget, támogatást vár barátaitól*. Talán Kazinczy válaszában késése az, amely az első kétségeket ébreszti szívében. Ezt a helyzetet tárja fel a költő lélektani pontossággal, őszinte megindulással. De még abban is bizakodik, hogy egyedül is szembeszállhat a sorssal. E motívumok nagyon jól illenek a költő akkori helyzetéhez. Arról tehát szó sem lehet, hogy a vers — mint régebben feltételezték —, 1817 előtt keletkezett volna.

Az *Áte*-motívum Kazinczy szonettjéből került ide:

Nincs milliók közt egy, kit a' fene,
Vak Áte így vett volna szabdalásba.
Ha megdühödve kapkod néha másba,
Segélni mindjárt kész azt istene.

Ah, engemet nem véd őllene
Sem ég, sem föld! E' szörnyű bajvívásba'
Ajúlva dülök újabb ájulásba,
'S irt nem talállok, melly enyhítene.

(*Kaz. Lev. VI. 323.*)

(Végül is Ámor megszanja a költőt, Sophie-t adja neki vigasztalásul, s azóta nem érzi „a Sors csapkodásait”).

Látjuk tehát, hogy Kazinczy szonettjének *derűs* fordulatával szemben itt Berzsényi dacosan száll szembe sorsával, végzetével azáltal, hogy szenvedései közben és azok ellenére is dalra fakad, mint a karaib bajnok.

E példát útleírásokban olvashatta a költő, éspedig a könyvtárában megvolt *Nevezetes Utazások Tárházában* (I. 336.).

„Ha valakit a' szultán az ő tanácsosai gyűlésében a' tigrissel való harcra ítél, olyankor húsz vagy harminc lábnyi kőz kerfittetik be vastag haso-

gatványokkal. . . Ezek kerítésén két ajtók vannak. Az egyikben a' meg-sententiázott megyen be, aki övedzőig meztelen, 's mint valamely áldo-zatra rendelt barom, fején virágkoszorúkkal van felékesítve 's jobb kezé-ben egy hegyes tört tart, a' balogban pedig egy darab fát. Ezen boldog-talan először megköszönti a' szultánt, azután pompás hadi táncot jár. . . Jóllehet ezen szerencsétlenek tudják, melly sors vár rájuk, mégis megkö-tözött lábaikkal is verték a' taktust a' muzsikához. . ." — Majd másutt, ahol nem foglyokról van szó: „Az olly táncosok, akik megbotlottak, 's elestek, (amiről azt hiszik, rosszát jelent), azonnal kivitettek a' táncolók' sorából és azonnal fejek vétetett, a' nélkül, hogy a' táncolás félben szakadott volna.” (Uo. 366.)

Hogy a költő olvashatta a részletet, s talán ebből meríthette bizonyos átalakításokkal a vers hasonló motívumát, bizonyítja a *Poetai Harmonistika* következő részlete is:

„Az úgy nevezett vad népek énekkel és tánczsal kezdik az ütközetet 's minden fontosabb dolgaikat; a halálra ítéltetett . . . énekkel és pompás hadi tánczsal kezdí a tigri-szel a halálos viadalt; a hadi fogoly a legiszo-nyabb kínzások alatt énekkel és tánczsal emelkedik fölül a fájdalomakon s utolsó lehelletig zengi halottas énekét, néhol pedig a tánczban megbotló azonnal lenyakazzatik. . ." (PM 161.)

A kezdetben vázolt helyzetből folyik a vers rezignációja is. Mi lesz, ha barátai elhagyják, ha egyedül marad? Nyilván ez a hang, a bölcs senecai hangütésnek ez a sötétebb változata már rossz sejtelmekben gyökerezik. A *Barátimhoz* (1808) c. versben e baljós rezignáció még azt mondatja vele, hogy nem szeret semmit, de nem is gyűlölhet — itt „se bu, se öröm nem reszketi által” a költő szívét.

Ezért gondoljuk, hogy a vers (bár az általunk jelzett időben keletkezhe-tett) közben nem elégitette ki a költőt, s esetleg újabb motívumokkal mélyülhetett, amint a költő lelkiállapota továbbra is romlott. Ennek ki-fejezése lehetett az utolsó öt sor, amelyet később áthúzott, s az M válto-zatban már így, áthúzottan szerepel.

E nevezetes áthúzás — amely talán az átmenetet jelzi *A költő és a sors* felé — tehát már arra az időszakra tehető, amikor a költő — miután Ka-zinczyval és barátjaival szakított — lelkiállapota enyhült, optimistább lett, vagyis a javítás esetleg abban az időpontban lett végérvényes, ami-kor 1822-es gazdasági bejegyzéseit kezdte el a fent említett könyvben: tehát 1822 körül.

A rezignáció, amelynek hí kifejezése az áthúzott utolsó öt sor, még az 1820-as levélben is jellemzi a költőt:

„Hidd el, az én resignatióm . . . tökéletes mind Tereád, mind az egész világra nézve 's nem kíván, nem ismér szívem egyéb jót mint ezen resig-nationak nyugalmát.” (*Kaz. Lev. XVII. 302.*)

Vagyis 1820-ban e lelkiállapot jellemezte, akkor még hűnek érezte ennek rajzát *Barátimhoz* c. versében. Öszinteségének megfelelően ekkor tehát nem javíthatta, nem hagyhatta el végleg az utolsó öt sort, csak amikor — megváltozott helyzetben — megírta a második változatot, amiről a következőkben lesz szó.

E versben még bizonyos melegséggel említi Kazinczy szonettjét Átéról, de a *Kritikai levelekben* (PM 199.) már erőtlennek és több tekintetben hibásnak találja azt.

*

Korábban természetesen nem kelthetett visszhangot, mert kéziratban maradt költeményről van szó.

Az *utókorban* MERÉNYI (KM 257., 392.) először hívta fel a figyelmet a két változatra (392). — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 236.) *A religiokról* szóló művével hozza kapcsolatba a költeményt. — MERÉNYI (1966. 268.) kiemeli a *Barátimhoz* cím későbbi kiküszöbölését, és ezzel rávilágít a második változatra (*A költő és a sors*) eltérésnek lényegére. Ez a költemény még „társas” vers. A költőt ekkor még nem jellemzi a teljes elzárkózás magatartása, mint a második változatban, amely különben valósággal új vers. A vers baljóslatú befejező kérdése a költő sorsérvéséből fakadhatott. (A költemény keltét — motívumai alapján — határozottan az 1818 és 1820 közé az 1820-ban Kazinczyhoz írt levél elé teszi. Ez az utolsó korszak „nyitása”.)

Forma

Hexameter.

Nyelvújítási szavak

Vázkép, bajnok.

Szövegváltozatok

Az M kézirát eredetileg teljes szövegében adja a verset, javítás csak későbbi eredetű.

4. büsz[ke] [kimaradt a második szótág a kézirátban.]

13—17. [sor utólag egészen áthúzva, ezenkívül külön szavanként is <Lelkem örök hideg így>, ami azt is jelentheti, hogy a költő eredetileg nem mind az öt sort akarta kihúzni.]

114. A költő és a sors. [„Honnét van . . .”]

Kézirat

Elveszett Döbrenteinél.

Megjelenés

Először D I. 188. — T I. 174. — D szerint közöljük, fenntartásokkal.

A *Barátimhoz* (III.) változatának is felfogható, de attól mélyen különböző vers, úgyhogy önálló költeményként kell értékelni.

Benne már „personálék” nincsenek. A költő — a vers tanúsága szerint — túl van a harag és a panaszkodás korszakán. De rejtetten mégis őri a sebet, s ezt kifejezésre is juttatja.

Elsősorban feltűnő Kazinczy és a barátok eltüntetése a költemény szövegéből. S ez a körülmény világítja meg keletkezését is.

Berzsenyinek két alkalmá volt arra, hogy Kazinczyra megnehezteljen. Az egyik Kazinczy 1817. okt. 12-én és 18-án kelt két levele, amelyekből tudomásul kellett vennie, hogy Kazinczy alapján helyesli Kölcsey bírálatát. A másik válasz (1821. jan. 18.) a költő 1820. dec. 13-án Sopronból írt levelére, amelyben Kazinczy ismét biztosítja őt, hogy „nagy gyönyör-

rúséggel olvasta Kőlcsey bírálatait, mert csak azok »színét« tekintette". (Kaz. Lev. XVII. 364.)

Valószínű, hogy e második alkalom volt az, amely a költemény témáját és tónusát meghatározta, s így 1820 után keletkezhetett. A Kazinczyval szemben éledő gyanú — akár megalapozott volt, akár nem — már az 1817. októberi Kazinczy-levelek után elharapódzhatott a költő szívében. Kazinczy dicsérte — még mielőtt Berzsenyi olvashatta volna Kőlcsey bírálatát — a kritikust, akinek bírálatai annyira hasonlítanak az övééhez, mint „tojás a tojáshoz". (Kaz. Lev. XV. 137.) Kazinczynek Kőlcseyt dicsérő lelkes sorai 1817 októberében — a fenti előzmény miatt — csak erősíthették a költőnek azt a (különben téves) rossz sejtelmét, hogy Kazinczy is ludas a Kőlcsey-bírálat egyes megállapításaiiban, amelyeket azonban *előzetesen nem közölt* vele (hogy pl. „a stílus praeponderál", meg hogy sok ódáiiban a provincializmus, amit Kőlcsey különösen megró. Az utóbbi egyenesen Kazinczy kritikai megjegyzéseire emlékeztette.

E „sötét" gyanú azonban idővel oszladozni kezdett, de az 1820-ban írt levél szintén feltárja a költő kétségeit is, ezért mint *A költő és a sora* lélektani előzménye e részlet nagy figyelmet érdemel.

„Egy Pesti barátod azt mondá nekem, hogy Te olly tudós munkát mint Kőlcsey recensioja, írni sem tudnál. Én mast azt hiszem, hogy olly gorombát nem tudnál írni. De akár írta'd, akár nem, már mast nekem mind egyet." (Kaz. Lev. XVII. 301.)

Itt vallja be tehát a költő, hogy Kazinczy szerzőségének gyanúja is felmerült lelkében.

Ezt a gyanút erősítette Kazinczy előbb említett, Kőlcseyt *ismét dicsérő* levele (Uo. XVII. 364.) Ez volt azután az oka barátságuk teljes félbeszakadásának. S ez volt egyúttal a lélektani feltétele annak is, hogy ez a versváltozat létrejöhön, amelyben már Kazinczy egyáltalán nem szerepel, de a barátok sem, akiket a költő szintén keserű szavakkal illet:

„Thaisz, Szemere és Vitkovics. . . engen nyomorult állapotomban szembe gunyoltak, 's . . . még a' T. Gyűjteményben is jónak találták hamvait-mat tapodni. . ." (Uo. XVII. 301.)

Így hát kimaradtak a „barátok" is az új változatból. (A *Tudományos Gyűjtemény* valószínűleg azért „tapodta" a költő „hamvait", mert a folyóirat 1820. IV. 120. lapján a recenziókat igen dicséri. Ugyanabban az évfolyamban (VII. füzet 74.) közlik Beregszászi Pál (helytelen) kifogásait Berzsenyi némany kitételei ellen, pl. szerinte „születsz" helyett „születel"-t, „ömldez" helyett „ömlendezik"-et kellett volna Berzsenyinek írnia. (Ami téves felfogás. — M.) — Ezenkívül lehet, hogy Berzsenyi azt is mély sérelemnek és a baráti érzéssel össze nem férhetőnek fogta fel — *jogosan* —, hogy e „baráti" szerkesztők első *Antirecensióját* sem nem közölték, sem vissza nem küldték.

Ezek a sérelmek indokolják tehát a „Barátim" cím és megszólítás elmaradását. S egyúttal ez a tény kifejezi a költő mély csalódását is azokban a barátokban, akiknek segítségében és jóindulatában eddig hitt.

De miért maradt ki Kazinczy neve? Ennek magyarázatát valószínűleg Kazinczynek Berzsenyi fent idézett levelére adott válaszában kell keresnünk. Ebben két olyan kitétel van, amely a költőnek Kazinczytól való további távolodását idézhette elő.

Az egyik: „Anny való, hogy én a' Kőlcsei' Recensióját *nagy gyönyörűséggel* olvastam. (Berzsenyi előbbi levelében „Kőlcsey kritikai piszkolódásai"-ról szól. — M.) *Mű títéle* Verseid és a' Superint. Kis Úréi felől, arra *épen nem volt gondom*; egyedül azt a' *színét* tekintettem az *érettségnek, nyugodalomnak*, mely dolgozásán, az első soron kezdve az utolsóig, *bájos*

hatalommal ömlött-el. Ítéleteit a' magaméivá tenni nem akartam és nem tettem. . . [Kiemelés tőlem. — M.]

A másik: „Verseid neked elhalhatatlan fényt szerettek; nevedet a' maradék soha nem fogja tisztelet nélkül nevezni. A' Philosophia bennünket a' dicsőség eránt nem tesz hidegekké, hanem csak arra tanít, hogy az igaz és ál dicsőséget ne tekintsük egygynek, 's ne higgyük, hogy ragyogásunk annyira el setélthet mást, hogy mellettünk és utánunk senki nem ragyoghat. . .” (Kaz. Lev. XV. 364. — Kiemelés tőlem. — M.)

Az első megjegyzésből Berzsenyi azt a következtetést vonhatta le, hogy Kazinczy nem értette meg még most sem azt a tulajdonképpeni sérelmet, amely a bírálatból következett. A másiktól pedig talán azt olvashatta ki, hogy verseinek egy része csak „ál ragyogást” szerzett nevének, tehát Kölcsey bíráta jogos volt.

A költő lelkiállapota és a barátságukhoz kötött eszmei feltételezések érthetővé teszik a Kazinczy említésének elmaradását olyképpen, hogy itt az *Até már Kazinczy szonettjéről függetlenül* szerepel.

Egy Berzsenyi iratai közül most előkerült változat azt is mutatja, hogy a *Barátimhoz* és *A költő és a sors* közötti változásoknak volt egy közbeeső stádiuma is, éspedig egy olyan változat, amely megőrizte a *Barátimhoz* (III.) első 12 sorát, s a költő csak azt a részt hagyta el, amely a 13. sorral kezdődött („Lelkem örök hideg így. . .”). Vagyis Berzsenyi már oly stádiumban írta a második, *lényegében átalakított* változatot, amikor egyrészt Kazinczy iránti elhidegülése egyre nyilvánvalóbb lett, másrészt pedig nem érezte már önmagára jellemzőnek azt a lelkiállapotot, amelyre a lélek „örök hidegsége” vonatkozik. Ezért ez a változat jóval későbbinek tekintendő. Talán 1822 körüli, amikor a költő ismét kezd „élni”, s már-már hideg tárgyilagossággal kezdi tekinteni önmagát és az eseményeket. Talán újra kezdi érezni költői erejét is, amit az Orpheusz-motívum felbukkanása is jelez, amely az első változathoz teljesen hiányzott (utolsó két sor).

A tárgyilagosságra való átváltás még más nevezetes változással is járt. Egyetlen egyes szám *első* személyű ige és hirtokos személyrag nincs az egész költeményben. A „nem tudhatom” is általános vonatkozású. Eltűnik az *engem, tudom, nekem, tudszontom, lelkem, ölemből, barátim* . . . Ehelyett az egész költemény a költők egyetemes sorsára utal. S Berzsenyi e nehéz sors ellenére is úgy érzi, már, hogy költészete újraéled. „Uj nótát próbálgat” Orpheusz módjára, aki elragadta a vadakat, fát, Thrákia bérceit. Ő meg a sorsot próbálja „táncoltatni”. S ez nem csupán személyes elhatározás, hanem buzdítás a költők számára *általában* a hellén derű, a „vidám nyugalom” eszménye jegyében (*Poetai Harmonistika*). A vers eszmei magasabbrendűségét mutatja a második kidolgozásban, hogy a karait bajnok mellett, s inkább *felette* Orpheusz alakja fénylik fel mint a költészet, a műsák ihlette teremtő erő jelképe, amely elragadja a mindenséget. A költő szubjektivitása tehát a költészet erejét, hatalmát dicsőíti *hűben* van jelen, ami lélektanilag is jellemző fordulat. Ez a személyes témának egyetemes mondanivalóvá való „átlényegülése” A' *Temető* emberi költői magatartására emlékeztet.

*

Az *utókorban* VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 237.) szerint e vers mutatja^o hogy Berzsenyi számára az ihlet nem eltűnő pillanat, hanem találkozás a maradandó igazságokkal és szépségekkel. — De azzal, hogy e változat szinte az egész Helikont betöltő siralom látomásává nőne, nem értünk egyet. — Inkább „az igazi poézis dicséretéhez”-hez vezető láncszemet

látjuk a versben, annak a hitnek a kifejezését, hogy megazólalhat még a magyar költészet Orpheusz „nyelvén” is, ha ennek az újjászületésnek a feltételei megteremtődnek. S a költő ezért fog küzdeni.

Forma

Hexameter.

Szövegváltozatok

Cím: D Költér üldete

2. D költért genieket (M)

4. D Helikont [Berzsényi mindenütt: Helicon]

8. D össze egyezni (M)

10. D karaib (M)

11. D mosolyogva (M)

115. Felsőbüki Nagy Benedekhez.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

D I. 179. — T I. 141. — D szerint közöljük — fenntartással.

Döbrentei szerint Felsőbüki Nagy Benedek 1821-ben látogatta meg Berzsényit Nagy Pál megbízásából, hogy megköszönje a költőnek a nagy szónokhoz írt ódáját. (D. I. 167.) Nagy Benedek közeli rokona volt Nagy Pálnak. Hogy a vers kapcsolatban van a fent említett ódával, bizonyítja utalása is. („Mint ama nagy rokonod. . .”) A Cato-motívum is az óda szövegére mutat vissza. Vagyis a költő Nagy Pál (akkor még feddhetetlennek látszó) hazafias jellemének és gondolkodásának örökösét látta Nagy Benedekben — vagy szeretne volna annak látni. Nagy Pál arcképét még 1828-ban is kéri Stettneről. (L. Stettner levelét TOLDY *Handbuch*jával kapcsolatban.)

Híszon Nagy Benedek korán, „messze igazolható származása folytán” (I. CSATKAI Endre cikkét. *Soproni Szemle*. 1964. 376.) megszerezte a kamarási kulcsot és udvari kamarási titkárként működött Bécsben. A család sokat tartott felőle, de pazarló hajlandóságú és más pénzével könnyelműen bánd ember lett. Korán, 40 éves korában halt meg. (1795—1835.)

Cato mellett Aristippust állítja a költő mintaképnek ifjú hőse elé. — Olvasta-e Nagy Benedek e verset? Mindenesetre nem fogadta meg a költő tanácsát, aki a mértékletes életélvezetet hirdető Aristippus és a „mezít-lábas” Cato követésére intette őt. Fennmaradt róla — éppen Nagy Páltól — a következő jellemzés, amely mutatja: mily távol állt, vagy mennyire eltávolodott Nagy Benedek a költő által hirdetett eszményektől, amelyek követésére buzdította őt. Nagy Pál így ír Igmándy Antalnak Nagy Benedek felől:

„Különösen tisztelt Táblabíró Uram, kedves Uram Öcsém! A minap Bükön létemben szerencsém vala Nagy Antal Uram Bátyámat, mint Nemzettségünk mostani Nesztorát Berényben tisztelhetni, s azon alkalmal említést tettem azon 1000 pengő forintokról, melyeket én fiának,

néhai Nagy Bencze öcsémnek kéznél fekvő kötelezővénye szerint még az 1831. esztendei július 1-ő napján kölcsönöztem, s melyeknek befizetését ő szinte kézen lévő több rendbéli levelei által sokszor ígérte, de soha nem tellyesítette.

Ugy tetszik, volt már szerencsém kedves Uram Öcsémnek tudtára adni, hogy én Bécabán léteimkor éppen azon órában találtam említett öcsém látogatás végett szállására menni, midőn Asztalos, Tapezierer és egyébbb Mesteremberek az ottani Biróságnak kiküldöttjével, minden házi butorálnak nyomba való lefoglalására, a mit ottan Pfändungnak neveznek, megjelentek és említett Öcsémet valóban szánalomra méltó zavarba hozták. Ő engemet akkor könnyek között kért meg, hogy segítségére lennék és ötlet 1000 pengő forintoknak kölcsönzésével mentsem meg azon gyalázatból, melybe szükségképpen keverednék, ha minden szobái kiürittetnének, mivel hivatali kötelességei szerint naphosszat a Fels. Császárnak iratokat hordó szolgálát s egyébbb vidékieket is kénytelen [szállásán] elfogadni. Nem is képzelhettem magamnak oly anyát, ki fíjának tett oly jótéteményt, melly becsületének és talán hivataljának megtartásával járt, azzal fogná meghálálni, hogy jötevő szivességéért pénzét veszthetné. — Ugyan azért nem lévén nálam annyi pénz, az Executiót jótállásom mellett felfüggesztetém. Irtam akkor Nicky József V. Ispány Urnak, hogy nékem kötelezővényem mellett az említett 1000 pengő forintot küldje meg, amit az meg is tett.

Kedves Uram Bátyám! Az elhunyt igaz, hogy sok egyéb tündöklő tulajdonságai mellett tékozló, de nem országzszerzte hirdetett pazarló volt, azonban azt, amit neki kölcsönöztem, el nem tékozlta, mert mobiliái, amelyek az én pénzemen mentettek meg, holtig megmaradtak és csak ezeknek kótyavetyén eladatott árokból teltek ki szegény megholtak, kinél csak néhány garas találatott, halálos végső készületi. . ." (CSATKAI: i. m. 376. skk.)

Így ért tehát véget az az ifjú, aki még 1821-ben, a költőnél tett látogatásakor oly fényes jövő előtt állott vagy állhatott volna. . .

A Catón és Aristippuson kívül érdekes Montesquieu szerepeltetése is a versben. Valószínűleg *L'Esprit des lois* c. művéről van szó, ahol az író az osztrák uralkodóház hálátlanságát emlegeti az életüket, vérüket áldozó magyar nemességgel kapcsolatban:

„On a vu la maison d'Autriche travailler sans relâche à opprimer la noblesse hongroise. Elle ignorait de quel prix elle la serait quelque jour. Elle cherchait chez ce peuple de l'argent qui n'y était pas, elle ne voyait pas des hommes qui y étaient. Lorsque tant de princes partageaient entre eux ses états, toutes les pièces de sa monarchie, immobiles et sans action, tombaient pour ainsi dire, les unes sur les autres: il n'y avait de vie que dans cette noblesse, qui s'indigna, oublia tout pour combattre et crut qu'il était de sa gloire de périr et de pardonner.” (*L'Esprit des lois*. Paris. Flammarion. I. 132.)

[„Nyilvánvaló volt, hogy az osztrák uralkodóház mindig arra törekedett, hogy elnyomja a magyar nemességet. Nem gondolt arra, hogy egy napon majd milyen értéket jelent az ő számára. Pénzt akart tőlük, amijük nem volt, s nem látta, miféle emberekről van szó. Mikor sok fejedelem osztotta fel egymás között e ház országait, s a monarchia minden része élettelenül és tétlenül szétesett, úgyszólván az egyik a másik után: csak ebben a nemességben volt élet, csak ez lobbant haragra, s mindent feledett, hogy harcoljon, s azt hitte, abban áll a dicsősége, hogy elveszzen és megbocsásson.” *A törvények szelleme*. Bp. 1936. 398.]

*

Nagy Benedek nemigen olvashatta a költeményt, amely csak Döbrentei kiadásában jelent meg (1842).

Az utókor nem sok figyelemre méltatta a verset. — MEZEI Márta szerint (MKL 68.) a költemény intelem és tanítás elsősorban, nem dicsőítés. Rang és érdem együvértartozásáról vall, dialektikus éllel. S noha a vers hirdetett igazsága már a reformkor tetteket követelő programjához csatlakozik, a költeményben mégis eltolódik a hangsúly a közérdekű modanivalótól a személyes ügy felé. — Mi inkább az általános érdek és a személyes ügy összefonódását, egyensúlyát érezzük a versben. Hiszen nem akárkiről van szó, hanem Nagy Pál remélhető utódáról, aki — akkor — a közvélemény szemében a közérdek bajnoka volt. Szerintünk ezen van a vers igazi hangsúlya. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 239.) félremagyarázza a vers tendenciáját, amikor „sanyarú filozófiáról” szól. Hiszen az erény és a hatalom, amely lehetővé teszi annak megvalósítását, döntő tényezővé válását: reformkori gondolat. A „mezítlábas Cato” a feddhetetlen politikus eszményképe a kor felfogásában. Ennek követése mindenkor, de különösen *arra a korra szabott intelem*, amelyben az udvar korrumpáló eszközei annyi nemes kezdeményezést fojtottak el vagy igyekeztek elfojtani. — MERÉNYI (1966. 339.) rámutat arra, hogy a költő e versben a *megvesztegethetetlen ellenzéki hazafiság* példáját dicsőíti, s az olyan erényt, amelynek *hatalma van*, tehát formálni tudja a nemzet életét. Jelentős a költő ily állásfoglalása egy reakciós korban, amelyben csak most kezd kibontakozni a reformkor szelleme.

Forma

Hexameter.

Nyelvújítási szavak

Kegy, lángajak, övedzze, gyámtalan, hon, polcz, álfény.

Szóképek

Mennykövez (CSENGERY. 595.— CSELÓTEI. 18.), aranyfény (CSELÓTEI. 26.).

Szómagyarázat

Testi 's lelki kegyekkel áldott és nagy vagy — a Nagy családnév e költői értelmezése már a Nagy Pálhoz írt ódában is előfordul

Szövegváltozatok

5. D muzám [Berzsenyi sohasem írja kisbetűvel.]

21. D *szentegyházzá* [önkényes javítás, amit maga a szerző vall be (321.) e feltételezéssel: „Mert Berzsenyi hona 's enyém a Kemenes alja, gyakran ejti a szebb jelentésű *szentegyházat* is.”]

22. D *szentegyház* [L. MKL 493.]

116. Elégia Gróf Festetics György' hamvaira.

Kézirat

Az akadémiai kiadásban (1936) még felhasznált N kézirat elpusztult 1944-ben. Most már csak a PIM őrzi az egyetlen versszöveget a BÁNÓCZI—MERÉNYI-féle gyűjteményben (V 1190. sz.). E kézirat érdekessége, hogy az egyetlen megmaradt példány Berzsényi verseinek eredeti fogalmazványai közül. (Ezeket a költő különben megsemmisítette.)

Megjelenés

Döbrentei közölte először: D 175—177. — Az N-nek ennél jobb változatát az 1936-os akadémiai kiadás közölte, de mai helyesírással, az akkori kiadói kívánság szerint (267—268.) — D szerint tesszük közzé, de az 1936-os kiadás szövegváltozatainak figyelembevételével.

A vers megírására Festetics György halála adott alkalmat. NÉGYESY László (*Keszthelyi Helikon*. 175.) feltételezése szerint a költő részt vett Festetics temetésén is. (Erre vonatkozhatik az elégia első 8 sora.) Az idő azonban nem kedvezett erre. 1819 tavaszán a költő még súlyos beteg volt: hiszen állapota 1819-ben annyira rosszabbodott, hogy ez év végére fel kellett hagynia minden gazdasági tevékenységgel is, nehogy verset írhatott volna. (1818 tavaszán íródott a hatsoros *Felírás!*) Ezenkívül a Berzsényi László által másolt kézirat alá oda van másolva a költő neve is így: *Ber'senyi Dániel 1823. máj. 22.* Tehát a költemény végleges megformálása négy évig tarthatott. A megmaradt fogalmazvány is mutatja a költői munka nehézségeit, az alakítás fájdalmait, gyöttrődését.

Lehet, hogy a költemény alapja az volt, hogy a költő is részt vett a temetésen (amit azonban betegsége valószínűtlennek tesz), de feltétlenül meglátogatta és látta Festetics sírját, s feltámadtak benne Festeticshez fűzött álmiai, reményei, érzései és gondolatai.

Ezért a költemény legnagyobb részét a Helikon-motívum ihleti (10—38. sor). Ezt az indítékot a költő részletekre bontja. Az elsőben azt a jelenetet idézi, amikor „az ősz Festetics a szegény Berzsényinek az utcára kalap nélkül elejbe szaladt”. (*Kaz. Lev. XV. 80.*) Hozzáfűzi a mecénás lelkesedését a piruló Múza gyermeki áldozatiért, amiben ismét a költő nagy szerénysége jut kifejezésre (9—12. sor).

Következik a Prométheusz-hasonlat. A Helikon-ünnepélyek legmagasabb célja „emberalkotás”, a platóni értelemben vett „lélekvezetés” volt, s ezáltal Festetics mint a nemzeti lélek formálója, annak magasabb ólók — a műveltség, a felvilágosodás — felé vezetője a költő lelkében Prométheusz mítoszát idézi fel (13—16. sor).

A 17—20. sor a Kazinczy-episztola és a Festeticshez intézett első óda motívumait eleveníti fel a hazafiatlan főurak bírálatával és az „áldást hindő” Festetics dicsőítésével.

A következőkben már a Georgikon és a Helikon indítékai szövődnek össze. A költő a „Keszthely istenei”-t idézi, akik Festetics áldásos munkája nyomán s áldozatai folytán „telepedtek le” Keszthelyen. Az itt elhangzó előadásokat és költeményeket Berzsényi az olympiai játékok jelentőségének magasztalására emeli, nyilván arra gondolva, hogy ezek mivé lehetnek volna, ha Festetics élve marad s — a költő tervei szerint — az ünnepélyek tovább fejlődnek. (Kazinczyt is kéri, adjon „igazítást”, vegye kezébe az ünnepségek céljainak „intézését”: *Kaz. Lev. XV. 80.*) A 21-től 28-ig

terjedő sorok tehát a helikoni ünnepély olympiai szintre emelését tartalmazták.

Majd ismét más mítoszi motívummal asszociálja a költő Festetics tevékenységét: az erők összpontosítása, az alkotók munkára ösztönzése, meglevő művek összegyűjtése, kiadása (Minerva vállalat) Lükurgosz „rangjára” emeli Festetics pártolói munkásságát Berzsenyi szemében. S ehhez még egy forrón óhajtott nemzeti indíték is járul, szintén a *Hymnus Keszthely’ isteneihez* anyagból: a magyar szintén harcias nemzet volt, mint a spártai, de lelkét is emelni kell, mint azt Lükurgosz a Spártáéval tette, hogy a magyar a „dalok isteneinek”, a Múzsáknak, a tudományoknak, a költészetnek a nemzete is legyen (27–30. sor).

A 31. sortól a 38. sorig terjed a költemény logrejtélyesebb része: a Korybant-motívum. Már Döbrentei is törte a fejét rajta, s mivel értelmetlennek találta — még értelmetlenebbé tette, mint változata láttatja. Ezekben a sorokban a költő panasza hangzik fel a kor ellen, hogy nem értette, nem méltányolta eléggé Festetics helikoni ünnepeit. („A’ buta nép a’ zajt látá ’s Amalthea’ tölgjét.”) — Felfogásunk szerint ez a rész a bécsi kritikára is vonatkozhatik, amely csak (esetleg politikailag veszedelmessé is válható) „ünnepi lakomázást” látott a helikoni ünnepélyekben (1. jegyzetünket a *Hymnus Keszthely’ isteneihez* utóhangjánál), de nem látta meg azok igazi értelmét, a „nemzeti felvilágosodást”; vagy pedig talán „értette” is, s éppen ezért igyekezett jelentőségét lebecsülni, leszállítani a nyilvánosság szemében. — A szöveg homályosságát fokozta egy sajtóhiba, amelynek felfedezése MAYER Erika érdeme: Döbrentei kiadásától kezdve a Korybant után vessző állt (esetleg másolási hiba miatt is) kötőjel helyett — helytelenül; hiszen Zeusz született „Korybant-zengzeté”-ben, mikor Reia fiai, a fegyveres Kürészek (vagy Körübaszok) pajzsukat ütögették lándzsájukkal, hogy a gyermek Zeusz sírását ne hallhassa meg Kronosz, aki az ő halálára tört. (GRAVES: *A görög mítoszok*. I. 55.) — Szerintünk tehát a célzás a helikoni ünnepeket a „Schmauserei” [lakomázás] buta színvonalára leszállító bécsi újság ellen irányul.

A költemény befejezése halhatatlanságot jósol — *e lekcisinylőkkel szemben* — Festeticsnek és művének. Az ódai fenséggel reánk ható költemény így végig teljesíti Berzsenyi költői „tervét”.

*

A korban a vers nem keltett visszhangot, mert csak Döbrentei kiadása közölte 1842-ben, Berzsenyi halála után.

Az utókorban első méltatója NÉGYESY László (*Keszthelyi Helikon*. 208.), aki kiemeli a költemény „átéltségét”, azt, hogy minden sora mély érzéssel telített. Méltatja az elégia műfaji tökéletességét, amelyhez a magyar irodalomban kevés fogható. Semmi bántó lealázkodás nincs a költeményben: a költő mindig megmarad az eszmék magaslatán, s mint a főúr megértő szellemi társa, híve búcsúzik emlékétől. — MEZEI Márta (MKL 68.) szerint Berzsenyi korábbi költeményeiben az érdem és erény idón, halálán túlemelkedő értékéről vallott, most a nagy célokért vállalt áldozatos munka értékét, jelentőségét is az elmúlás könyörtelen törvényeinek veti alá. — MÉRÉNYI (1966. 334.) hülderlini elemeket vél a versben felfedezni. Berzsenyi romantikus emlékezést és megújulást keres az antik szépségben és a keszthelyi ünnepek felidőzésében. Festetics programjában Berzsenyi számára lényeges rész volt a műveltség, a felvilágosodás, a „szebb emberiség” terjesztése és alkotó erő dicsőítése. A költemény emlék, vissza-

vágyódás, belső megújulás keresése és hűségnyilatkozat is. Kierzik belőle a keszthelyi ideálokhoz való ragaszkodás, ami ezután életprogrammá válik Berzsényi számára, mikor pl. prózai munkáiban a nemzet „esztétikai nevelésének” céljai lelkesítik. Folytatója lesz a Festeticshez fűződő nem-es örökségnek — Berzsényi módjára és eszközeivel. Lehet, hogy — elégiai vonásai mellett — költői „fogadalomtétel” szándéka is rejlik a költeményben.

Forma

Disztichon.

Nyelvújítási szavak

Hon, árny, zengő, mennyrázó, tölgy (tőgy h. mint tájszó), zengzet, rémlet.

Szókép

Halál jege (CSELŐTEI: 22.).

E versről maradt fenn — véletlen szerencse folytán — a legérdekesebb eredeti fogalmazvány, amelynek mozaikjai egyáltalán nem egymásutánjukban, hanem még szétszórt állapotban mutatják a vers geneziséét. E mozaikokból összeállítható a végleges fogalmazás előtti állapot, de már a későbbi sorrend tervezetében.

(Cím nélkül)

Kesztheli partnak evez ladikom, mosolognak előmbé
A' szeretett tájék öblei arbotzai
Tsendes az ég lebegő < kiderült > zefirek ringatva vezetnek,
Tsak kebelem zajlik s hánnya halála' jegét
Hánnya midőn le hajult fővel földedre kiszállók
S nyomdokidon, nagy holt, nyögve előre megyek
Minden lépesem közelebb visz szent tetemidhez
S miveiden lengő < lebegő > árnyad előmbé tűnik
Látom mint öleléd kegyes artzal nyajas örömmel
A kiket a szeretet nyílt kapuidba hozott,
Látom mint fogadád a gyermek zenge virágit [nincs áth.]
szent csókkal megkoronázva [nincs áth.]
a piruló Muza gyermeki áldozatit [fölé írva a köv. sornak]
S mint fizetéd vissza a mit a gyermek adott [nincs áth.]
Mint kinek oltáron leborulva imádkozik < áldozik > a föld.
A menybül *test*[?]ben szalla le hinteni jót,
Mint a görög nagyság nagy Démona gyermek alakban
Gyermeki játékban alkota embereket
Igy te is ósz fővel közibénk enyelegve vegyültél
Játszva nyitál pállát isteni tzílod előtt [fölé írva a köv. sornak]
S gyermeki játékkal < szent köretekbe vonál fűzél >
< isteni szikra vivél vonál hevül >
Míg egyebek honnunk javait külföldre fetsérlik [nincs áth.] veszünkre ki
szórják

S a nemzet' lelkét és crejét kiölik [nincs áth.] életerét [nincs áth.]
 < meg > ölik
 Áldást hinte reánk s életet önte belénk
 Innepeket musikát tántzot játékokat adtál
 A görög ég' s Helicon hajdani isteninek
 • A zengőt koszoru emelé és gazdag ajándék
 S minden ideg magasabb [nincs áth.] ragyogó pála futásra feszült
 Így született Hellasz, így szülte az Elisi Palla
 A tsuda [nincs áth.] nagy bajnokokat s Pindarusz énekeit
 Így született coribánt zengésben (lármában) az égiek attya
 Így hordott eldelt nékie méhe galamb
 A buta dől kaczagott, tsak üres zajt halla azokba [nincs áth.]
 A sete nép a zajt látta s Amálthea tolgtyét
 Halhatlant látni nem vala nyilva szeme,
 Ám < de > de ki fönt járó lelkednek latta tsapásit [nincs áth.] arányit
 Nyájás alakjaiban látta nagy istenidet
 El fola szép elted. Palotád márványi lehulnak
 S romjaibúl valaha baglok üvöltnek alá.
 < O de te lelkieket plantáltál túl a veszendőn
 S lelki világnak vagy s lész örökös lakosa
 Lelkünkben laktál ott élsz te örökre ditsően
 Minden igaz szívben mint az enyimbe ma élsz >
 El < El tüne > fola szép elted vele eltűnt szebb ideálad
 < Mint (a) sohajtság véled az égbe repült >
 < Eltüne szép élted >
 Mint ama gyenge virág napja le hunyta után
 Így tűnik minden! Palotád, s [nincs áth.]
 Mint a büszke tsobántz szomorú < iszonyu > düledéskin az érző < utas >
 hősi világ [nincs áth.] A nagy idő szomorú A' < vad kor szigorú >
 képzeletébe mereng,
 Így merül el majdan magasabb képekben az útas rémekben [nincs áth.]
 < A nagy idők multával majdan az utas >
 Hamvaidon hálát < áldást > s könnyeket adva < öntve > velem
 [Hamvaidon] < Helicon mennyei énekiben zengzetiben >
 De soha nem jöhet ol nap melbe tsudálni feledje [nincs áth.]
 < nem jön ol nap melbe tsudálni feledje >
 De soha nem jön idő a melbe tsudálni feledje
 a maradék szeretett képedet és nevedet [utolsó két sor felcserélve]

D változatai

6. nyomdokidon nagy (PIM)
12. múza
13. *daemona* (PIM)
19. *Közbe Te keltél fel* [Berzsenyi László megjegyzése (MTA M. Irod. Lev. 120. sz.) TOLDY kiadására vonatkozik (T 139.)]
22. ég, Helikon [kimaradt az s a Helikon előtt, mert D szerint „hangsér” (D 256.)]
27. Lykurgosz [Berzsenyi sohasem írja a görögös alakot.]
29. Szpárta [Berzsenyi sohasem írja így]
31. [kézirat: *Elisi Palla*, ami *pályát* jelent, de a javítás származhatik Berzsenyitől is.]
32. Pindarusz (PIM)

33. Korybant zengzetben [Kézirat: *Coribant*. MAYER Erika helyesen használja a kötőjelet, mert nélkül értelmetlen a szöveg, amire példa TOLDY: „Így született *Korybant*, zengzetben az égiek atyja”]

35. 's a' tölgyet emelte [Berzsenyi László jav.: uo. D és T közös hibája, amit T D-től vett át.]

37. fennjáró (PIM)

44. képzeletében (PIM)

46. hálát, könnyeket [ismét s nélkül, l. a 22. sort]

*

Függelék: Festetics György halála

„Az ifju Groff Lászlót egy alkalmatlan Creditorja Bétsből Keszthelyig kísérte, hogy vagy meg fizetessen vele, vagy kezessé tehesse; sokáig kellett tartózkodnia, mert az öreg Gróff el-nehezedett, 's a' szégyen miatt az Ifju Groff is meg betegedett; mellyet meg értvén az Öreg Groff, öregbedett betegsége a' fia nyavalyája miatt, mert azt ő, mint mások is testi nyavalyának vélték. — Valaki nagy sokára bejelentette a' Creditor az Öregnek; ő mindjárt be kérte az adós Levelét 's reá írta ezt: Cavet Georgius Festetics; — a' Német el-ment; 's ezt meg-értvén az ágyba fekvő Ifju Gróf; meg gyógyúlt és fel kelt. Hírül vizsik ezt az Öregnek; 's azt felelte, hogy az ő Orvosai nem tudnak annyit, mint ő, mert ő három szóval meg gyógyította a' beteget. — A' medicum Consilium, biztatásképen azt vállotta, hogy még négy öt esztendeig el élhet; ő pedig érezte hogy nem; (érezhette is, mert még életében három vagy négy nap halott szaga volt); 'S kérte a' Consiliumot, hogy miatta ne zsenirozza magát; hanem bizvást mondja meg, a' mit érez; 's hallotta is suttogva, hogy kevés napot szántak neki: akkor hát hivatta a' Fiscalissát, és diktált neki egy Instantiát, és egyszerűsind apellatát, hogy ő a' Tettes medicum consilium végzését apellálja a' Bétsi és Parisi Medica facultas elejbe . . . E' tréfa után tzipra kotsit küldött Ruszek Apátúrért, hogy jöjjön minden ezókostul-mókustul, és készítsse el őtet az Örök utra: Az Apatur el ment, meg halgatta gyónását, ki tárván minden ajtajit a' szobának; az absolutio után el akart menni az Apatur; de a' beteg hát u. m. az utolsó kenet? azt, felel az Apátur, nem szoktuk adni, még halálnak nem válik a' beteg; de ez kívánta, hogy essünk által azon is; akkor, no ugyrmond, már most hát semmi hijjunk sints; el eresstem Fő Tisztelendő Őrat, úgy hogy ezentúl kétszáz ölnyire a' kastélyhoz ne közelítsen; azomban valamint a' Testi Doctornak azon utolsó napokban 100 forintot rendelt naponként, ugyan annyit adjanak a haláláig a' Lelki Doctornak is . . .”

(Horváth Ádám — Kazinczy Ferencnek 1819. ápr. 10. — *Kaz. Lev. XVI.* 348 — 49.)

117. Az ifjúsághoz.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

A Berzsenyi könyvtárában talált, később elpusztult könyv — *Theologia Fr. Buddae. Hanoverae* 1719. — hátlapjára írt kézirat a könyvvel

együtt megsemmisült 1944-ben. Először az 1936-os akadémiai kiadás közölte. (265.) — Az eredeti nagyon elmosódott kézírás volt (a költőé), amelyet csak vegyi eljárással lehetett tisztázni, s így felnagyítva kibetűzni (PUSZTASZERI Ferenc írásszakértő segítségével). — Itt a szöveget az 1936-os akadémiai kiadás szerint közöljük.

A könyv bekötési tábláján ez állt: „Ex libris Danielis Ber'senyi 1820.” A vers betegsége idején keletkezhetett, 1820 után, valószínűleg 1821—22-ben. Hangulata erre utal.

Forma

11 szótagból álló sorok; négysoros *rímes-időmértékes* vers. Az egyes sorok 5—5 verslábba tagolódnak. Ezekben megkülönböztethetők spondeusok, trocheusok és vessoronként egy-egy daktilus. (Rendszerint a harmadik, a második vessorban a negyedik versláb.) Ez a körülmény talán arra utal, hogy a költő *A versformákról* szóló értekezés írása közben példát akarhatott adni a mértékes vers „természetes” megírására. De a sorrend szempontjából maga a téma a döntő: a súlyos betegség ideje. Példa az első sor tagolására:

— ∪ | — — | — ∪ ∪ | — — | — —

118. A' Füredi kúthoz.

Kézirat

PIM

Megjelenés

Először **D**. Itt **D** szerint, de a **PIM** kéziratának figyelembevételével adjuk. Helye másutt: **D** I. 173. — **T** I. 145.

A versben említett Téli Takács József halála után (1821) keletkezhetett, amikor a költő mind sűrűbben látogatta betegsége miatt Balatonfüredet (1820—22). — Egy nyolcadret füzetbe másolt, s abból kivált kézirat, nyilván kiadás céljából (r-v).

Azon kevés versek közül való, melyekben Berzsenyi testi szenvedéseiről szól. (A lelkiek: *Barátimhoz*, „Honnét van . . .”) Itt világosan utal arra, hogy fájdalmi költő voltával függnek össze; ez a Prométheusz-motívum magyarázata.

A vers szereplői közül Pázmándy kilétére vonatkozólag Döbrentei azt állítja, hogy az Pázmándy Károly volt. (**D** 227.) Már előző kiadásainkban tisztáztuk, hogy Pázmándy Dénesről, a kor egyik ismert ellenzéki politikusáról van szó. A „szép lelkű” elnevezéssel kapcsolatban hivatkozunk itt Pázmándy egyik levelére, ami azt bizonyítja, hogy irodalom-pártoló, irodalomszerető híre abban a korban elterjedt, tehát Berzsenyi előtt is ismert volt. A Pázmándy-level — sajátos módon — ahhoz a Somogyi Gedeonhoz íródott, aki a *Mondolat Előbeszédének* szerzője, Berzsenyi kigúnyolója volt; de ennek semmi köze magának Pázmándynak nézetéhez. Itt csupán irodalom-pártolásáról van szó — a „szép lelkűség” indoklására:

„Petronius’ magyar fordításának ajánlása végett hozzám utasított becses levelét még Mártius holnapnak 5-dik napján vevém magam, hosszantartó betegségem miatt csak Aprilis holnapban tehettem meg az tőlem kívánt lépéseket. Mellyekben már előre is semmi bizodalom nem volt, esmervén a’ komáromi publicumot, a’ Tudományokat kedvellők kevesen, az áldozók pedig még kevesebben lévén azon vidéken, gyakori Biztatásim után is pusztá szóbeli ajánlásoknál egybet nem nyerhettem. Még mi körülöttünk a Magyar Literatura nem csak hogy Böltsőjébe fekszik, hanem nem is kedves. És így csak magamra nézve tehetek meghatározott ki nyilatkoztatást, 2 Exemplárokra 20 frtokkal prenumerálván . . .

Barátságos indulatába ajánlott tisztelettel

B. Sz. dec. 1-a May 1819

Pázmány Dénes’
(*Itk* 1892. 528.)

Ekként a vers női szereplőjére is fény derül. Pázmány Dénes felesége Péli Nagy Judit az, akire a költemény utal: a „kora szenvedő”, aki tényleg fiatalon halt meg. (Tóth Lőrinc emlékezése. — *Hazánk*. 1880. 126.)

A költemény másik szereplője az utókor előtt eléggé ismeretlen név: Vajky György, Virág barátja és mecénása, r. k. kanonok, Berzsenyinek Somogy megyei táblabíró társa, akit tehát Takács Józseffel együtt már régebben ismerhetett. Hadd idézzük itt Virágnak egyik Vajkyhoz címzett ajánló költeményét, ami szintén Berzsenyi e barátjának irodalom-szeretetére vall:

T. T.
Vajky Györgynek
F. Ö. P.

Látod, barátom, Vajky! a’ zordon telet,
Látod, miként keménykedik.
De még sem árt, ’s nem is fog ártani
A’ Helikon’ viráginak.
Rájok lehelhet dér- ’s fagyöntő éjszakot,
’S vidámb erővel buzganak.
Aztán rohanhat még dühöseben a’ szelíd
Músák’ virágos kertire:
Elszégnyenül: egy rózsza sem fog nékie
Zsákmánya lenni ottogyon. [!]
Ilyen faj ez, mellyel neked, hazánkfia
Poesiám kedveskedik.

(*Munkáji*. 44.)

[Virág 1816-ban *Poesis* c. művét (poétikáját) ajánlotta Vajkynak.]

A’ *Füredi kúthoz* írt versnek Horatiusszal való kapcsolata csupán egy kép: „Japet fia”, amely *C. I. 3. 28.* sorban előfordul, de Berzsenyi természetesen teljesen önállóan használja.

A költő *gyógyulására* utal a „holt kebelem hideg éje *virradt*”, amelyre (az 1820. év vallomása ellenében) egy 1825-ben Döbrenteihez írt levél is céloz: „Mivel én most ismét mozogni kezdék . . .” (*Ism. lev.* 72.) — s ez talán némi támpontot nyújthat keletkezésének idejére is, mint fentebb feltételeztük.

Érdekes valós vonatkozása a versnek a füredi kutat körülvevő oszlopokra való célzás: „Márvány oszlopidat felkoszorúdom én” — ami *antik* színezetű hálaadást fejez ki a költemény végén, amely mély mítoszi motívummal kezdődött el.

A „holt kobeleim . . .” kifejezés különben a Kazinczyhoz 1820-ban írt levélre emlékeztet, amelyben a költő úgy szól lelkéről, mint amely „régén megholt, sötét és hideg mint az éj és nyugodt mint a sí”. (*Kaz. Lev. XVII. 30.*)

A Léthe-motívum annak tanúbizonysága, hogy a költő számára a felejtés, sérelmeinek, szenvedéseinek leküzdése volt a fő probléma, ez tette lehetővé, hogy újjászülessen, s a hideg éjt biztató virradás váltsa fel.

*

Az *utókorban* MEZEI Márta (*MKL 68.*) szerint a vers példa arra, hogy „mivé sekélyesedhet az ódaköltészet a műfajokhoz illő tárgy és ihlet nélkül”. — MERÉNYI (1966. 348.) kiemeli a motívumok gazdagságát, sokrétűségét és mélységét. Egy élet tragédiájáról van szó, s a költő mégis felül-emelkedik fájdalom, szenvedésén. A füredi kút csak szimbóluma a lassan gyógyító időnek s az őt Füreden körülvevő baráti szeretetnek, tisztelőnek. Ezért van a költeménynek újra „társas” színezete, ami lélektanilag fontos mozzanat. „Rembrandti” színek jellemzik a költőnek kétség és remény, fájdalom és enyhülés közötti, mélyről fakadó érzelmeit. Kifejezésre jut a versben Berzsenyi vágya a szeretet, a barátság, a „szép lelkek társasága” után. Gyöngéd, jó szívének és a költészetben örök menekvést, feledést és hitet kereső képzelőerejének e költemény is bizonyítéka.

Forma

Alkaioszi versszak, de a második sor aszklepiadészi tagolású. Ütemezése: 2/4//4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelviújítási szavak

Árny, ernyeit, pírjait.

Szóképek

Sas (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 13.), éj (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 23.).

Szómagyarázat

A téli szelíd énekelő — Péteri Takács József (1. a hozzá írt Berzsenyi-óda jegyzetét)

Pázmándi — Pázmándy Dénes, mint jegyzetünkben kifejtettük.

A PIM kézirat helyestrása

A' Füredi kuthoz

Japet' fíjának sassa dulá vesém'
'S a' menybül le hozott szikra emésztve ölt,
Midőn dicső forrás sebimre
Aeglei bal'samot aldva öntél.

- 5 Mint akki a' szent Lethe' vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
'S ujjá születve nyílt karokkal
Elyzion' rokon árnyihoz lép;
- Igy adta vissza élet adó ered,
10 Oh kutfó! nekem az életet és reményt,
Igy ebredék fel, 's így ölelt meg
Partidon uj öröm, uj rokon kéz.
- Itt leltem a' jó Vajkit az édes Őszt
Itt a' Tethi szeléd énekelőt, ki már
15 A' boldogult lelkek körében
Issza az ég örömit, — jutalmát;
- Kikhez vegyülve, hársaid' ernyein
A' bus fölleg alul hajnali pirjait
Az élet újra rám mosolygá,
20 'S holt kebelem hideg ejje virradt.
- Itt leltem a' szép lelkü nemes Magyar
Pázmándit 's szeretett szíve kegyes Felét,
Ki vélem együtt cseppeidben
Enyhületet keresett magának.
- 25 Enyhíted meg ezt is a' kora szenvedőt!
Márvány oszlopidat fel koszorúzom im,
Enyhíted meg ezt is; mert ha szenved,
Nem leszek én is egész ki gyógyult.

Szövegváltozatok

2. D menyből
8. D Elüzion
9., 11. D Így
13. D őszt
15. D boldogult
16. D örömit, — jutalmát,
17. D vegyülve
18. D felleget
21. D magyar
22. D Pázmándit, 's szíve kegyes felét
23. D együtt
28. D gyógyult.

119. A' Poéta.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

Aurora 1825. évf. 97. — D I. 87. — T I. 143. — D alapján közöljük.

Későbbi keletű, mint A' Füredi kúthoz, mert annak Léthe-hasonlatát kibontva, kibővítve használja fel. Alapvető motívumához prózájában is vissza-visszatér:

„Kiváltképen pedig szükség, hogy a kritika a poétákkal vigyázva bánjon, nehogy a mérészt félénkké, s a meleg szivüt hideggé tegye s az által szárnyaikat szegje. A prozaicus gyakran örvend, ha a kritika neki tárgyat ad a tollcsatára; de a poeta, ki többnyire mint egy álomjáró lebeg a tetőkön, hamar lehull onnat, hová tudta nélkül emelkedett, s vagy elnémul, vagy más utat választ, mellyen korántsem tehet annyi jót, mint genius' első intése szerint tehetett volna.” (PM 153.)

Érdekes vonatkozása a versnek, hogy Berzsenyi Kölcseynek Kazinczy-ról szóló *Emlékezésében* (amely megvolt könyvtárában) a következő sorokat húzta alá:

„Hányszor süllyed el a küzdő, fénnel és veszéllyel teljes pályája küszöbén!”

Az *utókorban* először SZEBB Antal hivatkozik a versre úgy, mint amelyben a költő romantikus művészetelméletének bizonyítékát kell látni (*Gondolatok*. 357.): „A költőnek egzaltált képzelettel, ihletett állapotban kell írnia, amit a hideg szemmel ítélő kritikus nem tud megérteni.” — MÉRÉNYI (1966. 348.) a Kölcsey elleni per legmegrendítőbb költői vallomásként értelmezi a költeményt.

Forma

Alkaioszi versszak, a második sor aszklepiadászi. (L. A' Füredi Kúthoz ütemezési példájára vonatkozó jegyzetet.)

Nyelvújítási szavak

Báj, árny.

Szókép

Láng (CSELÓTEI: 18.).

Szövegváltozatok

Aa = *Aurora*.

Cím: D A' Költér Aa Poéta [ezért nem D szerint]

1. D Lethe vizébe
3. D ujjá
4. D Elüzion Aa leng; Így
5. Aa akki Csasztal
6. Aa ragadja-el Uj tündéri
9. D láng erő
10. Aa virágait; Ne
12. D égi, hideg Aa kezekben. [Felkiáltójel indokolt: D]

Fordítás

Poeta. Latinis versibus reddita ab Stephano Tamasko. Budapestini (1880). *Danielis Bersenii Eclogae*.

120. A Kritika

Kézirat

Egyetlen megmaradt példánya a birtokomban van, a *Barátimhoz* (III.) c. vers jegyzetében megjelölt egész ívnyi könyvben (M) gazdasági iratok megjegyzések közt, sorrendben a hetedik a kézirat v. lapján.

Megjelenés

Először D közölte kiadása 183. lapján ezen a címen: *Zagyváló és tiszta kritika*, ami nyilván önkényes javítás. Mi M szerint közöljük.

A vers alap gondolata nyilván az *Észrevételek* második változatának kidolgozása közben alakulhatott ki a költőben. Kis János tanúsága szerint már Sopronban, 1820-ban sokat foglalkozhatott Home művével: *Grundsätze der Kritik*. (Meinhard ford. Leipzig 1790.)

E mű bevezetésének 17. oldalán található az a megjegyzés, amelyre a költő hivatkozik:

„Schriften, nicht Personen zu beurtheilen, ist das wahre Vorrecht der Kritik. Dem zufolge hat man sich alles persönlichen Tadels zu enthalten, ausser wo er etwa nöthig war, um einen allgemeinen Satz mehr ins Licht zu setzen . . . Zu tadeln bloss um zu tadeln, ist ein Vergnügen, an dem die Menschlichkeit niemals Geschmack findet. Man sollte denken, die Schriftsteller müssten hierin vor allen andern enthalten seyn, da sie der Wiedervergeltung so sehr bloss gestellt sind.”

[Műveket, nem személyeket megítélni előjoga a kritikának. Ennélfogva el kell kerülni minden személyi sértegetést, kivéve, ha tán arra van szükség, hogy valami általános tételt megvilágítsunk. Mert csak a gáncoskodás kedvéért hibáztatni olyan „élvezet”, amelyet az emberiség ízléstelennek tart. Az ember azt hinné, hogy az írók e tekintetben különösen óvatosak kell, hogy legyenek, hiszen a viszontmegtorlásnak oly nagyon ki vannak téve . . .]

Tehát nem mottóról van szó, mint a költő előadja, hanem az előszó egy részéről. (A többiben sok okos gondolat van a kritikáról, amelyből a költő *A' kritikáról* szóló értekezésében később is merített.) Különben Berzsenyi Home művét már 1802 óta ismerte, mert Kis János megvétette vele. (*Emlékezései*. 214.)

Ez a hexameterben írt epigramma tulajdonképpen szabad parafrázis, nem fordítás, mint *A genialis nép*. Berzsenyi így ír ezzel kapcsolatban (*Észrevételei* elején):

„Ez a' mottó, melyet már Home a' *Kritika*' fő principiumának nézett, 's mellynek Home nélkül is minden jó szívben írva kellene lenni, nem annyira másoknak, mint magamnak van itt mondva, 's azért van mondva, hogy ha netalán a *Recenciók*' manója engem is oly hibákba akarna ejteni a' millyenek most engem ezen kedvetlen írásra kényszerítenek: akkor ezen saját törvényem legyen az én útmutatóm.” (PM 37.)

Egyébként a vers értelmét magyarázza Berzsenyi véleménye a kritikáról más helyen is:

„A tiszta kritikának törvényei nem egyebek, mint az emberiség' legfőbb törvényei. Ezen legfőbb törvények parancsolják a tanító kritikusknak, hogy ember- és íróhársa' írói hibáit a cultura' és emberség javára felfedje; de ugyan ezen legfőbb törvények parancsolják neki azt is, hogy ezen

felfedésben az embert avagy író-t minden lehető módon kémélje, s a művésztől művét megválassa.” (PM 143.)

*

Az *utókorban* HORVÁTH János (*Berzsenyi*. 185., 188.) rámutat a következőkre: „Jól látni, hogy milyen két ellenkező gondolkodást tükröztetett össze a sors ezúttal: egyik felől a kegyetlen igazmondásra régóta eltökélt kritikust, másik felől a szeretet és emberség nevében kímélést igénylő költőt.” — Szerintünk meg lehet jelölni azokat a részeket, amelyekben Kőlesey az ember és a művész kritikájának határát súrolja: szűkkörűség, korai kimerültség, tanulásra intés, műveletlen ízlés, minden „érzeményi és érteményi” tartalomtól üres versek. Nehéz a határt megvonni a mű és az alkotó bírálata között, bár bizonyos, hogy a művészeti kritikának megvannak a maga sajátos törvényei. Egyébként Kőlesey kritikájának nem csupán a művész és az ember nehéz tematikus szétválasztásában van a problémája, hanem főleg stílusában, a már Szemere által jellemzett „kritikai dagályban”. Ezenkívül sok állítása nem elég megalapozott (pl. Bürger-forrás, *Az Örömhöz, A' Reggel, Az én Kegyesem* leértékelése), s ez még érthetőbbé teszi a költő ingerültségét.

Forma

Hexameter.

Szövegváltozatok

Cím: D *Zagyváló 's tiszta kritika*

1. D *A' kritikának tárgya a' mű*

2. D *művész. E' kettőt összezávanni*

3. D *Rút lelkek a' rúbból felhat-e a' szép? M <a> szép? [Berzsenyi javítása.]*

121. A genialis nép

Kézirat

Az előbb említett könyvben (M) sorrendben a hatodik vers. Az egész 17nyi oldal v. részén.

Megjelenés

Először D közölte *Hadarász Ifjoncznép* címen, ami szintén nyilvánvaló önkényeskedés. Ezért M szerint közöljük, D változatainak feltüntetésével. (A költő eredetileg *A tudós fitzko* címet adta a versnek, de ezt később törölte, s így lett *A genialis nép*.)

Kőlesey elleni éle nyilvánvaló (annak ellenére, hogy Schiller egyik epigrammájának fordítása), ha a költő következő szavait idézzük emlékeztünkbe:

„A legüresebb kezdők, a helyett hogy lelkeiket a dolgok' belső ismeretére megérlelnék, csak hamar felszerelik magokat az illy [per] kritikai hatás' minden eszközeivel, az az, a legsértőbb kitételek és gúnykacszajok' formu-

lájival, s elkezdenek hatni, és kezdik hinni, hogy valójában csak az ő akaratuktól és formulájuktól függ azok élete, akiknek hálaadásal tartoznak.” (PM 150.)

A vers Schiller *Die Sonntagskinder* c. epigrammájának fordítása:

Jahrelang bildet der Meister und kann sich nimmer genug thun.
Dem genialen Geschlecht wird es im Traume beschert.
Was sie gestern gelernt, das wollen sie heute schon lehren:
Ach, was haben die Herrn doch für ein kurzes Gedärn!

[Évekig dolgozik a mester, és sohasem lehet megalégodve önmagával: a zseniális nemzedék már álmlában elkészül. Amit tegnap tanultak, holnap már tanítani akarják: ő, de kurta belűek ezek az urak!]

A költő — a kor szokása szerint — nem jelöli meg a forrást. ZLINSZKY Aladár mutatott rá Schiller költeményére. (*Egyet. Phil. Közl.* 1900. 179.)

Forma

Disztichon.

Szövegváltozatok

Cím: M < A tudós fitzko > D *Hadarász ifjonzcnp.* 1829.

1. D átvirraszt a' művész, még czélt
2. D A' *pehelyes kis nép* tanul; A'
3. D hallott, azt
4. D Oh *melly e' hadarász uracsok.* [D által önkényesen eltorzított szöveg!]

122. Egy Phylologuszhoz

Kézirat

Az említett kéziratban (M) az 5. vers, v. oldalon.

Megjelenés

Először KM 263. — M szerint közöljük.

A vers gondolati csárája már az 1811. febr. 15-én kelt levélben megtalálható, amelyet Berzsenyi a „dunai nyelv” védelmében Kazinczynak írt:

„En úgy gondolnám, hogy a' ki a' magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a' Dunára, a' másikat pedig a' Tiszára függessze, és nem a' nagy Dunát, de még a' kis Gyöngyöst (a Szombathely melletti kis patakot érti. — M.) se rekesse ki, mindeniktől tanuljon és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórt tagjait, egyéb eránt igen egyoldali léssen ismerete. A' ki pedig azt nem csak ismérni, hanem művelni is akarja, az ezen elszórt tagokat még inkább fel keresse, öszve szedje és el rendelje.” (*Kaz. Lev.* VIII. 325.)

„A magyar nyelv olly szűk, hogy csaknem minden iparkodásunkat annak bővítésére kell fordítanunk. Azt az ő legkisebb provinciájára, a' Tiszahátra, szorítani annyi, mint az ő legtermésesebb élelmének leg-egyenesebb segédforrásait bé vágni.” (*Uo.* 326.)

„Egész Répcze' és Rába' mellékét, Kemenes allját és egész Bakony kebelt olly tiszta és csinos magyar nép lakja, mellyhez hasonlíthatót hasztalan keresnék Hazánkban.” (Uo. 327.)

„A' tiszaiságot ki rekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részre hajlás, melly saját hibáinkat meg szenteli, és el oltván bennünk a' vizagálódás lelkét, vak követőkke tesz, úgy hogy nem kérdezzük jó e vagy rossz, hanem tiszai é vagy dunai?" (Uo. 325.)

Kazinczy röviden felel:

„A' maga Dialectusát az országnak egyik része szint úgy jónak nézheti, mint a' másik a' magáét, ha e' rész nem felette kicsiny' s ha öszve nem keveredett a' soeleticizmusokkal. De az Iró nyelve nem a' Dunai, nem a' Tiszai, hanem a' magyar *Schriftsprache*.” (Kaz. Lev. VIII. 361.)

Berzsenyi így összegezi ellenvetését:

„De mi a' *Schriftsprache*? Kétség kívül nem egyéb, mint a' grammatical *Igazságnak*, czílos *Okosság*nak és *Izlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elválasztott és destillált magyar nyelv. Ennek hazája tehát a' tanuló szoba, provinciájai pedig a Duna, Tisza, Erdély, st. Ezek közzül akármellyikhez ragaszkodni az *Igazság*, *Okosság* és *Izlés*' világos parancsolatja nélkül — *Provincializmus*.” (Uo. 565.)

Ezután egy ideig a probléma nem vetődik fel közöttük. Vitájuk kiindulópontja nyilván Kazinczy kritikája a költő provincializmusáról az 1808-as gyűjteménnyel kapcsolatban. (Pl.: „*títélázva*: Provincializmussal nem szabad élni in der *Schriftsprache*.” Uo. VI. 161.)

Új tápot a „provincializmus” védelmére azonban nyilván a Kölcsy-kritika adott, amelynek egyik fő gáncsa, hogy Berzsenyi „provincializmusokkal tömte tele ódáit”. (Berzsenyi hivatkozása: PM 44–45.) Az *Anti-recensio* első változatában a költő haraggal szól azokról, akik „az ő filológijukban oly nyűgősek, hogy a nyelvet az ő legszűkebb hazájára, a Tiszahátra akarják szorítani”. (ÖM 515.) A „pirholagos” védelmében pedig rámutat a szó költői hasznosságára, amely „a' pirossasnak különös speciese, mellynek természet szerint különös nevezetének is kell lenni. Mert mennél többféle ideáknak tudunk neveket adni, annál tökéletesebb nyelvünk, a Poézisban pedig mennél határozottabb a szín, annál elevebb és szebb.” (PM 45.)

E vitának — amelyet a költő egyfelől Kazinczyval, másfelől pedig Kölcsyvel folytatott — költői összegezése e vers. Határozottan az utóbbihoz fűződik, tehát a Kölcsyvel (ő a „Phylogogusz”) folytatott vitának „mellékterméke”, de a költő egyik kedvenc gondolatát fejezi ki — az 1823-as években, amikor kedve támadt az irodalmi epigrammák írására, tehát arra, hogy ne csak prózában, hanem költeményben is folytassa harcát ellenfelei ellen.

Forma

Hexameter.

Az *utókorban* MÉRÉNYI (1966. 346.) Berzsenyi mesterkéeltség elleni küzdelmének egyik jellemző mozzanatát látja e versben. A költő a természeti törvényszerűség jellegét adja egy általa óhajtott irodalmi folyamatnak. A természet „szép követése” (a *Poétai Harmonistika* egyik alapelve), továbbá a szükségszerű törvények, igazságok hatalmába vetett „felvilágosodott” *hit* nyilatkozik meg a költeményben.

123. A német és magyar izlés

Kézirat

Az említett kéziratos könyvben (M) a nyolcadik vers v. oldalon.

Megjelenés

Előszőr KM 263. — M szerint közöljük.

Keletkezése kéteágtelenül kapcsolatban van a Kölcsey-kritikával, de *A versformákról* írt értekezéssel és a szonettizmus elleni háborúval is, amit a Liebelre való utalás is bizonyítani látszik. Éle a gót „íztelenség” ellen irányul, amiben Berzsenyi kezdődő németellenes szemléletének csírái rejlenek.

Ignaz Liebel (1754 — 1820) — az esztétika tanára a bécsi egyetemen — az új irányok, különösen a szonettizmus osküdt ellensége volt. Nézetei e szonettellenesség miatt lehettek rokonszenvesek Berzsenyi számára, míg meg nem ismerte Jean Pault, akinél még bőségesebb „tárházát” találta a szonettizmus elleni harc eszközeinek.

A versben Liebel szerepeltetésének valószínű forrása a *Vaterländische Blätter für Oesterreich* c. hetilap. Ez gyakran hozott a költőt is érdeklő híreket az 1817. évfolyamban. Itt olvashatta a következő hirt is Berzsenyi, a szorgalmas folyóiratolvasó:

„Von den lieblichen magyarischen Poesien des Dichters Daniel v. Bersenyi, Mikla, in der Schimigher Gespannschaft ist im laufenden Jahre eine neue vermehrte von Dr. Helmecki in Pest besorgte Ausgabe erschienen. Helmecki hat einen schätzbaren der Aufmerksamkeit der ungarischen Philologen und Literatoren würdigen Aufsatz »von den sogenannten Neuerungen« beygefügt.”

[Berzsenyi Dániel, a Somogy megyében, Miklán élő költő kedves magyar költeményeinek újabb bővített kiadása jelent meg ebben az évben Pesten dr. Helmecky gondozásában. Helmecky értékes, a magyar nyelvészek és irodalmárok figyelmére méltó értekezést mellékel az ún. újtásokról.]

Néhány oldallal odébb hozza a *Vaterländische Blätter* Ignaz Liebel könyvének ismertetését (1817. márc. 19.) ezzel a címmel: *Über Dichter und Dichtkunst unserer Zeit in Oesterreich vom öffentlichen ordentlichen Professor Dr. Ignaz Liebel Wien 1817.*

Liebel könyve éles bírálat a korabeli osztrák költészet gyengeségei és eltorzult ízlése ellen. Itt kapcsolódik Berzsenyi a könyv gondolatmenetébe. A magyar költő általában a német ízlés mesterkéltségét állítja szembe — ekkor még! — a magyar egyszerűséggel, természetességgel. Különösen a szonettizmus elleni rész érdekelhette:

Erasten fehlt zu leichten Liedern
Es nicht an Dichterschwung und Geist
Allein das Leichte scheint zu sehr ihn zu erniedern.
Ein stärkerer Geniedrang heisst
Ihn zu petrarchischen Sonetten,

Die zu Italiens Gesang die Mus' erfand
 Den Reim und Sinn zusammen stellen.
 Und trotz der Sprache Widerstand
 Nur durch Gewalt den Deutschen zu bezwingen,
 Für uns sich zum Petrarca singen.
 Er sperret dann wie ein Tyrann
 Den Sinn und Ausdruck auf die Folter,
 Legt auch den Daumenschrauben an
 Und zwingt sie so viel durch Marter er nur kann
 Zu wiederholtem Reimgepolter.
 Dehnt hier wie in Prokrustes' Bett
 Die Wörter aus, und kürzet dort sie
 Verrenket und entstellt der Sprache schöne Glieder,
 Bis zum gekünstelten Sonett
 Sich die verzerrten Theile fügen
 Und die Gedanken todt im Reimgekingel liegen.
 (24.)

[Erastnál könnyű dalokhoz nem hiányzik a költői lendület és szellem, de úgy látszik, azt hiszi, hogy a könnyű őt nagyon lealacsonyítja. A zseniális hajlam készíti őt, hogy petrarcai szonettekkel faragjon, amelyeket a Múza Olaszhoz számára talált ki, amikor a rímet és az értelmet összeegyezteti. S a nyelv ellenállása ellenére (Erast) Petrarcaéval erőlteti magát úgy, hogy erőszakot tesz a német nyelven. Így vonsozolja kőpadra zsarnok módjára az értelmet és a kifejezést, még hüvelykszorítót is használ, és amennyiszer csak tudja, kínzással kényszeríti (a nyelvet) ismételt rím-dörömbölésre. Itt kinyújtja a szavakat Prokrüosztész-ágyon, ott rövidíti őket, kifecamítja és eltorzítja a nyelv szép tagjait, míg mesterkéltsz szonetté lesznek, és az eltorzított részek és a gondolatok halottá válnak a rím-csilingelésben.]

Liebel Grillparzert, Klopstockot, Gleimet ajánlja mintául, de Berzsenyi a Liebel által felsorolt hibákat általában a német ízlés mesterkéltségeinek tulajdonítja, szemben a „természetes” magyarsággal. Lehet, hogy verse csak 1819 után alakult ki, amikor a „visszaütésre” sor került, s *A versformákról* értekezett.

Amennyiben az újság tényleg felkeltette érdeklődését Liebel iránt — ami a szonettizmus elleni harcából érthető lenne — s Liebel könyvét megvette, akkor még más részek is egybeváltak az ő kritikai elveivel és *A német és magyar ízlés* tartalmával. Egyezik Liebelrel költeménye az *ízlés* fontosságának hangsúlyozásában is. Liebel — miután a költészet ellenségeiről beszélt, — szükségesnek tartja a jó vezetőket a ifjú költők számára:

Darum erwarten sie gleich wo der Weg beginnt,
 Um sie des Bessern zu belehren,
 Zwei Führer, von der Musen Gunst
 Und Sorge fürs Genie bestellt: *Geschmack* und *Kunst*.
 Den reinen Glanz des Schönen unterscheiden
 Von Flittergold, den blauen Dunst
 Hochtrabender Phantome meiden,
 Von Wegen, wo die Niedrigkeit
 Durch Pöbelart den edlern Sinn entweiht,
 Und Unsinn für Erhabenheit
 Nur Schwulst und Wortgepränge beut,

Sich mit Behutsamkeit entfernen,
Muss das Genie erst vom *Geschmacke* lernen.

(18.)

[Bárhol kezdődik is tehát az út, hogy jobbra tanítsa őket, várják a két vezetőt, melyet a Múzsák kegye és gondja a lángelmének rendelt: az ízlést és a művészetet. Hogy a szép szinaranyát megkülönböztesse az aranyfüsttől, kerülje a magasröptű fantomok kék gőzét, hogy azokat az utakat megismerje, ahol az alacsonyrendűség durva módon megsérti a nemes ízlést és fenség helyett csak dagályt és szóáradatot ad, hogy ezektől eltávolodjék — a zseninek az ízléstől kell tanulnia.]

Mint láttuk, a német és magyar ízlés összehasonlítása a költemény fő tárgya, de voltaképpen a szonettizmus elleni küzdelem egyik mozzanatát láthatjuk benne.

Liebel kritikájának fő célzata a szonettellenesség mellett a — szerinte — *romlott irodalmi ízlés*, amelyet többek között így bírál: miután a kezdő költőt figyelmezteti, hogy az irodalmi életben rossz példákat: „fantomokat és szörnnyeket” mindenütt láthat:

Sie, *Gegner des Geschmacks* und Feinde der Vernunft,
Der Unsinn mit der ganzen Zunft
Der tollen Parenthysusschwinger,
Hochtrabender Bombast und Gallimathias:
Hier bändigt ihn der Reim, und wird Gedankenzwinger,
Dort ladet ihm zum Tanz das lahme Sylbenmass.
Hier witzelt, ohne zu empfinden,
Die tändelnde Spitzfindigkeit,
Die Urne der Weitschweifigkeit
Ertränkt ihn dort in wasserreichen Gründen.

(27.)

[Ők, az ízlés és az ész ellenségei, az esztelenség a bolond thyrus-csóválók egész céhével. Caupa fellengzős dagály és üres szokotyvalék: itt a rím béklyózza meg (az ilyen költőt) és bilincsbe kényszeríti a gondolatot, ott táncba hívja őt a sánta versláb, viccelődik érzés nélkül az enyelegni látszó agyafúrtság, majd vizenyős mélységekbe fullaszt a bőbeszédűség.]

A mesterkéltné némettel szemben a magyar „Természet gyermeke mindég”; azért érthetett a költő egyet Liebel véleményével a lángelméről, annak dicséretéről, a természet és művészet összefonódásáról, amely Berzsenyi kritikái meggyőződésének is egyik alapvonása:

Genie wird, wie des Goldes Samen
In des Gebirges Adern, nur
Hervorgebracht von der Natur. . .

(22.)

Berzsenyi: „*A genie a mester, a theorea csak tanítvány.*” (ÖM 511.)

„A' Vers nem egyéb, mint az ének' vagy tántz' természetét követő beszéd forma: mely, mint külső része a' Poézisnak, egyenesen alája esik a' szép művészetek legfőbb, legközönségesebb törvényének, a' mi nem egyéb, mint a' régi *Aristotelesi* definitio: a' *természet' szép követése.*” (PM 69.)

Már a kritikáról írt gondolataiban nem ragaszkodik mereven ahhoz a véleményhez, hogy „a genie nem tanítványa, hanem tanítója a Theoriá-

nak". SZERB Antal nézetével azonban egyet lehet érteni: Berzsenyi mindvégig az ihletet (tehát a természet adományát) tartotta a költői tevékenység legfontosabb mozzanatának. (*Gondolatok*, 367.)

Igaz, Ignaz Liebel az osztrák irodalmi életben reakciós szerepet játszott: ezt mutatja versekönyve is. De Berzsenyire költészetének (vagy inkább rímelési ügyeskedésének) *nem reakciós* oldala hatott, hanem az, amit Liebel *elvileg* a mesterkéltésgről, az álzsenikről, a tehetségtelen akarókról írt.

Sajátos vonása *A német és magyar izlés* c. versnek bizonyos „paraszi” szemlélet megnyilatkozása. A német költők Liebel által bírált mesterkelt izlését Berzsenyi a német paraszt természetéből, jellemvonásaiból eredezteti mint vélt „német nemzeti character”, amely ellenkezésben áll a természettel; a német lovát, ökrét kelleténél túl hizlalja, a férfi női munkát végez, a nő férfias szokásokat vesz fel és férfi foglalatosságot úz a mezőn: kaszál, tobákol, kalapot hord. Cifrálkodásuk is mesterkelt izlésre vall. Szemben a magyarral mint a „Természet gyermekével”.

Azonban a versnek az az utalása, hogy Liebel miért kérdi: „miért büszke, szabad, vad a magyar?” — olyan célzás, amit eddigi ismereteink alapján még nem tudunk megfejteni. Ha csak a költő ama következtetéséről nincs szó, amellyel a mesterkelt szonettizmussal szembeállítja a maga férfias erővel tele költészetét, s ezzel együtt azt a magyar költészetet, amelyet *Kritikai leveleiben* dicsér. (Kis, Révai.) Bár elsősorban saját költészetének jellemvonásait bontakoztatja ki itt is.

Még *A' Tánczokban* dicséri a német „egyszerűségét és hűségét”. Később egyre sokasodnak németellenes nyilatkozatai. Ezeket nyilván Kőlcsey sűrű német idézeteire lehet visszavezetni, amelyek tartalmukkal együtt visszatetszést szültek Berzsenyi lelkében — még Goethe irányában is. (*Észrevételek*, PM 67.) Az utóbbi vonatkozásban azonban nyilván valami Goethe-ellenes német recenzióra utal; ez nem a költő személyes véleményét fejezi ki, amit pedig az *Élet és irodalom* külön is kigúnyol. (1826. 311.)

Az *Észrevételekben* így nyilatkozik a németekről: „A magyar Európának lelelkesebb népei közé tartozik . . . Szép izlését mutatja nyelve, szép öltözete . . . Hogy a magyar igen érző, mutatja az ő igen érzékeny éneke és muzsikája . . . A munkás és mélyen ható német geniust a mély tudományokban el nem érheti, de a poézisban föl múlhatja és föl is fogja múlni.” (*Antirecensio*, ÖM 507.)

*

Az *utókorban* MEZEI Márta (*MKL* 67.) észreveszi a Kőlcsey-kritikával való kapcsolatot, de figyelmen kívül hagyja a Liebel-vonatkozást, amely már a *szonettizmus* elleni harcra is utal. — MERÉNYI (*Újabb Berzsenyi-tanulmányok*) észleli a vers „paraszi” vonását, amely majd a Kőlcsey-epigrammában is megmutatkozik. A friss éleveség, életszerűség emeli ki a verset a szokványos epigrammák közül — talán egy berzsenyies „új stílus” csíráit rejti magában. *A mezei szorgalomban* később kifejtett „német-szemlélet” elemeinek csíráját is észlelhetjük e versben, pl a „gavallér” magyar nőkimélő egyoldalúságának szembeállítását a német nő „kihasználtságával” a paraszi életben. . .

Forma

Hexameter.

Nyelvújítási szavak

Gyarat (tájszóként), pántlik.

Szövegváltozat

3. [1968-ig minden kiadásban eddig *arat* — *gyarat* h.]

10. [Az eddigi *akarolkoz* helyett: „*akar olkor*”]

16. Kérded e még, Liebel, <mért> büszke, <miért> szabad <és vad?>

Szómagyarázatok

gyarat — gerebenez

124. A Sonett

Kézirat

M. Harmadik az említett kézirat r. oldalán.

Megjelenés

KM 264. — M szerint közöljük.

A „szonetháborúval” való összefüggést ez a vers mutatja legélesebben. A Jean Paul-olvasmányokkal van kapcsolatban. A német író, aki a költő kedvenc esztétikusa volt élete utolsó évtizedében, így vélekedik a szonett-ről (ugyancsak e műfaj tehetségtelen utánzóit tartva szem előtt):

„Wer jetzt gar nichts zu sagen hat, läßt in einem Sonett tanzen und klingeln, so wie kluge Wirte, die saures Bier zu verkaufen haben, tanzen und spielen lassen. . . Ich will das Jahr als frohestes preisen, das 12 Monate hat wo ich kein Sonett höre und sehe, so erbärmlich jagen uns auf allen Gassen Musenpferde mit diesem Schellengeläute nach, von Reitern besetzt, deren Mantelsäume und Kappen gleich falls läuten. . . *Wie Seiltänzer* spannt man jetzt stets das poetische Schlappseil auf. . .” (*Werke*. Böhlau. XI. 296. — Kiemelés tőlem. — M.) [Akinek most egyáltalán nincs mondanivalója, azt egy szonettben csilingelteti és táncoltatja, mint az ügyes kocsmárosok, akiknek eladó savanyú sörük van, táncot és zenét rendelnek hozzá. . . Számomra az a legvidámabb év, amelynek 12 hónapjában egyetlen szonettet sem hallok vagy látok, oly szánalomraméltóan törnek ránk úton-útfélen e Pegazusok csengő csilingelésükkal, amelyek olyan lovasok ülnek, akiknek köpenyszegélyeik és bohócsipkáik szintén csengőkkel vannak felszerelve. . . Mint a kötél-táncosok, úgy feszítik ki ma állandóan a költői járókötelet. . .]

A Kazinczy szonettjéről írt Berzsenyi-költemény óta tehát nagyon megváltozott a költő véleménye a szonettekről. Ebben a műfajban látta ugyanis példáját és megtestesülését az általa mesterkéltnek tapasztalt hangsúlyos-mértékes verselésnek.

KUNSZERY Gyula feltevéese szerint (*A magyar szonett kezdetei*. 74.) *A szonethez* írt Berzsenyi-epigramma már 1818-ban keletkezett, mert Szemere ekkor értesíti Kazinczyt, hogy Berzsenyi az első *Antirecenzió*ban „szőke lotyónak nevezi a’ Sonettisták’ Muzsáját” (*Kaz. Lev. XVI. 113.*)

Szemere idézete azonban nem pontos, mert Berzsenyi így szól az első változat vonatkozó részében:

„Az óda huszár, s illik annak a kolcsag és a boglár, illik annak a cikornyás nyelv szintűgy, mint az édeskés szonettnek a selypegés, s szintűgy a recensens szép ideáljának, annak a kékszemű lotyónak, ki kedvese sírjánál a vándorral oly szerencsésen megalkuszik, a misztériumos beszéd.” (ÖM 513.)

1818-ban a költő „kifejezőkészlete” a szonett ellen még nem rendelkezett azzal az „átütő erővel”, ami ebben a versben megnyilvánul.

Igaz, ekkor talán már olvashatta Liebel kirohanását a szonettisták ellen (l. jegyzetünket *A német és magyar ízléshez*), de Liebel csak „rimcsilingelésről” beszél. Jean Paul fent idézett helyét a költő ekkor (1818-ban) még nem ismerhette: ezzel az *Antirecensio második változatának* írása közben találkozhatott, amikor először idézi Jean Paul műveit, mondásait, de még csak saját stíljének védelmében.

A Berzsenyi által „szonetháborúnak” nevezett irodalmi vita (amit mi „Kis Polémiá”-nak neveztünk: 1966. 330.) nézetünk szerint nem 1818-hoz fűződik. A költő 1822-ben dolgozik (l. Mailáthhoz szóló levelét: *Ism. lev.* 69.) *A verseformákról* szóló értekezésén. 1826-ban jelenik meg ennek az epigrammának első jellemző hasonlata: a szonettírónak *kötéltáncoshoz* való hasonlítása:

„A’ művészi tökélet nem artistai *kötélen-tánczolás* . . . A’ *kötélen táncolónak* igen is legnagyobb mestersége az, a’ mi legnehezebb: mert mesteriségének tzelja nem egyéb, mint tehetségeinek a’ külöfélé nehézségek’ meggyőzése által tsudálatatása; a’ Poétának ellenben egész tudomány, ’s annak minden tzeljai a’ józan okosság’ és ízlés’ törvényei által szorosán meg lévén határozva, néki a’ szükségtelen nyögöt’ a’ józan ész, a’ felesleg való piperét pedig az ízlés egyformán ’s igen nyilván tiltják.” (PM 78.)

Már *Berzsenyi Dániel prózai munkái jegyzeteiben* (290.) rámutattam, hogy Kölcseynek különösen az a mondása lebegett Berzsenyi szeme előtt a szonett elleni háború megindításakor, amikor idézi Boileau-t — helyeselve —, hogy „a szonett egy eposszal is felér”. (Uo.) Idéztem (uo.) Kazinczy értekezését a *Felsőmagyarországi Minervában* a mértékes-rímes versek s Vásárhelyi „remekének” dicséretéről, valamint Kölcsey replikáját is.

Ezek valóban egyes mozzanatai a szonetháborúnak, mint KUNSZERY véli (i. m. 75.), de tetőpontját ez a vita a *Kritikai levelekben* érte el, amelyek nemcsak Kazinczy és Kölcsey fentebb idézett értekezésében, illetve replikájában foglalt állítások ellen irányulnak, hanem a Szemere Pál által rendezett ún. „szonettankét” (1827. KUNSZERY: i. m. 76.) anyagát is tartalmazzák. A *Kritikai levelek* fejezetében merül fel a „csörgősapkás vitéznek” az alakja úgy, mint Berzsenyi epigrammájában:

„Mindenkor voltak és lesznek mind olly gyermekizletű *Boileauk*, kik a’ szonettet éposznak nézik, nem pedig olly kemény *Jean Paulok*, kik a’ szonettet klastromi halcsurkának [disznóbélbe töltött hal. L. az 1966-os kiadás jegyzeteit: 862.], csörgő sapkás vitéznek, a szonettistákat poshadt sert áruló csordásoknak [csárdásoknak?] czimezik, a szonettnek kutfejét pedig a lélek’ legnagyobb inégeiből magyarázzák.” (PM 100.)

A „csörgő” és a „csörgő sapka” célzás Berzsenynek arra a meggyőződésére támaszkodik — s a gúnyos vonatkozás értelme is az —, hogy szerrinte a poeta nem „muzsikus”, a költészet nem „hangicsálás”, hanem a „harmóniás emeltségű lélek” magasrendű kifejezése. (PM 108.)

Forma

Hexameter.

Az *utókorban* a vers forrására MERÉNYI mutatott rá. (PM 296—297.)

125. A Magyar.

Kézirat

N megsemmisült 1944-ben. M-ben 2. vers r. oldalon.

Megjelenés

Először KM 263. — M szerint közöljük.

Azon versek közé tartozik, amelyekben a költő a magyar jellem vonásait emeli ki saját meglátása szerint. Kevésbé kritikus a magyar múlttal szemben, mint Kazinczy vagy Kölcsey. A' *Magyarokhoz* szigorú nemzetkritikája után általában bizakodó a magyar nemzet jelenét és jövőjét illetően.

Különösen a némettel és olasszal kapcsolatban szereti a költő jellemezni a magyart. Láttuk már *A német és a magyar izlésben* is, hogy Berzsenyi szerint a magyar „a Természet gyermeke mindig”. (Itt is: „a természet önt bele férfierőt”.) Az „ősi szent törvények”-re való hivatkozás is a költő nemesi-hazafias meggyőződéséből fakad:

„Hogy a magyar Európának leglelkesebb népei közé tartozik, látja, aki azt isméri, s a ki nem isméri, elgondolhatja egérül s polgári alkotmányából.” (ÖM 507.)

De nézetünk szerint az alkotmányra való hivatkozás ezekben az 1820-as években különös jelentőségű: Ferenc császár több mint egy évtizedig nem vette figyelembe az ország alkotmányát, nem hívott össze országgyűlést. Az induló reformkor egyik fontos ellenzéki követelménye volt az alkotmányos állapot visszaállítása. Az epigramma erre is célozhat. Mindenekelőtt azonban Berzsenyinek a magyar nemzeti karakterre vonatkozó nézeteit hirdeti.

Forma

Disztichon. — A harmadik sorban hiányzik az utolsó előtti daktylusból egy szótag: „rontja <le>lelkét”.

126. Szilágyi 1458-ban.

Kézirat

Nincs, az *Aurora* szerkesztőségbe küldte el a költő. Ott veszett el.

Megjelenés

Először az *Aurora* 1825. évfolyama közli (53.), majd Hb II. 64. — Helye másutt: D I. 165. — T I. 144. — Hb alapján közöljük.

Keletkezését a Szilágyi korával rokon történelmi helyzet is indokolja. Az óda „monológ”, az idegen zsarnokság (V. László) elleni gyűlölet és a cselekedni kész hazafiság (Szilágyi) reformkori szellemű merész végiggondolása, ami miatt az *Aurora* szerkesztői is jónak látják majd a vers tendenciáján enyhíteni.

Hogy a költő figyelmét Kisfaludy Károly *Szilágyi szabadulása* (az *Aurorában* jelent meg) vagy Virág Benedek egyik Szilágyival kapcsolatos dialógusa (*Munkái*. 123.) hívta-e fel a hős alakjára, nem tudjuk. Mindenesetre ez a vers mint „történelmi arckép” a maga nemében páratlanul áll a Szilágyiról szóló költemények között.

Érdekes a Szilágyi—Sulla párhuzam. Plutarkhoszban olvashatta a költő Sulla tetteit. De itt nyilván nem valami történelmi ideálról, általában követendő példaképről van szó, hanem Sullának arról a tulajdonságáról, hogy ellenségeivel „rövid úton” végzett, ha cselekednie kellett. Az is elhatárolja Szilágyit Sullától, hogy a római diktátor saját érdekeit, hatalmának megtartását tartotta szem előtt, míg Szilágyi a haza érdekében határozza el magát döntő lépésre — Hunyadi Lászlónak és hazájának gyilkosai ellen.

*

A Mailáth-ódán kívül ez az egyetlen 1817 után íródott Berzsonyi-vers, amely korában nagyobb visszhangot keltett. Helmecey levele (MTA M. Irod. Lev. 120.) nagy elragadtatással emlékszik meg a költeménynek olvasóira tett hatásáról:

„Azon strophában: Féltünk rossz rokonink . . . mindnyájunk’ szemébe könny szökött, ’a kéziratodat esőkoltuk helyetted.” (1825. ápr. 14. i. h.)

A cenzúra miatt a vers az *Aurorában* (Helmecey szerint a „Magyar Monteurben”) csak a következő lábjegyzettel jelenhetett meg:

„Félkül ’s rettentésül Hazánk’ pártoskodó feleire, milly érzéseket sugallt az akkori idők villogó lelke!” (1825. 53.)

Az *utókorban* VARGHA Balázs (*Berzsonyi*. 243.) a 48-as „véres napok” jóslatát várná el a költőtől. — MEZEI Márta (*MKL* 69.) szerint a költő „Szilágyi szavaival a gyanútlan erény megcsalásán mennydörög, hirdeti, hogy a virtus nem önmagában hordja értékét, hanem abban, ahogyan érvényt szereznek neki. Hasonló szenvedéllyel csak Kőlcseyt hallotta kora bosszúért kiáltani”. — MERÉNYI (1966. 347.) úgy jellemzi a költő felfogását, hogy a nagy tettekhez — bizonyos történelmi helyzetekben — sokszor az ellenséggel szemben nagy gyűlöletre is szükség van. A gyűlölet ódája ez a vers. Szilágyi szinte egy *lirai* Petur szerepét játssza. A hatalom és az erény összekapcsolása a *Felsőbüki Nagy Benedekhez* c. vershez, az erény diosóltése a Kazinczy-episztolához fűzi a vers mondanivalóját. A „cselt utalás” Berzsaenyinek (vélt vagy valódi) ellenségei iránt érzett ellenszenvéből is fakadhat.

Forma

Alkaioszi versszak, a második sorok azonban aszklepiadészi tagolásúak. Ütemezése: 2/4//6/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Védfal, tüzelg, honnunk, békepohár, szörny, vértor.

Szóképek

Körmök (CSENGERY: 596 — CSELÓTEI: 29. skk.) testrészek metafórai; agyar (CSELÓTEI: 13.).

Szómagyarázatok

Hódolt a' gonoszok' csalfa síralminak, Kik mind Hunyadnak, mind hazánknak Békepohárba halált adának — a gonoszok: a Cilleiek és V. László egyéb párthívei, akiknek tanácsára a király Hunyadi Lászlót lefejeztette

A' nagy hős atya-virtusa — Hunyadi János nagy érdemeinél fogva nem ily hálát érdemelt volna a sorstól halála után

Öngyermekébe dőfte törét — Hunyadinak le kellett volna számolni a haza ellenségeivel. Szilágyi (Berzsenyi) szerint ezért kellett Hunyadi Lászlónak meghalnia.

Moloch — kánaáni istenség, akinek gyermekeket áldoztak

Szövegváltozatok

Aa = Aurora.

Cím: **D Szilágyi. 1458-ban**

1. **Hb D** haza **D** ledőt, — [**Aa Hb** idézőjel nélkül hozza Szilágyi szavait]

2. **D** ósz

3. **Aa** tázelgve **D** körülüzelgve

4. **Aa D** fiaim **D** Szilágyi. Ledőt

5. **D** — az undok czimbora [s nélkül] Ledőt

9. **D** gyanutalan' **Aa Hb** ifjak

11. **D** Hunyadnak mind **Hb D** hazánknak

12. **D** Békepohárba'

13. **Aa** atya' virtuszán **Hb** atyavirtusán **D** virtuszán

14. **D** megkímélve

18. **D** bizók **Hb D** haza

19. **Hb D** honnunk'

23. **D** tornyait Földünknek még

24. **Aa Hb** nemes **Aa** ön magával

25. **D** virtusz czéltalan Félünk

26. **Hb D** véribé **Aa Hb** fürdeni **D** fürdeni: 'S

27. **D** ártánk; az

30. **D** Herkulesz

31. **D** lenyeeve még

32. **D** gyökerestül

33. **D** Szylla

34. **Hb D** hazámnak

35. **Aa** vértórral **D** Vér torral

36. **Aa** Sylla, Szilágyi **D** Szylla, Szilágyi' **Aa Hb** haragja: jertek!

Fordítás

Szilágyi, im Jahre 1458. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 Ungar. Lieder und Gedichte.

127. Wesselényi, a' nádor Muránynál.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

D I. 177. — T (Toldalékában) I. 173. — D szerint közöljük.

A költő az utolsó korszakban is egy új műfajt próbálgat, éspedig sikeresen: a „történelmi arcképet”. Ilyen a *Szilágyi 1458-ban* s a Wesselényi nádorról szóló költemény is. Kiválaszt a hős múltjából egy fontos mozzanatot, és azt alakítja, formálja drámai módon. Szinte líra, dráma és epika olvad össze ezekben a kísérletekben. Kiváló példa erre a Szilágyiról szóló „balladái” arckép. (Ilyen dramatizáló történelmi-mitoszji jelenet költői kialakítása miatt tetszhetett neki talán Schiller *Hektor búcsúja* is.)

Wesselényi alakjához azért vonzódtatott, mert lelkesedett a Wesselényi családjáért: hősiességük is érdekelhette tehát.

Nézetünk szerint e verset is az *Aurorának* szánhatta, s a reformkor kezdetén készülhetett el vele (1825). Wesselényiből egy magyar történelmi Hamlet alakot formál, aki azon tépelődik, hogy — az udvar szolgálataiban állván — győzelme újabb rabláncot jelent majd a haza számára. Mintegy előre sejteti Wesselényi sorsát, aki majd császárhű főúrból a függetlenségi mozgalom egyik vezéralakja lesz. A lojalitás és a hazafiság e konfliktusa tipikusan reformkori motívum a vezető osztály kiemelkedő képviselői lelkében, amit Széchenyi sorsa is tükröz. Ezért tartjuk jelentősnek e költeményt.

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 348.) rámutat a vers reformkori összefüggéseire.

Forma

10—11 szótagú jambikus sorok.

Nyelvújítási szavak

Andaly (=andal), elbájolt, andalgva, bajnok, szellem, tánckör, kellem. Berzsenyi *körültrátsaira* 1. CSENGERY 594. Itt: „a tűz égi útja” (=az ágyú irányzéka).

Szövegváltozatok

- 4. D Utait
- 5. D mintegy [sh.]
- 17. D utain
- 24. D hölgy [erőltetett kisbetű]
- 25. D hon [szintén megszólítás, Berzsenyinél mindig nagybetű.]

Fordítás

Der Palatin Wesselényi vor Murány. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungar. Lieder und Gedichte.*

128. A' Vig Chloe.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

Először az *Aurora* közölte (1825. 85.) — Helye másutt: D I. 180. — T I. 141. — Aa alapján közöljük.

Keltezés és tartalom szempontjából Berzsenyi egyik rejtélyes verse. Sehogysem illik az utolsó korszak költeményei közé, sem forma, sem hangulat, sem tartalom tekintetében.

Monológ formája ugyan nem idegen a költő alkotásmódjától (*Phyllis*). Szinte az ifjúkori „pásztori költészet” technikáját használja, tehát 1825-i közlésével szemben régebbi, sőt régi keletűnek látszik. Gessneri motívum a „meghitt barátó” (Lili) szerepeltetése is. Viszont finom lélektani rajza (a címe ez is lehetne: „Egy fiatal lány arcképe”) szinte Arany János bájos Rozgonyi Piroskájára emlékeztet, amikor szerelmeséről álmodozik.

Van — szerintünk — több mozzanat a versben, amely némi „fogózdót” ad a költemény keletkezési idejével és hősnőjével kapcsolatban.

Emlékeztetnünk kell itt Horvát István ama levelére, amelyben Berzsenyitől verset kér a „szépnem” számára, éspedig két alkalommal is. Először 1811-ben írja neki, miközben tiltakozik az ellen, hogy a költő már búcsút akar mondani a műzsának (*Barátimhoz II.*):

„Utolsó Daloddal, hol búcsút venni akarsz Musádtól, meg nem elégedhetem. Ha fölingerled verseid által szomjuságunkat, miért nem akarod oltani epokedésünket? . . . Én legalább igen nagy nyereségnek tartanám, ha p. o. néhány Remetédhez hasonlító darabot szereznél a' Szépnem számára.” S még ezt teszi hozzá: „Neked elhallgatnod nem szabad, ha a' közjavadak mint eddig, ezután is olly forrón szeretod. Azok dolgozzanak, kik sikerrel és a' Nemzet' dicsőségére dolgozhatnak, 's ne vond meg Te azt a' Hazától, amivel a' Haza' díszeit sokasíthatod.” (1811. febr. 28. MTA M. Irod. Lev. 120.)

Erre Berzsenyi megjegyzi, miközben különböző kifogásokra hivatkozva elhárítja egy újabb *Rege* megírásának ötletét: „Költeménykéim dicséretét Tőled igen kedvesen vettem, 's igen nagyra becsültem. Azokat olly igazán, olly helyesen, mint Te, még senki sem dicsérte. Te éppen azon oldalról nézed az én poesisomat, a' mellyről én azt nézetni kívánám. Te nem kérgét, ha nem lelkét tekinted, 's ha van valami érdeme, felfedezed . . . Bölcsen mondad, hogy leg elsöben is a' Szép Nemet kellene el készíteni a' nemzetiségre és pallorozódásra . . .” (1811. jún. Iam. lev. 23.)

De Horvát nem enged, és négy év múlva újabb levéllel ostromolja: „Már háromév folytatában adtam ki Magyar Dáma Kalendáriumomat, hogy ez általa' Szép Nemnél is terjeszthessem a hazafiúságot. Ebben munkáidra 's fáradozásodra számolok, 's forróbbnak tartom Benned a' hazai nyelvnek és Hazának szeretetét, mint sem hogy kérésemet végképp meg vethetnéd. Küldj egy regét a' régi magyar idökből, ollyat mint Lórád és néhány szerelmes dalt vagy éneket, hogy a Szép Nem érzése fellobbanjon hurjaid hangjára. . .” (1815. ápr. 18. MTA M. Irod. Lev. 120.)

Amire Berzsenyi: „Hogy Dáma-kalendáriumodba énekeket vagy Regéket küldjek, nehezen merem ígérni, noha dicsőségemnek tartanám, ha ezen nagy czélu munkádban szolgálatodra lehetnék. . . Az én poesisom

csak egy idegen ég alatt sinlődő aloé, csak igen ritkán ad holmi kis bilin-
geket, *de ápolni fogom, hogy neked is még valamit adhasson. . .*” (1815.
máj. 15. Ism. lev. 46. Kiemelés tőlem. — *M.*)

Nézetünk szerint itt kell a vers csáfráját, keletkezésének kezdetét keres-
nünk. Annál is inkább, mert a költeményben egy, kezében lantot emelő
lányt szerepeltet a költő, amivel Dukai Takách Judit hivatására utalhat,
akit — akárcsak a hozzá szóló episztolában — a szépség szemlélete új
világba andalft, ábrándjainak él, boldogságról, égi örömökről álmodik.

De ezenkívül életének drámái, soradöntő óráit is átéli. Hiszen Judit
éppen ezekben az években (1815—17.) kerül olyan helyzetbe, mint a vers
hősnője. Horváth Elek irányában érzett gyöngéd és érzelmes viszonya
már elhalványul ugyan, de kérő jelentkezik Göndöcz Ferenc személyében
(lehet, hogy előtte már más is), aki azonban talán habozik, mert „poet-
rixből nem lehet jó gazdasszony”. (L. a Takách Judithoz szóló episztola
jegyzeteit.)

Ezt a drámái helyzetet ábrázolja a költő — nézetünk szerint — e
„leányarcképben”, amelyben talán a Judit-ihlet egyik kifejezését láthat-
juk. Nagyon közel kellett hozzá állnia a vers hősnőjének, hogy ily lélek-
kel élje bele magát helyzetébe. A költő mintegy azt kívánja, hogy a ked-
ves leány „égi” és „földi” vágyai egyaránt teljesüljenek.

Két szövegnyagyszerzési probléma is adódik a versben. Az egyik az
„istenné tehet”.

Az „istenülés” kifejezés Judit leveleiben is előfordul, amikor pl. arról
szól, hogy a nők is „istenek”, vagyis kiemelkedő szellemi tulajdonsággal,
alkotó tehetséggel bíró lények lehetnének, ha lehetőségük lenne szellemi
kincsek gyűjtésére, mint a férfiaknak. A *Klavíromhoz* c. versében, amely-
re Berzsenyi céloz is a költőnőhöz írt versben, előfordul ez a strofa:

Aranyfürtű Apollónnak
Karjai közé rogyok,
S hogy lantot ad, azt gondolom,
Én is istenné vagyok.

Az „istenülés” feltételezése Judit e versében akkor annyira merésznek
látszhatott, hogy visszhang is felelt rá: Katona József verse *T*J*-hoz*,
amelyben a költő egész verset komponál e kifejezésre, de tovább fokozva a
költőnő elragadtatását:

Képzeldésemnek árva
Országát feléd kitarva,
Látom a semmisségen túl
Dicsoltárod miképen gyúl.

Számtalan koszorú rajta,
Melyet Pannónia hajta,
Tapsolva lengő fürtödre:
Istenné tett ily időre.

(*ABAFI* kiad. III. 57.)

Berzsenyi szavaira is emlékeznünk kell *A' Szerelem* c. versből: „A halandó
porból egy *félisten* leszen. . .” — a szerelem hatalma által. A kertre való
utalás Katona versében is előfordul:

Judit férjhezmenetelére céloz Berzsenyiné a „Míg fejt” fordulat, ti. Chloe addig szabad és víg, amíg „fejét bekötik”: ezzel a népies fordulattal jelzi a költő Judit helyzetét.

A „Lilim hogy istenné tehet” nyilván azt jelenti Berzsenyi egzaltált stílusában, hogy Lilim még boldoggá tehet. (Ti. ha jó hírt hoz a vőlegényjelöltől. — L. a költő *A' Szerelem* c. versének rokon kifejezését.)

Döbrentei önkényes változtatása — „Álmam még istenné tehet” — elrontja az egész költemény „pásztori” báját a szerelmi hírnök szereplésének eltörlésével, ami pedig életet ad a versnek.

Az egyedüli mozzanatot, amely Berzsenyi *e késői korszakára* utalhatna: az egész versen végig tapasztalható, de különösen az utolsó versszakban jelentkező *konfliktusos helyzet*, ami mind a Szilágyi-, mind a Wesselényi-versre jellemző; de itt nem történeti témáról, hanem egy fiatal lány arcképéről és életének valós problémájáról van szó, ami szintén a hitelesség, őszinteség erejével hat.

Az *utókorban* MERÉNYI (*Újabb Berzsenyi-tanulmányok* 63. skk.) az Árkádia-motívum utolsó megnyilatkozását látja a versben.

Forma

8+7 szótagos hangsúlyos rímes vers. Rímképlete: abab. Négysoros versszakok. Ütemezési típusai: 4/4 // 4/3 // 4/4 / 4/3.

Nyelvújítási szavak

Enyhely, képzet, andalít, illatözön, rém, virány, gyönyör, álomkép, remény, báb.

Szóképek

Méh, méz (CSENGERY. 721. — CSELÓTEI. 9.), virágok (CSELÓTEI. 15. skk., 31.).

Szövegváltozatok

- Cím: D Vig Chloe.
 2. Aa Enyhelyem, Megyek
 3. D ah elég
 6. D Virágim [Aa]
 7. D vig [Aa]
 8. Aa S kezem első
 12. D kezem, lantját
 15. D Nyílt kelheid
 16. D Illatözönbe
 17. D eltűnt
 19. D betűim
 20. Aa mindégzöld
 21. D ciprusz árnyékában
 22. Aa úrnák
 23. D hív szívek

33. D sírtam
 36. D szívem cseppelt
 38. D rablánczom
 41. Aa jó halandó
 43. D lepke szárnyu
 47. Aa földön
 48. Aa S' [sh.]
 53. Aa nyilik Mindenkinék
 56. Aa Akki D szabad' 's vlg mint
 59. D Álman még Aa Lilim még [De I. Berzsényi László i. levelét: *Lilim* még]

129. Költsey.

Kézirat

M 1/r oldalán a harmadik vers.

Megjelenés

Először KM 265. — M szerint közöljük.

Berzsényi irodalmi epigrammái több csoportra tagolódnak. Az elsők az *Észrevételekkel* kapcsolatosak tartoznak: *A Kritika*, *A genialis nép*. A másodikhoz *A versformákról* c. értekezéshez, a szonettáborúkhöz tartozók: *A Sonett*, *A német és magyar izlés*, *Egy Phylologuszhoz*. A harmadikhoz a *Poétai Harmonistika* idején keletkezett *Schüller*, *Plato*, *Herder*. Ez utolsó csoportot megelőzi a *Költsey* c. epigramma, amely lényegében Kölcseynek Berzsényi két értekezésére adott replikáihoz fűződik (1826).

A vers világosan két részre tagozódik. Az *első* két sorban a Kölcsey-kritikának arra a részére utal a költő, amelyben bírálója a következőket jelenti ki:

„Ő minden kifejezésbeli bősége mellett is gondolatokban s érzésben szegénynek látszatik, azaz, hogy ő némelly gondolatokat, némelly érzelmeket a' lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen érzelmek *szűk körben* forognak, 's igen sokszor fordulnak elő.

Ezen gondolati 's érzeményi keskeny körből lehet azt kinagyarázni, hogy Berzsényi magát már egészen kimerítettnek lenni látszatik, s talán elérte, noha még igen *jókor*, a' *határt*, melyet a' természet a' poéta és nem poéta közt vona, 's amit utoljára a' legnagyobb, leglelkesebb költőknek is elérni kellett." (MKL 202. — Kiemelés tőlem. — M.)

Annymira nyomot hagytak Berzsényi lelkében, emlékezetében Kölcsey szavai, hogy e versben még a „keskeny” jelzőt is felhasználja, hogy az „ír”, a „tér” Kölcsey-féle „mércejét” érzékeltesse; az időre való utalás pedig a „jókor”-ra és a „határ”-ra vonatkozik. (Erre utal a költő Mailáth-hoz írt levelében is, amikor magát „*redukáltatott* expoétának” nevezi. L. a Mailáth Jánoshoz írt vers jegyzetét.)

Az epigramma *második* fele Kölcsey *replikáinak* (1826) hivatású tájékoztatója, amelyekkel — Berzsényi érzése szerint — tovább ingerolto a költőt. Példaként az *Antirecensio* második változatára írt Kölcsey-szövegből csak a következőket emeljük ki:

„Ohajtottam volna, hogy ő a' maga poétai fennségéből egy rossz *Antitetikázónak* alacsonyására le ne szálljon. Mert mit használunk mind

azon Sophizmákkal teljes Commentatiók, melyekkel Ő Recensensének vádjait eloszlatni igyekszik? leszen e ezekből okosabb vagy a' Publicum vagy a' Recensens' s segélli e a' Berzsényi' dicsőségét annak látása: mi-ként lett ő a' Recensens' gáncsai miatt, annak magasztalásai ellen is igazságtalan? 'S miként keres magának mentéséget legtiszteltebb barát-jainak 's a' külföld' nagy Fijainak rágalmazásában? Ah, ezen gyengesé-gekre a' derék férjfiu nem vetemedik vala, ha Kőlcsey jónak találta volna hallgatni. . . 'S mit kell mondanunk arra, hogy Berzsényi, ki ez előtt saját vallásaként azt hívé, hogy nékie tanulni nem szükség, most egyszerre tudós arczot vett magának; 's citál, aesthetizál, philologizál?' (*Élet és Literatura.* 1826. 175—176., 177.)

[E „saját vallásaként azt hívé”: nyilván a Kazinczyhoz 1820. dec. 13-án kelt levélből vétetett, ahol a költő ezt írja Kazinczynak: „Ilyen voltam én mindég: azt hittem, nekem nem szükség tanulnom 's nem is tanultam.” (*Kaz. Lev. XVII.* 301.)

Ebből a költő nyilván azt a tanulságot is levonta, hogy Kazinczy ismét érveket szolgáltatott Kőlcseynek őllene . . .]

A tér és idő korlátai közé zárt költő most már újra éléd, költeni készül. Berzsényi tehát ebben az időben (1826—27 körül) újulni érezte alkotói erejét. Tanácsot kér tehát — mély iróniával — Kőlcseytől, hogy mivel újra írni készül, mit tegyen? Nyilván „szárnyalni” akar és szabadulni szeretne „ketrecéből”, ahová bírálója zárta. Ehelyett Kőlcsey (a vele elképzelt dialógusban) ezt a tanácsot adja Berzsényi „Múzsájának”: „Tollat az orrába” — mint a ketrecbe zárt lúdnak.

E fordulat több szempontból nevezetes. Elsősorban azt a „paraszti elemet” tartalmazza, amely *A német és magyar izlésben* is megnyilvánul. Az a költő jelenik meg itt előttünk, aki a Mailáth-óda ismeretes változa-tában így vall:

Földhez gyaludva szántogatok, vetek,
'S kunyhóm' szűk teremít tőltre tatargatom. . .

(KM 404.)

A „mezei gazda” itt népi hiedelmet használ fel Kőlcsey kritikai eljárásának jellemzésére, hogy ti. a kritikus nem elégedett meg az első bírálat-tal, hanem a költőt tovább ingerli, bosszantja. (L. az *Élet és Literaturában* megjelent replikát.)

E kifejezés néprajzi vonatkozásait vizsgálta GONDA Béla (*MNyr* 1961. 305.). Kutatásai szerint Somogyban ma is él az a népi szokás, hogy „a liba orrába akkor húznak tollat, ha töméskor gégejébe kukorica kerül. Akkor az állat prűszköl és a kukorica kijön.” Itt azonban — nézetünk szerint — a népi szokásnak olyan változata szerepel, hogy az orrra dugott toll izgat szer, amely mérgesíti az állatot, úgyhogy izeg-mozog, nem melegíti egyen-letesen a tojásokat, s így „zápokat ad”. Ezt — kérdeződesemre — niklai helyi hagyományok is megerősítik.

A költő tehát úgy érzi, Kőlcsey tovább akarja ingerelni, bosszantani őt, ezért írt gúnyos hangon ellene.

Utolsó művében, *A kritikáról* írtban is visszatér e témára több helyen is. Elég itt kettőt idéznünk a sok közül: „. . . [a költő] minél gyengébb ér-zelmű, minél inkább a maga legbelsőbb, legszentebb valóját nyitja és ki-nálja, annál inkább irtózik még a legszelidebb visszataszítástól is. Mely szerint igen természetes az, hogy az illy kényes lélekben könnyen győz a szemérem a' hírvágy' ösztönein s csak hamar elkezd az illy lélek érzeni, amit a tiburi érzett: »Nec vixit male, qui natus moriensque fefellit.«”

[Nem rosszul élt az, aki születésétől haláláig észrevétlenül élt. *Ep.* I. 17. 10. — PM 138.]

„A prosaius gyakran örvend, ha a kritika neki tárgyat ad a tollesatára; de a poéta, ki többnyire mint egy álomjáró lebeg a tétőkön, hamar lehull onnat . . .” (PM 153.)

*

Az *utókorban* MERÉNYI (1966. 345.) kiemeli az epigramma népi ízét és jelképeit: a „ketrec” a költő helyzete a kritika után; a „pózna”, „lat”, „ice” nem a költészet „mérőszközei”; az orra dugott toll: Kölcssey boszszantó kritikái. Szellemes fordulatok, súlyos tartalom, mély keserűség jellemzi e költeményt.

Az epigramma „utótörténetéhez” tartozik, hogy Döbrentei — elbeszélése szerint — kísérletet tett a két költő kibéktetésére.

Kölcssey természetesen nem olvashatta sem a *Kritikai leveleket*, sem *A kritikáról* szóló művet, sem ezt az epigrammát, de talán sejtette, hogy Berzsenyi engesztelhetetlen. Ezért — mint látni fogjuk — nagyon óvatosan válaszolt Döbrentei megkeresésére.

Hogy Döbrentei Berzsenyinél tett-e kísérletet, arról nem szól. Csupán arra tesz célzást, hogy Berzsenyi későbbi időszakában bizonyos engedményeket tett a mértékes-rímes versformák dolgában, azonban fenntartásokkal. (D LV.)

Döbrentei a maga kísérletét Kölcsseyvel kapcsolatban a következőképpen beszéli el:

„Berzsenyire nézve Kölcssey ezt válaszolá hozzám 1831b. october 21d. Berzsenyivel kívánsz öszbekéltetni? Részemről nem fekszik az útban semmi nehézség. Én ötet nagy költőnek hittem és hiszem; 's úgy gondolom recenzióban is úgy bántam vele, mint első rangú íróval. Hogy találtam műveiben a' mit nem javallék, 's most sem javallok: az keveset jelent! Én Schillerben és Matthissonban is lelek eget a' mit nem javallhatok: 's ki fogja azért állíthatni, hogy e' két nagy művészt nagyinak lenni meg nem ismerem? Hogy poetai characterét fejtegettem? Úgy vélem, illy fejtegetést én és más akarki is, csak nevezetes íróval szokott tenni. 'S kell-e azt olcsárlásnak venni, a' mi épen a' becsülés' legerősb jele? De mondám, hogy ő a' tökélet' általa már meg nem haladható pontját már elérte. Magyar író vagyok, 's tudom, hogy illy hideg közönség előtt mi szűk határai vagnak a' haladásnak. Kis azt mondá rólam fiatalabb éveimben: engedje az ég, haladjak annyira, a' mennyire magyar író haladhat! — Úgy vélem érted e' szavakat. Mert bizony Schiller és Göthe magyar földön nem lettek volna azok, a' mik! Előttem Berzsenyi individualitása is lebegett; 's most is úgy hiszem, sem emberséértés, sem valótlanság nem vala állításom. Én megölelném a' recensenst, ki rólam úgy, az az olly hév magasztalással ítélne, mint én Berzsenyiről; 's ismervén magamat, ezennel vallást teszek: félannyi dicsérettel is megelégszem, mint a' menyinyit én ő rá halmoztam, Rólam is mondottak kemény szavakat, Berzsenyi, a' jegyváltó 's valaki más, Dobozi felett vesszót tört. — Egyik sem tulajdonított nekem költői lelket; sújtani akart mindegyik: és esküszöm, hogy vérem egy pillanatig sem jött habzásba. Miért kellett hát épen Berzsenyinek, kinek kebelében az önnézés több nyugtatót mondhatott, mint az enyémben, lánggra lobbanni? De Ti sokan ellenem kiáltottatok . . . Ime vallástételem. Bennem epe nincs; 's még akkor sincs midőn verek; bátran elhíhated, hogy Berzsenyi ellen neheztelést nem tartok. Jobban ismered

őt, mint én; 's ha hiszed, hogy ő elhíheti felőlem, hogy legjobb barátim műveik felől is kemény egyenességgel szeretek ugyan ítélni, de mikor épen sújtó ítéletet mondok is, még akkor sem szűnök meg egyforma barát, egyforma becsülő lenni: úgy tedd a mit jónak látsz. De ha ő ezt felőlem nem hiszi: akkor fáradságod hijában leszen. Mert complimentetek' embere nem vagyok, 's olyakat sem másoktól venni, sem másoknak adni nem fogok. €" (D 303—5.)

Vagyis alapjában nem vont vissza semmit bírálatából. Ezért Döbrentei abbahagyta kísérletét: „Berzsenyi nem meaculpázhat.”

Még egy jele van Kölcsey érdeklődésének Berzsenyi iránt. Amikor Döbrentei a *Conversationslexicon*ba megírta Berzsenyi-cikkét, e sorokat küldte neki:

„Tegnap kezembe akadt a' Conv. Lexicon 's benne Berzsenyi' cikkjét olvasám föl. Nincsen reá *semmi megjegyzésem*. De örülök, hogy a' minden tekintetben nevezetes férjfiúnak életkörülményeiről, közelebbi tudósítást olvashaték; 's még inkább azon, hogy a' hypochondria gyötrelmeiből kiszabadultnak lenni mondatik.” (D 307.)

Ez azért érdekes, mert Döbrentei az említett cikkben Kölcsey kritikáját *túltságosnak* (túlzottnak) jellemezte. Mivel a levél értelmében Kölcsey közeledni látszott Döbrentei felfogásához, ez tovább is próbálkozott, de nem tudta kettőjüket az akadémiai gyűléseken sem összehozni. (D 310.)
Megjegyzés: az eddigi kiadásokban J. s.: *ketrechen*. = *Katrotz*: Vas megyei tájészó.

Forma

4 soros disztichon.

130. Uj Görögország.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

D I. 183. — T I. 148. — D szerint közöljük.

Keletkezését Döbrentei 1825-re teszi, de szerintünk az 1827-es navarinói tengeri ütközet idején íródhatott, amire a vers 10. sorában célzás történik.

A költemény egyik kifejezése annak az általános rokonszenvnek, amelyvel az akkori művelt, haladó világ a klasszikus kultúra hazájának szabadságharcát kísérte. Emellett a költő személyes és hazafias érzésének nagy szerepe van a vers keletkezésében.

A kor hangulatának jellemzésére több olyan dokumentum közlése látszik kívánatosnak, amelyek a vers helyes megértésének és értelmezésének elősegítését szolgálják.

1. A *Magyar Kurír* egyik tudósítása utal a görög szabadságharc hősi hagyományaira, amiről Berzsenyinél szó van.

2. Az európai közhangulat egyik jellemző dokumentuma is fontos, mikor — a vers írása idején — a görög ügy döntő stádiumba jutott.

3. A magyarországi görögszemléletről több vallomás mutatja a hazai közvéleménynek a Berzsenyiével rokon vagy párhuzamos vonásait.

4. A versben szereplő tengeri csata leírása a költemény egyik motívumát illusztrálja.

Persze, e mozzanatokon túl Berzsenyi a görög nemzet felszabadulásától az antik szépség és emberség felújulását reméli, akárcsak Hölderlin. S mivel éppen a *Poetai Harmonistikán* dolgozott ezekben az években, mélyebb motívumok csendülnek fel a versben, mint általában a magyar kortársak véleményében, bár ezek között is különösen figyelemreméltó pl. Cserey itt közölt vallomása.

De lássuk az egyes dokumentumokat.

1. *Tudósítás a görög nemzet szabadságharcáról*: „A’ görögöknek támadása tehát tulajdonképpen csak a’ Peloponnésusban és az Archipelagus’ szigeteiben vagyon, mellynek az a’ célja, hogy a régi Görögországot visszaálltsa. Ezt különösen az úgy nevezett Hetaristák’ titkos társasága vette munkába 1814-ik esztendőben, mellynek ágazásai mindenfelé kiterjedtek, és számtalan kisebb társaságokat képzettek, mellyeknek tulajdon előjárójik és tulajdon ládájik vagynak a’ segedelem pénzeknek gyűjtésére.

Három püspök és több lázadó fő személy aláírásával erősített buzdítás küldetett mindenfelé, hogy a’ *Thermopiláknál* jöjjenek össze. Erre kéretettek a’ *Kereszt és a Leonidák* nevében. Ezen buzdítás március 30-án vagyon készítve, ’s arról is tudósítja a’ görögöket, hogy mi történt Szalonában és Livadiában; egyszersmind arra serkenti az athénbelieket, hogy hasonlóan cselekedjenek. Az athénbeliek is mind fegyverben vagynak, azért a’ törökök közül három előkelőt, és két papot magokkal elvittek. Az attikai lakosok majd mind fegyverben vagynak, és Mainidi faluhál, melly Athéntől 3 órányira vagyon, szegezték ki a’ hadizászlót. Mintegy 2000 puskákkal vagyon felfegyverezve, és a’ többi pedig fejszékkel és nyársakkal. Szalamiszból és több istmusi falukból sok lakosok hozzájok adták magokat, kik *Athénét megtámadni készülnék*, ahonnan számos lakosok a’ görög táborba sietnek. Mindazonáltal a’ törökök is elég idő nyertek, hogy a’ várba eleséget takarítsanak, ’s így gondolhatni, hogy annak bevétele nehezebben fog megesni. . .” (*Magyar Kurír*. 1824. 327.)

2. Az *Allgemeine Zeitung* 1827. évf. 143. és 145. száma mellékletén igen érdekes politikai cikk olvasható e címmel: *Ueber die Folgen der Befreiung Griechenlands*. Az európai közhangulat illusztrálására ide iktatjuk bevezető sorait: „Der Antheil, welchen durch ganz Europa und selbst in einem anderen Welttheile alle Volksklassen an dem Schicksale Griechenlands nehmen, ist ein Ereigniss, das einst als ein ehrenvolles Denkmal unseres Zeitalters seine Stelle in der Geschichte finden wird. Hier ist nicht blos von Wünschen die Rede, dergleichen, zum Beispiele, die französische Revolution in ihren scheinbar besseren Tagen begleiteten, sondern von Hülfe, und nicht allein von der Gabe des Überflusses, sondern auch vom Scherflein der Wittwe, das nicht weniger zum Opfer dargebracht wird. Religiöse Beweggründe, Mitleiden, Freiheitsliebe, Liebe zur Wissenschaft, sind die edlen Triebfedern, die bald einzeln, bald mit einander wirken, und alle Parteien zu einer guten That vereinigen. Schon hat diese ihre Früchte getragen. Nicht nur sind durch sie Tausende vom Hungertode, viele von der Sklaverei gerettet worden, sondern der Hülfe des Abendlandes ist es hauptsächlich zuzuschreiben, wenn die Griechen in dem entscheidenen Augenblicke, wo für ihre Unabhängigkeit unterhandelt wird, dem Kampfe nicht unterliegen. Der Geist der Regierung, welche sich an die Spitze dieser Unterhandlungen gestellt hat, ist uns Bürge, dass es hier auf wahre Unabhängigkeit abgesehen ist. Diese allein kann ein Volk entwaffnen, das nur in dem Entschlusse einig scheint, sich eher vertilgen zu lassen, als

unter das alte Joch zurückzukehren. . ." (Kaz. Lev. XX. 602. — Kazinczyra való hivatkozással.)

[*Görögország felszabadításának következményei.* Az az érdeklődés, amelylyel egész Európában, sőt más világrészekben is minden néposztály kísérí Görögország sorsát, olyan esemény, amely mint korunk tiszteltreméltó emléke fogja helyét megtalálni történelmünkben. Itt nemcsak óhajokról van szó, amelyekhez hasonlóak kísérték pl. a francia forradalmat látszólag jobb napjaiban, hanem segítségről, és nemcsak a gazdagok adományáról, hanem az özvegy filléreiről is, amely nem kevésbé járul hozzá az áldozathoz. Vallásos indokok, részvét, szabadságszeretet, lelkesedés a tudomány iránt: azok a nemes indítékok, amelyek mind külön-külön vagy együttesen hatnak, és mindenkit összekapcsolnak a jótettben. Mindez már meghozta gyümölcsét. Nemcsak ezeket mentettek meg az éhhaláltól, sokat pedig a rabszolgaságtól, de a Nyugat segítségének köszönhető, hogy a görögök abban a pillanatban, mikor függetlenségükről van szó, e küzdelemben nem maradnak alul. A kormány, amely a tárgyalások élén áll, kezeze annak, hogy itt tényleg a függetlenség a cél. Csak ez fegyverezhet le oly népet, amely abban az elhatározásban egyesült, hogy inkább elpusztul, de nem tér vissza a régi járomba.]

3. *Félelem a görögök felszabadulása miatt:* „Nállunk a Kötél-Verbunk mindenütt végbeme. Legyen! De ezekkel a valójában köteles vitézekkel a münket fenyegető veszedelemtől meg nem óltalmazzuk magunkat. Én ritkán szoktam félni valamitől, — úgy pedig hogy a hideg ki rázzon miatta, soha sem. Most valóban félek valamitől, és szeretném, ha azok is félni tudnának, akik előre eltávoztathatják a veszedelmet. A Görögök emancipációja vagyis ujj subjectiója talám tsak végbe menyen; de annak az emancipationnak operatiója minden Görögökre, vagyis mind azokra, a kik görög valláson vannak, ki fog terjedni. — Már nekünk minden titkainkat tudja a Görögök Protectora, — és mi lesz ebből! Ha azok a Diplomaticusok, a kiknek kezein a birodalmok sorsa meg fordul, a h'istóriákban jártasok volnának, sok nem történt volna meg a mü értünkre, a mi mégis megtörtént: és sokkal több nem fogna megtörténni jövőendőben, a mitől — így — félni lehet. Az az Eolus a ki az északi fergetegeket hórdozza, mindenüvé a maga Religiójának színe alatt szokta magát bé avatni. Így avatta bé magát a Napkeleti Birodalomba, — vagyis az Ozinániba, — így a Lengyel Birodalomba; így fogja magát a mienkbeis béavatni: — vagyis már talám bé is avatta. Allattomosak voltak ottis munkálkodásai, — elvannak ittis rejtve, — de gyanitom, hogy ki ütik magokat. Tsudálkomsz, hogy Magyar Ország, a kifizethetetlen Contributio helyett, a Permalans Insurrectiot nem ajánlotta. Ez az egy menthetné meg jövőendőben mind koronánkat, mind Nemzetünket.” (Cserey Miklós — Kazinczy Ferencnek. 1828. febr. 17. — Kaz. Lev. XX. 470.)

A Magyarok lelkesedése a görögökért (Célzással a hazai viszonyokra): „A mit a görögök tevének Mussolongiban (!), olyan Heroismus, melynél szebbet a Régiség sem mútat. Eddig tsak a Culturáról ditérhattük Századunkat, de már a ritkább Cselekvények-is elé kerülnek. Mindenkor a Nemzeti nemes büszkeséggel, s a Hazaszeretettel vannak az ilyenek öszvekapsólva. A hól a Nemzeti nemes büszkeség fel ébred, ez a virtusis ujra kezdi Uralkodását. A Pólgári bátórság s a Hazáért való buzgólkodás sokszor ki jönnek a módiból, de soha sem heába valók, mert mindenkor lelki erősséget bizonyítanak. Mikor valamely Nemzet a maga tüzét elveszteni láttatik, mikor ez a Szabadság szeretetétől gyúladott tűz, a közönséges élmerevedésnek üdöszakaszaiban elfüstölög s a heverés választatik utolsó Sántzolatnak, — mikor a szivek, a puhasághoz és félenkséghoz szoktatva,

minden éltető nedvekből ki fogynak, — mikor a bő-költés a pénz szomját szükséges rosszá teszi, — mikor a félnétség tekintet[et] szerev, s a nemes bátorság szerentésatlenséget, — mikor azok, a kik a munkásságot és bátorságot megutálták, minden gyönyörködtető tsélsapságba elmerülnek, — mikor megszűnnek azok a vétkek, melyek az észnek néminemű felemelkedésivel járnak; — mikor az alacsony nyerekedés hibának sem tartatik, s a Szempillantásnak gyáva okoskodása az Űdő Politikájában Szeplőnek sem tiltetik... — mikor a nagy poltza vágyó ember elégnék tartya vetelkedőjét rágalmazással alatsonyítani, de nállánál jobbnak s érdeme-sebbnek lenni nem tartya szükségesnek, akkór a Nemzeti büszkeség fel eleventése betses órvosságul szolgálna a hajdani virtusnak s a legszebb üdők tüzenek a halál karjai között való felébresztésére. . .” (Cserey Mik-lós — Kazinczy Ferenenek. 1826. jún. 15. — *Kaz. Lev. XX. 38.*)

Pulszky Ferenc visszaemlékezései a görög szabadságharccal és a kor han-gulatával kapcsolatban:

„Engemet a görög felkelés érdekelt leginkább, mert Langétól tanultam szeretni Miltiadest, Themistoklest, és Epaminondast, s hittem, hogy e mostani görögök azoknak lineáris leszármazottai, utódei. S ezért feszült figyelemmel olvastam a görög tudósításokat, ezeket kerestem fel mindig, s midőn a gyász hír érkezett Missolongi bevételéről s a várórség hősi halálá-ról, úgy le voltam sújtva, mintha nagy szerencsétlenség ért volna engem. Atyámat s asztali vendégeit jobban sértette, hogy Ypsilanti herceg midőn az oláh felkelés elnyomatása után sebesülve Magyarországba me-nekedett, a határvidéken elfogatott s a munkácsi várba internáltatott. — Az olasz mozgalom nem talált nagy rokonszenvre, mert ennél hiány-zott a hősiesség: az olaszok megadták magukat az első támadásra. — A spanyol forradalom mindenkit érdekelt, dicsérték a szabadelvű cortez-alkotmányt... Magyarországnak is felkorbácsolatott álmából s a spanyol királyi resolútiok, melyek az ujoncozást elrendelték anélkül, hogy a spanyol országgyűlés összehívatott volna, felingerelték a kodélyeket; izga-lom jelentkezett a vármegegyűléseken, s mintha levették volna a lakatot mindenkinék a szájáról, egyszerre minden ember politizált, az alkotmány-ra hivatkozott, szidta a németet s az alkancellárt, gróf Almásy, említette a nemzet hűségét a francia betörés alkalmával s mindennek mostani ju-talmát. . .” (*Emlékiratai. I. 127.*)

4. *A navarinói csata leírása:* „Az irtóztató szüntelen pusztítások, mely-lyeket Ibrahim seregei Moreában elkövettek, adtak okot az Admirálisoknak arra, hogy I b r a h i m Basát írásban megszóllítsák, hogy vagy Egyiptomba térjen vissza, vagy legalább míg a Portának végső hatá-rozása el nem érkezik, a tartományt kinéllje meg. De ezen hivatalos le-vél felbontatlan vissza jött, mivel az I b r a h i m tolmácsa azt jelenté, hogy ő nem tudja, hol légyen Ura. Ennél fogva az Admirálisok meghatá-rozták, hogy Zantetól Navarinhoz evezzenek. A szél Oct. 19-dikéig őket visszatartoztatá. A három félhöld forma lineába a Narini kikötőhelyben vasnatskán álló Egyiptomi Török flotta 110 hajóból állott, t. i. 3 linea-hajóból, 4 kettős, és 19 közönséges fregatából, 24 korvetből, 14 briggből, 6 gyujtó hajóból, és 40 szállító hajóból. C o d r i n g t o n Admirális Asia linea-hajón tartozkodott, és vele volt 3 linea-hajó, 4 fregata, 1 korvet, és 3 brigg. Az Orosz hajós osztály 4 linea-hajóból, és 4 fregatából állott H o y d e n Gróf vezérleése alatt. A Francia, R i g n y Admirális alatt, 3 linea-hajóból, 2 fregatából, és 2 sónerből állott. Minthogy nem volt meg-nyugtató azon Válasz, mellyet az ismét Navarinba küldetett Dartmouth fregata hozott, eltökéllék a Szövetkezettek, hogy a kikötőhelybe bé-ereszkedjenek, és végre Ibrahimot reá vegyék, hogy a Kötést

megtartsa, és a 'Görögök' kegyetlen kiírtásának véget vessen. E szerint a szövekezett flotta, a' battériák előtt sebesen elsuhanván, béveze a' kikötőhelybe Oct. 20-dikán délután 2 óraker. Itt két lineába állott, az Angolok, és Franciaák, a' szél ellenébe, az Oroszok a' szél alatt. Azon utastíftásokat, mellyeket Codrington Admirális Tisztai társainak ada, ezek örömmel fogadták. Kiki kevély volt a' reá bizott részt tellyesíteni. Asia, rajta lévén az Angol Admirális, a' flotta előtt ment; utánna mindjárt Albion, és Genoa. Amaz a' Kapudana-Bei hajója mellé hánya vasmatkát. Rigny Admirális négy Egyiptomi hajó mellé álla, hogy szükség idején azokat megtámadhassa. Armide Fr. fregáta a' sor végén marada, a' kikötőhely bemenetelénél balra. Cambrian, Glasgow, és Talbot Asia, Genoa, és Albion mellé egy sorba állának. Dartmouth, Mosquito, Rose, Brisk és Philomele a' hat Török gyújtó hajó' szemmel tartására hátra maradának. A' szövetkezett hajóknak parantsolatban ki volt adva, hogy ne tüzeljenek, ha a' Törökök el nem kezdik. A' parantsolatot szoroson tellyesítették. A' három Angol linea-hajó minden akadály, vagy látszatós ellenségeskedés nélkül előre nyomula, és vasmatkát vete. Azon közben ellenséges készüléteket vevének észre a' Török részről, kiváltképpen egy gyújtóhajó mozdulásaiban. Dartmouth egy tsónakot küldé értekezés végett ezen gyújtóhajóhoz Fitzroy Hadnaggal. Mig ezen Tiszt értekeze, véletlenül a' gyújtóhajóról puskalövés esék, melly több személyt, és az értekezőt megölöd. Ezután tsak hamar ágyulövés történék egy Egyiptomi hajóról a' Francia Admirális ellen, ki az értekező tsónak védelmére hasonlóképpen puskából tüzeltelett. Ez jeladás vala az ütközetre, melly egy szempillanat alatt közönségessé leve. Az Asiának egyik oldalánál volt a' Kapudán-bei linea-hajója, más oldalon Moharrem-Bei linea-hajója, ki az egész Egyiptomi flotta' Vezére volt; és mivel ezen utolsó hajó Asia ellen nem tüzelt, noha már el volt kezdve a' tsata, Asia sem lött elene. Sőt Moharrem-Bei Codrington Admirálisnak azt izenöd, hogy ő semmi részt sem akar venni az ütközetben. Az alatt az Angol Admirális másfelöl Kapudán Beivel verekedett. Asiának Kormányosa, Mitchell Péter Ur, Moharrem Beihez mene, hogy felvilágosítást kérjen, 's ha vallyon nem volna-e még lehetséges a' vérontást megszüntetni? de ötet az ellenség hajóján lévő Törökök meglötték, nihent hozzájuk közelített. Ekkor ezen hajó is elkezde Asiára lövöldözni. A' hitetlenségnek ezen új példájára az Angol Vezér is felkapta magát, és tüstént fényesen megbosзуllá az olly sok izbeni megsértéseket. Az Asia egyszerre mind a' két Admirális (Török és Egyiptomi) ellen dörgött, kik mellette voltak. És egy szempillanat alatt mind a' két Ottomani nagy hajó tsak romladékká vált, 's úgy lebegett, úszkált a' habokon. Ezen két hajónak elrontása után Asia a' második, és harmadik ellenséges linea' tüzelésének kitétetve látta magát, mellyet hasonló ügyességgel kiállott. Tsudálkozásra méltó volt azon vitézéség, mellyel Genoa, és Albion állását megtartotta. Hasonlóképpen Gróf Heden, és Rigny Admirálisoknak magok viselete az egész tsata alatt például szolgálhat minden tengeri Vezéreknek (Itt egyes Tiszteknek magasztaltatásaik következnek). Öt óráig tartott az ütközött legkisebb szakadat nélkül, leírhatatlan neki-keseredéssel. A' tsata végezetével példa nélkül való volt a' látható pusztulás' tekintete. A' tsoportok között, midőn az ellenség' hajóit, mellyek még el nem voltak rontva, semmi jó rendbe nem lehetett hozni, tulajdon emberei felgyújtották. Természetes dolog az, hogy illy tellyes, és fényes győzelemnek, mellyet illy sokkal kisebb erő nyert, nagy áldozatba kellett kerülni. Asiát a' golyóbisok által lyukgatván, egy árbóczát, és sok vitézeit elvesztette. (Itt következnek név szerint az elesett, és megsebesített Tisztek). A' Törökök keményen, és

vitézül viaskodtak. Megmondhatatlan sok embert vesztek, valamint a' Kapundan-Bei' Titoknokától érkezett Jegyzékből kitetszik. Az ő hajós seregek egészen semmivé tétetett. Egy linea-hajó, 17 fregáta, 15 korvet, 9 brigg, és 6 gyujtóhajó elégett. Két fregáta, egyik első rendű, egy korvet, és egy brigg elsúlyedt. Két linea-hajó, 4 fregáta, 1 korvet, és 13 szállító hajó özverontatott. A' mi a', 110 hajós-seregből megmaradt vagy a' levegőbe vettetett, vagy elégettetett." (*Magyar Kurír.* 1827. nov. 1.)

*

Az *utókorban* MEZEI Márta (MKL 69.) szerint „a versből csak a múlt felé nyílik ablak”, vagyis a költő kizárólag a múlt felé fordul. A fényes hősök szellemét riasztja harcra a nagy ügy érdekében. — MERÉNYI (1966. 341.) értelmezése: „A költő a görög szabadságharc győzelmes befejezésétől az antik világ szépségének, erkölcsi eszményeinek újjászületését reméli, szinte párhuzamosan a *Poétai Harmonistika* és *Az igazi poézis* eszméjével.”

Forma

Hexameter.

Nyelvújítási szavak

Hon, tüzelg, legemeltebb, eloltott.

Szóképek

Körein (földjein h.), vasból (vasláncából h.), meríti (CSELŐTEI. 19.), eloltott (CSELŐTEI. 17—18.).

Szövegváltozatok

1. D muzák és chariszok
2. D Szpárta
14. [mint az 1. sor.]

Fordítás

Neuhellas. Übersetzt von Gustav Stier. Halle 1850. H. W. Schmidt Verlag. 36 *Ungar. Lieder und Gedichte.*

131. Anglia.

Kézirat

Nincs.

Megjelenés

Először D. Helye másutt: D I. 187. — T (Toldalék) I. 174. — D szerint közöljük.

Döbrentei 1828-ra teszi a vers keletkezését, s ezzel egyet kell értenünk. Ekkor növekszik meg erősebben Berzsenyi érdeklődése Anglia iránt; bár ennek később új tápot adhatott Széchenynek a *Lovakról* írt könyve is, amelyet megküldött a költőnek.

A vers a felvilágosodás gondolatkörében mozog, mint erre már HALÁSZ GÁBOR rámutatott. (*A törvény* rendkívüli jelentősége a felvilágosodás eszmevilágában. L. a Kazinczyhoz írt episztoła jegyzetét.)

Valószínű, hogy az epigramma még a Széchenyivel, ill. műveivel való ismeretség előtt keletkezett. Az angol birodalom mérhetetlen terjeszkedésére, „rabló” hódításaira s talán gyarmati kegyetlenkedéseire is utal a költő.

Pedig Anglia kétségtelenül egyik mintaképe volt Berzsenynek. Már az Esterházy-ódában olvashatjuk:

Nézd a' virágzó Gallia' népeit
'S Nelson' hazáját: rettegi a' világ
Ez ész' 's erő' két nagy csudáját,
'S hirdeti napkelet és enyészet. . .

A *Vandal bölcsességben*:

'S tán Angliának népe balgatag,
Azért parancsol a' föld' tengelyének?

Különös nyomatékot ad e versnek, hogy mutatja a költő *távlatait* az utolsó korszakban is: tanúsítja, hogy éberén él benne a kis nemzetek sorsát eldöntő nagy országok, államok helyzete és rendeltetése iránti érdeklődés.

Hogy 1830 körül már általában mint mintaképre gondolt Angliára, tanúsítják Széchenyire írt levelei is, amelyekben egyenlőségi jelet tesz görögök és angolok közé: „Köszönni jövök . . . ama szívemelő reményt, melly engem akkor lepe meg, midőn Méltóságok [Széchenyi és Wesselényi. Megjegyzés tőlem. — M.] kegyes gondjait Culturánk minden ágaira kiterjedni s azon örök okfökből eredni látám, mellyből a görög és angol Népalkotók folytaták az emberképzés nagy munkáját. . . A luxus szorogalom és pénz nélkül s ezek lélek nélkül egyebet nem adhatnak mint valami nyomorult barbariast; . . . ezeket egyedül az angol systemában a legfőbb gyakorlati okosság s legfőbb gyakorlati erényig emelt lélek hozhatja azon harmoniába, melly a' Reszpublikában Athenét, a Monarchiában pedig Britanniát szült. . . Az angol szokások Philosophia művei. . . Vajha még egy Nemzeti Banknak s angol Alkatnak alapvonatival lepné meg Méltóságod Nemzetünket!” (*Ism.* lev. 80., 81., 82., 85.)

Berzsenyi minden görögimádata mellett nagyra értékeli Anglia géniuszát, s ennek az érdeklődésnek jelle az *Anglia* c. epigramma is, amelyet szervesen kiegészítenek a költőnek Angliával kapcsolatos többi nézetei, amiket fentebb idéztünk.

Ez annál figyelemre méltóbb, mert általában a metternichi reakció idején Anglia mint a forradalomellenesség példája és megtesztetője szerepel az újsághreken, elsősorban a konzervatív közvéleményben, amiről Berzsenyinél nincs szó. A *Magyar Kurír* 1825. I. 76—77. oldalán pl. nem a hatalmaskodó és terjeszkedésében mértéktelen Angliát bírálja, mint Berzsenyi (minden angol rokonszenve ellenére is), hanem a forradalomtól félti az országot:

„Anglia sem bátorságos minden szélvészek ellen, még csak néhány orkán dőfések kellene neki 's elnyeli a' századok' bölcsességének munkáját, azon óceán és tenger, mellynek hajjai közül ötet a' régi britannicusok' iparkodása illy magasan fel emelte.”

Berzsenyi tehát a kapitalizmusnak — a felvilágosodás eszmei felfogása szerint — „törvényellenes” mohóságától, a *Magyar Kurír* pedig a francia forradalmi szellemtől félti Angliát.

Forma

4 soros hexameter.

Az *utókorban* a vers kevés figyelmet keltett. MERÉNYI (1966. 342.) figyelmeztet romantikus antikapitalista tendenciájára, a költő angol rokonszenvének *haladó* vonásaira.

132. Hector bucsuzása.

Kézirat

PIM: A *Bonaparte és A' Füredi kúthoz* c. versek kéziratával együtt található 8-r külön lapon az 1/r-v oldalon.

Megjelenés

Először D I. 171. — D alapján közöljük a PIM figyelembevételével.

Keletkezése Berzsenyi mélyebb Schiller-tanulmányaihoz fűződik, amikor a *Poétai Harmonistikán* dolgozott. Tehát valószínűleg 1827—1830 között írta.

Schiller *Hektors Abschied* c. versének fordítása.

Hektors Abschied

Andromache: Will sich Hektor ewig von mir wenden,
Wo Achill mit den unnahbarn Händen
Dem Patroklus schrecklich Opfer bringt?
Wer wird künftigt deinen Kleinen lehren
Speere werfen und die Götter ehren,
Wenn der finstre Orkus dich verschlingt?

Hektor: Theures Weib, gebiete deinen Thränen!
Nach der Feldschlacht ist mein feurig Sehnen,
Diese Arme schützen Pergamus.
Kämpfend für den heil'gen Herd der Götter
Fall' ich und des Vaterlandes Retter
Steig' ich nieder zu dem styg'schen Fluss.

Andromache: Nimmer lausch' ich deiner Waffen Schalle,
Müszig liegt dein Eisen in der Halle,
Priams grosser Heldenstamm verdirbt.
Du wirst hingehn, wo kein Tag mehr scheint,
Der Coeytus durch die Wüsten weinet,
Deine Liebe in dem Lethe stirbt.

Hektor: All mein Sehnen will ich, all mein Denken
 In des Lethe stillen Strom versenken,
 Aber meine Liebe nicht.
 Horch! der Wilde tobt schon an den Mauern,
 Gürte mir das Schwert um, lass das Trauern!
 Hektors Liebe stirbt im Lethe nicht.

(Schiller. I. 3.)

[Örökre el akarsz tőlem fordulni, Hektor, oda, ahol Akhilleusz győzhetetlen kezei szörnű áldozatot készítenek elő Patrokloszért? Ki fogja a jövőben gyermekedet tanítani dárdahajtásra és az istenek tiszteletére, ha a sötét Orcus elnyel téged? — Drága feleségem, tartsd vissza könnyeidet, tüzes vágyam csatába visz. Ezek a karok védik Pergamoszt. Az istenek szent oltáraiért harcolva esem el, és mint hazám megmentője szállok le a stygiai folyóhoz. — Sohasem hallom többé fegyvereid zaját, vasad tétlenül hever házad csarnokában. Priamosz hősi nemzetsége kihal. Oda mész, ahol nem világít a nap, Coeytus zokog a pusztaságban, és szerelmed elenyész a Léthében. — Minden vágyam, minden gondolatom belefojtom a Létbe csendes folyamába, de szerelmemet nem. Halld csak! A barbár ott tombol már a falakon, övedd fel kardomat, hagyd fel a bánattal, Hektor szerelme nem hal el a Léthében.]

Nem véletlen, hogy Berzsenyi Schillernek éppen ezt a különben ifjúkori versét fordította le. (Éspedig, mint a KM megjegyzi, a két változat közül a második szerint. Eltérésük: *Wickhofs Schriften*. II. 93. L. 1. kiad. 395.) Ugyanis a *Poétai Harmonistikában* e témáról így emlékezik meg: „Egyedül az erkölcsi nagyság és religiói fönség’ rajzolatai adják a poétai fölségest.

Innét van, hogy Schiller a Propyleumok’ kiadójához intézett értekezeten, Hektor’ bucsúvételének rajzolatai között, leginkább kétféle szépségűt jegyez meg. Egyik az, midőn Hektor komoly, de nyugodt méltósággal lép alá háza’ lépcsőin, csak orcája hajol a szenvedő Andromache felé, de egész teste már a vitézek felé van fordulva; a virtus’ ereje fölüllemelte földi érzelmein, ön magán nyugszik, nincs szüksége istenekre. Ez az erkölcsi erő, erkölcsi nagyság vagy erény.

Másik a legideálisabb rajzolat az, mely szerint Hektor a maga fíját vidám nyugalma tekintettel, az istenekre bízva, föllemeli. Ez az istenértből és religióból folyó isteni vidám nyugalom, isteni fönség, legfőbb ideál: mert ez nem egyéb, mint az erénynek és religiónak, s az embernek és Istennek harmoniás összefolyása.” (PM 174–175. — Schiller: XII. 262–265. Sokkal bővebb.)

Forma

Hangsúlyos-rímes vers. A 6 soros versszakokon belül a sorok tíz szótagúak, kivéve minden harmadik sort, amely 9 szótagból áll. A 4. vsz. 3. sora azonban 7 szótagos. Ugyanígy van Berzsenyinél is, aki ilyenformán fordításában is megtartotta az eredeti szótagszámát. A trocheusi lejtű verslábak is Schiller költeményének versmértékéhez igazodnak. Tehát ez is rímes vers!

Nyelvújítási szavak

Bajnok, jajog, ádáz.

Szókép

Kar (CSENGERY. 596. — CSELŐTEI. 31.).

Szövegváltozatok

Cím: **D Hektor' Búcsúzása.**

1. **D Hektor** [mindenütt. De. I. **PIM**]
2. **PIM** [három változata:
Hol Achillesz *győzhetetlen ökle*
Hol Achillesz *bírhatatlan ökle*
Hol Achillesz *öldöklő fegyvere*]
5. **PIM** Istent <tisztelni> <s> dárdát hajítani
6. **PIM** bus **D** orkusz (**PIM**) **PIM** el nyel?
7. **PIM** <Kedves> **D** hölgyem könyeidnek [de **PIM**].
8. **PIM** Tisztem, tüzem engem
10. **PIM** Ti *Értetek*, hazánk <ért>, isteni <nk> *ért*
11. **PIM** bátran ontok vért
12. **D** orkuszt [I. **PIM**]
14. **PIM** ro'sda *rágja*
15. **PIM** Prián bajnok ki vész
17. **PIM** bus vadonban <zokog> **D** Kocytusz [de **PIM**]
21. **D** hív (**PIM**)
22. **PIM** Hald **D** dúlja
23. **D** Fúzd **PIM** **D** kardom szüntesd (**PIM**)
24. **PIM** Hector <veszhet>, de

133. Schiller

Kézirat

M (az említett bőrkötéses könyv egész ívnyi oldalán: 2/r). A **KM** közölte így — de mai helyesírással.

Megjelenés

D I. 184. — **T** I. 144. — **M** szerint közöljük.

Döbrentei 1828-ra teszi keltét. Ez valószínű, mert a költő akkor már dolgozott a *Poétai Harmonistikán*. A költemény pedig a *Harmonistika* egyik legfőbb gondolatát fejezi ki, amit Berzsenyi a következőképpen foglalt össze: „A valódi költészetek nem csupa személyes és tárgyas, hanem személyesb és tárgyasb osztályokra válnak: mert így kétféle színek' közepletét teszik fel. Így a dolog a naiv és sentimentalis, a természetes és ideális osztályokkal is. Mert itt is kell mondanunk, hogy a poésis nem csupa természetes és ideális; hanem ezeknek harmóniás közeplete, mely természetesb és ideálisb színekre oszolhat ugyan, de nem csupa természetesre és idálosra . . . A valódi poéta . . . oly közép ember, ki az emberi nemek' és korok' minden szépségeit magában egyesíti, azoknak minden élesebb különösségeit levetkezi és az emberiség' legözönb színeibe vagyon öltözve. Ez a közép ember az örök ifjú: a fodros Apolló . . . A naiv és ideális költészetek' összekötéséről gondolkodott már Schiller is, úgy hogy azt nem csak lehetőnek, de egyszersmind legfőbb megfogásnak is tekinté.

Azonban ő e részben Jean Paul' jegyzete szerint is, még tisztában nem lévén, ezen megfogást csak említé; pedig épen a legfőbb megfogás lett volna legfőbb tárgya az aesthetikának . . ." (PM 190—191.)

Forma

Hexameter.

134. Plato

Kézirat

M (egész ívnyi említett kézirat, 2/r. — 9. vers).

Megjelenés

Először KM 264. — M szerint közöljük.

Tartalmánál fogva a *Poétai Harmonistikához* és a szonett-háborúhoz fűződik. Így 1828—29 táján keletkezhetett.

A *Plato* cím talán *A lakoma XXV.* fejezetére utal, amelyet a költő jól ismert, nemcsak mert megjelölte, hanem azért is, mert a *Poétai Harmonistika* egyik alap gondolatának indítékát tartalmazza:

„Terhesek az emberek, Sokrates — mondja Diotima — mindnyájan terhesek, testben és lélekben egyaránt . . . alkotni vágyik bennük a természet. *De alkotás nem lehetséges a rútban, hanem csak a szépben.* A halandó lényben ez a halhatatlan: a fogamzás és a nemzés. De ez nem lehetséges ott, ahol nincsen összhang. Már pedig a rút semmi istenivel nincsen összhangban, de a szép, az igen. *A Szépség tehát a Sors és a (szülést segítő) Eileithya istennőkkel egyenlő szereppel bír a szülésnél.* Innen van az, hogyha az, aki termékeny, széphez közelít, vidám lesz, olvad az örömtől, és aztán szülni, vagy nemzeni kezd. Ellenben ha rúthoz közelít, szomorú lesz a tekintete, bánatosan összehúzódik, elfordul attól, visszariad: nem fog a nemzésbe, hanem termékenysége súlyát nagynehezen tovább viseli. A szerelem tárgya, Sokrates, nem a szép, mint te gondolod, hanem bizony a nemzés és szülés a szépben.” (*Platón Összes Művei.* i. kiad. 640—41.) — E platóni teremtség-gondolat azonban Berzsenyinnél a mesterkéltesség elleni korábbi küzdelemmel szövődik össze. S hogy pontosan mire gondolt a költő, amikor Lucinát (a görög Eileithyának megfelelő istenasszony) szerepelteti az epigrammában, azt nyilván mutatja az *Antirecensio* következő részlete:

„Elég példáit látjuk már az olasz rámára vont Sonetteknek. (Azaz: a mesterkéltésnek. Megjegyzés tőlem. — M.) De mik azok egyebek, mint magokat módolgotat, szájukat illető, selypegő, gebedezett kokettek mellyektől a' férfijüzlés annál inkább undorodik, mennél szebben pipeskednek, feszeskednek, kecseskednek és sompolyognak. *Önként, szabadon 's készen kell elővillanni a' szépnek,* mint Minervának Jupiter' homlokából. Mert a' hol egyszer mesterkélést, erőltetést látunk, ott a' szépet, ha van, sem látjuk. Az igen mesterkelt formákban pedig még a' legszabadabb beszéd is valami erőltetett szint vesz magára, 's ez által legbájosabb gratiáját elveszti.” (PM 263—264.)

Az első sor olvasatát helyesen igazította ki MAYER Erika az eddigi „méhed" h. „méhét". (MKL 505.)

Forma

Hexameter.

135. Herder

Kézirat

M (egész lvnyi kézirat 2/r. — 10. vers).

Megjelenés

KM 264.

Összefügg a *Harmonistika* megírásával, tehát 1828–30 között keletkezett.

Herder véleményét az eposz lassú menetéről és bizonyos unalmasságáról Berzsenyi a Jean Paul-féle *Vorschule der Aesthetik* I. kötetének 67 §-ban ismerhette meg. Itt hivatkozik Jean Paul Herdernek az eposz „álmoossága” elleni kifogására, noha azzal csak részben ért egyet:

„Nur dann schlecht die Handlung, wenn sie sich wiederholt . . . Aber gleichwohl verdient Herders lange, bitterliche, fast komische Klage über seine und fremde Neigung, bei einem Epos einzuschlafen, hier Erwägung, ja einige Rechtvertigung . . .” (*Sämtliche Werke*. Berlin 1827. Reimer. XLI. II. 104.)

[Csak akkor vánszorog a cselekmény, ha ismétlődik . . . De mégis megfontolást, sőt igazolást érdemel Herder hosszú, keserű, csaknem komikus panasza saját és mások hajlamára, hogy egy eposz olvasásakor elalszanak.]

Itt Jean Paul nem sorolja ugyan fel Herder kifogásait, csak a magáét fűzi hozzá: a helyenkénti értelmetlenséget, a csodák halmozását, a cselekmény homályosságát. Ezért Vergiliust, Miltont, de Klopstockot is hibáztatja, majd így folytatja:

„Alles dieses läßt eben der epischen Langsamkeit eine neue Schwere auf, und Herder und wir schlafen wandernd, fahrend auf dem tiefen Sandweg ein . . .” (*Uo.* 108.) [Mindez megterheli az epikus lassúságot, s Herder és mi — vándorlás közben mély homokos útra térve — elbóbiskolunk . . .]

Herder kifogásai (*Adrastea*. X. könyv 117. skk.) azért figyelemreméltóak, mert ismertetésükkel elmélyül a Berzsenyi-vers herderi összefüggése.

Az eposzról szóló nevezetes rész, amelyre Berzsenyi céloz, voltaképpen három személynek — Olümpikosznak, Kritiasznak és Agathonnak — az eposz és a dráma követelményeiről folytatott beszélgetéséből áll; az „epikai álmoosság” tételét Kritias önti formába:

„Niemand wird es selbst bei Homer und Vergilius läugnen, dass manche Kämpfe und Schlachten so notwendig sie vielleicht dem Dichter waren, ihm, dem Leser langweilig wurden, Und so sehr Dante, Ariosto, Camoens die Begebenheiten ihrer Gesänge zu wechseln bemüht waren: wem erfuhr es nicht zuweilen, dass er ernattete und den Dichter beiseite legte . . . Woher die Schlummerkörner im Füllhorn der epischen Muse?” [Senki sem tagadhatja még Homérnál és Vergiliusnál sem, hogy számos viadal és csata, bármily szükségeseknek is látszanak a költő előtt, az olvasó számára unalmasak lettek. És bármennyire is fáradoztak Dante, Ariosto, Ca-

moens azon, hogy énekeik történéseit változatossá tegyék, kivél nem esett meg néha, hogy elbágyadt és a költő művét félretette. Honnan vannak az álomhoz magvak az epikus bőségszarujában?]

Ezt az álmoságot okozó elbágyadást, az eposzt olvasónak ezt az „elbóbiskolásra” való hajlandóságát Herder három okra vezeti vissza.

1. Az eposzokból gyakran hiányzik a cselekmény nagysága. (Mint pl. a „családi eposzokban”: Goethe *Hermann und Dorothea*-jában és Voss *Luizájában*.) — Jean Paul erre nem tér ki, de bírálja Vergiliust és Miltont. Homérnak bámulattal adózik.

2. Az eposzok álmoságához hozzájárul az epikus költőknek az a törekvése, hogy műveikben bemutassák *enciklopédikus tudásukat*, s ezáltal hosszadalmasak és unalmasabbak lesznek. Pedig már Arisztotelész figyelmeztet, hogy az eposz cselekményének áttekinthetőnek kell lennie, s terjedelme ne legyen hosszabb, mint amennyi idő alatt egy drámát elő tudnak adni az olympiai játékokon. Itt utal Herder arra — ami a modern felfogáshoz is közelebb van —, hogy az *Iliász* és az *Odüsszeia* eredetileg rapszodaszok rövidebb énekeiből állt. A költő kötelessége tehát, hogy be tudja fejezni művét, mielőtt „meglepne bennünket az álom szelíd istene vagy pedig hírnöke: az unalom”.

3. Betetőzi az álmosító hatást az eposz *versmértéke*. Ahogy ő mondja: „Különösen nagy szolgálatokat tesz ehhez a kopogó hexameter a rossz költők malmában.” Minthogy e versmérték költői hatásához a legnagyobb figyelem és változatosság kell, ezért feltétlenül „álomittasságot idéző elő a hexameter-kovácsok egyhangú kopogása”.

Jean Paul azonban bizonyos ellentétbe kerül Herderrel, aki a cselekmény nagyságához tartozónak érzi a csodákat, az istenek beavatkozását, mindazt, ami a hatalom és a méltóság hatását teszi, míg Jean Paul a *csodák ellensége*. Így nála Vergilius és Milton megítélése is más. Homérrel kapcsolatban Jean Paul nem említi a rapszodasz-elméletet, meghagyja eredeti nagyságában a nagyszerű epikai alkotást. Az *Aeneis* és *Az elveszett paradicsom* egyes részeit azonban *megsemmisíténé*; eddig már nem megy el Herder-Kritikász kritikája.

Minden valószínűség mellett szól, hogy *Jean Paul szövege után* írta Berzsenyi a Herder-epigrammát. De csodálatos, hogy a herderi kifejezés (Der Schlummer überschleicht uns) közelebb áll költőnk megszövegezéséhez, mint Jean Paul mondatai, kifejezései.

Fejtörést okoz a második sor, a „normánn” és az „aszubor” szerepeltetése. Jean Paul egy helyen kissé komikusnak érzi Herder hosszadalmas kifogásait az eposzi „álmosással” kapcsolatban. Berzsenyi felfogása is ilyen szellemű (Homérosz-párti). S valószínűleg versében az újabb vágás a „német” Herder ellen szól. A „normánn” ti. — szerintünk — Berzsenyi értelmezésében „északi”-t jelent. Német=északi nép, északi nép=„normánn” — ilyesféle lehet költőnk képzetársítása. Az álmoságra hajló német Herdert fel kell tüzelni „rakia”-val és aszúborral. *Óbenne* van a hiba. nem Homérban. Álmos természetét magyar aszúborral kell felélénkíteni: ez lehet a sor értelme. A magyar-német párhuzam (a német rovására) nem egy alkalommal foglalkoztatja költőnket ebben az időben. (*A német és magyar izlés*.) Megjegyzendő azonban, hogy a *szomjúságra* való célzás az álmosággal és bágyadtsággal kapcsolatban Herdernél többször előfordul, míg Jean Paulnál hiányzik.)

A herderi, Jean Paul-i gondolat a *Póltai Harmonistikában* is foglalkoztatja Berzsenyt, s a XIX. fejezetben („Költészeti formák”) ekként nyilatkozik:

„... Meg kell Herderrel vallanom, hogy engem is hamar meglep az eposi szender, ha a dráinában és eposzban e szobrozatok és festmények mellett egyszersmind az emelt szlv' beszédeit is nem hallom. Ezen eposi álmoság' okát pedig igen könnyű megfejteni, ha meggondoljuk, hogy a lírai lélekömllet a poesisnak lelke és legfőbb hangja . . .” (PM 199.)

(E fejezetben fejti ki Berzsenyi azt a felfogását, hogy a legfőbb költészeti formában lírai muzsikának, drámai szobrozatnak és eposzi festménynek, e három Khárisznak ölelkeznie kell: *uo.* 199.)

Mindamellettt az epigramma utolsó sora — tréfásan — a költő németek iránti ellenszenvének egyik megnyilatkozása is, ami különben végigvonul az *Antirecensión* és többi prózai munkáin, s ami Kölcheynek a német „oraculumokra” való sűrű hivatkozásaira (mint ellenhatás) vezethető vissza.

Forma

Hexameter.

Szómagyarázat

rakia — pálinkafajta

136. Gróf Mailáth Jánoshoz.

[I—II.]

Kézirat

Elpusztult 1944-ben Niklán. Változatai: KM 403—406.

Megjelenés

D I. 189.

A Döbrentei által közreadott szövegre lennének rászorulva, ha szerencsére nem közöltük volna az eredeti kézirat alapján az első változatot, amit a költő 1830 közepe táján küldött el Széchenyinek, s amelyet Széchenyi — keleti útjának befejezése után — valószínűleg késve kapott meg. Berzsenyi ugyanis a verset egyidejűleg elküldte az *Aurora* szerkesztőségének is — közlés végett —, s Széchenyi később ismertetőndő levelében már céloz rá, hogy az ódát *több* is ismerik.

Széchenyi kifogásai miatt a költő az ódát visszakérte az *Aurora* szerkesztőségétől, s így az Berzsenyi életében nem jelent meg. Halála után Döbrentei közölte kiadásában (I. 189.), s e második változat mélyrehatóan különbözik az elsőől. Az eltérések kétségtelenül a költőtől eredtek, kivéve a 10. versszak 3. és 4. sorát, amely Berzsenyi László tanúsága szerint Döbrentei önkényes betoldása. (MTA M. Irod. Lev. 120. sz.)

Először az első változat létrejöttének körülményeivel kell foglalkoznunk.

1. A *Mailáth szerepe*. A Mailáthtal való ismeretség 1821-ben indult meg azzal a levéllel, amelyben Mailáth bejelenti, hogy szándékában van a költő verseinek németre fordítása.

Mailáth igényli a költő aktív közreműködését is a fordításhoz.

Tekintetes Uram!

Rég Ideje már, hogy a' legjelesbb magyar poétai költeményeket Németre fordítani kezdtem, hogy szomszédaink ösmerkedjenek a' mi e' tárgybéli gazdagságunkkal. A' Munka kész. Hogy a' magyar poézis illylenek közlorujában a Tekintetes Ur költeményei közül többen tündöklenek, nem szükség mondanom, ha vallom, hogy én a Tekintetes Urat a' Magyar poézisnak legragyogóbb Hősének, egy szóval magyar országnak leg nagyobb Poétájának tartom. Okokból, melyeket a' t. Ur maga magának könnyen mondhat anélkül, hogy én azokat le irjam, el mellöztem fordításomban minden költeményt, mely hely, személy vagy történetbéli szövetségben lenni látszott, így eset hogy a' t. Ur több tündér szépségü ódái fordíthatlanok maradtak. — A' Munkám folytában tapasztaltam, minő szörnyü külömböző a' Német és magyar Nyelv' Geniussa, kéntelenítve látám tehát magam, egynéhány helyüt változásokra lépni, nem hiszem ugyan hogy oly helyüt az originális költő személyét (?) vagy érzeményét sértettem légyen, de a Recensensek gaz népétül tartván, közlöttem fordításaimat rész szerint az originál költővel, rész szerint az itt lakó tudós barátjaimmel, és fordításaimat változtattam tanácsok szerint, ha hol változást szükségesnek ítélték. A' t. Ur. költeményeit fordítását közlöttem Szemere Palival. Meg küldöttem volna azokat a' t. Urnak ha nem kívántam volna a' t. Urtul elhárítani a' fordítás, és originál egybe hasonlításának unalmát. Kérem tehát a téns. Urat, méltóztasson nekem válaszolni, ha a tekintetes Ur jóvá hagyja-e látatlanul azon fordításaimat amelyeket Szemere jóknak itél, vagy akarja-e a' tekintetes Ur, hogy azokat által küldjem? és nem fogja-e sajnálni a' tekintetes Ur az Időt, és fáradságot, melyet egy illyen összehasonlítás kíván? Kérem, méltóztasson válaszsát mellyet óhaitva várok, ide utasítani, és azzal meggyőzöttetve lenni, hogy változhatatlan, hogy örök tisztelője vagyok a' tekintetes Urnak

alázatos szolgája
Gróf Mailáth János'
(MTA M. Irod. Lev. 120.)

A költő válasza:

„Mikla, Febr. 28. 1822.

Gr. Mailáth Jánoshoz

Széplelkü Gróf!

Akki a Szeretese' kényes ölében, a' nagy világ tsábitó örömeim annyira fellül tud emelkedni, hogy a fényes palotákban is a szent természethez vissza tér s a magány' isteneivel enyelg; az minden bizonnal keblébe viseli az örök Harmonia' angyalát, ki őtet a jelenvalóbul ki ragadja s az örökkévalónak általadja. Nagyságod az én legifjabb és leg együgyübb érzelmü dalaimat kedveli és dicsőíti; jele, hogy Nagyságod szép érző naiv lelke még egészen a vidám s áldott természet' emlőjün tsügg: 's az a művészi könnyűség, mel-szerint ezen gyenge érzelmeket zengi, az a férfi erővel teljes energiás beszéd, melszerint a magyar hadiránt szellemeit ömledezi, eléggé bizonyítják, hogy Nagyságod a szépnek mind a két nezeit érzi és bírja s következőleg a Gratiák' fölkentjei közé tartozik.

Egyéberánt pedig különösen örvendek azon, hogy Nagyságod többnyire a Költsey által ugy nevezett gyermeki gyomaimat tisztelte meg! De örüljen Nagyságod is, mert ezzel nyilván meg mutatta, hogy ép ízlése távul van a góth iztelenség szentimentalgrimasszaitul s a gyermeki érzést, a gyermekek érzékenykedéstül meg tudta választani.

Én most egy kis Poétikán dolgozván, helet találtam a magyar musikára és tántzra is ki terjeszkedni. S mivel én ezeket végtelen nyomatékú dolgoknak nézem, kérem Nagyságodat, ha tud oll érdemes Hazafiakat, kik e részben figyelmet és említést érdemelnek, méltóztasson tudtomra adni, hogy a nemzetiség a mint lehet, itt is elevenítség. De van még egy más alázatos kérelem is, az t. i. hogy azon Költsey ellen irt, hypochondriás Antirecensiómat vegye Magához Nagyságod a T. Gyűjtemény redactiojátul s küldje azt nekem vissza, hogy elégethessem, vagy leg alább tartsa addig Magánál, míg Budára mehetek s udvarlásomat megtehetem. Mind ezek mellett pedig leg alázatosabb esdeklésem az, hogy szegény, reducáltott expoeta collegáját zárja Nagyságod ezután is kegyeibe tisztelje meg tovább is nagy betsü leveleivel.

Nagyságod lekötelezetje

Ber'senyi Dániel"
(Ism. lev. 69—70.)

A költőt életének legnehezebb korszakában éri ez a megtiszteltetés, s ezért érthető háláérzete Mailáth iránt. De nézetünk szerint nem ekkor, 1821-ben, hanem 1823-ban, amikor a *Magyarische Gedichte*, Mailáth németre fordított magyar költői antológiája megjelent (s ezt Mailáth nyilván elküldte Berzsényinek is), keletkezhetett az óda. Ekkor olvasta Berzsényi Mailáthnak írta szóló méltatását az antológia bevezetésében:

„Berzsényi Daniel ist der erste der magyarischen Dichter, denn er ist durchaus magyarisch. Er lässt sich nichts glühenderes denken, als seine Oden, die er zu verschiedenen Ereignissen gedichtet, und die ich leider nach den in der Vorrede ausgesprochenen Grundsätzen hier nicht einschalten konnte. So ergreifend, so ermutigend! Sie reißen das Gemüth hin, wie der Wind die Herbstblätter fortstürmt oder die Wag ihre schönen Wogen hin wälzt. Ich erwähne nur seine Oden über die Schlacht bei Ulma 1805, die Insurrection 1797. Und wenn er klagt! Kann ein Magyare etwas herzerreissenderes finden, als Berzsényi's Klage Über den Verfall Ungarns [A Magyarokhoz]? Aber auch seine anderen Gedichte sind durchaus ungarisch empfunden. Er ist so recht aus der Magyarischen Wesenheit poetisch.” (LXVII—LXVIII.)

[Berzsényi Dániel az első a magyar költők között, mert teljesen magyar. Nincs semmi izzóbb (lángolóbb), mint az ő ódái, amelyeket különböző eseményekhez költött, amelyeket én azonban — sajnos — az előszóban részletezett alapelvek miatt nem tudtam itt közölni (beilleszteni). Annyira megrázóak és bátorítóak! Elragadják lelkünket, mint a szél az őszi leveleket elsodorja, vagy a Vág, amint szép hullámaina tovagörgeti. Csak Az *Ulmai ütközetre* (1805) írt ódáját említem, vagy *A' Felkölt Nemességhez 1797-ben*. És ha kesereg! Találhat-e a magyar szívzaggatóbbat, mint amikor Berzsényi Magyarország hanyatlását siratja? De többi költeményeit is a „teljesen magyarul” érzés jellemzi. Az ő költészete valóban a magyar lényegben gyökerezik.]

Mailáth azért nem fordítja Berzsényi alkalmi ódáit, mert az előszóban közli, hogy minden „személyi” vonatkozását elkerült a versek kiválasztásában, nehogy bárkinek nehezteletését is magára vonja a válogatással. (Lehet azonban, hogy a fordítás nehézségei vagy bizonyos óvatosság is vezeték ebben az elhatározásában. Hiszen akkor már anyagilag tönkrement; elszegényedését az 1811-es devalváció előtt közvetlenül eladott szlovéniai birtok elvesztése okozta, és mindinkább a bécsi udvar támogatását vette igénybe. Ezért is óvakodhatott a hazafias ódák fordításától.)

Berzsenyire vonatkozó méltatásának forrására, Herder gondolatvliá-gával való összefüggésére l. KOLOS István: *Gr. Mailáth János* c. tanulmá-nyát (Minerva Könyvtár. 131. skk.).

A *Vág-hasonlattal* indul meg tehát az óda, és keletkezése is kétségtelenül arra a nagy benyomásra vezethető vissza, amelyet Mailáth méltatása tett az akkor még elkeseredett Berzsenyire.

(A hasonlat második felére, a „kalászpárnáján pihenő lányká”-ra nézve érdekes találkozás olvasható a Berzsenyi által is ismert Salis egyik versé-vel.) Bizonyos képrokonságra e német költő versével már *Az én Kegyesem* c. vers jegyzetében is utaltunk. (A vers címe: *Ellégie an die Ruhe.*)

Wie nach dem rōthenden Abend die Schnittermädchen sich sehnen,
Also sehnt sich mein Herz, ländliche Ruhe nach dir!

(Kürschner Bibl. 38.)

A befejező versszaknak a *Villitánra* való célzása szintén Mailáttal függ össze. Ilyen című regéjét a költő az *Aurorában* (1828. 47.) olvashatta. A *Villik*: halott menyasszonyok lelkei, akik éjnek idején az erdőkből lej-tik táncukat, s akivel találkoznak, magukkal sodorják a halálba.

2. *Széchenyi szerepe.* A Széchenyi iránti figyelem, sőt lelkesedés, elra-gadtatás először 1828-ban az egyik Döbrenteihez szóló levélben olvasható:

„A lópálya eránt való irás gyülésünkön felolvastatott s biráink kivagy-nak küldve, hogy segedelmet gyűjtsenek. Tapsol minden a nagy tünemé-nyeknek s a Széchenyi Pista név olly büszkén zeng mast nálunk, mint egykor a nagy Fritz az északon . . . A magyar nagy lelkű volt mindig, de a régiek gyakrabban csak kardoskodának, innét a szalmatűz; kelnek most, látom, többen, nagy áldozók, kik meg mutatni indulnak neki az igazi nagyságot és nagy fog lenni. Terjesztetnék bár a görög cultura' esmérete, ott az ideal s csak annyiban emelkedünk, a mennyiben oda közeledünk.” (1828. okt. 18. *Ism lev.* 76.)

Széchenyi *Naplóiban* először 1828-ban bukkan fel Berzsenyi neve („Börsönyi” néven) a „kötelező” olvasmányok között, amelyeket a főúr feladatul tűzött ki maga elé. S ismeretes 1828. júl. 22-én kelt megjegyzése Berzsenyiről. (l. *A Magyarokhoz* jegyzetét), ami arról tanúskodik, hogy nemcsak költeményeit olvasta, de Berzsenyi sorsáról is tud, ami mélyen megindítja (l. uo.).

A költő 1829 közepe táján írt levelében említi ismét Széchenyit, ami mutatja tartós figyelmét és érdeklődését a nemzet nagy fia iránt:

„Hát a' mi nagy Mozzatónk meg jött e már Pestre 's mozzat é vala-mit?” (*Ism. lev.* 80.)

A közelebbi ismeretség kezdeményezője azután Széchenyi, aki a *Lo-vakról* c. művét 1830. jan. 15-én elküldi költőnknek a következő sorok kíséretében:

„Legvalódiiban tisztelt Hazámfia!

Méltóztasson ide mellékelt munkámat — mellyel már régóta kívántam kedveskedni — habár tárgya nem igen kellemes s érdekes is, nyájias haj-landósággal elfogadni. Rég óhajtom a nagy hazafit személyesen Niklán felkeresni — s ha eddig nem történt, annak bizonyára nem a magam, de a közjó utáni fáradozás oka, — azonban ezen évben rám nézve azon örömmek napja fel fog virradni — addig is éljen boldogul.

Pest, jan. 15én 1830.

Gróf Széchenyi István.”
(*Akadémiai Értesítő.* 1914. 127. skk.)

Nyilván ez a megtiszteltetés bátoríthatta fel a költőt annak a nevezetes levélnek a megírására, amelyben — utalva a *Lovakról* szóló mű angol vonatkozásaira is — kifejti a nemzeti felemelkedés kettős feltételének (szerinte szükséges) összefonódását: az *angol* és a *görög* példát, de kiemelve kedvenc elgondolását a magyar nemzet „esztétikai neveléséről”, amit azután a *Poétai Harmonistikában* bővebben részletez majd.

A Széchenyivel ekkor létrejött kapcsolat azonban sajátos természetű. Szinte kizárólag a „lópályához” és asszociációihoz fűződik, s ez az ódában is kifejezésre jut. Ennek megértésére idéznünk kell az 1830. febr. 25-i levélnek az óda keletkezésére lényeges részein kívül mindenekelőtt annak a körlevélnek a szövegét is, amely nyilván nemcsak „felolvasatott” a megyegyűlésen, hanem a költő birtokába is juthatott fia, Farkas révén, akinek mint megyei tisztviselőnek kötelessége volt a körlevél és a megyei határozat alapján (amit főntebb idéztünk) a határozat végrehajtásában való közreműködés.

A kaposvári Megyei Levéltár iratai tartalmazzák Széchenyi és Wesselényi közös felhívását a *Lópályázat*át végett össze állott Társaságnak buzgó hazafisággal leendő segélyezésére c. röpiratban, amelyet Somogy vármegye közgyűlésén 1829. ápr. 28-án ismertettek.

A felhívás szövegét tulajdonképpen Wesselényi Miklós írta, és ő volt az aláírója is, míg Széchenyi a gyakorlati ügyintézésnek: a tagság mibenlétének, kötelezettségének, jogainak, a futtatás díjainak stb. ismertetője Wesselényi írásának mellékletében.

Ma sem lehet minden megindulás nélkül olvasni Wesselényi felhívását:

„Tekintetes Karok és Rendek!

A' Ló-tenyésztő Társasági ideig óráig fennálló Választottságának meghagyása következtében Tekintetes Somogy Vármegye Nemes Rendekének ezennel a' Magyar Országí Ló-tenyésztés sikerének előmozdítását célzó másodszori Meghívót átküldeni szerencsém volt. Azon jelentés és tudomásul vétele óta, midőn ezen hazafiúi Intézet még csak zsengejében állt, s melly 1828. Február 11-én az egész Hazában köz hírül adatott, csodálatosan nőtt 's gyarapodott ezen közjóra arányzott törekedés.

A' Versenezés' örökös megalapítására máig 10 ezer aranynál nagyobb tőke gyűlt immár össze, de csak is kamatja fordittatik arra, ezen felül több esztendeig 's életfogytig terjedő ajánlások még inkább nevelik az esztendei jutalmakat, úgy hogy 1000 aranynál több fog minden kétségen kívül készen várni ezentül hazánk fővárosában akárkit, ki nyerni akar 's nyerhet is. Mind e' mellett egyéb hasznos célokra is, mellyek a' versenezéssel szoros összeköttetésben vannak, állott már egybe több hazafi. A Ló-tenyésztési Társaság száma, egy egy tíz forinttal segíteni az ügyet, eddig már 153-ra nevedett. Nevezetes terhére kevésnek volt ezen a' Haza' oltárára tett áldozat, haszna azonban szembetűnő, mert sok állott egybe, de bár az ügynek derekán túl jutottunk, bár e' tárgy több ágra el is oszlott, 's minden körülmények legszebb jövedőt 's bizonyos diadalmat ígérnek, ezért még is sok marad tenni való, mit a' Tekintetes Karok és Rendek az ide mellékelt *Meghívásból* bővebben megismerni fognak. 'S ha a' Nemes Vármegye pártfogása alá méltóztatnék venni 's gyámolítan ezen hasznos Intézetet, szebb jutalmat azok nem ohajtanának, kik eddig benne fáradoztak, 's szebben virulna a jövedő, mert hol Egyetértés és Közmunkásság, ott Erő, ott Siker!

Bátorkodom tovább az 1829-re Tudnivalókat avval a' kéréssel ide mellékelni, mellyet minden résztvevők — legyenek férfiak, legyenek szebb nemből — nevében teszek, méltóztasson személyesen itt hazánk közepén

megjelenni, úgy volt a' régi jó szokás, 's többet is végez a' Magyar egyenes 's barátságos szóval, mint cifra betűkkel.

Pesten Február 16-dik 1829.

Az ideig óráig levő Választottság nevében

Báró Wesselényi Miklós''

A „gyakorlati” Széchenyi István ehhez a következő *Tudósítást* fűzi:

„Tudnivaló. Gyeptár-Pénzek Állapotja

A keresztel megjelölt összegek minden időkre alapított tőkék kamatai, 's így azok a' jövedőben minden tavaszkor elmulthatatlanul elő fognak kerülni. Nehánya gyengécske ugyan még, de minden bizonnyal nevedeknek. Az Asszonyok' díja is szinte örökös, mert a' nemes adakozók életek' fogytáig kötelezték-le magokat, bizonyos részletek adására. S a' kiknek honok drága, 's mit annak előremenetelére áldoznak, halhatatlanok.

A' tíz esztendei díj jelenti vétele hosszát. « Pest Városa most eddig csak 5 évet ígért díjra, de ennek is reményljük apothecizását.

A Magyar Országai Ló-tenyésztők Egyesületében résztvevők száma 10 pengő forint esztendei résszel most 153 főből áll.

Tavali hátramaradt pénz 52 darab arany és 153 pengő forint.

Hez János az ideig óráig való középponti Pénztartó. Méltóztassék azok kik valamire magokat kötelezék, részeiket mennél előbb kezeihez szolgáltatni.

Míg a Magyar Országai Ló-tenyésztők Társasága tavaszkor összegyül és választását kénye szerint megújítja

1828-beli Ló-verseny könyvbizottmány titkára

Döbrentei Gábor

Igazgatóság meghagyása szerint

Gróf Széchenyi István''

(Somogy megye Levéltára 1131. 1829. ápr. 28-i közgyűlés. *Melléklet.*)

E körlevél visszhangjaképpen írja azután a költő — Széchenyi megtisztelő levele által is felbátorodva — azt a nevezetes levelét, amelyben felszendül a Mailáth-ódának az a „görög” motívuma („Pindarus”, „Olympia”), amely azután az óda első változatának „végzetévé” vált:

„Az ángol szokások Philosophia művei, a' görögök pedig a' Poeziszé; s ugyanazért gyakran öszve folyók, s azokat a' lehetőség öszvefolyókká formálni, reánk nézve legfőbb feladás . . .

Ezért kell ohajtanunk, hogy a Pályanapok egyszersmind vidám mulatásának s nyájias örömnök ünnepei legyenek. Az öröm tsalja öszve az embereket s az nyitja szeretetre a szívet. A Muzsika és Tántz nagy jutalom s nagy ösztön lenne az Intézetet gyámoló szép lelkű Dámáknak és ifjaknak; s mi lehetne szebb és jobb, mint ha ezen ünnepek egyszersmind a magyar Muzsikának és Tántznak éltetőji 's dicsőítőji fognának lenni . . .

Az *olympiai Játékok* jelképe volt a leszálló Delphin és a fölemelkedő Sas; legyen a mi pályánk jelképe a fölemelkedő galamb — a szeretet Galambja! Ez terjeszti ki szárnyait Oltárainkon, ez lebegjen Eggyesületeinken, s ez törje el fejünk fölött a szeretetlenség damokleszi törét!” (Ism. lev. 82—83. — Kiemelés tőlem. — M.)

Kiegészítésül még ki kell térnünk a lóversenyek néhány nemzeti vonatkozására is, mert erre is utalás van a költeményben (a „lerogyott magyar”).

A lóverseny „eszmeiségét” nemcsak Berzsenyi, hanem Széchenyi és a kor oldaláról is meg kell világitanunk, hogy megérthessük a Mailáth-óda

akkori vonatkozásait. Így mindenekelőtt a Berzsényinek megküldött *Lovakról* c. könyv alapján, amelyet Berzsényi bizonyára figyelmesen elolvasott, mint ahogy a *Hittel* is ezt tette. Már az előbeszéd rámutat arra, hogy abban a korban a gazdálkodás, erőművek, kereskedelem, egyesületek „nevelik a nemzetek géniuszeit”. Majd felsorolja a szükséges előfeltételeket: jutalmak, pályahelyek, állandó készítő intézetek, lőtenyésztő egyesületek, közjelentések stb., amelyek előteremtéséhez évi 1000 aranyra lenne szükség. Majd így folytatja:

„Tán egy Magyar se merné tagadni, azon Talpigazságot, hogy kiki annál több fáradozással, jó 's hív szolgálattal 's pénzzel tartozik Hazájának, mennyivel több Időt, Észet és Javat adott neki a' Sors. Ur Isten, mire várunk? Más mozdítsa-e elő önhasznunkat, 's más iparkodjék hevesen érettünk, míg mi hidegen nézzük hátramaradásunkat? Csak rossz kertész vár mindenkor esőre: öntözzük meg gyenge plántáinkat. Megáld még egyszer gyermekeink haládatos szíve's az, a' ki életében sok gyümölcsfát nevelt, a' föld alatt is csendesebben nyugszik. . . . Semmi sem emeli fel egy Nemzet Lelkét, sem nem szolgál annak gyarapítására és dicsőségére, mint sok Embernek Egyesülése és így egy célra való Törekedése.” (230—232., 234.)

Fontosak ezek a gondolatok — a Berzsényitől származó antik asszociációk mellett — a *lőversenynek* arra az *idealizálására*, amely a Mailáth-ódában feltűnik. Különösen ha hozzávesszük ehhez Széchenyi következő szavait:

„A' lőversenyek nemcsak a' lőtenyésztését eszközlik hathatósabban, hanem a' rendes pesti összejövetelek által Hazánk lakóit is egymással közelebbiről megismertetik, 's annál fogva olyan tárgyak kifejlődését is elősegíthetik, mellyek Hazánk' dízét fogják maguk után vonni, mert ahol egyetértés 's együtt járadozás által földművelés, kereskedelem előmozdittatik, és azáltal a' polgári erények napról napra tökéletesebben ki fejlődnek, ott boldogabb a' Haza. . . . Ha nemzetileg szólva, nem is volna egyéb oka az általános lő-nemesítésnek, mint az, hogy *daliás elődeink el kényesedett*, de még egészen le nem sújtott fiaiban *új férjfiúság* ébredjen, már ez is elég indok arra, hogy őszinte pártolásra méltassa ezt az ügyet a' Nemzet.” (41—42.,)

Mindez gyakran előfordul — különféle vonatkozásokban — Széchenyi első műveiben, amelyeket Berzsényi ismert (hiszen a *Hitelre* többször is hivatkozik), s ez érteti meg azt a magas eszmeiséget, amelynek szintjén ez a gondolat felbukkan a Mailáth-ódában — mindjárt az Akadémia megalapítása mellett.

Ilyen előzmények után és ily érzelmekkel és gondolatokkal eltelve küldi majd el költőnk a verset 1830. aug. 31-én Széchenyinek.

Néhány szóval még meg kell világítanunk a Mailáth-óda egyik reális vonatkozását. Az eredeti szövegben magáról a versenyről az állt:

Oh, énekeld őt, a' diadal fiát!
Eurus-szülte lován mint viva, nyerve díjt,
Sándorral, a' hírhedt lovaggal,
Kezdve, teremtve dicső utat és célt,

Melly újra szülje a' magyar' izmait . . .

Széchenyi ezt a — neki előzetesen megküldött — szöveget kifogásolta, mert — úgymond — sehogysem hasonlít sárga arcával, lefogyott alakjával a Diadal fiához, és Sándort sem akarta megbántani, akit úgyis nehe-

zen tudott — rossz lova miatt — a lovaglásra rábírní, különben egyedül csak ő maradt volna a versenyben. (Széchenyi kifogásaira tudvalevőleg Berzsényi megváltoztatta az óda szövegét.)

A történelmi igazság azonban megköveteli, hogy itt is tisztán lássuk a tényeket, a kor adatai szerint.

A kérdéses verseny 1830. május végén volt. Előzetesen már versenyzett egyénással Széchenyi és Sándor Móric, a híres úrlovas, éspedig a simmeringi versenyen. Már itt Széchenyi győzött, s ez Sándornak nagyon rosszul esett: Széchenyi szavaival élve „meglepd módon, szörnyen tiltakozott ellene”.

Viszont a Berzsényi által megénekelt május végi versenyen Pesten (Rákoson) Széchenyin kívül nemcsak Sándor indult, hanem Löwenberg herceg is. A küzdelmet a krónika így írja le:

„Széchenyi István gróf itt is nyeregbe szállt. Ez alkalommal is sikerült legyőznie Sándor grófot, a híres úrlovast. Lichtenstein Vilmos herceg bilikomáról volt szó, rajta ezen körülrással:

»Előre lovag, előre hazafi, éljen a király, virágozzék a haza!«

Két angol mérföldet kellett futni ismételve. (Vagyis egy angol mérföldet kétszer, mert rövid volt a pálya — csupán *egy* angol mérföldnyi.) A két jóbaráton kívül Löwenberg herceg is lovagolt. Az első futamot könnyen nyerte Széchenyi István gróf Estrella nevű lovával, a másodikat azonban nehezen, mert súlya eloldódott (a lovasoknak meghatározott súlyt kellett magukkal vinniök a szabályok szerint) és azt kezében kellett vinnie, amiért nagy tapost kapott. Móricz gróf Trull nevű lovával *harmadik* helyre szorult.” (L. SIKLÓSSY László: *A magyar sport története*. II. 57.)

Tehát nemcsak Sándor rossz lova, hanem az ő előző ingerültsége miatt kellett a költőnek a versenytársat az ódából kihagynia. (Különben Sándor Móricz gróf — Metternich herceg veje — számtalan lovasbravúrral tüntette ki magát. De vakmerősége miatt sokat kockáztatta életét. Állítólag az esések miatt szenvedett sok agyrázkódás következtében agybajt kapott. Az örültekházában fejezte be életét 1850-ben.)

Ez e magasröptű költemény egyik részének reális háttere. Csekély horderejűnek látszik — s mégis egyik oka volt Széchenyi és Berzsényi szakításának. Széchenyi *a költő* érzékenységét alárendelte *az arisztokrata* érzékenységnek. S ez jellemző az akkori magyar költészet társadalmi „háttérére” is.

3. Berzsényi elküldi a Mailáth-ódát Széchenyinek:

„Méltóságos Gróf!

A nagy névnek nincs szüksége a Poeta koszorújára; hanem a Poézisnek igen gyakran van szüksége a nagy névre.

Igy vala szükségem nékem is ezen Ódában Méltóságod nagy nevére, s ne méltóztasson üres hízkeledésnek tekinteni, ha mondom, hogy szükségem vala arra szívemnek is. Kérem tehát Méltóságodat, vegye szemügyre az Ódát, és ne tagadja meg tőlem bölts észrevételeit. Én már sok szépet tanultam Méltóságod könyveiből, s vágyódom e részben is tapasztalt kegyeitől valamit kitalálni.

A Hittel nálunk Kurutzvilágot támoszta a lelki világban, s furtsa volt hallani a tarka debattokat! Egyik ideák tengerének látta azt, másik lepdező angol Parknak, melyben a repdező Genius némellyeket rózsák és templomok közt repdeztete, másokat pedig tüskén bokron hurtzola!

Mert fájdalom! az Igazság mennyei sugarai tsakugyan még sok szemnek tüskék.

Azonban ne szűnjön meg Méltóságod Montesquieu kedvelt népét tovább is szeretni. Én örültem a zajnak, mert az még életet mutat. De örvendjen Méltóságod is, mert oly anyagra tette művészkézét, melyből még minden bizonnal formálhat daedalusi járó szobrokat. — Vajha még egy nemzeti Banknak s ángol Alkatnak alapvonatival lepné meg Méltóságod Nemzetünket! Kévé Magyar lát e részben még úgy, mint kellene, s egyéberánt is a legnyilvánosabb alapigazság is nagy erőt nyerne Méltóságod mosolygó etsete és nagy neve által. . .” (Ism. lev. 84 — 85.)

Az első változat fogadtatásáról és a korra tett hatásáról egyéb adatunk nincs, mint Széchenyi levele, amelyben kifogásolja az óda egyes részleteit, de egész „szellemét” is, s ami a költőt arra készítette, hogy ódáját az *Aurorától* visszakerje, s alapos változtatásoknak vessa alá:

„Berzsenyi Dánielhez.

Pozsony, 1830. november 7.

Édes Berzsenyim!

Nagya tisztelt Hazámfia és Honunk valódi Disze!

Nem mondhatom: ismeretlen válaszoló augusztus 15-én irt becses soraira, melyeket néhány nap előtt találtam csak ezenki jószágomon. Ismerem, és mondhatom, ugyan jól Nemzetem azon dicső Lantosát, kívül más nemzet kérkedne, ha nem is látám soha is, — annál többet érzettem, vágytam és nem ritkán felemelkedtem véle dicsőbb hazákba, ahol guny, irigység, ellenségeskedés idegen! Önérzéssel mondhatom: »Rokonok vagyunk.«

Gróf Mailáth Jánoshoz szóló Ódáját nagyra becülöm, és ugyan jól tesszik, de béfejezését minden esetre változtatni kell, ha sajtó alá bocsáttatna, vagy mint itt rebesgetik, az 1831-iki Aurórába felvételne.

És itt engedjen nyílt szívvel beszélnem, és mint practicus ember practicus férfihoz szólnom. — Gróf Sándorral való összehasonlítás legártalmasabb, a rám ruházott név pedig t. i. a *diadal fia* legnevetségesebb következtetéseket fog szülni. Sándor előre tudta, nyerni nem fog — mert lova nem oly sebes vala, mint az enyéem, és csak nagy nehezen birtuk rá, hogy lovagoljon, és szinte meg is bánta, mert az otromba s tudatlan pesti nép azt jó lovagnak tartja etc. etc. aki nyer, azt pedig bolondnak, ki hátramarad — noha nem ritkán s sebesebb lovon ül a tudatlan és győz — az igen ügyes s eszes pedig hátramarad. — És így, ha nem akarjuk kisedet ültetésem hervadását kevés évek után tapasztalni, Istenért, ne sértsük az ember természetébe belenőtt kis húságokat, melyek a szebblelkűekben sokszor csudát művelnek — közönségesen pedig elkeseritik stb.

Már a manuscriptum is sokat ártott nekem utóbbi czéljaim elérése végett, — s hátha még kinyomtatnák? — Berzsenyi pedig ártani — előretörekedéseimben gátot vonni bizony nem akart s nem kívánt. Eztet tehát kérem, édes Hazámfia, egészen hagyjuk el.

Ami pedig szegény elsovánodott sárga személyemet illeti — ifjú abban a lélek és erős, de tokja annál hitványabb. És egy olyan országban, melyben csak kevés évek előtt — és sok helyen még most is — a testnek és nem ritkán a hasnak köszönte némely viceispány stb. választását s tekintetét, és szinte csak az izmos erős s jól hizlaltra illetett »a derék ember« nevezet, épen olyan nevetségessé s guny tárgyává lehet olyan valaki, mint én »a diadal fi« titulussal, mint a leipzigi ütökzet után inkább kacajra,

mint szánakozásra gerjesztett egy sinlődő francia, katona, kiben alig vala élet, s reszketve s bágyadtan azt felelé kérdezőinek, kik tudakolták, mily ezred tagja légyen, »En, Urak, a halhatatlanok légiójához tartozom.« (Tudva van, hogy Napoleon állított La Légion des Immortels.)

Es ha látna, édes Berzsényim, mily gyengén lakik — kivált most, törökországi utam után — lelke lankadó testemben, maga is bosszankodna, ha némely ellenségeim, kik azt mindjárt felfognák nevetségessé tételelem végett, mindenütt, ahol látnak, azt hallatnák: »Ime nézd, itt mozog a diadal fia.«

Es így, ha csak egy kevéssé szeret, s ártani nem akar, nyomja el, ha lehet, még emlékezetét is a »diadal fiának«.

Ezekon kívül még azon négy verset sejn kedvelem, ha igazán szólni szabad, mellyek így kezdődnek:

»Istenfiakként nyitva Olympiát« etc. etc.

En ezeket t. i. lovak tenyésztését, versenyfutást stb. minden erővel le akarom vonni az egekből — mert nem az igazi hazájok, igen kellemetlen istálló szagok végett. — Gazdaságbeli tárgyak, óhajításom pedig »földieimet jobb calculistákká nevelnem« — mert annak hija és hogy mindegyre vagy a levegőben nyargalunk s képzeletekkel jól lakunk, vagy tehetőségünkön túl költünk — azon következtetéseket szülte, hogy egészen elszegényedtünk, — se út, se hid etc. hazánkban nincs. — A szegénység pedig, mint a tapasztalás mutatja, elaljasodás, tudatlanság s szolgaság rokona!

Legyen arrul meggyőződve, édes Berzsényim, nálamnál nagyobb tisztelője nincs — és éljen addig is, míg meglátjuk egymást amit már igen régén óhajtok — békében s boldogul.

Széchenyi.

Pozsonyban, november 7-ikén 1830.”

Berzsényi válasza Széchenyi Istvánnak

„Méltóságos Gróf!

Igazak, böltsek, szentek Méltóságod intései, s pirulva lép vissza az álmódó Hellenisz. Hellenfiak közt nevelkedve, szabad, tsatska, nyíltmellű, nem tudja, mi a hamis szemérem és hamis betsület, felkoszoruzva szokott a világ legszebb ünnepein a Persák' Győzőjével andalogni és ölelkezni, s midőn most Alkibiadesünket gunyoltatni hallá, meg akará pendíteni a persagyőző lantot felejtve hevében időt, helyet, felejtve azt, hogy az éneklőnek olly sandikának kell lenni, hogy egyik szeme mindig égre, másik pedig mindig földre sandikáljon, s elfeledé a mi szegény földünket! No de botsánat néki! Vissza sompolygott már az agathoni vatsorákhoz, s nem egykönnyen fog hozzánk visszasompolyogni. S valljon miért? — Hítel p. 231. — Fájdalom! — Ne jöjjön Méltóságod Miklára! Nints itt egyéb mint görög szegénység, lyrai rendetlenség, pipafüst s egy durva democrata. — Kit azonban mégis bátorkodom Méltóságod magas kegyeibe ajánlani s mély tisztelettel vagyok

Mikla, Nov. 18. 1830.

Grófi Méltóságod alázatos szolgája
Ber'senyi Dániel”

(Ism. lev. 86.)

A költő e levelének értelmezéséhez szükséges a *Hítel* hivatkozott helyének ismertetése, amelyben a költő a vidéki köznemesség elszigeteltségének, magárahagyatottságának, „világtól elmaradottságának” Széchenyi

által jellemzett helyzetére utal, de ugyanakkor hivatkozik (közvetve) e köznemesség kétségtelen hazafiságára is, amit Széchenyi szintén annyira kiemel:

„Ha a kormány a földesúrnak módot ad, benne bízik s tenni hagyja, ez pedig a jobbágnak bizonyos és bátorságos birtokot nyújt, akkor egy része se panaszkodhatik . . . Ime nyíltan azon vallást teszem: hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai *mi, tehetőség birtokosok vagyunk.*

Ha az alacsony sorsú és szegény: tudatlan s előítéletekkel teljes, — szeméremre veheti-e azt a magasb születésű, a dús, ki tán egy kis külső simításon kívül még tudatlanabb, s lerázott hazai előítéletek helyett sokkal veszedelmesebb külföldi balítéletekkel s legkicsapongóbb újítások szomjával tér vissza hazájába? S ha erkölcsé s esze határtalanul jobban ki volna is csinositva s az élet minden előre látható s nem látható eseteire felkészítve, azért jobbnak tarthatná-e ő magát azon sok számos hazafitársainál, kik csak nagy fáradtsággal, kis körben, és szinte csak önmagokban szerezhetnek valódi tudományt s élettapasztalást? Midőn e tehetősnek egyedül kényétül függ önmagát kipallérozni, az egész világ s legjelesebb emberek társalkodása nyitva, postalovak, hajók, egész könyvtárok s facultások szolgálatjára — azonban a *tehetetlen szinte mindenbül ki van zárva, s könyveket is alig szerezhet s cseléd és szolga közt kénytelen tölteni élte legszebb napjait!* S még is nem csak a proportione, de valóságosan több igazi, a *férjához illő tudomány van Magyarországon a közép, mint a fő rendűek közt.*

Ránk, gazdagabbakra nézve ez milly szomorú phaenomenon! Némelyeknek tudom ezen szert elnyelni keserű lesz. Sajnálom de tán használhat, adná Isten! S mennyi jót s hasznost lehetne még belőle következtetni! De a jóvérű elérte földije barátságos tanácsát; kiben pedig elfajult a vér, annak még sarkantyú se használna. Azonban az illyek lassan-lassan úgy is kihalnak országunk hasznára és az emberiség díszére.

De valamint igazi bölcseségünk s ebbül folyó lelki tisztaságunk s nemesb vágyaink hija legfőbb gátja hazánk emelkedéseinek — mint imént említém — szintúgy sarjzathatik, ha lelki tehetségünket jobban kifejtjük, egyetértő, elszánt s állhatatos akaratú kézfogásunkból s egyesülésünküből minden, a mi jobb embernek édes, nemzeteknek dísz, uralkodóknak fény.” (*Hűtel.* 251. Kiemelés tőlem. — *M.*)

Döbrentei szövege:

Mint áldozá fel ezreit, hogy
Ész művein kecsesülne nyelvünk.

Mely újra szülje a' lerogyott magyart
'S Pannon férfidiszét . . .

Nyilvánvaló a szöveg folytatásának *értelmeitlensége*. Berzsényi a lóverseny gondolatához (az általa felfogott magas értelemben) köti a nemzet felémelkedését. (Egyesülés, nemzeti erőök összefogása, férfias verseny, olimpiai gondolat stb.) A „dícső út és cél” nyilván azt jelenti, hogy Széchenyi kezdeményezése a „görög út” felé való haladást jelentette a költő számára; a „nemzeti gimnasztika” egyik eszközt látta benne, ami nála az olimpiai gondolattal párosult. Az Akadémia megalapításának „beleszúrása” akkor sem származhatik Berzsényitől, ha tudjuk, hogy akadémiai taggá lett 1830-ban. Bizonyos ellenszennvel is viseltetett az Akadémia iránt, aminek bizonyítéka a Széchenyihez és Wesselényihez intézett 1830. febr.

30-i levél is: „Az Akadémia is nagy ditsőssége lett volna Hazánknak: de ha az oda szánt pénzt gyakorlatibb intézetekre fordítja Méltóságok, veszteni nem fogunk.” (Ism. lev. 81. Kiemelés tőlem. — M.)

A *Kritikai Levelek* kéziratában pedig így szól: „Azt hiszem, hogy ha valaha Akadémiánk lenne is, e' részben is csak azt végeznék, a' mit egyéb gyűléseinken: azt végeztük, hogy a' gyűlésen el fogjuk végezni s.t.” (*Újabb Berzsenyi-tanulmányok*. 115. Berzsenyi az Akadémia megalapításában ekkor még a „tisztaizmus” győzelmének eszközét látta, vagyis ettől tartott. — M.)

Döbrentei viszont tudott Széchenyi tilalmazó leveléről, s 1842-ben Széchenyi is, Sándor is élt: ez bátoríthatta fel a két sornak az Akadémia alapítására célzó „beszűrésára”. (Ezzel értelmetlenné tette a szöveget, amit a költő sohasem hagyhatott volna jóvá.)

A Széchenyi-féle bíráló levéllel azonban nem ért véget Széchenyi és Berzsenyi kapcsolata. Az *Amalthus* és *A magyarokhoz 1796—1810* jegyzeteiben utaltunk ennek néhány vonatkozására. Ezenkívül Berzsenyi nyilván tudta, hogy Széchenyi jóindulatú tisztelete is „benne foglaltatik” az ő akadémiai tagságában. Az akadémiai nagygyűléseken többször találkoztak — mint Döbrentei említi —, és pedig a legnagyobb szívélyességgel. (D I. 236.)

A Mailáth-óda azonban nem jelenhetett meg. A költő visszavonta, mint Kisfaludyhoz írt levele tanúsítja. Megváltoztatott alakjában sem közölte, sőt, átdolgozását nem is fejezte be.

Mi MAKÁRY György másolatában közöljük, amely az A-ban (147/r-v) maradt fenn. (Az eredeti elveszett.)

*

A költő a második változatban szinte ugyanazt az eljárást követi, amit a *Gróf Török Sophie*hez írt versben így jelöl meg: „Ebben personalek nincsenek.” (L. e vershez fűzött jegyzetünket.) Ennek természetesen többféle módja van.

Itt a „személyi” mozzanatokot úgy hagyja el, hogy ő maga (niklai életmódjának jellemzésével) mint „magánszemély” teljesen kimarad az ódából. Talán ebben műfaji elgondolások is vezették. Önmagáról csak egyetemes síkon, közösségi vonatkozásban — mint a honszeretet énekeséről — szól, s ez a fordulat kétségtelenül egységesebbé teszi a költemény ódai cselekményét. Ebben — a honszeretet motívumában — találja meg a kapcsolatot Mailáth és Széchenyi között. Ez a magasabb egység kétségtelenül használt az óda műfaji árnyalásának.

Figyelemre méltó a mítoszi motívumok alakulása is. Megmaradt a Pygmalion-kép. Büszke öntudattal fejezi ki itt a költő azt a meggyőződését, hogy a nemzet újjászülését szolgálta költészete. De most is kész a nemes célt megvalósítani, sőt annak valós következményeit is látja Mailáth törekvéseiben és a Széchenyi által kezdeményezett magyar „Olympiákon”, amiknek a lóversenyeket fogja fel. — Jellemző, hogy a Próteusz-motívum kimaradt a versből. Ezt majd *Az igazi poesis dicséretében* bontja ki, ezért is ejti el most a jövődre vonatkozó jóslat konkrétabb indítékát.

Csupán Sándor szerepeltetésének elhagyása okozott problémát a költőnek. Az ezt pótló két sort Döbrentei egészítette ki — kétségtelenül —, amit az eredeti változat és az ő fogalmazása közti összehasonlítás nyilván elárul.

*

Az *utókor* — bár késlekedve — költészetének egyik legnagyobb értékét fedezte fel e versben. MEZEI Márta (MKL 72.) szerint „a vers az ódaköltő Berzsenyit idézi költészetének — elmúlt — legnagyobb szerűbb időszakában: a hazafias költőt, ki munkája hasznát a tettek sugalló erő nagyságához méri s a felderengő egyszerű jövőben keresi és találja meg alkotásainak végső értékét.” De szerinte az ódából már hiányzik az alkotó lendület, s az egész értelme: szomorú búcsú. — MERÉNYI (1966. 352.) rámutat az óda egyéni és közösségi motívumaira, valós összefüggéseire. A vers érinti az élet pólusait: az ifjúságot is, és az élet hanyatló korszakát is. Az eredményért nincs a költőnek szomorúságra oka: büszke önérettel vallja magát a Pygmalion-mítosz hőséneke a nemzet újjászületésével kapcsolatban. Figyelnünk kell a Próteusz-indíték fontosságára, amelynek kifejtése Az igazi poésis dicséretére marad. A költő elkötelezettsége, hogy nemzete számára a jövő útjait egyengesse — összefügg nemes, magasrendű ideáljával is. Nemzetföltétele a „siron túli hűség” motívumában is kifejezésre jut.

Forma

Alkaioszi versszak, de a második sorokban aszklepiadészi változattal. Ütemezése az aszklepiadészi sorokban: 2/4/ /4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Enyhület, pályazaj, hágdozat, kecsesülne, hon, báj, rémkép, honni, honzeretet, lény, diadal, pej, omladék, üdvezli, gyaludva, tatargat, győztét, férfidisz, égnnyilatú, bájolva, lovag, virulta.

Szóképek.

Láng zeng, csend fedi, kebelem ivá (CSENGERY: 597. — CSELŐTEI: 17.), por (CSELŐTEI: 25.)

Szómagyarázat

vates — költő

Szövegváltozatok

Az (elveszett) N változatai a KM 405 — 6. nyomán:

3. A Kárpátokról D kárpátok
4. <Fát> [Tört h.]
7. D Üdvezli [de M üdvezli]
10. A pásztorkalibák füstje
14. karom között
15. Életre gyulni láttam a hont
16. <Részeg öröm ragadozta lelkem> <Szent örööm huraimra ömlött> S annak örök szavait rebegetem <Szent szerelem ragadozta lantom> <Szent szerelem vala hű sugallóm> Az vala istenem
17. Szívembe mint egy Ilion éneke
21. Eltűnt az álom
22. Szóm lelkedre hatott <hidd, hogy az égi szó> <szerelett hang lón az> Szóm szép lelket emelt, nem vala pusztá hang
- 21 — 24. [két variáns:]

*Elűint az álom, ám de ha gyermeki
Szóm lelkedre hatott, hidd, hogy az <égi szó,>
Nem mely tudatlan gyermek ajkán
Mennykövezett. Koszorum felöltöm <ne bánd meg>*

*A'mit magyar szív ömle, magyar dal az,
Szívöböl szívbe lobog: szívben az égi lant
... ott a magyar dal s hon szerelme,
Ott az örök: koszorum ne bánd meg.*

[1936-ig az összes kiadásokban 15.: „Életre gyulva lenge honnom.”
De I. Berzsenyi László i. lev.: MTA M. Irod. Lev. 120. — Az első két
versszakról fotokópia maradt birtokomban (M jelzés).]

Változatok a D-ben

- 3. kárpátok
- 6. Lyánka [I. a Mailáth-óda Makáry-kéziratát]
- 15. lenge honnom
- 30. Pindarosz [Berzsenyi sohasem használ görögös névalakot]
- 37. öt a' diadal [I. kézirat]
- 46. pején [lován h. — valószínűleg D javítása.]

Fordítás

*Extrait d'une ode au comte Mailáth. Adaptation de Erangois Gachot.
Paris 1962. Édition du Seuil. Anthologie de la Poésie Hongroise. P. 123.*

137. Emlékkönyvbe.

[I.]

Kézirat

Nincs. Csak másolata van Berzsenyi László levelében TOLDY Ferenchez, amely két példányban is megvolt Niklán. L. még MTA M. Irod. Lev. 105. sz. Az utóbbi szerint adjuk, annál inkább, mert az N kézirat 1944-ben elpusztult.

Kelte 1831. Berzsenyi László adata. Ezt egészíti ki és erősíti meg MAYER Erika, aki szerint a vers kapcsolatba hozható Berzsenyi 1831-es Halimbára „futásával”, amikor a kolera elől menekült. Ugyanis Bódé Veszprémben, Halimbától nem messze van. (MKL 505.)

Forma

8 szótagos, 3 soros (aaa) hangsúlyos-rímes vers.

138. Emlékkönyvbe.

[II.]

Kézirat

Egy emlékkönyvből, Berzsenyi László másolatában. MTA M. Irod. Lev. 120.

Megjelenés

KM 227.

Berzsenyi magvas, tömör stílusában íródott. A hagyomány szerint a költő különben nem szívesen írt emlékkönyvbe, nem szeretett rögtönözni. — Fáy András adatára emlékeztetünk, aki szerint, mikor Pesten jártakor megkérték a költőt, írjon Fáy emlékkönyvébe, ezt írta: „Hamarjában nem jut az eszembe más, mint a nevem: Ber'senyi Dániel.” (*Tarlóvirágok*. 1856. 23.)

Forma

Két hangsúlyos-rímes sor, 12 + 12 szótaggal.

139. A' Poezisz, hajdanta.

[Az igazi poesis dicsérete]

Kézirat

Csupán egy versszaka maradt meg (M) egy kiszakított 8-r. oldalon, de cím nélkül. Döbrentei önkényesen adta neki *A' Poezisz, hajdanta*, Toldy pedig *A poezis hajdan és most* címet. Egyik sem fejezi ki a vers igazi tartalmát; ez volt az oka eddigi félreértésének is.

Megjelenés

Először D kiadásában szerepel, de ezt már Berzsenyi László javította Toldyhoz írt levelében. (MTA M. Irod. Lev. 120.)

1. Ez Berzsenyinek tán legrejtélyesebb s leginkább félreértett költeménye. A megértés kulcsát — szerintünk — az óda szerkezeti felépítése adja meg. E költemény ugyanis — mint Berzsenyi többi nagy verse is — szerkezeti szempontból lényegileg a pindaroszi „triád”-ra van felépítve. Tehát három részben a poézis múltjáról, jelenéről és jövőjéről szól. Az utóbbi az eddigi magyarázatokban elsikkadt, s legfeljebb valami „jámbor óhajként” tűnt fel. Valójában *múlt, jelen és jövő forr össze a költő* érzelmeiben, indulataiban, képzeletében. A *múltat*, az antik költészetet dicsőíti először. A *jelenről* beszél a „Most”-tal kezdődő 6., 7. és 8. (fél) versszak. Onnan az „Oh” indulatszóval kezdődik — új érzelmi felindulással — a költőnek mintegy a *végrendelete, útmutatása, a vágy a jövőt formáló kinyitalkoztatásra*. Költői-erkölcsi meggyőződéséül fogható fel az óda utolsó része, amely kifejezi Berzsenyi költői világnézetét, utolsó korszakának lelki tartalmát, a *Poétai Harmonistika* eszmei összefoglalását.

Annál is inkább így van ez, mert a költemény voltaképpen *jóslat*. Ezt világosan kifejezi a kezdet:

Halljuk! miket mond a' lekötött kalóz:
Tündér változatok' műhelye a' világ,
Mint a' poezisz bájalakja:
Ámde csak egy az igaz, nagy és jó.

Vagyis költőnk a görög jósiszten, Próteusz alakját ölti fel. Próteusz az ő saját sorsát, helyzetét, felfogását jelképezi (MERÉNYI. 1966. 395. skk.): a váteszi, látnoki hivatást, amit legfőbbnek tartott. (L. a Mailáth-ódát.)

E különös váteszi szöveget, költői jóslat *egy fenséges szentenciára van felépítve*, amelynek az első két versszak a kifejezője. A második versszak ugyanis továbbépíti az elsőt, „az igaz, nagy és jó mosolygó jelcíme lett a szép”:

Hogy mint a' szerelem játszi gyönyör kezén
Folytassa titkon a' teremtés
Műve' örök folyamát gyönyörrel . . .

Itt végződik a szentencia, s ennek folytatása a múlt, jelen és jövő rajza, ami azt is jelenti, hogy e *szentenciózus szempontnak alávetve* ítél a költő a múlttól, jelenről és jövőről. Tehát *ítéletét* és jóslatát mintegy *örök* — vagy szerinte annak látszó — *elvekre alapítja*. Ezzel mondanivalójának *fenségét* fokozza.

2. De *miért választja a jóslat formáját?* Miért néz a jövőbe? Mi készíteti, sőt kényszeríti erre?

A költő mostani alaphelyzete, hogy tí. két korszak mezsgyéjén áll. Magukkal ragadják — az ő sajátos módján — a reformkor reményei. Bizik a nemzet újjászületésében. (Ebben csak átmeneti krízist jelent Széchenyivel való konfliktusa; ezt a *Poétai Harmonistika* is bizonyítja.) De még a régi korszak embere is, hiszen élete legnagyobb részét az ember-telen reakció idején élte, amely ellen a felvilágosodás eszközeivel küzdött. A jelenre igyekszik hatni (bírálatával), a nemzetietlennek, mesterkéltnek és veszélyesnek érzett „szonettköltészet” elleni tiltakozásával. Itt sem szól *közvetlenül*. Viszont váteszi szerepéből kifolyólag szent *kötelességének* érzi, hogy a költők — és általában a nemzet — számára *útmutatást* adjon. E belső kényszerűség hajtja — aminek szerkezeti megfelelője a kényszerből jós, „a megkötözött kalóz”: az antik jósiszten alakjának szerepeltetése. E különös jóslat nehéz, homályos, „numinosus” jellegű: hiszen oly világ távlatait szeretné feltárni, amelyet a költő még nem ismerhetett, amelynek eljövételéről csak álmodhatott, a világ akkori nagy költőivel együtt.

A jóslat „váteszi” intenciója végigvonul az egész költeményen: sejtelmes, „fonségesen” homályos, célzásokkal teli tartalmában, amelyben a lelkesedés, bajjóslatú komorság s a jövőre vonatkozó látomás egyesül. A kezdeti sejtelmes hangvételt a költő megőrzi. Ebben az a „szakrális” funkció is érvényesül, amely Berzsenyinek a költészetéről való felfogását mindvégig jellemzi. Benne nagy, az emberiséget átfogó humanitás jut kifejezésre.

3. A költemény kísérlet arra, hogy költői formában öntse a *Poétai Harmonistika* tanításait is.

Ez — az első és a második versszak bevezető szentenciája után — különösen az első és az utolsó részben jut kifejezésre, míg a jelent festő közepső versszakok a költő keserű magányából, csalódottságából és a magyar költészet „szonettizmusában” testet öltött hanyatlás költőileg nagyított átérzéséből fakadnak — amellet, hogy ezek is közvetve összefüggésben vannak a *Harmonistikával*. (L. PM 312. skk.)

Az antik költészetre vonatkozó rész színei és képei a *Harmonistika* lelkendezését tükrözik. Bennük a romantika görögség utáni vágya jut kifejezésre. Próteusz maga a költő, aki itt is — mint minden megnyilatkozásában — az igaz, a szép és a jó egységét hirdeti. Ennek megvalósulását látja a görög életben, költészetben, művészetben, ezért ezt dicsóítja a múlt-

ról szóló részben. Mint a *Harmonistikában* kifejti: „A' görög ideált úgy kell tekintenünk mint az emberiség 'örök ideálát.' (PM 172.)

Kiemeli a *Harmonistikának* azt a gondolatát is, hogy a szépség érzése a görög kultúra megteremtője: „Delphi a népesedett földnek, az az, a civilizációnak vagy a kulturának és religiónak középpontja. Muzsika táncz gyűjté társaságba az elszórt embereket; énekből, muzsikából és tánczból fejlőd ki a poézis, valamint az egész görög cultura.” (PM 162.):

Oh, a poézis . . .
Örömrre intve csalta össze
A vadonok ridegült lakóit . . .

Itt is hangsúlyozza, hogy a szépség teremtés, a költőt a teremtés gyönyöre hatja át: „Plato a poézist lelki szerelemnek, lelki nemzésnek, az öröklét' isteni érzelmének és ösztönének mondja. A' poézis szeretetből folyó teremtés. A legemberibb szép az emberszeretet, vagy az emberszeretetet' és viszontszeretetet' harmóniájából folyó gyönyör. A' szép emberi lélek minden lét erejét szabadon játszódhatja, de mindig csak a' szépnek, jónak határában.” (PM 165.)

Tehát a szép: az igaz, nagy és jó „jelcime”, mint ahogy a költő e versben mondja, s hozzáteszi:

Hogy mint a' szerelem' játszi gyönyör kezén
Folytassa titkon a' teremtés'
Műve' örök folyamát gyönyörrel.
Ennek teremtő ihlete alkotá
Hellas' rózsakorán a' vidor életet . . .

A szépézés harmóniát ad a görög életnek, ezért karaktere a nyájas vidámság: „A szünet nélkül szép istenek közt lebegő ember mélyen érzett szerelméből folyt a görög lélek' uralkodó színe — a isteni vidám nyugalom. Mert a testi szép érzetből foly a lelki szép érzet, s a lelki szépnek szerelme öleli föl az embert ama szép lelki világba, hol mintegy Isten minden földieken fölül lengve mosolyog.” (PM 173.):

A' szépét érző emberek' ajkain
Szivből szivbe gyönyört zengve s vidám erényt,
Midőn a' nyájas áldozóknak
Nyájas örömbé jelent meg a' menny . . .

Kétségtelen, hogy a görögségnek ez az „apollói” képe egyoldalú. De szükséges ahhoz, hogy a költő szembeállítsa vele (ellentétet kedvelő kompozíciójának törvénye szerint is) a jelen költészet sivárságát, ami főleg a kor „szonettizmusára” vonatkozik:

Most a' halandó, mint ama büszke lány,
Villámfénybe vonult isten' ölen enyész:
A' szent poézis néma hattyu,
'S hallgat örökre hideg vizekben.

4. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a jelen bírálatában Berzsenyi főleg az általa úgynevezett „szonettizmus” ellen kel ki, amelyet legtöbb kritikai írásában is támad. E szonettek általában gyengék, homályosak, mesterkéltek voltak a ráadásul Kazinczy és Kölcsey dicsőítették is őket.

(Pl. Kőlcsey Szemere szonettjét stb.) Berzsenyi szerint a költészetnek a szép, jó, igaz egységét kell hirdetnie (PM 144.), tartalmasnak, nemes értelemben vett tanításnak kell lennie. (Nagy ódái lebegnek szeme előtt.) Mindebből semmit sem talált a korabeli szonettekben. A görögökhöz képest harmóniátlan, kaotikus világ megdöbbenette, s attól félt, hogy ebben az igazi költészet nem virágozhat. (PM 37.) Ezért kell rajta változtatni a nemes antik emberség értelmében és annak céljai szerint. Ezt a szebb világot jósolja meg Berzsenyi-Próteusz.

Különösen jelentős a jelent festő rész költői képe a hattyúról, a szent poézis elsratásáról. Abban a mesterkelt világban, amelyben a szonettizmust dicsőítik, az igazi költő számkivetett. A hattyú-szimbólum értelme, hogy a költő (a Berzsenyi értelmében) annak a kornak számára idegen, különálló jelenség, magányos, a hideg habokra száműzötten, saját törvényei szerint, „szabadon lebeg”, és „szent szomorúsága” elhallgatását jelenti.

Hogy *saját magáról szól*, rejtetten a következő versszak — „Szűnj meg tehát” — kezdete jelzi, kifejezve a költő halálsejtelmeit is.

5. De mégsem tud a lemondásba beletörődni. Ehhez a *tiltakozáshoz kapcsolódik a befejező rész jóslata*. A lírai eksztázis az ellentét logikájával ugyan, de saját törvényei szerint felidézi egy szebb jövő képét. Így cikázik a költő képzelete ég és föld, múlt, jelen és jövő között. Ez is a költemény nagy vonásai közé tartozik.

A harmadik rész összefüggését (vagyis a jóslat kezdetét) a második rész *Szemelé-szimbólumához való visszatérés teremti meg*:

Oh, a' halandó lyánka' szíve
Emberi szép kebelén viruljon . . .

A Szemelé-mítosz tehát annak tanulságául szolgál, hogy ne törjön az ember elérhetetlenre, hanem valóban emberies legyen, ne akarjon túltörni saját határain, mert akkor — embertelenné válhatik: „Mert természet szerint, midőn egyszer a szeretet annyira meg romlik, hogy az ember nem szeretni és szeretettetni, hanem csudáltatni, bámultatni, külözködni s mindenek felett csillogni kíván; akkor a szeretetlenség hamis becsület és fényűzés a' szép érzést meg hamisítja s a szépnek minden ideáit föl forgatja.” (PM 171.)

A szépéző lélek szabadon játszódtatja ugyan minden érzelmeit és gondolatait, de mindig a jónak és szépnek határában. (PM 169.)

A költemény megértéséhez döntő a Szemelé-szimbólum szerepe, amely a költő képzetét — mint láttuk — intenzíven foglalkoztatja. Forrását mi Schiller *Szemle* c. drámájában látjuk, akinek művei, tanításai, művészet- és történelemfilozófiája oly nagy érdeklődést keltett a költőben, Különösen az utolsó korszakban — ha ellentmondásosan is —, mint ezt a *Harmonistika* fejezetei lépten-nyomon bizonyítják. (L. különösen a XVI. és XVII. fejezeteket.) A Szemelé-mítoszban látja Berzsenyi egyik legfőbb elve, a közepszer, a harmónia tanításának mintegy szakrális-antik igazolását. Ezért nőtt a kép a vers központi szimbolikus alakjává.

6. Ebből a sajátos *emberi határérzésből* kiindulva tárja fel Berzsenyi ódája a jövő poézisének feladatát. Forrása a szeretet (kozmosz vonatkozásai is), ebből fakad a szépség és az erény, vagyis a szép és jó (ami az igazat is magában foglalja a vers bevezetése szerint).

De mi is az értelme a szeretetnek, amelyet költőnk e „végrendeletében” dicsőít és mint a legemberibb fenséges érzést ünnepel?

Kétségtelen, hogy e tanítás mélyén a platóni Erósz mint kozmikus erő is rejlik, miként arról a Berzsenyi által jól ismert *A lakomában*, különösen *Phaidros* beszédében szó van. (*A lakoma* XVIII. fejezet.) Másutt Erósz teremtet rendet, harmóniát a világegyetemben, tehát nemcsak teremtő, hanem megtartó erő is. (Eryximachos beszéde. *Uo.*: XII. fejezet.) Diotima pedig arról szól, hogy minden teremtés ősforrása Erósz, tehát *a szépség* is. (*Uo.*: XIX. fejezet.) Platón másutt *az erényt, az áldozatot és a nagy tetteket szülő hősi Erósz* dicsőíti. (KERÉNYI Károly: *Az ismeretlen Berzsenyi*. 6. skk.) Tehát végeredményben Berzsenyinél a szeretet, a szépség és az erény hármasságáról van szó, ami jellemzi a görög szépség-filozófia lényegét: a „kalokagathiát”. (*Uo.*: 9.)

Ennek bőséges nyomait találhatjuk meg a *Harmonistikában* — a már említettekén kívül is. A szeretet Berzsenyi szerint „a leg lelkibb érzés. A szívben gyúlad az élet s annak utolsó ütésén fagy meg. Innét van, hogy mindent előbb érzünk, mint értünk. A szeretet a leglelkibb élő és éltető. A poézisnak legfőbb oka és célja a szeretet és a szeretetből folyó teremtés.” (PM 166—176.)

A poézisnak nemcsak *eredete* gyökerezik a szeretetben, hanem *céljai* is ez határozza meg. A poézis a kultúra „legemberibb és legközönebb” [legeggyetemesebb] terjesztője: céljai az emberi közösség felvilágosodásában (népképzet) és boldogításában egyesülnek. (PM 197.) „A poézis Hellasban néprelegió volt, nálunk népképzet.” (*Uo.*) A költészet legyen „populáris”, vagyis „inkább azokhoz szóljon, a kiknek használhat, mint azoknak kiknek csak gyönyört adhat”. (PM 198.)

Az erényt is a szeretetből származtatja a költő. Szorosan kapcsolatba hozza az áldozattal. A világ harmóniáját érő „képzőszellem széperzet által föltönnöz bennünket az élettökélyre. A szeretetből folyó erény minden földieken felülemelkedik. A legközönebb [legeggyetemesebb] szeretet az önszereteten való diadal.” (PM 167.)

Ha prózában akarnók összefoglalni Berzsenyi fő mondanivalóit a költészet hivatásáról szóló ódájában, akkor ismét a *Harmonistika* hiteles helyeihez kell fordulnunk: „A legemberibb szép az emberszeretet. A poézis lelki szerelem, lelki nemzés. (165.) A legközönebb emberszeretet annyi lévén mint a legközönebb s legfőbb szép, a szerelem és barátság’ áldozatit is szépeknek érezzük ugyan, de mégis föntebb szépet érzünk a nép és honszeretet áldozatiban, leg főbb szépet pedig az egész emberi nemért áldozó szeretetben.” (PM 166.)

Tehát az emberbe, az emberi legfőbb szépbe, a humanizmusba vetett hit jellemzi a költő utolsó éveit is. S ez hozza kapcsolatba ezt a verset a nemzeti reform idejével, Széchenyi korszakával — a maga sajátos módján. (L. Széchenyi idézetét Mailáth-óda jegyzetében. A költő új világot remél a sivár és eszménytelen kor helyett, s ennek a világnak a születésén munkálkodik. Ez kapcsolja a verset ifjúkora hősi törekvéseihez, amiről a Mailáth-ódában így szól:

Mint egy Pygmalion szobra karom’ hevén
Életre gyúlni látssza honnom . . .

Nemes humanizmusra itt antik köntösbe öltözik — de a hazának, sőt (Schiller példáján felbuzdulva) az egész emberiségnek szól . . .

Emlékezetünkben akaratlanul a legnagyobb kortárs: Beethoven fenséges szimfóniája hangzik fel: a szeretet himnusza. Az emberiség jövője a költő-vátesz szavaira itt is a szeretet, a szépség és az öröm ideáiból fény-

lik. S ez a humanizmus — földi vonatkozásaiban — a magyar reformkor, Széchenyi tanításainak egyik mély ihletője is.

Az *utókorban* MEZEI Márta (MKL 79.) szerint Berzsenyi e versben a költészet hatalmát az adott világ törvényszerűségeihez méri, és az eredmény lesújtó. A szeretet az öröm hatalmával kapcsolja össze az emberiséget — de csak a messzi múltban és a költő eszméinek görög derűvel megszépített régióiban. A poézis meghalt a világnak, csak az ideálok magasában élhet már. A vers búcsú a megvalósulatlanság és a világból kitagadottság biztos tudatával. — MERÉNYI (*Újabb Berzsenyi tanulmányok*. 90—97.) a költeményt kezdete és az utolsó versszakok értelmezése szerint jóslat célzatúnak tartja. Az utolsó rész egy majdan megújuló világ szép látomásába hajlik át. A költő utolsó vágya, óhaja s mintegy végrendelete ez az óda. Leginkább Hölderlin: *An die jungen Dichter* [*Az ifjú költőkör*] c. versével rokonnak fogható fel. Berzsenyi a kor költészete fölött azért ítélkezik, mert a „szonetti miszticizmus” hűtlen lett az emberről és az emberét, az emberhez szóló antik költészet magasrendű hagyományaihoz. S ez meggyőződése szerint nemzeti veszélyt jelent, mint ezt a *Póétai Harmóniákban* kifejti. Olyan költészetért lelkesül, amely az emberiség, a józan okosság és a költészet hivatásának határai között marad, s amelyben egybeolvad a szeretet, a szépség és az erény. — Berzsenyi életművét mindvégig valami prométheuszi láng élteti. Újjá akarja teremteni nemzetét a költészet hatalmával. A vers jóslatba foglalt bírálata, intelem, parancs.

— BÉCSY Ágnes (*It* 1976. 4. 776. skk.) értelmezése: kiemeli — MERÉNYI nyomán (1. *Újabb Berzsenyi-tanulmányok*. Bp. 1971. 90. skk.) — a költemény „Jóslat” jellegét és Próteusznak a költővel való azonosítását. „Proteusz faggatása a szép és jó harmonikus törvényeivel s a harmóniában fogant emberi arculatú jövő jóslatával ismertet meg. Egyfelől a helyes költői út kinyilvánítója: másrészt emberibb jövőre szóló jóslatából következik, hogy a jelen kevésbé emberi, ezért van fokozottan szüksége a jós igazságára.” — Hangsúlyozza a költészet sajátos, berzsenyies felfogását, amely szerint: „A poézis csak a maradéktalanul igaz, nagy és jó, hiszen ennek jelcíme lett a szép. A költészet ezáltal, teljesebb voltából következően lett a teremtés gyönyörben való folytatójává.” — Tehát a „teremtő” költészet ideájáról van szó platóni értelemben. — „Ez az abszolút ideális törvények szerint teremtő költészet hozta létre az antik világban a szeretet vezérelte közösségi ember harmóniáját.” — A görög világ Berzsenyinéél kétféle értelemben szerepel: mint „hajdan volt” valóság és mint „jelen” ideál, amelyet meg kell valósítani. A költészet a múltban közösséget kovacsolt „s vadonok rideg lakóiból”. Most ellenben a mesterkélt műve s a költők emberfeletti gőgjében elvesztve kapcsolatát a közösséggel — magányos nagyot akarás, csudáltatni akarás lett. — A jelen ostorozása után a végén így foglalható össze a vers eszmei összegezése: „Az antik világban a költészet abszolút teremtő erő volt, elsődlegesebb a valóságnál, amit teremtett. A vers végére ez a sorrend megfordul: előbb a világban teremjen meg a harmónia, hogy megszólaltassa újra a szent poézist.” — Nem meggyőző azonban az, hogy Bécsy kétféle hangot különböztet meg a versben: a Próteuszét és a költőt. Holott ez a két hang összeolvad: „isteni” szózat, egy jós isten szózata vonul végig az egész költeményen. A jelen kemény bírálata is benne foglaltatik ebben, második személyű, intó keserűséggel, a költészet és a szépség fenyegető elmúlásának jelzésével. A költő véleménye itt mintegy „isteni szinten” jelenik meg mind az antik költészetet dicsérő, mind a jelenre lesújtó, mind a jövőt sejtető vonatkozásá-

ban. Mindez nemcsak *egy* költőnek, hanem a *nemzet* költőinek szól vátesszi ünnepélyességgel. Az elégikus színezet beleolvad a fenséges hangvétel rejtelmességébe. — Az sem helyeselhető, ha a vers értelmezése elszakad a prózai művek mondanivalótól. Amit ott a költő a próza nyelvén ad elő — de sokszor egy „fogalmi” költészet lelkesedő és lelkesítő szavaival —, azt mint felgyülemlett indulatot is kinyilvánítja e versben. Ezzel kapcsolatban nem szabad elfeledkezni a Kőlcsey-polémiairól, Berzsenyinek a kor mesterként költészete elleni sokszori tiltakozásáról, a *Hébe*, a *Nefejejts*, az *Uránia*, sőt még az *Aurora* itt-ott feltűnedező gyenge versecskéiről, Kazinczy elragadtatásáról Vásárhelyi érthetetlen költeményével kapcsolatban stb. S miként a költő valaha Kazinczyt Pindarosshoz, Wesselényit félistenekhez hasonlította, most a mély platóni értelemben is felfogott, a nemzeti géniusszal ellenkező, közösségi hivatását nem teljesítő, a magyar sors iránt közömbös, homályos, „misztikus” költészettel szemben — tehát a negatív póluson — él az egzaltáció eszközeivel. (Pl. Szamáél szerepeltetésével.) — A költő „kudarcának” bevallásáról szó sem lehet — még a Mailáth-ódából kiindulva sem — abban a korszakban, amikor — NÉMETH László kifejezésével élve — három nemzetiek képviselői versengtek Berzsenyi műveinek kiadásáért s neki magának is ez a legfőbb gondja. Ma már nyilvánvaló, hogy az utolsó korszak ismét egy megújult, hősiesség tanújele abból a célból, hogy — igazságáért is küzdve — a költő megint felemelkedjék s nemzetét is felemelje az emberség tiszta magasataira. — Éppen ezért egyet lehet érteni BÉCSY-nek azzal a megállapításával, hogy a vers mondanivalója „nem a klasszicizmus esztétikai doktrínájához való visszakanyarodás, hanem éppen az aranykor és antikvitás élmény kiteljesedett romantikus világának érvényre juttatása.” (Uo.)

Forma

Alkaioszi versszak, a második sorokban aszklepiadészi tagolással. Ütemezés ezekben: 2/4//4/2 — s., ch., ch., j.

Nyelvújítási szavak

Bájalak, bájira, jelcím, gyönyör, ihlet, vidor, samiel, nyiladoz, folyam, kalóz (értelemszerűen), porvihar, erény, élte.

Szóképek

Ól, kebel (CSENGERY: 596. — CSELÓTEI: 31.), rózsakor (CSELÓTEI: 16.) — A hattyú-hasonlat Horatius *O. IV. 3. 20.* sorral nem hozható összefüggésbe:

... Pieri... o mutis quoque piscibus

donatura cygni, si libeat, sonum... .

[Ó múzsám, még néma halaknak is adhatsz, hogyha akarsz, hattyúi hangokat...]

Szómagyarzat

samiel — sivatagi szél, közvetlenül: számum; újabb értelmezés: *Szamáel* — a héber mitológiában „minden sátának fejedelme”. (L. BÉCSY idézett tanulmánya. 790.)

emberi szép — antik szépségesszmény

Az M fennmaradt csonka kézírata (5. vsz.):

Oh a' Poezisz rózsaszin ujjai
Fonják azt [az] öröm gyenge virágibul
Örömrre intve tsalta össze
A' vadonok ridegült lakójit

D változatai

- 3. poezisz (k. i.) (M)
- 14. szí be [sh.]
- 17. poezisz (M)
- 18. virágiból (M)
- 20. lakójit [sh.]
- 23. poezisz (M)
- 30. életet. Oh [értelemszerűen ide gondolatjel kell]
- 31. lyánka [l. a Mailáth-óda Makáry-féle másolatát]
- 37. poezisz

Függelék. Berzsenyi megjelölt Platón-olvasmányjaiból.

[1. A harmóniáról]

„XIII. Hiszen még az évszakok rendje is tele van ezzel a kétféle szerelemmel. Valahányszor a fegyelmezett Eros hatja át azokat, amikről az ímént beszéltem, tehát a meleget-hideget, a szárazat-nedveset, és ezek a dolgok összhangot és mértékletes összevegyítést nyernek, akkor ez áldásos esztendő, egészséget hoz az emberek és az összes állatok meg nővények számára, és semmi kárt nem okoz. De ha a szilaj természetű Eros kerül felül az év változó szakaszaiban, sok mindent elpusztít és károkat okoz. Ilyenekből szoktak keletkezni a járványok és még sok különböző betegség az állatok és növények közt, mert a dér, jégverés, búzarozsda mind az ilyen szerető elemek egymás iránt tanúsított önzéséből és fegyelmezetlenségéből lesz. Azt a tudást, amit azokra nézve a csillagok mozgásából és az évszakok változásából meríthetünk, asztronómiának hívjuk. No és azután ide tartozik valamennyi áldozati cselekmény és minden, aminek az élén a jóslás áll — ami megint nem más, mint az istenek és az embereknek egymással való közössége —, ezek nem jelentenek egyebet, mint a szerelem megőrzését és gyógyítását. Mert minden istentelenség úgy szokott keletkezni, ha valaki nem híve a mértékletes szerelemnek, nem tiszteli és nem öregbíti azt minden dologban, hanem a másikkal szeretet pártolja, úgy a szülőket (akár élnek, akár meghaltak), mint az isteneket illetően. E dologra nézve éppen a jóslástudománynak tétetett feladatává, hogy vizsgálgassa a különféle szerelmeket, és lépjen fel gyógyítóként. A jóslás az istenek és emberek közti barátságoknak mestere azért, hogy ismeri az emberi életben uralkodó ama vágyakat, melyek az isteni törvényre és istenfélelemre irányulnak.

Igen sokrétű és nagy, azaz általában teljes hatalma van — nagy általánosságban szólva — Erosnak, de különösképpen annak, amely a jó dolgokban és igazságossággal párosulva valósul meg, úgy nálunk embereknél, mint az isteneknél. Az ilyen Erosnak igazán a legnagyobb hatalma van. Megszerzi nekünk a teljes boldogságot, és képessé tesz arra, hogy egymással kapcsolatban legyünk, sőt az istenekkel is, akik nálunk jobbak.” (*A lakoma.* 616—617.)

[2. A Szép szemlélete]

„Kedves Sokratesem, ha valahol másutt, úgy itt, az életnek ezen a fokán, érdemes az embernek élni, szemlélvén magát a szépet. Ha valamikor ezt meglátod, nem fogod többé azt gondolni, hogy a szépség aranyban vagy ruhában vagy szép fiúkban és ifjakban rejlik. akiket látva kikelsz magadból és hajlandó vagy te is, de mások is sokan, csakhogy a kedveseiteket láthassátok, örökök velük együtt lehessetek, még az evés-ivásról is megfeledkezni, ha ez lehetséges volna, csak örökök őket nézhessétek és velük együtt lehessetek. Hát mit gondoljunk akkor — folytatta —, ha valakinek sikerülne magát a szépet látni ragyogó és szeplőtelen tisztaságában, oly módon, hogy többé nem volna rajta emberi hús és sok más mulandó hiábavalóság, hanem csak magát az isteni szépet tudná a maga egyetlen megjelenési formájában látni. . . Mondd, azt hiszed, hogy haszontalan lenne annak az embernek az élete, akit arra tekint és örökök azt szemléli és vele állandóan együtt van? S nem gondolod-e — végezte beszédét —, hogy egyedül ott lesz osztályrésze — míg a szépet úgy szemléli, ahogyan az szemlélhető (ti. lelkileg) —, hogy létrehozza, nem az árnyképeit az erénynek, minthogy a Szépnek sem árnyképét érte el, hanem az igazi erényt, minthogy az igazi Szépet érte el.

Ha pedig valódi erényt hoz létre és azt fel is neveli, úgy eléri, hogy kedves lesz az istenek előtt, sőt egyáltalán elérheti.” (Ua.: 647.)

[3. Himnusz Erosról]

„Mindenekelőtt — mert én is meg akarom becsülni a mi művészetünket úgy, mint Eryximachos a magáéval tette — az isten oly bölcs költő, hogy mást is azzá tud tenni. Mert mindenki költőivé válik, még ha nem is volt azelőtt a műzásokkal kapcsolata, hogyha Eros megérinti.

Mármost úgy illik, hogy ezt a bizonyítékot használjuk annak igazolására, hogy Eros kiváló alkotóművész, általában minden művészetben, ami csak a műzásokkal összefügg. Hisz amiye valakinek nincsen, vagy amit nem tud, azt nem adhatja meg másnak, sem arra nem tud mást megtanítani. Márpedig ami az összes élőlények alkotását-teremtését illeti, ki mondhatja, hogy nem Eros bölcsességéből keletkezik és növekszik minden élőlény. De másfelől a művészetek gyakorlásában is nem látjuk-e, hogy akinak ez az isten volt a tanítómestere: az kiváló és fény övezi, akit pedig Eros nem ihletett meg, az sötétben marad? Mert az ijazást, az orvostudományt és a jóslást ugyan Apollon találta fel, de a vágy s a szerelem vezette őt, úgyhogy végeredményben ő is Eros tanítványa volt, éppen úgy, mint a Múzások a művészetekben, Hephaistos a kovácsmesterségben, Athene a szövés művészetében és Zeus az istenek és emberek kormányzásában. Akkor rendeződtek az istenek ügyei is, mikor Eros: a szeretet közéjük került.

Ez az isten megszabadít a hiedelemtől, hogy idegenek vagyunk egymásnak. Ő hiteti el velünk, hogy rokonok vagyunk, ő hoz létre ilyenféle összefüveteket. Ünnepeken, körtáncoknál s áldozatok alkalmával ő a vezetőnk. Szelidséget ad és kiöli belőlünk a vadságot, jószágot ad és kivieszi belőlünk a rosszindulatot. Kegyes és jó, a bölcsök számára szemléletnek, az istenek számára pedig csodálatnak tárgya: kívánatos azok előtt, akik nem részesültek benne, könnyen megszerezhető azoknak, akiket a sors kegyel. A jólétnek, pompának, szépségnek, bájnak, vágynak és epedésnek szülője. Gondol a jókkal, nem törődik a gonoszokkal! Fáradtságban, félelemben, vágyban, beszédben ő kormányoz, ő segít bennünket,

ő a legjobb tanácsadónk és a megmentőnk. Isten és ember számára egyaránt ő a rend és ő a szépség, ő a legszebb és a legjobb vezér, akit minden embernek követnie kell, együtt zengve vele egy magasztos dalt, amelynek hangjaival varázslatba ejti istenek és emberek gondolatvilágát.” (Ua.: 628–629.)

[4. Sokrates és Diotima párbeszédéből]

„... Röviden szólva tehát a szerelem a jó állandó birtoklására irányul . . .

XXV. »Ha tehát a szerelem ebben áll — mi módon és minő cselekvés útján törekszenek rá azok, akiknek feszült igyekvése szerelemnek nevezhető. Miben áll ez a tevékenység, meg tudnád mondani?« »Ha tudnám, Diotima — mondtam erre én —, akkor nem csodálnálak téged bölcseségedért, és nem járogatnék hozzád épp azért, hogy ezeket megtanuljam.« »No, akkor én megmondom neked — felelte. Nem egyéb ez, mint nemzés a szépben, úgy a lélek, mint a test szerint . . . A szerelem tárgya, Sokrates, nem a szép, amint te gondolod.« »Hát mi?« »Hanem bizony a nemzés és a szülés a szépben.« »No, az meglehet« — feleltem. »Igen, ez így van — mondta ő. Miért a nemzés a szerelem célja? Mert a nemzés az örökké tartó és halhatatlan, már amennyire halandónál erről szó lehet. Márpedig az embernek a jóval együtt a halhatatlanságot is kell vágynia — ha egyszer a szerelem mindennek bírására irányul. Szükséges tehát ennek a meggondolásnak alapján, hogy a szerelem a halhatatlanságra is irányuljon.«” (Ua.: 630–641.)

A SOMOGYI KUPA

Kézirat

Az Akadémia Levéltárában. (Régi és újabb frók 8-r. 15.)

A kéziratot TOLDY bekötötte, s ezáltal rendkívül nehezzé vált az eredeti fogalmazványtöredékek s az első és második változat részeinek szétválasztása. Ezt a munkát e kiadás kidolgozásakor végeztük el, úgyhogy teljes alakjában mindkét változat most jelenik meg

Megjelenés

A végleges kidolgozást a KM közölte (279. skk.). Az első fogalmazás megmaradt töredékein kívül az első változatot is teljes egészében hozzuk (a végleges kidolgozáson kívül) a jegyzetekben, mert a két kidolgozás sokban eltér egymástól, s a változatok soronkénti szétbontása — kellő áttekintés hiányában — nem érzékelteti kellő mértékben a kétféle kidolgozás valódi különbségét.

A *Kupa támadása* címet Toldy adta a töredéknek. Mi visszaváltoztatuk *A Somogyi Kupára*, mert a költő maga így nevezte készülő drámáját: „Én mast a' Somogyi Kupát akarom a' játékszínre állítani 's már ötven lapig terjedt.” (*Kaz. Lev. XIII. 472.*)

Ez már 1816. febr. 8-án történt.

A dráma megírására maga Döbrentei serkentette Berzsényit, a költő híradása szerint: „Még tavasszal [1815] kért Döbrentey hogy írjak egy drámát számokra, mert keveset bízott mindazokhoz, mellyeket kapott.” (*Ism. lev. 59.*)

Ugyanekkor értesíti Takácsi Horváth Jánost, akihez az előbb idézett levelet írta, hogy „a mult télen [tehát 1815 télen. — M.] kezdtem ugyan egy theatrális darabot koholni. Nem tudom, lesz-e elég béketűrősem a télen elvégezni.” (*Ism. lev. 59.*)

Ezt 1816 novemberében írja Berzsényi.

De a költőt már 1814 decemberében foglalkoztatja egy az erdélyi színház számára megírandó dráma terve: „Én az erdélyi theátrum számára szeretnék valamit írni — írja Kazinczynak —, de semmi matériálékat nem tudok, könyveim sincsenek, hogy kereshetnék. Te kétség kívül e részben is tudsz engem vezetni, adj tehát, kérlek, valami témát, s ha lehet erdélyit.” (*Kaz. Lev. XII. 260.*)

Vagyis 1814 végén még nem választott témát. Kazinczytól várta az ötlet ajánlását.

Erre írja Kazinczy azt a nevezetes választ, amely nem sok biztatást tartalmazott Berzsényi számára — a témák dolgában sem: „Az öreg Wesse-

selényi, midőn Zsibón voltam, azt tudakozta, hogy palotájának festésére micsoda gondolatot tudnék adni a' M. Történetekből. Megvallottam, hogy semmit, és *neked is ezt felelem. A' mi történeteinkre is el lehet mondani: Stultorum regum et populorum continet aestus. Csuda hogy ez a' lelkes nép soha sem tehete semmit. Kérdelj miért? Erre felelj magadnak, mert könnyű felelni. — Nem engedték hogy nagy legyen, s' önn-magát rontaták vele.*" (*Kaz. Lev. XII. 315. kiemelés tőlem — M.*)

Ha már a témaválasztásban nem segített Kazinczy, akkor legalább „dramaturgiai” segítséget kért tőle a költő 1815 decemberében anélkül, hogy elárulta volna témaválasztását (amelyért Kazinczy talán kigúnyolta volna): „Mast leginkább valami játék darabnak írásához kezd kedvem jönni 's meg lehet még e' télen egyet írni, Mellyért is igen szeretném 's nagy lekötéssel venném, ha Kotzebue-nak nevezetesebb hibájira engem figyelmessé tennél, mert én ezt az embert annyira becsülöm, hogy félek ne hogy az ő hibájiba essem. Kérlek tehát légy e' részben is mesterem 's élj szerencsésen.” (*Kaz. Lev. XIII. 307.*)

Kazinczy inkább csak általánosságokban felel: Kotzeube „szép scéna-kat teremt. A' theáteri fortélyokat tudja, bírja: de mázól, dialógusa rossz, nem elég nemes, 's minden darabján kitészik, hogy nem szokott törölgetni. Bővebben Kotzebue felől nem szóllok, mert én őtet nem ismerem, nem is fogom.” (*Kaz. Lev. XIII. 322.*)

A költő ugyanakkor Döbrentéinek is ír:

„... Taníts meg, kérlek, mellyek azok a hibák mellyekért Kotzebue mind Tőled mind egyebektől oly igen gáncsoltatik s mutasd meg hol s mit vét az izlésnek és mesterségnek törvényei ellen, mert én ezt az embert annyira szeretem, hogy az ő hibájának megismerésére elégtelen vagyok. Hogy tehát azokba ne essem, irj kérlek, valamit csak tudsz róla.” (*Ism. lev. 56.*)

Döbrentei éppen 5 év múlva, 1820. márc. 15-én válaszol.

Így a költő egyik válasznak sem vehette hasznát.

Eszerint tehát Berzsenyi 1815 telén fog hozzá drámájához, és 1816 telén még dolgozik rajta, mint ezt a Takácsi Horváth Jánoshoz írt leveléből láthattuk.

De közben — teljesen magára hagyatva — elkedvetlenedéséről és a munka nehézségeiről is írt, már 1816. febr. 8-i Kazinczyhoz írt levelében:

„... Meg nem mondhatom néked, melly resten 's kedvetlen dolgozom. Későn vettem észre, hogy itt a' Religióról és országlásról kell szólni, mellyekről okosat mondani keserves. Bánom hogy belekaptam.” (*Kaz. Lev. XIII. 472.*)

Abba is hagyta, pedig úgy látszik, mind Kupa, mind I. István alakja sokat foglalkoztatta. A téma is érdekes volt, ahogy ő látta: *a magyarság helyzete Kelet és Nyugat között.* Azután jöttek az 1817-es események, s ezzel e tervvel is felhagyt. . . .

Nézetünk szerint a fenti tényeket még a következőkkel kell kiegészítenünk — visszatérve elsősorban az *Erdélyi Múzeum* pályázati hirdetésére (*Eredetiség s Jutalomtétel.* 1814. 154.). Ez a nevezetes hirdetmény, amelynek fontossága a *Hymnus Keszthely' isteneihez* c. órával kapcsolatban is felmerült, jelentős útbaigazításokat adott Berzsenyi számára. Döbrentei egész kis dramaturgiát függesztett a pályázat elé, amiben hasznos tanácsokat adott az írók számára. Ezek részben Döbrentei tanultságából, részben Wieland esztétikai nézeteiből fakadtak, akinek *Abderúait* a pályázati hirdetmény idézi is.

Ezen utasítások szerint legyen a darab „plánja” egyszerű, világos. Expozíciója ne legyen bonyolult, folytatása ne legyen unalmas, ástítást keltő.

A dráma „szellem” legyen, legyen „emberfítés”, ne „állíttassanak benne gonosz szörnyetegek elő”. A szereplők beszéljenek egyéniségüknek megfelelően. Az izgalmas események közé a szív megnyíltására „kis nyugvó helyek” kerüljenek. A nyelv legyen szép, bátran folyó, az író melegen érezze át, amit mond, „maga is érezze azt, amit Személyeinek szájába adott”, legyen ez a nyelv hősi nyelv, „egy nagy Lélek” tükre”. Döbrentei Shakespeare *Szentivánéji álmára* hivatkozik, amikor azt mondja a drámaíróról, hogy „lelke mintegy előttünk villámlik, örömré ragad, 's állandó lakhelyet ad a' lengő Semminek”. Hangsúlyozza a felhívás a mű *nemzeti* karakterének fontosságát is.

Nem nehéz ezekben az utasításokban Berzsenyi elveit nyomon követni. Gízik szörnyetege helyett Kupa nála nemzeti hős lesz. A szereplők nyelve individuális: Istváné méltóságteljes, Tsabáé dölyfös, bohóckodó, Venczelé indulatos, itt-ott dühöngő, Dellié érzelmes, Bartóké együgyű stb. A „kis nyugvó helyek” követelményére emlékeztet Delli és Aladár epizódja a darab izgalmas részei között. Tagadhatatlan helyenként a „hősi nyelv” varázsa, s általában az, hogy a költő valóban átérzi, amit mond.

Nevezetes a mű keletkezése szempontjából Döbrentei felhívásának következő részlete is:

„Bele kell igen is a' Magyar Irónak tanulni minden más szép 's jónak ítéltetett munkákba; azok által feljebb emelkedik, 's beszívni magába azoknak karaktereket, így visszateremteni legendő eredetiséggel a' külföldi Szépet a' maga nyelvébe. . . . Tudja tehát a' mi Poétánk, ne csak érteni, hanem megítélni is, vagy a' Görög Tragikusokat, vagy Shakespeare-t, Corneille Pétert, Schillert, Göthét, hogy ezek mit mért tettek, tudja azt, hogy a *Koczebuek*, Zieglerek mért nem fognak igen sok helyen klasszikusok maradni. . . .”

Az utóbbi kitétel döbrentette meg Berzsenyit s készítette fent említett levelének megírására, a Kotzebue iránti kérdéskérdésére.

Kazinczy jellemzése Kotzebueról is eléggé megzavarhatta Berzsenyi drámaírói készülődését. Különbözik nem állt egyedül Kotzebue iránti lelkesedésével. Bayer József hosszú sorát mutatja be rokon hajlandóságú kortársainak, akik hozzá hasonlóan nagy véleménnyel voltak a német drámaíróról. Kazinczy válasza tehát nem jó időben jött. Azonkívül Döbrentei kissé fellengzős felhívása talán túl magas követelményeket támasztott zseni drámaíróval szemben. E magas mértéket egyedül Katona érthette el, őt viszont nem értették meg. — Végül ott voltak a tárgy nehézségei is — pl. Berzsenyi ingadozása István király és Kupa iránti rokonszenv között —, ami szintén késleltette, majd megakasztotta a költő megkezdett munkáját.

Valószínű, hogy a darab első vázlatának kéziratát a költő — szokása szerint — megsemmisítette. Ebből csak legfeljebb „nyiredékek” maradtak fenn, miként első verseinek fogalmazásából is, és pedig az (Akadémia által) bekötött kézirat függeléke gyanánt. Hogy az eredeti lapszámozás a költőtől való, a kéziratból kitűnik. Ez pontos a kötet első 41 oldalán keresztül, azután üres lapok következnek, s újra kezdődik a számozás, most már hiányosan, ki-kimaradozva. Vagyis a kötetben a *másodszorban* következő töredék az *első* kidolgozásé. A sorrendben *első* kézirat (a 41. lapig) pedig már *tisztázatszerű*. Ezt az is bizonyítja, hogy a sorrendben második kéziratban (tehát az első kidolgozásában) nagyon sok a törlés, sokkal több, mint az elsőben, továbbá a sorrendben második kézirat nyelve és helyesírása is inkább megőrizte a provincializmust, tehát kevésbé irodalmi szintű; akkor a költő még inkább csak *magának* dolgozott.

Kutatásaink szerint a második (véglegesnek tekinthető) kidolgozás nem ott végződik, ahol az eddigi kiadások bemutatják, hanem meghosszabodik ez a változat Kupa és Bárdos érdekes párbeszédével, amely a kötetben később áll ugyan, de számozatlan lapon — nyilván kötési hibából. Mégis szervesen hozzátartozik a második kidolgozáshoz, azt értékesen egészíti ki. Ugyancsak ide tartozhatik Kupa és Sarolta párbeszéde, amely szintén bizonyítja, hogy Berzsényi Girzik nyomán Kupának és István anyjának szerelmével akarta a cselekményt bonyolítani. (De nála Sarolta szerepel Girzik Adelhaidja helyett, mert — úgy látszik — a költő szerint — a téma miatt Kupához, a nemzeti hőshöz nem illet, hogy német nőbe legyen szerelmes.)

A két kidolgozás között *nem csupán másolati az összefüggés*. Az első *Tsaba* alakját hozza előtérbe, és benne a *fogoly öngyilkos lesz* hazája sorsa feletti kétségbeesésében: vagyis expozíciója és bonyolítása eltérően indul. Amit Girzik drámája (*Stephan der Erste König der Ungarn*. Pest 1792.) végére tett — István és Kupa döntő összecsapását —, azt Berzsényi a darab gerincévé akarta tenni, ami jelentős tragikus érzékről tesz tanúságot. Másképp látja Cziba szerepét is, mint Girzik az ármányos Szabolcsét. Girziknél Pásmán a lovag mintaképe és Zabolcs ennek ellentéte. Berzsényinél Pázmán nyugodt, okos, mérsékelt, felvilágosult ember, amolyan életbölcseféle. A Wenzelin magyarosított Venczelje is más nála: türelmetlen, dühös, a német „Tsaba”; Berzsényinél a magyarok elleni német ellenszenv szócsöve, Girziknél a magyarok ármánykodásának áldozata.

Már ebben is mutatkozik a két felfogás közötti ellentét. Még inkább fokozódik ez a két főalak felfogásában. Girzik István királyt mint végtelen jó, szinte paposan vallásos, passzív lényt ábrázolja, akibe csak a német lovagok öntenek egy kis lelket. Sápítózik egy-egy nagyobb meglepetésénél, véresebb eseményénél, s szinte elájul a felindulástól. Ő a *német műveltség*, a Girzik-féle „művelt emberi szellem” terjesztője a „barbár” magyar földön. Ez jellemzi különben az egész Girzik-dráma szellemét. A német szerző azt szeretné elhitetni, hogy a király maga is érzi magyar népének „alsóbrendűségét”. A németek az író szerint jötevői a barbár magyaroknak, akik között nagy ritkaság az Istvánhoz hasonló „mennyei” lélek.

De Berzsényit a legnagyobb ellentmondásra kétségtelenül Girzik Kupa-felfogása bírta. Talán elsősorban ennek köszönhetjük e drámai kísérletet. Girzik ugyanis Kupát mint alattomos gazembert mutatja be. Minden eszéköt felhasznál, csakhogy ő legyen a király és letaszítsa Istvánt a trónról. Szóval Girzik úgyszólván csak hatalmi versengést lát a két férfi küzdelmében, amelyben István az angyal, Kupa, „der Fürst von Sümögh” pedig a sátán. Szinte Shakespeare-i volna Kupa gonoszsága, ha azt több költői erővel tudná a szerző kifejezni. — Milyen más a király alakja is Berzsényi felfogásában, ha technikai ügyessége nem is hasonlítható a Girzikéhez! Ő Istvánban nem a „mennyei lelket”, Kupában sem az ördögöt látja. István király a történelmi előrelátás sorsteljes feladatát végzi, Kupa pedig a nemzeti ellenállás hőse. István Berzsényinél, habozva bár, sok lelki szenvedés között, de — nem az idegenek „jótanácsára” mint Girziknél, hanem — *önmagától, végül is határozottan* megy a maga útján előre. Kupa népe létéért, nagyságáért küzd a maga módján, az ősi hagyományok alapján: az idegen befolyástól a nemzet életét és szabadságát félti. Girzik és Berzsényi között az a legmélyebb eltérés, hogy István és Kupa szinte *egyenrangúak* a nemzetföltésben. Más és más történelmi eszme hordozói.

Figyelemre méltó Berzsényinek az a felfogása is, hogy a keresztény és a pogány, az idegen és a magyar világ ellentétének küzdelme nemcsak az

ellenfelek *külső* összecsapásában látható, hanem a szereplők *belső* világában, *lelki* életében is folyik. Nemcsak István, hanem Bárdos alakjában is kifejezésre jut ez a költői törekvés.

Ami Girzikhez való viszonyát általában illeti, itt is sajátos módszerét követi: részleteket átvész, de új összefüggéseket keres és talál.

A varázsló alakját pl. szintén a német írótól vette. A pogányok Girziknél Mars és Hercules, őnála pedig Attila és Hercules szobrai imádják. (Ez utóbbi körülményben van valami a „nemzeti mitológia” sejtelméből.) A lovagok dialógusai István alakjáról hasonlóak Girzik egyik-másik részletéhez. Különösebb megegyezés leginkább csak István beszédének egyes kitételeiben található, különösen az I. felvonás 2. jelenetének egyes mondataiban: „Doch will ich zuvor mit dem Ölzweig als mit dem Schwert die Bahn öffnen. Scham und Reue soll ihre Vernunft läutern. Vielleicht macht die Gnade die Verbrecher geschmeidiger.” (147.) [Mégis először az olajággal kísérletezem, nem a karddal. Szégyen és megbánás tegye őket tisztábban gondolkodókká. Talán a kegy megszeldíti a bűnösöket.]

De Girzik sosem tud annyira behatolni István lelkébe, mint Berzsényi, aki az első felvonás 3. jelenetének nagy lírai monológiájában tárja fel István emberi és uralkodói sorsát. Emellett azonban vannak hasonlóságok és egyezések: „Gott! Gott! wie hart prüfst du den Anfang meiner Regierung. . . Ich bestrebe mich nach deinem hohen Beispiel, Gerechtigkeit und Güte mitsammen zu verschwintern! Und doch glimmt Aufruhr und Neid von allen Seiten. . . Gott, sende deinen Segen auf mich herab und gib mir die Kraft deiner Engeln! Die Feinde zwingen uns ihnen die Spitze zu bieten. Zurückhaltung würden sie für Zaghafzigkeit schätzen und die Verräter noch trotziger machen. Doch kann die allgemeine Wohlfahrt ohne Blutvergiessen errungen werden, so würde es Allmächtiger!” (156.) [Istenem, istenem! Mily kemény megpróbáltatással indul kormányzásom első ideje. Magasztos példád szerint igazságosságot és jóságot törekszem egyesíteni. S mégis forrongás és irigység kap lábra mindenütt! Istenem, add áldásodat és kölcsönözd nekem angyalaid erejét! Ellenségeink arra kényszerítenek, hogy fegyveresen szálljunk velük szembe, A mérsékletet gyengségnek vélnék és ez még dacosabbá tenné őket. De ha az általános jólétet vérontás nélkül el lehet érni, kérék, segíts meg engem, Mindenható!]

Mégis, a monológ Berzsényinél maga önálló lélekrajz, amint az egész dráma nemzeti tragédiának készült. (Kelet—Nyugat probléma.)

*

Mint hogy a drámai töredék kéziratban maradt, korában nem ismerhetők.

Az *utókorban* először VÁOZY János (*Berzsényi*. 262.) foglalkozott részletesebben a töredékekkel. Hiányolja, hogy a költő nem készítette el előre a cselekmény tervét. Drámai összeütközés lehetőségét sem látja a darabban. — HORVÁTH János (*Berzsényi*. 140.) figyelmeztet a drámai töredék *eszméiségére*, arra, hogy a *A Somogyi Kupa* is a költő felvilágosodásának szócsöve. Szerinte Berzsényi — ha művét folytatja — megtalálta volna a módját annak, hogy Kupa történelmileg szükséges elbukása esetén is megoldja a magyarság fennmaradása és a történelmi haladás szükségessége között a két szembenálló fél ellentéte folytán előállott problémát. Kiemeli a drámai nyelv patoszáát, képes beszédét, költői hasonlatait, lírai szenvedélyességét. — MEZEI Márta (*MKL* 46.) szerint a töredékben a felvilágosodás eszméinek hirdetése egyértelmű. Rámutat a *Religiókról* szóló

művel való összefüggésre. Kiemeli Bárdos és Kupa ellentétének drámai jelentőségét. — VARGHA Balázs (*Berzsenyi*. 200.) szerint a költő Istvánt Ferencsel, a pogány lázadókat a „párisi istentagadókkal” hozza párhuzamba. (Túlzott „korszerűsítés”. — M.) Kiemeli a műben a magyar nemcsi vitészség kritikáját, a felvilágosultság és az emberszeretet védelmét. — MERÉNYI (1966. 284.) foglalkozik Girzik és Berzsenyi felfogásbeli ellentétével a magyar jellem és történelem megítélése tekintetében. Kiemeli a költő hazafias önérzetét. Rámutat a töredékben megmutatkozó konfliktusok „csomópontjaira”: István és Kupa, István és Orda, Tsaba és az István pártján levő német lovagok, Kupa és Bárdos, Kupa és Sarolta viszonyának problémájára. Utal a Kelet—Nyugat ellentét felfogására, amely a témából nemzeti tragédiát bontakoztathatott volna ki.

Szómagyarzat

paszita — keresztelő (tájszó)
bódé, kardbódé — kardmarkolat (SZINNYEI: 143.). Balaton melléki tájszó
czibakol — civakodik, zsörtölődik (SZINNYEI. 359.). Balaton melléki tájszó; *megczibakol* — civakodással gyötör
Botz, tenger bottzal jár — somogyi tájszó: bótz = borzas (SZINNYEI. 141.); itt a nehéz terep okozta veszélyt jelenti
kalánfűlű sógor — „botfűlű”, vagy inkább: „süket”, köznyelven. — SZINNYEINél nem található az ilyen értelmű változat. Szerinte kalánnak nevezik a szántóvas két lelógó lemezét (652.), de van olyan értelmezése is (722.), mely szerint elzart nyílást jelent
puvuttya — szennyes, lompos, rendetlen (SZINNYEI. 230.), dunántúli tájszó
sobak, sobák — eredetileg: sváb (SZINNYEI. 400.). Vas megyei tájszó; korlátolt buta, ostoba lett később az értelme
csörrel-perrel — cserel-perel (SZINNYEI. 359.): állandóan veszekszik
pozdorja — seprőfű (SZINNYEI. 204.); *alja* — takarmány értelemben előróta — „Rotte” = csapat — tehát: előőrs
tiszankós — bolond (SZINNYEI. 734. értelmezése szerint a *tiszo* származéka)
Albis — Elbe latin neve
Tanais, Tanaisz — a Don elnevezése egy Don melléki görög város után
Sikkermert (és később, Tsaba szájából), *Fikkermert* — német káromkodás, lehet a „sacrament” valamely — tán gúnyos vagy népi — változata; a magyar „teremtette!”

Az első kidolgozás „nyiredékei”

A kézirat bekötötése által támadt zűrzavart nehéz megoldani. A költő legutolsó kísérletének, tehát általunk főszövegnek minősített kézirat legkésőbbi keltét az mutatja, hogy a költő már rendszeren lapszámokkal látta el, éspedig 1—41-ig. A végső töredék tehát 41 lap terjedelmű volt, amelynek mindkét oldalára írt a költő. Vagyis a páratlan, 1-es lapon kezdődik a kézirat s így folyamatosan a 41. oldalig.

Ezt a változatot előzte meg egy elég részletesen kidolgozott fogalmazvány, amely kevés, de elég jelentékeny eltérést mutat a végső tervezettől. Ez a töredék, amely nyilván csonkán maradt ránk, főleg két jelenetet foglal magában: a *király és Orda dialógusát*, amelyet lényegében a költő a végső változatba szánt, valamint *Pázmán, Ventzel és Tsaba jelenetét*, amelyet

viszont még nem tudott a mű egészébe beilleszteni, vagy pedig esetleg ki is szándékozott hagyni. Az előbbi töredéket (a király és Orda párbeszéde) csak egy-két helyen számozta a költő, de a kézirat egy másik füzetből kerülhetett elő, mert a főszöveg folyamatos lapszámozásából egy-két szám, így a 6. és 7. is előfordul benne, egészen más tartalommal. Így a jobb sarokban, lent, idegen kéztől származó számozás igazíthat el bennünket a kézirat sorrendjével kapcsolatban: 31-nél kezdődik és a 40-ig tart. A második összefüggő szöveg (Tsaba jelenete) szintén csak egy-két oldalon számozott a költőtől (7., 4. — a 7. megelőzi a 4-et), s így e tekintetben szintén a jobb alsó sarok számozása ad némi támpontot: 25–30-ig szintén egy másik füzetből származhatott, hiszen a főszövegben ismétlődnek ezek az oldal-számok egészen más tartalmú helyeknél.

*

Végül van egy a költőtől egy alkalommal 21. lapnak számozott, de egyébként számozatlanul hagyott rész (jobb alsó sarokban 41–43-ig.) amely — nézetünk szerint — néhány ötletet, töredéket tartalmazva a leg-régibbnek tekinthető, s valami (harmadik) vázlatkönyvből, ill. füzetből kerülhetett elő, s így maradt a hagyatékban.

E drámai töredék először Döbrenteihez kerülhetett, mert Toldy írása látszik címe alatt: „Döbrentei bizonyossága szerint.”

*

István monológjából:

„ha! én nagyobb akartam lenni mint eleim 's kisebb lettem mindenik-nél, ők idegen tartományokat pusztítottak, én hazámat! Vissza tehát az ő utjokra! ? De még sem! Tehát én csak egy szokott barbarus legyek ? Tehát az én népem örökké az ő vadságában maradjon ? — Teremtőm! ki ezt az isteni akaratot belém lehelted, adj erőt is ennek végre hajtására vagy oldsd el bennem az egi szikrát hogy keblemben az istent és férget <tovább küszk> tusakodni ne érezhesem . . .” (Kézirat. 21/r.)

Orda szavaiból:

„Megyek 's be köttetem sebeimet mert még élnem kell; nem azért hogy hazámat oltalmazzam, hanem hogy azt sirassam . . .” (Uo.)

Venczel „kitöréséből”:

„Ismét egy borulat dicsőségem egén! De esküszöm ez a felleg által megy én rajtam 's a te fejedre önti villámaid, esküszöm hogy a' nap többszer gyalázatomra le nem megy mert holnap győzők vagy halok.” (Uo.)

Két részlet Bárdos monológjából:

[Bárdos] „. . . hol a' ti crocodilusi agyarakot emberi csontokat nem marcangolna. s hah! nem támadt-e annyi ezer esztendők oltá, miolta titeket Egiptom ki okadott, ember a' ki azt a' világnak meg mutatta volna hogy a' ti agyarakot csak crocodilusi agyarak mellyeket az okosság könnyen ki törhet. Én én töröm ki agyarakokat . . . én ti veletek élni nem akarok, vagy ti pusztuljatok ki a föld' színéről vagy én. Igen de tehetem-én azt ? de azt kérdezni a' bajnoknak . . . Isten ki engem a' te ismereted által az igazságnak s emberiségnek oltalmazására szenteltél segélj hogy ezen undokságot ki irthassam, vagy ha ki nem irthatom, magamat dít-sőségesen fel áldozhassam . . .” (Kézirat 42/r.)

„Bárdos lassu lépésekkel közelít a' bálványokhoz

Ezért kellett e nékem el hagynom görög országot hogy szemeimet ezen iszonyú látással gyötörjem? Oh Atyám Atyám! te engem azért hívtál haza hogy melletted harcoljak 's íme ellened kell harcolnom; te hazádot védelmezted, én az emberiséget. — Hah! borzasztó látás! hah! a' hol Istenek vagynak, ott ember vérnek is kell lenni . . .” (Kézirat 43/v.)

Az első, teljesebb változat töredékei: A Tsaba-epizód

(Az első felvonás és jelenés megjelölése hiányzik. Első felvonás, első jelenés, Venzel, Pázmán. A kézirat alul bal v. sarokban 44-es számmal jelölve.)

VENTZEL. (Mérgesen hágdoz 's fegyvereit le rakja.) Ismét egy kudarc! Átkozott pogány faj. De esküszöm többszer le nem nyugszik a' nap gyalázatomon; holnap vagy le tiprom a' pogány ebeket vagy el végzem gyalázatos életemet.

PÁZMÁN. Vagy szökünk ha hidegebb vérrel leszünk, úgy e Barátom?

VENTZEL. Te még tréfálsz?

PÁZMÁN. Nem mondtam néked, hogy a' Magyarok ne higj; nem mondtam meg hogy az ő futása veszedelmesebb mint az ő rohanása 's nem mondtam meg hogy a' Magyarokat szárnyra [43.] állítsd, a' Nemeteket pedig derékra? Nem láttad e az előrotákban és szárnyakon mint nyagattak Kupa könnyű lovagjai a' te nehéz Nemeteidet mint a' könnyű farkasok a Bivalt az iszapban 's nem láttad a derekon mint ásítottak fízkelődtek a' nyughatatlan Magyarok 's mint hogy ott sem nyargalódásra sem karomkodásra sem rablásra alkalmatosságok nem volt minek előtte harczra kelt a dolog el unták az állást 's el szaladtak?

VENTZEL. Igaz, igaz! A' Nemet bastya, a' magyar kard. <'s a ki ezt meg nem gondolja mint en ugy fog járni mint én. De hagyjan. Holnap jobban. Most arról gondolkodjunk mit mondjunk a' királynak?> De fel tettem a' Magyarokat a' partolástól és szökéstől.

PÁZMÁN. Nem ismérd a' magyart. Nem harczol az hazáért, hitért sem sem királyért, hanem [43.:] . . .

[Pázmán beszéde itt megszakad. Majd Venzel veszi át a szót.]

— Az örök meg kettőztessenek, a' paripák nyeregbe, a' vitézek fegyverbe maradnak 's az első trombita szóra tsatarendbe álljon minden.

PÁZMÁN. 'S a' tábori jelszó?

VENTZEL. A' vérkereszttség!

PÁZMÁN. A' vérkereszttség! (el.) [Ez a rész a kézirat 25/r oldalon végződik, s a következő jelenéssel folytatódik.]

MÁSODIK JELENÉS TSABA ÉS AZ ELŐBBIEK.

TSABA. (füttyölve 's buzogányt pergetve elejbe jön Pázmánnak 's azt karolta vissza vezet) Mi az, mi? Vér kereszttség? Hercules teremtette, a' kereszttséghez koma is kell, én ajánlom magamat komának. Hát paszita lesz-e?

VENTZEL. (eröltetett vidamsággal) Örülök örülök, Isten hozott vitéz barátom Tsaba! (ölelkezés)

TSABA. A' torkom, Koma, a' torkom! Hercules adta gödény torku So-
bakjai, mire én meg szomjuztam, már akkor azok minden pintzékét dit-
sőségesen föl dultak, 's minden hordókat fenekkel föl forgattak.

VENTZEL. Ha, ha, ha!

TSABA. Ugyan kérlek hol vetted ezt a' rettenetes szomjús hadat ezt az
örökké epedő Karavánt? Hercules uttse, ha így megy én félek hogy ma
holnap szüleinket gyökerestül meg eszitek.

VENTZEL. ha, ha, ha,!

TSABA. De ugyan kérlek már miulta emlegetem a' paszitat, pintzét, bort,
hordot szomjuságot 's még sints bor! Ugyan kérlek tanulj már egy kis em-
berséget, hiszen nem mast jöttél Magyarok közé

VENTZEL. Hej! bort! Sepperment! Meg engedj, barátom, tele <igen >
vagyok gondol, bosszúsággal

TSABA. No, tán el fogyott a' borod? vagy a' feleséged tziabokolt meg?

VENTZEL. Ne trefálj, barátom, mig Kupa vére gyalázatomot le-nem
törli, addig én trefálni nem tudok.

TSABA. Fikkerment (?)!

VENTZEL. Ez a' tsuf megfutas!

TSABA. ha, ha, ha, mast sem feledted el?

VENTZEL. Én? ki soha nem futottam? De esküszöm ma utolszor fu-
tottam!

TSABA. Tréfaság! katona dolog, kutya baj! Szégyen a' futás de hasznos.
Sokszor futottam én a' Rajnáatul az Albisig az Albistul a' Dunáig 's mast
is itt vagyok 's iszom! (elejbe lép a' bor hozónak 's a' poharat kezebe ve-
szi)

VENTZEL. Meg engedj, barátom, a' Német nem ugy érez. A' Németnek
annyi a futás, mint a' halál

TSABA. Kétség kívül! mert a' ti kutya mo'sárlábu lovaitok miatt nálatok
a' futas szokás szerint tenger bóttzal [?] jár 's már pedig akkor kutya van
a' kertben! (föl tartja a poharat 's enekel:

Katonának kápolnája a' pintze a' pintze

Imádságos könyvetskéje az itze, az itze,

Kortsmárosné arra való hogy töltsön, hogy töltsön,

Katonának vagyon penze, hadd' költsön, hadd' költsön:

(meg üti Pázmán vállát) Eljen Kupa! (iszik 's Pázmán[nak?] adja a'
poharat) Hercules adta faragta örökös kotlása! Ha Kupa nem lett volna,
Már unalmamba arra is akartam vetemedni, hogy valamellyik ágyasomat
asszonyommá teszem mint a' Német, hogy leg alább legyen valaki akki
velem reggeltől fogva estig tsőrrel, perrel, dizzegve duzzogva, mulasson
mint a' német asszonyok a' Gottliebekkel és Gottfriedekkel.

PÁZMÁN. Eljen a' Király 's annak minden hiv Magyarjai! (iszik)

VENTZEL. 'S országoljon ditsőséggel! <bekeiséggel so . . . >

PÁZMÁN. (Ventzelnak adja a pohárt), Szelidseggel, békességgel!

VENTZEL. Irtsa ki Kupát 's minden tziaboráit (iszik)

TSABA. Eljen, országoljon! De Hercules adta, már én minden erdeimet
ki pusztítottam a' vadakbul ma holnap verebekre szorulok. De bizom a'
Magyarok Istenében hogy nem sokára a' Rajna mellett fogok verebészni.

VENTZEL. Ho, ho!

PÁZMÁN. El mult biz az kedves barátom

TSABA. Mit? Ezer villám tsapta-verte! Hát azt gondoljátok, hogy a'
Magyar tsak potomra ült nyeregbe? azt gondoljátok, Tsaba, Gyula, Bo-
tond, Zoltán meg elégszik Kupa' bőrével?

VENTZEL. No! tán ismét Nemetországba akarjátok fogaitokat hagyni?

TSABA. Inkább elveszni mint itthon kujtorogni, s kutya mód élni.

PÁZMÁN. Ugyan kérlek, van-e boldogabb föld, mint a' tietek?

TSABA. Igen is, de Hercules adta kalánfülü sógora én neked nem szántok 's esküszöm Bendegúz' buzogányára hogy száz Bonifacius Paterek sem papolják ki markombul a' kardbódét. (meg üti kardját)

PÁZMÁN. Nintsenek-e számtalan munkás tót és nemet szolgálid, kik neked elegendőt szantonak?

TSABA. Eredj, puruttya, tiszankos inaszakadt ivadekoddal! Bolond volt Balamber, hogy mind le nem aprította. A' Német, ha nem ihatik az ajakát sem bírja, a' Tót a' mennyit nappal be hajt, éjjel hat annyit el lop. A' mult ősszel is százat agyon kellett veretnem, hogy paripaimnak abrakját 's Vitézeim kenyerét meg ne egyék.

VENTZEL. Azért kellene a' tekergő vitézeket utnak ereszteni 's a' heverő paripákat ekébe fogni.

TSABA. Mit? Harsogó adta! hiszen ha vitézeim nem volnának, magamat ennének meg az ehés Tótok és Németek. Mast is azt hallom, hogy egy pintzemet föl verték 's legjobb boraimat meg itták; de, Hercules uttse mind a' Dunaba szóratom őket, hogy soha többbe ne szomjuzzanak!

VENTZEL. Eppen azért szükség az országba a' rend és vallás.

PÁZMÁN. 'S a' szelid Erkölts.

TSABA. Ime, ni! Valahány Német, annyi Pater Bonifacius! Villám hordta! azt is minden nap le kell innom, hogy szaját be dughassam látom ti is azt akarjátok (Pázmán köszönti a' poharat 's iszik) Hallod e Sógor, én szint olly jó keresztény vagyok, mint akármi ehés Német Szarándok, mert engem már haromszor meg keresztelt a' Pater Bonifacius 's nem bánom ha még minden uj hold pénteken meg keresztel is, de ha Pater Bonifacius azt akarja, hogy én tőle kérdezzem, mit egyem, mit igyem, 's kit szeressek, < kívül hájlok > hó! hó! már akkor későn jár, már akkor agyon iszom ha száz lelke van is.

Harmadik JELENÉS

Egy Őrtiszt 's az Előbbiek.

ŐRTISZT. A' tábor veszedelemben van: egy felül Tsaba' Magyarjai a' német táborba lopództanak, az őroket és alvó Németeket öldözik rabolják, más részről Kupa' lovagjai <a szélső> minden őrállókat le szabdaltak, 's a' tábort meg tamadták.

VENTZEL. Őrdög, mennykő! (sisakját föl veszi 's kardot ránt) Pázmán, fuvass trombitát, Tsaba seregedhez, 's utánnam minden tsata rendben! (Pázmán, Ventzel el mennek)

Negyedik JELENÉS

Tsaba egyedül.

Ha, ha, ha! kora is a' vérkereszttség! <De ki> No, no, de ki tehet róla? Én meg parantsoltam katonaimnak hogy alugyanak 's hogy mast is jobb szeretnek rabolni mint alunni, annak Pater Bonifacius az oka: miért nem keresztelte meg őket jobban? (iszik) Hercules adta! a' magyar bor és kard hamar el altatja az embert. — — S egyéb eránt is mikor a' Magyar illyen tsint tesz, tsak azt szoktuk rá mondani: *hamis magyar fattyul* — — 'S míg a' Magyar szereti, ha azt mondjuk neki: *hamis magyar fattyul*: addig se Ventzel se Bonifacius el nem altatja. — — De ha Pater Bonifacius a' kereszttség helyett a' Magyaroknak sert, a' Németnek bort adna, ugy talán-talán valami őrdög lehetne belőlek. (el.)

Ötödik JELENÉS VENTZEL egyedül

Ördög, pokol fajzatjai! — Nem vitézek, hanem ragadozó eses farkasok! — Ordítva rohannak reám 's mi helytt meg mozdítom a' tsata rendet szaladnak 's ha pokolig kergetem is el nem érem 's mint a' Lidértz a' tüzet úgy szórják hátra a nyilzáport. Nem szem közt, hanem futva hartzolnak s az ő futások színt olly veszedelmes valámit az ő rohanások. — — Ördög pokol! <maga> lova pozdorját, maga lóhust eszik, ma itt, holnap Romába van! Az ő könnyüisége és gyorsasága minden erőtt, minden mesterséget haszontalanná tesz. — — Mit tehetett a' világgýzöz római phalanx a' Parthusokkal? — — A' Német tsata rendjeit őszve lántzolja, megáll 's meg hal. Marius 's Caesár száz ezerenként őldözték le a Németeket. A' seita tsak száguld s akki az ő száguldását használni tudja azé a' föld.

•

[Kézirat jelzése fent jobb sarokban: 3., 4. azután üres, majd 5. A többi jobb felső sarok számozatlan. — Az alsó jobb sarok számozása a Második Jelenéstől: 25., 27., 28., 29., 30. és 44/v., 31/v. A folytatás számozása a kéziratban (alsó jobb sarok): 31. skk.]

Az „Orda-epizód”

Hatodik JELENÉS

A' Király, Tzéba és Ventzel

KIRÁLY. Hallám népeimnek veszteségét 's ugyan azért hátra hagyám hadi seregemet, hogy magam előbb köztetek lehessenek. Népeimnek szükség az éj' nyugalma, de én nem nyughatom, míg ezen veszedelmes háborúnak végét nem szakaszthatom

VENTZEL. Ma egy kis korig hátat fordított a' szerentse; de reménylem hogy a' következő nap 's az én buzgóságom mindent meg fog orvosolni.

KIRÁLY. Azon sereg mellyet hoztam az én leghívőbb Magyarimból 's a' keresztény hit mellett buzgolkodo Nemesekből áll. — A' vén Zoltán is által szállt már a' Dunán 's bizhatunk hogy az ő megjelenése nekünk diadalt 's a' hazának nyugalmat fog adni. — Hát Kupa?

VENTZEL. Kupa ől pusztít rabol, népe a' prédát szomjuzó Magyarokból naponként ezrekkel szaporodik, naponként százakat áldoz az elfogott keresztényekből az ő bálványainak.

KIRÁLY. Irtóztató dühösség! Kupa, Kupa! Azon véres áldozatokkal magadnak készítesz tört. — Nem tehetek róla! Mindent meg próbáltam hogy népeimet 's őtet kíméljem, de könnyebb a' földet sarkaiból ki forgatni, mint az embert bolondságaiból. — Nints tehát más hátra mint a' fegyver. Vessen a' rész tsak az egész maradjon.

VENTZEL. Többet tettél nagy Király, mint a' mivel tartoztál 's a' te kezeid már ki vagynak mosva.

TZÉBA. De a' polgári háború olly rettenetes gonosz, hogy annak el távoztatására, semmi próba fölőslég való nem lehet. Engedd meg Király, hogy én Kupához menjek 's ha lehet a' hazafi vért mentsem.

KIRÁLY. Hasztalan! Az én kémelésem Kupát nem szelídebbé, hanem kevélyebbé teszi.

TZÉBA. Kupa nékem barátom 's a' barátságának egy ölelése néha hatatosabb minden okoskodásnál és ékes szóllásnál.

KIRÁLY. A' barátság csak szép lelkekben ég. A' kit hazája szenvedése meg nem indít, a' kit a' haldoklók' hörgése 's a' kinlódók ordítása gyönyörködtet, azt a' te barátságod meg nem indítja, annak a' te ölelésed csak annyi, mint az fene vadnak a' tetsenü' mosolygása.

TZÉBA. Ne fossz meg azon örömtül, hogy a' magyar vérnek kéméllésében én is megtehessem hazafiui kötelességemet.

KIRÁLY. Jól van, Tzéba; fejem szól ellened, nem szívem, menj 's tedd meg az utolsó próbát, 's mond meg Kupának, hogy az elválasztó óra jelen van.

TZÉBA. Ezen jóságod, oh Király olly koszorú lesz homlokodon, a' millyet semmi diadal nem adhat!

KIRÁLY. Egyéb koszorut soha sem kívántam.

TZÉBA. Köszönöm a' Haza' nevében 's köszönöm bizodalmatod! — Ezen próba nélkül reszketve markoltam volna kardomat, mint egy béres szolga, de ez után ugy markolom azt, mint Magyarának 's Tzébának markolni kell. (el.)

Hetedik JELENÉS

Egy őrtiszt és az Előbbiek.

ŐRTISZT. Kupa' lovagjai ismet meg támadták a' külső vigyázókat, sokat leöldösztek a' Nemetek közül.

VENTZEL. Hát Pázmán?

ŐRTISZT. Pázmán egész tsatarendeket vezetett ellenek 's azokat nagy nehezen vissza verte.

KIRÁLY. 'S vagynak-e fogottak?

ŐRTISZT. Egy ördöngös, ki tsapotjával az egész tábort ostromolta, sebei miatt fél holtan kézbe került.

KIRÁLY. Kössétek bé sebeit 's hozzátok ide.

ŐRTISZT. (el.)

VENTZEL. De szoros vasba! — Ezek a' pogány vadak tele vagynak gonosz lélekkel.

Nyolcadik JELENÉS

Egy Fogol véres ábrázattal, hátra kötött kezekkel 's mellén be kötött sebbel, több német katonáktul vezetve és az Előbbiek.

FOGOL. (haragosan körül nézi a' jelen lévőket) Mit akartok itt velem?

VENTZEL. Hajulj meg a' Király előtt.

FOGOL. (Végignézi Ventzelt) Hát a' poroszlók között is szükség az udvari balgatagság?

VENTZEL. Ember! a' te nyelved lesz poroszlód és halálod.

FOGOL. Balgatag! él e az oroszán mikor egyszer barlangjában az ebektül martzangoltatik?

VENTZEL. Király, engedd meg hogy ezen dühös pogányt le döfjem!

KIRÁLY. Távol legyen!

FOGOL. Pogány? ha, ha, ha! 's hát nem látod mint tsurog koponyámrul 's vallaimrul a' szent kereszttség. 'S hát meg jobban is meg akarsz keresztelni 's még ez nem elég az idvességre? Ha ha ha! te kétség kívül minden Magyart a' Tanais vízébe' szeretnél keresztelni?

VENTZEL. Király, én meg vagyok sértve; engedd hogy bosszut alljak vagy tőled butszuzam!

KIRÁLY. Egyiket sem. Itt élni nem szabad 's én előttem a' meglántsoltnak nyelve fölvan oldva. (A' fogolhoz) Barátom! nem azért hozattalak ide hogy pereljek, hanem hogy veled meg békeljek 's barátommá tegyelek. Légy nyugott, szabad vagy tsak mond meg mit tudsz Kupáru! s annak szándékáru!

FOGOL. Igen is én nyugott és szabad vagyok! Oh, akki a' haláltul nem fél, az mindenütt 's mindenkor nyugott és szabad! De akki hazája védelmében meg öszült 's a' szabadságért a' halállal szembe szálltt, azt te áru-lóvá nem teszed — Hanem várj, hét vitéz fiaim várják nyeregben a' hajtalt, majd azok tudtóra adják a' Magyarok' szándékát.

KIRÁLY. Öreg! tisztelem keservedet. De te engem nem ismérsz, pedig meg érdemled, hogy ismérj. — Örök, oldjátok le lántzait.

FOGOL. Tsudáalom hogy ezen rontsolt karokat föl mered oldatni. Egy hazafinak karja soha sem törethetik ugy meg, hogy ezt a' Tyrannus ne rettegje. — Király, te engem igen meg aláztál.

KIRÁLY. Szabad vagy, szólj szabadon 's mond mi neved?

FOGOL. Nem isméréd ezeket a' sebforradásokat? Ezt meg ezt?

KIRÁLY. Barátom, egy királynak, ha valóságos király, annyi a' gondja, hogy nem tsak barátja sebeit, de maga sebeit el kell feledni.

FOGOL. Az én nevem Orda.

KIRÁLY. Orda! Oh, azok a' sebek az én életemet tartották meg! Jer, hadd öleljelek!

ORDA. Távoz! Szégyenlem azon forradásokat, mint ijfúságomnak boldonságait 's örülök hogy azoknak nagy részét ebeid most le mardozták.

KIRÁLY. Orda! te engem nem ismérsz.

ORDA. Oh, vajha akkor így ismértelek volna, mikor a' dardák közül ki ragadtalak! Hah! hazám gyilkosát tartottam meg 's most nints erőm, hogy hazámat attul meg szabadítsam!

KIRÁLY. Orda, hallgass meg hideg vérrel.

ORDA. Hideg vérrel?

KIRÁLY. Ime, nem ugy bánok veled mint ellenséggel, hanem mint megtartómmal.

ORDA. Ontsd ki bátran vérömnek hátra lévő tsepjeit, de azokat meg nem hidegítheted.

KIRÁLY. (Ventzelhez 's a' többi jelenlévő katonákhoz) Menjetek, vitézek, seregeitekhez, adjatok tudtára népemnek jelen létemet, 's mondjatok meg, hogy holnap velem fog a' ditsóság mezejére szállni. (Ventzel a' többi katonákkal el).

ORDA. Köszönöm, hogy ezen kigyókat szemem elől el küldted. Vajha örökre ki írhatnám őket kebeledből, akkor másodszer tartanám meg életedet 's hazámnak életét!

KIRÁLY. Orda, Orda, tudod e hogy az embernek a' legjobb tzilhoz sem lehet mindenkor egyenes uton jutni!

ORDA. S mi a' te tzilod?

KIRÁLY. Hazánknak meg tartása 's nemzetünknek tsinosítása.

ORDA. 'S ezen tzilokra tsükségesek a' Ventzelek 's Atyáink hitének eltörése?

KIRÁLY. Én teveled sem tudok meg alkudni, hát egy zabolátlan makats néppel? Tsükséges tehát az idegen erő; 's mivel a' leg hatalmasabb ország sem lehet tartos külső szövetség nélkül, tsükség, hogy nemzetemnek vallását erköltsét 'a' körültünk lévő népekével meg egyezőbbre tegyem, mert e' nélkül azokkal szövetséget gondolni sem lehet.

ORDA. Minek annak a' szövetség akki parantsolni szokott?

KIRÁLY. Igen, míg fegyvere győz; de valljon a' szerentsét kardbódénk. hoz lántzoltuk e örökre?

ORDA. Viszontagság alá van vetve minden. De jaj annak a' népnek melly külső szövetségesekre támaszkodik! Nézd az élő fa mint ragaszkodik izmos gyökereivel a' földbe, 's mikor egyszer másra támaszkodik, már akkor nem él, már akkor csak tuskó.

KIRÁLY. Nem tudod e hogy Atyáink ezen földről már két ízben ki üzettek?

ORDA. Igen tudom, de azt is tudom hogy mindenkor ujabb 's nagyobb erővel vissza tértek. Mert míg a' fának gyökere ép, addig annak minden sebei hamar be forradnak 's a' szekertze nyomain ifjabb 's zöldebb koszorúji sarjadoznak. Te annak gyökereire öntöd a' mérget' s nem lesz tavasz, melly azt többé virúlni lássa.

KIRÁLY. Te a' keresztény vallást 's szelíd erköltsöt méregnek nevezed?

ORDA. 'S te az ostobaságot keresztény vallásnak 's a' szolgaságát szelíd erköltsnek?

KIRÁLY. Nem tudod-e hogy a' Magyaroknak mindenkor a' visszavonás volt veszedelme 's nem tudod-e hogy a' vissza vonást mindenkor a' vadság és zabolátlanság szülte?

ORDA. Vadság? zabolátlanság? Így nevezték minden Tyrannok a' szabadságot!

KIRÁLY. Barátom, tudod-e hogy a' szabadság, vagy üres hang, vagy nem egyéb, mint leg tökéletesebb rend?

ORDA. 'S az a' rend, melly minket a' keleti Oceanul a' nyugoti Oceanig diadalommal vezetett 's minden egyéb rendeket meg rázott, valjon az a' rend tökéletlen rend-e?

KIRÁLY. A' leg tökéletesebb rendnek is változni kell, a' nép helyhezete s állapotja szerint. Az a' rend, melly vándorló Atyáinkat hatalmasokká tette, nékünk rendetlenség 's veszedelem volna.

ORDA. Igen! De Eldóideink is szabtak új törvényeket 's nem volt szükség Ventelekre, mert az ő szavok Isten szava volt 'smert a' jó törvénynek nints szüksége Ventelekre. 'S a' melly törvényt hatalom szab, az, ha legjobb is, veszedelem, mert szolgaság bélyegét viseli. — Ifju! Ifju! megvakított Ifju! Nem látod-e Nemzetedet maga véreben fertőzni? Nem látod-e véreidnek borzasztó tsonthalmait 's az örökös pártütéseknek pusztító üszkeit, mellyeket te gyujtasz, te adsz a' Magyar kezébe 's mellyek nemzetedet meg fogják emészteni 's örökös szolgaságra juttatni? — Hah! élni akartam, hogy hazámat sirassam 's gyermekeim' tsontjait eltemessem. — Hah! Orda úgy élt mint szabad Magyar, 's úgy vesszen mint szabad Magyar! *(Ezen utolsó szavai alatt le szaggatja a kötőzöt sebes melléről, vérét el ereszi)* buzogj szabad vér 's lágyítsd meg a' kemény királyt, kit az én szavaim meg nem indíthattak 's légy koronájának ekessége. *(midőn ezeket mondja, kezét vérébe mártja 's vérét a Királyra jetseli 's hirtelen le dől és meg hal)*

KIRÁLY. (néma borzadással bamulja a' haldoklót 's nagy haborodás' jeleit mutatja). Égesd, égesd lelkemet, irtóztatto szempillantással — Égesd bitoromat szent vér! — — Hah! melly borzadva ébredék tündér álmaimbull! — — Hová, hová tűnsz, mosolygó arany világ a' mellyet én magamnak teremtettem, mellyben én, mint egy Isten, áldást hintve országoltam, egy korbórló vad népet a' leg nemesbb nemzetek' sorába emeltem, egy nagy országot mellyet az emberi balgatagság és dühösség szadok oltá vadak barlangjává tett, Edenné változtattam, virágzó városokkal és boldog népekkel meg raktam, a' vadságnak és szolgaságnak jármait az emberiségnek leg rettenetesebb ostorait, el téptem — hová, hován tűnsz

tsalátott szemeim elől — — Ime, el kezdtem a' nagy munkát, 's a' leg első lépés, melyet a' nagy tizl felé teszek, népem vérébe gázol 's a' leg első hang, mely lelkemet át veri, átok! — — — Nagyobb akartam lenni mint Atyáim, s kissébb lettem! Ők idegen tartományokat pusztítottak, én hazámat; őket a' maradék áldani 's tsudálni fogja, engem nemzetem átkoz 's Tyrannusnak kiált! — — Vissza, vissza tehát a' szokott útra! — — Vissza? *(elmerülve lépdel 's tusakodik)* Vissza? — — 'S hát az által látott Jónak 's Igaznak utjárul le rettentően engem a' hartz és vér? — Nem, nem tsüggedek! — Áradjon a' szent rokon vér, omoljon rám az átok, nem tsüggedek! — Mert tudom azt, hogy minden tsep-vér, mely most a' Haza' oltárán ki ontatik, minden jajszó, mely most az eget 's az én szívmem hasítja, nemzetemnek századokig tartó boldogságot fog termeni 's tudom azt, hogy valamig egy magyar lesz, nevemet tisztelni 's áldani fogja. — Ne áldozzam e föl tehát ezt az egy szempillantást, annyi századoknak, ne váltsom e meg a milliókat egy két ember' vérén? — Híszén a' természet sem alkot rontás nélkül, hát én nyomorult ember — — Igen, de hát ha az én nagy szándékom, mint többnyire minden nagy szándék, félben szakad? — — Ha a' magyar vért eltékozlom, ha népembe a' vissza vonásnak 's örökös pártütéseknek lelkét felbojtom, és a' tizlhoz még sem jutok, — akkor, akkor, mely számtalan veszedelmet árasztok nemzetemre 's mely kárhozatot emlékezetemre? — — Oh a' mi isteni akaratunk 's végetlen törekedésünk, mely rettentően ütköznek össze gyarló tehetségeinkel! Mikor az ember legnagyobb akar lenni, akkor érzi leg inkább semmiségét 's mikor legmagasbra emelkedik, akkor látja a' szédítő mélységet! — *(Tusakodik)* — Teremtő! ki ezt az isteni akaratot 's törekedést belém lehelted, adj hozzá erőt! — vagy oltsd ki e' porbul az égi szikrát, hogy lelkembe az Istent és ferget tusakodni ne érezzem! *(el.)* *[Kézirat jobb sarokban lent számozva: 31 — 40.]*

MÁSODIK FELVONÁS

A' Pártosok tábora egy erdőben.

ELSŐ JELENÉS

Kupa, satra előtt, ló haton vatsorál. Négy fegyveres vitézek tartják fönt előtte a' táblát 's pártás leányok udvarolnak. Hátról hadi mu'sika és ezen kiáltások harsognak: Eljen Kupa, a' Magyarok' nagy Vezére!

Kupa (le száll, lovát 's tselédjeit el eresztí) Eljen, vagy haljon, mind-egy! Mert akki az örökkévalóságnak él, 's a' szabadság' szent hartzán 's kúrtharsogás közt hõrgi ki lelkét, az a' poklokban is él! . . .

[Kézirat 40/r és 21/v.]

BERZSENYI NÉPDALGYŰJTEMÉNYE

Döbrentei 1828 májusában keresi fel költőnket (D III. 116—117.) az-
zal a kéréssel, hogy gyűjtsön számára magyar népdalokat: „Hozzám Lon-
donból érkezék ez évi április 14-kéről egy örvendetes levél, Bowring János
angol tudós írta, s arra kér benne, küldenék neki magyar köz népdalokat,
majd ő angolra fordítaná és kiadja. »Házzól házra mint egy koldus járok,
hogy valami jót, érdemeset szedjek össze, cselekedje meg kérem«. Ez áll
kedves rendei között. Segítsük, kedves barátom! Somogyban elég olyan
dalotok lesz. Küldj hozzám néhányat a javából . . . Bowring el fogja nyom-
ni Kölceynek azon véleményét, hogy a magyarból eredetileg nem szakad-
hatott ki poétai lehelet. . .”

Berzsenyi meg is ígéri segítségét: „Népdalt küldök a mit tudok. Népes
helyekről kapsz tudom eleget csak ifju embereket szólíts meg.” (1828.
júl. 15. *Ism. lev.* 75.)

Ebből a célból gyűjtötte tehát Berzsenyi a közölt népdalokat, amelyek-
nek most már csak az akadémiai másolata maradt meg, nyilván Döb-
rentei érdeméből. A *niklai* kézirat 1944-ben elpusztult a többi Berzsenyi-
kézirrattal együtt. De érdemes volt változatait az 1936-os kiadásban
közölni, s ezért ezeket itt is közzéteesszük, mert a gyűjtés eredeti szövegeit
őrizték meg. Az eredeti lejegyzéstől eltérő változtatások nyilván Berzse-
nyi „javításai.”

A Berzsenyi által Döbrenteinek küldött népdalok közül Döbrentei a
következőket küldte meg Bowringnak:

„1. Szürke csikóm, nyereg rajta . . . 2. Bort iszik a szegény legény . . .
3. Bizony azt csudáalom . . . 4. Szeretőmet most kötözik. A szépéretű an-
gol, maga kívánta levelében, hogy kezed írását néki megküldjem . . .”
— írja Döbrentei 1823. május 6-án kelt válaszában. (D III. 128.)

Bowring egyiket sem vette be fordításai közé. Csupán nyomtatásban,
az akkori magyar folyóiratokban megjelent népdalokat fordított.

Az *utókorban* HORVÁTH JÁNOS (*A magyar irodalmi népiesség.* Bp. 1927.
68—70.) figyelmeztet Berzsenyi népdalismeretének költészetével való
összefüggésére, s ennek jelentőségére az utókorral kapcsolatban: „A vers-
tani elmélet ekkor a mérték bővölete alatt állott. Kevés kivétellel (P.
Horváth Ádám, Csokonai, Berzsenyi) alig sejtették, hogy a magyar vers-
idom más elveken nyugszik, mint az antik vagy német, s úgy vélték,
hogy emezeknek csak egy primitívebb, faragatlanabb, változata, s hogy
megmértékkeléssel szintén felemelhető emezek tökéletesebb színvonalára.”
(*Uo.* 237.) Vagyis Berzsenyi felismeri a népi hangsúlyos-rímes vers ere-
detiségét, sajátosságát, s ebben nem kis része lehet népdalismeretének
sem. — MAYER Erika (MKL 509.) összevetve a MERÉNYI által közölt

eredeti szövegeket a költő változataival megjegyzi, hogy a 2. dalban bizonyos ellentmondást láthatott Berzsenyi, s ezért változtatott. Viszont a 4. dalban az ő változata a népies hangnemtől kissé eltávolodott.

Szövegváltozatok

Az elveszett niklai kézirat és Berzsenyinek a főszövegben közölt kézírata között;

2. dal 1. s.: *Bujdosik a szegény legény*

3. dal 6. s.: *Ej, sokszor kértelek jóra*

4. dal utolsó két versszaka:

Vérem a véreddel
Egy patakba folyna,
Testem a testeddel
Egy sirba nyugodna.

*Hogy piros vérünkbből,
Melnek levelein
Piros rózsá kelne
Nevünk írva lenne.*

5. dal 4. s.: *Megeresztem a kantárját*

6. dal 3. s.: *A gyermek megszületett*

4. s.: *nintsen*

5. és 7. s.: *kellne hivatni*

8. s.: *De itt papunk . . .*

13. s.: *kell hozatni . . .*

[A KM helyesírása szerint. 411.]

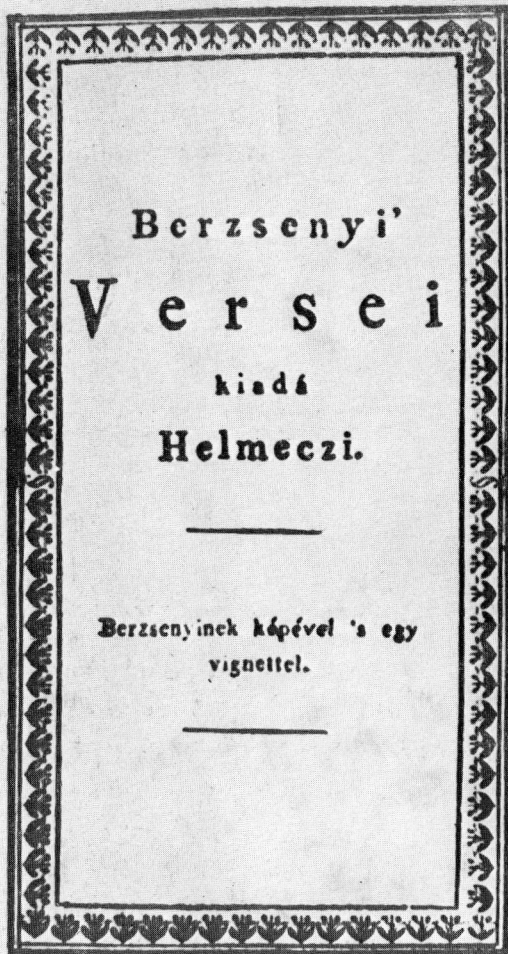
Képzőművészet

Kósa György: *Meg is házasodtam már...* (Kiss Lajos: *Kétszólamú kórusgyűjtemény*. Bp. 1954. 109.)

KÉPEK

Berzsenyi Kaergling Tóbiás festette (1810) első arcképe felhasználásával
1837-ben készült Barabás Miklós-rajz, Metsző: K. Mayer Nürnberg
(MTA gyűjteménye: D 3536)

Berzsenyi 1813-as versgyűjteményének címlapja

BERZSENYI DÁNIEL'
ÖSSZES MŰVEI.

KÖLTELEM 'S FOLYÓBESZÉD.

KÖZRE BOCSÁTÁ...
MEGHAGYÁSA SZERINT
DÖBRENTAI GÁBOR.

HARMAD KIADÁS
KÉZIRATBAN MARADOTT MÉG NEM ISMERTEKSEL

Első kötet.
Biblioth. Tatensis
Schol. ————— Siar.

BUDÁN,

MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI SAJTÓVAL.

1842.

Döbrentei kiadásának címlapja

sült, so abir der Mensch dem selbst
 dem und sel. kühnen Spiere, mit jedem
 Geistes abrid muß nur meine Naturs
 vorsetzen indem es die alte abrid
 mitfüllt. Alle diese bewirke Danksch.,
 Lungen, zürstern auf dem meine Lin
liefe individualisiert und Aufspaltung
aus

Ten, de jacob de eoz ladien, musologie et
 a. 3. eozon rajid öbli eborsai
 Truder, az eg. ^{habig} kiborol refiral ringave rezimel,
 Trak ebelen sejt e shainya halati jeget
 Shainya mindon te hajula fidesel fidesee Refic
 Songondadon megz holo. 1 nyögve eliva megel
 Mindem liposzen Eoz elbb viz, zeus rezimel
 I m. r. e. en ^{keug} labaga arnyad etim te rümel
 Mies ¹⁷³ kint olaron te bura ^{mirad kint} ^{David}
 A nagy but resoben 3. alla te rümel ^{and a f. it.} jor.
 Mies a göny nag, rag ^{1. az, Démona} ^{szagolat} gemel el
 Gyomati: rümel beu elora ^{tan} ^{amb} ^{el}

Az Elégia Gróf Festetics György' hamvaira c. vers eredeti fogalmazványá-
 nak első része (Bánóczy—Merényi gyűjtemény. PIM 1/1956 n. n. sz.)

Barátainkhoz

Egyem is itt, az ég e fenn, vez görög Aca,
Amit az urvige eg is te Hazimoz. Soueraja,
Utóis s faggara máj pilamba ofogga ivólva,
Mint minden jámbor lelőket s tuis, Semides.
Mint en nem kúdoz az, hoz az Aca, gyanja e telő,
Vag pedig a telőis gyanja s bards ^{szólat} az Aca?
De az síges, hoz, ez a nem xit Eca ement eg máis
Még is zambé meg nekő, óler jól ofere, xim ez a
Aca de elár mint van; nekem immis mégé nem a xit has.
Mint egy vad Hazimob bajard ker-sogja halomra;
Eutro a kuisól, Eca Ezzo mesologva, bopomara;
Duzra szajái eloa inder faladra bopomara.
~~Labba ~~szólat~~ de nyugos, mint aie Egjovon~~
Mellbe se hi se tön nem xep, az pívcses elal.
Fizkes el xezzes ~~szólat~~ vós teje, barátai s ólentül!
Amkha e még valente? Van e még itt kére barátai?
Vepokha e még valami gíven, vez nyerkha e sötbe?

A Barátainkhoz c. költemény eredeti fogalmazványa
(A szerkesztő birtokában)

Végsőket a négy világra gívesen, vagy nyerveket a sírba?

A Magyar

Legszívesebben költésről írnék, de a költés nem a mellek,
Legszívesebben nyugalomról írnék, de a nyugalom nem a szív.
Nagy való a hirtelen, de a nyugalom a szívvel,
Mert a szívvel az ember bele fér a szívbe.

A Sonett

Tengővel se lehetem felle, orra kalapja bolája,
"I mell tünde, a szívedben életem a szívem a szívem!"

Hiltsen

Hiltsen, meg nézem téged, józsef, a szívem a szívem,
Lelkem a szívem a szívem, a szívem a szívem.
Ah, de szíved rajtam, szívem a szívem a szívem!
"Tollam a szívem a szívem, a szívem a szívem?"

~~Legszívesebben~~

A költő utolsó korszakában írt ún. irodalmi epigrammák kézírata
(A szerkesztő birtokában)

É. Flybroguska

A Tige és Dunc méi Dancub fogva vezühet,
T öfve ideltzén az vélnél azaz Palegussc.

Í se az dar papiros gárol viloford elige?
Olyan rohamat azó geovt, gárolt levedvve.

A vadat firtón a genialis néj

En ésa párvoraga a művés, még se szelét szel,
A genialis néj eluc. tan. ti. samul.

Azmi egy nap alig halloss az emé ma kanyoji,
ó mell kenne betéd a genialis uod!

a Hriidra

A Hriidában azé, nap szija, ~~szatán~~ a művés
Hem jédig a Művés, E kenne öfve ravem

Plus betéd szatán; í a mellet folkes a szep. szija?

A néma is magan is lé,

Az irodalmi epigrammák kézirata (Uo.)

A német és magyar nyelv.

Vámbul verset gauszol, butbul pünösös s azu lere fűs,
Főztüül ~~de~~ dignis, e libul xero sekeneo tés;
Főfti lüingbe geras, tövinge, fönzere, nyulhu üleso,
A feletige lügal, saptála, élelybe arba löl,
A Németo mündene metacdel gauszol el is xero:
A Magyar ellenbe soneice gornala mündig,
S ejen gero töl jötho mündo makhója vagonja.
A Németo hat, nor les mündig, serece neu ügel
Ned bari brandrija, selpacul fogva sörög.
Még is azomba ha tje, aker ollox leuni, mivi tés!
Hany sasse bökrisic süss s muno üsi filca kalgjon!
Tanla püros gämblic rüpdaznek elötte uranua.
A Magyar a serece ~~to~~ üsi töl sudge mi a sje,
Ned bari brandrija, selpacul fogva sörög;
Léwle a rajta, ha még gant is, neu fersflos illó?
S känd e meg, Li chul, ~~sem~~ ^{ülem süss} töl, ~~ülem süss~~ ^{ülem süss} saba ~~de~~ vad?

ELSŐ FELVONÁS

I. JELENÉS

Venczel és Pármán.

Venczel. Mergereu hágyor's tegyem
le hanyja.

Venczel. Jom's egg, tudor's! Aulzom
pigany faj! Jár ezom herence! De
esküöm, le uom meg többet a nap ga-
lazaromon. Holnap görök meg halot.

Pármán. Vagy isölünk, ha hidegebb vi-
zel lehmünk, rize barátom?

Venczel. Tréfálg!

Pármán. Az olvasnak minden rize cin-
lagon.

Venczel. Erédj hideg olvas Endasoddal!

KÖLTÉR ÜLDETE.

Honnét van, hogy az ég, a' fatum, vagy görög
Áte
Majd minden jámbor költért és büszke genieket
Annyira üldöz most, hogy azok majd mind sira-
lommal
Töltik el a' Helikont, 's czivakodnak fatumaikkal?
Én nem tudhatom azt; 's hogy az Átét gyártja-e
költér,

KÖLTŐ ÜLDÖZÉSE.

1830.

Honnét van, hogy az ég, a fatum, vagy görög Áte
Majd minden jámbor költőt és büszke genieket
Annyira üldöz most, hogy azok majd mind siralommal
Töltik el a Helikont, s czivakodnak fatumaikkal?
Én nem tudhatom azt; s hogy az Átét gyártja-e költő,

Példák a Berzsenyi-versek kiadói torzításaira
(Döbrentei: 1842. I. 188. — Magyar Mihály: 1859. 170)

MUTATÓK

MITOLÓGIAI SZÓTÁR

- Aeacus** — Zeus isten fia, Aigina sziget uralkodója; igazságossága miatt nagy tiszteletben részesült. Halála után az alvilág lakója lett. „A' ki leküzdí Aeacus' öbleit”: halhatatlan
- aegis** — Jupiter pajzsa, amelyet Minerva is használhat mint Jupiter legkedvesebb gyermeke. Ezért az „aegis asszonya”: Minerva. Valakinek az égise alatt: védelme, pártfogása mellett
- aeglei balzsam** — Aszklépiosznak, az orvostudomány istenének leánya, Aiglé szintén gyógyító istennőként szerepel az antik mitológiában
- aeoli lant** — aióli tájnyelven írtak a leszboszi görög költők, akiknek verseihez hasonlítja Berzsenyi Kazinczy költészetét
- aetheri szárnyakon** — „aether”: Berzsenynél ég, az istenek lakása; „aetheri szárny”: égbe törő szárny. „Füzd rá tüzes ömledésid' aetheri szárnyát”: segítsd elő verseim ódái szárnyalását
- Aethra fia** — Aithra királyleány Thészzeusz görög hős anyja
- Agamemnon** — a görögök vezére a Trója elleni háborúban. — A mítosz szerint feláldozta leányát, Iphigeneiát az isteneknek, hogy a görögök hajói a viharos tenger lecsillapodtával eljuthassanak Trójához. — Berzsenyi arra az eseményre céloz, amikor Ferenc császára, mintegy „áldozatul” — valójában politikai megegyezés céljából — leányát, Mária Lujzát feleségül adta Napóleonhoz
- Aganippe** — a görög műsáknak szentelt forrás a Helikon alján, Theszpiai közelében. A költői lelkesedés forrása
- agathoni vacsora** — Platón *Lakomájának* színhelye, barátjának, Agathonnak házában
- Alcaeus** — híres leszboszi költő; az ún. alkaioszi versszakot róla nevezték el (Berzsenyi kedvelt versformája)
- Alcides** — Héraklész, Alkaiosz unokája. — „Mint Alcides erős fegyverű közt ledűl, 's a' tűzből az Olymp' lángküszöbére hág”: Héraklész megölte Nesszoszt féltékenységből, amit neje, Déianeira iránt érzett. A halálra sebzett Nesszosz bosszúból rábeszélte Déianeirát, hogy sebének megalvadt vérére gyűjtse össze és tegye el, mert ha ezzel a vérral Héraklész ruháját bekeni, akkor örökre biztosítja a maga számára Héraklész hűségét. Mikor azonban a Nesszosz vérével bekent köntöszt Déianeira ráadta férjére, a hős olyan kínokat érzett, hogy a halálba menekült: máglyát rakott magának, felment rá és felgyújtotta. Az égből azonban felhő ereszkedett le, amely Héraklészt az égbe vitte (az Olymposzra, ahol az istenek tartózkodtak), s így halhatatlanná lett. „A' tűzből az Olymp' lángküszöbére lépni” tehát annyi, mint a szenvedésekből kiemelkedni a dicsőség fényébe
- Amalthea** — nimfa neve, aki kecsketejen nevelte Zeust. Mások szerint a kecske neve, amely Zeust táplálta. Tehát „Amalthea tölgye”: tőgye, emlője

Amathus — görög helység Ciprus déli partján; híressé lett Aphrodité temploma és tisztelete által. Innen az istennő mellékneve: Amathusia; Berzsenyinél Amathus boldog szigetet jelent, magányos helyet, amely az ifjú házaseletének színhelye lett (valószínűleg Sömjén)

Amathusia — 1. Amathus: Berzsenyinél Aphrodité helyett szerepel

Anadyomene — Aphrodité mellékneve, „felmerülőt” jelent, minthogy Aphrodité a tenger habjaiban született

Andromacha (Andromakhé) — Hektor trójai hős felesége

Aon myrthus ligetei — a költészet szép tájai, a poézis szépsége

Aonia — Boiótia, görög tartomány

Aon — Poszeidón tengeristen fia, boiótiai görög hős. Mivel a múzsák Boiótiában laktak (a Helikon hegyén), ezért ők Aon szüzei

Arany század — Kronosz isten boldog korszaka

Arethusa — forrás Szürakuszai mellett, Szicíliaiban. Eredetileg nimfa neve, akit Diana istennő forrássá változtatott át, amikor a folyamisten üldözte

Arisztipposz — görög filozófus, Szókratész tanítványa (i. e. V. sz.), a mértékletes örömdöknök élő élet filozófiáját hirdette

Astrea — az igazság és erkölcs istenasszonyának leánya, aki a monda szerint legtovább maradt a romlott emberek között, miután az istenek elhagyták a földet és az embereket. Berzsenyi az erkölcs és igazság értelmében használja nevét

Áte — a rossz, szerencsétlen sors görög istennője (a latin *fatum*)

Atlas — a mítosz szerint vállán tartja az égboltot

avena — zabszár, majd zabszárból készült síp. A költő szerénységének jelképe, amellyel mintegy kétségbevonja költészetének alapvetően „hősi” vonását

Blandusia — Horatius sabinumi jószágához közeli forrás neve (helyesebben: Bandusia)

Boreas — hideg északi szél görög neve

Byblis — a görög mítosz szerint fivére iránt reménytelen szerelmet érzett. Emiatt annyit sírt, hogy könnyeiből forrás fakadt

Callirhoe — egy Athén melletti forrás nimfájának és magának a nimfának a neve

Camoena — eredetileg forrás-nimfa. Azután általában múzsát jelent. — „Kazinczy Camoenája”: Berzsenyi mesterének vallja Kazinczyt mint a nyelvújítás és a magyar klasszicizmus hirdetőjét, ezért az *Ajánlás* szerint Kazinczy nyomdokán halad

Charisok — a báj istennői

Chiron — bölcs kentaur, Akhilleusz nevelője

Cynthia — Diana istennő mellékneve a mítosz szerinti születési helye után (Künthosz hegy Délosz szigetén)

Cypria — Venus névhelyettesítője, mert Venus szigete Küpros (Ciprus)

Delia — Diana istennő mellékneve, születési helye, Délosz szigete után *delphusi ág* — babérág, a dicsőség jelképe. „Delphusi ágakat szegdelni”: dicsőséget aratni

Démon — Görögország Démona Prométheusz, aki a mítosz szerint az ember megalkotója is

Deukaledon — Skócia

diadalmi paeán — dicsőítő ének

Dióné — Aphrodité anyja, ezért helyettesítik ezzel a nevé

dircéi hattyú — Pindaros, a nagy görög ódaköltő névhelyettesítője. Valaképpen egy Thébai melletti forrás neve, helynév (Pindaros Thébaiban született)

Dodona — görög jóshely Jupiter templomával, melynek papnője az isten szent tölgyfája lombjainak suttogásából jóslott

Dörgő — Zeus mellékneve. „A dal égi szárnyán áthágni a Dörgő palotája berceit”: a hőseket is a költők segítik halhatatlanságra

Elia — görög tartomány neve, amelynek középső részén, az Alpheiosz völgyében tartották az olümpiai játékokat. Berzsenyi a Széchenyi által alapított lóversenyeket a görög olümpiai játékokhoz hasonlóan képzelte el

elisi pályabér — olümpiai pályabér; a győztesnek járó olajág-koszorú s pálmagally

Eos — a hajnal görög neve

Erycene — Aphrodité névhelyettesítője Erüx hegy után

Etézák — északkeleti szelek

Eurus — délkeleti szél

Eurus-szülte lován — a monda szerint a gyors paripák a szél szülöttei, gyermekei

Éván — Bakchosznak, a bor istenének mellékneve, tulajdonképpen új-jongó felkiáltás a mámor istenének ünnepén, azután az isten nevét helyettesítő jelző

Favon — Favonius a római mitológia szerint nyugati szél (görögül *zephürosz*)

gigászok — az istenek ellen lázadó titánok. „A Föld adáz kölykeit” a gigászok körülírása. A *Gr. Festetics Györgyhez írt ódában* Berzsenyi az olümposzi isteneknek a gigászok elleni harcához hasonlítja a nemzeti érzésű hazafiaknak a „gonosz czimbora” — a magyar nyelv és művelődés ellenségei — ellen az 1807-es országgyűlésen vívott küzdelmét. — A gigászok a mítosz szerint hegyeket szakítottak fel és hajigáltak az olümposzi istenekre, de a harcot elvesztették. — „A lerogyott gigász”: Napóleon

Golkonda — ósrégi hindosztán város; híres volt a szultánok kincseiről

Hellas — Görögország

Hellenisz — a mítosz szerint a görögök ósanyja

Hercules — „Nem volt, ki terhed Herculesként tartsa, / Egész birodalmad ingoti”: utalás a görög mítoszra, amely szerint Atlasz titán helyett egyszer Herkules vette vállára az égboltot. — Mária Terézia birodalmát 1741-ben a magyar sorkatonaság és a felkelt nemesség mentette meg, amikor mindenfelől hat ország uralkodói támadták meg seregeikkel. — A költő még biztosan soproni tanulmányai során emlékezhetett arra a jelenetre, amikor a pozsonyi országgyűlésen (1741) a gyermekével a karján megjelent királynőnek a rendek megfogadták, hogy „életüket és vérüket” áldozzák érte és a hazáért...

Hermione — a szépség megtettesítője. A trójai mondából ismert szép Heléna leánya volt, a Kazinczyhoz írt episztolában mint a költészet szépségeinek jelképes istenalakja szerepel

Hippocrene — a múzsáknak szentelt forrás a Helikonon

Hórák — Zeus és Themisz leányai, az évszakok megtettesítői — s mint sorsistenek is szerepelnek. Hárman voltak: Eunomia a törvényszerű-

ség, Diké az igazság, Irene a béke istennője — Berzsenyinél a tavaszban életre pezsdülő természet, az ifjú szépség védőszellemei is
hyblai fürtök — mézédés virágok. Hübla városa Szürakuszai mellett —, Szicíliában — híres volt mézéről
hydra — szörny

Idália — Aphrodite városa Küpros (Cyprus) szigetén. „Teremts Idáliát”: tedd a szépség helyévé, otthonává Széphalmot, Kazinczy lakhelyét

Ilion — Trója görög neve. „Ilion énekei”: az *Iliász* és *Odüsszeia* Homérosz eposzai, amelyeknek énekeit a hagyomány szerint Lükurgosz görög törvényhozó gyűjtötte össze. Amint Homérosz *Iliász*ban feltűnnek a görögök és trójaiak tettei, úgy élednek Berzsenyi emlékezetében is a hazai hőstettek

Iüssus — Athén melletti patak, a Hümettosz hegy lábánál ered, völgye szépségéről híres

Inachos — Argosz görög város első királya, az argivok műveltségének megalapítója a monda szerint

Ithaka királya — Odüsszeusz. — Ithaka görög félsziget, Homérosz hősenek, Odüsszeusznak hazája, ahová hosszú bolyongás után sikerült csak visszatérnie, miután a trójai háború befejeződött. — A költő saját életpályáját úgy hasonlítja a görög hőséhez, hogy ő nem találta azt a hazát, amit elképzelt álmaiban

Kastal — forrás a Parnasszosz hegyén

Kocytus — alvilági folyó, mocsara, bűzös medre vette körül a Tartaroszt, az alvilágot, a görög monda szerint

Konnidas — Thészeusz híres görög hős nevelője

Koos — termékeny görög szőlőhegy neve

Korybant-zengzet — Kronosz, a főisten, a világ ura meg akarta ölni saját gyermekét, Zeuszt, mert a jóslat szerint ő volt hivatva arra, hogy uralmát megdöntse. Mikor Rhea istennő, Kronosz felesége megszülte gyermekét, az istennő papjai, a korübantok (*korübantosz*) zajos táncot jártak, s így sikerült a gyermek születését eltitkolni.

Lacaena — eredetileg spártai nő, Horatiusnál is előforduló női név, Berzsenyinél az egyszerű szépség megtestesítője

Latmus — hegység Milétosztól keletre, a monda szerint Endümon ott alussza örök álmát

lekötött kalóz — Próteusz, a jósiszten a mítosz szerint csak foglyul ejtve jóslott, de mivel sokféle alakot ölthetett, nehéz volt tőle jóslást kicsikarni (l. jegyzetünket)

Lesbos' alakja — Leszbosz szépe. Célzás Szapphóra, aki e nevű görög szigeten élt. — „Alak” Berzsenyinél: szép (tájszó)

Lucina — a születés istennője, a vajúdnő nők pártfogója. E mítoszi célzás a költő platóni olvasmányaihoz fűződik: a görög filozófus ugyanis az alkotást nemzéshez hasonlítja

Lykurgus — „Igy alkotta örök remekét az égi Lykurgus, amikor összedé Ilion' énekeit”: a görög monda szerint Lükurgosz spártai király rendelte el a homéroszi énekek összegyűjtését. Berzsenyi ezért hasonlítja Festeticset Lükurgoszhoz, mert szerinte Festetics a nemzet szellemi erőit igyekezett Keszthelyen a helikoni ünnepélyek megrendezése által összefogni. — Szerepel Berzsenyinél Lükurgosz thrák király is, akit

Bakkhosszal való szembeszegülése miatt az istenek örütséggel sújtottak. A dühöngőt Bakkhosz lovai tépték szét

Maioni bölcs — Homérosz, akinek születési helyét Maioniában gondolták
Maioni kürtök — a homéroszi eposzok hősi, ünnepélyes hangját jellemzi így Berzsenyi. Maion az egyik görög legenda szerint Homérosz apja volt

Meander — a Maiandrosz folyó az antik Trója mellett Kisázsziában; híres kanyargós folyásáról és tiszta vizéről

mennykővez Amor — Alkibiadész athéni hadvezér és államférfi (i. e. V. sz), Szókratész tanítványa, pajzsán — Plutarhkosz szerint — a kezében villámot tartó Erosz (latin neve Ámor) volt a címer. Berzsenyi tehát az alkibiadészihez hasonló kimagasló politikai pályát kívánt hősnének

Minerva aegise — Minerva pajzsa. Berzsenyi abban az értelemben használja, hogy Jupiter fegyverét, a villámot — az erőszak fegyverét és jelképét — legyőzi a tudomány ereje

Minos rejteke — Kréta szigete. Mínosz király Kréta nevezetes törvényeit alkotta meg. Apja előzőleg kilenc éven át oktatta egy szent barlangban

Napaeák — a ligetek nimfái, kisebb rangú istennők, természeti erők megtestesítései. Így a najádok a víz, a drüádok a fák, az oreádok a hegyek, a nereidák és okeanidák a tengerek nimfái

Nesztór — a legöregebb görög hős a trójai háborúban. — Közhasználatban általános tisztelettel környezett idős embert jelent

Nínus — az asszír birodalom és Ninive városának alapítója a hagyomány szerint

Olympia — az Olümposz hegy alatt Zeusz tiszteletére négyévenként tartott olümpiai játékokhoz hasonlítja a költő a vers hősnének általa remélt jövőendő fényes pályáját, amire — természetesen — ereje teljes megfeszítésével kell Festetics Lászlónak törekednie

Orcus — az alvilág (*orkosz*) a görög mítosz szerint

Paeon — Apolló mellékneve. Berzsenyinéél magát a költészetet jelenti

Palladium — Pallasz Athéné trójai szobra, a város oltalmazója. Odüsszeusz elrabolta és Athénba vitette

Pallas mennyei fegyvere — a tudomány és művészet

Paphius fényes csalatásit éli — Paphosz = Ciprus; nevezetes volt Aphrodité fényes templomáról. Tehát aki a költészetet szereti, a szépség világában él; ez deríti fel a rideg magányt is. — Célzás arra, hogy Sophie „a Múzsát” (Goethe és Schiller műveit) vitte magával Kázmérbe

Patroclus — Akhilleusz legkedvesebb barátja. Hektor ölte meg harcban, s ezért Akhilleusz bosszút esküszik a trójai hős ellen. Megöli, s holttestét hadiszekeréhez kötözve hurcoltatja végig a táboron

Pelops — mondai görög király Peloponnészosz félszigetén, Éliszben. Ő alapította a hagyomány szerint az olümpiai versenyeket. — Berzsenyi tehát a keszthelyi ünnepélyeket az olümpiai játékokhoz hasonlítja

Ezért saját anyja ölte meg Bakkhosz-rajongó eksztázisában, miközben vadállatnak nézte őt

Pentheus — thébai király, ellenezte Dionüszosz (Bakkhosz) tiszteletét.

Pergamus — Trója latin neve

Philomela (Philomela) — Tereusz sógornője. Tereusz erőszakot követett

el rajta, s ezért bosszúból Tereusszal annak fiát, a meggyilkolt Itüsznt megétette. Az istenek Philomelát fülemülévé változtatták át
Phönix — mitikus madár, amelyről azt regélték, hogy halála közeledtét érezvén felgyújtja fészket, maga is porrá ég, de hamvaiból újjászületik.

A halhatatlanság jelképe

pieri szűz — múzsza, mert Pieri görög hegy a monda szerint a múzsák lakóhelye

pimplai szálak — Pimpleia a múzsák hegye Pieriában (Makedóniában), tehát költői virágok

Priám — Priamosz trójai király, Hektór apja

Psyche — Amor kedvese. Büntetésből, mert meglátta Amor arcát, elveszti boldogságát. Nagy feladatokat kell megoldania, többek között az alvilág vizéből is innia kell, míg újra egyesül Amorral, s maga is istennő lesz. — Berzsenyinél a tiszta szerelem jelképe

Rhoecus (helyesebben *Rhetus*, görögül *Rhoitosz*) — gigász. Ezt az ellenségét Bakkhosz ölte meg oroszlán képében. — A mítoszi utalás Horatius *C. II.* 19. ódájának 24. során alapul. Mi a nevet Berzsenyi írásmódja szerint közöljük.

sphaerák zengése — Platón szerint az égi testek mozgása a zenei harmónia „szent” forrása, amelynek befogadására azonban emberi fül nem képes. E nevezetes harmónia-elv sokban rokon a *Poétai Harmonistika* alapelvével

Stesichor — Sztészikhorosz, neves görög kardalköltő (i. e. I. sz.)

Sylla — Sulla római diktátor (i. e. I. sz.), aki ellenfeivel szemben rendkívül kegyetlen volt

szirén — női alakban megjelenő mítoszi lény, aki énekével halálba csalogatja azt, aki meghallgatja

Tegzed arany nyila — Apolló fegyvere

tegzés istenkék — Aphroditét kísérő nimfák gyermekei

Theba — a mítosz szerint a görög város falainak kövei Amphion mítoszi költő lantjának szavára álltak össze. — Az egyiptomi Théba a fáraók székhelye volt. Erre céloz a költő *A' Temetőben*

Thetis — a tenger istennője. „Thetis bibor keblébe”: az alkonyi tenger hullámaiba

tiburi — Horatius állandó jelzője, mert Tibur (Róma mellett) volt kedvenc tartózkodási helye

thyrsus — Bakkhosz botja, amelyet repkény és szőlőlomb font körül. Berzsenyinél szőlőtő

tridens — Poszeidón tengeristen háromgú szigonya; hatalmának jelképe

Tyndaridák — Tündarosz görög király gyermekei: Kasztor, Pollux és Helena

BÉRZSENYI VERSFORMÁIRÓL

1. Rímes verseit szótagmérték (*metrum*) nélkül írja, mert ezekben első-sorban a gördületre (*modulatio*) vigyáz, de a hangsúlyos verseket „szoros mértékre szedni szükségtelen nyügnék” tartja. Rímes költeményeiben többnyire a nyolc és hat szótagú sorokat keresztřímesen kombinálja (*Egy szilaj Leánykához*). A nyolcas és ötös sorok élénkebb (szintén keresztřímes) változatát ritkán használja (*Az Esthajnalhoz*). *Natszámhoz* c. versében e négy sorból álló versszakokat háromszoros záradékkal toldja meg. *A' Szerelemhez* c. versében *Az Esthajnalhoz*-féle versformát két 8 szótagos sorral toldja meg. *Az én Kegyesem* pedig ugyanazt három sorral bővíti, szakonként 8, 8, 5 soros toldalékkal. Hosszú rímes sorokból álló versszakai (*Kis Jánoshoz*, *A' Szerelem*, *Bucsuzás Kemenes-Aljától*, *Levéltöredék* stb.) a tizenkettős ősi magyar verssor formáját kombinálják a hatsoros versszak harmadik és hatodik sorában 1—1 hét szótagos verssorral (*Kishez*) — ha nem marad meg a négysoros versszak mellett, mint pl. *A' Szerelem* c. szép versben. Néha 10 és 9 szótagos sorokat is kombinál, mint pl. *A' Reggelben*.

2. Az időmértékes versformában máig sem múlta felül senki irodalmunkban.

a) A jambikus verssort (— —) aránylag későn használja, és pedig vagy negyedfeles sor formájában (*Egy Leánykához*, *Czenczümhez*, *Észtihez*, *Fő és Szív*), vagy pedig ötös és hatosfeles jambusban írt sorokban, elsősorban episztoláiban: *Barátom, a' gonosz szakó*, *A' Pesti Magyar Társasághoz*, *Barátnémhoz*, *Döbrentei Gáborhoz*, *Dukai Takács Judithoz*, *Helmecki Mihályhoz*, *Kazinczy Ferenczhez*; egy hosszabb elmélkedő költeményben: *A' Tudományokban*; egy drámai monológban: *Wesselényi, a' nádor Murálynál*.

b) hexametert

— — | — — | — — | — — | — — | — —

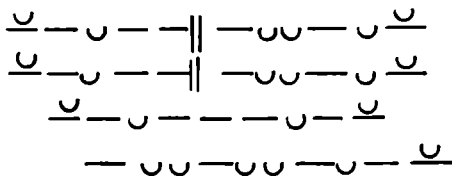
használ szernélyekhez írt költeményekben: *Baró Wesselényi Miklós' képe*, *Felsőbüki Nagy Benedekhez*, *Horváth Ádámhoz*, *Barátimhoz*; elmélkedő költeményekben: *Anglia*, *Uj Görögország*, *Honnét van*; leírásban: *A' Balaton*; egy elégiájában: *Az Ifjuság*; epigrammái egy részében: *Schiller, A német és a magyar ízlés*, *Egy Phylologuszhoz*, *A Sonett*, *Plato*.

c) Pentameterral kombinált hexametert, vagyis az ún. disztichont

— — | — — | — — | — — | — — | — —
— — | — — | — || — — | — — | — —

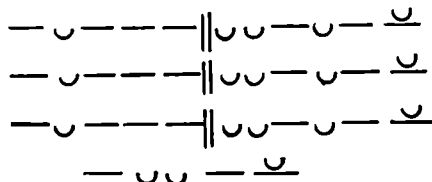
használja ún. hósi epigrammái közül *A' Tánczokban*, a *Napoleonhoz c.* költeményében; egy elégiájában — *Elégia Gróf Festetics György' hamvaira* — és több irodalmi epigrammájában: *A genialis nép*, *Herder*, *Költsey*; egy elmélkedő epigrammában: *A Magyar*.

d) A nehezebb antik versformák közül egyik kedvence volt az ún. alkaioszi versszak, amelyben főleg a nemzeti sors ódái és más nagyszabású költeményei szólnak:

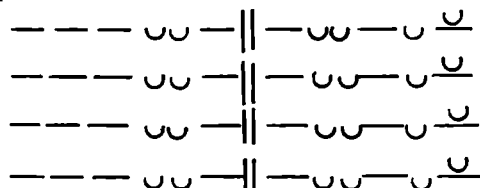
Ajánlás, Amathus, A' tizen nyoltzadik század, A' Felkölt Nemességhez (1805), A' Magyarokhoz (1807), Az Ulmai üllözet, Fohászzkodás, Gróf Festetics Lászlóhoz, G. Festetics Györgyhez II., Kisfaludihoz, Hg. Eszterházy Miklóshoz, Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás, Wesselényi hamvaihoz, Küp-riszhez, Melisszához.

e) Szapphói versszakban

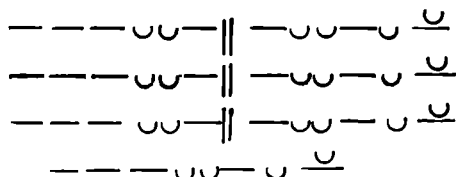
írta intimebb, bensőségebb hangú ódait: *A' Jamborság és Középszer, A' Múzsához, A' Tavasz, Barátomhoz, Bucsuzás, Bacchushoz, Emmihez, Magányosság, Horatiushoz*; s néhány közéleti vonatkozású költeményét: *Felsőbüki Nagy Pálhoz, Görög Demeterhez, Festetics Györgyhez I., Téli Takács Józsefhez, Osztályrészem, Gr. Török Sophiehez.*

f) Ritkábban használt, de szintén mestersen kezelt versszaka volt az ún. első aszklepiadészi versszak:

Ebben írt néhány leíró verset: *Keszthely, Magyarország*; két „eszmélkedő” költeményt: *Az én Múzsám, Barátomhoz* („Már, már félreteszem. . .”) és *A' Remete c.* elbeszélő költeményét.

g) Legszebb költeményei közé tartoznak azok, amelyeket a rendkívül nehéz, de általa ugyancsak mesteri módon megoldott ún. második aszklepiadészi versszakban írt:

Ide tartozik mindenekelőtt *A' Közelítél tél* c. elégiája, azután a *Gr. Teleki Lászlóhoz*, *Graf Szétsenyi Ferentzhez* írt költeményei; a felvilágosodás hatalmas elégiája: *A' Temető*; három kisebb verse: *Horátz*, *Féltés*, *Chloe* („Láttam! . . .”).

h) Berzsenyi eredeti találmánya volt az alkaiozsi és aszklepiadészi verssor érdekes kombinációja (az alkaiozsi versszak második sorát aszklepiadészi sorral helyettesítette):

∪ — ∪ — — || — ∪∪ — ∪∪
 — — — ∪∪ — || — ∪∪ — ∪∪
 ∪ — ∪ — — — ∪ — ∪
 — ∪∪ — ∪∪ — ∪ — ∪

Ezt először a *Br. Prónay Sándorhoz* írt ódában alkalmazta, de azután utolsó korszakában valamennyi nagy ódáját ebben a versformában írta: *Himnus Keszthely' isteneihez*, *Felséges Királyunknak Keszthelyre várátásakor*, *Gróf Mailáth Jánoshoz*, *A' Poezisz*, *hajdanta*, *Szilágyi 1458-ban*, *A' Poéta*, *A' Füredi kúthoz*.

i) Végül szerette — főleg kisebb költeményeiben, de egy nagy ódában is sikerrel alkalmazta — a trocheusokból és daktilusokból álló ún. arkhi-lokhoszi sorpárt, amelyet másképpen negyedik aszklopiadészi versszaknak is neveznek:

— — — ∪∪ — ∪∪
 — — — ∪∪ — || — ∪∪ — ∪∪
 — — — ∪∪ — ∪∪
 — — — ∪∪ — || — ∪∪ — ∪∪

A' Felkölt Nemességhez 1797 c. nagy ódján kívül ezt a következő kisebb versekben alkalmazta: *A' Sonetthez*, *Az első Szerelem*, *Chloe* („Mint egy árva madár . . .”), *A' Megelégedés*, *Virág Benedekhez*, *Egy hiotelenhez*.

NÉVMUTATÓ

- Abafi-Aigner Lajos 831
 Acrisius (Akrisziosz) 560
 Aey, Claude d' 337, 359, 522, 527,
 582, 665, 673, 685, 716, 791
 Aczél ítélőmester 510
 Ádám 139, 461
 Ádám Jenő 582
 Adeimantosz 756—757
 Adelong, Friedrich 210
 Ady Endre 447, 567, 759
 Agamemnon 49, 130, 435—436,
 786, 788
 Aganippe 79, 560
 Agathon 847
 Agrippa 462
 Ahlwardt, C. W. 208—209
 Aiakosz (Aecus) 96, 542
 Aiasz (Ajax, Ajax) 686
 Aigeusz 669
 Aiglé 137
 Aiolosz 71
 Aiszkülosz 207
 Aithra 669—670
 Aithra fia, l. Thészeusz
 Ajkay János 496, 498
 Akhilleusz (Achilles) 10, 49, 145,
 192, 287, 436, 462, 587, 686, 755,
 786, 843, 844
 Alexander, l. Nagy Sándor
 Algarotti, Francesco 207
 Áli 746
 Alkaios (Alcaeus, Alcéusz) 47,
 787
 Alkeidész (Alcid, Alcides), l.
 Héraklész
 Alkibiadész 211, 858
 Almásy Pál 636, 839
 Álmos 164
 Aloyz, l. Szentmiklóssy Alajos
 Alvintzy tárnokmester 279
 Amália, I. Ferdinánd nápolyi ki-
 rály lánya 443
 Amalthea 136
 Amathuzia, l. Aphrodité
 Amor 27, 61—63, 79, 103, 135,
 223, 349—350, 430—431, 451,
 455, 477, 479, 559, 583—584,
 607, 653, 717, 798
 Amphitrité 371—372
 Anadyomené, l. Aphrodité
 Anakreón 58, 346, 462, 464, 474,
 478
 II. András 275, 281, 283
 Andromakhé 145—146, 333, 844
 Anson, George 354—355
 Antal József 769
 Antiokhosz 261—262
 Antónia, l. Kazinczy Ferencné
 Antoninus (Pius) 53, 441, 443
 Ányos Pál 189, 226, 263, 271, 285,
 287, 360, 692
 Áon 46
 Áon szüzei 761
 Aphrodité 16, 20, 49, 252, 304,
 312, 314
 Apolló 33—34, 89, 91, 128, 133,
 378, 413, 424, 430—431, 479, 559,
 601, 611, 613, 761, 765, 784—785,
 787, 831, 845, 871
 Aquilo 338, 597
 Aranka György 772
 Arany János 333, 632, 713, 764,
 830
 Argosz (Argus) 79, 562
 Ariadné 558
 Arion 29, 120, 363, 600—601
 Ariosto, Lodovico 208—209, 847
 Ariszteidész (Aristides, Arisztid)
 212, 694
 Arisztid, l. Arisztidész

- Arisztipposz (Aristippus) 135, 435,
 803, 804
 Arisztotelész 207, 682, 848
 Árpád 7, 8, 10, 33, 49, 50, 52, 69,
 71, 104—105, 161, 164, 192,
 270, 283—284, 289, 364, 375,
 377, 436, 438, 508, 510, 513,
 515, 660—661, 735, 754
 Asbóth János 782
 Aspasia 614
 Aszklepiadész 586
 Até 134, 333, 799, 802
 Athéné, l. Pallasz Athéné
 Atreidák (Atridák) 95, 625—626
 Attila 8, 33, 52, 71, 105, 156, 162,
 164—165, 270—271, 279, 375,
 463, 513, 515, 654, 771, 877
 Augustus, Gaius Julius Caesar 434,
 768
 Ayrenhoff, Cornelius 733

 Babits Andor 682
 Babits Mihály 447
 Bacchus 30, 78, 197, 199—200,
 220, 222, 233, 360, 364, 416,
 557—559, 900
 Bach, J. S. 580
 Bajza József 218, 348, 689, 694
 Baldacci Antal 551, 554
 Balde, Jakob 425
 Bálint Aladár 721
 Ballagi Géza 769
 Balogh József 326
 Bánóczy család 708
 Bánóczy József 235—236, 238—239,
 605, 607, 712, 806
 Bárány Boldizsár 722
 Baranyi Gábor 275
 Barsay Ábrahám 628, 706
 Baricz Mihály 188
 Barkóczy László 188, 202
 Báróczy Sándor 206
 Baróti Szabó Dávid 189, 263—266,
 268—270, 274
 Barta István 542
 Barta János 282, 366, 401, 479,
 500, 518, 524, 535, 567, 625,
 659, 727
 Bártfai Szabó Dezső 554, 635, 637
 Bartai 198—199, 234, 237, 248—
 249, 484
 Báthori István 71, 514—515
 Bataányi János 226, 263—264,
 360—361, 692, 768, 772

 Batthyány Vince 699
 Baucis 624
 Bayer József 875
 Bécsy Agnes 868—869
 Beethoven, Ludwig van 867
 II. Béla 602
 Bellér Béla 259
 Bellerophón 71, 111, 513, 515
 Bencze, Eugène 665
 Bendegúz 165
 Beniczky Péter 447
 Beregszászi Pál 700, 801
 Berzeviczy Gergely 358, 699—700
 Berzsényi József 692
 Berzsényi Lajos 303, 332, 676
 Berzsényi László 218—219, 227—
 228, 236, 315, 806, 809—810,
 833, 862—863
 Berzsényi Lidia (Barcza Károlyné)
 226
 Bessenyei György 206, 286, 646,
 741
 Bethlen Ádám 706—707
 Bethlen Ádámné 113, 223, 405—
 406, 668, 707—708, 711—712,
 735
 Bethlen Gábor 7, 51, 243, 271,
 438, 440, 654, 664
 Biester, Jean-Erich 209
 Bihari János 682, 756—757
 Bilkei Pap Ferenc 202—205, 744
 Bíró Sámuel 497
 Blaschke, Johann 188
 Boccaccio, Giovanni 211
 Bocskai István 272, 693—694
 Boday Amelie 150
 Bogyai Péter 691
 Boileau, Despreaux Nicolas 733,
 825
 Bonfini, Marco Antonio 434
 Boreas 26, 33, 79, 148, 338, 341
 Bositheos (görög szabadságharcos
 püspök) 529
 Bossányi Zsuzsanna 330
 Bouterweck, Friedrich 207
 Bowring, John 297, 318, 337, 480,
 483, 685, 888
 Bölsing, Gottfried 182, 311—313,
 318, 350—351, 353, 379—380,
 389—390, 393, 395, 400—401,
 404, 409, 412, 431, 450, 452,
 456, 462, 469, 474, 478, 481,
 490, 499, 517, 576, 578, 583—584
 Bredeczky Sámuel 699

- Brehm, Alfred 409
 Brennus, gall király 371, 372
 Brissot de Warville, Jean-Pierre 770
 Brunszvik Antal 280
 Brunszvik József 548, 636
 Brutus, Marcus Junius 666, 669, 717
 Buckle, Henry Thomas 771
 Buddeus, Johann Franz 810
 Buddha 746
 Buxhöwden, Frederic 504
 Bürger, August 424, 458—459, 587, 817
 Byblis 62
 Caesar, I. Julius Caesar
 Calepinus, Ambrosius 211
 Camoena (Camena) 24—26, 54, 79, 90, 112, 130, 196, 198—199, 234, 336, 448, 560, 604, 703
 Camões (Camoens), Luiz Vaz de 847—848
 Campe, Joachim Heinrich 209
 Carl, Henriette 222
 Carot, Annibale 207
 Cato, Marcus Portius 34, 75, 102, 126, 135, 212, 378, 538—539, 543, 644, 647, 650, 666, 669, 694, 717, 762, 764, 803, 805
 Cerberus 558
 Ceres 130—131, 223, 230, 366, 784—785, 787—788
 Cervantes, Saavedra Miguel de 208—209
 Cesarotti, Melchiorre 207
 Cham 226
 Charis, Charisok 92, 110, 145, 688
 Charon 727
 Charybdis 25, 31, 336
 Chateller, francia tábornok 504
 Chaulot, Paul 582
 Chiron 53
 Chloe 61—62, 65, 88, 142, 191, 197—200, 229, 233—234, 241, 248—249, 468, 471—472, 476, 480, 485—487, 489, 599, 686, 830, 901
 Cicero, Marcus Tullius 34, 76, 207, 211, 213, 378, 538, 544, 726
 Cilleiek 828
 Cipria, I. Küpris
 Codrington, Edvard 839—840
 Collin, Heinrich Joseph von 755, 757
 Cook, James 517
 Corneille, Pierre 219, 875
 Corner, osztrák őrnagy 285
 Corvin, I. Hunyadi Mátyás
 Crescence (Széchenyi Istvánnó) 655—656
 Cresus (Kroisosz) 264
 Cristine (Krisztina, Cserei Farkas felesége) 709—710
 Cynthia (Venus) 20, 65, 82, 314, 486, 575
 Cyprus, I. Küpris
 Czenczi 64, 193, 199, 229, 234, 471, 483, 899
 Czerny György 529
 Zinke Ferenc 756
 Csapó Imre 330
 Csapody Gábor 691—692
 Császár Elemér 263
 Csatkai Endre 542, 803—804
 Cseh József 274, 418, 437, 654, 710
 Cselótei Lajos 182, 282, 291, 296, 298, 313, 317, 319, 324, 331, 335, 341, 349, 352, 358, 362, 366, 373, 377, 382, 384, 386, 391, 396, 402, 406, 410, 414, 421, 436, 443, 448, 453, 454, 464, 469, 472, 475, 479, 482, 484, 486, 489, 494, 501, 514, 518, 521, 525, 535, 543, 549, 556, 559, 561, 563, 568, 571, 575, 581, 595, 599, 604, 615, 626, 629, 660, 671, 674, 678, 687, 696, 728, 731, 764, 805, 808, 813, 815, 828, 832, 841, 845, 861, 869
 Csengery Antal 540
 Csengery János 182, 262, 274, 282, 291, 293, 298, 313, 317, 319, 324, 331, 333, 335, 341, 349, 352, 358, 362, 366, 373, 377, 382, 384, 386, 396, 402, 406, 410, 414, 436, 443, 447, 453, 464, 464, 469, 472, 479, 482, 486, 489, 491, 494, 501, 508, 514, 518, 521, 535, 540, 543, 549, 556, 559, 561, 563, 568, 575, 581, 594, 595, 604, 615, 626, 629, 652, 660, 671, 678, 687, 696, 728, 731, 764, 805, 813, 828, 829, 832, 845, 861, 869
 Cserey Farkas 548, 607, 611, 640, 666, 691, 709—910, 713

- Cseréy Miklós 713, 721, 838—839
 Csetri Lajos 259, 290, 340, 348,
 351, 373, 376, 409, 508, 525, 568,
 599, 604, 659
 Csezmiczei János, I. Janus Panno-
 nius
 Csipak Lajos 182, 262, 274, 333—
 335, 338, 346, 368, 413, 471,
 480—481, 494, 542, 561, 563, 594,
 632, 675—676, 686
 Csokonai Vitéz Mihály 182, 189,
 206—207, 210, 253, 256—257,
 275—276, 280, 295, 300, 316, 331,
 351, 360, 369, 384, 418, 435,
 473—474, 494, 547, 548, 587, 610,
 734, 769, 888
 Csorba Győző 331
 Csukovszkij, H. N. 522, 527
 Danaé 79, 560—561
 Dante Alighieri 207, 211, 847
 Danton, Georges Jacques 770
 Daphné 19, 20, 251, 310, 313—314,
 347, 463
 Darius (Dareiosz) 419
 Daulia (-Venus) 574
 Dávid király 208—209
 Dayka Gábor 184, 189, 207, 226,
 295, 421, 431, 601—602, 652, 686,
 693, 701
 Delia (-Diana) 61, 82, 473, 486,
 573
 Delius (-Apolló) 33, 97, 215, 633
 Demek Győző 311, 316, 356, 386,
 395, 400, 405, 576, 579
 Demeter Tibor 242, 259
 Démoszthenész 207
 Dencsi 115—116
 Desbordes-Valmore, Marceline 404,
 685
 Dessewffy József 690, 699, 713,
 763
 Diana (I. még Delia) 523
 Diogenész 624
 Dione 63, 72, 110, 479, 519, 688
 Diotima 846, 867, 872
 Dirce 57, 687—688
 Dobozi Mihály 835
 Doktorisné, Hrabovszky György
 lánya 303
 Domanovszky Sándor 555
 Dombrowsky 528
 Domokos Mihály 497
 Dózsa György 129, 773
 Döbrentei Gábor 126, 155, 181,
 185, 194, 196, 201, 205, 207—208,
 213, 217—232, 234—236, 238—
 239, 241—242, 244, 256, 281,
 285—286, 290, 305—306, 335,
 381, 389, 405—406, 417, 432,
 449, 459, 492, 496, 558—559,
 567, 598, 627, 655—656, 667,
 704—705, 707—708, 711—712,
 715—720, 725, 729, 732—733,
 735—736, 738, 740, 754, 760,
 762—764, 775, 784, 800, 803,
 806—807, 811—812, 832, 835—
 836, 842, 845, 849, 852, 854,
 859—860, 863, 873—875, 879,
 888, 899
 Döbrentei Lajos 244
 Döme Károly 210
 Dömötör Pál 420
 Dóry Gábor 691
 Drabik Miklós 768
 Dryden, John 208
 Dudi (Perlaky Judit) 81, 192,
 198—199, 233—234, 244, 246—
 247, 249, 251, 258, 302, 311, 384,
 483, 573, 740, 782—783
 Dugonics András 211
 Dukai Malvina, I. Dukai Takách
 Judit
 Dukai Takách Judit 117, 201, 213,
 216, 221, 240, 255, 323, 360, 388,
 430, 474, 485, 585, 657, 708, 722,
 732—734, 736—741, 743—744,
 760, 763, 767, 781—782, 831—
 832, 899
 Dukai Takács Károly 497
 Durant, Will 768
 Dusch, Johann Jakob 303
 Eberhard, Johann August 211,
 617—618, 625
 Eggenberger József 186, 701
 Eileithyia 846
 Emil (Kazinczy Ferenc fia) 607
 Emmi 64, 109, 192—193, 195—196,
 198—200, 202, 216, 223, 229,
 233—234, 238, 244, 248—249,
 258, 316, 468, 471, 476, 478—479,
 482—483, 485, 499, 519—520,
 574—575, 686—687, 900
 Endymión 20, 312, 314
 Engel, Johann Jakob 218, 616, 618,
 721, 726

- Epaminondas 839
 Erató 28, 358, 602—603
 Erdberg báró, V. Ferdinánd neve-
 löje 444
 Erdélyi János 182, 274, 335, 339,
 346, 416—417, 446, 448, 462—
 463, 491, 520, 557, 559—561,
 593, 659, 703
 Erdélyi Károly 576
 Ernesti, Johann August 211
 Erősz 49, 92, 432, 560, 611, 867,
 870—871
 Eröss Ágota 499
 Erycene, I. Aphrodité
 Erynnis 74
 Eryximachos 867, 871
 Eschenburg, Johann Joachim 473
 Esterházy család 285—287
 Esterházy Ferenc 288
 Esterházy Gáspár 288
 Esterházy János 547
 Esterházy József 547
 Esterházy László 288
 Esterházy Mihály 781
 Esterházy Miklós 10, 11, 193, 197,
 199—200, 220, 229, 232, 254,
 256, 274, 276, 278—287, 291,
 326, 335, 347, 372, 375—376,
 537—538, 548, 842, 900
 Esterházy Pál 287, 288—289, 443
 Esterházy Tamás 288
 Eszti 63, 193, 229, 234, 248, 468,
 471, 476, 478, 480, 519, 899
 Etéziák 487, 616
 Eugénia (Kazinczy Ferenc lánya)
 90, 606
 Eurus 148
 Eurydiké 418, 687
 Eusztachiosz 207, 213
 Evan (-Bacchus) 78

 Fábrián István 549
 Fábry Ignác 188
 Faludi Ferenc 206, 652
 Fanni (Perlaky Judit) 36, 199—
 200, 234, 247, 253, 386, 388
 Fasang Árpád 318
 Faunus 481
 Fáy András 223, 863
 Fejér Antal 188, 211
 Fejtő Ferenc 413
 Fekete Ferenc 547
 Fekete János 690
 Felsőbüki Nagy Benedek 135, 219,
 221, 236, 539, 543, 803—806,
 827, 899
 Felsőbüki Nagy Pál 75, 184, 191,
 193, 197, 199—200, 216, 220,
 223, 233, 238—239, 256—267,
 281, 441, 507, 527, 534, 537—545,
 705—706, 803, 805, 900
 Fénelon, François 212
 I. Ferdinánd 243
 IV. Ferdinánd 443
 V. Ferdinánd 441, 443—444
 I. Ferenc 32, 207, 276, 286—287,
 369—370, 372, 374, 441—442,
 551, 771, 779, 796—797, 826,
 878
 Ferenc Károly főherceg 442, 444
 Festetics György 24, 77, 133, 136,
 193, 197, 199, 205, 218—219,
 232—233, 235, 238, 244, 262,
 254, 256—259, 272, 286, 325—
 331, 334, 359—362, 372, 375,
 409, 446, 534, 537, 548, 550—551,
 554—556, 634—635, 637, 647,
 700, 744, 776, 779—780, 783,
 786—787, 792, 794, 806—808,
 810, 900
 Festetics Györgyné 777
 Festetics László 97, 195, 200, 220,
 238, 321, 328, 548, 563, 614,
 634—635, 638, 646, 900
 Festetics Tasziló 777
 Feuillade, Lucien 337, 522, 527
 Fiedler, Raymundo 582
 Fielding, Henry 208—209
 Flaccus, I. Horatius
 Flizár György 188
 Flóra 477, 481
 Forgách Miklós 288
 Forster, Georg 182, 744—746
 Földi János 257, 494
 Fraknoi Vilmos 546
 Franklin, Benjamin 132, 789
 II. Frigyes 129, 375, 425, 517,
 772—774
 II. Fülöp 133, 797
 Füst Milán 182, 446

 Gachot, François 527, 562, 862
 Galenus, Claudius 67, 495
 Gallia Sándora, I. Napóleon
 Gálos Rezső 182, 198, 232, 306,
 310, 318, 395, 427, 430, 437, 446,
 454—455, 458, 469, 487, 663,
 674

- Ganümedész 89, 601
 Georch Illés, I. Szirmay György
 Gergely Imre 495
 Gessner, Salomon 211, 251—252,
 258, 295, 300, 307, 354—355,
 463, 522, 710, 734, 830
 Geta 112
 Gigászok 110, 788
 Girard, l'abbé Gabriel 211
 Girzik (Girtsik), Xavér Ferenc
 875—878
 Giurgiuca, Emil 341, 408, 483, 527
 Glaukon 739
 Gleim, Johann Wilhelm Ludwig 821
 Glyceró (Glüci) 82—83, 195, 200,
 223, 229, 233, 248—249, 468,
 471, 485, 488, 573—575, 674, 686
 Goethe, Johann Wolfgang 90, 103,
 209, 211, 331, 371, 413, 587,
 602—603, 606, 653, 721, 733, 823,
 848, 875
 Gonda Béla 834
 Gottsched, Johann Cristoph 209
 Gődör György 246
 Gömbös Pál 245
 Gődöcz Ferenc 736, 831
 Görög Demeter 53, 195, 197, 200,
 220, 222—223, 233, 237—238,
 256—258, 440—444, 537, 796,
 900
 Gratiák 57
 Graves, Robert 431, 807
 Grillparzer, Franz 821
 Grossman, Uwe 510, 537
 Gulyás József 182, 256, 273, 275,
 280, 282, 300, 369, 384, 468,
 473—474
 Guzmics Izidor 188
 Gvadányi József 9, 52, 266—268,
 274, 438, 654, 661, 665
 Gyarmathi Sámuel 226
 Gyöngyösi István 206—207, 781—
 782
 Gyöngyösi János 486
 Györi Teréz 754
 Gyulai Ferenc 707
 Gyulai Ferencné 223
 Gyulai Franciska 223—224
 Gyulai József 706, 712
 Gyulai Józsefné 707
 Gyulai Katalin 706
 Gyulai Lotti 733
 Gyulai Pál 182, 335, 446—447, 463,
 671, 715, 724
 Gyulai testvérek 405, 659, 708
 Haberfeldt, német klasszika-filológus
 423
 Habsburg-ház 281, 373, 375, 442,
 555, 713, 779
 Háfiz, Semszeddin Mohammed 474
 Halácsy István 567
 Halász Gábor 182, 376, 401—402,
 406, 447, 518, 637, 646, 727, 758,
 772, 842
 Haller László 354—356
 Halmos László 582
 Hankiss János 337, 582, 683
 Hannibál 261—262
 Harmodius (Harmodiosz) 717
 Harpyiák 52
 Harsányi István 182, 256, 275, 280,
 300, 369, 384, 468, 473—474
 Haydn, Franz Joseph 287, 734
 Hébé 16, 83, 304, 430—431, 869
 Hecht-Cserhalmi, Irene 582, 665
 Heckenast Gusztáv 228
 Heinrich Gusztáv 235, 474
 Hektor 76, 97, 145—146, 219, 238,
 333, 537, 544, 633, 686, 843—844
 Hellenisz 152
 Helmezy Mihály 123, 130, 181,
 186—189, 194—196, 201—203,
 205—206, 208—210, 213—217,
 219—220, 222—223, 230—232,
 234—235, 238—239, 240—242,
 248—249, 255, 284, 293—294,
 297, 299, 305, 310, 353, 380—382,
 392, 398—399, 403, 427, 431, 441,
 449, 468, 471, 475—476, 478,
 487—489, 500, 510, 516, 540,
 545, 574, 576, 585, 587, 591, 611,
 640, 653, 666, 672—673, 677,
 680—681, 686, 689, 702, 704—
 705, 708, 713, 721—722, 730,
 747, 752, 754—755, 762, 768,
 771, 775, 820, 827, 899
 Héphaisztosz 871
 Héra 132
 Héraklész (Alcid, Alcides, Alkai-
 dész, I. még Herculee) 57, 96—
 97, 464, 630, 633
 Hercules 7, 51, 71, 104, 141, 162,
 164—165, 438, 513, 515, 604,
 632, 661, 663—664, 671, 877,
 880—882

- Herder, Johann Gottfried** 147,
 208—209, 212, 238, 272, 425,
 833, 847—848, 851, 900
Hering Ignác 188
Hermion 643, 650
Hermlin, Stephan 510, 537
Herschel, Frederic William 348
Hertelendy Gáspár 326
Herz János 854
Hetényi János 741
Heyden gróf 839—840
Himfy, I. Kisfaludy Sándor
Holbach, Paul Heinrich Dietrich
 771
Home, Henryk 423, 525, 816
Homérosz 50, 123, 207—209, 213,
 433—434, 603, 687, 734, 755—
 756, 760, 775, 847—848
Hopkins, Mark 727
Hórák 97
Hora 129, 772—773
Horatius, Flaccus, Quintus 26,
 47—48, 54, 97, 99, 123, 149, 182,
 184, 194, 197, 199, 200—201, 207,
 211, 213, 220, 222, 229, 232,
 242—243, 250—252, 257—260,
 263, 265, 269, 271—272, 274,
 290, 293, 311, 322—323, 332—
 335, 338—342, 346, 354—355,
 362, 367—368, 395, 413, 416—
 417, 421, 423, 425, 427, 435, 437,
 445—447, 449, 454, 462—463,
 465, 471—472, 478, 480—481,
 491, 493, 513, 522, 525, 534,
 542, 557—559, 561, 563, 570,
 577, 580—581, 587, 593—594,
 596—597, 625, 631—634, 637,
 642, 648, 651, 654, 659—660,
 670, 674—676, 686, 709, 726,
 730, 734, 747, 752—753, 757—
 759, 785—787, 792, 812, 869,
 900—901
Horvát István 123, 185—186, 260,
 413, 418, 420, 584—585, 598,
 667, 752, 756, 830
Horváth Adám 49—50, 197, 233,
 236, 256, 334, 375, 430—431,
 433—436, 597, 692, 781—782,
 810, 888, 899
Horváth Elek 598, 708, 722, 732,
 736, 743, 831
Horváth János 182, 235, 265, 290,
 295, 298, 303, 306—307, 316,
 319, 324, 335, 340, 348, 351, 373,
 379, 382, 384, 390, 393, 395, 401,
 404—406, 408, 410, 413, 426, 430,
 446—447, 452, 463, 469, 475,
 479, 481, 484, 486, 491, 500, 507,
 513, 518, 524, 535, 549, 561, 563,
 567, 574, 579, 587, 625, 632, 646,
 659, 678, 695, 703, 724, 730, 787,
 795, 817, 877, 888
Horváth Károly 259, 500, 687
Horváth Mihály 256, 276, 534,
 540—542, 554
Hőgyész Máté, Mátészalkai (Ka-
 zinczy episztolájának szereplője.
A Felelet szerzője Mándy Imre)
 418, 755
**Hölderlin, Johann Christian Fried-
 rich** 837, 868
Hrabovszky György 303—304
Hulin, Pierre 505—506
Hunyadi János 211, 433—436,
 438, 463, 661, 695, 696, 754, 828
Hunyadi László 827—828
Hunyadi Mátyás 8, 9, 32, 33, 49,
 52, 71, 77, 105, 111, 140, 141,
 190, 193, 197, 232, 254, 272, 281,
 332, 370, 375—378, 515, 538,
 548, 550, 695—696, 754, 780, 900
Hübner, Johann 512
Hyppolitus 523

Ibrahim basa 839
Igmándy Antal 803
Illés próféta 579
Ilonka 197, 199, 233, 248—249,
 345, 457, 460, 463—464
Illyés András 206
Illyés Gyula 535
Imaoka Dsuicsiro 582, 665
Inakhosz 129, 773—774
Iphigenia 130, 788
I. István 156—161, 163, 170,
 874—880, 883—886

János főherceg 556
Janus Pannonius (Csezmiczai Já-
 nos) 695—696
Japet fia, I. Prométheusz
Jean Paul 209, 211, 820, 824—825,
 846—848
Jellačić, Josef 504
Johnson, Samuel 208
II. József 269, 271, 275, 283, 769
József Attila 535

- József főherceg (I. Ferenc testvére)
441, 443—444, 554—555
- József nádor 10, 274
- Juhász Gyula 759
- Julius Caesar 34, 129, 382, 462,
647, 761, 773, 786, 883
- Jupiter 69, 93, 99, 368, 503, 507—
508, 560, 618—619, 621, 676,
846
- Justus Pál 651
- Juvenalis, Decimus Junius 747
- Kaergling, Johann Tobias 186
- Kaindl, Raimund 275, 796
- Káldi György 206
- Káldy család 252
- Káldy Pál 198—199, 233, 237, 245,
257, 310, 334, 423, 492—494
- Kállai János 539
- Kalocsay Kálmán 337, 526
- Kant, Immanuel 132, 209, 434,
784, 789
- Kapi Béla 235, 503
- Kardos Tibor 312, 358—359, 362
- Kardos László 727
- Kármán József 741
- Karolina (Ferenc császár felesége)
134, 443, 797
- Károly főherceg 420
- IV. Károly 375
- Károly Ferdinánd 441
- Károlyi József 279
- Kassai József 211
- Katona József 831, 875
- Kaufmann, Angelika 450
- Kaunitz, Wenzel Anton 706
- Kazinczy Ferenc 88—89, 90—92,
97, 99, 127, 134, 184—188,
190—199, 201—202, 210, 214—
215, 218—222, 225—230, 232,
234—235, 237—239, 240, 244,
247—248, 250—252, 254—255,
258, 264, 273, 281, 284, 289,
292—294, 297, 299, 303, 306—
307, 310—311, 315—316, 318,
321, 324—325, 329—330, 332,
335, 338, 340, 342, 344, 347—
348, 350—351, 353, 357, 359,
361, 364—367, 370, 372, 378,
380—381, 383—386, 388, 390,
393, 395, 400—401, 404—405,
408—410, 412—413, 416, 418—
424, 426—427, 429—435, 437—
438, 440, 442, 445—447, 449—
457, 459, 461, 463, 465—469,
471—473, 475—481, 483, 485,
487—492, 495—496, 499—500,
506—507, 510, 513, 516—519,
520, 522, 524, 526—527, 535—
539, 543—545, 548, 550, 556—
558, 560—562, 565—567, 569—
570, 572—576, 579, 582, 584,
592—597, 600—614, 616—617,
624—626, 628—631, 633—634,
637, 640—647, 651—654, 665—
675, 677, 681—683, 686, 689—
696, 698—702, 704—705, 707—
708, 710, 712—713, 715—717,
720—721, 730—733, 735—736,
740, 747, 754, 756, 760, 762—
764, 768, 776—778, 783—784,
786—787, 791, 795, 798—802,
806, 810, 813, 818—819, 824,
826—827, 834, 838—839, 842,
865, 869, 873—874, 899
- Kazinczy Ferencné (I. még Török
Sophie) 90, 92, 103, 195—196,
200—201, 221, 238, 605, 607,
609, 613—615, 617, 624—625,
631, 634, 651—652
- Kazinczy Gábor 218—219, 228—
229, 231, 241, 370, 605, 607, 610,
614, 628, 640—641, 645
- Kazinczy József 330
- Kelemen, egyetemi tanár 636
- Keller Gábor 188
- Kemenes József 755
- Kemény Zsigmond 224, 671, 724
- Kenderessy Mihály 351, 702
- Képlaki Vilhelm, I. Szemere Pál
- Kerényi Károly 446, 450—451,
520, 678, 867
- Keresztury Dezső 182, 263, 524,
573
- Kertbeny Károly 685
- Kézy Mózes 668, 670
- Kienmayer, Michael 504
- Kilián György 223
- Kinizsi Pál 71, 76, 109, 683—684
- Kirkconnell, Watson 337, 582, 665
- Kis István 185—186
- Kis János 48, 88, 184, 187, 189—
190, 197—200, 210, 220, 222—
223, 230, 232, 234, 252, 254, 295,
302, 310—311, 324, 344, 350,
356—357, 409, 421—428, 430,
437, 442, 447, 451, 492, 496,
499, 522, 543, 548, 579, 592—595,

- 600—602, 631, 641, 654, 667,
677, 699—700, 735, 770, 778,
816, 823, 835, 899
- Kis Lajos 213
- Kisfaludy Károly 225, 775, 827
- Kisfaludy Sándor (Himfy) 49, 127,
189, 193, 197, 199, 204, 206—
207, 211, 233, 253, 256—257,
295, 306—307, 318—319, 334,
393, 395, 429—432, 452, 455—
456, 583—584, 587, 686, 733—
735, 760, 764, 778, 781—783,
791—792, 795, 860, 900
- Kisfaludy Sándorné 782
- Kiss Lajos 889
- Kistétényi Melinda 503
- Kleinschmidt, J. 771
- Kleist, Ewald Christian 587
- Klenker, német fró, Herder kor-
társa 740
- Klinger, L. H. 243
- Klopstock, Friedrich Gottlieb
208—209, 211, 603, 733, 821, 847
- Kloska 772
- Kmetthy Dániel 339
- Kodály Zoltán 352, 483, 522, 527,
535, 537, 571
- Koháry István 288
- Kolonics Lipót 636
- Kolos István 852
- Konnidasz 53, 441, 669
- Konrád, lotaringiai herceg 271
- Kopernikusz, Nikolausz 124, 756
- Korbuly család 725
- Kornéli, kortárs fró, Helmeczy
hivatkozik rá 211
- Kósa György 889
- Kossuth István (Kossuthi) 244,
247, 302
- Kostyál István 204
- Kotzebue, August Friedrich 756—
757, 874—875
- Kovács József 211
- Kölcsey Ferenc 144, 185—186,
206, 215—217, 222, 225, 227,
238, 240, 243, 259, 264, 281, 295,
297, 300, 316, 324, 335, 340, 342,
351, 356, 390, 395, 401—402,
418—420, 427, 447, 458—459,
461, 463, 475, 479, 484, 486, 491,
500, 507, 520, 543, 558, 567, 574,
585—587, 603, 611, 625, 629,
632, 637, 646, 652, 659, 667—668,
670, 677, 683, 686—687, 708—
709, 715, 727, 730, 740, 747, 756,
758, 787, 795, 798, 800—801,
815, 817, 819—820, 823, 825—
827, 833—836, 849—851, 865—
866, 869, 888, 900
- Köllei János 691
- Körner, Theodor 781
- Králik (Kapy-Králik) Jenő 503,
537
- Kresznerics Ferenc 211
- Krisztina, IV. Ferdinánd nápolyi
király lánya 443
- Kritiász 847
- Krizsbay Miklós 224—225
- Kronosz 94, 103, 652, 807
- Kronosz leánya, I. Héra
- Kultsár István 547, 635—637,
712—715, 755
- Kunos Jakab 490, 496, 498
- Kunszery Gyula 610, 824—825
- Kupa (-Koppány) 155—156,
158—159, 162—165, 167—172,
873—878, 880—885, 887
- Kurcz Ágnes 416
- Kutuzov, Mihail Illarionovics 504
- Küprisz (Cypria, Cyprius) 65, 79,
81, 87, 91, 107, 110, 200—201,
229, 234, 454, 487, 560, 571, 612,
645, 673, 679, 688, 900
- Laczkovics János 554
- I. Lajos 32—33, 190, 193, 197, 232,
254, 272, 332, 369—370, 375—
376, 378, 433, 538, 900
- II. Lajos 376
- XVI. Lajos 714, 770
- XVIII. Lajos 714, 771
- Lám Frigyes 181, 437
- Lamberti, Johann 278
- Landerer Lajos 186
- Lang 211
- Lange, Ludwig 839
- Laskai Sámuel 667
- V. László 827—828
- Latinovits, I. Ferenc udvari taná-
csosa 547
- Leto fia, I. Apolló
- Laudon, Gideon Ernst 553
- Laura 91
- Lauriston, Alexandre Jacques 528
- Lawater, Johann Kaspar 209
- Leeb Antal József 505
- Lefèvre marsall 528
- I. Leó pápa 771

Leopold, szalernói herceg 443

II. Leopold 706

Lessing, Gotthold Ephraim 209

Leszbosz alakja, I. Szapphó

Lichtenstein Vilmos 856

Lidi (Döbrentei Gábor lánya) 719, 754

Liebel Ignác 140, 820—823, 825

Lili 17, 144, 193, 197, 199, 202, 220, 229, 233, 246—247, 253—254, 307, 310, 316, 580, 832

Lina 487

Linon 194, 200, 229, 233, 468, 488

I. Lipót császár 271

Lips, H. 450

Lizi 249, 472, 476

Lobkovicz herceg, osztrák főúr 505

Loew, William 337, 582

Lolli 16, 74, 107, 147, 196, 200, 221, 229, 233, 247, 250, 253—254, 297, 302—303, 306—307, 310, 316, 386, 426, 674, 730

Longuerue abbé, francia kritikus 223

Longueval, François Joseph de 271

Lónyai Gábor 540

Lorrain, Claude 354—355

Losontzi István 243, 270—271, 368, 375—376

Lovass Elemér 436

Löwenberg 856

Lucina 146, 846

Lucretius, Carus 207

Lukianosz 208—209

Luther, Martin 768

Lükurgosz 78, 124, 136, 145, 558—559, 807

Lyy, Toivo 522, 527, 537, 665

Machiavelli, Niccolò 211

Madách Imre 580, 764

Madarassy Ferenc 769

Magellan (Magalhães, Fernão de) 68, 502, 517

Magyar Mihály 228

Majláth János 147, 149, 218—219, 222—223, 230, 238—239, 255, 259, 297, 318, 337, 451—452, 478, 480, 483, 564, 580, 665, 681, 685, 825, 833—834, 849—852, 855—857, 860, 862, 864, 867, 901

Majláth György 533

Makáry György 239, 860, 862, 870

Makó Lőrinc 755

Malvina = Dukai Malvina, I.
Dukai Takách Judit

Manzador, osztrák festő 186

Marcellus, Claudius 434

Marcus Antonius 443

Marcus Aurelius 32, 129, 370, 374, 441, 444, 772, 774

Mária, I. Lajos lánya 375

Mária Ludovika, I. Ferenc felesége 444

Mária Terézia 10, 30—31, 71, 134—135, 251, 275—277, 282—283, 286, 367—370, 373—375, 443, 513, 515, 712, 779

Marius 883

Markovits Demeter 636

Márkus ítélőmester 693—694

Márkus József 443

Marmontel, Jean-François 211

Maros Andor 772

Mars 33—34, 277, 287, 333, 378, 462, 515, 556, 877

Martinkó András 580

Martinova, L. 752

Martinovics Ignác 330

Márton István 769

Márton József 211, 441, 444

Martyn Ferenc 342, 359, 449, 492, 527, 665, 743, 791

Máthé Elek 670

Matthiisson, Friedrich von 48, 184, 190, 252, 257—258, 297, 310—312, 316, 318—319, 335, 350—351, 353, 356, 358—359, 379—380, 383—384, 386, 388—390, 393, 395, 400—401, 404—405, 408, 412, 424, 427—428, 430, 447, 450—452, 456, 463, 465, 468—469, 474, 478, 481, 490, 499, 517, 522, 576, 578—580, 583—584, 586, 594, 631, 734, 835

Mátyás, I. Hunyadi Mátyás

Mayer Erika 182, 221, 236, 454, 725, 796, 807, 810, 846, 862, 888

Mayer, Franz Martin 275, 796

Meerfeld, osztrák hadvezér 504

Meinhard, Johann Nicolaus 816

Melissza 57—58, 199—200, 216, 229, 233, 248—249, 342, 245—247, 457, 461, 463, 479, 900

Melpomené 105, 223, 593, 671

Merényi Lajos 289

Merényi Oszkár 181—182, 231,

- 242, 270, 275, 282, 290, 298, 300, 303, 307, 316, 319, 324, 340, 348, 361, 362, 366, 373, 382, 384, 390, 395, 402, 406, 410, 414, 421, 427, 432, 435—436, 442, 446—447, 452, 456, 460, 463, 467, 469, 472, 475—476, 479, 481, 484, 488, 491, 493—494, 500, 507—508, 512—513, 518, 520, 524—525, 535, 543, 549, 556, 559, 561, 563, 565, 567—568, 571, 573—575, 578—580, 587, 595, 598—599, 604, 606, 608, 612, 615, 626, 629, 632, 638, 647, 652, 659, 670—671, 678, 684, 687, 695, 703, 709, 712, 715, 724, 727, 731, 740—741, 748, 758, 760, 763, 772, 787, 800, 805—807, 813, 815, 819, 823, 826—827, 829, 832, 835, 841, 843, 861, 864, 868, 878, 888
 Mészáros János 276, 282
 Metternich, Klemens 796, 856
 Mezei Márta 182, 236, 282, 290, 303, 307, 319, 328, 351, 373, 384, 402, 456, 460, 481, 500, 508, 513, 520, 535, 567, 571, 626, 638, 646, 678, 715, 727, 730, 741, 748, 758, 763, 772, 787, 805, 807, 813, 823, 827, 841, 861, 877
 Michelson, orosz hadvezér 529,
 Miklós, I. ifj. Wesselényi Miklós
 Mikola István 768
 Mikszáth Kálmán 512, 666
 Miller Jakab 547
 Miltiades 839
 Milton, John 634, 847—848
 Minerva 93—94, 101, 120, 618—619, 622, 649, 695, 784, 787, 846
 Minósz 546
 Mitchell Péter 840
 Mitzi 249, 476
 Mnemosyné 48, 429
 Mohamed 8, 52, 105, 145, 438, 661
 Molitor, Jean Joseph Gabriel 528
 Molnár = Szenci Molnár Albert 206, 211, 265
 Montesquieu, Charles de Sécondat 135, 804, 857
 Morvay Győző 474
 Mózes 289
 Naca, Nacza, Natza 56, 193, 198—199, 229, 234, 248, 253, 454—455, 457, 899
 Nádasdy Ferenc 71, 513, 515, 659
 Nagy Endre 302
 Nagy Éva 245
 Nagy Ferenc 634, 668
 Nagy Frigyes, I. II. Frigyes
 Nagy József 540
 Nagy Lajos, I. I. Lajos
 Nagy Sándor 342—343, 419
 Nagy Zsigmond 393
 Nankovits György 542
 Napóleon 26, 63, 114, 207, 213, 216, 219—220, 230, 238, 275, 289, 342—344, 346—349, 357, 376, 478—479, 503, 507—508, 528, 712—716, 770—771, 796—797, 858
 Négyesy László 256, 330—331, 359, 366, 551, 796, 806—807
 Nelli 59—60, 199—200, 202, 229, 248, 316, 468—469, 471
 Nelson, Horatio, Viscount 26, 289—290, 292, 342, 344—345, 347, 349
 Németh László 182, 316, 319, 340, 362, 406, 417, 421, 452, 460, 475, 486, 488, 518, 538, 556, 572, 647, 671, 703, 869
 Neptunus 784
 Nero, Lucius Domitius 34, 195, 376, 378, 441, 443, 569
 Nesztőr 76, 549
 Newton, Isaac 132, 784, 789
 Nicky József 804
 Nina 426
 Nini 487
 Ninon 233, 249, 468, 487—488
 Nitray, I. Ferenc udvari tanácsosa 547
 Nitsch, Friedrich 243, 250, 338, 420—421, 445, 447, 465, 484, 580
 Noé 55, 226, 451—453
 Noszko Alajos 211
 Noszlopy Tivadar 332
 Numa (Numa Pompilius) 129, 774
 Octavia 434
 Odüsszeusz 434, 462, 786
 Okolicsányi Kristóf 271
 Olofsson Flacid 548
 Omár, I. b. al-khattib 746
 Orczy László 636
 Orczy Lőrinc 96, 103, 189, 195, 200, 220, 222—223, 238, 266, 357,

- 369, 614, 627—629, 641, 643,
646, 650
Ormós József 507
Orpheusz 135, 334, 431—432, 600—
601, 686—687, 802—803
Országh Tivadar 503
Osszián 210—211, 667, 733
Ott Péter Károly 547
- Paeon (Péan), I. Apolló
I. Pál orosz cár 349
Palásthy Marcell 182, 643
Pálffy János 71, 280, 285, 513, 515
Pálffy Miklós 276, 282, 288, 506
Pallasz Athéné 11, 34, 77, 94, 102,
111, 135, 378, 557, 645, 650, 668,
697, 871
Palovits Antal 497
Pándy Kálmán 449, 582, 685
Pápai Páriz (Páriz Pápai) Ferenc
211
Pápay Sámuel 210
Pásztory Sándor 733
Pataky Mózes 335, 558, 667, 716—
721, 733, 735
Patroklosz 145, 843—844
Paur Antal 186
Payr Sándor 245—246
Pázmán, német lovas I. István
seregében 155—157, 159—160,
876, 878, 880—882
Pázmándy Dénes 138, 812—813
Pázmándy Károly 811
Pázmány Péter 206
Péczeli József 245
Pelagus 139, 291
Peleus-fi, I. Akhilleusz
Péli Nagy Judit 812
Pelides 8, 52, 57, 438, 464, 664
Pelopsz 136, 462, 786
Pentheusz 78, 558—559
Periklész 29, 31, 361, 363, 374
Perlaky család 252, 596
Perlaky Dávid 245—246, 302, 310
Perlaky Gábor 246
Perlaky János 496
Perlaky Judit 244—247, 293, 295,
302—303, 388, 492, 572—573,
730
Persius, Antonius Flaccus 747
Péteri Takács József (I. még Téli
Takács József) 232, 237, 321—
324, 328, 357, 360, 563, 635, 735,
813
- Pethe Ferenc 211, 327, 762
Petőfi Sándor 447, 490, 508, 632
Petrarca, Francesco 49, 96, 394,
432, 610, 612—613, 629—630,
699, 821
Petronius, Caius 207, 213, 812
Petz Leopold 410
Philemon 95, 614, 624, 627
Philomele (Philomela) 49, 60, 82,
88, 431, 469, 482, 574—575, 595
Phoebus, I. Apolló
Phyllis (Phillis, Fillis) 13, 198—200,
229, 234, 246, 251, 295—297, 463
Pindarosz 47, 54, 88, 97, 109, 112,
130, 136, 148—149, 207—209,
421, 448, 595, 600, 603—604, 633,
682—684, 686, 701, 734, 788, 809,
854, 869
Pittheusz 441, 669
Platón 21, 28, 89—90, 93, 124, 146,
182, 207, 213, 236, 238, 240, 314,
351—352, 354—355, 462, 601,
603, 617, 621, 734, 739, 756, 806,
833, 846, 865, 867, 870, 899
Plautus, Titus Maccius 207
Plutarkhosz 39, 290, 377, 396,
441—442, 539, 669—670, 827
Plutus = Plutosz 331
Polátsék Pál 498
Pollux 632
Polükratész 427
Polyhymnia (Polymnia) 47, 76
Pompeius, Cneius 647, 761
Pope, Alexander 208—209
Porsenna, etruszk király 262
Pölitz, Karl Heinrich Ludwig 733
Prachner, Georg 337, 359, 522,
527, 582, 673, 685, 716
Pray György 434
Priamosz 146, 843—844
Prokrüsztesz 821
Prométheusz 94, 137, 189, 618—
619, 621, 726—727, 806, 812—
813
Prónay László 699
Prónay Sándor 112, 195—196, 200,
216, 220, 222, 316, 334, 538, 629,
689, 692, 694—695, 698—703,
901
Propertius, Sextus Aurelius 207
Proserpina 598
Protagorasz 768
Próteusz 148, 860—861, 864, 866,
868

- Psyché 54—55, 297, 311, 430—431,
 450—453, 628, 651
 Pulszky Ferenc 839
 Pusztaszeri Ferenc 811
 Pürrhoz 261—262
 Pyber Benedek 263
 Pygmalion 55, 147, 149, 453, 860—
 861, 867
 Pyrrha 472
 Pythia 113, 704

 Quinctius Hirpinus 346

 Rab Zsuzsa 293
 Rabutin de Bussy, Jean Louis 271
 Ráday Gedeon 265—266, 268, 274
 Ráday Pál 103, 189, 357, 607—608,
 643, 650, 655, 668
 Radnóti Miklós 318
 Rájnis József 269—270, 417
 II. Rákóczi Ferenc 7, 51, 243,
 271—272, 438, 440, 654
 Rakovszki Menyhért 271
 Ráth Mór 333
 Remy, L. Fr. 769
 Reia 807
 Réthei Prikkel Marián 682—683
 Révai Miklós 189—190, 210, 212,
 239, 260, 269, 279—280, 447,
 597, 701, 823
 Revitzki Ádám 636
 Rhadamantys 109, 687—688
 Rhaecus = Rhoitosz 78, 558—559
 Rhédey Ferenc 256, 331
 Rhédey Lajos 278, 547
 Ribemont-Dessaigues, G. 337, 582
 Ridler, V. Ferdinánd nevelője 444
 Rigny admirális 839—840
 Rimay János 447
 Robespierre, Maximilien 770
 Roff 754
 Rogendorf, Kajetan 507
 Rosenfeld, Matthiison barátja 390
 Rousseau, Jean-Jacques 356, 771
 Rousselot, Jean 527
 Róza (Szegedy Róza) 641
 Romy Károly 593, 777
 Ruszek József apát 782

 Sainte-Beuve, Charles Augustin de
 228
 Salamon Ferenc 275
 Salis-Seewis, Johann Gaudenz 184,
 424, 631, 733, 852

 Sallustius, Crispus, Caius 567
 Sándor, I. Kisfaludy Sándor
 Sándor Móric 148, 855—857, 860
 Sándor Leopold 420
 Sárközy István 434, 647, 689, 691,
 693, 778
 Sárközy Istvánné 435
 Sashegyi Oszkár 769
 Saturnus 31, 93, 132, 215, 618—
 619, 621—622, 789
 Sauer püspök 636
 Schedel Ferenc, I. Toldy Ferenc
 Schedius Lajos 636
 Schiller, Friedrich 48, 90, 103, 146,
 182, 209, 212, 238, 252, 258, 303,
 328, 348, 353, 370—372, 413,
 427—428, 466, 500—501, 587,
 602, 606, 612, 653, 675, 682, 734,
 747, 784—785, 787, 817, 818,
 829, 833, 835, 843—845, 866—
 867, 875, 899
 Schlegel, August Wilhelm 209, 424
 Schmideg János 691
 Schmidt, H. W. 412, 461, 562, 665
 Schorn, J. 186, 188
 Schröckh, Johann Matthias 733
 Schuber Mátyás 297, 316, 395, 404
 Schwartzner Márton 636
 Schwartzenberg herceg, osztrák tá-
 bornok 503
 Schwarz József 188
 Schwicker, Wilhelm Friedrich 337,
 665, 685
 Semsei András 538—539, 552, 636
 Seneca, Lucius Annaeus 53, 182,
 262, 441—443, 543, 566, 676,
 726—727, 730, 762—763
 Serényi János Károly 288
 Seres József 659
 Shakespeare, William 417, 602
 875—876
 Sibylla 330
 Siklóssy László 856
 Simai Kristóf 211
 Simon, V. Ferdinánd nevelője 444
 Simonyi Zsuzsanna 244—245, 302
 Sinai Miklós 702
 Sipos Pál 668
 Siskovics József 188—189
 Skrobinec, Jurij 665
 Solymár Csaba 245
 Sóllyom Jenő 236, 310, 769
 Somogyi Gedeon 567, 740, 760—
 763, 811

- Splényi Gábor 276, 282
 Stefano, Carneo 443—444
 Steinacker, Gustav 665, 685, 725
 Stenborg, Hans Eric 449, 582, 685
 Sterne, Laurence 208—209
 Stesichor = Sztészikhorosz 586, 740
 Stettner György 216—217, 242, 540, 543, 633, 803
 Stier, Gustav 337, 412, 461, 480, 527, 562, 582, 665, 673, 685, 716, 725, 729, 828—829, 841
 Stolberg(ek), Christian és Leopold, Graf zu 425
 Stuart, Dorothy M. 582
 Sulla, Lucius Cornelius 141, 827
 Sulzer, Johann Georg 473, 755
 Sylvester János 701
- Szabina (Berzsenyiné) 95, 626
 Szabina (Kazinczyné) 90
 Szabó, I. Szentjóni Szabó László
 Szabó Dezső 730
 Szabó Krizosztom 188
 Szacsvai Sándor 769—770
 Szaitz Leó 676
 Szammer, Clara 284
 Szappanos Balázs 659
 Szapfó 49, 97, 119, 394, 432, 633, 687
 Szauder József 239, 340, 420, 467, 725
 Széchényi Ferenc 76, 184, 197, 232, 256, 286, 331, 527, 534, 537, 545—549, 647, 654, 690—691, 776—778, 782, 901
 Széchenyi István 148, 150, 348, 381, 636, 655—657, 659, 682, 690, 758, 788, 829, 842, 849, 852—860, 864, 867
 Szegedy-Maszák Mihály 494
 Szemelé 866
 Szemere Pál (Képlaki Vilhelm) 123, 181, 185—186, 191, 194—195, 206, 211—212, 226, 247, 284, 296, 303, 316, 319, 335, 347, 351, 381, 386, 406, 416, 418, 420, 441, 451, 459, 463, 466, 468, 476, 485—486, 507, 510, 524, 537, 543—545, 558, 567, 574, 584, 587, 593—594, 600, 603, 612, 628, 632, 652—653, 667, 669, 673, 677—678, 687, 692, 700, 708, 740, 754—757, 801, 817, 825, 850, 866
 Szenci Molnár Albert 206, 211, 265
 Szendrey Júlia 490
 Szentgyörgyi József 418, 437, 654
 Szentjóni Szabó László 210—211, 263, 295, 300
 Szentmiklóssy Alajos 213, 722, 783, 786—787
 Szerb Antal 182, 395, 413, 447, 579, 815, 823
 Sziklay László 758
 Szilágyi Erzsébet 696
 Szilágyi, Francisco 527
 Szilágyi Mihály 110, 140—141, 216, 696, 826—829, 832, 901
 Szilassi József 547
 Szimonidesz Lajos 413, 768—769
 Szinnye József 294, 647, 878
 Szirmay Antal 211
 Szirmay György 211
 Szlányi Lajos 306, 318, 359, 399, 412
 Szokolay Dániel 691
 Szókratész 24, 34, 48, 58, 80, 99, 126, 212, 324, 346, 378, 428, 463—464, 566, 569, 614, 648, 739—740, 756—757, 761—762, 764, 846, 871—872
 Szolón 124, 145
 Szophoklész 207
 Szörényi László 772
 Sztratiev, Ferdinand 537, 665
 Sztrókay Antal 692
 Szuromi Lajos 282, 362, 382, 520, 525, 587
 Szuvorov, Alexandr 342
- Tacitus, Publius Cornelius 211
 Takácsi Horváth János 194, 196, 213, 215, 284, 410—411, 775, 873—874
 Takáts István 245, 732
 Takáts Mihály 245
 Takáts Sára 496
 Takáts Zsuzsanna (Berzsenyi Dánielné) 245
 Tallián Boldizsár 691
 Tamasko, Stephanus 284, 337, 359, 363, 367, 374, 449, 483, 510, 519, 562, 564, 582, 650, 665, 685, 716, 729, 797, 815
 Tantalosz 95, 626, 726—727

- Tarnai Andor 263
 Tarquinius Superbus 330
 Tatay János 187—188, 202, 405, 707, 736
 Telegdi Miklós 206
 Teleki család 696
 Teleki József 189, 690, 699
 Teloki László 110, 195, 200, 220, 223, 238, 265, 538, 644, 689—696, 700—701, 776, 901
 Tellus 29—30, 359, 367
 Tenarus 605
 Téli Takács József (l. még Péteri Takács József) 24, 197, 199, 200, 220, 321, 334, 426, 429, 811—812, 814, 900
 Thaisz András 801
 Themisz 784
 Themisztoklész 839
 Theodorescu, Cicerone 337, 454, 503, 537, 665, 681, 716
 Thészeusz 106, 441—442, 669—670, 672
 Thetisz 13, 283, 300, 302
 Thetisz fia, l. Akhilleusz
 Tholdalagi László 710
 Thököly Imre 272
 Thulmon Anna 497
 Thulmon család 357, 496
 Thulmon János 719
 Thurné gróf, I. Ferenc udvari kamarása 278
 Tiberius, Claudius Nero 80, 195, 566
 Tibullus, Albius 610
 Tiburi phönix = Horatius
 Tiedge, Christoph August 733
 Till Ödön 483
 Tinódi Sebestyén 447
 Tippo Saib 343—344
 Titus, Flavius Vespasianus 30, 32, 34, 75, 129, 367, 378, 441, 443—444, 538, 772, 774
 Tiziano, Vecellio 222
 Toldy Ferenc 181, 216—219, 225—228, 230—232, 234—236, 238, 241—242, 303, 315, 350, 356, 359, 427, 454, 499, 540, 572, 614, 640, 689, 712—713, 776, 803, 809—810, 862—863, 873, 879
 Tolvaj gróf, I. Ferenc udvari tanácsosa 547
 Tomicza János 188
 Tones Gusztáv 350, 481
 Tóth István 404, 408, 678
 Tóth Lőrinc 812
 Tölcsányi (Csánky) Zsófia 743
 Török Sophie (l. még Kazinczy Ferencné) 255, 423, 900
 Traianus, Marcus Ulpius 32, 34, 53, 370, 378, 441, 443
 Trattner János Tamás 187—188, 203
 Tullius, l. Cicero
 Tyndaridák 88, 594—595
 Ujfalvy, Ch.-E. de 404, 685
 II. Ulászló 376
 Ulixes, l. Odüsszeusz
 Unger Ernő 284
 Uránia 869
 Váczy János 181, 235, 306, 330, 395, 408, 446—447, 491, 507, 520, 579, 598, 611, 659, 678, 707, 741, 748, 763, 877
 Vajky György 137, 812
 Vályi, Nora de 582
 Varga István 211
 Vargha Balázs 182, 282, 290, 303, 348, 358, 366, 372, 376, 384, 388, 395, 408—410, 442, 499, 500, 513, 518, 520, 535, 556, 566—567, 579, 646, 659, 671, 695, 715, 741, 748, 758, 800, 802, 805, 827, 878
 Vargyas Lajos 362
 Varius, Rufus Lucius 462, 785
 Vásárhelyi János 825
 Vaszy Viktor 318, 408
 Vay József 668
 Vay Miklós 256, 331
 Venczel, német lovag I. István seregében 155—161, 875—876, 878—886
 Venus 36, 55, 191, 193, 198—199, 233, 237, 328, 333, 347, 385—386, 454—455, 480, 560, 674
 Vergilius Maro, Publius 207, 360, 433—434, 847—848
 Verseghy Ferenc 189, 210—211, 295, 447
 Véssey Mihály 691
 Vial, francia generális 506
 Vig László 212
 Virág Benedek 47, 127, 184, 189, 199—201, 210, 220, 222, 226, 229, 232, 252—253, 263, 274, 334,

- 339—340, 360—361, 416—421,
 424—425, 430, 437, 447, 466—
 467, 507, 601—602, 631, 654,
 667, 686, 690, 699, 755, 764, 792,
 812, 827, 901
 Vitkovics Mihály 123, 126, 185,
 201, 240, 255, 334, 339—340,
 418, 562, 667, 744, 752, 754—755,
 757—758, 801
 Vojvodich Mihály 188
 Volney, Constantin François 182,
 643, 727, 744—745, 771
 Voltaire, François-Marie Arouet de
 96, 434, 602, 630, 771, 773
 Voss, Johann Heinrich 209, 466,
 848
 Vörösmarty Mihály 463, 659, 687,
 727, 730, 764

 Waldapfel József 335, 358, 366,
 370, 420
 Werbőczy István 100, 648
 Wesselényi Ferenc 141, 829, 832
 Id. Wesselényi Miklós 105—106,
 335, 376, 647, 665—671, 724,
 873—874, 899—900
 Ifj. Wesselényi Miklós 114—115,
 128, 195—196, 201, 216, 219,
 220, 222—223, 239, 255, 539,
 558, 641—642, 647, 665—671,
 673, 682, 703, 706, 709—710,
 716—727, 732—733, 735, 760,
 763, 765, 783, 788, 842, 853—
 854, 859, 864, 899—900
 Wieland, Christoph Martin 209,
 413, 874
 Wietoris, Jonathan 242, 250, 260,
 270, 421
 Winkelmann, Johann Joachim 348
 Windisch, Karl 243, 271, 364—365,
 368, 375—376
 Wittnyéki Terézia 245
 Wohlleben István 505
 Wolke, német kortárs író 209
 Wrbna, Ladislaus 505, 546

 Xanthias Phoceus 686
 Xantippe 418
 Xenophón 28, 208—209, 351—352,
 354—355, 462
 Xerxész 7, 50, 104, 213, 437, 660

 Ypsilandi (Ypsilanti) Sándor 529,
 839

 Zápolya János 7, 51, 104, 243, 271,
 438, 660, 664
 Zarathusztra 773
 Zemaun sah 343
 Zénon 207, 565
 Zephürosz 16—17, 61, 63—64, 74,
 79, 103, 126, 389, 482, 523, 525,
 759
 Zeusz 740, 761, 807, 871
 Zichy József 691
 Ziegler, Wilhelm 875
 Zilehi Károly 452
 Zlinszky Aladár 271, 273, 328,
 371—372, 602, 675, 682, 818
 Zolnay Dezső 447
 Zombori János 188
 Zoroaszter 129, 774
 Zrínyi Miklós 70, 206, 503, 507—
 509
 Zubreczky György 525

 Zsienaez, Szari 522, 527
 Zsigmond császár 369, 375
 Zsoldos Ignác 182, 566, 726, 730

TARTALOM

<i>Versék</i>	Versszöveg	Jegyzet
1. Berzsenyi Dániel I. Ódája		
Kesergés	7	260
2. A' Folkölt Nemességhez (1797)	9	273
3. Herczeg Eszterházy Miklóshoz	10	284
4. Egy szilaj Leánykához	12	293
5. Phyllis	13	295
6. Esdeklő Szerelem	13	297
7. A' csermelyhez	15	299
8. Lollihoz	16	302
9. Lilihez	17	306
10. Az Est	19	310
11. Az Esthajnalhoz	22	316
12. Szerelmes Bánkódás	22	318
13. Téli Takács Józsefhez	24	321
14. Gr. Festetics György	24	325
15. Osztályrészem	25	332
16. Horátz	26	338
17. Amathus	26	342
18. Magányosság	27	350
19. A' Balaton	28	353
20. Keszthely	29	359
21. Magyar Ország	30	364
22. A' tizen nyoltzadik század	31	367
23. Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás	32	375
24. A' Szerelem	34	378
25. Az elválás reménye	35	383
26. Fannim' emléke	36	386
27. Vigasztalás	38	388
28. Mulandóság	39	393
29. A' Halál	42	400
30. A' Melancholia	44	404
31. A' Reggel	44	408
32. A' Múzsához	45	412

	Versszöveg	Jegyzet
33. Virág Benedekhez	47	416
34. Kishez	48	422
35. Kisfaludihoz	49	429
36. Horváth Ádámhoz	49	433
37. A magyarokhoz [II.]	50	436
38. Görög Demeterhez	53	440
39. Horatiushoz	54	445
40. A' Szerelemhez	54	449
41. Vénushoz	55	454
42. Natzámhoz	56	455
43. Az én Kegyesem	57	457
44. Melisszához	57	461
45. Az Örömhez	58	465
46. Nelli	59	468
47. Egy hívtelenhez	61	471
48. Egy Leánykához	61	473
49. Fő és Szív	62	476
50. Esztihez	63	478
51. A' Tavasz	63	480
52. Czenczimhez	64	483
53. Chloe [„Láttam! látta Chloét . . .”]	65	485
54. Chloe [„Mint egy árva madár . . .”]	65	487
55. Bucsuzás	66	490
56. Barátomhoz	67	492
57. Bucsuzás Kemenes-Aljától	68	495
58. Az Ulmai ütközet	69	503
59. A' Felkölt Nemeességhez [1805]	70	510
60. Az Ifjuság	72	517
61. Levéltöredék Barátnémhoz	73	519
62. A' Közéltő Tél	74	522
63. A' Magyarokhoz [1807]	74	527
64. Felsőbüki Nagy Pálhoz	75	537
65. Graf Szétsenyi Ferentzhez	76	545
66. G. Festetits Györgyhez	77	550
67. Bacchushoz	78	557
68. Féltés	79	560
69. A' Megelégedés	79	562
70. Barátimhoz [I.]	80	565
71. Az élet' dele	81	570
72. Az első Szerelem	81	572
73. Glyceré	82	573
74. Fohászkodás	83	576

	Versszöveg	Jegyzet
75. A' Remete	84	582
76. Az én Múzsám	87	592
77. Barátimhoz [II.]	88	596
78. Ajánlás	89	600
79. Hol vagy te Széphalom . . .	90	605
80. Barátom, a gonosz tzakó . . .	90	607
81. A' Sonetthez	91	609
82. Kazinczy Ferencznéhez	92	614
83. A' Tudományok	93	616
84. A' Jámorság és Középszer	95	624
85. Orczy' árnyékához	96	627
86. A' Múzeához	96	631
87. Gróf Festetics Lászlóhoz	97	634
88. Kazinczy Ferenczhez	99	640
89. Gróf Török Sophiehez	103	651
90. A' Magyarokhoz [1808—1810]	104	653
91. Wesselényi hamvaihoz	105	665
92. Küpriszhez	106	673
93. Életphilosophia	107	674
94. A' Tánczok	109	681
95. Emmihez	109	686
96. A' Balatoni Nympha Gróf Teleky Lászlóhoz	110	689
97. Báró Prónay Sándorhoz	112	698
98. A' bonyhai grotta	113	705
99. Gr. Bethlen Ádámnéhez	113	711
100. Napoleonhoz	114	712
101. Báró Wesselényi Miklós' képe	114	716
102. A' Temető	114	725
103. Barátnémhoz	115	729
104. Dukai Takács Judithoz	117	732
105. A' Pesti Magyar Társasághoz	120	744
106. Vitkovics Mihályhoz	123	752
107. Döbrentei Gáborhoz	128	760
108. Vandal bölcsesség	128	768
109. Helmeczi Mihályhoz	130	775
110. Hymnus Keszthely' isteneihez	130	776
111. Felséges Királyunknak Keszthelyre várátásakor	133	795
112. Felirás	133	797
113. Barátimhoz [III.]	134	798
114. A költő és a sors [„Honnét van . . .”]	134	800
115. Felsőbüki Nagy Benedekhez	135	803
116. Elégia Gróf Festetics György' hamvaira	136	806

	Vonatkozó	Jegyzet
117. Az ifjúsághoz	137	810
118. A' Füredi kúthoz	137	811
119. A' Poéta	138	814
120. A Kritika	139	816
121. A genialis nép	139	817
122. Egy Phylologuszhoz	139	818
123. A német és magyar izlés	139	820
124. A Sonett	140	824
125. A Magyar	140	826
126. Szilágyi 1458-ban	140	828
127. Wesselényi, a' nádor Muránynál	141	829
128. A' Vig Chloe	142	830
129. Költsey	144	833
130. Uj Görögország	145	836
131. Anglia	145	841
132. Hector bucsuzása	145	843
133. Schiller	146	845
134. Plato	146	846
135. Herder	147	847
136. Gróf Mailáth Jánoshoz [I–II.]	147	849
137. Emlékkönyvbe [I.]	150	862
138. Emlékkönyvbe [II.]	150	862
139. A' Poeszis, hajdanta [Az igazi poesis dicsérete]	151	863
<i>A Somogyi Kupa</i> —	153	873
<i>Berzsenyi népdalgyűjteménye</i> —	173	888
1. Kanász-dal		175
2. Bujdosó-dal		175
3. [„Szeretőmet mast kötözik . . .”]		176
4. [„Bizony azt tsudáлом . . .”]		176
5. [„Szürke tsikóm nyereg rajta . . .”]		177
6. [„Meg is házasodtam már . . .”]		177
7. [„Szajha kurva katonájja! . . .”]		178
8. [„Katonának képolnája a' pintze . . .”]		178
<i>Jegyzetek</i>		179
<i>Rövidítések</i>		181
Bevezetés a jegyzetekhez		184
A költő életében megjelent kiadások		184

	Verszöveg	Jegyzet
Kiadások a költő halála után		217
Jelen kiadásunkról		237
A versek jegyzetei		260
<i>Képek</i>		891
<i>Mutatók</i>		893
Mitológiai szótár		895
Berzsenyi versformáiról		901
Névmutató		904

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
 Felelős szerkesztő: Kormányos József
 Műszaki szerkesztő: Sándor István
 A borító- és kötésterv Bogdán Hajnalka munkája
 AK 1271 k 7982 — Terjedelem: 57,76 (A/5) ív + 12 oldal melléklet
 77.73246 Petőfi Nyomda, Kecskemét — Felelős vezető: Ablaka István

